
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
Gazi
1926

1876-1923 YILLARI ARASINDA ANADOLU SAHASINDA YAYIMLANAN DİL BİLGİSİ KİTAPLARINDAKİ TERİMLERİN KARŞILAŞTIRMASI

Neslihan Öztürk

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

AĞUSTOS, 2022

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren 6 (altı) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Neslihan

Soyadı : Öztürk

Bölümü : Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi

İmza :

Teslim tarihi : 03/08/2022

TEZİN

Türkçe Adı: 1876-1923 Yılları Arasında Anadolu Sahasında Yayımlanan Dil Bilgisi Kitaplarındaki Terimlerin Karşılaştırması

İngilizce Adı: Comparison of Terms in Grammar Books Published in Anatolian Field Between 1876-1923

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim**.**

Yazar Adı Soyadı: Neslihan Öztürk

İmza:

JÜRİ ONAY SAYFASI

Neslihan Öztürk tarafından hazırlanan "1876-1923 Yılları Arasında Anadolu Sahasında Yayımlanan Dil Bilgisi Kitaplarındaki Terimlerin Karşılaştırması" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Gazi Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Dilek Ergönenç

Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi ……

Başkan: Prof. Dr. Habibe Yazıcı Ersoy

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, AHBV Üniversitesi ……

Üye: Prof. Dr. Halil Çeltik

Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi ……

Tez Savunma Tarihi: 03/08/2022

Bu tezin Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Şaban Çetin

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürü …….

TEŞEKKÜR

Tez çalışma süresince yardımını ve desteğini esirgemeyip bana tecrübesiyle yol gösteren, zaman ayıran, ufkumu genişleten kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Dilek ERGÖNENÇ'e minnet ve şükranlarımı sunarım.

Hayatımın her alanında yanımda olan, eğitim konusunda maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen, uzun ve zor bir süreçte çalışabilmem için her türlü özveriyi gösteren ve bana sonsuz güvenen biricik anneme, babama, abime ve yengeme çok teşekkür ederim.

Bilgi ve birikimiyle yanımda olan değerli öğretmenlerim Öğr. Gör. Abdullah ERSAN'a, Kamuran ÇELİK'e, İbrahim TARTICI'ya, Serap ÇELİK'e; sevgili arkadaşım Elif UÇAK'a; çalışmalarım esnasında manevi desteklerini hep üzerimde hissettiğim, bir sayfa sınırına uymam gerektiğinden isimlerini buraya yazdığımda bahsedemediğim biri olursa sitem edileceği için adlarına yer veremediğim tüm arkadaşlarıma teşekkür etmeyi borç bilirim.

Mustafa Kemal Atatürk'ün "Türk dili, dillerin en zenginlerindendir; yeter ki bu dil, şuurla işlensin." sözünden hareketle çalışmanın Türk diline gönül verenlere katkıda bulunmasını temenni ediyorum.

Neslihan Öztürk

1876-1923 YILLARI ARASINDA ANADOLU SAHASINDA YAYIMLANAN DİL BİLGİSİ KİTAPLARINDAKİ TERİMLERİN KARŞILAŞTIRMASI

(Yüksek Lisans Tezi)

Neslihan Öztürk

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Ağustos, 2022

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, belirlenen dil bilgisi kitapları çerçevesinde kelime türleri hususunda gramer terimlerini, onların işlevlerini belirlemek ve gramer terimlerini tanıklarla zenginleştirmektir. Nitel araştırma yöntemlerinden tarama modelinin kullanıldığı çalışmada verilerin toplanması aşamasında doküman incelemesi yönteminden yararlanılmıştır. Çalışmanın evreni, 1876-1923 yılları arasında yayımlanan dil bilgisi kitaplarıdır. Çalışmanın örneklemini ise belirlenen dil bilgisi kitaplarında yer alan terimler ve bu terimlerin işlevleri oluşturmaktadır. Bu bağlamda yirmi bir adet gramer kitabı ele alınmıştır. Dokümanlar yeni harflere aktarılmış dil bilgisi kitaplarından ve bu kitaplarla ilgili yazılmış makale ve tezlerden oluşmaktadır. Ayrıca geçmişle günümüz arasında köprü kurmak amacıyla çalışmanın kavramsal çerçeve bölümünde, Latin alfabesinin kabulünden günümüze kadar olan zaman içinde kaleme alınan çeşitli dil bilgisi kitaplarındaki terimler, işlev ve tanıklarıyla birlikte incelenmiştir. Araştırmanın veri analizinde kapsamlı bir içerik çözümlemesi yapılmıştır. Bulgular ve yorum bölümünde, incelenen dil bilgisi kitaplarında yer alan isim, sıfat, zamir, fiil, fiilimsi, zarf, edat, bağlaç ve ünlem gibi kelime türleriyle ilgili terimlere, bu terimlerin görevlerine ve terimlerle alakalı tanıklara yer verilmiştir.

Terimler, ana başlık ve alt başlıklar hâlinde sistemli olarak incelenmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular doğrultusunda eserlerde dilin yapısının ve işleyişinin günümüzden çok uzak olmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler : Türk dili, Türk dili grameri, Dil bilgisi, Gramer terimleri.

Sayfa Adedi : 695

Danışman : Prof. Dr. Dilek Ergönenç

COMPARISON OF TERMS IN GRAMMAR BOOKS PUBLISHED IN ANATOLIAN FIELD BETWEEN 1876-1923

(Master Thesis)

Neslihan Öztürk

GAZİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF EDUCATIONAL SCIENCES

August, 2022

ABSTRACT

The aim of this research is to determine the grammatical terms and their functions in terms of word types within the framework of the determined grammar books and to enrich the grammatical terms with examples. In the study where a qualitative research method and a screening model were used, the document review method was used at the data collection stage. The content of the study is the grammar books published between 1876 and 1923. The sample of the study consists of the terms contained in the specified grammar books and the functions of these terms. In this context, twenty one grammar books have been examined. The documents consist of grammar books translated into new letters and articles and theses written about these books. In addition, in the conceptual framework section of the study, in order to build a bridge between the past and the present, the terms, functions and examples in various grammar books written in the time from the acceptance of the Latin alphabet to the present were examined. A comprehensive content analysis was carried out in the data analysis of the research. In the findings and interpretation section, terms related to word types such as noun, adjective, pronoun, verb, verbal, adverb, preposition, conjunction and exclamation in the grammar books examined, the tasks of these terms and examples related to the terms are given. The terms have been systematically studied in the form of main headings and subheadings. According to the

findings obtained from the study, it has been observed that the structure and functioning of the language in the works is not too far from the present day.

Key Words : Turkish language, Turkish language grammar, Grammar, Grammar terms.
Page Number : 695
Supervisor : Prof. Dr. Dilek Ergönenç

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU ..... **i**

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI ..... **ii**

JÜRİ ONAY SAYFASI ..... **iii**

TEŞEKKÜR ..... **iv**

ÖZ ..... **v**

ABSTRACT ..... **vii**

İÇİNDEKİLER ..... **ix**

TABLOLAR LİSTESİ ..... **xiii**

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ ..... **xv**

BÖLÜM I **1**

GİRİŞ **1**

1.1. Problem Durumu **5**

1.2. Araştırmanın Amacı **5**

1.3. Araştırmanın Önemi **5**

1.4. Araştırmanın Varsayımları **6**

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları **6**

1.6. Araştırmada İncelenen Eserler ve Eserlerin Yazarları **6**

1.6.1. Ahmet Cevdet Paşa **6**

1.6.1.1. Kavâid-i Türkiye *8*

1.6.2. Süleyman Hüsnü Paşa **9**

1.6.2.1. İlm-i Sarf-ı Türkî *10*

1.6.3. Selim Sabit **11**

1.6.3.1. Nahv-ı Osmânî *12*

1.6.3.2. Sarf-ı Osmânî *13*

1.6.4. Halit Ziya Bey **13**

1.6.4.1. Kavâid-i Lisân-ı Türkî *13*

1.6.5. Mihran Apikyan (Mihri) **14**

1.6.5.1. Mutavvel Sarf-ı Osmânî *15*

1.6.6. Şemseddin Sami **15**

1.6.6.1. Nev Usûl Sarf-ı Türkî *17*

1.6.7. Tahir Kenan **17**

1.6.7.1. Kavâid-i Lisân-ı Türkî *19*

1.6.8. Manastırlı Mehmet Rıfat **20**

1.6.8.1. Mükemmel Osmanlı Sarfı *23*

1.6.8.2. Hâce-i Lisân-ı Osmânî *23*

1.6.9. Ömer Sıtkı **24**

1.6.9.1. Mükemmel Kavâid-i Lisân-ı Osmânî *25*

1.6.9.2. Kavâid-i Lisân-ı Osmânî *25*

1.6.10. Ahmet Rasim **25**

1.6.10.1. Amelî ve Nazarî Talim-i Lisân-ı Osmânî *28*

1.6.11. Mehmet Sadık **29**

1.6.11.1. Üss-i Lisân-ı Türkî *29*

1.6.12. Raşit **30**

1.6.12.1. Külliyat-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmânî *30*

1.6.13. Şeyh Vasfi 30

1.6.13.1. Nahv-ı Osmânî 31

1.6.14. Komisyon Tarafından Hazırlanıp Şeyh Vasfi Efendi'nin Mührü Bulunan İkinci Seneye Mahsus Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî İsimli Kitap 32

1.6.15. Hüseyin Cahit 32

1.6.15.1. Türkçe Sarf ve Nahiv 34

1.6.16. Köprülüzade Mehmet Fuat 35

1.6.16.1. Türk Dilinin Sarf ve Nahvi 37

1.6.17. Mithat Sadullah 37

1.6.17.1. Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri 38

1.6.18. Ahmet Cevat Emre 39

1.6.18.1. Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv 42

BÖLÜM II 44

İLGİLİ ARAŞTIRMALAR 44

BÖLÜM III 50

YÖNTEM 50

3.1. Araştırmanın Modeli 50

3.2. Evren ve Örneklem 50

3.3. Veri Toplama Teknikleri 51

3.4. Verilerin Analizi 51

BÖLÜM IV 53

KAVRAMSAL ÇERÇEVE 53

4.1. İsim 53

4.2. Sıfat 54

4.3. Zamir 54

4.4. Fiil **55**

4.5. Fiilimsi **56**

4.6. Zarf **56**

4.7. Edat **57**

4.8. Bağlaç **58**

4.9. Ünlem **60**

BÖLÜM V **62**

BULGULAR VE YORUM **62**

5.1. İsim **62**

5.1.1. Somut İsim **65**

5.1.2. Soyut İsim **67**

5.1.3. Cins İsim **69**

5.1.4. Özel İsim **72**

5.1.5. Topluluk İsmi **75**

5.1.6. İşaret İsmi **77**

5.1.7. Sayı İsmi **79**

5.1.8. Yer ve Zaman İsmi **81**

5.1.9. Alet İsmi **85**

5.1.10. Küçültme Anlamı Veren İsim **85**

5.1.11. Mensubiyet Bildiren İsimler **89**

5.1.12. Vasıf Bildiren İsimler **90**

5.1.13. Türemiş İsim ve Türemesi Olmayan İsim **90**

5.1.14. Birleşik İsim **90**

5.1.15. Erkek ve Dişi İsimleri **92**

5.1.15.1. Erkek İsimleri ***94***

5.1.15.2. Dişi İsimleri *96*

5.1.16. Teklik ve Çokluk İsimleri **99**

5.1.16.1. Türkçede Teklik ve Çokluk İsimleri *99*

5.1.16.2. Arapça Teklik ve Çokluk İsimleri *106*

5.1.16.2.1. İki Kere Çokluk Yapma *115*

5.1.17.3. Farsça Teklik ve Çokluk İsimleri *116*

5.1.17. İsmin Hâlleri **119**

5.1.17.1. Yalın Hâli *120*

5.1.17.2. Yükleme Hâli *122*

5.1.17.3. Yönelme Hâli *125*

5.1.17.4. Bulunma Hâli *129*

5.1.17.5. Çıkma (Ayrılma) Hâli *130*

5.1.17.6. Vasıta Hâli *131*

5.1.17.7. Sebep Bildiren -dEn, için Ekleri *132*

5.1.18.8. Tamlayan Hâli ve Tamlama *133*

5.1.18.8.1. Arapça İsim Tamlaması *141*

5.1.18.8.2. Farsça İsim Tamlaması *144*

5.1.18. İsim Tamlaması Türleri **148**

5.1.18.1. Belirtili İsim Tamlaması *148*

5.1.18.2. Tamlananın Türünü veya Neden Yapıldığını Bildiren Tamlama *151*

5.1.18.3. Benzerlik Bildiren Tamlama *155*

5.1.18.4. Kuralsız Tamlama *156*

5.1.18.5. Zincirleme İsim Tamlaması *157*

5.2. Sıfat **170**

5.2.1. Niteleme Sıfatı **174**

5.2.1.1. Kuralsız Sıfatlar *177*

5.2.1.2. Kural ile Yapılan Sıfatlar ***180***

5.2.1.2.1. Pekiştirme Sıfatı *186*

5.2.1.2.2. Mensubiyet Bildiren Sıfat *188*

5.2.1.2.3. Karşılaştırma ve Üstünlük Bildiren Sıfat *191*

5.2.1.2.4. Küçültme Ekli Sıfat *197*

5.2.1.2.5. Mübalağa Anlamlı Sıfat *200*

5.2.1.3. Basit Sıfat ***202***

5.2.1.4. Birleşik Sıfat ***203***

5.2.2. Belirtme Sıfatı **210**

5.2.2.1. İşaret Sıfatı ***211***

5.2.2.2. Sayı Sıfatı ***213***

5.2.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatı *216*

5.2.2.2.2. Sıra Sayı Sıfatı *220*

5.2.2.2.3. Kesir Sayı Sıfatı *224*

5.2.2.2.4. Üleştirme Sayı Sıfatı *226*

5.2.2.3.Belirsizlik Sıfatı ***229***

5.2.2.4. Soru Sıfatı ***232***

5.2.3. İyelik Grubu Sıfatı **232**

5.2.4. Alet İsmi **233**

5.2.5. Zaman ve Yer İsmi **233**

5.2.6. Sıfat Tamlaması **234**

5.2.6.1. Farsça Sıfat Tamlaması ***239***

5.2.6.2. Arapça Sıfat Tamlaması ***244***

5.3. Zamir **256**

5.3.1. Şahıs Zamiri **261**

5.3.1.1. Birinci Şahıs Zamiri ***268***

5.3.1.2. İkinci Şahıs Zamiri *269*

5.3.1.3. Üçüncü Şahıs Zamiri *269*

5.3.2. Dönüşlülük Zamiri **271**

5.3.3. İşaret Zamiri **272**

5.3.4. Belirsizlik Zamiri **276**

5.3.5. Soru Zamiri **285**

5.3.6. Aitlik Zamiri **288**

5.3.7. İyelik Zamiri **292**

5.3.8. Bağlama Zamiri **299**

5.3.9. İsimlerin Sonuna Gelen Zamir **301**

5.3.10. Fiillerin Sonuna Gelen Zamir **305**

5.3.11. Farsça Zamirler **307**

5.3.12. Arapça Zamirler **308**

5.4. Fiil **318**

5.4.1. Fiilde Kişi **321**

5.4.2. Fiilde Zaman **322**

5.4.3. Olumlu Fiil **323**

5.4.4. Olumsuz Fiil **324**

5.4.5. Soru Fiili **328**

5.4.6. Basit Fiil **332**

5.4.7. Birleşik Fiil **333**

5.4.7.1. Yardımcı Fiiller ***337***

5.4.7.2. Tasvir Fiilleri ***345***

5.4.7.2.1. Yeterlik Fiili *345*

5.4.7.2.2. Tezlik Fiili *350*

5.4.7.2.3. Süreklilik Fiili *355*

5.4.7.2.4. Yaklaşma Fiili *358*

5.4.7.3. Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiil ***359***

5.4.8. Fiil Çatısı **360**

5.4.8.1. Fiil Nesne Bağlantısı Açısından Fiiller ***360***

5.4.8.1.1. Geçişli Fiil *360*

5.4.8.1.2. Geçişsiz Fiil *362*

5.4.8.2. Fiil Özne Bağlantısı Açısından Fiiller ***365***

5.4.8.2.1. Etken Fiil *365*

5.4.8.2.2. Edilgen Fiil *366*

5.4.8.2.3. Dönüşlü Fiil *370*

5.4.8.2.4. İşteş Fiil *371*

5.4.8.2.5. Ettirgen Fiil *374*

5.4.9. Bildirme Kipleri **376**

5.4.9.1. Geçmiş Zaman Kipi ***377***

5.4.9.1.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi *379*

5.4.9.1.2. Duyulan Geçmiş Zaman Kipi *383*

5.4.9.2. Şimdiki Zaman Kipi ***388***

5.4.9.3. Gelecek Zaman Kipi ***393***

5.4.9.4. Geniş Zaman Kipi ***398***

5.4.10. Tasarlama Kipleri **404**

5.4.10.1. İstek Kipi ***404***

5.4.11.2. Emir Kipi ***409***

5.4.11.3. Dilek-Şart Kipi ***413***

5.4.11.4. Gereklilik Kipi ***414***

5.4.11. Ek Fiil **419**

5.4.12. Basit Kipli Fiil **420**

5.4.13. Birleşik Kipli Fiil.....420

5.4.14. Farsça Fiiller.....443

5.5. Fiilimsi.....459

5.5.1. İsim-Fiil.....459

5.5.1.1. Hafifletilmiş Mastar.....462

5.5.1.2. Kuvvetlendirilmiş Mastar.....464

5.5.1.3. Aslî Mastarlar.....465

5.5.1.4. Basit Mastar.....466

5.5.1.5. Türemiş Mastar.....467

5.5.1.6. Birleşik Mastar.....467

5.5.1.7. Kökü Fiil Olan Mastar.....469

5.5.1.8. Kökü İsim Olan Mastar.....469

5.5.1.9. Kökü Sıfat Olan Mastar.....471

5.5.1.10. Yardımcı Fiilden Oluşan Mastar.....472

5.5.1.11. Fiilin Tarz ve Şeklini Belirten Mastar.....472

5.5.1.12. Olumlu Mastar.....474

5.5.1.13. Olumsuz Mastar.....475

5.5.1.14. Geçişli Mastar.....476

5.5.1.15. Geçişsiz Mastar.....476

5.5.1.16. Etken Mastar.....477

5.5.1.17. Edilgen Mastar.....478

5.5.1.18. Dönüşlü Mastar.....478

5.5.1.19. İşteş Mastar.....479

5.5.1.20. Ettirgen Mastar.....479

5.5.2. Sıfat-Fiil.....480

5.5.3. Zarf-Fiil.....491

5.5.3.1. -(y)A, -(y)I, -(y)U Zarf-Fiil Eki *493*

5.5.3.2. -(y)Ip/ -(y)Up Zarf-Fiil Eki *494*

5.5.3.3. -(y)IncA/ -(y)UncA Zarf-Fiil Eki *497*

5.5.3.4. -DıkçA/ -DUkçA Zarf-Fiil Eki *500*

5.5.3.5. -In Zarf-Fiil Eki *503*

5.5.3.6. -I(U)ncAyA Zarf-Fiil Eki *503*

5.5.3.7. -(y)AlI Zarf-Fiil Eki *505*

5.5.3.8. -DIğIndA ve -AcAk Zarf-Fiil Eki *508*

5.5.3.9. -(y)ArAk Zarf-Fiil Eki *509*

5.5.3.10. -iken/ -ken Zarf-Fiil Eki *512*

5.5.3.11. -DAn sonra ve -mAdAn evvel Zarf-Fiil Eki *513*

5.5.3.12. -AcAğından ve DIğIndAn Zarf-Fiil Eki *513*

5.5.3.13. -cAsInA Zarf-Fiil Eki *514*

5.6. Zarf **529**

5.6.1. Durum Zarfı **531**

5.6.2. Zaman Zarfı **532**

5.6.3. Yer ve Yön Zarfı **533**

5.6.4. Miktar (Azlık- Çokluk) Zarfı **533**

5.6.5. Soru Zarfı **534**

5.6.6. Dereceleme Zarfı **534**

5.6.7. Onaylama Zarfı **534**

5.6.8. Olumsuzluk Zarfı **535**

5.6.9. Belirsizlik Zarfı **535**

5.7. Edat **540**

5.7.1. Acaba **542**

5.7.2. Aher **543**

5.7.3. Ahir **543**

5.7.4. Ancak **544**

5.7.5. Ara **545**

5.7.6. Artık **545**

5.7.7. Asla **545**

5.7.8. Bâ **546**

5.7.9. Barça **546**

5.7.10. Barı **547**

5.7.11. Başka **547**

5.7.12. Bazı **548**

5.7.13. Beri **548**

5.7.14. Bî **549**

5.7.15. Binaen **549**

5.7.16. Birle **550**

5.7.17. Bütün **550**

5.7.18. -CA **551**

5.7.19. -CAk **553**

5.7.20. -cAsInA **554**

5.7.21. -cIlayIn **555**

5.7.22. Cihetiyle **555**

5.7.23. Çak **555**

5.7.24. Dagı **555**

5.7.25. Daha **556**

5.7.26. Daima **557**

5.7.27. -dâr **558**

5.7.28. -DE **558**

5.7.29. Değil.....560

5.7.30. Dek/ Değin.....561

5.7.31. -DEn 563

5.7.32. -DIr Bildirme Eki.....565

5.7.33. Diye.....566

5.7.34. Doğru.....567

5.7.35. Dolayı 567

5.7.36. -E.....568

5.7.37. Ebed.....568

5.7.38. Ebeda.....568

5.7.39. Ekser.....569

5.7.40. Ekseriya 569

5.7.41. Elbette 569

5.7.42. Emes/ Ermes 570

5.7.43. En.....570

5.7.44. Evet ve He 571

5.7.45. Evvel.....572

5.7.46. Ezel 572

5.7.47. Gâh 572

5.7.48. -gâr 573

5.7.49. Gayet 573

5.7.50. -geli/ -galı.....573

5.7.51. Gibi.....573

5.7.52. Göre.....575

5.7.53. -gulük/ -gülük 576

5.7.54. Hâlâ 576

5.7.55. Hayır **577**

5.7.56. Hem **577**

5.7.57. Hemen **577**

5.7.58. Henüz **578**

5.7.59. Hep **579**

5.7.60. Her **579**

5.7.61. Her Ne Kadar **580**

5.7.62. Hiç **580**

5.7.63. -î **581**

5.7.64. İçin **582**

5.7.65. İçre **583**

5.7.66. İken **584**

5.7.67. İla **585**

5.7.68. İle **585**

5.7.69. İle Beraber **587**

5.7.70. İmdi/ Şimdi **587**

5.7.71. Kaçan **589**

5.7.72. Kadar **589**

5.7.73. Kanı **590**

5.7.74. -kâr **590**

5.7.75. Karşı **590**

5.7.76. Kayan **590**

5.7.77. Kayda **590**

5.7.78. Kaysı **591**

5.7.79. Kayu **591**

5.7.80. -ki **591**

5.7.81. Kim **592**

5.7.82. -leyin **592**

5.7.83. -lI/ -lU **593**

5.7.84. -lIk/ -lUk **593**

5.7.85. -mânend **595**

5.7.86. -mend **595**

5.7.87. -msI **595**

5.7.88. Mi Soru Eki **595**

5.7.89. Nâ **597**

5.7.90. -nak **597**

5.7.91. Nâşî **597**

5.7.92. Ne **598**

5.7.93. Nece/ Neçe **598**

5.7.94. Neçük/ Nütük/ Netük/ Nitek **599**

5.7.95. Nere **599**

5.7.96. Nice **599**

5.7.97. O **600**

5.7.98. Önce **600**

5.7.99. Öyle **600**

5.7.100. Pek **601**

5.7.101. Peki **601**

5.7.102. Rağmen **602**

5.7.103. -rAk **602**

5.7.104. -sI/ -sU **602**

5.7.105. -sIz/ -sUz **603**

5.7.106. -sIzIn **604**

5.7.107. Sonra 605

5.7.108. Şol 605

5.7.109. Şöyle 605

5.7.110. Ta 606

5.7.111. Üzere 606

5.7.112. Üzerine 608

5.7.113. Vâri 608

5.7.114. -ver 609

5.7.115. Yakın 609

5.7.116. Yalnız 609

5.7.117. Yana 609

5.7.118. -yâr 610

5.7.119. Yine 610

5.7.120. Yok 610

5.8. Bağlaç 613

5.8.1. Âdeta 614

5.8.2. Alâ 614

5.8.3. Ama 615

5.8.4. Ancak 616

5.8.5. Bari 618

5.8.6. Belki 619

5.8.7. Bile 620

5.7.8. Binaberin 621

5.7.9. Binaenaleyh 622

5.8.10. Çünkü 623

5.8.11. Da/ De 624

5.8.12. Dahi **625**

5.8.13. Deyü **626**

5.8.14. Eğer **626**

5.8.15. Egerçi **628**

5.8.16. Fakat **629**

5.8.17. Gerek … Gerek **630**

5.8.18. Güya **631**

5.8.19. Hâlbuki **632**

5.8.20. Hatta **633**

5.8.21. Hele **633**

5.8.22. Hem … Hem **634**

5.8.23. Hususiyle, Hususan, Ale'l-husus **636**

5.8.24. İle **636**

5.8.25. İlla **636**

5.8.26. İse **637**

5.8.27. Keşke **638**

5.8.28. Ki **639**

5.8.29. Lakin **641**

5.8.30. Maada **642**

5.8.31. Mademki **642**

5.7.32. Mamafih **643**

5.8.33. Meğer **644**

5.7.34. Mesela ve Misal **645**

5.8.35. Ne… Ne **646**

5.8.36. Nitekim **647**

5.8.37. Sanki **648**

5.8.38. Şayet 649

5.8.39. Ta ki 650

5.8.40. Tek 650

5.8.41. Ve 651

5.8.42. Ya/ Ya… Ya 652

5.8.43. Yahut 653

5.8.44. Yani 654

5.8.45. Yine 654

5.8.46. Yoksa 655

5.8.47. Zinhar 656

5.8.48. Zira 656

5.9. Ünlem 659

5.9.1. A 661

5.9.2. Acayip 663

5.9.3. Aferin 664

5.9.4. Ah 664

5.9.5. Aman 665

5.9.6. Ay 665

5.9.7. Be, Behey 666

5.9.8. Eh 667

5.9.9. Ey 667

5.9.10. Eyâ 668

5.9.11. Eyvah 668

5.9.12. Ha 669

5.9.13. Hani 670

5.9.14. Haşa 670

5.9.15. Hay Hay 670

5.9.16. Haydi 671

5.9.17. Hele 672

5.9.18. Hey 673

5.9.19. Heyhât 673

5.9.20. İşte 673

5.9.21. İy 675

5.9.22. Keşke 675

5.9.23. O 675

5.9.24. Öf 676

5.9.25. Of 676

5.9.26. Oh 676

5.9.27. Pehpeh 677

5.9.28. Sus 677

5.9.29. Uf 677

5.9.30. Vah 677

5.9.31. Vay 679

5.9.32. Ya 680

5.9.33. Yahu 680

5.9.34. Yazık 680

5.9.35. Yuf 680

5.7.36. Zinhar 681

BÖLÜM VI 683

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER 683

5.1. Sonuç ve Tartışma 683

5.2. Öneriler **687**

KAYNAKLAR **689**

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. *İsim Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 158

Tablo 2. *İsim Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 159

Tablo 3. *İsim Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 160

Tablo 4. *İsim Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 161

Tablo 5. *İsim Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 162

Tablo 6. *İsmin Hâlleriyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 163

Tablo 7. *İsim Tamlamalarıyla İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 164

Tablo 8. *Sıfat Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 246

Tablo 9. *Sıfat Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 247

Tablo 10. *Sıfat Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 248

Tablo 11. *Sıfat Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 249

Tablo 12. *Sıfat Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 250

Tablo 13. *Sıfat Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 251

Tablo 14. *Zamir Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 312

Tablo 15. *Zamir Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 313

Tablo 16. *Zamir Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 314

Tablo 17. *Zamir Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 315

Tablo 18. *Fiil Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 444

Tablo 19. *Fiil Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 445

Tablo 20. *Fiil Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 446
Tablo 21. *Fiil Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 447
Tablo 22. *Fiil Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 448
Tablo 23. *Fiil Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 449
Tablo 24. *Fiil Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 450
Tablo 25. *Fiil Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 451
Tablo 26. *Fiil Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 452
Tablo 27. *Fiilimsi Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 515
Tablo 28. *Fiilimsi Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 516
Tablo 29. *Fiilimsi Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 517
Tablo 30. *Fiilimsi Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 518
Tablo 31. *Fiilimsi Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 519
Tablo 32. *Fiilimsi Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 520
Tablo 33. *Fiilimsi Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 521
Tablo 34. *Fiilimsi Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 522
Tablo 35. *Fiilimsi Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 523
Tablo 36. *Zarf Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 537
Tablo 37. *Zarf Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 538
Tablo 38. *Edat Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 611
Tablo 39. *Bağlaç Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 658
Tablo 40. *Ünlem Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması* 681

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

ANTLO	Amelî ve Nazarî Talim-i Lisân-ı Osmânî
EAT	Eski Anadolu Türkçesi
ET	Eski Türkçe
Haz.	Hazırlayan
HLO	Hâce-i Lisân-ı Osmânî
ilh.	İllâ âhir. Sonuna kadar
İST	İlm-i Sarf-ı Türkî
KKLO	Külliyat-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmânî
KLO	Kavâid-i Lisân-ı Osmânî
KLT	Kavâid-i Lisân-ı Türkî
KT	Kavâid-i Türkiye
LOSN	Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv
MKLO	Mükemmel Kavâid-i Lisân-ı Osmânî
MOS	Mükemmel Osmanlı Sarfı
MSO	Mutavvel Sarf-ı Osmânî
MYSO	Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî
NO	Nahv-ı Osmânî
NUST	Nev Usûl Sarf-ı Türkî
OSM	Osmanlı Türkçesi

s.	Sayfa
SO	Sarf-ı Osmânî
TDSN	Türk Dilinin Sarf ve Nahvi
TSN	Türkçe Sarf ve Nahiv
TSNEL	Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisân-ı
TYSN	Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv
ÜLT	Üss-i Lisân-ı Türkî
vb.	ve benzeri
vs.	ve saire

BÖLÜM I

GİRİŞ

Dil; insanlar arasında iletişimi, anlaşmayı sağlayan, canlılığını yitirmeyen, kültür aktarımında büyük rol oynayan, etkileşimin temelini oluşturan önemli bir araçtır. Bununla birlikte kültürün izlerini taşıdığı ve geleceği inşa edecek bir güç olduğu için her ülkenin öncelikle üzerinde durduğu bir konudur.

Dil için pek çok tanım yapılmıştır. TDK Türkçe Sözlük'te dil, "insanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma, lisan" şeklinde ifade edilir (1998, s. 586). Ergin, dilin "insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabiî bir vasıta, kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış gizli antlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş sosyal bir müessese" olduğunu dile getirir (2009, s. 3). Aksan da dili şöyle izah eder:

> Dil bir anda düşünemeyeceğimiz kadar çok yönlü, değişik açılardan bakınca başka başka nitelikleri beliren, kimi sırlarını bugün de çözemediğimiz büyülü bir varlıktır. O gerek insan, gerek toplum, gerekse insan ve toplumdan ayrı düşünülemeyecek olan bilim, sanat, teknik gibi bütün alanlarla ilgili bulunan, aynı zamanda onları oluşturan bir kurumdur (2007, s. 11).

Özbay'a göre her dilin kendine özgü bir yapısı, işleyiş şekli, kurallar sistemi vardır. Ana dili öğrenimi anne karnından başlayarak yaşam boyu devam eder. Eğitim kurumları ise bu dilin sistemli bir şekilde öğrenilmesini sağlar (2007, s. 136).

Kaplan, Alain'in üzerinden dil ile ilgili şu açıklamaları yapar:

> Alain, Auguste Comte'un dil üzerinde söylediği bir düşünceye çok önem verir ve onu birçok yazılarında, örneklere dayanarak, geliştirir. Bu düşünceye göre dil, insanlığın yüzyıllardan beri edindiği ve denediği gerçek ve hikmetleri saklayan bir hazinedir. Her gün, her yerde, milyonlarca kişi tarafından olayları yoklamak, araştırmak, münasebetleri bağlamak ve çözmek, anlamak ve anlatmak için kullanılan ince alet, tabiattaki varlıklar kadar doğrudur. "Güvercin nasıl hava ile güvercin vücudunun harikulade muvazenesinin ifadesi ise, dil de insanoğlunun olaylarla münasebetin harikulade muvazeneli bir ifadesidir... Öyle ki" diyor Alain, "doğru

> düşünmek için kendi dilini bilerek kullanmak en iyi bir usuldür." Hatta bu yolda birçok hakikatlerin meydana çıkarılabileceğine inanır (2016, s. 131).

İnsan dili ile düşünür, dili ile anlar ve dili ile anlatır. Ayrıca dil sürekli geliştiği için canlı bir varlıktır. Toplumun gerçekliği ve kültürün de taşıyıcısıdır. Dile sahip olmayan bir millet yoktur. Bunun yanında dilini kaybeden bir milletin de varlığını devam ettirmesine imkân yoktur.

Şemsettin Sami, Kâmûs-ı Türkî'nin Ön Sözünde dilin kelimelerden oluştuğunu, kelimelerin de kişinin isteğini anlatmasına yarayıp her dilin kendine has kurallarına göre meydana getirildiğini dile getirir ve bir dilin sermayesinin kelimelerle dil bilgisi ve gramerinden ibaret olduğunu belirtir (Gündoğdu vd., 2018, s. 11). Dil bilgisi TDK Türkçe Sözlük'te "Bir dilin ses, biçim ve cümle yapısını inceleyip kurallarını tespit eden bilim, gramer" olarak tanımlanır (1998, s. 589).

> Dilbilgisi aslında çok eski bir bilim dalıdır. İlk dil bilgisi İ.Ö 4. yüzyılda yazılmıştır. Bu bilim dalı büyük ölçüde pratik amaçlar çerçevesinde gelişmiştir. Örneğin, eski metinleri açıklamak bir yabancı dili öğrenmek ve öğretmek; kendi anadilini doğru konuşma ve yazma sanatını öğretmek gibi... Görüldüğü gibi, dilbilgisinin, her şeyden önce öğretime yönelik bir amacı vardır, okurlara bir dilin kullanımını yöneten kurallar konusunda bilgi verir. Başka bir deyişle, bir dili incelemek, sözcükleri, onların birleşim kurallarını, düzenlenişini yani o dilin dil bilgisini öğrenmektir (Kıran & Kıran, 2018, s. 69).

Özbay'a göre dil bilgisi; sesleri, sözcükleri, cümleleri çeşitli yönleriyle inceler ve daha doğru, daha kusursuz düşünmemize yardımcı; doğru konuşmamızda, yazmamızda etkili olur (2007, s. 135). Korkmaz; dil bilgisini "çeşitli düzeydeki okullarda, Türkçenin ses, şekil ve cümle yapısı ile cümlenin ögeleri arasındaki anlam ilişkilerini öğreten bilgi dalı; bu bilgileri veren dersin ve kitapların adı" (1992, s. 44) olarak grameri de "Bir dili ses, şekil ve cümle yapıları ile dilin çeşitli ögeleri arasındaki anlam ilişkileri açısından inceleyerek bunlarla ilgili kuralları ve işleyiş özelliklerini ortaya koyan bilim. Ses bilgisi, şekil bilgisi, cümle bilgisi ve anlam bilgisi gramerin başlıca bölümleri" (1992, s. 75) olarak tarif eder. Batı kökenli gramer terimi ile dilimize ait olan dil bilgisi teriminin birbirini karşıladığı düşünülmektedir. Fakat zamanla bu terimlere ayrı anlamlar yüklenmiştir. Gramer kitapları, bilim alanında dilin varlığı ve kullanımıyla ilgili kurallaştırmaları ele alırken dil bilgisi kitapları, tespit edilmiş kuralları bilgi düzeyine göre öğretime aktarmaktadır (Erenoğlu, 2006, s. 146).

Kurt, dilin yapısını ortaya koyan ve işleyişini sağlayan kurallar bütünü olarak tanımlanan dil bilgisinin doğru iletişim kurulmasını, okunulanı ve dinlenileni anlamayı, konuşurken ve yazarken kişinin kendini daha iyi ifade etmesini sağladığını söyler. Bununla birlikte dil bilgisi sadece kuralların anlatıldığı, ezberletildiği bir öğrenme alanı olmayıp bir amaç değil

araçtır. Araç olarak kullanabilmek için de o aracın bilgisine sahip olmak ve kurallarını içselleştirmek gerekir. Dil bilgisi eğitimi önceden sarf ve nahiv dersleri şeklinde verilmekteydi. Bu dersler, bilgiye dayalı uygulamalı bir alan kabul edilir. Sarf; kelimelerin çeşitlerini, hâllerini ve nasıl şekillendiklerini, nahiv ise kelimelerin ne şekilde birleştiklerini ve cümlelerin nasıl yapıldığını öğretir (Kurt, 2019, s. 105-106). Ergin ise kapsayıcı bir tanımla dil bilgisinin "bir dili bütün cepheleriyle inceleyen bilgi kolu" (2009, s. 28) olduğunu dile getirmektedir.

Dil bilgisi; bir dilin ses, şekil, yapı, cümle ve anlam özelliklerini ortaya koyan kurallar bütünü olup o dile ait kılavuz niteliği taşır. Ana dil ise ailemizden ve yakın çevremizden öğrendiğimiz bilinçaltımıza yerleşen duygu ve düşüncelerimizi en iyi şekilde anlattığımız dildir. Ana dili, bilinçle ve doğru olarak kullanabilmek için dil bilgisi öğretimi gereklidir. Dilimizin kurallarını bozmadan dilin yaşamasına katkıda bulunulmalıdır.

Dil bilgisi öğretiminde kaynak olarak dil bilgisi kitapları kullanılmaktadır. Dil bilgisi kitapları olmazsa dil üzerine yapılan çalışmalar da olmaz. Türk dili, uzun bir geçmişe sahiptir. Farklı coğrafyalardan nakış gibi işlenerek günümüze ulaşan çok sayıda gramer kitabı mevcuttur. Türkçenin derinliğini çözebilmek için Türk dilinin tarihinde yer alan eserleri detaylıca incelemek gerekir. "Kâşgarlı Mahmut'un Kitâbu Cevâhir-ün Nahv fi Lugâti't-Türk adlı eserinin dışında Eski Anadolu Türkçesiyle XVI. yüzyılda yazılmış Bergamalı Kadri'nin Müyessiretü'l-'Ulûm'u Türk dilinin Anadolu sahasında Türkçe yazılmış ilk dil bilgisi kitabı olarak görülmektedir" (Böler, 2008, s. 1).

Bergamalı Kadri, 1530 yılında Müyessiretü'l Ulûm adlı eseri yazmıştır. Bu eser, harf inkılabına kadar yazılan birçok gramer kitabına kılavuzluk etmiştir (Ertürk, 2015, s. 1061). Esra Karabacak, eserin 1911 yılında Bursalı Ahmet tarafından bulunan orijinal nüshasının kaybolduğunu belirtmiştir. Bugün ise Besim Atalay'ın yayına hazırladığı tıpkıbasımının bulunduğu söylenmektedir. Eser, Esra Karabacak tarafından 2002 yılında Latin alfabesiyle Türkiye Türkçesine aktarılmıştır (Denduş, 2019, s. 22). Müyessiretü'l-Ulum, iki bölümden meydana gelir. Birinci bölümünde; İbrahim Paşa hakkında yazılan bir kaside, eserin yazılma sebebi ve telif tarihi yer alırken ikinci bölümde Türkçenin grameri üzerine konulara değinilir. Arapça gramer kuralları Türkçeye uyarlanarak yazılmıştır. Bununla birlikte eser içerisinde Türkçe konuların bazı noktalarda Farsça kurallar ile karşılaştırıldığı da görülmektedir (Ertürk, 2015, s. 1062). Kitabın Türkçe yazılma amacı, insanlara faydalı olmak ve diğer dilleri öğrenirken kendi dilleriyle karşılaştırarak öğrenmeyi kolaylaştırmaktır. Kitabın adının "İlimleri Kolaylaştıran" olması da bu açıklamayı

desteklemektedir (Topuzkanamış, 2011, s. 5). Müyessiretü'l Ulûm, Arap ve Fars dillerinin egemenliğinden sıyrılıp Batı Türkçesininin ilk gramerini Türkçe dil bilgisi kurallarıyla sunması bakımından önemlidir.

1851 yılında Ahmet Cevdet ve Fuat Paşaların yazdığı döneme kılavuzluk eden Kavâid-i Osmâniyye adlı eserle birlikte gramer çalışmaları süratlenmiştir. Geçmişte özellikle Tanzimat döneminde batılılaşmanın da etkisiyle Türk gramerciliği yeşermeye başlamıştır ve pek çok dil bilgisi kitabı yazılmıştır. Bu dönemde ve sonrasında kaleme alınan kitapların bazıları şunlardır:

Hacı Mehmed Zihni Efendi- Kavâid-i Türkiye; Ahmet Cevdet Paşa- Kavâid-i Osmâniyye (1851), Medhal-i Kavâid (1851), Kavâid-i Türkiye (1875), Belâgat-ı Osmâniyye (1880); Kütahyalı Abdurrahman Fevzi Paşa- Mikyâsü'l-Lisân Kıstâsü'l-Beyân (1881); Abdullah Ramiz Paşa- Lisân-ı Osmânî'nin Kavâidini Hâvi Emsile-i Türkî (1866); Süleyman Paşa- İlm-i Sarf-ı Türkî (1875); Ali Nazîma- Lisân-ı Osmânî (1884); Selim Sabit- Sarf-ı Osmanî (1881), Nahv-i Osmanî (1881); Mihri- Mutavvel Sarf-ı Osmanî (1888), Zübde-i Nahv-i Osmanî; Ahmet Rasim- Amelî ve Nazarî Talim-i Lisân-ı Osmanî (1890), Tecrübeli Sarf; Şemsettin Sami- Nev Usul Sarf-ı Türkî (1892); Ömer Sıtkı- Mükemmel Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (1892); Manastırlı Mehmet Rıfat- Hâce-i Lisân-ı Osmâni (1895), Mükemmel Osmanlı Sarfı, Külliyât-ı Kavâid-i Osmaniye; Halit Ziya- Kavâid-i Lisân-ı Türki (1892); Tahir Kenân- Kavâid-i Lisân-ı Türkî (1892); Şeyh Ali Vasfî- Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî (1900); Hacı Mehmet Zihnî- Kavâid-i Türkiyye; Necip Asım- Osmanlı Sarfı (1894); Mehmet İhsan- Hülâsa-i Lisân-ı Türkî (1902); Fazlullah Han- Lügat-ı Türkî (1852); B. Zeki- İlâveli Sarf-ı Osmânî (1893-1894); Feraizcizâde Mehmed Şâkir Efendi- Perseng-i Sarf-ı Lisân-ı Âdemî ve Şükûfenisâr-ı Zebân-ı Umûmî ve Osmânî (1894); Yanyalı Ali Rıza Efendi- Okuma Yazma Bitiği Yazılışı (1898); Yusuf Talibzâde Tıflisî- Kitâb-ı Teshilü'l-Kavâid (1902); Sâlih İhsân- Osmânlı Lisânı (1906-1907); Hüseyin Cahit- Türkçe Sarf ve Nahiv (1908); Mehmet Sadık- Üss-i Lisân-ı Türkî (1897); Fazlı Necib- Nev-usûl Sarf-ı Osmânî (İstanbul, 1304); Raşit- Külliyât-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (İstanbul, 1317); Şeyh Ali Vasfi Vasfî Efendi- Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî (1900), Mufassal Nahv-i Osmânî (1900) Mehmet İhsan Hülâsa-i Lisân-ı Türkî (1902); Salih İhsan- Osmanlı Lisânı (1906-1907); bir komisyon tarafından hazırlanan İkinci Seneye Mahsûs Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî (1908); Muallim Naci- Talîm-i Kırâ'at (III. Kısım 1895-1907, IV. Kısım 1909-1912); Ahmet Hadi Maksudî- Türkî Sarf (1910); Ahmet Cevat Emre- Lisân-ı Osmânî: Sarf ve Nahiv (1912-1913), Türkçe Sarf ve Nahiv (1923); Askeri Rüştiye Komisyonu- Yeni

Sarf ve Nahiv (1913), Mesut ve Atıf- Mükemmel Kavâid-i Osmâniye (1912); M. Abdülkadir- Kavâidü'l Lisân-ı Türkî (1914); Mithat Sadullah Sander- Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv (1924); Köprülüzâde Mehmet Fuat ile Süleyman Saip- Türk Dilinin Sarf ve Nahvi (1923); Anton Tıngır- Türk Dilinin Sarf-ı Tahlisi (Böler, 2008, s. 2-4; Demirci, 2017a, s. 9-10; Dilaçar, 1971, s. 131-132; Korkmaz, 2019, s. 90-91; Özçam, 1997, s. 4-9; Taştan, 2009, s. 3).

Türk Dil Kurumu da bu dil bilgisi kitaplarının günümüz Türkçesine aktarılması için Türkiye Türkçesi ve Tarihî Devirler Yazı Dilleri Gramerleri Projesi gerçekleştirmiştir. Bunun dışında yapılan çalışmalarla da eserler Latin alfabesine aktarılmaktadır.

1.1. Problem Durumu

Dil bilgisi kitaplarında kullanılan terimler konusunda çeşitli araştırmalar yapılmıştır ve yapılmaya da devam etmektedir. Bu çalışmada "1876-1923 yılları arasında yayımlanan dil bilgisi kitaplarında kelime türleri bakımından hangi terimler kullanılmıştır ve bunların işlevleri nelerdir?" sorusuna cevap aranmıştır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Geçmişten bu yana yazılan tüm dil bilgisi kitapları kimliğimizin bir parçasıdır. Eğitim ve öğretimin etkili bir şekilde gerçekleşmesi için gramer kitaplarına ihtiyaç vardır. Araştırmanın amacı, belirlenen dil bilgisi kitapları çerçevesinde kelime türleri hususunda gramer terimlerini, onların işlevlerini belirlemek ve gramer terimlerini tanıklarla zenginleştirmektir. Bununla birlikte gramer kitabı kaleme alan yazarları tanımak için yazarlar hakkında kısaca bilgiler de verilecektir. Çalışmada her bir kelime türüyle ilgili dil bilgisi kitaplarında kullanılan terimler ve işlevleri detaylandırılacaktır. Bu sayede kelime türüyle ilgili kitaplardaki terimler ana başlık ve alt başlıklar hâlinde sistemli olarak incelenecektir.

1.3. Araştırmanın Önemi

Geçmiş yıllardan köklerini almış gramer kitapları dilimizi anlamamız için bize fırsat sunar. Bu çalışmada, bir kitaptaki terimlerin ardından diğer kitaplara geçiş sağlanması yerine her bir terimle ilgili dilcilerin görüşleri bütünlük arz edip ayrıntılı şekilde yer almıştır. Terimler

tabloda birbirleriyle karşılaştırılmıştır. Dil bilgisi terimleri ve bu terimlerin işlevleriyle ilgili inceleme yapacak kişiler için çalışmanın faydalı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu konuyla ilgilenen öğrenci ve öğretmenler bilgilerini derinleştirme ve düşünme gücünü genişletme imkânı bulacaktır.

1.4. Araştırmanın Varsayımları

1. Araştırma için seçilen örneklemin evreni temsil ettiği,
2. Araştırmada kullanılan veri toplama araçlarının geçerli ve güvenilir olduğu varsayılmıştır.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

1. Bu araştırma, 1876-1923 yılları arasında yayımlanan belirli gramer kitaplarıyla sınırlıdır.
2. Çalışmanın konusu ile ilgili yayımlanmış kitap, dergi, makale, yüksek lisans ve doktora tezleriyle sınırlıdır.
3. Çalışmada kullanılan veri toplama teknikleri içinde sadece doküman incelemesinden yararlanılmıştır.

1.6. Araştırmada İncelenen Eserler ve Eserlerin Yazarları

1.6.1. Ahmet Cevdet Paşa

Ahmet Cevdet Paşa, 1823 yılında şu an Bulgaristan sınırlarında yer almakta olan Lofça'da doğmuştur. Gerçek adı Mehmet'tir, İstanbul'da öğrenim gördüğü dönemde, 1843 yılında şair Süleyman Fehim Efendi tarafından kendisine Cevdet mahlası verilmiştir (Abdalla, 2016, s. 3). Küçük yaşlardan itibaren zekâsı, çabası ve bilgileriyle dikkati çeken biri olmuştur. Meclis-i Maarif üyeliği, Darülmuallimîn[1] müdürlüğü, Encümen-i Dâniş ve Meclis-i Valây-ı Ahkâm-ı Adliye üyelikleri sonrasında Evkaf, Adliye ve Dâhiliye nazırlıkları görevlerinde de yer almıştır. 1850'de kurulan Darülmuallimîn kurucusu ve ilk müdürüdür. Öğretmen okullarının programı onun elinde can bulmuştur (Kabaklı, 1978a, s. 283).

[1] Erkek öğretmen okulu.

Ahmet Cevdet Paşa, Darülmuallimîn için kaleme aldığı 1851 Nizamnamesi ile öğretmen okullarının temelini hatta bugünkü eğitim sisteminin de temelini oluşturmuştur. Bu Nizamname'ye göre nitelikli öğretmen yetiştirilebilmesi için Darülmuallimîne az sayıda öğrenci alınmıştır. Öğrenci sayısı az olduğunda eğitimin daha iyi olacağı görüşü hâkimdir. Bu güzel bir uygulamadır fakat ileride rüştiyelerin sayısı arttığında daha fazla öğretmen ihtiyacı doğmuştur. Darülmuallimîne öğrenciler sınavla alınıyordu. Ayrıca öğrencilerden Arapçayı anlayıp Türkçeye çevirebilecek düzeyde yabancı dil bilmeleri isteniyordu. Darülmuallimînde pozitif bilimler yani dünyevi dersler okutulmaktaydı. Öğrencilerin kendilerini derslerine iyi bir şekilde vermeleri için onlara burs imkânı da tanınmaktaydı. Hatta göreve atanıncaya kadar bursları devam etmekteydi. Bunların dışında Nizamname, çalışkan öğrenciye okulunu üç yıldan önce bitirme hakkı tanımıştır. Böylece öğrenci, okulunu erken bitirip hayata atılmak için önemli bir fırsat elde etmiştir. Öğrencilerin okullarını bitirip göreve atanmaları aşamasında, mezuniyet başarısı ölçüt olarak kabul edilmiştir. Okulu birincilikle bitiren bir öğrenci iyi bir okula atanmaktadır. Atandığı yeri beğenmeyen, kabul etmeyen kişinin diploması elinden alınır ve bir daha öğretmenlik mesleği ona verilmez. İleri görüşlülükle hazırlanmış olan bu Nizamname'de eğitimin ciddi bir meslek olarak kabul edildiği, seçilmiş ve başarılı öğretmen adaylarının yetiştirilmesine verilen önem açıkça görülmektedir.

Ahmet Cevdet Paşa, Türkçeye büyük hizmetlerde bulunmuş devlet adamlarından biridir. İlk Türk Akademisinin (Encümen-i Daniş) ve İlk Öğretmen Okulunun kurulmasında, programlara fazladan Türkçe ders saati eklenmesinde büyük katkısı olmuştur. Cevdet Paşa, eskilerin eserlerinde Arapça ve Farsça kelimelere çok fazla yer verdiğini, bunların içinde bir, iki Türkçe kelimeye ancak rastlandığını; Akademinin Türk dilini geliştirmeye çalışacağını ifade eder. Abdülmecit eşliğinde açılan Akademide, Türkçe Gramer kitabı, Türkçe sözlük ve Türk tarihini anlatan bir kitap yazılması kararı alınmıştır. Bu kararlara rağmen Akademi kısa ömürlü olmuş ve sadece Ahmet Cevdet Paşa'nın hazırladığı Osmanlı Tarihi kitabı hazırlanabilmiştir (Özok, 2015, s. 5). Adli Hükümler Yüksek Meclisinde görev aldığı gibi Mecelle adlı eseri de Türk hukuku ve edebiyatına kazandırmıştır. Asıl adı Mecelle-i Âhkâm-ı Adliye olan bu eser, 1926 yılına kadar Türk Medeni Kanunu'nun yerini tutmuştur (Kabaklı, 1978a, s. 283). Ahmet Cevdet Paşa, kendisine vakanüvislik görevi verildiğinde İmparatorluğun 1774-1825 yılları arasında yaşadığı olayları kaleme alırken Montesquieu, Michelet gibi Fransız tarihçilerinin getirdikleri yöntemleri uygulama çabası göstermiştir. Sadece gözlemlerle yetinmeyerek

olayların hem doğrusunu araştırmış hem de neden ve sonuçları üzerinde değerlendirmeler, karşılaştırmalar yaparak sentezci tarih anlayışına doğru önemli adımlar atmıştır (Kurdakul, 1973, s. 16).

Ahmet Cevdet Paşa; devlet adamı olmasının yanında tarih, sosyoloji, hukuk, tarih, edebiyat vb. pek çok konuyla ilgilenmesi bakımından çok yönlü bir kişidir. Batılılaşma döneminde ilk dil bilgisi kitabı olan Kavâid-i Osmaniye'yi Fuat Paşayla birlikte yazmıştır. Polat, Cevdet Paşa'nın söylediklerinden hareketle ilkokullara kolaylık sağlamak üzere bu eserin daha kısa ve basitleştirilmiş hâli olan Medhal-i Kavâid'in hazırlandığını belirtir. Fakat ilkokullara Medhal-i Kavâid'in de ağır geldiği yolundaki yakınmalardan dolayı Maarif Nezaretinde kurulan bir komisyon, daha da kısa ve faydalı bir dil bilgisi kitabının kaleme alınmasını teklif edince "Kavâid-i Türkiyye" adlı dil bilgisi kitabı ortaya çıkmıştır (Polat, 2003, s. 450). Ahmet Cevdet Paşa; Türkçenin öğretimi, Türkçenin sadeleşmesi gibi konulara büyük önem vermiştir.

Eserleri: Tarih-i Cevdet, İbn-i Haldun'un Mukaddime Tercümesi, Belâgat-ı Osmaniye, Kısâs-ı Enbiyâ, Kavâid-i Osmaniye, Kavâid-i Türkiye, Medhal- Kavâid, Maruzât, Tezâkir, Metn-i Metîn, Beyânü'l- Unvân, Takvîmü'l- Edvâr, Kırım ve Kafkas Târihçesi, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, Ahmet Cevdet Paşa Divanı.

1.6.1.1. Kavâid-i Türkiye

Kavâid-i Türkiyye isimli kitap, sıbyan mekteplerinde okutulmak için kaleme alınmıştır. İlk defa 1292 (1875) yılında basılmıştır ve Medhal-i Kavâid'in sadeleştirilmiş şeklidir. Ahmet Cevdet Paşa, çocukların ana dili eğitimi için bu dil bilgisi kitabını yazmıştır. İlk baskısı Hicri 1288 (Miladi 1871)'de basılmış ve daha sonra kitap altı defa daha basılmıştır (Tarahija, 2008, s. 36). Azra Tarahija, 2008 yılındaki "Kavâ'id-i Türkiyye'nin Modern Türkçe Öğretimi Yöntemleri Bakımından Değerlendirilmesi" isimli yüksek lisans tez çalışmasında Kavâid-i Türkiyye'yi günümüz Türkçesine aktarmıştır.

Kavâid-i Türkiyye, sadeleştirilmiş bir kitap olduğu için dili oldukça sadedir ve bol miktarda Türkçe unsurlar yer alır. Kitabın isminde "Türkiyye" kelimesinin geçmesi Türkçenin esas dil olduğu yönünde önemli bir adımdır. Türkçe, ilkokul seviyesindeki çocuklardan itibaren öğretilmeye başlanmıştır. Kavâid-i Türkiyye'nin başlangıcında Türkçenin ses, alfabe, hareke konuları yer alır. Ahmet Cevdet Paşa mukaddime bölümünde, dilimizin aslının Türkçe olup sonradan Arapça ve Farsça ile karıştığını belirtir.

Lisandaki otuz iki harfe, sonrasında isim türüne değinir. İkinci bâbda kelime türlerinden sıfat, üçüncü bâbda zamir, dördüncü bâbda ism-i işâret, beşinci bâbda mübhemât, altıncı bâbda mastar, yedinci bâbda fiil, sekizinci bâbda[2], dokuzuncu bâbda edât türünü işler.

1.6.2. Süleyman Hüsnü Paşa

Türkçülüğün öncülerinden olan Süleyman Paşa, 1838'de İstanbul'da Süleymaniye semtinin Molla Güranî mahallesinde doğmuştur. İlköğrenimine mahalle mektebinden başlayıp Arapça ve Farsçayı Beyazıt Camii Şerifinde ders veren Mudurnulu İsmail Efendi'den öğrenmiştir (Toparlı & Yücel, 2018, s. VII). 1853'te Maçka Askerî İdadîsine başlayıp 1856'da Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şahaneye girerek öğrenimini sürdürürüp 1859'da Mekteb-i Harb Okulunu (bugünkü Harp Okulu) bitirerek teğmen rütbesiyle subay olmuştur. Bu okulu bitirdikten sonra Karadağ harekâtına katılmıştır. Çeşitli yerlerde askerlik hizmetini devam ettirirken Ahmet Nüzhet Efendi'den Arapça ve din bilimleri dersleri de almıştır. Mekteb-i Harbiyede edebiyat öğretmenliği, kaymakamlık, miralaylık, askerî mektepler nazırlığı, münşeat ve tarih öğretmenliği gibi pek çok görev üstlenmiştir. Askerî Mektepler ders nazırlığı sırasında hazırlamış olduğu Mebâni'l-İnşâ adlı eserini 1872 yılında yayımlamıştır. Hüsnü Paşa, askerî okulların ders programlarını ve müfredatlarını yeniden düzenlemiştir (Atış, 2018, s. 38-39).

Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilmesi ve yerine V. Murat'ın çıkarılması sırasında çıkan olaylarına askeri okul öğrencileri de karışır. Bu olay da II. Abdülhamit'i Süleyman Paşa'dan sürekli kuşkulanmaya iter. Daha sonra Süleyman Paşa'yı Bosna Hersek Kumandanlığına atayarak İstanbul'dan uzaklaştırmıştır. Bu görevindeyken 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşında gösterdiği başarıdan dolayı Süleyman Paşa'ya "Şıpka Kahramanı" unvanı verilmiştir (Toparlı & Yücel, 2018, s. VIII). Tuna ve Balkan Orduları Başkomutanı olarak katıldığı Osmanlı-Rus Savaşı yenilgiyle sonuçlanınca II. Abdülhamit, bu yenilgiden onu sorumlu tutup yargılanmasını istemiş ve Süleyman Paşa'yı Bağdat'a sürmüştür. Hüsnü Paşa, ömrünün son on dört yılını burada yaşamış ve memleketine dönmesine izin verilmemiştir. 7 Ağustos 1892 tarihinde yakalandığı hastalık sonucu vefat etmiştir (Atış, 2018, s. 39).

[2] Sekizinci bâb başlığı, Tarahija'nın tez çalışmasında yer almamaktadır. İsm-i fâil konusunda kısa bilgiler yer aldığı için sekizinci bâbda fer'-i fiil (sıfat fiil) teriminin bulunacağı düşünülebilir.

Süleyman Hüsnü Paşa, Recâizâde Mahmud Ekrem'e yazdığı bir mektupta "Osmanlı tabiri devletin adıdır; milletimizin adı ise sadece Türk'tür. Bu sebeple lisanımıza Türk dili, edebiyatımıza da Türk edebiyatı demek lazımdır" (Atış, 2018, s. 39) diyerek Türk millî bilincini uyandırmak istemiştir.

Eserleri: Mebânîyü'l- İnşâ, İlm-i Hâl, İlm-i Sarf-ı Türkî, Târih-i Âlem, İlm-i Hâl-i Sagîr, 93 Türk-Rus Muharebesi Hakâyıkından Hulâsa-i Vukûât-ı Harbiyye, Hiss-i İnkılâb, Umdetü'l- Hakâyık, İrâde-i Cüz'iye Risâlesi, Târih-i Âlem, Mebâni'l-İnşâ, Mektupları (Namık Kemal, Behram Ağa, Kadri Paşa, Mahmud Celâleddin Paşa, Recâizâde Mahmud Ekrem, Maraş Mebusu Sû'dî Efendi, Hüseyin Râci Efendi, Bedri Bey ve Ebuzziyâ Tevfik Bey'e mektuplar yazmıştır).

1.6.2.1. İlm-i Sarf-ı Türkî

Arapça ve Farsça etkisinde Sarf-ı Osmanî, Kavâid-i Osmanîye gibi adlarla dil bilgisi kitaplarına isimler verilirken Süleyman Paşa, Türkçe dil bilgisi kitabı olarak kaleme aldığı eserin adını İlm-i Sarf-ı Türkî koymuştur (Toparlı & Yücel, 2018, s. IX). Türk millî bilincinin uyanması konusunda birçok çalışması olan Süleyman Hüsnü Paşa, Türkçe öğretimine yenilik kazandırmıştır ve Türkçe adı ön plana çıkıp ayrı bir dil olarak kabul edilmiştir (Oğraş ve Atış, 2019, s. 71). Eserin ilk basımı 1876 yılında olup 24 yıl sonra 1900 yılında tekrar basılmıştır. 1876 yılındaki nüshada 64 sayfa olan eser daha sonra tanıklar ve çeşitli detaylarla 184 sayfa şeklinde yayımlanmıştır (Atış, 2018, s. 204). Süleyman Hüsnü Paşa'nın yazdığı İlm-i Sarf-ı Türkî adlı eser Türkiye Türkçesi Tarihi Devirler ve Yazı Dilleri Gramerleri Projesinin 17. kitabı olarak Recep Toparlı ve Dilek Yücel tarafından hazırlanmıştır; Zeynep Korkmaz'ın incelemesiyle yeniden yayımlanmıştır (Denduş, 2019, s. 24).

İlm-i Sarf-ı Türkî, askerî mekteplerdeki ortaokul öğrencileri için hazırlanmış gramer kitabıdır. Eserin girişinde ilm-i sarfın "Türkçeyi doğru söyleyip yazmak için kelimelerin aslını, imlasını bildiren bir ilim" olarak tanımı yapılmıştır (Toparlı & Yücel, 2018, s. 3). Sonrasında kelime, harf ve harekenin tanımı yapılmıştır. Dilde otuz dört harf olduğu belirtilmiştir. Birinci bapta isim, ikinci bapta sıfat, üçüncü bapta zamir, dördüncü bapta ism-i işâret, beşinci bapta mübhemât, altıncı bapta mastar, yedinci bapta fiil, sekizinci bapta fer'-i fi'l, dokuzuncu bapta edevât bölümleri yer almaktadır. Hatime başlığı altında da cümle konusuna kısaca değinilip eser tamamlanmıştır.

1.6.3. Selim Sabit

Selim Sabit, 1829 yılında eskiden Edirne'ye bağlı olup şimdi Kırklareli sınırlarında bulunan Vize kasabasında doğmuştur. Babası Mehmet Ağa, çiftçilikle uğraşan biridir. Selim Sabit, ilk tahsilini memleketinde bitirip sonra İstanbul'a gelmiştir. Fatih Medresesinde derslere devam etmiştir. 1848 yılında Darülmuallimîne başlayıp Tevfik Efendi'den Farsça, Esseyyid Osman Saib Efendi'den Cebir ve Geometri, Yahya Tevfik Efendi'den Arapça ve Tarih dersleri okumuştur. Bu okulun ilk mezunlarından olmuştur. Hoca Tahsin ile beraber 1855 yılında yurda döndüklerinde Darülfünun hocalığına atanmak, Paris'te tahsilde bulunan efendileri okutmak ve Hristiyan tebaa-ı Devlet-i Âliyeden orada olanlara da Türkçeyi öğretmek göreviyle Paris'e gönderilmiştir (Yiğit, 2015, s. 4).

Paris'te bulunduğu yıllarda (altı yıl kalmış), ekonomi-politik de tahsil eden Selîm Sabit, öğrenimi sırasında Paris'te açılmış olan Mekteb-i Osmanîde, Muradyan Mektebinde ve daha başka eğitim merkezlerinde Türkçe öğretmenliği yapmıştır. 1861 senesinde, eğitimini bitirerek İstanbul'a geri dönmüştür. Süleymaniye semtinde açılan bir taş mektepte eğitim vermiştir (Gökçe, 2014). Fransız eğitim sisteminden etkilenerek Batı'nın bilimsel metotlarını benimseyip fikir babalığını yaptığı Usul-i Cedîd'e göre eğitim ve öğretimi ilk kez bu okulda uygulamıştır. Usul-i cedîd; ders araç ve gereçleri konusunda yenilik, öğretmenlerin geleneksel yöntemler yerine yeni ve etkili öğretim yöntemlerini uygulaması demektir. Selim Sabit, Fransa'da eğitim aldığı okullarda gördüğü sıra, masa, hesap tahtası ve harita gibi eğitim araç gereçlerini sınıf ortamına kazandırmıştır (Dağdelen, 2013, s. 10, 21).

Selim Sabit 868 yılında, Mekteb-i Sultânî müdür-i sâniliğine getirilmiştir fakat Fransız asıllı ikinci müdürle geçinememesi sebebiyle 23 Eylül 1869'da Meclis-i Kebîr-i Maarif (Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu) üyeliğine atanmıştır. Aynı tarihte Darülfünunda Türk Edebiyatı öğretmenliği için de görevlendirilmiş ve iki görevi birlikte yürütmüştür. 1872'de Meclis-i Kebîr-i Maarif ikinci başkanlığına seçilmiş ve bu görevini 27 Aralık 1875'e kadar sürdürmüş, sonra tekrar Meclis-i Kebîr-i Maarif üyeliğine dönmüştür. 13 Haziran 1879'da karşılıklı yer değiştirme usulüyle tayin olduğu bu görevinde Mekâtib-i Rüştiye İdaresi müdürlüğüne tayin olunmuştur. Aynı yıl içinde Selîm Sabit Efendi'nin rütbesi, "Rütbe-i Ûla Sınıf-ı Sâniliğine" (birinci rütbe, ikinci kademe) yükseltilmiştir. 31 Temmuz 1884 tarihinde de ikinci rütbeden Mecidiyye Nişânı ile ödüllendirilmiştir. 16 Kasım 1884'te Meclis-i Kebîr-i Maarif üyeliğine dönmüş, 22 Kasım

1886 tarihinde karşılıklı yer değiştirme usulüyle Encümen-i Teftiş ve Muâyene Riyâsetine tayin edilmiştir. Muhtasar Târîh-i Osmânî adlı ders kitabında Abdülaziz'in tahttan alınması ve ölümü ile ilgili yazdıklarından dolayı görevinden azledilmiştir 1890'da emekliye ayrılmıştır. Emekliye ayrıldıktan sonra Darülmuallimin psikoloji öğretmenliğine tayin edilmiştir ve burada yedi sene boyunca öğretmenlik yapmıştır (Gökçe, 2014). Darülmualliminin ilkokul kısmında Usûl-i Tedris, Terbiye-i Beşer; rüştiye kısmında Kavaid, Kitabet-i Gayrı Resmiye; Âliye (yüksek kademe) kısmında ise İlm-i Ahvâl-i Ruh, Ahlak derslerini okutmuştur (Dağdelen, 2013, s. 13).

Görkemli bir geçmişin ardından ömrünün sonlarına doğru duymayan kulakları ile hayatını devam ettirmek zorunda kalmış ve 5 Ocak 1911'de hayata gözlerini kapamıştır (Gökçe, 2014). Eğitim hayatındaki zirve, yazdığı satırlar sebebiyle görevden alınmasıyla sona erip hayatı da çöküşe sürüklenmiştir.

Eserleri: Risâle-i Elifbâiyye, Mi'yâru'l-Kelâm, Muhtasar Coğrafya Risâlesi, Muhtasar Hesâb Risâlesi, Sarf-ı Osmânî, Muhtasar Târîh-i Osmânî, Nahv-i Osmânî, Rehnümâ-yı Muallimîn, Tahvîl-i Mikyâs Levhâları, Yengi Elifbâ-yı Türkî, Hamîdiye Kütüphânesindeki Mahfûz Kütüb-i Mevcûdenin Defteri.

1.6.3.1. Nahv-ı Osmânî

Nahv-i Osmânî, 1881 yılında ortaokul öğrencilerine cümle bilgisini öğretmek amacıyla hazırlanmış, uzun süre rüştiyelerde okutulan bir dil bilgisi kitabıdır. Arapça, Farsça ve Türkçe gramerlerin kuralları ve bunların birbirleriyle karşılaştırmalarına da yer verilmiştir.

Nahv-i Osmânî, 63 sayfa olup eserin tespit edilen ilk baskısı 1298 (1881) İstanbul Mahmud Bey Matbaasına, ikinci baskısı ise 1302 (1885) İstanbul Matbaa-i Osmâniyyeye aittir. Eserin ilk bölümünde mukaddime yer almıştır. İkinci bölümde isim ve fiil cümleleri, fiil, fâil, nâib-i fâil, mübteda' ve haber anlatıldıktan sonra, cümleler nisbet, keyfiyyet ve mana olarak üç ana başlıkta; cümlede tamamlayıcı unsurlar mef'ûl, hâl, temyiz, kuyûd-ı sarfiyye, kuyûd-ı kemmiyyet ve kuyûd-ı zarfiyye olmak üzere altı ana başlıkta incelenmiştir. Türkçe, Arapça ve Farsça isim ve sıfat tamlamaları, fiilimsiler anlatılmıştır. Hatime bölümünde makale ve fıkranın tanımı yapılmıştır. Sonra bir cümle tablo şeklinde sarf ve nahiv yönüyle incelenmiş, öğrencilerin bu şekilde inceleme yapabilmesi için kitabın sonunda dokuz tane kısa makaleye yer verilmiştir (Dağdelen, 2013, s. 19). Nahv-ı Osmânî isimli eser hakkında Selçuk Dağdelen (2013) tarafından "Selim Sabit Efendi'nin "Nahv-i

Osmânî" Adlı Eserinin İncelenmesi" adlı yüksek lisans tez çalışması ve Yakup Yiğit (2015) tarafından "Selim Sabit'in Nahv-i Osmânî Adlı Eseri ve Türk Gramerciliğine Getirdiği Yenilikler" isimli tez çalışması hazırlanmıştır. İki araştırmada da eserin Latin alfabesine aktarımı mevcuttur.

1.6.3.2. Sarf-ı Osmânî

1884 yılında Selim Sabit tarafından yazılan Sarf-ı Osmânî isimli eser, ortaokul öğrencileri için yazılmıştır. Arapça ve Farsça dil bilgisi kuralları ile Türkçe dil bilgisi kuralları mukayese edilmiştir. Bu eser, ortaokul öğrencilerine Türkçeyi dil bilgisi kurallarıyla öğretebilmek için hazırlanmış bir ders kitabıdır. Eserin girişinde kelime, harf ve harekenin ne anlama geldiği; Osmanlı lisanının 33 harften oluştuğu bilgilerine ulaşılır. Daha sonra isim, sıfat, fiil, kinâye, edevât işlenir. Ayrıca kitapta tenbih, faide, imlâ gibi kısımlar da bulunmaktadır.

Reyhan Salman (2008) tarafından "Selim Sabit'in Sarf-ı Osmanî Adlı Eserinin Çeviriyazısı- Terimler- Lügatçe- Metin" isimli 211 sayfalık yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Sarf-ı Osmanî adlı eser günümüz Türkçesine aktarılmıştır.

1.6.4. Halit Ziya Bey

Halit Ziya Uşaklıgil'e ait olduğu zannedilen Kavâid-i Lisân-ı Türkî adlı eserin yazarı "önceleri Tensikat-ı Askeriyye Komisyonu kâtibi iken, sonraları Seraskerlik Süvari Dairesi başkâtipliğine yükselmiş olan Halit Ziya Bey'dir." Bu bilgilere eserin korunmuş olan dış kapağı sayesinde ulaşılmıştır (Türkay, 2018, s. VIII).

1.6.4.1. Kavâid-i Lisân-ı Türkî

Basım izni 1884'te verilen Kavâid-i Lisân-ı Türkî adlı eser, alay mekteplerinde (subay ve astsubay yetiştiren kurum) okutulan Türkçe okuma ve yazma dersleri için hazırlanmış 77 sayfalık bir gramer kitabıdır. İstanbul'da Matbaa-i Osmaniyyede basılmıştır. Günümüzde ise bu kitap, Türkiye Türkçesi Tarihi Devirler Yazı Dilleri Gramerleri Projesi kapsamında Kaya Türkay tarafından 2018 yılında Latin harflerine aktarılıp kitaplaştırılmıştır.

İsminden de anlaşılacağı üzere kitapta gramer kuralları bakımından Arapça ve Farsça yapısı yerine Türkçe esas alınmıştır. Kelime türü olarak isim, sıfat, zamir, fiil, fer'i fiil (sıfat fiil), ta'dîl-i fiil (zarf), edât-ı rabt (bağlaç), edât-ı sıla (edat), edât-ı nidâ (ünlem), imlâ, noktalama işaretleri gibi konular işlenmiştir. Kısa şekilde işlev ve tanıklara da yer verilerek hazırlanmış, kılavuz niteliği taşıyan küçük bir gramer kitabıdır.

O dönemde yazılmış gramer kitaplarının büyük çoğunluğunda Türkçenin yapı ve işleyişinden çok Arapça ve Farsçaya özgü kuralların öğretilmesi önem kazanmıştır. Bunlar Türkçenin öğretimine fayda sağlamamaktadır. Türkçe, Arapça ve Farsçadan oluşmuş Osmanlı Türkçesi öğretilmeye çalışılırken ezberden öteye gidememektedir. Tanzimattan sonra ise dil bilgisi kitaplarında hâkim olan görüş Fransızca kalıplardır (Türkay, 2018, s. 2-3). Halit Ziya ise bu dönemde kitap isminde "Osmânî" kelimesi yerine "Türkî" kelimesini tercih etmiştir.

1.6.5. Mihran Apikyan (Mihri)

Mihran Apikyan, Mihri mahlasıyla tanınan Ermeni asıllı müderris ve yazardır. 1855 yılında İstanbul'un Samatya semtinde doğmuş ve 1938 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Babasının ismi Apik, hocasının ismi Heretik Hoca'dır. 1872'de Samatya'daki Sahakyan Mektebinden mezun olmuştur. Sonraki yıl da aynı mektebin Türkçe lisan hocalığına başlamıştır. 1873-1903 yıllarında Bab-ı Seraskeri Tercüme Kaleminde görev almış, bu alanda albaylığa kadar yükselmiş ve çeşitli nişanlarla da ödüllendirilmiştir. 1873-1892 yıllarında çeşitli Ermeni mekteplerinde Türkçe öğretmiştir (Atılgan, 2018, s. 32).

Mihri'nin sarf, nahiv ve Türk dili eğitimiyle ilgili çok sayıda eseri vardır. Telif ederek ortaya koyduğu eserler ise yıllarca Ermenî okullarında okutulan Güldeste, Tatbikat-ı Münşe'ât, Mutavvel Sarf-ı Osmânî, Miftâh-ı Mutavvel Sarf-ı Osmânî, Muhtasar Sarf-ı Osmânî, Hülâsâ-yı Kavânîn-i Osmâniyye, Nutuklar Mecmu'ası, Rehber-i Tercüme Ez Fransevî be-Tütkî, Resimli Eksîr-i Alfebâ-i Osmânî, Müntehabât-ı Zebân-ı Fârisî, Tüccar Münşe'âtı, Letâ'if-i Âsâr (Rıkaları), Alfebâ-i Osmânî (Fransızca), Letâ'if-i Âsâr, Mu'allim İnşâ, Miftâh-ı Tatbîkât-ı Münşe'ât gibi eserlerdir. Bu eserler Türk gramerine zenginlik katmıştır (Abdalla, 2016, s. 14).

1.6.5.1. Mutavvel Sarf-ı Osmânî

Mutavvel Sarf-ı Osmânî, Arapça ve Farsça dil bilgisi kuralları etkisinde rüştiye mektepleri ve idadiler için yazılmış gramer kitabıdır. 1306 (1888-1889) yılında basılmıştır ve ana dili Türkçe olmayanlar için Türkçe öğretimi amaçlanmıştır. Eserde kurallar, soru-cevap tekniğiyle gösterilmiştir. Bu teknik, öğrencinin dikkatini konuya çekip bilgilerin kalıcılığını artırmaktadır.

"Matba'a-i Nişân Berberiyan"da basılan eser, 240 sayfadır ve üç bölümden oluşmaktadır: Kitab-ı Evvel Sarf-ı Türkî, Kitab-ı Sânî Sarf-ı Farsî, Kitab-ı Sâlis Sarf-ı Arabî'dir. Kitapta, tanıkların Türkçe-Farsça, Türkçe-Arapça karşılıklarına yer verilmiş ve Tatbîkât başlığı altında öğrencilerin uygulama yapabileceği bölümler de bulunmaktadır. Eserin son bölümünde günlük hayatta ihtiyaç duyulan kelimelerin yer aldığı 16 sayfalık bir sözlük bulunmaktadır. Sözlük kısmında Türkçe, Farsça ve Arapça aynı manayı taşıyan kelimeler, farklı ifade şekilleri ile birlikte verilmiştir. Dil bilgisi konu başlıkları, Arapça gramerine göre üç ana başlığa (isim, fiil, edat) ayrılırken Fransızca gramerine göre sekiz alt başlığa (isim, sıfat, zamir, fiil, harf-i cerr, harf-i atf, harf-i nidâ, zarf) ayrılmıştır (Atılgan, 2018, s. 11-12, 120).

Bahsedilen dil bilgisi kitabı, Özlem Atılgan tarafından "Mutavvel Sarf-ı 'Osmânî İnceleme-Metin" isimli tez çalışmasıyla 2018 yılında Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

1.6.6. Şemseddin Sami

Şemsettin Sami, 1 Haziran 1850 (22 Recep 1266)'de Yanya ilinin Premedi kazasının Dağlı nahiyesinin merkezi Fraşer'de doğmuştur. İlkokulunu Fraşer'de tamamlayıp daha sonra ailesiyle birlikte Yanya'ya yerleşince buradaki Zosimaia Skoli adlı Rum lisesine girmiştir. Sekiz yıllık eğitimini yedi yılda bitirerek mezun olmuştur. Burada Rumca, Yunanca, Fransızca, İtalyanca öğrenmiş; bunun yanında özel hocalardan Arapça ve Farsça derslerini almıştır. 1871'de İstanbul'a gelerek kardeşi Naim Bey ile matbuat kalemine girmiştir (Hameed, 1993, s. 5). Çeşitli gazetelerde mütercimlik ve redaktörlük yapmıştır. 1874'te Vilayet Gazetesi'nde çalışması için Trablusgarp'ta görevlendirildi. 1875 yılında İstanbul'a dönen yazar, gazeteciliğe devam etti. 1877'de Cezayir-i Bahr-i Sefid valisi mühürdarı olarak yaklaşık altı ay görev yapacağı Rodos'a gitti. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra Yanya'ya geçti ve Abidin Paşa başkanlığındaki Askeriye Sevk Komisyonunda başkâtip olarak görev yaptı. Savaşın bitmesinin ardından tekrar İstanbul'a

dönerek Tercüman-ı Şark gazetesinin başyazarlığını üstlendi. Arnavutlukla ilgili kararlar nedeniyle gazetesi kapandı ve yazarın gazetecilik çalışmaları sonlandı. Siyasi gelişmeleri yakından takip etti. Arnavutluk topraklarının bir kısmının Yunanistan'a verilmesi kararından sonra ağabeyi Abdül Bey'in liderliğindeki Arnavut İttihadı isimli örgüte destek verdi. 1879'da, Sultan II. Abdülhamid'in izniyle Cemiyet-i İlmiyye-yi Arnavudiyye'nin kurucuları arasında yer aldı. Bu sırada kaleme aldığı Arnavutça gramer ve Latin alfabesi temelli Arnavut alfabesi çalışmaları, onun Arnavut Milliyetçisi olduğuna dair düşünceleri güçlendirdi. 1881'de Askerî Teftiş Komisyonu'nun kâtipliğine getirildi ve uzun yıllar bu görevi yürüttü (Çetindaş, 2019).

1901 yılında yayımladığı Kamus-ı Türkî onu Türklük bilgisine yöneltmiş, 1902'de Kutadgu Bilig, 1903'te Orhun Abideleri'nin açıklamalı tercümelerini kaleme almış sonrasında Tuhfat al-zakiya fi Lugat al-Turkıya'nın metni ve tercümesiyle uğraşmıştır. Bu uğraşları 1904'te Lehçe-i Türkiye-i Memâlik-i Mısır adıyla Kıpçak Türkçesinin sözlüğünü meydana getirmiştir. Türklük bilgisiyle ilgili bu eserleri basılmamıştır. Ali Şir Nevai'nin şiirlerinin okullarda okutulmasını savunması da onun Türklük bilimine verdiği önemin bir başka tarafıdır (Hameed, 1993, s. 6).

Ömrünün son zamanlarını gramer ve sözlük başta olmak üzere ilmî eserler hazırlamakla geçirmiştir ve bu eserlerin bir bölümünü yayımlamıştır. 1904'te vefat eden yazar, ilk olarak Sahrayıcedit Camii karşısındaki aile kabristanına defnedilmiş, daha sonra 1968'de Feriköy'deki aile mezarlığına nakledilmiştir (Çetindaş, 2019). Şemsettin Sami'nin eserleri Hameed'in sınıflandırmasıyla aşağıda yer almıştır:

Eserleri:

Romanları: Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat.

Oyunları: Besâ yahut Ahde Vefa, İskât-ı Cemin, İkisi de Ölmüş, İkisi de Çıldırmış, Rekâbet, Seydî Yahya, Gâve.

Çevirileri: Tarih-i Mücmel-i Fransa, İhtiyar Onbaşı, Galatée, Şeytan Yadigârları, Sefiller, Robinson.

Cep Kitapları: Medeniyyet-i İslâmiyye, Esatir, Kadınlar, Gök, Yer, İnsân, Emsâl, Letâif, Yine İnsân, Usûl-i Tenkît ve Tertîb, Lisân.

Sözlükleri: Kâmûs-ı Türkî, Kâmûs-ı Fransevî, Küçük Kâmûs-ı Fransevî, Kâmûs-ı Arabî, Kâmûs-ı Türkî.

Ansiklopedik Sözlük: Kâmûsu'l Alam.

Öğretici Eserleri: Tasrîfât-ı Arabiyye, Yeni Usûl Elifbâ-yı Türkî, Tatbîbât-ı Arabiyye, Küçük Elifba, Kavâid-i Nahviyye-i Arabiyye, Arnavutça Alfabe, Arnavutça Gramer.

Şiir ve Metin Yayınları: Hurde-çin, Ali bin Ebî Tâlib.

Diğer Kitapları: Himmetü'l-himâm, Bâkî'nin Eş'âr-ı Müntehabesi.

Basılmamış Türk Dili Anıtlarıyla İlgili Eserleri: Orhon Abideleri, Kutadgu Bilig, Et-Tuhfetü'z-Zekiyye, Lehçe-i Türkiyye-i Memâkil-i Mısır.

Basılmamış Diğer Kitapları: Kur'ân (çeviri), Küçük Kâmûs-ı Türkî, Zübde-i Şâhnâme, Kavâid-i Nahviyye ve Sarfiyye, El- Muallekati's-Seb', Müntehabât-ı Arabiyye, Vicdân (piyes) (Hameed, 1993, s. 8-10).

1.6.6.1. Nev Usûl Sarf-ı Türkî

Artin Asuduryan Şirket-i Mürettibiyye Matbaasında basılan 1308 (1890-1891) yılında yayımlanan Nev Usûl Sarf-ı Türkî adlı eseri, Furkan Hamit, 1993 yılında "Şemseddin Sami'nin Dilciliği ve Nev Usûl Sarf-ı Türkî Adlı Grameri" isimli doktora tezinde yeni harflerle günümüz Türkçesine aktarmıştır. 2009 yılında da bu doktora tezini "Şemsettin Sami ve Nev Usûl Sarf-ı Türkî" adlı kitabında yayımlamıştır.

Eserin mukaddime bölümünde kelime, hece ve harf konularına değinilmiştir. Birinci bapta isim; ikinci bapta sıfat; üçüncü bapta kinâyât, zamâir ve mübhemât; dördüncü bapta fiil; beşinci bapta kayd ve zarf, altıncı bapta hurûf-ı ilsâk (birleştirilen harfler, edatlar); yedinci bapta revâbıt (bağlaç); sekizinci bapta nida (ünlem); dokuzuncu bapta iştikak yani kelime türetme (sıfattan türeyen isimler, fiilden türeyen isimler, isimden türeyen isimler) konuları işlenmiştir. Bunun yanında temrin kısmına sıkça rastlanmaktadır.

Şemseddin Sami bu eserinin ifade-i meram kısmında Türkçenin bir kenara itilip Arapça ve Farsça kuralların araştırılmasının gereksiz olduğunu söylemiştir. Kitabın isminde geçen "Türkî" ifadesi de bu düşüncenin görünüme bürünmüş hâlidir (Erkuş, 2014, s. 65).

1.6.7. Tahir Kenan

İzmirli bir fikir adamı ve yazar olan Tahir Ken'an, 20 Mayıs 1863 (1 Zilhicce 1279)'te İzmir'de dünyaya gelmiştir. Babası Aydın'ın Alaşehir ilçesi kaymakamı Mübayaacızade

Rıza Bey'dir. Emekli sandığı dosyasında ise baba ismi "Ali Rıza" olarak geçmektedir. Yazar Hizmet'teki ilk yazılarında ve Hâdisât-ı Tabîyye adlı eserinde de İbnü'r-Rızâ Tahir Kenan ismini kullanmıştır. Tahir Ken'an, mekteb-i rüştiyeyi bitirmiş, Arapça ve Farsçayı öğrenmiş, Mekteb-i Sultânîyi[3] 6. sınıfa kadar okuduktan sonra okuldan ayrılmıştır. Tahir Ken'an, 5 Kasım 1886- 27 Ekim 1887 tarihleri arasında Mizan gazetesi muhabirliği yapmış, 1 Aralık 1887'de Trabzon vilâyetine bağlı Gümüşhane Sancağı tahrirar müdüriyetine tayin edilmiş, 3 buçuk ay sonra 15 Mart 1888'de bu görevinden ayrılmıştır. Tahir Ken'an; üyeleri arasında Ali Kemal, Uşşakîzade Süleyman ve Abdülhalim Memduh'un da bulunduğu bir gizli örgüt kurmak suçundan 31 Ocak 1890'da Yemen'e sürülmüşse de bu karar 15 gün sonra değiştirilmiş ve yazar Aydın vilâyeti maiyetine gönderilmiştir (Karahan & Gürsoy, 2004, s. IX-X).

Karahan ve Gürsoy, Sicill-i Ahval Defterine göre Tahir Ken'an'ın diğer görevlerini şöyle sıralar:

Aydın vilâyeti maiyet memurluğu (5 Kasım 1890), aralıklarla iki defa Vilâyet gazetesi baş yazarlığı (27 Ağustos 1891- 29 Ekim 1891 ve 13 Aralık 1892- 25 Ağustos 1893), bayındır memurluğu (7 Haziran 1892), Kuşadası aşar ihalesi memurluğu (15 Haziran 1892- 29 Haziran 1892), İzmir Mekteb-i İdadisi inşa ve kitabet muallimliği (4 Eylül 1892) (Bu görevi 12 Ocak 1896 tarihine kadar sürmüş, öğretmenlik yaptığı sıralarda başka memuriyetlerde de bulunmuştur), İzmir Beledî riyaset muavinliği (1 Mayıs 1893), iki defa Bergama kazası âşâr ihalesi memurluğu (8 Haziran 1893- 22 Temmuz 1893 ve 3 Haziran 1894- 28 Mayıs 1895), Kula kazası kaymakam vekilliği (12 Temmuz 1895), Mekri (Fethiye) kaymakam vekilliği (4 Mayıs 1896- 19 Haziran 1896), Nazilli kazası kaymakam vekilliği (22 Eylül 1896- 24 Ekim 1896), Söke kazası kaymakam vekilliği (29 Ekim 1896- 24 Şubat 1897), Menemen kazası kaymakam vekilliği (13 Mart 1897- 29 Haziran 1897), Foçateyn kazası âşâr ihalesi memurluğu (2 Temmuz 1897- 20 Temmuz 1897) Tire kazası kaymakam vekilliği (17 Şubat 1898- 20 Mart 1898), Bergama ve Foça âşâr ihalesi memurluğu (28 Mayıs 1898- 10 Haziran 1898, 13 Haziran 1898- 22 Haziran 1898), Vilâyet merkezi âşâr memurluğu (26 Kasım1898- 13 Temmuz 1900), Çeşme âşâr ihalesi memurluğu (1899- 1900), Vilâyet mektubî muavinliği (20 Eylül 1900), Ödemiş âşâr ihalesi memurluğu (1902), Vilâyet gazetesi başyazarlığı (20 Eylül 1900), Bergama kazası kaymakam vekilliği (25 Temmuz 1901- 27 Ağustos 1901), Hamidiye

[3] Galatasaray Lisesi.

Sanayi Mektebi nazır muavinliği (2 Ocak 1903) (Bu görevde iken kendisine rütbe-i ûlâ sınıf-ı sânîsî tevcih edilmiştir), Ankara vilâyeti mektubî muavinliği (22 Eylül 1906- 29 Ağustos 1908) (Karahan & Gürsoy, 2004, s. X-XI). Ayrıca 1922'de çıkan evlilik haberinde kendisinden "Sabık Beyrut belediye reisi muhteremi Tahir Kenan" şeklinde bahsedilmesi, onun Beyrut belediye başkanlığı görevinde bulunduğunu göstermektedir (Huyugüzel, 2000, s. 567).

1886-1887 yılları arasında Tahir Kenan'ın İzmir'e geldikten sonra bir süre hizmet gazetesinin başyazarı olarak gazeteyi çıkardığına ve Tahir Kenan'ın Aydın gazetesi başyazarı olduğuna da değinilir (Huyugüzel, 2000, s. 567-568). Karahan ve Gürsoy ise Tahir Kenân'ın kısa bir süre Hizmet gazetesi başyazarlığı yapması konusunda Sicill-i Ahval Defterinde bilgi olmadığını belirtmektedir (Karahan & Gürsoy, 2004, s. XI).

Tahir Kenan'ın eğitim konularının üzerine kafa yorduğunu, eğitime değer verdiğini görmekteyiz. Huyugüzel; Tâhir Kenan'ın ilkokul öğrencilerinin okuma ve yazmayı daha kolay öğrenebileceği yeni bir usul öne sürüp bu usulle ilgili raporu ve yeni usulün uygulanmasında kullanılacak araç gereçleri vali Hasan Fehmi Paşa'ya sunduğundan bahseder (2000, s. 568). Karahan ve Gürsoy da bu usulü şu şekilde ele alır:

> Eğitim-öğretim konuları üzerinde düşünen Tahir Ken'an, Raif Nezih'in "İzmir'in Tarihi"nde verdiği bilgiye göre ilkokul öğrencilerinin kolayca okuyup yazmayı öğrenmeleri için "tahtadan ma'mul müteharrik harflerle mübtedîye okuyup yazma ta'lîminden ibâret" bir usûl hazırlamıştır. Buna göre tavla zarı şeklinde tahta parçaları üzerine yazılmış olan harfler bir tahta levhanın üzerine konularak kelimeler yazılıyordu. Meselâ "mekteb" kelimesini yazmak için m,k,t,b harfleri önce diğer harflerin arasından bulunuyor, sonra da yan yana getirilip kelime yapılıyordu. Bu usûl, çocuğun hem gerekli harfleri diğerleri arasından bulmasına ve harfleri iyice öğrenmesine yardım edecek hem de çocuğa eğlenceli bir oyun zevki ve merakı verecektir. Tahir Ken'an usûl ile ilgili raporunu 12 Mart 1895 (18 Şubat 1310) tarihinde Vali Hasan Fehmi Paşa'ya takdim etmiş ve ihtira hakkını da İzmir Hamîdî Mekteb-i Sanayiine bırakmıştır (Karahan & Gürsoy, 2004, s. XIII).

Tahir Kenân'ın Kavâid-i Lisân-ı Türkî ve Hâdisât-ı Tabîiyye adlı eserleri vardır.

1.6.7.1. Kavâid-i Lisân-ı Türkî

İzmir'de Vilâyet Matbaasında basılan Kavâid-i Lisân-ı Türkî isimli eser, dört defterden oluşmaktadır. Bu eserin, birinci defterinin ilk baskısı 1889'da, birinci ve ikinci defterin birleştirilmiş baskısı 1893'te, üçüncü ve dördüncü defterin birleştirilmiş baskısı 1893'te yayımlanmıştır. Tahir Kenân, İzmir Mekteb-i İdadîsinde inşâ ve kitabet öğretmenliği yaptığı zamanlarda Kavâid-i Lisân-ı Türkî isimli bir dil bilgisi kitabı hazırlamış ve bu eser, idadi öğrencileri için ders kitabı olarak okutulmuştur (Karahan & Gürsoy, 2004, s. XII-XIII). Tahir Kenan, mukaddime kısmında eseri yazma amacının Türkçeyi doğru söyleyip

dürüst yazmak olduğunu dile getirmektedir. Öğretmen kimliği Türkçeye verdiği önemle bütünleşmiştir. Bu eserin günümüz Türkçesindeki karşılığı "Türk Dilinin Kuralları"dır.

Bu dil bilgisi kitabının birinci defter kısmında; harf, hece, kelime, cümle, cümle bilgisi gibi konular yer almaktadır. İkinci defterde edevât; üçüncü defterde esmâ, sıfat, zamîr, masdar; dördüncü defterde ef'âl türleri işlenmiştir. Eserin en geniş kısmı edatlara ayrılmıştır.

Dilin yapısını ve işleyişini ortaya koyan kurallar bütünü olan ve amacı dili öğretmek olan dil bilgisi ancak tanıklarla anlam kazanır. Bu bakımdan dil bilgisi kitaplarında yazarın kurguladığı tanıklara ilave olarak edebî metinlerden seçilmiş tanıkların bulunması kitaba çeşitlilik ve zenginlik katar. Öğrenmede kalıcılığı arttırmakla kalmaz muhatabında edebî zevk uyandırır. Tahir Kenan'ın Kavâid-i Lisân-ı Türkî adlı eseri tanıklar bakımından edebiyat antolojisi gibidir. Çünkü hem geçmişten hem de yaşadığı çağdan tanınmış kişilerin eserlerinden cümle ve metinlere yer vermiştir. Bunun yanında Tahir Kenan'ın da kurguladığı cümle ve kelimeler yer almıştır. Fakat sayıca fazla değildir. Öğretmen kişiliği eserine de yansımıştır. Didaktik nitelikte tanıklar yer almıştır. Tertipli, düzenli, kapsamlı bir kitaptır. Bugün bile faydalanabileceğimiz nitelikli bir eserdir.

Leylâ Karahan ve Ülkü Gürsoy, 2004 yılında Tahir Kenan'ın Kavâid-i Lisân-ı Türkî adlı dil bilgisi kitabını yeni harflerle günümüz Türkçesine aktarmışlardır. Leylâ Karahan, Kavâid-i Lisân-ı Türkî'nin öğretici bir üslupla yazılması, çok sayıda tanık kullanılması, tanıkların edebî metinlerden seçilmesi, eserdeki tanıkların özenle seçilmesi, eserde okurun ilgisini çekecek anlatım tekniklerine başvurması, yanlışların gösterilerek doğruların öğretilmeye çalışılması gibi özelliklerden dolayı iyi bir ders kitabı olduğunu dile getirir (Karahan, 2010, s. 12-15).

1.6.8. Manastırlı Mehmet Rıfat

Mehmet Rıfat, 1851 yılında Manastır'da doğmuştur. Çocukluk yıllarıyla ilgili bilgilere rastlanmamakla birlikte hayatının ilk yıllarını Osmanlı Devleti'nin önemli ordu merkezi olan Manastır'da, 1854-1855 Kırım Savaşı'nın manevi atmosferinde geçirdiği söylenebilir. Askerlik mesleğini hem bu atmosferin hem de babasının asker olmasının etkisiyle seçtiği düşünülebilir (Bozdoğan, 2001, s. 14). Mekteb-i Harbiye'de öğrenciliği sırasında yakınlığını kazandığı Askerî Okullar Nazırı Süleyman Paşa tarafından 1872'de mezun olduktan hemen sonra aynı okulda hocalık görevine getirilir (Kaya, 2016, s. 11-12). Harbiye'de derslere giren Mehmet Rıfat aynı zamanda Darüşşafakada da derslere

girmektedir. Bir yandan bu görevleri yürütürken diğer taraftan edebî ve mesleki kitaplar hazırlamıştır. Bu dönemde hazırlamış olduğu Hendese-i Hattiye ve Hikayat-ı Müntahabe gibi eserler ders kitabı ve yardımcı kitaplar olarak okutulan kitaplardır (Elkatmış, 2008, s. 13).

Mehmet Rıfat, 1873-1875 yılları arasında "Çanta" adlı dergiyi çıkartır. Arkadaşı Hasan Bedrettin ile telif ve çeviri şeklinde kaleme aldıkları tiyatro eserlerini Temaşa isimli dizide yayımlarlar. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sebebiyle ara verdikleri bu faaliyeti savaş sonrası bir müddet devam ettirirler fakat Temaşa dizisinin ikinci devresinde yayımlanan eserlerin ilk devredekiler kadar dikkati çektiği söylenemez. "Çeviri" olan Vicdan ve telif olan "Ahmet Yetim yahut Netice-i Sadakat" eserlerinden sonra Temaşa dizinindeki faaliyetini sonlandırmıştır (Bozdoğan, 2001, s. 15).

Süleyman Paşa, Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilmesi sırasında Mehmet Rıfat'a Harbiye Taburlarını komuta etme görevini verir. 1887'de 93 Harbinde Kars Müdafaasında binbaşı rütbesiyle görev alır ve Türk orduları teslim olmaya karar verince Mehmet Rıfat verilen görev gereği Rus tarafına geçip teslim bayrağını çeker ve Ruslara esir düşer. Bu dönemde Mehmet Rıfat'ın şehit olduğu haberi yayılır. Ancak Mehmet Rıfat esir düşmüştür. Savaşın bitiminin ardından Mehmet Rıfat İstanbul'a döner. 93 Harbinin bitiminden sonra başa geçen II. Abdulhamit, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden birkaç gün sonra odasında ölü olarak bulunması ile ilgili soruşturma başlatır ve olayla ilgisi olanların elebaşlarını idam ettirir, diğerlerini ise İstanbul'dan uzaklaştırır. Binbaşı rütbesini alması aynı döneme denk geldiği için Mehmet Rıfat'ın da olayla ilgisi olduğu düşünülür ve Şam'a sürgün edilir, oradan da Halep'e gönderilir. Bu sürgünle beraber rütbesi yarbaylığa yükseltilir. Mehmet Rıfat; Namık Kemal'in fikirlerinden etkilenmiş, onu kendisine üstat kabul etmiştir. Namık Kemal ile mektuplaşmalarından ikisi arasında sağlam bir dostluk olduğu anlaşılmaktadır. Bir heves olarak başladığı yazarlığı, kısa sürede profesyonelliğe dönüşmüş; dil, edebiyat, eğitim, fen, matematik, askerlik, medeniyet tarihi alanlarında ve dinî sahada eserler vermiştir (Elkatmış, 2008, s. 13- 15).

Ömrü boyunca bildiği yolda yürümekten, başkalarını bilgilendirmek için eser üretmekten vazgeçmeyen, Namık Kemal'in ifadesiyle kimseye dalkavukluk etmeden hiçbir zaman doğru bildiğini söylemekten çekinmeyen Mehmet Rıfat, 1907 yılında görünüşte görevli ama aslen sürgünde bulunduğu Halep'te vefat etmiştir (Bozdoğan, 2001, s. 27).

Eserleri:

Tiyatro Eserleri:

Telif Tiyatro Eserleri: Görenek, Ya Gazi Ya Şehit, Pakdâmen, Hükm-i Dil, Hüsrev ile Şirin, Delile Yahut Kanlı İntikam, Ebülula yahut Mürüvvet, Ebülfida, Nedamet, Kölemenler, Fakire yahut Mükâfat-ı İffet, Ahmet Yetim yahut Netice-i Sadakat.

Çeviri Tiyatro Eserleri: Hud'a ve Aşk, Cleopatra, Antony yahut İkmal-i Namus, Lâleruh, Girofle-Girofla, Othello, Karı İntikamı, Vicdan.

Hikâyeleri: Sadakat, Gönüllü / Henüz On Altı Yaşında.

Emsal Başlığı Altında Toplanabilecek Eserler: Hikâyat-ı Müntahabe ve Sagîr Hikâyat-ı Müntahabe, Cevahir-i Çaharyar ve Emsal-i Kibar.

Edebiyat Bilim ve Dil Bilgisi Sahasındaki Eserleri: Mecamiü'l Edeb, Kavaid-i İlm-i İnşa, Külliyat-ı Kavaid-i Osmaniye, Mufassal Nahv-i Osmanî, Mükemmel Osmanlı Sarfı, Hace-i Lisan-ı Osmanî.

Dini Muhtevalı Eserleri: Manzum İlm-i Hal, Tuhfetü'l-İslam, Tazarruname-i Sinan Paşadan Makalat-i Müntahabe.

Medeniyet Tarihi Ve Genel Kültürle İlgili Eserleri: Usul-i Bedayi, Hane, Menakıb-ı Tabiiyat, Bir Ansiklopedi Denemesi: Kamusu'l- Bedayi.

Askerlikle İlgili Eserleri: Delâil-i Askeriye, Kavaid-i Esasiye-i Harbiye, Süllem-i Rıfat, Taburun Sevki ve Muharebesi.

Matematik Ve Mimarlıkla İlgili Eserleri: Fenn-i Mimarî, Hendese-i Hattiye.

Kaynaklarda Yayımlandığı Belirtilmesine Rağmen Nüshası Tespit Edilmeyen Eserleri: Osman Gazi, Miratü'l İslam, Taksim-i Arazi, Muhtasar Mimarî, Hendese-i Sathiye veya Hendese-i Musattaha, Münhaniyat-ı Müstamele, Hendese-i Resmiye ve Tatbikatı, Mühimmat-ı Nafia.

Yayımlanmayan Eserleri: Divançe, Bazı Eş'ar, Tercüme-i Eşar-ı Hikemiye, Serencamlı Vasiyet yahut Define, Serdar-ı Eşkıya yahut Haydutlar, Hikemiyat-ı İbn-i Sina, Şuara-yı Arapla Şuara-yı Garp, Fakihetü'l Hulefadan Bir İki Hikâye, Yadigâr-ı Rıfat, Hâdî, Din ve İslamiyet, Zanniyat ve Hurafat-ı Avam, Melbusat, Sular ve Çayırlar veya Su Başları, Harital- Kurun-ı Ulâ Tarihi, Alâim-i Cevviye, Mevâlid-i Selase Bir Nazar, Mutayebat-ı Fenniye, Toprak, Münebbihat ve Mev'izeler, Cümel-i Hikemiye, Leâli-i Arabiye, Dürer-i

Farisiye, Müsellesat-ı Edebiye, Temsilat ve Hikâyat, Seyf ve Kalem, Nevadir-i Celile, Keşfü'l-Esrar, Keşfü'r-Rumuz, Keşfü'l-Künuz, Hendese-i Mücesseme.

Dergi Çalışması: Çanta.

1.6.8.1. Mükemmel Osmanlı Sarfı

Mükemmel Osmanlı Sarfı adlı gramer kitabı, Kaspar Efendi'nin mülkiyetindeki Kasbar Matbaasında basılmıştır (Tamkoç, 2013, s. 20). 1310 (1892) yılında yayımlanan bu eser, Külliyât-ı Kavâid-i Osmânî'den sonra, Hâce-i Lisân-ı Osmânî'deki Sarf-ı Türkî bölümünden önce yayımlanmıştır (Kaya, 2016, s. 15). Kitabın 69. sayfasında yer alan "Talebeyi muayene ile okudukları maddelere kolayca cevap verebilmelerine ve muallim efendilerin bir tarz üzere sual irat eylemelerine medar olmak üzere…" ifadesinden bu eserin bir ders kitabı olduğunu anlayabiliriz (Erkuş, 2014, s. 64). Mükemmel Osmanlı Sarfı, öğrencilere Türkçe dil bilgisi kurallarını ve terimlerini öğretmek amacıyla yazılmıştır. Eserde kullanılan tanıkların ve alıştırma bölümündeki cümlelerin dil zevkini aşılaması hususunda özenle seçildiği görülmektedir (Tamkoç, 2008, s. 1). Mükemmel Osmanlı Sarfı, Ferhat Tamkoç tarafından 2008 yılında yüksek lisans tez çalışmasında Latin alfabesine aktarılmıştır. 2013 yılında da bu çalışma Türk Dil Kurumu Yayınları vasıtasıyla kitaplaştırılmıştır.

Kitapta Osmanlı dilini asıl teşkil eden Türkçe sözlerin doğru söylenip yazılmasına yönelik kuralları bildiren ilim, sarf olarak tanımlanır. Türkçeye vurgu yapılan bu tanımdan Türkçeye verilen değeri görmekteyiz. Yüz beş sayfa olan eserde kelimenin oluşumu, harflerin söylenişi, hareke gibi konularda bilgi verilmiştir. Daha sonra isim, sıfat, kinâyât, zamir, ism-i işâret, mübhemât, mastar, fiil, fer'-i fi'l, edat konularına değinilmiştir. Temrinât bölümünde, konuyu iyice pekiştirmek amacıyla sorular yer almıştır. Gramer kitabının bitişi de Kaspar matbaasından çıkan bazı eserlerin listesiyle sağlanmıştır.

1.6.8.2. Hâce-i Lisân-ı Osmânî

Hicrî 1311 (1893-1894) yılında Kasbar Matbaasında basılmış olan Hâce-i Lisân-ı Osmânî adlı eser Mehmet Rıfat'ın dil alanında yazdığı eserlerin sonuncusudur. Kitabın girişinde eserin dört ciltten oluştuğu söylenilse de kitap iki ciltten meydana gelmektedir. Yazarın bahsettiği bu üçüncü ve dördüncü ciltler hakkında bilgi yoktur. Eserin birinci cildi sarf,

ikinci cildi ise nahiv konusunu içerir. Türkçe, Arapça ve Farsça kurallar her iki ciltte de ayrı ayrı ele alınmıştır. Müfredât başlıklı cilt, beş kitaptan oluşmaktadır. Mukaddimât-ı Mühimme isimli birinci kitapta, eserin yazılma sebebiyle dil, dilcilik, Türk dili gibi konular yer alır. İkinci kitap, İlm-i Sarf-ı Türkîdir ve bu kitap, makale denilen iki bölümden oluşmaktadır. Makalelerin birincisi isim konusundadır. Sıfat, zamir, mübhemât, kinâyât, masdar konuları da makale içindeki bölümlerde yer almaktadır. İkinci makalede fiil konusuna değinilir. Bu bölümde şimdiki karşılığı sıfat-fiil olan fer-i fiil de bulunmaktadır. Hâce-i Lisân-ı Osmânî'nin Tatbîkât-ı Mürekkebât başlığını taşıyan ikinci cildi, dört kitaptan meydana gelmektedir. Birinci kitap olan Nahv-i Türkî, mukaddime ve sonrasında beş bölümden (terkîb-i gayr-i müfîd, terkîb-i müfîd, edevât, kelâm, işârât) oluşmaktadır. Terkîb-i gayr-i müfîd, birleşik isimler, isim tamlamaları ve sıfat tamlamaları gibi konuları içerir. Terkîb-i müfîd bölümü, cümle konusunu; edevât bölümü, edatları; kelâm bölümü, birleşik cümleleri; işârât bölümü, noktalama işaretlerini ele almıştır. İkinci cildin ikinci kitabı Nahv-i Arabî, üçüncü kitabı Nahv-i Farsî, dördüncü kitabı da Tatbîkât-ı Mürekkebât'tır (Kaya, 2016, s. 17-20).

Fatih Kaya'nın 2016 yılında günümüz Türkçesine çevirdiği Hâce-i Lisân-ı Osmânî isimli dil bilgisi kitabında birinci cildin ikinci kitabı olan İlm-i Sarf-ı Türkî ve ikinci cildin birinci kitabı olan Nahv-i Türkî bölümleri incelenmiştir.

1.6.9. Ömer Sıtkı

İslam Araştırmaları Merkezinin Osmanlıca Risaleler Veri Tabanından elde edilen bilgilere göre, yazar askeri lisede teğmen olarak görev yapan bahriye muallimlerindendir (Aytar, 2019, s. 4). Mükemmel Kavâid-i Lisân-ı Osmânî adlı eserde, "Tedrisât-ı Rüşdiyye", "Muhariri: Mekteb-i Rüşdiyye-i Bahriye Mu'allimlerinden mülâzim evvel Ömer Sıtkı" ve "Umûm Mekâtib-i Rüşdiyye-i Askeriye'de Tedrîsi Meclis-i Ma'ârif-i Askerî tarafından Taşvîb ve Mekteb-i Rüşdi-i Bahriyye'de Tedrîsi dahi Dâ'ire-i Celîle-i Bahriye Tarafından Tensîb Olunmuştur" (Denduş, 2019, s. 57) ifadelerinden askerî rüştiye mektebinde eğitim verilmek üzere hazırlanan bir kitap; yazarın da üsteğmen görevinde bir bahriye muallimi olduğu sonucuna ulaşılabilir.

1.6.9.1. Mükemmel Kavâid-i Lisân-ı Osmânî

Mükemmel Kavâid-i Lisan-ı Osmânî, 1315 (1896) yılında Mekteb-i Rüşdiyye-i Bahriyede öğrencilere eğitim amaçlı okutulması için kaleme alınmış bir eserdir. Kasbar matbaasında, Babıali Caddesinde 25 numaralı matbaada basıma sunulmuştur. Ömer Sıtkı'nın yazdığı bu kitap İstanbul'da 1311'de, 78 sayfa olarak hazırlanmıştır. Maarif Nezaret-i Celilesinin ruhsatlarıyla basıldığı ifade edilmiştir. Detaylı olmasına rağmen sade bir dille bilgiler aktarılmıştır (Denduş, 2019, s. I, 31). Eserin içinde sarf, harf, hareke, isim, tamlama, zamir, ism-i işâret, mübhemât, sıfat, masdar, fiil, edevât gibi konular, ders bitiminde sorularla birlikte detaylandırılmıştır. Eser, Merve Denduş tarafından 2019 yılında "Ömer Sıtkı'nın Mükemmel Kavâid-i Lisân-ı Osmânî Adlı Dil Bilgisi Kitabı (Metin-İnceleme-Dizin-Sözlük)" isimli tez çalışmasıyla Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

.

1.6.9.2. Kavâid-i Lisân-ı Osmânî

Ömer Sıtkı; Kavâid-i Lisân-ı Osmânî adlı eseri, kendinden önce yazılan kitaplarının gramer konusunda yarattığı karmaşıklığı ve öğrencilerin bu bilgileri öğrenmede karşılaştıkları zorluğu en aza indirebilmek amacıyla kaleme almıştır. Yazar, Türkçenin gramerinin esas alınması, Arapça ve Farsça etkilerinin en az şekilde gramer konusuna yansıtılması gereken noktalardan biri olduğunu göstermek istemiştir (Aytar, 2019, s. 3-4).

Eser, 1311 (1894) yılında askerî rüştiyeler için hazırlanmış bir dil bilgisi kitabıdır. Kasbar Matbaasında basılmıştır. Süheyla Aytar 2019 yılında "Kavaîd-i Lisâni Osmanî: Nahiv/ Ömer Sıtkı (Metin - İnceleme - Terimler Sözlüğü)" adlı yüksek lisans tez çalışmasında bu eseri günümüz Türkçesine aktarmıştır. İncelenen Kavâid-i Lisân-ı Osmânî'nin ikinci kitabı olup nahve yöneliktir. Kitapta; isim, fiil, kinâyât, cümle, tamlamalar, sıfat, mastar, rabt edâtları (bağlaç), noktalama işaretleri gibi konularda bilgiler aktarılmıştır.

1.6.10. Ahmet Rasim

Ahmet Rasim, İstanbul'da Sarıgüzel Mahallesinde doğmuştur. Babası, Rasim doğmadan annesinden ayrılmıştır ve Rasim'in çocukluğu zorluklar içinde geçmiştir. Mahalle mektebinden sonra Darüşşafaka'ya kaydolmuş ve bu okulu birincilikle bitirmiştir. Annesi Nevber Hanım; konaklarda işçilik yapan, dikiş diken, Ahmet Rasim'in hatıralarını şükran ve saygı hisleriyle dolduran bir kadındır. Oğlunu okutmasının yanı sıra onu Türk ve

Müslüman terbiyesinin büyük inceliğiyle olgun bir insan olarak yetiştirmiştir (Kabaklı, 1978b, s. 325).

Ahmet Rasim, 1876'da Darüşşafakaya girip burada devrin edebî ve fikri akımlarına büyük bir ilgi duymuştur. Bir yandan Fransızca öğrenerek Fransız yazar ve şairlerini tanımışken diğer yandan da Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ahmet Mithat Efendi gibi yazarların eserlerini okumuştur ve onların tesiri ile şiir ve makaleler yazmaya başlamıştır. 1883'de okulu birincilikle bitirdikten sonra Posta ve Telgraf Nezaretinde memur olarak çalışmaya başlamıştır (Özok, 2015, s. 2).

Binbaşı Bilal Bey'in kızı Sadberk Hanım'la evlenen Ahmet Rasim, memuriyeti benimseyemediği için hayatını yazarak kazanmak istemiştir. Fransızca'dan çevirdiği bazı yazıları Ahmet Mithat Efendi'ye götürdüğünde gördüğü ilgi üzerine Tercümân-ı Hakikat'te 1885 yılında yazı yazmaya başladı. Baba Tahir vasıtasıyla Cerîde-i Havâdis'te de fennî konularla ilgili yazı ve tercümeleri yayımlanmaya başladı. Ahmet Mithat Efendi'den gördüğü takdir ve teşvikle birlikte kendine güveni artttı ve Ahmet Rasim memuriyeti bıraktı, kendisini gazeteciliğe verdi. 1885-1908 yılları arasında Şafak, Gülşen, Hamiyyet, Sebat, Berk, Envar-ı Zekâ, Maârif, Resimli Gazete, Hazine-i Fünûn, Mekteb, Mecmûa-i Ebüziyyâ, Pul, Musavver Fen ve Edeb, İrtikâ ve Servet-i Fünûn dergileriyle Tercümân-ı Hakîkat, İkdam, Sabah, Basîret, Saâdet gazetelerinde makaleler, tercümeler ve şiirler yayımladı. 1324 (1906-1907) yılında Hüseyin Rahmi ile birlikte Boşboğaz ile Güllâbi adlı bir mizah gazetesi çıkardı. Ayrıca okullar için tarih, dil bilgisi, imla ve aritmetik gibi çeşitli konularda eserler de yazmıştır (Özok, 2015, s. 2). 1886 yılında Bakırköy'deki Mekteb-i Behramide ve Yahudi Alyans Mektebinde öğretmenlik yapmıştır. Sarf kitaplarının çoğunu bu sırada yazmıştır (Nerkiz, 2019). Başlarda Rum okullarında, Yunan okullarında okutulan kitaplar okutuluyor ve programlarında Türkçeye yer verilmiyordu. Gayrimüslimler Türkçeyi okutmamak için direniş gösterirken Osmanlı devlet adamları, Mülkiye Mektebi ve idadilerin programlarına Rumca, Ermenice ve Bulgarca derslerini koymuştu. Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesine göre Rum okullarında Türk Dili, Tarih ve Coğrafya derslerinin Türk öğretmenler tarafından Türkçe olarak okutulması kabul edilmiştir. Daha sonra Yahudi okullarında Türkçe, Almanca, İtalyanca öğretimi de başlamıştır. Dönemin nam kazanmış yazarlarından olan Ahmet Rasim de Yahudi okulunda Türkçe öğretmenliğine getirilmiştir (Taşdemirci, 2001, s. 20-23).

Ahmet Rasim, Menâkıb-ı İslam adlı kitabı vesilesiyle II. Abdülhamit'ten Mecîdî nişanı aldı. 1898'de Alman İmparatoru Wilhelm'in Suriye gezisi sırasında Malûmat gazetesi

tarafından Suriye'ye; 1916'da Sabah gazetesi tarafından harp muhabiri olarak Romanya cephesine gönderildi. 1927'de İstanbul'dan milletvekili seçildi (Özok, 2015, s. 2-3). Atatürk, Ahmet Rasim'in yaptığı hizmetleri takdir etmiş ve onun milletvekili olarak seçilmesini sağlamıştır. Hayatının son zamanlarında milletvekilliği yapan yazar, 1932 yılında hayata gözlerini kapamıştır ve Heybeliada mezarlığına defnedilmiştir (Sazak, 2016, s. 7).

Sazak'ın (2019) çalışmasından derlenen Ahmet Rasim'in eserleri aşağıda sıralanmıştır:

Roman ve Hikâyeleri: Derd-i Dil 1307/1890, İlk Sevgi 1307/1890, Bir Sefîlenin Evrâk-ı Metrûkesi 1308/1891, Endişe-i Hayat 1308/1891, Güzel Eleni 1308/1891, Leyâl-i Iztırâb 1308/1891, Mehâlik-i Hayat 1308/1891, Meşâk-ı Hayat 1308/1891, Meyl-i Dil 1308/1891, Tecârib-i Hayat 1308/1891, Afîfe 1309/1892, Biçare Genç 1311/1894, Gam-ı Hicran 1311/1894, Mektep Arkadaşım 1311/1894, Numune-i Hayal 1311/1894, Tecrübesiz Aşk 1311/1894, Ela Gözler 1312/1895, Sevda-i Sermedî 1312/1895, Asker Oğlu 1314/1897, Nâkâm 1314/1897, Ülfet 1316/1899, Hayât-ı Hakîkiyye Sahnelerinden Belki Ben Aldanıyorum 1327/1909, Hamamcı Ülfet 1340/1922, İki Güzel Günahkâr 1340/1922, İki Günâhsız Sevdâ 1341/1923.

Fıkra ve Makaleleri: Külliyât-ı Sa'y u Tahrîr: Makâlât ve Musâhabât 1325/1907, Külliyât-ı Sa'y u Tahrîr: Menâkıb-i İslâm, 2 cilt, 1325/1907, Şehir Mektupları, 4 cilt, 1328-1329/1910-1911, Tarih ve Muharrir 1328/1910, Cidd ü Mizah 1336/1918, Eşkâl-i Zaman 1336/1918, Gülüp Ağladıklarım 1340/1926, Muharrir Bu Ya 1345/1927.

Mensur Eserleri: O Çehre 1310/1893, Kitâbe-i Gam, 3 cilt, 1340/1922.

Hatıraları: Gecelerim 1311/1894, Fuhş-ı Atik, 2 cilt, 1341/1922, Matbuat Hâtıralarından: Muharrir, Şair, Edip 1342/1924, Falaka 1345/1927.

Tarihle İlgili Kitapları: Arapların Terakkıyat-ı Medeniyesi, 2 cilt 1304/1887, Eski Romalılar, 2 cilt, 1304- 1306/1887-1889, Tarih-i Muhtasar-ı Beşer 1304/1887, Terakkıyat-ı İlmiye ve Medeniye 1304/1887, Küçük Tarih-i İslâm 1306/1889, Küçük Tarih-i Osmanî 1306/1889, Osmanlı Tarihi 1307/1890, Tarih-i Ticaret 1308/1891, Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi, 4 cilt, 1328-1330 /1910-1912, İki Hâtırat Üç Şahsiyet 1334/1916, İstibdattan Hâkimiyet-i Milliyeye, 2 cilt, 1342- 1343/1924-1925.

Seyahat Yazıları: Romanya Mektupları 1334/1916.

Monografi: İlk Büyük Muharrirlerden Şinâsi 1345/1927.

Çevirileri: Edebiyat-ı Garbiyeden Bir Nebze 1303/1886, Cümel-i Hikemiyye-i Ecnebiyye 1303/1886, Cizvit Tarihi 1304/1887, Ezhâr-ı Tarihiye 1304/1887, Ürani 1308/1891, İki Damla Gözyaşı 1312/1894, La Dame aux Camelias 1313/1895, Mathilde Laroche 1313/1895, Karpat Dağlarında 1314/1896, Mızıkacı Yanko ve Kamyenka 1317/1900, Neşide-i Ruh 1317/1900, Ohlen Karısı 1317/1900, Kaptan Jipson 1320/1903, Madam Hardiber 1320/1903, Asya Kumsallarında 1322/1905.

Okul Kitapları: Yeni Usul Sarf-ı Farisî 1305/1888, Hesab-ı Tedricî 1306/1889, İmlâ-i Osmanî 1306/1889, Yeni Usul Muallim-i Sarf 1306/1889, Yeni Usul Sarf-ı Farisî 1306/1889, Sarf-ı İptidaî 1308/1891, Hesap Kitabı 1310/1893, Küçük Tarih-i Osmanî 1310/1893, Küçük Hıfzıssıhha 1311/1894, Amelî ve Nazarî Talim-i Lisan-ı Osmanî 1312/1895, Kıraat Kitabı 1312/1895, Elifbadan Sonra 1317/1899, Elifba 1320/1903, Yeni Usul Muhtasar Sarf-ı Türkî, Tecrübeli Sarf 1340/1922, Yeni Sarf Dersleri 1342/1924, Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri 1343/1925, Doğru Usul-i Kıraat 1344/1926.

Diğer Eserleri: Bedayi-i Keşfiyyat ve İhtiraat-ı Beşeriyyeden Fonograf 1302/1885, Elektrikiyyet-i Sakine 1302/1885, Fonograf 1302/1885, Cümel-i Hikemiyye-i Osmaniye 1303/1886, Elektrik 1304/1887, Garaib-i Âdât-ı Akvâm 1304/1887, Teşekkül-i Cihan Hakkında Fikr-i İcmalî 1304/1887, Hazine-i Mekatip veyahut Mükemmel Münşeat 1306/1889, Ömr-i Edebi, 4 cilt, 1314-1317/1897-1900, Hanım 1328/1910.

Dil Bilgisi Kitapları: Sarf-ı İbtidâî, Yeni Usul Muhtasar Sarf-ı Türkî, Yeni Usul Muallim-i Sarf (İkinci Sene), Amelî ve Nazarî Talim-i Lisan-ı Osmanî, Yeni Sarf, Tecrübeli Sarf (Devre-yi Evvelî), Tecrübeli Sarf (Devre-yi Mutavvasıta), Yeni Sarf Dersleri (Dördüncü Sınıf), Yeni Sarf Dersleri (Beşinci Sınıf), Tecrübeli Sarf (Devre-yi Aliyye), Yeni Sarf ve Nahv Dersleri (Bakış, 1987, s. 64-67).

1.6.10.1. Amelî ve Nazarî Talim-i Lisân-ı Osmânî

Ahmet Rasim'in 223 sayfa olan Amelî ve Nazarî Talim-i Lisân-ı Osmânî isimli kitabının en eski baskısı 1888 yılındadır. Fazilet Neşriyât, 1895 yılında bu eserin tıpkıbasımını yayımlamıştır. Eserde belirtilmemiş olsa bile o dönemin idadileri (liseleri) için hazırlandığı anlaşılmaktadır. Yayınevi, bu eseri Osmanlıcasını ileri seviyelere ulaştırmak isteyenler için tavsiye etmektedir (Demirci, 2017a, s. 27).

Birinci bâbda sarf, harf, hareke, imlâ gibi konular yer alırken ikinci bâbda isim, birinci fasılda mübhemât, ikinci fasılda ism-i işâret, üçüncü fasılda sıfat, dördüncü fasılda zamir

devamında masdar, ikinci bâbda fiil ve edevât türleri incelenmiştir. Son olarak lâhika başlığında özet bilgi verilmiştir ve bazı kelimelerin yazılışına değinilmiştir. Müstesnâ başlığında kural dışı durumlardan bahsedilmiş, temrin başlığında da çeşitli uygulamalarla öğrencilerin öğrendiklerini pratiğe dökmesi amaçlanmıştır.

1.6.11. Mehmet Sadık

Mehmet Sadık, Üsküdar'daki Özbekler dergâhı şeyhi Şeyh Ethem Efendi'nin oğludur. Ravza-i Terakki Mektebinde Farsça öğretmenidir. Bu bilgiler, eserin baş kısmında eserin sahibi başlığının altında "Üsküdar'da Kâin Özbekler Dergâhı Post-nişini Reşâdetli Şeyh Edhem Efendi-zâde Ravza-i Terakkî Mektebi Farisî Muallimi" (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 1) yazan kısımdan anlaşılmaktadır. Kitabın başında Ahmet Mithat Efendi'nin sunuşu da yer almaktadır.

1.6.11.1. Üss-i Lisân-ı Türkî

1895 yılında yazılan Üss-i Lisân-ı Türkî isimli eser Âlem Matbaasında (İstanbul'da) basılmıştır. Üss-i Lisân-ı Türkî hem Osmanlı gramerciliği hem de 1851 yılında Kavâid-i Osmâniye ile başlayan Tanzimat gramerciliğinin bir devamı sayılır. Eserin en özgün tarafı, tertibinin Osmanlı Türkçesi için hazırlanan gramerlerin tertibi ile benzer olmakla beraber, gramer kurallarına ilişkin olarak verilen tanıkların Doğu Türkçesine ait olmasıdır. Mehmet Sadık, Çağatayca mukaddimesinde kitabını yazma nedenini şöyle açıklar: Bu memlekette yaşayan halkın çoğu Çağatay dilini anlamak istiyorlardı. Fakat bu dilin kanun ve usulleri olmadığından -Çağatay diliyle- yazılmış yazıları okuyamıyorlardı. Bu yüzden bana söylediler ki bu dilde münasip ve mahsus bir kitap meydana getir ki anlaşılması kolay olsun. Ben marifet seven padişah ve iyilikleri geniş olan şahlar şahının yardımı ile kutlu kişilerin teveccühleri ile rahmete vesile olsun deyip bu kitabı yazdım ve adını Üss-i Lisân-ı Türkî koydum (Nalbant, 2017, s. 131- 132).

Üss-i Lisân-ı Türkî, ilk kez Martin Hartmann (1902) tarafından ilavelerle Almancaya çevrilmiş ve Heidelberg'de yayımlanmıştır. Daha sonra Recep Toparlı ve Ali Ilgın tarafından hazırlanan bu eser 2006 yılında Türk Dil Kurumu tarafından basılmıştır (Nalbant, 2017, s. 132). Eser altı bölüm ve küçük lügatten oluşmaktadır. Kitabın başında Ahmet Mithat Efendi'nin takrizi yer almaktadır. Daha sonra ise Osmanlı Türkçesi ve Çağatay Türkçesiyle yazılmış mukaddime bölümleri mevcuttur (Toparlı & Ilgın, 2006, s.

VII). Üss-i Lisân-ı Türkî, kelime türleri bakımından isim, mastar, sıfat, zamir, edevât bölümlerinden oluşmaktadır.

1.6.12. Raşit

Raşit ile ilgili bilgiye eserin başlangıcında geçen "Mekteb-i Harbiyye-i Şâhâne Kitâbet Muallimi Piyade Binbaşılarından RÂŞİD" ifadesiyle ulaşmaktayız. Kendisi de bir asker olan Raşit'in Külliyat-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmânî isimli eserinin askerî rüştiye ve idadilerde okutulması tavsiye edilmiştir (Karataş, 2016, s. 1, 54).

1.6.12.1. Külliyat-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmânî

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî, binbaşı rütbesine sahip Raşit adlı kişi tarafından 1899 yılında askeri ortaokul ve liseler için okuması tavsiye edilen ve basılan dil bilgisi kitabıdır. Kitap, İstanbul'da Bâb-ı Âli Caddesi -Reşit Efendi Hanında 38 Numaralı Matbaada 1317 yılında (Karataş, 2016, s. 54) basılmıştır. Bu eser, Ali Karataş tarafından 2016 yılında "Raşit'in Külliyât-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmânî Adlı Eserinin Metin Çevirisi ve İncelemesi" isimli tez çalışmasıyla günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Eserde sarf, hece, harf, hareke, kelime konularının ardından isim, sıfat, kinayât, zamir, ism-i işâret, mübhemât, masdar, fiil, cümle, edevat, işârât (noktalama işaretleri), belagat gibi konular işlenmiştir.

Kitap, değerler eğitimi bakımından oldukça zengindir. "Dürüstlük, çalışmak, okumak, doğruluk, sevgi, saygı, cesaret, haylazlığı terk edip efendi olmak, iyilik, dostluk ve arkadaşlık, ümit, temizlik, kendini tanımak ve birtakım dini değerler"e sahip pek çok tanık bulunmaktadır. 324 sayfa olarak basılmış olan eserin içeriği çok geniştir. Hem Osmanlı lisanının sarfına hem de nahvine dair bilgiler detaylı ve bir o kadar da sade bir üslupla dile getirilmiştir (Karataş, 2016, s. vi, 44).

1.6.13. Şeyh Vasfi

Şeyh Vasfi, 1851 yılında dünyaya gelmiştir. Babası, İstanbul Draman'daki Kefevî Tekkesi Şeyhi Mahmud Raşid Efendi'dir. Vasfi, ilköğrenimini babasından alıp Fatih Cami imamlarından Hoca Mustafa Efendi ve Gelibolulu Hoca Tahir Efendi'nin derslerine devam etmiştir. 1866'da babasının ölümü üzerine 15 yaşındayken babasının yerine tekkenin şeyhliğine getirilmiştir. Çeşitli okullarda (en çok Fatih Rüştiyesinde) Kavaid-i Osmaniye

ve Mekteb-i Kuzat'da Kitabet-i Resmiye dersleri verdi. Tercüman-ı Hakikat, Saadet ve Mürüvvet gazetelerinde şiir ve makaleleri yayımlandı. Şiirlerinden çok makaleleriyle tanınan Vasfi'nin Berkî mahlasını kullandığı şiirleri de mevcuttur. Tanzimat döneminde Mualim Naci ile Recaizade Mahmut Ekrem arasında geçen eski-yeni edebî tartışmalarında eskiyi savunduğu için Muallim Naci'nin tarafında yer almıştır. Cezebat adlı eserinin başında Arap ve İran edebiyatlarını öğrenmeden sadece Avrupa edebiyatını öğrenmenin şair ve yazar olmaya yetmeyeceği görüşünü ileri sürdü. Mualim Naci yakın arkadaşıdır. Mualim Naci öldükten sonra 1896 yılında "Yadigâr-ı Naci" adlı kitabı yayımlamıştır. Bu kitapta Naci'nin gazete ve mecmualarında kalan ve çocukluğunda söylediği şiirler de mevcuttur. Bunun yanında Şeyh Vasfi'den etkilenen Tevfik Fikret, Cenap Şahabettin, Neyzen Tevfik gibi yazarlar da olmuştur. Şeyh Vasfi, 1910 yılında vefat etmiştir. Draman Cami haziresinde (mezarlığında) babasının yanına defnedilmiştir (Taştan, 2009, s. 4).

Eserleri: Feyz-âbâd, Barika, Külliyât-ı İslamiye, Cezebât, Şöyle Böyle, Levâmî, Bedayî, Sevatı, Metali, Münşeât-ı Şeyh Vasfî, Riyâhin, Muharrerât-ı Şeyh Vasfî, Muhâdarat, Sarf-ı Osmanî, Nahv-ı Osmanî.

1.6.13.1. Nahv-ı Osmânî

Nahv-ı Osmanî isimli gramer kitabı, rüştiye mektebi öğrencilerine nahv (söz dizimi) ilmini öğretmek amacıyla 1901 yılında Şeyh Vasfi tarafından kaleme alınmıştır. Eser; İstanbul'da Bâb-ı Âlî Caddesinde yer alan Karabet Matbasında, Hicri 1314 yılında basılmıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça kurallar mukayese yoluyla aktarılmaya çalışılmıştır (Taştan, 2009, s. 1, 9). 128 sayfalık eserde tamlama, isim tamlaması, sıfat, sıfat tamlaması, cümle, cümle çeşitleri, cümlenin öğeleri, fiil çatıları ve cümle konuları yer aldığı gibi cümle tahlil tanıkları da bulunmaktadır. Eserin son kısmında ise noktalama işaretleri hakkında bilgiler ve bu konuda tanıklar mevcuttur (Erkuş, 2014, s. 65). Nahv-i Osmanî, Osmanlıca sözcük ve şekiller arasındaki ilişkilerle cümle yapısını inceleyen bir eserdir. Bu eser de aynı dönemde yazılmış kitaplarla benzer şekilde Osmanlıca temelinde, Arap gramerinin tasnif ve kalıplarına göre hazırlanmıştır. Arapça terimler egemendir. On dokuzuncu asra kadar bütün dil bilgisi kitaplarında Arap dil bilgisi metodu izlenmiştir. Türk dilinin yapısı, kuralları bu metoda göre saptanmıştır (Taştan, 2009, s. 6).

1.6.14. Komisyon Tarafından Hazırlanıp Şeyh Vasfi Efendi'nin Mührü Bulunan İkinci Seneye Mahsus Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî İsimli Kitap

Ortaokul ikinci sınıflarda okutulmak üzere bir komisyon tarafından hazırlanmış, İstanbul'da Bâb-ı Âlî Caddesindeki Karabet Matbaasında basılan dil bilgisi kitabıdır. "Bu eseri hazırlayan komisyonda kimlerin görev aldığı belirtilmediğinden eserin yazarları hakkında herhangi bir bilgi vermek mümkün değildir" (Toparlı, 2003, s. III). Bir komisyon tarafından yazılması bakımından dönemin dil bilgisi kitaplarından farklıdır. Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî'nin 1323 (1905/1906) yılındaki yedinci baskısı Recep Toparlı tarafından yeni harflere aktarılıp 2003 yılında Türk Dil Kurumu Yayınları tarafından basılmıştır. Eserde; harf, kelime, hareke, isim, sıfat, zamir, fiil, fer'-i fiil ve edevat gibi konular yer almıştır. Komisyondaki yazarlar belli olmadığından mührü bulunan Şeyh Vasfi Efendi, bulgular kısmında yazar olarak anılacaktır.

1.6.15. Hüseyin Cahit

Hüseyin Cahit, 1875 yılında Balıkesir'de doğar. İlk tahsiline İstanbul'da Aksaray Ağa Yokuşu Yakup Ağa Mektebinde başlar. Muhabeci olan babasının görev yeri değişikliği sebebiyle önce Serez'e, beş yıl sonra da İstanbul'a dönerler. Hüseyin Cahit, 1889'da Dersaadet İdadî Mülkîsine kaydolur. 1893'te buradan mezun olduktan sonra Mekteb-i Mülkiye-i Şahaneye girer ve 1896'da iyi derecelerle okulunu bitirir (Karahan & Ergönenç, 2000, s. XI).

İlk görev yeri Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Hulefalığı olmuştur. 1901 yılına kadar Maarif Nezaretinin çeşitli kalemlerinde çalışıp bazı rüştiyelerde vekil öğretmenlik yapmıştır (Karahan & Ergönenç, 2000, s. XI). 1901-1908 yılları arasında Vefa ve Mercan İdadîlerinde öğretmenlik ve müdürlük yapmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra devlet memurluğundan ayrılarak İttihat ve Terakkî Cemiyeti tarafından siyasete atılıp 1908 seçimlerinde İstanbul milletvekili olarak meclise girmiştir. 1918'e kadar yaptığı milletvekilliğinin yanı sıra 1911'de Düyun-ı Umumiye Osmanlı Dayinler Vekilliğine seçilmiştir ve bu görevini de 1922'ye kadar sürdürmüştür. Servet-i Fünun topluluğundan arkadaşı Tevfik Fikret'le birlikte II. Meşrutiyet döneminin etkili gazetelerinden Tanin'i 1908-1914 yılları arasında yayımlamıştır ve gazetenin başyazarı olarak İttihat ve Terakkî'nin politikalarını savunmuştur. Prens Sabahattin, Ali Kemal ve Rıza Nur gibi muhalif isimlerle yaşanan tartışmalar yüzünden 31 Mart İsyanında gazetesi basılarak tahrip

edilmiştir. Daha sonra İttihat ve Terakkî hükûmetlerinin politikalarını da eleştirir ve bu sebeple Tanin'den ve politikadan çekilmek zorunda kalır. İstanbul'un İngilizler tarafından işgalinden sonra 1919'da Malta'ya sürülmüştür. Burada İngilizce, İtalyanca öğrenmiş ve sosyal bilimlere ait birçok eseri, çeşitli roman ve hikâyeleri Türkçeye çevirmiştir (Huyugüzel, 2018). Malta'da yirmi üç ay kalmıştır. Atatürk ve Kâzım Karabekir'in girişimleriyle 1921'de bu sürgünden kurtulup İstanbul'a dönmüştür (Karahan & Ergönenç, 2000, s. XII). Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından Tanin'i yeniden çıkarmaya başladı ve bu gazetede İttihatçı kadronun yeniden bir araya gelmesi ve güçlenmesi için çalıştı. İsmet İnönü hükûmetlerini ve dolaylı olarak Atatürk'ü sert şekilde eleştirmesi yüzünden üç defa İstiklâl Mahkemesine sevk edildi. Bunlardan ikincisinde, yani 1925 yılında Çorum'da müebbet sürgün cezasına çarptırıldı ve gazetesi kapatıldı. Ceza kanununda yapılan bir değişiklikten yararlanarak kısa süre sonra İstanbul'a döndü (Huyugüzel, 2018).

1925-1938 yılları arasında geçim sıkıntısı çeken yazar, bu yıllarda çevirdiği eserlerin geliriyle geçinmeye çalışmış, 1933-1940 yılları arasında da devrin önemli dergilerinden Fikir Hareketleri'ni tek başına çıkarmıştır. Atatürk'ün ölümünden sonra İnönü'nün davetiyle yeniden siyasete dönen Hüseyin Cahit, 1939-1954 yılları arasında CHP milletvekili olarak mecliste bulunmuştur. Üçüncü defa çıkardığı Tanin (1943-1947), Ulus, Yeni Ulus ve Halkçı gazetelerinde başyazarlık yapmış ve Demokrat Parti iktidarını eleştiren yazıları yüzünden hapiste yatmıştır (Huyugüzel, 2018). 1 Aralık 1954'te yirmi altı ay yirmi gün hapse mahkûm edilir fakat basında oluşan tepki sebebiyle Bakanlar Kurulu tarafından üç buçuk ay sonra affedilir. 18 Ekim 1957'de zatürreden dolayı vefat eder ve Feriköy mezarlığına defnedilir (Karahan & Ergönenç, 2000, s. XIII).

Okumaya meraklı olan Hüseyin Cahit'in fikirlerinin ve edebî zevkinin oluşmasında Ahmet Mithat Efendi (babası), Namık Kemal, Beşir Fuat, Mizancı Murat etkilidir. Hüseyin Cahit, ilk romanı olan Nadide'yi 16 yaşında yazmıştır. İlk yazılarını Servet-i Fünun, Resimli Gazete, Maarif ve Sabah dergilerinde çıkarmışken içlerinden edebî faaliyetlerini sürdürdüğü en önemli dergi Servet-i Fünun'dur. Bu dergi de onun Edebiyat ve Hukuk adlı makalesi yüzünden kapatılmıştır (Karahan & Ergönenç, 2000, s. XIII- XIV).

Eserleri:

Romanları: Nadide, Hayal İçinde.

Hikâyeleri: Hayat-ı Muhayyel, Niçin Aldatılırmış, Ayastefanos Hikâyeleri, Hayat-ı Hakikiyye Sahneleri.

Monografi: Talat Paşa.

Hatıraları: Malta Adasında, Edebî Hatıralar, On Yılın Hikâyesi, Meşrutiyet Hatıraları, Mercan'dan Babıâli'ye, Meşrutiyet Devri ve Sonrası.

Tenkit: Kavgalarım.

Çevirilerinden bazıları: Kalbimiz (Guy de Maupassant), İzlanda Balıkçıları (Pierre Loti), Madam Krizantem (Pierre Loti), Tarih-i Umûmî (Charles Seignobos), Din Hayatının İbtidaî Şekilleri (Emile Durkheim), En Güzel İtalyan Hikâyeleri.

Dil Bilgisi Sahasındaki Eserleri: Dil Bilgisi, Türkçe Sarf ve Nahiv (Üçüncü Sene), Türkçe Sarf ve Nahiv (Birinci Sene), Türkçe Sarf ve Nahiv (İkinci Sene), Türkçe Sarf ve Nahiv (Yeni Başlayanlar İçin).

1.6.15.1. Türkçe Sarf ve Nahiv

Hüseyin Cahit, Türkçe Sarf ve Nahiv'i dört farklı seviye için hazırlamıştır. Türkçe Sarf ve Nahiv- Üçüncü Sene (1908), lise birinci sınıflar için hazırlanmış 334 sayfalık bir eserdir. Türkçe Sarf ve Nahiv- Birinci Sene (1910), 85 sayfadan oluşup ortaokullar için hazırlanmış bir eserdir. Türkçe Sarf ve Nahiv- İkinci Sene (1910), ortaokullar için hazırlanmış olup 128 sayfadır. Türkçe Sarf ve Nahiv- Yeni Başlayanlar İçin (1910), 88 sayfadan oluşan bir kitaptır. İçlerinde en kapsamlısı Türkçe Sarf ve Nahiv, Üçüncü Sene (1908)'dir. Bu eserin ikinci baskısı 1911 yılında yapılmıştır (Karahan & Ergönenç, 2000, s. XV- XVI). Leylâ Karahan ve Dilek Ergönenç de Türkiye Türkçesi ve Tarihî Devirler Yazı Dilleri Gramerleri Projesi kapsamında Hüseyin Cahit'in üçüncü seneye mahsus olan 334 sayfalık eserini günümüz Türkçesine aktarıp Türk Dil Kurumu Yayınları vasıtasıyla bu eseri yayımlamışlardır.

Parlak, Türkçe Sarf ve Nahiv'in yazıldığı dönemde okullarda yaygın olarak kullanılan Kavâid-i Osmaniyye ile birlikte dönemin en çok okunan dil bilgisi kitaplarından biri olduğunu söyler (2015, s. 88). Hüseyin Cahit, Edebi Hatıralar adlı eserinde bu kitabı niçin yazdığından bahseder. Türkçenin içinde yabancı lisanların varlığını sürdürmesi, okullarda Kavaid-i Osmaniyye okutulması, Türkçe yerine Osmanlıcanın varlığı, Osmanlıcanın Arapça, Acemce ve Türkçeden birleşmiş olması gibi olumsuz durumlar onu bağımsız

Türkçenin varlığını ortaya koymaya, Arap ve Acem dillerinin öğrenilmesine son vermeye itmiştir. Bunun için de gramer kitabı yazmaya karar vermiştir (Karahan & Ergönenç, 2000, s. XVII). Eserin adında "Türkçe" kelimesinin geçmesi, bu düşüncelerini uygulamaya döktüğünün ispatıdır.

Çalışmada incelenecek olan Türkçe Sarf ve Nahiv adlı eser, idadi mekteplerinin birinci sınıfları için hazırlanmış olup 1908'de yayımlanan dil bilgisi kitabıdır ve Dersaâdet Matbaasında basılmıştır. Hüseyin Cahit, bu eseri Mercan Mekteb-i İdadî-i Mülkîsinde müdür iken yazmıştır. Eserde telaffuz, imla işaretleri, kelime konularına yer verilip kelime türlerinden isim, sıfat, zamir, fiil, edat, zarf, nidâ incelenmiştir. Son olarak da isim, sıfat, zamir, edat, zarf ve nidâ çözümlemelerine yer verilmiştir. Her konunun bitiminde temrin yani alıştırmalar bulunmaktadır. Böylece öğrenciler kuralları öğrenirken alıştırmalarla öğrendiklerini zihinlerine iyice yerleştirmiş olacaktır.

1.6.16. Köprülüzade Mehmet Fuat

Mehmet Fuat Köprülü, 4 Aralık 1890'da İstanbul'da dünyaya geldi (Parın, 2020b). Onuncu göbekte baba tarafından soyu Köprülü Mehmet Paşa'ya dayanan Mehmet Fuat Köprülü, Tanzimat devri ileri gelenlerinden Divan-ı Hümâyûn Beylikçisi Köprülüzâde Ârif Hikmet Bey'in oğlu olan eski Bükreş sefirlerinden Ahmet Ziya Bey'in torunudur (Köprülü, 2018, s. 9). Babası mahkeme başkâtibi İsmail Faiz Bey, annesi ise Hatice Hanım'dır. Köprülü, Ayasofya Merkez Rüştiyesini bitirdikten sonra Mercan İdadisi'ne girdi ve 1907'de buradan mezun oldu. Köprülü daha sonra Darülfünun Mekteb-i Hukuka kaydoldu. Üç sene sonra eğitimi yetersiz bulduğu için bu mektepten ayrıldı. 1910-1913 yılları arasında Mercan, Kabataş İstanbul ve Galatasaray Liselerinde Türkçe ve Edebiyat öğretmeni olarak çalıştı. 1913'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Edebiyatı tarihi profesörlüğüne getirildi (Parın, 2020b). Bugüne kadar kimseye nasip olmayan bir şekilde yirmi üç yaşında profesör olan Mehmet Fuat henüz Mercan Lisesinde öğrenciyken Teâvün isimli bir mecmua çıkarmış, on beş yaşında yazdığı ilk şiiri de Musavver Terakki'de basılmıştır (Köprülü, 2018, s. 9).

1924'te Edebiyat Fakültesi dekanı oldu. Aynı yıl Maarif Vekâleti müsteşarlığına getirildi. 12 Kasım 1924'te Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünü kurdu. 1928'de Türk Tarih

Encümeni başkanlığına seçildi. 1933'te ordinaryüslüğe[4] yükseltildi. 1935 seçimlerinde Kars milletvekili oldu. Mehmet Fuat Köprülü, Cumhuriyet Halk Partisinden 21 Eylül 1945'te ihraç edildi. 7 Ocak 1946'da siyasi hayata giren Demokrat Partinin kurucuları arasında yer aldı. Parti iktidara gelince, 1950'de Dışişleri Bakanı oldu. 27 Mayıs İhtilalinden sonra 1960 yılı sonlarında tutuklanıp Yassıada'ya gönderildi. Dört ay süren tutukluluğu sonrasında beraat etti (Parın, 2020b). Harvard Üniversitesi'nin daveti üzerine 1958-1959 ders yılını Cambridge'de geçirdi. Orada hem yabancı yayınları takip etmiş hem de Columbia ve Harvard'ta bazı konferanslar vermiştir (Köprülü, 2018, s. 1). Köprülü, 15 Ekim 1965'te Ankara'da geçirdiği trafik kazasından sonra 28 Haziran 1966'da hayata gözlerini kapamıştır (Parın, 2020b).

Mehmet Fuat Köprülü, Ziya Gökalp'in Türkçülük programına paralel şekilde Türkçü bir tarih ve bilim görüşünden yola çıktı. Edebiyat tarihimizi, Osmanlı devletinin sınırlarını aşmamış, birer antoloji olmaktan öteye geçememiş şuara tezkiresi anlayışından kurtarıp destanlar çağından günümüze kadar bütün olarak ele aldı. Edebiyat tarihimizin içindeki çeşitli dönem ve kişileri bilimsel tarih yöntemlerine göre, belgelere dayanarak ilk kez o aydınlığa çıkardı. O zamana kadar kitaplara geçmemiş birçok şair ve yazarımızın varlığını bilim dünyasına tanıttı. Sistemli çalışmaları sayesinde birçok Avrupa üniversitesi ve bilim kurullarına üye seçildi, uluslararası bilim kongrelerinde ülkemizi temsil etti. Şarkiyat, Türk medeniyeti ve kültür tarihi, Türk edebiyatı tarihi, edebî eleştiri, Türk dili, dini, Türk sanat müziği, Türk hukuk ve iktisat tarihleri, Türk siyasal tarihi ve etnolojisi gibi alanlardaki geniş çalışmalarının ürünlerini çeşitli kitap, dergi ve ansiklopedilerde derledi (Öztürk, 2012, s. 250). Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi'nin birinci fasikülünü hazırlayıp İslam Ansiklopedisine 71 madde yazdı (Parın, 2020b).

Eserleri: Hayat-ı Fikriye, Mektep Şiirleri, Tevfik Fikret ve Ahlâkı, Nasreddin Hoca, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Türk Edebiyatı Tarihi, Millî Tarih, Türkiye Tarihi, Bugünkü Edebiyat, Milli Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Divan-ı Türki-i Basit, Erzurumlu Emrah, Onyedinci Asır Saz şairlerinden Gevheri, Kayıkçı Kul Mustafa ve Genç Osman Hikâyesi, Türk Saz Şairleri Antolojisi, Eski Şairlerimiz, Divan Edebiyatı Antolojisi, Sâmân Oğulları, Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar, Eski Şairlerimiz, Fuzuli, Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi, Yıldırım Beyazıd'ın Esareti ve İntiharı Hakkında, Ortazaman Türk Hukukî Müesseseleri, Vakıf Müessesesi ve Vakıf

[4] 1960 yılı öncesinde, en az beş yıl profesörlük yapmış öğretim üyeleri arasından seçilip bir kürsünün yönetiminde görev alan kimselere verilen unvandır.

Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti, Gevheri, Türk Şairleri, İndeksler ve Sözlükler, Âşık Dertli, Âşık Ömer, Karacaoğlan, Türk Saz Şairleri I-IV, İslâm Medeniyeti Tarihi, Altın Ordu'ya Ait Yeni Araştırmalar, Ortazaman Türk-İslâm Feodalizmi, Âli Şir Nevaî, Yeni Farisîde Türk Unsurları, XIII. Asırda Maraga Rasathanesi Hakkında Bazı Notlar, Uran Kabilesi, Osmanlı İmparatorluğu Etnik Menşei Meseleleri, Kayı Kabilesi Hakkında Yeni Notlar, Demokrasi Yolunda, Edebiyat Araştırmaları, Türk Dilinin Sarf ve Nahvi, Türk Lisanı ve Taksimatı.

1.6.16.1. Türk Dilinin Sarf ve Nahvi

Mehmet Fuat Köprülü, Dış İşleri Bakanlığında memur olan arkadaşı "Süleyman Saib'le birlikte Türk Dilinin Sarf ve Nahvi; Türk Lisanı ve Taksimatı gibi eserler yazdı" (Kurdakul, 1973, s. 245). Türk Dilinin Sarf ve Nahvi, Hicri 1335 (1916-1917) yılında Der-saâdet- Mürettebiye Matbaasında basılmıştır. Bu kitap, Türkiye Türkçesi ve Tarihi Devirler Yazı Dilleri Gramerleri Projesi kapsamında Metin Karaörs tarafından Latin alfabesine aktarılmıştır ve bu aktarım 2018 yılında Türk Dil Kurumunca yayımlanmıştır.

Türk Dilinin Sarf ve Nahvi isimli gramer kitabı, ilkokullarda Türk dilini öğretmek maksadıyla hazırlanmıştır. İncelenen eserin kapak kısmında kitabın ilkokul ikinci sınıf düzeyi için esas alındığı belirtilmektedir. Kitapta; isim, sıfat, zamir, fiil, edat gibi kelime türleri incelenmiştir. Küçük bir kitap olmasına rağmen resimler, alıştırmalar ve tanıklar bakımından başarılıdır. Dili oldukça sadedir. Kitabın başında belirtildiği gibi gerçekten de eser, çocukları sıkmayacak şekilde hazırlanmış olup eğlendirirken öğretmektedir. Ezber kısmında vatan sevgisi ve Türklük bilincini aşılamak maksadıyla yazılmış şiirler de bulunmaktadır.

1.6.17. Mithat Sadullah

Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv adlı eserin kapak kısmından, yazarının Mithat Sadullah (Sander) olduğunu ve Mithat Sadullah'ın da Galatasaray Lisesinde Türkçe öğretmeni olduğunu anlamaktayız. 1924 yılında yayımlanan bu kitap, lise birinci sınıf öğrencileri için Türkçe dil bilgisi yapılarının öğretimini amaçlamaktadır.

Anne ve babasının soyu Osmanlı Devletinin üst rütbelerinde görev yapmış seçkin ailelerine dayanan ve 1919 yılında Darülfünun'dan mezun olan ilk kadın Şükûfe Nihal'dir.

Şükûfe Nihal'in ilk eşi Mithat Sadullah Sander ile evlilikleri iki yıl sürmüştür. Evliliklerinden Necdet (Sander) adında bir oğlu olmuştur. Şükûfe Nihal, üniversiteye kayıt için bekâr olma şartından dolayı 1912 yılında ailesinin etkisiyle evlendiği Mithat Sadullah Sander'den boşanır (Çalışkan ve Özey, 2016, s. 61-62).

"Mithat Sadullah Sander, okullarda okutulmak üzere hazırladığı Türkçe ve dil bilgisi ders kitaplarıyla Türk kültürüne katkılarda bulunmuştur. Seçkin Edebiyatçılarımızın Biyografileri, Edebiyat Dersleri, Yeni İmla Kılavuzu, Yeni Terimlerle Yurt Bilgisi" gibi eserleri vardır (Çalışkan ve Özey, 2016, s. 62). "Mithat Sadullah (Sander)'ın Yeni Türkçe Gramer 1, 2" (Korkmaz, 2006, s. 44), "Resimli Yeni Türkçe Lugat" (Demirci, 2017b, s. 1363) adlı eserleri de bulunmaktadır. Ayrıca Osman Fahri ile Mithat Sadullah Sander'in 1909-1910 yılında "Mekteplilere Arkadaş" isimli bir dergi çıkardığı da bilinmektedir (Okray, 2018, s. 219).

Eserleri: Seçkin Edebiyatçılarımızın Biyografileri, Edebiyat Dersleri, Yeni İmla Kılavuzu, Yeni Terimlerle Yurt Bilgisi, Mükemmel Yeni Sarf ü Nahv-i Osmânî, Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv, Yeni Türkçe Gramer 1, 2, Türkçe Dil Bilgisi Dersleri Lise I, II, III., Resimli Yeni Türkçe Lugat, Şair ve Yazarların Hayatı: Türkçe Kitaplarında Bulunan.

1.6.17.1. Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri

Muharriri Mithat Sadullah olan Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri isimli kitabın; liselere, orta mekteplere ve muallim mekteplerine mahsus olduğu belirtilmiştir. 1340'ta lise birinci sınıf müfredat programına göre yazılmıştır. İkinci baskısı 1340 (1921/1922) yılında İstanbul'da Şirket-i Mürettebiye Matbaasında basılmıştır (Gülensoy & Fidan, 2004, s. XVII). Türk Dil Kurumu tarafından yürütülen Türkiye Türkçesi ve Tarihi Devirler Yazı Dilleri Gramerleri Projesi içinde yer alan Mithat Sadullah'ın Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri adlı eseri 2018 yılında Tuncer Gülensoy ve Mustafa Fidan tarafından yayıma hazırlanıp sunulmuştur.

Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv adlı eserde sarf ve nahiv, "bir lisanı doğru söyleyip yazmayı öğreten ilim" (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 1) olarak tanımlanmıştır. Sonrasında kelime, hece, harf, tenkit (noktalama işaretleri); kelime türü olarak isim, sıfat, zamir, masdar, fiil, zarf, edat gibi konular bulunmaktadır. Temrin (alıştırma), kırâat, imlâ kısmına da sıkça yer verilmiştir.

1.6.18. Ahmet Cevat Emre

Ahmet Cevat Emre'nin asıl ismi Ahmet'tir. Cevat ismini kendisine mahlas olarak kullanmıştır. 1934 yılında çıkarılan soyadı kanunundan sonra ise Emre soyadını almıştır (Uzun, 2019, s. 9). Ahmet Cevat Emre, 1 Eylül 1876'da Girit'in Resmo şehri dışında bir Kadirî tekkesinde doğmuştur. Zahire (tahıl) ticaretiyle uğraşan babasını küçük yaşta kaybetmiştir. İlk ve ortaokulu Kandiye ve Resmo'da okur. İlkokula giderken Rum okuluna da devam eder. 1890 yılında İstanbul'a gelerek Kuleli Askeri İdadisine girer. 1897'de Mekteb-i Harbiye'de öğrenciyken Meşrutiyet yanlısı olduğu gerekçesiyle tutuklanır ve Fizan'a sürülür (Parın, 2020a). Fizan'a sürgün edilmekle birlikte Trablusgarp'ta kalmıştır. Burada arkadaşlarıyla Hatıra gazetesini çıkarır. Trablusgarp'tan ayrılmaması şartıyla serbest bırakılınca birkaç arkadaşıyla İrfan Kütüphanesini kurar. Bir yandan ders veriyorken bir yandan da İtalyanca öğrenip tercümeler yapmaktadır (Sağol, Şahin & Yıldız, 2004, s. XXII-XXIII). 1905'te Trablusgarp'tan Avrupa'ya kaçarak Jön Türklerin siyasi faaliyetlerine katılır. II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine Türkiye'ye dönerek Şûrâ-yı Ümmet ve Siper-i Saika gazetelerinde çalışır. 1909'da Darülmuallimîn-i Âliye'nin yeniden düzenlenmesinde görev alır. 1915-1919 yılları arasında Darülfünunda önce F. Giese'nin asistanlığını yapar, sonra muallim muavini olarak dil dersleri verir. Mütareke sırasında Sovyetler Birliği'ne gider ve Mustafa Suphi'yle çalışır. Cumhuriyet'ten sonra dil ve harf devrimi çalışmalarına katılır ve Alfabe Komisyonu'nda görev alır. Beşinci Dönem Çanakkale milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisine girer (Parın, 2020a), edebiyat ve sanat dergisi Muhit'i çıkarır, İki Neslin Tarihi adı altında hatıralarını yazar (Sağol vd., 2004, s. XXIII). Ölümüne kadar Türk Dil Kurumu'nda dil bilgisi ve derleme kollarında çalışmıştır. 10 Aralık 1961'de Ankara'da vefat etmiştir (Parın, 2020a).

Emre, Ferdinand Brunot Charles Bally'nin "Psikolojik Metot"undan etkilenip bu metodun uygulanması gerektiğini düşünmüştür. Bu metodla Türkçenin konuşma ve yazmaya yönelik tüm incelikleri tespit edilerek tanınmış, başarılı yazarlardan tanıklara yer verilecektir. Bu da geniş çapta bir araştırmayı gerektirmektedir. Ayrıca bu metod kelimelerin duygu farklılıklarını da hissetmeyi sağlayacaktır. Leylâ Karahan, Ahmet Cevat Emre'nin "Gramerimiz İçin" isimli eserinde bahsettiği terim sorunlarına değinmiştir. Emre, bu kitabında eski gramer kitaplarını eleştirirken batı gramerlerinde yer alan terimleri kullanmanın da yarattığı karışıklığı vurgulamıştır. Bu bağlamda Tahsin Banguoğlu'nun

Ana Hatlariyle Türk Grameri'ni[5] ve Hüseyin Cahit'in Türkçe Sarf ve Nahiv'ini inceler. Kelime ve eklerin görevlerine, manalarına göre kategorilerinin değişebileceğini (şart kipinin şart bildirme anlamları dışında da kullanılabileceği vs) söyler. Banguoğlu'nun fiil dışındaki terimleri isim kategorisinde ele alması; yansıma kelimeleri ünlem sayması; zamiri ismin yerine kullanılan kelime kabul etmesi (ben, sen, biz, siz ismin yerine kullanılmaz); Batı kökenli partisip[6], nominatif[7], akkuzatif[8], denominal isim tabanları[9], demoninal fiil tabanları[10] vb. terimleri kullanması; iyelik eklerine mülkiyet zamirleri içerisinde yer vermesi; Hüseyin Cahit'in isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiilleri rabıta-i failiyet, rabıta-i mef'ûliyet, rabıta-i atfiye olarak adlandırması, Türkçede sadece isim cümlesinin kabul edilmesi gibi konularda eleştirilerini sunar (Karahan, 2013, s. 73-78).

Emre, "Gramerimiz İçin" isimli kitabında iyi bir dil bilgisi öğretiminin nasıl mümkün olacağı yönünde görüşlerinden bahsetmiştir. Bu görüşler bağlamında şunlar söylenebilir: Dil bilgisi araç olarak kullanılıp amaca ulaşmaya hizmet etmelidir. Ders konuları sınıflara göre kademeli olarak işlenmelidir. Konuların sıralanışı bakımından önce cümleden başlanmalıdır. Bilinenden bilinmeyene, somuttan soyuta ilkesi gözetilmelidir. Duygusal anlatış gereği duygu farklılıkları kavratılmalıdır. Öğrencinin zihnini karıştırması sebebiyle fonetik konusu orta öğretimde öğretilmemelidir. Dilin inceliklerini, güzelliklerini ve zenginliklerini yansıtan edebî eserlerden dil bilgisi tanıkları seçilmelidir. Dilimize yerleşmiş, anlaşılır Türkçe terimler kullanılmalıdır. Dil bilgisi öğretimi, dil bilimi ilkeleri ve yöntemlerine göre yapılmalıdır. Dil bilimci Brunot ve Bally'nin psikolojik metotu kapsamında şekil yerine anlam önemsenmeli, öğrencilere kelimelerin duygu farklılıkları sezdirilmelidir. Kuralları tanıklardan çıkarmaya yarayan tekşif yöntemi kullanılıp sezdirici, düşündürücü, bulucu kısacası öğrenci merkezli bir dil öğretimi gerçekleştirilmelidir (Karahan, 2014, s. 209-211).

Eserleri:

[5] 1940 yılında dil bilgisi dersinin okul programlarında yer alması kararlaştırıldığında, gramer yazma görevi Tahsin Banguoğlu'na verilir ve Banguoğlu bu kitabı yazar.

[6] Sıfat-fiil.

[7] Yalın hâl.

[8] Belirtme hâli.

[9] İsimden türemiş isimler.

[10] Fiilden türemiş fiiller.

Türk Dili ile İlgili Eserleri: Muhtaç Olduğumuz Lisan İnkılâbı Hakkında Bir Kalem Tecrübesi, Muhtaç Olduğumuz Gramer İnkılâbı, Türkçede Kelime Teşkili Hakkında Bir Anket- Birinci Kitap, Türkçede Kelime Teşkili Hakkında Bir Anket- İkinci Kitap, Söz Üretme Kuralları Hakkında Yeni Bir Anket- Ekler Lugatçesi, Türkçenin Hint-Avrupa Dili İle Mukayesesi, Türkçenin Hint-Avrupa Diliyle Mukayesesi Üzerine Bir İrdel, Dil Yazıları-Türkçenin Etimolojisi İçin Metot Araştırmaları, Eski Türk Yazısının Menşei, Gramerimiz İçin, Türkçenin Yapılışı- Mukayeseli Türk Gramerine Hazırlık İrdemleri, Türkçede İsim Temelleri- Mukayeseli Türk Gramerine Hazırlık İrdemleri, Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri (Fonetik), Türkçede Cümle: I. Ünlemden Cümleye, Türkçede Cümle: II. İsim Cümlesi, Atatürk'ün İnkılâp Hedefi ve Tarih Tezi, Dil Davası.

Dil Bilgisi Kitapları: Türkçe Sarf ve Nahiv (Türkçe Gramer), Resimli Osmanlı Lisanı, Çocuklara Sarf ve Nahv Dersleri- Türkçeyi Öğreniyorum, Lisan-ı Osmanî Sarf ve Nahiv, Lisan-ı Osmanî Sarf ve Nahiv Dersleri, Osmanlı Lisanı Sarf ve Nahiv, Anadolu Yavrusunun Kitabı, Resimli Türk Lisanı- Osmanlı Lisanı: Sarf ve Nahiv, Resimli Türkçe Sarf: Sarf ve Nahiv-Kıraat-Ezber-İmlâ-Yazı, Resimli Türk Lisanı- Türkçe Sarf ve Nahiv-Gramer, Resimli Türk Dili Küçük Gramer, Resimli Türk Dili- 3. Sınıf, Resimli Türk Dili- 4. Sınıf, Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha, Yeni Türkçe Gramer, Dilbilgisi (Yeni Türkçe Gramer), Türk Dilbilgisi, Dilbilgisi I, Dilbilgisi II, Lise Gramerleri Ne Halde.

Alfabe Kitapları: Usûl-ı Savtiyye Üzere Yeni Elifbâ, İlaveli Yeni Elifbâ, Yeni Usul Elifbâ-yı Osmanî, Yeni Elifbâ Kur'an'ı Okuyorum, Usûl-ı Savtiyye Üzere Altın Elifbâ, Hulasa-i Elifbâ-i Osmanî, Cümle Usulü İlk Okuma Kitabı, Heceler Usulüyle İlk Okuma Kitabı, Altın Alfabe.

Kıraat Kitapları: Musavver Kıraat-ı Nafia, Güzel Kıraat- Birinci Sene, Güzel Kıraat- İkinci Sene, Güzel Kıraat- Üçüncü Sene, Güzel Kıraat- Dördücü Sene, Güzel Kıraat- Beşinci Sene, Çocuklara Hikâye Anlatmak Sanatı, Türkçe Kıraat: Devre-i Mutavassıta I. Sene, Cumhuriyet Çocuklarına Türkçe Kıraat- 1. Sınıf, Cumhuriyet Çocuklarına Türkçe Kıraat- 2. Sınıf, Cumhuriyet Çocuklarına Türkçe Kıraat- 3. Sınıf, Cumhuriyet Çocuklarına Türkçe Kıraat- 4. Sınıf, Cumhuriyet Çocuklarına Türkçe Kıraat- 5. Sınıf.

Diğer Eserleri: Yıldızın Sonu, Lisan-ı Farisî- Mükemmel Sarf ve Nahiv, Müntehabat-ı Lisan-i Farisî- Mükemmel Sarf ve Nahiv, Lisan-ı Fransevî Tahsili İçin Mantıkî Usûl- Mükemmel Sarf ve Nahiv, Lisan-ı Fransevî Tahsili İçin Mantıkî Usûl, Tatbikatlı Sarf ve Nahiv- Amelî Temrinler Mükâlemeler-Kıraatler, Lisan-ı Arabî- Sarf ve Nahiv, Rehber-i Muaşeret- Avrupa Adab-ı Muaşereti, Aile Arasında Malûmat-ı Ahlâkıyye ve Medeniye

Dersleri, Bizde Kadın, Hakikî İnkılâp, İktisatta İnkılâp, Mektepte Malûmat-ı Ahlâkıyye ve Medeniyye Dersleri, Kırmızı Siyah Kitap, Endülüs Masalı, Les Turcs D'après Les Auteurs Cèlébres Divers Témoignages Et Opinions, Güzel Hesab, Musâhabât-ı Ahlakiyye, Sıhhiyye, Medeniyye, Vataniyye ve İnsaniyye, Sübyana Mahsus Vezâif-i Medeniyye ve Vataniyye, Terbiye-i Zatiyye, Malumat-ı Ahlâkıyye ve Medeniyye, Vezaif-i Vataniyye, Hayvanat-ı Ehliyye Yetiştirmek, Musâhabât-ı Ahlakiyye, Tarih-i Asker-i Osmanî, Borçlar Kânûnu Nazariyeleri, Hayat ve Tabiat, Alis'in Sergüzeştleri, Nazım Hikmet- Hayatı, Seçme Şiir ve Yazıları, Abdülhak Hâmid- Hayatı, Seçme Şiir ve Yazıları, Ahmed Haşim- Hayatı, Seçme Şiir ve Yazıları, Yahya Kemal- Hayatı, Sanatı, Şiirleri, Mehmed Akif- Hayatı, Seçme Şiirleri, Nedim- Hayatı, Seçme Gazelleri, Şarkıları ve Muhtelif Parçaları, Sur La Formation Du Language, Odysseia I-II, Ondördüncü Asır Betikleri, Agamemnon, Osmanlı Edebiyatına Hazırlık Dersleri, İliada-İlias Destanı, Pinguinler Adası, İki Neslin Tarihi- Mustafa Kemal Neler Yaptı?, Yabancılara Göre Eski Türkler, Balkanlarda Akan Kan, Kırmızı Siyah Kitap.

1.6.18.1. Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv

İlk baskısı 1326 (1910), son baskısı 1339 (1923) olan bu kitap, Ahmet Cevat Emre'nin tanınmasında büyük rol oynamıştır. Hemen hemen her seviye için dil bilgisi kitabı yazan Ahmet Cevat Emre, Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv adlı eserinin son baskısını 1339 (1923) yılında Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv adıyla yayımlar. 1328 (1912) yılında Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsında eserin iki ayrı baskısı yapılmıştır. Biri 518 sayfa iken diğeri 484 sayfadır. Kitabın 1332 (1916) yılındaki üçüncü baskıları 424 sayfadan oluşmaktadır ve konuları aynıdır. Evkaf-ı İslâmiye Matbaasında basılan son baskı, konu bakımından ilk baskısının aynısıdır. Yalnız diğer kitaplarda "Osmanlı lisanı" veya "Lisân-ı Osmânî" şeklinde yazılışlar yerini "Türkçe" kelimesine bırakmıştır. Yazar, "İfade-i Muharrir" başlığında Arapça ve Farsçanın yok sayılamayacağını fakat bu diller öğretilirken Türkçenin göz ardı edilmemesi gerektiğini, gramer kitaplarının özellikle Arapça'nın sarf ve nahvinde öğretmen ve öğrencilerin anlamakta zorlanacağı bir dille yazıldığını dile getiren yazar Ahmet Rasim ve Hüseyin Cahit gibi yazarların az miktarda Arapça kurala yer verdiğini fakat bunların yetersiz olduğunu, Arapça ve Farsça unsurların ele alındığı bölümlerin de gerekli olduğunu ve hazırladığı bu kitapta da kendisinin buna özen gösterdiğini dile getirir (Sağol vd., 2004, s. XIX- XXI). Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv isimli eser, Türk Dil Kurumunun hazırladığı Türkiye

Türkçesi ve Tarihî Devirler Yazı Dilleri Gramerleri Projesi kapsamında Gülden Sağol, Erdal Şahin ve Nurgül Yıldız (2004) tarafından günümüz Türkçesine aktarılmıştır. İdadi ve dâaülmuallimin öğrencilerine mahsus olarak hazırlanan bu eserde; sarf ve nahiv, kelime, hece, harf, isim, sıfat, zamir, masdar, fiil, zarf, edevat, nidâ gibi konular yer almıştır.

BÖLÜM II

İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Bu bölümde 1876-1923 yılları arasında yayımlanan dil bilgisi kitaplarındaki terimler üzerine yapılan akademik çalışmalar hakkında bilgiler yer almaktadır.

Türkmen (2016), *Lisân-ı Türkî (06 mil. EHT) (İnceleme-Metin-Terimler Sözlüğü)* adlı yüksek lisans tezinin birinci bölümünde, Abdülkerim Hadi'nin Lisân-ı Türkî isimli dil bilgisi kitabı ile Tâhir Ke'nan'ın Kavâid-i Lisân-ı Türkî adlı dil bilgisi kitabını kullanılan terimler karşılaştırmıştır. İkinci bölümde ise Milli Kütüphanede 06 Mil. EHT A 39274 numarasıyla kayıtlı Lisân-ı Türkî adlı eseri günümüz Türkçesine aktarmıştır.

Karahan ve Gürsoy (2004), *Kavâid-i Lisân-ı Türkî* isimli eserinde Tahir Kenan'ın Kavâid-i Lisân-ı Türkî adlı dil bilgisi kitabını yeni harflerle günümüz Türkçesine aktarmıştır. Kitapta Tahir Kenan'ın hayatı ve eserlerine de değinilmiştir. Ayrıca dil bilgisi kitabının tıpkıbasımına da yer verilmiştir.

Karahan (2010), *Tahir Ken'ân'ın "Kavâid-i Lisân-ı Türkî" Adlı Eseri Üzerine* isimli çalışmasında Kavâid-i Lisân-ı Türkî adlı eseri oluşturan defterlerden, bu defterlerdeki dil bilgisi konularından, eserin o dönemde yazılan diğer gramer kitaplarından farklılıkları ile üstünlüklerinden, eserin eğitim ve dil tarihi bakımından öneminden bahsetmiştir.

Abdalla (2016); *Tanzimat Döneminde Kullanılan Gramer Terimleri* adlı yüksek lisans tez çalışmasında Kavâid-i Osmâniyye, Mıkyâsül-Lisân Kıstasül-Beyân, Mutavvel Sarf-ı Osmanî, A Türkish English Lexicon Shewing In English The Significations of the Turkish Terms, Amelî ve Nazarî Ta'lîm-i Lisân-i Osmânî, Kâmus-i Türkî ve Türkçe Sarf ü Nahiv isimli eserleri inceleyip kullanılan gramer terimlerini ve işlevlerini tespit etmiştir. Ayrıca bu eserlerin yazarları hakkında da bilgiler verilmiştir.

Karahan ve Ergönenç (2000), *Türkçe Sarf ve Nahiv* isimli eserinde Hüseyin Cahit'in hayatına ve eserlerine değinip onun Türkçe Sarf ve Nahiv adlı dil bilgisi kitabını günümüz Türkçesine aktarmıştır. Ayrıca eserin sonunda bu dil bilgisi kitabının tıpkıbasımı da yer almaktadır.

Uzun (2019), *Ahmet Cevat Emre'nin Türk Dili ve Türk Dili Eğitimi İle İlgili Görüşleri* adlı doktora tezinde Ahmet Cevat Emre'nin hayatı, eserleri, dil bilgisi öğretimi ve dil bilgisi kitaplarına yönelik eleştirileri yer almıştır. Bunun yanında Emre'nin eserlerinde kullandığı dil bilgisi terimlerinden, sözlüklerden ve yazarın Dilbilgisi II adlı ders kitabındaki "Yeni Terimler Sözlüğü" bölümünden faydalanılarak tarif edilmiştir.

Sağol (1987), *Ahmet Cevat Emre'nin Dilbilgisi Kitapları* isimli yüksek lisans tezinde Ahmet Cevat Emre'nin dil bilgisi kitaplarında yer alan gramer terimlerini tespit etmiştir. Bizim çalışmamızda incelenecek eser Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv'dir. Bu eserin eski basımlarında ismi Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv'dir. Sağol'un çalışmasında yer alan Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv isimli gramer kitabındaki terimlere araştırmamızda yer verilecektir.

Sağol, Şahin ve Yıldız (2004); *Ahmet Cevat Emre Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* adlı eserinde Ahmet Cevat Emre'nin hayatına, eserlerine değinmiş ve Ahmet Cevat Emre'nin dil bilgisi kitabını Latin alfabesiyle Türkiye Türkçesine aktarmıştır. Kitabının sonunda bu dil bilgisi kitabının tıpkıbasımı da mevcuttur.

Koç (1994), *Eski Harfli Türkçe Gramer Kitapları ve Terimler Dizini* isimli yüksek lisans tez çalışmasında Abdurrahman Fevzi, Ahmet Cevdet, Abdullah Râmiz Paşa, Süleyman Paşa, Mehmet Rıfat, Selim Sabit, Ali Nazîmâ'nın hayatını ve eserlerinde kullandığı gramer terimlerini incelemiştir. İncelenen gramer kitaplarında geçen terimlerin tanıkları yer almamıştır. Sadece terimler üzerine kapsamlı bir çalışma yapılmıştır.

Toparlı (2003), *İkinci Seneye Mahsus Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî* adlı eserinde bir komisyon tarafından hazırlanan Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî isimli dil bilgisi kitabını Latin harflerine aktarmıştır.

Toparlı ve Yücel (2018), *Süleyman Hüsnü Paşa İlm-i Sarf-ı Türkî* isimli eserinde Süleyman Hüsnü Paşa'nın İlm-i Sarf-ı Türkî adlı dil bilgisi kitabını Latin harflerine aktarmış, Süleyman Hüsnü Paşa'nın hayatına ve eserlerine de değinmiştir.

Oğraş ve Atış (2019), *Süleyman Paşa'nın İlm-i Sarf-ı Türkî Adlı Eserinin Türkçe Öğretimindeki Yeri ve Önemi* isimli çalışmasında İlm-i Sarfı Türkî adlı eserin yazılış

amacına, kaç bölümden oluştuğuna, bölümlerin içeriğine ve Türkçe öğretimindeki yerine değinmiştir.

Hameed (1993), *Şemseddin Sami'nin Dilciliği ve Nev Usûl Sarf-ı Türkî Adlı Grameri* isimli doktora tezi çalışmasında Şemseddin Sami'nin hayatı, eserleri, dilciliği ve sözlükçülüğü hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca Nev Usûl Sarf-ı Türkî adlı eseri Latin alfabesine aktarmış, incelemiş ve değerlendirmiştir. Bu eseri yeni harflerle günümüz Türkçesine aktarmıştır.

Hamit (2009), *Şemsettin Sami ve Nev Usûl Sarf-ı Türkî* adlı eserinde 1993 yılındaki doktora tezini yayımlamıştır. Şemsettin Sami'nin Nev Usûl Sarf-ı Türkî adlı dil bilgisi kitabını Latin alfabesiyle Türkiye Türkçesine aktarmıştır.

Özçam (1997), *Türkiye Türkçesi ile İlgili Gramer Çalışmaları – Bibliyografya Denemesi-* adlı çalışmasında Türkiye Türkçesi ile ilgili yapılan gramer çalışmalarını kronolojik olarak göstermiştir ve bazı eserlerin içeğiyle ilgili kısa bilgiler de vermiştir.

Parlak (2015), *Başlangıçtan Günümüze Türkçe Dilbilgisi Çalışmalarına Bakış* isimli çalışmasında Türkçe gramer çalışmalarının yanı sıra Arap ve Batılı gramerciler tarafından kaleme alınmış Türkçe gramer kitaplarını da ele almıştır.

Bakış (1987), *Ahmet Rasim'in Dilbilgisi Kitapları* isimli yüksek lisans tez çalışmasında Ahmet Rasim'in hayatı ve eserlerine değinip dil bilgisi kitaplarının tanıtımını yapmıştır.

Demirci (2017). *Amelî ve Nazarî Ta'lîm-i Lisân-ı Osmânî* adlı eserinde Ahmet Rasim'in hayatı, edebî kişiliği, eserleri hakkında bilgi vermiştir ve onun Amelî ve Nazarî Ta'lîm-i Lisân-ı Osmânî adlı dil bilgisi kitabını günümüz Türkçesine aktarmıştır.

Bozdoğan (2001), *Manastırlı Mehmet Rıfat ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme* isimli doktora tezinde Manastırlı Mehmet Rıfat'ın hayatı, eserleri, dil ve edebiyat üzerine görüşleri üzerinde durmuştur.

Elkatmış (2008), *Mehmet Rıfat'ın Eserlerinde Türkçe Eğitimi ile İlgili Hususlar* adlı yüksek lisans tez çalışmasında Türkçe öğretim programlarına, Manastırlı Mehmet Rıfat'ın hayatına, edebiyat ve dil bilgisi sahalarındaki bazı eserlerine yer vermiştir.

Tamkoç (2008), *Manastırlı Mehmet Rıfat Mükemmel Osmanlı Sarfı* adlı yüksek lisans tez çalışmasında Manastırlı Mehmet Rıfat'ın hayatı, dil ve edebiyat ile ilgili görüşleri ve eserlerinden bahsetmiştir. Bununla birlikte Mükemmel Osmanlı Sarfı adlı dil bilgisi kitabını yeni Türk harflerine aktarmıştır.

Tamkoç (2013), *Mükemmel Osmanlı Sarfı* isimli eserinde "Manastırlı Mehmet Rıfat Mükemmel Osmanlı Sarfı" adlı yüksek lisans tez çalışmasını kitap hâline getirmiştir. Manastırlı Mehmet Rıfat'ın hayatı, dil ve edebiyat ile ilgili görüşleri ve eserlerinden bahsetmiştir. Ayrıca Mükemmel Osmanlı Sarfı adlı dil bilgisi kitabını yeni Türk harflerine aktarmıştır. Eserin tıpkıbasımına da yer vermiştir.

Kaya (2016), *Hâce-i Lisân-ı Osmânî* adlı eserinde Manastırlı Mehmet Rıfat'ın Hâce-i Lisân-ı Osmânî isimli dil bilgisi kitabını günümüz Türkçesine aktarmıştır. Bu eserde Sarf-ı Türkî ve Nahv-ı Türkî bölümleri bulunmaktadır. Bunun dışında Manastırlı Mehmet Rıfat'ın hayatı ve eserleri hakkında bilgiler de vardır.

Atılgan (2018), *Mutavvel Sarf-ı 'Osmânî İnceleme-Metin* isimli yüksek lisans tezinde Mihran Apikyan'ın yazdığı Mutavvel Sarf-ı 'Osmânî adlı dil bilgisi kitabını Latin harflerine aktarmıştır. Eserde 246 adet gramer terimi tespit edilmiş ve günümüzdeki karşılıkları sözlük biçiminde verilmiştir; dil öğretiminde kullanılan ilke, yöntem ve teknikler incelenmiştir. 19. yüzyılda yazılan Türkçe gramer kitapları, bunlar üzerinde yapılan çalışmalar ile 19. yüzyılda yabancı dil olarak Türkçenin öğretimi için hazırlanan gramer kitapları hakkında da bilgiler verilmiştir.

Denduş (2019), *Ömer Sıdkı'nın Mükemmel Kavâid-i Lisân-ı Osmânî Adlı Dil Bilgisi Kitabı (Metin- İnceleme-Dizin- Sözlük)* isimli yüksek lisans tez çalışmasında Mükemmel Kavâid-i Lisân-ı Osmânî adlı eseri yeni harflere aktarmıştır. Bunun yanında Ömer Sıtkı'nın Mükemmel Kavâid-i Lisân-ı Osmânî eseri ile Raşid'in Külliyat-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmânî eseri ve Ahmet Cevat Emre'nin Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisan-ı Osmânî Sarf ve Nahiv eseri karşılaştırılmıştır.

Karataş (2016), *Râşit'in Külliyât-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmânî Adlı Eserinin Metin Çevirisi ve İncelemesi* isimli yüksek lisans tez çalışmasında Külliyât-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmânî adlı eseri günümüz Türkçesine aktarmıştır. Bu dil bilgisi kitabını biçimsel yönden, dil bilgisi öğretimi, içerik ve değerler eğitimi açısından değerlendirmiştir.

Dağdelen (2013), *Selim Sabit Efendi'nin "Nahv-i Osmânî" Adlı Eserinin İncelenmesi* isimli yüksek lisans tezinde Nahv-i Osmânî'yi Latin alfabesiyle Türkiye Türkçesine aktarmıştır. Selim Sabit Efendi'nin hayatına, eserlerine, onun Türk eğitim tarihindeki yerine, öğretmenlik mesleğinin niteliğine ilişkin görüşlerine de değinmiştir.

Salman (2008), *Selim Sabit'in Sarf-ı Osmanî Adlı Eserinin Çeviriyazısı-Terimler-Lügatçe-Metin* isimli yüksek lisans tezinde Selim Sabit'in Sarf-ı Osmânî adlı dil bilgisi kitabını

günümüz Türkçesine aktarmıştır. Tez içerisinde terimler, lügatçe ve eserin orijinal hâlinin fotokopisi de yer almaktadır.

Yiğit (2015), *Selim Sabit'in Nahv-i Osmânî Adlı Eseri ve Türk Gramerciliğine Getirdiği Yenilikler* isimli yüksek lisans tez çalışmasında Selim Sabit'in hayatını, eserlerini, Nahv-i Osmânî isimli eserin günümüz Türkçesine aktarımını, Tanzimat döneminde yazılan gramer çalışmalarını ele almıştır. Bunlara ilave olarak eserin tıpkıbasımı da tez içerisinde mevcuttur.

Taştan (2009), *Şeyh Vasfi'nin Nahv-ı Osmanî Adlı Eserinin İncelenmesi* isimli yüksek lisans tezinde Şeyh Vasfi'nin Nahv-ı Osmanî adlı dil bilgisi kitabını günümüz Türkçesine aktarmış ve eserin orijinal metnine de yer vermiştir. Bunun yanı sıra çalışmada, yazarın hayatı ve eserlerine de değinilmiştir.

Aytar (2019), *Kavaîd-i Lisâni Osmanî: Nahiv/Ömer Sıtkı (Metin-İnceleme-Terimler Sözlüğü)* adlı yüksek lisans tez çalışmasında Ömer Sıtkı'nın Kavâid-i Lisân-ı Osmânî isimli eserini günümüz Türkçesine aktarmıştır.

Türkay (2018), *Kavâid-i Lisân-ı Türkî* isimli eserinde Halit Ziya'nın Kavâid-i Lisân-ı Türkî adlı dil bilgisi kitabını yeni harflerle günümüz Türkçesine aktarmıştır. Ayrıca bu dil bilgisi kitabının tıpkıbasımına da yer vermiştir.

Karaörs (2018), *Türk Dilinin Sarf ve Nahvi* adlı eserinde Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip'in Türk Dilinin Sarf ve Nahvi isimli eserini Latin alfabesiyle Türkiye Türkçesine aktarmıştır. Kitapta, Köprülüzade Mehmet Fuat'ın hayatına da değinilmiştir. Eserin tıpkıbasımı yer almamaktadır.

Gülensoy ve Fidan (2004), *Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri* isimli eserinde Mithat Sadullah'ın Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri adlı dil bilgisi kitabını Latin alfabesiyle Türkiye Türkçesine aktarmıştır. Ayrıca kitapta çalışma yapılan eserin tıpkıbasımı da yer almaktadır.

Toparlı ve Ilgın (2006), *Üss-i Lisân-ı Türkî* isimli eserinde Mehmet Sadık'ın Üss-i Lisân-ı Türkî adlı eserinin yeni harflerle günümüz Türkçesine aktarımına yer vermiştir.

Böler (2013), *Türk Dili Şekil Bilgisi Çalışmaları- Bibliyografya Denemesi-* adlı araştırmasında şekil bilgisi hakkında genel bilgiler vermesinin ardından şekil bilgisi alanına yönelik çalışmaların künyelerine yer vermiştir.

Tarahija (2008), *Kavâ'id-i Türkiyye'nin Modern Türkçe Öğretimi Yöntemleri Bakımından Değerlendirilmesi* isimli yüksek lisans tez çalışmasında Ahmet Cevdet Paşa'nın hayatından, tarihçi kişiliğinden, dilci kişiliğinden, edebiyatçı kişiliğinden ve eserlerinden söz etmiştir. Kavâ'id-i Türkiye adlı dil bilgisi kitabını günümüz Türkçesine aktarmıştır. Ayrıca bu eser modern Türkçe öğretimi yöntem ve teknikleri bakımından değerlendirilmiştir.

Erkuş (2014), *1839-1908 Yılları Arasındaki Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Çalışmalarında Alan Terminolojisi* adlı yüksek lisans tez çalışmasında Türkçe eğitiminde terminolojinin önemi ve karşılaşılan sorunlar, Tanzimat dönemi öncesi ve Tanzimat döneminde Türkçe eğitimi ve öğretimi, 1839-1908 yılları arasında yazılmış gramer kitaplarındaki dil bilgisi terimleri gibi konuları ele almıştır. Bu dönemde incelenen eserler: İlm-i Sarf-ı Türkî, İkinci Seneye Mahsus Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî, Kavâid-i İmlâ ve Tahrir, Kavâid-i Lisân-ı Türkî (Halit Ziya), Kavâid-i Lisân-ı Türkî (Tâhir Kenan), Kavâid-i Osmaniyye, Medhal-i Kavâid, Mükemmel Osmanlı Sarfı, Nahv-i Osmani, Nev- Usûl Sarf-ı Türkî, Sarf-ı Osmânî, Tertib-i Cedid Kavâid-i Osmâniyye, Türkçe Sarf ve Nahiv'dir. Araştırmada, bu kitaplardaki terimler ve terimlerin tanımları incelenmiştir.

BÖLÜM III

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, evren ve örneklem, veri toplama teknikleri, verilerin analizi hakkında bilgiler verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli, "geçmişte ya da hâlen var olan bir durumu olduğu şekliyle tespit etmeyi amaçlayan araştırma modelidir. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır" (Karasar, 2019, s. 109).

3.2. Evren ve Örneklem

"Evren (polulation), araştırma sonuçlarının genellenmek istendiği elemanlar bütünüdür" (Karasar, 2019, s. 147). Çalışmanın evreni, 1876-1923 yılları arasında yayımlanan dil bilgisi kitaplarıdır. "Örneklem (sample), belli bir evrenden, belli bir kurallara göre seçilmiş ve seçildiği evreni temsil yeterliği kabul edilen küçük kümedir. Araştırmalar, çoğunlukla, örneklemler üzerinde yapılır ve elde edilen sonuçlar alındıkları evrene göre genellenir" (Karasar, 2019, s. 148). Çalışmanın örneklemini ise bu dil bilgisi kitaplarında yer alan terimler ve bu terimlerin işlevleri oluşturmaktadır. Çalışmada dil bilgisi kitaplarının yeni harflerle günümüz Türkçesine aktarıldığı eserlerden yararlanılmıştır. Araştırmanın örneklemini oluşturan eserler şunlardır:

1. Ahmet Cevdet Paşa- Kavâid-i Türkiye (1875)
2. Süleyman Hüsnü Paşa- İlm-i Sarf-ı Türkî (1876)

3. Selim Sabit- Nahv-ı Osmânî (1881)
4. Selim Sabit- Sarf-ı Osmânî (1884)
5. Halit Ziya Bey- Kavâid-i Lisân-ı Türkî (1884)
6. Mihri (Mihran Apikyan)- Mutavvel Sarf-ı Osmânî (1888-1889)
7. Ahmet Rasim- Amelî ve Nazarî Talim-i Lisân-ı Osmânî (1895)
8. Şemseddin Sami- Nev Usûl Sarf-ı Türkî (1890-1891)
9. Tahir Kenan- Kavâid-i Lisân-ı Türkî (1893)
10. Manastırlı Mehmet Rıfat- Mükemmel Osmanlı Sarfı (1892-1893)
11. Manastırlı Mehmet Rıfat- Hâce-i Lisân-ı Osmânî (1893-1894)
12. Ömer Sıtkı- Kavâid-i Lisâni Osmânî (1894)
13. Ömer Sıtkı- Mükemmel Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (1896)
14. Mehmet Sadık- Üss-i Lisân-ı Türkî (1895)
15. Raşit- Külliyat-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (1899)
16. Şeyh Vasfi- Nahv-ı Osmânî (1901)
17. Hüseyin Cahit- Türkçe Sarf ve Nahiv (1908)
18. Komisyon- Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî (1905-1906)
19. Ahmet Cevat Emre- Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv (1923)
20. Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip- Türk Dilinin Sarf ve Nahvi (1916-1917)
21. Mithat Sadullah- Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv (1921-1922)

3.3. Veri Toplama Teknikleri

Araştırmada verilerin toplanmasında doküman incelemesi yönteminden yararlanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek'ten aktaran Cemaloğlu, 2020 bilimsel açıdan doküman incelemesinin araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analiz edilmesi olduğunu ifade eder (s. 130). Bu çalışmada dokümanlar yeni harflere aktarılmış dil bilgisi kitaplarından ve bu kitaplarla ilgili yazılmış makale ve tezlerden oluşmaktadır.

3.4. Verilerin Analizi

Araştırmada verilerin analizinde içerik çözümlemesi uygulanmıştır. "İçerik çözümlemesi, belli bir metnin, kitabın, belgenin içeriğinde gizli kavram, ilke ve özellikleri anlama ve

anlatma amacı ile yapılan taramadır. Belgelerdeki bakış açısı, felsefe, dil ve anlatım vb. özellikler, derinliğine çözümlemelerle anlamaya çalışılır" (Karasar, 2019, s. 231).

Çalışmada eserler basım tarihlerine göre kronolojik olarak sıralanmıştır. Terimlerin karşılaştırmasında tablolardan yararlanılmıştır. Yazım birliği açısından Bulgular ve Yorum bölümünde yer alan tablolar ve bu tabloların yorumlarında terimlerin TDK'ya uygun şekilde yazılışları esas alınmıştır. Araştırmada ele alınan ilk eser 1875 yılında basılıp daha sonraki yıllarda basımı olan Ahmet Cevdet Paşa'nın Kavâid-i Türkiye adlı eseridir. Son eser ise 1923 yılında yayımlanan Ahmet Cevat Emre'nin Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv isimli kitabıdır. Bu sebeple 1876 ile 1923 yılları esas alınmıştır. Dokümanlar incelenirken kapsamlı bir içerik çözümlemesi yapılmıştır.

BÖLÜM IV

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde; kelime türlerinden isim, sıfat, zamir, fiil, fiilimsi, zarf, edat, bağlaç ve ünlemle ilgili literatürde geçen tanımlar ve tanıklar kısaca yer almıştır. Kaynak sıralaması eserlerin basım tarihlerine göre yapılmıştır.

4.1. İsim

Vardar, ad terimine ilişkin "canlı varlıkIarla nesneleri, olguları, kavramları, nitelikleri, duyguları, vb. belirten sözcük" ve "Belirleyici bir öğeden sonra gelen ve bu öğeyle birlikte bir dizim oluşturan anlambirim" ifadelerini kullanır (1980, s. 16).

Banguoğlu, adın "yoğun ve yalın bir varlığa ad olan kelime" ve "gerçekte veya tasavvurda bir varlığa ad olan kelime" olduğunu söyler:

süt, kaygı, Doğan, taş, kavak, güvercin, Turgut, güçlük, şeref, düşünce tanıklarında görüldüğü gibi (1986, s. 119, 259).

Korkmaz, "canlı ve cansız varlıklara, çeşitli somut ve soyut kavramlara ad olan kelime türü" için isim terimini kullanır:

Ayşe, Hasan, ağaç, yaprak, doğruluk, incelik, ordu, toplum, buluş, akış gibi (1992, s. 88).

Ediskun, "varlıkları ya da eylemleri bildiren, tanıtan kelime"yi isim olarak adlandırır:

sokak, bulut, düşünce, Osman, Ayla vb (1999, s. 104).

Ergin, ismi "canlı, cansız bütün varlık ve mefhumları tek tek veya cins cins karşılayan; varlık ve mefhumların adları olan kelimeler" şeklinde tanımlar ve şu tanıkları gösterir:

ağaç, su, taş, çocuk, oda, yolcu, yıldız, deniz, köprü, bulut, Orhan, İstanbul, Anadolu, Karadeniz, Atatürk, Yavuz, Gönül, Işık, Korkut, Çağlayan, Yüksel gibi (2009, s. 218).

4.2. Sıfat

Vardar, sıfatı "adın niteliğini belirten ya da onu belirleyen sözcük" şeklinde açıklar (1980, s. 128).

Banguoğlu, sıfat (önad) terimini "bir varlığı vasıflayan, belirten kelime" olarak ifade eder:

sarı, beş, hep (1986, s. 119).

Korkmaz, sıfat terimini "isimleri niteleme, belirtme, gösterme gibi çeşitli yönlerden bildiren, sınırlayan kelime türü" şeklinde açıklar:

"Doğru imla*, ağır* yük, *uzun* yol, *ince* iş*, güzel* fikir*, hünerli* kişi, *doru* at*, kızıl* elma, *binbir* dert, *tek* yol, *o* zaman, *bu* durum*; "Sıcacık, ışıltılı* günü bekliyordu.*"* gibi (1992, s. 132).

Ediskun, "varlıkları niteleyen ya da belirten kelimeler" için sıfat terimini kullanır:

mavi gök, *beyaz* bulutlar*, çalışkan* çocuk, *bu* kitap, *birinci* sınıf, *bir milyon* insan*, altışar* elma, *mavi* göz*, tatlı* su, *uysal* çocuk gibi (1999, s. 132).

Ergin, sıfatları "nesneleri vasıflandırma ve belirtme suretiyle karşılayan kelimeler" şeklinde tanımlar. Sıfatlar, isimlerin önüne gelip o ismi belirtir veya vasıflandırır. Sıfat; isim gibi rengi, biçimi, yapısı, büyüklüğü, küçüklüğü, çeşidi ile çok cepheli değil tek bir vasıftan ibarettir:

yeşil göz*, sıcak* oda, *iki* kişi vb (Ergin, 2009, s. 244-245).

Aksan; sıfatın her zaman ismin önüne geldiğini, sayı sıfatlarının çoğul olması durumunda ismin tekil olduğunu ve nitelenen ismin önüne birden çok sıfat getirilebildiğini dile getirir:

sarı çiçek, *durgun* deniz; *beş* elma, *on beş* yıl, *yüz otuz* kişi; "O *güzel*, *akıllı*, *çalışkan*, *terbiyeli* çocuk.", "*eski püskü, yırtık, rengi soluk* kitap" vb (Aksan, 2015, s. 94).

4.3. Zamir

Vardar, adıl kelimesini "Söylemde daha önce anılan bir öğeyi, bildirişime katılan bir kimseyi, sözcenin oluşturulduğu sırada gözlem alanına giren bir varlık ya da nesneyi

gösteren biçimbirim ve bu türlü biçimbirimlerin oluşturdugu dilbilgisi ulamı" şeklinde açıklar (1980, s. 16).

Banguoğlu, "bir adın yerini tutan kelime" için zamir (adıl) terimini kullanır (1986, s. 119).

Korkmaz, zamir terimini "İsimlerin yerini tutan isim soylu kelime türü" şeklinde izah eder ve şu tanıkları gösterir:

şahıs zamirleri- *ben, sen, o, biz, siz, onlar, kendi*; işaret zamirleri- *bu, şu, o, bunlar, şunlar, onlar* belirsizlik zamirleri- *biri, birisi, başkası, herkes, kimse* soru zamirleri- *hangisi, kim, ne, neyi, neden* (1992, s. 178).

Ediskun, zamir terimi için "cümlede –gerektikçe- isimlerin yerini tutan, onlara elçilik eden kelimeler" ifadesini kullanır:

ben, siz, bu, kim, bana, sana gibi (1999, s. 156).

Ergin; nesneleri temsil veya işaret biçimiyle karşılayan, nesnelerin dildeki gerçek karşılıkları olmayıp gereğince onları ifade edebilen kelimeler için "zamir" terimini kullanır (2009, s. 262-263).

4.4. Fiil

Vardar, eylemi "öznenin yaptığı ya da konusu olduğu işi, oluşu, kılışı vb. öznenin durumunu, varlığını ya da yüklemle özne arasındaki bağıntıyı kişi, sayı, zaman kavramlarını içererek belirten sözcük" şeklinde açıklar (1980, s. 79).

Banguoğlu, fiil terimine ilişkin "bir oluş veya kılışı bildiren kelimedir" ifadesini kullanır:

düşmek, anlamak, satmak (1986, s. 119).

Korkmaz, fiil terimini "Bir kılışı, bir oluşu veya bir durumu anlatan; olumlu ve olumsuz şekillere girebilen kelime" şeklinde anlatır:

yazmak, yazmamak, koşmak, koşmamak (kılış), *sararmak, büyümek* (oluş), *susmak, susmamak, durmak* (durum) gibi (1992, s. 61).

Ediskun, fiil terimi için "varlıkların yardımını isteyen, onların yardımıyla hareket, oluş, kılış - kısaca, eylem- anlatan kelimeler" ifadesini kullanır:

gitmek, okumak, gitti, okuyacak, giyinin, çalışmalı gibi (1999, s. 170).

Ergin, hareketleri karşılayan kelimeler için "fiiller" terimini kullanır (2009, s. 280).

4.5. Fiilimsi

Vardar, eylemsiyi "eylemliklerle ortaçlara ve ulaçlara dilimizde verilen ortak ad" şeklinde açıklar (1980, s. 80).

Korkmaz, fiilimsi terimini "fiilden türeme şekiller" olarak ifade eder (1992, s. 63).

Ediskun; özne, nesne, tümleç aldıkları için cümlede yüklem vazifesinde olan kelimeleri fiilimsi terimiyle açıklar (1999, s. 246).

4.6. Zarf

Vardar, belirteç teriminin "Bir eylemin, bir sıfatın ya da kendi türünden bir başka birimin anlamını etkileyen, onu kesinleştirerek ya da kısıtlayarak belirleyen birim" olduğunu dile getirir:

"Kardeşim *bugün* geliyor.", "Öğretmen *güzel* konuştu.", "*Elbette* gidecek." vs (1980, s. 35).

Banguoğlu, zarf (belirteç) terimine ilişkin "durum ve hal bildiren kelimedir." ifadesini kullanır:

şimdi, içeriye, pek (Banguoğlu, 1986, s. 119).

Korkmaz, zarf terimini "Fiillerin, sıfatların, sıfat-fiillerin ve görev bakımından zarf niteliğindeki kelimelerin anlamlarını zaman, ölçü, niteleme, yer, yön gibi çeşitli bakımlardan etkileyerek daha belirgin duruma getiren veya sınırlayan kelime türü" şeklinde açıklar:

"Silkindi. Yataktan *hızla* kalktı. Başı *birden bire* dönmüştü. Karyolanın topuzunu *zor* yakaladı.", "Ateş *ilk tereddüdten sonra birdenbire* parladı.", "Olduğu yere *kayarcasına* çöktü.", "Gittiniz mi, *gerçekten* mezarlığa elinizde çiçeklerle?", "Kapkara bir yalnızlık içinde, kendi vücudundan bile habersiz düşünmeyi *pek* severdi." tanıklarında olduğu gibi (1992, s. 178).

Ediskun, zarfı "fiillerin ya da fiilimsilerin, sıfatların, zarfların anlamlarını zaman, yer ve yön, durum, nicelik, soru kavramlarıyla belirleyen ya da kısıp sınırlayan kelimeler" şeklinde ifade eder:

dün gel-, *yarın* git-, *aşağı* in- , *yukarı* çık-, *açık* konuş-, *ağır* yürü-, *çok* çalış-, *fazla* oku-, *pek fazla* yorul-, *pek az* çalışkan işçi, *nasıl* çalış- gibi (1999, s. 273).

Ergin; zaman, yer, hâl ve miktar ismi olup kelime gruplarında sıfatın, fiilin veya başka bir zarfın anlamını değiştiren isimlere verilen adlar için "zarflar" terimini kullanır (2009, s. 258).

4.7. Edat

Vardar, "çeşitli dillerde, önünde yer aldığı ya da ardından geldiği birimle başka bir birim ya da tümcenin geri kalan bölümü arasında ilgi kurmaya yarayan, anlamı, aynı bağlamdaki öbür birimlerle işlevsel biçimbirim"i ilgeç olarak açıklar:

ile, göre, üzere, gibi, mı, ev *için*, "Okul*a doğru* gitti." vs (1980, s. 94).

Banguoğlu, takı terimine ilişkin "isimlere gelip ilişki kuran kelimedir" ifadesini kullanır:

göre, için, dolayı tanıklarında olduğu gibi (1986, s. 119).

Korkmaz, edat terimini "Yalnız başına bir anlam taşımayan; ancak, isim ve isim soylu kelimelerden sonra gelerek sonuna geldiği kelimeyle cümledeki başka kelimeler arasında anlam ilişkisi kuran, gramer görevli müstakil kelime" şeklinde açıklar:

gibi, göre, kadar, için, karşı, "Babamın bana anlattıklarına *göre*, zavallı Fahim bey meğer henüz doğarken de, kendisine takılan isimle bir yanlışlığın kurbanı olmuş.", "Karısına *karşı* demin duyar *gibi* olduğu acıma ve sıcaklık dağılıp gitti.", "Yük taş *gibi*, kurşun *gibi* ağırdı.", "Ve bu şok *yalnız* Şükriye *için* gereklidir sanıyordu.", "Hiçbir şey insanoğlunun cesareti *kadar* güzel olamaz.", "Ben bu sevdaya düştüğüm günden *beri* sadağımdaki bütün okları tükettim ve en sonuncusunu kendim *için* sakladım; ta ki hezimet takarrür ettiği an onu kendi elimle kendi bağrıma saplayayım diye." tanıklarında olduğu gibi (Korkmaz, 1992, s. 51).

Ergin, tek başlarına anlamları olmayıp hiçbir nesne veya hareketi karşılamayıp sadece gramer görevleri bulunan kelimeler için "edatlar" terimini kullanır. Edatları; ünlem edatları, bağlama edatları ve son çekim edatları olmak üzere üçe ayırır. İsimlerden sonra gelerek onların çeşitli zarf hâllerini meydana getiren kelimeleri son çekim edatları olarak adlandırır:

ile (taş ile), için (su için, senin için), ara (ev ara), üzre (üzere- yol üzre, gelmek üzere), içre (su içre), sıra (ardım sıra), diye (güzel diye), kadar (eve kadar), göre (bana göre), karşı, doğru, taraf (bize taraf), âit, dâir, rağmen, değin, dek (bugüne dek), nazaran, dolayı (bundan dolayı), ötürü, beri, önce, evvel, sonra, geri, böyle, yana (evden yana), taraf (bizden taraf); sebep edatları- *için, üzere (üzre), dolayı, ötürü (ötrü), nâşi (ötürü), diye;* benzerlik edatları- *gibi (dağ gibi), birle, bigi (gibi), tek (gibi);* başkalık edatları- *başka, mâ'da (başka), gayri (başkası), özge (başka);* nâşi (ötürü), öte, öndin, içeri, dışarı (meclisten dışarı); hâl edatları- *göre, nazaran, dâir, âit, rağmen*; miktar edatı- *kadar (deve kadar, benim kadar);* zaman edatları- *beri, önce, evvel, böyle (sonra), sonra, geri, öndin*; yer ve yön edatları- *kadar, değin, dek, karşı, doğru, yana, taraf, saru (taraf), sıra, içeri (içerü), içre, üzre, ara, öte* (Ergin, 2009, s. 348, 365, 367-372).

4.8. Bağlaç

Vardar, bağlaç terimine "Bir tümcede işlev bakımından özdeş olan iki sözcüğü, iki sozcük öbeğini ya da hem aynı türden, hem de ayrı işlevli iki tümceyi birbirine bağlayan biçimbirm" şeklinde izah eder ve şu tanıklara yer verir:

yalın *(ve, de, ile...);* türemiş *(örneğin, kısacası, gerçekten ...);* bileşik *(öyleyse, yoksa, nitekim...);* öbekleşmiş *(bunun için, gel gelelim, ne var ki)* (Vardar, 1980, s. 32).

Banguoğlu, bağlam terimine ilişkin "kelime ve cümleleri bağlayan kelimedir" ifadesini kullanır:

ile, ancak, oysa (Banguoğlu, 1986, s. 119).

Korkmaz, bağlaç terimini "Söz içinde iki kelimeyi, aynı değerde iki cümle unsurunu, iki yargıyı birbirine bağlayarak aralarında çeşitli yönlerden ilgiler kuran ve söz içindeki iki kavram veya düşünceyi bütünleştiren görevli kelimelerdir" şeklinde açıklar:

ile, ve, de, hem ... hem, ne ... ne, de ... de, gerek ... gerekse, olsun ... olsun, ya, yahut, ya da, veya, ya ... ya, mi ... mi, ister... ister, ama, fakat, lakin, yalnız, ancak, bununla birlikte, şu var ki, yine de, bir ... bir, kimi ... kimi, bazan ... bazan, gah ... gah; hatta, bile, üstelik, yani, demek ki, öyle ki, başka bir deyimle, ki, kim; gerçekten, nitekim, halbuki, oysa, çünkü, zira, buna göre, bundan dolayı, bu sebeple, bunun üzerine, bunun için, öyleyse; taki, diye; eğer, şayet, yoksa, illâ, o takdirde, aksi halde, "Biz *de* güçsüzüz *ama* iyimseriz.", "Arkası bana dönük olduğu için göremem, *ama* o budala gülme hep dudağındadır.", "*Ya* devlet başa *ya*

kuzgun leşe", "Anlayışlı *fakat* hazırlıksız bir kimse.", "*Hem* kel *hem* fodul (kibirli).", "*Ya* anlat *yahut da* yazılı olarak getir.", "*Demek ki*, senin anlattığın kadarından *da* fazlaymış." vb (Korkmaz, 1992, s. 18).

Ediskun, bağlaç terimi için "başlıbaşlarına anlamları olmayan, fakat cümleleri ya da eş-görevli kelimeleri ya da kelime öbeklerini hem biçimce, hem de anlamca birbirine bağlayan kelimelerdir" ifadesini kullanır:

"Hava güneşli *ama* soğuk fazla.", "Söylerim *ama* müjdemi isterim.", "Çok bağırmış *ancak* sen duymuşsun.", "Bugün evde oturalım, *bakarsın* bir misafir gelir.", "Kitabı okumayacakmış, *bari* bana versin." , "O, okula okumak için değil, *belki* gösteriş olsun diye gidiyor.", "Bu haberi, sağır sultan *bile* işitti.", "Sinemaya gidemem, *bırak ki* param da yok.", "Çok bağırmış, *bir* sen duymuşsun.", "Ahmet gelsin, *bir de* Şakir gelsin.", "Koşup baktım, *bir de ne göreyim*, kimsecikler yok.", "Evet, o sözü söyledim, *bununla beraber* yine söylerim.", "Ne zaman yolda bir hana rastlasam irkilirim/ *Çünkü* sizde gizlenen dertleri ben bilirim.", "O sevinmesin *de* kim sevinsin?", "Okusa *da* anlayamaz.", "Ağladı, bağırdı, *dahası var* üstünü başını da yırttı.", "Ev bitti *derken* daha bir yığın iş çıktı.", "Çalışırım *diye* söz verdi.", "Dün geldi, *gel gelelim* oturmadı", "*Gerek* ben, *gerek* o, fakülteye giremedik.", "*Ha* ben gitmişim, *ha* sen.", "O, *hem* suçlu *hem* (*hem de*) güçlü.", "Nuri geldi, *hoş* gelmese de olurdu.", "Ahmet *ile* Mehmet gitti.", "Kedisi *ile* köpeği burada kaldı.", "*İster* Hikmet *ister* Fâhir gitsin, hepsi bir.", "Okudu *ki* okudu.", "Bir yere *ki* hiç kimse uğramaz.", "Okusun *ki* öğrensin", "Gitsem mi, gitmesem mi diye uzun uzun düşündüm, *kısacası* gitmemeye karar verdim.", "Ben, yanıt veremedim; *nasıl ki* siz de veremediniz.", "*Ne* boş oturmayı *ne de* başıboş gezmeyi severim.", "*Ne* orada, *ne* burada kadri bilinmediğinden dünyasına küskün yaşadı.", "Zayıf olmasına rağmen bu takım bizi yendi, *ne de olsa* bizden tecrübeli.", "Ahmet *nerede,* Mehmet *nerede*; aralarında dağlar kadar fark var.", "Ali *olsun*, Hüseyin *olsun* iyi resim yaparlar.", "Bana gücenmiş *oysaki* aramızda bir şey geçtiğini hatırlamıyorum.", "Avrupa'ya gitmek *şöyle dursun,* kendi memleketimi gezeyim, yeter.", "Zengin bir ziyafet çekti, *üstelik* diş kiramızı da verdi.", "Ben *ve* sen, birer garibiz.", "*Ya* bu deveyi gütmeli *ya* bu diyardan gitmeli.", "Duvar kelimesi, bir varlığın adıdır, *yani* isimdir.", "Ben bu işi başarırım, *yeter ki* sen yardım et.", "Çekil karşımdan, *yoksa* döverim." gibi (Ediskun, 1999, s. 302-313, 319-321).

Ergin; küçük dil birliklerini, kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri şekil veya anlam bakımından birbirine bağlayan, onlar arasında bağlantı kuran edatlarına "bağlama edatları" ismini verir:

sıralama edatları- *"ve (sen ve ben), u-ü (yâr u ağyâr- sevgili ve rakipler), vü (Leylâ vü Mecnun), ile (Ali ile Veli), dahı (dahı-dakı: ve), ilâ (üç ilâ beş, yetmiş ilâ seksen);* denkleştirme edatları- *ya, veya (elma veya armut), yahut (söz yahut yazı), veyahut, ya da;* karşılaştırma edatları- *ya… ya, hem… hem, ne… ne, da (de)… da (de), bir… bir, ha… ha, gerek… gerek, ister… ister, diler… diler, kâh… kâh, bâzan… bâzan, bâzı… bâzı, ya… ya da, hem… hem… hem de (hem ev hem bahçe hem de tarla), ne… ne de (ne yazın ne de kışın);* cümle başı edatları- *fakat, lâkin, ancak, yalnız, ama (ammâ), eğer, ger, şâyed, gerçi, eğerçi, vâkıa, çünkü, çün, çü, zirâ, mademki, mâdem, meğer, binaenaleyh (bundan ötürü), öyle ki, oysa ki, şöyle ki, nitekim, halbuki, kaldı ki, üstelik, belki, hatta, imdi, yani, mamafih (bununla birlikte), zâten, zâti, bâri (hiç olmazsa), kezâ (aynı şekilde), hâkeza (bunun gibi, böyle), kezâlik, kâşki;* cümle başı edatı olup benzerlik ifade eden edatlar- *sanki, san, âdetâ, nasıl ki, nite ki, niçe ki, güya,* cümle başı edatı olup şarta ve dereceye bağlama edatları- *tek, yeter ki, meğer ki, velev, velev ki (olsa da, kaldı ki, hatta) tâ ki, illâ (ne olursa olsun, özellikle), illâ ki; aksi halde, aksi takdirde, hele;* sona gelen edatlar- *dahi (kuvvetlendirme edatı- Masada muz dahi vardı), da/de (kuvvetlendirme ve bağlama edatı- Yüksel de geçti), ise (kuvvetlendirme ve bağlama edatı- Su soğuk, hava ise yağmurlu idi/ Onlar yukarıda idi, biz ise aşağıda idik), ki (bağlama ve kuvvetlendirme edatı- Çalış ki geçesin/ Bilmem ki olur mu/ Görüyorum ki çalışmışsın/ İyi çiğne ki karnın ağrımasın/ Babam dedi ki gelmesin/ Farz edelim ki olmadı), kim (daha sonra yerini ki'ye bırakmıştır), bile (bağlama ve kuvvetlendirme edatı- Yüksel bile geçti, Bunu çocuk bile yapmaz/ Taştı bile), değil (olumsuzluk bildiren bağlama ve kuvvetlendirme edatı- Öyle değil böyle yapmalısın/ Elle değil ayakla oynanır/ Gitse değil iyi olur), ya (bağlama ve kuvvetlendirme edatı- ev ya sen ona bak/ Kar yağıyor ya ziyanı yok/ Kar yağmıyor ya/ Hasta değil ya olsun, hasta değil ya)* (Ergin, 2009, s. 352-358, 360-361, 363-365).

4.9. Ünlem

Vardar, ünlemi "Konuşucunun duygusal bir tepkisini dile getiren korku, sevinç, şaşkınlık, acıma anlatan, çağrı, buyruk, yasaklama, vb. belirten ve tek başına tümce oluşturabilen sözcük" şeklinde açıklar ve şu tanıkları gösterir:

"A!", "Ey!","Ya!", "Hadi!", "Vay!" (1980, s. 151).

Banguoğlu, ünlem terimine ilişkin "seslenmeye, duyuşları belirtmeye yarayan kelimedir" ifadesini kullanır:

Hey!, Yazık!, Oh! (1986, s. 119).

Korkmaz, ünlem terimini "Konuşanın korku, sevinç, acıma, şaşkınlık gibi her türlü duygu ve heyecanını etkili ve kısa bir biçimde anlatmaya, seslenmeye, çağırmaya yarayan kelime veya kelimeler" şeklinde izah eder:

a!, e!, ah!, ay!, ey!, ya!, hah!, o!, vah!, eh!, hay hay!, vay!, of!, uf!, pöh!, tu!, aman!, haydi!, bravo!, hişt!, yazık!, hop!, hoppala!, yol, ayol!, yuh!, yuha!, hu!, be!, sakın!, Allah!, Tanrım!, Yarabbi!, "Bana blöf yok dedik, *a* doktor!", "*Ah* bin kulağım olsaydı da bin şaheserin lezzetini birden tutsaydım.", "*Ey* şair, çünkü senden sonra çok şeyler oldu.", "Biraz düşündükten sonra bağırdı: - *Hah*! dedi. Bak meselâ, o tabanca vak'ası ...", "*Vah vah* ... Haber alaydım, parasını verir, alırdım ...", "*Hay hay*! yarın sana uğrarım.", "*Oh* canıma değsin!", "*Behey*! Mübarek adam, gece yarıları denizin dibinde ne arıyordun?", "*Haydi* eve gidelim, bir kahve içelim." vb (Korkmaz, 1992, s. 158).

Ediskun, ünlem terimi için "bir heyecanın etkisiyle ağzımızdan çıkarak duygularımızı canlı bir biçimde anlatmaya yarayan kelimelerdir" ifadesini kullanır:

"*Eyvah*, iri, uzun, mösyö de sırtüstü gitmesin mi?", "*Aman Allah*, gök gürlüyor!", "*Bire medet*, tramvay geliyor!", *"Hey!", "Ey!", "Hu!", "Kuçukuçu!", "Hişt!", "Haydi!", "Vah vah!", "Bire medet!", "Eyvah!", "Oh!", "Ay!", "Of!", "Paldır küldür!", "Şangır şungur!", "Hav hav!", "Kururiku![11]", "Cart!", "Corp!", "Fış fiş!", "Takır tukur!", "Fiskos!"," "Şıkır şıkır!", Yaşasın Türk ordusu!", "Türk ordusu yaşasın!"* gibi (Ediskun, 1999, s. 322).

Ergin; his ve heyecanları, sevinç, keder, ızdırap, nefret, hayıflanma, coşkunluk vb. ruh hâllerini; tabiat seslerini, seslenmeleri; tasdik, red, sorma, gösterme gibi beyan şekillerini izah eden edatlara "ünlem edatları" ismini verir. Ünlem edatlarınının beş çeşit olduğunu söyler: ünlemler, seslenme edatları, sorma edatları, gösterme edatları, cevap edatları.

Söz gelimi, ünlemler- *âh (ah), vâh (vah), ay, vay, oy, of, öf, püh, tu, oh, pat, küt, çat, çut, şrak, miyav, tıs, aman, yazık, heyhat, âferin, sakın, hah, yûh, hâşâ, haydi;* seslenme edatları- *a, ay, ey, hey, yâ, yâhu, be, bre, ulan, hu;* sorma edatları- *hani (kanı, hanı), niçün;* gösterme edatları- *işte (uş), nah (na), aha, daha, deha, te;* cevap edatları- *evet, hayır, yok, değil, peki, hay hay, he, efendim, tabiî, elbette* (Ergin, 2009, s. 349- 351).

[11] Sevinme nidası.

BÖLÜM V

BULGULAR VE YORUM

Araştırmanın bu bölümünde; incelenen dil bilgisi kitaplarında yer alan isim, sıfat, zamir, fiil, fiilimsi, zarf, edat, bağlaç ve ünlem gibi kelime türleriyle ilgili terimlere, bu terimlerin işlevlerine ve terimlerle alakalı tanıklara yer verilmiştir. Gramercilerin kullandığı terimler tablolarda gösterilip karşılaştırılmıştır. Kaynak sıralaması eserlerin basım tarihlerine göredir. Yazım birliği açısından tablolarda ve bu tabloların yorumlarında terimlerin TDK'ya uygun şekilde yazılışları esas alınmıştır.

5.1. İsim

Ahmet Cevdet Paşa, isim terimini kullanır (Tarahija, 2008, s. 45).

Süleyman Hüsnü Paşa, "göze görülen veyahut hatıra gelen şeyi bildiren kelimeye" isim denildiğini ifade eder (Toparlı & Yücel, 2018, s. 5). Koç da İST'de isim teriminin kullanıldığını söyler (1994, s. 57). Erkuş, İST'de geçen isim terimini "göze görülen veyahut hatıra gelen şeyi bildiren kelime" olarak tarif eder (2014, s. 104).

Selim Sabit, SO'da isim terimini kullanır ve ismi, zamandan mücerred olarak hariçte veya zihinde mevcut olan bir şeyi bildiren kelimeler olarak tanımlar (Salman, 2008, s. 8). Koç, SO'da isim teriminin yer aldığını belirtir (1994, s. 88). Erkuş, SO'da bahsedilen isim terimini "zemândan mücerred olarak haricte veyâ zihinde mevcud olân bir şey'e delâlet iden kelimelerdir" şeklinde ifade eder (2014, s. 104).

Halit Ziya; tabiatta insan, hayvan, eşya her ne varsa hepsine ad olan kelimeleri isim olarak adlandırır ve şu tanıkları gösterir:

at, toprak, demir, Hasan, Hüseyin (Türkay, 2018, s. 16). Erkuş, KLT'de geçen isim terimini "Tabi'atda, insân, hayvân, eşyâ, her ne vâr ise hepsinin bir adı vârdır. İşte bunlara ad olân kelimelere isim dinilir, (ât), (toprâk), (demir), (Hasan), (Hüseyin) gibi." şeklinde açıklar (2014, s. 104).

Mihri, ismi "zamâna mukârin olmayıp müstakilen bir ma'nâya delâlet eden kelime" olarak ifade eder:

çocuk, yeşil, ben, gelin tanıklarında görüldüğü gibi (Atılgan, 2018, s. 142). Abdalla, MSO'da geçen isim terimini şöyle açıklar:

"İsim: Zamâna mukârin olmayıp müstakillen bir ma'nâya delâlet eden kelimedir. Mesela, çocuk, yeşil, ben, gelen kelimeleri isimdirler." (2016, s. 76).

Şemsettin Sami, ismi "Görünür veya görünmez bir şahıs veya bir şey gösteren kelime" olarak tanımlamaktadır (Hamit, 2009, s. 54). Erkuş, NUST'ta bahsedilen isim terimini "görünür veyâ görünmez bir şahıs veya bir şey' gösteren kelime" şeklinde ifade eder (2014, s. 104).

Tahir Kenan, isimler için esmâ terimine yer verir ve ismin, zamana bağlığı olmamak üzere maddi, manevi olan her şeyin ve zihinde meydana gelen şeylerin her birisine verilen çeşitli adlardan ibaret olduğunu söyler. Bu sayede eşyâ (nesneler) veya özel isimleri diğerlerinden ayırabildiğimizi belirtir ve şu tanıklara yer verir:

Allah, Muhammed, melek, İsrafîl, insan, kâmil, nebîl, hayvân, feres (at), düldül, arz (dünya), Afrika, Nil, Mısır, ma'den, altın, lira, âlim, fâzıl (erdemli), edib, ben, sen, o, okumak, ezberlemek, bu, şu, iki, dört vs (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 197). Erkuş, KLT'de geçen isim terimini şu şekilde açıklar:

"Zamâna ta'alluku olmamak üzere, mâddi ve ma'nevi mevcudât ve mevhumâtın beherine - i'tibâri olarak - virilen muhtelif ve münferik "âd"lardan 'ibâretdir, ki eşyâ ve faraziyâtı yek-diğerinden o sâyede tefrik ve temyiz iyleriz." (2014, s. 104).

Mehmet Rıfat, MOS'ta isim teriminin "zamandan biri olarak bir manaya delalet eden kelimeler" olduğunu dile getirir (Tamkoç, 2013, s. 29). Erkuş, MOS'ta adı geçen isim terimiyle ilgili "Zamandan biri olarak müstakil bir mânaya delalet iden kelime" ifadesini kullanır (2014, s. 104).

Mehmet Rıfat, HLO'da "zamandan mücerred olarak müstakil bir ma'naya delâlet eden kelime"yi isim olarak adlandırır:

çiçek, ağaç, armut, çalgı, konak, sözgü, ev, bu, şu, ben, sen, kim, ne tanıklarında görüldüğü gibi (Kaya, 2016, s. 46).

Ahmet Rasim, isim terimini kullanıp "Bir zî-ruhu[12], gerek hakîkî gerek hayâlî bir şey'i beyân etmeğe yarayan her dürlü kelimeye" isim denildiğini söyler (Demirci, 2017a, s. 58). Abdalla, ANTLO'da "Bir zî-rûhî, gerek hakîkî gerek hayâlî bir şeyi beyân etmeye yarayan her türlü kelimeye "isim" denildiğini söyler (2016, s. 102).

Mehmet Sadık, isim terimini kullanıp ismi "kendinde zaman tasavvur olunmayarak bir manaya delalet eden lafız" olarak tanımlar (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 11).

Ömer Sıtkı, MKLO'da ismi, "Mevcûdât[13] ve mahsûsât[14]dan birini bildiren kelime" olarak tanımlar ve şu tanıklara yer verir:

Ahmed, insan, ağaç, sıkıntı, keder, dünya, âhiret, cennet (Denduş, 2019, s. 64).

Raşit, "zaman kaydı olmaksızın başlı başına bir mana ifade eden şey"i isim olarak adlandırır:

Ahmet, kitap, kara, şu, bu, kendi gibi (Karataş, 2016, s. 79).

Hüseyin Cahit ise ismi şöyle tarif eder: "Bir şahsı, bir hayvanı veyâ bir şeyi ifâdeye hizmet eden kelimeye "isim" derler. İsim maddi veyâ ma'nevî mevcudiyete mâlik bir şeyin adı demektir" (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 47). Abdalla, TSN'de geçen isim terimi için şunları söyler: "İsim: Bir şahıs veya bir şeyi ifâdeye hizmet eden kelimeye "isim" derler. İsim maddî veya ma'nevî mevcûdîyete mâlik bir şeyin adı demektir" (2016, s. 151). Erkuş, TSN'de ismi "Bir şahsı, bir hayvânı veyâ bir şeyi ifâdeye hizmet iden kelime" şeklinde ifade eder (2014, s. 104).

Şeyh Vasfi Efendi; kişileri, hayvanları, bütün varlıkları gösteren kelimenin isim olduğunu söyler ve şu tanıkları gösterir:

çocuk, İsmail, kuş, yaprak, deniz, dükkân, kal (söz). Bu kelimeler, nitelik ile sıfat özelliği kazanmaması ve zamana mukârin olmaması sebebiyle isimdirler (Toparlı, 2003, s. 7).

[12] Canlı.

[13] Varlıklar.

[14] Gözle görülebilen şeyler.

Erkuş, MYSO'da bahsedilen isim terimini "eşhâs[15] ve hayvânatı vesâir kâffe-i mevcudâtı gösteren kelime" şeklinde izah eder (2014, s. 104).

Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip, isim terimini kullanıp ismi "bir şahsın, bir hayvanın veya bir şeyin adını bildiren kelime" olarak açıklar:

çoban, köpek, ev tanıklarında görüldüğü gibi (Karaörs, 2018, s. 2).

Mithat Sadullah "bir ismi, bir hayvanı, bir şeyi veya bunların keyfiyetini bildiren kelimeleri" isim olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

Necdet (şahıs), *erkek* (şahıslar), *kelebek* (hayvan), *toprak* (mevcut olan bir şey), *ağırlık* (keyfiyet, nitelik) (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 25).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de "zevat ve keyfiyâtı fert fert veyâ cins cins ta'yin eden kelimeler"i isim olarak adlandırır (Sağol vd., 2004, s. 23). Sağol, LOSN'de isim teriminin kullanıldığını belirtir (1987, s. 21).

5.1.1. Somut İsim

Halit Ziya; beş duyu organımızdan biriyle hissedebildiğimiz yani gördüğümüz, dokunabildiğimiz, işitebildiğimiz, kokusunu alabildiğimiz veya tadını duyabildiğimiz isimleri ism-i maddî olarak adlandırır:

su, hava, sedâ, ağaç tanıklarında görüldüğü gibi (Türkay, 2018, s. 16-17). Erkuş, KLT'de bahsedilen ism-i maddîyi şu şekilde açıklar:

> İsimlerin ifâde itdiği şey havâs-ı hamseden biri ile his olunuyor ise, ya'ni, biz o şey'i görüyor isek, yâhud onâ tokunabliyor isek, yâhud onu işidiyor isek, yâhud onun kokusını veyâ tâdını duyuyor isek, böyle olân isimlere ism-i mâddi dinilir (2014, s. 112).

Mihri, "Maddî veyâ ma'nevî bir şeyden haber veren kelime" için ism-i mutlak terimini kullanır:

kuş, su, öfke tanıklarında görüldüğü gibi (Atılgan, 2018, s. 151). Abdalla, MSO'da kullanılan ismi mutlak kelimesini şu şekilde ifade eder:

"İsm-i mutlak: Maddî veya ma'nevî bir şeyden haber veren kelimedir. Mesela, "kuş, su, öfke" gibi" (2016, s. 77).

[15] Şahıslar.

Tahir Kenan somut ismi, ism-i mutlak olarak adlandırır. İsm-i mutlak; mâzî (geçmiş zaman), hâl (şimdiki zaman), istikbâl (gelecek zaman) imasından üç hâl vasıtasıyla hatırlanan, zihin kullanılarak akıl erdirilen, hayalde canlandırılan kelimelerdir:

cennet, mescid, Ayasofya, Âdem, Davut, ağaç, yaprak, gül, arslan, kılıç, Zü'l- fikar, cin, peri, kedi, Tekir vb. Bununla birlikte Tahir Kenan, madde ismi için ism-i zât terimini kullanır ve ism-i ayın da denildiğini belirtir. İsm-i zât, aslı ve ne olduğu anlaşılabilen şeylere verilmiş madde isimleridir: *insan, kaplan, şems*[16]*, fecir*[17]*, dağ, taş, su, ateş, hava, duman* vb (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 197-198). Erkuş, KLT'de ism-i mutlak terimini şu şekilde izah eder: "Ezmine'i selâseden hâli- mâzî, hâl, istikbâl imâından a'ri- ve havâs-ı Zâhire ve bâtına vâsıtasiyle tahattur ve ta'kkule veyâ tefekkür ve tahayyüle bâdi olân maddelerden birine delâlet iden kelimedir." (2014, s. 113).

Mehmet Rıfat, MOS'ta somut isim için mutlaka isimler[18] terimini kullanıp onu "zamana ve işe ve kinayeye[19] delalet etmeyerek akıl ve hayal ve his ile bilinen şeyleri bildiren isim" olarak tanımlar ve şu tanıklara yer verir:

insan, hayvan, bargîr (at), merkep, ağaç, çiçek, yemiş, menekşe, ceviz, kestane, cennet, cehennem, sırat, melek, şeytan, cadı, Anka, Simurg (Tamkoç, 2013, s. 30).

Ahmet Rasim, ism-i ayın terimini "göz ile görülebilen şey'lerin isimleri" olarak adlandırır ve şu tanıkları gösterir:

insan, alet, tencere, kapak (Demirci, 2017a, s. 60). Abdalla ANTLO'da geçen ism-i ayn terimini "Gözle görülebilen şeylerin isimlerine denir insân, âlet, tencere, tabak gibi" şeklinde izah eder (Abdalla, 2016, s. 103).

Raşit, ism-i mutlak terimini "zamana delalet etmeyerek hariçte mevcut olan veya mevcut olmayıp da akıl ve hayal veyahut his ile bilinen şeyleri açıktan açığa bildiren kelimeler" olarak tanımlar:

insan, at (hariçte mevcut oldukları için his ve akıl ile bilinen)*; cennet, melek* (yalnız akıl ile bilinen); *anka* (hayal ile bilinen); *acı, katı* (yalnız his ile bilinen) tanıklarında görüldüğü

[16] Güneş.

[17] Tan yerinin ağarması, sabah vakti.

[18] Tamkoç, terimler dizininde mutlaka isimlerin açıklamasını yalın isim olarak vermiştir. Bu çalışmada mutlak isim yani somut isim olarak ele alınmıştır.

[19] Dolaylı anlatım.

gibi. Görülen ve akıl ile idrak edilenler için ism-i ayn veya ism-i zat (somut isimler) terimlerinin kullanıldığını belirtir:

baş, ağaç, taş tanıklarında görüldüğü gibi (Karataş, 2016, s. 80-81).

Hüseyin Cahit, beş duyu organıyla algıladığımız şeyleri ifade eden isimlerin ism-i ayın olduğunu söyler:

ekmek, deniz, keçi vb (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 47). Abdalla, TSN'de yer alan terim için şunları söyler: "İsm-i 'ayınlar: Mevcudât-ı hakîkîyyeye mâlik, havâss-i hamse ile kâbil-i idrâk eşyâyı ifâde ederler: "Ekmek, keçi, deniz", gibi" (2016, s. 151).

Mithat Sadullah varlıklarını duyularımız ile anlatabildiğimiz şeyleri ism-i ayn olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

insan, taş, arı, gemi, hava (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 26).

Ahmet Cevat Emre, somut isimler için maddi zevat terimini kullanır. Maddi zevat; kişiler, hayvanlar, eşyalardır:

Ahmet, çocuk, kedi, Pamuk (bir kedinin ismi), İstanbul, şehir vb (Sağol vd., 2004, s. 23).

5.1.2. Soyut İsim

Halit Ziya, beş duyunun vasıtası olmaksızın doğrudan doğruya ruhumuzla hissettiğimiz ve aklımızla düşündüğümüz isimler için ism-i mücerret terimini kullanır:

hüzün, keder, gurur gibi. Sıfatların sonuna "-lık" veya "-lik" getirilerek yapılan isimler de bu türdendir: *demircilik* gibi. Fiilden türetilen isimler de ism-i mücerret kabul edilir: *yapma, yapmaklık, yapış* gibi (Türkay, 2018, s. 17).

Tahir Kenan, soyut isim için ism-i ma'nâ terimini kullanıp arz da denildiğini söyler. Vücutları olmayıp kendisi bir manaya işaret eden isimler mana isimleridir:

akıl, fikir, vehim, hayal, fasıl, kemâl (olgunluk), mürüvvet, zekâ, hiddet, şiddet, düşünmek, bilmek, anlamak tanıklarında görüldüğü gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 198-199). Erkuş, KLT'de adı geçen ism-i ma'nâ terimini "Vücudları olmayub zât ile kâ'im birer ma 'nâya delâlet itdikleri cihetle havâs-ı bâtına yardımiyle tahayyül olunabilen a'vârıza verilen âdlardan 'ibâretdir." şeklinde izah eder (2014, s. 110).

Ahmet Rasim, "göz ile görülmeyip akıl ve his ile bilinen şey'lerin isimleri"ni ism-i ma'na olarak adlandırır ve şu tanıkları gösterir:

akıl, fikir, düşünce, hayal, anlayış idrak (Demirci, 2017a, s. 60).

Raşit, görülmeyen ve akıl ile idrak edilmeyen isimleri ism-i mana olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

elem, keder, akıl (Karataş, 2016, s. 81).

Hüseyin Cahit de soyut ismi ism-i ma'na terimiyle karşılar. İsm-i ma'na, gerçek varlıklarda mevcut bir vasfı bağımsız varlıklara sahip gibi ifade eden kelimelerle akıl ve hissin bilip maddi varlık gibi kabul ettiği şeyleri gösteren kelimelerdir:

siyahlık, güzellik, korkaklık, zekâ, idrak vb (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 48). Abdalla, TSN'de yer alan ism-i ma'na terimi için şunları söyler:

"Mevcûdât-ı hakîkîyyenin kendilerini nazar-ı i'tibâra almak sızsın onlarda mevcûd bir vasfı mevcûdiyet-i müstekileye mâlik gibi ifâde eden kelimelerle akıl ve hissin bilip bir mevcûdî maddî gibi kabul ettiği şeylere delâlet eden kelimelerdir: "Siyahlık, güzellik, korkaklık, zekâ, idrâk", ilh." (2016, s. 152). Erkuş, TSN'de bahsedilen ism-i ma'na terimini "mevcûdât-ı hakîkîyyenin kendilerini nazar-ı i'tibâra almaksızsın anlarda bir vasfı mevcudiyet-i müstekileye mâlik gibi ifâde iden kelimelerle 'akıl ve hissin bilib bir mevcûdî maddîbi kabul ittiği şey'lere delâlet eden kelimelerdir." şeklinde açıklar (2014, s. 110-111).

Mithat Sadullah gerçek bir mevcudiyete sahip olan şeylerdeki maddi veya manevi bir keyfiyeti, bir vasfı ifadeye hizmet eden isimleri ism-i mana olarak adlandırır ve şu tanıkları gösterir:

zekâ, idrak, güzellik, incelik, iktidar (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 26).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de soyut isimleri manevi zevat olarak ifade eder ve manevi zevat isimlerine şu tanıkları gösterir:

melek, Cibril, Jüpiter, ruh. Ahmet Cevat Emre'ye göre keyfiyât isimlerine ism-i ma'nâ denilir: *cesaret, dostluk* gibi. Zevat isimlerine maddi veya manevi olsa da "ism-i ayn" adı verilir: *melek, Ahmet, insan, taş, köy, kedi, ruh* gibi (Sağol vd., 2004, s. 23-24). Sağol, LOSN'de ism-i ma'na, ism-i ayn terimlerinin kullanıldığını belirtir (1987, s. 21).

5.1.3. Cins İsim

Süleyman Hüsnü Paşa, ism-i cins terimini kullanır. İsm-i cins, bir şeyin her tanesine söylenebilen kelimedir:

koyun, çiçek gibi. Koyun cinsinin her birine koyun ve çiçek cinsinin her birine çiçek denilir (Toparlı & Yücel, 2018, s. 5). Koç da İST'de cins isim için ism-i cins teriminin yer aldığını söyler (1994, s. 57). Erkuş, İST'de ism-i cinsi "bir şey'in her dânesine söylenebilen kelimelerdir: koyun, çiçek gibi ki koyun cinsinin her birine koyun ve çiçek cinsinin her birine çiçek dinir." şeklinde açıklar (2014, s. 108).

Selim Sabit, SO'da ism-i cinsi, "bir şeyin her ferdine ıtlakı sahih olan lafz" olarak tanımlar ve şu tanıklara yer verir:

arslan ve ağaç. Arslan cinsinin her ferdine arslan, ağaç cinsinin her ferdine ağaç denilebildiğini söyler. Selim Sabit, Arapça bir cinsi ifade eden ism-i cinsler için *fers (küçük develer), ganem (koyun), esed (arslan)* gibi tanıklara da yer verir. Farsçadaki ism-i cinse de *şîr û peleng* tanığını gösterir (Salman, 2008, s. 9, 60, 91). Koç, SO'da cins isim manasına gelen ism-i cins teriminin kullanıldığını belirtir (1994, s. 88). Erkuş, SO'da ism-i cinsi "bir şey'in her ferdine ıtlakı sahih olân lafz" şeklinde açıklar (2014, s. 108).

Halit Ziya, birden fazla şahsa, hayvana veya eşyaya ayrı ayrı ad verilebilen isimleri ism-i âm olarak adlandırır:

çocuk vb (Türkay, 2018, s. 16). Erkuş, KLT'de ism-i 'âm terimini "birden ziyâde şahıslara veyâ birden ziyâde hayvânlara veyâ ayrı ayrı ıtlak olunabilen isim" olarak tanımlar (2014, s. 108).

Mihri cins ismi, ism-i 'âmm ve ism-i cins terimleriyle ifade eder. Bu terimler, bir ismin işaret ettiği şeyden ne kadar var ise onlardan her birini kapsamasıdır:

koyun, çiçek gibi (Atılgan, 2018, s. 143).

Şemsettin Sami, cins isimler için ism-i âm terimini kullanır. İsm-i âm, "Bir cinsten oluşan şahıs veya şeylerin cümlesine ıtlak olunabilen isimdir:

taş, ağaç, köpek tanıklarında görüldüğü gibi. (Hamit, 2009, s. 54). Erkuş, NUST'ta ism-i âmı "bir cinsten oluşan şahıs veyâ şey'lerin cümlesine ıtlak olunabilen isimdir." şeklinde tanımlar (2014, s. 109).

Tahir Kenan, cins isimler için ism-i âm terimini kullanır ve bu isimlerin ism-i cins adını aldığını da ilave eder. İsm-i âm; bir şeyin ne olduğunu, çeşitini bildiren adlardır:

mekteb, hoca, şâkird (öğrenci), kitâb, matbaa, mürettib (dizgici), harf, dıraht (ağaç), varak (yaprak), gül, karanfil, hayvan, sığır, karınca, ankebût (örümcek) gibi. Cins isimden önce "o" işaret ismi gelirse bilinen olurlar: o kitap, o yaprak. "Bir" sayı ismi eklenirse belirsiz olurlar: bir kitap, bir yaprak tanıklarında birincisi bilinen, ikincisi bilinmeyen bir kitaba işaret eder (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 198). Erkuş, KLT'de ism-i cinsi "mâhiyet ve cins ve nev'ce müttehid şey'lerin u'mumuna birden verilen adlar" olarak izah eder (2014, s. 108).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "bir şeyin her tanesine başka başka söyleyenebilen" isimleri ism-i 'am ve ism-i cins olarak ifade eder ve şu tanıklara yer verir:

insan, çiçek, yemiş, şehir. Her adama ayrı ayrı insan ve her çiçeğe ayrı ayrı çiçek denildiğini belirtir (Tamkoç, 2013, s. 30). Erkuş, MOS'ta ism-i cinsi "bir şey'in her tanesine başka başka söyleyenebilen" isim olarak tanımlar ve ism-i âm teriminin de kullanıldığını söyler (2014, s. 109).

Mehmet Rıfat; HLO'da ism-i cinsi, efrâd-ı kesîreyi ifade eden isimler olarak tanımlar ve şu tanıklara yer verir:

hayvan, insan, ada, kuş, ırmak (Kaya, 2016, s. 47).

Ahmet Rasim; cins ismi, ism-i cins olarak adlandırıp bir cinsi teşkil eden efrâdın (bireylerin) cümlesine veya bazısına bilâ-fark (farksız) söylenebilen isim olduğunu ifade eder:

insan tanığında görüldüğü gibi (Demirci, 2017a, s. 58). Abdalla ANTLO'da geçen ism-i cins terimiyle ilgili "Bir cinsi teşkîl eden efrâdin cümlesine veya ba'zısına veyahut birine bilâ fark söylenebilen isimdir (insân) kelimesi gibi." der (2016, s. 103).

Mehmet Sadık, "bir şeyin her ferdine söylenen" isimler için ism-i âm terimini kullanır:

adam, yurt, ırmak vb (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 11).

Ömer Sıtkı, MKLO'da bir şeyin cins ve nevine mahsus olarak umumi (herkese dair) mana ifade eden isimleri ism-i cins olarak adlandırır:

insan, cami, çiçek, memleket gibi (Denduş, 2019, s. 64).

Raşit, ism-i cinsin "bir cinsin her ferdine ayrı ayrı söylenebilen isimler" olduğunu söyler ve şu tanıkları gösterir:

insan, ağaç. Her adama ayrı ayrı insan ve her ağaca ağaç demenin doğru olduğunu belirtir. Raşit, ism-i cinslerin sayılabildiğini söyler: *üç elma, beş armut, sekiz koyun, dokuz keçi* gibi (Karataş, 2016, s. 81).

Hüseyin Cahit, cins isimleri ism-i cins ve ism-i âm olarak adlandırır. Cins isim; aynı cinsten bütün şahıslara, hayvanlara ve eşyâlara delalet eden isimlerdir:

çocuk, kedi, taş tanıklarında görüldüğü gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 47). Abdalla, TSN'de geçen ism-i cins terimi için "Aynı cinsten bi'l-umûm eşhâs ve hayvanâta veya eşyaya kaabil-i tatbîk olan isimlere "ism-i cins" yahut "ism-i âm" denir: "Çocuk, taş, kedi", gibi." ifadesini kullanır (2016, s. 151). Erkuş, TSN'de bahsedilen ism-i cins terimini "aynı cinsden bil-u'mum eşhâs ve hayvânâta veyâ eşyâlara kâbil-i tatbik olan isimler" şeklinde izah eder (2014, s. 109).

Şeyh Vasfi Efendi, ism-i cinsi "Bir şahıs, bir hayvan, bir memleket veya bir nehirle bunlar gibi belli başlı bir şeyin ismi olmayıp da manasında umumiyet olan yani cins ve efradı olduğu gibi anlaşılan isimler" olarak tanımlar ve şu tanıklara yer verir:

kalem, hokka (metal, cam veya topraktan yapılmış, içine mürekkep vb. şeyler konulan küçük kap), su. *Kalem* denildiğinde demir kalem, ağaç kalem, kurşun kalem gibi seçenekler olduğu gibi *kâğıt, hokka, soba* isimlerinin de birçok türü olduğunu ilave eder. Sonunda ism-i cinse "ism-i âm" denildiğini de belirtir (Toparlı, 2003, s. 7). Erkuş, MYSO'da adı geçen ism-i cins terimini "bir şahıs, bir hayvân bir memleket veyâ bir nehirle bunlar gibi belli başlı bir şey'in ismi olmayıb da ma'nâsında 'umumiyet olân ya'ni cins ve efrâdı oldıgı anlâşılan isimler" şeklinde tanımlar (2014, s. 108).

Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip, "bir cinsten olan her şahsa, her hayvana veya her şeye uyan isimler" için ism-i cins terimini kullanır ve şu tanıkları gösterir:

çiçek, kedi, kız (Karaörs, 2018, s. 4).

Mithat Sadullah bir cinsin genel adını ism-i cins olarak kabul eder. Cins isim; şahısları, hayvanları, şeyleri cins cins, kısım kısım ayırmaya yarar:

insan, kalem, kuzu, körfez, fil kelimeleri ism-i cinstir. Çünkü bilinmez insanların hepsine birden insan, kullandığımız kalemlerin her cinsine kalem deriz (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 25).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de cins isimleri ifade etmek için ism-i cins terimini kullanır. İsm-i cins, delalet edilenleri cins cins tayin eden isimlerdir:

çocuk kelimesi (küçük yaştaki insanlar) maddi zat, cins isim; *kedi* kelimesi maddi zat, *hayvan,* cins isim; *kitap* kelimesi maddi zat, cins isim; *melek* kelimesi manevi zat, cins isim; *siyahlık* kelimesi keyfiyet (nitelik, durum), cins isim; *dostluk* kelimesi keyfiyet, cins isimdir (Sağol vd., 2004, s. 23). Sağol, LOSN'de ism-i cins teriminin kullanıldığını belirtir (1987, s. 21).

5.1.4. Özel İsim

Süleyman Hüsnü Paşa, ism-i alemi "belli bir şey için söylenip başka şeye söylenmeyen kelime" olarak tanımlar:

İstanbul ve Üsküdar tanıklarında görüldüğü gibi. İstanbul şehrinden başka şehre İstanbul, Üsküdar şehrinden başka şehre Üsküdar denilemeyeceğini belirtir (Toparlı & Yücel, 2018, s. 5). Koç da İST'de özel isim için ism-i alem teriminin kullanıldığından söz eder (1994, s. 57). Erkuş, İST'de ism-i alem terimini şu şekilde açıklar:

"Belli bir şey' için söylenib başka şey'e söylenmeyen kelimelerdir: İstanbul, Üsküdar gibi ki İstanbul şehrinden başka şehirlere İstanbul ve Üsküdar şehrinden başka şehre Üsküdar denilemez." (2014, s. 105).

Selim Sabit; SO'da özel ismi, 'alem terimiyle karşılamaktadır. Bu terimi, yalnız bir şeyi ifade eden kelime olarak ifade eder:

Bursa ve Tuna gibi. Başka şehirlere Bursa, başka nehirlere de Tuna denilemediği için özel isimdir. Selim Sabit, SO'da Arapçada belli bir şeyi ifade eden lafızları 'alem olarak adlandırır: *Şam, Mısır, Ali, Veli* gibi. Farsçada 'alem terimine de *Rüstem ve Behrâm* tanıklarını gösterir (Salman, 2008, s. 9, 60, 91). Koç; SO'da özel isim manasına gelen ism-i alem teriminin kullanıldığını belirtir (1994, s. 88). Erkuş, SO'da ismi 'alem terimini "Yalnız bir şey'i ma'ini ifâde iden lafzdır" şeklinde tanımlar (2014, s. 106).

Halit Ziya; yalnızca bir şahsı, bir hayvanı veya bir şeyi bildiren isimleri ism-i has olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

Orhan (padişah ismi), *Kıtmir* (köpek ismi), *Tuna* (nehir ismi) (Türkay, 2018, s. 16). Erkuş, KLT'de ism-i hâsın "ancak bir şahsa veyâ hayvâna veyâhud bir şey'e delâlet iden isimler" olduğunu söyler (2014, s. 105).

Mihri, özel ismi ism-i hâs ve ‘âlem terimleriyle ifade eder. Bu terimler, bir ismin işaret ettiği şeyden ne kadar var ise onlardan ya birine ya da bazısına has olmasıdır:

İstanbul, İskender vb (Atılgan, 2018, s. 143).

Şemsettin Sami; özel ismi, alem ve ism-i hâs olarak adlandırır. Yalnız bir şahıs veya şeye mahsus olan isme alem denildiğini söyler:

Ertuğrul, İstanbul, Marmara, Tuna gibi (Hamit, 2009, s. 54). Erkuş, NUST’ta ismi alemi “Alem yâlnız bir şahıs veya şey’e mahsus olân isme dirler.” şeklinde açıklar (2014, s. 105).

Tahir Kenan, özel isim için ism-i hâs ve alem terimini kullanır. İsm-i hâs; canlı veya cansız belirli birine ait olan veya birkaç şeye delalet eden adlardır:

İskender, Busefal (İskender’in atı), Avrupa, Almanya, Kara Orman, Tuna, Viyana, Bahr-i Siyah, Marmara Dardanel, Midilli, Suriye, Irak gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 198). Erkuş, KLT’de ism-i ‘alem teriminin kullanıldığını belirtir ve bu terimi “canlı, cansız mu‘ayyen ve muhassas bir veyâ birkâç şey’e delâlet iden âdlardır.” şeklinde tanımlar (2014, s. 105).

Mehmet Rıfat, MOS’ta “cins isimlerin gösterdikleri şeylerin her birine başka başka mahsus olup yani belli başlı bir şey için söylenip diğerine söylenmesi caiz olmayan sözler”i ifade etmek için ism-i hâs ve alem kelimelerini kullanır ve şu tanıkları gösterir:

menekşe, kestane, İstanbul. Her çiçeğe menekşe, her yemişe kestane ve her şehre İstanbul denilemeyeceğini söyler (Tamkoç, 2013, s. 30).

Mehmet Rıfat, HLO’da “eşhâs ve eşyadan bir ferd-i mu’ayyene delâlet eden isimler” için ism-i alem terimini kullanır:

İbrahim, İstanbul, Fırat, Ararat, Asya, Atranıos, Afrika, Amerika, Asur, Bâbil, Bandırma, Bayındır, Paris, Tataristan, Çaldıran, Canik, Zanta, Sardunya, Saksonya, Şam, Tunca, Fâris, Fas, Kâbil, Sâlih, Kıbrıs, Yemen tanıklarında görüldüğü gibi. İstanbul şehirlerden birinin, Fırat ırmaklardan birinin ismi olup akla başka şey gelmeden özel isim oldukları anlaşılır (Kaya, 2016, s. 47).

Ahmet Rasim, ism-i hâsı yalnız bir şahsa, bir hayvana veya bir şeye söylenebilen isim olarak ifade edip şu tanıkları gösterir:

Âdem, Havva, Paris, Galata, Tuna (Demirci, 2017a, s. 58). Abdalla, ANTLO’da kullanılan ism-i hâs terimini “Yalnız bir şahsa, yalnız bir hayvana, yalnız bir şeye söylenebilen

isimler" olarak tanımlayıp Âdem, Havvâ, Parîs, Galata gibi tanıklar bulunduğunu belirtir (2016, s. 102).

Mehmet Sadık, yalnız bir şeye ad verilebilen isimleri ism-i hâs şeklinde belirtir:

Buhara, Seyhun, Hasan vb (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 11).

Ömer Sıtkı, MKLO'da manası ferd-i muayyeni bildiren isimleri ism-i hâs olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

Ahmed, Ali, İstanbul, İzmir. Ahmed, Ali kelimeleri, belli bireylere delalet etmesi; İstanbul, İzmir isimlerinden başka memleket olmaması sebebiyle özel isimdir (Denduş, 2019, s. 64).

Raşit, yalnız bir şeye ıtlakı (adı) sahih olan ismi mutlak için alem terimine yer verir:

Mekke, Tuna tanıklarında görüldüğü gibi. Her şehre Mekke, her nehre Tuna denilmez yalnız bilinen kutsal yer ile meşhur olan su için söylenir. Bunların dışında şu tanıklara da yer verir: *kıta, memleket, kasaba, köy, deniz, ırmak, nehir, göl, dağ, ada* gibi coğrafya isimleriyle *Utarit*[20]*, Zühre*[21] gibi. Ayrıca alemlerin cins isimler gibi sayılamadığını söyler. Söz gelimi beş Ali, sekiz Mustafa, iki Edirne denilemez (Karataş, 2016, s. 81-82).

Hüseyin Cahit, özel isim için ism-i has ve ism-i alem terimlerini kullanıp özel isimleri "yalnız bir şahsa veyâ şeye delâlet eden isimler" olarak tanımlar:

Mehmet, İstanbul tanıklarında görüldüğü gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 47). Abdalla, TSN'de geçen ism-i has ve ism-i alem terimleri için "Yalnız bir şahsa veya şeye delâlet eden isimlere "ismi-i has" yahut "ism-i alem" tabir olunur: "Mehmet, İstanbul", gibi." ifadesini kullanır (2016, s. 151). Erkuş, TSN'de bahsedilen ism-i alemi şu şekilde açıklar:

"Yalnız bir şahsa veya şeye delâlet eden isimlere "ismi-i has" yahut "ism-i alem" tabir olunur" (2014, s. 106).

Şeyh Vasfi Efendi; ayrı ayrı her şahsa verilmiş isimlerle memleket ve belli başlı dağ, nehir, deniz gibi isimleri ifade etmek için ism-i hâs terimini kullanır:

İbrahim, Bursa gibi. İbrahim denildiğinde akla gelen bir şahıstır; Bursa denildiğinde de bu isimle tanınmış bir memleket anımsanır. Ayrıca Şeyh Vasfi Efendi, ism-i hâsa "alem" denildiğini de belirtir (Toparlı, 2003, s. 7).

---

[20] Merkür.

[21] Çoban Yıldızı, Venüs.

Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip, ism-i hası "bir cinsten olan bütün insanlara, hayvanlara, şeylere uymayıp da bazı insana, bazı hayvana, bazı şeye ad olan isimler" olarak ifade eder:

Ahmet, Ali, Hüseyin, Yakacık (köy ismi), Pamuk (kedi ismi) gibi (Karaörs, 2018, s. 7).

Mithat Sadullah bazı şahıslara, bazı hayvanlara, bazı şeylere özel olarak verilen isimler için ism-i hâs terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

Şevket (şahıs), Sarman (hayvan, sarı tüylü kedi), Ankara (şehir). Bütün insan isimleri; hayvanlara verilen özel isimler; memleketlere, şehirlere, dağlara, göllere, nehirlere, denizlere verilen isimler her zaman özel isimdir (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 25).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de özel ismi ism-i has şeklinde karşılar. Özel isimler, gösterilenleri fert fert tayin eden kelimelerdir:

Hasan, Cibril, Selanik, Pamuk (bir kediye verilen isim olduğu için), Vardar, Fransa, Altay (dağ), Jüpiter gibi (Sağol vd., 2004, s. 23). Sağol, LOSN'de ism-i has teriminin kullanıldığını belirtir (1987, s. 21).

5.1.5. Topluluk İsmi

Halit Ziya, birçok şeye birden delalet eden isimlere ism-i câmi adını verir ve şu tanıkları gösterir:

halk, cemaat, ümmet (Türkay, 2018, s. 16). Erkuş, KLT'de geçen ism-i câmiyi "Ba'zı isimler vârdır, ki bir çok şey'e birden delâlet iderler; nunlara ismi câmi' dinilir." şeklinde açıklar (2014, s. 107).

Tahir Kenan'ın ism-i câmi olarak adlandırdığı topluluk ismi, manen bütün ifade eden kelimelerdir ve bunlar aynı türe mensup birçok kişiyi cem ederler:

asker, ordu, sürü, çete gibi. İsm-i câmiler, ifade etikleri cemiyetin kapsamına göre küllî ve cüz'î kısımlarına ayrılırlar. İsm-i câmi'-i küllî, bütüne mensup kişilere delâlet eder: *ümmet, millet, kabile, aşiret, cumhur, halk*. İsm-i câmi'-i cüz'î, bir kısım efrad (bireyler) imâ eder: *heyeti encümen, meclis, cemâat, takım, sınıf, tabur, sürü, kalabalık, çete, donanma, asker, hergele (at sürüsü)* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 216-217). Erkuş, KLT'de geçen ism-i câmi terimini "Esmâ-yı 'amme ârasında sureten müfred ma'nen mecmu' ifâde iden kelimât-ı ma'dude" şeklinde açıklar (2014, s. 107).

Ahmet Rasim, ism-i cem' teriminin kendisinin tekil, anlamının çoğul isimler olduğunu ifade eder:

Sürü, ordu, fırka, alay, bölük, takım tanıklarında görüldüğü gibi. Ayrıca yazılışları tekil, anlamları çoğul olan isimleri esmâ-yı cem olarak adlandırır ve şu tanıkları gösterir: *ordu, sürü, fırka, cemaat*. Bunların çoğul yapılabileceğini söyler. Söz gelimi *ordular, sürüler, cemaatler* gibi (Demirci, 2017a, s. 60, 77). Abdalla, ANTLO'da ism-i cem' terimiyle ilgili "Kendisi müfred velâkin manâsında cem' olan isimdir. "Fırka, ordu, bölük, takım", gibi." ifadesini kullanır (2016, s. 15).

Ömer Sıtkı; MKLO'da *ordu, donanma, tabur, âlay* gibi isimlerin müfred oldukları hâlde çokluğu kapsadığı için ism-i kesret (çokluk ismi) diye adlandırıldığını söyler (Denduş, 2019, s. 65).

Raşit, tekil oldukları halde çokluk manası ifade eden isimler için ism-i cem terimini kullanır ve şu tanıkları gösterir:

sürü, ordu (Karataş, 2016, s. 83).

Hüseyin Cahit, topluluk ismini ism-i cem olarak adlandırır. İsm-i cem, müfret olduğu halde zihinde birçok kişi ve nesne fikrini uyandıran isimlerdir:

sürü, halk, ordu vb (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 48). Abdalla, TSN'de yer alan terim için şunları söyler:

"İsm-i cem': İsm-i müfred olduğu hade zihinde müte'addid eşhâs ve eşya fikrini uyandıran isimlere denir "Sürü, halk, ordu", gibi." (2016, s. 152).

Şeyh Vasfi Efendi, tekil oldukları halde çokluk bildiren kelimeler için ism-i cem terimi kullanır ve şu tanıklara yer verir:

sürü, ordu, alay, bölük, fırka, takım, sınıf (Toparlı, 2003, s. 8).

Mithat Sadullah şeklen tekil olduğu halde birçok şahıs veya birçok şeye birden delalet eden isimleri ism-i cem olarak adlandırır ve şu tanıkları gösterir:

sürü, alay, takım, ordu, tabur, heyet, meclis (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 26).

5.1.6. İşaret İsmi

Süleyman Hüsnü Paşa, ism-i işâret[22] terimini kullanıp bu terimi "kendisiyle bir şeye işaret olunan kelimelerdir ve o şeye de müşârun ileyh derler" şeklinde açıklar. Üç türünden bahseder. Birincisi, göz ile görünen kişiyi işaret etmek için kullanılır:

"Bu çocuk akıllıdır.", "Şu efendi güzel çalışır.", "O büyük konağın kapısı demirdendir.", bu, şu, o gibi. İkincisi, göz ile görünen bir yeri işaret etmek için kullanılır:*"Buraya oturalım.", "Şurası pek güzeldir.", "Orasını ben bilirim."* gibi. Üçüncüsü, göz ile görünen şeyin sıfatını ve hâlini gösteren kelimelerdir: *"Şöyle bağı, bahçesi güzel memleket var mı?", "Öyle kitaptan kim olsa okur.", böyle, şöyle, öyle* gibi. Bu işaret isimlerinden *bu, bura, böyle* kelimeleri yakın olanı belirtmek için; *şu, o, şura, ora, şöyle, öyle* kelimeleri de uzak olanı belirtmek için kullanılır (Toparlı & Yücel, 2018, s. 15-16). Koç, İST'de geçen ism-i işâret terimini kullanır ve "bu, şu, o" gösterme zamirleri; "bura, şura, ora" yer zarfları ve "böyle, şöyle, öyle" zarfları şeklinde tanıkların yer aldığını söyler (1994, s. 58). Erkuş, İST'de bahsedilen ism-i işâret terimini "kendisiyle bir şey'e işâret olunân kelimedir ve o şey'e de müşârun ileyh derler ve ism-i işâret de üç türlüdür." şeklinde açıklar (2014, s. 109).

Tahir Kenan, işaret ismi için ism-i işâret terimini kullanır. İsm-i işaret, bir şeyi göstermek için ismin sonrasına getirilen "o, bu, şu" sözlerinden ibarettir:

şu mekteb, bu şâkird (talebe), o muallim, bu zaman, o asır gibi. Uzak olan için "o", yakın olan için "şu" kullanılır: *O adam hiddetlidir. Şu yıldızın ismi utâriddir (merkürdür).* İşaret isimlerinin çoğulu *"onlar, bunlar, şunlar"* suretinde telaffuz için birer "-n" eklemesiyle yapılır. İsm-i işâretlerden birine uyumu kolaylaştırmak için kendilerinden sonra "-n" eklenir: *onun, bunun, şunun, ondan, bundan, şundan* vb. İsm-i işâretlerin sonuna "-ra" eklenirse mekâna mahsus olurlar: *ora, bura, şura; "Peder Beyefendi orada mıdırlar? Burada ikâmet ediyor. Şurada tesâdüf ettim."* İsm-i işâretlere *"şuncağız, buncağız, oncağız" "şuracıkta, buracıkta, oracıkta"* gibi tanıklar da gösterilir. Küçültme ekleri getirilse bile İstanbul şivesine göre hoş değildir. "*İşte*" ve "*ta*" sözleri bazen işaret isminin önüne eklenerek "*İşte bu, işte burada, işte şu, işte o, tâ şura, tâ şurada, tâ o, tâ orada* denir. Fakat sonraki dört terkîbin telaffuzu ağır olduğundan kullanımı metrûk hükmündedir. İsm-i işâretin gösterdiği şeye "müşârün-ileyh (kendine işaret edilen)" denir. Söz gelimi "bu vilâyet" terkîbindeki "vilâyet" kelimesi "bu" ism-i işâretinin müşârün-

[22] İsm-i işâret, İST'de tek başına bir tür başlığı olarak ele alınmıştır.

ileyhidir (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 217-218). Erkuş, KLT'de adı geçen esmâ-i işâret terimini "Bir şey'i mu'ayyeni irâ'e için ismin evveline getirilen "o, bu, şu" lafızlarından 'ibâretdir." şeklinde açıklar (2014, s. 109).

Ahmet Rasim, belirli şeylere işaret etmek için kullanılan isimleri ism-i işâret olarak adlandırır:

Bu, şu, o gibi. İsmi işâretlerin sonuna "-lar" eklenebilir: *şunlar, bunlar, anlar (onlar)* gibi. "Bu" ismi, çok yakın ve belli bir şeyi işaret etmek için kullanılır: *"Bu ağacın dalı kırılmış.", "Bu zamanda teceddüd*[23]*, sebeb-i terakkî*[24] *oluyor."* gibi. "Şu" ismi, biraz yakın olan için kullanılır: *"Şu güzel gemi ne kadar süratle gidiyor.", "Bir gün etmiş idim şu yerde karâr/ İki kırlangıç eyliyordu güzâr*[25]*."* gibi. "O" ismi, pek uzak olan için kullanılır: *"Bu ağaç ile şu ağaç kurumuş, O ağaç da kurumuş mu?", "Bu eve nispetle o ev daha yüksek."* gibi. *Bura, şura, ora* kelimeleri bile işaret ismidir. Fakat bunlar yer gösterir. "Bura", pek yakın bir yer gösterir. Ahval-i sittesinde (altı hâlde) *bura, burayı, buraya, burada, buradan, buranın* ve ceminde *buralar* gelir: *"Buralardan yazın ederse güzâr/Susunuz kuşcağızlarım susunuz.","Burayı makarr-ı*[26] *safâ*[27] *ittihâz*[28] *etmiş idi.", "Buralardan iyi mahal mi bulunur?","Buraya her gün bin kişi gelir, bin kişi gider.", "Burada bulunan kitapların enva'ı*[29] *dünyanın hiçbir tarafında bulunmaz.","Buranın âb u havâsı pek mutedildir*[30] tanıklarında olduğu gibi. "Şura", yakın bir yeri gösterir. Ahval-i sittesinde *şura, şurayı, şuraya, şurada, şuradan, şuranın* ve çoğulunda *şuralar* gelir: *"O mezaristân harâbe-nümanın en tenhâ mahali olan şuraya oturdum.", "Burası kış köşesi, şurası yaz köşesi.","* Şurada, burada da gezinir; iş görmez, haylaz bir adamdır." gibi. "Ora", uzak bir yer gösterir. Ahval-i sittesinde *ora, orayı, oraya, oradan, orada, oranın*; çoğulunda ise *oralar* olur. *"Orası mesîre değil gûya bir hadîka-yı behiştî idi.", "Oradan hareketimizin üç günü idi ki"* tanıklarında olduğu gibi. İşaret isimleri, her zaman belirli bir şeye işaret etmez. Bazen belirsiz şeylere de işaret ederler: *"İnsan ana dirler ki iade kalb-i*

[23] Yenilik.

[24] Gelişme.

[25] Geçme.

[26] Karar yeri, merkez.

[27] Rahat, huzur.

[28] Alma, kabul etme.

[29] Çeşiti.

[30] Ilımandır.

rakîki/Âlâm beni nev'i ile kesb-i[31] *melâlet*[32]*"* ifadesindeki *ana* kelimesi gibi. Bir hal göstermek için "böyle, şöyle, öyle" işaret isimleri kullanılır: *"Bir öyle enîs-i can bulunmaz/Ammâ o da her zamân bulunmaz/Benden mütevvahhiş olma öyle/Gel gez azacık yanında şöyle"* tanıklarında olduğu gibi. İşaret isimleri, tasgîr (küçültme) anlamında kullanılır: *Buncağız, şuncağız* gibi. "O"nun böyle bir tasgîri yoktur. *Oracık buracık, şuracık* da kullanılır. "*İşte*" kelimesi de bir şeye işaret için kullanılır: *"İşte levh (levha)! İşte kalem! İşte fuhûl (büyükler)! İşte kütüb (kitaplar)"* mısralarında olduğu gibi (Demirci, 2017a, s. 85-87). Abdalla, ANTLO'da geçen ism-i işâret terimini şöyle açıklar:

> İsm-i işâret: Bir ferd-i mu'ayyene işâret için isti'mâl olunan kelimedir. Onlar da "bu", "şu", "o"dur.
>
> Bu: Pek karîb ve ma'rûf bir şeye işâret için kullanılır. "Bu ağacın dalı kırılmış", gibi.
>
> Şu: Bir karîb için kullanılır. "Şu güzel gemi ne kadar sür'atle gidiyor?"
>
> 50
>
> O: Pek uzak için kullanılır: "Bu ağaç ile şu ağaç kurumuş, o ağaç da kurumuş mu?", gibi. Bura, şura, ora: Mahal gösteren ism-i işârettirler. "Bura", pek yakın bir mahal irâ'e eder.
>
> "Bura", "burayı", "buraya", "buradan", "buranın" olur. Cem'inde "buralar" gelir.
>
> 51
>
> Şura: Yakın bir mahali irâ'e eder. Ahvâl-i sittesinde "şura", "şurayı", "şuraya", "şuradan", "şuranın" ve cem'inde, "şuralar" gelir. "O mezâristân harâbe numânın en tenhâ mahalli olan şuraya oturdum." misâlinde olduğu gibi.
>
> Ora: Ba'îd bir mahalli irâ'e eder. Ahvâl-i sitesinde. "Ora", "orayı", "oraya", "oradan", "orada", "oranın" olur. Cem'inde oralar gelir. "Orası mesîre değil gûyâ bir hadîka-i behiştî idi" misâlinde olduğu gibi (2016, s. 107).

Mehmet Sadık, işaret isimlerini esmâ'-i işâret olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

bu, şu, ol (o), bul (bu), şol (şu), ol (o), bul yer (bura), şol yer (şura), ol yer (ora), şundak (şöyle), mundak (böyle), andak (öyle) (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 16).

Ömer Sıtkı, MKLO'da işaret ismini ism-i işaret şeklinde karşılar:

bu adam, şu portakal, o ağaç, bu, şu, o tanıklarında görüldüğü gibi (Denduş, 2019, s. 64).

5.1.7. Sayı İsmi

Ömer Sıtkı, KLO'da Arapça sayıların ismi için esmâü'l-a'dâd-ı Arabiye terimini kullanıp Osmanlıcada kullanılanın a'dâd-ı vasfiye (sıra ifade eden sayılar, birinci, üçüncü gibi) ve

[31] Kazanma.

[32] Can sıkıntısı.

a‘dâd-ı kesriye (asıl sayılar üzerine bulunma hâli eki getirilerek oluşturulan ve kesir ifade eden sayılar, üçte bir gibi) terimleri olduğunu söyler:

evvel, sânî (ikinci), sâlis (üçüncü), râbi’(dördüncü), hâmis (beşinci), sâdis (altıncı), sâbi’ (yedinci), sâmin (sekizinci), tâsi’ (dokuzuncu), ‘âşir (onuncu) vb. A‘dâd-ı vasfiye yalnız veya isimle birlikte kullanılır: *evvellen, sâniyen* (yalnız kullanımı); fasl-ı evvel, bâb-ı sânî (isimle beraber). A‘dâd-ı kesriyenin Osmanlı lisanında kullanılanları *sülüs, rübu, humus, südus, sub‘, sümun, tes, aşr*dır (Aytar, 2019, s. 7).

Ahmet Rasim, sayı isimleri için esmâ-yı a’dad terimini kullanır. Bunlar ehad ve aşerat olmak üzere iki mertebededirler. Ehad, birler yani birden dokuza kadar olan sayılardır. Aşerat, onlar yani ondan doksan dokuza kadar olan sayılardır. Farsça sayıların isimleri lisanımızda nadir olarak kullanılır *(1- yek 2-dü 3- se 4- çehâr 5- penç 6- şeş 7- heft 8- heşt 9- nûh).* Çehâr kelimesinde hâ kaybolur çâra dönüşür: *çâr köşe, çâr iklim* gibi. Yüz manasında olan sad, bin manasında olan hezâr kelimesi de kullanılır: *sad-pâre (yüz parça), hezâr-kere (bin defa)* gibi. Arapça sayılar da lisanımızda nadir olarak kullanılır *(1- ehâd 2- isneyn 3- selâse 4- erba’a 5- hamse 6- sitte 7- seb’a 8- semâniye 9- tis’a 10- aşere 20- işrîn 30- selâsîn 40- erba’în 50- hamsîn 60- sittîn 70- seb’în 80- semânîn 90- tis’în).* Arapçadaki yüz manasında *mi’e* ve bin manasında *elf* de lisanımızda kullanılır. Küsürat yani birin aksamı (kısmı) da kullanılır: *yarım, üçte bir* gibi. Farsça olup Osmanlı dilinde kullanılan yalnızca *nîm (yarım)* kelimesi vardır: *Nim-nigâh*[33] *lütfa lâyık görmedin ey meh beni.* Arapça ona kadar olan küsüratı kullanılır: *nısf (yarım), sülüs (üçte bir), rub (dörtte bir), hums (beşte bir), südüs (altıda bir), seb (yedide bir), sümn (sekizde bir), tüs (dokuzda bir), âşr (onda bir).* Âdâd-ı tevzî’yye (üleştirme sayıları) terimi de kullanılır. Bir bölükten her birine bir miktarın tayyîni kast edildiği zaman kullanılır: *bir- birer, iki- ikişer, üç- üçer, dört- dörder, beş- beşer, altı- altışar, yedi- yedişer, sekiz- sekizer, dokuz-dokuzar, on-onar.* “Takım takım” görevinde kullanılırsa tekrarlanır: *birer birer, ikişer ikişer, üçer, üçer gibi.* Farsçada ise birer birer manasında olan *yekan yekan* kelimesi kullanılır. (Demirci, 2017a, s. 88-89). Abdalla, ANTLO’da geçen esmâ-i a‘dâd ve a‘dâd-ı tevzi‘iyye kelimeleri için şu açıklamayı yapar:

> Esmâ-i a‘dâd: Sayıların ismi demektir. Bunlar; iki mertebe îtibâr olur ve âhâd ve işârât isimleriyle bânâmdır.
>
> Âhâd: Birler, yani, Birden dokuza kadar olan adedlerdir.
>
> ‘Aşarât: Onlar, yani, ondan doksan dokuza kadar olan adetlerdir.

[33] Yarım bakış.

> Küsûrât: Birin aksâmı dahi müsta‘meldir. “Yarım, üçte biri”, gibi.
>
> A‘dâd-ı tevzi‘iyye: “ A‘dâd-ı tevzi‘iyye” nâmıyla bir takım adedler teşkîl olunur ki bunlar, bir bölükten her birine müsâvât üzere bir mikdârın ta‘yîni maksûd olduğu zamân müsta‘meldir. Bunun için esmâ-i a‘dedin âhiri meftûh kılınarak bir râ-i sâkine ilhâk olunur. Eğer âhiri meksûr ise râdan sonra ol birde şin-i meftûha ziyâde edilir: “Bir; birer, iki; ikişer”, gibi (2016, s. 108).

Mehmet Sadık, sayı isimlerinin esmâ-i a‘dâd-ı asliyye (asıl sayılar), a‘dâd-ı vasfîyye (sıra sayıları), a‘dâd-ı kesriyye (kesir sayıları) ve a‘dâd-ı tevzi‘yye (üleştirme sayıları) olmak üzere dört türünden bahseder. Asıl sayılara şu tanıkları gösterir:

bir, iki, üç, tört, beş, altı, yetti, sekkiz, tokkuz, on, on bir, on iki ilh., yigirme, ottuz, kırk, ellig, altış, yetmiş, seksen, toksan, yüz, min. Sıra sayıları, asıl sayıların sonuna “-nçI veya “-IAmcI” getirilerek oluşturulur. Söz gelimi *birinçi, ikinçi, dörtlemçi, beşlemci*. Kesir sayıları, bir sayının belli olan kısmını bildirir: *yarım, buçuk, fuçug (nısf-yarım), üçdin bir (sülüs), törttin bir (rub‘), beşdin bir (hums), yetti yarım (yedi buçuk), sekkiz buçuk (sekiz buçuk), tokkuz fuçug (dokuz buçuk)* gibi. Üleştirme sayıları, bir sayının tekrarıyla meydana gelen alacak şeyin eşit olarak bölündüğünü ve pay ederek dağıtıldığını bildirir: “*Altı altı berdim (Altışar altışar verdim).”, “Sekkiz sekkiz aldılar (Sekizer sekizer aldılar).”* gibi (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 14-15).

Ömer Sıtkı, MKLO’da sayı isimleri için esmâ-i a‘dâd terimini kullanır. Birden dokuza kadar olan sayıların isimleri, sayıların esmâ-i asliyesidir (asıl isimleridir):

bir, iki, üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz, dokuz, on, yigirmi, otuz, kırk, elli, altmış, yetmiş, seksen, doksan, yüz, iki yüz, üç yüz, dört yüz, beş yüz, altı yüz, yedi yüz, sekiz yüz, dokuz yüz, bin, iki bin, üç bin, dört bin, beş bin, altı bin, yedi bin, sekiz bin, dokuz bin gibi. Bir şey iki eşit kısma ayrılırsa onlardan her birine yarı veya yarım denir. Asıl sayı ile olan yarımlara “buçuk” ismi verilir. *Bir buçuk, iki buçuk* gibi. Arapça *nısf* da yarısı anlamındadır. Bir şeyin üç kısmında bir kısmına *üçte bir veya sülüs*, üç kısımda iki kısmına *üçte iki veya sülüsan* dendiği gibi *dörtde birine rub*‘ ismi verilir. Ondan bire kadar olan Arapça kelimeler Osmanlı lisanında kullanıldığı gibi *dörtte bir* anlamında olan *çeyrek* kelimesi de Farsçada kullanılır (Denduş, 2019, s. 65-66).

5.1.8. Yer ve Zaman İsmi

Selim Sabit, SO’da ism-i mekân terimini, mekânı gösteren isimlerin sonuna hafîflerde (ince ünlü) “-lik/-lük”, sakillerde (kalın ünlü) “-lık/-luk” eklenmesiyle oluşan kelime olarak izah eder:

çiçeklik, limonluk, yazlık ve kışlık gibi. Selim Sabit, Arapçada icra edilen fiilin mekânını bildiren ism-i mekân terimine *mekteb, mekseb (kazanç yeri)* tanıklarını gösterir. Farsçada ise isimlerin sonuna "-sitân / -istân, -zâr, -sâr, -gâh" eklerinin getirilmesiyle ism-i mekân yapıldığını söyler: *şemdân (şamdan- üzerine kandil, mum konulan yüksek tabla), nemazgâh (namaz kılınan yer)* gibi. Bazen "-gâh" eki zaman ifade eder ve bunlara da ism-i zemân denilir: *sehergâh (sabah zamanı), subhgâh (sabah vakti)* gibi (Salman, 2008, s. 10, 72, 93). Koç; SO'da isimlere -lık, -lik eki getirilerek yapılan yer isimleri için ism-i mekân teriminin kullanıldığını belirtip çiçeklik, limonluk tanıklarını gösterir (1994, s. 88). Erkuş, SO'da adı geçen ism-i mekân terimini "Bir şey'in mahal ü mekânını gösteren lafzdır." şeklinde ifade eder (2014, s. 111).

Mihri, ism-i mekânı bir şeyin yerini gösteren isim olarak tanımlar. İsmin sonuna hafif (ince ünlü) ise (-lik), sakil (kalın ünlü) ise (-lık) ilâvesiyle yapılır:

saman- samanlık (saman konulan mekân), kömür- kömürlük (kömür konulan mekân), taş- taşlık (taş bulunan mekân). Kalın ve ince sesli harfler karışık olursa hareke-i âhire olur. Söz gelimi enginar- *enginarlık*, lale- *lalelik* gibi. Mihri, "-zâr, -(i)stân, -gâh ve -gede" ekleriyle Farsça ism-i mekân yapıldığını dile getirir: *gülistân (gül bulunan mekân), lale-zâr (lale bulunan mekân), ârâm-gâh (ikâmet yeri), mey-gede (şarap yeri, meyhane)* tanıklarında görüldüğü gibi. Arapça ism-i mekânlar için de *matbah (aşhane), medfen (mezar), matba'a (basımhane), mahfaza (saklama kabı), meşcere (ağaçlık, orman)* gibi tanıklara yer verir (Atılgan, 2018, s. 149, 227, 295). Abdalla, MSO'da geçen ism-i mekân terimiyle ilgili "Bir şeyin mahalini gösteren isimdir. Mesela, samanlık, saman konulan mekân demektir." ifadesine yer verir (2016, s. 78).

Mehmet Rıfat, HLO'da bir mekâna delalet eden isimlere ism-i mekân adını verir ve şu tanıklara yer verir:

ev, yuva, kümes, saray, köşk, kulübe, kale. Ayrıca cins isimlerin sonuna "-lik/-lük, -lık/-luk" eklenmesiyle yapılır: *çiçeklik, küllük, çalılık, kuşluk, mezarlık, kandillik* gibi. Bir zamana delalet eden kelimeler için de ism-i zamân terimini kullanır: *ay, gün, gündüz, gece, kış, yaz, hafta, yıl, saat* gibi (Kaya, 2016, s. 48-49).

Ömer Sıtkı, KLO'da ismin sonuna "-gâh/-geh", "-stân", "-zâr", "-dân" lafızlarının getirilmesiyle Farsça ism-i mekân meydana getirildiğini dile getirir ve şu tanıkları gösterir:

ibâdetgâh, 'Arabistan, gülzâr, nemekdân (tuzluk) (Aytar, 2019, s. 17).

Ahmet Rasim; yer bildiren kelimeler için ism-i mekân, zaman bildiren isimler için ism-i zamân terimini kullanır. İsim harekesi hafif (ince ünlü) ise ismin sonuna "-lik", sâkil (kalın ünlü) ise "-lık" getirilmesi oluşur:

Güllük, çiçeklik, odunluk, ormanlık gibi kelimeler ism-i mekân; *günlük, haftalık, aylık, senelik* gibi kelimeler de ism-i zamandır. Farsçada ism-i mekân yapmak için kelimenin sonuna "-zâr, stân, -gâh, -gede, -sâr, -lâh" eklerinden biri ilave edilir: *lâle: lâlezâr (lalelik, lale bahçesi), gül- gülzâr (güllük, gül bahçesi), gül: gülistan (güllük, gül bahçesi), ticâret: ticâretgâh (ticaret yapılan yer), ateş: ateşgede (tapınak), mey: meygede (meyhane), seng: senglâh (taşlık arazi)* tanıklarında görüldüğü gibi (Demirci, 2017a, s. 60-61). Abdalla, ANTLO'da ism-i zaman ve ism-i mekân terimleri için "zamân ve mekân beyân eden isimlerdir "haftalık ve çiçeklik", gibi." ifadesini kullanır (2016, s. 103).

Mehmet Sadık, yer ismini ism-i mekân terimiyle karşılar. İsm-i mekân, isimlerin sonuna "-lık veya -lik" getirilmesiyle olur:

arpalık (arpa ekilen tarla), kendirlik (kenevir mezrası), samanlık (saman konulan yer) tanıklarında görüldüğü gibi. Mehmet Sadık, zaman ismi içinse ism-i zamân terimini kullanır: *kün (gün), kündüz (gündüz), tün (gece), yıl (sene), ay, hafta, tüne kün (dün), beriki kün (evvelki gün), erte (yarın)* gibi. Gün adları Farsçada olduğu gibi kullanılırken ay adları da Arapça olarak kullanılır (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 13-14).

Ömer Sıtkı, MKLO'da yer ismini ism-i mekân terimiyle adlandırıp bir ismin sonuna "-lık", "-lik" Türkçe ekleriyle "-zâr", "-sâr", "-stân", "-şen", "-kede", "-gâh" Farsça ekleri dâhil edilirse ism-i mekân yapıldığını söyler:

bağlık, bahçelik, gülzâr, kûhsâr (dağlık yer), mezâristân, gülşen, mihnetkede (sıkıntı çekilen yer, dünya), nüzhetgâh (eğlence yeri) vb. Bu Farsça ekler, Türkçe kelimelere eklenmez. "-stân", "-gâh" kelimeleri zaman anlamı da verirler: *baharistân (bahar vakti), subuhkâh (sabah vakti)* vb (Denduş, 2019, s. 65).

Raşit, mekân bildiren yani bir şeyin yerini gösteren isimleri ism-i mekân olarak adlandırır. İsm-i mekânın aslî veya kıyasî oluşuna değinir. İsm-i mekân-ı aslî, kendine bir ek ilave edilmeden doğrudan yer manası bildiren isimlerdir:

ev, oda, tarla, ahır tanıklarında görüldüğü gibi. İsm-i mekân-ı kıyâsî, kuralla yapılandır. Hecesi hafif (ince ünlü) olan isimlere "-lek" ve sakil (kalın ünlü) olanlara "-lak" eklenirse ism-i mekân olur: *çiçeklik, limonluk* gibi. "-lek", "-lak" getirilmesiyle isim bir yer anlamı veriyorsa ism-i mekân olur. Yer anlamı bildirmeyip sayı ismine eklenirse sıfat olur:

yirmilik altın gibi. İsm-i mekân-ı aslîler, zaman beyan eden isimlere ilhak olursa sıfat olur: *cennetlik adam, odalık cariye, kışlık kaput* (asker paltosu) gibi. Sıfatlara eklenirse de mana-i masdarı ifade eder: *büyüklük, küçüklük* gibi. Masdar-ı aslilerîn eki "-ak" ekine dönüştüğünde bazı mastarlara mahsus olarak ism-i mekân yapılabilir: *yatak, batak, oturak, konak, durak* gibi. Kuş isimleri olan keklik, çulluk gibi kelimelerin sonundaki "-lek, -lak" nefs-i (kendisine ait) kelimeden olduğu için bunlar, ism-i mekân olmaz. İsm-i mekân eki olan -lek, -lak çoğunlukla kesret (çokluk) ifade ederler: *çalılık (çalısı çok yer), taşlık (taşı çok yer).* Bazen kesret manasını vermediği de olur: *kavukluk* gibi. Arapça yer ve zaman isimleri Osmanlı lisanında da kullanılır: *matbah (mutfak), meclis, matbaa, menzilet (konak yeri, inecek yer)* gibi. Mekân anlamı kastedilirse fiilin gerçekleştiği zamana delalet eder. Söz gelimi *"Mevlid-i Nebî "sallallahu aleyhi vesellem" falan gecedir."* denildiğinde mevlid kelimesi ism-i zaman; *"Falanın mevlidi Edirne'dir."* denildiğinde ise ism-i mekân olur. Farsça ism-i zamânlar belli bir kurala bağlı değildir: *baharan (ilkbahar), tabistan (yaz), zemistan (kış), sehergâh (seher vakti) ruz (gündüz), şeb (gece), hefte (hafta), sal (yıl)* gibi. Osmanlı lisanında Farsça ism-i mekânlar birtakım eklerle yapılır. Söz gelimi *gâh: ârâmgâh (mezar), kalbgâh (ordunun merkez bölümü, canevi), pîşegâh (iş yeri); gede: ateşgede (tapınak), mihnetkede (dünya), meygede (meyhane); stan: gülistan (gül bahçesi), sengistan (taşlık yer), Afganistan, Türkîstan; zâr: gülzâr (gül bahçesi), lalezâr (lale bahçesi), çemenzâr (çimenlik); dan: kalemdan (kalemlik), buhurdân (tütsülük), şemdan (şamdan)* gibi. Bunlardan başka ismin sonuna "-lah", "-sâr" eklenmesiyle de ism-i mekân yapılır: *senglah (taşlık arazi), çeşmesâr* gibi. Osmanlı lisanında "saray", "hane" eklenmesiyle yapılanlar da vardır: *mihmansaray (misafirhane), sahilsaray (deniz kenarındaki malikâne, büyük yalı), gülşensaray, misafirhane, sahilhane, mühendishane, tophane* gibi (Karataş, 2016, s. 85-86, 113, 120-121).

Mithat Sadullah Arapça zaman ifade eden isimleri ism-i zaman, mekân gösteren isimleri de ism-i mekân olarak adlandırır ve şu tanıkları gösterir:

mebde (bir şeyin başladığı zaman), mektep (okuyup yazmaya mahsus mahal), matbaa (basım yapılan yer), meclis (toplanılacak yer), mezar (ziyaret olunan yer) (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 49).

5.1.9. Alet İsmi

Mihri, kelimenin sonuna "-dân" eki getirilerek Farsça ism-i âletlerinin meydana getirildiğini söyler:

gülâbdân (gül suyu kabı), rîkdân (rîk kabı-salya, ağız suyu kabı) gibi. Arapça ism-i âletler için *miskab (delme aleti), mestar (çizgi çekme âleti), miftâh (anahtar), mişrebe (maşrapa)* gibi tanıklara yer verir (Atılgan, 2018, s. 228, 296).

Mehmet Rıfat, HLO'da bir alet manası veren isim için ism-i âlet terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

anahtar, bıçak, balta, kürek, çapa (Kaya, 2016, s. 51).

Raşit, "bir işin icrasına vasıta olan şeyi bildiren isim"leri ism-i alet olarak tanımlar. İsm-i aleti, asli ve kıyâsî olmak üzere iki kısımda inceler. Aslî olan, doğrudan doğruya bir alete delalet eden isimdir:

balta, bıçak gibi. Kıyasî olan edat yardımıyla fiillerden yapılanlardır. Alet ismi için *elek, kürek, tarak, keski, süzgü, sürgü, baskı, sargı, burgu (matkap), kısac (demircilerin kızgın demiri tuttukları kelpeten ve maşa gibi büyük demir aletleri), süzgeç* gibi tanıklara da verir. Osmanlı lisanında kullanılan Arapça alet isimleri de mevcuttur. Söz gelimi *miskab (delme aleti, matkap), misbah (kandil), mızrak (ucu sivri savaş aleti), minkale (yarım dâire şeklinde dereceli geometri aleti, iletki), mirvaha (yelpaze)* gibi. Farsça ism-i aletler, Osmanlı lisanında pek kullanılmaz. Ancak *tabe (tava), destere (testere)* gibi yaygın olan bazı kelimeler kullanılır (Karataş, 2016, s. 89-90, 116, 122).

Mithat Sadullah Arapçada alete delalet eden isimleri ism-i âlet terimiyle ifade eder ve şu tanıkları gösterir:

miftah (anahtar), mirât (ayna), mızrab (vuracak alet), mîzân (terazi), mirvaha (yelpaze), mikyâl (ölçü) (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 49).

5.1.10. Küçültme Anlamı Veren İsim

Selim Sabit, SO'da küçültme ekli isim için ism-i tasgîr terimini kullanır. İsm-i tasgîr; bir şeyin küçüklüğünü ifade eden isimlerin sonuna ince ünlülerde "-cik/-cük", kalın ünlülerde "-cık/ -cuk" eklenmesiyle yapılan kelimelerdir:

evcik, yalıcık vb. Bazen küçültme eki ق (kaf) ile harekelendiğinden غ (gayın)a ve -cik/-cük ekinin ك (kef)i kâf-ı fârisîye dönüşür: *evceğiz, yalıcağız* vb. İsm-i tasgir yapılacak kelimelerin sonunda bazen ünlülerde bir ا (elif) ve kalın ünlülerde bir ه (ha-i resmiye) görülür: *yumuşacık, düşecek* (Salman, 2008, s. 10-11). Erkuş, SO'da "bir şey'in küçüklüğünü ifâde eden lafz"lara ism-i tasgir adı verildiğini söyler (2014, s. 115).

Halit Ziya, son harekesi kalın olan isimlerin sonuna "-cık" ve ince olan isimlerin sonuna "-cik" eklenmesiyle isimlerin anlamının küçültülebilmesiyle oluşan isimleri ism-i tasgîr olarak ifade eder ve şu tanıklara yer verir:

pazarcık (küçük pazar), evcik (küçük ev) gibi. Türkçede ism-i tasgirler şefkat ve muhabbet görevinde kullanılır: *valideciğim, evlatcığım* gibi. Bu tanıklar; sevgili validem, sevgili evlatcığım anlamındadır (Türkay, 2018, s. 17). Erkuş, KLT'de geçen ism-i tasgir terimini "son harekesi kalın olan isimlerin âhirine (cık) ve ince olan isimlerin âhirine (cik) 'ilâvesiyle isimlerin mefhumu küçültülebilir. Böyle olan isimlere ism-i tasgir dinilir." şeklinde açıklar (2014, s. 115).

Mihri, küçültme ekli isim için bir şeyin ufağını gösteren manasında ism-i tasgîr terimini kullanır. İsm-i tasgîr, ismin sonuna hafif ise (-cik) ve sakîl ise (-cık) eklenmesiyle yapılır:

serçecik (ufak serçe), teknecik (ufak tekne), odacık (ufak oda). Bir "-z" eklenirse *ev- evceğiz (küçük ev), kuş- kuşcağız (ufak kuş)* olur. Tasgîr edilecek ismin sonunda kaf veya kef bulunursa kaf veya kef kaybolur: *inek- inecik, ayak- ayacık*. İsm-i tasgir bazen muhabbet ve terahhum (acıma, merhamet etme) göstermek için kullanılır: *anacığım, babacığım, zavallı kızcağız* gibi. Mihri, Farsçada ism-i tasgîr eklerinin "ça" ve "kef" olduğunu söyler: *mûrça (ufak karınca), kenîzin (küçük cariye, hizmetçi)* gibi. Mihri, Arapçada ism-i tasgirin fu'ayl vezninde üstünlü bir "ye" ilave edilmesiyle yapıldığını belirtir: *abd (kul), 'ubeyd (kulcağız); hüsn (güzel)- hüseyn (güzelcik); Selmân (Süleymân)- (küçük Selmân)* gibi. Bunun dışında *ekber (daha büyük veya en büyük), asgar (daha küçük veya en küçük)* gibi tanıklara da yer verir (Atılgan, 2018, s. 150, 228-229, 282, 300). Abdalla, MSO'da geçen ism-i tasgîr terimiyle ilgili "İsm-i tasgîr: Bir şeyin ufağını veya azını gösteren kelimedir. Mesela, serçecik ufak serçe demektir; gezmecik az bir gezme demektir." ifadelerini kullanır (2016, s. 78).

Şemsettin Sami; küçültme ekli ismi, tasgir terimiyle karşılar. Tasgir, bir şeyin küçüklüğü anlatılmak istenildiğinde isim ince sesliyse "-cik" veya "-ceğiz"; kalın sesliyse "-cık" veya "-cağız" ekinin ilave edilmesidir:

tepe- tepecik, ev- evceğiz, kapı- kapıcık, adam- adamcağız gibi (Hamit, 2009, s. 59).

Tahir Kenan, ism-i tasgirin bir şeyin ufak, küçük olduğunu belirtmek için hafif (ince ünlü) harekeli kelimelerin sonuna "-cik" ve sakîl (kalın ünlü) harekeli sözlerin sonuna "-cık" eklenmesiyle meydana getirilen kelimeler olduğunu dile getirir:

pencere, pencerecik, oda, odacık. Sonrası sâkin (ünsüz) olan iki veya üç harfli isimler "-cik" yerine "-ceğiz", "-cık" yerine "-cağız" olarak küçültme ekli isim olurlar: *ev, evceğiz, köy, köyceğiz, kız, kızcağız.* İsmin sonunda "k" [ك- ق] bulunursa düşürülür: *köpek- köpecik, yatak- yatacık.* Arapçada küçültme eki "-î" dir. Bu biçim lisanımızda nadiren kullanılmıştır: *abd (kul), abîd* gibi. Farsçada küçültme eki "çe"dir. Bu şekil bazen lisanımızda kullanılmıştır: *tarih, tarihçe, divân, divânçe (küçük şiir mecmuası), zevrak (kayık), zevrakçe (kayıkcık)* vs (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 219-220). Erkuş, KLT'de geçen ism-i tasgiri "Bir şey'in sağır veyâhakir veyâhud melih oldığını imâ için, hafif harekeli kelimelerin âhirine "cik" ve sâkil harekeli lafızların nihâyetine "cık" ilâvesiyle teşkil idilen isimlerdir." şeklinde izah eder (2014, s. 115).

Mehmet Rıfat, HLO'da ismin küçüklüğünü bildiren kelimeleri ism-i tasgîr olarak adlandırır ve ism-i tasgirin meydana gelişini şöyle izah eder:

Sonunda kaf ve kâf bulunmayan ince ünlülü isimlerin sonuna "-cik, -cük"; kalın ünlülerin sonuna"-cık, cuk" getirilmesiyle (*derecik, kedicik, odacık, kadıncık*) isim heceden ibaretse "-ceğiz, -cağız" eklenmesiyle *(evceğiz, yerceğiz, köyceğiz, sözceğiz, kızcağız, kuşcağız, dalcağız)* ismin sonunda kaf veya kâf bulunursa küçültme ekinden önce kaf veya kâfın kaybolmasıyla (*döşek-döşecik, eşek-eşecik, dudak-dudacık, kulak-kulacık)* oluşur (Kaya, 2016, s. 50-51).

Ahmet Rasim, anlamında "küçüklük, azlık, zariflik, acıklık gibi hâller bulunan isim"leri ism-i tasgîr olarak adlandırır. Bir ismi tasgir etmek için o ismin sonuna ince ünlülerde "-cik" eki, kalın ünlülerde "-cık" eki getirilir:

pencere: pencerecik, oda: odacık gibi. Bazen de ismin sonuna "-ceğiz, -cağız" eklenir: *kızcağız, adamcağız* gibi. Farsça olup dilimizde kullanılan kelimelerde ise küçültme eki olarak ismin sonuna "-çe" getirilir: *divân-divânçe (küçük şiir mecmuası), târih-târihçe (küçük, özet olarak yazılmış tarih).* Arapçada küçültme eki "y (ى)" dir. Kelimenin önceki harf ötreli okunur, son harfinden önce de sakin bir "y (ى)" eklenip bu harften önce bulunan harf de üstün ile okunur: *abd-ubeyd (kulcağız), üzn- üzeyn (kulakcağız), batın- butayn (karıncağız)* vb (Demirci, 2017a, s. 61). Abdalla, ANTLO'da bu terim için "İsm-i tesgîr:

Manâsında küçüklük, azlık, zarîflik, açıklık gibi halleri bulunan isimdir. "Pencere-pencerecik", gibi." ifadelerini kullanır (2016, s. 103).

Mehmet Sadık, küçültme anlamı veren ismi, ism-i tasgîr olarak adlandırır. İsmin sonuna "-gine, -gına, -kına" eklerinden biri getirilmesiyle yapılır:

üygine (evceğiz), balağına (çocukcağız), yumalakkına (yuvarlacık) gibi (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 13).

Ömer Sıtkı, MKLO'da küçüklük anlamı ifade eden isimler için ism-i tasgir terimini kullanır. İnce ünlü olan isimlerin sonuna "-cek", kalın ünlü olan isimlerin sonuna "-cak" eklenirse veya daha fazla küçültme istenirse "-cağız", "-ceğiz" eklenip küçüklük anlamı oluşacağını belirtir:

Ademcik, odacık, Ademceğiz, odacağız tanıklarında görüldüğü gibi. "-cağız", "ceğiz" eklerinin bazen merhamet anlamı verdiğini de ifade eder. Söz gelimi *"Ademceğiz pek ihtiyarlamış.", "Yavrucak pek zayıflamış."* gibi (Denduş, 2019, s. 65).

Raşit, ismin sonuna "-cek, -ceğiz" (ince ünlülerde); "-cak, -cağız" (kalın ünlülerde) eklerinin getirilmesiyle yapılıp ismin küçüklüğünü bildiren kelimeler için "ism-i tasgir" terimini kullanır:

derecik, köyceğiz, odacık, kuşcağız tanıklarında görüldüğü gibi. Bir heceli olan isimlere genellikle "-ceğiz, -cağız" getirilir: *evceğiz, yerceğiz, kuşcağız, otcağız* gibi. İki ve ikiden fazla heceli olursa "-cek, -ceğiz, -cak, -cağız" eklerinden uygun olanı eklenir: *kalemcik, kitapçık, kalemceğiz, kitapcağız* gibi. Ayrıca yemekçik- bardakcık denilmektense *yemekceğiz- bardakcağız* denilmesinin lisana daha hoş geldiğinden tercih edilmesi gerektiğinden söz edilir. Söz gelimi "firenkcik", " gençcik" denilmesi yerine *frenkceğiz, gençceğiz* demek daha uygundur. "-cek", "-cak" eklenen kelimenin sonunda gaf veya kâf bulunursa gaf ve kâf düşer: *döşek- döşecik, eşek- eşeçik, kulak- kulaçık, dudak - dudacık* gibi. Küçültme eki olan "-cek" ile "-cak" bazı sıfatların sonuna eklenerek edat-ı mübalağa olur: *körpecik (pek körpe), kısacık (pek kısa).* Bazı sıfatların sonuna eklendiğinde sıfatların sonu tahrik edilir: *azacık –azıcık – daracık* gibi. Büyük, küçük sıfatlarına eklendiğinde cimlerin kesresi fethaya dönüşür: *büyücek – küçücük* gibi. Fakat *yüksecik, büyücek* gibi sıfatlarda belirtilen ekler mübalağa değil, edat-ı taklil (azaltılma)dir. Çünkü "yüksecik" yüksekçe, "büyücek" büyükçe demektir. Osmanlı lisanında kullanılan Arapça ve Farsça isimleri Türkçe kurallara göre tasgir etmek uygundur: *dükkâncık, hanecik* gibi. Bazı Arapça ism-i tasgirler Osmanlı lisanında da kullanılır: *abd =ubeyd (kulcağız)* gibi. Farsça

ve Arapça isimlerin sonuna kâf, çe eklenirse de Osmanlı lisanında "çe" ile yapılanlar kulanılır: *divançe, lügatçe, bâziçe (oyuncak)* gibi (Karataş, 2016, s. 87-89, 115, 121).

Mithat Sadullah küçültme anlamlı ismi, ism-i tasgîr terimiyle ifade eder. İsm-i tasgîr, bir ismin sonuna ahenk kaidesine göre "-cık, -cik -ceğiz, -cağız" getirilerek yapılır:

evcik, odacık gibi. Türkçede ism-i tasgir yalnız küçüklüğü değil muhabbet ve merhameti de bildirir: *çocukcağız, kızcağız, anneciğim* tanıklarında olduğu gibi. Mithat Sadullah Arapçada küçüklük anlamı ifade eden isimler için de ism-i tasgir terimini kullanır ve *abd (kul), ubeyd (kulcağız)* tanıklarını gösterir (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 26, 50).

Ahmet Cevat Emre, bir ismin sonuna "-cIk, -cUk veya –ceğiz, -cağız" eklerinin getirilmesiyle "ufaltma, küçültme" anlamı verildiğini söyler ve şu tanıkları gösterir:

bahçecik, kadıncağız, evceğiz, Hasancık. Kadıncağız, adamceğiz tanıklarında ise "-ceğiz, -cağız" ekleri çoğunlukla merhamete işaret eder. Ayrıca bu ekler sevgiyi de ifade eder: *anneciğim, babacığım* gibi (Sağol vd., 2004, s. 27-28).

5.1.11. Mensubiyet Bildiren İsimler

Selim Sabit, SO'da mensubiyet bildiren isimler için ism-i mensûb terimini kullanır. Bu terim, bir şeyin diğer şeyle münasebetini ifade eden kelimedir ve ismin sonuna "-lu/-lü" veya "-lı/-li" eklerinin ilave edilmesiyle yapılır:

güçlü, kuvvetli tanıklarında gibi. Selim Sabit, Farsça ve Arapça isimlerin sonuna "-mend, -vâr, -sâr, -nâk" eklerinin getirilmesiyle Farsça ism-i mensûb yapıldığını söyler: *derdmend, gamnak, şermsar (utangaç)* gibi (Salman, 2008, s. 11, 92). Koç; SO'da "-lı, -li" eki alan isimler için ism-i mensûb teriminin kullanıldığını belirtip güçlü, kuvvetli tanıklarını verir (1994, s. 88). Erkuş, SO'da geçen ism-i mensûbu "bir şey'in diğer şey'e münâsebetini ifade iden lafzdır." şeklinde tanımlar (2014, s. 112).

Ömer Sıtkı, KLO'da bir şeyin hâlini ve mahalini bildiren kelimeleri ism-i mensûb olarak adlandırır. Farsça ism-i mensûb, Arapça veye Farsça ismin sonuna "ye, -yân, -gîn, -nâk, -kâr, -ger, -ver, -mend, -sâr, -âne, -în) lafızlarından birinin eklenmesiyle meydana gelir:

Bağdâdî, Mihribân (merhametli), gamgîn (gamlı), nemnâk (nemli), sitemkâr, merhametkâr, merhametmend, 'âkilâne, sîmîn (gümüşten) gibi (Aytar, 2019, s. 18).

Ömer Sıtkı, MKLO'da ism-i mensup terimini kullanıp "mahal yâhûd kavme mahsus isimlerin nihâyetine "-lu, -li" ve ye-i nisbet ilâve olunursa ism-i mensup" olacağını ve bu kelimelerin harekesine göre getirildiğini söyler:

köylü, İstanbullu, Bağdatlı, Arabî gibi (Denduş, 2019, s. 65).

5.1.12. Vasıf Bildiren İsimler

Selim Sabit, SO'da vasıf bildiren isimler için ism-i vasfî terimini kullanır. İsm-i vasfînin ismin sonuna "-cı/-ci" ekleri getirilerek bir şahsın kâr ile devam eden bir işle meşgul olduğunu ifade eden kelimeler olduğunu söyler:

ekmekci ve sucı (sucu) tanıklarında görüldüğü gibi (Salman, 2008, s. 12). Koç; SO ve NO'da -cı, ci, -cu, -cü eki almış isimler için ism-i vasfî teriminin kullanıldığını belirtip ekmekci ve sucu tanıklarını gösterir (1994, s. 88). Erkuş, SO'da geçen ism-i vasfi terimini "bir zâtın bir iş kâr ile devâm üzre iştigâlini beyân ve ifâde iden lafz" olarak ifade eder (2014, s. 115).

5.1.13. Türemiş İsim ve Türemesi Olmayan İsim

Mehmet Sadık, mastarlardan alınmış olana müştak (türemiş), olmayana ise camit (çekimi ve türemesi olmayan ad) denildiğini söyler ve şu tanıkları gösterir:

burgu (matkap), açku (anahtar), baskıç (merdiven). Esma-i camite (çekimsiz adlara) ise şu tanıkları gösterir: *bayır, yokuş, kögüs* (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 12).

Ömer Sıtkı, MKLO'da mastarlardan yapılan isimleri ism-i müştak olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

Salih, hanende, burgu (matkap), süprüntü, akıntı gibi. Mastarlardan türemeyen, zaten isim olan kelimeleri ism-i gayri müştak olarak adlandırır: *çiçek, zeytun, armud, zira'* tanıklarında görüldüğü gibi (Denduş, 2019, s. 64).

5.1.14. Birleşik İsim

Halit Ziya, birden fazla sözcükten yapılan kelimeler için ism-i mürekkep terimini kullanıp şu tanıkları gösterir:

toprakbastı, semizot (Türkay, 2018, s. 16). Erkuş, KLT'de adı geçen ism-i mürekkebi "Ba'zı isimler de vardır, ki birden ziyâde kelimelerden yapılmışlardır; bunlara ism-i mürekkeb dinilir." şeklinde açıklar (2014, s. 114).

Tahir Kenan, birleşik isimler için kelimât-ı mürekkebe terimini kullanır. Kelimât-ı mürekkebe, iki kelimenin birleşip anlam oluşturmasıdır:

semizot, hanımeli, külbastı, kadınbudu, imambayıldı, hünkârbeğendi, balmumu, sivrisinek, danaburnu, kırkayak, ağaçkakan vs. Birleşik isimlerin çoğulunda, çokluk eki daima ikinci kelimenin sonuna konulur: *semizotlar, ağaçkakanlar* vb (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 199).

Ahmet Rasim, iki veya daha fazla kelimeden birleşmiş olup bir anlamı ifade eden isimleri ism-i mürekkep olarak adlandırır. Bu isimler iki isim veya bir isim ile bir sıfattan oluşabilir:

dâne birûnî[34]*, hanımeli, kadınbudu, sivrisinek, ağaçkakan, kırkayak* gibi (Demirci, 2017a, s. 62). Abdalla, ANTLO'da ism-i mürekkep terimi için "İki veya daha ziyade kelimeden mürekkeb olup bir manâya delâlet eden isimdir. "Kırkayak, hanımeli" gibi." ifadelerini kullanır (2016, s. 103).

Hüseyin Cahit, birden fazla kelimeden terekküp eden ismi ism-i mürekkep olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

hanım-eli, sivri-sinek gibi. (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 48). Abdalla, TSN geçen ism-i mürekkep terimi için "Mürekkeb isim: Birden ziyâde terekküb eden isimlere ta'bir olunur. "Hanım-eli, sivrisinek", gibi" ifadesini kullanır (2016, s. 152). Erkuş, TSN'de bahsedilen ism-i mürekkebi "Birden ziyâde kelimeden terekküb iden isimler" şeklinde izah eder (2014, s. 114).

Şeyh Vasfi Efendi, iki isimden veya bir isim, bir sıfattan bazen ikiden fazla kelimeden oluşup bir anlam ifade eden kelimeleri "mürekkep isimler" terimiyle ifade eder:

sakız kabağı, sivrisinek, kırkayak tanıklarında görüldüğü gibi (Toparlı, 2003, s. 8). Erkuş, MYSO'da bahsedilen ism-i mürekkebi "İki isimden veyâ bir isim, bir sıfatdan, ba'zen de ikiden ziyâde kelimeden terekküb edib bir ma'nâ ifâde iden lafza ta'bir olunur." şeklinde açıklar (2014, s. 114).

[34] Dana burnu.

Mithat Sadullah birden fazla kelimeden meydana gelip yalnız bir şeyi gösteren isimler için ism-i mürekkep terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

sakız kabağı, tahtakurusu, yer elması, hanımeli (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 26).

Ahmet Cevat Emre; TSNEL'de birden fazla kelimeden terekküp eden ismi, ism-i mürekkep olarak adlandırır:

ağaç-kakan (bir kuş), kırk-ayak (bir böcek), sivri-sinek (bir haşere), hanım-eli (bir çiçek) vb (Sağol vd., 2004, s. 24). Sağol, LOSN'de ism-i mürekkep teriminin kullanıldığını belirtir (1987, s. 21).

5.1.15. Erkek ve Dişi İsimleri

Selim Sabit, SO'da Türkçede bazen bir şeyin müzekker olduğunu belirtmek için erkek; müennes olduğunu belirtmek için de dişi kelimelerinin isimlerin önüne getirildiğinden bahseder:

dişi arslan ve erkek arslan tanıklarında görüldüğü gibi (2008, s. 10). Koç, SO'da müzekker (eril) ve müennes (dişil) terimlerinin kullanıldığını belirtir (1994, s. 91-92).

Mihri, ismin müzekker veya mü'ennes olması durumunu keyfiyet olarak adlandırır (Atılgan, 2018, s. 256).

Tahir Kenan, isimlerin dişil veya eril olma durumunu keyfiyet olarak adlandırır. Tahir Kenan'a göre isimlerde keyfiyet, müzekker ve müennes olmak üzere iki türdür.

Erkek isimleri: *baba, birâder, amca, dayı, at, öküz, koç, horoz;* dişi isimleri: *ana, hemşire, teyze, hala, inek, koyun, tavuk.* Türkçe isimlerin erkek ve dişi olduğunu ayırt etmek için erkek veya dişi kelimesinin başa eklenmesiyle istenilen gerçekleşmiş olur: *"erkek ester (katır), dişi merkeb (eşek)"* gibi. Fakat evcil hayvanların bazılarında başka isimlerle erkeği dişisinden ayrılmış hatta yavrularına bile çeşitli isimler verilmiştir: *Koç erkek ismi, koyun dişi ismi, kuzu ise yavruya verilen addır. Teke erkek ismi, çebiç dişi ismi, keçi hem erkek hem dişi ismi, oğlak yavruya verilen isimdir. Öküz erkek ismi, inek dişi ismi, sığır hem erkek hem dişi ismi, dana yavruya verilen addır. Camus erkek ismi, manda dişi ismi, tombay hem erkek hem dişi ismi, malak yavruya verilen isimdir. At erkek ismi, kısrak dişi ismi, tay ise yavruya verilen addır. Horoz erkek ismi, tavuk dişi ismi, piliç ise yavruya verilen isimdir* (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 199-200).

Mehmet Rıfat, MOS'ta pek çok lisanda isimler için müzekker ve müenneslik itibarı olsa da Türkçede bu hususun hükmü geçmediğinden kuralları olmadığını ama Osmanlı lisanında kullanılan Arapça kelimelerin bu hâllerine uymak gerektiğini söyler (Tamkoç, 2013, s. 30).

Ömer Sıtkı, KLO'da Arapça kelimelerin müzekker (erkek) ve müennes (dişi) olduklarını belirtir (Aytar, 2019, s. 6).

Raşit, keyfiyyet (isimlerde erkeklik dişilik) terimini kullanıp isimlerin müzekker ve müennes olduklarını dile getirir. Türkçede ise bu durumun görülmediğini müzekker ismi belirtmek için ismin önüne "erkek", müennes bir ismi göstermek için "dişi" kelimesi geldiğini ifade edip *erkek kedi, dişi köpek* gibi tanıklar gösterir. Bazı isimlerin asıl hâllerinde müzekkerlik veya müenneslik bulunduğundan bu isimlerin önüne erkek veya dişi kelimeleri getirilmez. Söz gelimi inek, tavuk, öküz, horoz isimlerine dişi inek, dişi tavuk ve aynı şekilde erkek öküz, erkek horoz denilmez. Farsça müzekker ile müennesin ayrı ayrı isimleri vardır. Söz gelimi *müzekker- merd (erkek), peder (baba), püser (oğlan çocuk), birader (erkek kardeş); müennes- zen (kadın), mader (ana), duhter (kız çocuk), haher (kız kardeş)* gibi. Canlı olup türü insandan olan müzekker isimler için "merd" , müennes isimleri için "zen"; türü hayvandan olanların müzekker ve müennesleri için "ner, made" getirilir. Fakat bu şekil Osmanlı lisanında kullanılmaz. Söz gelimi *müzekker insan: pir mer (ihtiyar adam), müzekker hayvan: şir ner (erkek arslan); müennes insan: pir zen (ihtiyar kadın), müennes hayvan: pire zenşir made (dişi aslan)* gibi (Karataş, 2016, s. 84, 119-120).

Ahmet Rasim; isimlerin müennes veya müzekker olma hâlini, cinsiyetini keyfiyyet terimiyle ifade eder:

Baba, öküz, horoz isimleri müzekker*; ana, inek* isimleri müennestir. Türkçede müennes veya müzekker olduğuna dair bir belirti yoktur. Dişi bir şeyi bildirmek için ismin önüne "dişi", erkek bir şeyi bildirmek için ismin önüne "erkek" kelimeleri getirilir: *dişi arslan, erkek köpek* vb. Bazı isimler asıl olarak müennes veya müzekkerdir. Erkek tavuk veya dişi tavuk denilmez, erkek öküz veya dişi öküz denilmez. Tavuk, inek, horoz veya öküz denilir (Demirci, 2017a, s. 62-63). Abdalla, ANTLO'daki keyfiyyet terimi için "İsimlerin arz ettiği efrâdin cinsîyyetini tefrik için hâ'iz olduğu bir hâssadır." ifadesini kullanır (2016, s. 103).

Şeyh Vasfi, Arapçaya mahsus olan müzekkerlik ve müenneslik terimlerinin Türkçe ve Farsçada olmadığını söyler (Taştan, 2009, s. 29).

Şeyh Vasfi Efendi, Arapça bir ismin müzekker veya müennes olduğunu söyler (Toparlı, 2003, s. 11).

Hüseyin Cahit, "cins" terimini kullanır. İsimlerin delalet ettikleri şahıslar ve hayvanların müennes veya müzekker olma durumunu cins olarak ifade eder. Ona göre Türkçede müzekkerlik ve müennislik ayrımına gerek yoktur. Hayvanların dişiliğini veya erkekliğini bildirmek için kelimelerin önüne dişi veya erkek sıfatı getirilir. Söz gelimi *dişi köpek, erkek kedi* gibi. Dişiliği, erkekliği belli olan hayvan isimlerinin önüne bu sıfatlar getirilemez. Dişi inek, erkek horoz demek doğru olmaz. Hüseyin Cahit ayrıca Arapça isimlerde müzekker ve müennes olmak üzere iki cins olduğunu söyler ve bunların müzekker-i hakîkî ve müennes-i hakîkî terimleriyle ifade edildiğini söyler (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 48-49). Abdalla TSN'de geçen cins terimi için "Cins: İsimlerin delâlet ettikleri eşhas ve hayvânat müzekker yâhut mü'ennes olabilir. İşte bu hâlde "cins" ta'bir olunur" der (2016, s. 152).

Mithat Sadullah isimlerin müzekker (erkek ismi, baba-oğul- öküz) veya müennes (dişi ismi- anne- kız- inek) olmasını keyfiyet terimiyle açıklar. Türkçede müzekkerlik ve müennislik yoktur. Yalnız hem müzekkere hem de müennese delalet eden isimleri ayırmak için böyle kelimelerin başına erkek veya dişi kelimeleri getirilir:

erkek aşçı, kadın aşçı, erkek kedi, dişi kedi, erkek fare, dişi fare gibi. Farsça kelimelerde dişilik ve erillik durumu yoktur. Dilimizde kullanılan ecnebi kelimeler de Türkçe hükmündedir (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 44-45, 48).

Ahmet Cevat Emre, erkek ve dişi isimleri için keyfiyyet-i isim terimini kullanmaktadır. Erkek efrat isimlerine müzekker, dişi efrat isimlerine ise müennes denildiğini söylemektedir. Türkçede müzekkerlik veya müenneslik yoktur. İsmin müzekker veya müennes olmasına keyfiyet denilir. Baba, oğlan, öküz isimleri müzekker; ana, kız, inek isimleri müennestir. Bazı durumlarda erkek ve dişi için aynı isimler kullanılır: erkek kedi, dişi kedi; erkek köpek, dişi köpek. Meslek isimlerinin ayrımı için erkek ve kadın kelimeleri kullanılır. Söz gelimi erkek aşçı, kadın aşçı, erkek hizmetçi, kadın hizmetçi, kadın avukat, kadın doktor gibi (Sağol vd., 2004, s. 28).

5.1.15.1. Erkek İsimleri

Selim Sabit, SO'da Arapçada erkek veya erkek hükmünde olan isimleri müzekker olarak adlandırır:

Ali, esed (arslan), seyf (kılıç) tanıklarında görüldüğü gibi. Farsçada ise bir şeyin erkek olduğunu belirtmek için ismin sonuna "ner" getirildiğini belirtir: *şîr-i ner (erkek arslan)* gibi (Salman, 2008, s. 61, 91). Koç, SO'da eril anlamındaki müzekker teriminin kullanıldığını belirtir (1994, s. 92).

Tahir Kenan, ism-i müzekkerlerin "hakîkî" ve "gayr-i hakîkî" olmak üzere iki türü olduğundan bahseder ve erkek isimleri için müzekker-i hakîkî ve müzekker-i gayr-i hakîkî terimlerini kullanır.

Müzekker-i hakîkî, erkeğe delalet eden kelimelerdir: *recül (yetişkin erkek), ah (kardeş), amm (amca), hâl (dayı), sıhr (enişte), cemel (deve), esed (arslan), hımâr (eşek)* vb. Müzekker-i gayr-i hakîkî, erkeğe delalet etmediği halde erkek farz edilen sözlerdir: *hat, mekteb, kalem, kırtâs (kâğıt), beyit* vb (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 200-201).

Şeyh Vasfi, delalet ettiği şey erkek olan ve alâmet-i te'nisten hâli bulunan kelimeler için müzekker terimini kullanır.

Gösterilen gerçekten erkek olur (*rical: erkek, eb: baba, ahi: erkek kardeş, ibn: oğul, dik: horoz, cemel: erkek deve, humar: eşek, hassân: aygır)* veya gerçekten erkek olmayıp erkek olduğu düşünülür *(hat: yazı, çizgi; kartâs: kâğıt; şecer: ağaç; hacer: taş; beyt: ev, iki mısradan mürekkeb nazm; mektep, kitâp, kalem)* (Taştan, 2009, s. 29).

Şeyh Vasfi Efendi'ye göre müzekkerler ya hakîkî veya i'tibârî olurlar. Erkek isimleri için müzekker-i hakîkî ve müzekker-i i'tibârî terimlerini kullanılır:

Müzekker-i hakîkî; *Ömer, abd (kul), racül (erkek, adam), Osman, esed (arslan), feres (at)* gibi gerçekten erkeğe delalet eden isimlerdir. Müzekker-i i'tibârî; *şecer (ağaç), seyf (kılıç), kalem, bâb (bölüm, kapı), ders (vazife)* gibi aslında erkek ismi olmadığı halde müzekker kabul edilen isimlerdir (Toparlı, 2003, s. 11).

Hüseyin Cahit, erkek isimlerini veya erkek hayvan isimlerini cins-i müzekker kabul eder ve müzekker-i hakîkî olarak adlandırır; eşyaya (nesnelere) delalet eden bazı isimlerin de müzekker-i mecâzî terimiyle ifade edildiğini belirtir (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 49). Abdalla, TSN'de yer alan müzekker-i hakîkî terimi için "Erkek isimleri yahut erkek hayvânların isimleri", müzekker-i mecâzî terimi için "eşyaya delâlet eden isimler" der (2016, s. 152).

Mithat Sadullah Arapçada müzekkerliği, müzekker-i hakîkî ve müzekker-i i'tibârî olarak iki kısma ayırır. Erkek şahıs isimleri veya erkek hayvan isimleri müzekker-i hakikidir:

Ahmet, Ali gibi. Gösterdiği şey gerçekten eril olmayıp Araplarca müzekker olarak dikkate alınan birtakım eşya isimleri müzekker-i i'tibârîdir: *kalem, seyf* gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 45).

5.1.15.2. Dişi İsimleri

Selim Sabit, SO'da Arapça dişi veya dişi hükmünde olan isimleri müennes olarak adlandırır ve şu tanıkları gösterir:

A'işe (Ayşe), Kübra, Zehra. Farsçada ise bir şeyin dişi olduğunu belirtmek için ismin sonuna "mâde" lafzının getirildiğini söyler: *şîr-i mâde (dişi arslan)* gibi (Salman, 2008, s. 61, 91). Koç, SO'da dişil anlamındaki müennes teriminin kullanıldığını belirtir (1994, s. 91).

Mihri, Arapçada müennesin hakîkî ve i'tibârî olmak üzere iki türü olduğunu dile getirir:

Mü'ennes-i hakîkî, kelimeden dişi olduğu anlaşılan kelimelerdir: *bint (kız), vâlide (ana), cedde (nine), nâka (dişi deve)* gibi. Mü'ennes-i i'tibârî, kelimeden dişi olduğu anlaşılmayıp sebebsiz mü'ennes adı verilen kelimelerdir: *cennet, lokma, şerbet, zahmet* gibi (Atılgan, 2018, s. 256).

Tahir Kenan, ism-i müennes olarak adlandırılan dişi isimlerinin hakîkî ve gayr-i hakîkî olmak üzere iki çeşit olduğunu dile getirir:

Müennes-i hakîkî dişiye delalet eden kelimelerdir. Söz gelimi *ammete (hala), halete (teyze), dücâce (tavuk), nâka (dişi deve)* vb. Müennes-i gayr-i hakîkî; dişiye delalet etmediği halde dişi farz edilen sözlerdir: *küre-i arz (dünya), semâ (gökyüzü), dünyâ, âhiret, şems (güneş)* vb. Müennes-i gayr-i hakîkî, iki kısma ayrılır: lâfzî ve ma'nevî. Müennes-i lâfzî, elif veya tâ-i zâide (sonradan eklenen *t* harfi) ile sona eren isimlerdir: *sahrâ (çöl), âhiret* gibi. Müennes-i ma'nevî, müennes belirtisinden uzak olduğu halde müennes olarak değerlendirilen kelimelerdir: *Arab, harb, rûh* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 199-201).

Ömer Sıtkı, KLO'da müennesin, "müennes-i hakîkî" ve "müennes-i itibârî" olarak iki kısım olduğunu belirtir:

Müennes-i hakîkî, dişilik özelliği barındıran zi-ruha (canlıya) mahsus isimlerdir. Söz gelimi *Aişe, Fatıma, Zeyneb* gibi. Müennesi itibârî, lafzen müennesi itibar edilen kelimeler olup kıyâsî veya semâî olur. Müennesi kıyâsî, sonunda ta-i zâide olan kelimelerdir: *ibâdet, gayret, izzet* gibi. Müennes-i semâî, Arapçada müennes olarak değerlendirilen kelimelerdir

fakat Osmanlı lisanında müennes olarak değerlendirilmezler: *arz, akreb, yemin, nakl, nefes* gibi. Ömer Sıtkı, Türkçede ve Farsçada müennes alameti olmadığını söyler. Türkçede müzekker ile müennes genellikle erkek, dişi kelimeleriyle ayrılır. Söz gelimi *erkek kuş, dişi kuş, erkek kedi, dişi kedi* gibi. Bazılarının ismi büsbütün bir başkasına muhaliftir: *horoz, tavuk, at, kısrak* gibi. Bu kelimeler işitilmekle bilinir (Aytar, 2019, s. 6- 7).

Ahmet Rasim, müennes kelimeler için kıyâsî ve semâ'î terimlerini kullanır. Kıyâsî olanlar bir kurala göre yapılır. Arapça kelimelerin sonunda tâ-i te'nis (dişilik bildiren *t* ünsüzü) varsa o kelime müennestir fakat bu tâ okunmaz. Farsça ve Türkçede tâ-i te'nis iki türlü yazılır. Birincisi hâ-i resmiyyeye (a, e ünlülerini gösteren "he" harfi) dönüşür: *ravza, kelime, nokta.* İkincisi uzun tâ yazılıp okunur: *isâbet, nasîhat, uzûbet, âdet* gibi. Arapça kurallara göre tâ-i gerd biçiminde yazılır: *âdeten (âdetlere göre), dâru'l-şafaka (şefkat evi), hâtimetü'l eyyâm (günlerin sonu)* gibi. Arapçada bir de elif-i maksûre ve elif-i memdûde olmak üzere elif-i te'nis vardır. Elif-i maksure, ى biçiminde yazılır: *ünsâ (dişi), da'vâ (dava, mesele)* vb. Elif-i memdûde, elif şeklinde yazılıp bir hemze eklenmesiyle yazılır: *şûrâ, sahrâ* gibi. Müennes-i semâî (kuralsız işitilerek öğrenilen dişil isimler), Arapçadan müennes olarak işitilip öğrenilen isimlerdir: *şems (güneş), arz (yeryüzü), nefis, ayın (ayın harfi), üzn (kulak)* gibi (Demirci, 2017a, s. 63-64). Abdalla, müennes-i kıyâsi için "Bir kâ'ide ile yapılandır. Arabî kelimâtın âhirinde "ta" sûretinde yazılıp üzerine iki nokta konulan "tâ-, te'nîs" var ise o kelime mü'ennestir; lâkin bu tâ okunmaz."; müennes-i semâ'î için "lisân-ı Arabî'den mü'ennes olarak işitilip bilinen isimlerdir "uzn, ayn, nefs, arz, yedd, şems", gibi" demiştir (2016, s. 104).

Raşit, müennes isimlerini "hakiki" ve "gayr-i hakiki" olarak iki kısma ayırır. Müennes-i hakiki, kendi türlerinden erkekleri bulunan müenneslerdir:

Zeynep, nâka (dişi deve) gibi. Müennesi gayr-i hakiki, kendi türlerinden erkekleri bulunmayan müenneslerdir: *rahmet, cennet, hizmet* vb. Müennes-i gayri hakiki, lafzî ve manevî olmak üzere iki kısımdır. Müennes-i lafzi, sonunda alamet-i te'nisten biri olan isimdir: *ahiret, dava, sahra* gibi. Müennes-i manevî, alameti te'nisten hâli olup müennes kabul edilen isimlerdir: *nefs, arz, şems* vb (Karataş, 2016, s. 108-109).

Şeyh Vasfi, delalet ettiği şeyin dişi olduğu kelimeleri müennes terimiyle ifade eder. Kelimeler ya hakikaten dişi olur ya da hakikaten dişi olmayıp dişi itibar edilir. Gerçekten dişi olanlar mü'ennes-i hakikidir:

ümme (ana), ahte (kız kardeş), bint (kız), nâke (dişi deve), remke (kısrak- dişi at), atan (dişi eşek) gibi. Delalet edilen hakikaten dişi olmayıp dişi kabul edilenlere müennes-i i'tibâr denir. Müennes-i i'tibârî, kıyâsî ve semâ'î olmak üzere iki kısımdır. Müennes-i kıyâsî, 'alâmât-ı te'nisden (dişilik işaretlerinden) biri olan kelimedir. 'Alâmât-ı te'nis, tâ-i te'nis ve elif-i te'nis olmak üzere iki çeşittir. Tâ-i te'nis, asıl kelimeden olmayıp sonradan eklenen tâ'ya denir. Söz gelimi *şalâtü'l-magrib, rahmetullah*. Elif-i te'nis maksure ve memdûde olmak üzere iki türdür. Elif-i te'nîs-i maksûre, kelimenin sonuna çoğunlukla "ya" şeklinde yazılıp elif gibi okunan harftir: *da'vâ, fetvâ* gibi. Elif-i te'nîs-i memdûde, kendinden sonra bir hemze olan ve üst taraftaki harfin fethasını yukarıya çeken eliftir: *sahrâ, 'ulemâ*. Mü'ennes-i semâ'î, alâmet-i tenisten hâli olduğu halde müennes-i itibar edilen kelimedir: *Meryem, Zeynep, Mısr, Elif, evâhir* gibi (Taştan, 2009, s. 30-34).

Şeyh Vasfi Efendi'ye göre, müennesler hakîkî veya i'tibârî olurlar. Müennes-i hakîkî gerçekten dişi olan isimlerdir:

Zeynep, Fatma, imree (kadın), hadîce (vaktinden önce doğan kız çocuğu), üm (anne), bint (kız) tanıklarında görüldüğü gibi. Müennes-i i'tibârî, sonunda alamet-i tenis (müenneslik alameti olan elif-i zâide ve tâ-i zâide) denilen çoğunlukla "ye-elif" harfi bulunan ve müzekker harfler bulunmaksızın müennes olarak kabul edilen isimlerdir. Müennes-i i'tibârî, müennes-i i'tibârî-i kıyâsî ve müennes-i i'tibârî-i semâî olmak üzere iki kısımdır. Müennes-i i'tibârî-i kıyâsî, sonunda müenneslik alameti olan elif-i zâide ve tâ-i zâide bulunan isimlerdir. Söz gelimi *hikâye, merhamet, sahra, dava, sahife* gibi. Lisanımızda tâ-i zâide ya noktaları atılarak hâ-i resmiyye (a, e ünlülerini gösteren "he" harfi) şekline konur veya tâ-i tavîleye dönüşür. Söz gelimi *dâiretü'ş-şems, bilâ-ücret* tamlamaları *dâire-i şems, ücretsiz* şekillerinde yazılır. Müennes-i i'tibârî-i semâî, sonunda müenneslik alameti olan elif-i zâide ve tâ-i zâideden biri bulunmadan müennes kabul edilen kelimelerdir: *zirâ' (bir uzunluk ölçüsü), kadem (adım), firdevs (cennet)* gibi (Toparlı, 2003, s. 12).

Hüseyin Cahit, kadın isimlerini veya dişi hayvan isimlerini cins-i müennes kabul eder ve müennes-i hakîkî olarak adlandırır; eşyaya delalet eden bazı isimlerin müennes-i mecâzî terimiyle ifade edildiğini söyler (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 49). Abdalla, TSN'de geçen müennes-i hakîkî terimi için "Kadın isimleri yahut dişi hayvânların isimleri"; müennes-i mecâzî terimi için "eşyaya delâlet eden isimler" der (2016, s. 152).

Mithat Sadullah Arapçada müennesliği, müennes-i hakîkî ve müennes-i i'tibârî olarak iki kısma ayırır. Dişi olarak yaratılan şeyleri gösteren isimler müennes-i hakikidir:

Fatma, valide tanıklarında görüldüğü gibi. Gösterdiği şey gerçekten müennes olmayıp Arapça addedilen isimler müennes-i i'tibârîdir: *dava, nokta, nefis, yed* gibi. Müennes-i i'tibârî de semâî ve kıyâsî olmak üzere iki kısımdır. Semâî müennes-i i'tibârî, dişiye delalet etmediği gibi müennes alametlerine sahi olmayıp yalnız Arapça müennes olarak değerlendirilen isimlerdir: *yed (el, güç), nefis* gibi. Kıyâsî müennes-i i'tibârî, sonunda müennes alametlerinden biri bulunan kelimelerdir. Sonlarında tâ-i merbûte (tâ-i zâide de denilir) bulunan Arapça kelimeler müennestir: *risâle, şube, ticaret, kıraat, merhamet* vb. Müennes alametlerinden ikincisi, elif-i maksure (bazı Arapça kelimelerin sonunda ى şeklinde yazılır)dir: *da'vâ, ûlâ (ilk, birinci), uzmâ (büyük)* gibi. Bazı kelimelerin sonunda (ا) şeklinde yazılan elif ise elif-i memdûdedir: *sahrâ, şehlâ* gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 45-47).

5.1.16. Teklik ve Çokluk İsimleri

5.1.16.1. Türkçede Teklik ve Çokluk İsimleri

Süleyman Hüsnü Paşa, isimlerin sayıca müfret ve cem olmak üzere iki türü olduğunu söyler. Müfret terimini, göze görünen veya akla gelen ismin bir olması; cem terimini de birden fazla olması şeklinde anlatır ve Türkçede tekil olan isimlerin sonlarına "-lAr" eki getirilmesiyle o ismin cem olduğunu belirtir ve şu tanıklara yer verir:

kuş, kuşlar; dağ, dağlar (Toparlı & Yücel, 2018, s. 6). Koç, İST'de tekil anlamında müfred ve çoğul anlamında cem' terimlerinin kullanıldığını bildirir (1994, s. 55, 60). Erkuş, İST'de ism-i cem terimini "İsimler sayıca iki türlü olur. Birine müfred, birine de cem' derler. Göze görünen veyâhud hatıra gelen isim bir olur ise müfred ve birden ziyâde olur ise cem' dirler."; ism-i müfred terimini de "İsimler sayıca iki türlü olur. Birine müfred, birine de cem' derler. Göze görünen veyâhud hatıra gelen isim bir olur ise müfred ve birden ziyâde olur ise cem' derler." şeklinde izah eder (2014, s. 107, 114).

Selim Sabit, SO'da teklik ismi için müfred, çokluk ismi için cem terimini kullanır. İsimlerin beyan ve ifade ettiği şey bir ve yalnız ise müfred *(at ve ot)*, değil ise cem' *(atlar, otlar)* denilir. Cem, müfretlerin sonuna "-lar" veya "-ler" ekinin ilave edilmesiyle yapılır. Fakat sayılara yakın olan isimler her ne kadar birden fazla şeyi ifade etseler de çokluk eki almayarak tekiller gibi kullanılırlar. Yirmi beş kuruş denilip yirmi beş kuruşlar denilemez. Özel isimler daima tekil olarak kullanılıp çoğul yapılamadığından dolayı Bursalar ve Tunalar demek uygun değildir (Salman, 2008, s. 9). Koç; SO'da cem (1994, s. 80), müfred

(1994, s. 91) terimlerinin kullanıldığını belirtir. Erkuş, SO'da ism-i cem'i "ikiden fazla şey'i beyân ve ifâde iden kelimeler"; müfredi de "yalnız bir şey'i ifâde iden kelimelerdir" şeklinde izah eder (2014, s. 108, 114).

Halit Ziya, isimlerde müfret ve cem olmak üzere iki kemiyyet (nicelik) olduğundan söz eder. İsim yalnız bir şeyi ifade ederse müfret, birden fazla şeyi ifade ederse cemdir:

baba- çocuk (müfret); *babalar- çocuklar* (cem) (Türkay, 2018, s. 16). Erkuş, KLT'de geçen ism-i cem terimini şöyle ifade eder:

"Eğer isim yâlnız bir şey ifâde ider ise müfreddir. (bâbâ), (çocuk) gibi. Eğer birden ziyâde şey ifâde ider ise cem'dir, (bâbâlar), (çocuklar) gibi." (2014, s. 107). Erkuş, ism-i müfred terimini de "Eğer isim yâlnız bir şey ifâde ider ise müfreddir. (bâbâ), (çocuk) gibi." şeklinde açıklar (2014, s. 113).

Mihri; kemiyyet terimini kullanıp onu, kelimenin bildirdiği şeyden bir veya birden fazla göstermesi durumu olarak açıklar. Kelimenin teki göstermesi durumunu müfred, birden fazla göstermesi durumunu da cem' terimiyle izah eder:

kitap (müfred), gemiler (cem), ev (müfred), evler (cem), el (müfred), eller (cem), baş (müfred), başlar (cem) tanıklarında görüldüğü gibi. Eğer kelime tekilse muzâfun ileyhde -nIn, mef'ûl-ün bihde "-yI", mef'ûl-ün ileyhde "-ye/ya" eklenir; cem' ise hiçbir değişme olmaz, kelime ile ek arasına "-lAr" eki gelir. Söz gelimi *kaya- kayalar, kapı- kapılar, arı- arılar, dere- dereler, kayanın- kayaların, kapının- kapıların, arının- arıların, derenin- derelerin, kayayı- kayaları, kapıyı- kapıları, arıyı- arıları, dereyi- dereleri, kayaya- kayalara, kapıya- kapılara, arıya- arılara, dereye- derelere* gibi. Eğer kelime Türkçeyse kâf tekilin yalnız yönelme, yükleme ve tamlama hâllerinde değişir: *balık- balıklar, balığın- balıkların, balığı- balıkları, balığa- balıklara* (Atılgan, 2018, s. 144-147). Abdalla, MSO'da geçen kemiyyet terimi için "Kelimenin mefhûmdan bir veya birden ziyâde ferd göstermesi hâletidir. Söz gelimi bizim kitâb dense burada kitâb müfreddir. Çünkü bir ferd yani bir tek gösterir." der (2016, 77).

Şemsettin Sami, teklik ve çokluk isimleri için ismin iki adedi olduğunu söyleyip bunları müfret ve cem diye belirtir. Müfret, bir şahıs veya şey bildirirken cem, birden fazla şahıs veya şey bildirir. Cem müfredin sonuna "-ler" hecesinin eklenmesiyle olur. Bu hece ismin sesi ince ise "-ler", kalınsa "-lar" okunur:

ev- evler, bel- beller, av- avlar, bal- ballar gibi (Hamit, 2009, s. 54). Erkuş, NUST'ta ism-i cem terimini "Cem' ki birden ziyâde şahıs veyâ şey' beyân ider."; ism-i müfred terimini de "bir şey'i ifâde iden kelimelerdir." şeklinde açıklar (2014, s. 108, 114).

Tahir Kenan, nicelik bildiren isimler için kemiyet terimini kullanır ve Türkçede olan iki türünden bahseder: müfred (tekil), cem (çokluk). Müfred, tek olanı gösterir:

adam, şehir, kasaba, köy vb. Cem birden fazla olana işaret etmekle birlikte "-lAr" eki ilave edilir: *ev- evler, dükkân- dükkânlar, mağaza- mağazalar, bina- binalar, söz- sözler* vb. Tanıklarda görüldüğü üzere, Arapça ve Farsça kelimelerin tekilleri Türkçede "-lAr" eki ile çoğul yapılabilir. Fakat bu isimlerin esasen çoğul yapılmaması gerekir. Söz gelimi *ebniye (binalar), esvâb (giyecek şeyler), erkân (devletin ileri gelen kimseleri), eşyâ (nesneler, şeyler), esnâf (el zanaatları veya ticaretle geçinen kimselerin adı), akrabâ (aralarında soyca yakınlık bulunanlar), elbise (giysiler), evlâd (çocuklar), tüccâr (ticaret yapanlar), havâdis (haberler), talebe (istekliler), fukarâ (fakirler), ketebe (katipler), vukûât (vakalar, hasideler)* vb. kelimeler zaten Arapça çokluk kelimeleridir. Ebniyeler, eşyâlar, akrabâlar, fukarâlar demek yanlıştır. Bir ismin önüne "her" veya "iki, dört, on" kelimeleri gelirse kelime bütününü ifade edeceğinden artık "-lAr" ilave edilmesi gerekli değildir: *her insan, her hayvan, her devlet, her millet, iki insan, beş hayvan, yedi devlet, üç hükümet* vs. gibi. Her devlet dediğimizde hiçbir devlet dışarıda kalmamış olur. Hâlbuki devletler diyecek olursak ibaredeki amaca göre birçok, birkaç veya ne kadar devlet varsa cümlesi anlaşılabilir. İsm-i haslar (özel isimler), edat-ı cem (çokluk eki) almazlar. Fakat bazen bir isimde bulunan eşhâs-ı müteaddideyi imâ için "-lAr" ilave edildiği görülür: *Napolyonlar, Borbonlar* gibi. Bazen mübalağa, tazim (büyük sayma, saygı gösterme) veya tezyif (bir şeyi değersiz göstermek) için cem biçiminde ortaya konulur. *"Kendisinin kerem ü sehâsı (cömertliği) lütf u ihsânı (iyiliği, yardımı) o kadar bol idi ki yanında nice hâtemler (elmas yüzükler, mühürler) kalırlardı."* (Mübalağa) *"Bugün baykuşlara mevâ olmuş bulunan Babil harâbesi vaktiyle Keyhüsrevlere, Dârâlara, İskenderlere pây-i taht olmuş idi."* (Tazim) *"Fransa'da nice ceneral (bolanje)lerin ipliği bâzâra çıkmıştır."* (Tezyif) (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 204-206). Erkuş, KLT'de ism-i cem terimini "Birden ziyâde şey'e delâlet itmekle ismin âhirine "lar" ilâve olunur."; ism-i müfred terimini de "ferd-i vâhide delâlet ider." şeklinde açıklar (2014, s. 107, 114).

Mehmet Rıfat, MOS'ta somut isimlerin cins isim veya özel isim olduğu fark etmeden bir tanesine veya bir cinsin birkaç tanesine birden bağlı olup bir tanesini bildirmesini müfred, daha fazlasını bildirilmesini cem' terimiyle ifade eder:

çiçek (müfred), çiçekler (cem) gibi. Türkçe müfretleriyle Osmanlı lisanında kullanılan Arapça ve Farsça müfret kelimeleri cem yapmak için sonlarına "-lAr" eklenir: *yemiş- yemişler, ev- evler, mektep- mektepler, bina- binalar, hane- haneler, bağ- bağlar* gibi. Osmanlı lisanında kullanılan Arapça ve Farsça müfretler Türkçe kuralla cem yapılarak kullanıldıkları gibi kendi kurallarıyla olan cemleri de kullanılır. Yalnız Farsçanın "-hâ" ile olan cemleri kullanılmaz. Söz gelimi *mektep, bina, zen, mert kelimelerinin mekâtip, ebniye, zenân, merdân* cemlerinin kullanılıp hane, bağ kelimelerinin cemleri olan hanehâ, bağhâ kelimelerinin kullanılmadığı gibi (Tamkoç, 2013, s. 30).

Mehmet Rıfat, HLO'da cins isimlerin bir tanesi için müfred, birden fazlası için de cem' terimini kullanır. Türkçede tekili çoğul yapmak için sonuna "-lAr" getirildiğini söyler ve şu tanıkları gösterir:

müfred- *kuş, ada, ırmak;* cem- *kuşlar, adalar, ırmaklar*. Ayrıca ism-i mekânların cemine *kümesler, kaleler, çiçeklikler, kuşluklar, mezarlıklar, kandillikler;* ism-i zamânların cemine *aylar, günler* tanıklarını verir. Bununla birlikte Mehmet Rıfat, ism-i mürekkep görevinde olan isim tamlamalarında tamlayan ve tamlananın ayrı ayrı cem edilmeyeceğinden muzaf olan kelime cem olduğu halde ya-yı izâfe (tamlama y'si) aldıktan sonra birleştirildiğinden bahseder: *kapı perdeleri, çınar ağaçları, Van kedileri, soba boruları, bağçe safaları* gibi. Bu tamlamalar kapılar perdeleri, kapılar perdesi, çınarlar ağaçları, çınarlar ağacı, Vanlar kedileri, Vanlar kedisi şeklinde oluşturulamaz. Tamlayanın "kâf"lı ve tamlananın "ya"lı olanlarında ise tamlayanın cem, tamlananın müfret; tamlayanın müfred, tamlananın cem veya her ikisinin de cem olması mümkündür: *kâtibin kalemi, kâtiblerin kalemi, kâtibin kalemleri, kâtiblerin kalemleri, evin sahibi, evlerin sahibi, evin sahipleri, evlerin sahipleri* gibi (Kaya, 2016, s. 48, 185-186).

Ahmet Rasim, bir ferdi veya bireyleri gösteren, sayı bildiren isimler için kemiyyet terimini kullanır. Yalnız bir şeyi, bir kişiyi ifade eden ve sonunda çokluk belirtisi olmayan isimler için müfred terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

kitap, kalem, kâğıt. Birden fazla şey ifade eden ve sonuna "-lAr" eki getirilen isimler için cem' terimini kullanır: *kitaplar, kalemler, kâğıtlar* gibi. Özel isimler cem edilmez ama bazı istisnalar vardır. Bir isimde efrâdı bildirmek için *Napolyonlar;* bir isimde kişilere benzetme

olursa "*İbni Sînâlar, Farabîler şarkta yetişmiştir."*; tarihte aynı soydan gelenleri göstermek için *Bourbonlar, Gollar, Vizigotlar;* abartı ve aşırılığı belirtmek için *"Sultan Mehmet Hünyadları kahr etmiş, İskenderlere gıpta-bahş olmuş (imrenilen) bir cihângîrdir (imparatordur)."* denilebilir. (Demirci, 2017a, s. 64, 72). Abdalla, ANTLO'da geçen kemiyet terimi için "İsm-i cinslerin bir hâssasıdır ki âhirlerine ârız olan bir tahavvülden nâşi' bir ferdi veya müte'addid efrâdî göstermek iktidârını hâ'iz bulunur." der (2016, s. 104).

Mehmet Sadık, müfret olan isimlerin sonuna "-lAr" eki getirilmesiyle çoğul yapıldığını söyler:

kendler, ırmaklar gibi. Ayrıca çokluk isimlerinin ahvâl-i erba'asına (ismin dört hâli); *kendler- kendlerni, kendlerga, kendlernin, yıgacı (ağacı)* tanıklarını verir. Mehmet Sadık, ism-i tasgîrlerin "-lAr" ekiyle çoğul yapıldığını belirtip *üygineler (evceğizler), balağınalar (çocukcağızlar), yumalakkınalar (yuvarlacıklar)* gibi tanıklar gösterir. İşaret adlarının cemleri ise *bular (bunlar), şolar (şunlar), alar (onlar), bullar (bunlar), şollar (şunlar), ollar (onlar)* gibidir (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 11, 13, 16).

Ömer Sıtkı, MKLO'da bir manasında olan müfred ve birden fazla olan manasında olan cem terimini kullanır. Türkçede çokluk eki (-ler) Türkçe kelimelere eklendiği gibi Arapça ve Farsça kelimelere de eklenir:

evler, beyitler, hâneler gibi. Arapça ve Farsça kelimeler tekrar (-ler) ekiyle çoğul yapılamaz: masârifler (masraflar, harcamalar), cüsmanlar (vücudun tamamı), mektebler demek uygun değildir. Özel isimler cemlenemezler. Fakat bazen ünlü şahıslar bu husus dışındadır: *Şinasiler, Hamidler* gibi (Denduş, 2019, s. 64- 65).

Raşit, kemmiyyet terimini kullanır. Cins isimlerin bir şeyi bildirirse müfret, birden fazla şeyi gösterirse de cem' terimini aldığını söyler. Bir tekil ismi cem' yapmak için sonuna Türkçe edat-ı cem' olan "-lAr" eki getirilir:

evler, gemiler gibi. Son hecesi kalın ünlü olan tekil isimleri "-lar" gibi okumak gerekir: *kuş- kuşlar, taş- taşlar, limon- limonlar*. Özel isimler cem edilmezler. Fakat bir isimde bulunan şahıslara benzetme amacı olursa veya meşhur isimlerde fertler kastedilirse cem edilebilirler: *Napolyonlar, Farabiler, İbn-i Sinalar, Gollar, Burbonlar* gibi. Söz, şiddet ve abartma gösterme amacındaysa özel isimler yine cemlenirler: "*Sultan Mehmet, İskenderler bile gıpta bahş olmuş bir satvet-i cihangirâneye (güçlü, dünyanın büyük bir bölümünü eline geçiren kimseye, imparatora) malik idi."* gibi. Cins isimler ise "-ler" eki almaz. Söz

gelimi üç limon, beş portakal denilip üç limonlar, beş portakallar denilmez. Türkçede kullanılan Arapça ve Farsça isimleri Türkçe "-ler" ekiyle çoğul yapmak ise uygundur: *tabaklar, haneler* gibi. İsm-i mekânın, asli ve kıyâsî olanları "-ler" ile cemlenir: *dikenlikler, kömürlükler, çalılıklar, odunluklar* gibi. Türkçe kurallara göre yapılan ism-i tasgirler çoğunlukla "-ler" ile cemlenir: *derecikler, odacıklar, köyceğizler, kuşcağızlar, hanecikler, dükkâncıklar* gibi. Alet isimleri de diğer isimler gibi "-ler" eki ile cemlenir: *süzgüler, burgular (matkaplar)* gibi (Karataş, 2016, s. 82-84, 86, 89, 90).

Şeyh Vasfi Efendi, teke delalet eden kelimeler için müfret, çok olana delalet eden kelimeler için de cem terimini kullanır. Türkçede müfret kelimeyi cem yapmak için sonuna "-lAr" getirilir:

su- sular, ağaç- ağaçlar, gemi- gemiler gibi. Özel isimlerin "-lAr" eklenerek cemi mümkün olmasa da bazen *Gazâlîler, Zemahşerîler, İbn-i Sînâlar* gibi meşhur olan isimler cem halinde kullanılabilir. İsmin cem yapılması teşbih ve mübalağa anlamları ifade edebilir: "*Gazâlîler, Zemahşerîler, İbn-i Sînâlar büyük büyük hizmetlerle namlarını ibkâ etmişlerdir (yaşatmışlardır).*", *Fuzûliler, Bâkîler, Şinâsiler pek nadir vücuda gelen zevâttandır (kişilerdendir).* Kartal ve muallim gibi bazı isimler anlamlarına göre cins isim, özel isim veya sıfat olabilirler. Söz gelimi, kartal kelimesi kasaba anlamındaysa özel isim olur. Muallim kelimesi, Arapça öğreten manasında sıfat olup Türkçede sıfat da isim de olabilir (Toparlı, 2003, s. 8-9). Ataşe, amiral, anafor, avukat, aktör, balo, balkon, baraka, bando, bandıra, banker, prens, program, tuvalet, doktor, general gibi yabancı lisanlardan Türkçeye alınan ecnebi kelimelerin ceminde mef'ûl (yapılan işin etkisinde kalan), muzâf (belirtilen), muzâfun ileyh (belirten) hâllerinde ve diğer hususlarla imlasında Türkçede geçerli olan kurallar korunur (Toparlı, 2003, s. 10). Erkuş, MYSO'da ism-i cem' terimini "vâhidden ziyâde delâlet iden kelime", ism-i müfred terimini de "vâhide delâlet iden kelime" şeklinde tanımlar (2014, s. 107, 113).

Hüseyin Cahit, nicelik bildiren kelimeler için kemiyet terimini kullanır. Kemiyeti, cins isimlerin bir veya birden fazla şahıs ve nesneye delalet etmeleri olarak tanımlar. Türkçede müfret ve cem olmak üzere iki kemiyet türünden bahseder. Yalnız bir şeye delalet eden isimler müfrettir:

kitap, kalem, kedi vb. Birden çok nesneyi ifade eden isimler ise cemdir: *kitaplar, kalemler, kediler* vb. İsimleri cem yapmak için sonuna "-lAr" eklenir: *mektep: mektepler, su: sular* vb. Birleşik isimlerde çokluk eki olan "-lAr" sadece sondaki kelimeye gelir: *sivrisinek: sivrisinekler* vb. Kelimenin sonunda tamlamaya delalet eden "ی" varsa çokluk eki bundan

önce yazılır: *hanımeli: hanımelleri* gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 51-52). Abdalla, TSN'de geçen kemiyet kelimesi için "İsim cinslerin bir veya müte'addid eşhas ve eşyaya delâyet etmelerine kemiyet ta'bir olunur." der (2016, s. 152). Erkuş, TSN'de bahsedilen ism-i cem' terimini "Müfred oldıgı hâlde zihinde müte'addid eşhâs ve eşyâ fikrini uyândırân isimler"; müfred terimini de "yalnız bir şey'e delâlet iden isimler" olarak tanımlar (2014, s. 108, 114). Hüseyin Cahit, gerekli olduğu durumlarda ism-i haslara "-lAr" edât-ı ceminin eklenebileceğini söyler: "*Sınıfımızdaki Ahmetlerin kâffesi (hepsi) taşralıdır."* gibi. İsmi haslar cem yapıldığında bireyleri bildirme amacı taşır ve o isimlerde olan şahsa benzer kişiler kastedilir: *"Fuzûliler, Nedîmler pek nâdir yetişir*." gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 55).

Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip, müfret ve cem terimlerini kullanır. Bir ismin yalnız bir şahsı, bir hayvanı, bir şeyi gösterdiği zaman müfret hâlinde olduğunu söylerler ve şu tanıklara yer verirler:

balık, balıkçı. Bir ismin birçok şahsı, birçok hayvanı, birçok şeyi gösterdiği zaman da cem hâlinde olduğunu ifade ederler ve *balıklar, balıkçılar* tanıklarını verirler. Bununla birlikte tekil bir ismi çoğul hâle getirmek için o ismin sonuna "-lAr" eki getirildiğini söyleyip *masa- masalar, sıra- sıralar, vazife- vazifeler* gibi tanıklara da yer verirler (Karaörs, 2018, s. 9, 12).

Mithat Sadullah cins isimlerin bir şahsı, bir hayvanı, bir şeyi veya birden fazla şahsı, hayvanı, şeyi göstermelerini kemiyet terimiyle ifade eder. Yalnız bir şeyi ifade eden kelimeler müfrettir:

ev, kapı, kuzu, taş, ağaç gibi. Birden fazla şahsı, hayvanı, şeyleri gösteren kelimeler cemdir: *evler, kapılar, kuzular, taşlar, ağaçlar* gibi. Türkçede tekil bir kelimeyi hangi lisana ait olursa olsun çoğul yapmak için sonuna "-lEr" getirilir: *evler, bardaklar* (Türkçe); *devletler, kalemler* (Arapça); *bahçeler, haneler* (Farsça); *komiserler, şümendüferler (şimendifer- demir yolu, tren)* (Ecnebî). Mürekkep isimlerin ceminde "-lEr" eki son kelimeye getirilir: *sivrisinekler, sakız kabakları, hanımelleri, bal arıları* tanıklarında olduğu gibi. İsm-i hâsları çoğul yapmak için ismin sonuna bazen "-lAr" eki getirilebilir. Söz gelimi, aynı isimdeki şahıslar söylenmek istenirse *"Ahmetler geldiler.";* tarihî aileleri ve onların tanınmış fertlerini göstermek gerekirse *"Sâmâniler, Kaçarlar, Köprülüler, Burbunlar";* milletlere delalet ederse *"Türkler, Macarlar";* bazı büyük adamların isimleri teşbih ve tazîm (hürmet) amacıyla kastedilirse *"Hamitler, Fikretler, Mustafa Kemaller pek az yetişir."* ifadeye kuvvet ve şiddet verilmek istenirse *"Müteşebbis (girişimci) ve faal bir*

adam, hayatını kazanmak için icâbederse Hindistanlara, Cavalara, Afrikalara gider." gibi kullanımlar görülebilir (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 29-30). Tamlamalarda, tamlayanın gösterdiği şey birden fazlaysa yalnız tamlayan cemlenir: *çocukların kitabı, insanların yüzü* gibi. Tamlananın gösterdiği şey birden fazlaysa yalnız tamlanan cemlenir: *ağacın dalları, çobanın kuzuları* gibi. Tamlayan ve tamlananın gösterdiği şeyler birden fazlaysa ikisi de cemlenir: *çocukların kitapları, ağaçların dalları* gibi. Özel isim olarak kullanılan izâfi terkipler asla değiştirilmez; müfret ise müfret, cem ise cem olarak kullanılır: *Tuna Nehri, Paşa bahçesi, Alp Dağları* gibi. Tamlayan ve tamlanan Arapça bir mastar veya isim olursa duruma göre çokluk eki alabilirler: *insanların gayreti, insanların gayretleri, muallimlerin nasihati, muallimlerin nasihatleri* gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 56-57).

Ahmet Cevat Emre, cins isimlerin tek bir şeyi işaret eden veya çok sayıda şeyi isimlendiren manası olabileceğini ifade etmektedir. Adet cinsinden olan bu isimler için kemmiyyet-i isim terimini kullanır. İsim, tek bir şeyi gösterirse "müfret" olur:

kitap, taş, medrese, kedi, köy gibi. Birden fazla olursa "cem" olur: *kitaplar, taşlar, medreseler, kediler, köpekler* gibi. İsmi mürekkeplerin "cem" i son kelimeye "-lar" eklenmesiyle gerçekleşir: *ağaç-kakan, ağaç-kakanlar; sivri-sinek, sivri-sinekler; hanım-eli, hanım-elleri.* Arapça ve Farsça gibi ecnebi lisanlardan alınan kelimelerin "cem" i de "-lAr" eklemesiyle olur: *telgraf, telgraflar, vapur, vapurlar*. İsmi haslar ancak şu vazifelerde cemlenir: Bir isimde olan kişilerin cümlesi kastedildiği zaman- "*Selâtin-i Osmânîden Mehmetler devlete büyük hizmetler etmişlerdir.";* bir isim meşhur (herkesçe bilinen) zata ait olduğunda: "*Nedimler, Fuzûlîler, Fikretler nadir yetişir.";* tarihi ailelere ait olduğunda: *Köprülüler, Kaçarlar, Borbonlar;* milletlere işaret ettiğinde: *Osmanlılar, İngilizler, Romalılar;* anlama şiddet ve abartma katmak gerektiğinde: "*Napolyon, Almanyaları, İtalyanları titretirken bile Fransa'nın saadeti maddiyyesi temin edilmemişti*. *Sultan Selim, Dârâlara … İskenderlere gıbta-fermâyi satvet (güçlü) olmuş bir cihan-girdir"* tanıklarında görüldüğü gibi (Sağol vd., 2004, s. 29-30). Sağol, LOSN'de kemiyyet-i isim, müfred, cem terimlerinin kullanıldığını belirtir (1987, s. 21).

5.1.16.2. Arapça Teklik ve Çokluk İsimleri

Selim Sabit; SO'da Arapça isimlerde kemiyyetin müfred, tesniye ve cem olmak üzere üç kısımdan oluştuğunu söyler. Müfred, yalnız bir şeyi ifade eden kelimelerdir:

hacer (taş), şecer (ağaç) gibi. Tesniye, iki şey bildiren kelimelerdir: *hacereyn, şecereyn, hacerân, şecerân* gibi. Cem, ikiden fazla şeyi beyan eden kelimelerdir ve iki türdür: cem'-i sâlim, cem'-i mükesser. Cem'-i sâlim, müfredinin sigası bozulmayarak "-ın", "-ûn" veya "ât" ilave edilmesiyle yapılır: *risâle (mektup)- risâlât (mektuplar), derece- derecât* gibi. Cem'-i mükesser, müfredin genel yapısı bozularak yapılır: *emsal (misaller), kütüb (kitaplar), rüteb (rütbeler), ricâl (erkekler), niâm (nimetler)* gibi (Salman, 2008, s. 61-62, 65).

Mihri, Arapçada kemmiyetin müfret, tesniye ve cem olmak üzere üç derecesinin bulunduğunu belirtir. Tesniye, bir cins şeyden iki tane gösterir. Nitekim *şecer ağaç, şecereyn iki ağaç* demektir. Tesniyye kelimenin sonuna "-yn" veya "-ân" getirilmesiyle yapılır: *sâhil (kıyı), sâhileyn- sâhilân (iki kıyı); mutasarrıf, mutasarrıfeyn- mutasarrıfân (iki sahip); hums (beşte bir), humseyn- humsân (beşte iki).* Cem, ikiden fazlayı gösterir: *me'mûreyn (ikiden fazla memur) sefâ'in (ikiden fazla gemi)*. Cemin üç türü vardır: cem'-i müzekker-i sâlim, cem'-i mü'ennes-i sâlim, cem'-i mükesser. Cem'-i müzekker-i sâlim; müzekkerlere mahsûs olup müfredin yapısı bozulmayan cemlerdir, kelimenin sonuna "-în" veya "ûn" ilave edilmesiyle meydana gelir: *Müslim (Müslüman bir erkek), müslimîn- müslimûn (Müslüman erkekler); mecrûh (yaralı), mecrûhîn- mecrûhûn (yaralılar)* tanıklarında görüldüğü gibi. Cem'-i mü'ennes-i sâlim; müenneslere has olup müfredin yapısı bozulmayan cemlerdir, kelimenin sonuna "-ât" dâhil edilmesiyle oluşur: *Müslime (Müslüman bir kadın), müslimât (müslüman kadınlar); semere (meyve), semerât (meyveler), 'alâmet (nişâne, belirti), alâmât (nişâneler, belirtiler).* Kelime "-ât" ile biterse "te" kaldırılır, "vav"a dönüşür: *salat- salavât (dualar), berât- beravât (fermanlar)* gibi. Cem'-i mükesser, müfredin yapısı bozulmadan müzekker ve müenneslerle kullanılan cemlerdir: *me'mûr- me'mûrîn* gibi (Atılgan, 2018, s. 258- 263).

Şemsettin Sami'ye göre *ketebe (kâtipler), ulema (âlimler, bilginler), amele (işçiler), aza (üyeler, organlar), ahali (halk, insan topluluğu)* gibi Arapça cem hâlinde alınmış bazı isimler vardır. Bunların sonunda "-ler", "-lar" hecesinin ilavesi gerekmese de içlerinden bazısı Türkçede tekil gibi kullanıldığından onların sonuna "-lar", "-ler" eklenmesi uygun olabilir. Söz gelimi *aza: azalar, evlâd: evlâdlar* vb. Bazen Arapçadan tesniye hâlinde alınan isimler kullanılıp bunların sonlarına "-eyn" getirilir. Söz gelimi *devleteyen (iki devlet), şahseyn (iki şahıs)* gibi (Hamit, 2009, s. 54-55).

Ömer Sıtkı, KLO'da tesniye teriminin Arapçaya mahsus olduğunu belirtir. Kelimenin sonuna ya'nın öncesi meftûh (üstünlü) okunmak üzere ya ile nun veya elif ile nun

getirilerek yapılır: *kâtibeyn, sâlisân (üçüncüler), mektûbeyn* gibi. Arapçada cem, cem‘-i sâlim ve cem‘-i gayr-ı sâlim olmak üzere iki türlüdür. Cem‘-i sâlim; cem‘-i müzekker sâlim ve cem‘-i müennes sâlimden oluşur. Cem‘-i müzekker sâlim, bazı müzekker isimlerin sonuna “-yn” veya “-ûn” eklenmesiyle oluşur: *sâbıkeyn (öncekiler, geçmişler), sâbıkûn, sâhireyn (büyücüler), sâhirûn, muallimin, muallimûn* gibi. Cem‘-i müennes sâlim, bazı müennes kelimelerin sonuna “-ât” getirilerek yapılır: *sî’e (işaret)- sî‘ât, sadme (çarpma)- şademât, zirâ‘ (dirsek ile orta parmak ucu arasındaki uzaklık) - zirâ‘ât* gibi. Cem‘-i gayr-ı sâlim, kelimenin sîgası bozularak yapılan cemlerdir ve cem‘-i mükesser de denilir: *ilm- ‘ulûm; beyt- buyût- ebyât; belde- bilâd: şehirler, memleketler; ni‘met- ni‘am; rütbe- rütab; mekteb- mekâtib, mes’ele- mesâ‘il; mevlûd- mevâlid; sultân- selâtin, mektûb- mekâtîb* vb (Aytar, 2019, s. 8-10).

Tahir Kenan, Arapça isimlerde kemiyetin üç türünden bahseder: müfred, müsennâ (tesniye), mecmu (cem). Müfred, bire delalet eden isimdir:

mekteb, mektûb, me’mur, dâire, akıl, fikir gibi. Tesniye (ikili çokluk), iki ismin ceminden ibaret olup ism-i müfredin sonuna elif nûn (ân) veya yâ-yı sâkine ile nun (eyn) eklemesiyle meydana gelir: *Yûsuf, Yûsufân, Yûsufeyn; sülüs (üçte bir), sülüsân (üçte iki), sülüseyn (üçte iki); müşîr, müşîrân, müşîreyn (iki mareşal); devlet, devletân, devleteyn (iki devlet)* gibi. Tamamlanan tesniye olursa sıfat da ona uyar: *haremeyn-i (iki mukaddes harem) muhteremeyn (hürmet edilen iki kişi), devlet-i muhâribeyn (iki savaşçı)*. Bir de bazı isimlerin bir- diğerine benzeyen veya yakın olan birini- diğerine tağliben müsennâ (iki şahsa veya şeye delalet eden kelime) kılmak usulü olan tağlîb vardır: *ebeveyn= pederle vâlide, vâlideyn= vâlide ile vâlid, Hasaneyn= Hasan ile Hüseyin, Ömereyn= Ömer ile Ebûbekir, Mısrân= Mekke ile Tâif, Irâkân= Basra ile Kûfe ve Irâk-ı Arab ile Irâk-ı Acem* vs. Cem iki ziyadeye (çoğalmaya) delalet eder: *mü’min: mü’minûn, mü’minîn= müminler, deyn, düyûn=borçlar, sefil, esâfil =sefiller* vs. Arapçada cemler iki türlüdür: sâlim, mükesser. Cem-i sâlim (ekle yapılan çokluk) de iki türlüdür: müzekker sâlim (eril çokluk), müennes sâlim (dişil çokluk). Cem-i müzekker sâlim, müzekker olan müfredlerin sonuna vâv, nûn (ûn) veya nûn (în) ilavesiyle yapılır: *müşîr (mareşal), müşîrûn, müşîrîn; zeyd (eski fetva metinlerinde erkeği temsil etmek için kullanılan isim), zeydûn, zeydîn; mühtedi (hidayete eren, İslamiyeti kabul eden), mühtediyîn, mühtediyûn; musâb (musibete uğrayan), musâbîn, musâbûn; fâzıl (faziletli, erdemli kimse), fâzılîn, fâzılûn; münafık (ikiyüzlü kimse), münafıkîn, münafıkûn.* Cem’-i müennes sâlim tâ-i zâidle sona eren isimlerde tâ-i zâidenin (sonradan eklenen t harfi) çıkarılmasıyla elif tâ daha doğrusu tâ’dan

evvel bir elif ilâvesiyle olur: *âyet, âyât, mu'cize, mu'cizât, hidmet (hizmet), hidemât, aşere (on sayısı), aşerât (on sayıları).* Sıfatların cem'-i müennes sâlimlerinde bile bu kural geçerlidir: *hüsn (iyilik, güzellik), hasenât*. Sonu tâ olan isimlerde tâ'dan önce elif bulunursa vâv'a dönüşür: *edât: edevât, salât (namaz, dua, ibadet): salavât.* Hemze ile sona eren isimlerde de durum böyledir: *sahrâ (çöl): sahrâvât* vs. Cem'-i mükesser (tekilin biçimini değiştirerek yapılan çokluk şekli); ister müzekker ister müennes olsun müfredin aslî parçalarını başkalaştırarak, değiştirerek, harflerden birini çıkararak veya yeniden harf eklenerek yapılan cemlerdir. Bundan dolayı her çeşit ism-i müfredin bir veya birden çok cem-i mükesseri bulunabilir: *edeb (edep), âdâb (edepler, terbiyeler); edîb (edebiyatçı), üdebâ (edebiyatçılar); ibn (oğul), ebnâ (oğullar); arz (yer): arazi (yerler); esîr, üserâ (esirler); üslûb, esâlib (üsluplar); isim, esmâ (isimler), esâmî (isimler); üstâz (üstat), esâtîz (üstatlar); ünsâ (kadın), inâs (kadınlar); efdal (faziletli kimse), efâdıl (faziletliler, iyiliksever kimseler); evvel (ilk), evâil (evveller, eskiler); imâm, eimme (imamlar); emel, âmâl (arzular, gayeler); insân, ünâs (insanlar), nâs (insanlar); batıl, ebâtıl (boş inanışlar); bâb (bölüm), ebvâb (bölümler); belde (memleket), bilâd (memleketler); beyt (beyit), ebyât (beyitler), büyüt (beyitler); bahr (deniz), buhûr (denizler), bihâr (denizler), ebhur (denizler)* vs (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 206-209).

Ahmet Rasim, dilimizde kullanılan Arapça isimlerin Arapça kurallara göre cem edildiğini söyler ve Arapçada cem'i müzekker sâlim, cem'i mü'ennes sâlim, cem'i mükesser olmak üzere üç tane cem sıygası olduğundan söz eder. Tekil müzekker, ismin sonuna öncesi ötre ile okunan "-ûn", öncesi esre ile okunan "-yn" eklenirse cem'i müzekker sâlim olur:

sâbir- sâbirûn (sabredenler), hâzir (hazırda, huzurda olan)- hâzirûn- hâzireyn gibi. Tekil müennesin tâ-i tenisi (dişilik bildiren "t" ünsüzü) kaldırılarak "-ât" eklenirse cem'i mü'ennes sâlim olur: *inâyet-inâyât (iyilikler), ilâve-ilâvât (ekler), i'âne-i'ânât (yardımlar)* gibi. Arapça bir ismi tesniye (ikili çokluk) etmek için öncesi meftûh (üstünlü okunan) olunarak sonuna "-ân" veya "-yn" getirilir: *devlet- devleteyn, hükûmet- hükûmeteyn, sülüs- sülüsân (üçte iki)* gibi. Eğer cem'i müennes sâlim yapılacak kelimenin sonunda "-ât" bulunursa elif harfi, vav harfine dönüşür ve öncesi üstünlü okunur: *edât- edevât (aletler), berât- berevât (fermanlar)* gibi. Cem'i mükesser ise ilk harf üstün, ikinci harfi sâkin (ünsüz harf) olan isimlerin üzerine genellikle fu'ûl vezninde gelir: *kabr- kubur (kabirler, mezarlar), fasl- fusûl (fasıllar, bölümler)* gibi. Bazen ef'âl vezni üzerine gelir: *sevb- esvâb (giyecekler), beyt- ebyât (beyitler). Arz- arâzi (yerler), yed- eydi (eller)- eyâdî, bahr- ebhâr (denizler)- buhûr (denizler)* biçimleri ise istisnadır (Demirci, 2017a, s. 65-66). Abdalla,

ANTLO'da geçen cem'-i müzekker-i sâlim terimi için "Müfred-i müzekker olan bir ismin âhirine mâ-kabli ötre ile okunan "ûn" mâ-kabli esre ile okunan "yîn" ilâve olunursa cem'i-i müzekker sâlim olur "sâbır, sâbırûn; hâzır, hâzırûn", gibi."; cem-i mü'ennes-i sâlim terimi için "Müfred-i mü'ennesin tâ-i te'nîsi hazfolunarak "ât" ilâve olunursa "cem'-i mü'ennes-i sâlim" olur. "İnâyet, inâyât; ilâve, ilâvât", gibi." ifadelerini kullanır (2016, s. 104).

Raşit, kemmiyet-i esma-i Arabîye terimini kullanır. Arapçada ikiyi bildirmek için kullanılan tesniye teriminden bahseder. Arapçada tekil isimlerin sonuna "-en" veya "ye nun" getirilerek tesniye yapılır. "Ye nun" ile yapılan tesniye Osmanlı lisanında çok kullanılır:

sülüs (üçte bir) = selesen (sülüsan- üçte iki), selâsîn (otuz) – harem = harameyn – muhterem = muhteremeyn gibi. Arapçada "cem-i salim" ve "cem-i mükesser" olmak üzere iki türlü cem' vardır. Cem-i salim, müfretinin sigası (çekimi) bozulmaksızın yapılan cem'dir; müzekker veya müennes olur. Cem-i müzekker-i salim, müzekker isimlerin sıfat neviyle alemlerine mahsustur. Fakat alemlerin cem-i müzekker salimi Osmanlıcada kullanılmaz. Müfretin sonuna mazmum (ötreli) "vav, nun" veya meksur "ye, nun" getirilirse cem-i müzekker salim olur: *müsellim (müslimûn, müslimiyn) muallim (muallimûn, muallimiyn) me'mur (me'murûn, me'muriyn)* gibi. Cem-i müennes-i salim, müennes isimlerin tâ-i te'nisi kaldırıldıktan sonra sonuna "-ât" getirilerek yapılan cemdir: *talebe (talebât) , muharrir (muharrirât), mucize (mucizât)* gibi. Sonunda tâ-i te'nisten önce elif bulunan isimlerin ceminde elif vav'a dönüşür: *zat (zevat), edat (edevat) salat (salavat)* gibi. Cem-i mükesser, müfretinin sigası bozularak meydana gelen cemdir: *racül*[35] *(rical-erkekler) kitap (ketebe: kâtipler)* gibi (Karataş, 2016, s. 99-103).

Şeyh Vasfi, Arapçada ikiye delalet eden kelime için tesniye, ikiden fazlaya delalet eden kelime için cem terimini kullanır. Tesniye, Arapça müfret kelimelerin sonu meftûh (üstünlü) yapılarak "ya, nun" veya "elif, nun" ilave edilen ve iki şahıs veya iki şey bildiren kelimedir:

Söz gelimi *racüleyn-racilân, şecereyn-şecerân* kelimeleri tesniye olup "racül-şecer" kelimelerinden yapılmışlardır ve *iki erkek, iki ağaç* demektir. Tesniye yapılan kelimenin aslı müzekker ise, tesniye müzekker, mü'ennes ise tesniye mü'ennes denir. Nitekim müfred müzekker olan akıl-kitap kelimelerinin tesniyeleri bulunan aklın, kitabın

[35] Recül: Erkek.

kelimelerine tesniye müzekker denildigi gibi müfred mü'ennes olan aht[36]-rivâyet kelimelerinin tesniyeleri bulunan ahteyn-rivâyeteyn kelimelerine de tesniye mü'ennes denilir. Arapçada cem, cem'-i müzekker sâlim, cem'-i mü'ennes sâlim, cem-i mükesser olmak üzere üç türdür. Cem'-i müzekker sâlim, müfretlerinin sigaları bozulmayarak sonuna "-i, -n" veya "-u, -n" eklenen kelimedir: *mü'minin (inananlar)= mü'minûn, münkirin (inkâr edenler)= münkirûn* gibi. Cem'-i mü'ennes sâlim, tâ-i zâ'ideli kelimelerin tâ'ları hazf olunarak çokluk eki olan "-t" eklenmesiyle olur: *mucizât, kerâmet* gibi. Cem'-i mükesser, ister müzekker ister müennes olsun müfretlerinin sigaları bozularak yapılan cemlerdir: *kitap- kütüb, risâle (mektup)- risâ'il* gibi (Taştan, 2009, s. 36-39).

Şeyh Vasfi Efendi, Arapçada anlamında birlik olan kelimeler için müfret, ikiye delalet eden kelimeler için de tesniye terimini kullanır. Arapça bir ismi tesniye yapmak için son harfi meftûh (üstünlü okunan) kılınarak çoğunlukla "ye-nûn" bazen de "elif-nûn" eklenir. Söz gelimi *racül (erkek, adam): racüleyn (iki erkek, iki adam), imree (kadın): imreeteyn (iki kadın), süls (üçte bir): sülsân (üçte iki)* gibi. Arapçada cem üç türlüdür: Birincisi cem'-i müzekker (tekilin sonuna "în, ûn" getirilerek yapılan çokluk biçimi), cem'-i müennes (tekilinin sonuna "ât" getirilerek yapılan çokluk biçimi), cem'-i mükesser (tekilinin biçimi değiştirilerek yapılan çokluk şekli). Cem'-i müzekker, kelimelerin müzekkerlerine mahsus olan tekilinin sonuna "-în, -ûn" getirilerek yapılan çokluk biçimidir. Söz gelimi *muallim: muallimin, mümin: mü'minîn- mü'minûn* gibi. Cem'-i müennes, müennes tekillerden sonlarında ta-i tenis bulunanların "te" ve "he" harfini kaldırıp yerine "-ât" getirilerek yapılan çokluk biçimidir. Söz gelimi *tabaka: tabakât (tabakalar), iane: iânât (ianeler, yardımlar), şube: şuabât (şubeler)* gibi. *Zirâ, zirâât* gibi bazı Arapça isimler bile bu sıyga ile cemlenebilirler. Cem'-i mükesser, müzekker veya müennes olmasına bakılmaksızın tekilin biçimi değiştirilerek yapılan çokluk şeklidir. Cem'-i müennes ve cem'-i müzekkerler gibi sıralı, düzenli kurallara sahip değildir. Çeşitli vezinlerde cemlenirler. Türkçede en çok kullanılan vezinlerden oluşan tanıklar şunlardır: *beyt (ev): büyüt (evler), şevk (istek): eşvâk (istekler), cami: cevâmi (camiler), mescit: mesâcid (mescitler), kitap: kütüb (kitaplar), tarik (yol): turuk (yollar), nimet: niam (nimetler), nefs: nüfus (nefisler), cevap: ecvibe (cevaplar), atıfet (sevgi, iyilikseverlik): avâtıf (iyilikler, bağışlar), edip: üdeba (edipler, edebiyatçılar), arz (yer): arazi (yerler), kalem: aklâm (kalemler), rütbe: rüteb (rütbeler, dereceler), mektep: mekâtib (mektepler, okullar), mektup: mekâtîb (mektuplar)* gibi (Toparlı, 2003, s. 13-15).

[36] Ahd: Söz verme.

Hüseyin Cahit'e göre, Arapça kemiyetlerde iki şahsı veya şeyi gösteren tesniye denilen üçüncü bir kemiyet daha vardır. Arapça bir ismi tesniye yapmak için kelimenin sonuna "-eyn" veya "-ân" eklenir:

devlet: devleteyn, sülüs (üçte bir): sülüsân (üçte iki) vb (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 51). Abdalla, TSN'de tesniye terimi için "İki şey ifâde eden iki şey ifâde eden sîga" der ve devletîn" tanığına yer verir (2016, s. 152).

Hüseyin Cahit, birbiriyle ilgili iki müfret Arapça kelimeden birini tesniye yaparak diğerini kastetmeye taglib usulü denildiğini belirtir:

Söz gelimi şems ve kamer kelimelerinin her ikisini kastetmek için *kamereyn,* Hasan ve Hüseyin kelimelerinin her ikisini kastetmek için *Hasaneyn,* eb ve üm (anne ve baba) kelimelerinin her ikisini kastetmek için *ebeveyn* denir. Arapça eril isimleri cem yapmak için sonuna "-ûn" veya "-în" eklenir: *hâzır: hâzırûn (hazır olanlar), mü'min: mü'minîn (inananlar).* Sene ve âlem (cihan) kelimeleri de bu kurala uyarak sinîn (yıllar) ve âlemîn şeklinde cemlenir. Sonlarında alâmet-i tenis bulunan dişi isimleri cem yapmak için tâ-i tenisi kaldırıp yerine "ât" eklenir: *iâne (yardım): iânât (yardımlar), şu'be: şuabât (şubeler).* Tâ-i tenisten önce "ا" bulunursa cem yapılacağı zaman bu harf "و"a dönüşür: *edat- edevat* gibi. Arapçada müzekker kelimeler ve müennes kelimeler gayr-i kıyâsî olarak da cemlenir. Buna cem'-i mükesser (kuralsız çokluk, teklik şekli bozularak yapılan çokluk) denilir. Hüseyin Cahit'e göre, Türkçe ve Farsça kelimeler Arapça kurallarla cem yapılamazlar. Çiftlikât gibi tanıklar olsa da bunlardan sakınılmalıdır (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 51-52, 54-55). Abdalla, TSN'de geçen cem'-i mükesser terimi için "Arapça'da gerek müzekker, gerek mü'nnes kelimeler gayr-i kiyâsî olandır" der (2016, s. 152).

Mithat Sadullah Arapçada kemiyet terimini kullanıp kemiyeti müfret, tesniye ve cem olmak üzere üçe ayırır. Yalnız bir şeyi gösteren kelimeler müfrettir:

muallim, kâtip gibi. Yalnız iki şeyi gösteren kelimeler tesniyedir: *muallimeyn (iki muallim), kâtibeyn (iki kâtip)* gibi. İkiden fazla isimleri gösteren kelimeler cemdir: *muallimin (muallimler), ketebe (kâtipler)* gibi. Arapçada cemin cem'-i sâlim ve cem'-i mükesser olmak üzere iki türü olduğundan bahsedilir. Cem'-i sâlim, müfret bir kelimenin şekli, sıygası bozulmayarak sonuna cem alameti ilavesiyle yapılan cemlerdir. Cem'-i sâlim'in iki çeşiti vardır: cem'-i müzekker, cem'-i müennes. Cem'-i müzekker, müfred-i müzekker bir kelimenin sonuna vav-nun veya ye-nun getirilmesiyle yapılır: *hâzır- hâzırûn, hâzirîn (hazır olanlar); mümeyyiz- mümeyyizûn, mümeyyizîn (kâtipler).* Lisanımızda bazen

yalnız ye-nun ile yapılan cemler kullanılmaktadır: *muharrir (yazar)- muharrirîn, muallim-muallimîn.* Fakat dilimizin geleceği için muharrirîn yerine *muharrirler* ve muallimîn yerine *muallimler* demeliyiz. Cem'-i müennes, müfret bir kelimenin sonuna elif-te getirilmesiyle yapılır: *ihtirâ (icat, buluş)- ihtirâât, kelime- kelimât* gibi. Sonlarında tâ-i tenis tâ'sı bulunan kelimeleri cem yapmak için te kaldırılıp elif-te getirilir: *rivâyet- rivâyât, hikâye- hikâyât* gibi. Bazı kelimelerin cem'-i müennesleri de şöyledir: *hayvan-hayvanât, izâh- izâhât, beyân- beyânât, icât- icâdât, his- hissiyyât (hisler), zan (sanı)- zanniyyât (sanılar, zanlar), kavl- kavliyyât (sözler), üm- ümmühât (anneler), bint- benât (kızlar), uht- ehavât (kız kardeşler), edât- edevât (edatlar), semâ- semâvât (gökler)* vb. Cem'-i mükesser, sonuna çoğul eki almayıp eril veya dişil olduğuna bakılmadan tekil bir kelimenin şekli değiştirilerek yapılır: *mektep- mekâtip (mektepler), sefine- süfün (gemiler), fen- fünûn (fenler), zâvîye- zevâyâ (zâviyeler), sebep- esbâb (sebepler), veled- evlâd (çocuklar), cedd-ecdât (büyükbabalar), rütbe- ruteb (rütbeler), devlet- düvel (devletler), cümle- cümel (cümleler), zümre- zümer (zümreler), hâdim- hademe (hizmet edenler), kâtip- ketebe (yazı yazanlar), âciz- aceze (âciz olanlar), tâlip- talebe (öğrenciler), bakiye- bekâyâ (kalanlar), hediye- hedâyâ (hediyeler), şâir- şuarâ (şairler), edip- üdebâ (edipler), hakîm- hükemâ (hekimler), sefir- süferâ (sefirler, elçiler), sahife- sahâif (sayfalar), nasihat- nasâyih (nasihatler), misal- emsile (misaller), mekân- emkine (mekânlar), sual- e'sile (sualler), zaman- ezmine (zamanlar), kitap- kütüp (kitaplar), sefine- süfün (gemiler), rasül- susül (peygamberler), rehin- rühün (rehinler), a'zam- eâzim (en büyükler), câmi- cevâmi (camiler), kaaide- kavâid (kaideler, kurallar, dil öğreten kitaptaki kurallar), âlem- avâlim (âlemler), iklim- ekâlîm (iklimler), üslûp- esâlîb (üsluplar), ilim- ulûm (ilimler), akıl- ukûl (akıllar), karîb- akrabâ (yakın olanlar), zekî- ezkiyâ (zekiler), ganî- agniyâ (zenginler), tâcir- tüccâr (tacirler), zâri- zürrâ (çiftçiler), hikmet- hikem (hikmetler), fırka- fırak (fırkalar), millet- milel (milletler), tarih- tevârih (tarihler), tasvir- tesâvîr (tasvirler), mektup- mekâtip (mektuplar), marifet- maârif (marifetler), manzara- menâzır (manzaralar), nokta- nikât (noktalar), cebel- cibâl (dağlar)* vb. Türkçe ve Farsça kelimeler Arapça kurallarla cemlenemez. Nitekim gidişat, gelişat, sipârişât, çiftlikât, hırdavât demek doğru olmaz. Arapçada iki şeyi gösteren kelimeler, tesniye terimiyle ifade edilir. Müfret bir kelimeyi tesniye yapmak için sonuna elif-nun veya ye-nun getirilir. Söz gelimi; *kelime: kelimetân= kelimeteyn (iki kelime); devlet: devletân= devleteyn (iki devlet); zâviye: zâviyetân= zâviyeteyn (iki zâviye)* vb. Tesniyelerin artık dilimizde kullanılmadığını ve kullanmaya da gerek olmadığı dile getirilir. Ana, baba; ay, güneş; Mekke, Medine; Hasan, Hüseyin gibi birbirleriyle ilgisi bulunan çift isimlerden birinin tesniyesini yaparak her

ikisini kastetmeye tağlib denilir. Söz gelimi *ebeveyn*: eb ile üm (ana, baba); *Hasaneyn*: Hasan ile Hüseyin (Hazret-i İmam Hasan ile İmam Hüseyin); *kamereyn*: şems ile kamer vb (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 31-40).

Ahmet Cevat Emre, Arabî isimlerin kemmiyeti terimini kullanıp Arapçada ismin bir bireye delalet ederek müfret olduğunu söyler: *kitap, kalem, sene, leyle (gece), kâtip* gibi. İki ferdini bildirerek de tesniye veya müsennâ olur: *kitâb- kitâbân- kitâbeyn; kalem, kalemân, kalemeyn; yetîm, yetîmân, yetîmeyn; sene, senetân, seneteyn (iki sene); leyle, leyletân, leyleteyn (iki gece); kâtib, kâtibân, kâtibeyn* gibi. İkiden fazla kişiye delalet ederek cem veya mecmû olur: *kütüb (kitaplar), aklâm (kalemler), eytâm (yetimler), sinîn (seneler), ketebe (kâtipler, yazıcılar)* gibi. Arapça isimlerin tesniyesi son harfleri üstünlü okunarak sonlarına "-ân" veya "-eyn" dâhil edilmesiyle meydana gelir. Söz gelimi *Yûsuf: Yûsufân, Yûsufeyn= iki Yûsuf; tâife (kavim, kabile): tâifetân, tâifeteyn= iki tâife; kelime: kelimetân, kelimeteyn = iki kelime; devlet: devletân, devleteyn= iki devlet; âlem: âlemân, âlemeyn= iki âlem.* Anne ile baba, ay ile güneş, İmam Hasan ile İmam Hüseyin, Mekke ile Medine gibi münasebet bulunan çift isimlerden birinin tesniyesini kullanarak ikisini anlatmak Arapça kabildendir ve buna taglîb denilmektedir. Söz gelimi İmam Hasan ile İmam Hüseyin'e *Hasaneyn*; şems ile kamere karşılık *kamereyn* denilir. Arapça isimlerin cemi; cem'-i müzekker sâlim, cem'-i müennes sâlim ve cem'-i mükesser veya cem'-i teksir olmak üzere üç çeşittir. Cem'-i müzekker sâlim, Arapça ismin sıfat nevine ve insana mahsus olup kelimelerin sonuna "-ûn" veya "-în" eklenmesiyle yapılır: *mümin- müminûn, müminîn (müminler); memur: memurûn, memurîn (memurlar)* gibi. Cem'-i müennes sâlim, kelimelerin sonlarına "-ât" getirilerek yapılır: *mucize- mucizât (mucizeler), hikâye- hikâyât (hikâyeler), tâlibe- tâlibât (kız talebeler), muallime- muallimât (bayan hocalar)* gibi. İnsandan olmayan sıfatların cemi de "-ât" ilavesiyle yapılır: *kâin- kâinât (var olan şeylerin hepsi), malûm- malûmât (belli olan şeyler), mevcûd- mevdûdât (var olan şeyler), müstesnâ- müstesneyât (istisna olan şeyler)* gibi. Cem'-i mükesser veya cem'-i teksir, müfretin şekli değiştirilerek yapılır: *esbâb (sebepler), evlâd (çocuklar), esrar (sırlar), âmâl (ameller, işler, beklentiler), âdâb (terbiyeler, hayâlar), ezmine (zamanlar), esile (sorular), ecvibe (cevaplar), ezkiyâ (zekiler), evliyâ (veliler), akrabâ, efâzıl (bilginler), ekârim (ekremler), eâcîb (ucubeler), esâtir (uydurma sözler), ebârîk (ibrikler), zalem (zalimler), aceze (acizler), cehele (cahiller), hussâd (kıskananlar), füccâr (günahkârlar), ulûm (ilimler), nüfûs (nefisler, insanlar), şühûd (şahitler), zümer (zümreler), kubeb (kubbeler), cümel (cümleler), niam (nimetler), fırak (fırkalar, bölükler), kıyem (kıymetler), fiten (fitneler),*

reâyâ (halk, idare edilenler), kazâyâ (meseleler), sahâif (sayfalar), resâil (risaleler), fazâil (faziletler), ulema (âlimler), şuarâ (şairler), avâlim (âlemler), avâkıp (akıbetler), kavânîn (kanunlar), tevârih (tarihler), defâtir (defterler), terâcim (tercümeler), dekâkîn (dükkânlar), kanâdîl (kandiller), mekâtib (mektepler), mesâcid (mescitler), medâris (medreseler), mesâkîn (meskenler), mecânîn (mecnunlar), tesâvîr (tasvirler), temâsîl (temsiller), tesâbîh (tesbihler), enfüs (nefisler), nikât (nükteler), kirâm (kerimler), ihvân (kardeşler), kütüb (kitaplar), süfün (gemiler) gibi (Sağol vd., 2004, s. 92-94, 97-99).

5.1.16.2.1. İki Kere Çokluk Yapma

Mihri, tekrar tekrar cem yapılan kelimeyi cem'ü'l-cem' olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

harf, hurûf- hurûfât (yazılar); deyn, düyûn- düyûnât (borçlar); yed, eydî- eyâdî (eller); mekân, emkine- emâkin (yerler); isim, esmâ- esâmî (adlar) (Atılgan, 2018, s. 279).

Tahir Kenan, iki kere çokluk yapmak için cem'ü'l-cem terimini kullanır. Cem'ü'l-cem; Arapçada ef'al, ef'âl, ef'ile vezninde mecmû[37] olan kelimeyi tekrar çoğul yapmaktan ibarettir:

isim, esmâ (isimler), esâmi (isimler), kavl (söz), akvâl (sözler), akavil (sözler), yed (el), eydî (eller), eyâdî (eller) vb. Mevsûf (sıfat mevcut olan) cem ise sıfat da ona uyar veya müfred-i müennes sıygası seçilir: *evsâf-ı cemîle (iyilik vasıfları), a'mâl-i erbaa (dört amel), muharririn-i kirâm (cömert yazarlar), hukemâ-yı meşhûre (meşhur bilginler), umûr-ı azîme (büyük işler), mesâil-i şettâ (çeşitli meseleler) mevâd-ı mühimme (önemli maddeler)* vb. Türkçe ve Farsça kelimeler Arapça kurallarla cem edilemezler. Söz gelimi haydud (hay tut) gibi Türkçe kelimeleri hayâdîd diye cemlemek büyük yanlıştır. Dilimizde zamanında kullanılmış çiftlikât tabiri bu türdendir (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 214).

Şeyh Vasfi'ye göre ef'al - if'âl - ef'ile vezinlerinde olan cem-i mükesserlerin cem'-i aksâ sigasıyla tekrar cemlenmesiyle oluşan cemlere cem'ül-cem' denilir:

müfret: *yed (el), kavl (söz), ism;* cem': *eydâ (eller), ekval (sözler), esmâ (isimler); cem'ül-cem': eyâdi (eller), ekavil (sözler), esâmî (isimler)* gibi (Taştan, 2009, s. 39).

[37] Cem.

5.1.17.3. Farsça Teklik ve Çokluk İsimleri

Selim Sabit, SO'da kemmiyyet terimini kullanıp kemmiyyetin müfred ve cem olmak üzere iki çeşit olduğunu söyler. Müfred, yalnız bir şeyi ifade eden kelimelerdir:

dest (el), mest (yumuşak ayakkabı) gibi. Cem ise birden fazla şeyi ifade edip "-ân" ilave edilmesiyle yapılır: *merdân (yiğitler), mürgân (kuşlar), dirahtân (ağaçlar), hacegân (hocalar), bendegân (kullar)* gibi. Kelimenin sonunda elif ve vav bulunursa ی (-ı, -i) eklenir: *âşinâyân (tanıdıklar), bedhûyan (kötü huylar)* gibi (Salman, 2008, s. 91-92).

Mihri, Farsçada çokluğun kelimeye "-ân" (zî-rûha yani canlı olan kelimelere gelir) veya "-hâ" (gayr-ı zî-rûha yani cansız olan kelimelere gelir) ilâve edilmesiyle yapıldığını dile getirir:

şâhân (melikler), hidîvân (valiler), murgân (kuşlar), çarhâ (çarhlar), sâlhâ (seneler) gibi. Zi-rûu olan kelimenin sonunda "-e/a" bulunursa "kaf"a dönüşür: *bendegân (kullar), hacegan (muallimler).* Eğer kelimenin sonunda elif ve vav bulunursa çokluk ekinden önce bir "ye" eklenir: *âşinâyân (bildikler), du'âgûyân (duâcılar)* gibi. Gayr-ı zî-rûh olan kelimenin sonunda "he" bulunursa "-e/a" lafziyye değilse kaldırılır: *piyâlehâ (kadehler), meygedehâ (meyhâneler)* gibi. Gayr-ı zî-rûh olan kelimeler "-ân" ile cemlenemese de bazı istisnaları bulunur: *ahterân (yıldızlar), ruzân (gündüzler), şebân (geceler)* gibi (Atılgan, 2018, s. 223- 225).

Şemsettin Sami'ye göre Farsçadan alınan sonları "-en/-an" olan bazı cemler vardır:

zabitan (zabitler, subaylar), yaveran (yaverler, yardımcılar) vb (Hamit, 2009, s. 54).

Tahir Kenan, canlı tekilin sonuna "-ân", cansız tekilin sonuna da "-hâ" eklenmesiyle Farsça çokluk meydana geldiğini dile getirir: *merd (yiğit), merdân (yiğitler); esb (at), esbân (atlar); bâd (rüzgâr), bâdhâ (rüzgârlar); seng (taş), senghâ (taşlar)* vb. Bunun yanında "-ân" ile cem yapılan kelimenin sonunda "â, û" bulunursa çokluk ekinden önce bir "y" eklenir: *dânâ (âlim): dânâyân (âlimler), gıdâ (besin): gıdâyân (besinler), mah-rû (güzel): mah-rûyân (güzeller)* vb (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 215).

Ömer Sıtkı, KLO'da Farsçada isimlerin müfred veya cem olduğunu, tesniye alameti olmadığını söyler. İki şekilde çokluk yapılır. Birincisi, canlı olan isimlerin sonuna "-ân" eklenmesiyle meydana gelir:

merd, merdân, merdüm, merdümân (insanlar) gibi. İsmin sonunda hâ-i resmiye (a, e ünlülerini gösteren "he" harfi) varsa "kaf"a dönüşür: *merd- merdgân, hâce- hâcegân*

(hocalar) gibi. Şayet kelimenin sonunda elif bulunursa "ye" ilave edilir: *dânâ- dânâyân (âlimler), gedâ- gedâyân (dilenciler)* gibi. İkincisi, canlı olmayan kelimelerin sonuna "-hâ" dâhil edilmesiyle yapılır fakat bu cem Osmanlı lisanında kullanılmaz. Canlı olmayan bu Farsça kelimeler Türkçe çokluk eki olan "-lAr" ile cemlenir: *bağlar, hâneler* gibi. Türkçe kurallı sözler Arapça ve Farsça gibi cemlenemedikleri gibi bir Farsça lafız da Farsça ve Arapça gibi cemlenemez (Aytar, 2019, s. 17).

Ahmet Rasim, dilimizde Farsça kurallara göre de çokluk yapıldığını söyler. Kelimenin sonuna "-ân" eklenir: *merd- merdân (yiğitler), çeşm- çeşmân (gözler), âhû- âhûvân (ceylanlar)* gibi. Eğer ismin sonunda hâ-i resmiyye (a, e ünlülerini gösteren "he" harfi) varsa ceminde "ه", "گ"e dönüşür: *hâce- hâcegân (hocalar), bende- bendegân (kullar, köleler)* gibi. İsmin sonunda elif, ye veya vav varsa "-ân"dan önce bir de "y -ی" eklenir: *geda- gedayân (fakirler), âdemî- âdemîyân (insanlar), mehrû- mehrûyân (ay yüzlüler)* gibi. Bazen Arapça kelimelerin de bu kuralla cem edildiğini görürüz: *müşîr- müşîrân (mareşaller), vezîr- vezîrân, zâbit- zâbitân (subaylar), müdîr- müdîrân (müdürler)* gibi (Demirci, 2017a, s. 64-65).

Raşit, kemmiyet-i esma-i Farsiyye terimini kullanır. Farsça isimler ya Türkçe "-lEr" ile cemlenerek veya Farsça kurallara göre cem yapılarak kullanılır. Farsça bir ismi Farsça kurallara göre cem yapmak için o ismin sonuna "-an" getirilir:

merdüm- merdüman (insanlar); peder- pederan (babalar); dâder- dâderan (kardeşler) gibi. Türkçe ve Farsçada ayrıca tesniye yoktur. Farsça cem usülü zi-ruhların cemi, zi-ruh olmayanların cemi, sahib-i neşvü nema ve zî-teceddüd olanların cemi olmak üzere üç türlüdür. Zi-ruh olanların cemi, müfretin sonuna "-ân" ilavesiyle olur: *leb- lebân (dudaklar), çeşm- çeşmân (gözler)* gibi. Zi-ruh olmayanların cemi, isimlerin sonuna he ilhakıyla olursa bu tür cemler Osmanlı lisanında kullanılmaz: *kâr- kârha (işler, kazançlar), hane- haneha (evler), şükufe- şükufeha (çiçekler)* gibi. Sahib-i neşvü nema ve zi-teceddüd olanların (büyüme, gelişme, yenilenme vasfı olanların) cemi, bu isimler her iki suretle cemlenirse de "-ân" ile cemi daha sıktır: *diraht- dirahtân (ağaçlar), şeb- şebân (geceler) , aftâb- aftâbân (güneşler)* gibi. Sonu hâ-i resmiye ile biten kelimeler "-ân" ile cemlendikleri zaman mezkûr "kapalı he" kâf-ı Farisî'ye dönüşür: *bende- bendegân (köleler), teşne- teşnegân (istekliler), haste, hastegân (hastalar)* gibi. Eğer kelimenin sonunda elif veya vav bulunursa "ân"dan evvel bir ya eklenir: *geda- gedayan (fakirler), hoşgû- hoşgûyan (tatlı dilli konuşanlar)* gibi. Farsça isimler Farsça usulle bir kere cemlendikten sonra bir kere daha Türkçe "-ler" ekiyle cemlemek uygun değildir. Nitekim *zenan (kadınlar), merdan*

(mertler) cemleri zenanlar, merdanlar biçiminde tekrar cemlenmez (Karataş, 2016, s. 117-119).

Şeyh Vasfi Efendi'ye göre, Farsça bir ismi tekil durumdan cem haline getirmek için ya Türkçe "-lAr" eklenir veya Farsça usulle cemlenir. Bunda iki kural vardır. Birincisi müfretlerin sonuna "-ân" eklenmesiyle canlı olan isimlerin cem yapılmasıdır: *zen (kadın): zenân (kadınlar), mert (yiğit): merdân (yiğitler), şîr (arslan): şîrân (arslanlar), murg (kuş): murgân (kuşlar), esb (at): esbân (atlar).* Göz isminin Farsçası olan çeşm ile ağaç isminin Farsçası olan dıraht kelimeleri bile isimlerin cemindeki kurala göre *çeşmân ve dırahtân* şeklinde cemlenirler. "-ân" ile cemlenecek kelimelerin sonunda hâ-i resmiye (a, e ünlülerini gösteren "he" harfi) bulunursa, hâ-i mezkûre kâf-ı Fârisiyyeye ("g" okunan kaf) dönüştürüldükten sonra "-ân" eklenir. Söz gelimi bende (kul, köle) ve hâce (hoca) sözlerinin cemi *bendegân (kullar, köleler), hâcegân (hocalar)* olur. Aynı şekilde ismin sonunda hurûf-ı medden (Arapça ve Farsça kelimelerde söylenmeyip kendilerinden önceki harflerin harekesini uzatan harfler) "elif-vav" bulunursa "ye" eklenerek cemlenir. Söz gelimi *gedâ (dilenci): gedâyân (dilenciler), suhan-gû (söz söyleyen): suhan-gûyân (söz söyleyenler)* gibi. Ebruvân (kaşlar) ise bunlara benzemez. Tekil kelimelerin sonuna "-ân" eklenerek cem yapılması sadece Farsça kelimelere özel bir durum değildir. Söz gelimi *âkıl: âkılân, sadık: sadıkân, müşîr: müşîrân, zabit: zabitân* gibi. Arapça tekil kelimeler de bu kurala göre çoğul yapılır. Farsça isimleri cem yapmak için ikinci kural ise cansız olan isimlerin cemidir. Müfred bir ismin sonuna "-hâ" eklenmesiyle mümkündür. Fakat bu kural Osmanlı dilinde kullanılmaz. Canlı olmayan Farsça kelimeler Türkçe ibarelerde "-lAr" edatıyla cemlenir. Söz gelimi bağ ismi cem yapıldığında Türkçede bağhâ denilmez, bağlar denilir (Toparlı, 2003, s. 10-11).

Hüseyin Cahit, Farsça kelimeleri cem yapmak için sonlarına "-ân" eklenmesi gerektiğini belirtir:

mert: merdân, şîr (arslan): şîrân (arslanlar) tanıklarında görüldüğü gibi. Cem yapılacak ismin sonunda ünlülerden "ه" bulunursa "ك" harfine dönüşür: *bende (kul, köle) - bendegân (kullar, köleler)* vb. Ünlülerden "ا" , "و" bulunursa "ى" eklenir: *gedâ (fakir, dilenci); gedâyân (fakirler, dilenciler)* vb. Sonlarında "و" bulunan bazı Farsça isimlerin çoğulunda "ى" eklenmez: *ebrû (kaş): ebrûvân (kaşlar)* gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 53).

Mithat Sadullah Farsça cem alametini "-hâ" ve "-ân" olarak belirtir. Cansız şeyleri gösteren isimler "-hâ" ile cemlenir:

kâğıthâ (kâğıtlar) gibi. Fakat lisanımızda kullanılmaz. Canlı olan isimlerle büyümesi veya değişip yenilenmesi mümkün olan şeyleri gösteren isimler "-ân" ile cemlenir. Canlı olanlara tanıklar *esb- esbân (atlar), murg- murgân (kuşlar);* büyümesi münkün olanlara tanıklar *dıraht- dırahtân (ağaçlar);* değişene tanık *rûz- rûzân (günler)*dır. Sonlarında "he" bulunan Farsça kelimelerin cemlerinde "he" kaldırılarak "-gân" getirilir: *hânende- hânendegân (şarkıcılar), zâde- zâdegân (evlatlar)* vb. Cem yapılacak kelimenin sonunda elif veya vav varsa "-ân"dan önce bir "y" getirilir: *âşinâ- âşinâyân (bilindik olanlar, bilenler), gedâ- gedâyân (dilenciler), sühangû- sühangûyân (söz söyleyenler), duâgû- duâgûyân (dua edenler)* vb. Bazı Arapça kelimeler Farsça kurallara göre çoğul yapılır: *müşîr- müşîrân (müşirler), zâbit- zâbitân (zabitler), mebus- mebusân (milletvekilleri)* vb. Ayrıca kitapta Farsça kurallara göre yapılan cemleri lisanımızda kullanmamamız gerektiği de söylenir (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 41-42).

5.1.17. İsmin Hâlleri

Süleyman Hüsnü Paşa; ahvâl-i erbaa terimini kullanıp ismin mücerret (yalın hâli), mef'ûlün bih (yükleme hâli), mef'ûlün ileyh (yönelme hâli), izâfet olmak üzere dört halli olduğunu söyler (Toparlı & Yücel, 2018, s. 6, 8). Koç, İST'de ismin dört hâli (yalın, belirtme, yönelme, ilgi) manasına gelen ahvâl-i erbaa teriminin kullanıldığını belirtir (1994, s. 55).

Halit Ziya; isimlerin tasrifi (çekimi) başlığı altında ismin fâil[38], mef'ûlün bih, mef'ûlün ileyh ve muzâfun ileyh[39] olmak üzere dört hâli kapsadığını dile getirir (Türkay, 2018, s. 18).

Mihri; ismin halleri için i'râb u ahvâl-i isim terimini kullanıp mücerred (yalın hâl), muzâfun ileyh (tamlayan), mef'ûl-ün ileyh (yönelme hâli), mef'ûl-ün bih (yükleme hâli) olmak üzere dört hâlinden bahseder (Atılgan, 2018, s. 145).

Şemsettin Sami; ismin hallerini ahvâl-i isim olarak adlandırır ve ismin hâllerini dörde ayırıp bunlar için mücerret (yalın hâl), muzâfun ileyh (tamlayan), mefûlün ileyh (yönelme hâli) ve mefûlün bih (yükleme hâli) terimlerini kullanır (Hamit, 2009, s. 55).

[38]İlerleyen sayfalarda fâil teriminin yanında yalın hâl manasındaki mücerret terimine de yer verir.

[39]Muzâfun ileyh teriminin yanında muzâfun ileyh muarrif terimini de kullanır.

Tahir Kenan, ismin hallerine ahvâl-i isim adını verir. Ona göre isimler üç hâllidirler: mücerred, mef'ûl, izâfet (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 220).

Ahmet Rasim, ismin halleri için ahvâl-i isim terimini kullanıp ismin altı hâli olduğunu söyler: mücerred, mef'ûlün bih, mef'ûlün ileyh, mef'ûlün anh (çıkma, ayrılma hâli), mef'ûlün fîh (bulunma hâli), izâfet (Demirci, 2017a, s. 72).

Mehmet Sadık, ismin dört hâli için ahvâl-i erba'a terimini kullanır (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 11).

Ömer Sıtkı, MKLO'da Türkçede mef'ûl edatlarının mef'ûlün bih, mef'ûlün ileyh, mef'ûlün fih, mef'ûlün ma'ah ve mef'ûlün lehten ibaret olduğunu söyler (Denduş, 2019, s. 95).

Raşit; ismin mücerred, mef'ûlün bih, mef'ûlün ileyh, muzâfun ileyh olmak üzere dört hâli bulunduğunu söyler (Karataş, 2016, s. 91).

Şeyh Vasfi; ismin hâllerini mef'ûl bih (yükleme hâli), mef'ûl ileyh (yönelme hâli), mef'ûl fih (bulunma hâli), mef'ûl minh (ayrılma hâli), mef'ûl leh (sebep bildiren "için" edatı), mef'ûl ma'ah (vasıta hâli) olarak altı türde incelemiştir (Taştan, 2009, s. 76).

Şeyh Vasfi Efendi, mef'ûlün bih sarih ve mef'ûlün bih gayri sarih olmak üzere iki mef'ûl bulunduğunu dile getirir (Toparlı, 2003, s. 47).

5.1.17.1. Yalın Hâli

Ahmet Cevdet Paşa, ismin yalın hâlini ifade etmek için mücerred terimini kullanır ve isimlerin bazen mücerred olarak kullanılıp mübtedâ (isim cümlelerinde özne) veya haber (fiil) olduğunu söyler. İstanbul pây-i tahttır denildiğinde İstanbul mübtedâ, pây-i taht haber olur (Tarahija, 2008, s. 45).

Süleyman Hüsnü Paşa, ismin kendi bulunduğu hâl üzerine kullanılışına mücerret denildiğini söyler ve şu tanıklara yer verir:

dağ, bağ, taş, bahçe, elma, tepsi, boru vb. Mücerret isimler mübtedâ (özne) veya haber (yüklem) olur. Kitap güzeldir denildiğinde kitap mübtedâ, güzel haber ve "-dir" de haber eki olur. Bununla birlikte Süleyman Hüsnü Paşa, yalın hâle ism-i işâret olan *bu, şu, o, bunlar, şunlar, bura, şura* tanıklarını da gösterir (Toparlı & Yücel, 2018, s. 6, 8, 16-17). Koç, İST'de yalın hâl manasına gelen mücerred hâli teriminin kullanıldığını belirtir (1994,

s. 60). Erkuş, İST'de yer alan mücerred terimini şu şekilde açıklar: "İsim kendi bulunduğu hâl üzre kullanılır ise onâ "mücerred" derler: tağ, bağ gibi." (2004, s. 113).

Halit Ziya, özne anlamına gelen fâil ve mücerret terimlerini de ismin yalın hâli olarak kullanır. Mücerret hâl için şu tanıkları gösterir:

ev, abâ, su, ayak ve evler (Türkay, 2018, s. 19-20).

Mihri, kelimenin sade biçimini ifade etmek için mücerred teriminin kullanıldığını belirtir:

ev, göz, baş, arslan, av, karındaş, dağ, ağaç tanıklarında görüldüğü gibi (Atılgan, 2018, s. 145).

Şemsettin Sami, yalın hâl için mücerret kelimesine yer verir ve şu tanıkları gösterir:

müfret- *et, ev, Ahmet, at, taş, Osman, köpek, kaymak, geyik, ok, dere, tepsi, paşa, ordu;* cem- *etler, evler, atlar, taşlar* (Hamit, 2009, s. 55-57).

Tahir Kenan, ismin yalın hâli için mücerred kelimesini kullanıp bu terimi, "müfred veyâ cem halinde bulunan ve bi't-tabi mef'ûl veya izâfet alâmetinden ârî[40] olan isim" olarak tanımlar:

kaplan, tavşanlar, dağ, nehirler, mum, kandiller, sen, şu, bu gibi tanıklarında görüldüğü gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 220). Erkuş, KLT'de ism-i mücerred terimini "müfred veyâ cem halinde bulunan ve bi't-tabi mef'ûl veya izâfet 'alâmetinden ârî olan isim" şeklinde izah eder (2004, s. 113).

Ahmet Rasim, ismin yalın hâli için mücerred kelimesini kullanır ve şu tanıkları gösterir:

"Dağ üstünde dağ olmaz." cümlesindeki *dağ* kelimesi (Demirci, 2017a, s. 72). Abdalla, ANTLO'da geçen ism-i mücerred terimi için "Bir isimde edât-ı mef'ûliyyet ve alâmet-i izâfet olmazsa o isim mücerreddir. "Dağ üstünde dağ olmaz" misâlindeki dağ kelimeleri mücerreddir." ifadelerini kullanır (2016, s. 104).

Mehmet Sadık, ismin yalın hâline mücerret adını verip şu tanıkları gösterir:

Buhârâ (Buhara), yurt, ırmak, kent, ırmak, balık. Ayrıca işaret adlarının yalın hâli olarak *bu, şu, o, bul (bu), şol (şu), ol (o)* tanıkları da yer alır (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 11, 17).

Raşit, ismin yalın hâli için mücerred terimini kullanır. Mücerret, kendisine bir şey ilave edilmeyerek asıl biçimlerinde kullanılan isimdir:

[40] Arınmış, soyutlanmış.

ev, ekmek, bardak gibi (Karataş, 2016, s. 92).

5.1.17.2. Yükleme Hâli

Süleyman Hüsnü Paşa, yükleme hâlini mef'ûlün bih olarak adlandırır. Mef'ûlün bih, ismin sonu meksûr (esre ile "i" şeklinde okunan) kılınıp alamet olarak da "y" yazılmasıdır:

"Kitabı severim." ifadesinde görüldüğü gibi. Şayet mef'ûlün bih nekre (bilinmeyen şey) olursa "y" getirilmez: *Su içtim, üzüm aldım; taşı, bahçeyi, elmayı, tepsiyi, boruyu* vb. Bunun dışında yükleme hâli için ism-i işâret tanıklarına yer verilir: *bunu, şunu, onu, bunları, şunları, burayı, şurayı* gibi (Toparlı & Yücel, 2018, s. 6, 8, 16-17). Koç, İST'de belirtme hâli manasına gelen mefûlün bih hâli teriminin kullanıldığını belirtir (1994, s. 60).

Selim Sabit, NO'da yükleme hâli için mef'ûlün bih ve mef'ûlün bih sarîh terimlerini kullanır. Kelimelerin sonlarına öncesi meksûr ("i" şeklinde kesreli okunan) bir yâ-yı sâkine (hareke ile okunmayan "y") eklenmesiyle yapılır:

"Kitabı açtım; dersimi okudum." gibi (Dağdelen, 2013, s. 37). Yiğit NO'da bahsedilen mef'ûlün bih sarîh terimini şöyle izah eder: "Fi'l kendüsi üzerine vâki' olan zâtı iş'âr iden lâfızlardır ki âhirlerine mâkabli meksûr bir (ـِ ای) (yâyı) sâkine 'ilâvesiyle yapılur bunlara (mef'ûlün bih) dahî dirler. Misâl (Kitabı açdım, dersimi okudum) gibi " (2015, s. 55). Koç, Selim Sabit'in NO'sunda nesne manasına gelen mef'ûlün bih ve belirtili nesne anlamına gelen mef'ûlün bih sarîh terimlerinin kullanıldığını belirtir (1994, s. 90).

Halit Ziya, yükleme hâlini mef'ûlün bih kabul eder. Mef'ûlün bih görevinde bulunan ismin nekresi ismin heyet-i asliyesidir (yalın hâlidir). Bunu ma'rife (belirli) yapmak için sonuna "-I" veya ünlü ile sonlanmışsa "-yI" eklenir: *vapuru, abâyı (yün kumaş), kebeyi (çobanların veya köylülerin giydiği yünden aba), kapıyı, evi, suyu, ayağı, evleri* gibi. Sonu kâf olan isimler her ne zaman harekelenirse kâf'ları gayın'a dönüşür. Fakat sonu kâf olan isim başka dilden alınmışsa, tamamen Türkçeleşmemişse kâfları böyle değişmez: *firâkı* gibi (Türkay, 2018, s. 19-20). Halit Ziya, mef'ûlün sarihin fiilin bildirdiği işin kendisine doğrudan doğruya geçtiği kelime olduğunu söyler. Bütün mef'ûlün bihler (yükleme hâlleri), mef'ûlün sarihtirler. Mef'ûlün sarih (nesne), o fiile kimi, ne veya neyi kelimesinin eklenmesiyle yapılan sorulara cevaptır. Nitekim "*Hoca şâkirdi okutur.", "Kalemtıraş kalem yontar*." cümlelerindeki, okutur ve yontar fiillerinin mef'ûlün sarihini bulmak için "Kimi okutur?", "Ne yontar?" denildiği zaman birinci sorunun cevabı şâkirt ikinci sorunun cevabı kalem olduğundan şâkirt ve kalem kelimelerinin mef'ûlün sarih olduğu anlaşılır.

Mef'ûlün sarih; isim *(Kalemtıraş kalem yontar),* zamir *(Beni okut)* veya fiil mastarı *(Yalan söylemeyi terk et)* olur (Türkay, 2018, s. 33).

Mihri, yükleme hâlini tarif etmek için mef'ûlün bih terimini kullanır ve şu tanıkları gösterir:

evi, evleri (Atılgan, 2018, s. 145).

Şemsettin Sami, yükleme hâlini mef'ûlün bih kabul eder ve şu tanıklara yer verir:

müfret- *eti, evi, Ahmet'i, atı, Osman'ı;* cem- *etleri, evleri, atları, taşları*. Birden çok heceli olan ismin harfi ك olursa ismin üç hâlinde گ'e, ق olursa غ'na dönüşür: *köpeği, kaymağı, geyiği, oku* vb. Sonu ünlü olan isimler ise şu şekilde tasrif edilir: *dereyi, tepsiyi, paşayı, orduyu* gibi (Hamit, 2009, s. 55-57).

Tahir Kenan, mef'ûlün-bih-sarîh teriminin ismin yalın hâlinin sonuna "-I" ilavesiyle meydana geldiğini dile getirir:

kandil- kandili; insan- insanı tanıklarında görüldüğü gibi. İsmin sonunda hareke yerine kullanılan ا, و, ه, ى harflerinden biri bulunuyorsa "-y" eklenir: *hoca- hocayı; baba- babayı, yalı- yalıyı* vb (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 220).

Mehmet Rıfat, HLO'da failin marifetiyle meydana gelen olayın kimle ve neyle ilişkisi olduğunu gösteren kelimeler için mef'ûlün bih terimini kullanır:

"*Ahmet Efendi elmayı yedi."* cümlesinde Ahmet Efendi'nin yediği elma olduğundan *elmayı* sözü mef'ûlün bihtir. Türkçede mef'ûlün bih yapmak için sonuna bir ya eklenir fakat kelimenin sonu ünlü olmayanlar meksûr ("i" sesiyle okunan harf) kılındıktan sonra ve kelimenin sonu ünlü ise bir meksûr ya getirildikten sonra mezkûr bir mef'ûlün bih "ya"sı eklenir. İşaret isimlerinde *(bu, şu, o)* nevlerinde mef'ûlün bih "ya"sından önce bir nun-ı meksûre ilave edilir: sonu ünlü olmayanlar *kalemi, kitabı*; sonu ünlü olanlar *kapıyı, suyu, yalıyı, halıyı, dereyi, tepeyi;* işaret ismi olanlar *bunu, şunu, onu, burayı* gibi (Kaya, 2016, s. 203-204).

Ahmet Rasim, yükleme hâline mef'ûlün bih ve mef'ûlün yâ'i isimlerini verir. Mef'ûlün bih, ismin sonuna bir "-I" (ى) eklenmesiyle oluşur:

bağ,- bağı, dağlar- dağları gibi. Mef'ûlün yâ'i "-yâ" ilavesiyle yapılır. İsmin sonunda hurûf-ı imlâ olan elif (ا) vav (و) he (ه) ye (ى) varsa bir y (ى) eklenir: *bağçe- bağçeyi, kapı- kapıyı, elma- elmayı, yalı- yalıyı* gibi. Eğer ismin sonunda "k (ق)" varsa "g (غ)"ya, "k (ك) varsa "g (گ)" ye dönüşür: *konak- konağı, ördek, ördeği* gibi. Mef'ûlün bihte fiil kendi

üzerine sâdır olur (meydana gelir). Söz gelimi *"O çocuğu dövdüm."* cümlesinde dövmek fiili çocuk üzerine sâdır olur. Bu sebeple çocuk kelimesi mef'ûlün bihtir. Yükleme hâli olacak isim, nekre (belirsiz) ise "-i" kaybolur: *"Dün bir elma gördüm. Evvelsi gün bir konak gezdim."* cümlelerinde *elma ve konak* kelimeleri nekredir. Eğer isim ma'rife (belirli) ise "-i" kaybolmaz: "*O elmayı gördüm. Konağı gezdim."* cümlelerinde *elma ve konak* kelimeleri belirlidir. Ma'rife olan mef'ûlün bihlere mef'ûlün sarih de denilir. *Bu, şu, öteki, beriki, bizimki, sizinki* kelimelerine -y (ى) yerine bir "-n (ن)" gelir: *bunu, şunu, ötekini, berikini, bizimkini, sizinkini*. Sadece "o" kelimesinin mef'ûlün bihi *"anı"* olur: *"Anı nerede gördün?"* gibi (Demirci, 2017a, s.s 72-73). Abdalla, ANTLO'da geçen mef'ûl-ün bih terimi için "Âhirine bir "ı" ilâve olunan ismin haline "mef'ûl-bih" denir "bağ, bağı; bağlar, bağları", gibi." ifadelerini kullanır (2016, s. 104).

Mehmet Sadık, yükleme hâline mef'ûlün bih ismini verir ve şu tanıkları gösterir:

Buhârânı (Buhara'yı), kendleri, yurtnı (memleketi), suyı (suyu), ırmaknı (nehri), balığı. Ayrıca işaret adlarının yükleme hâli eki almış tanıkları da yer alır: *munı (bunu), şunı (şunu), anı (onu), bunı (bunu), şonı (şunu), olnı (onu)* gibi (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 11, 17).

Ömer Sıtkı, MKLO'da sonu sâkin[41] olan isimlere "-i", müteharrik[42] olanlara ise "-yi" eklenmesiyle oluşan kelimeleri mef'ûlün bih olarak adlandırır:

kalemi, bahçeyi tanıklarında görüldüğü gibi (Denduş, 2019, s. 95).

Raşit, yükleme hâli için mef'ûlün bih terimini kullanır. Mücerredin ahirine bir "ye" getirilmesiyle meydana gelir:

evi, ekmeği, bardağı gibi (Karataş, 2016, s. 92).

Şeyh Vasfi, kelimelere "-ya" veya "-yi" eklenerek yapılan kelimeleri mef'ûlün bih olarak adlandırır:

nahvi, levhayı, kitabı, destiyi, haneyi, sobayı, Mehmet'i, mektubu tanıklarında görüldüğü gibi (Taştan, 2009, s. 76-77).

Şeyh Vasfi Efendi, mücerret veya mef'ûlün bih hâlinde olan mef'ûl için mef'ûlün bih sarih terimini kullanır:

[41] Ünsüz harf.

[42] Ünlü harf.

"Çocuk kâğıdı yırttı.", "Babam para verecek." tanıklarında görüldüğü gibi (Toparlı, 2003, s. 47).

Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip, "Kimi?", "Neyi?" sorularından birine cevap veren kelime için mef'ûlü sarih terimini kullanır:

"Kurt kuzuyu kaptı.", "Kedi Zehra'yı ısırdı." tanıklarında olduğu gibi (Karaörs, 2018, s. 48).

Mithat Sadullah mef'ûlün bih sarîhin kelimelerin sonuna çoğunlukla "-I" getirilmesiyle yapıldığını dile getirir ve mef'ûlün bihin de yer aldığı şu tanıkları gösterir:

"Necdet camı kırdı.", "Ali Bey Çamlıca'da bir köşk satın aldı.", "Bana verdiğiniz kitabı okudum.", "Hüseyin dün bir defter aldı.", "Ahmet usta kümes yapıyor.", kalemi, çakıyı, kalemini, çakısını, beni, seni, onu, bizi, sizi, onları (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 199, 204-205).

5.1.17.3. Yönelme Hâli

Süleyman Hüsnü Paşa, yönelme halini mef'ûlün ileyh olarak adlandırır. İsmin sonu meftûh (üstün ile okunan) kılınıp alamet olarak da "ه" yazılırsa ona mef'ûlün ileyh denilir:

Derse çalıştım; taşa, bahçeye, elmaya, tepsiye, boruya vb. Mef'ûlün bih ile mef'ûlün ileyhin sonunda ünlü harfler bulunursa "y" eklenir: *"Yalıya gittim, kapıyı açtım, elmayı aldım, bahçeye girdim."* gibi. Bunun dışında yönelme hâli için ism-i işâret tanıkları verilir: *buna, şuna, ona, bunlara, şunlara, buraya, şuraya* gibi (Toparlı & Yücel, 2018, s. 6, 8, 16-17). Koç, İST'de yönelme hâlli tamlayıcı anlamına gelen mef'ûlün ileyh teriminin kullanıldığını söyler (1994, s. 60).

Selim Sabit, NO'da yönelme hâlini tarif etmek için mef'ûlün ileyh terimine yer verir. Mef'ûlün ileyh, fiilin nihâyetini anlatan kelimelere hâ-i resmiyye (a, e ünlülerini gösteren "he" harfi) eklenmesiyle yapılır:

Mektebe git, dersine çalış tanıklarında görüldüğü gibi. Fakat şahıs zamirlerinin tekilleriyle ism-i işaretlerin mef'ûlün ileyh biçiminde tümleç ekleri hâ-i resmiyye olmayıp istisna olarak sağır "kef" (ك) ve "elif" (ا) ile yazılır. Söz gelimi *bana, sana, ona, buna, şuna* gibi (Dağdelen, 2013, s. 37). Yiğit, NO'da bahsedilen yönelme hâli için mef'ûlün ileyh terimini kullanıp şunları söyler:

> İcrâ olunan fi‘ilin gâyet ve nihâyetini iş‘âr iden lâfızdır ki ahirine bir (هى) (hâyi) resmiyye ‘ilâvesiyle yapılur. Misâl (Mektebe git. Dersine çalış) gibi.
>
> Fakat zamîr-i şahsilerin müfredleriyle ism-i işâretlerin mef‘ûlün-ileyh sûretlerinde edât-ı mef‘ûl (هى) (hâyi) resmiyye olmayıp müstesnâ olarak bunlar dâ’imâ sağır (kaf ve “elif) ile yazılur (bana, sana, ona, buna, şuna) gibi (2015, s. 55).

Koç, Selim Sabit’in NO’sunda yönelme hâli tamlayıcısı manasına gelen mef’ûlün ileyhin kullanıldığını belirtir (1994, s. 90).

Halit Ziya, yönelme hâline mef‘ûlün ileyh ismini verir. Bu görevde bulunan ismin sonuna “-A” veya ünlü ile harekelenmiş ise “-yA” eklenir:

vapura, abâya, kebeye, kapıya, eve, suya, ayağa, evlere gibi (Türkay, 2018, s. 19-20). Bununla birlikte Halit Ziya, mef’ûl-i gayr-i sarihin (tümleçin), fiilin bildirdiği işin kendisine geçtiği doğrudan doğruya gerçekleşmemiş olan kelime olduğunu ve bütün mef’ûlün ileyhlerin, mef’ûl-i gayr-i sarih olduğunu söyler. Fiilin önüne getirilen ve sonunda edat bulunan kelimeler de mef’ûl-i gayr-i sarihtir: “*Eve gittim.”, “Mektepten çıktım.”, “Arkadaşım ile barıştım.*” cümlelerindeki eve, mektepten, arkadaşım ile kelimeleri gibi. Mef’ûl-i gayr-i sarihler, nereye, nereden, kim için, kim ile gibi sorulara cevap olur. Söz gelimi “Eve gittim.”, “Mektepten çıktım.” cümlelerindeki gittim ve çıktım fiillerinin mef’ûl-i gayr-i sarihlerini bulmak için “Nereye gittim?”, “Nereden çıktım?” denildiğinde birinci sorunun cevabı eve, ikinci sorunun cevabı mektepten olduğundan *eve* ve *mektepten* kelimelerinin mef’ûl-i gayr-i sarih olduğu anlaşılır (Türkay, 2018, s. 33-34).

Mihri, MSO’da yönelme halini mef’ûlün ileyh terimiyle karşılar ve şu tanıklara yer verir:

eve, evlere (Atılgan, 2018, s. 145). Abdalla, MSO’da geçen mef’ûlün ileyhi şöyle izah eder:

> Fi‘lin neye ve nereye doğru vâki‘ olduğu veya olacağı anlasılır. Şu hâl mücerredin âhirine bir fetha ve buna delâlet için hâ-i resmiyye ilâvesiyle ifâde olunur. Mesela, “denize baktım, Bağdad’a gittim” terkîblerinde deniz ve Bağdâd mef‘ûlün ileyhdirler. Çünkü bakmak ve gitmek fi‘lleri onlara doğru vaki‘ olmuştur (2016, s. 77).

Şemsettin Sami, yönelme hâlini mef’ûlün ileyh terimiyle adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

müfret- *ete, eve, Ahmet’e, ata, taşa;* cem- *etlere, evlere, atlara, taşlara.* Birden çok heceli olan ismin harfi ك olursa ismin üç halinde گ e, ق olursa غ’na dönüşür: *köpeğe, kaymağa, geyiğe, oka.* Sonu ünlü olan isimler şu şekilde tasrif edilir: *dereye tepsiye, paşaya, orduya* vb (Hamit, 2009, s. 55-57).

Tahir Kenan, yalın halin sonuna "-I" veya "-A" ilave edilmesiyle oluşan mef'ûl terimini kullanır. Bu terimi bih-sarîh ve bih-gayr-i sarîh olmak üzere iki kısma ayırır. Mef'ûlün-bih-gayr-i sarih, ismin yalın halinin sonuna "-A" eklenmesiyle meydana gelendir:

el- ele; dil- dile gibi. İsmin sonunda hareke yerine kullanılan ا, و, ه, ى harflerinden biri bulunursa "y" eklenir: *tepe- tepeye; zirve- zirveye; baba- babaya; hoca- hocaya* vb (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 220).

Mehmet Rıfat, HLO'da olayla ilişkisi olan ve olayın sona ermesini bildiren kelimelere mef'ûlün ileyh ismini verir:

"Ahmet Efendi mektebe geldi." cümlesinde *mektebe* kelimesi mef'ûlün ileyhtir. Türkçede mef'ûlün ileyh yapmak için kelimelerin sonuna bir ha-i resmiye (a, e ünlülerini gösteren ه harfi) ilavesinden ibaretse de sonu harf-ı imlâ (ünlü) olmayan kelimelerin sonları meftûh (üstünlü) kılındıktan sonra ve sonları ünlü olanlarına ya-yı meftûha (üstünlü ye) getirdikten sonra mezkûr ha eklenir. Ancak kişi zamirinin tekiliyle işaret isimlerinin biçimlerinde "ya" eklenmeyip sağır kâf ("n" ünsüzü ile okunan kâf harfi) ile "na" gelir: sonu ünlü olmayanlar *yağa, bala;* sonu ünlü olanlar *binaya, duaya, suya, ölüye, kediye, tatlıya, pireye, deveye;* kişi zamiri olanlar *bana, sana, ona;* işaret ismi olanlar *buna, şuna, ona (ana)* gibi (Kaya, 2016, s. 205-206).

Ahmet Rasim, ismin sonuna "-e" (ه) eklenmesiyle oluşan yönelme halini mef'ûlün ileyh olarak isimlendirir ve şu tanıkları gösterir:

bağ-bağa, dağlar-dağlara. İsmin sonunda hurûf-ı imlâdan (hareke yerine kullanılan ا, و, ه, ى harfleri) biri bulunursa (ه) den önce bir "-y" (ى) eklenir: *bağçe- bağçeye, elma-elmaya, kapı- kapıya, yalı- yalıya*. İsmin sonunda "k(ق)" varsa "g (غ)" ya, "k (ك)" varsa "g (گ)" e dönüşür: *tabak- tabağa, ördek-ördeğe* gibi. Bu, şu, o, ben, sen, o" kelimelerinin mef'ûlün ileyhi *buna, şuna, ana, bana, sana, ana* iken benimki, seninki, anınki" gibi kelimelerin mef'ûlün ileyhi *benimkine, seninkine, anınkine*dir (Demirci, 2017a, s. 73). Abdalla, ANTLO'da geçen mef'ûlün-ileyh terimini şöyle açıklar:

> Bir ismin âhirine bir "a" ilâve edilirse o isim ism-i mef'ûl olur bağ, bağa; dağ, dağlara gibi. Mef'ûlün ileyh: Mef'ûlün fi'lin icrâ olunduğu şey üzerinde intihâ bulduğunu beyân eder. Ta'bîr âhir ile fi'lin manâsını bir şeye tahsîs veya bir kayd ile takyîd eyler. "Ahmed Hüseyin'e verdi" gibi ki vermek fi'li Hüseyin üzerinde nihâyet bulur. Fi'l burada bir kayd ile takyîd edilir: Bu, şu, o, ben, sen, kelimelerin mef'ûlün ileyhi buna, şuna, ona, sana gelir (2016, s. 104-105).

Mehmet Sadık, yönelme hâli için mef'ûlün ileyh terimini kullanır ve şu tanıkları gösterir:

Buhârâge (Buhara'ya), yutga (memlekete), ırmakga (nehre). Ayrıca işaret adlarının yönelme hâli eki almış tanıkları da yer alır: *muna (buna), şuna, ana (ona), bulga (buna), şolga (şuna), olga (ona)* (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 11, 17).

Ömer Sıtkı, MKLO'da sonu sâkin olan isimlere hâ'-i resmiye (a, e ünlülerini gösteren ه harfi) ve müteharrik olanlara "-ye" ilave edilerek meydana gelen kelimeleri mef'ûlün ileyh olarak adlandırır:

mektebe, bahçeye tanıklarında görüldüğü gibi. Bu, şu, o ism-i işâretleriyle zamir-i şahsi müfredlerin mef'ûlün ileyhleri kelime köküne "-na" eklenmesiyle yapılır: *buna, şuna, ona, sana* gibi (Denduş, 2019, s. 95).

Raşit, yönelme hâlini mef'ûlün ileyh olarak adlandırır. Mef'ûlün ileyh, mücerredin sonuna bir "-E, -yE" ilavesiyle yapılır:

eve, ekmeğe, bardağa gibi (Karataş, 2016, s. 92).

Şeyh Vasfi, kelimelerin sonu ünsüzse "-e", ünlüyse "-ye" getirilmesini mef'ûlün ileyh terimiyle ifade eder:

kitaba, Mekke'ye, derse, hokkaya, Hoca Efendiye, valideye tanıklarında görüldüğü gibi (Taştan, 2009, s. 78). Erkuş, NO'da yer alan mef'ûlün ileyh terimini "âhirine sâkin ise meftuh kılınarak olmak üzre "e", müteharrik ise "ye" ilâve olunan kelime" şeklinde açıklar (2014, s. 136).

Şeyh Vasfi Efendi, mef'ûlün ileyh hâlinde olan mef'ûlü, mef'ûlün bih gayri sarih terimiyle ifade eder ve şu tanığa yer verir:

"Babam ekmekçiye[43] *para verecek"* (Toparlı, 2003, s. 47).

Mithat Sadullah "neye, nereye" sorularına cevap verip "-E, -yE" ekleri alan kelimeleri mef'ûlün ileyh terimiyle ifade eder ve şu tanıkları gösterir:

"Otomobile binerek gezmeye gittim." ilme dair, mektebe doğru, bu söze karşı, akşama kadar, kaleme, çakıya, kalemine, çakısına, bana, sana, ona, bize, size, onlara (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 200, 204-205).

[43] Mef'ûlün ileyhtir.

5.1.17.4. Bulunma Hâli

Selim Sabit, NO'da bulunma hâline mef'ûlün fih ismini verir. Mef'ûlün fih, fiilin yerini ve zamanını bildiren kelimelerin sonuna "-de" eklenmesiyle yapılır:

"Ötede berüde boş gezme, evde otur, derse çalış." gibi (Dağdelen, 2013, s. 38). Yiğit, NO'da bahsedilen bulunma hâli için mef'ûlün fih terimini kullanıp şu şekilde ifade eder: "İcrâ olunan fi'ilin mehl ve zamânını iş'âr iden lâfızdır ki âhirine bir (ده) (de) 'ilâvesiyle yapılur. Misâl (Ötede beride boş gezme, evde otur derse çalış) gibi" (2015, s. 56).

Koç, Selim Sabit'in NO'sunda lokatif (bulunma durumu) hâlli yer ve zaman zarfları manasına gelen mef'ûlün fihin kullanıldığını belirtir (1994, s. 90).

Ahmet Rasim; sözü edilen bir ismin sonuna eklenmesiyle oluşan bulunma hâlini, mef'ûlün fîh terimiyle ifade eder:

ev- evde, yer- yerde, gün- günde tanıklarında görüldüğü gibi. Bulunma hâli, zaman ve mekân bildirir. Bulunma hâli, *"Haftada yüz sâhife ders okuyoruz."* cümlesinde zaman, *"semada, çemenistân-ı sefâda"* tanıklarında mekân bildirir. Zaman bildiren bazı mef'ûlün fîhler "-de" eki almaz: *"Bugün gezdim eğlendim. Yarın ne yapacaksın?"* gibi. "Öteki, beriki" gibi sonunda -ki bulunan kelimeler mef'ûlün fîh hâline geldiklerinde "-n" (ن) eklenir: *ötekinde, berikinde* (Demirci, 2017a, s. 73-74). Abdalla, ANTLO'da geçen mef'ûlün fih terimi için ": Bir ismin âhirine bir "de" ilâve edilince "mef'ûlün-fih" olur. "Yer yerde, gün günde", gibi." ifadelerini kullanır (2016, s. 105).

Ömer Sıtkı, MKLO'da ism-i mücerredlere "-de" ilave edilmesini mef'ûlün fîh olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

mektebde, bahçede (Denduş, 2019, s. 95).

Şeyh Vasfi, sonuna "-de" eki ilave edilen kelimeler için mef'ûlün fîh terimini kullanır:

mektepte (Taştan, 2009, s. 78).

Şeyh Vasfi Efendi, "bir fiilin ifade ettiği işin ne zaman veya nerede vuku bulduğunu veya bulacağını gösteren yani zaman ve mekân beyan eden kelime"lere mef'ûlün fîh ismini verir:

"Arkadaşım yarın mektepte bana bir kitap verecek[44]*"* (Toparlı, 2003, s. 47-48).

[44] Yarın ve mektepte kelimeleri mef'ûlün fîh olarak belirtilmiştir.

Mithat Sadullah “nerede” sorusuna cevap veren ve sonunda “-de” eki bulunan kelimeleri mef’ûlün fih olarak adlandırır ve şu tanıkları gösterir:

“Geçen sene iki ay Büyükada’da oturduk.”, fi’l-hâl (hâlde), fi’d-dünya (dünyada), kalemde, çakıda, kaleminde, çakısında, bende, sende, onda, bizde, sizde, onlarda gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 200, 204-205).

5.1.17.5. Çıkma (Ayrılma) Hâli

Selim Sabit, NO’da çıkma hâlini mef‘ûl-i minh olarak kabul eder. Mef‘ûl-i minh; fiilin kökenini, kaynağını bildiren kelimelerin sonuna “-den” eklenmesiyle yapılır:

“Gözden uzak olan gönülden dahi ırak olurmuş.” ifadesinde görüldüğü gibi (Dağdelen, 2013, s. 39). Yiğit, NO’da bahsedilen mef‘ûl-i minh terimini şu şekilde açıklar:

“İcrâ olunan fi‘ilin menşe’i ve mebde’ini beyân ve iş‘âr iden lâfızdır ki âhirine bir (دن) (den) ‘ilâvesiyle yapılur. Misâl (Gözden uzak olan gönülden dahi ırak olurmuş) gibi” (2015, s. 57).

Koç, Selim Sabit’in NO’sunda ayrılma hâli için tamlayıcı manasına gelen mef‘ûl-i minh teriminin kullanıldığını belirtir (1994, s. 90).

Mehmet Rıfat, HLO’da failin veya mef’ûlün bihin (yükleme hâlinin) bulunduğu olayın zaman ve mekândan veya başka bir şeyden biçimini bildiren kelimeler için mef‘ûlün minh, failin veya mef’ûlün bihin bulunduğu vakit mahalden veya başka şeyden ayrıldığını bildiren kelimeler için de mef’ûlün anh terimini kullanır. *“Ahmet Efendi, evden geliyor.”* denildiğinde *evden* kelimesi, bir yerden gelişi bildirdiğinden mef‘ûlün minh; *“Ahmet Efendi işten kaçıyor.”* cümlesinde ise *işten* kelimesi, kaçmak hadisesinin neden olduğunu bildirdiğinden mef’ûlün anhtır. Mef‘ûlün minh ve mef’ûlün anh anlamca farklı olmalarına rağmen her ikisine de “-dAn” eki ilavesiyle yapılır (Kaya, 2016, s. 207).

Ahmet Rasim, bir ismin sonuna “-DEn” eklenmesiyle oluşan çıkma hâlini mef‘ûlün anh şeklinde ifade eder:

ev- evden, kitap- kitaptan, kâğıt- kâğıttan gibi. Mef‘ûlün anh, fiilin ait olduğu yönü bildirir. *“Mektepten geliyorum.”* cümlesinde gelmek fiilinin mektebe ait olduğu bellidir (Demirci, 2017a, s. 74). Abdalla, ANTLO’da geçen bu terim için “Mef‘ûl-i anh: Bir ismin âhirine bir “den” ilâve edilirse o isim “mef‘ûl-in anh” olur “kitab kitabdan, kâğıt kâğıddan”, gibi.” ve

“Mef‘ûlün anh: Fi‘lin ta‘alluk ettiği ciheti beyân eder. “Mektebden geliyorum” misâlinde gelmek fi‘linin mektebe te‘allük ettiği zâhirdir.” ifadesini kullanır (2016, s. 105).

Ömer Sıtkı, MKLO’da mücerred isimlere “-den” eklenmesini mef’ûl minh olarak adlandırır:

mektebden, bahçeden tanıklarında görüldüğü gibi (Denduş, 2019, s. 95).

Şeyh Vasfi, sonuna “-den” eki ilave edilen kelimeleri mef’ûl minh terimiyle ifade eder ve şu tanıklara yer verir:

mektepten, Burusadan (Bursa’dan), evden, rüzgârdan, kitaptan (Taştan, 2009, s. 78-79).

Mithat Sadullah “neden” sorusuna cevap veren ve sonunda “-dEn” eki bulunan kelimeleri mef’ûlün anh şeklinde ifade eder ve şu tanıkları gösterir:

“Bu kitabı tefeyyüz kütüphanesinden aldım.”, kalemden, çakıdan, kaleminden, çakısından, benden, senden, ondan, bizden, sizden, ondan (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 200-201, 204-205).

5.1.17.6. Vasıta Hâli

Selim Sabit, NO’da vasıta hâlini mef‘ûlün maa terimiyle karşılar. Mef‘ûlün maa, fiilin aracını ve işaretle gösterilenini anlatan kelimelerin sonuna “ile” eklenmesiyle yapılır:

“Sa’y (çalışma) ve gayret ile insan her umduğuna nâil olur (erişir).” ifadesinde görüldüğü gibi (Dağdelen, 2013, s. 39). Koç, Selim Sabit’in NO’sunda “ile” vasıta hâlli tamlayıcı manasına gelen mef‘ûlün maah teriminin kullanıldığını belirtir (1994, s. 90).

Yiğit, NO’da bahsedilen vasıta hâline mef’ûl-i ma‘a adını verip şunları söyler:

“İcrâ olunan fi‘ilin vâsıta ve meşarıkini iş‘âr iden lâfızdır ki âhirine bir (ايله) (ile) ziyâdesiyle yapılur. Misâl “Sa‘y ve gayret ile insan her umduğuna nâil olur) gibi” (2015, s. 57).

Ahmet Rasim, “ile” edatıyla kullanılan fiilin kiminle veya hangi vasıtayla yapıldığını bildiren kelimeler için mef‘ûlün ma’a terimini kullanır:

“Kiminle girdin?”, “Benim ile gelir misin?”, “Seninle görüşelim.” tanıklarına yer verir (Demirci, 2017a, s. 74). Abdalla, ANTLO’da geçen bu terim için “Mef‘ûlün-ma‘a: Edât-ı vesâtet olan “ile” ile terekküb edip icrâ olunan fi‘lin kiminle veya hangi bir vâsıta ile icrâ

edildiğini beyân eder. “Kiminle gezdin ve seninle görüşelim”, gibi.” ifadelerini kullanır (2016, s. 105).

Ömer Sıtkı, MKLO’da isimlerin sonuna “ile” edatı ilave edilmesini mef‘ûlün ma‘ah olarak adlandırır:

bahçe ile, kalem ile, kalemle, mekteble, bahçesiyle tanıklarında görüldüğü gibi (Denduş, 2019, s. 96).

Şeyh Vasfi, sonuna “ile” edatı dâhil edilen kelimeleri mef‘ûl ma‘ah terimiyle ifade eder ve şu tanığı gösterir:

“Her iş sa‘y (çalışma) ile biter” (Taştan, 2009, s. 81).

Mithat Sadullah “ne ile, kim ile” sorularına cevap olup “IlA, -lA” ekleriyle yapılan kelimeleri mef‘ûlün ma’a olarak isimlendirir ve şu tanıklara yer verir:

“O mesut günü büyük bir ümitle bekliyorum.”, kalem ile, çakı ile, kalemiyle, çakısıyla, benimle, seninle, onunla, bizimle, sizinle, onunla (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 201, 204-205).

5.1.17.7. Sebep Bildiren -dEn, için Ekleri

Ahmet Rasim, fiilin sebebini bildirmek amacıyla “-dAn içün” edatıyla kullanılan kelimeleri mef’ûlün leh olarak adlandırıp şu tanıklara yer verir:

“Dersimiz olmadığından boş oturduk. Siz gelmediğiniz içün iş bu hâle girdi.” (Demirci, 2017a, s. 74). Abdalla, ANTLO’da geçen bu terim için “Mef‘ûlün-leh: Edât-ı ta‘lîl olan dan, için edâtlarıyla terekküb edip icrâ edilen fi‘lin sebeb ve menşe’ini beyân eder. “Dersimiz olmadığından boş durduk.” misâlinde olduğu gibi.” ifadelerini kullanır (2016, s. 105).

Ömer Sıtkı, MKLO’da isimlerin sonuna “için” edatının getirilmesini mef‘ûlün leh olarak adlandırır:

bahçesiçün gibi (Denduş, 2019, s. 96).

Şeyh Vasfı, sonuna “için” edatı getirilerek yapılan kelimelere mef’ûlün leh ismini verir:

“*Bunu birader içün aldım”* (Taştan, 2009, s. 80).

Mithat Sadullah “niçin” sorusuna cevap verip sonunda “için” edatı bulunan kelimeleri mef’ûlün leh olarak adlandırır:

“Bu kitabı çocuklar için yazdım.”, “İyi yaşamak için çok çalışmalı.” tanıklarında olduğu gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 201).

5.1.18.8.Tamlayan Hâli ve Tamlama

Ahmet Cevdet Paşa, muzâf (tamlanan) ve muzâf-ün-ileyh (tamlayan) terimini kullanır:

“İstanbul’un zevki”, “Bahçenin havası güzeldir.” vb. İstanbul ile bahçe kelimeleri muzâfun-ileyh, zevk ile hava kelimeleri de muzâftır (Tarahija, 2008, s. 45).

Süleyman Hüsnü Paşa, ilgi hâline muzâfun ileyh ismini verip ism-i işâret olan şu tanıkları gösterir:

bunun, onun, şunun, bunların, şunların, buranın, şuranın. Bunun yanında isim tamlaması için izâfet terimini kullanır. Ona göre izâfet, bir ismi başka bir isme bağlamaktır. İsim tamlamasının muzâfun ileyh ve muzâf olan iki tarafı vardır. Tamlayan: *taşın, bahçenin, elmanın, tepsinin, borunun;* tamlanan: *çekisi, toprağı, toprağı, dalı, örtüsü, sadası* vb. Ayrıca Süleyman Hüsnü Paşa, izâfetin lâmiyye ve beyâniyye olmak üzere iki kısımdan oluştuğunu belirtir (Toparlı & Yücel, 2018, s. 7-8, 16-17). Koç, İST’de izâfet (tamlama), izâfet hâli (ilgi hâli); muzâfun ileyh (isim tamlamasında tamlayan), muzâf (isim tamlamasında tamlanan) terimlerinin kullanıldığını söyler (1994, 58, 60).

Selim Sabit, NO’da isim tamlaması gruplarını kuyûd-ı izâfiyye olarak adlandırır; cümlenin ögelerinden birinin manasını ayıran ve açıklayan kelimeler olduğunu söyler. Muzâfun-ileyh ve muzâf terimlerinin hepsine birden terkîb-i izâfî (isim tamlaması) denildiğini ilave eder (Dağdelen, 2013, s. 42). Yiğit, NO’da bahsedilen kuyûd-ı izâfiyye terimi için “Eczâ-yı cümleden birinin ma‘nâsını tahsîs ve beyân iden lâfızlardır ki ol lâfza “muzâfun-ileyh” ve takyîd ve tahsîs olunan lâfza dahi “muzâf” dinilüp bunların mecmû‘ına birden “terkîb-i izâfî” dirler” der (2015, s. 61). Koç, NO’da izâfet (tamlama) kuyûd-ı izâfiyye (isim tamlaması), muzaf (tamlanan), muzâfun-ileyh (tamlayan) ve terkîb-i izâfi terimlerinin kullanıldığını belirtir (1994, s. 88-89, 91, 95),

Halit Ziya, tamlayan yani ilgi hâlini muzâfun ileyh ve muzâfun ileyh muarrif (belirten) olarak isimlendirir. Belirsiz ismi, belirli hâle getirmek için sonu n gibi okunur, bir kef eklenir:

vapurun bacası gibi. Fakat isim ünlü ile harekelenmiş ise sonuna kef yerine "-nIn" getiririlir: *abânın (yün kumaş), kebenin (genellikle çobanların giydikleri yünden bir çeşit aba), kapının, evin, suyun, ayağın, evlerin* tanıklarında görüldüğü gibi. Su kelimesine istisna olarak "-yun" getirilir: *suyun menba'ı (kaynağı)* (Türkay, 2018, s. 19). İki ismi birbirine yapıştırmayı izâfet, böyle birbirine yapışmış iki ismi de terkîb-i izâfî terimiyle ifade eder: *vapur bacası, vapurun bacası, arabanın hayvanı* gibi. Muzâf olan isimler ünlü ile bitmişse sonlarına "-sI" getirilir: *at kafası, kılıcın kabzası, kal'anın (kalenin) kapısı, limon saksısı* gibi. Fakat sadece su kelimesine istisna olarak "-yu" getirilir: *çeşmenin suyu* gibi. Terkîb-i izâfîler basit isimler gibi çekimlenirler. Tamlamaların sonuna mef'ûlün bih hâlinde "-nI", mef'ûlün ileyh hâlinde "-nA" ve muzâfun ileyh hâlinde "-nIn" getirilir: *kal'anın duvarını, kal'anın duvarına, kal'anın duvarının* gibi (Türkay, 2018, s. 21). Erkuş, KLT'de izâfet terimini "iki ismi birbirine yapışdırma"; muzâf terimini "(vapur bâcâsı), (vapurun hayvânı). Bu terkiblerde birinci isme muzâfun ileyh, ikinci isme muzâf dinilir." şeklinde tanımlar (2014, s. 117, 138).

Mihri, tamlayan hâlini muzâfun ileyh terimiyle karşılar:

evin, evlerin, kayanın, kayaların, kapının, kapıların, arının, arıların, derenin, derelerin gibi tanıklara yer verir. Mihri, "biri diğerinin olduğunu göstermek üzere iki ismin birleşmesi"ni izâfet terimiyle anlatır: *ömrün oğlu, denizin balığı.* Ömür ve deniz kelimeleri muzâfun ileyh, oğul ve balık kelimeleri de muzâftır. Muzâfun ileyh ile muzâfın toplamına terkîb-i izâfi denilir. Muzâfun ileyh olan kelime çoğu zaman tamlayan hâliyle daima önce, muzaf ise huruf-ı imladan biriyle bitmediği takdîrde sonuna bir (-y) ve (-sI) ilâvesiyle yapılır. Söz gelimi *Raşit'in cüzdânı, evin kapısı* gibi. Fakat bazen tamlayan yalın biçimde gösterilir: *koyun sütü, insan evlâdı* gibi (Atılgan, 2018, s. 145, 148-149). Abdalla, MSO'daki muzâfun ileyh terimiyle ilgili "Mâlik ve mensûbün ileyh anlaşılır. Şu hâl-ı mücerredin âhirine kesre ve ba'da bir sağır kâf ilâvesiyle ifâde olunur. Söz gelimi "Ahmed'in evi, evin kapısı" terkîblerinde Ahmed'in ve o n muzâfun ileyhdirlerdir. Çünkü Ahmed'in eve mâlik ve kapının eve mensûp olduğu anlaşılır." der (2016, s. 77). Abdalla, MSO'da geçen izâfet terimi için de "Biri diğerinden olduğunu göstermek üzere iki isimin birleşmesine derler. Mesela, "Ömer'in oğlu, denizin balığı" terkîblerinde izâfet var. Çünkü oğul Ömer balık dahi denizin olduğu anlaşılır." der (2016, s. 78).

Şemsettin Sami, tamlayan için muzâfun ileyh terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

etin, evin, Ahmet'in, atın, taşın, Osman'ın, etlerin, evlerin, atların, taşların. Birden çok heceli olan ismin harfi ك olursa ismin üç hâlinde گ'e, ق olursa غ'na dönüşür: *köpeğin,*

kaymağın, geyiğin, okun gibi. Ancak bu kurallar Türkçe olan kelimelere mahsus olup Arapça ve Farsça isimlerde olmaz. Sonu ünlü olan isimler şu şekilde çekimlenir: *derenin, tepsinin, paşanın, ordunun* vb. Şemsettin Sami, isim tamlamalarında iki terimden bahseder: muzâf ve muzâfun ileyh. Tamlanan tamlayandan sonra gelir ve tamlayan belirli veya belirsiz olsun (sonunda (-n) (-nın) edatı bulunsun veya bulunmasın) tamlananın sonuna -ı (kalın ses için), -i (ince ses için), -si (ince ses için), -sı (kalın ses için) ilave edilir. Söz gelimi *koyun eti- koyunun eti, at başı- atın başı, dağ tepesi- dağın tepesi, kapı halkası, kapının halkası.* Birden çok heceli olup sonları ق veya ك olan Türkçe asıllı isimler tamlanan oldukları zaman bile ق'ları غ'a ve ك'leri گ'e dönüşür: *köpek- av köpeği, ocak- maden ocağı* gibi (Hamit, 2009, s. 57).

Tahir Kenan, tamlama için izâfet kelimesini kullanır. İki isimden oluşan Türkçe tamlamaların birincisine muzâfun-ileyh, ikincisine muzâf adı verilir: *altın saat, hocanın kitabı*. İsmin yalın halinin sonuna bir "-n" getirilirse "muzâfun-ileyh" olur: *dil- dilin; baş- başın.* İsmin sonunda hareke yerine kullanılan ا, و, ه, ى harflerinden biri bulunduğu durumda "-n" eklenir: *yalı, yalının; kapı, kapının.* İsmin yalın hâlinin sonuna bir "-I" getirilirse tamamlayan olur: *kıl- kılı, fil- fili.* İsmin sonunda hareke yerine kullanılan ا, و, ه, ى harflerinden biri bulunursa "s" eklenir: *kedi, kedisi; komşu, komşusu.* İsmin yalın hâlinin sonunda "k" [ك- ق] bulunursa "-I" aldığı zaman "ok, tok" gibi bir heceliler ayrı tutulmak üzere "ğ" ye dönüşür: *bıçak- bıçağı, yatak- yatağı, ocak- ocağı.* İsmin yalın hâlinin sonunda "k" bulunursa "gök" gibi bir heceliler ayrı tutulmak üzere kâf-ı Fârisîye dönüşür: *ördek- ördeği; zevzek- zevzeği.* İsmin yalın halinin sonunda "-ç" bulunursa "koç, suç" gibi bir heceliler ayrı tutulmak üzere "-c" ye dönüşür: *kerpiç- kerpici, erkeç- erkeci* (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 221). Erkuş, KLT'de geçen izâfet terimini şu şekilde ifade eder: "Fâ'liyet ve mef'uliyet nisbetinden ve sıfat teşkili garazından mâ'dâ bir nisbet ve garazdan nâşi iki ismin lafzen ve ma'nen birbirine merbutiyetine dinir." (2014, s. 117). Bununla birlikte Erkuş, muzâf terimini "ism-i mücerredin âhirine bir "ı" getirilirse "muzâf" olur."; muzâfun-ileyh terimini de "ism-i mücerredin âhirine bir "n" getirilirse, muzâfun-ileyh olur." şeklinde açıklar (2014, s. 139).

Tahir Kenan'a göre Türkçede izâfet, iki ismin lafzen ve manaca birbirine bağlılığıdır:

Söz gelimi *"hocanın kalemi"* tamlamasında iki münasebet akla gelir. Biri hocanın mâlikiyeti yani kalemle olan münasebeti diğeri kalemin hocayla ilgili oluşudur. Her isim tamlaması bir muzâf ile bir muzâfun-ileyhten oluşur. Türkçede tamlama belirtisi, tamlayana bir "-In", tamlanana "-I" getirmekten ibarettir. Türkçede tamlayan daima

tamlananın önüne geçer: *Hâlid'in kitâbı, Galib'in silâhı* gibi. "Hâlid'in-Galib'in" tamlayan, "kitâb-silâh" tamlanandır (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 221, 223).

Mehmet Rıfat, HLO'da nisbet (bağlılık), temellük (sahiplenme), tür, cins anlamları ifade eden ismin birleşmesiyle oluşan isim tamlaması için terkîb-i izâfî terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

yazın sıcaklığı (yaza mensup ve mahsus olan sıcaklık), evin sahibi (eve sahip olan adam), çınar ağacı (çınar türünden olan ağaç), altun küpe (altın cinsinden yapılmış küpe). Terkîb-i izâfîde nisbet, temellük, nev, cins bildiren iki isimde asıl anlam hangisindeyse ona muzâfun ileyh *(yaz, ev, çınar, altun)*; diğerine muzâf *(sıcağı, sahibi, ağacı, küpe)* denir. Mehmet Rıfat, tamlayan ve tamlananın her ikisinin de Türkçe olduğu tamlamalara *fesin püskülü, kapının süğesi (köşesi), fes püskülü, kapı süğesi* tanıklarını gösterir (Kaya, 2016, s. 180-181, 187).

Ahmet Rasim; fâil, mef'ûl ve sıfat görevinde kullanılmayarak bir şeye ait olan manayı bildirmek için iki ismin birbirine bağlanmasını izâfet terimiyle ifade eder. Bu isimlerden biri muzâfun ileyh (tamlayan), diğeri muzâf (tamlanan) olarak ifade edilir:

kitabın kabı tamlamasında *kitap* muzâfun ileyh, *kap* muzâftır. Türkçede tamlayan daima önce gelir. Tamlayan olacak ismin sonunda ا, و, ه, ى harflerinden biri varsa ك'den önce bir "-n" (ن), tamlanan olacak ismin sonunda ا, و, ه, ى harflerinden biri varsa "-i (ى)"den önce bir "-s (س) eklenir: *bahçenin kapısı, kapının rezesi.* Eğer tamlayan ve tamlananın sonunda "k (ق)" varsa "g (غ)"ya "k (ك) varsa "g (گ)" e dönüşür: *tarağın dişi, ördeğin kuyruğu* gibi (Demirci, 2017a, s. 74-75). Abdalla, ANTLO'da geçen izâfet kelimesi için "Fâ'il, mef'ûl ve sıfat makâmında isti'mâl edilmeyerek sâ'ir yerde kullanılmak ve bir ma'nâ-ı husûsîyi beyân etmek üzere iki ismin birbirine rabt edilmesine "izâfet" denilir "kitabın kapı" cümlesinde "kitâb" muzâfun-ileyh, "kabı" muzâf, "n" edât-ı izâfet, "ı" ise zamîr-i izâfîdir." ifadelerini kullanır (2016, s. 105).

Mehmet Sadık; muzâfûn ileyh, muzâf ve terkîb-i izâfî (isim tamlaması) terimlerini kullanır. İsim tamlamalarında tamlayanın tamlanandan önce geldiğini söyler:

bülbülnin üni (bülbülün sesi) tamlamasında görüldüğü gibi. Bazen de "-nın"ın kaybolup bülbülni üni veya bülbül üni denildiğini söyler. İşaret adlarıyla oluşturulmuş tamlamalar için şu tanıklara yer verir: *munın (bunun) sözi, şunın (şunun) sözi, anın (onun) sözi, bulnun (bunun) sözi, şolnın (şunun) sözi, olnın (onun) sözi* (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 17, 57).

Raşit, tamlayan kelimesini muzâfun ileyh terimiyle karşılar. Mücerredin sonu hareke-i resmiye ile meksur (esreli) kılındıktan sonra sakin bir "kâf" kâf-i nuni eklenen isimdir:

evin, ekmeğin, bardağın gibi. Sonu harekeli olan yani hurûf-ı imla olan (vav, ye, elif, he) harflerinden biriyle nihayet bulan mücerred isimlerin muzafun ileyh hâllerinde sağır nundan önce bir "nun" eklenir: *kapının, tepsinin, elmanın, derenin* gibi. Birden fazla hece olan kelimelerin sonlarındaki sakin gaflar harekelendiğinde "ğayn"a dönüşür: *ırmağın, oluğun, ayağın* gibi. Ancak bu kural Türkçe olan kelimelere mahsustur. Arapça ve Farça veya ecnebi isimlerde görülmez: *okun, tokun* gibi. Birden fazla heceden oluşan kelimelerin sonlarında bulunan sakin kâf-i Arabîler harekelendiğinde (kâf) kâf-i Farisîye dönüşür: *gömleğin, çömleğin* gibi. Birden fazla heceden oluşan isimlerin sonlarında sakin (çe) harfi harekelendiğinde "ce" harfine dönüşür: *topacın, kirecin* gibi. Şayet isim bir heceli olursa "kâf" ve "çim", "kâf "ve "ce"ye dönüşmez: kökün, Türk'ün, üçün, suçun gibi (Karataş, 2016, s. 92-96).

Şeyh Vasfi, izâfet kelimesini kullanıp izafetin bir kelimeyi diğer bir kelimeye bağlayıp birbiriyle ilişkilerini bildirdiğini belirtir. Bu sözcüklere muzâf ve muzâfun ileyh denilir. Muzâf ve muzâfun ileyhten oluşan mürekkebâta (birleşik isim) terkîb-i izâfi adı verilir. Türkçe terkîb-i izafilerde muzâfun ileyh önce, muzâf sonra gelir:

Ahmet'in kitabı, İbrahim Aga çayırı, mahalle ihtiyarı, bağçe divârı, çınar ağacı, gönül evi, vişne eriği gibi (Taştan, 2009, s. 11-12). Erkuş, NO'da tamlama anlamına geldiğini söylediği izâfet terimi için "Bir kelimeyi diger bir kelimeye rabt idüb beynlerindeki münâsebeti beyân eylemekden 'ibâretdir."; muzâf ve muzâfun ileyh terimleri için "Bir kelimeyi diğer bir kelimeye rabt idüb beynlerdeki münâsebeti beyân eylemekden 'ibâretdir ki bu kelimelerden birine muzâf, diğerine de muzâfun ileyh dinür."; isim tamlaması anlamındaki terkib-i izâfi için de "İki ismi birbirne yâpışdırmaga izâfet, ve böyle biri birine yâpışmış iki isme terkib-i izâfi dinilir." ifadelerini kullanır (2014, s. 117, 138, 139, 163).

Şeyh Vasfi Efendi'ye göre tamlama, "izafet" terimini karşılamaktadır. İzafeti bir kelimeyi diğer kelimeye bağlayıp beyinlerdeki münasebeti açıklamak olarak tanımlar; birisine muzâfun ileyh (belirten, tamlayan), diğerine muzâf (belirtilen, tamlanan) ikisine birden terkîb-i izâfî (isim tamlaması) denildiğini ifade eder. *Mektebin müdürü* isim tamlamasını tanık olarak gösterir. Burada mektebin kelimesi muzâfun ileyh, müdürü kelimesi de muzâftır. Türkçede tamlayan eki "-n", tamlanan eki "-I"dır. Yalın hâldeki ismin sonu ünlü ile bitiyorsa tamlayan eki "-nIn", tamlanan eki ise "-sI" olur: *kapının boyası* gibi. Su kelimesi istisnadır. Bu kelimenin tamlayanı olarak "suyun", tamlananı olarak da "suyu"

kullanılır: *suyun rengi, havuzun suyu* gibi. Ayrıca kitapta ism-i aded tanıklarına yer verilir: asliyye (asıl sayı)- *yirminin yarısı, sualin biri;* vasfiyye (sıra sayı)- *birincinin mükâfatı, sınıfın üçüncüsü;* tevzîiyye (üleştirme sayısı) *ikişerin biri, defterlerin yedişeri;* kesriyye (kesir sayısı) *kürenin dörtte biri* gibi. Bunun dışında ism-i işâretler yalnız tamlayan olur. Söz gelimi *bunun sözü, şuranın manzarası* gibi. Zamîr-i şahşîleri (kişi zamirleri) de yalnız tamlayan olurlar: *benim dersim, senin dersin, onun dersi, bizim dersimiz, sizin dersiniz, onların dersi* gibi. Mastarlardan oluşmuş tamlamalardan bahsedilir. Hâsıl mastarlar ("-Iş" ekiyle yapılan mastar): *güneşin batışı, masdar-ı tahfifler* (-mA'lı mastar): *okumanın faydası, çocuğun gülmesi,* masdar-ı te'kîdler (-mAklIk'lı mastar): *söylemekliğin usulü, hocamın görmekliği,* ism-i masdar (-Im ekiyle yapılan mastar): *alım satımın çokluğu* gibi. Sıfat tamlamaları bile bazen tamlayan ve tamlanan olmaktadır. Söz gelimi *iyi adamın sözü, pederin sevgili komşusu* gibi (Toparlı, 2003, s. 15-16). Erkuş, MYSO'da bahsedilen izâfet terimini "Bir kelimeyi diğer kelimeye rabt idib beyinlerdeki münâsebeti beyân iylemekten 'ibâretdir." şeklinde açıklar (2014, s. 117).

Şeyh Vasfi Efendi'ye göre sıfatların mahzûf (saklanmış) olan mevsufları (kendisinde sıfat mevcut olan) itibarıyla tamlayan veya tamlanan olabileceğini söyler:

iyilerin (iyi adamların) nasihati, büyüğün (büyük adamın) sözü, adamın (akıllı olan kısmı) akıllısı gibi. Etken sıfat fiiller, edilgen sıfat fiiller de sıfat olduklarında mahzûf olan mevsufları itibarıyla tamlayan ve tamlanan olurlar: *görenin (gören adamın) mâlumatı, yazanın (yazan adamın) hatası, satıcının (satıcı adamın) kârı* gibi. Tamlayanı isim veya üçüncü şahıs zamiri olan tamlananların mücerret (yalın hâli), mef'ûlün bih (yükleme hâli), mef'ûlün ileyh (yönelme hâli), mef'ûlün fîh (bulunma hâli), mef'ûlün anh (ayrılma hâli), muzâfun ileyh (tamlayan) hâli vardır. Mücerret: *çocuğun dersi, kitabın kabı,* mef'ûlün bih: *çocuğun dersini, kitabın kabını,* mef'ûlün ileyh: *çocuğun dersine, kitabın kabına,* mef'ûlün fîh: *çocuğun dersinde, kitabın kabında,* mef'ûlün anh: *çocuğun dersinden, kitabın kabından,* muzâfun ileyh: *çocuğun dersinin, kitabın kabının* vb. Tamlananlar tamlayanlarına göre mütekellim (1. şahıs), muhatap (2. şahıs), gâib (3. şahıs) ve müfret (tekil), cem (çokluk) olurlar. Söz gelimi, mütekellim: *benim dersim (müfret), bizim dersimiz (cem),* muhatap: *senin dersin (müfret), sizin dersiniz (cem),* gâib: *onun dersi (müfret), onların dersleri veya dersi (cem)* gibi (Toparlı, 2003, s. 16-17).

Hüseyin Cahit, isim ile mütemmimin (tamlayıcı, tamlayan) genel yapısı için terkîb-i izâfi, bir mütemmim eklenmesiyle ismin anlamını tamamlamak için izâfet terimini kullanır (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 55). Abdalla, TSN'de geçen izâfet terimi için "Îcâb ettiği

zamân bir isimin ma‘nâsını itmâm etmek üzere yanına getirilen kelimeye o ismin mütemmimi ta‘bir olunur” der (2016, s. 153). Erkuş, TSN’de bahsedilen izâfet terimini şu şekilde açıklar:

> İcab itdiği zamân bir ismin ma‘nâsını itmâm itmek üzere yânına getirilen kelimeye o ismin mütemmimi ta‘bir olunur. İsim ile mütemmimin hey’et-i u‘mumiyyesine “terkib-i izâfi” ve bir mütemmim ‘ilâvesiyle ismin ma‘nâsını itmâm itmeğe “izâfet” dirler (2014, s. 118).

Hüseyin Cahit’e göre Türkçede mütemmim ismin önüne gelir. Tamlayan ile isim arasında bazen hiçbir ek bulunmaz:

altın bilezik, gümüş küpe vb. Altın ve gümüş kelimeleri bilezik ve küpe isimlerinin tamlayıcısı durumundadır. Bir ismin tamlayıcısının sonuna “-In”, sonunda ünlülerden biri bulunursa “-nIn”; ismin sonuna “-I” ve sonunda ünlülerden biri bulunduğunda ise “-sI” eklenir: *Ahmet’in kalemi, odanın kapısı* vb. İstisna olarak su kelimesi tamlama olduğunda sonuna “-yun” veya -yu” ilave edilir: *suyun soğukluğu, Göztepe suyu* gibi. Tamlama, özel isim olarak kullanıldığı zaman başka bir ifadeyle birleşik olduğunda (ayrılık çeşmesi); tamlayıcılar ismin türünü, cinsini, aslını bildirdiği zaman *(mahalle muhtarı, çay fincanı, kavak ağacı, Bozdoğan armudu);* arada benzerlik söz konusu olduğunda *(limon ayvası)* tamlayıcıların sonuna edât-ı izâfet eklenmesi uygun değildir. Nisbet ve sahiplenme belirten tamlayıcıların cem edilmesi mümkündür: *pencerelerin camı* vb (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 56-57).

Mithat Sadullah bir ismin anlamını tamamlamak için önüne başka bir kelime getirmeyi izâfet terimiyle ifade eder ve şu tanıkları gösterir:

Nihat’ın evi, kitabın kabı, büyüklerin sözü, onun kitabı, çalışmanın faydası. Türkçe izâfetten önce getirilen kelimeyi muzâfun ileyh veya mütemmim (tamlayan), ikinci kelimeyi de muzaf veya isim terimiyle adlandırır. Tamlayan ve tamlanandan oluşan bu tamlamaya izâfî terkip denilir*: “Nihat’ın evi”* bir izâfî terkiptir. *Nihat’ın* kelimesi muzâfun ileyh, *evi* kelimesi muzaftır. Tamlayanın sonunda sessiz bir harf varsa “-n”, sesli bir harf varsa “-nIn” getirilir: *kitabın kabı, kapının anahtarı, sobanın borusu, tencerenin kapağı* gibi. Tamlananın sonunda sessiz bir harf varsa “-I”, sesli bir harf varsa“-sI” eklenir: *Ahmet’in kitabı, odanın penceresi, ineğin yavrusu, mektebin kapısı* gibi. Sonunda kaf bulunan birden fazla heceli kelimenin sonuna kef veya ye getirildiğinde kaf gayına dönüşür: *bardak- bardağın- bardağı kapak- kapağın- kapağı* gibi. Fakat kelime tek heceliyse kaf kalır: *ak- akın- akı* (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 51-54).

Ahmet Cevat Emre; bir ismin veya isim görevindeki kelimenin anlamını, yakın olan kelime veya kelimelerle ayırma ve tamamlama keyfiyetini izâfet kelimesiyle anlatır. İsme muzâf, anlamı ayıran ve tamamlayan kelimeye muzâfun ileyh, her ikisine birden terkîb-i izâfî adı verilir. Türkçede muzâfun ileyh önce, muzâf sonra gelir; muzâfun ileyhe mütemmim de denilir:

Ahmet'in kitabı, Hasan'ın gözü, bahçenin kapısı gibi. Muzâfun ileyh marife olduğundan sonuna "-In" eki dâhil edilmiştir. Bahçenin kapısı denildiğinde belli olan bahçenin kapısı kastedilmektedir. *Bahçe kapısı, asma çardağı* (tamlayan belirsiz); bahçelere mahsus bir kapı, asmalara mahsus çardak demektir. *Çorba kâsesi, çay fincanı* tamlamasında çorba ve çay koymaya mahsus kâse ve fincan kastedilir. Bunun dışında *armut ağacı, gül fidanı, çınar ağacı, menekşe çiçeği, Bursa şehri, Vardar Nehri, Keşiş Dağı, ekmek ayvası, kan portakalı, parmak üzümü, gönül kâbesi, kaş oku, zülüf zinciri, hasret gözü, sevinç handesi (gülüşü), zafer terâneleri (nameleri), ilim ve marifet nuru, kıskançlık zehri, Ankara armudu, Tekirdağ karpuzu, öğrenmek hevesi, ölmek korkusu, Osmanlı askeri, İngiliz milleti* gibi tanıklara yer verilir. Sıfatla mevsûftan birleşen izâfet de izâfet-i lâfziyyeden ibarettir: *Rıfkı haini (Rıfkı haini), çapkın Bekir (Bekir çapkını), Hasan bî-çâresi (bî-çâre Hasan)* gibi. Ahmet Cevat Emre, izah bildiren tamlamalar için izâfet-i izâhiyye terimini kullanıp *İngiltere Kralı Jorj, mualliminiz Hasan Efendi, hayvanâtın padişâhı arslan, müverrihlerin (tarihçilerin) babası Herodot* tanıklarını verir. Tamlananın miktarını bildiren tamlamalar için de izâfet-i mikdâriyye terimine yer verir: *iki okka kave, üç çuval şeker* gibi (Sağol vd., 2004, s. 118- 120). Tamlayanın sonuna eklenen "-In/-Un" veya "-nIn/-nUn" belirli bir kurala tabidir. Tamlayanın son harfi ünsüz olursa "-In/-Un", ünlü olursa "-nIn/-nUn" getirilir: *kitap- kitabın, kalem- kalemin, çuha (yün kumaş)- çuhanın, baba- babanın, kuyu- kuyunun, kuzu- kuzunun, bahçe- bahçenin, oda- odanın, kapı- kapının, sargı- sargının* gibi. Tamlananın sonuna eklenen "-I/-U" veya "-sI/-sU" da kuralla oluşturulur. Tamlananın son harfi ünsüz olursa "-I/-U", ünlü olursa "-sI/-sU" eklenir: *kitap- kitabı, aba- abası, oda- odası, kuzu- kuzusu* gibi. Bir ismin son harfi kaf olursa sonuna "-In/-Un" veya "-I/-U" eklendiği zaman kelime bir heceliyse kaf sürekli kılınır, daha fazla heceliyse gayına dönüşür: *ok, okun, oku; kalpak, kalpağın, kalpağı*. Gönül, boyun, burun, ağız, gibi isimlerin tamlanan ve tamlayanları, sonundaki ünlünün kaldırılmasıyla yapılır: *gönlün, gönlü, ağzın, ağzı, burnun, burnu* gibi. Bir ismin son harfi kâf-ı Arabî olursa sonuna "-In/-Un" veya "-I/-U" ilave edildiği takdirde kelime tek heceliyse asli olan kaf gibi, daha fazla heceliyse yâ gibi telaffuz edilir fakat yazımı değişmez: *ek, ekin, eki; Türk, Türkün, Türkü;*

beşik, beşiğin= beşiyin, beşiği= beşiyi gibi. Su ve çok kelimelerinin tamlayan ve tamlananı suyun, suyu ve çoğun, çoğu şeklindedir. Son harfi çim olan isim, tek heceliyse tamlayan ve tamlanan çim şeklinde devam eder; birden fazlaysa da cime dönüşür: *koç, koçun, koçu; ağaç, ağacın, ağacı* gibi. Tamlama; bir tamlanan ve birden fazla tamlayan veya bir tamlayan ve birden fazla tamlanandan oluşabilir: *gülün, menekşenin, inci çiçeğinin kokusu; Hasan'ın kitabı, kalemi, çantası* gibi (Sağol vd., 2004, s. 122-123).

5.1.18.8.1. Arapça İsim Tamlaması

Şemsettin Sami, Arapça izafet kelimesini kullanır ve isim tamlamasını şöyle açıklar:

> Muzâf ile muzâfunileyhin ikisi de Arabî isimler oldukları vakit, bazı defa izâfet-i Arabî kaidesine tevfikan icra olunur. Şöyle ki: Muzâf muzâfunileyhden evvel gelip, ahirine bir (و) alır ve muzâfunileyhin evveline (‰ <<) harf-i ta'rifi girer. Mesela: Abdu'r-Rahmân (Rahmanın abdı), veliyyü'l-emr (emrin velisi). Kelimenin ahiri (<<) ise bir (;) alır, veyahut (^) ise (…) ya tahvil olunur: Aza — a'zâ'u'l-beden, Rahmet-rahmetu'llâh (Hamit, 2009, s. 58).

Selim Sabit, NO'da Arapça isim tamlaması için "terkîb-i izâfî-i Arabî" terimini kullanır. Arapça isim tamlaması, iki Arapça kelimeden oluşup ilk kısma muzâf, ikinci kısma muzâfun-ileyh denilip tamlananın sonu daima mazmûm (ötreli) ve tamlayan muarrefün bi'l-lâm (harf-i tarif almış kelime) olarak kullanılır:

dârü'l-fünûn (üniversite), şeyhü'l-islâm, veliyyü'l-ni'am (nimetlerin sahibi) vb (Dağdelen, 2013, s. 44-45). Yiğit, NO'da geçen terkîb-i izâfî-i Arabî terimi için şunları söyler:

"İki lâfz-ı 'Arabîden teşkil iden mürekkeblerdir ki cüz'-i evvele (muzâf) ve cüz'-i sânîye (muzâfun-ileyh) dinilüb muzâfın âhiri dâ'imâ mazmûm ve muzâfu'nileyh mu'reb-i bi'l-lâm olarak isti'mâl olunur. Misâl (dârü'l-fünûn, şeyhü'l-islâm, veliyyü'n-ni'am) gibi" (2015, s. 63).

Mihri; Arap lisanında izâfette tamlananın önce, tamlayanın ise sonra geldiğini ve tamlayana genellikle "el" ilave edildiğini dile getirir:

Rabbu'l-'âlemîn, 'Abdurrahmân, veliyyü'l-ni'm tanıklarında görüldüğü gibi (Atılgan, 2018, s. 282).

Tahir Kenan, dilimizde Arap üsluplu isim tamlamalarının kullanıldığını söyler:

hulâsatü'l-mâl, berrü'ş-Şâm gibi. Arapça isim tamlamalarında daima tamlanandan sonra gelen tamlayanın önüne "el" harf-i tarifinin (Arapçada isimlerden önce kullanılan "el" belirtme kelimesi) ilavesinden başka tamlananın son harfi mazmûm (ötre ile harekelenen)

ve tamlayanı meczûm (son harfi harekesiz okunan kelime) alarak telaffuz edilmesinden ibarettir: *emîrü'l- mü'minîn, imâmü'l- müslimîn* vb (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 227).

Mehmet Rıfat, HLO'da tamlayan ve tamlananın her ikisinin de Arapça olanlarına şu tanıkları gösterir:

mektebin muallimi, mescidin mihrâbı, mekteb muallimi, mescid mihrâbı; biri Arapça diğeri Farsça olanlarına *kasrın*[45] *çeşmesi*[46]*, çeşmenin mâ'ı*[47]*, nehir*[48] *kenarı*[49]*, hâne*[50] *eşyâsı*[51] (Kaya, 2016, s. 187).

Ömer Sıtkı, KLO'da Arapça usulle iki sözün birleşmesiyle terkîb-i izâfînin meydana geldiğini söyler. Tamlanan önce, tamlayan sonra gelip tamlayanın sonuna "el" harf-i ta'rifî getirilir:

şemsü'l-ma'ârif, nûru'l-'ayn, imâmu'l-mü'minîn gibi (Aytar, 2019, s. 23-24).

Ahmet Rasim, Arapça kurallara göre tamlama yapılacak kelimelerin mutlaka Arapça kelimelerden oluşması gerektiğini söylemektedir. Tamlanan önce gelip sonu mazmûm (ötreli) okunur ve tamlayanın sonuna harf-i tarif denilen bir "el" getirilir:

dâru'ş-şafaka, dâru'l-ma'ârif, şemsü'l- ma'ârif, himmetü'l ricâl, matla'u'l-envâr gibi (Demirci, 2017a, s. 77).

Şeyh Vasfi, Arapça isim tamlamaları için Arapça terkîb-i izâfî terimini kullanır. Tamlanan önce, tamlayan sonra gelir. Tamlanan isim veya sıfat olup harf-i ta'rif denilen "el" lafzından hâli bulunarak sonu mazmûm (ötreli) okunur. Tamlayan sıfat olmayıp isim veya isim hükmünde bir kelime olup harf-i ta'rif ile masdar bulunur:

şeceri's-sanevber, nâfizu'l- kelem[52] vb. Birinci tamlamada tamlayan ve tamlanan isimdir, ikinci tamlamada ise tamlayan isim, tamlanan sıfattır. Tamlayan olacak kelimenin birinci

[45] Kasr, Arapça bir kelimedir.

[46] Çeşme, Farsça bir kelimedir.

[47] Mâ', Arapça bir kelimedir.

[48] Nehir, Arapça bir kelimedir.

[49] Kenar, Farsça bir kelimedir

[50] Hâne, Farsça bir kelimedir.

[51] Eşyâ, Arapça bir kelimedir.

[52] Doğru yazılışı kelâm şeklindedir.

harfi hurûf-ı şemsiyeden[53] ise harf-i ta‘rifin ne elifi ne lamı okunur: *dâru’t-ta‘lim, kerîmü’ş-şeym*[54] gibi. Şayet muzâfun ileyh olan kelimenin birinci harfi, hurûf-ı kameriyeden[55] ise harf-i ta‘rifin elifi okunmayıp lamı okunur: *nûru’l-hedy, mâ’i’l-bahr* gibi (Taştan, 2009, s. 25-26).

Şeyh Vasfi Efendi’nin Arabî terkîb-i izâfî olarak adlandırdığı Arapça isim tamlamalarında Türkçeyle zıt olarak tamlanan önce, tamlayan sonra gelmektedir. Tamlananın son harfi mazmûm (ötreli) okunup tamlananın öncesinde harf-i ta’rif bulunur:

hıfzıssıhha, şecerü’s-sanevber, nûrü’l-hüdâ tanıklarında görüldüğü gibi (Toparlı, 2003, s. 20).

Hüseyin Cahit’e göre Arapçada tamlayıcılar isimden sonra gelir; ismin sonu mazmûm (ötreli) okunur, tamlananın önüne harf-i ta’rif olan “el” getirilir. Harf-i ta’rifin elifi söylenmez:

dârü’l-hayr (hayır yeri) vb. Cihatla ve zamanla ilgili Arapça kelimeler Arapça kurallara göre tamlayıcı aldığında sonları meftûh (üstünlü) okunur: *tahte’l-arz, fevka’t-türap, ba’de’l-icrâ* gibi. Arapça bir kelimenin önüne harf-i tarif (Arapçada isimlerden önce kullanılan “el” belirtme kelimesi) ilave edilince bazen harf-i tarifin yalnız “lâm”ı söylenir. Bazen hiç söylenmeyip ilk harf şeddeli okunur. Bu bakış açısıyla Araplar harfleri iki kısma ayırarak bir kısmına hurûf-ı şemsiyye, bir kısmına hurûf-ı kameriyye demişlerdir. Hurûf-ı şemsiyye: ت, ث, د, ذ, ر, ز, س, ش, ص, ض, ط, ظ, ل, ن harfleridir. Bu harfler bir kelimenin öncesinde bulunup da o kelimeye harf-i tarif eklenirse harf-i tarif hiç okunmaz. Bu harfler şeddeli okunur: *fakrü’d-dem* gibi. Bu harflerin dışındaki harfler hurûf-ı kameriyyeyi oluşturur. Bunların önüne gelen harf-i ta’riflerin yalnız “ل”ı söylenir: *dârü’l- aman* vb (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 58-61).

Mithat Sadullah Arapça izâfet terimini kullanır. Arapça tamlamalarda, önce tamlanan sonra tamlayan gelir. Tamlananın son harfi ötre okunur, tamlayanın başına “el” getirilir:

dârü’l-fünûn, şemsü’l-maârif. Tamlayanın ilk harfi hurûf-ı kameriyeden ise harf-i tarifin lâmı okunur; hurûf-ı şemsiyeden ise lâm okunmaz. Tamlananın son harfi tamlayanın ilk

[53]Şemsi harfler: ت, ث, د, ذ, ر, ز, س, ش, ص, ض, ط, ظ, ل, ن .

[54] Doğru yazılışı şiyem şeklinde olmalıdır.

[55] Kameri harfler: ا , ب , ج , ح , خ , ع , غ , ف , قَ , كَ , م , وَ , ه , ى.

harfine vurulur: *dârü'l-muallimîn* (kameriye)*, dârü't-tedrîs* (şemsiye) gibi. (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 59).

Ahmet Cevat Emre, izâfet-i Arabiyye terimini kullanır. Tamlayan, tamlanandan sonra gelir. Tamlayan harf-i tarif olan hemze ile lâm'ı alır. Tamlananın son harfi mazmûm (ötreli) okunur. Harf-i tarifin hemzesi okunmaz. Lâm gelince, tamlayanın birinci harfi hurûf-ı kameriyye(Arap gramerinde harf-i tarifin lâm'ını okutan ay harfleri)den ise sâkin olarak okunur hurûf-ı şemsiyye (Arap gramerinde lâm'ı okutmayan güneş harfleri)den ise hiç okunmaz: *dârü'l-muallimîn, dârü'l-fünûn, nûrü'ş-şems, rabbü's-semâvât* gibi (Sağol vd., 2004, s. 128).

5.1.18.8.2. Farsça İsim Tamlaması

Selim Sabit, NO'da Farsça isim tamlamasına terkîb-i izâfî-i Farisî ismini verip onu Farsça, Arapça veya biri Farsça diğeri Arapça olarak iki kelimeden oluşan ilk kısmı muzaf, ikinci kısmı muzâfun-ileyh olan tamlama olarak tanımlar. Tamlananın sonu daima meksûr (esre ile yani "i" sesiyle okunan) ve tamlayanın sonu sâkin (harekesiz, ünsüz) okunur:

çeşm-i âhû, nûr-ı kamer, âfitâb-ı âlem, şevket-i cem gibi. *"Çeşm, nûr, âfitâb, şevket"* kelimeleri tamlanan; *"âhû, kamer, âlem, cem"* kelimeleri tamlayan olduklarından sözü edilen tamlamalar Farsça olur. Farsça tamlamalarda eğer tamlananın sonunda "h, y" (ی, ه) harflerinden biri bulunursa tamlananların sonuna bir hemze-i meksûre (ı, i ünlülerinden biriyle okunan hemze) getirilir. *"Teba-ı devlet, vâlî-i vilâyet"* gibi. Şayet "elif, vav" (و, ا) harflerinden biri bulunursa bir ya-yı meksûre ("y" harfinin kesreli hali "yı, yi") eklenir: *"safâ-yı rûh (gönül rahatlığı), ebrû-yı dost (sevgilinin kaşı)"* gibi. Farsça tamlamalarda bazen tamlayan tamlananın üzerine takdîm edilip tümü birden bir şeye alem olarak kullanılır: *mey-kede mug-beçe, şâh-râh, sîmâb* gibi. Bunlara mürekkeb-i mezcî denilir ve daima bitişik olarak yazılır (Dağdelen, 2013, s. 44). Yiğit, NO'da bahsedilen terkîb-i izâfî-i Farisî terimi için şu açıklamaları yapar:

> Farsî veya Arabî veyâhûd biri Farsî diğeri Arabî olarak iki lâfızdan teşkil iden mürekkeblerdir ki cüz'-i evvele (muzâf) ve cüz'-i sânîye (muzâfunileyh) dinilüb muzâfın âhiri dâimâ meksûr ve muzâfun-ileyhin âhiri sâkin okunur. Misâl (çeşm-i âhu, nûr-ı kamer, âfitâb-ı âlem, şevket-i cem) gibi.
>
> Nitekim misâl-i mezkûrda (çeşm, nûr, âf-tâb, şevket) lâfızları muzâf ve (âhû, kamer, âlim, cem' " lâfızları dahi muzâfun-ileyh vâki' oldıklarından terâkib-i mezkûre izafet-i Fârisiyye kâbilinden olmuş olur.
>
> (İmlâ)

> İzâfet-i Fârisiyye sûretlerinde eğer muzâfın ahirinde ی, ه (h, y) harflerinden biri bulunur ise muzâfların ahirine bir (hemze-i) meksûre getürilür. (Teb'a'i devlet, vâli-i vilâyet) gibi ve eğer و, ا (e, ve) (harflerinden biri bulunur ise bir ا ـِ (yâ) yı meksûre ziyade kılunur. (Safâ-yı rûh, ebrû-yı dost) gibi (2015, s. 62-63).
>
> (Tenbîh)
>
> İzâfet-i Fârisiyye sûretlerinde ba'zı kere muzâfun-ileyh muzâf (38) üzerine takdîm olunub mecmû'ı birden bir şey'e 'alem olarak isti'mâl olunur. Bunlara (mürekkeb-i mezcî) dirler ki bir kelime gibi dâ'imâ muttasıl olarak yazılur. (Mey-kede, şâh-râh, sîm-âb mug-beçe) gibi (2015, 62-63).

Mihri, tamlananın sonuna esre ilave edilerek Farsça izâfet yapıldığını belirtir: *pâdişâh-ı cihân, (dünyanın padişahı), dîvâr-ı hâne (evin duvarı), lebb-i deryâ (denizin kenarı), âb-ı zemzem, (zemzem suyu)* tanıklarında görüldüğü gibi. Türkçe tamlamaların Farsça usulle bir hâlden başka hâle sokulması da mümkündür:

Mısır'ın hidîvi, âhunun çeşmi, Nisan mâhı, düşmenin sipâhi, İrân'ın şâhı, düşmenın şerri, cenk meydânı. Muzâfın sonunda "-e/-a" veya "-ı/-i" bulunursa bir ء ilave edilir: *bende-i Hüdâ (Allah'ın kulu), elçi-i İrân (İran'ın elçisi)* gibi. Şayed tamlananın sonunda "û" veya "â" bulunursa "-yı" getirilir: *Pâşâ-yı Bağdâd (Bağdat'ın paşası), dârû-yı hasta (hastanın ilacı)* gibi (Atılgan, 2018, s. 226-227).

Şemsettin Sami, Farsça tamlamaları şöyle açıklar:

> Muzâf ve muzâfunileyh olacak isimlerin ikisi de Arabi veya Farisi oldukları vakit, izâfet Farisi kaidesinde dahi olabilir. Şöyle ki: Muzâf, muzâfunileyhten evvel gelir ve muzâfunileyh kendi hâlinde kalıp muzâf harf-i imlânın gayrı ise ahirine bir (,) ; (') yahut (و) ise bir (ی); (ی) yahut (ه) ise bir (ء) alır. Mesela: halk-ı âlem (âlem halkı), rızâ-yı pâdişah (padişahın rızası), ârzû-yı vatan (vatanın ârzusu), vâlî-yi vilâyet (vilâyet valisi), bende-i Hüdâ (Hüdanın bendesi) (Hamit, 2009, s. 58).

Tahir Kenan, dilimizde Farsça üsluplu isim tamlamalarının kullanıldığını söyler ve şu tanıklara yer verir:

rûy-ı deryâ, takdim-i arîza, vak'a-i Kerbelâ, bûy-ı gül, ıztırâb-ı kalb. Arapçada olduğu gibi Farsçada da tamlanan tamlayanın önüne geçer. Tamlama eki ise tamlananın sonrasına bir kesre getirmekten ibarettir: *ehl-i dil, icâb-ı hâl.* Tamlananın sonunda "ا-و" harflerinden biri bulunursa "ی" eklenir: *edâ-yı salât, ifâ-yı vazife, arzûyı ma'rifet: "Sevda-yı intikaam, tedâvisi müşkil bir hastalıktır ki en a'lâ ilâcı "af" olabilir"* (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 228-229).

Mehmet Rıfat, HLO'da tamlayan ve tamlananın her ikisinin de Farsça olduğu tamlamalara şu tanıkları gösterir:

bağın gülü, deryanın âbı, bağçe duvarı, çeşme kenarı (Kaya, 2016, s. 187).

Ömer Sıtkı, KLO'da Arapça ve Farsça lafızlardan oluşan tamlamayı terkib-i izâfî olarak adlandırır. Tamlanan önce, tamlayan sonra gelir ve tamlananın sonu kesreli okunur:

ikisi Arapça - *nûr-ı şem, makber-i İslam, esîr-i harb;* ikisi Farsça- *sâye-i dıraht, eşk-i çeşm, meyve-i bağ;* biri Arapça biri Farsça- *feryâd*[56]*-ı andelib*[57] *(bülbülün feryadı), zulmet*[58]*-i şeb*[59] *(gecenin karanlığı), sühan*[60]*-ı refik*[61] *(arkadaşın sözü)* gibi (Aytar, 2019, s. 23).

Ahmet Rasim, Farsça tamlama yapmak için tamlanan olacak ismin öne geçirilip sonunun esreli okunması gerektiğini söyler:

berg-i gül (gülün yaprağı), rûh-ı cisim, cism-i hayvan gibi. Tamlanan sonunda hâ-i resmiyye (a, e ünlülerini gösteren "he" harfi) veya "y (ی)" bulunursa hemze (ہ) eklenir: *rahle-i tedris (ders görme masası), keştî-i dil (gönül gemisi)* gibi. Eğer tamlananın sonunda elif veya vav harfleri bulunursa bir "y (ی)" eklenir: *gıdâ-yı rûh, safâ-yı cân, sebû-yı zehir* vb (Demirci, 2017a, s. 76-77).

Şeyh Vasfi, Farsça isim tamlaması için Fârisî terkîb-i izâfî terimini kullanır. Farsça usulle yapılan isim tamlamalarında tamlayan tamlanandan sonra gelir. Tamlananın sonu meksûr okunur:

reng-i gül, dıraht-ı servi, kilid-i zer, âyine-i dil tanıklarında görüldüğü gibi. Tamlanan olan kelimenin sonunda hurûf-ı medden "elif" veya "vav" bulunursa bir "ya" eklenip meksûr okunur: *gıdâ-yı rûh, arzu-yı tabiat* gibi (Taştan, 2009, s. 20-21).

Şeyh Vasfi Efendi'nin Farisî terkîb-i izâfî olarak adlandırdığı Farsça isim tamlamalarında Türkçeyle zıt olarak tamlanan önce getirilip son harf-i meksûr (esreli) okunur ve tamlayan ondan sonra yalın halde söylenir. Farsça kuralla tamlanan olacak kelimenin sonunda hurûf-ı medden (Arapça ve Farsça kelimelerde söylenmeyip kendilerinden önceki harflerin harekesini uzatan harfler) "yâ" veya "hâ-i resmiyye" bulunursa meksûr bir "hemze" ve hurûf-ı medden "elif" ve "yâ" olursa meksûr bir "yâ" eklenir:

mukaddime-i kitâb (kitabın ön sözü), *şîve-i ifâde* (ifade tarzı), *vâli-i Hicâz, ulemâ-yı memleket* (memleket âlimleri), *ârzû-yı dil* (gönül isteği). Farsça kuralla terkip edilecek

[56] Farsça bir kelimedir.

[57] Arapça bir kelimedir.

[58] Arapça bir kelimedir.

[59] Farsça bir kelimedir.

[60] Farsça bir kelimedir.

[61] Arapça bir kelimedir.

kelimenin ikisinin de Arapça veya Farsça yahut birinin Arapça diğerinin Farsça olması şarttır. Farsça isim tamlamalarında tamlanan ve tamlayandan hiçbiri Türkçe olamaz. Söz gelimi, bayram günü yerine yevm-i bayram veya gün-i ıyd denmeyip yevm-i ıyd, rûz-ı ıyd denilir (Toparlı, 2003, s. 21).

Hüseyin Cahit, Farsça mütemmimlerin isimlerden sonra gelip aralarına edat getirilmeden sadece ismin sonunun meksûr okunduğundan söz eder: *fikr-i beşer* gibi. İsmin sonunda ünlülerden "ى", "ه" bulunursa meksûr (-i) bir hemze; "ا", "و" bulunursa meksûr bir "ى" dahil edilir: *terakkî-i beşeriyet (insanlığın ilerlemesi), ifâde-i mütercim (çevirmenin ifadesi), zekâ-yı insan, arzû-yı temeddün (uygarlaşma arzusu)* gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 58).

Mithat Sadullah Farsça tamlamalar için Fârisî izâfetler terimini kullanır. Farsçada tamlanan önce, tamlayan sonra gelir:

saâdet-i beşer (insanın saadeti), fikr-i îcâd gibi. Tamlananın sonunda elif veya vav varsa bir hemze eklenir: *icrâ-yı hüküm (hükmün icrası), arzu-yı terakkî (ilerleme arzusu), serbestî-yi tedris, çâre-yi halâs* gibi. Elif-i maksûreli Arapça kelimeler tamlanan olduğunda elif-i maksure uzun elife dönüştükten sonra bir "ye" getirilir: *da'vâ-yı hakikat, mana-yı kelâm* gibi. Elif-i memdûdeli kelimeler tamlanan oldukları zaman çoğunlukla hemzeleri kaldırılıp yerine "ye" getirilir: *ibka-yı nâm, inşâ-yı turuk, şuarâ-yı Arap* gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 57-58).

Ahmet Cevat Emre, izâfet-i Farsisiyye terimini kullanır. Tamlanan önce gelerek meksûr (esreli) okunur, tamlayan ise sonra gelir:

kelâm-ı kibar (büyüklerin sözü), leyle-i fırak (ayrılık gecesi), mâh-ı gufran (mağrifet ayı), bârika-i zafer (zafer şimşeği) gibi. Tamlananın sonunda elif veya vav bulunursa bir yâ-i meksûre (esreli ye) eklenir: *arzû-yı terakkî (ilerleme isteği)* gibi. Elif-i mâksûre (kısaltılmış elif) olursa elif-i memdûdeye (uzun okunan elife) dönüştükten sonra "yâ" eklenir: *manâ-yi kelâm* gibi (Sağol vd., 2004, s. 126).

5.1.18. İsim Tamlaması Türleri

5.1.18.1. Belirtili İsim Tamlaması

Süleyman Hüsnü Paşa, belirtili isim tamlamasını izâfet-i lâmiyye olarak adlandırır. İzâfet-i lâmiyye, tamlayanın sonuna sağır kâf getirilerek yazılır ve tamlananın mef'ûlün bihte (yükleme hâli) olduğu gibi sonuna "y" konularak tamlayandan sonra getirilir:

İstanbul'un üzümü denildiğinde *İstanbul* tamlayan, *üzüm* tamlanan olur. Eğer tamlayanın sonunda harf-i imlâ bulunursa "-n" eklenir. Söz gelimi *bahçenin çiçeği, kapının kilidi, elmanın çekirdeği, saksının kenarı* vb. Tamlananın sonunda harf-i imlâ bulunduğunda ise "-s" ilave edilir: *evin penceresi, askerin borusu, Medine'nin hurması, ağacın zerdalisi* vb. Tamlananın sonuna harf-i imlâdan "y" olup da sâkin (yanında ünlü olmayan ünsüz) olursa harf-i imlâ bulunmayan kelimelere "y" eklenir: *huy, boy, koy, toy, soy* kelimelerinde *şu adamın huyu, şu çocuğun boyu, denizin koyu, insanın toyu, filân adamın soyu* denildiği gibi yalnız su sözü tamlayan olduğunda suyun, tamlanan olduğunda suyu denilir. İsimlerin sonu "k" olup harekelenirse "ğ"ye dönüşür, tamlananın sonu "k" olduğunda da aynı durum söz konusu olur: *kestanenin kabuğu* gibi (Toparlı & Yücel, 2018, s. 7). Koç, İST'de belirli isim tamlaması manasına gelen izâfet-i lâmiyye teriminin kullanıldığını belirtir (1994, s. 58).

Selim Sabit, NO'da belirtili isim tamlaması için izâfet-i tahsîsiyye terimini kullanır. İzâfet-i tahsîsiyye, sahiplenme ve kendine mahsus kılma anlamları ifade eden isim tamlamasıdır:

benim kitabım, senin kitabın, onun kitabı tanıklarında görüldüğü gibi. Tanıklardaki *"ben, sen, o"* kelimeleri "muzâfun-ileyh; *kitap* kelimesi muzâftır. Belirtili isim tamlamasının mütekellim (söyleyen) ve muhâtab (söylenen) suretlerinde genelleştirme için bazen muzâflardan zamîr-i izâfi (muzafların sonuna gelen ekler: "-im, -in, -i, imiz, -iniz, -leri) kaldırılır. Söz gelimi *bizim kitap, sizin kitap* gibi. Bazen tamlayan eki de kaldırılıp tamlayan ve tamlananın bütünü çoğu zaman bir şeye alamet olarak kullanılır: *Kız kalesi, Galata Sarayı* (Dağdelen, 2013, s. 43). Koç; NO'da belirtili isim tamlaması manasına gelen izâfet-i tahsîsiyye teriminin yer aldığını belirtir (1994, s. 89). Yiğit, NO'da geçen izâfet-i tahsîsiyyeyi şöyle açıklar:

> Temellük ve ihtisâs ma'nâlarını ifâde ve iş'âr iden terkîb-i izâfiyedir. Misâl (benim kitabım, senin kitabın, onun kitabı) gibi.
>
> Nitekim misâl-i mezkûrde (ben, sen, o) lafızları "muzâfun-ileyh" (35) ve kitab lafzı dahi (muzâf) vâki' olarak temellük tarikiyle muzâfun-ileyh nisbet kılınmış olduğundan terâkib-i mezkûrenin izâfetleri tahsîsiye kâbilinden olmuş olur.

> İzâfet-i tahsîsiyenin mütekellim ve muhatab sûretlerinde ta‘mîm içün ba‘zı kere muzâflardan zamîir-i izâfi hazf olunur. Misâl (bizim kitab, sizin kitab) gibi.
>
> Ve ba’zen dahi ga’ib sûretlerde muzâfun-ileyhden edât-ı izâfet hazf olunup muzâf ile muzâfun-ileyhin mecmû‘ı ekserî bir şey’e alem olarak isti‘mâl olunur. Misâl (Kız kulesi, galata sarayı) gibi (2015, s. 61).

Tahir Kenan, bir şeyin diğer şeye sahip olduğunu göstermeyi izâfet-i temlîkiyye olarak adlandırır ve şu tanıkları gösterir:

hocanın hanesi, efendinin çiftliği. Bunun dışında izâfet-i tahsîsiyye terimine de yer verip bu terimin bir şeyin diğer şeyle ilgisini bildirdiğini söyler; *kapının anahtarı, mahallenin bekçisi* tanıklarını verip bunlara lafziye denildiğini de belirtir. Tahir Kenan, başka bir taksime göre de izâfeti lafziye terimini kullanır. İzâfeti lafziye (sıfatın faili veya mef’ûlü durumunda durumundaki isme izafe edildiği tamlama), manayı kendine kas kılar ve kendine mal eder: *müdürün odası, muallimin bastonu* gibi. Türkçede bir terkîb-i izâfi (isim tamlaması) manayı kendine has kılar ve kendine mal eder. *Erzurum’un soğuğu, Hâlid’in kürkü* gibi tamlamalarda “kef” kaldırılamaz, kaldırılırsa anlam karışmış olur. Tamlayan belli ise *“hocanın odası”* terkîbini kullanmak gerekir. Çünkü bir hocaya ait odadır. Tamlayan belli değilse *“hoca odası”* demek uygundur ki her kim hoca ise ona ait bir oda demek olur (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 223-224, 226). Erkuş, KLT’de bahsedilen izâfet-i tahsisiyye terimini “bir şey’in diğer şey’e ihtisâsını bildirir.”; bir şeyin ait olduğu nesneyi bildiren tamlama anlamına geldiğini söylediği izâfet-i temlikiyye terimini de “bir şey’in diğer şey’e mâlikiyetini gösterir.” şeklinde açıklar (2014, s. 119-120).

Mehmet Rıfat, HLO’da tamlayan olacak ismin sonu sâkin (ünsüz) ise meksûr kılındıktan, müteharrik ise bir nun getirildikten sonra bir sağır kâf ve tamlananın sonu sâkin ise meksûr (esre ile okunan) kılındıktan, müteharrik (harekeli, ünlü) ise “sin” getirildikten sonra ya (ya-yı izâfet- tamlama ye’si) ilave etmekle oluşan tamlamalara izâfet-i lâmiye ismini verir ve tanıklara yer verir:

bağın üzümü, kapının perdesi, yalının halısı, hânenin bacası, çiğdemin bayırı, suyun akıntısı. Şahıs zamirlerinden oluşan belirtili isim tamlamaları için de *benim kalemim, senin kalemin, anın kalemi, bizim kalemimiz, sizin kaleminiz, anların kalemleri* gibi tanıklar gösterir (Kaya, 2016, s. 181-184).

Ömer Sıtkı, KLO’da sahiplenme manası bildiren tamlamaları izâfet-i lâmiye olarak adlandırır:

hâne-i birâder (erkek kardeşinin evi), ömr-i beşer (insanın ömrü), sahîfetü'l kitâb (kitabın sayfası) tanıklarında görüldüğü gibi. Terkip belli bir şeye işaret ederse tamlayan eki çıkarılır: *mahalle bekçisi, Galata kulesi* gibi (Aytar, 2019, s. 25).

Ahmet Rasim, nisbet (münasebet, bağlılık) ve temellük anlamlarını ifade eden belirtili isim tamlamasına izâfet-i lâmiyye ismini verir ve şu tanıkları gösterir:

Ahmet'in fesi, evin damı. Arapça tabir olan izâfet-i lâmiyye terimi yerine izâfet-i temellükiyye veya izâfet-i nisbiyye denilmesinin daha uygun olduğunu da söyler (Demirci, 2017a, s. 75). Abdalla, ANTLO'da geçen izâfet-i lâmiyye terimi için "Nisbet ve temellük ma'nâları ifâde eder. "Ahmed'in fesi" misâlinde Ahmedin fese temellük ettiği, "evin damı" misâlinde damın eve nisbet edidiği anlaşılır." ifadesini kullanır (2016, s. 105).

Raşit, temellük (sahiplenme) ve ihtisas (kendine mahsus olma) manalarını bildiren tamlamalara izâfet-i lâmiye ismini verir:

efendinin fesi (temellük), evin penceresi (ihtisas) vb. Tamlayan belliyse kâf-ı nuni yazılır, belli değilse yazılmaz (Karataş, 2016, s. 250).

Şeyh Vasfi, belirtili isim tamlaması için Türkçe izâfet-i lâmiye terimini kullanır. Tamlayanın sonuna ünsüz ise harekelenerek (kef), tamlananın sonuna ünsüz ise harekelenerek (ya) zâmir-i izâfisi (iyelik ekleri) eklenir:

divarın (duvarın) taşı, ağacın dalı gibi. Eğer tamlayanın sonunda hurûf-ı med (elif, vav, ye uzatma harfleri), hurûf-ı imlâdan biri veya hâ-i resmiye (a, e ünlülerini gösteren "he" harfi) bulunursa iyelik eklerinden önce bir "sin" ilave edilir: *otanın perdesi, deryanın safâsı* gibi. Tamlayan olan ota kelimesinin sonunda hurûf-ı imlâdan "he" bulunduğundan "kef"den önce bir nun, tamlanan olan perde kelimesinin sonunda da hâ-i resmiye bulunduğundan zâmir-i izafiden önce bir sin eklenmiştir. Derya kelimesinin sonunda hurûf-ı medden "elif" olduğundan "kef"den önce bir nun, safâ kelimesinin sonunda hurûf-ı medden "elif" bulunduğundan zâmir-i izafiden önce bir sin getirilmiştir. Belirtili isim tamlamaları bir şeye 'alem veya cins isim olduklarında tamlayandaki kef-nin kaybolur: *çoban çeşmesi, kapu halkası, bagçe divârı* gibi (Taştan, 2009, s. 12-14). Erkuş, NO'da belirtili isim tamlaması manasına gelen izâfet-i lâmiyye terimini "muzâfın ileyhin âhirine sâkin ise harekelenerek (kef), muzâfın âhirine de kezâlik sâkin ise harekelenerek (ya) zamir-i izâfisi 'ilâve olunur." şeklinde izah eder (2014, s. 119).

Şeyh Vasfi Efendi, belirtili isim tamlaması türü için izâfet-i lâmiyye terimini kullanır. Muzâfun ileyh, muzâfın aynısı olmamakla birlikte temellük (sahiplenme) ve ihtisası (kendine mahsus kılma) ifade eden tamlamadır:

Söz gelimi *komşunun arabası* tamlamasında temellük, *şemsiyenin sapı* tamlamasında ihtisas anlamı vardır. Yani komşunun mülkü olan araba ve şemsiyeye mahsus sap demektir. Bu tür tamlamalarda hem tamlayanın sonunda "-n" hem de tamlananın sonunda "-I" bulunur. Tamlayan kişi zamiri olursa tamlama her halükârda izâfet-i lâmiyyedir. İzâfet-i lâmiyye, temellük ve ihtisas ifade etmeyip bir sınıfa isim veya bir mahalleye özel isim olursa tamlayan alâmeti olan "-n, -In" kaldırılır. Söz gelimi *mahalle bekçisi, çeşme meydanı, Eminönü, Beyoğlu* gibi (Toparlı, 2003, s. 19). Erkuş, MYSO'da adı geçen izâfet-i lâmiyye terimini " muzâfun ileyh muzafın 'aynı olmamakla beraber temellük ve ihtisası ifâde iden izâfetdir." şeklinde açıklar (2014, s. 118).

Mithat Sadullah ismin bu türünü terim kullanmadan açıklar. Hem muzafta hem de muzâfun ileyhte ek bulunan tamlamalarda temlik, nisbet, husûsiyet (yakınlık) gibi anlamlar ifade ettiğini söyler:

Söz gelimi *Nihat'ın kalemi, odanın kapısı, kalenin duvarı* tanıklarında kalemin Nihat'ın kalemi olduğu, kapının belli bir odanın kapısı olduğu, kalenin belli bir kalenin duvarı olduğu anlaşılır (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 54-55).

5.1.18.2. Tamlananın Türünü veya Neden Yapıldığını Bildiren Tamlama

İzâfet-i beyâniyye terimini kullanan Süleyman Hüsnü Paşa; bu izâfette, tamlayanın tamlananın nevini bildirdiğini ve tamlananların bazılarında "y" ile kullanıldığını söyler:

nar ağacı gibi. Bazılarında da mücerret (yalın hâl) olarak kullanılır: *gümüş yüzük, elmas küpe* vb (Toparlı & Yücel, 2018, s. 7). Koç, İST'de belirsiz isim tamlaması ve menşe bildiren sıfat tamlamaları anlamına gelen izâfet-i beyâniyye teriminin kullanıldığını belirtir (1994, 58).

Selim Sabit, NO'da sahiplenme ve kendisine mahsus kılma anlamları ifade etmeyip tamlayanın tamlananın nevini ve cinsini bildirdiği isim tamlamalarını izâfet-i beyâniyye terimiyle tarif eder ve şu tanıkları gösterir:

çınar ağacı, zühâl yıldızı. Çınar ve zühâl kelimeleri tamlayan olup tamlanan olan "ağaç ve yıldız" kelimeleri nev ve cinslerini bildirmiş olduklarından sözü geçen tamlamalar izâfet-i

beyâniyyedir. İzâfet-i beyâniyyelerde tamlayandan daima zamir-i izâfîyyeler (iyelik ekleri) kaldırılır. Bazen de hem tamlayan hem de tamlanan da iyelik ekleri kaldırılabilir: *altun saat, elmas küpe* gibi. Tamlananların yükleme, bulunma, ayrılma hâli ve tamlayan suretlerinde aynı şekilde iyelik ekleri kaldırılır yerine nun-ı vikâye (kaynaştırma n'si) getirilir: *kitabını, kitabına, kitabında, kitabından, kitabının* gibi. Fakat sonunda hurûf-ı münfasıladan (kendilerinden sonra gelen harfle bitişmeyen harfler) bir harf bulunan tamlananların yükleme, yönelme hâli ve tamlayan suretlerinde iyelik ekleri kaldırılmayarak *pederini, pederine, pederinin* denilir. Türkçe tamlamalarda tamlanan veya tamlananın sonunda hurûf-ı imlâdan (a, e, ı, i, o, ö, u, ü harfleri) bir harf bulunduğunda tamlayan ekinden önce daima bir "-n", tamlananlarda ise bir "-s" getirilmesi gerekir: *yalının safâsı, bağçenin lâlesi* tanıklarında görüldüğü gibi (Dağdelen, 2013, s. 43-44). Koç, NO'da belirsiz isim tamlaması manasına gelen izâfet-i tahsîsiyye teriminin kullanıldığını belirtir (1994, s. 89). Erkuş, NO'da belirtisiz isim tamlaması anlamına gelen izâfet-i beyâniyye terimini "muzâfun ileyh, muzâfın cinsini veyâ aslını bildirir." şeklinde açıklar (2014, s. 118). Yiğit, NO'da geçen izâfet-i beyâniyye için şu açıklamayı yapar:

> Temellük ve ihtisâs ma'nâlarını ifâde itmeyüp muzâfu'n-ileyh, muzâfın nev' ve cinsini beyân ve iş'âr iden terkîb-i izâfîdir. Misâl (çınar ağacı, zühâl yıldızı) gibi. Nitekim misâl-i mezkûrde (çınar ve zühâl) lâfızları muzâfun-ileyh olub muzâf olan (ağaç ve yıldız) lâfızlarının nev' ve cinslerini beyân itmiş oldıklarından terâkib-i mezkûre izâfet-i beyâniyye kabilinden olmuş olur.
>
> (36) (Tenbih)
>
> İzâfet-i beyâniyyelerde muzâfun-ileyhden dâ'imâ zamîr-i izâfîler hazf olunur. Misâl sâbıkda olduğu gibi ve ba'zı kere dahi hem muzâfu'n-ileyh ve hem de muzâfdan zamîr-i izafîler hazf olunabilür fakat bu suretde muzâfu'n-ileyh, muzâfın asıl ve esası olmak lazımedendir. Misâl (altun sâat ve elmas küpe) gibi.
>
> Muzâfların (mef'ûlün bih ve mef'ûlün fih ve minh ve muzâfun-ileyh) sûretlerinde kezâlik zamîr-i izâfî hazf olunup yerine bir (nun) u vikâye getürülür. (kitabını, kitabına, kitabında, kitabından, kitabının) gibi. Fakat âhirinde hurûf-ı münfasıladan bir harf bulunan muzâfların (mef'ûlün-bih ve mef'ûlün ileyhe ve muzâfun-ileyh) sûretlerinde zamîr-i izafî hazf olunmayarak (pederini, pederine, pederinin) dinilür.
>
> (İmlâ)
>
> İzâfet-i Türkiyye sûretlerinden muzâf veyâhûd muzâfun-ileyhin ahirinde hurûf-ı imlâdan bir harf bulundığı takdirde muzâfun-ileyhler de edât-ı izâfetden evvel dâ'imâ bir ن (n) ve muzâflarda bir س (s) getürilmek usûl-i imlâdandır. Misâl (yalının safâsı, bağçenin lâlesi) gibi (Yiğit, 2015, s. 62).

Tahir Kenan, izâfeti ma'neviye terimine yer verip bu terimin tamlayanın cins ve nevini veya neden yapıldığı gösterdiğini ifade eder:

Karaman koyunu, ipek mendil, ahşap bina tanıklarında olduğu gibi. Tamlayan, tamlananın cinsini, türünü gösterirse tamlama eki gelir: *çınar ağacı, Bursa kestanesi, Samsun tütünü* gibi. Tamlayan, tamlananın neden yapıldığını bildirirse o zaman hem tamlayan hem de tamlanan eki kaldırılmış olur: *altın saat, gümüş tepsi* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s.

223). Tahir Kenan, bir şeyin cins ve nev'ini veya neden yapıldığını gösteren tamlamalar için izâfet-i beyâniyye terimini de kullanır:

Arab atı, Ankara keçisi, yün fanila, demir kalem, bez kâğıt gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 227). Erkuş, belirtisiz isim tamlaması manasına geldiğini belirttiği izâfet-i beyâniyye terimini "Bir şey'in cins ve nev'ini veyâ neden ma'mul oldıgını gösterir." şeklinde izah eder (2014, s. 118).

Mehmet Rıfat, HLO'da cins ve tür gösteren tamlamalar için izâfet-i beyâniye terimini kullanır. Bunların içinde nev gösteren tamlamaların tamlayanları yalın hâlde, tamlananları da "ya"lı olarak bulunur:

çınar ağacı, mangal tahtası, bağçe safâsı, Van kedisi, su borusu gibi. Cins gösteren tamlamalarda ise hem tamlayan hem de tamlanan yalın hâlde bulunur: *altın yüzük, gümüş taş, bakır mangal, elmas iğne, taş duvar, billur bardak, bez pantolon, keten yelek* gibi. *Timür (demir) kazık* denildiğinde demir cinsinden yapılmış kazığı bildiriyorsa izâfet-i beyâniye nevinden isim tamlamasıdır. Fakat *kutup yıldızı* denilen yıldızın ismi ise o bir terkîb-i mezcî (kuralsız tamlama)dir. İsm-i mürekkeb (birleşik isim) görevinde bulunan tamlamalar tamlayan ve tamlanan oldukları gibi zamâ'ir-i şahsi (şahıs zamirleri) ile de birlikte gelip zamâ'ir-i izâfiye (iyelik ekleri) de alırlar: *filân odanın kapı perdesi, Mecîdiye kışlasının kapısı, altın saatin gümüş kösteği, benim altın saatim, benim gümüş kılıcım, senin altın saatin, anın elmas yüzüğü, bizim mekteb hocamız, sizin dükkân sahibiniz, anların gümüş tasları, gümüş kılıcın kabzası, gümüş kılıcın gergedan kabzası, elmas yüzüğün halkası, elmas yüzüğün altın halkası, altın saatin kösteği, altın saatin gümüş kösteği, mekteb hocamızın kitabı, mekteb hocamızın ev sahibi, dükkân sahibinizin parası, dükkân sahibinizin para kesesi* gibi (Kaya, 2016, s. 184-187).

Ömer Sıtkı, KLO'da tamlayanın tamlananın cinsini ve neden yapılmış olduğunu bildiren tamlamaları izâfet-i beyâniye olarak adlandırır:

şimşîr-i zer (altın kılıç), halka-i sîm (gümüş halka), kal'a-i âhenin (demir mal), ceviz ağacı, ahşap bina, altın yüzük gibi (Aytar, 2019, s. 25).

Ahmet Rasim, tamlayanın tamlananın nevini, aslını yani neden yapıldığını bildiren izâfet-i beyâniyye terimine yer verir:

dut ağacı, gümüş kaşık gibi. "Dut ağacı" kelime grubuna "Dut, ağaçtır." dediğimizde mana çıkar. Bu sebeple nevini belirtir. "Gümüş kaşık" dediğimizde ise "Gümüş, kaşıktır." anlamı oluşmaz. Bu sebeple neden yapıldığını belirtir (Demirci, 2017a, s. 76). Abdalla,

ANTLO'da geçen izâfet-i beyâniyye terimi için "Muzâfun-ileyh muzâfın nev'ini, aslını, yani neden ma'mûl olduğunu beyân eder. Böyle izâfetlerde muzâfın nev'ini beyân ettiğine misâl: Dut ağacı ve aslına beyân ettiğine misâl: Gümüş kaşık. Bu hâlde muzâfun-ileyhe "n" gelmez." ifadelerini kullanır (2016, s. 106).

Raşit, bir şeyin nev'ini ve neden yapıldığını bildiren tamlamaları izâfet-i beyâniye şeklinde ifade eder. Tamlayan tamlananın nev'ini beyan ederse yalnız tamlayanın, neden yapıldığını beyan ederse hem tamlayanın hem de tamlananın zamir-i izafisi çıkarılır:

çınar ağacı, asma dalı, firenk arpası, altın küpe, taş duvar, keten mendil tanıklarında görüldüğü gibi (Karataş, 2016, s. 251).

Şeyh Vasfi, tamlayanın tamlananın cinsini veya aslını bildirdiği tamlamalar için izâfet-i beyâniye terimini kullanır. Tamlayanın sonunda kef- nin bulunmaz fakat tamlananda (ya) zamîr-i izâfîsi (iyelik eki) bulunur: *çınar ağacı, Bursa şehri* gibi. Çınar ve Bursa kelimeleri tamlanan olan ağaç ve şehir kelimelerinin cinsini bildirdiğinden izâfet-i beyâniyedir. Her ağaca çınar ağacı denilmeyeceği gibi her şehre Bursa da denilemez. Ne tamlayanın sonunda (kef-nin) ne de tamlananın sonunda iyelik eki bulunur: *altun saat, gümüş kupa* gibi. Bu durumda altun ve gümüş kelimeleri, tamlanan olan saat ve kupa kelimelerinin aslını bildirdiğinden izâfet-i beyâniyedir. Ayrıca Farsça izâfet-i beyâniyeye *dıraht-ı serv (servi ağacı) ile kilid-i zer (altın kilit)* tanıklarına da yer verilir (Taştan, 2009, s. 17-18, 20). Erkuş, NO'da belirtisiz isim tamlamasına anlamına geldiğini söylediği izâfet-i beyâniye terimi için "muzâfun ileyh, muzâfın cinsini veyâ aslını bildirir." ifadesini kullanır (2014, s. 118).

Şeyh Vasfi Efendi, tamlananın neden yapıldığını bildiren tamlamayı izâfet-i beyâniyye olarak isimlendirir. İzâfet-i beyâniyye, tamlayanın tamlananın nevini veya neden yapıldığını gösteren tamlamadır:

Çınar ağacı tamlamasında çınar kelimesi ağacın nevini, demir kalem tamlamasında kalemin neden yapılmış olduğunu göstermektedir. Tamlayanın neden yapıldığını bildiren izâfet-i beyâniyyelerde tamlayanın sonunda " -n, -nIn" ve iyelik zamiri bulunmaz: *bakır kazan, fanilâ çorap* gibi (Toparlı, 2003, s. 19). Erkuş, MYSO'da belirtisiz isim tamlaması anlamına geldiğini belirttiği izâfet-i beyâniyye terimini "muzâfun ileyh, muzâfın nev'ini veyâ neden yapıldığını gösteren izâfet" şeklinde açıklar (2014, s. 118).

Mithat Sadullah ismin bu türünü terim kullanmadan açıklar. Yalnız muzafın ek aldığı tamlamadır. İsim tamlaması, özel isim olarak kullanılırsa tamlayan ek almaz:

Beykoz çayırı, Aksaray caddesi, Vefa yokuşu gibi. Tamlayan tamlananın nevini, cinsini, aslını, vazifesini veya memuriyetini bildiriyorsa yine tamlayan ek almaz: *kiraz ağacı* (nevini gösterir), *kitâbet muallimi* (vazife, memuriyet gösterir), *maarif vekili* (vazife, memuriyet gösterir), *Türk milleti* (Türk isminde olan millet demektir) gibi. Ayrıca bu izâfetlerde tamlayan olan kelime tamlananın neden yapıldığını da gösterebilir (tamlayan ve tamlanan ek almaz): *gümüş kaşık, altın bilezik, demir boru, bakır tas, elmas yüzük, pırlanta küpe* gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 55).

Ahmet Cevat Emre, mamûlün minh (kendisinden yapılmış) ve mamûlden birleşmiş tamlamalar için şu tanıkları gösterir:

altın küpe (altından küpe), gümüş saat (gümüşten saat) (Sağol vd., 2004, s. 120).

5.1.18.3. Benzerlik Bildiren Tamlama

Tahir Kenan; bir şeyin diğer şeye benzediğini ima eden tamlamaları, izâfet-i teşbîhiyye şeklinde ifade eder:

ekmek ayvası, tahta sakal tanıklarında görüldüğü gibi. İzâfet-i teşbîhiyyede benzetilenin sonuna hiçbir zaman "-In" getirilemez. Söz gelimi *dil balığı, ay balığı* gibi tamlamalar "dil gibi, ay gibi balık" demek olduğundan "dilin balığı, ayın balığı" vs. denilemez (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 227). Erkuş KLT'de bahsedilen izâfet-i beyâniyye terimini "bir şey'in diğer şey'e benzediğini imâ eder." şeklinde açıklar (2014, s. 119).

Ömer Sıtkı, KLO'da bir şeyin cinsini benzetme ile tahsis eden terkipleri izâfet-i teşbîhiye olarak adlandırır ve şu tanıkları gösterir:

nûr-ı ma'rifet, zulmet-i cehâlet (Aytar, 2019, s. 25).

Ahmet Rasim, benzerlik bildiren tamlama için izâfet-i teşbîhiyye terimini kullanır. İzâfet-i teşbîhiyye, tamlayan tamlanana benzetilerek yapılır:

"Gönül kâbesini yıkma." ifadesinde gönül kâbeye benzetilmiştir. Kâbe gibi gönlü yıkma denilmek istenmiştir. Tamlanan, tamlayana benzetilerek de yapılabilir. *"Ekmek ayvası"* tamlamasında ekmek gibi ayva takdirinde, ayva ekmeğe benzetilmiştir (Demirci, 2017a, s. 76).

Raşit, muzafun ileyhi muzafa benzetilen tamlamaları izafet-i teşbihe şeklinde gösterir:

gönül kuşu (kuş gibi gönül), ecel kılıcı (kılıç gibi ecel) vb (Karataş, 2016, s. 252).

Şeyh Vasfi, genellikle tamlananın tamlayana bazen de tamlayanın tamlanana benzetildiği tamlamaları izâfet-i teşbihiye terimiyle ifade eder. Tamlayanın sonunda kef- nin bulunmaz fakat tamlananın sonunda iyelik eki bulunur:

gönül köşkü, limon ayvası vb. Birinci tamlamada gönül köşke, ikinci tamlamada ayva kelimesi limona benzetiliyor. Terkîb-i teşbihlerde tamlayanın sonuna kef- nun getirilemez. Terkîb-i teşbih olan ma'rifet güneşine ma'rifetin güneşi denilemez. Farsça izâfet-i teşbîhiyeye de *âyine-i dil (gönül aynası)* tanığını gösterilir (Taştan, 2009, s. 18-20). Erkuş, NO'da geçen izâfet-i teşbihiye terimini "ekseriya muzâf, muzâfun ileyhe ba'zan da muzâfun ileyh muzâfa benzidilir." şeklinde açıklar (2014, s. 119).

Şeyh Vasfi Efendi, tamlayan veya tamlananın neye benzediğini bildiren tamlamayı ifade etmek için izâfet-i teşbîhiyye terimini kullanır:

Gönül kâbesi tamlamasında tamlayan olan gönül kelimesi tamlanan olan kâbe kelimesine; *limon ayvası* tamlamasında tamlanan olan ayva kelimesi tamlayan olan limon kelimesine benzetilmiştir. Kâbe gibi olan gönül, limon gibi olan ayva kastedilmektedir. Tamlayanın tamlananın nevini bildirdiği izâfet-i beyâniyyelerle[62] izâfet-i teşbîhiyyelerde tamlayanın sonunda "-n, -In" yoktur: *söğüt ağacı, Bursa şehri, vişne eriği* gibi (Toparlı, 2003, s. 19). Erkuş, MYSO'da adı geçen izâfet-i teşbîhiyye terimini "muzâf, muzâfun ileyh, muzâfın neye benzediğini ifâde iden izâfetdir." şeklinde açıklar (2014, s. 119).

Mithat Sadullah ismin bu türünü terim kullanmadan açıklar. Teşbih bildiren tamlamalarda, tamlayanda ek bulunmadığını söyler:

ekmek ayvası, marifet güneşi, kan portakalı gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 55).

Ahmet Cevat Emre, müşebbeh ve müşebbehün bihten oluşan tamlamalara terkîb-i teşbîhî ismini verip şu tanıklara gösterir:

gül yanak (gül gibi yanak), hançer kaş (hançer gibi kaş) (Sağol vd., 2004, s. 120).

5.1.18.4. Kuralsız Tamlama

Mehmet Rıfat, HLO'da bir kurala bağlı olmadan herhangi iki ismin birleşmesiyle oluşan tamlamalar için terkîb-i mezcî terimini kullanır ve şu tanıkları gösterir:

[62] Tamlananın türünü veya neden yapıldığını bildiren tamlamadır.

Kumkapı, Hisarköy, Baltabaş, Timurtaş, Kılıçarslan, Yıldırım Bâyezid (Kaya, 2016, s. 180).

5.1.18.5. Zincirleme İsim Tamlaması

Tahir Kenan; tetâbu'ı izâfâtın bir cümlede tamlayanların zincirleme olarak arka arkaya gelmesi, süreksiz aralıklarla çoğalması ve birbiri ardınca gelmesinden ibaret olduğunu söyler. Tetâbu'ı izâfât, iki ve bazen üçten fazla kelimeden oluşması bakımından ifadeyi anlaşılmaz hale getirmesi ve söyleyişi güçleştirmesi sebebiyle doğru ve düzgün konuşmayı bozmaktadır:

"... Nûr-ı Osmâniyye câmi'inin Bâb-ı Âlîye gidecek kapının yanındaki mektebin önünde..." (Saâdet Gazetesi- Numara 1327); "...Marinin odasının dîvârlarının kâğıda tezyîni..." Türkçede birbiri ardına gelme tamlayanın hece sayısı az olmak şartıyla iki dereceye kadar mümkündür: *"Nilin menba'ının keşfi hayli seyyâhları yormuştur.", "Himalâya dağlarının en yüksek zirvesinin irtifâ'ı 8840 metredir.", "Târih mir'at-i musaffâ-yı mâzidir (Hâlid)"* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 229-230).

Ahmet Rasim, ikiden fazla kelimenin birbiriyle tamamlanması olan zincirleme isim tamlaması için tetâbu'ı izâfet terimini kullanır. Bu tür tamlamalar genellikle söyleyişin düzenini bozarlar.

Söz gelimi *şâkird-i ebced-i-hân-ı ma'ârif-mendân-ı tahkîk-pîşe* gibi zincirleme isim tamlaması olan cümleler makbul değildir (Demirci, 2017a, s. 78). Abdalla, ANTLO'da geçen tetâbu'l-izâfât terimi için "İkiden ziyâde kelimâtın birbirine izafesidir. "Şakerd-i ebced-i havâni mârif-i mindân-ı tahkîkî pîşâ" gibi tatâbu'l-izâfâtı hâvî olan cümleler makbûl değildir." ifadesini kullanır (2016, s. 106).

Raşit, ikiden fazla tamlamanın birbirini izlemesini tetabu-u izafat olarak adlandırır:

sükkan-ı dar'üs sultane, ekber-i cemi'ün nas, hikâye-i kitabe-i gülistan, kitabın kabının zineti, konağın kapısının kilidi gibi. Türkçe usulle izafette, ikiden fazla kelime kullanımı dilde düzgün söyleyişi bozmaktadır: *paşanın köşkünün kapısı, efendinin evinin kapısının halkası* tanıklarında görüldüğü gibi (Karataş, 2016, s. 340-341).

Araştırmada isim türüyle ilgili kullanılan terimler Tablo 1, Tablo 2, Tablo 3, Tablo 4, Tablo 5, Tablo 6 ve Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 1

İsim Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	İsim	Esma	İsm-i mutlak	İsm-i maddi	İsm-i zat	Mutlaka İsimler	İsm-i ayın	Maddi zevat	İsm-i mücerret	İsm-i mana	Manevi zevat	İsm-i cins	İsm-i âm	İsm-i alem	Alem
Ahmet Cevdet Paşa/ KT	+														
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST	+											+		+	
Selim Sabit/ NO															
Selim Sabit/ SO	+											+			+
Halit Ziya/ KLT	+			+					+				+		
Mihri/ MSO	+		+									+	+		+
Şemsettin Sami/ NUST	+												+		+
Tahir Kenan/ KLT		+	+		+		+			+		+	+		+
Mehmet Rıfat/ MOS	+					+						+	+		+
Mehmet Rıfat/ HLO	+											+		+	
Ömer Sıtkı/ KLO	+														
Ahmet Rasim/ ANTLO	+						+			+		+			
Mehmet Sadık/ ÜLT	+												+		
Ömer Sıtkı/ MKLO												+			
Raşit/ KKLO	+		+							+		+			+
Şeyh Vasfi/ NO															
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO	+											+			
Hüseyin Cahit/ TSN	+						+			+		+	+	+	
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN	+											+			
Mithat Sadullah/ TYSN	+						+					+			
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL	+							+		+	+	+			

Tablo 2

İsim Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	İsm-i has	İsm-i cami	İsm-i cem	Esma-i cem	İsm-i kesret	İsm-i işaret	Esma-i işaret	Esma-yı adad	İsm-i mekân	İsm-i zaman	İsm-i alet	İsm-i tasgir	Tasgir	İsm-i mensup	İsm-i vasfi
Ahmet Cevdet Paşa/ KT															
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST						+									
Selim Sabit/ NO															
Selim Sabit/ SO									+	+		+		+	+
Halit Ziya/ KLT	+	+										+			
Mihri/ MSO	+								+		+	+			
Şemsettin Sami/ NUST	+												+		
Tahir Kenan/ KLT	+	+				+						+			
Mehmet Rıfat/ MOS	+														
Mehmet Rıfat/ HLO									+	+	+	+			
Ömer Sıtkı/ KLO								+	+					+	
Ahmet Rasim/ ANTLO	+		+	+		+		+	+	+		+			
Mehmet Sadık/ ÜLT	+						+		+	+		+			
Ömer Sıtkı/ MKLO	+				+			+	+			+		+	
Raşit/ KKLO			+						+	+	+	+			
Şeyh Vasfi/ NO															
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO	+		+												
Hüseyin Cahit/ TSN	+		+												
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN	+														
Mithat Sadullah/ TYSN	+		+						+	+	+	+			
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL	+														

Tablo 3

İsim Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	İsm-i müştak	Müştak	İsm-i gayri müştak	Camit	İsm-i mürekkep	Kelimat-ı mürekkebe	Mürekkep isimler	Müzekker	Müennes	Müzekker-i hakiki	Müzekker-i gayri hakiki	Müzekker-i itibari
Ahmet Cevdet Paşa/ KT												
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST												
Selim Sabit/ NO												
Selim Sabit/ SO								+	+			
Halit Ziya/ KLT					+							
Mihri/ MSO								+	+			
Şemsettin Sami/ NUST												
Tahir Kenan/ KLT						+		+	+	+	+	
Mehmet Rıfat/ MOS								+	+			
Mehmet Rıfat/ HLO												
Ömer Sıtkı/ KLO								+	+			
Ahmet Rasim/ ANTLO					+			+	+			
Mehmet Sadık/ ÜLT		+		+								
Ömer Sıtkı/ MKLO	+		+									
Raşit/ KKLO								+	+			
Şeyh Vasfi/ NO								+	+			
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO							+	+	+	+		+
Hüseyin Cahit/ TSN					+			+	+	+		
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN												
Mithat Sadullah/ TYSN					+			+	+	+		+
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL					+			+	+			

Tablo 4

İsim Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	Cins-i müzekker	Müzekker-i mecazi	Hakiki	İtibari	Müennes-i hakiki	Müennes-i gayri hakiki	Müennes-i itibari	Kıyasi	Semai	Cins-i müennes	Müennes-i mecazi	Müfret	Cem
Ahmet Cevdet Paşa/ KT													
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST												+	+
Selim Sabit/ NO													
Selim Sabit/ SO												+	+
Halit Ziya/ KLT												+	+
Mihri/ MSO			+	+								+	+
Şemsettin Sami/ NUST												+	+
Tahir Kenan/ KLT					+	+						+	+
Mehmet Rıfat/ MOS												+	+
Mehmet Rıfat/ HLO												+	+
Ömer Sıtkı/ KLO					+		+					+	+
Ahmet Rasim/ ANTLO								+	+			+	+
Mehmet Sadık/ ÜLT												+	+
Ömer Sıtkı/ MKLO												+	+
Raşit/ KKLO					+	+						+	+
Şeyh Vasfi/ NO					+		+					+	+
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO					+		+					+	+
Hüseyin Cahit/ TSN	+	+								+	+	+	+
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN												+	+
Mithat Sadullah/ TYSN					+		+					+	+
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL												+	+

Tablo 5

İsim Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	Tesniye	Cem-i salim	Cem-i mükesser	Cem-i müzekker salim	Cem-i müennes salim	Cem-i gayrı salim	Cem-i müzekker	Cem-i müennes	Müsenna	Mecmu	Kemiyet	Cem-i teksir	Cemül cem
Ahmet Cevdet Paşa/ KT													
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST													
Selim Sabit/ NO													
Selim Sabit/ SO	+	+	+								+		
Halit Ziya/ KLT													
Mihri/ MSO	+		+	+	+								+
Şemsettin Sami/ NUST	+												
Tahir Kenan/ KLT		+	+	+	+		+			+			+
Mehmet Rıfat/ MOS													
Mehmet Rıfat/ HLO													
Ömer Sıtkı/ KLO	+	+	+	+	+	+							
Ahmet Rasim/ ANTLO			+	+	+								
Mehmet Sadık/ ÜLT													
Ömer Sıtkı/ MKLO													
Raşit/ KKLO		+	+	+	+								
Şeyh Vasfi/ NO	+		+	+	+								+
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO	+		+				+	+					
Hüseyin Cahit/ TSN	+		+										
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN													
Mithat Sadullah/ TYSN	+		+	+			+	+					
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL	+		+	+	+				+	+	+	+	

Tablo 6

İsmin Hâlleriyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	Ahval-i erbaa	Ahval-i isim	Meful edatları	Meful	Mücerret	Mefulün bih	Mefulün bih sarih	Mefulün ya'i	Mefulü sarih	Mefulün ileyh	Mefulün bih gayri sarih	Mefulün fih	Meful-i minh	Mefulün anh	Mefulün maa	Mefulün ma'ah	Mefulün leh
Ahmet Cevdet Paşa/ KT					+												
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST	+				+	+				+							
Selim Sabit/ NO						+	+			+		+	+		+		
Selim Sabit/ SO																	
Halit Ziya/ KLT					+	+				+							
Mihri/ MSO		+			+	+				+							
Şemsettin Sami/ NUST		+			+	+				+							
Tahir Kenan/ KLT		+			+		+				+						
Mehmet Rıfat/ MOS																	
Mehmet Rıfat/ HLO						+				+				+			
Ömer Sıtkı/ KLO																	
Ahmet Rasim/ ANTLO		+			+	+		+		+		+		+	+		+
Mehmet Sadık/ ÜLT	+				+	+				+							
Ömer Sıtkı/ MKLO			+			+				+		+				+	+
Raşit/ KKLO					+	+				+							
Şeyh Vasfi/ NO						+				+		+	+			+	+
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO							+				+	+					
Hüseyin Cahit/ TSN																	
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN									+								
Mithat Sadullah/ TYSN				+			+			+		+		+	+		+
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL																	

Tablo 7

İsim Tamlamalarıyla İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	Muzaf	Muzafun ileyh	Mütemmim	İzafet	Terkib-i izafi	İzafet-i lamiye	İzafet-i tahsisiye	İzafet-i temlikiye	İzafet-i lafziye	İzafet-i beyaniye	İzafet-i maneviye	İzafet-i teşbihiye	Terkib-i teşbihi	Terkib-i mezci	Tetabu'ı izafet
Ahmet Cevdet Paşa/ KT	+	+													
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST	+	+		+		+				+					
Selim Sabit/ NO	+	+			+		+			+					
Selim Sabit/ SO															
Halit Ziya/ KLT	+	+			+										
Mihri/ MSO	+	+			+										
Şemsettin Sami/ NUST	+	+		+											
Tahir Kenan/ KLT	+	+		+				+	+	+	+	+			+
Mehmet Rıfat/ MOS															
Mehmet Rıfat/ HLO	+	+			+	+				+				+	
Ömer Sıtkı/ KLO						+				+		+			
Ahmet Rasim/ ANTLO	+	+		+		+				+		+			+
Mehmet Sadık/ ÜLT	+	+			+										
Ömer Sıtkı/ MKLO															
Raşit/ KKLO		+				+				+		+			+
Şeyh Vasfi/ NO	+	+		+		+				+		+			
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO	+	+		+		+				+		+			
Hüseyin Cahit/ TSN			+	+	+										
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN															
Mithat Sadullah/ TYSN	+	+	+	+											
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL	+	+		+									+		

Yukarıdaki bilgiler ile Tablo 1, Tablo 2, Tablo 3, Tablo 4, Tablo 5, Tablo 6 ve Tablo 7 incelendiğinde şu yorumlara ulaşılmıştır:

İncelenen on yedi eserde isim terimi kullanılmıştır. İsim konusunda benzer tanımların yapıldığı görülmüştür. Zamana bağlı olmayıp anlam bildiren; beş duyu organından biriyle hissedilebilen; bir şahsın, bir hayvanın veya bir şeyin adını gösteren; görünen veya görünmeyen bir şahıs veya bir şey gösteren kelimeler *isim* olarak tanımlanmaktadır. Ahmet Cevdet Paşa isimle ilgili tanıma yer vermemiştir. Ahmet Cevdet Paşa, Selim Sabit, Süleyman Hüsnü Paşa, Halit Ziya, Mihri, Ahmet Rasim, Şemsettin Sami, Mehmet Rıfat, Ömer Sıtkı, Mehmet Sadık, Raşit, Hüseyin Cahit, Şeyh Vasfi Efendi, Ahmet Cevat Emre, Mithat Sadullah, Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip *isim* terimini kullanırken Tahir Kenan ismin çoğulu olan *esma* terimine yer vermiştir. Tahir Kenan ve Mehmet Rıfat (HLO'da)'ın kitaplarında *bu, şu, ben, sen, o, kim, ne* gibi tanıklara rastlanmıştır. Günümüzde *bu, şu* kelimeleri cümledeki yeri ve anlamına göre sıfat veya zamir; *ben, sen, kim, ne* kelimeleri de zamir görevinde kullanılmaktadır.

Beş duyu organımızdan biriyle algılayabildiğimiz somut isimleri, Halit Ziya *ism-i maddi*; Mihri, Tahir Kenan ve Raşit *ism-i mutlak;* Mehmet Rıfat *mutlaka isimler;* Ahmet Rasim, Hüseyin Cahit, Tahir Kenan ve Mithat Sadullah *ism-i ayın;* Ahmet Cevat Emre *maddi zevat* olarak adlandırmıştır. Tahir Kenan ism-i mutlak ve ism-i ayın dışında diğerlerinden farklı olarak ism-i zat terimini de kullanmıştır. Ayrıca Halit Ziya ism-i maddi terimini kullanan tek kişidir. Ahmet Rasim somut ismi sadece gözle görülebilen şeylerle sınırlandırmıştır. *Cennet, cin, peri, melek, şeytan* gibi sözcükler Tahir Kenan ve Mehmet Rıfat (MOS'ta) tarafından somut isim kabul edilmiştir. Raşit, akıl ile bilindiği için *cennet, melek;* hayal ile bilindiği için de *Anka* kelimesini somut isim olarak değerlendirmiştir. *İnsan* tanığına Ahmet Rasim, Tahir Kenan, Mehmet Rıfat, Raşit ve Mithat Sadullah'ın kitaplarında rastlanmıştır.

Beş duyu organının vasıtası olmadan akıl ve hisle bilinen soyut isimleri, Halit Ziya *ism-i mücerret;* Tahir Kenan, Ahmet Rasim, Raşit, Hüseyin Cahit ve Mithat Sadullah *ism-i mana,* Ahmet Cevat Emre *manevi zevat ve ism-i mana* şeklinde ifade etmiştir. Halit Ziya ism-i mücerret, Ahmet Cevat Emre de manevi zevat terimiyle diğerlerden farklı bir terim kullanmıştır. *Akıl* tanığı Ahmet Rasim, Tahir Kenan ve Raşit'in kitaplarında görülmüştür.

Bir cinsten olan her şahsa, her hayvana veya her şeye uyan isimlere yani bir cinsin genel adı olan cins isme ilişkin Süleyman Hüsnü Paşa, Selim Sabit, Mehmet Rıfat (HLO'da),

Ahmet Rasim, Ömer Sıtkı (MKLO'da), Raşit, Şeyh Vasfi Efendi, Mithat Sadullah, Ahmet Cevat Emre, Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip *ism-i cins*; Halit Ziya, Şemsettin Sami, Mehmet Sadık *ism-i âm* terimlerine yer vermiştir. Mihri, Mehmet Rıfat (MOS'ta), Tahir Kenan, ve Hüseyin Cahit ise hem *ism-i cins* hem de *ism-i âm* terimlerini kullanmışlardır. *İnsan* kelimesini Mehmet Rıfat, Ahmet Rasim, Ömer Sıtkı, Raşit ve Mithat Sadullah tanık olarak göstermiştir.

Canlı veya cansız belirli birine ait olan özel isimleri, Süleyman Hüsnü Paşa ve Mehmet Rıfat (HLO'da) *ism-i alem*; Selim Sabit ve Raşit *alem*; Halit Ziya, Ahmet Rasim, Ömer Sıtkı (MKLO'da), Mehmet Sadık, Şeyh Vasfi Efendi, Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip, Mithat Sadullah ve Ahmet Cevat Emre *ism-i has;* Mihri, Şemsettin Sami, Mehmet Rıfat (MOS'ta), Tahir Kenan ve Hüseyin Cahit ise hem *ism-i has* hem de *ism-i alem* olarak adlandırmıştır. *İstanbul* tanığına Süleyman Hüsnü Paşa, Mihri, Şemsettin Sami, Mehmet Rıfat, Ömer Sıtkı ve Hüseyin Cahit'in kitaplarında rastlanmıştır.

Tekil olduğu hâlde zihinde birçok kişi veya nesne düşüncesini uyandıran topluluk ismi için Halit Ziya ve Tahir Kenan *ism-i cami*; Ahmet Rasim *ism-i cem* ve *esma-i cem;* Raşit, Hüseyin Cahit, Şeyh Vasfi Efendi, Mithat Sadullah *ism-i cem* terimini kullanmıştır. Ömer Sıtkı ise diğerlerinden farklı olarak *ism-i kesret* terimine yer vermiştir. *Sürü, ordu* kelimelerini Ahmet Rasim, Tahir Kenan, Raşit, Hüseyin Cahit, Şeyh Vasfi Efendi ve Mithat Sadullah; *sürü, alay* ve *ordu* kelimelerini Ahmet Rasim, Şeyh Vasfi Efendi ve Mithat Sadullah tanık olarak göstermiştir.

Belirli şeylere işaret etmek için kullanılan işaret ismini Süleyman Hüsnü Paşa, Tahir Kenan, Ahmet Rasim ve Ömer Sıtkı *ism-i işaret;* Mehmet Sadık da *esma-i işaret* olarak adlandırmıştır. Beş gramerci de kullandıkları bu terimlerle günümüzde işaret sıfatı olan tanıklara yer vermiştir: *bu çocuk, şu mektep, bu ağaç, şu portakal, şol yer* gibi. Süleyman Hüsnü Paşa, Tahir Kenan ve Ahmet Rasim'in kitabında işaret zamirlerinden oluşan tanıklara da rastlanmıştır: *şurası, bura, oraya* gibi. Mehmet Sadık ise ism-i işaret terimi içinde günümüzde zarf kabul edilen tanıkları kullanmıştır: *mundak (böyle), andak (öyle)* gibi. İşaret ismi olarak gösterilen bu tanıklar aslında işaret sıfatı, işaret zamiri ve zarf tanıklarıdır.

Sayı isimlerine, Ahmet Rasim ve Ömer Sıtkı (MKLO'da) *esma-yı adad;* Ömer Sıtkı (KLO'da) *esmaül adad-ı Arabiye (Arapça sayı isimleri)* adını vermiştir. Ahmet Rasim Arapça ve Farsça sayılara, Ömer Sıtkı Arapça sayılara yer vermiştir.

Yer ve zaman bildiren isimler için Selim Sabit, Mehmet Rıfat, Ahmet Rasim, Mehmet Sadık, Raşit ve Mithat Sadullah *ism-i mekân, ism-i zaman* terimlerini kullanmıştır. Bunların dışında yer bildiren isimler için Mihri ve Ömer Sıtkı da *ism-i mekân* terimine yer vermiştir. *Çiçeklik ve limonluk* tanıklarına Selim Sabit ve Raşit'in kitaplarında rastlanmıştır.

Alet isimlerini Mihri, Mehmet Rıfat, Raşit ve Mithat Sadullah *ism-i alet* olarak aynı biçimde göstermiştir.

Küçültme anlamı veren isimleri Selim Sabit, Halit Ziya, Mihri, Tahir Kenan, Mehmet Rıfat, Ahmet Rasim, Ömer Sıtkı, Mehmet Sadık, Raşit ve Mithat Sadullah *ism-i tasgir*; Şemsettin Sami *tasgir* olarak belirtmiştir. *Pencerecik, odacık, kızcağız, tarihçe* ve *divançe* tanıklarına Ahmet Rasim ve Tahir Kenan'ın eserlerinde rastlanmıştır.

Mensubiyet bildiren isimler için Selim Sabit ve Ömer Sıtkı *ism-i mensup* terimini kullanmıştır. Selim Sabit (SO'da) "lu/-lü" veya "-lı/-li" ekleriyle yapılan ism-i mensuba yer verirken Ömer Sıtkı (MKLO'da) hem "-lu/-lü, -lı/-li" hem de "î "ekiyle meydana gelen ism-i mensuba değinmiştir. Ayrıca Ömer Sıtkı (KLO'da) "-gîn, -nâk, -kâr, -mend" gibi eklerden yapılan mensubiyet isminden de bahsetmiştir.

Bir kişinin kazançla sürdürdüğü işle meşgul olduğunu bildiren vasıf isimlerine *ism-i vasfi* adlandırmasıyla sadece Selim Sabit (SO'da) yer vermiştir.

Türemiş isimleri Ömer Sıtkı (MKLO'da) *ism-i müştak*, türemesi olmayan isimleri *ism-i gayrimüştak;* Mehmet Sadık ise *müştak* (mastarlardan alınmış olan, türemiş) ve *camit* (mastarlardan alınmayan, türemesi olmayan) kelimeleriyle ifade etmiştir.

Birden fazla kelimeden meydana gelen birleşik isimleri; Halit Ziya, Ahmet Rasim, Hüseyin Cahit, Ahmet Cevat Emre ve Mithat Sadullah *ism-i mürekkep*; Tahir Kenan *kelimat-ı mürekkebe*; Şeyh Vasfi Efendi *mürekkep isimler* şeklinde belirtmiştir. Birleşik isimler için benzer terimler kullanılmıştır. *Hanımeli, sivrisinek* ve *kırkayak* kelimelerini Ahmet Rasim, Tahir Kenan ve Ahmet Cevat Emre kitaplarında tanık olarak göstermiştir.

Eserlerde erkek isimleri *müzekker*, dişi isimleri *müennes* olarak geçmektedir. Selim Sabit ve Şeyh Vasfi *müzekker* terimiyle müzekkerin genel kullanımından söz ederken Tahir Kenan erkek isimleri için *müzekker-i hakiki* (gerçekten erkeğe delalet eden isimler) ve *müzekkeri gayri hakiki* (erkek ismi olmadığı halde müzekker kabul edilen isimler); Şeyh Vasfi Efendi ile Mithat Sadullah *müzekker-i hakiki* ve *müzekker-i itibari* (erkek ismi olmadığı halde müzekker kabul edilen isimler) terimlerine de yer verip detaylandırmıştır.

Hüseyin Cahit ise diğerlerinden farklı olarak erkek ismini *cins-i müzekker* olarak adlandırıp cins-i müzekkeri, *müzekker-i hakiki* ve *müzekker-i mecazi* olarak ikiye ayırmıştır. Selim Sabit ve Şeyh Vasfi *müennes* terimiyle müennesin genel kullanımından söz ederken Mihri müennesin *hakiki* (dişi olduğu anlaşılan) ve *itibari* (dişi olduğu anlaşılmayıp dişi farz edilen); Tahir Kenan ile Raşit *hakiki* ve *gayri hakiki*; Ömer Sıtkı, Şeyh Vasfi, Mithat Sadullah ve Şeyh Vasfi Efendi *müennes-i hakiki* ve *müennes-i itibari*; Ahmet Rasim *kıyasi* ve *semai* terimlerini de kullanmıştır. Hüseyin Cahit ise diğerlerinden farklı olarak dişi ismini *cins-i müennes* olarak adlandırıp cins-i müennesi, *müennes-i hakiki ve müzekker-i mecazi* olarak ikiye ayırmıştır.

İncelenen kitaplarda terim birliği sağlanıp tekil isimler *müfret* ve çokluk isimleri de *cem* olarak adlandırılmıştır. Arapça isimlerde kemiyet *müfret, cem (mecmu)* ve *tesniye (müsenna- iki şahsı veya şeyi gösteren)* olarak gösterilmiştir. Bununla birlikte diğerlerinden farklı olarak iki kere çokluk yapılan kelimeyi belirten *cemü'l-cem* terimi üç gramerci yani Mihri, Tahir Kenan ve Şeyh Vasfı tarafından kullanılmıştır. Mihri, Tahir Kenan, Ömer Sıtkı (KLO'da), Raşit, Şeyh Vasfi Efendi ve Mithat Sadullah, Farsça isimlerin canlı bir varlık bildirdiği kelimenin sonuna "-ân", cansız bir varlık bildirdiği kelimenin sonuna tekilin sonuna ise "-hâ" eklenmesiyle çoğul yapıldığını belirtmiştir. Ömer Sıtkı ve Şeyh Vasfi Efendi canlı olmayan Farsça kelimelerin Türkçe "-lAr" çokluk eki ile cemlenebildiğine değinmiştir. Raşit de genelleme yaparak Farsça isimlerin Türkçe "-lAr" çokluk ekiyle cem yapılabildiğini söylemiştir.

İsmin hâllerini Süleyman Hüsnü Paşa ve Mehmet Sadık *ahval-i erbaa,* Mihri, Şemsettin Sami *v*e Tahir Kenan, Ahmet Rasim *ahval-i isim,* Ömer Sıtkı (MKLO'da) *meful edatları,* Mithat Sadullah *meful* şeklinde ifade etmiştir. İsmin yalın hâli için ortak bir terim olarak Ahmet Cevdet Paşa, Süleyman Hüsnü Paşa, Halit Ziya, Mihri, Ahmet Rasim, Şemsettin Sami, Tahir Kenan, Mehmet Sadık ve Raşit tarafından *mücerret* tercih edilmiştir. Yükleme hâlini Süleyman Hüsnü Paşa, Halit Ziya, Mihri, Şemsettin Sami, Mehmet Rıfat, Mehmet Sadık, Ömer Sıtkı, Raşit ve Şeyh Vasfi *mefulün bih;* Tahir Kenan, Şeyh Vasfi Efendi ve Mithat Sadullah *mefulün bih sarih*; Selim Sabit *mefulün bih* ve *mefulün bih sarih*; Ahmet Rasim ise *mefulün bih* ve *mefulün ya'i* olarak adlandırmıştır. En yoğun kullanım *mefulün bih* sonrasında da *mefulün bih sarih* şeklindedir. Yönelme hâli için Süleyman Hüsnü Paşa, Selim Sabit, Halit Ziya, Mihri, Şemsettin Sami, Mehmet Rıfat, Ahmet Rasim, Ömer Sıtkı, Mehmet Sadık, Raşit, Şeyh Vasfi ve Mithat Sadullah *mefulün ileyh,* Tahir Kenan ve Şeyh Vasfi Efendi ise diğerlerinden farklı olarak *mefulün bih gayri sarih* terimini kullanmıştır.

Genel kullanım *mefulün ileyh* biçimindedir. Bulunma hâli Selim Sabit, Ahmet Rasim, Ömer Sıtkı, Şeyh Vasfi, Şeyh Vasfi Efendi ve Mithat Sadullah tarafından *mefulün fih* biçiminde gösterilmiştir. Çıkma (ayrılma) hâli için Selim Sabit ve Şeyh Vasfi *meful-i minh*; Mehmet Rıfat, Ahmet Rasim, Şeyh Vasfi ve Mithat Sadullah *mefulün anh* terimini kullanmıştır. Vasıta hâlini, Selim Sabit, Ahmet Rasim ve Mithat Sadullah *mefulün maa*; Ömer Sıtkı ve Şeyh Vasfi ise *mefulün ma'ah* şeklinde ifade etmiştir. Fiilin sebebini bildirmek amacıyla kullanılan "-den" ve "için" edatları; Ahmet Rasim, Ömer Sıtkı, Şeyh Vasfi ve Mithat Sadullah tarafından *mefulün leh* olarak adlandırılmıştır.

İncelenen eserlerde tamlayan için Ahmet Cevdet Paşa, Süleyman Hüsnü Paşa, Selim Sabit, Halit Ziya, Mihri, Şemsettin Sami, Tahir Kenan, Mehmet Rıfat, Ahmet Rasim, Mehmet Sadık, Şeyh Vasfi, Şeyh Vasfi Efendi, Mithat Sadullah ve Ahmet Cevat Emre *muzafun ileyh;* tamlanan için Ahmet Cevdet Paşa, Süleyman Hüsnü Paşa, Selim Sabit, Halit Ziya, Mihri, Şemsettin Sami, Tahir Kenan, Mehmet Rıfat, Ahmet Rasim, Mehmet Sadık, Raşit, Şeyh Vasfi, Şeyh Vasfi Efendi, Mithat Sadullah ve Ahmet Cevat Emre *muzaf;* tamlama için Süleyman Hüsnü Paşa, Şemsettin Sami, Tahir Kenan, Ahmet Rasim, Şeyh Vasfi, Şeyh Vasfi Efendi, Hüseyin Cahit, Mithat Sadullah ve Ahmet Cevat Emre *izafet;* isim tamlaması için Selim Sabit, Halit Ziya, Mihri, Mehmet Rıfat, Hüseyin Cahit ve Mehmet Sadık tarafından *terkib-i izafi* terimlerini kullanmıştır. Hüseyin Cahit ve Mithat Sadullah diğerlerinden farklı olarak tamlayan için *mütemmim* terimine yer vermiştir.

Belirtili isim tamlamasını Süleyman Hüsnü Paşa, Mehmet Rıfat, Ömer Sıtkı, Ahmet Rasim, Raşit, Şeyh Vasfi ve Şeyh Vasfi Efendi *izafet-i lamiye;* Selim Sabit *izafet-i tahsisiye*, Tahir Kenan da *izafet-i temlikiye* ve *izafet-i lafziye* olarak isimlendirmiştir. Selim Sabit ve Tahir Kenan'da terim faklılaşması görülmüştür. Selim Sabit tamlayanı zamirden oluşmuş belirtili isim tamlaması tanıklarına yer vermiştir. Mithat Sadullah terim kullanmadan açıklama ve tanıklar kullanmıştır.

Tamlananın türünü veya neden yapıldığını bildiren tamlamayı Süleyman Hüsnü Paşa, Selim Sabit, Mehmet Rıfat, Ömer Sıtkı, Ahmet Rasim, Raşit, Şeyh Vasfi ve Şeyh Vasfi Efendi *izafet-i beyaniye;* Tahir Kenan ise *izafet-i maneviye* ve *izafet-i beyaniye* biçiminde göstermiştir. Mithat Sadullah ve Ahmet Cevat Emre ise terim kullanmadan açıklama ve tanıklar kullanmıştır. Süleyman Hüsnü Paşa, Ahmet Rasim, Mehmet Rıfat, Tahir Kenan, Ömer Sıtkı, Raşit, Şeyh Vasfi, Şeyh Vasfi Efendi, Ahmet Cevat Emre ve Mithat Sadullah'ın kitabında geçen bazı tanıklardan hareketle günümüzde bu tamlamanın sıfat tamlamasına karşılık geldiği görülmektedir: *gümüş yüzük, elmas küpe, gümüş kaşık, altın*

saat, gümüş tepsi, demir kazık, ahşap bina, altın yüzük, altın küpe, keten mendil, gümüş kupa, bakır kazan, pırlanta küpe gibi. Ayrıca tamlamanın türünü bildiren bu tamlamaların bazı tanıkları günümüzde belirtili isim tamlaması vazifesini üstlenmektedir: *nar ağacı, dut ağacı, su borusu* gibi. Bununla birlikte *çınar ağacı* tanığına Selim Sabit, Mehmet Rıfat, Raşit ve Şeyh Vasfi Efendi'nin kitaplarında rastlanmıştır.

Benzerlik bildiren tamlamalar için Tahir Kenan, Ömer Sıtkı, Ahmet Rasim, Şeyh Vasfi Raşit, ve Şeyh Vasfi Efendi *izafet-i teşbihiye* terimini kullanırken Ahmet Cevat Emre *terkib-i teşbihi* terimini kullanmayı tercih etmiştir. Mithat Sadullah ise terim kullanmadan açıklama ve tanıklara yer vermiştir. Ahmet Rasim ve Şeyh Vasfi Efendi'nin kitaplarında *gönül kâbesi* tanığı bulunmaktadır.

Mehmet Rıfat diğer gramercilerden farklı olarak bir kurala bağlı olmayarak iki ismin birleşmesiyle meydana gelen tamlamaya değinmiştir ve bunu *terkib-i mezci* terimiyle ifade etmiştir.

İkiden fazla kelimeden oluşan zincirleme isim tamlamasına sadece üç gramerci değinmiştir. Ahmet Rasim, Tahir Kenan ve Raşit bu tamlamaya *tetabu'ı izafet* ismini vermiştir. Bu gramerciler, zincirleme isim tamlamasının ifadeyi anlaşılmaz hale getirip söyleyişi güçleştirdiğinden söz etmiştir.

5.2. Sıfat

Ahmet Cevdet Paşa; sıfat terimini kullanıp sıfatı, "bir ismin hâl ve keyfiyetini bildirmek için o ismin yanına getirilen kelime" olarak ifade eder. O isme de mevsuf (kendisinde bir sıfat mevcut olan) denildiğini ve Türkçe kuralla oluşturulursa sıfatın daima mevsûftan önce getirildiğini söyler:

siyah at, siyah atlar, güzel araba, güzel arabalar tanıklarında olduğu gibi. *Siyah* ve *güzel* kelimeleri sıfat; at ile araba kelimeleri ise mevsuf olur (Tarahija, 2008, s. 45).

Süleyman Hüsnü Paşa, sıfatın "bir ismin hâlini ve nasıl olduğunu bildirmek için o ismin yanına getirilen lafız" olduğunu ve o isme de mevsuf denildiğini söyler.

Güzel bahçe, kötü insan, sarı kitap kelime gruplarındaki *güzel, kötü, sarı* kelimelerini sıfat*; bahçe, insan, kitap* kelimelerini mevsuf tanıkları olarak gösterir. Türkçede sıfat; mevsuftan önce getirilir ve mevsuf, müfret veya cem olsa da sıfatı yine müfret olur: *büyük kitaplar, geniş mektepler* gibi (Toparlı & Yücel, 2018, s. 8). Koç da İST'de, sıfat teriminin

kullanıldığını söyler (Koç, 1994, s. 61). Erkuş, İST'de bahsedilen sıfat terimini şu şekilde ifade eder:

> Bir ismin hâlini ve nasıl oldığını bildirmek için o ismin yanına getirilen lafızdır ve o isme dahi "mevsuf" derler. Güzel bahçe, kötü insan, sarı kitab denildiğinde güzel, kötü, sarı sıfat ve bahçe, insan, kitab mevsufdur ve Türkçede sıfat mevsufdan önce getirilir ve mevsufun gerek müfred ve gerek cem' olsun sıfatı yine müfred olur: büyük kitaplar, geniş mektepler gibi (2014, s. 147-148).

Selim Sabit, SO'da sıfatı "isimlerin evveline 'ilâve olunup hâl ü keyfiyyeti beyân iden" kelimeler olarak tanımlar.

Söz gelimi *iyi huy, güzel âdet* tanıklarında iyi ve güzel sıfat; huy ve âdet ise mevsuftur. Bir kelimenin sıfat olup olmadığını kolayca anlamak için o kelimeden sonra "kimse veya nesne" kelimelerinden biri getirilir. Bu durumda anlam ortaya çıkarsa sıfat olur, çıkmazsa sıfat olmaz: *büyük kimse* ve *güzel nesne* gibi (Salman, 2008, s. 12-13). Koç, SO'da sıfat teriminin yer aldığını belirtir (1994, s.93). Erkuş, SO'da geçen sıfat terimini "isimlerin evveline 'ilâve olunup hâl ü keyfiyyeti beyân iden lafzlar" şeklinde ifade eder (2014, s. 148).

Halit Ziya, sıfat terimini kullanır. *Kır, yağız*[63]*, semiz*[64]*, zayıf, sert, ateşli, ürkek, mavi, berrak, bulutlu* kelimelerini tanık olarak gösterir. *"Benim kitabım yenidir.","Bu mektep büyüktür.","Ayın üçüncü günü"* tanıklarında herhangi bir kitap, mektep, günlerden bir gün değil sahip olduğum kitap, gösterdiğim mektep, ayın ikinci günü ile dördüncü gününün arasındaki günün kastedilmesi sebebiyle *benim, bu ve üçüncü* kelimelerinin sıfat olduğu belirtilir (Türkay, 2018, s. 22).

Mihri, bir şeyin hâl ve keyfiyetini beyan eden kelimeyi sıfat olarak ifade eder ve şu tanıkları gösterir:

dar sokak (hâl) ve keskin bıçak (keyfiyet). Sıfatın hâl ve niteliğini bildiren isme ise mevsuf (sıfatlanmış) denildiğini söyler. Söz gelimi *büyük ev* tamlamasında *büyük* sıfat, ev mevsuftur (Atılgan, 2018, s. 151). Abdalla, MSO'da geçen sıfat terimini şöyle açıklar:

"Bir şeyin hâl ve keyfiyyetini beyân eden kelimeye derler. Mesela, dar sokak, keskin bıçak dersek dar sokağın hâlini ve keskin ise bıçağın nasıl olduğunu beyân eder." (2016, s. 78).

Şemsettin Sami; sıfat terimini kullanıp bu terimi, bir ismin hâl ve keyfiyetini gösteren kelime olarak tanımlar.

---

[63] Esmer, doru (kızıl), yiğit.

[64] Şişman, eti, yağı bol olan.

Büyük ev, siyah at, uslu çocuk kelime gruplarında *büyük, siyah, uslu* kelimeleri sıfattır. Sıfatın tavsif ettiği (nitelendirdiği) isme mevsuf denilir. Sıfat mevsufla birlikte kullanıldığında mevsuftan önce gelir, sayısı ve durumu mevsufundan anlaşılır. *Büyük adam, büyük adamlar, büyük adamın, büyük adamların, büyük adama, büyük adamlara, büyük adamı, büyük adamları* gibi tanıklara yer verilir (Hamit, 2009, s. 59). Erkuş, NUST'ta geçen sıfat terimini "bir ismin hâl ve keyfiyetini gösteren kelime" şeklinde tarif eder (2014, s. 148).

Tahir Kenan; sıfatı, bir isme yakınlığıyla ismin hâl ve keyfiyetini gösteren kelime olarak tanımlamaktadır:

Söz gelimi "*güzel kız, çalışkan muharrir, deli çocuk*" tamlamalarında *"güzel, çalışkan, deli"* kelimeleri "kız, muharrir, çocuk" kelimelerinin durum ve niteliğini gösteren birer sıfattır (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 230). Erkuş, KLT'de adı geçen sıfat terimini "Bir isme kurbiyetle müsemmâsının hâl ve keyfiyetine delâlet iden kelime" olarak tanımlar (2014, s. 148).

Mehmet Rıfat; MOS'ta bir ism-i mutlakanın (mevsûfun) koku, renk, güzellik, sayı, fazilet, fenalık gibi hâl ve şanını bildiren kelimeleri sıfat, bir sıfatın hâl ve şanını bildirdiği kelimeleri de ism-i mutlaka (mevsûf) olarak adlandırır:

Nitekim *güzel göz, kara kaş, âlem adam, kötü huy, beş elma* tamlamalarındaki *güzel, kara, âlem, kötü, beş* sözleri sıfat, diğerleri ise mevsûftur (Tamkoç, 2013, s. 30-31). Erkuş, MOS'ta bahsedilen sıfat terimini "Bir ism-i mutlakanın renk, koku, güzellik, sayı, fazilet, fenalık gibi hâl ve sanını bildiren diğer bir takım kelimeler vardır ki onlara (sıfat) dinir." şeklinde açıklar (2014, s. 148).

Mehmet Rıfat, HLO'da bir ismin hâl ve şanını bildiren kelimeyi sıfat, o ismi de mevsûf olarak adlandırır.

"*Güzel yüz*" tamlamasında *güzel*, hâl ve şanı gösterdiğinden sıfat; yüz kelimesi de mevsuftur. Türkçe sıfatlar mevsûfları cem bile olsa çoğul yapılamaz fakat mevsûfları cem oldukları hâlde çıkarılırsa onları belirtmek için sıfatlar, isimler gibi cemlenirler. Söz gelimi güzeller gözler denilmeyip *güzel gözler*, karalar kaşlar denilmeyip *kara kaşlar* denilir. "Filan siyah libaslar giyinmiş." yerine mevsûfun kaldırılmasıyla "*Filan siyahlar giyinmiş*." denilir (Kaya, 2016, s. 51, 54).

Ahmet Rasim; sıfatı, isimlerin hâl ve keyfiyetini bildirmek amacıyla ismin yanına getirilen kelime olarak açıklar:

Kırmızı ev, fena adam, güzel kâtip tamlamalarındaki *kırmızı, fena, güzel* kelimelerini tanık olarak gösterir. Sıfatın hâlini ve keyfiyetini bildiren isimler ise mevsûftur: güzel adam tamlamasında adam kelimesi mevsûftur. Türkçede sıfatlar mevsuftan önce gelir: *güzel kalem, düz değnek* tanıklarında görüldüğü gibi. Sıfatlarda cem, sıfatların sonlarına "-lEr" getirmekle olur: *güzeller, iyiler, fenalar* gibi. Farsça kurallarla oluşturulan sıfatlar da kullanılır: *hûbân (güzeller, iyiler), dilberân (sevgililer, güzeller), zâhidân (takva sahibi kimseler)* gibi. Sıfat mevsûfla bir arada olduğu zaman yalnız mevsûf cem edilir, sıfatlar cem edilmez: iyiler kitaplar denilmez, *iyi kitaplar* denilir (Demirci, 2017a, s. 90). Abdalla, ANTLO'da geçen sıfat kelimesiyle ilgili "Bir ismin hâl ve keyfiyyetini beyân etmek için o ismin yanına getirilen kelimedir "kırmızı ev, fenâ adam" misâllerinde "kırmızı" ve "fenâ" kelimeleri sıfattır. Mevsûf: Sıfatın hâlini veya keyfiyetini beyân ettiği isime mevsûf denir: "Güzel adam" misâlinde "adam" mevsuftur." ifadelerini kullanır (2016, s. 108).

Mehmet Sadık, bir şahsın veya bir şeyin hâlini bildiren kelimeler için sıfat terimini kullanır (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 34).

Ömer Sıtkı, MKLO'da sıfatın; canlı ve cansız iyilik, fenalık, güzellik, çirkinlik, büyüklük, küçüklük, renk ve bunlara benzeyen hâli bildiren kelimeler olduğunu ifade eder ve şu tanıklara yer verir:

g*üzel, kötü, çirkin, yüksek, dar, siyah, beyaz*. Sıfatlar, isimlerin önüne gelir. Hâlini bildirdiği isim, mevsûf olarak adlandırılır. Söz gelimi *güzel mektep, fena kalem, beyaz kâğıt* ifadelerinde *güzel, fena, beyaz* lafızları sıfat; *mektep, kalem, kâğıt* isimleri mevsuftur (Denduş, 2019, s. 74-75).

Raşit; bir ismin hâl ve şanını yani ne hâlde ve ne şekilde bulunduğunu bildiren kelimeyi sıfat, hâl ve şanını bildirdiği ismi de mevsuf olarak adlandırır:

Büyük ev, siyah at kelime gruplarında *büyük* ve *siyah* kelimeleri sıfat; ev ve at isimleri mevsuftur (Karataş, 2016, s.123).

Şeyh Vasfi; bir ismin hâl ve keyfiyetini beyan eden kelime ve terkip için sıfat, sıfatın hâl ve keyfiyetini bildiren isim için de mevsûf kelimesini kullanır (Taştan, 2009, s. 40).

Şeyh Vasfi Efendi, bir ismi tavsif eden (ne hâlde ve ne surette olduğunu bildiren) kelime ve terkib için sıfat terimini kullanır. Sıfatın tavsif ettiği ismi de mevsuf olarak adlandırır:

Söz gelimi *güzel adam, dil-küşâ (gönül ferahlatan, iç açan) köşk* ifadelerinde *güzel* ve *dil-küşâ* terkibi sıfattır (Toparlı, 2003, s. 22). Erkuş, MYSO'da bahsedilen sıfat terimini "Bir

ismi tavsif iden kelime ve terkib" olarak tanımlar (2014, s. 147). Erkuş, NO'da yer alan sıfat kelimesini "Bir ismin hâl ve keyfiyetini bildiren kelime ve tekib" şeklinde tanımlar (2014, s. 148).

Hüseyin Cahit, bir ismin hâl ve keyfiyetini bildirmek veya bir fikir ilavesiyle manasını belli etmek, açıklamak için ismin önüne getirilen kelimeyi sıfat olarak adlandırır. *Beyaz kâğıt, bu kâğıt* ifadelerinde *beyaz* keyfiyeti bildirdiği için, *bu* kelimesi de işaret fikrinin ilave edilmesiyle kâğıdı belli ettiği için sıfattır (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 73). Erkuş, TSN'de adı geçen sıfat terimini "Bir ismin hâl ve keyfiyetini bildirmek yâhud bir fikr-i tâli 'ilâvesiyle ma'nâsını ta'yin ve tavzih itmek için evveline getirilen kelime" olarak tanımlar (2014, s. 148). Abdalla, TSN'de geçen sıfat kelimesi için şunları söyler:

> Bir ismin hâl ve keyfiyetini bildirmek yahut bir fikr-i tâlî ilâvesiyle ma'ânîsını ta'yin ve tavcih etmek için evveline getirilen kelimeye "sıfat" derler: Beyaz kağıt, bu kağıt gibi. "beyaz, bu" kelimeleri sıfattır. Çünkü beyaz kelimesi kağıdın bir keyfiyetini bildiriyor; "bu" kelimesi de işâret fikrinin ilâvesiyle kağıdı te'yin eyliyor (2016, s. 153).

Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip, sıfat terimini bir ismin hâlini, nasıl olduğunu bildirmek için ismin evveline getirilen *iyi, fena, hain* gibi kelimeler olarak ifade eder ve şu tanıkları gösterir:

iyi kız, hain çocuk, kırmızı kalem, beyaz kâğıt (Karaörs, 2018, s. 15).

Mithat Sadullah bir ismin hâlini, keyfiyetini bildiren veya bir ismi tayin eden kelimeler için sıfat terimini kullanır:

"*Akıllı çocuk, bu kitap*" ifadelerinde keyfiyet bildiren "*akıllı*" ve işaret suretinde olan "*bu*" kelimeleri sıfattır. Türkçede sıfatlar daima isimden önce gelir (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 63).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de isim olarak belirtilen şeylerin keyfiyâtını (niteliklerini, özelliklerini) gösteren kelimeleri sıfat olarak tanımlar ve şu tanıkları gösterir:

güzel, kısa, köse. Güzel, güzellik niteliğinin; kısa, kısalık niteliğinin; köse, köselik niteliğinin bir şahısta var olduğunu anlatır (Sağol vd., 2004, s. 33). Sağol, LOSN'de sıfat teriminin kullanıldığını belirtir (1987, s. 21).

5.2.1. Niteleme Sıfatı

Selim Sabit, NO'da niteleme sıfatı grubunu kuyûd-ı vasfiyye olarak adlandırır. Cümlenin ögelerinden birinin anlamını takyid (bağlama) ve tavsif eden (niteleyen) kelimeler sıfat;

takyîd ve tavsif edilen kelimeler mevsûf (belirtilen, tamlanan); bunların tamamı da terkîb-i tavsifidir (sıfat tamlamasıdır). Bununla birlikte Selim Sabit, mevsûftan önce gelen ve bir şeyin vasfını bildiren sıfatlar için sıfat-ı mutlaka terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

"*İnsan güzel mahlûktur. Yalancılık çirkin huydur*" (Dağdelen, 2013, s. 45-46). Yiğit, NO'da bahsedilen kuyûd-ı vasfiyyeyi şöyle izah eder: "Eczâ-yı cümleden birinin ma'nâsını takyîd ve tavsîf iden lafızlardır ki evvel lâfza (sıfat) ve takyîd ve tavsîf olunan lâfza dahi (mevsûf) dinilüb bunların mecmû'una birden (terkîb-i tavsif) dirler" (2015, s. 64). Yiğit, NO'da geçen sıfat-ı mutlaka terimi için de şunları söyler: "Bilâ-mukâyese bir şey'in vasfını beyân ve iş'âr iden sıfatlardır ki dâimâ mevsûfdan evvel vaz' olunur. (İnsan güzel mahlûkdur, yalancılık çirkin huydur) gibi" (2015, s. 65). Koç, SO'da genel sıfat manasında olan sıfat-ı mutlaka teriminin yer aldığını belirtir (1994, s. 93).

Halit Ziya, keyfiyyet beyân eden, bir şeyin nasıl olduğunu bildiren kelimeleri keyfiyyet beyân eden sıfat olarak adlandırır:

Söz gelimi *beyaz kâğıt, terbiyeli zat* tamlamalarındaki *beyaz* ve *terbiyeli* kelimeleri kâğıt ve zat kelimelerinin keyfiyyetini bildirirler. İsimlerin sonuna "-lI, -lU, -cI, -cA" lafızları eklenerek keyfiyyet beyân eden sıfatların kıyâsîleri yapılır: *İstanbullu (İstanbul ahalisinden), bıyıklı (bıyığı bulunan), tüfengci (tüfek yapan), insanca muamele* vb. Ayrıca bu sıfatlar, isimlerin ve ben, sen, o, biz, siz, onlar zamirlerinin sonuna "-ki" lafzı eklenmesiyle de yapılır: *şekerdeki lezzet, (şekerde bulunan lezzet), bendeki kitap (bende bulunan kitap)* gibi (Türkay, 2018, s. 22-23).

Tahir Kenan, sıfat-ı müşebbehe terimini kullanıp sıfat-ı müşebbehenin mastar eki "m"nin "I"ya bazen "U"ya dönüşmesi ve kelime köküne "-gin", "-gün", "-gın", "-gun" veya kelime kökünün sonuna "-t" veya "-ş" ise "-kın" dâhil edilmesiyle oluştuğunu belirtir:

Söz gelimi *titremekten titrek, bunamaktan bunak, döşemekten döşek, silmekten silik, açmaktan açık, düşmekten düşkün=düşük, sürmekten sürgün, basmaktan baskın, dalmaktan dalgın, salmaktan salgın, olmaktan olgun, bayılmaktan baygın, soyulmaktan soygun, girmekten girgin, pişmekten pişkin, satmaktan satım, solmaktan soluk=solgun, boğmaktan boğuk* vs. Sıfat-ı müşebbehe, Arapçada ism-i fâil nevindendir fakat ism-i fâil gibi ef'al ve ahvâl nevinden değil evsâf (nitelik) türünden vasıf isimleridir: *sulb (sert), hüsn (güzel), kabîh (çirkin), meyyit (ölü), uryân (çıplak), ganî (bol, zengin), kavî (güçlü), bârid (soğuk), yâbis (kuru), hâmızî (ekşi), galî (pahalı), muzlim (karanlık), kâdir (güçlü).* Farsçada ikinci şahıs emirin sonuna "-â" eklenmesiyle sıfat-ı müşebbehe meydana gelir:

gûy (söyleyen): *gûyâ* (söyleyen) vs. İkinci şahıs emirlerin sonuna "-ân" eklenmesiyle yapılan sıfatlara ise sıfat-ı hâliyye denilir: *tâbân (parlak), handân (gülen), giryân (ağlayan), nâlân (inleyen)* vs (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 238-239).

Ömer Sıtkı, KLO'da niteleme sıfatı için sıfât-ı müşebbehe terimine yer verir ve şu tanıkları gösterir:

kırık kalem, keskin çakı (Aytar, 2019, s. 32).

Mehmet Sadık, niteleme sıfatı için sıfat-ı âdiyye ve sıfat-ı müşebbehe terimlerini kullanıp şu tanıklara yer verir:

kök (mavi), ak (beyaz), köp (çok), yahşı (iyi, güzel), yaman (çirkin), soluk (rengi atmış), sınuk (kırık), uçkun (kıvılcım), kıyık (çarpık), üzgün (üzülmüş), yoluk (yolunmuş), pişkin (pişmiş), bulgak (bulanık), ötkün (geçkin), tüzgün (düzgün) (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 34-35).

Ömer Sıtkı, MKLO'da niteleme sıfatını sıfat-ı âdiyye olarak adlandırır:

güzel, siyah, beyaz, uzun tanıklarında görüldüğü gibi (Denduş, 2019, s. 75).

Raşit, Arapça niteleme sıfatlarına sıfat-ı müşebbehe ismini verir ve şu tanıkları gösterir:

ahmer (kırmızı), ahdar (yeşil), esved (siyah), esfer (sarı), ezrek (maî), ebyaz (beyaz), esmer (buğday renkli), a'rac (topal), a'ma (kör), a'ver (tek göz) (Karataş, 2016, s. 133).

Şeyh Vasfi Efendi; muttarit (bir kurala uygun sıralı devam eden) birtakım sıfatları, sıfat-ı müşebbehe olarak isimlendirir: *bilgiç, dalgıç, alışkan, çalışkan, keskin, gergin, yangın, taşkın* gibi. Arapça sıfat-ı müşebbeheden birtakımı muttarit, birtakımı değildir. Muttarit olanları renk ve şekillere dair olup ef'al veznine gelir: *ahmer (kırmızı), ahzar (yeşil), esved (siyah), esmer (kara yağız), eşyem (benli), eşhel (ela gözlü), a'rec (topal), ahdeb (kambur)* gibi. Gayri muttarid olanları ise birtakım evzâna gelir: *sa'b (güç), salb (pek katı), hüsün (güzel), kabîh (çirkin), sekrân (sarhoş)* gibi. Farsça sıfat-ı müşebbehelerin de Arapça sıfat-ı müşebbeheler gibi birtakımı muttarit, birtakımı gayri muttarittir. Muttarit olanları, Farsça emr-i hâzırların sonuna "-â" veya "-ân" eklenerek meydana gelir: *bînâ (gören, görücü), revân (giden)* gibi (Toparlı, 2003, s. 22).

Hüseyin Cahit, niteleme sıfatları için sıfât-ı vasfiyye terimini kullanır:

sarı çiçek, geniş mektep, yüksek ev, yüksek evler (çoğul isimlerle birlikte bulunan sıfatlar daima müfret olarak kullanılır) gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 73). Abdalla, TSN'de

geçen sıfât-ı vasfiyye terimi için "İsmin evveline gelen sıfattır: "Sarı çiçek" gibi." ifadelerini kullanır (2016, s. 153).

Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip, bir ismin nasıl olduğunu bildiren sıfatları sıfât-ı vasfiyye terimiyle ifade eder ve şu tanıkları gösterir:

beyaz, güzel, çirkin, iyi kız, hâin çocuk, kırmızı kalem, beyaz kâğıt (Karaörs, 2018, s. 15, 21)

Mithat Sadullah bir şeydeki daimi vasfı bildiren kelimeleri sıfat-ı müşebbehe olarak adlandırıp Farsçada emir ikinci şahıs kipinin sonuna "-ân, -â" getirilmesiyle meydana geldiğini dile getirir ve şu tanıklara yer verir:

girîzân (kaçan), bînâ (gören), dânâ (bilen) (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 74).

Ahmet Cevat Emre, Osmanlı lisanında sıfât-ı vasfiyyenin aynısı olarak ifade ettiği sıfat-ı müşebbehe terimine yer verir. Ef'al vezninde renk ve kusurlara dair sıfat olabilirler:

ahmer (kırmızı), asfer (sarı), ebyaz (beyaz), âmâ (kör), ebkem (dilsiz), asamm (sağır) gibi. Fa'lân vezninde birtakım sıfatlar kullanılabilir: *şeb'ân (tok), atşân (susuz), reyyân (suya kanmış), hayrân- mütehayyir (şaşmış), sekrân (sarhoş), keslân (tembel)* gibi. Lisanımızda kullanılan Arapça sıfat-ı vasfiyyelerin çoğu fa'îl veznindedir: *kabîh (çirkin), cemîl (güzel), kebîr (büyük), sagîr (küçük), marîz (hasta), nedîm (kuvvetli), ganiyy (zengin), sa'b (güç), sehl (kolay), silb (katı), hasan (güzel), üryân (çıplak), ferih (ferahlı, sevinçli), meyyit (ölü), seyyid (efendi), ulu (büyük), hublâ (gebe)* gibi. İsm-i fâillerle sıfat-ı müşebbeheler arasındaki fark vasfın sabit olup olmamasıdır. Bazı ism-i fâiller, sabit nitelikleri ifade ettiklerinden sıfat-ı müşebbeheden yani semâî sıfât-ı vasfiyyeden sayılırlar: *yâbis (kuru), bârid (soğuk), şâbb (genç), tâmm (noksansız), sâlim (sağlam)* gibi (Sağol vd., 2004, s. 82-83).

5.2.1.1. Kuralsız Sıfatlar

Süleyman Hüsnü Paşa, kural ile yapılmayıp öteden beri sıfat olarak kullanılagelen kelimeler için sıfat-ı asliyye terimini kullanır:

uzun, sağır, ağır, kırmızı, zengin, züğürt, tembel, yok tanıklarında olduğu gibi (Toparlı & Yücel, 2018, s. 9). Koç da İST'de sıfat-ı asliyye[65] teriminin kullanıldığını söyler (Koç, 1994, s. 61).

Selim Sabit, SO'da işitmekle öğrenilen sıfatları sıfat-ı semâ'iyye olarak adlandırır. Bu sıfatlar elvân (renk), uyûb (ayıp, kusur) ve hüsn (güzellik) bildirirler:

güzel, çirkin, sarı, tembel vb (Salman, 2008, s. 12). Koç, SO'da kuralsız türemiş sıfat manasında olan sıfat-ı semâiyye teriminin yer aldığını belirtir (1994, s. 93). Erkuş, SO'da bahsedilen sıfat-ı semâ'iyyeyi "İşitmek ile bellenilen sıfatlardır." şeklinde tanımlar (2014, s. 152).

Halit Ziya; asıl sıfata sıfat-ı asliyye ismini verir ve şu tanıkları gösterir:

güzel, çirkin (Türkay, 2018, s. 26).

Mihri; "bir edâtla mürekkeb veyâ iki kelimeden mürekkeb yâhûd fi'lden müştak olmayıp zaten ve aslen sıfat olan kelimeler"i sıfat-ı asliyye olarak adlandırır:

güzel, kara, yeni, ırak, eski tanıklarında görüldüğü gibi (Atılgan, 2018, s. 154). Abdalla, MSO'daki sıfat-ı asliyye terimiyle ilgili "Bir edâtla mürekkeb veya iki kelimeden merekkeb veyahut fi'lden müştak olmayıp zâten ve aslan sıfat olan kelimedir. Mesela, "güzel, kara, iki, ırak, eski" kelimeleri sıfat-ı asliyyedir." der (2016, s. 78).

Tahir Kenan; kuralsız, işitilip öğrenmekle hâkim olunan, bir diğerine benzetilemeyen, uydurulamayan vasıf isimlerini sıfat-ı semâiyye olarak adlandırır:

ak, kara, alçak, yüksek, uzun, kısa, iyi, kötü, büyük, küçük, güzel, çirkin, züğürt, zengin, doğru, eğri tanıklarında görüldüğü gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 231-232). Erkuş, KLT'de geçen sıfat-ı semâiyyeyi "Ka'ide'i muttarideye tâbi' olmayub, işidub bellemekle zabt idilen ve yek-diğerine kıyâs ve tatbik olunamayân esmâ'yı vasfiyyedir ki mâhiyetlerini lügat kitâbları ta'yin eyler." şeklinde ifade eder (2014, s. 152).

Mehmet Rıfat, MOS'ta asıl sıfatlar için aslî terimini kullanır. Aslî olan sıfatları, "doğrudan doğruya ve hâl aslîsî üzere bir ism-i mutlakı vasfeden sözlerle sayıların isimlerinden ibaret" şeklinde açıklar ve aslî sıfatların elfâz-ı vasfîye ve esmâ-i a'dâd olmak üzere iki türü olduğunu belirtir. Elfâz-ı vasfîye, bir ism-i mutlakı vasfedip işitmekle, görmekle, okumakla bilinen kelimelerdir:

[65] Koç'un tez çalışmasındaki terimler indeksinde bu sıfatın açıklaması basit sıfatlar olarak belirtilmiştir.

beyaz, sarı, siyah, mor, kara, büyük, küçük, güzel, orta, çirkin, fena, uzun, kısa gibi. Esmâ-i a'dâd[66] ise sayı isimleridir (Tamkoç, 2013, s. 31).

Mehmet Rıfat, HLO'da "doğrudan doğruya ve hâl aslîsî üzere bir ism-i mutlakı vasf eden lafz"ı sıfât-ı aslî olarak ifade eder. Aslî sıfatların elfâz-ı vasfîye ve esmâ-i a'dâd[67] olmak üzere iki türü olduğunu söyler. Elfâz-ı vasfiye, anlamlarında sıfat hâli olup işitilip bellenmekle bilinen sıfatlar olduğunu belirtir ve şu tanıklara yer verir:

ac (aç), acı, az, ağır, ak, al, alaca, ayrı, eski, obur, orta, ucuz, uzun, başka, bayağı, beraber, ber-hây (yaramaz), belli, yüz, bol, pek, çapraz, çakır, tek, çift, çil, çevre, çiy, şaşı, dinç, sarı, sıkı, sağ, sağlam, şen, dar, kaba, katı, kart, kara, kırmızı, kısa, kızıl, mor, yalnız, yassı, yeşil (Kaya, 2016, s. 52).

Ömer Sıtkı, KLO'da sıfât-ı semaiye terimini kullanıp şu tanıkları gösterir:

siyah bulut, kırmızı mürekkeb (Aytar, 2019, s. 32).

Ahmet Rasim, bir kuralla yapılmayıp yalnız işitilip öğrenilen sıfatlar için sıfat-ı semâ'iye terimini kullanır ve şu tanıkları gösterir:

yüksek, alçak, kaba, fena, iyi, güzel, bala (yüksek), beyaz, siyah, düz, eğri, bol, kısa, dar, geniş (Demirci, 2017a, s. 90). Abdalla, ANTLO'da geçen sıfat-ı semâ'iye terimini şu şekilde açıklar:

"Bir kâ'ide ile yapılmayıp yalnız ağızdan işitilip bilenen sıfatlardır: "Yüksek, alçak, kaba, fenâ, iyi, güzel, siyah, beyâz düz, eğri, bol, kısa, dar, geniş", gibi" (2016, s. 108).

Mehmet Sadık, işitilmekle öğrenilen kelimelere semâî ismini verir (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 34).

Ömer Sıtkı, MKLO'da işitilmekle bilinen sıfatları sıfat-ı semâ'iyye olarak adlandırır ve sıfat-ı âdiyye (niteleme sıfatı) ve sıfat-ı adediyye (sayı sıfatı) olarak ikiye ayırır (Denduş, 2019, s. 75).

Raşit, "Bir kaide ile yapılmayıp yalnız ağızdan işitmekle bellenilen sıfatlar"ı sıfat-ı semâiyye olarak ifade eder ve elfaz-ı vasfiyye ve esma-i a'dâttan ibaret olduğunu söyler. Sıfat-ı aslî olarak da isimlendirilen elfaz-ı vasfiyye, aslında mana-i vasfiyyet olan kelimelerdir:

---

[66] Bu tür, "Sayı Sıfatları" başlığı altında açıklanacaktır.

[67] Bu tür, "Sayı Sıfatları" başlığı altında açıklanacaktır.

ak, kara, sarı, büyük, ufak, güzel, çirkin, iyi, kötü, uzun, kısa, dar, geniş gibi. Raşit, Farsçada sıfat-ı âdiyye teriminin kullanıldığını belirtip bu sıfatların işitilip öğrenildiğini ve sıfat-ı semâîyye türünden olduğunu söyler. *Siyah (kara), sefit (beyaz), sorh (kırmızı), dıraz (uzun), Bülent (yüce), küçük (ufak), bezerk (büyük)* gibi tanıklara yer verir (Karataş, 2016, s. 124, 138).

Şeyh Vasfi Efendi, işitilip bellemekle kavranılan ve birbirine benzemeyen sıfatlar için ve sıfat-ı semâîyye (semâî) terimini kullanır:

Sıcak, soğuk, kara, kuru, iyi, fena, dar, bol, derin, sığ gibi tanıklara yer verir. Sıfat-ı semâîyyelere sıfat-ı müşebbehe de denildiğini söyler (Toparlı, 2003, s. 22). Erkuş, MSYO'da kuralsız, işitilerek öğrenilen sıfatlar anlamına gelen sıfat-ı semâîyyeyi "İşitib bellemekle zabt olunan ve birbirine benzemeyen sıfatlar" şeklinde açıklar (2014, s. 152).

Hüseyin Cahit, işitilip bellemekle öğrenilen sıfatları semâî sıfât-ı vasfiyye olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

iyi, güzel, fena, yüksek, geniş (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 83). Abdalla, TSN'de bahsedilen semâ'-î sıfât-ı vasfiyye için "İşitip bellemekle öğrenilen sıfatlardır: İyi, güzel, fenâ", gibi" ifadesini kullanır (2016, s. 154). Erkuş, TSN'de bahsedilen sıfat-ı sema'i kelimesini "Sema'i sıfât-ı vasfiyye işidib bellemekle öğrenilen sıfatlardır." şeklinde izah eder (2014, s. 152).

Mithat Sadullah "esâsen sıfat olarak vaz olunmuş olan ve işitmekle bellenilen sıfatlar" için semâî sıfatlar terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

güzel, büyük, iyi, fena. Mithat Sadullah Farsçada semâî sıfatları, esasen sıfat vazifesi gören kelimeler olarak ifade eder ve *nev (yeni), hûb (güzel), nîk (iyi), dûr (uzak)* tanıklarını gösterir (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 64, 72).

5.2.1.2. Kural ile Yapılan Sıfatlar

Süleyman Hüsnü Paşa, bir kurala bağlı olarak yapılan sıfatlar için sıfat-ı kıyâsiyye terimini kullanır. Bu tür sıfatlar ya müştak olup mastardan ortaya çıkar ya da isimlerin sonlarına "-cI, -lI, -cA, -sI, -msI" eklerinden biri getirilerek oluşturulur.

Müştak (türemiş) olan kelimelere *gelen, göndermiş*; eklerle yapılan sıfatlara da *ekmekçi, evli, boylu, Türkçe, imtihansı, tatlımsı, ormanımsı* tanıkları verilmiştir (Toparlı & Yücel,

2018, s. 9). Koç da İST'de sıfat-ı kıyâsiyye[68] teriminin kullanıldığını söyler (Koç, 1994, s. 61). Erkuş, İST'de bahsedilen sıfat-ı kıyâsiyyeyi şu şekilde açıklar: "Kâ'ide ile yapılan sıfatlardır. Bu da ya müştâk olur. Ya'ni bir masdardan hâsıl olur veyâhud isimlerin ahirlerine -cı, -lı, -ca, -sı, -msı edâtlarından biri getirilerek sıfat yapılır. Müştâklar gelen, gönderilmiş gibi." (2014, s. 150).

Selim Sabit, SO'da bir kural ile yapılan sıfatları, sıfat-ı kıyâsiyye olarak adlandırır. Kelimenin sonuna hafiflerde "-lik/-lük" ve sakillerde "-lık/-luk" ekleri geldiğinde masdarlık manası ifade eder:

beyazlık, güzellik vs (Salman, 2008, s. 12-13). Koç da SO'da sıfat-ı kıyâsiyye teriminin yer aldığını belirtir (1994, s. 93). Erkuş, SO'da sıfat-ı kıyâsiyyeyi "bir kâ'ide ile yapılan sıfatlardır." şeklinde izah eder (2014, s. 150).

Mihri, sıfatların sonuna "-lik" veya "-lık" eklendiğinde ism-i mutlak gibi olduğunu söyler ve şu tanıklara yer verir:

acı- acılık, zükûret- zükûretlik[69] (Atılgan, 2018, s. 160).

Tahir Kenan, kurallara uygun olarak meydana getirilen vasıf isimlerini sıfat-ı kıyâsiyye terimiyle ifade eder. Bunlar; ism-i aded, ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i mensûb gibi bazı eklerle türeyen kelimelerdir (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 232). Erkuş, KLT'de bahsedilen sıfat-ı kıyâsiyyeyi "kavâ'id-i mahsusaya tevfikan teşkil idilen esmâ'yı vasfiyyedir." şeklinde izah eder (2014, s. 150).

Mehmet Rıfat, MOS'ta kıyâsî kelimesini kullanıp kıyâsî olan sıfatların sıfat anlamı vermek üzere birtakım kelimelere ek getirilerek yapıldığını söyler. Kıyâsî olan sıfatların sıfat-ı nisbiye, sıfat-ı taklîliye, sıfat-ı ifrâtiye, sıfat-ı tafzîliye ve a'dâd-ı vasfiye olarak dört tür[70] olduğunu belirtir (Tamkoç, 2013, s. 31).

Mehmet Rıfat, HLO'da kuralla yapılan sıfatları, sıfât-ı kıyasiye olarak adlandırır:

Arapça, Rumca, Fransızca, sütci, sebzeci, yoğurtcı, Selanikli, Üsküdarlı, ormanımsı, mahallemsi, yoldaş, adaş, beşlik, onluk, cennetlik, cehennemlik, aylık, günlük, birinci,

[68] Koç'un tez çalışmasındaki terimler indeksinde bu sıfatın açıklaması türemiş sıfatlar olarak belirtilmiştir.

[69] Erkeklik.

[70] Sıfat-ı nisbiye niteleme sıfatı, sıfat-ı ifrâtiye küçültme ekli sıfat, sıfat-ı tafzîliye karşılaştırma ve üstünlük bildiren sıfat ve a'dâd-ı vasfiye sıra sayı sıfatları başlığı altında incelenecektir.

ikinci, üçüncü, dördüncü, birer, üçer, dörder, beşer, Arapça kitap, Arabî kitap, Fârsî kitap vb (Kaya 2016, s. 52-54, 189).

Ahmet Rasim, kurala bağlı olarak yapılan sıfatlar için sıfat-ı kıyâsiye terimini kullanır. Bu tür sıfatlar, kelimeye "-li" ve "-lü" eklenmesiyle yapılır:

Bursalı, neşeli, sevimli, canlı, dürlü, güllü, şekerli, yağlı, bağlı, ayaklı, İstanbullu, Sokullu, devletlü, saadetlü, izzetlü gibi. Farsça nisbet eki yâ-yı memdûde (nisbet "y"si)dir. Bu ek Farsça ve Arapça isimlere getirilir: *Fârisî, Arabî, İranî* gibi. Eğer ismin sonunda hâ-yı resmiye (Arap alfabesinde a ve e ünlülerini gösteren ه harfi) varsa yâ-i nisbiyeden önce bir vav eklenir: *Edirnevî, Burusavî, Fransevî* vb. Bazen hâ-yı resmiye çıkarılır: *Senevî, kürevî, Fransevî* gibi. Arapçada nisbet eki yâ-i müşeddide(Arap harfli metinlerde şeddeli okunan "y")dir: *Şarkıyye, Arabiyye* gibi. "-li" ve "-lü" makamında Fransızcadan alınmış "-mend" ve "-nâk" ekleri de kullanılır: *dermend (dertli), gâmnak (gamlı), elemnâk (acılı, üzüntülü)* gibi. "-CE" eki, isimlerin sonuna geldiğinde sıfat olur: *Arapça (Araba mensup lisan), Almanca (Almana mensup lisan), Fransızca (Fransıza mensup lisan)* gibi. "-CE" bazen edât-ı liyâkat olur: *mertçe (merte layık), dervişçe (dervişe layık)* gibi. Farsçada bu manayı liyakatı ifade etmek üzere Arapça ve Farsça kelimelerin sonu Farsça kural üzerine kurulu "-ân" ekiyle cem edilir ve sonuna hâ-yı resmiye eklenir: *şâhâne, dervişâne, âlimâne (âlime yakışır şekilde), kâtibâne, vezîrâne (vezire yakışır şekilde), bendâne (bağlanmış şekilde), fâzılâne (faziletlice, erdemlice), zâhidâne* gibi. Bir ismin sonuna "-siz" eklenirse o da sıfat olur: *edepsiz, arsız, parasız* gibi. Farsçada ise bu anlamda "bî" kullanılır: *bî-edeb (edepsiz), bî-âr (arsız)* vb (Demirci, 2017a, s. 90-93). Abdalla, ANTLO'da geçen sıfat-ı kıyâsiye terimini şu şekilde ifade eder:

> Sîfat-ı kıyâsiye: Kavâ'id-i mahsûsa ile yapılan sıfatlardır. "Li, lü" ilâvesi ile yapılır. "Li ve Lü" edât-ı nisbe olduklarından böyle sıfatlarda mensûbiyyet manâsı zâhir olur: "Bursalı, neşeli, sevimli, canlı, yağlı, bağlı, İstanbullu, ayaklı izzetli", gibi.
>
> Ca: İsimlerin âhirine ilhâk olundukta sıfat olurlar: "Arapça, Türkçe", gibi. Fakat bazen edât-ı liyâket olur. "Mertçe ve dervişçe", gibi ki merde ve dervişe lâyık demektir (2016, s. 108).

Mehmet Sadık; kuralla yapılıp mevsufun hâlini, şanını, sanatını, meşguliyetini bildiren kelimelere sıfat-ı kıyâsî ismini verir ve dört türü olduğunu söyler. Birincisi, isimlerin sonuna "-çI" getirilerek yapılır: *egerçi (hayvan takımı yapan saraç), etükçi (kunduracı)* vb. İkincisi, ikinci şahsın emir çekimlerinin sonuna "-guçı" getirilerek yapılır: *atguçı (ok atan, nişancı), asraguçı (muhafiz)* vb. Üçüncüsü, aynı şekilde ikinci şahsın emir çekimlerinin sonuna "-kuçı" getirilerek yapılır: *aytkuçı (söz söyleyen), satguçı (satıcı)* vb. Dördüncü, "-

küçi" lafzı getirilerek yapılır: *bilküçi (bilici), tikküçi (terzi)* gibi (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 34).

Ömer Sıtkı, MKLO'da sıfat anlamı vermek üzere sıfatların, bazen isimlerin edat ve birleşimlerinden meydana gelen sıfatlar için sıfat-ı kıyâsiyye terimini kullanır. Sıfat-ı nisbiyye, sıfat-ı teşbihiyye, sıfat-ı takliliyye, sıfat-ı tafzîliyye, sıfat-ı temyiziyye, sıfat-ı tekîdiyye olmak üzere altı nevi[71] olduğunu belirtir. Sıfat-ı teşbihiyye, "gibi" anlamı veren sıfatlardır. Bir ismin veya bir sıfatın sonuna "-msI" getirilmesiyle olur:

bahçemsi, tatlımsı gibi. Bazen hafif (ince ünlü) harekeli olan sıfatların sonuna "-mtrek" ve sakil (kalın ünlü) olanlara "-mtrak" ekleri getirilerek sıfat-ı teşbihiyye yapılır: *ekşimtrek, acımtrak* gibi. Farsça ve Arapça kelimelerin sonuna "-veş" ve "-âsâ" eklerinden birinin ilave edilmesiyle sıfat-ı teşbihiyye meydane gelir: *dîvâneveş (deli gibi), mehveş (ay gibi), cennetâsâ (cennet gibi).* Sonuna "-lik veya -lıḳ" eklenip niteleme sıfatına "-ca" eki getirilmesiyle sıfat-ı temyîziyye olur: *güzellikce, fenalıkca* gibi. "-cA" eki, millet ve kavim isimlerine de eklenir: *Osmânlıca (Osmânlı lisanı), İngilizce (İngiliz lisanı)* gibi (Denduş, 2019, s. 75-76).

Raşit; kuralla yapılan sıfatları, sıfat-ı kıyasî olarak adlandırır. Türkçe isimlerin sonuna "-li, -lü, -ce, -ci" ilave edilirse kıyasen sıfat olur. Bunlardan "-li,- lü, -ce" nisbet ve sahibiyyet anlamı ifade eder:

Bursalı, İstanbullu, heybetli, Arapça, Fransızca gibi. Liyakat eki olarak bazen "-CE" kullanılır: *mertçe, insanca* gibi. Bir isme ilave edilen "-CI ", kâr ile yapılma anlamı ifade eden türde sıfat olur. Söz gelimi *sütçü, ekmekçi* gibi. Bir ismin sonuna hafiflerde "-deş" ve sakillerde "-daş" getirilirse yine sıfat olup birlik anlamı ifade eder: *pirdeş* (pirleri bir), *yoldaş* (yolları bir). Bazı isimlerin sonuna "-msI" getirilerek benzetme anlamlı sıfat yapılır: *ormanımsı (orman gibi), abdalımsı (abdal)* gibi. Sayı isimlerinde ism-i zaman ve ism-i mekân-ı aslîlere "-lek, -lak" eklenerek yine bir tür sıfat yapılır; liyakat ve miktar anlamları meydana gelir: *yirmilik, bir günlük, dokuz aylık, odalık* gibi (Karataş, 2016, s. 126-127).

Şeyh Vasfi Efendi, kuralla kavranılan sıfatları kıyâsî olarak adlandırır. Kıyâsîler, altı şekilde oluşturulur. Birincisi, "-lI, -lU" lafızları eklenerek yapılan sıfatlardır. Üstün veya kesreden ibaret bir hareke bulunan veya son harekesi üstün veya esre olan kelimelere "-lI" eklenir:

[71]Sıfat-ı nisbiyye niteleme sıfatı, sıfat-ı takliliyye küçültme ekli sıfat, sıfat-ı tafzîliyye karşılaştırma ve üstünlük bildiren sıfat, sıfat-ı tekîdiyye pekiştirme sıfatı başlığı altında incelenecektir.

hünerli, yerli, Selanikli, birli gibi. Ötreden ibaret bir harekesi bulunan veya son harfi ötre olan kelimelere "-lU" getirilir: *Trabzonlu, İstanbullu* gibi. Resmi unvanlarda daima "-lU" kullanılır: *fehametlû* (Osmanlı İmparatorluğu devrinde sadrazama, prenslere ve Mısır Hidivine verilen bir unvan), *devletlû, atûfetlû, saadetlû, izzetlû, rif'atlû (elçilik vazifesiyle gönderilen), fütüvvetlû (eskiden Anadolu'da kurulup gelişen esnaf teşkilatı)* gibi. "-lI" veya "-lU" ile yazılan sıfatlardan bazılarının olumsuzları "-lI" veya "-lU"nun "-sIz" ekiyle meydana gelir: *renkli-renksiz, şekerli-şekersiz* gibi. İkincisi, "-CI" lafzı getirilerek oluşturulan sıfatlardır: *kahveci, kitapçı, sucu, kiremitçi* gibi. Arapçada bu makamda fa'âl vezni kullanılır: *cemmâl (deveci), habbâz (ekmekçi), debbağ (derileri sepileme, tabaklama işiyle uğraşan), dellâl (satıcı ile alıcı arasında vasıta olan).* Farsçada bu anlam "-bân" lafzı eklenildiğinde oluşur: *bâg-bân (bağcı), derbân (kapıcı)*. "-bân" bazen "-lI" anlamı verir: *mihr-bân (muhabbetli)*. "Mend- nâk" lafızları da "-lI" anlamı içerir: *hûş-mend (akıllı), neş'e-mend (neşeli), gam-nâk (gamlı)* gibi. Üçüncüsü, cins isimlere gelip nispet anlamı verip "-CA" lafzı eklenen kelimelerdir: *Arapça, Türkçe, Fransızca* gibi. "-CA" cins isimlerde bazen benzetme anlamı ifade eder: *insanca, hayvanca, mertçe* gibi. Çoğunlukla buna "-sInA" lafzı eklenir: *insancasına, mertçesine* gibi. "-CA" sıfat-ı semâiyyeye gelirse edât-ı taklîl (azaltma edatı) olur: *ağırca, güzelce, çirkince* gibi. Bazı sıfatlara "-CA" yerine ince ünlüyse "-mtirek", kalın ünlüyse "-mtırak" eklenir: *ekşimtirek, acımtırak* gibi. Dördüncüsü, benzetme anlamı veren "-msI" lafzı getirilerek oluşan kelimelerdir: *sobamsı, evimsi, şairimsi* gibi. Bazı kelimelere yalnız "-sI" getirilir: *imtihan-imtihansı* gibi. Beşincisi ise ism-i tasgirdir.[72] Altıncısı, nispet anlamıyla "-lIk" lafızları eklenerek oluşturulan kelimelerdir*: gecelik, yazlık* gibi. Bazen liyakat (layıklık, uygunluk) anlamı ifade ader: *gelinlik* gibi. Farsça bu görevde kelimenin sonuna "-âne" ilave edilir: *şairâne, gedâyâne, bed-hûyâne* gibi (Toparlı, 2003, s. 23-26). Erkuş, MYSO'da bahsedilen sıfat-ı kıyâsiyi "kâ'ide ile zabt olunan sıfatlardır (…)" şeklinde açıklar (2014, s. 150).

Hüseyin Cahit, kurallı olarak bazı eklerin ilave edilmesiyle yapılan sıfatlara sıfât-ı kıyâsiyye ismini verir. Söz gelimi; *ayaklı, Arapça, insanca, arsız, bahçemsi, giyilmiş esvap, yırtılmış kâğıt* gibi. Olumsuz fiillerin görülen geçmiş zamanlarının çokluk üçüncü şahısları da nadiren sıfat görevinde kullanılır: *"Aramadık yer bırakmadık.", "Kırılmadık tabak kalmadı."* gibi. Fiillerin köklerine; sonları ünlüyse "-yIcI", ünsüzse "-IcI" eklenmesiyle sıfat meydana getirilir: *yakıcı, aldatıcı* gibi. Öğrenilen geçmiş zamanın

[72] Bu terime, "Küçültme Ekli Sıfat" bölümünde yer verilecektir.

üçüncü tekil şahsı bazen sıfat görevindedir: *yeni doğmuş çocuk* gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 83-85). Abdalla, TSN'de bahsedilen sıfât-ı kıyâsiyye terimini şu şekilde izah eder:

"Ba'zı edâtlar ilâvesiyle isim ve fi'llerden teşkil olunan sıfatlardır: Ayaklı, Arapça, insanca, arsız, bahçemsi, ilh." (2016, s. 154). Erkuş, TSN'de geçen sıfât-ı kıyâsiyye için "ba'zı edâtlar 'ilâvesiyle isim ve fi'llerden teşkil olunan sıfatlardır." ifadesini kullanır (2014, s. 150).

Mithat Sadullah isimlerle fiillerden kuralla yapılan sıfatları kıyâsî sıfat olarak isimlendirir. İsimlerin sonuna ahenk kuralına göre "-lI", "-lU" getirilir: *terbiyeli, yağmurlu, akıllı, tuzlu* gibi. İsimlere "-sIz" ilave edilir: *akılsız, fâidesiz.* İsimlerin sonuna "-cI" getirilir: *inatçı, kavgacı.* İsimlerin sonuna "-CE" ilave edilir: *insanca, Arapça.* İsimlerin sonuna "-lIk", "-lUk" eklenir: *yazlık, elbiselik*. Fiillerden de kıyâsî sıfat yapılır. Fiillerin köklerinin sonuna bir ünlüyle beraber "-cI" ve kökün sonuna "-En, -yEn, -An, -yAn", meçhul fiillerin köküne "-mIş", "-An" getirilerek meydana gelir.[73] Görülen geçmiş zamanın olumsuzlarının çokluk birinci şahısları bazen sıfat görevinde kullanılır: *görmedik kimse, işitmedik kulak, sormadık adam.* Duyulan geçmiş zamanın, geniş zamanın, gelecek zamanın üçüncü tekil şahıs kipleri bazen sıfat görevinde kullanılır: *yeni doğmuş çocuk, yanardağ, gelecek sene* gibi. Fiil köküne "-g, -k, -Kın, -GIn, -LUn, -GAn, -KEn, -Gun, -KUn" getirilerek sıfatlar meydana gelebilir: *açık, kırık, yıkık, basık, bunak, çalışkan, çoşkun, düşkün, ezik, kesik, çürük, bitişik, pişkin, sırıtkan, olgun* gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 66-68). Mithat Sadullah Farsça kıyâsî sıfatları üç kısımda inceler: kelimenin başına veya sonuna bir ek ilave edilmesiyle yapılan sıfatlar, fiillerden meydana gelen sıfatlar ve mürekkep sıfatlar[74]. Kelimenin başına getirilen ekler şunlardır: nâ, bî, hem, ber. Söz gelimi *nâ-pâk (kirli), bî-hayâ (hayâsız), hem-cins (aynı cinsten), hem-renk (aynı renkten), ber-karar (karar üzere), ber-mu'tâd (âdet üzere)* gibi. Kelimelerin sonuna gelen ekler "-âne, -în, -gîn, -dâr, -mend, -ver, -nâk, -sâr, -yâr, -vâr, -veş, -âsâ, -bân, -ger, -kâr"dır. Söz gelimi *ilmî (ilme ait), fikrî (fikre ait), sîmîn (gümüşten), âhenîn (demirden), gamgîn (gamlı), ma'lûmât-dâr (bilgili), salâhiyyet-dâr (yetki sahibi), hisse-mend (hisseli), ümit-vâr (ümitli), hüner-ver (hünerli), gazab-nâk (öfkeli, dargın), şerm-sâr (mahcup), bahtiyâr (talihli), şîr-veş (arslan gibi), peri-vâr (peri gibi), andelîb-âsâ (bülbül gibi), bağ-bân (bağcı), zer-ger (kuyumcu), halâs-kâr (kurtarıcı)* gibi. Farsça fiillerden yapılan sıfatlar üç surettedir. Birincisi, emir ikinci

[73] Bu konuya "Etken ve Edilgen Yapılı Sıfat Fiil" başlıklarında detaylı olarak yer verilecektir.

[74] Mürekkep sıfatlara, birleşik sıfatlar bahsinde yer verilecektir.

şahıs kipinin sonuna "-nde, -ân, -â" getirilmesiyle meydana gelir: *hânende (şarkı okuyan), sâzende (saz çalan), nâle-nâlân (inleyen), girîzân (kaçan), bînâ (gören), dân-dânâ (bilen).* İkincisi, Farsça mastarların sonundaki "-n" kaldırılarak yerine "-e" ekinin getirilmesiyle yapılır: *pîrasten- pîrast- pîraste (donatılmış), resîden- resîd- reşide (erişmiş), küşâde (açılmış).* Üçüncüsü, mâzîlerin sonuna "-kâr", "-âr" eklenmesiyle oluşur: *perverden-pervered: perverde-kâr (besleyen, rab), giriften- girift: girift-âr (tutulan, mübtela)* vb (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 72-75).

Ahmet Cevat Emre, kurallara mahsus yapılan sıfatları sıfat-ı kıyâsiyye olarak adlandırır. İsimlerin sonuna "-lI" veya "-lU" eklenmesiyle sıfat oluşur:

Bursalı, neşeli, devletli gibi. Çokluk bildiren bir kavme işaret eden bu sıfatlar, özel isim olurlar. Söz gelimi *Osmanlılar, Rusyalılar* derken Osmanlı milleti ve Rus milletini kastederiz. İsimlerin sonuna "-lIk, -lUk" eklenmesiyle sıfat meydana gelir: *kışlık bahçe, entarilik kumaş* gibi. "-CA" ilave edilmesiyle bu tür sıfatlar elde edilir. Söz gelimi *Arapça bir beyit, Türkçe bir gazel, Fransızca bir eser, insanca bir muamele, mertçe bir hareket* gibi. İsimlere "-sIz, -sUz" eklenmesiyle de sıfat-ı kıyâsiyye meydana gelir: *terbiyesiz insan, arsız çocuk* gibi (Sağol vd., 2004, s. 34).

5.2.1.2.1. Pekiştirme Sıfatı

Ahmet Cevdet Paşa, terim adı kullanmadan pekiştirme sıfatı tanıklarına yer verir:

bembeyaz (pek beyaz), sapsarı (pek sarı), kıpkırmızı (pek kırmızı), yemyeşil (pek yeşil), gömgök (masmavi), mosmor (pek mor), masmavi (pek mavi), dümdüz (pek düz) sipsivri (çok sivri), kıskıvrak (gayet kıvrak), besbelli (pek belli) gibi (Tarahija, 2008, s. 46).

Şemsettin Sami, pekiştirme sıfatı için terim kullanmadan sıfatın ilk harfi ünlüyle beraber alınıp "â", "û" harflerinden biri ilave edilmekle bir heceden ibaret bir kelime meydana getirilerek sıfatın önüne konulduğundan bahseder ve şu tanıkları gösterir:

kıpkırmızı, sipsivri, bembeyaz, yemyeşil, masmavi, mosmor (Hamit, 2009, s. 60).

Tahir Kenan; te'kid (kuvvetlendirme bildiren) kelimesini kullanır:

basbayağı, upuzun, apâşikâr, kıskıvrak tanıklarda görüldüğü gibi. Bu sıfatın ilk harfinin itibarı dikkate alınarak birtakım anlamsız lafızlarla terkibini kuvvetlendirmek için yapıldığını açıklar (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 244).

Mehmet Rıfat, HLO'da sıfattan önceki harfin tekrarı ve çoğunlukla پ (pe), س (sin) veya م (mim) ile bir kelime teşkil edip sıfatın önünde söylenilen kelimeleri mü'ekked sıfat olarak ifade eder ve şu tanıklara yer verir:

apaçık, apal, upuzun, sapsarı, sapsağ, kapkara, çepçevre, kıpkırmızı, basbayağı, tastamam, dasdar, kaskatı, masmavi, besbelli, mosmor, bambaşka, çamçakır (çok mavi), yamyassı, temtek, yemyeşil, simsiyah, dimdik, sımsıkı, bumbuz (Kaya, 2016, s. 52).

Ahmet Rasim, pekiştirme sıfatını tarif etmek için sıfât-ı te'kîdiye terimini kullanır. Bazen vasıf anlamı ifade edilmek istenilerek sıfatın önceki harfi veya hecesi tekrar edilerek ve çoğu zaman da "b, s, v, s, m, im" eklenilerek yapıldığı belirtilir.

Söz gelimi *bembeyaz, dosdoğru, koskoca, upuzun, sibsivri (sipsivri), kıbkırmızı (kıpkırmızı), sapsarı, yemyeşil, yamyassı, kabkara (kapkara), mosmor, simsiyah, apaçık, upuzun, çepçevre, sibsivri (sipsivri), sapsarı, sabsağlam (sapasağlam), dobdolu (dopdolu), kabkara (kapkara), kıbkırmızı (kıpkırmızı), kıbkızıl (kıpkızıl), kupkurı (kupkuru), büsbütün, besbelli, basbayağı, tastamam, kaskatı, koskoca, kıskıvrak, mosmor, masmavi, yusyuvarlak, bambaşka, bomboş, tamtakır, hamhalat (kaba saba, görgüsüz), çırılçıblak (çırılçıplak), sırsıklam (sırılsıklam)* gibi (Demirci, 2017a, s. 95). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen sıfât-ı te'kîdiyeyi şu şekilde izah eder:

> Ba'zen manâyı ve sıfatın tamamını ifâde olunmak istenilir. Bu hâlde sıfatın evvelki harfi veya hecesi tekrar ve akseriyâ bir "be" veyahut "se" veya "os" veyahut "ma" yahut "yem" ziyâde edilir: "Bembeyâz, dosdoğru, koskoca, upuzun, simsivrî, sapsarı, sapasağlam, yemyeşil, kapkara, mosmavi, mosmor, simsiyâh apaçık, dopdolu, kıpkırmızı, besbelli, sımsıkı, dimdik", gibi (2016, s. 109).

Ömer Sıtkı, MKLO'da niteleme sıfatının birinci harfinden sonra harf-i imlâdan (ünlü harflerden) biri bulunursa o harf-i imlâdan sonra p, m, z, s harflerinden biri getirilerek fazlalık anlamı veren sıfatlar için sıfat-ı te'kidiyye terimini kullanır:

sapsarı, dopdolu, kaskatı, masmavi, epesmer, bembeyaz, büsbütün tanıklarında görüldüğü gibi (Denduş, 2019, s. 77).

Raşit, mana-i vasfiyyenin bütünlüğünü ifade etmek için sıfatın birinci harfi alınıp ona çoğunlukla p, s, m harflerinden biri eklenerek sıfatın sonuna getirilmesiyle oluşan sıfatları sıfat-ı müekkede olarak adlandırır ve şu tanıkları gösterir:

sapsarı, simsiyah, mosmor. Çırılçıplak, sırsıklam kelimelerine "r" getirilmesinin ise kural dışı durum olduğunu belirtir (Karataş, 2016, s. 129).

Mithat Sadullah ifadeye kuvvetlik kazandırmak için bazı sıfatların ilk harfleriyle beraber م, ص, س, پ harflerinden biriyle bir hece meydana getirerek sıfatın başına getirilmesiyle oluşan sıfatlar için müekket sıfatlar terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

upuzun, simsiyah, bembeyaz, apaçık, yamyassı, basbayağı, dümdüz, sipsivri, sapsarı, kupkuru, sapasağlam, dümdüz, besbelli, kaskatı, tastamam, koskoca, kıskıvrak, bambaşka, yusyuvarlak, masmavi, mosmor, tamtakır, yemyeşil, dimdik, kıpkırmızı, apaydınlık. Çırılçıplak ve sırsıklam şekli ise kural dışıdır (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 65-66).

Ahmet Cevat Emre; pekiştirme sıfatını sıfât-ı müekkede olarak adlandırır ve sıfât-ı müekkedenin sıfatın ilk hecesiyle beraber p, s, m harflerinden birinin eklenmesiyle oluştuğunu dile getirir:

Söz gelimi *bembeyaz, dosdoğru, upuzun, kapkara, apaçık, sipsivri, sapsarı, kupkuru, büsbütün, besbelli, basbayağı, tastamam, kaskatı, koskoca, kıskıvrak, mosmor, masmavi, yusyuvarlak, bambaşka, bomboş, tamtakır, simsiyah, sımsıkı, yemyeşil, yamyassı, dimdik* vb (Sağol vd., 2004, s. 35).

5.2.1.2.2. Mensubiyet Bildiren Sıfat

Ahmet Cevdet Paşa, ism-i mensûbların türünün de sıfat olduğunu söyler. İsimlerin sonuna "-lI" getirildiğinde ism-i mensûb olur:

Edirneli, Bursalı vb (Tarahija, 2008, s. 45).

Mihri, "edâtla yapılmış olup nisbet veyâ mâlikiyyet ve yâhûd meşgûliyyet gösteren sıfat"ları ism-i mensûb terimiyle ifade eder.

Söz gelimi *Arapça* Araba mensûb, *paralı* parayı elinde bulunduran yani malîk, *yazıcı* meşguliyeti yazı yazmak olan demektir. İsmin sonuna eklenen başlıca nisbet ekleri şunlardır: -lı, -lu, -ce, -ci, -lık, -lik. Nitekim Sivasdan *Sivaslı* Sivas şehrinden olan, boydan *boylu* boyu olan, Ermeniden *Ermenice* Ermeniye mensûb, günden *günlük* güne mensûb, aydan *aylık* aya mensûb, sudan *sucu* su satmakla meşgul olan demektir. Bu kategorideki kelimeler aslen sıfat olmayıp kâide tahtında meydana geldiklerinden onlara kıyâs-ı adı verilir (Atılgan, 2018, s. 152). Abdalla, MSO'da kullanılan ism-i mensubu şu şekilde ifade eder:

“Edâtla yapılmış olup nisbet veya mâlikiyyet veyahut meşguliyyet gösteren sıfattır. Mesela, ‘Arapça ‘Araba mensûb, paralı paraya mâlik, yazıcı yazı ile meşgul olan demektir.” (2016, s. 78).

Mihri, Farsça kelimelerin sonuna “-î, -mend, -nâk, -bân, -ver, -gîn, -în, -âne” eklerinden birinin ilave edilmesiyle ism-i mensûb yapıldığını dile getirir ve şu tanıkları gösterir:

Osmanî (Osmanlı), sûd-mend (faydalı), hışmnâk (öfkeli), derbân (kapıcı), nâm-ver (nâmlı), gamgîn (gamlı), zerrîn (altınlı, altından), düşmenâne- hasmâne (düşmanca) gibi. Sonlarında “-e/-a” bulunan kelimeler “-ı/-i” ile birleştiklerinde “-ı/-i”den önce vâv getirilir: *Edirne- Edirnevî (Edirneli)* gibi. Sonunda “-e/-a” ve “û” bulunan kelimeler “-âne” ile birleştiklerinde hâ-i resmiyye çıkarılır: *bende- bendegâne (kula mensûp), hasta- hastagâne (hastaya mensup)* gibi. Vâv’a gelince “-âne”den önce bir “ye” eklenir: *adüvv- adüvyân (düşmanca, düşman gibi), kinecû- kinecûyân (öc almaya çalışıcı)* gibi. Mihri, Arapça ism-i mensûbun kelimenin sonuna meksûr (esreli) bir “ye” getirilmesiyle yapıldığını söyler: *Halebî (Halepli), Osmânî (Osmânlı), bahrî (denize mensup).* Kelimenin sonunda “te” ve “he” bulunursa “te” ve “he” düşer: *Mekke- Mekkî (Mekkeli), uhuvvet (kardeşlik)- uhuvvî (kardeşliğe mensup), tabî‘at- tabî‘î* gibi (Atılgan, 2018, s. 229-230, 283).

Tahir Kenan; bağlılık, aitlik bildiren isimler için ism-i mensûb terimini kullanır ve bu terimin bir şeyin başka şeyle ilgisini göstermek için isimlerin sonuna “-lI” veya “-CA” ekinin ilave edilmesiyle oluştuğunu belirtir:

İstanbullu, İzmirli, sevgili, zorlu, Arapça, Türkçe vs. “-lI” yerine “-CA”, “-CA” yerine “-lI” kullanılamaz. Söz gelimi Arapça yerine Araplı, İzmirli yerine İzmirce denilemez. Bir isme “-CI” eklenirse sıfat olarak bir iş ve sanatla uğraşan anlamı vereceğinden bir nevi ism-i mensûb oluşur: *sütçü, yağcı, deveci*. Dilimizde Arap usullü sadece Arap isimleri ve özel isimlere “-î” eklenmesiyle ism-i mensûb oluşur: *Arab- Arabî, Fars- Fârisî, Türk- Türkî*. İsmin sonunda “a” veya “e” bulunursa “-I”dan önce bir “v” getirilir: *Mekke: Mekkî, Bursa: Bursavî, Adana: Adanavî, Basra: Basravî= Basrî, Fransa: Fransavî= Fransevî= Fransî* vb. Farsçada, Arapça ve Farsça isimlere “-âne” ilavesiyle ism-i mensûb meydana gelir: *üstâdâne (ustaca), âkilâne (akıllıca), vezirâne (vezire yakışır şekilde), dervişâne (dervişe yakışır hâlde), galibâne (başarılı şekilde) âcizâne (acizce), çâkerâne (kölecesine)* gibi. Dilimizde kullanılan Farsça “-mend, -nâk, -ver” ekleri isimlere ilave edildiğinde sıfat meydana gelir: *marifet-mend (marifetli), derd-nâk (dertli), tâc-ver (taçlı).* Farsçada aynı şekilde “-bân, -ger, -kâr” lafızları da kullanılmıştır: *bağ-bân (bahçıvan), şimşîr-ger (kılıççı), hizmet-kâr (hizmetçi)* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 239-241).

Mehmet Rıfat, MOS'ta mutlaka (mevsuf) isimlerin sonuna "-CI, -lU, -lI, -CA, -sI, -msI eklerinin getirilmesiyle yapılan sıfatlara sıfat-ı nisbiye ismini verip şu tanıkları gösterir:

kunduracı, bağlı, mahalleli, Türkçe, imtihanımsı, ormanımsı (Tamkoç, 2013, s. 31).

Mehmet Rıfat, HLO'da isimlerin sonlarına "-cA, -cI, -lU, -lI, -msI, -dAş, -lik/-lük, luk/-lük" eklerinin getirilmesiyle oluşan sıfat-ı nisbiye teriminden bahseder:

Arapça söz, Rumca yazı, Fransızca kitap, sütci (sütçü), sebzeci, mumcı (mumcu), yoğurtcı (yoğurtçu), yerli, Selanikli, Üsküdarlı, İstanbullu, Sokullu, zorlu, dağlı, ormanımsı, mahallemsi, abdalımsı, pîrdeş, yoldaş, adaş, beşlik, onluk, yirmilik, altılık, cennetlik, cehennemlik, sobalık, aylık, yıllık, günlük tanıklarında görüldüğü gibi. Bununla birlikte Mehmet Rıfat, HLO'da nisbet, mensubiyet bildiren isimler için ism-i mensûb terimini kullanıp *Edirneli Ahmet, Mekkî Hasan, Şirâzî Cafer* gibi tanıklar gösterir (Kaya, 2016, s. 53-54, 189).

Ömer Sıtkı, KLO'da mensubiyet bildiren isimleri ism-i mensûb olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

boylu adam, akıllı çocuk. Arapça ve Farsça ism-i mensûb eki olan "hem" ile isim birleşince sıfat olur: *hem-zebân (aynı dili konuşan), hem-şehrî* gibi (Aytar, 2019, s. 32-33).

Ahmet Rasim, bir ismin sonuna "-CI" eki geldiğinde sıfat olup bir kâr ve sanat ile meşguliyeti bildirdiğini söyler.

Söz gelimi *balcı, kitapçı, sütçü, bekçi, yağcı* gibi. Farsçada bu anlamda "-bân, -kâr, -ker" ekleri kullanılır: *bâğbân, bâğcı, hıtmetkâr (hizmetkâr), hıdmetci (hizmetçi).* Bir ismin sonuna hafif harekeli ise "-deş", ağır harekeli ise "-daş" getirilirse sıfat olur, birlik manası taşır: *yoldaş (yolları bir), pîr-deş (pîrleri bir).* Eğer ismin sonunda "d (د) varsa "-deş" ve "-daş"tan د düşürülür: *adaş, kardaş (karındaş)* gibi. Farsçada "-deş", "-daş" yerine hem kullanılır: *hem-mezhep (mezhepleri bir), hem-fikir (fikirleri bir), hem-bezm (meclisleri bir), hem-rütbe (rütbeleri bir), hem-âvâz (sesleri bir)* vb (Demirci, 2017a, s. 92-93).

Ömer Sıtkı, MKLO'da bir ismin sonuna "-li, -lu, -ci" eklenirse bir şeyi veya bir şeyin mensup olduğu hâli bildirmek için kullanılan sıfatları sıfat-ı nisbiyye terimiyle izah eder:

dalgalı, boylu, kitapçı gibi. "-li, -lu" ekleri anlamları birbirinin zıttı olan iki sıfata eklenerek birlikte kullanılırlar: *siyahlı, beyazlı, uzunlu, kısalı* gibi. Arapça ve Farsça kelimelerin sonuna Farsça ek olan "-mend, -nek, -ban, -ver -gîn" getirilirse sıfat-ı nisbiyye

anlamı verir: *lütufmend (lütuflu), neşvemend (neşeli), derdnek (dertli), bağban (bağcı), hünerver (hünerli), gamgîn (gamlı)* gibi (Denduş, 2019, s. 75-76).

Raşit, Arapça ism-i mensubların Osmanlı lisanında kullanıldığını söyler. Sonunda ya-i nisbet bulunan kelime "ism-i mensûb" olarak adlandırılır.

Bağdadîy (Bağdatlı), Ankarî, Edirnî, Lofçevi, Leskofçevi, Medenî (Medineli), Hanefî, Kureşî, Hüseynî vb (Karataş, 2016, s. 135-136). Farsçada ism-i mensub teriminin kullanıldığı belirtilir. Farsça nisbet ekleri, ya-i memdûde (uzun okutan ya harfi) ile "-mend, -ver, -nak" lafızlarıdır: *Şâmî (Şamlı), Bağdadî (Bağdatlı) behrement (bilen, anlayan, hisse sahibi), hünerver (hünerli), gamnak (gamlı)* gibi. Bunların dışında birçok nisbet edatı mevcuttur: *merdâne (yiğitçe), fazılâne (erdemlice), sezavâr (layık, yaraşır), ümitvâr (ümitli), bahtiyar (mutlu, talihli), hüşyar (uyanık, akıllı), anberfâm (güzel kokulu), gülfâm (gül renkli), gülgûn (gül renkli), lalegûn (lale renkli), bağbân (bahçıvan), bahçıvan, sipahsâlar (serasker), kimyager, zerger (kuyumcu), perhizkâr (zararlı şeylerden, günahlardan sakınan)* gibi (Karataş, 2016, s. 139-140).

Mithat Sadullah "-lI" ve "-lU" eklerinin memleket isimlerinin sonuna getirilirse o memleket ahalisinden bir ferdi gösterdiğini belirtir:

İstanbullu, Ankaralı gibi. "-CI" meslek ve sanat bildiren ünsüzlerde genellikle isim görevinde kullanılır: *kitapçı, demirci* (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 66)

Ahmet Cevat Emre, Arapça isimlerin sonuna yâ-i müşeddede (şeddeli ye) eklenmesiyle mensubiyet anlamını içine alan sıfat-ı kıyâsiyyeleri ism-i mensup terimiyle ifade eder. Osmanlı lisanında bu siga sıklıkla kullanılmaktadır fakat şeddesi telaffuz edilmez:

asker, askerî (askere mensup); cebr- cebrî, mülk- mülkî, harb- harbî, mâl- mâlî, Mekke- Mekkî (Mekkeli), âdet- âdî (Hud peygambere isyan ettikten sonra helak olan, Yemen tarafında yaşamış kavmine ait), tecribe- tecribî (tecrübeye mensup), sûret- sûrî (görünüşe ait), idare-idârî, Alî- Alevî, safî- Safevî, mana- manevî, dünya- dünyevî, İsa- İsevî, Musa- Musevî, sahrâ- sahrâvî (çöle mensup), semâ- semâvî (gökyüzüne ait), şitâ- şitâvî (kışa mensup) gibi (Sağol vd., 2004, s. 84-85).

5.2.1.2.3. Karşılaştırma ve Üstünlük Bildiren Sıfat

Selim Sabit, NO'da evvellerine "kadar, misillû (gibi), gibi" lafızlarının eklenmesiyle bir şeyin vasfını bildiren sıfatları sıfat-ı mukâyese şeklinde ifade eder ve şu tanıklara yer verir:

"İnsan kadar güzel mahlûk yoktur. Yalancılık gibi çirkin huy olamaz." gibi. Ayrıca Sabit, "-DEn" ekiyle yapılan karşılaştırma sıfatını sıfat-ı tafdîliyye olarak adlandırır. Bir şeyin vasfında abartma ve karşılaştırma ifade eden sıfatlara *"Sahâvet şecâatden güzel bir fazîletdir."* tanığını gösterir. Bazen sıfatların önüne "daha" kelimesi eklenerek de yapılır: *"Sahâvet*[75] *şecâatden*[76] *daha güzeldir."* ifadesinde görüldüğü gibi (Dağdelen, 2013, s. 46). Yiğit, NO'da geçen sıfat-ı mukâyese terimini şöyle izah eder: "Mukâyese tarîkiyle bir şey'in vasfını beyân ve iş'âr iden sıfatlardır ki evvellerine (kadar, misillû, gibi) lafızlarının 'ilâvesiyle yapılur. "İnsan kadar güzel mahlûk yokdur, yalancılık gibi çirkin huy olamaz) gibi" (2015, s. 65). Yiğit, NO'da bahsedilen sıfat-ı tafdîliyye için şu ifadeleri kullanır:

> Mukâyese tarîkiyle bir şey'in vasfında mübâlağa ve tefâdil ifâde iden sıfatlardır ki evvel şey'e (mufazzal) ve mukâyese olan şey'e dahî (mufazzalun aleyhi) dinilüp ahirine bir (den) ilâvesiyle yapılur. (Sehâvet şecâ'atden güzel bir fazîletdir) gibi. Ba'zı kere dahi sıfatların evveline bir de (daha) lâfzı ilâve olunarak (Sahâvet şecâ'atden daha güzeldir) dinilür (Yiğit, 2015, s. 65).

Koç, SO'da karşılaştırılan isme göre nitelik bakımından üstün olduğunu gösteren sıfatlar için sıfat-ı tafdîliyye teriminin yer aldığını belirtir (1994, s. 93).

Halit Ziya; iki şeyin birbirine nisbetini, ma'na-yı sıfatın ya bunlardan birinde fazlalığını ya da ikisinde de eşitliğini gösteren sıfatları sıfat-ı nisbiyye olarak adlandırır. Sıfat-ı nisbiyye, ma'na-yı sıfatın bir isimde diğer isimden fazlalığını gösterecekse kendisinde ma'na-yı sıfat aşağı derecede bulunan ismin sonuna "-DAn" veya "-DAn daha" ilave edildikten sonra kullanılır:

"*Afrika, Avrupa'dan büyüktür."* gibi. Bunlardan birinci isme mufazzal, ikinci isme mufazzalun aleyh denilir. Eğer mufassal, mufazzalun aleyhten fazla ise sıfat ile "-DAn" arasına "gayet, ok, ziyade, pek" ta'dîl-i fiillerinden (zarflarından) biri getirilir. *"Asya, Avrupa'dan daha çok büyüktür."* ifadesinde görüldüğü gibi. Ma'na-yı sıfatın iki isimde eşitliği gösterilecekse bu iki isimden ikincisinin sonuna kadar ta'dîl-i fiili eklendikten sonra sıfat kullanılır: "*Asya, Amerika kadar büyüktür*." gibi (Türkay, 2018, s. 26-27). Erkuş, KLT'de adı geçen sıfat-ı nisbiyyeyi "iki şey'in birbirine nisbetini gösteren sıfat olub bu da ma'nâyı sıfatın yâ bunlardan birinde ziyâdeliğini veyâ ikisinde de müsâvâtini gösterir." şeklinde ifade eder (2014, s. 151).

Mihri, "vasf etdiği şeyin gayre nisbeten ziyâde ile muttasıf olduğunu gösteren sıfat"ları ism-i tafdîl olarak adlandırır:

---

[75] Cömertlik, eli açıklık.

[76] Yiğitlik.

Söz gelimi *"Bu değnek ondan kısaraktır."* denildiğinde değneğin bir diğere göre daha kısa olduğu kısarak kelimesinden anlaşılır. İsm-i tafdîl, sıfatın önüne "daha" lafzı getirilerek yapılır: *"Bu yol ondan daha ırakdır.", "Bu dağ ondan daha yücedir."* gibi. Nadir olarak son kelimeye hafif ise "-rek" ve sakîl ise "-rak" eklenir: *"Bu dağ ondan yücerekdir.","Bu fes ondan kısarakdır."* gibi. Mihri, Farsça sıfatlarda kelimenin sonuna "-ter" veya "-terîn" ekleri getirilerek yapılan sıfatları ism-i tafdîl olarak adlandırıp *bed (kötü)- bedter (daha kötü), bâlâ (yüksek), bâlâter (daha yüksek), bedter (daha kötü), bedterîn (en kötü), bâlâter (daha yüksek), bâlâterîn (en yüksek)* gibi tanıklara yer verir (Atılgan, 2018, s. 159, 234-235). Abdalla, MSO'da geçtiğini belirttiği ism-i tafzîl terimini şöyle açıklar:

"Mevsufun gayre nisbeten ziyâde ile muttasıf olduğun gösteren sıfâttır. Mesela, "bu dağ ondan yücedir; en kaba", gibi." (2016, s. 79).

Şemsettin Sami, sıfatın derecelerinden olduğunu düşündüğü mukayese terimini kullanıp mukayese derecesinin "daha" veya "ziyade" kelimelerinin ithaliyle ifade edildiğini söyler ve şu tanıkları gösterir:

büyük - daha büyük, ziyade büyük; güzel - daha güzel, ziyade güzel. Mukayesede mufaddal ve mufaddalun minh olmak üzere daima iki isim bulunur. *"Fil attan daha büyüktür."* denildiği zaman fil mufaddal, at mufaddalun minh olur. Bazen daha kelimesi çıkarılıp *"Fil attan büyüktür."* denilir (Hamit, 2009, s. 60). Koç, SO'da sıfat-ı mukâyese[77] teriminin kullanıldığını belirtir (1994, s. 93).

Tahir Kenan, tafdîl kelimesini kullanır ve bir sıfattan önce "daha" kelimesi getirilirse anlamca kıyas yapıldığını ve bir şeyin üstün kılındığını dile getirir:

"...dünyâda zevk ve civânîden münbais olarak daha yeni, daha canlı, daha tuhaf ba'zı ta'dîlât icrâsı...(Ekrem)" ifadesinde görüldüğü gibi. Tahir Kenan, Farsçadaki "-ter" ekinin dilimizde de kullanıldığını belirtir. Söz gelimi *bâlâter (daha yüksek), hûbter (daha güzel)* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 243-244).

Mehmet Rıfat, MOS'ta sıfat olan kelimelerden önce "en, daha" lafızlarının eklenmesiyle bir şeyin diğerine göre üstünlüğünü bildiren kelimeleri sıfat-ı tafzîliye olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

[77] Koç'un tez çalışmasındaki terimler indeksinde bu terimin açıklaması "kadar, misillu, gibi" son çekim edatlarıyla kurulmuş edat (takı) grupları olarak belirtilmiştir.

en güzel, en âlâ (en iyi), daha fena, daha çirkin (Tamkoç, 2013, s. 31). Erkuş, MOS'ta bahsedilen sıfat-ı tafzîliye terimini "Zâten sıfat olân kelimelerin evvellerine (çok, pek, ziyâde, gâyet) edâtlarının 'ilâvesiyle ma'nâyı büyültmekdir." şeklinde izah eder (2014, s. 149).

Mehmet Rıfat, HLO'da birinin diğerine üstünlüğünü göstermek için sıfatların önüne "en", "daha" lafızlarının getirilmesini tafdîl terimiyle ifade eder:

"Bunların en güzeli budur." ve *"Bu şundan daha güzel."* tanıklarında görüldüğü gibi (Rıfat, 2016, s. 55).

Ömer Sıtkı, KLO'da üstünlük bildiren sıfatları ism-i tafzîl olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

en güzel mektep, pek iyi kâğıt tanıklarını gösterir (Aytar, 2019, s. 32).

Ahmet Rasim, terim kullanmadan tafdil anlamı yani sıfatlarda üstünlük derecesi kastedildiğinde iki durumun oluştuğunu söyler. Birincisi, sıfatın önüne "ziyâde" veya "daha" kelimesi getirilerek yapılır:

"*Şâkirdânın ziyâde çalışkanı Hüseyin'dir.", "sözün daha doğrusu"* gibi. İkincisi "-den, -dan" ekleri getirilerek oluşur: *"Bu ondan daha güzeldir.", "Bu ondan daha iyidir."* gibi. Bir durumun son derecesini ifade etmek için sıfatın önüne "en" lafzı ilav edilir: *en yüksek, en güzel, dağların en yükseği, çiçeklerin en güzeli* gibi. Farsçada bu mananın ifadesi için "-ter" ve "-terin" ekleri kullanılır. Fakat bunlar Türkçede yalnızca şiirde kullanılır: *bâlâ-ter (pek yüksek), hûp-ter (pek güzel)* gibi (Demirci, 2017a, s. 95-96).

Mehmet Sadık, niteleme sıfatının sonuna "-rak" veya "-rag" getirilmesiyle oluşan tafdîliyye için şu tanıklara yer verir:

kök-rak (daha mavi), yahşı-rag (daha güzel). Niteleme sıfatının önüne köp lafzının getirilmesiyle yapılan lafızları sıfât-ı ifrâdiyye olarak ifade eder ve *köp ak (pek beyaz), köp yaman (çok çirkin)* tanıklarını gösterir (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 34).

Ömer Sıtkı, MKLO'da ziyadelik anlamı veren sıfatlar için sıfat-ı tafdîliyye terimini kullanır. Sıfat-ı tafdîliyye, bir şeyin az methi veya yergisi ifade edilmek istendiğinde sıfattan önce "çok, ziyâde, daha" lafızlarından biri getirilerek yapılır:

çok güzel, çok fena, ziyâde[78] *güzel, ziyâde fena, daha güzel, daha fena* vb. Bir şeyin pek fazla methi veya yergisi ifade edilmek istendiğinde "pek, gayet, en" getirilir: *pek güzel, pek fena, gayet güzel, gayet fena, en güzel, en fena* vb. Arapça ve Farsça kelimelere "-ter" Farsça ekinin getirilmesiyle sıfat-ı tafdîliyye yapılır: *balâter (fazla yüksek),vasi'ter (fazla geniş)* vb (Denduş, 2019, s. 76).

Raşit, sıfat-ı tafdiliyye terimini kullanıp sıfatlarda tafdil yani birinin diğere üstünlüğü kastedilirse bunu ifade etmek için iki yol bulunduğunu söyler. İlki, kelimenin önüne "en" getirilerek yapılır: *şu evlerin en büyüğü* gibi. İkincisi, mufaddalun aleyhe "-DEn" eki eklendikten sonra sıfat "daha" lafzıyla birlikte getirilir: *Ahmet Efendi Hüseyin Efendiden daha çalışkandır* gibi. Ahmet Efendi mufaddal ve Hüseyin Efendi ise mufaddalun aleyhdir. Sıfat-ı tafdiliyyeden bazen "daha" lafzı çıkarılır: *"Bu, ondan güzel denilir."* Bu, daha güzel anlamına gelir (Karataş, 2016, s. 130). Raşit, Arapçada ism-i tafdil teriminin kullanıldığını belirtip ism-i tafdilin sıfat-ı kıyâsîyyeden meydana gelip renk ve şekle dair olmadığını söyler. *Ekber (daha büyük), eşref (daha şerefli), asgar (daha küçük), ekâbir (en büyükler), eâzım (ileri gelen kimseler, büyükler), kübra (en büyük)* gibi tanıklara yer verir (Karataş, 2016, s. 137-138). Raşit, Farsçada sıfat-ı tafdiliyye teriminin kullanıldığını söyler. Sıfat-ı tafdiliyye, sıfat-ı âdiyyenin sonuna "-ter" ve "-terîn" eklerinin getirilmesiyle yapılır: *bâlâter (en yüksek, daha yüksek), vasi'ter (en geniş, daha geniş), fazılterin ulema (en faziletli ulema), bezerkterin ulema (en büyük ulema)* gibi. "-In" eki sıfat-ı âdiyyenin sonuna eklenebilir, bazen sonuna "he" de alabilir: *kem (az), kemin (en az), kemine (en az), beh (iyi), behin (en iyi), behine (en iyi)* vb (Karataş, 2016, s. 79).

Hüseyin Cahit, sıfatın ifade ettiği anlamın kuvvet ve şiddetine göre derecelendiğini, bu amaçla sıfatın evveline bazı zarflar getirildiğini, bu sayede sıfatın manasındaki kuvvetin azalmış veya çoğalmış olduğunu söyler. Ona göre sıfatların manasında üç derece vardır. Birinci derece, asıl manayı teşkil eder: *güzel hareket, çirkin muamele, büyük defter*. İkinci derece nisbet (münasebet, yakınlık) ve mukayesedir. Eşitlik ifade etmek için sıfatın önüne "kadar" kelimesi veya "derecesinde, raddesinde" gibi bu görevi yerine getirecek bir kelime getirilir: *"Gümüş, altın kadar değerlidir."* ifadesinde görüldüğü gibi. Üstünlük ifade etmek için sıfatların önüne "daha" veya "daha ziyade" kelimeleri getirilir. Üstünlük bildiren isim önce, diğer isim ("-DAn" eki alır) ise sonra yazılır: *"Demir altından daha fâidelidir, yahut daha ziyâde fâidelidir."* ifadesinde olduğu gibi. Üstünlük ifade etmek için sıfatın önüne

[78] Fazla, çok.

"az" veya "daha az" zarfı getirilir. Üstünlüğü iddia edilen isim sonradan yazılır ve bunun sonuna "DAn" eki ilave edilir: *"Altın demirden az fâidelidir yahut daha az fâidelidir."* gibi. Farsça sıfatların sonuna "-ter", "-terîn" zarfları ilave edilirse üstünlük belirtir: *bâlâ: bâlâ-ter (daha yüksek), bâlâ-terîn; bed: bed-ter (daha kötü), bed-terîn* tanıklarında olduğu gibi. Terîn zarfında kuvvet daha fazladır. Arapçada ise karşılaştırma ve üstünlük bildiren sıfatlar ism-i tafdîl terimiyle karşılanır. Fiilin önüne meftûh (üstünlü) bir hemze getirilip ef'al vezninde yapılabilir. Söz gelimi *fazl (dürüstlük): efzal; azamet (büyüklük): a'zam; "Sekiz beşten a'zamdır."* gibi. Sıfatların manasında üçüncü derece[79] mübalağa ve tafdîldir. Arapça veya Farsça kurala göre üstünlük anlamı verilmiş sıfatların sonuna ayırıcı "en" zarfının ilave edilmesi yanlıştır (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 80-83).

Mithat Sadullah sıfatlara bazen tafdîl (üstünlük) anlamı vermek için sıfatların başına "en" getirildiğinden bahseder ve şu tanıkları gösterir:

en büyük, en güzel. Bazen eşitlik bildirmek için sıfatın önüne "kadar" veya "derecesinde", "raddesinde" kelimelerinden biri eklenir: *"Nihat, Cevat kadar zekidir.", "Tuğla, taş derecesinde metin(sağlam)dir."* gibi. İki şeyden birinin ötekinden üstün olduğu yani rüchân ifade edilmek istendiğinde sıfatın önüne "daha ziyâde, daha çok" kelimelerinden biri getirilir ve üstün olduğu bildirilmek istenilen isim önce yazılır, diğeri sonra yazılarak sonuna "-DEn" eki ilave edilir: *"Nihat, Cevat'tan daha çalışkandır."* gibi. İki şeyden birinin ötekinden aşağı olduğu yani dûniyyet bildirilmek istenirse sıfatın önüne "az, daha az" gibi bir kelime getirilir; daha aşağı derecede olduğu bildirilmek istenilen isim önce söylenir, diğeri sonra getirilerek sonuna "-DEn" eklenir: *"Ali, Cevat'tan daha az zekidir."* gibi. Farsçada sıfatların sonuna "-ter, -terin" ekleri getirilerek üstünlük anlatılır: *bâlâ-bâlâter (daha yüksek), nâzik- nâzikter (daha nazik).* Arapçada üstünlük ifade etmek için ism-i tafdîl sıygası kullanılır: *Kerîm (en çok ikram eden), kadîm (en eski), şedîd (en şiddetli)* gibi. Türkçe sıfatlara mübalağa ve üstünlük anlamı vermek için sıfatın önüne "pek, gayet, çok, fevkalade, harikulade, son derece" gibi kelimelerden biri getirilir: *"Bu kalem pek iyidir.", "Şu ev çok güzeldir.", "Ahmet, fevkalade çalışkandır."* tanıklarında görüldüğü gibi. Arapça ve Farsça kuralla tafdil şekli verilmiş olan sıfatların başına tekrar "en" kelimesi getirilemez: en bâlâter, en a'lâ denilmesi yanlıştır (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 85-86).

[79] Bu derece, mübalağa anlamlı sıfat bölümünde açıklanacaktır.

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de derece-i tafdîlin (üstünlük derecesi) "en" veya "ziyade" lafızlarının eklenmesiyle oluşturulduğunu belirtir.

Söz gelimi *en büyük, en ziyade büyük, en kırmızı, en ziyade kırmızı* vb. Derece-i rüchân (karşılaştırma derecesi); "daha", "daha ziyade" kelimelerinin eklenmesiyle oluşur: *"Bu kitap ötekinden daha ziyadelidir; bu ev şundan daha ziyade alçaktır; Ahmet Hasan'dan akıllıdır."* tanıklarında görüldüğü gibi. Derece-i müsâvat (beraberlik, eşitlik derecesi), "kadar" ve benzer kelimeler ilave edilmesiyle meydana gelir. Bu ve şu kelimelerinden sonra gelirse bu ve şu, tamlayan olarak kullanılır: "*Bu kitap öteki kadar fâidelidir (faydalıdır)", "Bu ev şunun kadar alçaktır*." gibi. Adem-i rüchân (azlık derecesi) ise "az, pek az, en az, daha az" lafızlarının eklenmesiyle elde edilir: *"Köpek koyundan az fâidelidir; demir altından daha az ağırdır."* gibi (Sağol vd., 2004, s. 38). Ahmet Cevat Emre, Arapça vasfın nisbi veya mutlak fazlalığını bildiren sigayı, ism-i tafdil olarak adlandırır: *ekber (daha büyük, en büyük), asgar (daha küçük, en küçük), ecell (daha celil- daha büyük, en celil- en büyük), eşerr (daha kötü, en kötü), akvâ (daha kuvvetli, en kuvvetli), a'lâ (daha iyi, en iyi)* gibi (Sağol vd., 2004, s. 84). Sağol, LOSN'de tafdîl, adem-i rüchan, rüchân, müsâvât terimlerinin kullanıldığını belirtir (1987, s. 22).

5.2.1.2.4. Küçültme Ekli Sıfat

Ahmet Cevdet Paşa, bazen sıfatların sonuna edat-ı taklîl olan "-CE"nin getildiğini belirtir ve şu tanıkları gösterir:

sarıca (biraz sarı), hafifçe (biraz hafif) (Tarahija, 2008, s. 45).

Selim Sabit, SO'da kelimeye "-ca/-ce" eki geldiğinde küçültme anlamı ifade ettiğinden bahseder:

büyükçe ve güzelce tanıklarında görüldüğü gibi (Salman, 2008, s. 13).

Mihri, ufaltılması amaçlanan kelimeye "-cik" veya "-cık" eklenmesiyle yapılan sıfatlar için ism-i tasgîr terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

güzelcik, kısacık, ufacık, büyücek, alçacık, azıcık, azacık, biricik, daracık, sıcacık. Küçültmede amaç azaltmak ise kelimenin sonuna "-cA" getirilir: *sivri - sivrice (az sivri), uzun - uzunca (az uzun).* Bazen de "-ImtrAk" ilave edilir: *ekşimtirek (az ekşi), sarımtırak (az sarı)* gibi (Atılgan, 2018, s. 158).

Tahir Kenan, sıfatların sonuna "-CA" getirilirse tasgîr edilmiş olduğunu dile getirir ve şu tanıkları gösterir:

büyükçe, küçükçe (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 243).

Mehmet Rıfat, MOS'ta küçültme ekli sıfatlara sıfat-ı taklîliye ismini verir. Sıfat-ı taklîliye, sıfat olan kelimelerin sonlarına "-CA" eklenip anlamının azaltılmasıdır:

yüksekçe, yavaşça, ağırca, nemlice gibi (Tamkoç, 2013, s. 31). Erkuş, MOS'ta bahsedilen sıfat-ı takliliye terimini "Zâten sıfat olân kelimelerin ahirlerine (-CA) 'ilÀve olunup ma'sının azaltılmasıdır." şeklinde açıklar (2014, s. 152).

Mehmet Rıfat, HLO'da sıfatın, tasgiri isimlerdeki gibi "-cik/-cük, -cık/-cuk" eklerinin ilave edilmesiyle oluştuğunu belirtir:

Ustacık, kalfacık, cahilcik, âlimcik gibi anlamında küçüklük olan isimlerde cereyan ederken sıfatlarda da *büyücük, küçücük* gibi tanıkların kullanıldığını söyler. Sıfatların azaltılması anlamına gelen taklîl-i sıfat ise sıfatların sonlarına "-cA ve "-msI" getirilmesiyle meydana gelir: *abdalca, uzunca (az uzun), ekşimsi (az ekşi), tatlımsı (az tatlı)* gibi (Kaya, 2016, s. 54-55).

Ahmet Rasim, sıfatlarda küçültme anlamı ifade etmek için kelimelerin sonlarına "-CE" getildiğini söyler: *karaca (biraz kara), kuruca (biraz kuru), hafifçe (biraz hafif), ağırca (biraz ağır)* gibi. "-CE" yerine hafiflerde "-mtirek" veya sakîllerde "-mtırak" getirilerek de kullanılır: *ekşimtirek (az ekşi), acımtırak (az acı), sarımtırak (az sarı), karamtırak (az siyah)* gibi. İsimlerin sonuna "-sI" ve "-msI" eklenirse onlar da sıfat görevinde kullanılır: *abdalımsı, imtihanımsı, budalamsı* gibi. "-msI" eklenip benzerlik anlamı ifade edebilir: *esmerimsi, kırmızımsı* gibi. İsimlere getirilen "-cik, -cık" ekleri bazen sıfatlara da getirilir: *kısacık, körpecik, tazecik, alçacık, ufacık, yüksecik, azıcık, küçücük, daracık, büyücek, tefecik* vb (Demirci, 2017a, s. 94).

Ömer Sıtkı, MKLO'da azlık anlamı veren sıfatlar için sıfat-ı takliliyye terimini kullanır. Sıfat-ı takliliyye, sıfatların sonlarına "-CE, -cIk, -cUk" ekleri getirilerek yapılır. Şayet sıfatın sonunda "-k" bulunursa "-cik" veya "-cık"dan önce çıkarılır:

tatlıca (az tatlı), siyahça (biraz siyah), büyücük (az büyük), ufacık (az ufak) gibi (Denduş, 2019, s. 76).

Raşit, mana-i vasfiyenin azaltılması için çoğunlukla kelimenin sonuna "-cE" ekinin dâhil edildiğini söyler:

karaca (biraz kara), kuruca (biraz kuru), ağırca (biraz ağır) vb. Bazen sıfatların sonlarına ince ünlülerde "-mtrek", kalın ünlülerde "-mtrak" gelir: *ekşimtırak (az ekşi), sarımtırak (az sarı)* tanıklarında görüldüğü gibi. "-msI" eki getirilerek teşbih manasıyla da bir tür sıfat-ı kıyâsî olur: *ekşimsi, tatlımsı* vb (Karataş, 2016, s. 128-129).

Şeyh Vasfi Efendi, "-cik, -cık, -ceğiz, -cağız" ekleri getirilerek oluşan kelimeler için ism-i tasgîr terimini kullanır. Bunlardan "-cek, -ceğiz" son ünlüsü hafif olanlara gelir:

perdecik, perdeceğiz, odacık, odacağız gibi. Bir heceli isimlere genellikle hafifse "-ceğiz", sakil ise "-cağız" gelir: *genççeğiz, çocukcağız* gibi. "-cik, -cık" bazen sıfatlarda edât-ı mübalağa olur: *körpecik (pek körpe)* gibi. Ufak gibi bazı sıfatlara, sonlarının kaldırılmasıyla eklenir: *ufacık* gibi. Az, dar gibi bazı sıfatların sonlarının tahrikiyle de meydana gelir: *azacık, daracık* gibi. "Yüksecik"teki "-cik" eki ise edât-ı taklîl (azaltma eki)dir. Arapçadaki tasgîr sıygası "faîl, fuay'il, fuay'îl" veznindedir: *ubeyd (kulcuk), şuvey'ir (şaircik)* gibi. Arapçanın ism-i tasgîri lisanımızda pek az kullanılır. Farsça edât-ı tasgîr "-çe" olup bazı kelimelere eklenir: *tarihçe, divançe* gibi. Bu, şu, bura, şura, ora gibi ism-i işaretleri bazen *buncağız, şuncağız, buracık, şuracık, oracık* biçiminde tasgir edilerek kullanılır (Toparlı, 2003, s. 25-26, 35).

Mithat Sadullah bazı sıfatların sonuna "-msI, -mtIrak" eklenerek azlık manası veren sıfatları azlık bildiren sıfatlar olarak ele alır ve şu tanıkları gösterir:

beyazımsı (az beyaz), ekşimsi (az ekşi), sarımtırak (az sarı), ekşimtırak (az ekşi). Aynı şekilde bir sıfatın sonuna "-CA" getirilerek azlık bildirilebilir: *beyazca (az beyaz), kalınca (az kalın), hafifçe (az hafif)* gibi. Bazı sıfatların sonuna eklenen "-cEk, -cAk" ekleri çok anlamı verir: *körpecik (çok körpe), tazecik (çok taze), incecik (çok ince), zavallıcık (çok zavallı)* gibi. Sıfatın sonunda "-k veya "-g" bulunursa çıkarılır: *ufacık (çok ufak), küçücük (çok küçük), büyücek (çok büyük)*. Mithat Sadullah sıfatın sonuna "-mtIrak, -msI, -CE" eklenmesiyle sıfatın manasında azlık ifade ettiğini belirtir: *kırmızımtırak (az kırmızı), ekşimsi (az ekşi), büyükçe- büyücek (az büyük)* gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, 65, 85).

Ahmet Cevat Emre, isimlere "-msI, -msU" ilave edilmesiyle sıfat meydana geldiğini söyler.[80] Söz gelimi *imtihanımsı bir tecrübe, koğuşumcu bir oda, bahçemsi bir yer* gibi. Sıfatlara "-CA" eklenmesiyle diğer sıfatlar oluşur: *hafifçe bir taş, ağırca bir söz.* Tat veya renk bildiren sıfatlara "-msI, -msU" eklenmesiyle diğer sıfatlar meydana gelir: *ekşimsi,*

[80] Ahmet Cevat Emre, bu konuyu sıfâtı- kıyâsiyye (kurallı sıfatlar) içerisinde değerlendirir.

acımsı, sarımsı. Aynı sıfatlara "-mtirek, -mtırak" ilave edilmesiyle elde edilir: *ekşimtırak, acımtırak, sarımtırak* gibi. Sıfatlara "-cIk, -cUk" eklenmesiyle meydana gelir: *körpe- körpecik (iyiden iyiye körpe), ince- incecik (iyiden iyiye ince), dar- daracık (çok dar), zavallı- zavallıcık, ufak- ufacık, büyük- büyücek, alçak- alçacık* vb (Sağol vd., 2004, s. 34). Ahmet Cevat Emre, küçüklük anlamını içine alan sıfât-ı kıyâsiyye için ism-i tasgîr terimini kullanır ve *ubeyd (kulcağız), uveylim (küçük âlem), kunaydîl (küçük kandil)* tanıklarını gösterir (Sağol vd., 2004, s. 84).

5.2.1.2.5. Mübalağa Anlamlı Sıfat

Ahmet Cevdet Paşa, sıfatlarda mübalağa ve ziyadelik anlamı kastedildiğinde "pek", "çok" veya "gayet" kelimelerinin eklendiğini belirtir:

pek güzel, çok sivri, gayet yüksek tanıklarında görüldüğü gibi (Tarahija, 2008, s. 46).

Selim Sabit, NO'da önüne "çok, pek, en" ilave edilmesiyle bir şeyin vasfında abartma ifade eden sıfatları sıfat-ı mübâlağa şeklinde ifade eder ve şu tanıkları gösterir:

"*En güzel mahlûk insandır.", "Yalancılık en çirkin huydur"* (Dağdelen, 2013, s. 46). Yiğit, NO'da bahsedilen sıfat-ı mübâlağa terimini şu şekilde izah eder: "Bilâ-mukâyese bir şey'in vasfında mübâlağa ifâde iden sıfatlardır ki evvellerine (çok, pek, en) gibi lafızların 'ilâvesiyle yapılur. (En güzel mahlûk insandır. Yalancılık en çirkin huydur) gibi" (2015, s. 65). Koç, SO'da sıfat-ı mübâlağa teriminin yer aldığını belirtir (1994, s. 93).

Halit Ziya, diğer bir şeye nisbet olunmaksızın anlamı kuvvetlendirilmiş sıfatları sıfat-ı mübâlağa terimiyle karşılar. Bu terim sıfatların önüne "pek, gayet, çok, ziyade, en" ta'dîl-i fiil (zarf)lerden birinin eklenmesiyle yapılır.

Söz gelimi *pek güzel, gayet çirkin, çok âlim, ziyade cahil, en yüksek* gibi. Niteleme sıfatlarının sonuna "-CA, -msI" eklenmesiyle anlamların kuvveti azaltılabilir: *güzelce (biraz güzel), yüksekçe (biraz yüksek), mavimsi (az mavi)* gibi. Niteleme sıfatlarının bazılarının manaları, bunların evvelki harfleri harekeleriyle beraber alındıktan ve buna "-s" ilave edildikten sonra sıfatların önüne getirilen sözlerle kuvvetlendirilir. Söz gelimi *masmavi (pek mavi), kaskatı (pek katı)* gibi. Bazı sıfatların bu ilaveleri "-s" ile yapılmayıp "-m" veya "-p" nadiren de başka harfle yapılır: *yemyeşil, sapsarı, kapkara, kupkuru, bembeyaz, körkütük, güpegündüz, dümdüz* gibi (Türkay, 2018, s. 27). Erkuş, KLT'de sıfat-ı mübâlağayı "Sıfat-ı mübâlaga diğer bir şey'e nisbet olunmaksızın ma'nâsı

kuvvetlendirilmiş sıfat olub, bu da sıfatların evveline (pek), gâyet), (çok), (ziyâde), (en) ta‘dil-i fi‘llerinden birinin ‘ilâvesiyle yapılır.” şeklinde izah eder (2014, s. 150).

Şemsettin Sami, sıfatın derecelerinden olduğunu düşündüğü mübalağa terimini kullanıp mübalağa derecesinin “en” veya “pek” kelimelerinin ithaliyle ifade edildiğini söyler:

pek büyük, en büyük, pek güzel, en güzel tanıklarında görüldüğü gibi. “En” ile meydana getirilen mübalağa derecesindeki sıfat genellikle muzaf olarak kullanılır: *“Fil hayvanların en büyüğüdür.”* gibi (Hamit, 2009, s. 60).

Tahir Kenan, bir sıfatın önüne “en çok, çok, ziyâde” lafızlarından biri getirilirse o sıfatın anlamında mübalağa meydana geldiğini söyler:

“En büyük cezâ azâb-ı vicdândır.”, pek namuslu, çok çalışkan, ziyâde latif tanıklarında görüldüğü gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 244).

Mehmet Rıfat, HLO’da sıfatların mübalağasının olduğu yerlerde evvellerine “pek, çok, ziyade, gayet” kelimelerinin eklenmesini tefrît kelimesiyle ifade eder ve şu tanıklara yer verir:

pek derin, çok güzel, gayet ucuz, ziyade fena tanıklarını verir (Kaya, 2016, s. 55).

Ahmet Rasim, mübalağa anlamı ifade edildiğinde sıfatların önüne “çok, pek, ziyade” kelimelerinden biri getirildiğini belirtir ve şu tanıkları gösterir:

çok güzel, pek yakışıklı, ziyade ağır gibi. “Gayet, pek çok” kelimeleri mübalağada şiddet kastedildiğinde kullanılır. Söz gelimi *gayet vâsi (geniş), gayet lâtif (hoş, yumuşak), pek çok ziynetli (süslü)* gibi (Demirci, 2017a, s. 95).

Raşit, mübalağa anlamı ifade eden sıfatların öncelerine “pek, çok, ziyade” kelimelerinden birinin getirildiğini söyler:

çok güzel, pek beyaz, ziyade acı tanıklarında görüldüğü gibi. Mübalağada bir derece daha şiddet kastedildiği zaman gayet, pek, çok kelimeleri getirilir: *gayet ucuz, pek tekellüfü (zahmetli)* gibi (Karataş, 2016, s. 129-130).

Hüseyin Cahit, sıfatın anlamını şiddet ve kuvvet bakımından ifade eden sıfatları mübalağa olarak değerlendirir. Bunu ifade etmek için sıfatların önüne “pek, çok, pek çok, gayet, gayetle, son derece” gibi basit veya mürekkep zarflar getirildiğini söyler:

pek iyi, çok iyi, gayet iyi, gayetle iyi, son derece iyi gibi. Tafdîlde sıfatın anlamı ancak diğer bir şeydeki hâline göre son şiddet derecesini bulmuştur. Bunu ifade etmek için

sıfatların önüne "en" zarfı getirilir: *"Madenlerin en fâidelisi demirdir."* gibi. Farsça sıfatların sonuna getirilen "-ter", "-terîn" lafızlarıyla Arapçadaki ism-i tafdîl sıygası mübalağa ve tafdîl de ifade eder. *Bâlâter* kelimesi daha yüksek anlamına geldiği gibi *pek yüksek, en yüksek*; *a'zam* sıfatı daha büyük manasına geldiği gibi pek büyük, en büyük anlamlarına da gelir (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 82-83).

Mithat Sadullah sıfatlara bazen mübalağa anlamı vermek için sıfatların başına "pek" veya "çok" kelimelerinin getirildiğinden bahseder ve şu tanıklara yer verir:

çok büyük, pek güzel (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 85).

Ahmet Cevat Emre; TSNEL'de mübâlâğa derecesinin "pek, çok, gayet, pek çok, son derece" kelimelerinden birinin eklenmesiyle oluştuğunu söyler. Arapçada mübalağa anlamı ifade eden sıfatları sıyag-ı mübâlâğâ olarak adlandırılan Ahmet Cevat Emre, lisanımızda kullanılan sıyag-ı mübâlâğâ için şu tanıkları gösterir: *kezzâb (çok yalancı), gaffâr (çok merhamet eden), allâme (gayet âlim), fehhâme (çok anlayan), şücâ (gayet yiğit), sıddîk (çok samimi), şirrîr (çok şer işleyen), miskin (çok uyuşuk), rahîm (esirgeyen, koruyan)* gibi (Sağol vd., 2004, s. 38, 83). Sağol, LOSN'de mübalağa teriminin kullanıldığını belirtir (1987, s. 22).

5.2.1.3. Basit Sıfat

Selim Sabit, NO'da basit sıfatı sıfat-ı basîte terimiyle karşılar ve bu terimin yalnız bir lafızdan ibaret olan sıfatlar olduğunu belirtir (Dağdelen, 2013, s. 48). Yiğit, NO'da geçen sıfat-ı basita teriminin "yalnız bir lafızdan 'ibâret olan sıfatlar" olduğunu söyler (2015, s. 67). Koç, SO'da sıfat-ı basîte teriminin yer aldığını belirtir (1994, s. 93).

Ömer Sıtkı, KLO'da bir ismin vasıflarını bildiren sıfatları basit sıfatlar olarak ifade eder:

sarı boya tanığında görüldüğü gibi (Aytar, 2019, s. 33).

Hüseyin Cahit, müfret sıfatların bir kelimeden oluştuğunu söyler (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 85). Abdalla, TSN'de geçen müfred sıfatlar terimini "Bir kelimeden ibâret olanlardır." biçiminde açıklar (2016, s. 154).

Mithat Sadullah bir kelimeden ibaret olan sıfatları basit sıfatlar olarak adlandırır ve şu tanıkları gösterir:

iyi, güzel (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 68).

5.2.1.4. Birleşik Sıfat

Selim Sabit, NO'da iki kelimeden oluşan birleşik sıfat için sıfat-ı mürekkebe terimini kullanır. Türkçe kurallarla yapılan bazı birleşik sıfatların sonuna edât-ı nisbet eklenmesiyle tümünün sıfat-ı basite görevinde kullanılan mürekkebler olduğunu ifade eder.

Söz gelimi *kara gözlü ve beyaz çehreli adam* gibi. Bazen Türkçe kurallarla yapılan bazı isim tamlamalarında tamlananlara sıfat eklenip tümü sıfat-ı basite görevinde kullanılır: *eli açık ve ihsânı bol adam* vb (Dağdelen, 2013, s. 48). Yiğit, NO'da geçen sıfat-ı mürekkebe terimini şu şekilde ifade eder:

> İki lafızdan teşkîl iden sıfatlardır ki bunlar da ka'ide-i Türkiyye üzre yapılan ba'zı mürekkeb-i tavsifîlerde mevsûfların ahirine bir edât-ı nisbet ilâvesiyle hâsıl olup mecmu'u birden sıfat-ı basîta makâmında kullanılan mürekkeblerdir. Misâl (kara gözlü ve beyaz çehreli adam) gibi.
>
> Ve ba'zı kere dahî ka'ide-i Türkiyye üzre yapılan terkib-i izâfîlerde muzâflara bir sıfat ilâve olunub mecmu'u birden sıfat-ı basîta makâmında kullanılur. [45] Misal (eli açık ve ihsânı bol adam) gibi (2015, s. 67).

Koç, SO'da birleşik sıfat manasında olan sıfat-ı mürekkebenin yer aldığını belirtir (1994, s. 93).

Mihri, genellikle iki kelimeden oluşan sıfatları vasf-ı terkîbî olarak adlandırır.

Söz gelimi kara ve göz ayrı ayrı sözcüklerken *kara göz* denilerek *kara gözlü* anlamında sıfat meydana gelir. Ayrıca kitapta *boş boğaz, açık göz, ter bıyık, mirâs yedi, gem almaz, serden geçdi, vatandaş, yaşdaş, parasız* gibi tanıklara yer verilir. Mihri, Farsça vasf-ı terkîbînin beş şekilde oluşturulduğunu söyler. Birincisi, sıfat-ı mevsûfa takdimle olur: *bûy-ı hoş (güzel koku), hoş-bû (güzel kokulu), dest-i tehî (boş el), tehîdest (eli boş)* gibi. İkincisi, muzâfun ileyhin muzâfa takdimiyle olur: *dil-i şîr (arslan yüreği), şîr dil (arslan yürekli); çeşm-i âhu (âhu gözü), âhu çeşm (âhu gözlü)* gibi. Üçüncüsü, mef'ûl öncesinde fiille birleşerek meydana gelir: *dil-i sûz (yürek yak), dil-sûz (yürek yakıcı). hayr-ı hâh (iyilik iste), hayr-hâh (iyilik isteyen)* gibi. Dördüncüsü, "-kâr, -ger, nâ-, bî-, hem-, -veş" ve benzer lafızlarla yapılır: *günâh-kâr (suçlu), ahen-ger (demirci), nâ-merd (mert olmayan), bî-çâre (çaresiz), hem-râh (yoldâş), meh-veş (ay gibi olan)* gibi. Beşincisi, tekrar ve bir elif eklenmesiyle oluşur: *eb-â-leb (dudak dudağa), gün-â-gün (türlü türlü)* gibi (Atılgan, 2018, s. 153-154, 231-232). Abdalla, MSO'daki vasf-ı terkîbî terimini şu şekilde ifade eder:

"Ekseriyya iki kelimeden terkîb edilen sıfattır. Mesela, kara ve göz ayrı ayrı kelimeler iken karagöz denilerek bir kelime makâmında isti'mâledildikte karagözlü manâsında sıfat olur nasıl ki karagöz koyun denir." (2016, s. 78).

Tahir Kenan, Farsçada pek çok kelimenin bazı ekler alarak sıfat olduklarını ve bu sıfatlara mürekkeb denildiğini belirtir. Türkçede sık kullanılanları ise şunlardır:

Nisbet anlamlı olanlar- "-âne, -mend, -nâk, -ver, -bâr, -în" *bârid-âne (soğukça), hıred-mend (akıllı olan), elem-nâk (muztarib, üzüntülü), hüner-ver (marifetli), sühan-ver (düzgün konuşan), hoş-yâr (güzel), zerrîn (altından yapılmış olan)";* teşbîh anlamlı olanlar- "-âsâ, -sân, -mânend, -vâr, -veş" *behişt-âsâ (cennet gibi), hir-âsân (korkak gibi), düşîze-mânend (kız gibi), meh-veş (ay gibi, perî gibi)";* fâiliyet ve mâlikiyet anlamlı olanlar- "-an, -bân, -dâr, -gâr, -ker": *lerzân (titreyen), bağbân (bahçıvan), perde-dâr (perdeci), gird-gâr (devredici), sitem-kâr* (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 248-249).

Mehmet Rıfat, HLO'da mevsufun muzâfı kendi sıfatıyla birleştirip ikisi bir kelime olarak mevsufa sıfat kılınmasını vasf-ı terkîbî terimiyle ifade eder ve şu tanıklara yer verir:

beli ince adam, saçı uzun kız, yeşil sarıklı hoca, çok sulu memleket, delikanlı, ağır başlı, tok sözlü, kalın kafalı, ter bıyıklı, uzun sakallı, ince belli, paytak (çarpık, eğri) bacaklı. Vasf-ı terkîbî, iki biçimde meydana gelir. Birincisi, bir ismi tamlayan hâline getirdikten sonra bir sıfat eklenerek yapılır: *gözü güzel, bacası yüksek, kokusu latif, hânesi ma'mûr (imar edilmiş)* gibi. İkincisi, terkîb-i tavsîfînin (sıfat tamlamasının) sonuna "-lI" eki getirilerek yapılır: *güzel gözlü, uzun fesli* gibi. Bunlar bir isimle de birleşebilir: *güzel gözlü hanım, kısa boylu adam, uzun fesli adam, esmer benizli çocuk* gibi. İkinci durumda vasf-ı terkîbîler mevsûfsuz olarak zamâ'ir-i izâfîye (iyelik eki) ile zamâ'ir-i nisbiye (zamir kökenli şahıs eki) de alırlar: *güzel gözlüm, güzel gözlün, güzel gözlü, güzel gözlümüz, güzel gözlünüz, güzel gözlüleri* gibi (Kaya, 2016, s. 191-193).

Ömer Sıtkı, KLO'da bir ismi vasıflandıran tamlamaları sıfat-ı mürekkebe olarak adlandırır:

sarı boyalı hâne, uzun boylu adam, ahlakı güzel adam, yüze gülücü zât, kalbi kırılmış adam tanıklarında görüldüğü gibi. Arapça sıfat-ı mürekkebelere de *şehr-i yâr-ı münevverü'l-efkâr, cihân-bân-ı celîlü'l 'ünvân, pâdişâh-ı Hamîdü'l-hısâl* terkiplerinde olan *münevverü'l-efkâr,, celîlü'l- 'ünvân, Hamîdü'l-hısâl* kelimelerini tanık olarak gösterir. Farsça usulle yapılan sıfat-ı mürekkebeyi vasf-ı terkîbî olarak adlandırıp altı kısımda inceler. Birincisi, belirtili isim tamlamalarında muzâfun ileyhin muzâfın üzerine takdîm olmasıyla meydana gelir. Söz gelimi *rûy-ı mâh* isim tamlaması *mâh-rû* biçimine kalb olunup ay yüzlü manasında bir sıfat-ı mürekkebe olur. İkincisi, benzerlik bildiren izâfet-i teşbîhiyede mûzafı kesresi sükûna dönüşerek oluşur: *kemân-ebrû (keman kaşlı), gül-rû (gül yüzlü)* gibi. Üçüncüsü, sıfatın mevsûfu üzerine takdimiyle sıfatın sonunun sükûn

(harekesiz) okunmasıyla meydana gelir: rûy-ı hûb (güzel yüz), nâm-i nîk kelimeleri *hûb-rû (güzel yüzlü), nîk-nâm (güzel ad)* biçiminde vasf terkîbi (birleşik sıfat) olurlar. Dördüncüsü, mevsufun kesresi sükûna dönüştüğünde meydana gelir: *dil-şâd (sevinmiş, kalbi hoş olmuş), dil-teng (kederli, gönlü darda olan)* gibi. Beşincisi, Farsça ve Arapça ism-i mef'ûlleri ile olur: *dil-şikeste (kırık, mağlup olmuş gönül), cihân-dîde (cihan görmüş, tecrübeli, meşhur), kerâmet-i mu'tâd (alışılmış olunan durumlar)* gibi. Altıncısı, emr-i hazırla meydana gelir: *hayret-efzâ (hayret arttırıcı), heybet-nümâ (heybet gösterici), kadir-şinâs (kadir anlayıcı, değerbilir)* gibi (Aytar, 2019, s. 33-35).

Ahmet Rasim, iki kelimenin birleşmesiyle oluşan tamlamaları vasf-ı terkîbî olarak isimlendirir. Bu tür sıfatlar kesre-i vasfî (Farsçada tamlama kurmaya yarayan -ı, -i ünlüleri)nin düşürülmesiyle yapılır:

sîne-saf, hâne-harâp, dil-agâh (bilen gönül) gibi. Sıfatın mevsufa takdimiyle (önüne almasıyla) yapılır: *şîrin-zebân (sevimli dil), tatlı dilli, pâkize-hûy (saf tabiat), ahlak-ı güzel.* Müşebbeh (benzeyen) ile müşebbehün bih (kendisine işaret edilen)in terkîbidir ve kesre-i vasfî düşürülür: *mâh-rû (ay yüzlü), serv-kat (servi boylu), gül-rû (gül yüzlü).* Farsça ism-i mef'ûllerin bir isimle terkibi de vasf-ı terkîbî gibidir: *dil- beste (gönül vermiş), felek-zede, bed-baht, müsibet-zede (belaya uğramış), dil- şikeste (kalbi kırık)* gibi. Farsça emr-i hâzırlar da vasf-ı terkîbî türündendir: *cân-bahş (hayat veren), dest-gîr (yardımcı), bende-perver (kul besleyen), edep-âmûz (edep öğreten)* vb (Demirci, 2017a, s. 99). Abdalla, ANTLO'da geçen vasf-ı terkîbî terimi için şu ifadeleri kullanır:

> Vasf-ı terkîbî bir terkîbdir ki iki kelimeden müteşekkil, fakat bir mevsûf-ı hâricîye müftakırdır. Vasf-ı terkîbînin envâ'i: Kesre-i vasfiyyenin hazfıyla "sîne-i sâf", sıfatın mevûfa takdîmiyle "şîrîn zebân - tatlı dil", müşebeh ile müşabeh bihin terkîbidir "mâh rû-ay yüzlü", Fârisî isim mef'ûllerin bir isimle sûret-i âtiye üzere terkîbleri dahi vasf-ı terkîbî kabîlindendir: "Musîbet-zede", gibi (2016, s. 109).

Raşit, vasf-ı terkibinin iki türlü yapıldığını söyler. Birincisi, ism-i muzafların önüne bir sıfat getirilerek yapılır: *başı büyük, bacağı kısa, bardağı kıran adam, kasığı yarık* gibi. Bu sıfat-ı terkibler müfret hükmünde birer sıfat olup mevsûfu olan adam kelimesiyle birleşerek yine terkib-i tavsifi olurlar. İkincisi, terkib-i tavsifilerin sonuna "-li", "-lü" getirilerek yapılıp yine diğer bir ism-i mevsufla birleşerek bir terkib-i tavsifi olur. Terkib-i tavsifi: *büyük baş,* vasf-ı terkibi: *büyük başlı*; terkib-i tavsifi: *kısa bacak,* vasf-ı terkibi: *kısa bacaklı*; terkib-i tavsifi: *uzun boy,* vasf-ı terkibi: *uzun boylu;* terkib-i tavsifi: *uçuk beniz*, vasf-ı terkibi: *uçuk benizli* (Karataş, 2016, s. 260-261). Raşit, Farsça sıfatların bazen mürekkeb olup yani iki kelimeden terkip edilerek ism-i fail, ism-i mef'ûl, ism-i mensûb, sıfat-ı müşebbehe manası ifade etmesini vasf-i terkibi terimiyle açıklar. Farsça vasf-i

terkibi altı kısımdır. Birincisi, Farsça emr-i hazırların mef'ûlünü kendilerine takdim etmesiyle meydana gelir: *canbahş- can bağışlayan, edeb âmuz- edep öğreten, hayret efza- hayret ziyadeleştiren, sühandân- söz bilen* gibi. İkincisi, ism-i mef'ulün mamülünü kendisine takdim ile oluşur: *cihan görmüş, çok yaşamış, bedbaht, gönül vermiş* gibi. Üçüncüsü, kesre-i vasfinin kaldırılmasıyla yapılır: *sîne-i saf - sîne saf (yüreği temiz), dil-i tenk - diltenek (sıkıntılı), ser-i gerân - sergerân (kibirli), dil-i agâh - dil âgâh (kalbi uyanık, akıllı)* gibi. Dördüncüsü, izafet-i lamiyelerde muzafun ileyhin muzafa takdimiyle meydana gelir: *pertev-i mah (ay ışığı)- mah-i pertev (ay ışıklı), haslet-i melek- melek haslet (melek huylu), meşreb-i sûfî- sûfî meşreb (mutasavvıf ahlaklı)* gibi. Beşincisi, sıfatın mevsufuna takdimiyle yapılır: *rûy-i hûb - hubrû (güzel yüzlü), siret-i nîk - nîk siret (iyi siretli, karakterli), kadr-i âli- âlikadr (kadri yüce)* gibi. Altıncısı, izafet-i teşbihiyede kesre-i izafinin kaldırılmasıyla oluşur: *mah-i rû - mahrû (ay yüzlü), meh-i sima - mehsima (ay benizli), serv-i kadr - servi kad (servi boylu), gül-ü beden - gülbeden (gül bedenli)* gibi (Karataş, 2016, s. 266-268).

Şeyh Vasfi, kendisinde sıfat-ı müşebbehe, ism-i mensûb, ism-i mef'ul, ismi fail anlamı bulunan ve genellikle bir mevsûfa sıfat olarak kullanılan mürekkebâtı vasf-ı terkîbî olarak adlandırır ve vasf-ı terkîbînin yedi türü olduğunu dile getirir. Birincisi, Farsça sıfat tamlamalarından sıfat mevsufuna takdim edilerek ve mevsufun sonu kesre-i vasfiyeden ayrılarak meydana gelir.

Söz gelimi dâmen-i pâk (temiz etek) terkîbî tavsîfî (sıfat tamlaması), *pâk-i dâmen (temiz etekli)* vasf-ı terkîbî (birleşik sıfat) olur. Diğer tanıklar: *Sühan-ı şîrîn (tatlı söz) - şîrîn sühan (tatlı sözlü), bûy-ı hoş (güzel koku) - hoş bû (güzel kokulu), hûy-ı nîk (güzel huy) - nîk hû (güzel huylu), kadd-i bâlâ (uzun boylu) - bâlâkad (uzun boylu).* İkincisi, Farsça sıfat tamlamalarının isim tamlaması olduğu biçimde, tamlayan tamlanana takdim edilirse tamlanan da sonundaki kesre-i izâfîyeden ayrılarak yapılır. Söz gelimi *pertev mah (ay ışığı)* tamlaması *mâh-ı pertev (ay ışıklı)* şeklinde vasf-ı terkîbî olur. Diğer tanıklar: *simât-ı fazîlet - fazîletsimât, şi'âr-ı letâfet- letâfetşi'âr, câh-ı cem- cem câh, kevkebe-i 'Ali - 'Ali kevkebe.* Üçüncüsü, Farsça terkib-i teşbihilerden kesre-i izafîye kaldırılarak meydana gelir: *serv-i kâd (serv gibi uzun boy) - serv kâd (uzun boylu), gül-i rûh (gül gibi yüz) - gül rûh (gül yüzlü), âyine-i rû (ayna gibi yüz) - âyine rû (ayna yüzlü).* Dördüncüsü, Farsça sıfat tamlamalarındaki mevsufun kesresi kaldırılarak oluşur: *dil-i şâd (memnun gönül)- dil şâd (memnun gönüllü), dil-i tânin (tânin gönül) - dil tânin (tânin gönüllü), hâne-i virân (harap ev) - hane harab (harap evli)*. Beşincisi, Farsça ism-i mef'ûlünün üzerine uygun bir kelime

getirilerek meydana gelir: *belazede (belaya uğramış)* gibi. Altıncısı, edat-ı a'tıfın (bağlayıcı ekin) kaldırılmasıyla olur. Söz gelimi kanlı su demek olan *hûn-âb* sıfat tamlamasının aslı, hûn âbtır, vav-ı atıfenin kaldırılmasıyla hûn-âb şekline dönüşmüştür. Hâne-i berdûşest tamlamasında "-est"in kaldırılmasıyla *hâne-i berduş* olmuştur. Yedincisi, emr-i hazırların önüne uygun bir kelime ilave edilerek yapılır: *ma'rifet küster, hüner perver* gibi (Taştan, 2009, s. 54-58). Vasfi, doğrudan doğruya mevsûfa ait olmayıp mevsûfunun meta'lıkına ait olan sıfatlar için sıfat-ı sebebiye terimini kullanır. Söz gelimi *güzel yüzlü adam* terkibinde güzel yüzlü sıfatına doğrudan doğruya mevsufu bulunan adam kelimesini okumayıp meta'lıkını yani adamın yüzünü övdüğünden sıfat-ı sebebiye olur. Ayrıca *kırmızı yüzlü yorgan, sarı boyalı köşk, yeşil boyalı sandal* gibi tanıklar da gösterir (Taştan, 2009, s. 43).

Hüseyin Cahit, iki kelimeden oluşan sıfatları mürekkep sıfatlar terimiyle ifade eder. Mürekkep sıfatlar iki türlü yapılır. Birincisi, terkip ve sıfatların sonuna "-lI" eklenmesiyle meydana gelir: *uzun boy - uzun boylu (adam), güzel koku - güzel kokulu (çiçek)* gibi. İkincisi, sıfat tamlamalarında ismin sıfata takdimi ve ismin sonuna "-I" veya ünlülerden biri bulunduğu takdirde "-sI" ilave edilmesiyle oluşur: *uzun boy - boyu uzun (adam), güzel koku - kokusu güzel (çiçek).* Farsça kuralla yapılan mürekkep sıfatlar da vardır. Farsça sıfat tamlamalarında ismin kesresi (-ı, -i diye okunan, esre) çıkarılır. Söz gelimi dil-i şad (memnun gönül) yerine *dil-şad (gönlü memnun)* biçiminde okunur. Farsça sıfat tamlamalarında sıfat isme sunulur, ismin sonuna kesre getirilmez: *bahâ-yı girân (ağır değer): girân- bahâ (ağır değerli), bû-yı hoş (güzel koku: hoş-bû (güzel kokulu)*. Teşbih bildiren Farsça sıfat tamlamalarında ismin sonundaki kesre kaldırılır. Mah-ı rû sıfat tamlaması ay gibi yüz manasını ifade ederken *mah-rû* biçiminde manası *ay yüzlü* demek olur. Farsça sıfat tamlamalarında mütemmim (tamlayıcı, tümleç) isme takdim edilir: *pâye-i âsmân – göğün pâyesi; âsmân pâye, gök payeli* gibi. Farsçada ism-i mef'ûl denilen sıfat-ı kıyasiyyenin öncelerine mütemmimleri getirilir. Söz gelimi dide ism-i mef'ûlünün evveline cihân kelimesi getirilirse *cihân-ı-dîde (cihânı görmüş)* biçiminde bir birleşik sıfat olur. Farsça ikinci şahıs emirlerin önüne bir isim ilave edilmesiyle yapılır. Nitekim hâh *(istemek)* 2. şahıs emirin önüne hayır kelimesi getirilirse *hayır-hâh (isteyici)* biçiminde mürekkep sıfat yapılmış olur (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 85-87). Hüseyin Cahit, bir sıfatın anlamını belirtmek için önüne getirilen kelimeyi o sıfatın mütemmimi olarak tarif eder. Mütemmim mutlaka sıfattan önce gelir ve aralarında daima bir ek bulunur: *sıhhate muzır (sağlığa zararlı), fenâlıktan mücteneb (kötülükten uzak duran), hakîkati mu'terif*

(hakikati itiraf eden), tavsiyeye şâyan (tavsiyeye layık) gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 78). Abdalla, TSN'de bahsedilen sıfatların mütemmimi terimi için "Bir sıfatın ma'nâsını itmam etmek için evveline getirilen kelimeye o sıfatın mütemmimi denir. Mütemmim dâima sıfattan önce gelir. Ve aralarında mutlaka edât bulunur: "Sıhhate muzır, fenâlıktan müctenip, hakikati mu'terif, tevsiyeye şâyân", gibi." ifadelerini kullanır (2016, s. 154). Erkuş, TSN'de adı geçen mürekkeb sıfatları "mürekkeb sıfatlar ekseriya birer mütemmim ile birlikte kullanılan sıfat demekdir." şeklinde ifade eder (2014, s. 140).

Mithat Sadullah birden fazla kelimeden oluşan sıfatlar için mürekkep sıfatlar terimini kullanır. Türkçede mürekkep sıfatlar iki şekilde yapılır: Birincisi, sıfat tamlamalarının sonuna "-lI" veya "-lU" ilave edilir:

güzel huy - güzel huylu, kısa boy - kısa boylu, mavi göz - mavi gözlü, kırmızı fes - kırmızı fesli gibi. Sıfat tamlamalarında mevsûfu sıfattan önce getirip sonuna "-I" veya "-sI" eklenmekle meydana gelir: *güzel huy - huyu güzel, kısa boy - boyu kısa, açık alın - alnı açık, güzel koku - kokusu güzel* gibi. Dilimizde bunlardan başka semâî olarak birtakım birleşik sıfatlar daha vardır: *boşboğaz, düztaban, sallabaş, bastıbacak, derme çatma, yamrı yumru* gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 68-69). Mithat Sadullah Farsça kuralla yazılan mürekkep sıfatların eskiden çok fazla kullanılıp bunlara vasıf terkîbi denildiğini söyler ve mürekkep sıfatların kaidelerini açıklar. Farsça emr-i hazırların önüne uygun bir kelime getirilir: *bahş+şeref=şeref-bahş (şeref veren), perver+hürriyet=hürriyet-perver (hürriyetini seven), nevâz+ruh=ruh-nevâz (ruhu okşayan), nüvîs+vak'a=vak'a-nüvîs (olay yazan, tarihçi), âver+melâl=melâl-âver (keder getiren), engîz+dehşet=dehşet-engîz (dehşet koparan), pirâ+semâ=semâ-pirâ (semayı süsleyen), şiken+tâkat=tâkat-şiken (gücü kıran).* Farsça sıfat tamlamalarından mevsufun esresi kaldırılarak birleşik sıfat meydana getirilir. Söz gelimi *dil-i şâd (memnun gönül), sine-i sâf (temiz yürek) sıfat tamlamaları dil-şâd (memnun gönüllü), sine-sâf (temiz yürekli)* şeklinde mürekkep sıfat olur. Farsça sıfat tamlamalarında sıfat ile mevsufun yerleri değişir ve mevsufun esresi kaldırılır. Kadr-i âli (yüksek kadir) sıfat tamlaması, *âli-kadr (yüksek kadirli); bûy-i hoş (güzel koku) da hoş bû (güzel kokulu)* olur. Farsça sıfat tamlamalarında muzaf ile muzâfun ileyhin yerleri değiştirilir ve muzafın esresi kaldırılır. Söz gelimi pertev-i mâh (ay ışığı) izâfî terkibi, *mâh-pertev (ay ışıklı);* simât-ı fazîlet (fazilet alameti) izâfî terkibi de *fazîlet-simât (fazilet alametli)* olur. Teşbih gösteren Farsça sıfat tamlamalarından muzafın sonundaki esre kaldırılarak yapılır: *mâh-i rû (ay gibi yüz)* terkibi *mâh-rû (ay yüzlü)* olur. Farsça edilgen sıfat-fiillerin önüne uygun bir kelime getirilerek de birleşik sıfat yapılır: *dîde+tecrübe=*

tecrübe-dîde (tecrübe görmüş), şikeste+emel= emel-şikeste (arzusu kırılmış) gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 75-76). Mithat Sadullah mütemmimli sıfatlar terimini kullanıp bunları birer mürekkep sıfat olarak kabul eder. Bazı sıfatların ifade ettiği anlamı tamamlamak için başlarına getirilen kelimeleri sıfatların mütemmimi olarak ifade eder. Söz gelimi *eli açık, boyu uzun, boynu bükük* tanıklarında *eli, boyu, boynu* kelimeleri mütemmimdir. Genellikle Arapça ve Farsça sıfatların başına anlamlarını tamamlayacak bir isim getirilir ve bu ismin sonuna "-DEn, -I, -E" eklerinden biri ilave edilir ve Türkçe kuralla mütemmimli sıfat elde edilir: *haksızlıktan müştekî (haksızlıktan şikâyetçi), vücuda nâfi (vücuda faydalı), hakikat-i mu'terif (doğruyu söyleyen), takdire lâyık* gibi. Arapça ve Farsça sıfatlar, Farsça kurala göre de mütemmim alabilirler (ek bulunmaz, yalnız sıfatın son harfi meksur yani -ı, -i ile okunur): *muzırr-ı sıhhat (sağlığa zararlı), şâyân-ı takdir (takdire layık), münkir-i hakîkât (hakikati inkâr eden)* gibi. Arapça kurala göre mütemmimli sıfat yalnız Arapça kelimelerden yapılabilir. Mütemmimin önüne harf-i ta'rif getirilir ve sıfatın son harfi mazmum (ötreli) okunur: *muzırru's-sıhhat (sağlığa zararlı), müttehidü'l-lisân (lisanı bir)* gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 78-79).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de birden fazla kelime makamında bulunup bir ismi vasıflandıran kelimelere sıfat-ı mürekkebe isminin verildiğinden bahseder ve şu tanıkları verir:

açıkgöz, ağırbaşlı, dik kafalı, pisboğaz, alnı açık, derme çatma, yamru yumru, eğri büğrü (2004, s. 35). Farsçada iki isimden oluşmuş mürekkep sıfatlar vardır: *âhû-çeşm (ahu gözlü), perî-peyker (peri suretli)* gibi. Ahmet Cevat Emre, mürekkep sıfatlara vasf-ı terkîbî ismini verir. Mürekkep sıfatlar bir sıfatla bir ismin birleşmesiyle de oluşabilir: *pür-gazab, teng-dil, tehî-dest.* Sıfatla emr-i hazır veya ism-i mef'ûlden mürekkep sıfatlar da vardır: *tîz-rev (çabuk giden), hoş-nüvîs (güzel yazan), kem-yâb (az bulunan), nev-resîde (taze yetişmiş)* gibi. İsimle emir, ism-i mef'ûlden veya mâzî-i mutlaktan (kesin geçmiş zamandan) mürekkep sıfatlar da bulunur: *peygam-ber (haber getiren), taht-nişîn (tahta oturan), Hudâ-dâd (Allah tarafından verilmiş), sâye-perverd (gölgede büyümüş)* gibi. Bu şekilde oluşmuş isimler de vardır: *şeh-zâde, pîş-keş, pâ-bûs gibi.* İsimle sıfattan oluşan sıfat tanıkları da *dil-âgâh (akıllı), suhan-şîrin (tatlı sözlü), dil-teng* şeklindedir. Sıfât-ı adediyye ve mübhemeden biriyle de mürekkep isimler ve sıfatlar meydana gelir: *çehâr-mîh (dört çivi), çehâr-pâ (dört ayaklı hayvan), çend-gûne (birkaç türlü)* gibi. Kelimenin başına getirilen bazı eklerle mürekkep sıfatlar ve isimler meydana gelir: *nâ-merd (korkak), nâ-pâk (temiz olmayan), nâ-dân (cahil), nâ-ümid (ümitsiz), bî-hâyâ (hayâsız), bî-hûş (aklı*

kalmamış), ber-karâr (kararlı) gibi. Kelimelerin sonuna getirilen eklerle de mürekkep sıfat ve isimler teşkil edilir: *dânâ (âlim), bînâ (gözlü), handân (gülen), üftân (düşen), dostâne (dostlara layık), hışm-gîn (hiddetli), sehm-gîn (korkunç), İranî (İranlı), peşmîne (yünden libas), pîşîn (önden giden), harîdar (satın alan), giriftâr (tutulan, esir), hırend-mend (akıllı), daniş-mend (âlim), pûlâd-vend (çelik gibi kuvvetli), ümid-vâr (ümitli), bahtiyâr (bahtlı), per-vâne (kelebek), sipeh-büd (başkumandan), bağ-bân (bağcı), pas-bân (gece bekçisi), ziyân-kâr (zarar veren), âhen-ger (demirci), âb-dân (su kabı), ateş-den (ocak, mangal), câme-dân (elbise dolabı), kâr-zâr (muharebe meydanı), gül-zâr (gül bahçesi), merg-zâr (çayırlık), ruh-sâr (bütün yüz), hâr-istân (dikenlik), kûh-istân (dağlık), gül-istân (gül bahçesi), gül-şen (gül bahçesi), seng-lâh (taşlık), bahâr-istân (bahar mevsimi), pîl-sâ (fil gibi), şîr- âsâ (arslan gibi), şîr-vâr (arslan gibi), şâh-veş (şah gibi), mâh-veş (ay gibi), gül-fâm (gül renginde), hânende (okuyan, şarkı söyleyen), sâzende (çalgı çalan)* (Sağol vd., 2004, s. 107- 111). Sağol, LOSN'de sıfat-ı mürekkebe teriminin kullanıldığını belirtir (1987, s. 22).

5.2.2. Belirtme Sıfatı

Halit Ziya; isimlerin manasını işaret vasıtası, onlara temellük fikri ilavesi, onların miktarının beyanı ile veya belirsizlikle görevlendirilen kelimeleri "mana tahsis eden sıfatlar" olarak adlandırır ve bu sıfatların sıfat-ı işâret (işaret sıfatı), sıfat-ı temellük (iyelik grubu sıfatı), sıfat-ı adet (sayı sıfatı) ve sıfat-ı ibham (belirsizlik sıfatı) olmak üzere dört türü olduğundan bahseder (Türkay, 2018, s. 23).

Hüseyin Cahit; belirtme sıfatları için sıfât-ı ta'yîniyye terimini kullanır ve bu sıfatların sıfât-ı işâret, sıfât-ı adediyye, sıfât-ı mübheme (belirsizlik sıfatı) olmak üzere üç türü kapsadığını belirtir (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 88).

Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip; isimleri belirtmek için sıfatların evvellerine gelen bu, şu, bir, iki, üçüncü, her gibi kelimeleri ifade etmek için sıfât-ı ta'yîniyye teriminin kullanıldığını dile getirir ve şu tanıkları gösterir:

bu kalem, ikinci bölük, üç defter, her adam. Belirtme sıfatının işaret sıfatı, sayı sıfatı ve müphem sıfat olmak üzere üç türüne yer verir (Karaörs, 2018, s. 18).

Mithat Sadullah isimlerin anlattıkları şeyleri birer suretle bildiren sıfatları ta'yîn sıfatları olarak isimlendirir. *"Şu ev",* tamlamasındaki *şu* kelimesinin ta'yîn sıfatı olduğunu dile

getirir. Ayrıca ta'yîn sıfatlarının işâret sıfatları, sayı sıfatları ve mübhem sıfatlar olmak üzere üç kısımdan oluştuğunu söyler (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 90).

5.2.2.1. İşaret Sıfatı

Halit Ziya, işaret sıfatına sıfat-ı işâret ismini verir:

bu, şu, o, o mahal, şu duvar, bu masa, işbu kitap. "O" ile uzak, "şu" ile yakın," "bu" ve "işbu" ile de daha yakın olan şey gösterilir (Türkay, 2018, s. 23). Erkuş, KLT'de geçen sıfat-ı işâret terimini "(o), (şu), (bu), (ve işbu) kelimeleridir." şeklinde açıklar (2014, s. 109).

Şeyh Vasfi, işaret isimleri için ism-i işaret terimini kullanır. İsm-i işaret, kendisiyle bir şeye işaret edilen kelimelerdir:

bu, şu, o, şu konak, "Bu kitab fa'idelidir.", "Şu çocuk zekidir.", "O adam gaibdir (kayıptır)." gibi. İsm-i işaretlerin gösterdikleri kelimelere "müşarileyh" denilir. Bu, şu, o ism-i işaretlerinin muşarileyhleri kitab, çocuk, adam kelimeleridir. İsm-i işaret bazen müşârun ileyhsiz kullanılır: *"İnsâniyet odur ki elden geldigi iyiligi kimseden dirîg itmeye (esirgemez)"* (Taştan, 2009, s. 43-44). Erkuş, NO'da geçen ism-i işaret terimini "kendisiyle bir şey'i ma'ine işâret olunân (bu, şu, o) kelimeleri" olarak açıklar (2014, s. 110).

Şeyh Vasfi Efendi, işaret sıfatı için ism-i işâret terimine yer verir. Türkçede kullanılan ism-i işâretler şunlardır:

bu, şu, o, bura, şura, ora, öteki, beriki, işbu, işte. "Bu" yakını, "şu" biraz uzağı, "o" en uzak olanı gösterir. Bunların cemleri ise *"bunlar, şunlar, onlar"*dır. Müfret ve cemlerine tanıklar: *"Bu kitap nâfi'(faydalı)dir.", "Şu oda geniştir.", "O dağda hiç kar eksik olmaz.", "Onlar cesim (büyük) birer dağdır. Fakat buradan adeta küçük bir tepe gibi görülüyor."* İsm-i işâretlerin gösterdikleri şeylere müşarünileyh denir. Yukarıdaki ifadelerde kitap, oda, tepe isimleri bu, şu, o ism-i işâretlerinin müşarünileyhidir. Bazen işaret sıfatları müşarünileyhsiz kullanılır: *"İnsan o'dur ki sa'y (çalışma) ve gayretten hiçbir zaman fariğ (vazgeçen) olmaz."* gibi. Bu ism-i işâretin müfret ve cemlerinde yalnız muzâf hâli yoktur. Fakat isimler gibi diğer durumları vardır. Müfred ve mücerret hâli: *bu, şu, o;* mef'ûlün bih (yükleme hâli): *bunu, şunu, onu;* mef'ûlün ileyh (yönelme hâli): *buna, şuna, ona;* muzâfun ileyh (ilgi hâli, belirten): *bunun, şunun, onun;* cem ve mücerret hâli: *bunlar, şunlar, onlar;* mef'ûlün bih: *bunlara, şunlara, onlara;* mef'ûlün ileyh: *bunlara, şunlara, onlara;* muzâfun

ileyh: *bunların, şunların, onların.* Eski eserlerde *"şu"* görevinde *"şol", "o"* görevinde *"ol"* kelimelerinin çokça kullanıldığı görülür. Fakat şimdilerde bu suret nesirde kullanılmayıp nadiren şiirde kullanılır: *"Âdeme kıldı ferişteler sücûd*[81]*/ Hem ona çok kıldı ol lutf*[82] *issi cûd*[83]*"* gibi. "Bura, şura, ora" bir yer göstermek için kullanılır: *"Buranın havası lâtif(yumuşak)tir.","Kitabımı şuraya bırakmış idim."* Cemleri *buralar, şuralar, oralardır* şeklindedir. *Öteki, ötekiler, beriki, berikiler* gibi ism-i işaretlerinin müfret ve cemlerinde ismin durumları geçerlidir. *İşbu,* genellikle zaman bildirir ve senetlerde kullanılır: *"İşbu bin üç yüz seksen sekiz senesi Martı'nın beşinci günü filandan… kuruş aldım."* gibi (Toparlı, 2003, s. 34-35). Arapçadan Osmanlı lisanına alınıp kullanılan ism-i işâretler şunlardır: *zâ, hâzâ, zâlike.* "Zâ" bu, "hâzâ" işte bu, "zâlike" şu demektir. Bunlar Türkçede çok az kullanılmakla birlikte önüne ba'de, maa, binâen alâ lafızları eklenerek *ba'de zâ* (bundan sonra), *maa hâzâ* (şununla beraber), *binâen alâ zâlik* (bunun üzerine) tarzında kullanılır. Farsça ism-i işâretlerinden Türkçede yalnız *"-în"* (bu) ve *"-ân"* (o) kullanılır; "-în" yakını, "-ân" en uzağı gösterir. Genellikle "-în" ibare arasında ve "bundan sonra" diyecek yerde ba'd ez-în biçiminde terkip olarak kullanılır; "-ân" da Farsçanın "ez" edatıyla birleşerek *ez-ân* şeklinde kullanılır. Bunlar da çok az kullanılır (Toparlı, 2003, s. 35-36). Erkuş, MYSO'da geçen ism-i işâret terimini "Türkçede (bu, şu, o, bura, şura, ora, öteki, beriki, işbu, işte) lafızlarıdır." şeklinde izah eder (2014, s. 109).

Hüseyin Cahit; işaret fikrinin ilave edilmesiyle bir ismi tayin eden sıfatları, sıfât-ı işâret olarak ifade eder ve şu tanıkları gösterir:

bu kitap, şu ağaç, o sokak. En yakına işaret için "bu" lafzı kullanılır: *bu kitap, bu kitaplar* gibi. Biraz uzağa işaret için "şu" lafzı kullanılır: *şu kitap, şu kitaplar* gibi. En yakına ve üçüncü şahsa işaret için "o" lafzı kullanılır: *o kitap, o kitaplar* gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 88). Abdalla, TSN'de bahsedilen sıfât-ı işâret terimini için "İşâret fikrinin ilâvesiyle bir ismi ta'yin eden sıfatlara "sıfat-ı işâret" ta'bir olunur: "Bu kitâb, şu ağaç, o sokak", gibi." ifadelerini kullanır (2016, s. 154). Erkuş, TSN'de geçen sıfât-ı işâret terimini "İşâret fikrinin ilâvesiyle bir ismi ta'yin iden sıfatlar" şeklinde açıklar (2014, s. 110).

[81] İlk insana melekler secde etti.

[82] İyilik.

[83] Cömertlik.

Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip, işaret sıfatları terimini kullanıp bu terimin bir ismi işaret suretiyle tayin etmek istediğimiz zaman o ismin önüne *bu, şu, o* kelimelerinin getirilmesiyle oluştuğunu belirtir:

bu kalem, şu kitap, o ağaç gibi. (Karaörs, 2018, s. 18).

Mithat Sadullah isimlerin anlattıkları şeyleri işaret suretiyle tayin eden sıfatları, işâret sıfatları olarak ifade eder ve şu tanıklara yer verir:

bu kalem, şu ağaç, o dükkân. "Bu", en yakını ve hazır bulunanı göstermek için; "o", en uzağı ve gaibi (üçüncü şahsı) göstermek için kullanılır. Söz gelimi "bu kalem" tamlamasında kalem yakın ve hazırdır, "şu ağaç" tamlamasında ağaç biraz uzak ve hazırdır, "o dükkân" tamlamasında dükkân çok uzak ve üçüncü şahıstır. İşaret sıfatlarının gösterdiği kelimeye "müşârün ileyh" denir: Bu kalem tamlamasında kalem, müşârün ileyhtir. Bunlardan başka "bu" işaret sıfatından farkı olmayan *"işbu"* kelimesi de kullanılır: *"İşbu ilm ü haber i'tâ kılındı."* gibi. İşbu kelimesi resmi olmayan yazılarda kullanılmamalıdır. İşaret sıfatının belirttiği isim, cem olsa bile işaret sıfatı cemlenmez. Yalnız müşârün ileyh cemlenir: *bu kitaplar, şu ağaçlar, o çayırlar* gibi. "Bu, şu, o" kelimeleri bazen zamir de olur. "Bu, şu, o" sıfat olduğu zaman mutlaka bir ismin öncesinde bulunurlar ve asla cemlenmezler. Zamir oldukları zaman ise bir ismin yerini tutarlar ve icap ederse cemlenebilirler. "Bura, şura, ora" kelimeleri işaret sıfatlarından zannedilmemelidir. Bu kelimeler bu yer, şu yer, o yer anlamlarında ikişer kelimeden oluşmuş birer isimdir (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 90-91).

Ahmet Cevat Emre, işaret sıfatını sıfât-ı işâriyye olarak adlandırıp bu sıfatın isimleri belirten kelimeler olduğunu söyler. En yakın bulunanı göstermek için "bu", evvelkine nispeten daha uzakta bulunanı göstermek için "şu" kullanılır:

bu kitap, şu kalem gibi. Bu kalemler niteleme değil işaret etme görevinde olduğundan onlarla beraber gelen isimlere mevsuf denilmeyip müşâr (işaret olunan) denilir. Müşâr, cem bile olsa sıfât-ı işâriyye çokluk yapılamaz: *bu insanlar, şu kalemler, işbu keyfiyetler* (Sağol vd., 2004, s. 39).

5.2.2.2. Sayı Sıfatı

Süleyman Hüsnü Paşa, terim kullanmadan sayıların, bir şeyin miktarını gösterdiği için sıfat yerine kullanıldığını söyler ve şu tanıkları gösterir:

iki koyun, yüz deve, bin ev, on bin adam, yüz bin asker, beşinci alay, üçüncü ders, yarım elma, ikişer gün, kırkar kişi (Toparlı & Yücel, 2018, s. 9).

Selim Sabit, SO'da sayıları ifade eden kelimeler için ism-i 'aded terimini kullanır (Salman, 2008, s. 13). Erkuş, SO'da ism-i 'adedi "Sayıları ifade iden bir takım lafzlardır" şeklinde tanımlar (2014, s. 105).

Halit Ziya, sayı sıfatlarını sıfat-ı adet olarak adlandırır ve hesap sayıları, mertebe sayıları, taksim sayıları olmak üzere üç türünden bahseder. Sıfat-ı adetlerin önünde daima müfret isim bulunur.

Söz gelimi *üç asker, beş nefer* denilir; üç askerler, beş neferler denilemez. Tüccar, esvap (elbiseler, giysiler), elbise gibi bazı Arapça cemler Türkçede tekil olarak kullanıldıklarından *bir tüccar, dört esvap, on elbise* denilebilir (Türkay, 2018, s. 24-25).

Mihri, sayı sıfatları için esmâ-i 'aded terimini kullanır ve dört kısımdan oluştuğunu söyler. Birincisi asliyye, ikincisi vasfiyye (sıra), üçüncüsü tevzî'iyye (üleştirme), dördüncüsü kesriyyedir (Atılgan, 2018, s. 154). Abdalla, MSO'daki esmâ-i 'aded terimini şu şekilde açıklar:

"Sayı adlarıdır. Mesela, "evvelen, sâniyen, sâlisen", gibi." (2016, s. 79).

Şemsettin Sami, sayı isimlerinin sıfattan sayıldığını belirtip esmâ-i a'dâd terimini kullanır ve a'dâd-ı asliyye (asıl sayı sıfatı), a'dâd-ı rütbiyye (sıra sayı sıfatı), a'dâd-ı tevzî'iyye (üleştirme sıfatı), a'dâd-ı cezriyye (kesir sayı sıfatı) olmak üzere dört nevi olduğunu söyler (Hamit, 2009, s. 61). Erkuş, NUST'ta bahsedilen esmâ-i a'dâdı şu şekilde ifade eder:

"Esmâ-i a'dâd: Ya'ni sayı isimleri dahi sıfattan mâ'dud olub dörd nev'dir" (2014, s. 105).

Tahir Kenan, ism-i adede esmâ-yı a'dâd da denildiğini ve dört kısımdan oluştuğunu söyler: asliye, vasfiye, kesriye, tevzî'ye (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 232). Erkuş, KLT'de "İsm-i A'ded: A'lel-u'mum sâyılara "esmâ'yı 'adâd" dirler" ifadelerine yer verir (2014, s. 105).

Mehmet Rıfat; MOS'ta sayı isimlerinden ibaret olan isimler için esmâ-i a'dâd terimine yer verir ve şu tanıkları gösterir:

bir, iki, üç, dört… ilh., vahîd, isneyn, selâse …ilh.,yek, du, se …ilh., nîm (yarım), çâryek (çeyrek) (Tamkoç, 2013, s. 31). Erkuş, MOS'ta adı geçen esmâ-i a'dâd terimini "sayıların isimlerinden ibâretdir." şeklinde tanımlar (2014, s. 105).

Mehmet Rıfat, HLO'da sayı isimlerini esmâ-i a'dâd olarak adlandırır:

bir, iki, üç, dört, beş... on, yigirmi, otuz…, yüz…bin…ilh. tanıklarında görüldüğü gibi. Mehmet Rıfat, sayı ismi manasında ism-i aded terimini kullanıp *beş kuruş* tanığını da gösterir (Kaya 2016, s. 52, 189).

Ömer Sıtkı, MKLO'da sayı sıfatı için sıfat-ı adediye terimini kullanıp şu tanıklara yer verir:

bir, iki, on, yüz, bin, yarım, üçte bir. Bu sıfatların a'dâd-ı vasfîyye ve a'dâd-ı tevzi'iyye olmak üzere iki çeşidinin olduğunu söyler (Denduş, 2019, s. 75).

Raşit, ise sayıları bildiren isimleri esma-i a'dât olarak ifade eder. Sıfatların bir ismin hâl ve şanını bildirdiği gibi sayıların da bir ismin kemmiyetini (sayısını) göstermesi sebebiyle sıfat türünden sayıldığını belirtir. Ayrıca ism-i adetlerin asliyye, kesriyye, rütbiyye, tevzi'iyye nevlerinden meydana geldiğini söyler (Karataş, 2016, s. 124). Arapça sayı isimlerini esma-i a'dât-ı Arabiyye olarak adlandırır:

1- ehâd 2- isneyn 3- selase 4- erbaa 5- hamse 6- sitte 7- seb'a 8- semaniye 9- tis'a 10- aşere 20- ışrîyn 30- selasiyn 40- erbaîn 50- hamsiyn 60- sittiyn 70- seb'ıyn 80- semânîn 90- tis'ıyn 100- mie 1000- elf gibi. Raşit, Farsça esma-i a'dât teriminin nadiren kullanıldığını belirtir (Karataş, 2016, s. 134, 140).

Şeyh Vasfi Efendi; sayıların ismini, ism-i aded olarak adlandırır. Sayı sıfatlarını; aded-i tabîî (asıl sayı sıfatı), aded-i vasfî (sıra sayı sıfatı), aded-i kesrî (kesir sayı sıfatı), aded-i tevzîî (üleştirme sayı sıfatı) olmak üzere dört kısma ayırır (Toparlı, 2003, s. 29). Erkuş, MYSO'da geçen ism-i aded terimini "sayıların ismi" şeklinde tanımlar (2014, s. 105).

Hüseyin Cahit, sayı sıfatları için sıfât-ı adediyye terimini kullanır. Bu sıfatlar, bir şeyin ya sayısını ya da sırasını gösterir. Sıfât-ı adediyyenin sıfât-ı adediyye-i asliyye (asıl sayı sıfatı) ve sıfât-ı adediyye-i rütbiyye (sıra sayı sıfatı) olmak üzere iki türü vardır. Sıfât-ı adediyyenin gösterdiği isimlere çokluk eki gelmez. Beş kitaplar denilmez, *beş kitap* denilmelidir. İsim kaldırılarak sıfât-ı adediyye isim yerine kullanıldığında cemlenmesi uygundur: *üçler, yediler, kırklar* gibi. Özel isim olarak kullanılan mürekkep isimlerde bu kurallara uyulmadığı görülür: *üç aylar* gibi. Arapça cem olduğu halde Türkçede müfred gibi kullanılan talebe, hademe, amele, nüfus gibi bazı isimlerin öncelerine sıfât-ı adediyye geldiği zaman Arapçadaki müfretlerini kullanmak doğru değildir. Söz gelimi *"iki talebe, üç hademe, dört amele, beş nüfus"* yerine "iki tâlip, üç hâdim, dört âmil, beş nefis" demek uygun değildir. Vâhid-i kıyasîlerle vâhid-i kıyasî gibi kullanılan kelimeler sayı sıfatı ile birlikte bir sıfat teşkil ederek ismin önüne gelir: *bir okka armut, bir dilim ekmek, bir sürü*

koyun, bir çuval şeker gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 89-91). Abdalla, TSN'de bahsedilen sıfât-ı adediyye terimini için "Ta'dâda hizmet eden "sıfat-ı adeddiyye" denir." ifadesini kullanır (2016, s. 154). Erkuş, TSN'de adı geçen sıfât-ı adediyye terimini "Ta'dâda hizmet iden sıfatlar" şeklinde açıklar (2014, s. 149).

Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip, sayı sıfatı terimini kullanıp sayı sıfatlarının bir ismin sayısını veya sırasını bildirmek için o ismin önüne getirilen *bir, iki… ilh. birinci, ikinci… ilh.* gibi kelimeler olduğunu ifade eder:

bir kalem, beş defter, birinci sıra, üçüncü bölük tanıklarına yer verir (Karaörs, 2018, s. 20).

Mithat Sadullah isimlerin anlattıkları şeylerin sayısını veya sırasını belirten sıfatları, sayı sıfatları olarak adlandırır ve sayı sıfatlarını aslî sayı sıfatları, rütebî (sıra) sayı sıfatları, tevzîî (üleştirme) sayı sıfatları, kesrî sayı sıfatları olarak dörde ayırır. Ayrıca Türkçede Arapça sayı sıfatlarının aslî, rütebî ve kesrî olanlarından bazılarının kullanıldığını söyler (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 91-93). Farsça sayı sıfatları; *yek (bir), dü (iki), se (üç), çehâr (dört), penç (beş), şeş (altı), heft (yedi), heşt (sekiz), nûh (dokuz), sad (yüz), hezâr (bin)*dır. Farsça sayı sıfatları da Türkçedeki gibi isimlerin öncesinde kullanılır: *sad-berk (yüz yapraklı), çâr-çeşm (dört gözlü)* gibi. Farsça sayı sıfatları bazen bir isimle beraber mürekkep sıfat şeklini alır: *yek-çeşm (tek gözlü), çâr-pâ (dört ayaklı)* (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 95).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de sıfât-ı adediyyenin isimleri adet olarak belirten kelimeler olduğunu ifade edip asliyye ve rütbiyye (sıra) olmak üzere iki türü olduğunu dile getirir (2004, s. 39). Arapça sıfât-ı adediyye lisanımızda nadiren kullanılır:

vâhid- ehad (bir), isneyn (iki), selâse (üç), erbaa (dört), hamse (beş), sitte (altı), seb'a (yedi), semâne (sekiz), tis'a (dokuz), aşre (on), işrîn (yirmi), selasîn (otuz), erba'în (kırk), hamsîn (elli), sittîn (altmış), seb'în (yetmiş), semânîn (seksen), tisîn (doksan), mi'e (yüz), elf (bin), aşerât (onlar), mi'ât (yüzler), elâf (binler) gibi (Sağol vd., 2004, s. 100-101). Sağol, LOSN'de sıfat-ı adediyye, sıfat-ı adediyye-i asliyye ve sıfat-ı adediyye-i rütbiyye terimlerinin kullanıldığını belirtir (1987, s. 22).

5.2.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatı

Selim Sabit, SO'da sayıların kendisi olan asıl sayı sıfatları için â'dâd-ı asliyye terimini kullanır. Birden bine kadar üç mertebede göz önünde bulundurulup bu üç mertebeye 'akd-ı

evvel denilir. Binden milyona kadar yine üç mertebede dikkate alınarak ‘akd-ı sânî aynı şekilde milyondan milyara kadar üç mertebe göz önünde bulundurulup ‘akd-ı sâlis denilir (Salman, 2008, s. 14). Erkuş, SO’da geçen â‘dâd-ı asliyye terimini “adedlerin isimleridir” şeklinde açıklar (2014, s. 68).

Halit Ziya, asıl sayı sıfatlarını hesap sayıları olarak adlandırır:

Bir, iki, üç, dört gibi sayıları tanık olarak gösterir (Türkay, 2018, s. 24). Erkuş, KLT’de bahsedilen sıfat-ı asliyye terimini şu şekilde ifade eder: “Sıfat-ı asliyye ‘âdi sıfatlardır, (güzel), (çirkin) gibi.” (2014, s. 149).

Mihri, asıl sayı sıfatları için a‘dâd-ı asliyye terimini kullanır. Bu sıfatlar, ma‘dûdun miktarını gösteren kelimelerdir:

yirmi koyun tamlamasında görüldüğü gibi. Ad‘âd-ı asliyye; âhâd, aşerât, mi’et, elf ve daha yukarı mertebede bulunan sayılardır: *bir, iki, üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz, dokuz (âhâd-birler); on, yirmi, otuz, kırk, elli, altmış, yetmiş, seksen, doksan (aşerât- on sayıları); yüz, iki yüz, üç yüz (mi’et- yüz sayıları); bin, iki bin, üç bin (elf- bin sayıları)* (Atılgan, 2018, s. 155). Mihri, Farsça asıl sayı sıfatları için a‘dâd-ı asliyye terimini kullanıp *yek- 1, dü- 2, se- 3, çehâr- 4, penc- 5, şeş- 6, heft- 7, heşt- 8, nüh- 9, deh- 10, sad- 100, hezâr- 1000* tanıklarına yer verir (Atılgan, 2018, s. 234). Mihri, Arapça sayı sıfatları için â‘dad-ı asliyye terimini kullanır ve *vâhid veya ahâd- 1, isneyn- 2, selâse- 3, erba‘a- 4, hamse- 5, sitte- 6, seb‘a- 7, semâniyye- 8, tis‘â- 9, ‘aşer- 10, ‘işrîn- 20, selâsîn- 30, erba‘în- 40, hamsîn- 50, sittîn- 60, seb‘în- 70, semânîn- 80, tisin- 90, mi’e- 100, mi‘etîn- 200, sel’âse mi’e- 300, erba‘ mi’e- 400 ilh. elf- 1000, elfîn- 2000, selâset âlâf 3000* ilh. gibi tanıklar gösterir (Atılgan, 2018, s. 286-287). Abdalla, MSO’daki a‘dâd-ı asliyye terimini şu şekilde ifade eder:

“Ma’dûdun mikdârını gösteren kelimedir. Mesela, yirmi koyun dense koyunların mikdârı olduğu anlaşılır.” (2016, s. 79).

Şemsettin Sami, a‘dâd-ı asliyye için şu tanıkları gösterir:

bir, iki, üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz, dokuz, on, on bir, on iki, on üç, on dört, on beş, on altı, on yedi, on sekiz, on dokuz, yirmi, otuz, kırk, elli, altmış, yetmiş, seksen, doksan, yüz, iki yüz, üç yüz, dört yüz, beş yüz, altı yüz, yedi yüz, sekiz yüz, dokuz yüz, bin, iki bin, bir milyon, bir milyar (Hamit, 2009, s. 61-62).

Tahir Kenan, asıl sayıları a‘dâd-ı asliyye olarak adlandırır:

bir, iki, on, elli, bin gibi. Ayrıca bu sayıların 1, 2 gibi rakamla da yazılabildiğini belirtir (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 232). Erkuş, KLT'de bahsedilen a'dâd-ı asliyye terimini "Bir, iki, on, elli, binyahud rakamla: 1, 2, 5 ilh.dan ibaret" şekilde açıklar (2014, s. 68).

Raşit, asıl sayı sıfatı için a'dâd-ı asliyye terimini kullanıp basit ve mürekkeb olmak üzere iki kısımdan oluştuğunu söyler. Basit olanlar birden dokuza kadar olan sayılardır *(bir, iki, üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz, dokuz).* Mürekkeb olanlar ise dokuzdan yukarı olan sayılardır *(on, on bir, on iki, on üç ilh…. yirmi, yirmi bir, yirmi iki ilh….otuz, kırk, elli, altmış, yetmiş, seksen, doksan, yüz, iki yüz ilh…bin, iki bin ilh….on bin ilh….).* Sayılara ism-i adet, sayılan şeylere ise ma'dud denir. Söz gelimi *altı elma, yedi portakal* denildiğinde altı kelimesi elmayı, yedi kelimesi de portakalı vasf ederek sıfat olduğu gibi *altı ile yediye* "ism-i adet"; elma ile portakala da "ma'dud" denilir. İsm-i adetler ma'dudlarıyla birlikte gelip asla çokluk eki almazlar. Raşit, Farsçada da a'dâd-ı asliyye teriminin kullanıldığını söyler. *1- yek, 2- du, 3- se, 4- çihar (çar), 5- penç, 6- şeş, 7- heft, 8- heşt, 9- nü, 100- sad, 1000- hezar* gibi tanıklar gösterir (Karataş, 2016, s. 125, 140).

Şeyh Vasfi; Türkçede adedin önce, madudun sonra geldiğini söyler ve şu tanıklara yer verir:

on kitap, beş kalem, seksen sene, bin kuruş. Bu terkiblerde *on, beş, seksen, bin* kelimeleri 'aded; kitap, kalem, sene, kuruş kelimeleri de ma'duddur (Taştan, 2009, s. 53).

Şeyh Vasfi Efendi, asıl sayı sıfatını aded-i tabîî olarak adlandırıp birden başlayarak sonuna kadar sayılan sayılar olduğunu söyler. Arapça sayılardan Türkçeye alınıp kullanılanları vardır. Birden dokuza kadar olanları şunlardır:

ahad- vâhid (bir), isneyn (iki), selâse (üç), erbaa (dört), hamse (beş), sitte (altı), seb'a (yedi), semâniye (sekiz), tis'a (dokuz). Ondan doksana kadar şöyle sayılır: *aşere (on), işrîn (yirmi), selâsîn (otuz), erbain (kırk), hamsîn (elli), sittîn*[84] *(altmış), seb'în (yetmiş), semânîn (seksen), tis'în (doksan).* Yüz adedinin Arapçası *mie*, bin adedinin Arapçası da *elf*'tir (Toparlı, 2003, s. 31). Farsça sayıların Osmanlı lisanında birden dokuza kadar olan aded-i tabîîsi ile yüz ve bin anlamı ifade eden sayılar bazı terkipte nadir olarak kullanılır: *yek (bir), dü (iki), se (üç), çihâr, çâr (dört), penç (beş), şeş (altı), heft (yedi), heşt (sekiz), nüh (dokuz), sad (yüz), hezâr (bin).* Farsça aded-i tabîînin Türkçede kullanılış biçimine tanık olarak *tıfl-ı yek-sâre (bir yaşında çocuk), çâr-çeşm (dört göz), heft-iklim (yedi iklim), hezâr*

[84] Metinde yoktur.

aferin (bin aferin), sad bârekallâh (yüz bârekallâh) kelimeleri verilir. Farsça kesir sayı sıfatından Türkçede yalnız yarım anlamında olan nîm lafzı kullanılır: *nîm-puhte (yarı pişmiş), nîm-hâb (yarı uyku), nîm-şeb (gece yarısı)* gibi (Toparlı, 2003, s. 29, 32-33). Erkuş, MYSO'da geçen aded-i tabî'î terimini "Birden başlayarak ilanihâye sayılan adedler" şeklinde izah eder (2014, s. 68).

Hüseyin Cahit, kişiler ve nesnelerin tespit edilen miktarlarını ifade etmek için sıfât-ı adediyye-i asliyye terimini kullanır:

Beş adam, yedi kitap, on kuruş gibi tanıklar gösterir (2000, s. 89). Türkçede Farsça asıl sayı sıfatı pek nadir kullanılır. En çok kullanılanları ise şunlardır: *yek (bir), dü (iki), se (üç), çehâr (dört), penç (beş), heft (yedi), sad (yüz), hezâr (bin).* Farsça sıfât-ı adediyye-i asliyye Türkçe sıfatlar gibi isimlerin önünde kullanılır: *sad-pâre (yüz parça), hezâr-def'a (bin defa), çâr-iklim (dört iklim)* gibi. Türkçede Arapça asıl sayı sıfatları da kullanılır. Söz gelimi *vâhit- ahad- vâhide (bir); selâse (üç); erbaa (dört); hamse (beş); sitte (altı); seb'a (yedi); semâniye (sekiz); tis'a (dokuz); aşere (on); mie (yüz); elf (bin)* gibi. Arapça sıfât-ı adediyye-i asliyye, isimden sonra gelir ve isimle Farsça kurallara göre sıfat tamlaması meydana getirir: *fusûl-i erbaa (dört mevsim)* gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 91-93). Abdalla, TSN'de geçen sıfât-ı adediyye-i asliyye terimini "Bahsedilen eşhas ve eşyanın tesbit-i mikdârına hizmet eder: "Beş adam, yedi kitâb, on kuruş", gibi." şeklinde açıklar (2016, s. 154).

Mithat Sadullah isimlerin anlattıkları şeylerin sayısını, miktarını bildiren sıfatlar için aslî sayı sıfatları terimine yer verir:

bir, iki, üç, dört, beş…ilh. gibi. Asıl sayı sıfatlarının belirttiği isme ma'dûd denir. Bu sıfatları tayin eden isimler çokluk eki almazlar: *Beş kalem* denilir fakat beş kalemler denilmez. Bazı bilinen madudlar görevinde olan ve bu sebeple isim hükmünde bulunan sayı sıfatları cemlenebilir: *üçler, yediler, kırklar* gibi. Bazen madudlar bilinen veya sayı sıfatıyla madud bir özel ismi meydana getirirse madudlara çokluk eki getirilebilir: *üç kardeşler, üç aylar* gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 92). Türkçede kullanılan Arapça aslî sayı sıfatlarına *vâhid (bir), isneyn (iki), selâse (üç), erba'a (dört), hamse (beş), sitte (altı), seb'a (yedi), semâniye (sekiz), tis'a (dokuz), aşera (on), işrîn (yirmi), selâsîn (otuz), erbaîn (kırk), hamsîn (elli), sittîn (altmış), seb'în (yetmiş), semânîn (seksen), tis'în (doksan), mie (yüz), elfün (bin)* tanıklarını gösterir. Arapça sayı sıfatlarından olan *âhâd, aşerât (onlar), miât (yüzler), ulûf (binler, bin sayıları)* kelimelerinin ilmî hesapta çok kullanıldığını da söyler (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 93-94).

Ahmet Cevat Emre, kendilerinden sonra gelen isimlerin kaç defa mükerrer olduklarını gösteren sıfât-ı adediyye-i asliyye terimine yer verir:

üç kitap, on nefer gibi. Sıfât-ı adediyyenin eklendiği isme ma'dûd denilir. Sıfât-ı adediyye ve ma'dûdlar, çokluk eki almazlar: *beş kalem, dört meyve* gibi. Ma'dûd kaldırıldığında da sıfât-ı adediyye cemlenmez: *"Üç kardeşim var, her biri ayrı arı memlekettedir, bu sene üçü de İstanbula geldi."* ifadesinde görüldüğü gibi. Bazen bilinen ma'dûdlar yerine sıfât-ı adediyye kullanılmaktadır ve bu kelimelere çokluk eki gelir: *üçler, yediler, kırklar* gibi. Ma'dûdlar bazen bilinen oldukları zaman edat-ı cem alabilirler: *iki kardeşler, üç aylar* gibi (Sağol vd., 2004, s. 39-40).

5.2.2.2.2. Sıra Sayı Sıfatı

Selim Sabit, SO'da bir şeyin derece ve mertebesini bildiren, asıl sayıların sonuna "-ncı" veya "-nci" getirilmesiyle oluşan sayılar için â'dâd-ı rütbiyye terimini kullanır.

Söz gelimi *birinci, ikinci* gibi (Salman, 2008, s. 14). Erkuş, SO'da geçen â'dâd-ı rütbiyye terimini "Bir şey'in derece ve mertebesini iş'âr iden sayılardır." şeklinde izah eder (2014, s. 70).

Halit Ziya, sıra sayılarını mertebe sayıları olarak adlandırır. Hesap sayılarının sonuna "-ncI", "-ncU" eklenerek yapıldığını belirtir ve şu tanıkları gösterir:

birinci, ikinci, üçüncü (Türkay, 2018, s. 24).

Mihri, bir şeyin sayıda kaçıncı olduğunu gösteren kelimeleri a'dâd-ı vasfiyye olarak ifade eder. A'dâd-ı vasfiyye, sıra sayı sıfatının sonuna "-IncI" ilavesiyle yapılır:

bir- birinci, üç- üçüncü, on beş- on beşinci, kırk sekiz- kırk sekizinci, dört- dördüncü gibi. Mihri, Arapçada a'dâd-ı vasfiyye teriminin kullanıldığını belirtir: *evvel veya hâdî- birinci, sânî- ikinci, sâlis- üçüncü, râbi'- dördüncü, hâmis- beşinci, sâdis- altıncı, sâbi'- yedinci, sâmin- sekizinci, tâsi'- dokuzuncu, 'âşir- onuncu, hâdî 'aşer- on birinci, sânî 'aşer- on ikinci ilh., hâdî ve işrîn- yirmi birinci, sânî ve işrîn- yirmi ikinci ilh* (Atılgan, 2018, s. 156, 287). Abdalla, MSO'da kullanılan a'dâd-ı vasfiyye terimiyle ilgili "Bir şeyin sayıda kaçıncı olduğunu gösteren kelimelerdir. Mesela, üçüncü sınıf dense mevcut sınıfların üçte değil illa birden başlayarak sayıp üç hangisine isâbet ederse olur." der (2016, s. 79).

Şemsettin Sami, sıra sayı sıfatları için a‘dâd-ı rütbiyye terimini kullanır. A‘dâd-ı rütbiye, asıl sayı sıfatlarının sonuna “-ncI” eklenmesiyle meydana gelir. A‘dâd-ı mürekkepte “-ncI” lafzı yalnız son cüze eklenir:

birinci, ikinci, üçüncü, onuncu, yirminci, otuz beşinci, yüzüncü, iki yüz on dokuzuncu vb. Bunların yerine Arapçaları *evvel (birinci), sâni (ikinci), sâlis (üçüncü), râbi (dördüncü), hâmis (beşinci), sâdis (altıncı), sâbi’ (yedinci), sâmin (sekizinci), tâsi’ (dokuzuncu), âşir (onuncu), hâdi aşer (on birinci), sâni aşer (on ikinci)* vb. kullanılır (Hamit, 2009, s. 62). Erkuş, NUST’ta bahsedilen a‘dâd-ı rütbiyye terimini “a‘dâd-ı asliyesinin âhirine (-ncı) lafzının ‘ilâvesiyle teşkil olunur.” şeklinde ifade eder (2014, s. 70).

Tahir Kenan, a‘dâd-ı asliyenin sonuna “-ncI” ilavesiyle oluşturulan sıfatları, a‘dâd-ı vasfiyye olarak adlandırır:

birinci, ikinci, yüzüncü, bininci veya rakamla 1inci, 10uncu, 50nci gibi. Dört, asıl sayı sıfatı vasfî olduğu zaman “t”, “d” ye dönüşür: *dördüncü* (Karahan & Gürsoy, 2004: s. 232-233). Erkuş, KLT’de geçen a‘dâd-ı vasfiyye terimini “’adâd-ı asliyenin âhirine “ncı” ilâvesiyle teşkil idilen sıfatlardır.” şeklinde açıklar (2014, s. 70).

Mehmet Rıfat, MOS’ta Türkçe olan sayıların sonlarına “-ncI” ilavesiyle yapılan sıfatlar için a‘dâd-ı vasfiye terimini kullanır:

birinci, ikinci… ilh. Arapça a‘dâd-ı vasfiyesindeki *evvel, ibtida (ilk, önce)* sözleri de Türkçede kullanılır (Tamkoç, 2013, s. 31). Erkuş, MOS’ta geçen a‘dâd-ı vasfiye terimiyle ilgili şu ifadelere yer verir:

“Türkçe olan ‘adedlerin âhirlerine (-r, -ncı) harflerinin ‘ilâvesiyle yapılan sıfatlardır.” (2014, s. 70).

Mehmet Rıfat, HLO’da Türkçe sayı isimlerinin sonlarına “-ncI” eklenmesiyle yapılan sıfatları a‘dâd-ı vasfiye olarak adlandırır ve şu tanıkları gösterir:

birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci… ilh. gibi. Mehmet Rıfat, sıra sayıları için aded-i vasfî terimini de kullanır ve *birinci sınıf* tanığını gösterir (Kaya, 2016, s. 54, 189).

Ahmet Rasim, Türkçe sayıların sonuna “-ncI” eklenip sıfat görevinde kullanılması durumunu a‘dâd-ı vasfiye olarak adlandırır:

birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci, yirminci, kırkıncı, sekseninci tanıklarında görüldüğü gibi. Farsça a‘dâd-ı vasfiye lisanımızda kullanılmaz. Arapça a‘dâd-ı vasfiye ise ona kadar kullanılır: *evvel (birinci), sâni (ikinci), sâlis (üçüncü), râbi (dördüncü), hâmis*

(beşinci), sâdis (altıncı), sâbi' (yedinci), sâmin (sekizinci), tâsi' (dokuzuncu), âşir (onuncu) (Demirci, 2017a, s. 93).

Ömer Sıtkı, MKLO'da sayı sıfatlarının sonuna "-ncI" eki ilave edilerek bir şeyin mertebe ve derecesini bildiren sıfatları a'dâd-ı vasfiyye olarak ifade eder:

birinci, beşinci, yigirmi beşinci gibi (Denduş, 2019, s. 75).

Raşit, bir şeyin derece ve mertebesini bildirip asıl asıların sonuna "-ncI" eklenmesiyle yapılan sayılara a'dât-ı rütbiyye ismini verir:

birinci, üçüncü, beşinci. İsm-i adetin sonunda hurûf-ı imla (ünlü harf) olursa hurûf-ı imla kaldırılır: *ikinci, yedinci, altıncı* gibi. Arapça sıra sayılarını a'dât-ı rütbiyye-i Arabiyye olarak adlandırır ve *evvel (birinci), sâni (ikinci), sâlis (üçüncü), râbi' (dördüncü), hâmis (beşinci), sâdis (altıncı), sâbi' (yedinci), sâmin (sekizinci), tâsi' (dokuzuncu), 'âşir (onuncu)* tanıklarını gösterir. Farsça a'dât-ı rütbiyyenin lisanımızda kullanılmadığını söyler (Karataş, 2016, s. 131, 135, 141).

Şeyh Vasfi, sıra sayı sıfatları için şu tanıkları kullanır:

beşinci ev, kırkıncı hatve (adım), ellinci sene, sekizinci sıra vb. Bu tamlamalardaki *beşinci, kırkıncı, ellinci, sekizinci* kelimeleri sıfat; ev, hatve, sene, sıra kelimeleri mevsuftur (Taştan, 2009, s. 53-54).

Şeyh Vasfi Efendi, bir şeyin sırasını gösteren ve asıl sayı sıfatının sonuna "-ncI" ilave edilerek meydana gelen kelimeleri aded-i vasfî olarak ifade eder:

beşinci, onuncu gibi. İki, altı, yedi, yirmi, elli sayıları sıra sayı sıfatı haline getirilince sonlarındaki "-I" kaldırılıp *ikinci, altıncı, yedinci, yirminci* şeklinde yazılır. Arapçanın aded-i vasfîsi, Osmanlı lisanında ona kadar kullanılır: *evvel (bir), sânî (iki), sâlis (üçüncü), râbi' (dördüncü), hâmis (beşinci), sâdis (altıncı), sâbi' (yedinci), sâmin (sekizinci), tâsi' (dokuzuncu), âşir (onuncu).* Bu sayılardan sıfat tamlaması meydana getirilir: *bâb-ı sânî (ikinci bölüm), fasl-ı sâdis (altıncı fasıl), kısm-ı râbi' (dördüncü kısım), sınıf-ı sâlis (üçüncü sınıf)* gibi (Toparlı, 2003, s. 29, 32). Erkuş, MYSO'da geçen aded-i vasfîyye terimini "Bir şey'in sırasını gösteren 'aded olub aded-i tabi'nin sonuna "-ncı" ilâve olunarak hâsıl olur" şeklinde ifade eder (2014, s. 70).

Hüseyin Cahit; bahsedilen şahısların ve nesnelerin sırasını, derecesini, mertebesini bildiren sıfatları sıfât-ı adediyye-i rütbiyye terimiyle açıklar:

birinci sokak, ilk mükâfat, yirminci ders gibi. Sıra sayı sıfatlarının tayin ettiği isimler çoğul yapılamaz. Sıfatlar isimlerin yerinde kullanıldıkları zaman çokluk eki alırlar: *birinciler, ikinciler* gibi. Farsça sıfât-ı adediyye-i rütbiyye Türkçede kullanılmaz. Arapça sıfât-ı adediyye-i rütbiyyelerin bazıları lisanımızda kullanılır: *birinci, ilk- evvel (müzekker), ûlâ (müennes); ikinci- sânî (müzekker), sâniye (müennes); üçüncü- sâlis (müzekker), sâlise (müennes); dördüncü- râbi (müzekker), râbia (müennes); beşinci- hâmis (müzekker), hâmise (müennes); altıncı- sâdis (müzekker), sâdise (müennes); yedinci- sâbi (müzekker), sâbia (müennes); sekizinci- sâmin (müzekker), sâmine (müennes); dokuzuncu- tâsi (müzekker), tâsia (müennes); onuncu- âşir (müzekker), âşire (müennes)* gibi. Arapça sıra sayı sıfatları isimden sonra gelir, çoğunlukla Farsça ve nadiren Arapça kurallara göre isimle birlikte bir sıfat tamlaması meydana getirilir: *def'a-i sâniye (ikinci kez), dâire-i sâdise (altıncı daire), cild-i sâlis (üçüncü cilt), bâbü's-sânî (onuncu bölüm)* gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 93-94). Abdalla, TSN'de geçen sıfât-ı adediyye-i rütbiyye terimini şu şekilde izah eder:

"Bahs olunan eşhas ve eşyanın sırasını, derecesini, mertebesini, bildirmeğe hizmet eden sıfata " sıfat-ı adediyye-i rütbiyye" ta'bir olunur: "Birinci sokak, ilk mükâfat, yerminci ders", gibi." (2016, s. 154).

Mithat Sadullah isimlerin sırasını, derecesini bildirip asıl sayı sıfatlarının sonuna "-IncI" eklenmesiyle oluşan sayı sıfatlarını, rütebî sayı sıfatları terimiyle ifade eder ve şu tanıklara yer verir:

birinci sokak, ikinci sınıf, üçüncü ders, beşinci, yedinci, sekizinci (2004, s. 92). Arapça rütebî sayı sıfatlarından lisanımızda kullanılanları belirtir: *evvel (müzekker)- ûlâ (müennes): birinci, sânî (müzekker)- sâniye (müennes): ikinci, sâlis (müzekker)- sâlise (müennes): üçüncü, râbi (müzekker)- râbia (müennes): dördüncü, hâmis (müzekker)- hâmise (müennes): beşinci, sâdis (müzekker)- sâdise (müennes): altıncı, sâbi (müzekker), sâbia (müennes): yedinci, sâmin (müzekker)- sâmine (müennes): sekizinci, tâsi (müzekker)- tâsia (müennes): dokuzuncu, âşir (müzekker), âşire (müennes): onuncu* gibi. Arapça sıra sayı sıfatları, Türkçede Farsça kuralla sıfat tamlaması yapmakta kullanılır: *bâb-ı evvel (birinci kısım), derece-i sâniye (ikinci derece), fasl-ı sâlis (üçüncü bölüm)* vb (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 94-95).

Ahmet Cevat Emre'ye göre sıfât-ı adediyye-i rütbiyye, ismin dâhil olduğu sınıfta kaçıncı olduğunu bildirir. Bu sıfatlara a'dâd-ı vasfiyye de denilir. Asıl sayı sıfatının sonuna "-ncI, -ncU" eklenmesiyle yapılır.

Söz gelimi *birinci nefer, ikinci şakirt (öğrenci), üçüncü satır* vb. A'dâd-ı vasfiyye yalnız olarak da bulunabilir: *"Üç kardeşimden ikisini gördüm, üçüncüsünü de bu hafta göreceğim."* gibi. Ahmet Cevat Emre, Arapça a'dâd-ı vasfiyyenin daha fazla kullanıldığını ifade eder: *evvel- müennesi ûlâ (birinci), sânî (ikinci), sâlis (üçüncü), râbi (dördüncü), hâmis (beşinci), sâdis (altıncı), sâbi (yedinci), sâmin (sekizinci), tâsi (dokuzuncu), âşir (onuncu)* gibi (Sağol vd., 2004, s. 40, 101).

5.2.2.2.3. Kesir Sayı Sıfatı

Selim Sabit, SO'da bir miktarın bazı parçalarını bildiren sayılar için â'dâd-ı kesriyye terimini kullanır. Asıl sayıların sonuna "-de" eki getirildikten sonra bölünmüş miktarı ortaya çıkıp parçalar yine asıl sayıların biriyle ifade edilir:

üçte bir, onda dört, yüzde kırk gibi (Salman, 2008, s. 15). Erkuş, SO'da geçen â'dâd-ı kesriyye terimini "Vâhid-i farz olunân bir mikdarın ba'zı eczâsını işâr iden sayılardır" şeklinde açıklar (2014, s. 69).

Mihri, parçaları gösteren sayıları a'dâd-ı kesriyye şeklinde ifade eder:

Söz gelimi *"Bu karpuzun beşte bir payını ye."* denilirse karpuzu belirli beş parçaya ayırıp "Ancak bir parçasını ye." demektir. Kesir sayı sıfatı, a'dâd-ı asliyyenin sonuna "-dA" ve istenilen cüz'ün miktarının getirilmesiyle yapılır: *yedide iki 2/7, otuzda sekiz 8/30* vb. Mihri, Farsça kesir sayı sıfatları için tevzî'yye terimini kullanıp *çâr-yek (dörtte bir), yegân yegân (birer birer)* tanıklarına yer verir. Mihri, Arapçada a'dâd-ı kesriyye teriminin kullanıldığını belirtir: *sülüs- üçte bir, rub'- dörtte bir, hums- beşte bir, südüs- altıda bir, sebû'- yedide bir, sümün- sekizde bir, tüs'a- dokuzda bir, 'uşr- onda bir* gibi (Atılgan, 2018, s. 157, 234, 287). Abdalla, MSO'da kullanılan a'dâd-ı kesriyyeyi şu şeklide açıklar:

"Cüz-i mü'ayyen gösteren adedlerdir. Mesela, bu karpuzun beşte biri payını ye desem, karpuzu mü'ayyen beş cüz'e taksîm edip ancak bir cüz'ini ye demektir." (2016, s. 79).

Şemsettin Sami, kesir sayı sıfatlarını a'dâd-ı cezriyye olarak adlandırır:

yarım, üçte bir, dörtte bir (çâryek), beşte bir, dörtte üç, beşte iki tanıklarında görüldüğü gibi. Bunların yerine *nısf (yarım), sülüs (üçte bir), rub' (dörtte bir), hums (beşte bir), südüs (altıda bir), sub' (yedide bir), sümün (sekizde bir), tüs (dokuzda bir), uşr-öşr (onda bir), sülüsân (üçte iki)* kelimelerinin de kullanıldığını belirtir (Hamit, 2009, s. 62). Erkuş,

NUST'ta bahsedilen a'dâd-ı cezriyye terimini "Yarım, üçde bir, dördde bir (cahâryek), beşde bir, dördde üç, beşde iki ilh." şeklinde izah eder (2014, s. 69).

Tahir Kenan'a göre a'dâd-ı kesriyye, bir sayının kesir hâlini veya belirli parçasını ifade eder:

yarım, üçte bir, sekizde bir, yüzde yirmi, binde kırk gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 233). Erkuş, KLT'de geçen a'dâd-ı kesriyye terimini "Bir ededin kesir veyâ cüz'i mua'yyenini ifade ider" şeklinde açıklar (2014, s. 68).

Mehmet Rıfat, HLO'da birden küçük miktar beyan eden kesir sayıları için kesriye terimini kullanır:

yarım, üçte bir, dörtte bir, beşte bir tanıklarında görüldüğü gibi. Mehmet Rıfat, kesir sayıları için a'dâd-ı kesriye terimini de kullanır ve *yarım saat* tanığını belirtir (Kaya, 2016, s. 52, 189).

Raşit, asıl sayıların parçalarını bildiren isimleri a'dâd-ı kesriyye olarak ifade eder ve şu tanıkları gösterir:

yarım (buçuk), üçte bir, ikide bir, dörtte üç, sekizde iki, yarım asır, üç buçuk ay gibi. Arapça kesir sayıları için de a'dâd-ı kesriyye terimini kullanır*: nısf (yarım), sülüs (üçte bir), rub (dörtte bir), humus (beşte bir), südüs (altıda bir), seb' (yedide bir), semen (sekizde bir), tıs' (dokuzda bir), aşr (onda bir)* tanıklarında olduğu gibi. Raşit, Farsçadaki a'dâd-ı kesriyye teriminin dilimizde kullanıldığını belirtip *nim (yarım), çeharik (dörtte bir), çarık (çeyrek)* tanıklarını gösterir (Karataş, 2016, s. 125, 134, 140-141).

Şeyh Vasfi Efendi, tam bir sayı olmayıp kısım, parça ifade eden sayılara aded-i kesrî ismini verir. Aded-i kesrînin belli bir miktarın yine belli bir kısmını gösterdiğini ve hangi sayıdan belirli bir kısım alınmışsa o sayıya "-DA" eklenileceğini söyler:

"Tekaüt[85] *aidatı yüzde beş, ma'zulin*[86] *yüzde bir kuruştur. Her surette tekemmül*[87] *edebilmek yüz binde bir adama müyesser*[88] *olur."* (Toparlı, 2003, s. 30). Arapçanın ona kadar aded-i kesrîsi Türkçede kesretle (çoklukla) kullanılır: *nısf (yarım), süls (üçte bir), sülsân (üçte iki), rub' (dörtte bir), hums (beşte bir), süds (altıda bir), süb' (yedide bir),*

[85] Emeklilik.

[86] İşten çıkarılma.

[87] Olgunlaşma, yetkinleşme.

[88] Nasip olma.

sümn (sekizde bir), tüs' (dokuzda bir), öşr (onda bir). Arapça aded-i kesrîsi bazen Türkçenin kesir sayı sıfatıyla birleştirilerek kullanılır: *iki süls, bir süls, üç rub'* gibi (Toparlı, 2003, s. 32). Erkuş, MYSO'da geçen adâd-i kesrîyi "Tam bir 'aded olmayıb kısım, cüz' ifâde iden sayı" olarak ifade eder (2014, s. 68).

Mithat Sadullah kesri ifade eden sayı sıfatlarını kesrî sayı sıfatı olarak isimlendirip Arapça olup lisanımızda kullanılabilen kesir sayı sıfatlarına *nısf (ikide bir), sülüs (üçte bir), sülüsân (üçte iki), rub (dörtte bir), hums (beşte bir), süds (altıda bir), sub (yedide bir), sümn (sekizde bir), tüs (dokuzda bir), uşr (onda bir)* tanıklarını gösterir (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 93-94).

Ahmet Cevat Emre, Arapçada a'dâd-ı kesriyyenin kullanıldığını belirtir:

nısf (yarım), sülüs (üçte bir), rub' (dörtte bir), hums (beşte bir), süds (altıda bir), sub' (yedide bir), sümün (sekizde bir), tüs' (dokuzda bir), öşr (onda bir) tanıklarında görüldüğü gibi (Sağol vd., 2004, s. 101).

5.2.2.2.4. Üleştirme Sayı Sıfatı

Selim Sabit, SO'da bir miktarın denk olan kısımlarını belirten sayılara â'dâd-ı tevzi'yye ismini verir:

dörder, beşer, yedişer gibi. Asıl sayılar ile üleştirme sayılarının sonuna incelerde "-lik/lük", kalınlarda "-lık/-luk" eki eklendiğinde nisbet (münasebet, yakınlık) manası taşır: *beşlik, altılık* gibi (Salman, 2008, s. 15-16). Erkuş, SO'da geçen â'dâd-ı tevzi'yye terimini "Bir mikdarın müsâvât üzre bulunmuş olan kısımlarını iş'âr iden sayılardır" şeklinde açıklar (2014, s. 70).

Halit Ziya, üleştirme sayılarını taksim sayıları olarak adlandırır. Bu sayıların hesap sayılarından hareke (ünlü) ile sonlanmamış olanlarına "-r", hareke ile sonlanmış olanlarına "-şer" eklenmesiyle yapılan sıfatlar olduğunu belirtir:

birer, ikişer, üçer, dörder, on birer, yüz ikişer tanıklarında olduğu gibi (Türkay, 2018, s. 25).

Mihri, miktarı yani ölçüyü beyan eden sayılar için a'dâd-ı tevzi'yye terimini kullanır:

Söz gelimi *"Bunlara üçer kuruş ver."* denildiğinde *"Her birine üç kuruş ver.", "İkişer kuruş veriniz."* denildiğinde *"Her biriniz iki kuruş veriniz."* denilmek istenir. A'dâd-ı

tevzî‘iyye, üleştirme sıfatının sonuna meftuh (üstünlü) bir “-r” ilavesiyle yapılır: *beş- beşer, on-onar, yirmi sekiz- yirmi sekizer, yüz dokuz- yüz dokuzar* vb. Fakat kelimelerin sonunda ى harfi bulunursa “-ş” eklenir: *yedi- yedişer, elli- ellişer* gibi. Dört kelimesinin “-ta”sı da dal’a dönüşerek *dörder* denilir (Atılgan, 2018, s. 156-157). Abdalla, MSO’da geçen a‘dâd-ı tevzi‘yye terimini şöyle izah eder:

“Hangi bir husûsta müsâvât üzere ittihâz edilen mikdârı, yani ölçüyü mübeyyin adedlerdir. Mesela, taksimde bunlara üçer kuruş ver dersem her birine üç kuruş ver demektir” (2016, s. 79).

Şemsettin Sami, üleştirme sıfatlarına a‘dâd-ı tevzi‘yye ismini verir ve asıl sayı sıfatlarının sonu ünlü olmayanlarına “-ar”, “-er” ve sonu ünlü olanlarını da “-şar”, “-şer” eklenmesiyle oluştuğunu söyler:

birer, ikişer, üçer, onar, yirmişer, yüzer, bin beş yüz yetmiş altışar gibi tanıklarında görüldüğü gibi (Hamit, 2009, s. 62). Erkuş, NUST’ta geçen a‘dâd-ı tevzi‘yye terimini “Bunları ‘adâd-ı asliyyenin âhiri harf-i imlânın gayrı olanlarına (-ar, -er) ve âhiri huruf-ı imlâ olanlarına da (-şar,-şer) ‘ilâvesiyle teşekkül iderler.” şeklinde izah eder (2014, s. 70)

Tahir Kenan; a‘dâd-ı tevzî‘yyenin birer miktar tayininden ibaret olup sonunda “-I” bulunan ism-i adedlere “-şAr” ilave edilmesiyle meydana geldiğini dile getirir:

iki- ikişer, üç- üçer, yedi- yedişer, sekiz- sekizer gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 233). Erkuş, KLT’de bahsedilen a‘dâd-ı tevzî‘yye terimiyle ilgili şu ifadeleri kullanır:

“Bir fırkanın beherine mütesâviyen birer mikdâr ta‘yininden ‘ibâret olub, âhirinde “ı” bulunan ism-i ‘adedlere “şar” ‘ilâvesiyle teşekkül ider.” (2014, s. 69).

Mehmet Rıfat, MOS’ta Türkçe isimlerin sonlarına “-r” ilavesiyle yapılan sıfatları a‘dâd-ı tevzî‘iye olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

birer, dörder, sekizer, onar. Türkçe asıl sayı sıfatları, a‘dâd-ı tevzî‘ye yapılacağı zaman belirtilen asıl sayıların sonlarında ى olanlara r’dan (ر) önce bir de ش eklenir: *iki-ikişer, yedi-yedişer, altı- altışar* gibi. Farsça a‘dâd-ı tevzî‘yesindeki *yegân yegân (birer birer)* sözleri de Türkçede kullanılır (Tamkoç, 2013, s. 31-32).

Mehmet Rıfat, HLO’da Türkçe sayılardan sonları ünsüz olanlara “-Ar”, ünlü olanlara “-şAr” eklenerek yapılan sıfatlara a‘dâd-ı tevzî‘iye ismini verir:

birer, üçer, dörder, beşer, sekizer, dokuzar, onar, ikişer, altışar, yedişer gibi. Mehmet Rıfat, üleştirme sayıları için a‘dad-ı tavzî’iye terimini kullanıp *birer aylık* tanığını gösterir (Kaya, 2016, s. 54, 189).

Ömer Sıtkı, MKLO’da sayı sıfatlarının sonu ünlü olanlarına “-r” ünsüz olanlarına “-şEr” eklenmesiyle oluşan sıfatları a‘dâd-ı tevzi‘iye terimiyle ifade eder ve şu tanıkları gösterir:

birer, ikişer (Denduş, 2019, s. 75).

Raşit, bir şeyin eşit olan parçalarını bildiren sayıları a’dât-ı tevzi’iyye olarak adlandırır. A’dât-ı tevzi’iyye, asıl sayıların sonu sakin ise hareke-i resmiyye ile üstünlü okunduktan sonra bir sakin “ra” ilave edilerek yapılır:

birer, üçer, beşer gibi. Sonunda “ye” olan sayı isimlerine ra’dan evvel bir şın ziyade edilir: *ikişer, altışar, yedişer* gibi. Raşit, Farsça a’dât-ı tevzi’iyyenin kullanılmadığını söyler. Yalnız birer birer manasına olan *yegân yegân (birer birer)* lafzının kullanıldığını belirtir (Karataş, 2016, s. 130, 141).

Şeyh Vasfi Efendi; bir miktarın eşit derecede ayrılıp dağıtılmasını bildiren sıfatları, aded-i tevzîî olarak isimlendirir. Asıl sayı sıfatının son harfi meftûh (üstünlü) kılınarak bir “-r” eklenmesiyle oluşur. Son harfi “-I” olan sayılarda “-r”den önce meftûh bir “-ş” eklenir:

bir- birer, beş- beşer, yüz- yüzer, altı- altışar, yedi- yedişer, yirmi- yirmişer. Aded-i tevzîî, takım takım anlamında kullanılacak olursa tekrar edilmesi gerekir: *“İkişer ikişer geliniz.” “Üçer üçer çıkınız.”* tanıklarında görüldüğü gibi. Sonunda bulunan “t” harfi harekelendikçe “d” harfine dönüşmek hususunda isimlerde geçerli olan kural, ism-i adedlerde de geçerlidir. Söz gelimi, dört ism-i adedi harekelendiği hâlde *dördüncü- dörder- dördü- dördün* biçiminde kullanılır. Genellikle sayıların birer isimle münasebeti bulunduğundan hepsi de sıfat olarak değerlendirilir. İsimlerde geçerli olan durum, sayılarda da geçerlidir: *bir- biri, beş- beşi, altı- altıyı, bire-birin, beşe- beşin, altıya- altının* gibi (Toparlı, 2003, s. 30). Farsça olup Osmanlı lisanında kullanılan üleştirme sayı sıfatı da birer birer anlamında olan *yegân yegân* lafzının tekrarından ibarettir: *“Verdiğiniz kitapları yegân yegân nazar-ı mütalaadan geçirdim. Sorulan bahislerin yegân yegân cevaplarını verdim*.” ifadesinde görüldüğü gibi (Toparlı, 2003, s. 33). Erkuş, MYSO’da geçen aded-i tevzi‘î terimini “Bir mikdârın derece’i mütesâviyede ayrılıb dağıtılmasını bildirir.” şeklinde izah eder (2014, s. 69).

Hüseyin Cahit, bir miktarın eşit derecede ayrılmasını bildirmek için kullanılan ve son harfi ünsüz ise “-şAr” eklenen kelimeler için a’dâd-ı tevzîiyye terimine yer verir:

üçer kuruş, dörder sahife, yirmişer para, ikişer okka. A'dâd-ı tevzîiyye tekrarlanmış olarak kullanılırsa sıfatlıktan çıkarak mürekkep bir zarf olurlar: *"İkişer ikişer geldiniz, üçer üçer çıkınız."* ifadesinde görüldüğü gibi. Tekrarlanmadan kullanılmayan a'dâd-ı tevzîiyye zarf olabilir: *"İkişer geliniz, üçer çıkınız."* gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 89-90). Erkuş, TSN'de geçen a'dâd-ı tevzîiyye terimini şu şekilde izah eder:

"Bir mikdârın derce'i mütesâviyyede âyrılmasını bildirmek ârzu olundugı zamân, son harfi savâmitden ise meftuh kılınarak bir (r), savâi'tden ise (şar) 'ilave idilir: Üçer guruş, dörder sahife, yirmişer para, ikişer okka gibi" (2014, s. 70).

Mithat Sadullah delalet ettikleri şeylerin denk kısımlara ayrıldığını göstermeye hizmet edip asıl sayı sıfatlarının sonuna son harfi sessiz ise bu harfi üstünle harekeledikten sonra "-Er", sesliyse "-şEr" eklenerek meydana gelen sıfatlar için tevzîî sayı sıfatları terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

birer, üçer, beşer, yirmişer, yedişer, ellişer. Farsça tevzîî sayı sıfatlarından Türkçede *yegâne yegâne (birer birer)* kelimesi kullanılır (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 93, 95).

Ahmet Cevat Emre; a'dâd-ı tevzîiyyenin madudların birbirine denk kısımlara ayrıldığı ve dağıtıldığı durumlarda sıfât-ı adediyyenin sonuna "-r" veya "-şAr" eklenmesiyle oluştuğunu söyler:

üçer elma, beşer ceviz, altışar fındık gibi (Sağol vd., 2004, s. 40).

5.2.2.3.Belirsizlik Sıfatı

Halit Ziya, belirsizlik sıfatı manasındaki sıfat-ı ibham terimi için şu tanıkları gösterir:

Bir (Tembel olan bir gün olur aç kalır.), falan (falan adam), hangi (Hangi gün geleceksiniz?), ba'zı (Ba'zı çocuk akıllı olur.), ekser[89] *(Ekser adam ilm-i nücûma inanır.), hiç (Hiç kimse yok.), her (Her yiğidin bir yoğurt yemesi vardır.), bütün (Bütün gün yazı yazdı.), ne (Dersinize çalışmamaya sizi ne mecbur etti?), hayli (Hayli vakit var ki sizi görmedim.), kaç (kaç gün), başka (başka şey), diğer (diğer gün), hiçbir (Hiçbir şey yok.), her bir (Her bir şahıs vatan hizmet ile mükelleftir.), bir hayli (Bir hayli zaman oldu.), birkaç (Birkaç saatlik işim var.), bir başka (Bir başka vakit geliniz.), bir diğer (Bir diğer gün görüşelim.)*. Hiç ve her kelimelerinden başka sıfat-ı ibhamlar bazen isim

[89] Pek çok.

hükmüne girebilirler. Söz gelimi *birimiz, hangimiz, bazımız, ekserimiz (pek çoğumuz)* gibi (Türkay, 2018, s. 25-26).

Hüseyin Cahit; belirsiz bir biçimde isimleri tayin eden sıfatları, sıfât-ı mübheme terimiyle ifade eder:

hiç, hiçbir, bazı, birçok, hangi, filan, her, başka, diğer, sâir (başka, diğer), aynı, birkaç, herhangi, nice, öyle, böyle, şöyle, bir, öyle bir, böyle bir, şöyle bir, hayli, çend (birkaç), bütün, tekmil (bütün) tanıklarında görüldüğü gibi. Hiç, hiçbir, birçok, herhangi, filan, her, birkaç, bir, öyle bir, hayli, çend sıfatlarından sonra gelen isimlerin çoğul yapılması uygun değildir: *hiç kimse, hiçbir kitap, birçok para, herhangi defter, filan adam, her çocuk, birkaç kuruş, öyle bir tekdir (öyle bir azarlama), hayli himmet (çok çaba), çend def'a (birkaç kez)* gibi. Bazı, diğer, başka, aynı, öyle, nice, bütün, tekmil sıfatlarından sonra gelen isimlerin duruma göre çoğul yapılması uygundur: *bazı adamlar, başka mektepler, aynı lakırdılar, öyle kitaplar, nice kimseler, bütün evler, tekmil caddeler* gibi. Bütün kelimesi bazen sıfât-ı vasfiyye (niteleme sıfatı), bazen de sıfât-ı mübheme olur. "Her kısmı tamam", "hiçbir tarafında noksan bulunmayan" manasını ifade ettiği zaman sıfât-ı vasfiyye olur. *"Bütün bir elma" veya "bir bütün elma"* gibi ki hiçbir tarafı yenmemiş, her kısmı tam bir elma demektir. Fakat genellik ve bütünlük anlamı olduğu zaman sıfât-ı mübhemeden olur: *"Bu sene bütün elmalar kurtludur."* ifadesinde yarım elmalar kurtsuz da tam elmalar kurtludur manası ifade etmez, yetişen elmaların hepsi kastedilir. Tekmil kelimesi bütün anlamı ifade ettiğinde belirsizlik sıfatı olur: *"Bu sene tekmil elmalar kurtludur."* gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 94-95). Hüseyin Cahit, "bir" kelimesinin bazen sayı sıfatı bazen de sıfât-ı mübheme olduğunu söyler. Söz gelimi "Kaç bahçeniz var?" sorusuna verilen "Bir bahçem var." cevabındaki "bir" sıfatı miktar, sayı belirttiği için sayı sıfatıdır. Fakat "Bugün bir bahçe gördüm, gayet muntazam idi" ibaresindeki "bir" sıfatı bu amaca hizmet etmeyip belirsiz surette kullanıldığı için sıfât-ı mübhemedir (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 91). Abdalla, TSN'de bahsedilen sıfât-ı mübheme terimi için "Umûmiyet fikrini ilavesiyle yanı mübhem bir sûrette isimleri ta'yin eden sıfatlara "sıfat-ı mübheme" derler: Hiç, hiçbir, ba'zı, birçok, filan, herhangi, bütün, nice ilh." ifadelerini kullanır (2016, s. 155). Erkuş, TSN'de belirsizlik sıfatları anlamına geldiğini belirttiği sıfat-ı mübhemeyi, "Umumiyet fikrinin 'ilâvesiyle ya'ni mübhem bir suretde isimleri ta'yin iden sıfatlar" şeklinde izah eder (2014, s. 151).

Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip, müphem sıfatlar terimini kullanıp bu terimi, bir ismi belirsiz biçimde tayin etmek için o ismin önüne getirilen *her, bazı, bütün* gibi kelimeler olarak ifade eder:

Her adam, bazı çocuk, bütün sınıf gibi tanıklara yer verir (Karaörs, 2018, s. 21).

Mithat Sadullah isimleri belirsiz bir surette bildiren sıfatları mübhem sıfatlar olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

bütün, tekmil (bütün), hiç, hiçbir, birçok, her, bir, başka, bazı, diğer, sâir (başka, diğer), birkaç, aynı, hangi, herhangi, öyle, böyle, şöyle, nice, öyle bir, hayli, birtakım, nasıl, kaç gibi. Bütün, bazı, aynı, öyle, nice, diğer, başka sıfatlarından sonra isimler icap ettiği zaman cemlenebilir: *bütün insanlar, bazı çocuklar, diğer kimseler, öyle sözler* gibi. Her, herhangi, hangi, hiç, birkaç, bir, öyle bir sıfatlarından sonra gelen kelimelerin sonuna çokluk eki getirilmez: her mektepler, hiçbir fikirler, herhangi kitaplar denilmez. Bütün kelimesi noksansız görevinde kullanılırsa "vasıf sıfatı", belirsiz bir anlam ifade ederse "mübhem sıfat" olur. Söz gelimi "bütün bir portakal", noksansız anlam ifade ettiğinden vasıf sıfatı; *bütün çocuklar*, belirsiz bir surette çocukları bildirdiğinden mübhem sıfatıdır. "Bir" kelimesi sayı ve miktar bildirirse aslî sayı sıfatıdır: "Benim bir kalemim var." ifadesinde görüldüğü gibi. Eğer sayı ve miktar beyan etmeyip bir kelimeyi belirsiz bir biçimde tayin ederse mübhem sıfat olur: *"Onu bir gün köprüde görmüştüm."* gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 96).

Ahmet Cevat Emre, belirsizlik sıfatını sıfât-ı mübheme olarak adlandırır. Sıfât-ı mübheme, isimlere belirsizlik anlamı veren kelimelerdir. Bunlara mübhemât ismi de verilir:

Söz gelimi *hiçbir, hangi, herhangi bir, nasıl, başka, diğer, sâir (başka, diğer), öyle, böyle, şöyle, öyle bir, böyle bir, şöyle bir, birçok, ba'zı, birtakım, birkaç, kaç, her, filân, aynı, bütün, tekmil (bütün), umum (tüm), nice, hayli, çend (birkaç).* Bir miktarı belli etmek için kullanılırsa asıl sayı hükmündedir: "Bu bastonu bir liraya aldım."; "Bir bahçem var." gibi. "Herhangi bir" anlamına geldiği zaman belirsizlik sıfatı meydana gelir, o hâlde edât-ı tenkîr adını da alır: *"Bir gün size gelmek istiyorum."* ifadesinde görüldüğü gibi. *"Tekmil (bütün), umum (tüm), bütün"* kelimeleri, cem halinde bir isim veya topluluk adı ile beraber oldukları zaman belirsizlik sıfatı olurlar: *tekmil insanlar, umum ev halkı, bütün kuşlar* (Sağol vd., 2004, s. 40-41). Sağol, LOSN'de sıfât-ı mübheme teriminin kullanıldığını belirtir (1987, s. 22).

5.2.2.4. Soru Sıfatı

Hüseyin Cahit, belirsizlik sıfatı olarak kabul ettiği "hangi" kelimesinin genellikle istifham için kullanıldığını ve buna sıfât-ı istifhâmiyye denildiğini dile getirir:

"Hangi gün gideceksiniz?" ifadesinde görüldüğü gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 94). Erkuş, TSN'de geçen sıfât-ı istifhâmiyyeyi şu şekilde açıklar: "Hângi ekseriyâ istifhâm için kullânılır. O vakit buna "sıfât-ı istifhâmiyye" dinir" (2014, s. 149).

Ahmet Cevat Emre, belirsizlik sıfatına tanık olarak gösterdiği "hangi, nasıl, kaç" kelimelerinin soru sorma amaçlı kullanıldığında sıfât-ı istifhâmiyye adını aldığını belirtir:

"Hangi kitabı okudunuz?", "Bu nasıl resim?", "Kaç insan geldi?" gibi (Sağol vd., 2004, s. 41).

5.2.3. İyelik Grubu Sıfatı

Halit Ziya, sıfat-ı temellük[90] terimini kullanıp şu tanıklara yer verir:

benim kitabım, senin kitabın, onun kitabı, bizim kitabımız, sizin kitabınız, onların kitapları. Bu isimlerin gerçekte isim tamlaması olsalar da başka surete girdiğini belirtir. Onun, onların sıfat-ı temellüklerinin önlerindeki isimler hareke (ünlü) ile sonlanmışsalar sonlarına "-I" yerine "-sI" getirilir: *onun abâsı, onların kapısı* gibi. Su kelimesinin sonuna istisna olarak "-yu" getirilir: *onun suyu* gibi. Sıfat-ı temellüklerinin önlerindeki isimlerin son on altı harfleri bitişik kabul edilmeyen harflerdense sonlarına getirilen harflerin önüne bir "-I" ziyade edilir: *evimiz, eviniz* gibi. Bir şeye malikiyette birkaç kişi müşterek olsalar sıfat-ı temellüklerin isimleri tekil olarak kullanılır. Söz gelimi, birkaç kişinin bir kitabı olursa *onların kitabı, bizim kitabımız, sizin kitabınız* denilir. Fakat herkesin birer veya daha fazla kitabı varsa *onların kitapları, bizim kitaplarımız, sizin kitaplarınız* demek gerekir. Eşitliği bildirilecek iki şeyin ikincisi "ben, sen, o, biz, siz" zamirleri ise bu zamirler, sıfat-ı temellük biçimine dönüşmüş olurlar: *benim kadar, senin kadar, onun kadar, bizim kadar* gibi (Türkay, 2018, s. 23-24, 27).

[90] KLT'de sıfat olarak belirtilen bu tür, kelime grubu bakımından kişi zamirden oluşmuş birer isim tamlamasıdır.

5.2.4. Alet İsmi

Tahir Kenan; bazı Türkçe mastarların "-mAk" eki çıkarılarak yerine ince ünlülerde "-gi" veya "-gü", kalın ünlülerde "-gı" veya "-gu" eklenmesiyle oluşan ism-i âlet terimine yer verir.

Söz gelimi *süzmek: süzgü= süzgi, çalmak: çalgı, burmak: burgı= burgu* gibi. Ayrıca bazı isimlere ince ünlülerde "-lik" kalın ünlülerde "-lık" eklenmesiyle de ism-i âlet olacağından söz eder: *göz: gözlük, tuz: tuzluk* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 241). Erkuş, KLT'de adı geçen ism-i âleti "Ba'zı Türkçe mastarların madde-i a'rıziyyesi hafz olunarak yerine – hafiflerde "-gi" veyâ "-gü", sakillerde "-gı" veya "-gu" ilâvesiyle ism-i âlet olur." şeklinde ifade eder (2014, s. 105).

Ahmet Cevat Emre, Arapçada alete delalet eden sigâları ism-i âlet olarak adlandırıp bunların bazen Osmanlı lisanında kullanıldığından söz eder:

mihekk (mihenk taşı), mıstar (cetvel, sıvacıların bir aleti), miftâh (anahtar), mızrak (ucu sivri uzun saplı savaş aleti), mîzâb (oluk, su yolu), mîzân (terazi), mirvaha (yelpaze), mikatta (üzerinde kalem kesmeye yarayan alet), mirât (ayna) gibi (Sağol vd., 2004, s. 86).

5.2.5. Zaman ve Yer İsmi

Tahir Kenan, ism-i zamân[91] terimini kullanıp bu terimi; *bugün, yarın, sabahleyin, öğleyin, akşamleyin, yazın, kışın* gibi zaman bildiren isimler olarak ifade eder. Arapçada *"leylen, nehâren"* gibi tenvinli (kelimenin sonunu -en, -in, -ün diye okuma) isimler, ism-i zamân olarak Türkçede yer alsa da kullanımı sınırlıdır. Farsçada "-gah =geh, sitân" ekleriyle yapılan ism-i zamânlar da bazen dilimizde kullanılır: *seher-gâh= seher-geh (seher vakti), tâb-istân (yazın)* gibi. Tahir Kenan, ismin sonuna "-lık", "-lik" eklenmesiyle oluşan kelimeleri ism-i mekân olarak adlandırır: *odun- odunluk, kömür- kömürlük, yük- yüklük, koru- koruluk, araba- arabalık* gibi. Arapçadaki *matbaa, mekteb* gibi bazı kelimeler lisanımızda yer ismi olarak kullanılmıştır. Farsçada "-dan, -zâr, -sâr, -sitân, -gâh, -gede" eklerinden birinin eklenmesiyle bazı isimler yer ismi olurlar. Söz gelimi *cüz-dân (para çantası), çemen-zâr (çimenlik), gül-zâr (gül bahçesi), şah-zâr (ağaçlık, koruluk), Afgân-istân, küh-istân (dağlık yer), ticâret-gâh, mey-kede (meyhane), mâtem-kede* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 242). Erkuş, ism-i mekân terimini "Âhirine "lık=lik" 'ilâvesiyle bir

[91] Bu terimin tanıkları günümüzde zarfa karşılık gelmektedir.

mekân ifâde iden kelimeler"; ism-i zamân terimini de "Bugün, yarın, sabâhleyin, öğleyin, akşâmleyin, geçeleyin, yazın, kışın" gibi zamân ifâde ,den isimler – ki bir kâi'de'i muttarideye tevfikan teşkil idilemiyor – "ism-i zamân" a'dâdandırlar." şeklinde açıklar (2014, s. 111, 116).

Ahmet Cevat Emre, Arapçada zaman ve mekân bildiren sigâları ism-i zaman ve ism-i mekân şeklinde adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

makber, makam, mezar, mevâ (mesken), makarr (karar yeri), meclis, mebit (gecelenecek yer), meferr (kaçılacak, firar edilecek yer), matbaa, memlaha (tuz çıkarılan yer), mesafe, mecelle (Sağol vd., 2004, s. 85-86).

5.2.6. Sıfat Tamlaması

Selim Sabit, NO'da Türkçe, Farsça veya Arapça isimlerin önüne sıfat ilave edilmesiyle yapılan tamlamalara terkîb-i tavsîfî-i Türkî ismini verir ve şu tanıkları gösterir:

yazılmış kitab, güzel mekteb, ma'lûmâtlı hoca. Yazılmış, güzel ve ma'lûmatlı lafızları sıfat; kitab, mekteb, hoca kelimeleri de takyîd ve tavsîf itmiş olduklarından terâkîb-i mezkûre "tavsîfî" kâbilinden olmuş olur (Dağdelen, 2013, s. 45). Yiğit, NO'da geçen terkîb-i tavsif-i Türkî terimini şu şekilde açıklar:

> Esmâ-yı Türkiyye veya Fârisiyye ve-yâhûd Arabiyyenin evvellerine birtakım sıfatlar ziyâdesiyle yapılan mürekkeblerdir ki cüz'i evvele (sıfat) ve cüz'i sânîye (mevsûf) ta'bîr olunub sıfatlar dâimâ mevsûfdan evvel getirilür. (Yazılmış kitab, güzel mekteb, ma'lûmâtlı havâce) gibi.
>
> Nitekim misâl-i mezkûrda vâki' (yazılmış, güzel ve ma'lûmâtlı) (40) lâfzları sıfat olup "kitab, mekteb ve hoca" lafızları takyîd ve tavsîf itmiş olduklarından terâkîb-i mezkûre (tavsîfî) kâbilinden olmuş olur (1994, s. 45).

Koç, SO'da sıfat tamlaması için terkîb-i tavsîfî teriminin yer aldığını belirtir (1994, s. 95).

Mihri, sıfat tamlamasını terkîb-i vasfî şeklinde belirtir. *Sıcak su, ak sakal, uzun yol, büyük konak* tanıklarına yer verir (Atılgan, 2018, s. 160).

Tahir Kenan, sıfat tamlamasını terkîb-i vasfî olarak adlandırır. İki isim, tamlanan ve tamlayandan oluşan bir isim tamlaması teşkil ettiği gibi sıfat ile tamlanandan oluşan bir sıfat tamlaması da meydana gelir:

güzel söz, büyük adam vb (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 244). Sıfatın tavsif ettiği diğer isme mevsûf (tamlanan, nitelenen) denir. Türkçede isim tamlamasının, muzâfun-ileyhin (tamlayan) muzâftan (tamlanan) önce gelmesi durumu sıfatın tamlananın önüne geçmesi

gibidir: *Kırmızı kitap* tamlamasında "kırmızı" sıfat, "kitap" kelimesi mevsûftur. Sıfatlar mana sebebiyle ikiye ayrılır: vasf-ı zâti, vasf-ı sebebi. Vasf-ı zâti, doğrudan doğruya tamlanan üzerinde etkili olandır: *sarı kız*. Vasf-ı sebebi, dolaylı olarak tamlanana mensup olanlardan birine yönelik olandır: *uzun boylu efendi*. Türkçede tamlanan cem ise sıfat tekil kalır: *küçük beyler, şecî (cesur) neferler* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 231).

Mehmet Rıfat; HLO'da bir sıfatla bir isimden oluşan sıfat tamlamasını, terkîb-i takyîdî olarak açıklar. Bir sıfat, bir ismi doğrudan doğruya vasfederse terkîb-i tasvîfî (sıfat tamlaması); bir sıfat, bir isimle birleşip de ikisi birlikte son bir ismi nitelerse vasf-ı terkîbî (birleşik sıfat) olur. Terkîb-i tasvîfîlerde sıfatın vasfettiği (niteliediği) isme mevsûf denir. Türkçe terkîb-i tasvîfîlerde sıfat mevsûftan önce gelir. İsim tamlamalarında olduğu gibi terkîb-i tasvîfîlerde de Arapça ve Farsça isimler bulunur. Sıfat ve mevsufun her ikisi Arapça veya Farsça ya da biri Arapça biri Türkçe olabilir:

güzel göz (ikisi de Türkçe), sarı saç (ikisi de Türkçe); mâhir (maharetli) kâtib (ikisi de Arapça), mükemmel kâtib (ikisi de Arapça); bâlâ hâne (yüksek ev), hoş çeşme (ikisi de Farsça); müferrih[92] *(iç açıcı) hâne*[93]*, tüvânâ*[94] *(güçlü, kuvvetli) hayvan*[95] *(biri Arapça biri Farsça); mağmum*[96] *(gamlı, kederli) bulut*[97]*, güzel*[98] *hava*[99] *(biri Arapça biri Türkçe); bâlâ*[100] *(yüksek) köşk*[101]*, yüksek*[102] *hâne*[103] *(biri Farsça biri Türkçe).* Çokluk eki terkîbin sonuna gelirse sıfatın cemi mümkün değildir. *Güzel gözler, siyah câmeler, al fesler* denilip güzeller göz, siyahlar câme (giysi), allar fes, güzeller gözler, siyahlar câmeler, allar fesler denilmez. Terkîb-i tasvîfîler tamlayan ve tamlanan oldukları gibi zamir de alabilir: *fîlanın*

[92] Arapça bir kelimedir.

[93]Farsça bir kelimedir.

[94]Farsça bir kelimedir.

[95] Arapça bir kelimedir.

[96] Arapça bir kelimedir.

[97] Türkçe bir kelimedir.

[98] Türkçe bir kelimedir.

[99] Arapça bir kelimedir.

[100]Farsça bir kelimedir. "Bâlâ köşk" tamlamasının biri Arapça biri Türkçe diye belirtilmiştir fakat her iki kelime de Farsçadır.

[101]Farsça bir kelimedir.

[102] Türkçe bir kelimedir.

[103]Farsça bir kelimedir.

(güzel gözü), (beyaz kolun) dirseği, (orta parmağın) tırnağı, (âlim adamın) (câhil çocuğu) gibi (Kaya, 2016, s. 188-190).

Ömer Sıtkı, KLO'da sıfat ve mevsufun terkibinden terkîb-i vasfînin meydana geldiğini dile getirir. Osmanlı lisanında terkîb-i vasfî, Türkçe ve Farsça kuralla olur. Türkçe usulle sıfat önce, mevsûf sonra gelir: *müferrih yalı (ferahlık veren, iç açıcı yalı), yüksek kâşâne (yüksek ev), güzel hâne, siyah fes, kâmil insan, bed hûy, za'if vücûd* gibi. Farsça usulle mevsûf önce, sıfat sonra gelir ve sonu kesreli okunur: *ömr-i azîz (değerli olan ömür), şân-ı celil (büyük şan), rûz-ı mübarek (mübarek gün), kaşâne-i bâlâ (yüksek köşk)* gibi (Aytar, 2019, s. 27).

Ahmet Rasim, sıfat ile mevsufun (tamlananın, nitelenenin) bir yerde olduğu tamlamayı terkîb-i tavsîfî olarak ifade eder:

güzel hane, iyi kitap, kısa sandalye tanıklarında görüldüğü gibi (Demirci, 2017a, s. 96). Abdalla, ANTLO'da geçen terkîb-i tavsîfî terimi için "sıfat ile mevsûf bir yerde olursa öyle terkîbe "terkîb-i tavsîfî" denir: "Güzel hane, iyi kitab, kısa sandalye", gibi." ifadelerini kullanır (2016, s. 109).

Şeyh Vasfi, Türkçe sıfat tamlamaları için Türkçe terkîb-i tavsîfî terimini kullanıp sıfatın önce, mevsûfun sonra geldiğini söyler:

Güzel (sıfat) ev (mevsûf) tanığına yer verir. Türkçe sıfat tamlamalarında mevsûf cem olsa da sıfatın müfred olduğunu söyler: *büyük adamlar, küçük çocuklar* gibi. Mevsûfları düşmüş olan sıfatlar cemlenirler: zenginler, züğürtler. Bunlar *zengin adamlar, züğürt kimseler* takdirindedir. Türkçe tamlamalarda sıfat ve mevsûftan her ikisi Türkçe, Arapça, Farsça olabileceği gibi bunlardan biri Türkçe diğeri Arapça veya Farsça olabilir: *güzel köşk*[104], *siyah*[105] *renk*[106], *keskin kalem*[107], *zeki*[108] *çocuk, berceste*[109]*mısra*[110], *kırmızı*[111]

[104]Farsça bir kelimedir.

[105]Farsça bir kelimedir.

[106]Farsça bir kelimedir.

[107] Arapça bir kelimedir

[108] Arapça bir kelimedir.

[109] Farsça bir kelimedir.

[110] Arapça bir kelimedir.

[111] Arapça bir kelimedir.

gül[112]*, dilgüşâ*[113] *(iç açıcı) söz* gibi. Tamlamalarda muzâf ve muzâfûn ileyh olurlar. *Konağın merdivenli kapusı, büyük ağacın gölgesi* tamlamalarında konağın muzâfûn ileyh, merdivenli kapusı muzâftır. Bu terkiplerde asıl muzâfûn ileyh konak ve ağaç kelimeleri, muzâf da kapu ve gölge lafızlarıdır. Mâziyi nâkli, muzâri veya müstakbelin müfred-i gaipleri bazen birer mevsufa sıfat olarak kullanılırlar: *solmuş çiçek, yanar dağ, gelecek sene* gibi (Taştan, 2009, s. 40-42).

Şeyh Vasfi Efendi, sıfat tamlaması için terkîb-i tavsîfî terimini kullanır. Türkçe kuralla yapılan terkîb-i tavsîfîlerde sıfat önce, mevsuf sonra gelir. Sıfat ve mevsuftan her ikisi Türkçe, Farşça, Arapça olabileceği gibi biri Türkçe, diğeri Farsça veya Arapça olabilir: *pembe*[114] *gül*[115]*, âlim*[116] *adam*[117]*, hünerver*[118] *kimse*[119]*, zeki*[120] *çocuk*[121]. Türkçe sıfat tamlamalarında mevsuf cem olsa da sıfat müfret olarak kalır: *kırmızı güller, akıllı çocuklar* gibi (Toparlı, 2003, s. 27).

Hüseyin Cahit, sıfat tamlamasını terkîb-i vasfî olarak adlandırır. Sıfatlar isimle birlikte bulunur ve bu isme mevsûf denir. Sıfat ile mevsufun her ikisine birden de terkîb-i vasfî denilir. Bazen mevsûf kaldırılarak sıfat yerine geçer. Bu durumda sıfatın cemlenmesi mümkündür:

iyiler (iyi adamlar), fenalar (fena adamlar) gibi. Sıfatla ismin her ikisi de Arapça veya Farsça yahut biri Arapça diğeri Farsça olsa bile bunları Türkçe kuralla kullanmak caizdir: *vâsi bağ (geniş bağ), rengîn gazel (hoş gazel), fasih cümle (düzgün, güzel cümle)* vb (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 74). Erkuş, TSN'de bahsedilen terkîb-i vasfîyi "Sıfat ile mevsufun her ikisine birden "terkib-i vasfi" ta'bir idilir." şeklinde izah eder (2014, s. 164).

Mithat Sadullah sıfat ile mevsuftan meydana gelen tamlamayı tavsîfî terkip olarak adlandırır:

---

[112] Farsça bir kelimedir.

[113] Farsça bir kelimedir.

[114] Farsça bir kelimedir.

[115] Farsça bir kelimedir.

[116]Arapça bir kelimedir.

[117]Arapça bir kelimedir.

[118] Farsça bir kelimedir.

[119] Türkçe bir kelimedir.

[120]Arapça bir kelimedir.

[121] Türkçe bir kelimedir.

güzel bahçe, büyük ev, iyi adam gibi. Sıfatın belirttiği ve nitelediği isim mevsûftur. "Güzel ev" dediğimizde güzel sıfat, ev mensûf, ikisi birden tavsîfî terkiptir. Başka lisanlardan alınan kelimelerle de Türkçe kuralla sıfat tamlamaları yapılabilir: *vâsi*[122] *bahçe*[123] *(geniş bahçe), ulvî*[124] *fikir*[125] *(yüce düşünce), faâl*[126] *çocuk*[127] *(çalışkan çocuk), hâzık*[128] *doktor*[129] *(işinin ehli doktor)* gibi. Bazı sıfatlar daima isim görevinde kullanılır: *sütçü, ekmekçi, kitapçı, bakkal, muallim, mektup…ilh.* gibi. Sıfatlar bazen mevsûfsuz söylenir, o zaman sıfat mevsufun görevinde olur: *"Köprüden geçerken bir âmâya rast geldim." cümlesinde "âmâ", "bir âmâ adam"* demektir. Türkçede mevsûf ile beraber söylenen sıfatların mevsufları cemlenebilir, sıfat ise cemlenemez. Söz gelimi *çalışkan çocuk- çalışan çocuklar* denir, çalışkanlar çocuklar denilmez. Mevsûf kaldırılarak sıfat onun yerine geçtiği zaman sıfatın çoğul yapılması mümkündür. "Küçükler, büyüklere hürmet etmelidir." cümlesinde küçükler kelimesi küçük kimseler; büyükler kelimesi de büyük adamlar makamındadır. Efendi, bey, paşa, ağa, usta, reis, kaptan gibi birer unvan belirten ve sıfat olan birtakım kelimeler mevsuftan sonra getirilir: *Ahmet Efendi, Mehmet Bey, Hasan Paşa, Hüseyin Kaptan* gibi. Bunlardan bazıları mevsuftan önce veya sonra gelebilir: *Usta Ali, Ali Usta, Hoca Hüseyin, Hüseyin Hoca, Molla Hasan, Hasan Molla* gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 63-64).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de medlulü keyfiyete (cinse, niteliğe) sahip olan ismin mevsuf adını aldığını söyler:

Söz gelimi *güzel bahçe, kısa direk, köse insan* tamlamalarında güzellik keyfiyetinin sahibi bahçe; kısalık keyfiyetinin sahibi direk; köselik keyfiyetinin sahibi insan olduğundan bahçe, direk, insan isimleri birer mevsuftur. Türkçede sıfatlar mevsuflarla beraber oldukları zaman bunlardan önce gelir fakat her zaman mevsuflarla beraber olmazlar, o zaman mevsuf görevindedir: "Köseyi gördüm.", "Sokaktan bir topal geçiyordu.", "Büyüklerin sözünü dinlemeli." gibi. Tamlananın tasrifine (çekimine) ihtiyaç bırakmayan

[122]Arapça bir kelimedir.

[123] Farsça bir kelimedir.

[124]Arapça bir kelimedir.

[125]Arapça bir kelimedir.

[126]Arapça bir kelimedir.

[127] Türkçe bir kelimedir.

[128]Arapça bir kelimedir.

[129] Fransızcadan alınmış ecnebi kelimedir.

sıfatlar isim derecesindedirler: bakkal, sütçü, köse, muallim, zâbit (subay), mektup, cami. Fakat bu kelimeler bir mevsufla beraber geldikleri takdirde tamamıyla sıfat olurlar: *Köse Mehmet, Sütçü Ali Ağa, Muallim Hüseyin Efendi.* Mevsuf makamındaki sıfatlar cemlenirler: büyükler, zenginler, muallimler. Bazı sıfatlar tamlanansız zikredilerek ism-i mana derecesinde olurlar: "Sıcağa tahammül edemem.", "Bu sene soğuk pek şiddetli gidiyor." gibi. Birer unvanı gösteren (efendi, bey, ağa, reis, kaptan, hanım, şah) kelimeler sıfat görevindeyse mevsuftan sonra bulunur: *Ahmet Efendi, Hasan Bey, Ali Ağa, Derviş Paşa, Pîrî Reis, Salih Kaptan, Fâtıma Sultan, Mehmet Ali Şah*. Bu makamdaki ecnebi kelimeler ise isimden önce getirilir: *Mösyö Pol, Madam Mari, Matmazel Jüli, Kont S., Prens S.* (Sağol vd., 2004, s. 33-34). Ahmet Cevat Emre, tamlama için izafet terimini kullanır. Tamlayan vazifesinde olan kelimenin "-In/-Un"dan başka eklerle sıfata bağlanmasıyla oluşan kelime mütemmimdir: *insanlara fâideli, kötülükten mücteni*p gibi. Sıfat ile mütemmim, ikisi birden sıfat-ı mürekkebe derecesindedir. İsimlerin izafeti sıfat manası verebilir: *insaniyet hâdimi (hizmetkârı), millet haini* gibi. Tamlanan olan sıfat, isim görevinde kullanılırsa izâfet-i hakîkiyye olur: *memleketin ulu*l*arı, köyün muhtarları* gibi (Sağol vd., 2004, s. 124-125). Ahmet Cevat Emre, sıfatla mevsûfundan meydana gelen tamlamalar için terkîb-i tavsîfî terimini kullanır. Türkçede sıfat önce, mevsûf sonra gelir: *büyük ağaç, alçak ev* gibi (Sağol vd., 2004, s. 137). Sağol, LOSN'de izâfet, terkîbi izafî, muzâf ve muzâfun ileyh, izafet-i Farisiyye, izafet-i Arabiyye, terkîb-i tavsîfî terimlerinin kullanıldığını belirtir (1987, s. 24-25).

5.2.6.1. Farsça Sıfat Tamlaması

Selim Sabit, NO'da Farsça sıfat tamlamasını terkîb-i tavsîfî-i Fârisî terimiyle karşılar. Bu tamlamalar iki kelimesi Farsça veya biri Farsça diğeri Arapça olan mürekkeblerdir. Birinci kısma mevsûf, ikinci kısma sıfat denilip mevsufların sonu daima meksûr (esre ile -ı, -i ünlüsü ile okunan harf) okunur:

baht-ı siyâh, tab'ı nâzik, mâh-ı münîr (nurlandıran ay) gibi. Baht, tab', mâh kelimeleri mevsûf; *siyâh, nâzik, münîr* kelimeleri de sıfat olduklarından Farsça sıfat tamlaması kabul edilir (Dağdelen, 2013, s. 46). Yiğit, NO'da terkîb-i tavsif-i Fârsî terimini şu şekilde ifade eder:

> İki lafzı Fârsî veyâhûd biri Fârsî diğeri Arabî olarak iki lafızdan teşkil iden mürekkeblerdir ki cüz'i evvele (mevsûf) ve cüz'-i sânîye (sıfat) dinülüb mevsûfların ahiri izâfet sûretleri gibi dâimâ meksûr okunur. Misâl (baht-ı siyâh, tab'-ı nâzik, mâh-ı münîr) gibi.

> Nitekim misâl-i mezkûrda vâki‘ (baht, tab‘ ve mâh) lafızları mevsûf ve (siyâh, nâzik ve münîr) lafzıları dâhî sıfat olduklarından terâkib-i mezkûre tavsîfî-i Fârsî kabilinden olmuş olur (2015, s. 65-66).

Şemsettin Sami, Farsça kurallara göre oluşturulmuş sıfat tamlaması için tavsif-i Farisî terimini kullanır. Sıfat ile mevsufun ikisi de Arapça veya Farsça olduğunda bazen Farsça kaidelerle oluşur:

devlet-i âliyye, asâkir-i şâhâne, câmi’-i şerif , bende-i dîrîne gibi (Hamit, 2009, s. 61).

Tahir Kenan, terkîb-i vasfî-i Fârisî terimini kullanır ve Farsça kurallara göre terkîb-i vasfî oluşması için ya kelimelerin ikisinin Arapça veya Farsça ya da birinin Arapça diğerinin Farsça olması gerektiğini dile getirir:

hâme-i yerâa (yontulmamış kalem), hayâl-i muhâl (imkânsız hayal), rivâyât-ı garibe (garip söylentiler), hikâyât-ı acibe (şaşılacak hikâye), reh-i râst (doğru yol), elsine-i şarkiyye (doğu dilleri) gibi. Bir sıfat tamlamasının her iki kelimesi Arapça olursa sıfatla mevsûf uyumu şarttır. Mevsuf müzekker ise sıfat müzekker, mevsûf müennes veya cem ise tamlanan müennes olmalıdır: *hâl-i tabîî, ahlâk-ı mezmûme (kötü huy), efkâr-ı sâkıba (parlak düşünceler), hissiyât-ı rakîka (ince, hassas hisler), âdât-ı bâtıla (batıl âdetler)* vb (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 245).

Ahmet Rasim, Farsça kuralla yapılan sıfat tamlamalarında, mevsûfun sonu esreli kılınarak sıfatın önüne getirildiğini belirtir. Söz gelimi; yol anlamında olan râh ve doğru manasında olan râst kelimeleri, terkîb-i tavsîfî olarak birbirleriyle tamlama kurulması gerekse *râh-ı râst (doğru yol)* denilir. Eğer mevsûfun sonunda ه veya ی varsa bir hemze veya و varsa ی eklenir: Söz gelimi, köle anlamında olan bende kelimesiyle eski manasındaki kâdim kelimesi sıfat tamlaması hâline getirilecek olursa *bende-i kâdim (eski köle),* sürâhî ile memlü (dolu) kelimesinin vasf-ı terkîbi *sürâhî-yi memlü*, desti anlamında olan sebû ile boş manasında olan tehî kelimesinin terkîbi *sebû-yı tehî (boş su kabı),* bina kelimesiyle sağlam anlamında olan muhkem kelimesinin terkîbi *binâ-yı muhkem (sağlam bina)* olur. Farsça sıfat tamlamalarına verilen diğer tanıklar da şunlardır: *vâli-i âdil (adaletli vali), bende-i sâdık (sadık köle), yâr-ı vefâdar (vefalı dost), dil-i âzerde (kırık gönül), rû-yı hûb (güzel yüz), cefâ-yı şedîd (şiddetli cefa), ezâ-yı nâ-hak (haksız sıkıntı, cefa)* vb (Demirci, 2017a, s. 97-98).

Şeyh Vasfi, Farsça sıfat tamlamasını Fârisî terkîb-i tavsîfî olarak adlandırır. Mevsûfun sonu muzâflar gibi meksûr (-ı, -i ünlüsü ile okunan) okunur:

Gül-i sürh (kırmızı gül), merd-i dânâ (bilgili adam) tanıklarında sonları meksûr okunan gül ve merd kelimeleri mevsûf, sürh ve dânâ kelimeleri de sıfattır. Mevsûf olacak kelimenin sonunda yâ-i memdûde (uzun okutan ya harfi) veya hâ-i resmiye (a, e ünlülerini gösteren "he" harfi) bulunursa muzâflarda olduğu gibi bir hemze eklenip meksûr okunur. *Mâhî-ı dil-teşne*[130]*, gonca-i ra'nâ (hoş tomurcuk)* tanıklarında mâh-ı kelimesinin sonunda yâ-i memdûde, gonca kelimesinin sonunda hâ-i resmiye bulunduğundan birer hemze-i meksure ilave edilmiştir. Mevsûf olacak kelimenin sonunda hurûf-ı medden elif veya vav bulunursa muzâflarda olduğu gibi bir "-y" eklenip meksûr okunur. *Binâ-yı metin (dayanıklı ev), bû-yı hoş (hoş koku)* tanıklarında bina kelimesinin sonunda elif-i memdûde (uzun okunan elif), bû kelimesinin sonunda vav-ı memdûde (uzun u) bulunduğu için birer yâ-i meksûre (kesre ile okunan y; -ı, -i ile okunan y ünsüzü) eklenmiştir. Mevsûf ve sıfattan her ikisi Farsça veya Arapça olabileceği gibi bunlardan biri Farsça biri de Arapça olabilir. Her ikisi de Farsça olanlar: *mâh-ı rahşân (parlak ay), çeşm-i siyâh (siyah göz);* her ikisi de Arapça olanlar*: vech-i hüsn (güzel yüz), nûr-ı lâmi' (parlayan ışık);* mevsûfu Farsça, sıfatı Arapça olanlar: *yâr-i sâdık (yürekten bağlı olan yâr), şükûfe-i ra'nâ (güzel çiçek);* muzafı Arapça, sıfatı Farsça olanlar: *fikr-i tâbân (parlak fikir), kadd-i bâlâ (uzun boy*) şeklindedir (Taştan, 2009, s. 44-46).

Şeyh Vasfi Efendi, Farsça sıfat tamlamasını Fârisî terkîb-i tavsifi olarak adlandırır. Türkçenin aksine mevsuf önce, sıfat sonra gelir ve mevsufun sonu meksûr (-ı -i ünlüsü ile okunan harf) okunur:

çeşm-i siyâh. Mevsuf ve sıfattan her ikisi Farsça, Arapça olabileceği gibi biri Farsça, diğeri Arapça da olabilir: *hûrşîd*[131]*-i dırahşân*[132] *(parlak güneş), bâg*[133]*-ı vâsi*[134] *(geniş bağ), beyt*[135]*-i rengîn*[136] *(renkli ev)* gibi. Mevsuf olacak kelimenin sonunda yâ-yı memdûde (nisbey "y"si) veya hâ-yı resmiyye (Arap alfabesinde a ve e ünlülerini gösteren ه harfi) bulunursa bir hemze, hurûf-ı medden elif veya vav olursa bir yâ ilave edilip meksûr (-ı, -i

[130] Mâhi: balık, teşne: susamış.

[131] Farsça bir kelimedir.

[132] Farsça bir kelimedir.

[133] Farsça bir kelimedir.

[134] Arapça bir kelimedir.

[135] Arapça bir kelimedir.

[136] Farsça bir kelimedir.

ünlüsü ile okunan harf) okunur: *mâhî-i dil-teşne*[137]*, gonca-i ra'nâ (güzel tomurcuk), devâcı âcil (acil çare), bûy-ı misk (güzel koku)* gibi (Toparlı, 2003, s. 27-28).

Hüseyin Cahit, Farsça sıfat tamlaması için Fârisî terkîb-i vasfî terimini kullanır. Bu tamlamalarda sıfat isimden sonra gelir. İsim; cem ve müennes dahi olsa sıfat, müfret ve müzekker olarak kullanılır. Bendegân-ı kadîme, ihtisâsât-ı derûniyye demek doğru değildir. Çünkü bendegân kelimesi cem ve Farsçadır. Derûni sıfatı ise Farsça olduğundan Arapça kurallara göre müennes yapılamaz. *Bendegân-ı kadîm (eski köleler), ihtisâsât-ı derûnî* demek gerekir. İsim, müfred-i müzekker olursa sıfat da müfred-i müzekker olur: *bahr-ı muhit* gibi. İsim, müfred-i müennes olursa sıfat da müfred-i müennes olur: *cümle-i fasîha.* Farsçada sıfatla mevsûf arasında uygunluk olmadığından Farsça kurallara göre oluşturulan Arapça sıfat ve mevsûf arasında zarafetini ve ahengini muhafaza düşüncesiyle bazen mutabakata uyulmadığı olur. Söz gelimi *hayât-ı muhayyele (hayal edilen hayat)* denilmesi gerekirken hayât-ı muhayyel denilmesi gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 74-77).

Mithat Sadullah Farsça sıfat tamlaması için Fârisîde tavsîfî terkip terimini kullanır. Farsçada mevsûf önce, sıfat sonra gelir, mevsûfun son harfi meksûr okunur. Tamlama meydana getirecek kelimelerden her ikisi Arapça, Farsça veya biri Arapça diğeri Farsça olabilir: *rûz*[138]*-ı nev*[139] *(yeni gün), fikr*[140]*-i âlî*[141] *(büyük, yüce fikir), necm*[142]*-i dırahşân*[143] *(parlak yıldız)*. Farsça isim tamlamalarına ait kurallar, Farsça sıfat tamlamalarında da mümkündür. Farsça bir tamlamanın isim veya sıfat olduğunu anlamak için tamlamanın ikinci kelimesine bakarız. İsim tamlamasında ikinci kelime isim olur, sıfat tamlamasında ise ikinci kelime mutlaka sıfat olur. Söz gelimi *nezâhet-i lisân (lisanın nezaketi)* terkibinde ikinci kelime isim olup birinciyi tavsif etmediğinden izâfî(isim)dir. Lisân-ı nezîh (nezih insan) tamlamasında ikinci kelime sıfat olup birinciyi tavsif ettiğinden tavsîfî(sıfat)dir. Aynı şekilde hevâ-yı vatan (vatanın havası) isim tamlaması, *hevâ-yı sâf (saf hava)* ise sıfat tamlamasıdır. İsim tamlamalarında olduğu gibi sıfat tamlamalarında da birinci kelimenin

[137] Mâhi: balık, teşne: susamış.

[138] Farsça bir kelimedir.

[139] Farsça bir kelimedir.

[140] Arapça bir kelimedir.

[141] Arapça bir kelimedir.

[142] Arapça bir kelimedir.

[143] Farsça bir kelimedir.

sonunda "e" veya "y" bulunursa meksûr (-ı, -i ünlüsüyle okunan) bir hemze getirilir: *hâne-i dilnişîn (güzel ev), vâlî-i muhterem (saygın vali).* Mevsûfun sonunda vav veya elif bulunursa bir "y" eklenir: *bûy-ı hoş (güzel koku), hevâ-yı sâf (saf hava)* (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 69-70). Mevsuf, müfred müzekker olursa sıfat da müfred müzekker olur: *fikr-i âlî, müdîr-i muhterem.* Mevsuf, tesniye müzekker olursa sıfat da tesniye müzekker olur: *me'mureyn-i mezkûreyn*[144]*, mu'allimeyn-i muhteremeyn.* Mevsuf, müfred müennes olursa sıfatı da müfred müennes olur: *vazife-i insâniyye, servet-i hakikiyye.* Mevsuf, tesniye müennes olursa sıfatı da tesniye müennes olur: *zâviyetân-i mütecâviretâni (yan yana bulunan zaviyeler).* Mevsuf, cem'i müzekker olursa sıfatı müfred müennes olabilir: *muallimin-i muhtereme* gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 80).

Ahmet Cevat Emre, Fârîsî terkîb-i tavsîfî terimine yer verir. Farsça sıfat tamlamalarında mevsûf önce, sıfat sonra gelir; mevsûfun son harfi meksûr (esreli) okunur ve sıfatla mevsûfun Arapça ve Farsça kelimeler olması şarttır. Farsça sıfat tamlaması ile isim tamlaması arasındaki fark şudur: İsim tamlamasında ikinci isim mutlaka isim, sıfat tamlamasında ise mutlaka sıfattır. Nitekim âheng-i şiir (şiirin ahengi), şiir-i lâtif (hoş şiir) tamlamalarında birinci tamlama, isim tamlamasıdır. Çünkü ikinci kelime isimdir. İkinci tamlamanın ise ikinci kelimesi sıfat olduğundan sıfat tamlamasıdır. Diğer sıfat tamlaması tanıkları:

gonca-i ter (taze gonca), sabî-i zeki (zeki çocuk), ulemâ-yi İslâmiyye, binâ-yi metin (sağlam yapı), bûy-ı lâtif (hoş koku), yâ-i müşeddede (şeddeli ye). Mevsûf, müfret müzekker olursa sıfatı da müfret müzekker; tesniye müzekker olursa sıfatı da tesniye müzekker olur: *mümin-i kâmil, kâtibân-ı lâtîfân*. Mevsûf, müfret müennes olursa sıfatı da müfret müennes; mevsûf tesniye müennes olursa sıfatı da tesniye müennes olur: *zâviyetân-ı*[145] *mütekabiletân*[146]. Mevsûf, cem'-i müzekker sâlim olursa sıfatı da müfret müennes; cem'-i mükesser veya cem'-i müzekker sâlim olur: *musannifîn*[147]*-i müteahhirîn*[148]*, seyyâhîn*[149]*-i meşhûre, üdebâ*[150]*-yi Osmâniyye* gibi (Sağol vd., 2004, s. 137-138).

---

[144] Adı geçenler.

[145] İki zaviye.

[146] Birbirine karşıt iki şey.

[147] Yazarlar.

[148] Son zamanlarda gelenler, yetişenler.

[149] Gezginler.

[150] Edipler, yazarlar.

5.2.6.2. Arapça Sıfat Tamlaması

Selim Sabit, NO'da iki kelimesi de Arapça olan mürekkebler için terkîb-i tavsîfî-i Arabî terimini kullanır. Birinci kısma mevsûf, ikinci kısma sıfat denilip Farsça sıfat tamlaması kabul edilir. Söz gelimi *şer'i şerîf*[151] (kötü kimse) ve *tarik-ı müstakîm* (doğru yol) gibi. Şer' ve târîk lafızları mevsûf, şerîf ve müstakîm lafızları da sıfat olduklarından Arapça sıfat tamlaması kabul edilir (Dağdelen, 2013, s. 47). Yiğit, NO'da bahsedilen terkîb-i tavsif-i Arabî terimi için şu şekilde açıklar:

> İki lafz-ı Arabîden teşkîl iden mürekkeblerdir ki cüz'i evvele (mevsûf) ve cüz'i sânîye (sıfat) dinülüp terkib-i mezkûr tıbk tavsifî-i Farsî gibi isti'mâl olunur. Misâl Şer'-i şerîf ve tarîk-i müstakîm gibi.
>
> Nitekim misâl-i mezkûrde vâki' (şer' ve tarik) lâfzları mevsûf ve (şerîf ve müstakîm) lafızları dâhî sıfat olduklarından terâkîb-i mezkûre tavsifî-i Arabî kabilinden olmuş olur (2015, s. 66).

Mihri, Arapçada vasf-ı terkîbî için şu tanıkları gösterir:

sagîrü's-sen (küçük yaş), fakîrü'l-hâl, sâdıkü'l-makâl (doğru söz), şefîkü'l-bâl (şefkatli kalp) (Atılgan, 2018, s. 286).

Şemsettin Sami, sıfat ve mevsûfların Arapça olduklarında çoğunlukla sonu ت veya ه olan Arapça isimlerin müennes oldukları gibi Arapça sıfatların da sonunun genellikle ه olduğunu ifade eder. Arapça cemlerin sıfatı da müfret ve müennes olur:

emr-i Sami, tezkere-i Samiyye, meclis-i âlî, mecâlis-i âliyye gibi (Hamit, 2009, s. 61).

Ahmet Rasim, Arapça kelimelerin de Farsça kurallarla inşa edildiğini söyler:

tarik-i müstakîm (doğru yol), bahr-ı muhît (kuşatan deniz), ziyâ-yı şedîd (şiddetli ışık) gibi. Mevsûf müzekker ise sıfat müzekker, mevsûf müennes ise sıfat müennes, mevsûf cem ise sıfat da cem olmalıdır: *tab'-ı hüsn (güzel karakter), tabî'at-ı hüsna (güzel tabiat), mu'allim-i merkûm (anılan öğretmen), mu'allimîn-i merkûmîn.* Mevsûf cem'-i mü'ennes sâlim ise sıfat da cem'-i mü'ennes sâlim olur veya müfred-i müennes olur: *salavât-ı zâkiyât (doğru ibadet) veya salavât-ı zâkiye* gibi (Demirci, 2017a, s. 98).

Şeyh Vasfi, Arapça sıfat tamlaması için Arapça terkîb-i tavsîfî terimini kullanır. Farsçada olduğu gibi mevsûf önce, sıfat sonra gelir: *ramazânül mübârek, hadicetül kübrâ*[152] gibi.

---

[151] Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in soyundan olan kimse.

[152] En büyük.

Sıfat olan Arapça isim tamlamaları Farsça kuralla birer mevsufa sıfat olarak kullanılırlar: *hâce-i ma'mûrüd dâr*[153]*(imar edilmiş yerin sahibi)*. Bazen Arapça sıfat tamlamaları Türkçe kuralla muzâfun ileyh (tamlayan) olurlar: *şevvâlül mükerremin gurresi (muhterem şevval ayının başlangıcı)* gibi (Taştan, 2009, s. 52).

Mithat Sadullah Arapça tavsîfî terkipte tamlama yapmak için mevsûfun önce, sıfatın sonra geldiğini söyler. Mevsûfun son harfi ötre okunur, sıfatın öncesinde harf-i tarif bulunur ve sıfatla mevsûfun Arapça olması gerekir:

Ramazânü'l-mübarek, şabânü'l-mu'azzam gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 71).

Ahmet Cevat Emre, Arapça terkîb-i tavsîfî terimini kullanır. Arapça sıfat tamlamalarında mevsuf önce, sıfat sonra gelir. Mevsûf isim tamlamalarında olduğu gibi ötreli okunur:

el-emîrü'l-mansûr, el-kadi'l-hakim, el-asârü's-sâlife, Fâtımatu'z-Zehrâ gibi. Sıfat tamlamaları Farsça kuralla tamlanan veya tamlayan olabilir: *habîb-i ekrem*[154]*-i Hudâ, gurre*[155]*-i ramazân-ı mağrifet*[156]*-i nişan* gibi. Sıfat-ı vasfiye (niteleme sıfatı) ile yapılan tamlamalara terkîb-i tavsîfî denildiği gibi sıfat-ı tayiniyye (belirtme sıfatı) ile yapılanlara da terkîb-i tayînî (belirtme sıfatıyla kurulan sıfat tamlaması) denilir: *bu insan, iki kalem, bazı kuşlar*. A'dâd-ı vasfiyye (sıra sayıları) ile yapılan tamlamalara vasfî veya tavsîfî ismi verilir: *üçüncü bap, bâb-ı sâlis* gibi (Sağol vd., 2004, s. 140-141).

Araştırmada sıfat türüyle ilgili kullanılan terimler Tablo 8, Tablo 9, Tablo 10, Tablo 11, Tablo 12 ve Tablo 13'te gösterilmiştir.

[153] Hâce kelimesi mevsûf, ma'mûrüd-dâr kelimesi sıfattır.

[154] Cömert.

[155] Başlangıç.

[156] Bağışlama.

Tablo 8

Sıfat Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	Sıfat	Kuyud-ı vasfiye	Keyfiyet beyan eden sıfat	Sıfat-ı müşebbehe	Sıfat-ı adiye	Sıfat-ı vasfiye	Sıfat-ı asliye	Sıfat-ı semaiye	Asli sıfat	Sıfat-ı asli	Semai	Semai sıfatlar	Semai sıfat-ı vasfiye	Sıfat-ı kıyasiye
Ahmet Cevdet Paşa/ KT	+													
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST	+						+							+
Selim Sabit/ NO		+												
Selim Sabit/ SO	+							+						+
Halit Ziya/ KLT	+		+				+							
Mihri/ MSO	+						+							
Şemsettin Sami/ NUST	+													
Tahir Kenan/ KLT	+							+						
Mehmet Rıfat/ MOS	+								+					
Mehmet Rıfat/ HLO	+									+				+
Ömer Sıtkı/ KLO				+				+						
Ahmet Rasim/ ANTLO	+							+						+
Mehmet Sadık/ ÜLT	+			+	+						+			
Ömer Sıtkı/ MKLO	+				+			+						+
Raşit/ KKLO	+			+				+						
Şeyh Vasfi/ NO	+													
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO	+			+				+						
Hüseyin Cahit/ TSN	+					+							+	+
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN	+					+								
Mithat Sadullah/ TYSN	+			+				+				+		
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL	+			+		+								+

Tablo 9

Sıfat Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	İsm-i mutlak	Sıfat-ı kıyasi	Kıyasi	Kıyasi sıfat	Müekket sıfat	Sıfat-ı tekidiye	Sıfat-ı müekkede	İsm-i mensup	Sıfat-ı nisbiye	Sıfat-ı mukayese	Sıfat-ı tafdiliye	Sıfat-ı nisbiye	İsm-i tafdil	Mukayese	Tafdil
Ahmet Cevdet Paşa/ KT								+							
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST															
Selim Sabit/ NO										+	+				
Selim Sabit/ SO															
Halit Ziya/ KLT												+			
Mihri/ MSO	+							+					+		
Şemsettin Sami/ NUST														+	
Tahir Kenan/ KLT		+						+							+
Mehmet Rıfat/ MOS			+												
Mehmet Rıfat/ HLO					+				+						+
Ömer Sıtkı/ KLO								+							
Ahmet Rasim/ ANTLO						+									
Mehmet Sadık/ ÜLT		+													
Ömer Sıtkı/ MKLO						+			+		+				
Raşit/ KKLO		+					+	+			+				
Şeyh Vasfi/ NO															
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO			+												
Hüseyin Cahit/ TSN													+		
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN															
Mithat Sadullah/ TYSN				+	+								+		
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL							+	+					+		

Tablo 10

Sıfat Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	Sıfat-ı tafziliye	İsm-i tafzil	Tafdiliye	Edat-ı taklil	İsm-i tasgir	Sıfat-ı takliliye	Taklil-i sıfat	Azlık bildiren sıfatlar	Sıfat-ı mübalağa	Mübalağa	Tefrit	Sıyag-ı mübalağa	Sıfat-ı basite	Basit sıfatlar
Ahmet Cevdet Paşa/ KT				+										
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST														
Selim Sabit/ NO									+				+	
Selim Sabit/ SO														
Halit Ziya/ KLT									+					
Mihri/ MSO					+									
Şemsettin Sami/ NUST										+				
Tahir Kenan/ KLT														
Mehmet Rıfat/ MOS	+					+								
Mehmet Rıfat/ HLO							+				+			
Ömer Sıtkı/ KLO		+												+
Ahmet Rasim/ ANTLO														
Mehmet Sadık/ ÜLT			+											
Ömer Sıtkı/ MKLO						+								
Raşit/ KKLO														
Şeyh Vasfi/ NO														
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO					+									
Hüseyin Cahit/ TSN										+				
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN														
Mithat Sadullah/ TYSN								+						+
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL					+							+		

Tablo 11

Sıfat Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	Müfret sıfatlar	Sıfat-ı mürekkebe	Vasf-ı terkibi	Mürekkep	Mürekkep sıfatlar	Mana tahsis eden sıfatlar	Sıfat-ı tayiniye	Tayin sıfatları	Sıfat-ı işaret	İsm-i işaret	İşaret sıfatları	Sıfat-ı işariye	İsm-i adet	Sıfat-ı adet	Esma-i adet
Ahmet Cevdet Paşa/ KT															
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST															
Selim Sabit/ NO		+													
Selim Sabit/ SO													+		
Halit Ziya/ KLT						+			+					+	
Mihri/ MSO			+												+
Şemsettin Sami/ NUST															+
Tahir Kenan/ KLT				+									+		+
Mehmet Rıfat/ MOS															+
Mehmet Rıfat/ HLO			+												+
Ömer Sıtkı/ KLO		+													
Ahmet Rasim/ ANTLO			+												
Mehmet Sadık/ ÜLT															
Ömer Sıtkı/ MKLO															
Raşit/ KKLO			+												+
Şeyh Vasfi/ NO			+							+					
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO										+			+		
Hüseyin Cahit/ TSN	+				+		+		+						
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN							+				+				
Mithat Sadullah/ TYSN					+			+			+				
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL		+										+			

Tablo 12

Sıfat Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	Sıfat-ı adedîye	Sayı sıfatı	Adad-ı asliye	Hesap sayıları	Sıfat-ı adedîye-i asliye	Adad-ı tabii	Asli sayı sıfatları	Adad-ı rütbiye	Mertebe sayıları	Adad-ı vasfiye	Aded-i vasfi	Sıfat-ı adedîye-i rütbiye	Rütebi sayı sıfatları	Adad-ı kesriye	Adad-ı cezriye	Aded-i kesri
Ahmet Cevdet Paşa/ KT																
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST																
Selim Sabit/ NO																
Selim Sabit/ SO			+					+						+		
Halit Ziya/ KLT				+					+							
Mihri/ MSO			+							+				+		
Şemsettin Sami/ NUST			+					+							+	
Tahir Kenan/ KLT			+							+				+		
Mehmet Rıfat/ MOS										+						
Mehmet Rıfat/ HLO										+				+		
Ömer Sıtkı/ KLO																
Ahmet Rasim/ ANTLO										+						
Mehmet Sadık/ ÜLT																
Ömer Sıtkı/ MKLO	+									+						
Raşit/ KKLO			+					+						+		
Şeyh Vasfi/ NO																
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO						+					+					+
Hüseyin Cahit/ TSN	+				+							+				
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN		+														
Mithat Sadullah/ TYSN		+					+						+			
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL	+				+							+		+		

Tablo 13

Sıfat Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	Kesri sayı sıfatı	Adad-ı tevziye	Taksim sayıları	Adad-ı tevzi	Tevzi sayı sıfatları	Sıfat-ı ipham	Sıfat-ı mübheme	Müphem sıfatlar	Sıfat-ı istifhamiye	Sıfat-ı temellük	İsm-i alet	İsm-i zaman	İsm-i mekân	Terkib-i tavsifi	Terkib-i vasfi	Tavsifi terkip	Terkib-i takyidi
Ahmet Cevdet Paşa/ KT																	
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST																	
Selim Sabit/ NO														+			
Selim Sabit/ SO		+															
Halit Ziya/ KLT			+			+				+							
Mihri/ MSO		+													+		
Şemsettin Sami/ NUST		+															
Tahir Kenan/ KLT		+									+	+	+		+		
Mehmet Rıfat/ MOS		+															
Mehmet Rıfat/ HLO		+												+			+
Ömer Sıtkı/ KLO															+		
Ahmet Rasim/ ANTLO														+			
Mehmet Sadık/ ÜLT																	
Ömer Sıtkı/ MKLO		+															
Raşit/ KKLO		+															
Şeyh Vasfi/ NO														+			
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO				+										+			
Hüseyin Cahit/ TSN		+					+		+						+		
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN								+									
Mithat Sadullah/ TYSN	+				+			+								+	
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL		+					+		+		+	+	+	+			

Yukarıdaki bilgiler ile Tablo 8, Tablo 9, Tablo 10, Tablo 11, Tablo 12 ve Tablo 13 incelendiğinde şu yorumlara ulaşılmıştır:

Bir isimden önce gelip ismin hâlini ve keyfiyetini (niteliklerini, özelliklerini) bildiren kelimeler *sıfat* olarak adlandırılmaktadır. On dokuz eserde sıfat terimi tespit edilmiştir. Ahmet Cevdet Paşa, Süleyman Hüsnü Paşa, Selim Sabit, Halit Ziya, Mihri, Şemsettin Sami, Tahir Kenan, Mehmet Rıfat, Ahmet Rasim, Ömer Sıtkı, Mehmet Sadık, Raşit, Şeyh Vasfi, Hüseyin Cahit, Şeyh Vasfi Efendi, Ahmet Cevat Emre, Mithat Sadullah, Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip *sıfat* terimini kullanmış, sıfatın tanımına yer vermiştir. Gramerciler arasında terim birliği vardır. Sıfatların ismin önüne getirildiğini ve bu isme de mevsuf denildiğini belirtmişlerdir. Mevsuf, günümüzde sıfat tamlamasında tamlanana karşılık gelmektedir. Söz gelimi *güzel kitap, kırmızı kalem* tamlamalarında *güzel* ve *kırmızı* kelimeleri sıfat, *kitap* ve *kalem* kelimeleri de mevsuftur. Şemşettin Sami ile Raşit'in kitabında *büyük ev* ve *siyah at,* Ahmet Cevdet Paşa'nın kitabında *siyah at,* Mihri'nin kitabında *büyük ev* tanığına rastlanmıştır. *Güzel* sıfatı Ahmet Cevdet Paşa, Süleyman Hüsnü Paşa, Selim Sabit, Ahmet Rasim, Tahir Kenan, Mehmet Rıfat, Ömer Sıtkı, Şeyh Vasfi Efendi ve Ahmet Cevat Emre'nın eserlerinde tanık olarak yer almıştır.

Keyfiyet bildirip ismin nasıl olduğunu gösteren niteleme sıfatını, Selim Sabit, *kuyud-ı vasfiye*; Halit Ziya *keyfiyet beyan eden sıfat;* Tahir Kenan, Ömer Sıtkı (KLO'da), Raşit, Şeyh Vasfi Efendi ve Mithat Sadullah *sıfat-ı müşebbehe*; Ömer Sıtkı (MKLO'da) *sıfat-ı adiye*; Mehmet Sadık *sıfat-ı adiye* ve *sıfat-ı müşebbehe;* Hüseyin Cahit, Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip *sıfat-ı vasfiye;* Ahmet Cevat Emre de *sıfat-ı vasfiye* ve *sıfat-ı müşebbehe* şeklinde göstermiştir. En sık kullanım *sıfat-ı müşebbehe* iken *keyfiyet beyan eden sıfat, kuyud-ı vasfiye, sıfat-ı adiye* gibi adlandırmalara da yer verilmiştir. Raşit'in eserinde geçen *ahmer, ahzar, esved, esmer, arec* gibi kelimeler Şeyh Vasfi Efendi'nin kitabında aynen geçmektedir. Raşit'in kitabındaki *ahmer, asfer, ebyaz* gibi tanıklar da Ahmet Cevat Emre'nin kitabında yer almaktadır. Raşit kronolojik olarak ikisinden de önce kitabını yazmıştır.

Kural ile yapılmayıp işitilmekle öğrenilen kuralsız sıfatları Süleyman Hüsnü Paşa, Halit Ziya ve Mihri, *sıfat-ı asliye*; Selim Sabit, Tahir Kenan, Ömer Sıtkı, Ahmet Rasim, Raşit ve Şeyh Vasfi Efendi *sıfat-ı semaiye;* Hüseyin Cahit *semai sıfat-ı vasfiye;* Mehmet Rıfat MOS'ta *asli/ asli sıfat*; HLO'da *sıfat-ı asli*; *;* Mehmet Sadık *semai,* Mithat Sadullah *semai sıfatlar* olarak isimlendirmiştir. *Sıfat-ı asliye* ve *sıfat-ı semaiye* gibi benzer kullanımlar görülmüştür. Hüseyin Cahit farklı olarak *semai sıfat-ı vasfiye* terimini kullanmıştır. Selim

Sabit, Halit Ziya, Tahir Kenan, Mehmet Rıfat, Raşit *güzel ve çirkin* tanıklarına yer vermiştir. Bununla beraber *güzel* tanığına yer veren dokuz gramerci bulunmaktadır: Selim Sabit, Halit Ziya, Mihri, Ahmet Rasim, Tahir Kenan, Mehmet Rıfat, Raşit, Hüseyin Cahit, Mithat Sadullah. Tahir Kenan'ın kitabında yer alan *ak, kara, uzun, kısa, iyi, kötü, güzel, çirkin, büyük* tanıklarına Raşit'in kitabında da rastlanmıştır.

Bir kurala bağlı olarak yapılan sıfatlara Süleyman Hüsnü Paşa, Selim Sabit, Mehmet Rıfat (HLO'da), Ahmet Rasim, Ömer Sıtkı, Hüseyin Cahit ve Mithat Sadullah *sıfat-ı kıyasiye;* Tahir Kenan, Ahmet Cevat Emre ve Raşit *sıfat-ı kıyasi;* Mehmet Rıfat (MOS'ta) ve Şeyh Vasfi Efendi *kıyasi*; Mithat Sadullah *kıyasi sıfat* ismini vermiştir. Mihri ise sıfatların sonuna getirilen "-lik, -lık" eklerinin *ism-i mutlak* gibi olduğunu dile getirmiştir. Gramerciler tarafından kullanılan bazı tanıklarda bu sıfat türünde belirtilen sıfatlar günümüzde isim türünde kabul görmektedir: *acılık, zükuretlik, ekmekçi, kitapçı* vb.

İfadeye kuvvetlendirme manası katan pekiştirme sıfatını Ahmet Rasim, Ömer Sıtkı *sıfat-ı tekidiye*; Raşit ve Ahmet Cevat Emre *sıfat-ı müekkede;* Mehmet Rıfat ve Mithat Sadullah *müekket sıfatlar* biçiminde göstermiştir. Ahmet Cevdet Paşa terim kullanmadan tanıklara yer verirken Şemsettin Sami terim kullanmadan kuralla ilgili açıklama yapıp tanıklar göstermiştir. Mehmet Rıfat (HLO'da), Ahmet Rasim, Mithat Sadullah ve Ahmet Cevat Emre *apaçık, upuzun, sapsarı, yemyeşil, yamyassı, mosmor, simsiyah, besbelli, basbayağı, tastamam, kaskatı, masmavi, bambaşka* gibi aynı tanıklara yer vermiştir. Bu tanıklar dışında Ahmet Rasim, Mithat Sadullah ve Ahmet Cevat Emre *bembeyaz, kıskıvrak, kupkuru, tamtakır, sımsıkı, yemyeşil, dimdik, yusyuvarlak* gibi aynı tanıkları da kullanmıştır.

Mensubiyet bildiren sıfatlar için Ahmet Cevdet Paşa, Mihri, Tahir Kenan, Ömer Sıtkı (KLO'da), Raşit ve Ahmet Cevat Emre *ism-i mensup*; Mehmet Rıfat ve Ömer Sıtkı (MKLO'da) *sıfat-ı nisbiye* terimini kullanmıştır. Ömer Sıtkı'nın kitaplarında aynı anlamda iki farklı kullanım mevcuttur.

Karşılaştırma ve üstünlük bildiren "daha, ziyade, en, çok" gibi sözcüklerle yapılan sıfatları Selim Sabit *sıfat-ı mukayese* ve *sıfat-ı tafdiliye*; Halit Ziya *sıfat-ı nisbiye;* Mihri, Hüseyin Cahit, Mithat Sadullah ve Ahmet Cevat Emre *ism-i tafdil*; Şemsettin Sami *mukayese*; Tahir Kenan ve Mehmet Rıfat (HLO'da) *tafdil;* Mehmet Rıfat (MOS'ta) *sıfat-ı tafziliye*; Ömer Sıtkı (KLO'da) *ism-i tafzîl*; Ömer Sıtkı (MKLO'da) ve Raşit *sıfat-ı tafdiliye*; Mehmet Sadık *tafdiliye* olarak adlandırmıştır. Ahmet Rasim terim kullanmadan açıklama ve tanıklar göstermiştir. Kitaplardaki tanıklarda yer alan "daha, ziyade, en, çok" gibi kelimeler

günümüzde karşılaştırma veya üstünlük bildiren miktar zarflarıdır. Mehmet Sadık, diğer gramercilerden farklı olarak niteleme sıfatının sonuna "-rak" veya "-rag" ilave edilmesiyle yapılan tafdiliye terimi için *kök-rak (daha mavi), yahşı-rag (daha güzel)* tanıklarını göstermiştir.

Küçültme ekli sıfatları Ahmet Cevdet Paşa *edat-ı taklil*; Mihri, Şeyh Vasfi Efendi ve Ahmet Cevat Emre *ism-i tasgir*; Mehmet Rıfat (MOS'ta) ve Ömer Sıtkı (MKLO'da) *sıfat-ı takliliye*; Mehmet Rıfat (HLO'da) *taklil-i sıfat*; Mithat Sadullah ise *azlık bildiren sıfatlar* olarak belirtmiştir. Selim Sabit, Tahir Kenan ve Ahmet Rasim terim kullanmadan konunun açıklamasına ve konuyla ilgili tanıklara yer vermiştir. Mihri'nin kullandığı güzelcik tanığı yerine günümüzde güzelce kelimesi kullanılmaktadır. *Karaca, kuruca ve ağırca, ekşimtırak, sarımtırak* tanıklarına Raşit ve Ahmet Rasim'in kitaplarında rastlanmıştır. Raşit, Ahmet Rasim'den sonra kitabını yazmıştır.

Mübalağa anlamlı sıfatlara Selim Sabit ve Halit Ziya *sıfat-ı mübalağa*; Şemsettin Sami ve Hüseyin Cahit *mübalağa*; Mehmet Rıfat *tefrit*; Ahmet Cevat Emre *sıyag-ı mübalağa* ismini vermiştir. Mehmet Rıfat özgün bir terim kullanmıştır. Ahmet Cevdet Paşa, Tahir Kenan, Ahmet Rasim, Raşit ve Mithat Sadullah terim kullanmadan bu konuyla ilgili açıklamalar yapıp tanıklar göstermiştir. Gramerciler, bu sıfatların "pek, çok, en, ziyade" gibi kelimelerle yapıldığını belirtmiştir. Bunlar, günümüzde zarf olarak kabul görmektedir.

Selim Sabit (NO'da) *sıfat-ı basite*; Ömer Sıtkı ve Mithat Sadullah *basit sıfatlar*; Hüseyin Cahit *müfret sıfatlar* terimiyle basit sıfatları karşılamıştır. Birleşik sıfatlara Selim Sabit, Ömer Sıtkı Ahmet Cevat Emre *sıfat-ı mürekkebe*; Mihri, Mehmet Rıfat, Ahmet Rasim, Raşit ve Şeyh Vasfi *vasf-ı terkibi*; Tahir Kenan *mürekkep*; Hüseyin Cahit ve Mithat Sadullah *mürekkep sıfatlar* ismini vermiştir.

İsimlerin anlamını işaret, temellük (sahiplik), miktar beyanı veya belirsizlikle gösteren belirtme sıfatını Hüseyin Cahit, Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip *sıfat-ı tayiniye*; Mithat Sadullah *tayin sıfatları;* Halit Ziya ise diğerinden farklı olarak *mana tahsis eden sıfatlar* olarak isimlendirmiştir. Belirtme sıfatıyla ilgili çok az terim kullanılmıştır.

İsimlerin anlattıkları şeyleri gösteren işaret sıfatını Halit Ziya ve Hüseyin Cahit *sıfat-ı işaret*; Şeyh Vasfi ve Şeyh Vasfi Efendi *ism-i işaret;* Ahmet Cevat Emre *sıfat-ı işariye*; Mithat Sadullah, Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip *işaret sıfatları* şeklinde belirtmiştir. Şeyh Vasfi ve Şeyh Vasfi Efendi'nin kitaplarında işaret zamiri denilmesi

gereken bazı tanıklar işaret sıfatları şeklinde geçmektedir: *"İnsaniyet odur ki…", bunlar, şunlar, onlar, bura, şura, ora* vb.

Bir şeyin miktarını gösteren sayı sıfatı için Selim Sabit, *ism-i adet*; Halit Ziya *sıfat-ı adet*; Mihri, Şemsettin Sami, Mehmet Rıfat ve Raşit *esma-i adet*; Tahir Kenan *ism-i adet* ve *esma-i adet;* Ömer Sıtkı, Hüseyin Cahit ve Ahmet Cevat Emre *sıfat-ı adedîye;* Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip ile Mithat Sadullah *sayı sıfatı* terimini kullanmıştır. Süleyman Hüsnü Paşa terim kullanmadan tanıklara yer vermiştir. Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip ile Mithat Sadullah'ın kullandığı terim günümüzdekiyle aynıdır.

Kişilerin ve nesnelerin tespit edilen miktarlarını ifade eden asıl sayı sıfatını Selim Sabit, Mihri, Şemsettin Sami, Tahir Kenan ve Raşit *adad-ı asliye*; Halit Ziya *hesap sayıları*; Hüseyin Cahit ve Ahmet Cevat Emre *sıfat-ı adedîye-i asliye;* Şeyh Vasfi Efendi *adad-ı tabii;* Mithat Sadullah *asli sayı sıfatları* olarak adlandırmıştır. Günümüze yakın kullanım Mithat Sadullah'ın kullandığı terimdir. Diğerlerinden farklı olarak Halit Ziya hesap sayıları, Şeyh Vasfi Efendi de adad-ı tabii terimine yer vermiştir. Şeyh Vasfi ise terim kullanmadan açıklamalar yapıp tanık göstermiştir.

Bir şeyin derecesini bildiren sıra sayı sıfatlarını Selim Sabit, Şemsettin Sami, Raşit *adad-ı rütbiye*; Halit Ziya *mertebe sayıları*; Mihri, Tahir Kenan, Mehmet Rıfat, Ahmet Rasim ve Ömer Sıtkı (MKLO'da) *adad-ı vasfiye*; Hüseyin Cahit ve Ahmet Cevat Emre *sıfat-ı adedîye-i rütbiye*; Şeyh Vasfi Efendi *aded-i vasfi*; Mithat Sadullah *rütebi sayı sıfatları* biçiminde göstermiştir. Benzer manalarda benzer terimlerin kullanımı mevcuttur.

Asıl sayıların parçalarını gösteren kesir sayı sıfatına Selim Sabit, Mihri, Tahir Kenan, Mehmet Rıfat, Raşit ve Ahmet Cevat Emre *adad-ı kesriye*; Şemsettin Sami *adad-ı cezriye;* Şeyh Vasfi Efendi *aded-i kesri*; Mithat Sadullah *kesri sayı sıfatı* ismini vermiştir. Mithat Sadullah günümüzde kullandığımız kesir sayı sıfatı terimine benzer terim bir kullanmıştır.

Bir miktarın eşit kısımlara ayrıldığını belirten üleştirme sayı sıfatını Selim Sabit, Mihri, Şemsettin Sami, Tahir Kenan, Mehmet Rıfat, Ömer Sıtkı, Raşit, Hüseyin Cahit ve Ahmet Cevat Emre *adad-ı tevziye*; Şeyh Vasfi Efendi *aded-i tevzi*; Mithat Sadullah *tevzi sayı sıfatları;* Halit Ziya ise diğerlerinden farklı olarak *taksim sayıları* şeklinde ifade etmiştir. Mehmet Rıfat, Raşit, Şeyh Vasfi Efendi, Mithat Sadullah Farsça *yegân yegân (birer birer)* lafızlarının da Türkçede kullanıldığını söylemiştir.

İsimleri belirsiz bir surette bildiren belirsizlik sıfatlarını Halit Ziya *sıfat-ı ipham*; Hüseyin Cahit ve Ahmet Cevat Emre *sıfat-ı mübheme;* Mithat Sadullah, Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip *müphem sıfatlar* şeklinde göstermiştir. Hüseyin Cahit, Mithat Sadullah ve Ahmet Cevat Emre "bir" sözcüğünün asıl sayı sıfatı mı yoksa belirsizlik sıfatı mı olduğuna dair benzer açıklamalar vermiştir.

Soru sıfatlarına değinen gramerci sayısı oldukça azdır. Soru sıfatı için Hüseyin Cahit ve Ahmet Cevat Emre tarafından *sıfat-ı istifhamiye* terimi kullanılmıştır.

Halit Ziya *sıfat-ı temellük* terimiyle iyelik grubu sıfatlarına (benim kitabım vb.) yer vermiştir. Bunlar günümüzde kişi zamirinden oluşmuş isim tamlamalarıdır.

Sıfat kısmında değinilen alet isimlerini Tahir Kenan ve Ahmet Cevat Emre *ism-i alet* olarak adlandırmıştır. Günümüzde isim kategorisinde değerlendirilecek bir terimdir. Aynı şekilde sıfat bölümünde bahsedilen zaman ve mekân bildiren isimler için Tahir Kenan ve Ahmet Cevat Emre tarafından *ism-i* zaman ve *ism-i mekân* terimleri kullanılmıştır.

Sıfat tamlamasını Selim Sabit (SO'da), Şeyh Vasfi, Şeyh Vasfi Efendi, Ahmet Rasim ve Ahmet Cevat Emre *terkib-i tavsifi*; Mihri, Tahir Kenan, Ömer Sıtkı (KLO'da) ve Hüseyin Cahit *terkib-i vasfi*; Mehmet Rıfat (HLO'da) *terkib-i takyidi* ve *terkib-i tasvifi*; Mithat Sadullah *tavsifi terkip* biçiminde göstermiştir. Farsça sıfat tamlamasını Selim Sabit (NO'da) *terkib-i tavsifi-i Farisi*; Şemsettin Sami *tavsif-i Farisi*; Tahir Kenan *terkib-i vasfi-i Farisi*; Şeyh Vasfi ve Ahmet Cevat Emre *Farisi terkib-i tavsifi*; Hüseyin Cahit *Farisi terkib-i vasfi*; Şeyh Vasfi Efendi *Farisi terkib-i tavsifi*; Mithat Sadullah *Farisi tavsifi terkip* olarak adlandırmıştır. Arapça sıfat tamlaması için de Selim Sabit (NO'da) *terkib-i tavsifi-i Arabî*; Mihri *Arapça vasf-ı terkibi*; Şeyh Vasfi ve Ahmet Cevat Emre *Arapça terkib-i tavsifi*; Mithat Sadullah *Arapça tavsifi terkip* terimini kullanmıştır.

5.3. Zamir

Ahmet Cevdet Paşa; zamir terimini kullanıp zamiri, "ismin yerini tutan kelime" olarak tanımlar:

Söz gelimi *"o, sen, ben"* denildiğinde kastedilen her kimse, *"onun ve senin"* denildiğinde muhatap olan adamın, *"ben"* denildiğinde söyleyen adamın adı söylenmiş gibi olur. Ahmet Cevdet Paşa; zamiri zamîr-i gâ'ib, zamîr-i muhâtab, zamîr-i mütekellim olmak üzere üç kısma ayırır. Mütekellim söyleyen, muhatab onun karşısında söz söylediği kimse, gâ'ib bu

ikisinin dışında bir üçüncü şahıstır. Zamîr-i gâ'ib (o), zamîr-i muhâtab (sen), zamîr-i mütekellim (ben) olup cemlerinde siz, biz, onlar denilir. Zamirler de isimler gibi bazen mücerret (yalın hâl) olarak kullanılır. Nitekim *"O geldi, sen gelmedin, ben geldim."* denildiği gibi ve bazen bir fiile bağlı olur: *"Onu bekle, ona söyle, seni severim, sana nasihat ediyorum, beni dinle, bana bak."* denilir. Zamirler muzâfün ileyh de olur: *onun kitabı, senin kitabın, benim kitabım, onların kitapları, sizin kitaplarınız, bizim kitaplarımız* gibi (Tarahija, 2008, s. 46-47).

Süleyman Hüsnü Paşa, ismin yerini tutan kelimelere zamir ismini verir ve zamirin zamîr-i şahsî, zamîr-i izâfî (iyelik zamiri), zamîr-i nisbî, zamîr-i fi'l'i ve zamîr-i vasfî (aitlik zamiri) olmak üzere beş türü olduğundan bahseder (Toparlı & Yücel, 2018, s. 9). Koç, İST'de, zamir teriminin kullanıldığını söyler (1994, s. 62). Erkuş, İST'de zamiri "isim yerini tutan kelimedir." şeklinde tanımlar (2014, s. 165).

Selim Sabit, SO'da kinâyeyi "isim görevinde kullanılan bir takım lafızlar" olarak tanımlar. Kinâye; zamir, ism-i işâret, mübhemât olmak üzere üç türden meydana gelir (Salman, 2008, s. 49). Koç, SO'da zamirlerin ortak terimi olan kinâye teriminin yer aldığını belirtir (1994, s. 89). Erkuş, SO'da zamiri "kendüsiyle bir zâta işâret olunan lafzdır." şeklinde açıklar (2014, s. 166).

Halit Ziya, isim makamına kâim (yerine geçen) ve ona râcî (ait) olan kelimeyi zamir olarak ifade eder. Zamirin beş tür olduğunu belirtir: Zamîr-i şahıs, zamîr-i işâret, zamîr-i temellük, zamîr-i ibham, zamîr-i izâfî (Türkay, 2018, s. 28). Erkuş, KLT'de yer alan zamiri "isim makamına kâ'im ve ona râci' olan kelimelerdir." şeklinde tanımlar (2014, s. 165).

Mihri, "ism-i maksûd makâmına kâ'im olup her bâr ona delâletde hâs olmayan lafızlar"ı kinâyât olarak isimlendirir.

Söz gelimi, *"O bilir"* dediğimizde anlatmak istediğimiz ve anlaşılan Hüseyn olsa bile her zaman o demekle mutlaka Hüseyn anlaşılmayıp maksud ne ise o anlaşılır ve o lafzı Hüseyn'e delâletde hâs değildir. Kinâyât; zamîr veya muzmer, ism-i işâret ve mübhemât olmak üzere üç kısımdır. Zamîr veya muzmer; mütekellim, muhâtab veya gâib için konu olan lafızlardır. Söz gelimi; *ben, sen o* lafızları zamirdir ve ben mütekellim, sen muhâtab, o gâ'ib içindir. Zamir beş çeşittir: zamîr-i şâhsi, zamîr-i izâfî (iyelik zamiri), zamîr-i vasfî (aitlik zamiri), zamîr-i nisbî (isimlerin sonuna gelen zamir), zamîr-i fi'lî (fiillerin sonuna gelen zamir) (Atılgan, 2018, s. 161-162). Abdalla, MSO'da geçen kinâyât ve muzmerâtı şöyle açıklar:

> Kinâyât: İsm-i maksûd makâmına kâ'im olup her bar ona delâlette hâs olmayan lafızlardır. Mesela, o lafzı kinâyâttendir. Esnâ'i mükâlemede o biliyor dediğimizde murâdımız Hüseyin olsa, o Hüseyin makâmında konulmuş bir lafz olduğnu anşlaşılır ise de her bâr o demekle mutlakâ Hüseyin anlaşılıp maksuduna ise o anlaşılır. Demektir ki o lafzı Hüseyin'e delâlette hâs değildir (2016, s. 79).
>
> Muzmerât: Mütekellim veya muhâtab veyâhut zekr-i sibkat etmiş olan gâ'ib için mevzû' olan lafızlardır. Mesela, ben, sen, o zamirlerdir. Ben mütekellim, sen muhâtab; o gâ'ib içindir (2016, s. 80).

Şemsettin Sami, muayyen (belli) ve mahsus bir şeyi beyan etmeyip her şey hakkında kullanılabilen kelimelere kinâyât ismini verir. Kinâyât, çoğunlukla ismin bazen de sıfatın yerini tutar. *"Ben, o, kim, ne, kaç"* gibi kelimeler kinâyâttır. Şemsettin Sami, zamâir terimini de kullanır. Zamâirlerin isimler gibi adedleri ve ahvâl-i erbaaları olduğu gibi şahsiyyet denilen başka biçimleri daha vardır: mütekellim (söz söyleyen), muhatap (dinleyen) ve gaip (iki şahsın diğeri). Zamir iki çeşittir: basit ve mürekkep. Bunların her ikisi de zamîr-i şahsi ve zamîr-i izâfî olarak ikiye ayrılır (Hamit, 2009, s. 63). Erkuş, NUST'ta zamir terimini "Mua'yyen ve mahsus bir şey'i beyân itmeyib her şey' hakkında istismal olunabilen kelimedir ki ekseriyâ isim ve ba'zen de sıfat yerini tutar." şeklinde tanımlar (2014, s. 166).

Tahir Kenan, ismin yerine kaim olan (geçen) kelimeyi zamir olarak adlandırır:

Ben, sen, o tanıklarını gösterir. Zamirin zamîr-i şahıs, zamîr-i izâfî, zamîr-i vasfî (aitlik zamiri), zamîr-i nisbî, zamîr-i fiilî olmak üzere beş kısımdan oluştuğunu söyler (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 249). Erkuş, KLT'de adı geçen zamir kelimesini "ismin yerine kâ'im olan kelimedir." şeklinde tanımlar (2014, s. 165).

Mehmet Rıfat, MOS'ta anlamlarıyla bir ism-i mutlak beyan eden kelimeleri kinâyât terimiyle ifade edip kinâyâtın zamir, ism-i işâret ve mübhemât olmak üzere üç türden meydana geldiğini dile getirir. Bir şeyi söyleyen adama mütekellim, kendisine karşı söyleyen adama muhâtab, göze görünmeyip ona ait olmak üzere isnat edilen adama veya şeye gâip denir. Mehmet Rıfat, bir ismin yerini tutan kelimeyi "zamir", yerini tuttuğu ismi de merci' terimiyle anlatır. *"Ben"* zamirinin mercisi söyleyen adam (mütekellim), *"sen"* zamirinin mercisi karşısına söylenen adam (muhâtab), *"o"* zamirinin mercisi de görünmeyen ve önceden sözü geçmiş olan veya malum bulunan adam veya şey (gâib) suretleridir. Türkçe zamirler; zamîr-i şahsî, zamîr-i izâfî, zamîr-i nisbî, zamîr-i fi'li, zamîr-i vasfî olmak üzere beşe ayrılır (Tamkoç, 2013, s. 32). Erkuş, MOS'ta geçen zamir terimi şu şekilde açıklar:

> Bir isim yerini tutân kelimeye "zamir " ve yerini tuttugu isme de (merci') dinir ki (ben, sen, o) kelimeleri zamir olup ben zamirinin mercisi söyleyen adam ya'ni mütekellim sen zamirinin

> mercisi karsısına söylenen adam ya‘ni muhâtab o zamirinin mercisi de görünmeyen ve evvelce sözü geçmis olân veyâ malum bulunan adam veyâ şey ya‘ni ga’ib suretleridir (2014, s. 166).

Mehmet Rıfat, HLO'da bir ismin müsemmasını (adı olanı) bildirme ile o ismin yerini tutan kelimeye zamir adını verip yerini tuttuğu ismin de merci' olarak olarak ifa edildiğini açıklar:

ben, sen, o sözleri gibi. "Ben" zamirinin merci'i, söyleyen adam olup buna mütekellim denir. "Sen" zamirinin merci'i, söyleyen adamın karşısında bulunan adamdır ve buna muhâtab denir. "O" zamirinin merci'i, orada mevcut olmayan bir adamdır, buna da gâib adı verilir. Türkçe zamirler, yerini tuttukları ismin hâllerine ve bildirdikleri müsemma ve anlamlara göre zamir-i şahsî, zamîr-i izâfî, zamîr-i nisbî, zamîr-i fi'li, zamîr-i vasfî olmak üzere beş çeşittir. Mehmet Rıfat, kinâye biçiminde bir şahıs veya bir şey bildiren sözcükler için de kinâyât terimini kullanır ve kinâyâtın Türkçede ism-i tecrîd (dönüşlülük zamiri), kelime-i istifhâm, kelime-i kesretten[157] oluştuğunu dile getirir (Kaya, 2016, s. 55-56, 62).

Ömer Sıtkı, KLO'da kinâyât terimini kullanıp Osmanlı lisanında yer alan Arapça zamirlerin zamir, ism-i işâret ve mübhemâtı kapsadığını söyler (Aytar, 2019, s. 15).

Ahmet Rasim, zamir terimini kullanıp zamiri, "ismin yerini tutan kelime" olarak ifade eder.

Söz gelimi *"Ahmet Efendi geldi, bunları yapan hep Ahmet'tir."* denilecek yerde *"Ahmet geldi. Bunları yapan hep odur."* denilir. İfadede geçen *"o"* kelimesi zamirdir (Demirci, 2017a, s. 100). Abdalla, ANTLO'da zamir kelimesini kullanıp bu terimi şu şekilde izah eder:

"İsmin yerini tutan kelimeye zamir denir. Meselâ: "Ahmed Efendi geldi, bunları yapan hep odur" denilir ki burada "O" kelimesi zamirdir" (2016, s. 109).

Mehmet Sadık, zamir terimini kullanır (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 35).

Ömer Sıtkı, MKLO'da anlamı isme delalet eden kelimeleri zamir olarak adlandırır ve *"Ben yazdım, sen okudun, onlar geldiler, siz gittiniz."* ifadelerinde olan *"ben, sen, siz, onlar"* lafızlarıyla "yazdım"daki *"-m",* "okuduk"taki *"-k"*, "geldiler"deki *"-diler",* "gittiniz"deki *"-niz"* lafızlarının zamir olduğunu belirtir. "Ben" zamiri, söyleyen adam yani mütekellim; "sen" zamiri, karşısında söz söylenilen adam yani muhâtab, "o" zamiri, görünmeyen birini

[157] Çokluk bildiren "nice, hayli" sözleri.

imâ ettiği için gâ'ibtir. Zamirler; zamîr-i şahsî, zamîr-i izâfî, zamîr-i vasfî ve zamîr-i fi'li olmak üzere dört kısımdır (Denduş, 2019, s. 67).

Raşit, kinayât kelimesini kullanıp kinayâtın üç türü olduğunu söyler: zamir, ism-i işaret ve mübhemât. Zamir ise bir ismin yerini tutan kelimelerdir. Yerini tuttuğu isme "merci' denilir:

Söz gelimi *"Ahmet okuyor mu?"* diye soran kimseye cevaben "*O, pek haylazdır; her gün tekdir (azarlama) alıyor."* denildiğinde *"o"* lafzı Ahmet isminin yerini tuttuğu için zamir, "Ahmet" ismi de onun merci' olur. Zamir beş kısma ayrılır: zamir-i şahsi, zamir-i izafi, zamir-i vasfî, zamir-i nisbi, zamir-i fi'lî (Karataş, 2016, s. 141-142).

Şeyh Vasfi Efendi, "mütekellime, muhataba, gâibe delâlet eden kelime"yi zamir terimiyle ifade eder ve zamîr-i şahsî, zamîr-i izâfî, zamîr-i nisbî, zamîr-i fi'li, zamîr-i vasfî olmak üzere beş türü olduğunu söyler (Toparlı, 2003, s. 37). Erkuş, MYSO'da bahsedilen zamiri "mütekellime, muhâtaba, gâ'ibe delâlet eden kelimelerdir" şeklinde tanımlar (2014, s. 165).

Hüseyin Cahit, bir ismin yerini tutan kelimeyi zamir olarak adlandırır. Zamirlerin yerini tuttuğu isme "merci" denilir. Söz gelimi "Ahmet küçük bir çocuktur, Ahmet pek çalışkandır, Ahmet vaktini oyun ile kaybetmez." ifadesinde "Ahmet" ismini tekrar etmemek için ismin yerini tutan "o" kelimesi kullanılarak *"Ahmet küçük bir çocuktur, o pek çalışkandır, o vaktini oyun ile kaybetmez."* denir. Bu durumdaki *"o"* kelimesi zamirdir. Dört çeşit zamir bulunur: zamâir-i şahsiyye, zamâir-i işâriyye, zamâir-i rabtiyye (bağlama zamirleri), zamâir-i mübheme (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 112). Erkuş, TSN'de zamir terimini "Bir ismin yerini tutan kelime" olarak tanımlar (2014, s. 166). Abdalla, TSN'de geçen zamir terimini şu şekilde ifade eder:

> Bir isim yerini tutan kelimeye "zamir" derler. Zamirlerin, yerini tutuğu isme "merc" ta'bir olunur. Meselâ: "Ahmet küçük bir çocuktur, Ahmet pek çalışkandır, Ahmet vaktini oyun ile kaybetmez" ibaresinde "Ahmet" ismini tekrar etmemek için yerini tutmak üzere "o" kelimesi kullanarak: Ahmed küçük bir çocuktur, o pek çalışkandır, o vaktini oyun ile kaybetmez, denir. İşte bu "o" kelimesi zamirdir (2016, s. 155).

Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip, bir ismi iki defa tekrar etmemek için birine bir zamir getirilmesi işlemini zamir terimiyle açıklar:

Söz gelimi *"Ali küçük bir çocuktur; o kuzusunu pek sever."* ifadesinde, *"o"* kelimesi Ali isminin yerini tuttuğu için zamirdir (Karaörs, 2018, s. 23).

Mithat Sadullah ismin yerinde kullanılan kelimeleri zamir olarak adlandırır: *ben, sen* gibi. Zamir hangi ismin yerini tutuyorsa o isme, zamirin merci'i denir.

Nitekim *"Ahmet, bütün defterlerini yazmıştır. O, cidden vâzîfe-şinâs bir çocuktur."* ibaresinde "o" lafzı zamirdir ve *"o"* zamirinin ait olduğu "Ahmet" ismi de mercidir. Zamirde mütekellim (söz söyleyen), muhâtap (kendisine söz söyleten), gaaip (mütekellim ve muhatap olmayıp kendinden bahsedilen) olmak üzere üç şahıs bulunmaktadır. Zamirler müfret veya cem olurlar: *ben- biz; o- onlar* gibi. Zamirler; şahıs zamirleri, işâret zamirleri, mülkiyet zamirleri, izâfet zamirleri, fi'lî zamirler, mübhem zamirler olmak üzere altı kısımdır (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 97-98).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de şahısları ve keyfiyâtı[158] başkasının yerine geçen surette gösteren kelimelere zamir ismini verir. Mütekellime (söz söyleyen şahsa) karşılık *"ben"*, muhataba (söz tevcih olunan şahsa) karşılık *"sen",* gaaipe (hakkında söz cereyan eden şahıs ve keyfiyete) karşılık *"o"* kelimeleri ve bunların cemi olan *"biz", "siz"* ve *"onlar"* kelimeleri zamirdir. Zamirlerin; zamâir-i şahsiyye, zamâir-i izâfiyye, zamâir-i mülkiyye (aitlik zamiri), zamâir-i işâriyye (işaret zamiri), zamâir-i fiiliyye, zamâir-i mübheme olmak üzere altı türü vardır (Sağol vd., 2004, s. 145). Sağol, LOSN'de zamir teriminin ve bu terimle ilgili mütekellim, muhatap, gaib olmak üzere üç şahsın kullanıldığını belirtir (1987, s. 25).

5.3.1. Şahıs Zamiri

Süleyman Hüsnü Paşa, zat gösteren zamirleri zamîr-i şahsî olarak isimlendirir. Zamiri, zamîr-i mütekellim (birinci şahıs zamirleri), zamîr-i muhâtab (ikinci şahıs zamirleri), zamîr-i gâ'ib üçüncü şahıs zamirleri) olmak üzere üç türe ayırır. İsmin hâl ekleriyle de bu zamirler yapılır:

gâib-i müfredin (teklik üçüncü şahsın) mücerredi *"o",* mef'ûlün bihi *"onu",* mef'ûlün ileyhi *"ona",* muzâfun ileyhi *"onun",* muzâfı "kitabı"; muhâtab-ı müfredin (teklik ikinci şahsın) mücerredi "*sen*", mef'ûlün bihi "*seni*", mef'ûlün ileyhi "*sana*", muzâfun ileyhi "*senin*", muzâfı "kitabın"; mütekellim-i müfredin (teklik birinci şahsın) mücerredi "*ben*", mef'ûlün bihi "*beni*", mef'ûlün ileyhi "*bana*", muzâfun ileyhi "*benim*", muzâfı "kitabım"; gâib-i cemin mücerredi "*onlar*", mef'ûlün bihi "*onları*", mef'ûlün ileyhi "*onlara*", muzâfun ileyhi "*onların*", muzâfı "kitabı"; muhâtab-ı cemin mücerredi "*siz*", mef'ûlün bihi "sizi", mef'ûlün ileyhi "*size*", muzâfun ileyhi "*sizin*", muzâfı "kitabınız"; mütekellim-i

[158] Özellikleri, nitelikleri.

cemin mücerredi "*biz*", mef'ûlün bihi "*bizi*", mef'ûlün ileyhi "*bize*", muzâfun ileyhi "*bizim*", muzâfı "kitabımız" gibi. Zamirlerin göstereceği şeylere "merci" denilir. Ben zamirinin mercisi söylenen adam, sen zamirinin mercisi karşıda bulunup kendisine söylenen adam, o zamirinin mercisi de görünmeyen adam veya şeydir (Toparlı & Yücel, 2018, s. 10). Koç da İST'de zamîr-i şahsî ve merci' (zamirlerin yerini tuttuğu kavram) terimlerinin kullanıldığını söyler (1994, s. 62). Erkuş, İST'de geçen zamir-i şahsi terimini "Zât gösteren zamirlerdir. Onlar da üçdür. Birincisi zamir-i mütekellimdir ki müfredinde ben, cem'inde biz ve bizler"dir. İkincisi zamir-i muhâtabdır ki müfredinde sen, cem'inde siz ve sizler"dir. Üçüncüsü zamir-i ga'ibtir ki müfredinde o, cem'inde onlar"dır." şeklinde açıklar (2014, s. 170).

Selim Sabit, SO'da kendisiyle bir zata işaret edilen lafızlar için zamîr-i şahsî terimini kullanır. Zamîr-i şahsî; zamîr-i mütekellim, zamîr-i muhâtab ve zamîr-i gâ'ib olmak üzere üç türdür (Salman, 2008, s. 49). Koç, SO'da zamîr-i şahsînin yer aldığını belirtir (1994, s. 95). Erkuş, SO'da şahıs zamirleri manasına geldiğini söylediğini zamîr-i şahsîyi "Bir zât-ı mu'ayyeni irâe ve iş'âr iden zamirlerdir." şeklinde ifade eder (2014, s. 170).

Halit Ziya, zamîr-i şahıs terimini kullanıp mütekellim (birinci şahıs yani söyleyen), muhâtab (ikinci şahıs yani kendisine söylenen), gâip (üçüncü şahıs yani kendisinden bahsedilen) şeklinde üç tür kişi zamiri olduğunu söyler:

müfret mükellim- *ben*, cem mütekellim- *biz*; müfret muhâtab- *sen*, cem muhâtab- *siz*; müfret gâip- *o*, cem gâip- *onlar*. Kişi zamirleri, muzâfun ileyh olamadıklarından bunların isimler gibi dört hâli olmayıp üç hâli vardır: *ben- beni- bana, sen- seni- sana, o- onu- ona, biz- bizi- bize, siz- sizi- size, onlar- onları- onlara* vb (Türkay, 2018, s. 28).

Mihri, kelimeye bitişik olmayıp birbirinden ayrılmış ve bağımsız şekilde söylenen zamirlere zamîr-i şahsî adını verir:

ben, sen, o, biz, siz, onlar. Zamîr-i şahsîlerin ahvâl-i ismi: mücerred- *ben, sen, o, biz, siz, onlar;* muzâfun ileyh- *benim, senin, onun, bizim, sizin, onların;* mef'ûl-ün bih- *beni, seni, onu, bizi, sizi, onları;* mef'ûl-ün ileyh- *bana, sana, ona, bize, size, onlara*. Bazen o makamına ol, biz ve siz makamına tazim için *bizler ve sizler* denir ve şiirde *bana, sana yerine bâna sâna* yazılabilir. Kendi kelimesi de bazen zamîr-i şahsî gibi kullanılır (Atılgan, 2018, s. 162-163). Abdalla, MSO'daki zamîr-i şahsî terimini şu şekilde ifade eder:

"Kelimeye muttasıl olmayıp munfasıl ve müstakil sûrete îrâd olunan zamirlerdir ki ifrâdi ben sen o biz siz onlar lafızlarıdır"(2016, s. 80).

Şemsettin Sami, zamir-i şahsî-i basit ve zamir-i şahsî-i mürekkep terimlerine yer verir. Zamir-i şahsî-i basite için gösterilen tanıklar şunlardır:

mütekellim- *ben, benim, bana, beni, biz, bizim, bize, bizi;* muhatap- *sen, senin, sana, seni, siz, sizin, size, sizi;* gâ'ib- *o, onun (anın), ona (ana), onu (anı), onlar (anlar), onların (anların), onlara (anlara), onları (anları).* Zamir-i şahsî-i mürekkep, "kendi" kelimesiyle yapılır: *kendim, kendin, kendisi, kendimiz, kendiniz, kendileri*. Bazen zamir-i şahsî-i basitle birlikte kullanılır: *ben kendim, sen kendin, o kendisi, biz kendimiz, siz kendiniz, onlar kendileri.* "Kendi" kelimesinin tekrar ederek *"kendi kendimin, kendi kendime, kendi kendimi, kendi kendinize"* şeklinde kullanıldığı da olur (Hamit, 2009, s. 63, 65).

Tahir Kenan, zat yerini tutan zamirler için zamîr-i şahıs terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

ben, sen, o (ol), biz, siz, onlar. Mütekellim: mücerred- *ben, biz;* sârih- *beni, bizi*; gayr-i sarih: *bana, bize;* muzâfun-ileyh- *benim, bizim;* muhâtab: mücerred- *sen, siz*; sârih- seni, *sizi;* gayr-i sarih: *sana, size;* muzâfun-ileyh- *senin, sizin;* gaaib: mücerred- *o, onlar*; sârih- *onu, onları;* gayr-i sarih- *ona, onlara*; muzâfun-ileyh- *onun, onların* gibi tanıklarda mübtedâ (özne), haber (fiil), mef'ûlün-bih-sârih ve gayr-i sarih, muzâfun-ileyh mevkinde kullanılabilirlerse de sıfat mevsûf görevinde kullanılamaz. Müfred-i muhâtab olan "sen" yerine çoğunlukla "siz" kullanılır, bundan bir dereceye kadar hürmet ifade etmek amaçlanır: "*Sizi severim."* gibi. Aynı şekilde saygı gösterme ve hürmetle anmak için bazen cem'-i mütekellim ile cem'-i muhataba çokluk eki olan "-ler" getirilir: *bizler, sizler* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 249-250). Erkuş, KLT'de şahıs zamirleri anlamına geldiğini belirttiği zamir-i şahsi terimini "Zât yerini tutanlardır." şeklinde izah eder (2014, s. 170).

Mehmet Rıfat, MOS'ta yalnız insan isimlerinin ve zatlarının yerini tutan zamirleri zamîr-i şahsî olarak adlandırır:

ben, sen, o, biz, siz, onlar. Bunların ilk üçü müfred, diğer üçü de cemdir. "Ben", müfred-i mütekellim zamîri; "sen", müfred-i muhâtab zamîri; "o", müfred-i gâib zamîri; "biz", cem'-i mütekellim zamîri; "siz", cem'-i muhâtab zamiri; "onlar", cem'-i gâib zamiridir (Tamkoç, 2013, s. 32). Erkuş, MOS'ta bahsedilen zamîr-i şahsî terimini "Yâlnız insan isimlerinin ve zâtlarının yerini tutanlardır ki (ben, sen, o, biz, siz, onlar) sözlerinden 'ibâret olub bunların üç evvelkisi müfred ve diğer üçü cem'dir ki mütekellim, muhâtab, ga'ib olmaları aşağıdaki suretdedir." şeklinde açıklar (2014, s. 170).

Mehmet Rıfat, HLO'da bir şahsın yerini tutan zamirlere zamîr-i şahsî ismini verir.

Müfred-i mütekellim için *"ben",* müfred-i muhâtab için *"sen",* müfred-i gâ'ib için *"o",* cem'-i mütekellim için "*biz"*, cem'-i muhâtab için *"siz",* cem'-i gâ'ib için *"onlar"* zamiri kullanılır. Lisanımızda hürmet kastedildiğinde zaten cem olan "biz, siz" zamirleri bir kez daha "-lAr" ile cemlenip *"bizler, sizler"* denilmesi mümkündür (Kaya, 2016, s. 56).

Ahmet Rasim; *"ben, sen, o, biz, siz, onlar"* gibi zât gösteren kelimeleri zamîr-i şahsiye olarak ifade eder. "Siz" zamiri, bazen müfred görevinde, saygı gösterme için kullanılmaktadır: *"Siz geldiniz.", "Siz buyurdunuz."* gibi. Ahmet Rasim; ben, sen, o zamirlerinin mübtedâ (özne) veya haber (yüklem) olduğunu söyler. Söz gelimi *"Sen kâtipsin.", "Ben âlimim.", "O fazıldır.", "Bunu yapan benim.", "Anı yapan sensin.", "Bana düşman odur."* ifadelerinde görüldüğü gibi. Bu zamirler, hâl eklerini alırken birtakım değişikliklere uğrarlar:

mücerred- *ben*, mef'ûlün bih- *beni*, mef'ûlün ileyh *bana*, muzâfun ileyh- *benim*; mücerred- *sen*, mef'ûlün bih- *seni*, mef'ûlün ileyh- *sana*, muzâfun ileyh- *senin*; mücerred- *o,* mef'ûlün bih- *anı*, mef'ûlün ileyh- *ana*, muzâfun ileyh- *anın*; mücerred- *biz*, mef'ûlün bih- *bizi,* mef'ûlün ileyh- *bize*, muzâfun ileyh- *bizim*, mücerred- *siz*, mef'ûlün bih- *sizi*, mef'ûlün ileyh- *size*, muzâfun ileyh- *sizin*, mücerred- *anlar*, mef'ûlün bih- *anları*, mef'ûlün ileyh- *anlara*, muzâfun ileyh- *anların*. Zamirin yerini tuttuğu isme merci' denilir. "Ben" zamirinin merci'i mütekellim, "sen" zamirinin merci'i muhâtab, "o" zamirinin merci'i gâ'ibtir (Demirci, 2017a, s. 100-103). Abdalla, ANTLO'da zamâ'ir-i şahsiyye ve merci' terimleriyle ilgili "Zamâ'ir-i şahsiyye: zât gösteren zamirlerdir: "Ben, sen, o, biz, siz, onlar", gibi. Merci': Zamirin yerini tutan isme merci' denir. Bu hâlde "ben" zamirinin merci-i mütekellim, "sen" zamirinin merci'i muhâtab, "o" zamirinin merci'i gâ'ibdir." ifadelerini kullanır (2016, s. 110).

Mehmet Sadık, zamâir-i şahsiyye terimiyle birlikte şu tanıklara yer verir:

men (ben), sen, o, biz, siz, alar (onlar). Zamîr-i şahsiyyelerin ahvâl-i erba'ası: mücerret- men *(ben),* mef'ûlün bih- *meni (beni),* mef'ûlün ileyh- *mene (bana),* muzâfun ileyh *(benim),* muzâf- üyim (hanem). Tamlayan biçiminde çoğunlukla *men* şekliyle yazılır: Nevâyî'nin *"bi-hâst yüzine bir nigâhım/ tüşgene menin nedür günâhım (istemeyerek yüzüne bir bakışım/ düşmekte benim ne kabahatim var.)"* beytinde olduğu gibi. Kişi zamirine diğer tanıklar: *biz, bizge (bize), biznin (bizim) atamız (pederimiz); sen, seni, sene (sana), seninüyin (hanen); siz, sizni (sizi), sizge (size), siznin (sizin) urugınız (nesliniz); o, anı (onu), ana (ona), anın (onun) bitiği (yazısı); alar (onlar), alarnı (onları), alarga (onlara), alarnın (onların) çocugı.* Mef'ûl ekleri: mef'ûlün bih ("nI"- belirtme durumu)-

kolnı (eli); mef'ûlün minh (-dIn- ayrılma durumu)- *koldın (elden);* mef'ûlün maa (bile, bilen- beraberlik durumu)- *kol bile, kol bilen (el ile);* mef'ûlün fîh ("-da"- bulunma durumu)- *kolda (elde);* mef'ûlün ileyh ("-ge, -ga, -ka"- yönelme durumu) *kolga (ele)* (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 35-36).

Ömer Sıtkı, MKLO'da kişiye ait zamirler için zamîr-i şahsî terimini kullanır:

ben (müfred-i mütekellim), sen (müfred-i muhâtab), o (müfred-i gâ'ib), biz (cem-i mütekellim), siz (cem-i muhâtab), onlar (cem-i gâ'ib). İsimlerin tekrarlı cemleri mümkün değilse de zamîr-i şahsî cem-i mütekellim ve cem-i muhâtabı hürmet ederek tekrar cemlenebilir: *bizler, sizler* gibi (Denduş, 2019, s. 67).

Raşit, belli kişileri gösteren zamirler için zamîr-i şahsî terimini kullanır:

"Ben" mütekellim için, *"sen"* muhatab için, *"o"* ise gaip için kullanılıp cemlerinde *"biz, siz, onlar"* kullanılır. Bahsedilen zamirler ahval-i erbaaya uğradıklarında değişirler: mücerred- *ben, sen, o, biz, siz, onlar;* mef'ûlün bih- *beni, seni, onu, bizi, sizi, onları;* mef'ûlün ileyh- *bana, sana, ona, bize, size, onlara;* muzafun ileyh- *benim, senin, onun, bizim, sizin, onların* (Karataş, 2016, s. 142).

Şeyh Vasfi Efendi, zat gösteren *"ben, sen, o*" kelimelerini zamîr-i şahsî terimiyle ifade eder. "Ben", mütekellimi (sözü söyleyeni); "sen", muhatabı (söz dinleyeni), "o", gâibi (hazır olmayıp kendinden bahsedileni) bildirir. Bunların cemleri de *"biz, siz, onlar"*dır. Nezaket gereğince söz söyleyen zat bir kişi de olsa "sen" yerine "siz" denilir. İsimler gibi kişi zamirlerinin de mücerret, mef'ûl, muzâfun ileyh hâlleri bulunmaktadır. Mücerret hâli: *ben, sen, o, biz, siz, onlar;* mef'ûlün bih hâli: *beni, seni, onu, bizi, sizi, onları*; mef'ûlün ileyh hâli: *bana, sana, ona, bize, size, onlara;* muzâfun ileyh hâli: *benim, senin, onun, bizim, sizin, onların.* Üçüncü şahıs zamirleri, kendinden önce bir isme ait olurlar ve o isme "müracca" denir: Söz gelimi *"Bu yazıyı Ahmet Efendi mi yazdı? Hayır, o yazmadı, Mehmet Efendi yazdı."* ibaresindeki "o" zamirinin müraccası "Ahmet" kelimesidir. Bu ibareden "o" zamiri kaldırılarak "Ahmet" kelimesi getirilebilir. Bazen üçüncü şahıs zamirler müraccasız söylenir. Müraccasız söylenen bu zamirlere "zamîr-i şân" veya "zamîr-i mübhem" denilir. Nitekim *"Âkil odur ki vaktini tahsil-i maârife sarf eder."* cümlesinin *"o"* zamiri müraccası olmadığı için "zamîr-i şân veya zamîr-i mübhem"dir (Toparlı, 2003, s. 37-38). Erkuş, MYSO'da şahıs zamirleri manasına geldiğini söylediği zamir-i şahsî terimini "zât gösteren (ben, sen, o) kelimeleridir." şeklinde ifade eder (2014, s. 170).

Hüseyin Cahit; şahsı bildirmek suretiyle isimlerin yerini tutan kelimeleri, zamâir-i şahsiyye olarak adlandırır. Şahıs, isimlerin sözde işgal ettikleri mevki demektir. Birinci şahıs, ikinci şahıs ve üçüncü şahıs olmak üzere üç şahıs vardır. Kişi zamiri için tanıklar şunlardır:

ben, kendim, sen, kendin, o, kendi, kendisi, biz, kendimiz, siz, kendiniz, onlar, kendileri. Zamâir-i şahsiyyeye ek getirilmesiyle şekli değişebilir: *bana, sana, ona* gibi. Bu zamirlere "ile" eki ilave edildiğinde ise *"benimle veya benim ile, bizimle, seninle, onunla, onlarla"* biçimini alırlar. Alçak gönüllülük, alay etme veya saygı gösterme amacıyla "biz, siz" zamirleri çokluk eki alabilir: *"Bizler âciz kimseleriz; sizler âlim zatlarsınız."* gibi. Kişi zamirleri bir isme mütemmim (tamlayıcı) oldukları zaman şu şekilde kullanılırlar: *benim bahçem, senin bahçen, onun bahçesi, bizim bahçemiz, sizin bahçeniz, onların bahçesi, benim bahçelerim, senin bahçelerin, onun bahçeleri, bizim bahçelerimiz, sizin bahçeleriniz, onların bahçeleri.* Bir isme mütemmim olan kişi zamirlerinin kaldırılması mümkündür: *bahçem, bahçen, bahçesi* gibi. Bir isme mütemmim olan kişi zamirlerinin kaldırılmadığı zamanlarda ismin sonundaki ekin bazen çıkarılması mümkündür: *benim iş, senin kitap, bizim ev, sizin peder* gibi. Üçüncü teklik şahıs ve cem zamirlerinde bu durum söz konusu değildir. Yarı resmi ve resmi yazılarda Arapça kelimeler, üçüncü şahıs zamir görevinde kullanılmaktadır. *Müfred-i müzekker: merkûm (adı geçen), mezbûr (anılan, belirtilen), mûmâ-ileyh (zikri geçen), müşârün-ileyh (adı geçen); müfred-i müennes: merkûme, mezbûre, mûmâ-ileyhâ, müşârün-ileyhâ; tesniye-i müzekker: merkûmân, gayr-i müsta'mel, mûmâ-ileyhimâ, müşârün-ileyhimâ; tesniye-i müennes: gayr-i müsta'mel, mûmâ-ileyhimâ, müşârün-ileyhimâ; cem'-i müzekker: merkûmûn, gayr-i müsta'mel, mûmâ-ileyhim, müşârün-ileyhim, cem'-i müennes: gayr-i müsta'mel, mûmâ-ileyhâ, müşârün-ileyhâ* gibi. Bu kelimeler bazen sıfat olurlar: *şahs-ı merkûm (adı geçen kişi), eşhâs-ı merkûme, paşâ-yı müşârün ileyhim (adı geçen paşa), efendi-i mûmâ-ileyh (zikri geçen efendi)* gibi. İsimle birlikte bulunduğundan dolayı kolayca zamirden ayırt edilir (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 112-116). Abdalla, TSN'de bahsedilen zamâir-i şahsiyye terimini "Zamâir-i şahsiyye: Şahsa delâlet sûretiyle isimlerin yerini tutarlar." biçiminde açıklar (2016, s. 155). Erkuş, TSN'de şahıs zamirleri manasına geldiğini söylediğini zamâ'ir-i şahsiyyeyi "Zamâ'ir-i şahsiyye, şahsa delâlet suretiyle isimlerin yerini tutarlar." şeklinde açıklar (2014, s. 171).

Mithat Sadullah şahsı bildirmek suretiyle isimlerin yerini tutan zamirleri şahıs zamirleri olarak adlandırır:

mütekellim ben, biz; muhâtab sen, siz; gaaip o, onlar. Söz hakkındaki şüphe ve tereddütleri yok etmek için şahıs zamirlerinin müekked (kuvvetlendirilmiş) biçimleri kullanılır: *kendim, kendin, kendisi, kendimiz, kendiniz, kendileri.* "Biz" ve "siz" zamirlerine bazen alçak gönüllülük, alay ve saygı gösterme düşüncesiyle "-lEr" dâhil edilebilir: *"Bizler pek fakir adamlarız.", "Sizler fedakârsınız."* gibi. Şahıs zamirleri, tamlayan olabilirler: muzâfun ileyh- muzâf: *benim kitabım, senin kitabın, onun kitabı, bizim kitabımız, sizin kitabınız, onların kitabı; benim kitaplarım, senin kitapların, onun kitapları, bizim kitaplarımız, sizin kitaplarınız, onların kitapları.* Tamlayan olan şahıs zamirleri bazen kaldırılır: *"Kitabımı ne yaptınız?", "Benim kitabımı ne yaptınız?"* gibi. Kişi zamirlerine isimler gibi mef'ûl ekleri getirilebilir: *mücerred mütekellim- ben, mücerred muhâtap- sen, mücerred gaaip- o, mücerred mütekkellim- biz, mücerred muhâtap- siz, mücerred gaaip- onlar; mef'ûlün bih mütekellim- beni, mef'ûlün bih muhâtap- seni, mef'ûlün bih gaaip- onu, mef'ûlün bih mütekellim- bizi, mef'ûlün bih muhâtap sizi, mef'ûlün bih gaaip- onları; mef'ûlün ileyh mütekellim- bana, mef'ûlün ileyh muhâtap- sana, mef'ûlün ileyh gaaip- ona, mef'ûlün ileyh mütekellim- bize, mef'ûlün ileyh muhâtap- size, mef'ûlün ileyh gaaip- onlara; mef'ûlün ma'a mütekellim- benimle, mef'ûlün ma'a muhâtap- seninle, mef'ûlün ma'a gaaip- onunla, mef'ûlün ma'a mütekellim- bizimle, mef'ûlün ma'a muhâtap- sizinle, mef'ûlün ma'a gaaip- onlarla, mef'ûlün anh mütekellim- benden, mef'ûlün anh muhâtap- senden, mef'ûlün anh gaaip- ondan, mef'ûlün anh mütekellim- bizden, mef'ûlün anh muhâtap- sizden, mef'ûlün anh gaaip- onlardan; mef'ûlün fîh mütekellim- bende, mef'ûlün fîh muhâtap sende, mef'ûlün fîh gaaip- onda, mef'ûlün fîh mütekellim- bizde, mef'ûlün fîh muhâtap- sizde, mef'ûlün fîh gaaip- onlarda; mef'ûlün leh mütekellim- benim için, mef'ûlün leh muhâtap- senin için, mef'ûlün leh gaaip- onun için, mef'ûlün leh mütekellim- bizim için, mef'ûlün leh muhâtap- sizin için, mef'ûlün leh gaaip- onlar için* (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 98-99).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de zamâir-i şahsiyye terimini kullanıp *ben, sen, o, biz, siz, onlar* tanıklarını gösterir. "O" zamirinin cemi İstanbul'da *"onlar"* biçiminde telaffuz edilmekte ise de taşralarda ve Asya'nın pek çok Türk kavmi tarafından *"anlar"* tarzında söylenmektedir. *"Biz ve siz"* zamirleri mahviyet (alçak gönüllülük) veya tazim (hürmet) tarikiyle müfred-i mütekellim ve müfred-i muhataba işaret etmek için kullanabilirler: *"Biz de bunu söylemek istiyoruz.", "Sizi gördüğümden dolayı müftehirim (kıvanç duyuyorum)."* gibi. Biz ve siz bazen "-ler" ekini de kabul eder o zaman mahviyet (kendini hiçe sayma), istihzâ (alay etme) veya tazim (saygı gösterme) maksatlarıyla anlaşılır: *"Bizler o makama*

lâyık değiliz.", "Sizleri takdir etmek borcumuzdur.", "Sizler dururken kime söz düşer!" gibi. "Sen" ve "siz" zamirleri belirsiz isme de delalet edebilir: *"Sen istediğin kadar söyle, o dinlemez.", "Siz artık gözlerinizi o taraftan ayıramaz olursunuz."* gibi. Kişi zamirlerinin tamlayan hâlleri ise *"benim, senin, onun, bizim, sizin, onların"*dır. Zamirin taviz ettikleri şahıslar ve keyfiyâta merci adı verilir. Mütekellim, muhatap ve zamirlerinin mercisi daima bellidir. Gaip zamirlerinin mercisi ise ifadeden anlaşılır: *"Ahmet Efendi geldi. Kendisini bu sabah gördüm." (Kendisi zamirinin mercisi Ahmet Efendi'dir)* gibi (Sağol vd., 2004, s. 145-146). Sağol, LOSN'de zamâir-i şahsiyye teriminin yer aldığını belirtir (1987, s. 25).

5.3.1.1. Birinci Şahıs Zamiri

Süleyman Hüsnü Paşa, birinci şahıs zamirlerine zamîr-i mütekellim ismini verir. Zamîr-i mütekellim, müfredinde *"ben",* ceminde *"biz", "bizler"* bulunandır (Toparlı & Yücel, 2018, s. 10).

Selim Sabit; SO'da söz söyleyen şahsı bildiren, müfredinde *"ben",* ceminde *"biz"* bulunan lafızları zamîr-i mütekellim olarak adlandırır (Salman, 2008, s. 49).

Ahmet Rasim, "ben" zamirinin mütekellim yani söz söyleyenin zamiri olduğunu dile getirir:

"Ben yaptım, bunları ben gördüm." gibi (Demirci, 2017a, s. 100). Abdalla, ANTLO'da ben zamiri ile ilgili şunları söyler:

"Ben: Mütekellimin yani söz söyleyenin zamiridir. "Ben yaptım, bunları ben gördüm", gibi" (2016, s. 109).

Hüseyin Cahit, bir lakırdıyı söyleyen kimseyi birinci şahıs yani mütekellim olarak adlandırır (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 112). Abdalla, TSN'de geçen birinci şahıs için "Birinci şahıs: Ki bir lâkırdı söyleyen kimsedir, buna "mütekellim" deriz." ifadelerini kullanır (2016, s. 155).

Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip, söz söyleyen şahsı yani kimseyi birinci şahıs olarak isimlendirir:

Söz gelimi ismi Ahmet olan biri kendinden bahsederken "Ahmet çok çalışkandır." demez *"Ben çalışkanım."* der. Birçok kişi kendilerinden bahsetmek istedikleri zaman *"Biz çalışkanız."* derler. "Ben" kelimesi, müfret hâlinde birinci şahıs zamir; "biz" kelimesi, cem

hâlinde birinci şahıs zamirdir: müfret- *"Ben usluyum.",* cem- *"Biz çalışkanız.";* müfret- *"Ben merhametliyim."* cem- *"Biz merhametliyiz"* gibi (Karaörs, 2018, s. 25).

5.3.1.2. İkinci Şahıs Zamiri

Süleyman Hüsnü Paşa, ikinci şahıs zamirleri için zamîr-i muhâtab terimini kullanır. Zamîr-i muhâtabın müfredi "*sen*", cemi ise "*siz*", "*sizler*"dir (Toparlı & Yücel, 2018, s. 10).

Selim Sabit; SO'da kendisine söz söylenilen şahsı bildiren, müfredinde "*sen*", ceminde "*siz*" bulunan lafızları zamîr-i muhâtab olarak adlandırır (Salman, 2008, s. 49).

Ahmet Rasim, "sen" zamirinin muhâtab yani kendisine söylenen kişinin zamiri olduğunu söyler ve *"Kitabı sen açtın.", "Derse çalışmayan sensin."* gibi tanıklara yer verir (Demirci, 2017a, s. 100). Abdalla, ANTLO'da sen zamirini şu şekilde açıklar: "Sen: Muhâtabın yani kendisine söz söyleyenin adamın zamiridir. "Kitabı sen açtın, derse çalışmayan sensin", gibi" (2016, s. 110).

Hüseyin Cahit, kendisine bir lakırdı söylenen kimseyi ikinci şahıs yani muhâtab olarak ifade eder (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 112). Abdalla, TSN'de zikredilen ikinci şahsı "İkinci şahıs: Ki kendisine bir lâkırdı söylenen, buna "muhâtab" deriz." şeklinde açıklar (2016, s. 155).

Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip, kendisine söz söyleyen şahsı yani kimseyi ikinci şahıs olarak adlandırır:

Söz gelimi küçük kardeşi Selim'in çalıştığından bahsetmek isteyen biri *"Sen çalışıyorsun."* der. İki veya daha fazla arkadaşının uslu olduklarını söylemek isteyen biri de *"Siz uslusunuz."* der. "Sen" kelimesi, müfred hâlinde ikinci zamir; "siz" kelimesi, cem hâlinde ikinci şahıs zamirdir: müfred- "*Sen uslusun."*; cem- *"Siz çalışkansınız"* (Karaörs, 2018, s. 27).

5.3.1.3. Üçüncü Şahıs Zamiri

Süleyman Hüsnü Paşa, üçüncü şahıs zamirlerine zamîr-i gâ'ib ismini verir. Zamîr-i gâ'ib, müfredinde *"o",* ceminde *"onlar"* bulunandır. Söyleyen adama "mütellim", kendisine karşı söz söylenen adama "muhatap", göze görünmeyen adama veya şeye de gâib denilir (Toparlı & Yücel, 2018, s. 10).

Selim Sabit; SO'da kendisinden söz edilen kişiyi bildiren, müfredinde *"ol",* ceminde *"anlar"* bulunan lafızları zamîr-i gâ'ib olarak adlandırır (Salman, 2008, s. 49).

Ahmet Rasim, "o" zamirinin meydanda olmayıp hakkında söz söylenen kişinin zamiri olduğunu belirtir ve şu tanıkları gösterir:

"O, nerede? O geldi mi?". *"O"* zamirinin cemi, *"anlar"*dır: *"Anlar yaptılar, anlar gördüler."* gibi. Zamîr-i şahsî olan "o" ile ism-i işâret olan "o" karıştırılmamalıdır. Kişi zamiri olan "o", kendisinden bahsedilen bir şahıs bildirir. Bu hâlde hem fâil olur hem de çoğunlukla fiille birlikte bulunur: *"O, geldi mi? Gelmedi!", "O, sana ne söyledi?", "Anın malı sizin malınızdan daha çoktur."* gibi. İsm-i işâret olan "o", mutlak bir ismi işaret eder: *"O hâne, bundan büyüktür."*. Fiille beraber gelirse de yine işareti içerir: *"Bu da yazı, o da yazı."* gibi (Demirci, 2017a, s. 100-102). Abdalla, ANTLO'da zikredilen o zamiriyle ilgili "O: Gâ'ibin zamiri yani meydanda olmayıp hakkında söz söyleyenin adamın zamiridir. "O nerede?", "o geldi mi?", gibi" ifadelerini kullanır (2016, s. 110).

Hüseyin Cahit; kendisinden bahsedilen kimse veya şeyi, üçüncü şahıs yani gaaip olarak adlandırır. *"O"* kişi zamirinin cemi *"anlar"* ve mef'ul (tamlayıcı, tümleç) suretleri *anı, anlar, anlara, anlarda, anlardan* şeklinde kullanılsa da böyle bir istisna durumuna hiçbir sebep görülmeden konuşma dilinde olduğu gibi "*onlar, onu*… ilh." biçiminde kullanılmıştır. Bir ibarede mercisi aynı isimden olan kişi zamiri diğerininin ardı sıra tekrar ettiği zaman ilk cümledeki merci veya zamir bırakılarak diğerleri kaldırılır. *"Ahmet küçük bir çocuktur, o pek çalışkandır, o tekmil (bütün) vaktini oyun ile kaybetmez."* ibaresinde "o" zamirlerinin mercisi aynı isimden oluştuğu, "o"ların tekrarı ibareye çirkinlik ve ağırlık verdiği için çıkarılır. *"Ahmet küçük bir çocuktur, pek çalışkandır, bütün vaktini oyun ile kaybetmez."* denilir. O kelimesi zamir veya işaret sıfatı olur. Bunları ayırmada yanılmamak için bir isimle birlikte bulunup bulunmadığına bakılmalıdır. İsimle beraberse sıfat, değilse zamirdir. "O" zamiri bazen gayr-i şahsî olur yani bilinen hiçbir şahsın yerini tutmaz. Söz gelimi "Böyle icap etti" denildiğinde fail belli değildir, "o" zamiridir fakat burada belli bir şahsı bildirmediği için gayr-i şahsî sayılır. Faili "o" zamir-i gayr-i şahsîsi olan fiillerin cem yapılmaları da mümkün değildir: "Böyle icap ettiler." denilmez (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 112-114). Abdalla, TSN'de bahsedilen üçüncü şahıs için "Üçüncü şahıs: Ki kendisinden baholunan kimse veya şeydir, bun "gâ'ib" deriz." ifadelerini kullanır (2016, s. 155).

Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip, kendisinden bahsedilen şahsı yani kimseyi üçüncü şahıs olarak isimlendirir:

Söz gelimi, Remziden bahsederken "Remzi dersine çalışır." denir. Remzinin yaramazlık ettiğinden de bahsedilmek istenirse "Remzi" kelimesini iki defa kullanmamak için *"O, aynı zamanda yaramazdır."* denir. Bu durumda iki veya daha fazla kişiden bahsederken *"Onlar yaramazdır."* denir. "O" kelimesi, müfred hâlinde üçüncü şahıs bir zamir; "onlar" kelimesi, cem hâlinde üçüncü şahıs bir zamirdir: müfred- *"O usludur.",* cem- *"Onlar usludur."* gibi (Karaörs, 2018, s. 29-30).

5.3.2. Dönüşlülük Zamiri

Mehmet Rıfat, MOS'ta ism-i tecrîdin başka bir şeye karışmaksızın bir şahsa delalet eden *kendi, kendü* lafızlarından ibaret olduğunu dile getirir. Gâib suretinde oldukları için sonlarına iyelik zamirlerinin mütekellim ve muhâtabları eklenerek onların da mütekellim ve muhâtab biçimleri yapılır:

müfred-i mütekellim- *kendim, kendüm;* müfred-i muhâtab- *kendin, kendün;* müfred-i gâib- *kendisi, kendüsi;* cem'-i mütekellim- *kendimiz, kendümiz;* cem'-i muhâtab- *kendiniz, kendüniz;* cem'-i gâib- *kendileri, kendüleri* gibi (Tamkoç, 2013, s. 36).

Mehmet Rıfat, HLO'da başka bir şeye karışmaksızın bir zat ipham eden "kendi" ve "kendü" lafızlarını ism-i tecrîd terimiyle ifade eder:

müfred-i mütekellim- *kendim,* müfred-i muhâtab- *kendin,* müfred-i gâib- *kendisi,* cem'-i mütekellim- *kendimiz,* cem'-i muhâtab- *kendiniz,* cem'-i gâib- *kendileri* gibi (Kaya, 2016, s. 62).

Mehmet Sadık, dönüşlülük zamirine ism-i tecrîd[159] ismini verip ism-i tecridin "*öz*", çokluk eki aldığında da "*özler*" lafızlarından oluştuğunu dile getirir. Zamîr-i izâfî ile çekimleri: *özi (kendi), özin (kendin), özim (kendim), özleri (kendileri), özinüz (kendiniz), özimiz (kendimiz);* zamîr-i nisbî ile çekimleri: *özi erür (kendidir), özin sen (kendinsin), özim men (kendimim), özleri erür (kendileridir), öziniz siz (kendinizsiniz), özimiz miz (kendimiziz);* ahvâl-i erba'ası: *özi (kendi), özini (kendini), özige (kendine), özinin (kendinin) sözi (lakırtısı), özleri (kendileri), özlerini (kendilerini), özlerige (kendilerine), özlerinin (kendilerinin) sözi, özin (kendin), özinni (kendini), özinge (kendine), özinnin (kendinin) sözi, öziniz (kendiniz), özinizni (kendinizi), özinizge (kendinize), öziniznin (kendinizin) sözi, özim (kendim), özimni (kendimi), özimge (kendime), özimnin (kendimin) sözi, özimiz*

[159] Mehmet Sadık, ÜLT'de dönüşlülük zamirine isimler bölümünde yer vermiştir.

(kendimiz), özimizni (kendimizi), özimizge (kendimize), özimiznin (kendimizin) sözi gibi. *"Öz"* lafzı tekit (kuvvetlendirme) için mücerret ile mef'ûlün bih hâliyle birlikte kullanılır: *Öz özige yasadı (kendi kendine yaptı)* gibi (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 12-13).

Raşit, ism-i tecrîd terimine değinir. "Kendi" lafzı, başkası karışmaksızın bir zat demektir. Söz gelimi "*Bu yazıyı kendi yazdı."* denir, bu da başkası yazmadı demektir. Buna zamir-i izafi de eklenip *"kendim, kendin (kendi, kendisi) kendimiz, kendiniz, kendileri"* denir (Karataş, 2016, s. 150).

5.3.3. İşaret Zamiri

Ahmet Cevdet Paşa, kendisiyle bir şeye işaret edilen kelimeler için ism-i işâret[160] terimini kullanır: *bu, şu, bunlar, şunlar* gibi. İsm-i işâretler bazen böyle mücerret kullanıldığı gibi bazen de fiile ilişkin olur: *"Bunu kim yazdı, buna kim söyledi, şunu getir, şuna bak"* tanıklarında görüldüğü gibi. Tamlayan da olurlar: *bunun hâli, şunun sözü* gibi. Bazen "bu" kelimesine "iş" edât-ı tenbihi eklenerek "*işbu"* denilir (Tarahija, 2008, s. 47).

Halit Ziya, kendileriyle bir şeye işaret edilen zamirleri zamîr-i işâret olarak adlandırır:

bu, şu, bunlar, şunlar vb. "Bu, şu" zamîr-i işâretlerinin sıfat-ı işâretlerden farkı şudur: Sıfat-ı işâretlerin önünde daima müşârün ileyh (işaret edilen, kendisine gösterilen) bir isim bulunur: bu adam, şu efendi gibi. Zamîr-i işâretlerin önlerinde ise isim olmaz: *"Bu geldi*.", *"Şu gitti."* gibi. Bir farkı da işaret sıfatlarının cem ve tasrîfi (çekimi) olmaz, işaret zamirlerinin ise olur. Bura, şura kelimeleri zamîr-i işâret-i mahalli; böyle, şöyle kelimeleri de zamîr-i işâret-i teşbîhîdir. Zamîr-i işâretlerin tasrifi: *şu, şunu, şuna, şunun, bu, bunu, buna, bunun, şunlar- şunları, şunlara, şunların, bunlar, bunları, bunlara, bunların; bura, burayı, buraya, buranın; şura, şurayı, şuraya, şuranın.* "O" zamîr-i şahsîyle "şu", "bu" zamîr-i işâretlerine "-de", "-den", "-suz" eki getirildiği zaman sonlarına bir "-n" ilave edilir: *onda, ondan, onsuz, onsuzun* gibi. Eğer bu zamirlere "ile" ve "için" edatlarından biri gelirse sonlarına bir nun ilave edilir: *onun ile, onun için* gibi (Türkay, 2018, s. 29). Erkuş, KLT'de geçen zamîr-i işâreti "kendileri ile bir şey'e işâret olunan zamirlerdir." şeklinde tanımlar (2014, s. 167).

Mihri, mahsus veya belli olan bir şeyi gösteren lafızlar için ism-i işâret terimini kullanır. Söz gelimi "*Bunu istemem, şunu ver."* cümlesinde geçen "bu" ve "şu" kelimeleri ism-i

[160] Ahmet Cevdet Paşa, bu terimi tek başına bir tür olarak ele almıştır.

işârettir. Türkçe ism-i işâretlerin başlıcaları *bu, şu, o* kelimeleridir. "Bu" lafzı yakını, "şu" lafzı orta halli uzaklığı, "o" lafzı uzağı gösterir: *bu gelen, şu gelen, o gelen*. "Bu" ve "şu" lafızlarının ahvâl-i ismi: mücerred- *bu, bunlar, şu, şunlar;* muzâfun ileyh- *bunun, bunların, şunun, şunların;* mef'ûl-ün bih- *bunu, bunları, şunu, şunları;* mef'ûl-ün ileyh- *buna, bunlara, şuna, şunlara.* Bunların dışında işte bu anlamında "işbu", o anlamında "ol ve şol", bu yer ve şu yer manasında "bura" ve "şura" kelimeleri de işaret isimlerindendir (Atılgan, 2018, s. 165-166). Abdalla, MSO'da kullanılan ism-i işâret terimini şu şekilde ifade eder:

> Mahsûs veya m'akûl olan bir şeye işâret için mevû' olan lafızdır. Mesela, bunu istemem şunu ver kelâminde bu ve şu ism-i işârettirler. İşte bu mânasında (işbu) ve o mânasında (ol ve şol) lazıfları dahi ism-i işâret olarak kullanılır (2016, s. 80).

Şemsettin Sami, bir şahıs veya bir şeyi göstermeye yarayan kinayeleri esmâ-i işâret olarak adlandırır. Kârib (yakın), mutasavvıt (orta) veya ba'id (uzak) olmak üzere üç türlüdür: kârib- *bu, bunun, buna, bunu, bunlar, bunların, bunlara, bunları;* mutasavvıt- *şu, şunun, şuna, şunu, şunlar, şunların, şunlara, şunları*; ba'id- *o, onun (anun), ona (ana), onu (anı), onlar (anlar), onların (anların), onlara (anlara), onları (anları).* Esmâ-i işâret, isim yerine bazen de isimle beraber sıfat yerine kullanılır. Sıfat gibi kullanıldıklarında çekimlenmezler: *bu adam, bu adamın, bu adama* (Hamit, 2009, s. 66-67).

Mehmet Rıfat, MOS'ta kendisiyle bir şeye işaret edilen söz için ism-i işâret terimini kullanır. İşaret edilen şeye ise müşarün ileyh denilir. Söz gelimi *"bu kapı"* denildiğinde "bu" sözü ism-i işâret, "kapı" sözü müşarün ileyhtir. Türkçe işaret isimleri üç çeşittir. Birincisi, göz ile görünen şahsa veya şeye işaret için kullanılan *"bu, şu, o"* sözleridir. İkincisi, gözle görünen bir yeri göstermek için kullanılan *bura, şura, ora* sözleridir. Bunlardan *"bu, bura, böyle"* sözleri yakını, *"şu, şura, şöyle"* sözleri ortalığı, *"o, ora, öyle"* kelimeleri de uzağı göstermek için kullanılır. Üçüncüsü de en yakın olan şeye işaret için kullanılan *"işbu"* sözüdür (Tamkoç, 2013, s. 35-36).

Mehmet Rıfat; HLO'da kendisiyle bir şeye işaret edilen söze ism-i işâret, o işaret edilen şeye de müşârün ileyh denildiğini söyler. Söz gelimi "*Bu kitap"* tamlamasında "bu" kelimesi ism-i işâret "kitap" ismi de müşârün ileyhtir. Türkçe ism-i işâretler, *"bu, şu, o, bura, şura, ora, böyle, şöyle, öyle"* kelimeleridir. "Bu, şu, o" kelimeleri kişi ve sıfatın dışında nesneye; *"bura, şura, ora"* kelimeleri bir yere; *"böyle, şöyle, öyle"* kelimeleri sıfat ve hâle; *"bu, bura, böyle"* kelimeleri yakına, "*şu, şura, şöyle"* kelimeleri orta hâlliye; *"o, ora, öyle"* kelimeleri uzağa işaret içindir. Yakını göstermek için *"işbu",* uzağı göstermek için *"tâ öte, tâ ora, tâ şura"* sözleri de kullanılır. İşaret isimlerinden "bu, şu, o" kelimeleri cemlenir ve tasgîr edilir. Fakat çokluk ekinden önce "nun" getirilir: *cem- bunlar, şunlar,*

onlar (anlar); tasgîr- buncağız, şuncağız, oncağız gibi. "Bura, şura, ora" kelimeleri de cem ve tasgîr edilirler: *cem'- buralar, şuralar, oralar; tasgîr- buracık, şuracık, oracık* (Kaya, 2016, s. 61).

Ömer Sıtkı, MKLO'da ism-i işâret terimini kullanıp bu terimi anlamıyla muhataba bir şeyi gösteren lafız olarak açıklar:

bu, şu, o, bura, şura, ora, böyle, şöyle, öyle gibi. İşaret isimleri zamir-i izâfî-i basite eklenmez fakat izafet ekleri ilave edilerek tamlayan ve tamlanan meydana gelir: *bunun, burasının, orasını, bunu* gibi. "Bu, şu, o" işaret isimleri cemlendiklerinde veya bir ekle bitiştiğinde "-n" eklenir: *bunlar, şunlar, onlar, bunda, şunu, onun* gibi. "Bu, şu, o" ve bunların cemleri canlı ve cansızları gösterir: *bu adam, şu kitap* gibi. Zamir-i şahsinin müfred-i gaibi olan "o" daima gaip şahıslarda kullanılır, ism-i işâret olan "o" lafzı ise göze görünen kişiler ile görünmeyen nesneleri işaret eder. Söz gelimi *"O efendi benim refikimdir (arkadaşımdır)."* denildiğinde eğer efendi göze görünüyorsa "o" lafzı ism-i işâret, görünmüyorsa "o"lar zamîr-i şahsîdir. *"O kitap benimdir, o bahçe bizimdir."* ifadelerinden olan "o"lar nesneyi gösterdiği için ism-i işârettir. "Bura, şura, ora" ism-i işâretleri yer bildirir: "*Burası oradan güzeldir, buradan şurası on adımdır."* gibi. Böyle, şöyle, öyle ism-i işâretleri canlı ve cansızın övgüsünü ima eder: *"Böyle çalışırsan birinci olursun, şöyle akıllı görmedim, öyle refik az bulunur."* gibi. Sözü edilen ism-i işâretlerin bir kısmı yakını bir kısmı ortayı, bir kısmı da uzağı gösterir: *karîb (yakın)- bu, bura, böyle; vasat (orta)- şu, şura, şöyle; bâ'id (uzak)- o, ora, öyle*. Bunlardan "işte" sözü en yakını bildirir. "Bura, şura, ora" ism-i işâretlerine küçültme eki eklenip *buracık, şuracık, oracık* denilir (Denduş, 2019, s. 70-71).

Raşit, kendileriyle belli bir şahsa veya bir şeye işaret eden *"bu, şu"* lafızlarına ism-i işâret adını verir. "Şu" yakını, "bu" ise daha yakın olanı göstermek için kullanılıp kendileriyle işaret edilen şeye de "meşarun ileyh" denir: *"Bu ev, şu gemi"* denildiğinde "şu, bu" lafızları ism-i işaret ve "ev, gemi" isimleri de meşarun ileyh olur. Cemi *"şunlar, bunlar"* şeklindedir. İsm-i işaret, meşarun ileyhle birlikte gelirse cemi mümkün değildir. *"Şu evler, bu gemiler"* denilip "şunlar evler, bunlar gemiler" denilemez. İsm-i işaretler eklerden bir şeye bitişik olurlarsa bir nun ilave edillir: *şunda, bunda, şundan, bundan, şunun, bunun, şuncağız, buncağız, şunun için, bunun için, şunun ile, bunun ile* gibi. Mef'ûlün ileyh halinde "*şuna, buna"* denir. İsm-i işaretler meşarun ileyhlerine nazaran beş kısımdır. Onlar da: zat, temsil, mekân, tenbih, miktar işaretleridir. Zat ism-i işaretleri,"bu, şu" lafızlarından ibarettir: *bu kitap, şu ev* gibi. Temsil ism-i işaretleri, *"böyle, şöyle"* kelimeleridir: *böyle*

kitap, şöyle gemi gibi. Mekân ism-i işaretleri, "bura, şura" sözcükleri olup aslı *"bu yer, şu yer"* dir: *"Burası latiftir (hoştur), şurası tenhadır."* gibi. Tenbih ism-i işareti, "işte" kelimesi olup bazen "bu" lafzıyla birleşerek *"işte bu",* yerine *"işbu"* kullanılır. Miktar ism-i işaretleri, "bu kadar, şu kadar" kelimeleridir: *bu kadar para, şu kadar masraf* gibi. Bazen bu görevde *"bunca, şunca"* kullanılır (Karataş, 2016, s. 148-149).

Hüseyin Cahit; işaret fikrinin ilave edilmesiyle ismin yerini tutan zamirleri zamâir-i işâriyye olarak adlandırır:

o, bu, şu, ki, onlar, bunlar, şunlar, kiler, "Âkil ona dereler ki vaktini beyhûde zâyi etmez.", "Asıl ehemmiyet bundadır.", "İşin iyisi şu ki…" tanıklarında görüldüğü gibi. İşaret zamirleri mef'ûl (tamlayıcı) yapıldığında kendilerinden sonra ilave edilen eklerden önce bir "n" getirilir: *ondan, bunu, şuna, buna, ona, onlara* gibi. "O" zamiri bazen kişi zamiri, bazen gayr-ı şahsî, bazen de işaret zamiri olur. *"O geldi, onlar gitti."* cümlelerinde kişi zamiridir. "İcap ediyor." cümlesinde "o" zamiri hiçbir şahsın yerini tutmadığı için gayr-ı şahsîdir. Bu zamir cümlede gösterilmez. "Âkil ona derler ki…" cümlesindeki zamir ise bir ismin yerini tutmakla beraber işaret bildirdiği için zamîr-i işârîdir. "O" ve "şu" yerine "ol", "şol" kullanımı bugün yoktur (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 116-117). Erkuş, TSN'de bahsedilen zamâir-i işâriyyeyi "işaret fikrinin ilave edilmesiyle ismin yerini tutan zamirlerdir." şeklinde açıklar (2014, s. 167). Abdalla, TSN'de geçen zamâir-i işâriyye terimini şu şekilde izah eder:

> İşâret fikrinin ilâvesiyle isimin yerini tutan zamirlere "zamâir-i işâriyye" denir: O, bu, şu, ki, onlar, bunlar, şunlar, kiler gibi. (Âkil ona derler ki vaktini beyhûde zâyi etmez, işin iyisi şu ki…). Kudemâ "o",ve "şu" yerine "ol" ve "şol" kullanırdı (2016, s. 155).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de işarete hizmet eden zamirler için zamâir-i işâriyye terimini kullanır:

bu, şu, o, bunlar, şunlar, onlar gibi. *"Kürre-i arz, güneşin etrafında döner, (bu)nu herkes tasdik eder."* ifadesinde dünyanın güneşin etrafında dönmesi cümlesine karşılık olduğundan dolayı "*bu*" kelimesi zamirdir. *"Öbür odada oturan çocuklar çok gürültü ediyorlar; bunlara söyleyiniz ki sussunlar."* ifadesinde "*bunlar*" çocuklara karşılık olduğu için zamirdir. "Bu, şu" işaret sıfatlarıyla "bu, şu" işaret zamirleri birbirinden şu şekilde ayrılır: İşaret sıfatları daima müşârlarıyla (işaret edilenle) birlikte bulunur; cemleri yoktur ve çokluk eki müşârın sonuna gelir. İşaret zamirleri ise mercilerden (zamirin yerine kullanılan isimlerden) ayrı olur ve mercilerine karşılık kullanılırlar. "O, onlar" kişi zamirleriyle "o, onlar" işaret zamirlerini birbirinden ayırt etmek için şunlara dikkat edilir: Kişi zamirlerinin mercilerinin aynı şekilde ibarede adı geçmelidir. İşaret zamirlerinin

mercilerinin ise aynen adı geçmeyip işaretle net bir şekilde anlaşılır. *"Amcamı gördünüz mü? O biraz önce araba ile geçiyordu."* cümlesinde "o" kelimesi, kişi zamiridir. Çünkü merci olan amca kelimesinin aynen adı zikredilmektedir. "*Şu insanlarla nasıl başa çıkacağız? İstediğiniz kadar tembih ediniz, onlar yine bildiklerinden asla şaşmazlar; teessüfümü mucip olan da o!"* ifadesinde "o" işaret zamiridir. Çünkü mercinin aynen adı geçmez. İşaret edilen cümleden anlaşılan "teessüfümü mucip olan da" ibaresindeki tembihime rağmen bildiklerinden asla şaşmamaları anlamıdır. Yer kelimesiyle gelen işaret sıfatları şu duruma gelir: *o yer- ora, bu yer- bura, şu yer- şura.* Genellikle bu kelimeler "-sı" ile kullanılır: *orası, burası, şurası* gibi. Bu terkipler zamir olarak da kullanılır (Sağol vd., 2004, s. 148-149). Sağol, LOSN'de zamâir-i işâriyye teriminin kullanıldığını belirtir (1987, s. 25).

Mithat Sadullah bir şeye işaret için kullanılan zamirlere işâret zamirleri ismini verir:

bu, şu, o, bunlar, şunlar, onlar, "Bu harikulâde bir şeydir." gibi. İşaret sıfatlarıyla işaret zamirleri birbirine karıştırılmamalıdır. İşaret sıfatı olan "bu, şu, o" kelimeleri daima bir ismin öncesinde bulunup o ismi nitelendirir ve cemlenmez. İşaret zamirleri ise cemlenebilir ve mutlaka bir isim yerinde kullanılır. İşaret zamirleri mef'ul ve muzâfun ileyh oldukları zaman şu şekilleri alırlar: *mücerred- bu, şu, o; mef'ûlün bih- bunu, şunu, onu; mef'ûlün ileyh- buna, şuna, ona; mef'ûlün fih- bunda, şunda, onda; mef'ûlün anh- bundan, şundan, ondan; muzâfun ileyh- bunun, şunun, onun* (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 99-100).

5.3.4. Belirsizlik Zamiri

Ahmet Cevdet Paşa, belli etmeyerek bir şahsı veya bir şeyi anlatan birtakım kelimeleri mübhemât[161] terimiyle ifade eder:

kendi, kim, ne, nice ve nasıl, hangi, kaç gibi. "Kendi" lafzı, yalnız başına demektir: *"Falan bunu kendi yaptı." (Başkası karışmaksızın yaptı).* "Kim" lafzı, bir şahıstan sual içindir: *"Kim geldi"* gibi.'Ale'l-umûm (herkese ait) bir şahsı da anlatır: *"Kim gelirse gelsin."* gibi, ceminde ise "kimler" denilir. "Ne" sözü, bir şeyden sual içindir. *"Ne oldu?"* gibi veya 'ale'l-umûm bir şeyi anlatır: *"Ne olursa olsun."* gibi ceminde ise "neler" denilir. "Nice ve nasıl" kelimeleri, keyfiyetten sual içindir: "*Nicesiniz ve nasıl oldu"* gibi. "Hangi" lafzı, bir şahsı veya bir şeyini ayırmak için sualdir: *"Hangi hoca gelecek, hangi kitabı okutacak?"*

[161] Ahmet Cevdet Paşa, bu terimi tek başına bir tür olarak ele almıştır.

denilir. Bazen genelleme için de kullanılır: *"Hangi kitabı okutur ise okutsun."* gibi. "Kaç" lafzı, sayıdan sual içindir: "*Saat kaçtır"* gibi. 'Ale'l-umum sayı manasında da olur: *"Kaç olursa olsun."* gibi (Tarahija, 2008, s. 48).

Süleyman Hüsnü Paşa, belli etmeyerek bir şahıs veya bir şeyi bildiren kelimeleri mübhemât[162] olarak adlandırır. Kendi kelimesi, başka şey karışmaksızın bir şahsı bildirmek için kullanılır:

kendi, kendiler, kendin, kendiniz, kendim, kendimiz gibi. "Kendi" zamirinin ahvâl-i erbaası: *kendini, kendine, kendinin;* "kendiler" zamirinin ahvâl-i erbaası: *kendileri, kendilerine, kendilerinin;* "kendin" zamirinin ahvâl-i erbaası: *kendini, kendine, kendinin;* "kendiniz" zamirinin ahvâl-i erbaası: *kendinizi, kendinize, kendinizin;* "kendim" zamirinin ahvâl-i erbaası: *kendimi, kendime, kendimin;* "kendimiz" zamirinin ahvâl-i erbaası: *kendimizi, kendimize, kendimizin* gibi. "Kim" zamiri, bir şahsı sormak (Bunu kim etti) veya şahıs belli etmeyerek söylemek (Kim olursa olsun) içindir. Cem ve ahvâl-i erbaası, bir şeyi soru veya inkâr biçimiyle anlatmak için de kullanılır: *"Benim kimim var?", "O kim olur?"* gibi. Bazı anlamında da kullanılır: *"Bizim kimimiz çalışır.", "Kimimiz çalışmaz."* gibi. "Ne" lafzı; soru ve belirsizlik için kullanılır: *"Ne yaptın?". "Ne olur ise olsun."*; kim yerine de kullanılır: *"Bu çocuk nenizdir?", "Bu kimin nesi?"* gibi. "Ne" kelimesinin sonuna çokluk eki olan "-lAr" geldiği zaman sonundaki "hâ" çıkarılır: neler gibi. "Ne- neler" kelimelerinin ahvâl-i erbaası: *neyi, neleri, neye, nelere, nenin, nelerin*; "nem" lafzının ahvâl-i erbaası: *nemi, neme, nemin;* "nemiz" kelimesinin ahvâl-i erbaası: *nemizi, nemize, nemizin;* "nen" lafzının ahvâl-i erbaası: *neni, nene, nenin;* "neniz" kelimesinin ahvâl-i erbaası: *nenizi, nenize, nenizin;* "nesi" lafzının ahvâl-i erbaası: *nesini, nesine, nesinin;* "neleri" lafzının ahvâl-i erbaası: *nelerini, nelerine, nelerinin* gibi. "Ne" kelimesinin sonuna haber edât-ı haber olan "-dIr" getirilirse de yine "hâ" kaldırılır: *nedir* gibi; bazı isimlerin başına geldiği zaman da "hâ" çıkarılır: *ne surette, ne vecihle*. "Kangı, hangi" kelimeleri de soru ve belirsizlik için kullanılır: *kangı adam, hangi çocuk* vb. "Kaç" lafzı da aynı şekilde soru ve belirsizlik için kullanılır: *"Kaç kişi geldi?", "Kaç olur ise olsun"* vb. "Hayli" kelimesi bir şeyin çokluğunu bildirir: *"Hayli iş gördü."* gibi (Toparlı & Yücel, 2018, s. 17-19). Erkuş, İST'de geçen mübhemât terimini "Belli etmeyerek bir şahıs veyâhud bir şey'i bildiren kelimelerdir." şeklinde izah eder (2014, s. 140).

[162] Mübhemât, İST'de tek başına bir tür başlığı olarak ele alınmıştır.

Selim Sabit; SO'da *kim, ne, kangı, nice, nere, kaç* gibi lafızların mübhem olarak bir şahıs veya bir şeyden soru sorma makamında kullanılmasını mübhemât terimiyle açıklar (Salman, 2008, s. 53).

Halit Ziya, belirsizlik ve soru bildiren kelimelere zamîr-i ibhâm ismini verir:

herkes- "Herkes kanuna itaat etmelidir.", ne (ibham)- "Ne olur ise olsun.", ne (istifham)- "Ne var?", kim- (ibham) "Kim gelir ise gelsin.", kim- (istifham) "Kim geldi?" tanıklarında görüldğü gibi. Belirsizlik zamirinin belirsizlik sıfatından farkı, sıfat-ı ibhamın önünde daima mevsûf bir isim bulunması, zamirin ise yalnız başına kullanılması ve belirsizlik sıfatının cem ve tasrifinin olmaması, belirsizlik zamirinin ise cem ve çekiminin olmasıdır (Türkay, 2018, s. 31). Erkuş, KLT'de belirsizlik zamiri manasına geldiğini söylediği zamîr-i ibhamı "İbhâm veyâ istifhâm beyân iden kelimelerdir." şeklinde izah eder (2014, s. 169).

Mihri, anlamında açıklık belirtisi olmayan kelimeleri mübhemât terimiyle izah eder. Türkçe mübhemâtın başlıcaları *kim, ne, kangı, nice, biri, kendi, bunca, kaç, her kim, her ne, her bir, her kangı, nasıl, ne kadar, bu kadar, o kadar* lafızlarıdır (Atılgan, 2018, s. 166). Abdalla, MSO'da mübhemât teriminin kullandığını belirtir ve bu terimi şöyle açıklar:

"Ma'nâsında delât-i sariha olmayan kelimedir. Mesela, bunların kimi iyi kimi kötüdür dersem kim lafzı mübhemâtten olup manâsında sarâhat yoktur." (2016, s. 80).

Şemsettin Sami, müphem ve gayr-i muayyen bir anlam ifade eden zamirler için mübhemât terimini kullanır:

her, hep, bazı, bütün, çok, başka, diğer, hiç, kimse vb. "Her" kelimesi genellik bildirir ve sıfat gibi kullanılıp çekimsiz olarak müfret isimlerle beraber kullanılır: *her adam, her adamın.* Kinâyât, istifhâmiyyeyle de birleşerek mübhemât bildirir: *her kim, her ne, her hangi, her kaç, her ne kadar, her nasıl, her biri, herkes* gibi. "Beher" (her, her biri), hem sıfat hem iyelik zamiri ile isim gibi kullanılır: beher sahifede, beheri, beherine. "Hep, bazı, bütün, çok, başka, diğer" kelimeleri kişi ve nesne beyan ederek sıfat veya zamâir-i zâifiyye-i basîteye olarak isim gibi kullanılır: *hepsi, hepimiz, bazı adamlar, bazısı, bazımız, bütün halk, bütünü, ekser (pek çok) şâgirdler, ekserisi, ekserimiz, çok adamlar, çoğu, çoğumuz, başka yerler, başkaları, diğer işler, diğerleri*. "Hiç", çok fazla olumsuzluk bildirerek daima isimlerle beraber çekimsiz olarak sıfat gibi kullanılır. Genellikle bir kelimesiyle beraber bulunur: *hiçbir adam, hiçbir yerde*. Kimse kinayesiyle birlikte bir kelime gibi ve isim yerinde bile kullanılır: *hiç kimse, hiç kimsenin*. "Kimse" kelimesi,

olumlu cümlelerde belirsiz bir şahsı ve olumlu cümlelerde şahısça çok fazla olumsuzluk beyan ederek isim yerine kullanılır: *"Kimse geldi mi?", "Kimse gelmedi, kimsenin günahına giremem, kimseyi görmedim."* gibi. Sayı isminden "bir" kelimesi de bazı yerlerde kinaye gibi kullanılır, sayı değil ibhâm beyan eder, sıfat gibi bir isimden önce veya isim gibi diğer bir isme veya iyelik zamirine tamlanan olarak kullanılır: *bir adam, bir mahal, adamın biri, günün biri, birisi.* "Kim, ne, hangi, kaç, ne kadar" kelimeleri, soru anlamında olmayıp belirsiz bir miktar bildirdiğinde mübhemâttan sayılıp iyelik zamirine muzâf olarak kullanılırlar: *"kimi şöyle, kimi böyle, nesi var nesi yoksa, hangisi fena, kaçı yeni kaçı eski, ne kadar gelir ne kadarı gelmez."* vb. Kaç kelimesi bir kelimesiyle birlikte sıfat olarak da kullanılır: *birkaç adam, birkaç defa*. "Birtakım, bir miktar, birçok" kelimeleri, bazen sıfat yerine ve iyelik zamiriyle isim yerine kullanılır: *birtakım adamlar, bir miktar eslihâ (silahlar), birçok şeyler, birtakım, bir miktarı, birçoğumuz.* "Filân" kelimesi, mübhemâttan zamir olarak sıfat ve isim gibi de kullanılır: *"Filan adamı gördüm.", "Filanı gördüm."* gibi. "Cemî, kâffe, cümle, ekser" kelimeleri isimlere Farsça ve Türkçe kuralla muzâf olarak veya iyelik zamiriyle beraber kullanılır: *cem'-i âlem, kâffe-i ulemâ, cümle eşya, ekser vakit, cemî'sini, kâffeniz (hepiniz), cümlemiz, ekserisi (pek çoğu)* (Hamit, 2009, s. 69-70). Erkuş, belirsizlik zamiri manasına geldiğini söylediği mübhemât terimini "Mübhem ve gayr-i mua'yyen bir ma'nâ ifâde iden kinayedir." şeklinde açıklar (2014, s. 169).

Tahir Kenan, zamir-i izâfîlerin (iyelik zamirlerinin) bazı mübhemâta da katıldığını belirtir:

kendim, kendin, kendisi, kendin, kendiniz, kendisi[163] gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 251).

Mehmet Rıfat, MOS'ta belli etmeyerek bir zat veya şeyi bildiren sözleri mübhemât olarak adlandırır ve mübhemâtın ism-i tecrîd (dönüşlülük zamiri), edât-ı istifham[164], kelime-i istifham[165], kelime-i tafzîl, ism-i mevsûlden ibaret olduğunu söyler. İsm-i tecrîd, başka bir şeye karışmaksızın bir şahsa delalet eden *kendi, kendü* lafızlarından ibarettir. Kelime-i tafzîl, ibham tarikiyle bir şeyin çokluğunu bildiren "hayli" sözüdür, kuvvetlendirme kasdıyla "hayliden hayli" de denilir: *"Hayli zamandır görüşemedik.", "Bu iş hayliden hayli eski şeylerdendir."* gibi. İsm-i mevsûl, bir şeyin ibhamı için söylenen "ol, şol" gibi

[163]"Kendi" kelimesini günümüz Türkçesinde, yapılan işin yapana dönüşünü göstermesi bakımından dönüşlülük zamiri olarak değerlendirebiliriz.

[164] "Soru Zamiri" başlığı altında incelenecektir.

[165] "Soru Zamiri" başlığı altında incelenecektir.

lafızlarıdır: *"Ol zamanda âlem ne hâldeydi.", "Şol şey beni mutazarrır etti (zarara uğrattı)."* gibi (Tamkoç, 2013, s. 36-37). Erkuş, MOS'ta bahsedilen mübhemât kelimesini "Belli etmeyerek bir zât veyâ şeyi beyân iden sözlere dinir." şeklinde açıklar (2014, s. 140).

Mehmet Rıfat, HLO'da mübhemât terimini kullanıp işaret karinesiyle veya alet tarafının delaletiyle bir anlama işaret eden kelimelere mübhem denildiğini belirtir. Mübhemâtın ism-i işâret[166] ve ism-i mevsûlden ibaret olduğunu söyler. İsm-i mevsûl, merci'i olmayan üçüncü şahıs zamirleri ve müşârün ileyh olmayan işaret isimlerinin yakına konu olanları ile *"ol, şol"* kelimeleridir: *"İnsaniyet odur ki nimet kadrini bile.", "Âdet budur ki büyükler meclise herkesten sonra gelir.", "Şu söz ki sana denildi pek nâfi'dir (faydalıdır).", "Ol ana ki çocuğuna bakmaz ondan ne fayda beklenir.", "Şol çocuk ki pederine âsî olur halka ne yapmaz."* gibi. Bununla beraber Mehmet Rıfat, ibhâm tarikiyle bir şeyin kesretini (çokluğunu) bildiren "nice, hayli" sözlerini de kelime-i kesret terimiyle ifade eder. "Nice" sözünün aslı nicedir ve nice biçiminde yazılmalıdır: *"Falanın niçe dostları vardır.", "Falan hayli zengindir.", "Rabbim niçe niçe senelere kavuştursun.", "Hayliden hayli yoruldunuz."* gibi (Kaya, 2016, s. 60-62, 65-66).

Ahmet Rasim, bir şahsı veya bir şeyi bildirmeden söylemek için kullanılan kelimeleri mübhemât olarak ifade eder: *kendi, hôd, zât, nefis, kim, kimse, ne, nesne, çe, nice, hayli, ekseriya, kaç, çend, kanı/hani, hangi/kangı, kaçan* gibi. "Kendi" kelimesi, önceden "kendü" şeklinde yazılırdı fakat günümüzde bu kelimenin "kendi" biçiminde yazılması geçerlidir. Bu kelimenin cemi "kendiler"dir. Ahvâl-i sittesi de şu şekildedir: *kendi, kendini, kendine, kendinden, kendinin, kendini, kendi ile (kendiyle) kendim, kendin, kendi, kendiniz, kendimiz, kendileri.* "Kendi" lafzı, başkası karışmaksızın bir zat demektir: *"Kendi gitti. Kendi gördü."* gibi. Farsça "hôd" kelimesi de dilimizde kendi anlamıyla kullanılır: *ra'-yi hôd (kendi re'yi).* "Hôd" kelimesi kuvvetlendirme için kullanıldığında "hôd-be-hôd" biçimine girer: *"Hôd-be-hôd yazdı."* gibi. Arapça olan zât ve nefs kelimeleri de kendi anlamındadır: *"zâtınız", "zatına münhasır", "nefsinizde tecrübe ettiğiniz"* gibi. Bu kelimelerin kuvvetlendirmesi "bi'z-zât", "bi'n-nefs"dir: *"Bi'z-zât gördüm.", "Bi'n-nefs tecrübe ittim."* gibi. Zât kelimesi itibar ve haysiyet erbabına hitaben söylendiği gibi nezaket için de kullanılır: *zâtınız, zât-ı âliniz* gibi. "Kim" lafzı, bir şahsı sormak için kullanılır: *"Kim geldi?", "Kime söylüyorsun?"* gibi. İstiğrak için de kullanılır: *"Hadd-i*

[166] Bu terim, "İşaret Zamiri" başlığı altında detaylı olarak incelenecektir.

nizâmiyi tecavüz iden kim olursa olsun dûçâr mücâzât olur (cezalandırılır).” gibi. Bu ibareden her kim olursa olsun manası anlaşılır. İbhâm anlamı da bulunur: *“Kim yaptı bilmiyorum.”* gibi. Bazı manasında da kullanılır: *“Onların kimi tâcir, kimi kâtib”* ifadesinde görüldüğü gibi bazısı tacir bazısı kâtip demektir. Eskiden “*kimesne*” biçiminde kullanılan “kimse” ve “kes” kelimeleri de mübhem kişi için kullanılır: *“Kimse görmedi, kimseler duymadı.”* gibi. Cem olan tanıklar: *“Kimseler gelmez benim feryâd-ı ateşbârıma.”* Kes kelimesi zamanımızda kullanılmayanlar sınıfına girmiştir: *“Bâki değildir hiç kes”* gibi. Önüne “her” getirilerek istiğrak için de kullanılır: *“Herkes gördi, herkes işitdi.”* gibi. “Ne” sözü, bir şey sormak için kullanılır: *“Ne oldı?”, “Ne olacak?”* gibi. İstiğrak için kullanılır: *“Ne olursa olsun”* gibi. İbham için de kullanılır: *“Ne oldı bilmem”* gibi. “Ne” kelimesi, bazı edatlarla birleşerek birtakım mübhemat daha meydana getirir: “Ne kadar”, ne vechle”, “ne içün” gibi. “Ne kadar”, bir miktarı sormak için müstameldir: *“Bu yazıyı ne kadar müddette yazabilirsiniz?”, “Dünyada ne kadar kimse varsa cümlesi de çalışmaya mecburdur.”* gibi. “Niçün” biçiminde de yazılan “ne içün” kelimesi istifham içindir: *“Ne içün yapdın”, “Ne içün gitdin”* gibi. “Nasıl” anlamına gelen “ne vechle” lafzı; tarz, tavır sormak için kullanılır: *“Ne vechle yürüdiniz?”, “Ne vechle buyurdınız?”* gibi. “Ne suretle” de tarz, tavır sormakla kullanılır: “Ne sûretle geldin?”. “Ne dürlü” tarz sormak için müstameldir: *“Ne dürlü olsa makbûldür.”* gibi. “Ne gibi” de aynı şekildedir. “Nasıl” istifhâm, istiğrak, ibhâm için kullanılır: İstifhâm- *“Nasılsın?”, “Nasıl oldı?”;* istiğrak- “*Nasıl olursam olayım.” “Nasıl oldı ise oldı”*- ibhâm- *“Nasıl oldı bilmem”*. Nasıl kelimesinin aslı “ne asıl” olup şimdi nasıl olarak yazılmaktadır. Bazen teşbih makamında da kullanılır: *“Nasıl yaptın ise öylece düzelt.”, “Nasıl itdiyse öyle buldı.”* gibi. Ne kelimesinin ahvâl-i sittesi: *ne, neyi, neye, nede, neden, nenin, nesi’*dir. Nerede kelimesi; istifhâm, istiğrak veya ibham için kullanılır ve mekânı bildirir: İstifhâm- *“Hüseyin Efendi nerede kaldı?”, “Biz neredeyiz?”, “O nerede?”;* istiğrak- “*Hüseyin Efendi nerede kalırsa kalsun. Nerede olursa olsun tahsil-i ma‘rifete çalışmalıdır.”* ibhâm- *“Ahmet Efendi nerede kaldı bilmem?”* gibi. Farsça “çi” kelimesi “ne” anlamındadır fakat Osmanlı lisanında kullanımı birkaç terkiple sınırlıdır: *çi-sûd (ne çare), çi-fâ’ide (ne fayda), çi-çâre (ne çare), herçi- bâd-ı âbâd (her ne olursa olsun).* “Nice” lafzı, nasıl anlamındadır: *“Hâlin nicedir?”, “Hâlin nice olacak?”* gibi. Vakt-i mübhem için kullanılır: *“Niceye dek bekleyeceğiz? (Ne vakte kadar)”.* Fakat “Niceye dek” yerine “Ne vakte kadar”ı kullanmak daha iyidir. Çok anlamında ibham da bildirir ve nice şeklinde yazılır: *“Nice defadır söylüyorum.”, “Ben nice şehir gördüm.”.* Bazen bir şeyin pek çok olduğunu bildirmek için kelime tekrar edilir: *“Nice nice adamlar sefâhat (zevk ve eğlence düşkünlüğü) bilyesiyle*

hâib (mahrum) ve hâsır oldular (zarara uğradılar). "Hayli" sözü, çok anlamındadır: *"Onunla hayli zemân konuştuk.", "Hayli vakitten beridir mehcûr (ayrılmış) iltifatınızım."* gibi. Kuvvetlendirme için kullanılır: *"Hayliden hayliye konuştuk.", "Hayliden hayli gülüştük."* gibi. Bazen "*haylice*" şeklinde tasgîr de yapılır. Arapça "ekseriyâ" kelimesi pek çok anlamındadır: *"Ekseriyâ görüşürüz.", "Ekseriyâ beraber derse çalışırız."* gibi. "Kaç" kelimesi; istifhâm, istiğrak veya ibhâm için müstameldir ve sayı bildirir: istifhâm- *"Kaç kuruşun var?", "Bu mahalde kaç hâne var?", "Kaç kişisiniz?"* istiğrak- *"Kaç kişi olursanız olun.", "Kaç kuruşa olursa olsun."* ibhâm- *"Saat kaça geldi?", "Kaça aldığımı bilmiyorum."* gibi. Bazen ibham vazifesinde çokluk anlamındadır: *"Kaç kere söyledim (Çok kere söyledim)."* Farsça "çend", "nice" ve "birkaç" anlamındadır: *çend defa, çend kere* gibi. "Her çend" de "her ne kadar" manasındadır. Arapçada "bazı", "kaç"a karşılıktır. "Bazen" birkaç kere anlamındadır: "Kaçan" kelimesi; "ne vakit, ne zaman" anlamındadır: *"Sen yine eski har ve eski pâlân. Kaçan adam olacaksın."* gibi. "Hani", nerede anlamındadır. Önceden "kanı" biçiminde kullanılsa da şimdilerde "hani" suretindedir: *"Hani o çalışma!", "Hani bizim Ahmet Efendi?"* tanıklarında olduğu gibi. "Hangi", önceleri "kangı" biçiminde kullanılsa da şimdilerde "hangi" biçiminde müstameldir: İstifhâm için kullanılır: *"Hangi ev?", "Hangi konak?", "Hangi sokak?"* gibi. "Bu kadar, şu kadar, o kadar" lafızları da mübhemâttandır: *"O kadar namuslu bir adam tasavvur olunmaz (zihinde tasarlanamaz)."* gibi. "O kadar" anlamında olan Farsça "çendân" kelimesi kullanılmamalıdır (Demirci, 2017a, s. 78-84). Abdalla, ANTLO'da geçen mübhemâtı şöyle açıklar:

> Mübhemât: Bir şahsi veya şeyi bildirmeden söylemek için kullanılan kelimelere denir. "Kendi, kim, kimse, ne, nice, hayli, hangi kaç" kelimeleri gibi.
>
> 40
>
> Kim: Bir şahsi sormak için kullanılır. Binâenaleyh zevî'l 'ukûla mahsûstur. "Kim geldi?", "Kime söylüyorsun?", gibi.
>
> 41
>
> Ne: Bir şeyi sormak için kullanılır. "Ne oldu?", "Ne olacak?", gibi.
>
> 43
>
> Terâkîb-i saḳîme: Kavâ'id-i mevzû'aya muhâlif olarak yapılan terkîblere denir.
>
> 45
>
> Nice: Nasıl manâsınadır. "Hâlin nicedir?", "Hâlim nice olacak?", gibi.
>
> Hayli: Çok manâsına bir kelimedir. "Onunla hayli zamân konuştuk", "hayli vakitten beridir mehcûr iltifâtınızım". Ba'zen te'kîd için kullanılır: "Hayliden hayliye gülüştük", gibi.
>
> 47
>
> Hani: Nerede manâsındır. Evvelleri "kanı" sûretinde müsta'mel etse de şimdileri "hanı" sûretinde tahavvül etmiştir. "Hani o çalışma", "hani bizim Ahmed efendi" misâllerinde olduğu

> gibi. Bu "hani" kelimesinin verdiği manâda mâzîye tee'ssüfte memzûcdur. "Hani babamın serveti?", "Hani bendeki gençlik?", gibi (2016, s. 106-107).

Ömer Sıtkı, MKLO'da anlamlarında açıklık delaleti olmayan lafızları mübhemât olarak adlandırır ve şu tanıkları gösterir:

kendi, kim, biri, ne, kaç, bunca, haylî, epey. "Kendi" lafzı, sadece bir şahsı bildirir, iyelik zamirleriyle birleşir ve cemlenmez: *kendim, kendin, kendisi, kendimiz, kendiniz, kendileri, kendime, kendisine.* "Kim" sözü, insana ait hususlarda soru ve belirsizlik için kullanılır: *"Kim geldi? (Kim gelirse gelsin manası)", "Benim kimim var (kimsem yok manası)"* gibi. Kim lafzı, bazı anlamında da kullanılır: "*Kimimiz okur, kimimiz yazar."* gibi. Bu lafız bazen cemlenir ve iyelik zamiri de eklenir: *kimim, kimin, kimi, kimimiz, kiminiz, kimi, kimleri, kimlerin, kimleri, kimlerimiz, kimleriniz, kimleri.* "*Her kim, kimse, her bir kimse, herkes"* kelimeleri de kim sözünün teferruatındandır. "Biri" lafzı, belirli olmayan bir kişiyi bildirir: *"Bir gün biri geldi, sizi sual eti."* gibi. Bir kelimenin birinci harfi kaldırılarak "-m" getirilip zikredilen kelime ile birlikte getirilirse belirsizlik manası verir: *kitap mitap, kalem malem, hokka mokka* gibi. "Ne" sözü, nesnelere ait hususlarda soru ve belirsizlik için kullanılır: *"Ne suretle, ne vecihle (ne yüzle), ne kadar, neye"* gibi. Tekil ve çokluğa zamir-i izâfî-i basit eklenmiş biçimleri: *nem, nen, nesi, nemiz, neniz, nesi, nelerim, nelerin, neleri, nelerimiz, neleriniz, neleri* gibi. "Nasıl, nasılsa, her nasılsa, her ne, ne kadar" lafızları da müphemâttandır: *"Nasıl yazdın?", "Nasılsa veya her nasılsa yazılamadı.", "Her ne söylerse söylesin."* gibi. "Hangi, kaç" sözleri kişi ve nesnede soru ve belirsizlik anlamı verir: *"Hangi adam?", "Kaç efendi?", "Kaç kuruş?", "Hangisi olursa olsun.", "Kaç kişi gelirse gelsin."* gibi. Kaç sözüne "-ncı" eklenerek tekrar bu anlam oluşur. Bu lafızlar cemlenmez ve zamir-i izâfînin müfred-i mütekellim ve müfred-i muhâtabları eklenmez: *hangi, hangisi, hangimiz, hanginiz, hangileri; kaçı, kaçın, kaçı, kaçımız, kaçınız, kaçı.* "Epey, bunca, hayli" lafızları mübhem olarak çokluk anlamı verir: *"Epey yazdım.", "Epeyce okudum.", "Bunca zamandır görüşülemedi.", "Hayli yazdım.", "Hayli gezdim.", "Hayliden hayli ve haylice"* gibi (Denduş, 2019, s. 72-74).

Mehmet Sadık; *"kim, neme (ne), ne, kayır (nere), kayan (ne taraf), kaysı (hangi), neçük (nasıl), netük (nasıl), nagu (nasıl), kandak (nasıl), niçe (kaç), kaçan (ne zaman)* lafızlarını mübhemât[167] olarak ifade eder. İbhâm için tanıklara da yer verir:

[167] Mehmet Sadık, bu konuya ÜLT'de isimler bölümünde yer vermiştir.

"*Tün sizge kim kelti, kim kelse kelsün (Gece size kim geldi, kim gelirse gelsin)", "Sokagda neme bar, ne bolsa bolsun (Sokakta ne var, ne olursa olsun)"* gibi (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 16).

Raşit, belli etmeyerek bir şahsı veya bir şeyi bildiren sözler için mübhemât kelimesini kullanır. Türkçede mübhemat ism-i tecrid, kelimât-ı istifhamiye, ism-i mevsul olmak üzere üç türdür. İsm-i mevsul, meşarun ileyhleri mübhem olan *"o, ol, şu, şol"* kelimelerinden ibaret olup bunların meşarun ileyhlerinin ibhamını izale için kendilerinden sonra getirilen cümle-i haberiyelere "sıla" denilir. Bunların meşarun ileyhlerini sılalarına bağlamak için "ki" lafzı getirilir:

"Şol nasihati ki sana veriyorum kabul et, o kitabı ki sana verdim iyi sakla." ibarelerinde *"şol, o"* kelimeleri ism-i mevsul, "nasihat, kitap" kelimeleri meşarun ileyh *"sana veriyorum, sana verdim"* cümle-i haberiyeleri sıla olup "ki" lafızları sılaları birleştirmek için getirilmiştir (Karataş, 2016, s. 150, 153).

Hüseyin Cahit; şahıslar ve nesnelerin belirsiz surette yerini tutan zamirleri, zamâir-i mübheme terimiyle ifade edip mübhemeye esmâ-yı mübheme denildiğini de belirtir:

"Birisi geldi.", onlar, insan, adam, hiçbiri, bazısı, kimisi, kimi, kimse, kim, kimler, ne, hangisi, beheri (her, her biri), her biri, filân, birbirini, yek-diğerini, birbirlerini, biri vb. "Onlar" zamiri, faillerin kim olduğu belirtilmeyip mübhem bırakılmak istenen fiillerle bulunur ve daima kaldırılmış olarak kullanılır. Söz gelimi *"Böyle diyorlar."* cümlesinde diyorlar fiilinin faili, kaldırılan "onlar" zamiridir. Eğer "onlar" zamiriyle kastedilen kişi belli ise kişi zamiridir. "Böyle diyor." cümlesinin kaldırılmış faili olan "o" zamiri hiçbir zaman belirsizlik zamiri olmaz, daima kişi zamiri olur. "İnsan, adam" kelimesi bazen isim, bazen belirsizlik zamiri veya belirsizlik ismi olur: *"İnsan bazı kere bilâ-ihtiyar gülüverir."* cümlesinde insan kelimesi belirsizlik bırakılmak istenen müfret faile delalet etmek üzere kullanılan bir zamirdir. Aynı şekilde *"Böyle muameleye insan kızar."* cümlesinde insan kelimesi de belirsizlik zamiridir. Kimse kelimesi bazen isim, bazen belirsizlik zamiridir. Zamir olduğunda "hiçbir adam" veya "belirsiz surette birtakım adamlar" yerini tutar: *"Bugün kimse gelmedi. İçeride kimse var mı? Kimse yok mu?"* gibi. İsim olduğunda adam şahıs anlamındadır: *"Bir kimse fenalık ederse cezasını çeker."* gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 121-123). Erkuş, TSN'de belirsizlik zamiri anlamına geldiğini belirttiği zamâir-i mübheme terimini, "Eşhâs ve eşyânın mübhem suretde ya'ni gayr-i mu'ayyen olarak yerini tutan zamirlere "zamâir-i mübheme" dirler." şeklinde açıklar (2014, s. 169). Abdalla, TSN'de bahsedilen zamâir-i mübheme terimini şu şekilde açıklar:

> Eşhâs ve eşyanın mübhem sûrette ya‘nî gayr-i mu‘ayyen olarak yerini tutan zamirlere “zamâ’ir-i mübheme” derler: Birisi geldi gibi. Ba‘zen zamâir-i mübheme yerine esmâ-yı mübheme kullanılır. Buların başlıca örnekleri: Onlar, insan, adam; hiçbiri, baz‘ısı, kimisi, kimi; kimse, kim, kimler; ne, hangisi (2016, s. 156).

Mithat Sadullah şahıslar ve şeyleri belirli olmayan bir surette gösteren zamirler için mübhem zamirler terimini kullanır. Mübhem zamirlerin merci’i belirsizdir. Mübhem zamirlere tanıklar şunlardır:

filan, kimse, bazısı, hiçbiri, kimisi, herbiri, kimi, hepsi, cümlesi, onlar, birçoğu, hangisi, kim, kimler, ne (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 101-102).

Ahmet Cevat Emre; TSNEL’de zevat ve keyfiyatı belirsiz şekilde taviz eden zamirleri, zamâir-i mübheme olarak adlandırır. Söz gelimi *“Kırda çiftçilere rast geldim; (kimi) toprağı sürüyor (kimi) düzletiyordu* gibi. Mercisi (zamirin yerini tutan ismi) çiftçilerden belirli olmayan biri olduğundan “kimi” kelimesi zamîr-i mübhemdir. *“Kapıyı biri çalıyor.”* ifadesinde mercisi meçhul bir insan olması sebebiyle “biri” kelimesi, zamîr-i mübhemdir. Zamâir-i mübhemenin başlıcaları şunlardır:

ikrârî (olumluluk ifade eden belirsizlik zamirleri)- *biri, birisi, diğeri, öbürü, be-heri (her biri), her biri, falan, ba’zısı, kimi, kimisi, ne, her ne, birçoğu, kâffesi (hepsi), cümlesi, birkaçı;* inkârî- *hiçbiri, kimse;* istifhâmîler (soru anlamı taşıyan belirsizlik zamirleri)- *kim, kimler, hangisi (kangısı), ne.* Belirsizlik zamiri çoğunlukla belirsizlik sıfatının tamlanan hâlinden ibarettir. Belirsizlik sıfatı isimlerle beraber geldiğinden yalın hâlde bulunması gerekirdi. Hâlbuki belirsizlik zamirlerinin mercileri kaldırıldığından onlar bir izâfet-i takdîriyyeye (belirsizlik zamiriyle oluşturulan tamlamaya) karşılık gelmektedir: *biri (insanlardan biri), ba’zısı (bahsolunanların bazısı)* gibi. “Kimse” kelimesi hiçbir şahıs veya bazı şahıslar anlamına geldiğinde belirsizlik zamiri olur; kişi manasına geldiği zaman ise isim olur: *“Bir kimse çalışınca öğrenir (isim), “Kimse gelmedi.” (Hiçbir şahıs gelmedi- belirsizlik zamiri), “Kimse var mı?” (Herhangi bir şahıs veya nesne var mı?- belirsizlik zamiri)* (Sağol vd., 2004, s. 150-151). Sağol, LOSN’de zamâir-i mübheme teriminin yer aldığını belirtir (1987, s. 25).

5.3.5. Soru Zamiri

Şemsettin Sami, soru zamirleri için kinâyât-ı istifhâmiyye terimine yer verir:

Kim, kimin, kime, kimi, kimler, kimlerin, kimlere, kimleri gibi kelimeler isim gibi kullanılıp şahıs sorusunda müstameldir. “Hangı (hangi, kangı)” kelimesi, sıfat gibi kullanıldığı

zaman çekimsizdir: *hangi adam, hangi şeyler.* İsim gibi kullanıldığında ise daima bir zamîr-i izâfî-i basite mukarin (yakın) bulunur: *hangisi, hanginiz, hangileri*. "Kaç" kelimesi, kişi veya nesne sayısını sorup sıfat ve isim gibi kullanılır. İsim gibi kullanıldığında zamîr-i izâfîyle karşılaşır: *kaç kişi, kaç okka, kaçı, kaçının*. "Ne kadar" kelimesi, miktar sualinde kullanılıp zamîr-i izâfîyle isim gibi veya yalnız olarak sıfat gibi kullanılır: *ne kadar su, ne kadar suyun, ne kadarı, ne kadarının* gibi. Nasıl kelimesi bazen sıfat gibi kullanılarak bir ismin keyfiyyetini sormaya yaradığından kinâyâttan sayılır: *nasıl adam, nasıl iş* gibi (Hamit, 2009, s. 67-68). Erkuş, NUST'ta soru zamirleri manasına geldiğini söylediği zamir-i istifhâm terimini "Bu kinaye daima isim gibi kullanılıb şahıs sualinde müsta'meldir." şeklinde ifade eder (2014, s. 167).

Mehmet Rıfat, MOS'ta bir şeyi sormak için kullanılan "kim, ne" sözlerini edât-ı istifhâm olarak adlandırır.

"Kim" lafzı insanda, "ne" sözü insan dışında kullanılır: *"Kim gidecek?", "Kim gelmiş?"; "Ne oluyor?", "Ne olacak?"* gibi. "Ne" sözü insanda da kullanılır fakat insanın hâlini sormak demektir. *"Neniz var?", "Ne oldunuz?"* gibi sorular da bu türdendir. "Ne" sözünün sonuna "-lAr, -dIr, -cA, -yA, suretle, veçhile, kadar, asıl, için" sözleri eklenip istifham kelimeleri çıkar; o zaman bunları *"neler, nedir, niye, nice, ne suretle, ne veçhile, ne kadar, nasıl, niçin"* şeklinde yazmak eskiden beri âdet olmuştur. Mehmet Rıfat, zat ve eşyayı istifham ve ibham için kullanılan *"kangı, hangi, kaç"* sözlerini de kelime-i istifhâm olarak adlandırır. Bunlar soru ve belirsizlik bildirecek şeylerle beraber kullanılırlar: *kangı adam, hangi iş, kaç kuruş, kaç olursa olsun, herhangisi* ise gibi (Tamkoç, 2013, s. 37).

Mehmet Rıfat, HLO'da istifhâma mahsus olarak Türkçede *"kim, ne, kaç, kaçan, kanı, kangı"* kelimelerine kelime-i istifhâm ismini verir. "Kim" lafzı, insanı istifhâm eden bir kelime olup çoğul da olur: *"Kim geldi?", "Kimleri gördün?", "O kim oluyor?", "Kimler geldi?"* gibi. Bu lafza zamâ'ir-i izâfiye ve nisbiye de dâhil olur: zamâ'ir-i izâfiye- *kimim, kimin, kimi, kimimiz, kiminiz, kimler;* zamâ'ir-i nisbiye- *kimim, kimsin, kimdir, kimiz, kimsiniz, kimlerdir* gibi. Bu kelimeler bazen istiğrak, ibhâm veya tekrar edilerek bazı anlamlarına da gelir: istiğrak *"Kim olursa olsun" (her kim olursa olsun);* ibhâm- *"Kim geldi bilmiyorum.";* ba'zı- *"Kimi böyle dedi kimi böyle diyor."* gibi. Kimse lafzı da kullanılır ve iyelik zamirinde de yer alır: *kimsem, kimsen, kimsesi, kimsemiz, kimseniz, kimsel*eri gibi. "Ne" lafzı, insan dışında şeyleri sormak için kullanılıp istifhâmdan başka istiğrak ve ibhâm anlamı da verir. İstifhâm: *"Ne oldu, ne oluyor, ne olacak?";* istiğrak: *"Ne olursa olsun (her ne olursa olsun);* ibhâm *"Ne oldu bilmem."* gibi. Bu kelimeye

zamâ'ir-i izâfiye ve nisbiye dâhil olduğunda şahıstan da soruya delalet ederler: zamâ'ir-i izâfiye- *nem, nen, nesi, nemiz, neniz, neleri;* zamâ'ir-i nisbiye- *neyim, nesin, nedir, neyiz, nesiniz, nedirler* gibi. "Nere" lafzı, mekândan istifhâm eder: *"Nerelisiniz?", "Nereden geliyorsunuz?", "Kitap nerededir?", "Onu nerede bulabilirim?"* gibi. "Nasıl" sözü "ne" gibi istifhâm, istiğrak, ibhâm ve teşbîh anlamına gelir. İstifhâm: *"Nasıl oldunuz?",* istiğrak: *"Nasıl olursa olsun.",* ibhâm: *"Nasıl oldu bilinmiyor.",* teşbih: *"Nasıl ettin ise öyle buldun." (Ettiğin gibi buldun)* gibi. "Nice"kelimesi de "nasıl" kelimesi gibidir fakat kullanılmayan lafızlardan sayılır. "Kaç" sözü, sayı istifhâmı için kullanılıp istiğrak, ibhâm ve kesret (çokluk) de bildirir: istifhâm- *"Kaç kuruşunuz var?",* istiğrak- *"Kaç olursa olsun.",* ibhâm- *"Kaç kişidir bilmiyorum.",* kesret- *"Size kaç kere geldim bulamadım."* gibi. "Hani" lafzı, nerede demektir. Bazen "haniya" sözü "Ne oldu?" anlamında olduğu gibi bir şeyi tarif etmek için de kullanılır: *"Haniya falan adam yok mu işte bu kitap onundur."* gibi. İstifhâm, istiğrak, ibhâm manalarında kullanılır: istifhâm- *"Hangi gün geldiniz?",* istiğrak- *"Hangisi olursa olsun.",* ibhâm- *"Hangisi olduğunu biliyorum."* gibi (Kaya, 2016, s. 63-65).

Raşit, kelimât-ı istifhamiye terimini kullanıp kelimât-ı istifhamiyenin *"kim, ne, kaç, hangi (kangı)"* gibi sözüklerden meydana geldiğini söyler. "Kim" şahıs, "ne" nesne sormak içindir: *"Kim geldi?", "Ne söyledi?"* gibi. "Ki" ve "ne" lafızlarına zamir-i izafi ve nisbi eklenir: *"Kimim, Kimsin, Kimdir, Kimiz, Kimsiniz, Kimlerdir, Kimim, Kimin, Kimi, Kimimiz, Kiminiz, Kimileri, Neyim, Nesin, Nedir, Neyiz, Nesiniz, Nedirler, Nem, Nen, Nesi, Nemiz, Neniz, Neleri* gibi. Kim kelimesi cemlenip "kimler" denildiği gibi "ile, için" eki dâhil olursa "*kimin ile, kimin için*" de denilir. "Kaç" lafzı, sayıyı sormak içindir: *"Kaç paran var."* gibi. "Hangi" kelimesi kişilerden veya nesnelerden birini belli etmek için kullanılır: *"Hangi adam, hangi kitap"* gibi. Ceminde "hangiler" ve muzafda "hangisi" denir. "Nasıl, kaçan, nice, denlü, kangı, kanı, nere, kande, hani" sözcükleri de kelimât-ı istifhamiyyedendir. Bunlardan "nasıl, nice"nin ikisi de keyfiyetten sual içindir. Fakat nice kelimesi kullanımdan kalkmıştır. Sadece teksir (çoğaltma) manasında kullanılır: *nice defalar, nice emekler* gibi. Nasıl kelimesi "ne" ile "asıl" lafızlarının birleşimiyle oluşmuştur. "Kaçan" sözü, günümüzde kullanılmayıp bunun yerine "ne zaman", "ne vakit" kullanılmaktadır. "Ne denlü" lafzı, günümüzde kullanılmayıp bunun yerine "ne kadar", "ne miktar" sözleri kullanılmaktadır. "Kangı" sözü, birkaç şeyden birini tayin için kullanılsa da kullanımdan düşmüş olup bunun yerine "hangi" kelimesi kullanılır. "Kanı" lafzı, mekân-ı karibden sual içindir. Fakat bu da günümüzde kullanılmayıp yerine "hani"

kullanılmaktadır. “Kande” sözü, mekândan sual içinse de şimdi kullanımdan çıkarılmış olup bunun yerine “nere” kelimesi kullanılmaktadır (Karataş, 2016, s. 150-152).

Hüseyin Cahit, istifhâma hizmet eden *“kim, ne, hangisi”* zamirlerini “zamâir-i istifhâm”[168] terimiyle ifade eder (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 122). Erkuş, TSN’de bahsedilen zamâir-i istifhâm terimini “İstifhâma hizmet iden kim, ne, hangisi zamirlerine “zamâir-i istifhâm” dahi dinir.” şeklinde açıklar (2014, s. 167).

Mithat Sadullah *“kim, ne, hangisi”* zamirleri istifham belirttikleri için bunlara istifham zamirleri de denilebileceğini söyler (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 102).

5.3.6. Aitlik Zamiri

Süleyman Hüsnü Paşa, “ki” lafzı olup kişi zamirlerinin veya isimlerin sonlarına eklenip sıfat anlamına gelen zamirleri zamîr-i vasfî terimiyle ifade eder:

benimki, seninki, onunki, bizimki, sizinki, onlarınki gibi (Toparlı & Yücel, 2018, s. 15). Koç da İST’de zamîr-i vasfî teriminin kullanıldığını söyler (Koç, 1994, s. 62). Erkuş, İST’de aitlik eki anlamına geldiğini söylediği zamîr-i vasfîyi “Sıfat ma‘nâsına gelen zamirlerdir ve bu da ki lafzı olup zamir-i şahsilerin yâhud isimlerin ahirlerine ziyâde kılınır: benimki, seninki, onunki, bizimki, sizinki, onlarınki gibi.” şeklinde açıklar (2014, s. 171).

Halit Ziya, ait olduğu şeyin birinin tasarrufu (kullanma yetkisi) veya taalluku (ilgisi, bağlılığı) altında bulunduğunu bildiren zamirlere zamîr-i temellük ismini verir. Zamîr-i temellük (ki) tek başına bulunmayıp sıfat-ı temellüklerle birlikte kullanılır:

benimki, seninki, onunki, bizimki, sizinki, onlarınki gibi. Zamîr-i işâretlerle birlikte kullanılır: *bununki, şununki, bunlarınki, şunlarınki* gibi. “Kendi” kelimesinin her suretiyle birlikte kullanılır: *kendiminki, kendininki, kendisininki, kendimizinki, kendinizinki, kendilerininki* gibi. Tamlayan hâlinde bulunan isimlerle birlikte de kullanılır: *efendininki, komşununki* gibi. Bu zamirlerin de isimler gibi cem ve çekimi yapılır, buna yükleme hâlinde “-ni”, yönelme hâlinde “-ne” getirilir: *benimki, benimkini, benimkine, benimkinin* (Türkay, 2018, s. 30-31). Erkuş, KLT’de geçen zamîr-i temellük terimini “Zamir-i temellük râci oldıgı şey’in birinin tasarrufu veyâ ta‘alluku altında bulundıgını beyân ider.” şeklinde ifade eder (2014, s. 171).

[168] Hüseyin Cahit, bu konuya belirsizlik zamiri içerisinde yer vermiştir.

Mihri, bitişik ve ayrı biçimde getirilen (ki) lafzını zamîr-i vasfî olarak adlandırır.

Söz gelimi "*benimki*" bende olan ma'hûd şey, "*sizdeki*" sizde olan ma'hûd şey, "*evdeki*" evde olan ma'hûd şey demektir. Bunun terkibi sıfat görevinde kullanıldığından bu zamire vasfî denilir: *evdeki tavuk, gökteki bulut* (Atılgan, 2018, s. 164-165). Abdalla, MSO'da zamîr-i vasfî terimini şu şekilde ifade eder:

"Zamîr-i vasfî: Muttasıl ve gayr-i müstakil sûrete îrâd olunan (ki) kelimesidir. Mesela, benimki bende olan m'ahûd şey demektir." (2016, s. 80).

Tahir Kenan, zarflara eklenerek sıfat görevinde kullanılan "ki" lafzını zamîr-i vasfî olarak adlandırır:

çiftlikteki, kümesteki, başındaki vb. Bu şekilde daima müfred kalır fakat bazen tamlayana eklenerek mevsûfu kaldırılmış sıfatlar gibi ismin yerine geçtiğinden o hâlde çokluk eki alır: *benimki- benimkiler, seninki- seninkiler* vb. "Ki" tamlayan görevinde bulunursa kurala uygun olarak "n" ك'den önce bir "n" ن gelir: *benimkinin, seninkinin, onunkinin.* "ki" mef'ûl görevinde bulunursa aynı şekilde "n" eklenir: *onunkini, seninkine*. Fiillere eklenirse ağır harekeli maddelerde "ğI" şeklinde değiştirilmiş olur: *olduğu, okuduğu* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 251-252). Erkuş, KLT'de aitlik eki anlamına geldiğini belirttiği zamir-i vasfî terimini "Zarflara lâhik olarak sıfat makâmına kâ'im olan "ki" lafzından 'ibâretdir." şeklinde ifade eder (2014, s. 172).

Mehmet Rıfat, MOS'ta temellük (sahiplenme) ifade edip sıfat anlamına gelen "ki" harfine zamîr-i vasfî ismini verir:

evdeki, hanedeki, bayırdaki vb (Tamkoç, 2013, s. 35). Erkuş, MOS'ta geçen zamîr-i vasfîyi "Sıfat ma'nasına gelen (-ki) harfinden 'ibâret olub temellük ifâde idendir ki aşağıda olan misaller gibi bulunur. " şeklinde izah eder (2014, s. 172).

Mehmet Rıfat, HLO'da isimlerle zamâir-i şahsiyeye eklenip sıfat anlamı verdiren "ki" harfinden ibaret olan zamirleri zamîr-i vasfî terimiyle ifade eder:

benimki, seninki, evdeki, köydeki, evvelki gibi (Kaya, 2016, s. 60).

Ahmet Rasim, isimlerin sonuna gelerek sıfat anlamı veren "ki" lafızlarını zamîr-i vasfî terimiyle ifade eder ve şu tanıkları gösterir:

evdeki, konaktaki, bahçedeki. Bazen tamlayana gelir, tamlananı mahzûf sıfat (sıfatlığı düşürülmüş) gibi isim görevinde kullanılırlar: *benimki, seninki anınki, pederinki, kardeşinki* vb. Bu hâlde sonuna "-ler" alabilir: *benimkiler, seninkiler* gibi. Sonuna nun

gelip muzâf, mef'ûlün bih ve mef'ûlün bih ileyh de olur: *benimki- benimkini, benimkine, benimkinin; seninki- seninkini, seninkine, seninkinin; anınki- anınkini, anınkine, anınkinin; bizimki- bizimkini, bizimkine, bizimkinin; sizinki-sizinkini, sizinkine, sizinkinin; anlarınki-anlarınkini, anlarınkine, anlarınkinin* (Demirci, 2017a, s. 108).

Mehmet Sadık, mülkiyet anlamı ifade edip kelimenin sonuna eklenen "-ki, -gı, -kı" lafızları için zamîr-i vasfî terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

yaşdaki (gençteki), ayagdagı (kadehteki), çocugdakı (çocuktaki) (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 38).

Ömer Sıtkı; MKLO'da kendisinde vasıf anlamı bulunan öndeki ve sondaki kelimeleri birleştiren, isimlerle bitişik olan "-ki" zamirini zamîr-i vasfî olarak adlandırır. İsimlere ilave edildiğinde kendilerinden önce "de" eklenir:

mektepteki resim, hanedeki adam gibi. Tamlayan ekinden sonra gelen "-ki" zamiri malikiyet beyan eder: *mektebinki, seninki, biraderiminki* gibi (Denduş, 2019, s. 70).

Raşit; zarflara yani zaman ve mekân bildiren isimlere, muzafun ileyhlere eklenerek sıfat makamı yerine geçen kelimeleri zamîr-i vasfî olarak ifade eder. Zamir-i vasfî, "ki" lafzından ibaret olup zarflara eklendiğinde kendinden önce "-de" lafzı eklenir ve daima müfret haline getirilir:

köydeki tarla (köyde olan tarla), tarladaki ekin (tarlada olan ekin). Tamlayanlara eklenirse cem haline de gelebilir: *benimki, seninki, pederinki, benimkiler, sizinkiler* gibi. Zamir-i vasfînin eklendiği ismin mef'ûlün bih, mef'ûlün ileyh, muzafun ileyh halinde mef'ûl ve muzafun ileyh eklerinden önce bir "nun" gelir ve "ki" lafzının "ya"sı kaldırılır: *benimkini, benimkine, benimkinin* gibi. Aynı şekilde sonunda zamir-i vasfi olan isme "-de, -den" eki ilave edilirse "ki" lafzının "ya"sı "nun"a dönüşür: *sizinkinde, sizinkinden* gibi (Karataş, 2016, s. 145-146).

Şeyh Vasfi Efendi, çoğunlukla zarflara eklenen "ki" lafzını zamîr-i vasfî terimiyle ifade eder. Eklendiği kelimeyi sıfat hâline dönüştürür:

havuzdaki su, bağdaki üzüm, bendeki gayret, sizdeki şecaat (cesaret), ondaki para gibi. "Ki" zamiri tamlayana da ilave edilir. Bu biçimde mevsûfu kaldırılmış sıfatlar gibi ahvâl-i isim yapılır. Mücerret: *Ahmedinki, bizimki, seninki, onlarınki;* mef'ûlün bih: *Ahmet'inkini, bizimkini, seninkini, onlarınkini;* mef'ûlün ileyh: *Ahmet'inkine, bizinkine, seninkine, onlarınkine;* muzâfun ileyh: *Ahmet'inkinin, bizimkinin, seninkinin, onlarınkinin.* Bunlar "-

lAr” çokluk eki ile cemlenebilirler: *Ahmet'inkiler, bizimkiler, onlarınkiler* gibi (Toparlı, 2003, s. 40-41). Erkuş, MYSO'da aitlik eki anlamına geldiğini söylediği zamir-i vasfîyi ““ki” lafzıdır. Bu lafız ekseriyâ zarflara ilhâk idilir.” şeklinde izah eder (2014, s. 171).

Hüseyin Cahit, mütemmimleri (tamlayıcıları) kişi zamirlerinden ibaret olan isimlerin kaldırıldığında kendilerine işaret ile yerlerini tutmak üzere “ki” veya “kiler” zamirinin[169] getirildiğini belirtir:

benim kitabım yerine *benimki, senin kitabın* yerine *seninkiler* gibi. Onunki ve onunkiler kelimelerinde kişi zamirinin yerine merci'i gelebilir. “Onunki” dediğimizde “o”nun merci'i komşu ismi olsa “komşununki” demek mümkündür. Hatta merci'i belli olmadığı zamanlarda zorunludur (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 117-118).

Mithat Sadullah nisbet ve temlik[170] gösteren tamlayanların sonuna gelen “ki” zamirini, mülkiyet zamiri ve ihtisâsî terimleriyle ifade eder: *benimki, seninki, onunki, bizimki, sizinki, onlarınki* gibi. Bunlar tamlayan da olabilirler: *bizimkinin, sizinkinin* gibi. Vasıf edatı olan “ki” ile mülkiyet zamiri olan “ki” birbirinden ayırt edilmelidir. Vasıf edatı olan “ki” kıyâsi sıfat meydana getirir ve zarflarla zarf hâlindeki isimlerin sonuna getirilir: *sabahki, yarınki, evdeki, bahçedeki* gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 101).

Ahmet Cevat Emre; TSNEL'de memlûkâta[171] ve mensûbâta[172] karşılık olan zamirleri zamâir-i mülkiyye olarak adlandırır:

benimki, seninki, onunki, bizimki sizinki, onlarınki. Bu zamirler tamlayan olabilirler: *bizimkinin, seninkinin, onunkinin* gibi. “Ki” zamir-i mülkîsi, ismin tamlayanına da dâhil olabilir: *“Bu benim kitabım, şu da Hasanınki (Hasan'ın kitabı)”* gibi. Zamir-i mülkî olan “-ki” ile edât-ı vasfiyye (zarflara gelen aitlik eki)nin bir diğerinden kolaylıkla ayrılması mümkündür. Edât-ı vasfiyye zarflara ve zarf hâlindeki isimlere eklenerek bir sıfât-ı kıyâsiyye meydana getirir: *dünkü gazete, evdeki bulgur* gibi. Zamir-i mülkî ise kişi zamirlerinin ve isimlerin tamlayan hâline dâhil edilerek memlûkât ve mensûbâta karşılık olurlar: *“Ahmet'in gözleri siyahtır. Kardeşininkiler (kardeşinin gözleri) çakırdır.”* gibi. Memlûk cem olursa aitlik zamiri cemlenir: *benimkiler, seninkiler* vb (Sağol vd., 2004, s. 148). Sağol, LOSN'de zamâir-i mülkiyye teriminin kullanıldığını belirtir (1987, s. 25).

---

[169] Hüseyin Cahit, bu konuyu işaret zamirleri içerisinde açıklamıştır.

[170] Mal sahibi yapma.

[171] Mülklere.

[172] Mensup, bağlı olanlara.

5.3.7. İyelik Zamiri

Süleyman Hüsnü Paşa; muzâflara eklenen, muzâfun ileyhlerin muzâflarına sahip veya münasebetli olduğunu haber veren zamirleri zamîr-i izâfî[173] terimiyle ifade eder ve şu tanıkları gösterir:

benim kitabım, bizim kitabımız, senin kitabın, sizin kitabınız, onun kitabı, onların kitapları. Tamlanan cem olursa zamirler çokluk ekinden sonra getirilir: *benim kitaplarım, senin kitapların, sizin kitaplarınız, onun kitapları, onların kitapları* gibi (Toparlı & Yücel, 2018, s. 10-11). Koç da İST'de zamîr-i izâfî teriminin kullanıldığını söyler (Koç, 1994, s. 62). Erkuş, İST'de geçen zamîr-i izâfîyi "Muzâflara ziyâde kılınan zamirlerdir ki bu türlü zamirler muzâfun ileyhlerin muzâflara mâlik veyâ münasebetli oldıgını haber verirler." şeklinde açıklar (2014, s. 168).

Selim Sabit, SO'da ism-i muzâfların sonuna eklenip nisbet ve temellük manalarını ifade eden zamirleri zamîr-i izâfî olarak adlandırır:

kitabım, kitabımız, kitabın, kitabınız, kitabı, kitapları gibi (Salman, 2008, s. 49-50). Koç, SO'da zamîr-i izâfî teriminin yer aldığını belirtir (1994, s. 95). Erkuş, SO'da iyelik ekleri anlamına geldiğini söylediği zamîr-i izâfî terimini "ism-i muzâfların ahirine lahik olup nisbet ve temellük ma'nalarını ifade eden zamirlerdir." şeklinde izah eder (2014, s. 168).

Mihri, bitişik ve ayrı suretde getirilen ve sadece muzafa eklenen zamirlere zamîr-i izâfî ismini verir:

Söz gelimi, mütekellim için *"-Im", "-ImIz";* muhâtab için *"-In", "-InIz"* gâ'ib için *"-I", "-leri/-ları"* getirilir. "Kendim, efendim, efendimiz" kelimelerinde (-y) çıkarılmıştır. Üçüncü tekil şahıs zamirine tamlanan olan kelimenin ahvâl-i isminde, harf âhiri hurûf-ı ittisâl (hem sağdan hem de soldan bitişen harfler) ve (-y) zamîri gizlenilmezse gösterilir: *başı, başının, başını, başına, ev, evinin, evini, evine* gibi. Üçüncü tekil şahıs zamirine tamlanan olacak kelimenin sonunda hurûf-ı imlâ (a, e, ı, i, o, ö, u, ü harfleri) bulunduğunda bir "-sI" eklenir: *anası, kapısı, teyzesi, yalısı* vb. Zamîr-i izâfîyle olan terkîbin ahvâl-i ismine tanıklar: mücerred- *kapısı, kapıları;* muzâfun ileyh- *kapısının, kapılarının;* mef'ûl-ün bih- *kapısını, kapılarını;* mef'ûl-ün ileyh- *kapısına, kapılarına* (Atılgan, 2018, s. 163-164). Abdalla, MSO'daki zamîr-i izâfî terimini şu şekilde açıklar:

[173] Bugün iyelik ekleri adını verdiğimiz şekildir.

“Zamir-i izâfî: Muttasıl ve gayr-i müstakil sûrette îrâd olunan ve ancak muzâfa lâhik olan zamirlerdir ki mütekellim için (m, miz), muhâtab için (n, niz), gâ’ib için (ı, ları), gibi.” (2016, s. 80).

Şemsettin Sami, iyelik ekleriyle yapılan zamirlerini zamîr-i izâfî-i basit ve zamîr-i izâfî-i mürekkep olarak adlandırır. Zamîr-i izâfî-i basitte gâipin müfredi, sonu harf-i imlâ (ünlü; yazıda elif (a-e), ye (ı-i), vav (u-ü) okutmayı sağlayan harf) olan bir kelimeye geldiği zaman “-sı”, “-si” olur. Gâipin cemleri de üstünde cem olduğunu gösterecek başka bir kelime bulunduğu zaman müfret gibi “-ı, -i” veya “-sı, -si” olur:

kardeşim, kardeşimin, kardeşime, kardeşimi, kardeşimiz, kardeşimizin, kardeşimize, kardeşimizi, babam, babamın, babama, babamı, babamız, babamızın, babamıza, babamızı, kardeşin, kardeşinin, kardeşine, kardeşini, kardeşiniz, kardeşinizin, kardeşinize, kardeşinizi, baban, babanın, babana, babanı, babanız, babanızın, babanıza, babanızı, kardeşi, kardeşinin, kardeşine, kardeşini, kardeşleri, kardeşlerinin, kardeşlerine, kardeşlerini, babası, babasının, babasına, babasını, babaları, babalarının, babalarına, babalarını. İsmin harekâtına göre zamirler hafif veya sakil olarak telaffuz edilir. Cem’-i gâipte söz gelimi “kardeşleri” denildiğinde hem “onun kardeşleri” hem de “onların kardeşi” anlaşılma ihtimali olup karine (ipucu) ile fark edilir. Zamîr-i izâfî-i mürekkepler zamir-i şahsî-i basitin tamlayanıyla “ki” lafzının birleşmesiyle oluşup adi (basit) isimler gibi çekimlenir: mütekellim- *benimki, benimkinin benimkine, benimkini, benimkiler, benimkilerin, benimkilere, benimkileri, bizimki, bizimkinin, bizimkine, bizimkini, bizimkiler, bizimkilerin, bizimkilere, bizimkileri;* muhatap- *seninki, seninkinin, seninkine, seninkini, seninkiler, seninkilerin, seninkilere, seninkileri, sizinki, sizinkinin, sizinkine, sizinkini, sizinkiler, sizinkilerin, sizinkilere, sizinkileri;* gaip- *onunki, onunkinin, onunkine, onunkini, onunkiler, onunkilerin, onunkilere, onunkileri, onlarınki, onlarınkinin, onlarınkine, onlarınkini, onlarınkiler, onlarınkilerin, onlarınkilere, onlarınkilerine* (Hamit, 2009, s. 64-66). Erkuş, NUST’ta iyelik ekleri manasına geldiğini söylediğini zamîr-i izâfî-i mürekkep terimini “Bu zamir-i şahsi-i basitin muzâfun ileyhiyle “ki” kelimesinden mürekkeb olub ‘âdi isimler gibi tasrif olunur.” şeklinde izah eder (2014, s. 168).

Tahir Kenan, daima muzafa eklenen ve muzâfun ileyhe ait olan kelimeleri zamîr-i izâfî terimiyle ifade eder:

müfred-i mütekellim (-m)- *cânânım, hânem, kedim, efendim;* muhâtab (-n)- *cânânın, hânen, kedin, efendim;* gaaib (-I)- *cânânı, hânesi, kedisi, efendisi;* cem’-i mütekellim (-mIz)- *cânânımız, hânemiz, kedimiz, efendimiz;* muhâtab (-nIz)-*cânânınız, hâneniz, kediniz,*

efendiniz; gaaib (-I)- *cânânı, hânesi, kedisi, efendisi.* Tamlayan çoğalır, biri mütekellim diğeri muhâtab veya gaaib olursa tamlanan yine zamir-i mütekellim alır: *"Senin ve benim sermayem yâhud onun ve benim seryem"* gibi. Tamlananda ismin üç hâli geçerlidir. Mütekellim: *işim- işimi, işime, işimin;* muhâtab: *işin- işini, işine, işinin;* gaaib: *işi- işini, işine, işinin;* mütekellim: *işimiz- işimizi, işimize, işimizin;* muhâtab: *işiniz- işinizi, işinize, işinizin;* gaaib: *iş- işini, işine, işinin.* Tamlayanın yerini tutan "benim, senin, onun" kelimeleri genellikle kaldırılır: *"benim kalemim"* yerine *"kalemim", "senin defterin"* yerine *"defterin", "onun mürekkebi*" yerine "*mürekkebi"* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 250-251). Erkuş, KLT'de iyelik ekleri manasına geldiğini söylediği zamir-i izâfîyi "Dâ'imâ muzâfa lâhik ve muzâfun-ileyhe râci' olanlardır." şeklinde açıklar (2014, s. 168).

Mehmet Rıfat, MOS'ta nispetle izafet bildiren (-m, -n, -I, -mız, -nız) harflere zamîr-i izâfî ismini verir ve şu tanıklara yer verir:

kalemim (müfred-i mütekellim), kalemin (müfred-i muhâtab), kalemi (müfred-i gâib), kalemimiz (cem'-i mütekellim), kaleminiz (cem'-i muhâtab), kalemi (cem'-i gâib). Bu zamirlerin *kalemlerim, kalemlerin, kalemleri, kalemlerimiz, kalemleriniz, kalemleri* gibi cem hâlleri de mevcuttur. Osmanlı lisanında kullanılan Arapça müfred cemleriyle Farsçalar da müstameldir: *beytim, beyti, beyti, beytimiz, beytiniz, beyti, masârifim (masrafım), masârifin, masârifi, masârifimiz, masârifiniz, masârifi, çeşmim, çeşmin, çeşmi, çeşmimiz, çeşminiz, çeşmi, zenânım (kadınım), zenânın, zenânı, zenânımız, zenânınız, zenânı* gibi. Zamîr-i izâfîlerin eklendiği kelimelerin sonlarında hurûf-ı imlâdan bir harf bulunursa gâib biçimlerinde zamirden önce bir sin (س) ilave edilir: *babam, baban, babası, babamız, babanız, babası, kapım, kapın, kapı, kapımız, kapınız, kapısı, hanem, hanen, hanesi, hanemiz, haneniz, hanesi, yalım, yalın, yalısı, yalımız, yalınız, yalısı* gibi (Tamkoç, 2013, s. 33-34). Erkuş, MOS'ta bahsedilen zamîr-i izâfîyi "Nisbetle izafet bildiren (-m, -n, -I, -mız, -nız) harfleridir." şeklinde izah eder (2014, s. 168).

Mehmet Rıfat, HLO'da bir şeye ilişik olarak temellük ve nispet bildiren "-Im, In, -I, -ImIz, -InIz harflerini zamîr-i izâfî olarak adlandırır. İsimlerin sonlarında hurûf-ı imlâdan birisi bulunursa gâib biçimlerinde bu zamirlerden önce bir de س getirilir ve ism-i cemlere de dâhil olurlar. Sonu hurûf-ı imlânın gayrı müfredine tanıklar şunlardır:

müfred-i mütekellim- kızım, kalemim; müfred-i muhâtab- kızın, kalemin; müfred-i gâ'ib- kızı, kalemi; cem'-i mütekellim- kızımız, kalemimiz; cem'-i muhâtab- kızınız, kaleminiz; cem'-i gâ'ib- kızı, kalemleri. Sonu hurûf-ı imlânın gayrı cemine tanıklar: *müfred-i mütekellim- kızlarım, kalemlerim; müfred-i muhâtab- kızların, kalemlerin; müfred-i gâ'ib-*

kızları, kalemleri; cem'-i mütekellim- kızlarımız, kalemleriniz; cem'-i muhâtab- kızlarınız, kalemleriniz; cem'-i gâ'ib- kızları, kalemleri. Sonu hurûf-ı imlâdan olduğuna tanıklar: *müfred-i mütekellim- babam, kapım, yalım, derem; müfred-i muhâtab- baban, kapın, yalın, deren; müfred-i gâ'ib- babası, kapısı, yalısı, deresi; cem'-i mütekellim- babamız, kapımız, yalımız, deremiz; cem'-i muhâtab- babanız, kapınız, yalınız, dereniz; cem'-i gâ'ib- babası, kapısı, yalısı, deresi.* Zamîr-i izâfî, kişi zamirine de dâhil olup nisbet ve temellük anlamı verirse de "-mIz" ve "-I" kullanılmayıp mütekellimlerde mim, muhâtabla gâibde "-In" kullanılır: *benim, senin, onun (anın), bizim, sizin, onların*. Saygı gösterme kastedildiğinde müfred görevinde cemleri kullanılır: Söz gelimi *sayemde, sayende, sayesinde* diyecek yerde *sayemizde, sayenizde, sayelerinde* denilir. Zamîr-i izâfî, "efendi" lafzına dâhil olduğunda mütekellimlerle müfred muhâtabda bunun "ya"sı kaldırılır: *müfred-i mütekellimde efendim, müfred-i muhâtabda edendin, müfred-i gâ'ibde efendisi, cem'-i mütekellimde efendimiz, cem'-i muhâtabda efendiniz, cem'-i gâ'ibde efendisi, efendileri*. Bazen birtakım adamlara mensup bir şey veya cinsten olan herbirine mensup olan şeyler gösterildiğinde çokluk ekiyle beraber olmak zorundadır: *onların kitapları* (Kaya, 2016, s. 56-58).

Ahmet Rasim, tamlanana gelen ve tamlayana ait olan kelimeleri zamîr-i izâfî terimiyle ifade eder.

Söz gelimi, müfred-i gaibde "-i"- *anın emri,* muhâtabda "-n" *senin emrin*, müfred-i mütekellimde "-m"- *benim emrim*, cem-i gâibte "-i"- *anların emri*, cem-i muhâtabta "-nız"- *sizin emriniz*, cem-i mütekellimde "-miz"- *bizim emrimiz* gibi. Bunlardan "-niz, -iniz, -miz, -imiz" biçimlerinin de kullanımları uygundur: *pederimiz, evimiz, biraderiniz, pederiniz* gibi. Zamîr-i izâfînin ahvâl-i erba'asına tanıklar: *kalemi, kalemini, kalemine, kaleminin, kalemin, kalemini, kalemine, kaleminin, kalem, kalemimi, kalemime, kalemimin, kaleminiz, kaleminizi, kaleminize, kaleminizin.* İyelik zamirleri asla cem edilmez. Gâib suretinde muzâf ile cem olsa bile zamîr-i izâfî müfred olur: *anların kalemi, anların evi.* Arapça bir ismi Arapça cemledikten sonra tekrar "-lAr" eki ile cemlenmesi uygun değildir. Gâib biçiminde o kelimelere eklenecek zamîr-i izâfînin "-lar" ile cemlenmesi uygun olabilir: *"şu bağların etrafı erba'ası"* denildiği gibi *"şu bağların etraf-ı erba'aları"* (her bağın ayrı ayrı dört etrafı) da denilebilir. Muzâfun ileyh çok olup da biri mütekellim diğeri muhâtab veya gâ'ib ise muzâf olan kelimeye iyelik zamirinin mütekellimi getirilir: *senin, benim paramız; anın, benim hâlimiz.* Muzâfun ileyhin biri muhatap, diğeri gâib ise zamîr-i izâfînin muhataba özgü olan zamiri eklenir: *anın, senin paranız.* İyelik zamirinin

eklendikleri kelimelerin sonunda hurûf-u imlâdan gâiblerinde bir de "-s" getirilir: *babam, baban, babası; dayım, dayın, dayısı; kapım, kapın, kapısı* gibi. Efendi kelimesi; *efendim, efendin, efendisi, efendimiz, efendiniz, efendileri* hâlinde olur. Bazen tamlayan olan mütekellim, muhâtab, gâib zamirleri kaldırılıp yalnız zamîr-i izâfî söylenir: *benim param- "Paramı aldı vermedi.", senin paran- "Paranı aldın mı?", anın parası- "Parası kaybolmaz â!".* Bazen iyelik zamirleri kadırılır ve kişi zamirleriyle yetinilir: *"Bizim peder âlimdir", "Sizin ev, bizim evden yüksektir."* gibi. Bazen de tamlayan olan kişi zamiri yerinde bırakılıp iyelik zamiri çıkarılır: *benim ev, senin kalem, bizim hâne* vb (Demirci, 2017a, s. 103-107).

Mehmet Sadık, zamîr-i izâfî terimini kullanır ve şu tanıkları gösterir:

Müfred-i gâib: yafragı (yaprağı), cem'-i gâib- yafragları; müfred-i muhâtab: yafragın, cem'-i muhâtab yafragınız; müfred-i mütekellim: yafragım, cem'-i mütekellim: yafragımız Sonunda hurûf-ı imlâdan biri bulunan kelimelere iyelik zamirlerinden önce müfred-i gâib sıygasında bir "s" eklenir: *açkusı (anahtarı), kuzısı, ekesi (büyük biraderi), şettesi (dayağı)* gibi (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 36-37).

Ömer Sıtkı, MKLO'da izafet (bağlılık, tamlama) ve malikiyet bildiren zamirler için zamîr-i izâfî terimini kullanır ve basit ve mürekkep olmak üzere iki kısımdan oluştuğunu dile getirir. Müfred ve cem isimlerinin sonuna eklenen zamirler zamîr-i izâfî-i basittir:

müfred-i mütekellim- kitabım, kitaplarım; müfred-i muhâtab- kitabın, kitapların; müfred-i gâ'ib- kitabı, kitapları, cem-i mütekellim- kitabımız, kitaplarımız; cem-i muhâtab- kitabınız, kitaplarınız; cem-i gâ'ib- kitabı, kitapları gibi. İsimlerin müfred biçiminin cem-i gâibinde, zamîr-i izâfînin cem-i gâ'ibi olan ى eklenir. Söz gelimi, kitap kelimesi müfred olduğundan kitapları şeklinde olmaz. Çünkü onların bir kitabı mıdır yoksa birçok kitapları mıdır birbirinden ayrılamaz. Fakat cemleri birbirinden ayrılamayan bazı kelimelerde cemlenir. "Kendi" ve "hangi" kelimelerinin zamîr-i izâfînin cem-i gâib eklenmiş biçimleri "kendileri", "hangileri" olur. Adı geçen zamirler Arapça, Farsça isimlere de eklenir. Herhangi bir ismin sonunda hurûf-ı imlâdan biri bulunursa zamîr-i gâibten önce س ilave edilir: *bahçem, bahçen, bahçesi, bahçemiz, bahçeniz, bahçesi; vücudum, vücudun, vücudu, vücudumuz, vücudunuz, vücudu; da'irem, da'iren, da'iresi, da'iremiz, da'ireniz, da'iresi.* Zamîr-i şahsî ile zamîr-i izâfî-i basitlerin birleşmiş biçimleri zamîr-i izâfî-i mürekkeptir ve bunlar isimlerin önüne gelir: *müfred-i mütekellim- benim kalemim, müfred-i muhâtab-senin kalemin, müfred-i gâ'ib- onun kalemi, cem-i mütekellim- bizim kalemimiz, cem-i muhâtab- sizin kaleminiz, cem-i gâ'ib- onların kalemleri* gibi (Denduş, 2019, s. 67-68).

Raşit, tamlananlara eklenen zamirleri zamîr-i izafi olarak adlandırır:

müfred-i mütekellim- benim evim, müfret-i muhatab- senin evin, müfret-i gâib- onun evi, cem-i mütekellim- bizim evimiz, cem-i muhatap- sizin eviniz, cem-i gâib- onların evi. Sonunda hurûf-ı imladan bir harf bulunan isimler muzaf oldukları zaman gâib suretlerinde "y" yerine "sı" getirilir: *evin kapısı, efendinin yalısı* gibi. Sonunda harf-i imla bulunan isimlere zamir-i izafi eklendiğinde harf-i imlanın kaldırılması mümkün değildir: *kapım, kapın, kapısı, kapımız, kapınız, kapısı, efendim, efendin, efendi, efendimiz, efendiniz, efendisi, babam, baban, babası, babamız, babanız, babası, odam, odan, odası, odamız, odanız, odası* gibi (Karataş, 2016, s. 143-144).

Şeyh Vasfi Efendi, isim tamlamalarında tamlanana eklenen ve tamlayana ait olan yani tamlananın sonuna gelerek o kelimenin tamlayanına manen bağlı bulunan zamirler için zamîr-i izâfî terimini kullanır. Müfred-i mütekkelimde "-m", cem'-i mütekellimde "-mIz", müfred-i muhâtabda "-n", cem'-i muhâtabda "-nIz", gâiplerde "-I"dır.

Müfred-i mütekellim: evim, cem'-i mütekellim: evimiz, müfred-i muhâtab: evin, cem'-i muhâtab: eviniz, müfred-i gâib: evi, cem'-i gâip: evleri. Tamlayan kişi zamirinin müfred-i mütekellimi olursa tamlanana "-m", cem'-i mütekellimi olursa tamlanana "-mIz", zamir-i izâfîsi eklendiği gibi tamlayan kişi zamirinin müfred-i muhâtabı olursa tamlanana "-n", cem'-i muhâtabı olursa tamlanana "-nIz" getirilir. *Müfred-i mütekellim: benim kitabım, cem'-i mütekellim: bizim kitabımız, müfred-i muhâtab: senin kitabın, cem'-i muhâtab: sizin kitabınız.* Tamlayan, kişi zamirinin gâibi veya başka bir kelime olursa tamlanana "-I" eklenir: *onların kitabı, onların kitapları, Ahmet'in kitabı*. Kişi zamirlerinin biri tamlayan olduğu zaman ona tamlanan olacak kelimenin mücerret, mef'ûlün bih sârih, mef'ûlün bih gayr-i sârih, muzâfun ileyh hâlleri vardır: *Mücerret: benim kitabım, bizim kitabımız, senin kitabın, sizin kitabınız, onun kitabı, onların kitapları; mef'ûlün bih sârih: kitabımı, kitabımızı, kitabını, kitabınızı, kitabını, kitapları; mef'ûlün bih gayr-i sârih: kitabıma, kitabımıza, kitabına, kitabınıza, kitabına, kitaplarına; muzâfun ileyh: kitabımın, kitabımızın, kitabının, kitabınızın, kitabının, kitaplarının* gibi. Tanıklarda görüldüğü üzere tamlayan kişi zamirlerinden biri olursa belirtili isim tamlaması olur (Toparlı, 2003, s. 38-39). Erkuş, MYSO'da iyelik ekleri manasına geldiğini söylediğini zamîr-i izâfî terimini "Terkib-i izâfilerde muzâfa lâhik ve muzâfun ileyhe râci olan ya'ni mu muzâfın sonuna gelerek o kelimenin muzâfun ileyhine ma'nen merbut bulunan zamirlerdir." şeklinde tanımlar (2014, s. 168).

Mithat Sadullah kişi zamirine tamlanan olan kelimelerin sonuna getirilen müntehâları (en son yerleri) izâfet zamirleri olarak adlandırır. Müfred: -m, -n, -y, -sI; cem: mIz, nIz, y-lArI.

Söz gelimi *kalemim, kalemin, kalemi, kalemimiz, kaleminiz, kalemleri* gibi. Babası kelimesinin izâfet zamiri "-I"dır. Baba kelimesinin sonunda ünlü bulunduğu için "-I"dan önce bir "-s" gelmiştir. İzâfet zamirinin cem'-i gaaibi de "-I"dır. Sessiz harfle sonlanan kelimelerin sonuna "-m, -n, -mIz, -nIz" zamirleri geldiğinde bu sessiz harf esreli okunur: *kitabım, kitabın* gibi. Sonuna izâfet zamiri getirilen kelimeler tamlayan olabilirler: *onun, kitabının yaprakları, senin defterinin kabı*. Müfred-i gaaip olan tamlananların sonuna mef'ûlün bih, mef'ûlün ileyh, mef'ûlün anh, mef'ûlün fih ve muzâfun ileyh eklerinden biri getirilirse bundan önce bir "nun" ilave edilir. Bu "nun"a o kelimenin tamlananlık hâlini koruduğu için "nun-ı vikaye" denilir: *kitabını, kitabına, kitabından, kitabının* gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 100-101).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de tamlayan hâlinde kişi zamirleri veya mahzûflarına tamlanan olan kelimelerin sonuna gelen müntehâları (sonları) zamâir-i izâfiyye şeklinde ifade eder. Bu müntehâlar kendi başlarına ehâs-ı selâseye (yani mütekellim, muhatap ve gaaibe) delalet ettiklerinden edat değil zamir olarak isimlendirilmektedir. Zamâir-i izâfiyye şunlardır: "-m, -n, -sI/U, -sU; -mIz/mUz, -nIz/nUz, -lArI."

Söz gelimi *kitabım, kitabın, kitabı, kitabımız, kitabınız, (onların) kitabı veya kitapları; bahçem, bahçen, bahçesi, bahçemiz, bahçeniz, (onların) bahçesi veya bahçeleri.* İyelik zamirlerinden "-m, -n, -mIz,/-mUz, -nIz,/-nUz" bir ünsüzle son bulan kelimeye dâhil olduklarında bu ünsüzü meksûr (esreli) veya mazmûm (ötreli) okuturlar: *kalemim, kalemin, kalemimiz, kaleminiz; gönlüm, gönlün, gönlümüz, gönlünüz.* Bitişmeyen harften sonra açık harekenin "-I/U" ile gösterilmesi gerekir: *biraderimiz, evimiz, gözünüz, sözümüz* gibi. İyelik zamirlerinin eklendiği kelimeler tamlayan olabilir: *Ahmet'in kitabının kabı, kitabının resimleri.* Tamlayan müfred iki kişi zamiri olduğu zaman tamlanana, rüchân (üstünlük) bulunan şahsın zamir-i izâfîsi getirilir. Mütekellimin, muhâtap ve gaaip üzerine; muhâtabın yalnız gaaip üzerine rüchânı söz konusudur: *"Seninle onun şimdi ne işiniz var?", "Benimle onun ehemmiyetli işlerimiz var.", "Benimle senin görebileceğimiz iş bundan ibarettir."* gibi. Gaip zamir-i izâfîlerin eklendiği kelime çekimlendiği zaman zamir-i izâfîden "-I/U" kalkarak yerine "-n" gelir; bu durumda "-n" de zamir-i izâfîdir: "Ahmet Efendi kitabını yırttı." ifadesinde kitap kelimesinde kullanılan "-n" zamir-i izâfîdir. Gaaip zamir-i izâfîler ancak nisbet ve mülkiyet bildiren tamlamalarda zamir olurlar. Diğer tamlamalarda ise bir şahıs ve keyfiyete ivaz (karşılık) olmadıklarından bir edattan ibarettir: *"Ahmet Efendi*

kitabını yırrtı." ibaresinde "-n" zamirdir. Çünkü şu duruma konabilir: "Ahmet Efendi, Ahmet Efendiye ait kitabı yırttı." gibi ve "-n" Ahmet Efendiye karşılık olarak kullanılmıştır. Hâlbuki çınar ağacı, Bursa şehri, hayvânâtıb en fâidelisi gibi benzer tamlamalarda "-I/U"lar zamir olamaz. Çünkü hiçbir kelimeye karşılık değildir. Tamlayan olan kişi zamiri hâliyle iyelik zamirlerinin kaldırılması da mümkündür: *bizim peder, sizin vâlide, senin komşu* gibi. Gaaiplerde bu kaldırılma uygun değildir: Onların kitap denilemez; onların kitabı denilir. Aile fertlerinden birini gösterilmek için meydana gelen tamlamanın tamlanından "-i" kaldırılır: *Hasan Efendilerin Fâtıma Hanım* gibi (Sağol vd., 2004, s. 146-148). Sağol, LOSN'de zamâir-i izâfiyye teriminin yer aldığını belirtir (1987, s. 25).

5.3.8. Bağlama Zamiri

Halit Ziya, "ki" lafzını zamîr-i izâfî terimiyle karşılar. Bu zamirin sonrasındaki cümle, öncesindeki isme sıfat olur:

"Emsal, ki hikmetü'l avamdır, söyleyen milletin mâhiyet-i (iç yüzü) efkârına (fikirlerine) delâlet eder." gibi (Türkay, 2018, s. 31). Erkuş, KLT'de iyelik ekleri manasına geldiğini söylediği zamîr-i izâfî terimini "zamîr-i izâfî (ki) kelimesidir." şeklinde açıklar (2014, s. 168).

Şemsettin Sami, "ki" bağlacı alıp bir cümleyi diğer bir cümlenin ismiyle birleştirmeye yarayan lafızları ism-i mevsûl olarak adlandırır. Türkçede ism-i mevsûl, gayr-ı munsarıftır (çekimsizdir):

"Bir adam ki yalan söyler.", "Bir adam ki sözüne güvenilmez." gibi. Bunun yerine genellikle ism-i fâil ve ism-i mef'ûl kullanılır ve yukarıdaki tabirler yerine "yalan söyleyen adam", "sözüne güvenilmeyen adam" denilir. Bu kinayenin hurûf-ı rabt (bağlama harfi) olan "ki"den ayrılması gerekir (Hamit, 2009, s. 67).

Hüseyin Cahit, bir cümleyi kendisinden önce veya sonra gelen bir isme veya zamire birleştirmeye yarayan zamirleri zamâir-i rabtiyye şeklinde ifade eder. Bunlar da "ki"den ibarettir:

"O adam ki çalışmaz." cümlesinde kendisinden önceki adam ismini bağlayan "ki" lafzı, zamâir-i rabtiyyedir. *"O ki gençliğinde çalışır, ihtiyarlığında rahat eder."* cümlesinde "gençliğinde çalışır" ibaresi kendisinden önce gelen "o" zamirine "ki" zamîr-i rabtîsiyle

bağlıdır. “Ki” zamîr-i rabtîsi önüne geldiği cümlenin ya faili ya mef’ûlü olur. Merci’i (zamirlerin yerini tuttuğu isim) bir fiile mef’ul olduğunu gösteren mütemmim ekleriyle birleşmişse zamirin genellikle fâili olduğunu, merci’de bir mütemmim eki varsa zamirin çoğunlukla mef’ûl olduğunu anlarız: *“O şeyi ki siz beğenirsiniz, ben de beğenirim.”* gibi. Burada “ki” bağlama zamirinin merci’ olan “şey” kelimesinin sonunda mef’ûl olduğunu gösterecek “i” eki bulunduğundan bağlama ekinin de “Siz beğenirsiniz.” cümlesinin fâili olmayıp mef’ûlü olduğunu anlarız. “Ki” zamîr-i rabtîsi nadir olarak kullanılır. Bunun yerine dâhil olduğu fâil görevini üstlendiği zaman râbıta-i fâliyet (“-An” ekli sıfat fiil) sıygası, mef’ûl vazifesini yerine getirdiği zaman râbıta-i mef’ûliyet sıygası kullanılır: *“Çalışmayan adam mesut olmaz.”, “Gençliğinde çalışan ihtiyarlığında rahat eder.”, “Sizin beğendiğiniz şeyi ben de beğenirim.”* gibi. “Ki” bağlama zamiri, zarflara ve ek ilave edilmesiyle zarf ve hâl manası verilmiş kelimelere getirilir: *“Dünki gazete, odadaki çiçek* gibi. “Dünki gazete, odadaki çiçek” demek “O gazete ki dün çıkmıştır.” veya “dün çıkan gazete”, “O çiçek ki odadadır.” veya “odada bulunan çiçek” demektir; bu durumda zamir-i rabtîsi tıpkı râbıta-i fâliyet gibi bir cümleyi diğerine bağlar. “Ki” bağlama zamiri ile “ki” işaret zamiri birbirine karıştırılmamalıdır. Bağlama zamiri olan “ki” ـه ile yazılır, zamirlerin yerini tuttuğu isim yani merci’i ile ayrı ayrı cümlelerde bulunur, merci’i hiçbir zaman kaldırılmaz ve kendisinden uzakta olmaz. İşaret zamiri olan “ki” ی ile yazılır, merci’i mutlaka kaldırılır, kendisinden önceki kelime tamlayıcı şeklinde bulunur. “Ki” hem zamîr-i rabtî hem edât-ı rabıt olur. Edât-ı rabıt olduğu zaman bir ismin yerini tutmaz yalnız tamlayıcı cümleyi asıl cümleye bağlamaya hizmet eder. Zamîr-i rabtî olduğunda merci’i olan ismi veya zamiri hemen takip edeceği, edât-ı rabıt olduğu vakit kendisinden önce bir isim veya zamir bulunmayıp asıl cümlenin sonunda fiil olacağı için birbirlerinden kolayca ayırt edilir. Bazen “ki” bağlama zamiri ile merci’i arasına başka bir kelime girer: *“Âkil ona derler ki vaktini beyhude zâyi etmez.”* ifadesinde görüldüğü gibi. “Ki”nin zamîr-i rabtî olup olmadığını söylebilmek için ikinci cümleye bakarız. İkinci cümlede fâil yoksa veya mef’ûl eksikse “ki”nin bağlama zamiri olduğuna hükmederiz: *“Zannederim ki rahatsızsınız.”* ibaresinde ikinci cümlenin fâili “ki” kelimesi kaldırılmış “siz” zamiri olduğundan ve cümlede mef’ûle de gerek görülmediğinden “ki”nin iki cümleyi bağlamaya hizmet etmiş bir râbıta olduğunu anlarız. Zamîr-i rabtîler hiçbir zaman cem edilemezler (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 118-121). Abdalla, TSN’de bahsedilen zamâir-i rabtiyye terimini şu şekilde açıklar:

> Bir cümleyi kendisinden evvel yahut sonra gelen bir isme yahut zamîre rabt etmeğe hizmet eden zamirlere “zamâir-i rabtiyye” denir. Bunlar da: “Ki” ve “ki”den ibârettir: “O adam ki

çalışmaz, mes‘ût olamaz” ibâresinde “çalışmaz” cümlesini kendisinden evvelki adam kelimesinin yerine kaaim olarak “çalışmaz” cümlesinin fâili olur (2016, s. 155).

5.3.9. İsimlerin Sonuna Gelen Zamir

Süleyman Hüsnü Paşa; haberlere[174] eklenen, haberi mübtedâya (özneye) bağlayarak ikisini bir cümle yapan zamirleri zamîr-i nisbî[175] olarak adlandırır.

Söz gelimi *müfred-i mütekellim (-m): ben âlimim, cem-i mütekellim (-z): biz âlimiz, müfred-i muhâtab (-sIn): sen âlimsin, cem-i muhâtab (sInIz): âlimsiniz, müfred-i gâib (-dIr): o âlimdir, cem-i gâib (-dIrlAr): onlar âlimdirler* gibi. Haberler cem olup da bilinen şey olursa ilk önce çokluk eki “-lAr” ve sonra haber eki olan “-dIr” getirilir: *“Bizim sınıfın müzakerecileri çalışkan çocuklardır.”* gibi. Haberler bilinmeyen şey olursa ilk önce “-dIr” getirilir, sonra “-lAr” getirilir: *“Şehrîler zekidirler, çalışkandırlar.”* gibi. Kelimelerin sonunda harf-i imlâ bulunursa mütekellimlerde zamîr-i nisbîden önce bir “y” eklenir: *alayım, alayız, bendeyim, bendeyiz, razıyım, razıyız, usluyum, usluyuz* gibi (Toparlı & Yücel, 2018, s. 14-15). Erkuş, İST’de bahsedilen zamîr-i nisbî terimini “Haberlere ziyâde kılınan zamirlerdir ki haberi müptedaya rabt iderek ya‘ni bağlayarak ikisini bir cümle iderler.” şeklinde açıklar (2014, s. 169). Koç da İST’de zamîr-i nisbî teriminin kullanıldığını söyler (Koç, 1994, s. 62).

Selim Sabit, NO’da mübtedâ ile haberden oluşup hüküm veren ve istikrarlık bildiren mürekkeblerin, sıfatların sonuna birtakım zamîr-i nisbî ilave edilmesiyle isim cümlesi yapıldığını söyler. Söz gelimi *“Mevlâ hâlıkdır (yaratıcıdır), biz mahlûkuz (yaratılanız).”* gibi. “Mevlâ” ve “biz” lâfzı mübtedâ’, “hâlık” ve “mahlûk” lâfzı haber, “-dır” ve “z” lafızları zamîr-i nisbîdir (Dağdelen, 2013, s. 28). Yiğit, NO’da bahsedilen kuyûd-ı vasfiyye terimini şöyle izah eder:

> Mübtedâ ile haberden terkib idüp hükmün devâm ve istikrârına delâlet iden mürekkebdir ki sıfatların âhirine kezâlik birtakım zamir-i nisbîler ‘ilâvesiyle yapılur. (Mevlâ hâlıkdır, biz mahlûkuz) gibi. Nitekim misâl-i mezkûr iki cümleyi şâmil olup cümle-i evvelâda (mevlâ) lafzı mübtedâ’ ve (hâlık) lafzı haber ve (-dır) lâfzı zamîr-i nisbî ve cümle-i sâniyede kezâlik (biz) lafzı mübtedâ ve (mahlûk) lafzı haber ve (ز) (z) harfi zamir-i nisbî oldıkları cihetle bunlar dahî mübtedâ ile haberden terkin itmişlerdir (2015, s. 44-45).

Selim Sabit, SO’da fiil ve haberlere ilave edilip fiillerin failini bildiren ve haberleri mübtedâya bağlayan zamirler için zamîr-i nisbî terimini kullanır. Zamîr-i nisbî, “-sınız/-siniz, -sunuz/sünüz” ve “-dır/dir, -dur/dür” lafızlarıdır, haberlere mahsus olup fiillere

[174] İsim cümlelerinde hüküm bildiren.

[175] Bu terim, günümüzde kelimenin ek fiilin geniş zamanıyla çekimine işaret etmektedir.

eklenmez (severim, seversiniz, karındaşım, karındaşsınız) fakat sonlarında hurûf-ı imlâdan biri bulunan haberlerin mütekellimlerinde zamîr-i nisbîden bir "y" eklenmesi gerekir: "*Ben hâceyim.", "Biz gedâyız (fakiriz)."* gibi (Salman, 2008, s. 51). Koç, SO ve NO'da zamîr-i nisbî teriminin yer aldığını belirtir (1994, s. 95). Erkuş, SO'da zamir kökenli şahıs ekleri manasına geldiğini söylediği zamîr-i nisbîyi "Fi'l ve haberlere lâhik olub fi'llerin fâ'lini beyân ve haberleri mübtedâya rabt iden zamirlerdir." şeklinde açıklar (2014, s. 170).

Tahir Kenan, isim cümlelerin sonuna konulan müfred-i mütekellim- muhâtab, cem'-i mütekellim- muhâtab- gaaib şeklinde "-m, -sIn, -z, -sInIz, -DIr"dan ibaret olan lafızlara zamîr-i nisbî ismini verir:

akıllıyım, akıllısın, akıllısınız, akıllıdır gibi. "-sInIz" eki, saygı göstermek için bazen müfred görevinde kullanıldığı gibi "DIr" da sonuna "lAr" çokluk ekini aldığı hâlde yine müfred görevinde kullanılır: *"Arkadaş, benimle beraber gelirsiniz değil mi?", "Mahdûm Beyefendi hakikaten müstaiddirler"* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 252). Erkuş, zamir kökenli şahıs ekleri manasına geldiğini söylediği zamîr-i nisbîyi "Cümle'i ismiyyelerin nihâyetine vaz' idilen: müfred-i mütekellim – muhâtab – cem'i mütekellim – muhâtab – gâ'ib suretinde m,sın,z,sınız,dır dan 'ibâretdir." şeklinde izah eder (2014, s. 169).

Mehmet Rıfat, MOS'ta yalnız nispet bildiren isim ve fiillere eklenen "-m" (müfred-i mütekellim), "-sIn" (müfred-i muhâtab), "-dIr" (müfred-i gâib), "-z" (cem'-i mütekellim), "-sInIz" (cem'-i muhâtab) "-dIrlAr" (cem'-i gâib) ekleri için zamîr-i nisbî terimini kullanır:

âlemim, âlemsin, âlemdir, âlemiz, âlemsiniz, âlemdirler gibi. Ancak fiillere gelince gâib biçiminde "-dIr" zamiri yazılmaz: *yazarım, yazarsın, yazar, yazarız, yazarsınız, yazarlar* gibi. Zamîr-i nisbî eklenen sözlerin sonlarında hurûf-ı imlâdan bir harf bulunursa mütekellim biçiminde zamirden önce bir ى ilave edilir: *bâlâyım*[176]*, bâlâsın, bâlâdır, bâlâyız, bâlâsınız, bâlâdırlar* gibi (Tamkoç, 2013, s. 34-35). Erkuş, MOS'ta bahsedilen zamîr-i nisbî terimini "Yâlnız nispet beyân iderek isim ve fi'llere lâhik olan (- m, -sIn, -dIr, -z, -sInIz, -dIrlAr) sözleridir." şeklinde ifade eder (2014, s. 170).

Mehmet Rıfat, HLO'da fiillerle isimlere eklenerek nisbet beyan eden "-sIn, -sInIz, -dIr, -dIrlAr" harflerinden ibaret zamirleri zamîr-i nisbî olarak adlandırır. Zamîr-i nisbî isimlerle zamâ'ir-i şahsiyeye dâhil olduklarında isimlerin sonlarında hurûf-ı imlâ bulunursa mütekellim biçimlerinde zamirden önce bir "yâ" eklenir. Sonları hurûf-ı imlâdan olmayan

[176] Bâlâ: Yüksek, uzun.

isimlerde emsâli: *müfred-i mütekellimde- âlimim, uzunum; müfred-i muhâtabda- âlimsin, uzunsun; müfred-i gâibde- âlimdir, uzundur; cem'-i mütekellimde- âlimiz, uzunuz; cem'-i muhâtabda- âlimsiniz, uzunsunuz; cem'-i gâibde âlimdirler, uzundurlar.* Kişi zamirlerinde tanıklar: *müfred-i mütekellimde- benim, müfred-i muhâtabda- sensin, müfred-i gâibde- odur, cem'-i mütekellimde- biziz, cem'-i muhâtabda- sizsiniz, cem'-i gâibde onlardır.* Sonlarında hurûf-ı imlâ bulunan isimlerde tanıklar: *müfred-i mütekellim- balayım, med'ûyum, efendiyim, bendeyim; müfred-i muhâtab- balasın, med'ûsun, efendisin, bendesin; müfred-i gâib- baladır, med'ûdur, efendidir, bendedir; cem'-i mütekellim- balayız, med'ûyuz, efendiyiz, bendeyiz; cem'-i muhâtab- balasınız, med'ûsunuz, efendisiniz, bendesiniz; cem'-i gâib- baladırlar, med'ûdurlar, efendidirler, bendedirler*. Cem'-i gâib biçimlerinde görülen "-dIrlAr", "-lArdIr" şeklinde eğer bilinen şey olursa "-lArdIr"; bilinmeyen şey olursa yani nekre ise "-"dIrlAr" şekli kullanılır (Kaya, 2016, s. 58-59).

Ahmet Rasim, isim cümlelerinin sonuna gelip edât-ı rabıt (bağlama eki) gelmeyen ve yalnız gâiblerinde "-dir", "-dirler" bulunan lafızları zamîr-i nisbî olarak adlandırır. Müfred-i mütekellimde "-m", müfred-i muhâtabda "-sin", cem'-i mütekellimde "-z, -iz", cem'-i muhâtabda "-siniz" gibi zamir kökenli kişi ekleri gelir. Eskiden cem'-i muhâtab "kef"siz kullanılıyordu: kâtipsiniz denilecek yerde kâtipsiz deniliyordu. Eğer zamîr-i nisbîlerin sonuna geldikleri kelimenin sonunda ا (elif), و (vav), ه (he), ى (ye) harflerinden biri varsa müfret ve cem'-i mütekellimde bir "ى" daha eklenir: *havacıyım, havacıyız* gibi. Zamîr-i nisbî[177], fiillerin çekiminden mâzî-i naklî (öğrenilen geçmiş zaman), hâl (şimdiki zaman), fi'l-i iltizâmî (istek), istikbâl (gelecek zaman), muzâri' (geniş zaman) kiplerinin sonuna gelir. Mâzî-i naklî biçimi: *geçmişim, geçmişsin, geçmiş, geçmişiz, geçmişsiniz, geçmişler.* Hâl biçimi: *geçiyorum, geçiyorsun, geçiyor, geçiyoruz, geçiyorsunuz, geçiyorlar.* İltizâmî biçimi: *geçmeliyim, geçmelisin, geçmeli, geçmeliyiz, geçmelisiniz, geçmeliler.* İstikbâl biçimi: *geçeceğim, geçeceksin, geçecek, geçeceğiz, geçeceksiniz, geçecekler.* Muzâri' biçimi: *geçerim, geçersin, geçer, geçeriz, geçersiniz, geçerler* (Demirci, 2017a, s. 108-109). Abdalla, ANTLO'da geçen zamîr-i nisbî terimini şu şekilde izah eder:

> Zamîr-i nisbîler şunlardır: Müfred mütekellimde "m" m, müfred-i muhâtabda "sin, müfred-i gâ'ibde "O", cem'-i ütekellimde "z,iz", cem'-i muhâtab "siniz", cem'-i gâ'ibde "O" cümle-i ismiyye sonlarına gelir. Âhirlerine edât-ı rabt gelmez. Yalnız gâ'iblerinde "dır" veya "dırlar" gelir.
>
> Mâzî-i naklî: "Ahmet gelmiş", gibi.

[177] Bu terim, günümüzde fiilde kullanılan zamir kökenli şahıs eklerini göstermektedir.

Hâl: Ahmet geliyor.

Fi'l-i iltizâmî: "Ben eve gideyim", gibi.

İstikbâl: "Ahmet gelecek", gibi.

Muzâri': "Ahmet çay içer", gibi (2016, s. 111-112).

Mehmet Sadık, zamîr-i nisbî terimini kullanır ve şu tanıkları gösterir:

müfred-i gâib: orgaçı erür (kadındır), cem'-i gâib: orgaçı erürler (kadındırlar); müfred-i muhâtab- orgaçı sen (kadınsın), cem'-i muhâtab: orgaçı siz (kadınsınız); müfred-i mütekellim- orgaçı men (kadınım), cem'-i mütekellim orgaçı miz (kadınız) (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 37-38).

Raşit, bazı fiillerle haberlere[178] ilave edilerek nisbet manası bildiren lafızları zamîr-i nisbi olarak ifade eder:

müfred-i mütekellim- "Ben kâtibim.","Yazarım.", "Yazayım."; müfret-i muhatab- "Sen kâtibsin.","Yazarsın."; müfret-i gaib- "O kâtiptir.","Yazar."; cem-i mütekellim "Biz kâtibiz.","Yazarız.","Yazalım."; cem-i muhatab "Siz kâtipsiniz.", "Yazarsınız."; cem-i gaib- "Onlar kâtiptirler.","Yazarlar." gibi. Eğer haberlerin sonu harekeli ise mütekellim biçimlerinde zamir-i nisbiden olan bir "ye" ilave edilir: *"Ben köleyim.", "Biz köleyiz."* gibi (Karataş, 2016, s. 146-147).

Şeyh Vasfi Efendi, *"Ben çalışkanım.", "Sen zekisin."* gibi fiili bulunmayan ve anlamı tam olan ibarelere eklenen zamirleri zamîr-i nisbî terimiyle ifade eder. Mübtedâ (özne); kişi zamirinin müfred-i mütekellimi olursa haberine eklenecek zamir "-m", cem'-i mütekellimi olursa haberine (yüklemine) ilave edilecek zamir "-z" olduğu gibi mübtedâ, kişi zamirinin müfred-i muhâtabı olursa haberine "-sIn", cem'-i muhâtabı olursa "-sInIz" zamir-i nisbîsi eklenir.

Müfred-i mütekellim: ben (mübtedâ), âkilim (haber); cem'-i mütekellim: biz (mübtedâ), âkiliz (haber); müfred-i muhâtab: sen (mübtedâ), âkilsin (haber); cem'-i muhâtab: siz (mübtedâ), âkilsiniz (haber). Bu kelimelerdeki âkil kelimeleri haber olup sonlarına eklenen "-m, -z, -sIn, -sInIz" lafızlarına zamîr-i nisbî denilir. Bunlar haberi, mübtedâya bağlar. Mübtedâ, zamîr-i gâib veya başka bir kelime olursa haberine "-dIr" eklenir ve buna edât-ı haber denir: *"O âkildir.", "Onlar âkildirler."* gibi. Zamâir-i nisbîyyeden mütekellim zamirlerinin ekleneceği kelimenin sonu müteharrik (ünlü ile biten kelime) olursa "-yI" ilave edilir: *"Ben efendiyim.", "Biz efendiyiz."* gibi (Toparlı, 2003, s. 39-40). Erkuş,

[178] İsim cümlelerinde hüküm bildiren.

MYSO'da zamir kökenli şahıs ekleri manasına geldiğini söylediği zamîr-i nisbîyi "(Ben çalışkanım), (Sen zekisin) gibi fi'li bulunmayan ve ma'nası tam olan 'ibarelere lâhik olan zamirlerdir." şeklinde ifade eder (2014, s. 169).

5.3.10. Fiillerin Sonuna Gelen Zamir

Süleyman Hüsnü Paşa, fiillerin sonlarına gelip faillerini bildiren zamirler için zamîr-i fi'lî[179] terimini kullanır.

Söz gelimi *cem-i mütekellim (-k): bildik, okuduk; müfred-i mütekellim (-m): okudum; cem-i muhâtab (-nIz): okudunuz; müfred-i muhâtab (-n): okudun; cem-i gâib (-lAr): okudular; müfred-i gâib (-I): okudu* gibi (Toparlı & Yücel, 2018, s. 15). Koç da İST'de zamîr-i fi'lî teriminin kullanıldığını söyler (Koç, 1994, s. 62). Erkuş, İST'de yer alan zamîr-i fi'lîyi "fi'lerin ahirine gelip fâ'illerini beyân ider." şeklinde açıklar (2014, s. 166).

Selim Sabit, SO'da fi'l-i şehûdilerle emir 2. şahıs ve şart kiplerinin sonuna gelip faillerini gösteren zamirleri zamîr-i fi'lî (kişi eki) olarak adlandırır: *cem kesriyle "-nız/-niz, -nuz/-nüz" gibi* (Salman, 2008, s. 52). Koç, SO'da zamîr-i fi'lî (fiil şahıs ekleri) teriminin yer aldığını belirtir (1994, s. 95). Erkuş, SO'da yer alan zamîr-i fi'lî terimini "Yâlnız fi'l- i şehüdiler ile emr-i hâzır ve şartiyelerin âhirine lâhik olub fâ'illerini irâe ve iş'âr iden zamirlerdir." şeklinde açıklar (2014, s. 166).

Tahir Kenan, fiillere eklenen müfred-i mütekellim, muhâtab, gaaib, cem'-i mütekellim, muhâtab, gaaibten ibaret olan zamirleri zamir-i fiilî terimiyle ifade eder.

Müfred-i mütekellim: aldım, verdim; müfred-i muhâtab: aldın, verdin; müfred-i gaaib: aldı, verdi; cem'-i mütekellim: aldık, verdik; cem'-i muhâtab: aldınız, verdiniz; cem'-i gaaib: aldılar, verdiler tanıklarında görüldüğü gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 252).

Mehmet Rıfat, MOS'ta yalnız fiillerin sonlarına gelen "-m," (müfred-i mütekellim), "-n" (müfred-i muhâtab), "-I" (müfred-i gâib), "-k" (cem'-i mütekellim), "-nIz" (cem'-i muhâtab), "-lIAr" (cem'-i gâib) eklerini zamîr-i fi'lî olarak adlandırır:

geldim, geldin, geldi, geldik, geldiniz, geldiler, yazdım, yazdın, yazdı, yazdık, yazdınız, yazdılar gibi (Tamkoç, 2013, s. 35). Erkuş, MOS'ta bahsedilen zamîr-i fi'lî terimini

[179] Fiil çekimlerinde fiillere eklenen şahıs ekleridir.

“Yâlnız fi‘llerin ahirlerine gelen (-m, -n, -I, -k, -k, -nIz, - IlAr) harfleridir ki suretleri aşağıda olundıgı gibidir.” şeklinde izah eder (2014, s. 166).

Mehmet Rıfat, HLO’da fiillere katılan “-Im, -In, -I, -k, -InIz, -I” harflerine zamîr-i fiilî ismini verir:

müfred-i mütekellimde yazdım, gezdim; müfred-i muhâtabda yazdın, gezdin; müfred-i gâ’ibde yazdı, gezdi; cem’-i mütekellimde yazdık, gezdik; cem’-i muhâtabda yazdınız, gezdiniz; cem’-i gâ’ibde yazdılar, gezdiler vb (Kaya, 2016, s. 60).

Ahmet Rasim, mâzî-i şuhûdî sıygasının (görülen geçmiş zaman kipinin) sonuna gelen zamirlere zamîr-i fiilî ismini verir ve şu tanıkları gösterir:

müfred-i mütekellim (-m): geldim; müfred-i muhâtab (-n): geldin; müfred-i gâ’ib (-y): geldi; cem’-i mütekellim (-k): geldik, kaldık; cem’-i muhâtab (-niz) geldiniz (Demirci, 2017a, s. 109). Abdalla, ANTLO’da bahsedilen zamîr-i fiili terimiyle ilgili “Yalnız mâzı-ı şuhûdî-ı sîgasının âhirine gelen zamirlerdir ki onlar da şunlardır: “M geldim, N geldin, İ geldi, K geldik, niz geldiniz” misâllerinde olduğu gibi.” ifadelerini kullanır (Demirci, 2017a, s. 112).

Mehmet Sadık, zamîr-i fi‘lî terimini kullanır ve şu tanıkları gösterir:

müfred-i gâib: kördi, cem‘-i gâib: kördiler; müfred-i muhâtab: kördün/kördin, cem‘-i muhâtab: kördünüz/kördiniz; müfred-i mütekellim: kördüm/kördim, cem‘-i mütekellim: kördük/kördik. Bazen hürmet için muhatap sıygalarına “-lAr” eklenmesiyle *“kördünler”* denilir (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 38).

Ömer Sıtkı, MKLO’da zamîr-i fiilî terimine yer verip bu terimin fiillerin bir kısmına mahsus olup sonlarına eklenen zamirler olduğunu dile getirir:

müfred-i mütekellim- gördüm, kaldım; müfred-i muhâtab- gördün, kaldın; müfred-i gâib- gördü, kaldı; cem-i mütekellim- gördük, kaldık; cem-i muhâtab- gördünüz, kaldınız; cem‘-i gâib- gördüler, kaldılar gibi (Denduş, 2019, s. 70).

Raşit, görülen geçmiş zamanlarla birleşik kipli fiillerden hikâye çekimi ve şart kiplerinin sonuna gelerek faillerini gösteren zamirleri zamîr-i fi’lî olarak adlandırır. Bunlar; mütekellim, muhatab zamirlerinden ibarettir ve gaipleri yoktur.

Müfret-i mütekellim: geldim, yazdım, gelsem, yazsam; muhatab: geldin, yazdın, gelsen, yazsan; cem-i mütekellim: geldik, yazdık, gelsek, yazsak; muhatab: geldiniz, yazdınız, gelseniz, yazsanız gibi (Karataş, 2016, s. 147-148).

Şeyh Vasfi Efendi, fiillere eklenip faillerini gösteren zamirleri zamîr-i fi'lî terimiyle ifade eder. Zamâir-i fi'lîyyenin mütekellimi, muhatabı vardır fakat gâib biçimleri yoktur (Toparlı, 2003, s. 40). Erkuş, iyelik kökenli şahıs ekleri manasına geldiğini söylediği zamîr-i fi'lî terimini "Fi'llere lâhik olub fâ'illerini gösteren zamirlerdir." şeklinde izah eder (2014, s. 166).

Mithat Sadullah görülen geçmiş zamanların sonunda bulunup fiilleri gösteren zamirler için fiilî zamirler terimini kullanır.

Söz gelimi, *okudum* kelimesinin sonundaki *"-m"* gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 101).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de fiillerin sonuna eklenen zamirleri zamâir-i fiiliyye olarak adlandırır: "-m, -n (-sIn, -sUn), -z (k), -nIz/-nUz (-sInIz/-sUnUz), -lAr". Müfred-i gaaip için belli bir zamir-i fiilî yoktur. Zaman ve kipe delalet eden son şahsı da belirtir (-yor, -r, -DI/-DU, -mIş, -mUş, -cAk, -malI, -sA, -A, -yA, -sIn/-sUn).

Söz gelimi "*okuyorum"* fiilinde *"-m"* müfred-i mütekellime karşılık olduğundan, "geldin" "-n" müfred-i muhataba karşılık olduğundan zamir-i fiilîdir. Bazen zamâir-i fiiliyye ile birlikte kuvvetlendirmeyle fail olan kişi zamirleri de getirilir: *"Ben geldim, sen geldin."* gibi (Sağol vd., 2004,s. 149-150). Sağol, LOSN'de zamâir-i fiiliyye teriminin kullanıldığını belirtir (1987, s. 25).

5.3.11. Farsça Zamirler

Mihri, kinâyât-ı Farsîden Osmanlı lisanında nadiren "in" bu, "an" o lafızlarının kullanıldığını dile getirir.

Söz gelimi *gâfil-i in ü an (bundan ve şundan habersiz), hod (kendi), çi (ne), çend (birkaç), çendân (o kadar)* gibi (Atılgan, 2018, s. 236-237).

Ahmet Rasim, zamâ'ir-i Fârisiye terimini kullanıp Osmanlı lisanında Farsça zamirlerin kullanılmadığını dile getirir. Yalnız ben anlamında olan "men" kelimesinin arada sırada kullanıldığını, bu kullanımı çok destekleyenlerin de Farsça şivesini taklit edenler olduğunu söyler (Demirci, 2017a, s. 109).

Raşit, kinayat-ı Farsiyye terimini kullanır. Farsça zamirler, Osmanlı lisanında asla kullanılmadığı gibi esma-i işârâti de bulunmaz fakat *ba'de ezin (bundan sonra), binabirin (buna binaen)* mürekkeb olarak kullanılırlar. "Ezcümle" de bu kabilden olup aslı (ezin cümle- ezan cümle) dir. Kesret kullanımından dolayı ism-i işaret kaldırılmıştır. Farsçanın

“hod” ism-i tecridi Osmanlıcada kullanılır. Söz gelimi *rey-i hodiyle* denir bu da kendi görüşüyle ve *“hod be hod”* (kendi kendine) demektir. Farçada “ne” manasında olan *“çe”* kelimesiyle nice ve kaç makamında *“çend”* kelimesi kullanılır ve bunun önüne bazen “her” edatı geldiği gibi sonuna da “an” ism-i işareti ilave edilir: *çe fâide (ne fayda)- çend defa (nice, çok defa)* denir. “*Her çend (her ne kadar) - çendan (o kadar)”* denilir (Karataş, 2016, s. 158-159).

Ahmet Cevat Emre, Fârisî zamâir olarak adlandırdığı Farsça zamirlerin çok nadir kullanıldığını belirtir:

zamâir-i şahsiyye- men (ben), tû (sen), u (o), mâ (biz), şümâ (siz), îşân (onlar); zamâir-i izâfiyye- m (kitâbem), t (kitâbet), u- vey (kitâb-ı vey), kitâb-ı mâ, kitâb-ı şümâ, kitâb-ı îşân gibi (Sağol vd., 2004, s. 152).

5.3.12. Arapça Zamirler

Mihri, kinâyât-ı ‘Arabîyyenin Osmanlı lisanında kullanılmadığını fakat bazı Arapça tamlamalarda kullanıldığını belirtir ve bu durumu şöyle açıklar:

> Zamâ’irden (he) müfred-i müzekker (hâ) müfred-i mü’ennes (hemâ) tesniyye (hem) cem‘-i müzekker içün müsta‘meldir. Meselâ Ba‘d-ı vefâte kendü veyâ onun (müzekker) vefâtından sonra demekdir. Ba‘d-ı vefâtihâ kendü veyâ onun (mü’ennes) vefâtından sonra demekdir. Ba‘d-ı vefâtihemâ kendü veyâ onların (tesniyye) vefâtından sonra demekdir. Ba‘d-ı vefâtihem kendü veyâ onların (cem‘) vefâtından sonra demekdir. Kezâlik (-î) benim, (-ke) senin, (-küm) sizin, (-nâ) bizim ma‘nâlarında müsta‘meldirler. Meselâ beynî ve beynike benim ve senin beyninde demektir. Selâmun aleyküm sizin üzerinize selâm demekdir. Mevlânâ bizim efendimiz demekdir. Nefsî kendü ma‘nâsına (bi’z-zât) ve (bi’n-nefs) ve bunun gibi onun gibi ma‘nâsına (kezâ) ve (kezâlik) lafızları dahi müstakilen müsta‘meldir. Meselâ Bi’n-nefs yâhûd bi’z-zât da‘vâya kıyâm etdim. Ben sâdıkım kezâ sen, bu iyü kezâ o. Yarın kezâlik o bir gün dersler ta‘tîldir (Atılgan, 2018, s. 288-289).

Ahmet Rasim, zamâ’ir-i Arabî terimine yer verir. Müfred-i gâib olan “hû” ve biçimleri kullanılır. “-Hû”, bazen nidâ (ünlem) görevinde (yâhû gibi), bazen de hüve hüvesine (aynı aynısına) şeklinde kullanılır. “Hû” lafzı bir kelimeyle bitiştiği zaman و çıkarılıp ه biçiminde kalır: *ba’dehu, kuddise sirruhu, rahimehullâh*. Üst tarafında kesre veya ى harfi bulunursa kesre ile okunur: *bi’aynihi, bitıbkıhi, bitemâmihi* gibi (Demirci, 2017a, s. 110).

Raşit, kinayat-ı Arabîye terimine değinip Arapça zamirlerin Osmanlı lisanında tek başına kullanılmadığını söyler. Müfret-i müzekker-i gaib zamiri *“hüve”*dir. Bir kelimeyle birleşirse vav’ı kaldırılarak *“he, he”* şeklinde yazılır. Bunun müennesi *“ha”,* tesniyeleri *“hüme”* ve cem-i müzekkerleri *“hüm”*dür. Cem-i müennesleri olan *“hünne”* Osmanlı lisanında kullanılmayıp yerine *“he”* zamiri kullanılır. “Hüve”, zamiri Osmanlı lisanında

kullanılmaz fakat önüne "ya" lafzı getirilerek bazen nida görevinde "yahu" denildiği gibi bazen de tekrar getirilerek *"hüve hüvesine (aynı aynına)"* denir. "He, hüme, hüm" zamirlerinin üst tarafı meftuh veya mazmum olursa "he"ler mazmum; meksur veya "ye" harfi olursa meksur okunur: *ba'de- kuddise sirrahu - biayni - bitamamihe, kaddesi sırrıhüma, meşarun ileyha rahimehümullah, meşarun ileyhüm* gibi. Adı geçen zamirler Arapça olan "ile" lafzına eklendikten sonra ima ve işaret edilmiş manasında olan müemma ve meşar kelimelerine katılarak Osmanlı lisanında kinayat makamında kullanılır: *meşarun ileyh, müemma-i ileyh* gibi. Vüzerat (vezirlik) ve müşiriyyet (müşirlik) ile yüksek rütbeler bildiren isimler zikredilirse müfret-i müzekkerinde "meşarun ileyh" tesniyesinde *"meşarun ileyhüma"* ceminde *"meşarun ileyhim"* denir. Eşhas-ı maneviyeden olan *"devlet, hey'et, emanet, nezaret, velayet, müdüriyet"* gibi kelimelerden devlet için her hâlde "meşarun ilayha" kullanılıp devlet meşarun ileyha denir. Fakat diğerleri için o makamda bulunan şahsın eriştiği rütbe dikkate alınır. Tuğgeneralden aşağı olan rütbelerde ve rütbesiz olanlara müemma-i ileyh denilir. Ceminde *"müemmai ileyha, meşarun ileyha"* denir. Bunlardan başka "merkum, mezbure, mezkûr" lafızları da kinayattan olup adı geçen merkum rütbesiz ve halktan olanlara, mezbure cins-i nisadan aşağı derecede bulunanlara, mezkûr da insandan başka hayvanlar ile eşyaya mahsustur. Bunların müfret, tesniye ve cemleri: *müfret- merkûm, merkûme, mezbûre, mezkûr, mezkûre; tesniye- merkûmân, merkûmetân, mezbûratân, mezkûriyn, mezkûretiyn; cem- merkûmûn, merkûmât, mezbûrat, mezkûriyn* gibidir. Arapça ism-i işaretleri Osmanlı lisanında kullanılmaz fakat iki üç tanesi nadiren kullanılır: *kezalik (bunun gibi), ba'de za (bundan sonra) ba'de zalik, hakeza (işte böyle)* gibi. Arabî ism-i tecridlerinden "zat, nefs" kelimeleri Osmanlı lisanında kullanılır. Bunlar ya öncelerine Arapça ek alarak Arapça usulle veya sonlarına Türkçe ek alarak Türkçe usulle kullanılır: *"Bu elbise falanın zatına mahsustur. Şu taamı nefsi için pişirdi. Bizzat yaptı ve bizatihi ve binefsihi… ilh."* denir (Karataş, 2016, s. 154-157).

Mithat Sadullah Arapçanın bazı zamirlerinin dilimizde pek az kullanıldığını ve bunlara çoğunlukla Arapça ibareler arasında rastlandığını söyler.

Söz gelimi *ene: ben (müzekker), ente: sen (müzekker), enti: sen (müennes), hüve: o (müzekker), hiye: o (müennes), nahnu: biz, entüm: siz (müzekker), entünne: siz (müennes), hüm: onlar (müzekker), hünne: onlar (müennes).* Arapçanın bazı izâfî zamirleri şunlardır: Müfred-i mütekellim için "y": *yâ seyyidî (ey efendim),* cem'-i mütekellim için "nâ": *yâ seyyidenâ (ey efendimiz),* müfred-i muhatap için "k": *U'bud Rabbeke (Rabbine ibadet et),* cem'-i muhatap için *"küm": U'budû Rabbeküm (Rabbinize ibadet ediniz)."* gibi. Müfred-i

müzekker-i gaaibe mahsus izâfi zamir "h"dir: *ba'dehu (ondan sonra)* gibi. Müfred-i müennes-i gaaibe mahsus izâfi zamir: "hâ"dır: *kemâhiye, hakkuha (Nitekim o, onun hakkıdır)* gibi. Yarı resmi ve resmi yazılarda Arapçanın aşağıdaki kelimeleri kişi zamirlerinin üçüncü şahsı görevinde kullanılmaktadır: *müfret- merkûm (adı geçen), mezbûr, mûmâileyh (bahsedilen), müşârun ileyh (sözü edilen); tesniye- merkûmân, - , mûmâileyhimâ, müşârun ileyhimâ, cem- merkûmûn, - , mûmâileyhim, müşârun ileyhim* gibi. Mûmâileyh kelimesi genellikle mûmî ileyh şeklinde yazılmakta ise de doğrusu mûmâileyhtir. Merkûm, mezbûr kelimeleri sıradan kişiler hakkında kullanılır. Mûmâileyh kelimesi oldukça hürmet edilen insanlar için müşârun ileyh kelimesi pek çok hürmet edilen kişi hakkında kullanılır. Bu kelimelerin mercileri müfred ise bunlar da müfred, mercileri cem ise bunlar da cem olarak kullanılır. Aynı şekilde mercileri müzekkerse bunlar da müzekker, mercileri müennes ise bunlar da müennes olarak kullanılırlar (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 102-103).

Ahmet Cevat Emre, TSNELOSN'de Arabî zamir terimine yer verir. Arapçanın bazı zamirleri lisanımızda nadiren kullanılır:

ene (ben), ente (sen), hüve (müzekker), hiye (müennes), nahnü (biz), entüm (siz), hüm (onlar). En çok hüve kullanılır: *hüve'l hallâkü'l bâkî; yâ hû.* Arapça zamâir-i izâfiyyesi de lisanımızda bazen müstameldir: *müfred-i mütekellim=ye/yi/i; müfred-i muhatap=ke/ki; müfred-i gaaip= hü/hi/h (müzekker), hâ (müennes); tesniye-i gaaip= hümâ/himâ; cem'-i mütekellim= nâ; cem'-i muhatap= küm (müzekker), künne (müennes); cem'-i gaaip= hüm/him (müzekker) hünne (müennes).* Söz gelimi *yâ seyyidî (ey efendi), yâ seyyidenâ (ey efendimiz), yâ mevlânâ (ey ulumuz), kemâ-hiye- hakkuhâ (hakkıyla)* gibi. Bu zamîr-i izâfiler bazı eklerle beraber kullanılmaktadır: *ileyye (bana), aleyye (benim üzerime), ileynâ, aleynâ (bize, üzerimize), ileyke, ileykümâ, ileyküm, aleyke, aleyküm, aleyküm, minnî, minnâ, minke, minkümâ, minküm; bihi, bihâ, bihimâ, bihim, fîhi, fîha, fîhimâ, ileyh, ileyhâ, ileyhimâ, ileyhim, aleyhi, aleyhâ, aleyhimâ, aleyhim, minh, minhâ, minhümâ, minhüm, anh, anhâ, anküm.* Gaaip zamirler görevinde lisanımızda terâkîb-i zamîriyye (zamirlerle oluşturulan tamlamalar) müstameldir. Mutavassıt (orta hâlli) bir hâl-i ictimâîde bulunanlar hakkında: *mûmâ ileyh, mûmâ ileyhimâ (müfred), mûmâ ileyhimâ (tesniye), mûmâ ileyhim (cem); büyük kişiler hakkında: müşârün ileyh, müşârün ileyhâ, müşârün ileyhimâ, müşârün ileyhim; avam hakkında: merkûm, merkûme, merkûmân, merkûmetân, merkûmûn; nesne veya nitelik bazen avam hakkında ise şunlar müstameldir: mezbûr, mezbûre, mezbûrân, mezbûretân, mezbûrûn* (Sağol vd., 2004, s. 151-152).

Araştırmada zamir türüyle ilgili kullanılan terimler Tablo 14, Tablo 15, Tablo 16 ve Tablo 17'de gösterilmiştir.

Tablo 14

Zamir Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	Zamir	Kinaye	Kinayat	Zamir-i şahsi	Zamir-i şahsi-i basite	Zamir-i şahsi-i mürekkep	Zamir-i şahıs	Zamir-i şahsiye	Şahıs zamirleri	Zamir-i mütekellim	Mütekellim	Birinci şahıs	Zamir-i muhatap	Muhatap	İkinci şahıs
Ahmet Cevdet Paşa/ KT	+														
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST	+			+						+			+		
Selim Sabit/ NO															
Selim Sabit/ SO	+	+		+						+			+		
Halit Ziya/ KLT	+						+								
Mihri/ MSO	+		+	+											
Şemsettin Sami/ NUST	+		+												
Tahir Kenan/ KLT	+				+	+	+								
Mehmet Rıfat/ MOS	+		+	+											
Mehmet Rıfat/ HLO	+		+	+											
Ömer Sıtkı/ KLO	+		+												
Ahmet Rasim/ ANTLO	+							+			+			+	
Mehmet Sadık/ ÜLT	+							+							
Ömer Sıtkı/ MKLO	+			+											
Raşit/ KKLO	+		+	+											
Şeyh Vasfi/ NO															
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO	+			+											
Hüseyin Cahit/ TSN	+							+			+			+	
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN	+											+			+
Mithat Sadullah/ TYSN	+								+						
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL	+							+							

Tablo 15

Zamir Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	Zamir-i gaip	Gaip	Üçüncü şahıs	İsm-i tecrit	İsm-i işaret	Zamir-i işaret	Esma-i işaret	Zamir-i işariye	İşaret zamirleri	Mübhemat	Zamir-i ipham	Zamir-i müpheme	Müphem zamirler	Kinayat-ı istifhamiye	Edat-ı istifham
Ahmet Cevdet Paşa/ KT					+					+					
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST	+									+					
Selim Sabit/ NO															
Selim Sabit/ SO	+									+					
Halit Ziya/ KLT						+					+				
Mihri/ MSO					+					+					
Şemsettin Sami/ NUST							+			+				+	
Tahir Kenan/ KLT										+					
Mehmet Rıfat/ MOS				+	+					+					+
Mehmet Rıfat/ HLO				+	+					+					
Ömer Sıtkı/ KLO															
Ahmet Rasim/ ANTLO		+								+					
Mehmet Sadık/ ÜLT				+						+					
Ömer Sıtkı/ MKLO					+					+					
Raşit/ KKLO				+	+										
Şeyh Vasfi/ NO															
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO															
Hüseyin Cahit/ TSN		+						+				+			
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN			+												
Mithat Sadullah/ TYSN									+				+		
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL								+				+			

Tablo 16

Zamir Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	Kelime-i istifham	Kelimat-ı istifhamiye	Zamir-i istifham	İstifham zamirleri	Zamir-i vasfi	Zamir-i temellük	Mülkiyet zamiri	İhtisasi	Zamir-i mülkiye	Zamir-i izafi	Zamir-i izafi-i basit	Zamir-i izafi-i mürekkep	İzafet zamirleri
Ahmet Cevdet Paşa/ KT													
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST					+					+			
Selim Sabit/ NO													
Selim Sabit/ SO										+			
Halit Ziya/ KLT						+				+			
Mihri/ MSO					+					+			
Şemsettin Sami/ NUST											+	+	
Tahir Kenan/ KLT					+					+			
Mehmet Rıfat/ MOS					+					+			
Mehmet Rıfat/ HLO	+				+					+			
Ömer Sıtkı/ KLO													
Ahmet Rasim/ ANTLO					+					+			
Mehmet Sadık/ ÜLT					+					+			
Ömer Sıtkı/ MKLO					+					+			
Raşit/ KKLO		+			+								
Şeyh Vasfi/ NO													
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO					+					+			
Hüseyin Cahit/ TSN			+										
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN													
Mithat Sadullah/ TYSN				+			+	+					+
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL									+				

Tablo 17

Zamir Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	Zamir-i izafiye	İsm-i mevsul	Zamir-i rabtiye	Zamir-i nisbi	Zamir-i fiili	Fiili zamirler
Ahmet Cevdet Paşa/ KT						
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST				+	+	
Selim Sabit/ NO						
Selim Sabit/ SO				+	+	
Halit Ziya/ KLT						
Mihri/ MSO						
Şemsettin Sami/ NUST		+				
Tahir Kenan/ KLT				+	+	
Mehmet Rıfat/ MOS				+	+	
Mehmet Rıfat/ HLO				+	+	
Ömer Sıtkı/ KLO						
Ahmet Rasim/ ANTLO				+	+	
Mehmet Sadık/ ÜLT				+	+	
Ömer Sıtkı/ MKLO					+	
Raşit/ KKLO				+	+	
Şeyh Vasfi/ NO						
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO				+	+	
Hüseyin Cahit/ TSN			+			
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN						
Mithat Sadullah/ TYSN						+
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL	+				+	

Yukarıdaki bilgiler ile Tablo 14, Tablo 15, Tablo 16 ve Tablo 17 incelendiğinde şu yorumlara ulaşılmıştır:

İsmin yerin tutma işlevinde olan sözcükleri Ahmet Cevdet Paşa, Süleyman Hüsnü Paşa, Halit Ziya, Tahir Kenan, Ahmet Rasim, Ömer Sıtkı, Şeyh Vasfi Efendi, Hüseyin Cahit, Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip ve Mithat Sadullah *zamir;* Selim Sabit *kinaye ve zamir*; Mihri, Şemsettin Sami, Mehmet Rıfat, Raşit *kinayat* ve *zamir* olarak adlandırmıştır. Kinayat terimini kullananlar zamiri kinayatın bir türü olarak ele almıştır. Hüseyin Cahit ile Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip bir ismi iki defa tekrar etmemek için birine zamir getirildiğini söyler. Bu açıklamada, Hüseyin Cahit'in "*Ahmet küçük bir çocuktur, o pek çalışkandır."* ile Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip, "*Ali küçük bir çocuktur; o kuzusunu pek sever."* tanıkları birbirine benzemektedir. Ayrıca Ahmet Rasim, Raşit, Hüseyin Cahit, Mithat Sadullah'ın kullandığı tanıklarda "Ahmet" ismi geçmektedir.

Kişinin yerini tutan şahıs zamirini Süleyman Hüsnü Paşa, Selim Sabit Mihri, Mehmet Rıfat, Ömer Sıtkı, Şeyh Vasfi Efendi ve Raşit *zamir-i şahsi*; Halit Ziya ve Tahir Kenan *zamir-i şahıs*; Ahmet Rasim, Mehmet Sadık, Hüseyin Cahit ve Ahmet Cevat Emre *zamir-i şahsiye*; Şemsettin Sami *zamir-i şahsi-i basit* ve *zamir-i şahsi-i mürekke;* Mithat Sadullah *şahıs zamirleri* biçiminde göstermiştir. Mithat Sadullah, günümüzde kullanılan şahıs zamirleri terimine yer vermiştir. Şemsettin Sami'nin şahıs zamirlerini, zamir-i şahsi-i basit

(*ben, bana, bizi, sizin, size, sizi onu* vb.) ve zamir-i şahsi-i mürekkep (*kendim, kendiniz* vb.) olmak üzere ikiye ayırdığı görülmüştür. Bulunan tanıklardan hareketle zamir-i şahsi-i mürekkep terimi günümüzde dönüşlülük zamirine karşılık gelmektedir. Hüseyin Cahit, ayrı bir terim kullanmadan şahıs zamiri içerisinde "kendi" dönüşlülük zamiriyle ilgili tanıklara yer vermiştir: *kendim, kendin, kendi* vb.

Söz söyleyen şahsı belirten birinci şahıs zamirini Süleyman Hüsnü Paşa ve Selim Sabit *zamir-i mütekellim*; Ahmet Rasim ve Hüseyin Cahit *mütekellim;* Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip diğerlerinden farklı olarak *birinci şahıs* olarak isimlendirmiştir.

Kendisine söz söylenilen şahsı bildiren ikinci şahıs zamirini Süleyman Hüsnü Paşa ve Selim Sabit *zamir-i muhatap*; Ahmet Rasim ve Hüseyin Cahit *muhatap;* Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip diğerlerinden farklı olarak *ikinci şahıs* şeklinde belirtmiştir.

Kendisinden söz edilen kişiyi bildiren üçüncü şahıs zamiri için Süleyman Hüsnü Paşa ve Selim Sabit *zamir-i gaip*; Ahmet Rasim ve Hüseyin Cahit *gaip;* Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip ise farklı olarak *üçüncü şahıs* terimini kullanmıştır

Yapılan işin yapana döndüğünü bildiren dönüşlülük zamirleri mevcuttur. İncelenen dil bilgisi kitaplarında bu zamiri adlandıran gramerci sayısı oldukça azdır. Dönüşlülük zamiri, Mehmet Rıfat, Mehmet Sadık ve Raşit tarafından *ism-i tecrit* şeklinde gösterilmiştir. Mehmet Sadık, bu terimle ilgili diğerlerinden farklı olarak "öz" kelimesini kullanmıştır: *özi (kendi), özin (kendin), özim (kendim)* gibi. Dönüşlülük zamiri için ayrı bir terim kullanımının Mehmet Rıfat ile başladığı görülmektedir.

Kendisiyle bir şeye işaret edilen kelimeleri Ahmet Cevdet Paşa, Mihri, Mehmet Rıfat, Ömer Sıtkı ve Raşit *ism-i işaret*; Halit Ziya *zamir-i işaret* Şemsettin Sami *esma-i* işaret; Hüseyin Cahit ve Ahmet Cevat Emre *zamir-i işariye;* Mithat Sadullah diğerlerinden farklı olarak *işaret zamirleri* biçiminde ifade etmiştir. Mithat Sadullah günümüzdekiyle aynı terimi kullanmıştır.

Belli etmeyerek bir şahsı veya bir şeyi anlatan birtakım kelimeleri Ahmet Cevdet Paşa, Süleyman Hüsnü Paşa, Selim Sabit, Mihri, Ahmet Rasim Şemsettin Sami, Tahir Kenan, Mehmet Rıfat, Ömer Sıtkı, Mehmet Sadık ve Raşit *mübhemat*; Halit Ziya *zamir-i ipham;* Hüseyin Cahit ve Ahmet Cevat Emre *zamir-i müpheme*; Mithat Sadullah *müphem zamirler* olarak adlandırmıştır. Mübhemat teriminin yoğun bir şekilde kullanımı görülürken Mithat Sadullah müphem zamirler terimiyle günümüze yaklaşan bir adlandırmaya yer vermiştir.

Tanıklarda dönüşlülük zamiri, soru zamiri, soru sıfatı olan kelimeler de mübhemat kapsamına alınmıştır: *kendi, "Ne oldu?", "Kim geldi?", "Kaç* kişi geldi?*", "Hangi* kitabı okutacak?" vb.

İstifham belirten soru zamirleri için Şemsettin Sami *kinayat-ı istifhamiye*; Mehmet Rıfat MOS'ta *edat-ı istifham*, HLO'da *kelime-i istifham*; Raşit *kelimat-ı istifhamiye*; Hüseyin Cahit *zamir-i istifham;* Mithat Sadullah *istifham zamirleri* terimini kullanmıştır.

Bağlılık ve sahip olma bildirip tamlayanların sonuna gelen, aitlik zamiri olan "ki"yi Süleyman Hüsnü Paşa, Mihri, Tahir Kenan, Mehmet Rıfat, Ahmet Rasim, Ömer Sıtkı, Mehmet Sadık, Raşit ve Şeyh Vasfi Efendi *zamir-i vasfi*, Halit Ziya *zamir-i temellük*; Ahmet Cevat Emre *zamir-i mülkiye;* Mithat Sadullah *mülkiyet zamiri* ve *ihtisasi* olarak adlandırmıştır. Farklı kullanım olarak zamir-i temellük, mülkiyet zamiri, ihtisasi ve zamir-i mülkiye terimleri mevcuttur. Hüseyin Cahit terim kullanmadan işaret zamirleri içerisinde bu konuyu detaylandırmıştır. Ahmet Rasim, isimlerin sonuna gelerek sıfat anlamı veren zamir-i vasfi olan "ki"den söz etmiştir: *evdeki, bahçedeki* vb. Ayrıca *seninki anınki, kardeşinki* kelimelerinin sıfat olma durumunu kaybedip isim görevini devraldığını söylemiştir. Bahsedilen *seninki anınki, kardeşinki* gibi tanıklar aitlik zamiridir. Sıfat veya isim değildir. Mehmet Rıfat, Ömer Sıtkı, Mehmet Sadık, Raşit, Şeyh Vasfi Efendi de sıfat görevinde olan bazı kelimeleri aitlik zamiri olarak ele almıştır: *evdeki, mektepteki resim, çocuktaki, tarladaki ekin, havuzaki su* vb. Ahmet Cevat Emre ve Mithat Sadullah ise sıfat türeten "ki" ile zamir yapan "ki" arasında daha uygun bir ayrım yapıp tanıklara yer vermiştir. Söz gelimi *benimki, seninki, onunki* gibi kelimeler zamir, *dünkü gazete, evdeki bulgur, sabahki, yarınki* gibi kelimeler de sıfattır.

Bugün iyelik ekleri denilen edatlar için iyelik zamiri manasında Süleyman Hüsnü Paşa, Selim Sabit, Mihri, Tahir Kenan, Mehmet Rıfat, Ahmet Rasim, Ömer Sıtkı, Mehmet Sadık, Raşit ve Şeyh Vasfi Efendi *zamir-i izafi*; Şemsettin Sami *zamir-i izafi-i basit* ve *zamir-i izafi-i mürekkep;* Ahmet Cevat Emre *zamir-i izafiye;* Mithat Sadullah *izafet zamirleri* terimini kullanmıştır.

Bir cümleyi kendisinden önce veya sonra gelen bir isme bağlayan veya zamire birleştirmeye yarayan (ki) bağlama zamirini Halit Ziya *zamir-i izafi*; Şemsettin Sami *ism-i mevsul*; Hüseyin Cahit *zamir-i rabtiye* şeklinde belirtmiştir. Az sayıda gramerci bu konuya değinmiş ve farklı terimler kullanmıştır.

İsim cümlelerine eklenip haberi mübtedaya bağlayarak ikisini bir cümle yapıp isimlerin sonuna gelen zamirler Süleyman Hüsnü Paşa, Selim Sabit, Tahir Kenan, Mehmet Rıfat, Ahmet Rasim, Mehmet Sadık, Raşit ve Şeyh Vasfi Efendi tarafından *zamir-i nisbi* olarak isimlendirilmiştir. Bu terim, günümüzde fiilde kullanılan zamir kökenli şahıs eklerini göstermektedir.

Fiillerin sonlarına gelip faillerini bildiren zamirleri Süleyman Hüsnü Paşa, Selim Sabit, Tahir Kenan, Mehmet Rıfat, Ahmet Rasim, Ömer Sıtkı, Mehmet Sadık, Raşit, Şeyh Vasfi Efendi ve Ahmet Cevat Emre *zamir-i fiili*; Mithat Sadullah ise diğerlerinden farklı olarak *fiili zamirler* şeklinde göstermiştir. Bu terimler günümüzde fiil çekimlerinde fiillere eklenen şahıs eklerine karşılık gelmektedir.

5.4. Fiil

Ahmet Cevdet Paşa; fi'il terimini kullanıp fiili, "bir işin yahut bir keyfiyetin üç zamanda hangisinde vukû' bulduğunu bildir"en kelime olarak tanımlar:

"*Falan efendi çok okudu, yazdı nihayet yoruldu, uyudu."* ifadesinde okuyup yazmak birer iştir ve yorulup uyumak ise keyfiyettir. Bunların geçmiş zamanda meydana geldiği anlaşılır (Tarahija, 2008, s. 53).

Süleyman Hüsnü Paşa; bir işin geçmiş, şimdiki veya gelecek zamanla münasebetini anlatan kelimelere fiil ismini verir ve şu tanıkları gösterir:

gördü, görüyor, görecek (Toparlı & Yücel, 2018, s. 27). Koç, İST'de fiil teriminin kullanıldığını belirtir (1994, s. 56).

Selim Sabit, SO'da "hariçde veya zihinde bir işe delalet eden kelimeler"i fi'l olarak adlandırır ve fiilin aslî, zemâni ve vasfî olmak üzere üç türü olduğunu söyler (Salman, 2008, s. 16). Koç, SO ve NO'da fiil teriminin yer aldığını belirtir (1994, s. 85). Erkuş, SO'da bahsedilen fi'l terimini "Hâricde veyâ zihinde bir işe delâlet iden kelimelerdir." şeklinde açıklar (2014, s. 84).

Halit Ziya, iş veya hâl bildiren kelimeleri fiil terimiyle ifade eder:

"*İnsan yürür*.", *"İstanbul büyük şehirdir.",* "*İnsan yürür.", "Makine işler*.", *"Ben gidiyorum.", "Bu geliyor.", "Gönül kırmak fenadır."* tanıklarında olduğu gibi (Türkay, 2018, s. 32). Erkuş, KLT'de geçen fi'l terimini, "iş veyâ hâl beyân iden kelimedir." şeklinde açıklar (2014, s. 83).

Mihri; zat, zaman ve hâl içeren kelimelere fi‘l ismini verir ve şu tanıkları gösterir:

kırdım, kırarım, kıracağım (Atılgan, 2018, s. 184).

Şemsettin Sami; oluş, ediş veya ediliş bildiren kelimeyi fiil terimiyle ifade eder ve şu tanıkları gösterir:

bulunmak, gittim, kırarlar, açılacak (Hamit, 2009, s. 70). Erkuş, NUST’ta bahsedilen fi‘l terimini “Hades, ya‘ni bir türlü oluş, ediş veyâ ediliş beyân iden kelimedir.” şeklinde açıklar (2014, s. 83).

Tahir Kenan; fiiller için ef’âl kelimesini kullanıp fiili, müstakil (bağımsız) bir anlam bildirmekle beraber zamana (mâzi, hâl veya istikbâle) bağlılığı olan kelimeler olarak tanımlar (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 267).

Mehmet Rıfat, MOS’ta hem zata hem de zamana delalet ederek bir hades (bir oluş, ediş veya ediliş) bildiren kelimeleri fiil olarak isimlendirip şu tanıkları gösterir:

yazdı, yazacak, yazıyor gibi (Tamkoç, 2013, s. 40). Erkuş, MOS’ta geçen fi‘l terimini “Hem zâta hem zamâna delâlet iderek bir hades beyân iden kelimeler” şeklinde izah eder (2014, s. 83).

Mehmet Rıfat, HLO’da hem zamana hem de zata delalet eden kelimeler için fiil terimini kullanır:

yazdı, yazıyor, yazacak tanıklarında görüldüğü gibi. Birinci tanıkta, kişinin önceden yazmış olduğu, ikincisinde şahsın yazmakta olduğu, üçüncüsünde de bir zatın ileride yazacağı anlamları ortaya çıkıp üç zamandan biriyle bir şahsa taalluk ettiklerinden fiil kabul edilir (Kaya, 2016, s. 115-116).

Ahmet Rasim, geçmiş, şimdiki veya gelecek zamanda gerçekleşen bir işi, hâli veya keyfiyeti (durumu) bildiren kelimeleri fiil olarak adlandırır.

Nitekim “*Yazısını yazmış, uyuyor, orada kalacak.*” ibaresinde “*yazmış*” lafzı, geçmiş zamanda olan bir işi; “*uyuyor*” lafzı, şimdiki zamanda olan hâli; “*kalacak*” lafzı, gelecek zamanda olacak bir durumu anlattığı için fiildir (Demirci, 2017a, s. 121).

Mehmet Sadık, ef‘âl terimini kullanır (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 18).

Ömer Sıtkı, MKLO’da meydana gelmiş bir hades beyan eden kelimelere fiil ismini verir ve şu tanıkları gösterir:

okudu, yazmış, yazacak, okuyor (Denduş, 2019, s. 105).

Raşit, zat ve zaman (mâzi, hâl, istikbal) bildirmek koşuluyla bir işin gerçekleşmesini veya gerçekleştirilmesini gösteren kelimeleri fiil olarak adlandırır:

yazdı, yazıyor, yazacak vb (Karataş, 2016, s. 183).

Şeyh Vasfi Efendi; bir işin veya bir hâlin mazi, hâl, istikbalde gerçekleştiğini gösteren kelimeleri fiil olarak isimlendirir (Toparlı, 2003, s. 42). Erkuş, MYSO'da geçen fi'l terimini "Bir işin veyâ bir hâlin mâzi, hâl, istikbalde vuku'unu gösteren kelimedir." şeklinde ifade eder (2014, s. 83).

Hüseyin Cahit; "zaman, şahıs, sıyga gibi efkâr-ı taliyye ile birlikte bir hükmü, bir hâli, bir işi maddi veya manevi bir tesir veya teessürü ifade eden" kelimeleri fiil olarak ifade eder ve şu tanıklara yer verir:

"İnsan fânidir (hüküm).", "Ahmet uyuyordu (hâl).", "Ahmet kalemi kırıyor (iş)", "Kalem kırılıyordu (tesir)" (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 132). Abdalla, TSN'de bahsedilen fi'l terimini şu şekilde açıklar:

> Fi'l: Zamân, şahıs, sîga, gibi efkâr-ı tâliyye ile birlikte bir hükmü, bir hâli, bir işi mâddî ve ma'nevî bir te'sir veya te'ssürü ifâde eden kelime "fi'l" derler.
>
> İnsan fânidir denildiği zamân bir hüküm
>
> Ahmed uyuyordu " " bir hâl
>
> Ahmed kalemi kırıyor " " bir iş
>
> Kalem kırılıyor " " bir te'sir
>
> İfâde edilmiş olur (2016, s. 156).

Erkuş, TSN'de bahsedilen fi'l terimini "Zamân, şahıs, sıyga, ilh. gibi efkâr-ı tâliyye ile birlikde bir hükmü, bir hâli, bir işi maddi veya ma'nevi bir te'sir veya te'essürü ifade iden kelime" şeklinde izah eder (2014, s. 84).

Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip, önüne "ben, sen, o, biz, siz, onlar" zamirlerinden birinin getirilebildiği her kelimeye fiil ismini verir:

"Ben idim.", "Sensin.", "Odur.", "Biziz.", "Sizsiniz", "Onlardır.", "Ben öğreniyorum." tanıklarında olduğu gibi (Karaörs, 2018, s. 35).

Mithat Sadullah bir işin, bir hâlin, bir hissin herhangi bir zamanda olduğunu veya olmadığını anlatan veya hüküm bildiren kelimeler için fiil terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

"Nihat defterini yazıyor." (iş), "Arz yuvarlaktır." (hüküm), "Sâdi gidiyordu." (hâl), "Pencerenin camı kırıldı." (teessür- etkilenme) (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 149).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de zevat ve keyfiyâtı zaman dâhilinde ef'âl ve ahvâli veya haklarında verilen hükümleri ifade eden kelimeleri fiil olarak adlandırır ve şu tanıkları gösterir:

"Amcam geldi.", "Kardeşiniz düşünüyor.", "Arz müteharriktir (Dünya hareketlidir).", "Dostluk muvakkattır (geçicidir)" (Sağol vd., 2004, s. 157). Sağol, LOSN'de fiil teriminin kullanıldığını belirtir (1987, s. 25).

5.4.1. Fiilde Kişi

Mihri; zatın mütekellim (*kırdım*), muhâtab (*kırdın*) ve gâ'ib (*kırdı*) olmak üzere üç çeşit olduğunu dile getirir. Mütekellim bir durumdan bahseden kişi; muhâtab kendisine hitâp edilen kişi, gâ'ib de kimden veya neden bahsedilirse odur (Atılgan, 2018, s. 185).

Tahir Kenan; fiillerde mütekellim, muhâtab ve gaaib olmak üzere üç şahsın bulunduğunu söyler.

Mütekellim, fiilin gerçekleştiğini haber verendir: *gördüm, görmedim, gördük, görmedik, sevdim, sevmedim, sevdik, sevmedik* gibi. Muhâtab, hitap edilendir. Söz gelimi *gördün, görmedin, gördünüz, görmediniz, sevdin, sevmedin, sevdiniz, sevmediniz* gibi. Gaaib, mevcut olmayan şahsa dayandırılan fiildir: *gördü, görmedi, gördüler, görmediler, sevdi, sevmedi, sevdiler, sevmediler* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 267-268).

Ahmet Rasim, fiilde mütekellim, muhatap ve gâ'ib olmak üzere üç şahsın bulunduğunu belirtir.

Nitekim "*geldim*"- mütekellim, "*geldin*"- muhâtab, "*geldi*"- gâ'ib tanıklarında görüldüğü gibi. Fiiller müfred veya cem olurlar. "*Geldim, geldin, geldi*" müfred; "*geldik, geldiniz, geldiler*" cemdir. Birinci şahsa müfred-i mütekellim, ikinci şahsa müfred-i muhâtab, üçüncü şahsa müfred-i gâ'ib; bunların cemlerinde ise birinci şahsa cem'-i mütekellim, ikinci şahsa cem'-i muhâtab, üçüncü şahsa cem'-i gâ'ib denilir. Bazen cemler müfred vazifesinde kullanılır: "*Paşa hazretleri bugün teşrif etti, kendileri böyle söylediler.*" ifadesinde görüldüğü gibi. Şayet müfred olarak gelmesi gerekli olan fiillerden önce "hazretleri" gibi cem olan kelimeler gelirse o zaman çoğul yapılmalıdır: "*Muhammed (aleyhisselâm) Hazretleri Mekke'de dünyaya gelmişlerdi. Vâlideleri, o Hazret'i (Halîme) nâmında bir süd anneye verdiler.*" gibi (Demirci, 2017a, s. 121-122).

Şeyh Vasfi Efendi; fiillerde üç şahsın olduğunu belirtir: mütekellim, muhâtab ve gâib. Bir fiilin faili zamîr-i mütekellim ise o fiil mütekellim, zamîr-i muhâtab ise muhatap, zamîr-i gâip veya isim ise fiil gâib olur (Toparlı, 2003, s. 56).

Hüseyin Cahit, lakırdıda failin işgal ettiği görevi göstermek üzere fiilin aldığı şekli şahıs olarak adlandırır. Mütekellim, muhâtab ve gaaib olarak üç şahıs vardır (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 135).

Mithat Sadullah failin mütekellim, muhâtap ve gaaib olduğunu göstermek üzere fiilin aldığı şekli şahıs kelimesiyle ifade eder ve şu tanıklara yer verir:

mütekellim- *"Bugün mektebe gittim.",* muhatap- *"Ne zaman Göztepe'ye geleceksin.",* gaaib- *"Necdet dün Yeniköy'e gitti"* (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 149).

Ahmet Cevat Emre; TSNEL'de fiilde şahsın mütekellim, muhâtap ve gaaib olduğunu; mütekellime birinci, muhâtaba ikinci, gaaibe üçüncü denildiğini belirtir (Sağol vd., 2004, s. 158).

5.4.2. Fiilde Zaman

Ahmet Cevdet Paşa; fiillerin mâzî (geçmiş zaman), hâl (şimdiki zaman), zaman-ı istikbal veya müstakbel (gelecek zaman) olmak üzere üç zamandan ibaret olduğunu söyler (Tarahija, 2008, s. 53).

Selim Sabit, fiilde zamanın dokuz çeşiti olduğunu beyan eder: mâzî-i şühûdî, mâzî-i naklî, hâl, muzâri, müstakbel, iltizâmi, temennî, şartî, emr (Salman, 2008, s. 24-25).

Halit Ziya; zamanın işin gerçekleşmesini ve vaktini beyan etmek için fiilin aldığı şekil olduğunu dile getirip hâl, mâzî, müstakbel olmak üzere üç türü kapsadığını belirtir (Türkay, 2018, s. 34). Erkuş, KLT'de "işin vuku'u ve vaktini bildirmek için fi'lin ahz eylediği şekli" zaman olarak tanımlar (2014, s. 164).

Mihri'ye göre fiilde zaman üç nevdir: mâzî, hâl, istikbâl veya müstakbel (Atılgan, 2018, s. 186).

Şemsettin Sami, fiilde zamanın üç tür olduğunu söyler: mâzî, hâl, istikbâl (Hamit, 2009, s. 71).

Tahir Kenan'a göre fiiller üç sıygadır: mâzî, hâl ve istikbâl (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 267).

Mehmet Rıfat; HLO'da hâl, mâzî ve istikbâl terimleriyle fiilde üç zamanın olduğunu belirtir (Kaya, 2016, s. 116).

Ahmet Rasim; fiillerde mâzî, hâl ve istikbâl olmak üzere üç zamanın olduğunu dile getirir (Demirci, 2017a, s. 122).

Şeyh Vasfi Efendi; bir fiilin ifade ettiği işin geçmiş, şimdiki veya gelecek zamanda vukuunu bildiren sıygaların dokuz kısım olduğunu söyler: mâzî-i şuhûdî, mâzî-i naklî, hâl, muzâri, müstakbel, fi'l-i vücûbî, fi'l-i iltizâmî, emr-i hâzır, emr-i gâib (Toparlı, 2003, s. 56).

Hüseyin Cahit, fiilin ifade ettiği işi failin ne zaman yaptığını veya fiil tarafından ifade edilen hâl dâhilinde hangi zamanda olduğunu belirtmek için fiilin elde ettiği şekli zaman olarak adlandırır ve zamanın üç türü olduğunu söyler: mâzî, hâl, istikbâl (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 135). Abdalla, TSN'de bahsedilen zaman terimini şu şekilde açıklar:

"Fi'lin ifâde ettiği işi fâ'ilin ne vakit yaptığını yahut fi'l tarafından ifâde olunan hâl dâhilinde hangi zamân bulunduğunu göstermek için fi'lin iktisâb ettiği şekle "zamân" ta'bir olunur. Zamân üçtür: Mâzî, hâl, istikbâldır" (2016, s. 157). Erkuş, TSN'de "Fi'lin ifâde itdiği işi fâ'ilin ne vakit yapdıgını yâhud fi'l tarafından ifâde olunan hâl dâhilinde hangi zamanda bulundugunu göstermek için fi'lin iktisâb itdiği" şekli zaman olarak tanımlar (2014, s. 165).

Mithat Sadullah fiilin ifade ettiği işi failin ne zaman yaptığını veya fiilin gösterdiği hâlin, hissin ne vakit gerçekleştiğini bildirmek için fiilin aldığı şekli zaman olarak tanımlar. Fiilde mâzî, hâl ve istikbâl olmak üzere üç zamanın bulunduğunu dile getirir (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 151).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de fiillerde zamanın dört çeşit olduğunu belirtir: mâzî, hâl, istikbâl, muzâri (Sağol vd., 2004, s. 183).

5.4.3. Olumlu Fiil

Halit Ziya, bir işin veya durumun gerçekleşmesine delalet eden fiillerin müsbet olduğunu söyler:

"Mektebe gittim.", "Dersimi öğrendim." tanıklarında görüldüğü gibi (Türkay, 2018, s. 49).

Tahir Kenan, basit fiiller içerisinde müsbet teriminin tanıklarına yer verir:

emr-i hâzır: *kes, koş;* emr-i gaaip: *kessin, koşsun*; fi'l-i iltizâmî: *kese, koşa;* fi'l-i vücûbî: *kesmeli, koşmalı;* mâzî-i şuhûdî: *kesti, koştu;* mâzî-i naklî: *kesmiş, koşmuş*; hâl: *kesiyor, koşuyor;* istikbâl: *kesecek, koşacak;* muzâri: *keser, koşar* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 275-276).

Ahmet Rasim, kendilerinde olumsuzluk eki bulunmayıp bir hâl ve keyfiyetin doğrudan doğruya gerçekleştiğini bildiren fiilleri müsbed olarak ifade eder:

geldi, gitdi, oturdu, kaçdı gibi (Demirci, 2017a, s. 126).

Hüseyin Cahit, bir hükmün gerçekleşmesini veya bir hâlin, bir işin, bir tesirin meydana gelmesini bildiren fiilleri müsbet olarak adlandırır:

gelmek, yazmak tanıklarında görüldüğü gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 146-147). Abdalla, TSN'de bahsedilen müsbet terimini şu şekilde izah eder:

"Fi'ller bir hükmün sübûtunu yahut bir halin, bir işin, bir te'sirin vuku'nu ifâde ederlerse "müsbet" addedilirler" (2016, s. 158). Erkuş, TSN'de geçen müsbet terimini "Fi'ller bir hükmün sübutunu yâhud bir hâlin, bir işin, bir te'sirin vuku'nu ifâde iderlerse "müsbet" 'ad idilirler." şeklinde izah eder (2014, s. 92).

Mithat Sadullah bir işin, bir hâlin, bir hissin olduğunu veya bir hükmün gerçekleştiğini bildiren fiilleri müsbet olarak isimlendirir:

"Güneş doğdu.", görmek, yazdım, görmüşsün, yazacağım tanıklarında görüldüğü gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 160).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de müsbet terimini kullanıp şu tanıklara yer verir:

yazar, yazdı (Sağol vd., 2004, s. 185).

5.4.4. Olumsuz Fiil

Halit Ziya, bir işin veya durumun gerçekleşmediğine delalet eden fiillerin menfî olduğunu anlatır:

"Mektebe gitmedim.", "Dersimi öğrenmedim." gibi. Menfî yapılacak fiil, mastar, mâzî-i naklî, müstakbel-i irâdî, emriyyenin müfredi ve vücûbiyye değilse kelime kökü ile çekim eki arasına "-m" dâhil edilir; mastar, mâzî-i naklî veya vücûbiyye ise mim'e (m'ye) elif (a, e) eklenir: *gelmemeli, gelmemiş, gelmemek* gibi. Eğer menfî yapılacak fiil emriyyenin

müfrediyse mim'e (m'ye) harekesini göstermek için elif (a, e) eklenir: *gelme* gibi. Olumsuz fiillerin çekimlerine tanıklar- hâl: *sevmiyorum, sevmiyorsun, sevmiyor, sevmiyoruz, sevmiyorsunuz, sevmiyorlar*; mâzî-i şuhûdî: *sevmedim, sevmedin, sevmedi, sevmedik, sevmediniz, sevmediler*; mâzî-i naklî: *sevmemişim, sevmemişsin, sevmemiş, sevmemişiz, sevmemişsiniz, sevmemişler*; emriyye: -, *sevme*, -, -, *sevmeyiniz*, -; vücûbiyye: *sevmemeliyim, sevmemelisin, sevmemeli, sevmemeliyiz, sevmemelisiniz, sevmemelidirler*; iltizâmiyye: *sevmeyeyim, sevmeyesin, sevmeye- sevmesin, sevmeyelim, sevmeyesiniz, sevmesinler*; müstakbel-i irâdî: *sevmem, sevmezsin, sevmez, sevmeyiz, sevmezsiniz, sevmezler;* müstakbel-i mecbûrî: *sevmeyeceğim, sevmeyeceksin, sevmeyecek, sevmeyeceğiz, sevmeyeceksiniz, sevmeyecekler;* masdariyye: *sevmemek*; fer'-i fiil: *sevmeyen*; fer'-i fiil mübâlâğa (-IcI, -UcU ekiyle kurulan sıfat fiil): *sevmeyici*. Fi'l-i haberin (-imek fiilinin, ek fiilin) olumsuzu fâil ile fiil arasına "değil" kelimesinin kelimesinin eklenmesiyle yapılır: *ben değilim, sen değilsin, o değildir, biz değiliz, siz değilsiniz, onlar değildirler* gibi (Türkay, 2018, s. 49-51).

Şemsettin Sami, kelime kökünün sonuna eklenen olumsuzluk eklerine nefy ismini verir:

gelmedi, gelmiyor, gelmeyecek, yazmayacak gibi. Olumsuz fiillerin çekimi- muzâri: *sevmem, sevmezsin, sevmez, sevmeyiz, sevmezsiniz, sevmezler, yazmam, yazmazsın, yazmaz, yazmayız, yazmazsınız*; hâl: *sevmiyorum, sevmiyorsun, yazmıyorum, yazmıyorsun;* mâzî-i şuhûdi: *sevmedim, sevmedin, yazmadım, yazmadın*; mâzî-i naklî*: sevmemişim, sevmemişsin, yazmamışım, yazmamışsın*; istikbâl: *sevmeyeceğim, sevmeyeceksin, yazmayacağım, yazmayacaksın;* hikâye: *sevmezdim, sevmiyordum, yazmazdım, yazmıyordum*; rivayet: *sevmezmişim, sevmiyormuşum, yazmazmışım, yazmıyormuşum*; nakl: *sevmez oldum, sevmeyecek olurum, yazmaz oldum, yazmayacak olurum*; sîga-i iltizâmiyye: *sevmeyeyim, sevmeye idim, yazmayayım, yazmaya idim*; sîga-i ricâ'iyye: *sevmesem, sevmese idim, yazmasam yazmasa idim*; sîga-i vücûbiyye: *sevmemeliyim, sevmemeli idim, yazmamalıyım, yazmamalı idim*; sîga-i şartiyye: *sevmezsem, sevmiyorsam, yazmazsam, yazmıyorsam*; emir: *sevme, sevmesin, sevmeyin, yazma, yazmasın, yazmayın;* sîga-i ibtidâ'iyye: *sevmeyince, yazmayınca*; sîga-i târihiyye: *sevmeyeli, yazmayalı;* sîga-i atfiyye: *sevmeyip, yazmayıp*; sîga-i istimrâriyye: *sevmeyerek, yazmayarak*; sîga-i hâliyye: *sevmezken, sevmeyecekken, sevmemişken, yazmazken, yazmayacakken, yazmamışken*; sîga-i terkîbiyye: *sevmedik, sevmeyecek olduk, sevmemiş olduk, yazmadık, yazmayacak olduk, yazmamış olduk*; mastar: *sevmemek, sevmemiş olmak, yazmamak, yazmamış olmak*, fer'i fiil: *sevmeyen, yazmayan, sevmez, yazmaz, sevmemiş, yazmamış, sevmeyecek, yazmayacak*;

fer'i fiil-i izâfî: *sevmediğim, sevmeyeceğim, yazmadığım, yazmayacağım*; sîga-i haberiyye muzâri: *değilim, değilsin, değil, değiliz, değilsiniz, değildirler;* mâzî-i şuhûdi: *değildim, değildin, değildi, değildik, değildiniz, değillerdi*; mâzî-i naklî: *değilmişim, değilmişsin, değilmiş, değilmişiz, değilmişsiniz, değillermiş;* sîga-i şartiyye: *değilsem, değilsen, değilse, değilsek, değilseniz, değilseler (değillerse)* gibi (Hamit, 2009, s. 95-98).

Tahir Kenan, basit fiiller içerisinde menfî teriminin şu tanıklarına yer verir:

emr-i hâzır: *kesme, koşma;* emr-i gaaip: *kesmesin, koşmasın;* fi'l-i iltizâmî: *kesmeye, koşmaya;* fi'l-i vücûbî: *kesmemeli, koşmamalı;* mâzî-i şuhûdî: *kesmedi, koşmadı;* mâzî-i naklî: *kesmemiş, koşmamış;* hâl: *kesmiyor, koşmuyor;* istikbâl: *kesmeyecek, koşmayacak;* muzâri: *kesmez, koşmaz gibi* (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 275-276).

Mehmet Rıfat, MOS'ta fi'l-i emrin olumsuz biçimini fi'l-i nehy olarak adlandırır:

gelme, çalma, oynama, gelmeyiniz, çalmayınız, oynamayınız tanıklarında görüldüğü gibi (Tamkoç, 2013, s. 44-45).

Ahmet Rasim, müsbetin tersi olup bir hâl ve keyfiyetin gerçekleşmediğini bildirmek üzere kendilerinde olumsuzluk eki bulunan fiilleri menfi olarak ifade eder.

Söz gelimi *gelmemek, gitmemek, gelmedi, gitmedi* tanıklarında görüldüğü gibi (Demirci, 2017a, s. 126).

Şeyh Vasfi Efendi, menfi sıygaları terimini kullanır. Mastarlarda menfî eki "-me, -ma"dır:

mâzî-i şuhûdî: *çizmedim, çizmedin, çizmedi, çizmedik, çizmediniz, çizmediler, bozmadım, bozmadın, bozmadı, bozmadık, bozmadınız, bozmadılar;* mâzî-i naklî: *çizmemişim, çizmemişsin, çizmemiş, çizmemişiz, çizmemişsiniz, çizmemişler, bozmamışım, bozmamışsın, bozmamış, bozmamışız, bozmamışsınız, bozmamışlar;* hâl: *çizmiyorum, çizmiyorsun, çizmiyor, çizmiyoruz, çizmiyorsunuz, çizmiyorlar, bozmuyorum, bozmuyorsun, bozmuyor, bozmuyoruz, bozmuyorsunuz, bozmuyorlar;* muzâri: *çizmem, çizmezsin, çizmez, çizmeyiz, çizmezsiniz, çizmezler, bozmam, bozmazsın, bozmaz, bozmayız, bozmazsınız, bozmazlar;* müstakbel: *çizmeyeceğim, çizmeyeceksin, çizmeyecek, çizmeyeceğiz, çizmeyeceksiniz, çizmeyecekler, bozmayacağım, bozmayacaksın, bozmayacak, bozmayacağız, bozmayacaksınız, bozmayacaklar;* fi'l-i vücûbî: *çizmemeliyim, çizmemelisin, çizmemeli, çizmemeliyiz, çizmemelisiniz, çizmemeliler, bozmamalıyım, bozmamalısın, bozmamalı, bozmamalıyız, bozmamalısınız, bozmamalılar;* fi'l-i iltizâmî: *çizmeyeyim, çizmeyesin, çizmeye, çizmeyelim, çizmeyesiniz, çizmeyeler, bozmayayım, bozmayasın, bozmaya,*

bozmayalım, bozmayasınız, bozmayalar; nehy-i hâzır: *çizme, çizmeyin, çizmeyiniz, bozma, bozmayın, bozmayınız;* nehy-i gâib: *çizmesin, çizmesinler, bozmasın, bozmasınlar* (Toparlı, 2003, s. 61-63).

Hüseyin Cahit, adem-i sübut (gerçekleşme) ve adem-i vuku ifade eden fiiller için menfî terimini kullanır. Bir fiili menfi yapmak için kelime kökünün sonuna "m" getilir:

gelmemek, yazmamak gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 146-147). Abdalla, TSN'de bahsedilen menfî terimini şu şekilde izah eder:

"'Adem-i sübût ve adem-i vukû' ifâde eden fi'ller "menfî"dir: "Yazmak- yazmamak", gibi" (2016, s. 158). Erkuş, TSN'de geçen menfî kelimesini "Adem-i sübût ve 'adem-i vukû' ifâde iden fi'ller "menfi"dir." şeklinde açıklar (2014, s. 91).

Mithat Sadullah bir işin olmadığını veya bir hükmün gerçekleşmediğini ifade eden fiilleri menfi olarak adlandırır:

mâzî-i şuhûdî: *"Güneş doğmadı.", yazmadım, görmedim, görmedin, görmedi, görmedik, görmediniz, görmediler, anlamadım, anlamadın, anlamadı, anlamadık, anlamadınız, anlamadılar, söylemedim, söylemedin, söylemedi, söylemedik, söylemediniz, söylemediler;* mâzî-i naklî: *görmemişim, görmemişsin, anlamamışım, söylememişim …ilh.;* muzâri: *görmem, anlamam, söylemem …ilh.;* istikbal: *yazmayacağım, görmeyeceğim, anlamayacağım, söylemeyeceğim …ilh.;* fi'l-i vücûbî: *görmemeliyim, anlamayacağım, söylemeyeceğim …ilh.;* fi'l-i iltizâmî: *görmeyeyim, anlamayayım, söylemeyeyim …ilh.;* nehy-i hâzır (emr-i hâzır): *görmeyin- görmeyiniz, anlamayın- anlamayınız, söylemeyin- söylemeyiniz;* nehy-i gaaip (emr-i gaaip): *görmesin, görmesinler, anlamasın, anlamasınlar, söylemesin, söylemesinler* tanıklarında görüldüğü gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 160, 166-167).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de menfi kelmesini kullanıp şu tanıklara yer verir:

"Fenâ yazmıyor.", "Yavaş yürümüyor", yazmıyorum, yazmıyorsun, yazmıyor, yazmıyoruz, yazmıyorsunuz, yazmıyorlar, gülmüyorum, gülmüyorsun, gülmüyor, gülmüyoruz, gülmüyorsunuz, gülmüyorlar, istemiyorum, istemiyorsun, istemiyor, istemiyoruz, istemiyorsunuz, istemiyorlar, okumam, okumazsın…ilh., gülmem, gülmezsin…ilh., istemem, istemezsin…ilh., yazmayacağım, yazmayacaksın …ilh., okuyacağım, okumayacksın …ilh., gülmeyeceğim …ilh., istemeyeceğim …ilh., (Sağol vd., 2004, s. 185-186, 188-189). Sağol, LOSN'de nefy teriminin kullanıldığını belirtir (1987, s. 28).

5.4.5. Soru Fiili

Halit Ziya, olumlu soru manasında istifhâm-ı müsbet terimini kullanır ve şu tanıkları gösterir:

ihbâriyye (bildirme kipi)- hâl: *seviyor muyum, seviyor musun, seviyor mu, seviyor muyuz, seviyor musunuz, seviyorlar mı;* mâzî-i şuhûdî: *sevdim mi, sevdin mi, sevdi mi, sevdik mi, sevdiniz mi, sevdiler mi;* mâzî-i naklî: *sevmiş miyim, sevmiş misin, sevmiş mi, sevmiş miyiz, sevmiş misiniz, sevmişler mi;* iltizâmiyye: *seveyim mi, -, sevsin mi, sevelim mi, -, sevsinler mi;* müstakbel-i irâdî: *sever miyim, sever misin, sever mi, sever miyiz, sever misiniz, severler mi;* müstakbel-i mecbûrî: *sevecek miyim, sevecek misin, sevecek mi, sevecek miyiz, sevecek misiniz, sevecekler mi;* vücûbiyye: *sevmeli miyim, sevmeli misin, sevmeli midir, sevmeli miyiz, sevmeli misiniz, sevmeli midirler.* İstek kipinin ikinci şahıslarının ve emir ile şart kipinin bütün şahıslarının ve mastar ile fer'-i fiillerin (-An ekli sıfat fiil) istifhâmı olamaz. Halit Ziya, menfi fiillere olumlu soru çekiminde gösterildiği üzere bir "mi" lafzı dâhil edilmesiyle yapılan olumsuz soru anlamında istifhâm-ı menfî terimini kullanır (Türkay, 2018, s. 52-53).

Şemsettin Sami, madde kökünün bildirdiği fiilin gerçekleşip gerçekleşmediğini sormak amacıyla kullanılan fiilleri fi'il-i istifhâmî olarak adlandırır.

Soru fiilinin çekimleri- muzâri: *sever miyim, sever misin, sever mi, sever miyiz*; hâl: *seviyor muyum, seviyor musun, seviyor mu;* mâzî-i şuhûdi: *sevdim mi, sevdin mi, sevdi mi*; mâzî-i naklî: *sevmiş miyim, sevmiş misin, sevmiş midir*; istikbal: *sevecek miyim, sevecek misin, sevecek mi;* hikâye: *sever miydim, seviyor muydum, sevdi miydim, sevmiş miydim, sevecek miydim*; rivayet: *sever mi imişim, seviyor mu imişim, sevmiş mi imişim, sevecek mi imişim*; nakl: *sever oldum mu, sevecek mi oldum*; iltizâmiyye: *seveyim mi*; vücûbiyye: *sevmeli miyim*; ricâ'iyye: *sevsem mi*, şartiyye: *seversem mi* gibi. Olumsuzları da bu şekilde meydana gelir: *sevmez miyim, sevmiyor muyum, sevmedim mi, sevmemiş miyim, sevmeyecek miyim, sevmez miydim, sevmiyor muydum, sevmeli miydim, sevmemiş miydim, sevmeyecek miydim* gibi (Hamit, 2009, s. 98-99).

Tahir Kenan, basit fiiller içerisinde istifhâmî teriminin şu tanıklarına yer verir:

emr-i gaaip: *kessin mi, koşsun mu;* fi'l-i vücûbî: *kesmeli mi, koşmalı mı;* mâzî-i şuhûdî: *kesti mi, koştu mu;* mâzî-i naklî: *kesmiş mi, koşmuş mu;* hâl: *kesiyor mu, koşuyor mu;* istikbâl: *kesecek mi, koşacak mı;* muzâri: *keser mi, koşar mı* gibi. Bununla birlikte Tahir

Kenan, basit fiiller içerisinde anlamı kuvvetlendirmek için sorulan olumsuz sorular için istifhâmî inkârî terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

emr-i gaaip: *kesmesin mi, koşmasın mı;* fi'l-i vücûbî: *kesmemeli mi, koşmamalı mı;* mâzî-i şuhûdî: *kesmedi mi, koşmadı mı;* mâzî-i naklî: *kesmemiş mi, koşmamış mı;* hâl: *kesmiyor mu, koşmuyor mu;* istikbâl: *kesmeyecek mi, koşmayacak mı;* muzâri: *kesmez mi, koşmaz mı* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 275-276).

Ömer Sıtkı, MKLO'da soru eklerinin fi'l-i iâne sigalarından önce getirilerek ef'âli istifhâmın biçimlerinin meydana geldiğini söyler:

fena değil miyim, fena değil misin, fena değil midir, fena değil miyiz, fena değil misiniz, fena değil midirler tanıklarında olduğu gibi (Denduş, 2019, s. 109).

Ömer Sıtkı, MKLO'da ef'âl-i asliyenin istifhâm suretlerine şu tanıkları gösterir:

mâzi-i şuhûdî: *yazdım mı, yazdın mı, yazdı mı, yazdık mı, yazdınız mı, yazdılar mı, yazmadım mı, yazmadın mı, yazmadı mı, yazmadık mı, yazmadınız mı, yazmadılar mı;* hâl: *yazıyor muyum, yazıyor musun, yazıyor mu, yazıyor muyuz, yazıyor musunuz, yazıyorlar mı, yazmıyor muyum, yazmıyor musun, yazmıyor mu, yazmıyor muyuz, yazmıyor musunuz, yazmıyorlar mı;* mâzi-i naklî: *yazmış mıyım, yazmış mısın, yazmış mı, yazmış mıyız, yazmış mısınız, yazmışlar mı, yazmamış mıyım, yazmamış mısın, yazmamış mı, yazmamış mıyız, yazmamış mısınız, yazmamışlar mı;* müstakbel: *yazacak mıyım, yazacak mısın, yazacak mı, yazacak mıyız, yazacak mısınız, yazacaklar mı; yazmayacak mıyım, yazmayacak mısın, yazmayacak mı, yazmayacak mıyız, yazmayacak mısınız, yazmayacaklar mı;* muzâri: *yazar mıyım, yazar mısın, yazar mı, yazar mıyız, yazar mısınız, yazarlar mı, yazmaz mıyım, yazmaz mısın, yazmaz mı, yazmaz mıyız, yazmaz mısınız, yazmazlar mı;* iltizâmî: *yazayım mı, yazasın mı, yaza mı, yazalım mı, yazasınız mı, yazalar mı; yazmayayım mı, yazmayasın mı, yazmaya mı, yazmayalım mı, yazmayasınız mı, yazmayalar mı;* vücûbi: *yazmalı mıyım, yazmalı mısın, yazmalı mı, yazmalı mıyız, yazmalı mısınız, yazmalılar mı;* emr-i hâzır: *yaz mı, yazın mı, yazınız mı;* nehy-i hâzır: *yazma mı, yazmayın mı, yazmayınız mı;* emr-i gâ'ib: *yazsın mı, yazsınlar mı;* nehy-i gâ'ib: *yazmasın mı, yazmasınlar mı* (Denduş, 2019, s. 118-119).

Raşit, bir işin gerçekleşmesi veya gerçekleştirilmesini sormak için kullanılan fiilleri siga-i istifhamiye olarak adlandırır:

istifham-ı mazi-i şuhûdî: *çektim mi, çektin mi, çekti mi, çektik mi, çektiniz mi, çektiler mi;* istifham-ı mazi-i nakli: *çekmiş miyim, çekmiş misin, çekmiş mi, çekmiş miyiz, çekmiş*

misiniz, çekmişler mi; istifham-ı muzari: *çeker miyim, çeker misin, çeker mi, çeker miyiz, çeker misiniz, çekerler mi;* istifham-ı hal: *çekiyor muyum, çekiyor musun, çekiyor mu, çekiyor muyuz, çekiyor musunuz, çekiyorlar mı;* istifham-ı iltizâmî: *çekeyim mi, çekelim mi*; istifham-ı istikbali: *çekecek miyim, çekecek misin, çekecek mi, çekecek miyiz, çekecek misiniz, çekecekler mi;* istifham-ı vücûbî: *çekmeli miyim, çekmeli misin, çekmeli mi, çekmeli miyiz, çekmeli misiniz, çekmeliler mi* tanıklarında görüldüğü gibi (Karataş, 2016, s. 208-209).

Şeyh Vasfi Efendi, bir işin gerçekleşmesinin mütekellimce belli olmayıp sorulmasını istifham, ifade ettiği işin gerçekleşmesinin soru yoluyla anlaşıldığı fiilleri de fi'l-i istifhâmî olarak tanımlar ve şu tanıklara yer verir:

mâzi-i şuhûdî: *çizdim mi, çizdin mi, çizdi mi, çizdik mi, çizdiniz mi, çizdiler mi, bozdum mu, bozdun mu, bozdu mu, bozduk mu, bozdunuz mu, bozdular mı;* mâzi-i naklî: *çizmiş miyim, çizmiş misin, çizmiş mi, çizmiş miyiz, çizmiş misiniz, çizmişler mi, bozmuş muyum, bozmuş musun, bozmuş mu, bozmuş muyuz, bozmuş musunuz, bozmuşlar mı;* hâl: *çiziyor muyum, çiziyor musun, çiziyor mu, çiziyor muyuz, çiziyor musunuz, çiziyorlar mı, bozuyor muyum,* bozuyor *musun, bozuyor mu, bozuyor muyuz, bozuyor musunuz, bozuyorlar mı;* muzâri[180]: *çizer miyim, çizer misin, çizer mi, çizer miyiz, çizer misiniz, çizerler mi, bozar mıyım, bozar mısın, bozar mı, bozar mıyız, bozarlar mı;* müstakbel: *çizecek miyim, çizecek misin, çizecek mi, çizecek miyiz, çizecek misiniz, çizecekler mi, bozacak mıyım, bozacak mısın, bozacak mı, bozacak mıyız, bozacak mısınız, bozacaklar mı;* fi'l-i vücûbî: *çizmeli miyim, çizmeli misin, çizmeli mi, çizmeli miyiz, çizmeli misiniz, çizmeliler mi, bozmalı mıyım, bozmalı mısın, bozmalı mı, bozmalı mıyız, bozmalı mısınız, bozmalılar mı;* fi'l-i iltizâmî: *çizeyim mi, çizesin mi, çize mi, çizelim mi, çizesiniz mi, çizeler mi, bozayım mı, bozasın mı, boza mı, bozalım mı, bozasınız mı, bozalar mı;* emr-i gâib: *çizsin mi, çizsinler mi, bozsun mu, bozsunlar mı;* menfi istifham sıygaları- mâzi-i şuhûdî-i menfi: *çizmedim mi, çizmedin mi, çizmedi mi, çizmedik mi, çizmediniz mi, çizmediler mi, bozmadım mı, bozmadın mı, bozmadı mı, bozmadık mı, bozmadınız mı, bozmadılar mı;* mâzi-i naklî-i menfi: *çizmemiş miyim, çizmemiş misin, çizmemiş mi, çizmemiş miyiz, çizmemiş misiniz, çizmemişler mi, bozmamış mıyım, bozmamış mısın, bozmamış mı, bozmamış mıyız, bozmamış mısınız, bozmamışlar mı;* hâl-i menfi: *çizmiyor muyum, çizmiyor musun, çizmiyor mu, çizmiyor muyuz, çizmiyor musunuz, çizmiyorlar mı; bozmuyor muyum, bozmuyor musun, bozmuyor*

[180] Toparlı, hâl-i istifhâmi olarak ele almıştır.

mu, bozmuyor muyuz, bozmuyor musunuz, bozmuyorlar mı; muzâri-i menfi: *çizmez miyim, çizmez misin, çizmez mi, çizmez miyiz, çizmez misiniz, çizmezler mi, bozmaz mıyım, bozmaz mısın, bozmaz mı, bozmaz mıyız, bozmaz mısınız, bozmazlar mı;* müstakbel-i menfi: *çizmeyecek miyim, çizmeyecek misin, çizmeyecek mi, çizmeyecek miyiz, çizmeyecek misiniz, çizmeyecekler mi, bozmayacak mıyım, bozmayacak mısın, bozmayacak mı, bozmayacak mıyız, bozmayacak mısınız, bozmayacaklar mı;* fi'l-i vücûbî-i menfi: *çizmeli miyim, çizmeli misin, çizmeli mi, çizmeli miyiz, çizmeli misiniz, çizmeliler mi, bozmamalı mıyım, bozmamalı mısın, bozmamalı mı, bozmamalı mıyız, bozmamalı mısınız, bozmamalılar mı;* fi'l-i iltizâmî-i menfi: *çizmeyeyim mi, çizmeyesin mi, çizmeye mi, çizmeyelim mi, çizmeyesin mi, çizmeyeler mi, bozmayayım mı, bozmayasın mı, bozmaya mı, bozmayalım mı, bozmayasınız mı, bozmayalar mı;* nehy-i gâib menfi: *çizmesin mi, çizmesinler mi, bozmasın mı, bozmasınlar mı* (Toparlı, 2003, s. 63-68).

Hüseyin Cahit, istifham terimini kullanıp fiilin ifade ettiği iş veya hâlin gerçekleşmesi veya gerçekleştirilmesi mütekellimce belli olmayıp da bunu anlamak isteyecek olursa fiile istifham şeklinin verilmesi gerektiğini söyler:

kırdı mı, kırayım mı, kırar mı, kırar mısın, kırar mıyım, kırmış mı, kırmış mısın, kırmış mıyım, çize mi, çizsin mi, "Ahmet mi kırıyor?", "O mu kırdı?", "Sen mi kıracaksın?" (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 147). Hüseyin Cahit, muzârilerin istifhâm-ı menfî biçimine yer verir:

"Ben yazmaz mıyım?", Sen yazmaz mısın?", "O yazmaz mı?", "Biz yazmaz mıyız?", "Siz yazmaz mısınız?", "Onlar yazmaz mı?" (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 164). Abdalla, TSN'de bahsedilen istifhâm terimini şu şekilde izah eder:

"Fi'lin ifâde ettiği iş veya hâlin vuku veya 'adem-i vuku'u mütekellime ma'lûm olmayıp da bunu anlamak isteyecek olursa fi'le şekl-i istifhâm vermek îcâb eder" (2016, s. 158).

Mithat Sadullah bir işin veya hâlin gerçekleşip gerçekleşmediği mütekellimce belli olmayıp mütekellim bunu anlamak isterse bu fiilin istifhâm adını aldığını söyler ve şu tanıkları gösterir:

mâzi-i şuhûdî: *gördü mü, yazdım mı, yazdın mı, yazdı mı …ilh.;* fi'l-i iltizâmî: *göreyim mi, yazayım mı;* mâzi-i naklî: *görmüş mü, görmüşler mi, görmüş müsün …ilh., yazmış mıyım, yazmış mısın, yazmış mı …ilh.;* muzâri: *görür mü, görürler mi, görür müyüm, görür müsün …ilh., yazar mıyım, yazar mısın, yazar mı …ilh;* hâl: *görüyor mu, görüyorlar mı, görüyor muyum, görüyor musun …ilh., yazıyor muyum, yazıyor musun, yazıyor mu …ilh.;* istikbal:

görecek mi, görecekler mi, görecek miyim, görecek misin …ilh, yazacak mıyım, yazacak mısın, yazacak mı …ilh.; fi'l-i vücûbî: *görmeli mi, görmeli midirler, görmeli miyim, görmeli misin …ilh., yazmalı mıyım, yazmalı mısın, yazmalı mı …ilh.;* emr-i gaaib: *görsün mü, yazsın mı, yazsınlar mı*; menfi istifham sıygaları- mâzi-i şuhûdî: *yazmadım mı, yazmadın mı, yazmadı mı …ilh.;* mâzi-i naklî: *yazmamış mıyım, yazmamış mısın, yazmamış mı …ilh.;* muzâri: *yazmaz mıyım, yazmaz mısın, yazmaz mı …ilh.;* hâl: *yazmıyor muyum, yazmıyor musun, yazmıyor mu …ilh.;* istikbal: *yazmayacak mıyım, yazmayacak mısın, yazmayacak mı …ilh.;* fi'l-i vücûbî: *yazmamalı mıyım, yazmamalı mısın, yazmamalı mı …ilh.;* fi'l-i iltizâmî: *yazmayayım mı, yazmayalım mı;* nehy-i gaaip: *yazmayasın mı, yazmasınlar mı* (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 168-171).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de fiilin gerçekleşmesi veya gerçekleştirilmesi hakkında soru bildiren fiiller için istifhâm terimini kullanır:

"Ahmet geldi mi?", "Hasan yazmadı mı?", "Ahmet mi geldi?", "Hasan'ı mı gördünüz?", "Bursa'ya mı gideceksiniz?", Kim geldi.", "Kimi gördünüz?", "Ne yaptınız?", "Hangi bahçe sizindir?", "Ne zaman gidiyorsunuz?", "Ne vakit geldiler?", "Ne diye gidiyor?", "Nasıl oldu?", yazıyor muyum, yazıyor musun, yazıyor mu, yazıyor muyuz, yazıyor musunuz, yazıyorlar mı, yazmıyor muyum, yazmıyor musun…ilh, yazar mıyım, yazar mısın…ilh., yazmaz mıyım, yazmaz mısın…ilh., yazacak mıyım, okuyacak mıyım, gülecek miyim, isteyecek miyim, yazmayacak mıyım, okumayacak mıyım, gülmeyecek miyim, istemeyecek miyim, yazdım mı, yazdın mı, yazdı mı, yazdık mı, yazdınız mı, yazdılar mı, okudum mu, okudun mu…ilh., güldüm mü, güldün mü …ilh., istedim mi, istedin mi…ilh., yazmadım mı …ilh., okumadım mı …ilh., gülmedim mi…ilh., istemedim mi…ilh ., yazmış mı …ilh., okumuş mu…ilh., gülmüş mü…ilh., istemiş mi…ilh., yazmamış mı…ilh., okumamış mı…ilh., gülmemiş mi…ilh., istememiş mi…ilh (Sağol vd., 2004, s. 186, 188-190). Sağol, LOSN'de istifham teriminin kullanıldığını belirtir (1987, s. 28).

5.4.6. Basit Fiil

Ahmet Cevdet Paşa, kendisinden bir mahsus iş veya bir mahsus keyfiyet anlaşılan fiiller için fi'il-i hâs terimini kullanıp şu tanıkları gösterir:

yazdı, okudu, sevdi, uyudu (Tarahija, 2008, s. 62).

Süleyman Hüsnü Paşa, asıl maddenin şeklini yani biçimini değiştirmesiyle meydana gelen sıygaları basit sıyga olarak adlandırır. Basit fiiller dokuz çeşittir: mâzî-i şuhûdî (görülen

geçmiş zaman), mâzî-i naklî (duyulan geçmiş zaman), muzârî (geniş zaman), hâl (şimdiki zaman), istikbal (gelecek zaman), fi'il-i vücûbî (gereklilik kipi), fi'il-i iltizâmî (yeterlik kipi), emr-i hâzır (teklik ve çokluk ikinci şahısların emir çekimleri), emr-i gâip (teklik ve çokluk üçüncü şahısların emir çekimleri) (Toparlı & Yücel, 2018, s. 27). Koç, İST'de basit sigalar terimini kullanıldığını belirtir (1994, s. 55).

Tahir Kenan; basit ve efâl-i basite terimini kullanıp basit sıygaların, mastarlardan türemiş ve fiil köküne yalnız ek veya zamir ilave edilmesiyle meydana geldiğini söyleyip dokuz türü olduğunu belirtir: emr-i hâzır, emr-i gaaib, fi'l-i iltizâmî, fi'l-i vücûbî, mâzî-i şuhûdî, mâzî-i naklî, muzârî, hâl ve istikbâl (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 268, 275).

Mehmet Rıfat, HLO'da basit fiillerin dört çeşit olduğunu söyler: istikbâl, hâl, muzâri, mâzî (Kaya, 2016, s. 117).

Ömer Sıtkı, MKLO'da basit masdarlardan yapılan fiilleri ef'âl-i zâtiyye-i basîta olarak isimlendirir. Ef'âl-i zâtiyye-i basîta dört kısımdır: ef'âl-i asliyye, ef'âl-i hikâye, ef'âl-i rivâyet, ef'âl-i şartiyye (Denduş, 2019, s. 112).

Raşit, ef'âl-i basita terimini kullanıp ef'âl-i basitanın sekiz türü olduğunu söyler: emir, nehiy, mazi, muzari, hal, iltizamî, istikbal, vücûbî (Karataş, 2016, s. 184).

Mithat Sadullah basit sıyga terimini kullanır. Basit sıygalar dokuz çeşittir: mâzî-i şuhûdî, mâzî-i naklî, muzâri, hâl, istikbal, fi'l-i vüûbî, fi'l-i iltizâmî, emr-i hâzır, emr-i gaaip (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 160).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de fiil-i cevherisiz olan zamanları ezmine-i basite (basit zamanlar) olarak isimlendirir:

geldi (Sağol vd., 2004, s. 184). Sağol, LOSN'de ezmine-i basite teriminin kullanıldığını belirtir (1987, s. 27).

5.4.7. Birleşik Fiil

Süleyman Hüsnü Paşa, yardımcı fiiller denilen "-idi, -imiş, -ise" fiilleriyle yapılan sıygalar için mürekkep sıygalar terimini kullanır. Bu fiiller emir sıygalarıyla birlikte bulunan sıygaların sonlarına gelir.

Mâzî-i şühûdi: *idi, idiler, idin, idiniz, idim, idik;* sıyga-i naklî: *imiş, imişler, imişsin, imişsiniz, imişim, imişiz;* sıyga-i şartiyye: *ise, iseler, isen, iseniz, isem, isek* gibi (Toparlı &

Yücel, 2018, s. 31). Erkuş, İST'de bahsedilen efâl-i mürekkebeyi "Masdar ve sıygaları iki fi'lden mürekkeb olan fi'llerdir" şeklinde ifade eder (2014, s. 79).

Selim Sabit, SO'da fi'l-i iâne veya diğer fiillerin biriyle birleşerek meydana gelen sıygaları ef'âl-i mürekkebe olarak adlandırır (Salman, 2008, s. 37-38). Erkuş, SO'da geçen ef'âl-i mürekkebe terimini "Fi'l-i iâne veyâhud diğer fi'llerin biriyle terekküb iden siga" olarak tarif eder (2014, s. 79).

Mihri, fi'l-i i'âne ile tasrif edilen sigalar için mürekkeb sîgalar terimini kullanır.

mâzî-i şuhûdî: *idim, idin, idi, idik, idiniz, idiler*; mâzî-i naklî: *imişim, imişsin, imiş, imişiz, imişsiniz, imişler;* sîga-i şartiyye: *isem, isen, ise, isek, iseniz, iseler* (Atılgan, 2018, s. 196-197).

Şemsettin Sami, Türkçede Arapça ve Farsçadan alınmış fiillerden olmayıp (bazı Arapça ve Farsça isimler bazı fiillerle beraber kullanılır) masdariyet bildiren terkipleri ef'âl-i mürekkebe olarak adlandırır. Ef'âl-i mürekkebe; etmek, eylemek, kılmak, ettirmek, olmak, olunmak, edilmek fiilleri kullanılarak yapılır:

zabt etmek, lüzum etmek, terbiye olmak, zabt olunmak, zabt edilmek, sitayiş (övme) etmek, sitayiş olunmak, yardım etmek, yardım olunmak, protesto etmek, satın almak, cem etmek, lüzum etmek tanıklarında görüldüğü gibi (Hamit, 2009, s. 101-102).

Mehmet Rıfat, MOS'ta mürekkeb sıygalar terimini kullanır ve mürekkebât-ı âmme (yardımcı fiil olan birleşik fiiller) ve mürekkebât-ı hâssa (birleşik kipli fiiller) olmak üzere iki tür olduğunu belirtir (Tamkoç, 2013, s. 45).

Mehmet Rıfat, HLO'da iki mastardan, bir isimle bir mastardan veya bir sıfatla bir mastardan terkip ile türemiş olan fiilleri fiil-i mürekkeb şeklinde ifade eder ve şu tanıklara yer verir:

yazabilmek, ev yapmak, güzel olmak (Kaya, 2016, s. 138). Bununla birlikte Mehmet Rıfat; madde-i fiil (fiil kökü), isim, sıfat, hâsıl-ı masdar (fiilin tarzını bildiren mastar), ism-i masdar ile diğer mastarlarla birleşerek yapılan fiiller için fiil-i ta'lîmi terimini kullanır: *yazı yazmak, güzel olmak;* emr-i ta'lîmî: *yazı yaz, yazı yazın- yazı yazınız, yazı yazsın, yazı yazsınlar, güzel ol, güzel olun, güzel olunuz, güzel olsun, güzel olsunlar, gürültü et, gürültü edin- gürültü ediniz, gürültü etsin, gürültü etsinler;* nehy-i ta'lîmî: *yazı yazma, yazı yazmayın- yazı yazmayınız, yazı yazmasın, yazı yazmasınlar, güzel olma, güzel olmayın- güzel olmayınız, güzel olmasın, güzel olmasınlar;* iltizâmî-i ta'lîmî: *yazı yazayım, yazı*

yazasın, yazı yaza, yazı yazalım, yazı yazasınız, yazı yazalar, güzel olayım, güzel olasın, güzel ola, güzel olalım, güzel olasınız, güzel olalar; vücûbî-i ta'lîmî: *yazı yazmalıyım, yazı yazmalısın, yazı yazmalı, yazı yazmalıyız, yazı yazmalısınız, yazı yazmalılar; güzel olmalıyım, güzel olmalısın, güzel olmalı, güzel olmalıyız, güzel olmalısınız, güzel olmalılar;* istikbâl-i ta'lîmî: *yazı yazacağım, yazı yazacaksın, yazı yazacak, yazı yazacağız, yazı yazacaksınız, yazı yazacaklar, kitap alacağım, kitap alacaksın, kitap alacak, kitap alacağız, kitap alacaksınız, kitap alacaklar, güzel olacağım, güzel olacaksın, güzel olacak, güzel olacağız, güzel olacaksınız, güzel olacaklar;* hâl-i ta'lîmî: *yazı yazıyorum, yazı yazıyorsun, yazı yazıyor, yazı yazıyoruz, yazı yazıyorsunuz, yazı yazıyorlar, güzel oluyorum, güzel oluyorsun, güzel oluyor, güzel oluyoruz, güzel oluyorsunuz, güzel oluyorlar;* muzârî-i ta'lîmî: *yazı yazarım, yazı yazarsın, yazı yazar, yazı yazarız, yazı yazarsınız, yazı yazarlar, güzel olurum, güzel olursun, güzel olur, güzel oluruz, güzel olursunuz, güzel olurlar;* mâzi-i şühûdî-i ta'lîmî: *yazı yazdım, yazı yazdın, yazı yazdı, yazı yazdık, yazı yazdınız, yazı yazdılar, güzel oldum, güzel oldun, güzel oldu, güzel olduk, güzel oldunuz, güzel oldular;* mâzi-i naklî-i ta'lîmî: *yazı yazmışım, yazı yazmışsın, yazı yazmış, yazı yazmışız, yazı yazmışsınız, yazı yazmışlar, güzel olmuşum, güzel olmuşsun, güzel olmuş, güzel olmuşuz, güzel olmuşsunuz, güzel olmuşlar* gibi. Etmek, eylemek, kılmak mastarları fiil-i ta'lîmî olacakları zaman yalnız sıfat, ism-i masdar, hâsıl-ı masdar ile birleşip fiil kökü ve isimle birleşmezler: *güzel etmek, yardım etmek, çalım etmek, naz eylemek, cilve eylemek, kerem eylemek, acı kılmak, çapraz kılmak, gülünç kılmak, keskin olmak, adam olmak, güzel olmak* tanıklarında görüldüğü gibi (Kaya, 2016, s. 144-147).

Ahmet Rasim, iane fiilleriyle birleşen fiillere mürekkeb fiiller ismini verir:

"idi", "imiş", "ise" gibi (Demirci, 2017a, s. 135).

Raşit, mürekkeb fiilleri mürekkeb-i âmm ve mürekkeb-i has olarak ikiye ayırır. Fiil-i mürekkeb-i âmm; iktidarî, ta'cilî, ta'limî maddelerden kavâid-i meşruha ile yapılan mazi, muzari, hal, iltizamî, istikbal, vücûbî sigalarından meydana gelir:

"ef'al-i iktidarîye- mazi-i şuhûdî: *çekebildim, çekebildin, çekebildi, çekebildik, çekebildiniz, çekebildiler;* mazi-i nakli: *çekebilmişim, çekebilmişsin, çekebilmiş, çekebilmişiz, çekebilmişsiniz, çekebilmişler;* muzari: *çekebilirim, çekebilirsin, çekebilir, çekebiliriz, çekebilirsiniz, çekebilirler;* hal: *çekebiliyorum, çekebiliyorsun, çekebiliyor, çekebiliyoruz, çekebiliyorsunuz, çekebiliyorlar;* iltizâmî: *çekebileyim, çekebilesin, çekebile, çekebilelim, çekebilesiniz, çekebileler;* istikbal: *çekebileceğim, çekebileceksin, çekebilecek, çekebileceğiz, çekebileceksiniz, çekebilecekler;* vücûbî: *çekebilmeliyim, çekebilmelisin,*

çekebilmeli, çekebilmeliyiz, çekebilmelisiniz, çekebilmeliler; ef'al-i ta'cilîye- mazi-i şuhûdî: *çekiyordum, çekiyordun, çekiyordu, çekiyorduk, çekiyordunuz, çekiyordular*; mazi-i nakli: *çekiyormuşum, çekiyormuşsun, çekiyormuş, çekiyormuşuz, çekiyormuşsunuz, çekiyormuşlar;* muzari: *çekiveririm, çekiverirsin, çekiverir, çekiveririz, çekiverirsiniz, çekiverirler;* hal: *çekiveriyorum, çekiveriyorsun, çekiveriyor, çekiveriyoruz, çekiveriyorsunuz, çekiveriyorlar;* iltizâmî: *çekivereyim, çekiveresin, çekivere, çekiverelim, çekiveresiniz, çekivereler;* istikbal: *çekivereceğim, çekivereceksin, çekiverecek, çekivereceğiz, çekivereceksiniz, çekiverecekler;* vücûbî: *sevivermeliyim, sevivermelisin, sevivermeli, sevivermeliyiz, sevivermelisiniz, sevivermeliler;* ef'al-i ta'limîye- mazi-i şuhûdî: *su içtim, su içtin, su içti, su içtik, su içtiniz, su içtiler;* mazi-i nakli: *su içmişim, su içmişsin, su içmiş, su içmişiz, su içmişsiniz, su içmişler;* muzari: *su içerim, su içersin, su içer, su içeriz, su içersiniz, su içerler;* hal: *su içiyorum, su içiyorsun, su içiyor, su içiyoruz, su içiyorsunuz, su içiyorlar;* iltizâmî: *su içeyim, su içesin, su içe, su içelim, su içesiniz, su içeler;* istikbal: *su içeceğim, su içeceksin, su içecek, su içeceğiz, su içeceksiniz, su içecekler;* vücûbî: *su içmeliyim, su içmelisin, su içmeli, su içmeliyiz, su içmelisiniz, su içmeliler"* tanıklarında görüldüğü gibi. (Karataş, 2016, s. 198-203).

Şeyh Vasfi Efendi, mastar ve sıygaları iki fiilden mürekkep olan fiilleri ef'âl-i mürekkebe şeklinde ifade eder. Ef'âl-i mürekkebe bir fiile bilmek- vermek- durmak mastarları eklenerek veya fi'l-i iâne ilave edilerek yapılır (Toparlı, 2003, s. 69). Erkuş, MYSO'da geçen ef'âl-i mürekkebe terimini "Masdar ve sıygaları iki fi'lden mürekkeb olân fi'llerdir." şeklinde açıklar (2014, s. 79).

Hüseyin Cahit, mürekkep fiiller terimini kullanır (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 148).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de ef'âl-i mürekkebe terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

uyku uyumak, yazı yazmak, yemek yemek, naz etmek/eylemek, niyaz etmek/eylemek[181], *rağbet etmek/eylemek, sipariş etmek/eylemek, derman kılmak, dâhil etmek, memnun etmek, yazabilmek, okuyabilmek, yazıvermek, gülüvermek, düşeyazmak, iş görmek, mihnet çekmek*[182]*, hasta düşmek* (Sağol vd., 2004, s. 217- 219).

[181] Yalvarmak.

[182] Sıkıntılı bir duruma katlanmak.

5.4.7.1. Yardımcı Fiiller

Ahmet Cevdet Paşa, kendisinden mahsus bir iş veya mahsus bir keyfiyet anlaşılmayıp belki hep işleri veya hep keyfiyetleri kapsayan fiiller için fi'il-i 'amm terimini kullanır:

idi, oldu, etti, eyledi gibi. Bu ef'âl-i 'amme bir basit fiille terkip olunarak ef'âl-i mürekkebe sîgaları meydana gelir: *okumuş idi, yazacak oldu, nazar etti, heves eyledi* gibi. "İdi, oldu" fi'il-i lâzım (geçişsiz fiil) hükmünde ve "etti, eyledi" fi'il-i müte'addî (geçişli fiil) hükmündedir. "Kıldı" maddesi de ef'âl-i 'ammeden olarak etti, eyledi görevinde kullanılır. "Etmek" maddesi ne zaman ta ile herekelenirse dal olarak değişir. Söz gelimi *etti, etmiş, eder, ediyor, edecek, etmeli, ede, etsin, et* denilir. Olumsuzlarında ise *etmedi, etmemiş, etmiyor, etmeyecek, etmemeli, etme, etmesin, etme* şeklinde çekimlenir. "Eylemek" maddesi bu kuralla çekimlenerek *eyledi, eylemiş, eyler, eyliyor, eyleyecek, eylemeli, eyleye, eylesin* denilir. Olumsuzları *eylemedi, eylemiş, eylemez, eylemiyor, eylemeyecek, eylememiş* şeklindedir. *Eylemeye, eylemesin, eylemeye* diye tasrif olunur. "Kılmak" maddesi de yazmak gibi çekimlenir: *kılmış, kılar, kılıyor, kılacak, kılmalı, kıla, kılsın, kıl* denilir. Olumsuzları *kılmadı, kılmamış, kılmayacak, kılmamalı, kılma* biçiminde çekimlenir. Ef'âl-i 'âmmeden bu üç madde bazen isimlerle bir araya gelir. Söz gelimi *"Derse heves et, beyhude şeyleri arzu eyleme, her işin sonuna nazar kıl."* denilir. Bazen de sıfatlarla bir araya gelir: *"Ben, onun hatırını hoş ettim, seni de hoşnut eylerim meyus kılmam (üzmem)."* gibi. "Olmamak" maddesi *oldu, olmuş, olur, oluyor, olacak, olmalı, ola, olsun, ol* şeklinde çekimlenir. Olumsuzlarında *olmadı, olmamış, olmaz, olmuyor, olmayacak, olmamalı, olmaya, olmasın, olma* denilir. Sözü geçen olmak maddesi sonradan bir vasfın husule gelmesi vazifesinde kullanılıp bir sıfatla da birleşebilir. Söz gelimi *"Falan kimse zengin oldu."* denilir. Burada zengin değilken sonradan zengin olması kastedilir. Bazen basit fiilden duyulan geçmiş zaman, geniş zaman veya gelecek zaman kipleri müfred-i gâ'ible bir araya gelir: *"Gelmiş oldu.", "Gelmez olsun.", "Gidecek olmuş."* gibi (Tarahija, 2008, s. 62-64). Ahmet Cevdet Paşa, "idi" maddesinin bir şeyin aslında ne halde bulunduğunu ifade görevinde kullanıldığını ve bazen bir sıfatla bir araya geldiğini söyler. Söz gelimi *"Falan adam zengin idi."* denilir, o adamın aslında zengin olduğunu anlatır. Basit fiilin müfred-i gâ'ibiyle de bir araya gelebilir: *gelir idi, yazmalı idi* gibi. Buna fi'il-i 'iâne denilip görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve şart kipiyle ile kullanılır ve diğer sîgaları yoktur. Söz gelimi, fi'il-i iânenin mâzî-i şühûdîsi- *idim, idin, idi, idik, idiniz, idiler;* fi'il-i iânenin mâzî-i naklîsi- *imişim, imişsin, imiş, imişiz,*

imişsiniz, imişler; sîga-i şartiyyesi- *isem, isen, ise, isek, iseniz, iseler* gibi (Tarahija, 2008, s. 65-66).

Selim Sabit, SO'da mastarlarla diğer sigaları olmayıp yalnız mâzîler ile sîgâ-i şartiyyesi kullanılan maddeleri fi'l-i i'âne şeklinde ifade eder:

mâzî-i şühûdi- idim, idin, idi, idik, idiniz, idiler; mâzî-i naklî- imişim, imişsin, imiş, imişiz, imişsiniz, imişler; sîgâ-i şartiyye- isem, isen, ise, isek, iseniz, iseler tanıklarında görüldüğü gibi (Salman, 2008, s. 38). Koç, SO'da fi'l-i iâne teriminin yer aldığını belirtir (1994, s. 85). Erkuş, SO'da bahsedilen fi'l-i i'âne terimini "Masdarlar ile sigaları olmayup yalnız mâzîler ile sîgâ-i şartiyyesi kullanılan maddelerdir." şeklinde açıklar (2014, s. 86).

Mihri; isimleri fiile nakletmek üzere kullanılan eylemek, kılmak, buyurmak, bulmak ve olmak lafızları ile yapılan fiilleri fi'l-i 'âmm olarak adlandırır:

kerem etmek[183]*, kerem eylemek, kerem kılmak, kerem buyurmak, mahzûn etmek*[184]*, mahzûn eylemek, mahzun kılmak, mahzûn buyurmak* tanıklarında görüldüğü gibi. "Bulmak" lafzı, yalnız ism-i masdarlar ile kullanılır: *hıtâm*[185] *bulmak, vukû' bulmak.* "Olmak" lafzı, genellikle sıfatlar ile ve nadiren de isimlerle kullanılır: *şâzz*[186] *olmak, âzâd olmak, mahzûn olmak;* isimden misâl *gark olmak*[187]*, mahv olmak, telef olmak.* "Buyurmak" ve "bulmak" lafızları, her zaman fi'l-i 'âmm olarak kullanılmaz. Buyurmak lafzı emretmek ve bulmak manasında olursa fi'l-i hâs olurlar: *büyük küçüğe buyurmak, yerden para bulmak* gibi (Atılgan, 2018, s. 212-213). Abdalla, MSO'da geçen fi'l-i 'âm terimini şöyle açıklar:

> 'Ale-l-umûm isimleri fi'liyâte nakl etmek üzere müsta'mel olan efâldir ki etmek, eylemek, kılmak, buyurmak, lafızları ve bunların meçhul ve mutâva'at ve ta'diye sıygaları ile bulmak ve olmak kelimeleridir. Mesela, kerem etmek, kerem kılmak, kerem buyurmek, hitâm bulmak, ezâd olmak gibi (2016, s. 87).

Şemsettin Sami, birleşik fiillerin meydana gelmesini sağlayan fiilleri ef'âl-i i'âne terimiyle ifade eder ve iki kısımdan oluştuğunu belirtir. Birinci kısım, fiil-i isnâdî ve "olmak" fiilinden; ikinci kısım da "etmek", "olunmak", "bilmek" fiillerinden oluşur.

Birinci kısmın fiil-i isnâdînin sîgâ-i haberiyye çekimi- mütekellim muzârî: *"-ım, -im, -um, -üm, -ız, -iz, -uz, -üz";* muhâtab muzârî: *"-sun, -sün, -sunuz, -sünüz";* gaib muzârî: *"-dır, -*

[183] İyilikte bulunmak.

[184] Üzüntü vermek.

[185] Son.

[186] Kural dışı.

[187] Gömülmek, batmak, boğulmak.

dir, -dırlar, -dirler"; mütekellim mâzî-i şuhûdî: *"-idim, -idik";* muhâtab mâzî-i şuhûdî: *"-idin, -idiniz";* gaib mâzî-i şuhûdî: *"-idi, -idiler";* mütekellim mâzî-i naklî: *"-imişim, -imişiz";* muhâtab mâzî-i naklî: *"-imişin, -imişiniz";* gaib mâzî-i naklî: *"-imiş(dir), -imişler(dir);* sîga-i şartiyye çekimi: *isem, isen, isek, iseniz, iseler;* sîga-i hâliye çekimi: *iken* (Hamit, 2009, s. 74-75). Erkuş, NUST'ta bahsedilen fi'l-i i'âneyi "sıyag-ı mürekkebenin teşkiline yarayan ef'âl-i i'âne iki kısma münkasımdır." şeklinde izah eder (2014, s. 86).

Tahir Kenan, fi'l-i iâne terimini kullanıp fi'l-i iânenin mâzî-i şuhûdî (-idi), mâzî-i naklî (-imiş) ve sıyga-i şartiyye olarak üç sıygadan meydana geldiğini belirtir.

hikâye-i fi'l-i iltizâmî: *kalaydım- kala idim, kalaydın- kala idin, kalaydı- kala idi, kalaydık- kala idik, kalaydınız- kala idiniz, kalaydılar- kala idiler, geleydim- gele idim, geleydin- gele idin, geleydi- gele idi, geleydik- gele idik, geleydiniz- gele idiniz, geleydiler- gele idiler;* hikâye-i fi'l-i vücûbî: *kalmalıydım- kalmalı idim, kalmalıydın- kalmalı idin, kalmalıydı- kalmalı idi, kalmalıydık- kalmalı idik, kalmalıydınız- kalmalı idiniz, kalmalıydılar- kalmalı idiler; gelmeliydim- gelmeli idim, gelmeliydin- gelmeli idin, gelmeliydi- gelmeli idi, gelmeliydik- gelmeli idik, gelmeliydiniz- gelmeli idiniz, gelmeliydiler- gelmeli idiler;* hikâye-i mâzî-i şuhûdî: *kalaydım- kala idim, kalaydın- kala idin, kalaydı- kala idi, kalaydık- kala idik, kalaydınız- kala idiniz, kalaydılar- kala idiler, geleydim- gele idim, geleydin- gele idin, geleydi- gele idi, geleydik- gele idik, geleydiniz- gele idiniz, geleydiler- gele idiler, kalmıştım- kalmış idim, kalmıştın- kalmış idin, kalmıştı- kalmış idi, kalmıştık- kalmış idik, kalmıştınız- kalmış idiniz, kalmıştılar- kalmış idiler, gelmiştim- gelmiş idim, gelmiştin- gelmiş idin, gelmişti- gelmiş idi, gelmiştik- gelmiş idik, gelmiştiniz- gelmiş idiniz, gelmiştiler- gelmiş idiler;* hikâye-i hâl: *geliyordum- geliyor idim, geliyordun- geliyor idin, geliyordu- geliyor idi, geliyorduk-geliyor idik, geliyordunuz- geliyor idiniz, geliyordular- geliyor idiler, kalıyordum- kalıyor idim, kalıyordun- kalıyor idin, kalıyordu- kalıyor idi, kalıyorduk- kalıyor idik, kalıyordunuz- kalıyor idiniz, kalıyordular- kalıyor idiler;* hikâye-i müstakbel: *kalacaktım- kalacak idim, kalacaktın- kalacak idin, kalacaktı- kalacak idi, kalacaktık- kalacak idik, kalacaktınız- kalacak idiniz, kalacaktılar- kalacak idiler, gelecektim- gelecek idim, gelecektin- gelecek idin, gelecekti- gelecek idi, gelecektik- gelecek idik, gelecektiniz- gelecek idiniz, gelecektiler- gelecek idiler;* hikâye-i muzâri: *gelirdim- gelir idim, gelirdin- gelir idin, gelirdi- gelir idi, gelirdik- gelir idik, gelirdiniz- gelir idiniz, gelirdiler- gelir idiler, kalırdım- kalır idim, kalırdın- kalır idin, kalırdı- kalır idi, kalırdık- kalır idik, kalırdınız- kalır idiniz, kalırdılar- kalır idiler;* rivâyet-i fi'l-i iltizâmî: *kalaymışım- kala*

imişim, kalaymışsın- kala imişsin-, kalaymış- kala imiş, kalaymışız- kala imişiz, kalaymışsınız- kala imişsiniz, kalaymışlar- kala imişler, geleymişim- gele imişim, geleymişsin- gele imişsin, geleymiş- gele imiş, geleymişiz- gele imişiz, geleymişsiniz- gele imişsiniz, geleymişler- gele imişler; rivâyet-i fi'l-i vücûbî: *gelmeliymişim- gelmeli imişim, gelmeliymişsin- gelmeli imişsin, gelmeliymiş- gelmeli imiş, gelmeliymişiz- gelmeli imişiz, gelmeliymişsiniz- gelmeli imişsiniz, gelmeliymişler- gelmeli imişler; kalmalıymışım- kalmalı imişim, kalmalıymışsın- kalmalı imişsin, kalmalıymış- kalmalı imiş, kalmalıymışız- kalmalı imişsiniz, kalmalıymışsınız- kalmalı imişsiniz, kalmalıymışlar- kalmalı imişler;* rivâyet-i mâzî-i naklî: *gelmişmişim- gelmiş imişim, gelmişmişsin- gelmiş imişsin, gelmişmiş- gelmiş imiş, gelmişmişiz- gelmiş imişiz, gelmişmişsiniz- gelmiş imişsiniz, gelmişmişler- gelmiş imişler, kalmışmışım- kalmış imişim, kalmışmışsın- kalmış imişsin, kalmışmış- kalmış imiş, kalmışmışız- kalmış imişiz, kalmışmışsınız-kalmış imişsiniz, kalmışmışlar- kalmış imişler;* rivâyet-i hâl: *geliyormuşum- geliyor imişim, geliyormuşsun- geliyor imişsin, geliyormuş- geliyor imiş, geliyormuşsunuz- geliyor imişsiniz, geliyormuşlar- geliyor imişler, kalıyormuşum- kalıyor imişim, kalıyormuşsun- kalıyor imişsin, kalıyormuş- kalıyor imiş, kalıyormuşsunuz- kalıyor imişsiniz, kalıyormuşlar- kalıyor imişler;* rivâyet-i müstakbel: *gelecekmişim- gelecek imişim, gelecekmişsin- gelecek imişsin, gelecekmiş- gelecek imiş, gelecekmişiz- gelecek imişiz, gelecekmişsiniz- gelecek imişsiniz, gelecekmişler- gelecek imişler, kalacakmışım- kalacak imişim, kalacakmışsın- kalacak imişsin, kalacakmış- kalacak imiş, kalacakmışız- kalacak imişiz, kalacakmışsınız- kalacak imişsiniz, kalacakmışlar- kalacak imişler;* rivâyet-i muzâri: *gelirmişim- gelir imişim, gelirmişsin- gelir imişsin, gelirmiş- gelir imiş, gelirmişiz- gelir imişiz, gelirmişsiniz- gelir imişsiniz, gelirmişler- gelir imişler, kalırmışım- kalır imişim, kalırmışsın- kalır imişsin, kalırmış- kalır imiş, kalırmışız- kalır imişiz, kalırmışsınız- kalır imişsiniz, kalırmışlar- kalır imişler;* fi'l-i iltizâmî-i şartî: *gelsem, gelsen, gelse, gelsek, gelseniz, kalsam, kalsan, kalsa, kalsak, kalsanız;* fi'l-i vücûbî-i şartî: *gelmeliysem- gelmeli isem, gelmeliysen- gelmeli isen, gelmeliyse- gelmeli ise, gelmeliysek- gelmeli isek, gelmeliyseniz- gelmeli iseniz, gelmeliyseler- gelmeli iseler, kalmalıysam- kalmalı isem, kalmalıysan- kalmalı isen, kalmalıysa- kalmalı ise, kalmalıysak- kalmalı isek, kalmalıysanız- kalmalı iseniz, kalmalıysalar- kalmalı iseler;* mâzî-i şuhûdî-i şartî: *geldiysem- geldi isem, geldiysen- geldi isen, geldiyse- geldi ise, geldiysek- geldi isek, geldiyseniz- geldi iseniz, geldiyseler- geldi iseler, kaldıysam- kaldı isem kaldıysan- kaldı isen, kaldıysa- kaldı ise, kaldıysak- kaldı isek, kaldıysanız- kaldı iseniz, kaldıysalar- kaldı iseler;* mâzî-i naklî-i şartî: *gelmişsem- gelmiş isem, gelmişsen- gelmiş isen, gelmişse-*

gelmiş ise, gelmişsek- gelmiş isek, gelmişseniz- gelmiş iseniz, gelmişseler- gelmiş iseler, kalmışsam- kalmış isem, kalmışsan- kalmış isen, kalmışsa- kalmış ise, kalmışsak- kalmış isek, kalmışsanız- kalmış iseniz, kalmışsalar- kalmış iseler; hâl-i şartî: *geliyorsam- geleyor isem, geliyorsan- geleyor isen, geliyorsa- geleyor ise, geliyorsak- geleyor isek, geliyorsanız- geleyor iseniz, geleyorsalar- geliyor iseler, kalıyorsam- kalıyor isem, kalıyorsan- kalıyor isen, kalıyorsa- kalıyor ise, kalıyorsak- kalıyor isek, kalıyorsanız- kalıyor iseniz, kalıyorsalar- kalıyor iseler;* müstakbel-i şartî: *geleceksem, geleceksen, gelecekse, geleceksek, gelecekseniz, gelecekseler, kalacaksam- kalacak isem, kalacaksan- kalacak isen, kalacaksa- kalacak ise, kalacaksak- kalacak isek, kalacaksanız- kalacak iseniz, kalacaksalar- kalacak iseler;* muzârî-i şartî: *gelirsem- gelir isem, gelirsen- gelir isen, gelirse- gelir ise, gelirsek- gelir isek, gelirseniz- gelir iseniz, gelirseler- gelir iseler, kalırsam- kalır isem, kalırsan- kalır isen, kalırsa- kalır ise, kalırsak- kalır isek, kalırsanız- kalır iseniz, kalırsalar- kalır iseler* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 278-285). Erkuş, KLT'de geçen fi'l-i iâne terimini şu şekilde açıklar:

""idi" maddesinden 'ibâret olub, "mâzî'i şuhûdi (idi), mâzî'i nakli (imiş), sıyga'i şartiyye (ise)" nâmiyle üç sıyga teşkil eyler." (2014, s. 86).

Mehmet Rıfat, HLO'da yalnız mâzî ve şartiyye biçimleriyle oluşan fiilleri fiil-i i'âne şelinde ifade eder:

fiil-i i'âne mâzî-i şühûdî: *idim, idin, idi, idik, idiniz, idiler;* fiil-i i'âne mâzî-i naklî: *imişim, imişsin, imiş, imişiz, imişsiniz, imişler;* sîgâ-i şartî: *isem, isen, ise, isek, iseniz, iseler;* (Kaya, 2016, s. 150).

Ömer Sıtkı, KLO'da Osmanlı sarfında görülen ihbârî, hikâye, rivâyet, şart fiillerini ef'âl-i i'âne olarak isimlendirir ve şu tanıklara yer verir:

mef'ûlün-ileyh- *Ben sana mutî'im*[188]*, Ben sana mutî' idim, Ben sana mutî' imiş;* mef'ûlün-fîh- *Ben mektebdeyim, Sen mektebde idin, Sen mektebde imişin;* mef'ûlün -minh- *O efendi bizim mektebdendir, O efendi mektebde idi, O efendi imiş;* mef'ûlün-ma'a- *Sa'âdet çalışmak ile kâ'imdir*[189]*, Sa'âdet çalışmak ile kâ'imdi, Sa'âdet çalışmak ile kâ'im imiş;* mef'ûlün-leh- *O iş senin için hayırlıdır, O iş senin için hayırlı idi, O iş senin için hayırlı imiş* (Aytar, 2019, s. 42).

[188] Mutî: Yumuşak başlı, itaat eden.

[189] Kâim: Var olma, ayakta durma.

Mehmet Sadık, "idi" manasında olan erdi lafzını fi'l-i i'âne olarak adlandırır:

mâzî-i şuhûdîsi: *erdim (idim), erdin (idin), erdi (idi), erdük (idik), erdinüz (idiniz), erdiler (idiler);* mâzî-i naklî: *eken men (imişim), eken sen (imişsin), eken (imiş), eken miz (imişiz), eken siz (imişsiniz), ekenler (imişler);* sıyga-i şartîsi: *ersem (isem), ersen (isen), erse (ise), ersek (isek), ersenüz (iseler), erseler (iseler)* (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 32).

Ömer Sıtkı; MKLO'da isim, sıfat, kinâyât ve ef'âl-i sâ'ireye eklenen yardımcı fiilleri ef'âl-i i'âne şeklinde ifade eder:

siga-i ihbâriyye- *müfred-i mütekellim: -im, müfred-i muhâtab: -sin, müfred-i ga'ib: -dir, cem-i mütekellim: -iz, cem-i muhâtab: -siniz, cem-i ga'ib: -dirler; insanım, insanız, hâcayım, alâyız;* siga-i hikâye- *müfred-i mütekellim: -idim, müfred-i muhâtab: -idin, müfred-i ga'ib: -idi, cem-i mütekellim: -idik, cem-i muhâtab: -idiniz, cem-i ga'ib: -idiler; çalışkandım, çalışkandın;* siga-i rivâyet: *-imişim, -imişin, -imiş, -imişiz, -imişiniz, -imişler; âlimmişler, insanmışlar;* siga-i şartiyye: *-isem, -isen, -ise, -isek, -iseniz, -iseler veya -sem -sen -se -sek -seniz -seler;* ef'âl-i i'ânenin menfisi: *değilim, değildim, değilmişim, değilsem;* ef'âl-i mezkurenin isimlere eklenmiş biçimleri- ihbârî: *insanım, insansın, insan, insanız, insansınız, insandırlar;* menfi: *insan değilim, insan değilsin, insan değil, insan değiliz, insan değilsiniz, insan değildirler;* siga-i hikâye: *insan idim, insan idin, insan idi, insan idik, insan idiniz, insan idiler;* menfi: *insan değildim, insan değildin, insan değildi, insan değildik, insan değildiniz, insan değildiler;* siga-i rivâyet: *insan imişim, insan imişsin, insan imiş, insan imişiz, insan imişsiniz, insan imişler;* menfi: *insan değilmişim, insan değilmişsin, insan değilmiş, insan değilmişiz, insan değilmişsiniz, insan değilmişler;* siga-i şartiyye: *insan isem, insan isen, insan ise, insan isek, insan iseniz, insan iseler;* menfi: *insan değilsem, insan değilsen, insan değilse, insan değilsek, insan değilseniz, insan değilseler;* ef'âl-i mezkurenin sıfatlara eklenmiş biçimleri- müsbet-i ihbârî: *fenayım, fenasın, fenadır, fenayız, fenasınız, fenadırlar;* menfi: *fena değilim, fena değilsin, fena değildir, fena değiliz, fena değilsiniz, fena değildiler;* hikâye: *fena idim, fena idin, fena idi, fena idik, fena idiniz, fena idiler;* menfi: *fena değilim, fena değilsin, fena değildi, fena değildik, fena değildiniz, fena değildiler;* rivâyet: *fena imişim, fena imişsin, fena imiş, fena imişiz, fena imişsiniz, fena imişler;* menfi: *fena değilmişim, fena değilmişsin, fena değilmiş, fena değilmişiz, fena değilmişsiniz, fena değilmişler;* şartiyye: *fena isem, fena isen, fena ise, fena isek, fena iseniz, fena iseler;* menfi: *fena değilsem, fena değilsen, fena değilse, fena değilsek, fena değilseniz, fena değilseler;* ef'âl-i i'ânenin kinâyâta eklenmiş biçimi- ihbârîyye: *benim, sensin, odur, biziz, onlardırlar;* menfi: *ben değilim, sen değilsin, o değil,*

biz değiliz, onlar değiller; hikâye: *ben idim, sen idin, o idi, biz idik, onlar idiler;* menfi: *ben değildim, sen değildin, o değildi, biz değildik, onlar değildiler;* rivâyet: *ben imişim, sen imişsin, o imiş, biz imişiz, siz imişsiniz, onlar imişler;* menfi: *ben değilmişim, sen değilmişsin, o değilmiş, biz değilmişiz, siz değilmişsiniz, onlar değilmişler;* şartiyye: *ben isem, sen isen, o ise, biz isek, siz iseniz, onlar iseler;* menfi: *ben değilsem, sen değilsen, o değilse, biz değilsek, siz değilseniz, onlar değilseler* tanıklarında görüldüğü gibi (Denduş, 2019, s. 106-109).

Ömer Sıtkı, MKLO'da tamimi mastarlarından yapılan fiilleri fi'l-i ta'mimi terimiyle ifade eder ve şu tanıkları gösterir:

memnun oldum, memnun olmuşum, memnun oluyorum, memnun olacağım, memnun olurum, memnun olmalıyım, memnun olayım, memnun ol, memnun olasın, memnun olma, memnun olmasın, memnun olduysam, memnun olmuşsam, memnun olmalıysam, memnun olsam, memnun olursam, memnun olmalıysam, memnun olsam; fi'l-i ta'miminin üçüncü sureti: şuhûdi- hikâye-i ta'mimi: *yazmış olduydum, yazacak olduydum*; şart-ı ta'mimi: *yazmış oldumsa, yazacak oldumsa;* hâl- hikâye-i ta'mimi: *yazmış oluyordum, yazacak oluyordum;* rivâyeti ta'mimi: *yazmış oluyormuşum, yazacak oluyormuşum;* şart-ı ta'mimi: *yazmış oluyorsam, yazacak oluyorsam;* müstakbel ve mâzî-i naklî- hikâye-i ta'mimi: *yazmış olacakdım, yazacak olmuşdum;* rivâyeti ta'mimi: *yazmış olacakmışım, yazacak olmuş imişim;* şart-ı ta'mimi: *yazmış olacaksam, yazacak olmuşsam;* muzârî- hikâye-i ta'mimi: *yazmış olurdum, yazacak olurdum;* rivâyeti ta'mimi: *yazmış olurmuşum, yazacak olurmuşum;* şart-ı ta'mimi: *yazmış olursam, yazacak olursam;* vücûbî- hikâye-i ta'mimi: *yazmış olmalıydım, yazacak olmalıydım;* rivâyeti ta'mimi: *yazmış olmalıymışım, yazacak olmalıymışım;* şart-ı ta'mimi: *yazmış olmalıysam, yazacak olmalıysam;* iltizâmî- hikâye-i ta'mimi: *yazmış olaydım, yazacak olaydım;* rivâyeti ta'mimi: *yazmış olaymışım, yazacak olaymışım;* şart-ı ta'mimi: *yazmış olsam, yazacak olsam* (Denduş, 2019, s. 132-133).

Raşit, genel işler veya hâller için fiil-i âmm terimini kullanır ve *ol, et, kıl, eyle* madde-i fiillerinden oluştuğunu belirtir. Raşit; fiil-i mürekkeb-i hasın, fiil-i iane ile yapılan fiiller olduğunu dile getirir. Hikâye, rivayet ve şart fiillerinden ibarettir:

mazi-i şuhûdî- *idim, idin, idi, idik, idiniz, idiler;* mazi-i nakli- *imişim, imişsin, imiş, imişiz, imişsiniz, imişler*; siga-i şartiye- *isem, isen, ise, isek, iseniz, iseler* (Karataş, 2016, s. 163, 203-204).

Şeyh Vasfi Efendi, fi'l-i iâne terimini kullanır ve fi'l-i iânenin "-IdI, -ImIş, -IsA" lafızları olduğunu söyler:

mâzî-i şuhûdî: *idim, idin, idi, idik, idiniz, idiler;* mâzî-i naklî: *imişim, imişsin, imiş, imişiz, imişsiniz, imişler;* sıyga-i şartiyye: *isem, isen, ise, isek, iseniz, iseler; "Ben hasta idim." "Sen o vakit çocuk idin.", "Biz akıllı imişiz.", "Siz hoca imişsiniz.", "Asım burada ise gelsin.", "Onlar şakirt iseler erken gelsinler"* (Toparlı, 2003, s. 76). Erkuş, MYSO'da bahsedilen fi'l-i iâne terimini " "-ıdı, -ımış, -ısa" lafızlarıdır. Bu üç sıygadan başka sıygası yokdur" şeklinde ifade eder (2014, s. 86).

Hüseyin Cahit, bazı fiillerin diğer fiillerle birleşerek onların anlamlarını düzelterek veya Arapça ve Farsça kelimelerle birleşerek Türkçe fiiller meydana getiren fiilleri yardımcı fiiller olarak tarif eder. Mevcut kelimelerle birleşerek meydana getirilen fiillere şu tanıkları gösterir:

etmek, eylemek, kılmak ve *olmak*. Etmek ve eylemek fiilleri, Arapça kelimelerden en çok mastarlarla birleşirler: *isâl etmek (ulaştırmak), isbat etmek.* Olmak fiili Arapça ve Farsça kelimelerden en çok sıfatlarla ve sıfat demek olan ism-i fâil ve ism-i mef'ûllerle birleşirler: *dâhil olmak, vâsıl olmak (ulaşmak, kavuşmak), Sabit olmak, muzaffer olmak (başarmak, zafer kazanmak), mutazarrır olmak (zarar görmek), kâni olmak (ikna olmak).* Kılmak fiili bazen etmek ve yelemek yerinde kullanır. Ne zaman kullanılacağını şive belirler. Fakat bu, nisbeten daha az kullanılır. Etmek fiili Arapça masdarların müteaddî ve gayr-i müteaddîleriyle birleşebilir: *tezyit etmek (çoğaltmak), tezâyüd etmek (çoğalmak)* (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 148, 151-152). Abdalla, TSN'de bahsedilen yardımcı fi'l terimini şu şekilde izah eder:

"Ba'zı fi'ller diğer fi'llerle birleşerek onların ma'nâlarını ta'dil yahut Arabî ve Afârisî kelimât ile (147) Türkçe fi'ller teşkil ederler. Bunlara "yardımcı fi'ler" ta'bir olunur" (2016, s. 158).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de "etmek, eylemek, kılmak, buyurmak, olmak" mastarlarıyla yapılan fiilleri ef'âl-i iâne olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

naz etmek/eylemek, niyaz (dua) etmek/ eylemek, istiğnâ etmek/ eylemek (kimseye muhtaç olmamak), rağbet etmek/ eylemek, sipariş etmek/ eylemek, teşrif buyurmak, tenezzüh buyurmak (uzaklaşmak), tezayüt (artma) etmek, derman kılmak, dâhil etmek, mükedder

(kederli) etmek/ eylemek, bahtiyar etmek/ kılmak, âzim olmak, güzerân[190] *olmak, memnun etmek/ kılmak* (Sağol vd., 2004, s. 218).

5.4.7.2. Tasvir Fiilleri

Mehmet Rıfat, MOS'ta mürekkeb mastarlarla meydana getirilen sıygaları mürekkebât-ı âmme olarak isimlendirir. Mürekkebât-ı âmme; masdar-ı iktîdarî (bilmek), masdar-ı ta'cîlî (vermek) ve masdar-ı ta'lîmîden (anlamca kaynaşmış birleşik fiilden) oluşur (Tamkoç, 2013, s. 45).

Mehmet Rıfat, HLO'da herhangi bir mastarın maddesiyle bilmek, vermek mastarlarından bir isim veya sıfatla madde-i hadesten meydana gelen fiiller için mürekkebât-ı âmme terimini kullanır. Mürekkebât-ı âmme; iktidârî, ta'cîlî, ta'lîmî, mukârebe ve istimrârîyi kapsar (Kaya, 2016, s. 138).

5.4.7.2.1. Yeterlik Fiili

Ahmet Cevdet Paşa, birleşik fiilerin bir kısmının da fi'il-i iktidârî (yeterlik fiili) olduğunu belirtir. Fi'il-i iktidârî muktedir olmak yani bir işe gücü yetme anlamındadır. Kural olarak basit fiilden bir fi'il-i iktidârînin üçüncü tekil şahsı "bilmek" maddesiyle bir araya geldiğinde fi'il-i iktidârî meydana gelir:

gelebildi (gelmeye muktedir oldu), çıkabildi (çıkmaya muktedir oldu) gibi. Olumsuzlarında "bil" lafzı çıkarılır: *gelemedi, çıkamadı* gibi. Hafif harekeli (ince ünlülü) ef'âl-i iktidâriye olarak mâzî-i şühûdi: *gelebildi, gelemedi;* mâzî-i naklî: *gelebilmiş, gelememiş;* muzârî: *gelebilir, gelemez;* hâl: *gelebiliyor, gelemiyor;* müstakbel: *gelebilecek, gelemeyecek;* fi'il-i vücûbî: *gelebilmeli, gelememeli;* fi'il-i iltizâmî: *gelebile, gelemeye*- ağır harekeli (kalın ünlülü) ef'âl-i iktidâriye olarak mâzî-i şühûdi: *çıkabildi, çıkamadı;* mâzî-i naklî: *çıkabilmiş, çıkamamış;* muzârî: *çıkabilir, çıkamaz;* hâl: *çıkabiliyor, çıkamıyor;* müstakbel: *çıkabilecek, çıkamayacak;* fi'il-i vücûbî: *çıkabilmeli, çıkamamalı;* fi'il-i iltizâmî: *çıkabile, çıkamaya* gibi tanıklara yer verilmiştir (Tarahija, 2008, s. 71-73).

Selim Sabit, SO'da bir fiilin oluşturulmasında failin kuvvet ve iktidarını bildiren sigalar için ef'âl-i iktidâriyye terimini kullanır:

[190] Güzerân: Geçme, geçen.

müsbet- *yazabilmek, çizebilmek,* menfi- *yazamamak, çizememek* tanıklarında görüldüğü gibi (Salman, 2008, s. 43-44). Koç, SO'da ef'al-i iktidâriyye teriminin yer aldığını belirtir (1994, s. 84). Erkuş, SO'da bahsedilen ef'âl-i iktidâriyyeyi "Bir fi'lin icrâsında fâ 'ilin kuvvet ve iktidârını beyân ve ifâde iden sigalardır" şeklinde açıklar (2014, s. 87).

Halit Ziya; kelime kökünün sonuna kelime kökünün son harfi ünsüz ise "-A", ünlüyse "-yA" getirildikten sonra bilmek fiili ile çekimlenen fiilleri fi'il-i iktidar olarak adlandırır:

sevmek- sevebilmek, söylemek- söyleyebilmek tanıklarında görüldüğü gibi (Türkay, 2018, s. 48). Erkuş, KLT'de geçen fi'l-i iktidâri terimini "madde'i asliyyenin nihâyetine, eğer madde'i asliyyenin son harfi sâkin ise, (A), hareke ise, (yA) 'ilâvesiyle olundundan sonra bilmek fi'li ile tasrif olunan fi'ldir" şeklinde izah eder (2014, s. 87).

Mihri, fi'lin icrâsı husûsunda iktidâr (yapabilme) beyân eden sigalar için fi'l-i iktidâr terimini kullanır. Fi'l-i iltizâmînin müfred-i gâ'ibine "bilmek" lafzını getirerek veya bunun çekimlerinin birleştirilmesiyle meydana gelir:

okuyabilmek (okumağa kâdir olmak), çekebildim (çekmeğe kâdir oldum). Bilmek lafzının kaldırılmasıyla onun makamına hafiflere "-memek", sakîllere "-mamak" eki getirilmesiyle olumsuzu yapılır: *okuyabilmek- okuyamamak, çekebilmek- çekememek* gibi (Atılgan, 2018, s. 210).

Şemsettin Sami, bir fiilin kelime köküne ünsüz ise "-e, ه" ünlü ise "ye, ى" getirilerek meydana gelen siga ile "bilmek" fiilinin birleşmesinden oluşup fiilin iktidarını ifade etmeye yarayan fiilleri fi'il-i iktidârî terimiyle ifade eder:

sevebilirim, sevebiliyorum, sevebildim, sevebilmişim, sevebileceğim, sevebilirdim, sevemem, sevemedim, sevememişim, sevemezdim, ağlayamam, ağlayamıyorum, ağlayamadım, ağlayamamışım, ağlayamayacağım, ağlayamazdım tanıklarında görüldüğü gibi (Hamit, 2009, s. 100). Erkuş, NUST'ta bahsedilen fi'il-i iktidârîyi şu şekilde izah eder:

> Fi'il-i iktidârî bir fi'lin madde'i asliyesine sâkini se (e) ve müteharrik yâ harf-i imlâ ise (ye) 'ilâve olunarak teşkil olunân siga' ile (bilmek) fi'linin sıyag-ı muhtelifisinden mürekkeb olub (bilmek) fi'li bu terkibde kendi ma'nâsını ga'ib ederek fi'lin hadesinin icrası iktidârını ifâda etmeğe yarar (2014, s. 87).

Tahir Kenan, bir şeyi yapabilme yeterliliğini bildiren fiillere fi'l-i iktidârî ismini verir. Fi'l-i iktidârî, fi'l-i iltizâmînin müfredi gaaibinin "bilmek" mastarıyla ve çekimlenmesiyle meydana gelir:

alabildim, gelebilmişim, bilebiliyorum, alabilirim, gelebileceğim, bilebilmeli, alabileyim, gelebil, bilebilsin gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 278). Erkuş, KLT'de bahsedilen fi'l-i

iktidârîyi "Fi'l-i iltizâmînin müfred-i ga'ibi "bilmek" masdariyle terkib ve tasrif edilmekle teşekkül eyler." şeklinde açıklar (2014, s. 87).

Mehmet Rıfat, MOS'ta iktidârî terimini kullanıp şu tanıklara yer verir:

mâzî-i şuhûdî-i iktidârî- *gelebildim, gelebildin, gelebildi, gelebildik, gelebildiniz, gelebildiler;* mâzî-i naklî-i iktidârî- *gelebilmişim, gelebilmişsin, gelebilmiş, gelebilmişsiniz, gelebilmişler;* hâl-i iktidârî: *gelebiliyorum, gelebiliyorsun, gelebiliyor, gelebiliyoruz, gelebiliyorsunuz, gelebiliyorlar;* istikbâl-i iktidârî- *gelebileceğim, gidebileceksin, gelebilecek, gelebileceğiz, gelebileceksiniz, gelebilecekler;* muzâri-i iktidârî- *gelebilirim, gelebilirsin, gelebilir, gelebiliriz, gelebilirsiniz, gelebilirler;* vücûbî-i iktidârî- *gelebilmeliyim, gelebilmelisin, gelebilmeli, gelebilmeliyiz, gelebilmelisiniz, gelebilmeliler;* iltizâmî-i iktidârî- *gelebileyim, gelebilesin, gelebile, gelebilelim, gelebilesiniz, gelebileler;* emr-i iktidârî: -, -, *gelebil, gelebiliniz, gelebilsin, gelebilsinler* (Tamkoç, 2013, s. 45-46).

Mehmet Rıfat, HLO'da failin işinde iktidarını (yapabilme yeterliliğini) göstermek için herhangi bir fiil-i iltizâmî müfred-i gaibiyle bilmek mastarından terkip edilen fiilleri fiil-i iktidârî olarak isimlendirir.

Emr-i iktidârî: *yazabil, yazabilin- yazabiliniz, yazabilsin, yazabilsinler;* nehy-i (olumsuz) iktidârî: *yazabilmeye, yazabilmeyin- yazabilmeyiniz, yazabilmesin, yazabilmesinler;* vücûbî-i iktidârî: *yazabilmeliyim, yazabilmelisin, yazabilmeli, yazabilmeliyiz, yazabilmelisiniz, yazabilmeliler;* iltizâmî-i iktidârî: *yazabileyim, yazabilesin, yazabile, yazabilelim, yazabilesiniz, yazabileler;* istikbâl-i iktidârî: *yazabileceğim, yazabileceksin, yazabilecek, yazabileceğiz, yazabileceksiniz, yazabilecekler;* hâl-i iktidârî: *yazabiliyorum, yazabiliyorsun, yazabiliyor, yazabiliyoruz, yazabiliyorsunuz, yazabiliyorlar;* muzâri-i iktidârî: *yazabilirim, yazabilirsin, yazabilir, yazabiliriz, yazabilirsiniz, yazabilirler;* mâzî-i şuhûdî-i iktidârî: *yazabildim, yazabildin, yazabildi, yazabildik, yazabildiniz, yazabildiler;* mâzî-i naklî-i iktidârî: *yazabilmişim, yazabilmişsin, yazabilmiş, yazabilmişiz, yazabilmişsiniz, yazabilmişler;* istikbâl-i iktidârî menfî: *yazamayacağım, yazamayacaksın, yazamayacak, yazamayacağız, yazamayacaksınız, yazamayacaklar;* hâl-i iktidârî menfî: *yazamıyorum, yazamıyorsun, yazamıyor, yazamıyoruz, yazamıyorsunuz, yazamıyorlar;* muzâri-i iktidârî menfî: *yazamam, yazamazsın, yazamaz, yazamayız, yazamazsınız, yazamazlar;* mâzî-i şuhûdî-i iktidârî menfi: *yazamadım, yazamadın, yazamadı, yazamadık, yazamadınız, yazamadınız;* mâzî-i naklî-i iktidârî menfi: *yazamamışım, yazamamışsın, yazamamış, yazamamışız, yazamamışsınız, yazamamışlar;* istifhâm-ı hâl-i iktidârî: *yazabilecek miyim, yazabilecek misin, yazabilecek mi, yazabilecek miyiz, yazabilecek*

misiniz, yazabilecekler mi; istifhâm-ı hâl-i iktidârî: *yazabiliyor muyum, yazabiliyor musun, yazabiliyor mu, yazabiliyor muyuz, yazabiliyor musunuz, yazabiliyorlar mı;* istifhâm-ı muzârî-i iktidârî: *yazabilir miyim, yazabilir misin, yazabilir mi, yazabilir miyiz, yazabilir misiniz, yazabilirler mi;* istifhâm-ı mâzî-i şuhûdî-i iktidârî: *yazabildim mi, yazabildin mi, yazabildi mi, yazabildik mi, yazabildiniz mi, yazabildiler mi;* istifhâm-ı mâzî-i naklî-i iktidârî: *yazabilmiş miyim, yazabilmiş misin, yazabilmiş mi, yazabilmiş miyiz, yazabilmiş misiniz, yazabilmişler mi* gibi tanıklara yer verir (Kaya, 2016, s. 138-141).

Ahmet Rasim, fi'li iltizâmînin müfred-i gaibinin "bilmek" mastarıyla birlikte çekimlenmesiyle oluşan fiilleri ef'âl-i iktidâriyye olarak isimlendirir ve şu tanıkları gösterir:

yazabildim, yazabilmiş, yazabilecek, yazabilir, yazabile, yazabilmeli, yazabiliyor; iktidariyye- mâzî-i şuhûdî: *yaza bildim, yaza bildin, yaza bildi, yaza bildik, yaza bildiniz, yaza bildiler;* mâzî-i naklî: *yaza bilmişim, yaza bilmişsin, yaza bilmiş, yaza bilmişiz, yaza bilmişsiniz, yaza bilmişler;* hâl: *yaza biliyorum, yaza biliyorsun, yaza biliyor, yaza biliyoruz, yaza biliyorsunuz, yaza biliyorlar;* muzâri: *yaza bilirim, yaza bilirsin, yaza bilir, yaza biliriz, yaza bilirsiniz, yaza bilirler;* istikbâl: *yaza bileceğim, yaza bileceksin, yaza bilecek, yaza bileceğiz, yaza bileceksiniz, yaza bilecekler;* vücûbî: *yaza bilmeliyim, yaza bilmelisin, yaza bilmeli, yaza bilmeliyiz, yaza bilmelisiniz, yaza bilmeliler;* iltizâmî: *yaza bileyim, yaza bilesin, yaza bile, yaza bilelim, yaza bilesiniz, yaza bileler;* emr-i hâzır: -, -, *yaza bil*, -, *yaza bilin (yazabiliniz)*, -, -; emr-i gâ'ib: -, -, *yaza bilsin*, -, -, *yaza bilsinler* (Demirci, 2017a, s. 139, 141-142).

Ömer Sıtkı, MKLO'da iktidari masdarından meydana gelen fiilleri fi'l-i iktidârî şeklinde ifade eder.

Mâzî-i şuhûdî-i iktidârî*: yazabildim, yazamadım;* mâzî-i naklî-i iktidârî: *yazabilmişim, yazamamışım;* hâl-i iktidârî: *yazabiliyorum, yazamıyorum;* müstakbel-i iktidârî: *yazabileceğim, yazamayacağım;* muzâri'-i iktidârî: *yazabilirim, yazamam;* vücûbî-i iktidârî: *yazabilmeliyim, yazamamalıyım;* iltizamî-i iktidârî: *yazabileyim, yazamayayım;* hikâye-i iktidârî- mâzî-i şuhûdî: *yazabildim idi, yazamadımdı, yazabildi idim, yazamadıydım;* mâzî-i nakli: *yazabilmiş idim, yazamamıştım;* hâl: *yazabiliyor idim, yazamıyordum;* müstakbel: *yazabilecek idim, yazamayacaktım;* muzâri': *yazabilir idim, yazamazdım;* vücûbî: *yazabilmeli idim, yazamamalıydım;* iltizamî: *yazabile idim, yazamayaydım;* rivâyet-i iktidârî- mâzî-i nakli: *yazabilmiş imişim, yazamamış imişim;* hâl: *yazabiliyor imişim, yazamıyormuşum;* müstakbel: *yazabilecek imişim, yazamayacakmışım;*

muzâri: *yazabilir imişim, yazamazmışım;* vücûbi: *yazabilmeli imişim, yazamamalıymışım;* iltizâmî: *yazabile imişim, yazamayaymışım*; iktidârî şartî- mâzî-i şuhûdî: *yazabildi isem, yazamadıysam;* mâzî-i nakli: *yazabilmiş isem, yazamamışsam;* hâl: *yazabiliyor isem, yazamıyorsam;* müstakbel: *yazabilecek isem, yazamayacaksam;* muzâri': *yazabilir isem, yazamazsam;* vücûbî: *yazabilmeli isem, yazamamalıysam;* iltizâmî: *yazabilsem, yazamazsam* gibi tanıklar gösterir (Denduş, 2019, s. 128-129).

Şeyh Vasfi Efendi, failin bir işi yapmaya iktidarı olduğunu gösteren sıygaları fi'l-i iktidârî olarak adlandırır. Fi'l-i iktidârî, fi'l-i iltizâmî sıygasının gâibine "bilmek" mastarı eklenerek çekimlenir.

Mâzî-i şuhûdî: *dizebildim, dizebildin, dizebildi, dizebildik, dizebildiniz, dizebildiler, dizemedim, dizemedin, dizemedi, dizemedik, dizemediniz, dizemediler;* mâzî-i naklî: *dizebilmişim, dizebilmişsin, dizebilmiş, dizebilmişiz, dizebilmişsiniz, dizebilmişler;* hâl: *dizebiliyorum, dizebiliyorsun, dizebiliyor, dizebiliyoruz, dizebiliyorsunuz, dizebiliyorlar, dizemiyorum, dizemiyorsun, dizemiyor, dizemiyoruz, dizemiyorsunuz, dizemiyorlar;* muzâri: *dizebilirim, dizebilirsin, dizebilir, dizebiliriz, dizebilirsiniz, dizebilirler, dizemem, dizemezsin, dizemez, dizemeyiz, dizemezsiniz, dizemezler;* müstakbel: *dizebileceğim, dizebileceksin, dizebilecek, dizebileceğiz, dizebileceksiniz, dizebilecekler, dizemeyeceğim, dizemeyeceksin, dizemeyecek, dizemeyeceğiz, dizemeyeceksiniz, dizemeyecekler;* fi'l-i vücûbi: *dizebilmeliyim, dizebilmelisin, dizebilmeli, dizebilmeliyiz, dizebilmelisiniz, dizebilmeliler, dizememeliyim, dizememelisin, dizememeli, dizememeliyiz, dizememelisiniz, dizememeliler;* fi'l-i iltizâmî: *dizebileyim, dizebilsin, dizebile, dizebilelim, dizebilesiniz, dizebileler, dizemeyeyim, dizemeyesin, dizemeye, dizemeyelim, dizemeyesiniz, dizemeyeler* (Toparlı, 2003, s. 69-71). Erkuş, MYSO'da bahsedilen fi'l-i iktidârî terimini "Fâ'ilin bir işi yapmaya iktidârı oldıgını gösterir" şeklinde açıklar (2014, s. 87).

Hüseyin Cahit, bilmek fiilinin diğer fiillerin sıyga-i iltizâmîlerinin müfred-i gaaiplerinin sonuna getirilmesiyle oluşan fiiller için fi'l-i iktidârî terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

görmek- görebilmek, görememek, yazabilmek, yazamamak (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 148, 160). Erkuş, TSN'de bahsedilen fi'l-i iktidârîyi ""Bilmek" fi'li diğer fi'llerin sıyga-i iltizâmilerinin müfred-i gâ'ipleri nihâyetine getirilir: Görmek-Görebilmek. Bu suretle terekküb iden fi'llere "fi'l-i iktidâri" dinir." şeklinde açıklar (2014, s. 87).

Mithat Sadullah fi'l-i iktidârî terimini kullanıp şu tanıklara yer verir:

mâzî-i şuhûdî: *görebildim, göremedim;* mâzî-i naklî: *görebilmişim, görememişim ...ilh.;* muzâri: *görebilirim, göremem;* hâl: *görebiliyorum, göremiyorum ...ilh.;* istikbal: *görebileceğim, göremeyeceğim;* fi'l-i vücûbî: *görebilmeliyim, görmemeliyim;* fi'l-i iltizâmî: *görebileyim, görmeyeyim;* fi'l-i iltizâmî: *görebileyim, görmeyeyim* (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 176-177).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de bilmek fiiliyle çekimlenip iktidar manası veren fiilleri fiil-i iktidârî şeklinde ifade eder:

yazabilmek (yazmaya kadir olmak), okuyabilmek (okumaya kadir olmak) (Sağol vd., 2004, s. 218). Sağol, LOSN'de fiil-i iktidârî teriminin kullanıldığını belirtip yazabilmek tanığını gösterir (1987, s. 31).

5.4.7.2.2. Tezlik Fiili

Sabit, SO'da bir fiilin oluşturulmasında failin eylemi çabuklaştırmasını beyan eden sigalara ef'âl-i ta'cîliye ismini verir ve şu tanıkları gösterir:

yazıvirmek, çizivirmek, yazmayı virmek gibi (Salman, 2008, s. 44). Koç, SO'da ef'al-i tacîliyye teriminin yer aldığını belirtir (1994, s. 85). Erkuş, SO'da ef'âl-i ta'cîliyeyi "Bir fi'lin icrâsında fâ'ilin ta'cilini iş'âr iden sigalardır." şeklinde izah eder (2014, s. 95).

Halit Ziya, kelime kökünün sonuna kelime kökünün son harfi ünsüz ve bu harfi okutan hareke de üstün veya esre ise "-I" , ötre ise "-U"; kelime kökünün son harfi üstün veya esre harekeli ise "-yI", ötre ise "-yU" getirildikten sonra vermek fiili ile çekimlenen fiilleri fi'il-i ta'cîl olarak adlandırır:

yazmak- yazıvermek, gitmek- gidivermek, görmek- görüvermek, söylemek- söyleyivermek, demek- deyivermek, okumak- okuyuvermek tanıklarında görüldüğü gibi (Türkay, 2018, s. 48-49). Erkuş, KLT'de fi'l-i ta'cîl terimini şu şekilde açıklar:

> Fi'l-i ta'cil madde'i asliyyenin nihâyetine, eğer madde'i asliyyenin son harfi sâkin ve bu harfi okutan harekede üstün veya esre ise, (I), ve ötre ise, (u), ve eğer madde'i asliyyenin son harfi üstün veyâ esre harekeli ise, (yI), ve ötre ise, (yu), 'ilave olundukdan sonra, virmek fi'li ile tasrif olunân fi'ldir (2014, s. 95).

Mihri, fiilin hızlı bir şekilde gerçekleşmesini bildiren sigaları fi'l-i ta'cîlî olarak isimlendirir. Fi'l-i ta'cîlî, kelimenin sonu sâkin ise bir "-y" ve ba'de (vermek) lafzı eklenmesiyle meydana gelir.

Söz gelimi *yazmakdan yazıvermek, çabuk yazmak demekdir; yapmaktan yapıvermek, çabuk yapmak* demektir (Atılgan, 2018, s. 209). Abdalla, MSO'da geçen fi'l-i ta'cîl terimini şöyle izah eder:

"Fi'lin süra't icrâ sını imâ eder bir sîgadır ki Madde-i aslıyyenin âhirine bir (ı) ziyâde ve ba'de vermek lafzı ilâve edilmekle hâsıl olur. Mesela, "yazmaktan yazıvermek ve yapmaktan yapıvermek" gibi" (2016, s. 86).

Şemsettin Sami, bir fiilin kelime köküne ünsüz ise "-ı, -i", ünlüyse "-yı, -yi" ilave edilerek meydana getirilen siga ile "vermek" fiilinin birleşmesinden oluşup fiilin daha hızlı gerçekleştiğini bildiren fiilleri fi'il-i ta'cîlî terimiyle ifade eder:

gidiveririm, gidiveriyorum, gidiverdim, gidivermişim, gidivereceğim, gidiverirdim, kapayıveririm, kapayıveriyorum, kapayıverdim, kapayıvermişim, kapayıvereceğim, kapayıverdim, kapamayıveriyorum kapamayıvermişim, kapamayıveririrdim tanıklarında görüldüğü gibi (Hamit, 2009, s. 100-101). Erkuş, NUST'ta bahsedilen fi'l-i ta'cîlî terimini şu şekilde açıklar:

> Fi'l-i ta'cii bir fi'lin madde'i asliyyesine sakin ise bir (ı,i) ve müteharrik harf-ı imlâ ise (yı, yi,) 'ilâvesiyle teşkil olunan bir siga-i mahsusa ile (virmek) fi'linin sıyag-ı muhtelifesinden mürekkeb olub bu terkibde (virmek) fi'li kendi ma'nasını ga'ib ederek öteki fi'lin badesinin icrasında sür'at ve ta'cil beyan itmege yarar (2014, s. 95).

Tahir Kenan, fiilin hızlı bir şekilde gerçekleştiğini belirten fiilleri fi'l-i isti'câl olarak adlandırır. Fi'l-i isti'câl, kelime kökünün sonuna "-I" eklenip "vermek" mastarıyla çekimlenmesiyle meydana gelir:

mâzî-i şuhûdî: *alıverdim, alıverdin, alıverdi, alıverdik, alıverdiniz, alıverdiler;* mâzî-i naklî: *gelivermişim, gelivermişsin, gelivermiş, gelivermişiz, gelivermişsiniz, gelivermişler;* hâl: *biliveriyorum, biliveriyorsun, biliveriyor, biliveriyoruz, biliveriyorsunuz, biliveriyorlar;* muzâri: *alıveririm, alıverirsin, alıverir, alıveririz, alıverirsiniz, alıverirler;* istikbâl: *gelivereceğim, gelivereceksin, geliverecek, gelivereceğiz, gelivereceksiniz, geliverecekler;* vücûbî: *bilivermeliyim, bilivermelisin, bilivermeli, bilivermeliyiz, bilivermelisiniz, bilivermeliler;* iltizâmî: *alıvereyim, alıveresin ilh.;* emr-i hâzır: *geliver, geliveriniz ilh.;* emr-i gaaib: *biliversin, biliversinler ilh* (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 277). Erkuş, KLT'de bahsedilen fi'l-i isti'câli "Mevâd-ı asliyyenin âhirine bir "ı" 'ilâve edib, "virmek" masdariyle terkib ve tasrif olunmakla tahassul eyler." şeklinde izah eder (2014, s. 88).

Mehmet Rıfat, MOS'ta ta'cîlî terimini kullanıp şu tanıklara yer verir:

mâzî-i şuhûdî ta‘cîlî: *kırıverdim, kırıverdin, kırıverdi, kırıverdik, kırıverdiniz, kırıverdiler;* mâzî-i naklî-i ta‘cîlî: *kırıvermişim, kırıvermişsin, kırıvermiş, kırıvermişiz, kırıvermişsiniz, kırıvermişler;* fi‘l-i hâl-i ta‘cîlî: *kırıveriyorum, kırıveriyorsun, kırıveriyor, kırıveriyoruz, kırıveriyorsunuz, kırıveriyorlar*; istikbâl-i ta‘cîlî: *kırıvereceğim, kırıvereceksin, kırıverecek, kırıvereceğiz, kırıvereceksiniz, kırıverecekler;* muzârî-i ta‘cîlî: *kırıveririm, kırıverirsin, kırıverir, kırıveririz, kırıverirsiniz, kırıverirler;* vücûbî-i ta‘cîlî: *kırıvermeliyim, kırıvermelisin, kırıvermeli, kırıvermeliyiz, kırıvermelisiniz, kırıvermeliler;* iltizâmî-i ta‘cîlî: *kırıvereyim, kırıveresin, kırıvere, kırıverelim, kırıveresiniz, kırıvereler;* emr-i ta‘cîlî: -, -, *kırıver, kırıversin, kırıveriniz, kırıversinler* (Tamkoç, 2013, s. 46-47).

Mehmet Rıfat, HLO’da hadesin sürat ve acele ile gerçekleşmesini bildiren fiillere fiil-i ta’cîlî ismini verir.

Emr-i ta’cîlî: *yazıver, yazıverin- yazı veriniz, yazı versin, yazı versinler;* nehy-i ta’cîlî: *yazıverme, yazıvermeyin- yazıvermeyiniz, yazıvermesin, yazıvermesinler;* iltizâmî ta’cîlî: *yazı vereyim, yazı veresin, yazı vere, yazı verelim, yazı veresiniz, yazı vereler;* vücûbî-i ta‘cîlî: *yazıvermeliyim, yazıvermelisin, yazıvermeli, yazıvermeliyiz, yazıvermelisiniz, yazıvermeliler;* hâl-i ta‘cîlî: *yazıveriyorum, yazıveriyorsun, yazıveriyor, yazıveriyoruz, yazıveriyorsunuz, yazıveriyorlar;* istikbâl-i ta‘cîlî: *yazıvereceğim, yazıvereceksin, yazıverecek, yazıvereceğiz, yazıvereceksiniz, yazıverecekler;* muzârî-i ta‘cîlî: *yazıveririm, yazıverirsin, yazıverir, yazıveririz, yazıverirsiniz, yazıverirler;* mâzî-i şuhûdî ta‘cîlî: *yazıverdim, yazıverdin, yazıverdi, yazıverdik, yazıverdiniz, yazıverdiler;* mâzî-i naklî-i ta‘cîlî: *yazıvermişim, yazıvermişsin, yazıvermiş, yazıvermişiz, yazıvermişiniz, yazıvermişler;* nehy-i ta‘cîlî: *yazmayıver, yazmayıverin- yazmayıveriniz, yazmayıversin, yazmayıversinler;* muzârî-i ta‘cîlî menfî: *yazmayıveririm, yazmayıverirsin, yazmayıverir, yazmayıveririz, yazmayıverirsiniz, yazmayıverirler;* menfî-i mâzî-i şuhûdî ta‘cîlî: *yazmayıverdim, yazmayıverdin, yazmayıverdi, yazmayıverdik, yazmayıverdiniz, yazmayıverdiler;* istifhâmî-i vucûbî-i ta‘cîlî: *yazıvermeli miyim, yazıvermeli misin, yazıvermeli mi, yazıvermeli miyiz, yazıvermeli misiniz, yazıvermeliler mi;* istifhâmî-i hâl-i ta‘cîlî: *yazıveriyor muyum, yazıveriyor musun, yazıveriyor mu, yazıveriyor muyuz, yazıveriyor musunuz, yazıveriyorlar mı;* istifhâmî-i istikbâl-i ta‘cîlî: *yazıverecek miyim, yazıverecek misin, yazıverecek mi, yazıverecek miyiz, yazıverecek misiniz, yazıverecekler mi;* istifhâmî-i muzârî-i ta‘cîlî: *yazıverir miyim, yazıverir misin, yazıverir mi, yazıverir miyiz, yazıverir misiniz, yazıverirler mi;* istifhâmî-i mâzî-i şuhûdî ta‘cîlî: *yazıverdim mi, yazıverdin mi, yazıverdi mi, yazıverdik mi, yazıverdiniz mi, yazıverdiler mi;* istifhâmî-i

mâzî-i naklî-i ta‘cîlî: *yazıvermiş miyim, yazıvermiş misin, yazıvermiş mi, yazıvermiş miyiz, yazıvermiş misiniz, yazıvermişler mi* tanıklarında görüldüğü gibi (Kaya, 2016, s. 141-144).

Ahmet Rasim, bir masdarın mastar eki kaldırıldıktan sonra “-i” ilave edilerek “vermek” mastarıyla birlikte çekimlenmesiyle oluşan fiillere ef’âl-i ta’ciliyye ismini verir ve şu tanıklara yer verir:

yazı verdim, yazı verir, yazı verecek, yazı veriyor gibi. Ta’ciliyye- mâzî-i şuhûdî: *yazı verdim, yazı verdin, yazı verdi, yazı verdik, yazı verdiniz, yazı verdiler;* mâzî-i naklî: *yazı vermişim, yazı vermişsin, yazı vermiş, yazı vermişiz, yazı vermişsiniz, yazı vermişler;* hâl: *yazı veriyorum, yazı veriyorsun, yazı veriyor, yazı veriyoruz, yazı veriyorsunuz, yazı veriyorlar;* muzâri: *yazı veririm, yazı verirsin, yazı verir, yazı veririz, yazı verirsiniz, yazı verirler;* istikbâl: *yazı vereceğim, yazı vereceksin, yazı verecek, yazı vereceğiz, yazı vereceksiniz, yazı verecekler;* vücûbî: *yazı vermeliyim, yazı vermelisin, yazı vermeli, yazı vermeliyiz, yazı vermelisiniz, yazı vermeliler;* iltizâmî: *yazı vereyim, yazı veresin, yazı vere, yazı verelim, yazı veresiniz, yazı vereler;* emr-i hâzır: -, -, *yazı ver,* -, *yazı verin (yazı veriniz)* -, emr-i gâ’ib: -, -, *yazı versin,* -, -, *yazı versinler* (Demirci, 2017a, s. 139-141).

Ömer Sıtkı, MKLO’da tacili mastarlarından yapılan fiilleri fi‘l-i ta‘cîlî olarak adlandırır:

mâzî-i şuhûdî: *yazıverdim, yazıvermedim;* naklî: *yazıvermişim, yazıvermemişim;* hâl: *yazıveriyorum, yazıvermiyorum;* müstakbel: yazıvereceğim, yazıvermeyeceğim; muzâri‘: *yazıveririm, yazıvermem;* vücûbî: *yazıvermeliyim, yazıvermemeliyim;* iltizâmî: *yazıvereyim, yazıvermeyeyim;* emr-i hâzır: *yazıver*; emr-i gâ’ib: *yazıversin;* nehy-i hâzır: *yazıverme;* nehy-i gâ’ib: *yazıvermesin;* hikâye-i ta‘cilî- şuhûdî: *yazıverdim idi, yazıvermedimdi*, *yazıverdi idim, yazıvermediydim;* naklî: *yazıvermiş idim, yazıvermemişdim;* müstakbel: *yazıverecek idim*, *yazıvermeyecektim*; hâl: *yazıveriyor idim, yazıvermiyordum;* muzâri‘: *yazıverir idim, yazıvermezdim;* vücûbî: *yazıvermeli idim, yazıvermemeliydim;* iltizâmî: *yazıvere idim, yazıvermeyeydim;* rivâyet-i ta‘cilî- naklî: *yazıvermiş imişim, yazıvermemiş imişim;* müstakbel: *yazıverecek imişim, yazıvermeyecekmişim;* hâl: *yazıveriyor imişim, yazıvermiyormuşum;* muzâri‘: *yazıverir imişim, yazıvermezmişim;* vücûbî: *yazıvermeli imişim, yazıvermemeliymişim*; iltizâmî: *yazıvere imişim, yazıvermeyeymişim;* ta‘cilî şarti- şuhûdî: *yazıverdi isem, yazıvermedi isem, yazıverdim ise, yazıvermedim ise;* naklî: *yazıvermiş isem, yazıvermemiş isem;* müstakbel: *yazıverecek isem, yazıvermeyeceksem*; hal: *yazıveriyor isem, yazıvermiyorsam;* muzâri‘: *yazıverir isem, yazıvermezsem;* vücûbî: *yazıvermeli isem, yazıvermemeliysem;* iltizâmî: *yazıversem, yazıvermesem* (Denduş, 2019, s. 130-131).

Şeyh Vasfi Efendi, failin bir işi acele olarak yapmasını gösteren sıygaları fi'l-i ta'cîlî şeklinde ifade eder. Fi'l-i ta'cîlî; kelime kökünün son harfi ünsüz ise "-I", ünlü ise "-yI" getirildikten sonra "vermek" mastarı eklenerek yapılır.

Mâzî-i şuhûdî: *diziverdim, diziverdin, diziverdi, diziverdik, diziverdiniz, diziverdiler, dizivermedim, dizivermedin, dizivermedi, dizivermedik, dizivermediniz, dizivermediler;* mâzî-i naklî: *dizivermişim, dizivermişsin, dizivermiş, dizivermemişim, dizivermemişsin, dizivermemiş;* hâl: *diziveriyorum, diziveriyorsun, diziveriyor, dizivermiyorum, dizivermiyorsun, dizivermiyor;* muzâri: *diziveririm, diziverirsin, diziverir, dizivermem, dizivermezsin, dizivermez;* müstakbel: *dizivereceğim, dizivereceksin, diziverecek, dizivermeyeceğim, dizivermeyeceksin, dizivermeyecek;* fi'l-i vücûbî: *dizivermeliyim, dizivermelisin, dizivermeli, dizivermemeliyim, dizivermemelisin, dizivermemeli;* fi'l-i iltizâmî: *dizivereyim, diziveresin, dizivere, dizivermeyeyim, dizivermeyesin, dizivermeye;* emr-i hâzır: *diziver, diziverin (diziveriniz), diziverme, dizivermeyin (dizivermeyiniz);* emr-i gâib: *diziversin, dizivermesin* tanıklarında görüldüğü gibi. Şeyh Vasfi Efendi, failin bir işi yapmaya devam etmesini ifade eden fiiller için de fi'l-i istimrârî terimini kulanır. Fi'l-i istimrârî, fi'l-i iltizâmînin müfred-i gâibine "durmak" mastarının eklenmesiyle meydana gelir. Mâzî-i şuhûdî: *dizedurdum, dizedurdun, dizedurdu, dizedurmadım, dizedurmadın, dizedurmadı;* mâzî-i naklî: *dizedurmuşum, dizedurmuşsun, dizedurmuş, dizedurmamışım, dizedurmamışsın, dizedurmamış;* hâl: *dizeduruyorum, dizeduruyorsun, dizeduruyor, dizedurmuyorum, dizedurmuyorsun, dizedurmuyor;* muzâri: *dizedururum, dizedursun, dizedurur, dizedurmam, dizedurmazsın, dizedurmaz;* müstakbel: *dizeduracağım, dizeduracaksın, dizeduracak, dizedurmayacağım, dizedurmayacaksın, dizedurmayacak;* fi'l-i vücûbî: *dizedurmalıyım, dizedurmalısın, dizedurmalı, dizedurmamalıyım, dizedurmamalısın, dizedurmamalı;* fi'l-i iltizâmî: *dizedurayım, dizedurasın, dizedura, dizedurmayayım, dizedurmayasın, dizedurmaya;* emr-i hâzır: *dizedur, dizedurun (dizedurunuz), dizedurma, dizedurmayın (dizedurmayınız);* emr-i gâib: *dizedursun, dizedursunlar, dizedurmasın, dizedurmasınlar* gibi (Toparlı, 2003, s. 72-75). Erkuş, MYSO'da bahsedilen fi'l-i ta'cili terimini "Fâ'ilin bir işi 'aceleten yapmasını gösterir." şeklinde izah eder (2014, s. 95).

Hüseyin Cahit, fiillerin köklerinin sonuna "vermek" fiilinin getirilmesiyle oluşan fiiller için fi'l-i ta'cîlî terimini kullanır. Kelime kökünün sonunda ünsüz varsa "-l", ünlülerden biri varsa "-yI" ilave edilmelidir:

durmak- duruvermek, başlamak- başlayıvermek (hemen başlamak) gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 148-149). Erkuş, TSN'de fi'l-i ta'cîlîyi şu şekilde açıklar:

> "Vermek" fi'li diğer fi'llerin madde'i asliyyeleri nihâyetine getirilir. Madde'i asliyyenin nihâyetinde savâmitden biri varsa evvelce "I", savâmitden biri varsa "yı" 'ilâve itmek lâzımdır: Turmak- Turuvermek, başlamak-başlayıvermek.
>
> Bu suretle terekküb iden fi'llere "fi'l-i ta'cili" dinir (2014, 95).

Mithat Sadullah fi'l-i ta'cîlî terimiyle ilgili şu tanıklara yer verir:

mâzî-i şuhûdî: *çiziverdim, çizivermedim;* mâzî-i naklî: *çizivermişim, çizivermemişim;* hâl: *çiziveriyorum, çizivermiyorum;* muzâri: *çiziveririm, çizivermem;* istikbâl: *çizivereceğim, çizivermeyeceğim;* fi'l-i vücûbî: *çizivermeliyim, çizivermemeliyim;* fi'l-i iltizâmî: *çizivereyim, çizivermeyeyim;* emr-i hâzır: *çiziver, çiziverin, çiziveriniz;* nehy-i hâzır: *çiziverme, çizivermeyin, çizivermeyiniz;* emr-i gaaip: *çiziversin, çiziversinler;* nehy-i gaaip: *çizivermesin, çizivermesinler* (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 177).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de vermek mastarının eklenmesiyle meydana gelen fiiller için fiil-i ta'cîlî ve fiil-i müfâcae terimini kullanır:

yazıvermek (çabuk surette yazmak), gülüvermek (çabuk surette gülmek) (Sağol vd., 2004, s. 218-219). Sağol, LOSN'de fiil-i ta'cîlî teriminin kullanıldığını belirtip yazıvermek tanığını gösterir (1987, s. 31).

5.4.7.2.3. Süreklilik Fiili

Sabit, SO'da bir fiilin devamı üzere gerçekleşmesini beyan eden sigalar için ef'âl-i istimrâriyye terimini kullanır ve şu tanıkları gösterir:

okuyagör, yazatur, şaşakalsunlar, olagelmişdir gibi (Salman, 2008, s. 48). Koç, SO'da ef'al-i istimrârî teriminin yer aldığını belirtir (1994, s. 84). Erkuş, SO'da bahsedilen ef'âl-i istimrâriyye için "Bir fi'lin devâm üzre vuku'unu işâr iden sıgalardır" ifadesine yer verir (2014, s. 89).

Halit Ziya, yaklaşma fiilinde olduğu gibi kelime kökünün sonuna kelime kökünün son harfi ünsüz ise "-A", ünlüyse "-yA" getirildikten sonra gelmek, durmak, görmek, kalmak fiillerinin mâzîlerinin, müstakbellerinin, emriyyelerinin yardımıyla çekimlenen fiilleri fi'il-i istimrar olarak adlandırır:

çalışageldim, çalışagelmişim, çalışagelirim, çalışagel; okuyageldim, okuyagelmişim, okuyagelirim, okuyagel; yazadurdum, yazadurmuşum, yazadururum, yazadur; edegördüm,

edegörmüşüm, edegörürüm, edegör tanıklarında görüldüğü gibi (Türkay, 2018, s. 49). Erkuş, KLT'de geçen fi'il-i istimrâriyi "fi'l-i mukârebede oldıgı gibi, madde'i asliyyenin nihâyetine sâkin ise, (A), hareke ise, (yA) 'ilâve olundukdan sonra (gelmek), (durmak), (görmek), (kalmak) fi'llerinin mâzilerinin, müstakbellerinin, emriyyelerinin i'ânesi ile tasrif olunân fi'ldir" şeklinde izah eder (2014, s. 89).

Mihri, fiilin geçmişte sürmesi üzerine gerçekleşmesini bildiren sigalar için fi'l-i istimrâr terimini kullanır. Fi'l-i istimrâr, fi'li iltizâmînin müfred-i gâ'ibini "gelmek" lafzıyla meydana gelir:

okuyagelmek (daima okumak), yazagelmişim (daima yazmışım). Gelmek kelimesi görmek kelimesiyle birleşerek de devamı ifade eder. Söz gelimi *Kerem eyleye gör*, daima kerem eyle demektir. Fiilin ansızın gerçekleştiğini gösteren sigaları da fi'l-i müfâca'a olarak adlandırır. "Çıkmak" mastarının sîga-i iltizâmîyyesi gelmek lafzının mâzîsiyle terkîb edilerek meydana gelir: *çıkageldi (ansızın geldi), çıkagelmişler (ansızın gelmişler)* gibi (Atılgan, 2018, s. 210-211). Abdalla, MSO'da geçen fi'l-i ta'cîl terimi için "Fi'lin istimrâr üzere vükû'una delâlet eden bir sıygadır ki fi'l-i iltizaminin müfred-i gâ'ibini (gelemek) lafzıyla veyahut bunun tasrıfatıyla bit-terkîb hâsıl olur. Mesela, okuya gelmek dâ'imâ okumak demektir"; fi'l-i müfâce'e terimi için de "Fi'lin ansızın vükû'unu gösteren sıygadır ki (çıkmak) masdarının sıyga-ı iltizâmiyyesi gelmek lafzının mâzîsiyle terkîb ederek hâsıl olur. Mesela, çıkageldi ansızın geldi demektir." ifadelerini kullanır (2016, s. 87).

Mehmet Rıfat, MOS'ta bir işin devamını bildirmek üzere olan sıygaları sıyga-i istimrârî olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

gelegeldim, gelegeldin, gelegeldi, gelegeldik, gelegeldiniz, gelegeldiler, gelegelmişim, gelegelmişsin, gelegelmiş, gelegelmişiz, gelegelmişsiniz, gelegelmişler (Tamkoç, 2013, s. 55-56).

Mehmet Rıfat, HLO'da bir işin devamını bildirmek üzere kullanılan fiillere fiil-i istimrârî ismini verir:

yapa gitsin, yapa gitsinler, yaza dursun, yaza dursunlar, kıra geldim, kıra geldin, kıra geldi, kıra geldik, kıra geldiniz, kıra geldiler, dinleyegeldim, dinleyegeldin, dinleyegeldi, dinleyegeldik, dinleyegeldiniz, dinleyegeldiler, olagelmişim, olagelmişsin, olagelmiş, olagelmişiz, olagelmişsiniz, olagelmişler, yazagelmişim, yazagelmişsin, yazagelmiş, yazagelmişiz, yazagelmişsiniz, yazagelmişler, okuyagiderim, okuyagidersin, okuyagider, okuyagideriz, okuyagidersiniz, okuyagiderler (Kaya, 2016, s. 148-149).

Mehmet Rıfat, HLO'da ansızın anlamı bildiren "çıkmak" mastarının iltizâmî müfred-i gâibiyle gelmek kelimesinin birleşmesiyle oluşan fiilleri sîga-i müfâce'e terimiyle ifade eder:

çıkageldi tanığında görüldüğü gibi. Kendisinde süreklilik manası olarak bazı iltizâmî müfred-i gâibiyle "gelmek" kelimesiyle birleşen fiillere istikrâr sîgası ismini verir:

donakaldım, donakaldın, donakaldı, donakaldık, donakaldınız, donakaldılar, bakakaldım, bakakaldın, bakakaldı, bakakaldık, bakakaldınız, bakakaldılar, uyuyakalmışım, uyuyakalmışsın, uyuyakalmış, uyuyakalmışız, uyuyakalmışsınız, uyuyakalmışlar, bakakal, bakakalın, bakakalınız, bakakalsın, bakakalsınlar gibi (Kaya, 2016, s. 164-165).

Hüseyin Cahit, "durmak, kalmak" fiillerinin sıyga-i iltizâmîlerin müfred-i gaaiplerinin sonuna getirilen fiilleri fi'l-i istimrârî ve fi'l-i istikrârî olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

okuyadurmak (okumaya devam etmek), bakakalmak (bakmaya devam etmek) (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 149). Gelmek fiili, geçmişten söylenen zamana kadar istimrar anlamı belirtir: *olagelmiş (geçmişten şimdiye kadar hep böyle olmuş)*. Gitmek fiili, söylenen zamandan sınırlı olmayan geleceğe doğru sürekliliği ifade eder: *olagider (bundan sonra hep böyle olacak)* gibi. Olmak fiili, muzâri sıygasının müfredi gaaibinin sonuna gelerek sınırsız geleceğe doğru süreklilik anlamı verir: "*Yapar oldu, çalışır oldu"* (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 149-150). Erkuş, TSN'de bahsedilen fi'l-i istikrârîyi "Turmak, kalmak fi'lleri sıyga'i iltizâmilerin müfred-i ga'ipleri nihâyetine getirilir: Okumak-okuyaturmak; bakmak- bakakalmak. Bu suretle terekküb iden fi'llere "fi'l-i istimrârî" yâhud "fi'l-i istikrârî" dinir" şeklinde izah eder (2014, s. 89).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de muzârinin müfred-i gaibine durmak mastarının ilave edilmesiyle meydana gelen fiiller için fiil-i istimrârî terimini kullanır:

yazadursun (yazmakta devam etsin) gibi. Türkçede görmek, dönmek, kalmak ve emsal fiiller başka manalarda ve fiil-i iâne görevinde kullanılır: *iş görmek (yapmak), mihnet çekmek (sıkıntı çekmek), hasta düşmek (hasta olmak), muztar kalmak (zorda olmak)* gibi (Sağol vd., 2004, s. 219). Sağol, LOSN'de fiil-i istimrârî teriminin kullanıldığını belirtip "yaza durmak" tanığınına yer verir (1987, s. 31).

5.4.7.2.4. Yaklaşma Fiili

Sabit, SO'da bir fiilin gerçekleşmesinin çok yakın olduğunu bildiren sigalara ef'âl-i mukârebe ismini verir:

düşeyazdı, kırılayazmış tanıklarında olduğu gibi (Salman, 2008, s. 48). Koç, SO'da ef'al-i mukârebe teriminin yer aldığını belirtir (1994, s. 84). Erkuş, SO'da geçen ef'âl-i mukârebeyi "Bir fi'lin vuku'u kuvve-i karibeye geldiğini beyân ve iş'âr iden sigalardır" şeklinde izah eder (2014, s. 92).

Halit Ziya; kelime kökünün sonuna kelime kökünün son harfi ünsüz ise "-A", ünlüyse "-yA" getirildikten sonra yazmak fiilinin bildirme kipinin mâzîleri ile çekimlenen fiilleri fi'il-i mukârebe olarak adlandırır ve şu tanıkları gösterir:

seveyazdım, seveyazmış, yollayayazdım (Türkay, 2018, s. 49). Erkuş, KLT'de geçen fi'il-i mukârebeyi "madde'i asliyyenin nihâyetine, eğer madde'i asliyyenin son harfi sâkin ise (A), hareke (yA), 'ilave olundukdan sonra, yazmak fi'linin ihbâriyyesinin mâzileri ile tasrif olunan fi'ldir" şeklinde izah eder (2014, s. 92).

Mihri, geçmiş zamanda fiilin gerçekleşmesinin yakın olduğunu ima eden sigalar için fi'l-i mukârebe terimini kullanır. Fi'l-i iltizâminin müfred-i gâ'ibi "yazmak" masdarının mâzîleriyle meydana gelir:

düşeyazdı (az kaldı ki düşsün), *düşeyazmış* (az kalmış ki düşsün) tanıklarında görüldüğü gibi (Atılgan, 2018, s. 210). Abdalla, MSO'da geçen fi'l-i mukârebe terimini şöyle izah eder:

"Zamân mâzîde fi'lin fi'lin vükû'u kuvve-i karîbiyyeye geldiğini imâ eder bir sıygadır ki fi'l-i iltizamının müfred-i gâ'ibini (yazmak) masdarının mâzîleriyle bit-terkîb hâsıl olur. Mesela, düşe yazdı, az kaldı düşsün demektir" (2016, s. 87).

Mehmet Rıfat, MOS'ta aşırı yaklaşma bildirerek "az kaldı şöyle oluyordu" anlamı veren sıygaları sıyga-i mukarebe şeklinde ifade eder ve şu tanıklara yer verir:

gele yazdım, gele yazdın, gele yazdı, gele yazdık, gele yazdınız, gele yazdılar, gele yazmışım, gele yazmışsın, gele yazmış, gele yazmışız, gele yazmışsınız, gele yazmışlar (Tamkoç, 2013, s. 55). Erkuş, MOS'ta geçen sıyga-i mukarebeyi "Şiddet takarrüb beyân iderek (az kaldı şöyle oluyordu) ma'nası veren iki sıyga vardır ki onlara dirler." şeklinde izah eder (2014, s. 92).

Mehmet Rıfat, HLO'da mana-yı fiilin yakın olduğunu bildirmek üzere "yazmak" mastarıyla meydana gelip "az kaldı şöyle oluyordu", "az kaldı düşüyordum", "az kaldı kırıyordum" gibi manalar veren fiiller için fiil-i mukârebe terimini kullanır:

düşe yazdım, düşe yazdın, düşe yazdı, düşe yazdık, düşe yazdınız, düşe yazdılar, kıra yazdım, kıra yazdın, kıra yazdı, kıra yazdık, kıra yazdınız, kıra yazdılar, düşe yazmışım, düşe yazmışsın, düşe yazmış, düşe yazmışız, düşe yazmışsınız, düşe yazmışlar, kıra yazmışım, kıra yazmışsın, kıra yazmış, kıra yazmışız, kıra yazmışsınız, kıra yazmışlar tanıklarında görüldüğü gibi (Kaya, 2016, s. 147-148).

Ahmet Rasim, fi'l-i iltizâmînin müfred-i gaibinin "yazmak" mastarıyla birlikte çekimlenmesiyle oluşan fiilleri ef'âl-i mukârebe olarak adlandırır:

düşeyazdım gibi (Demirci, 2017a, s. 140).

Hüseyin Cahit, sıyga-i iltizâmîlerin müfred-i gaaiplerinin sonuna yazmak fiili getirilerek yapılan fiilleri fi'l-i takribî olarak isimlendirir:

düşmek- düşeyazmak, düşeyazdım (az kaldı düşüyordum). Bunların dışında, tutmak fiilinin istikbal şekillerinin sonuna eklendiği belirtilir: *"Onun güleceği tuttu.", "Senin güleceğin tuttu.", "Benim güleceğim tuttu"* vs (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 150-151). Erkuş, TSN'de bahsedilen fi'l-i takribîyi "Yazmak" fi'li sıyga'i iltizâmilerin müfred-i ga'ibleri nihâyetine getirilir: Düşmek- düşeyazmak, gibi. Bu suretle terekküb iden fi'llere "Fi'l-i takribi" dinir" şeklinde açıklar (2014, s. 92).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de yazmak mastarının ilave edilmesiyle meydana gelen fiilleri fiil-i takarrübî ve fiil-i mukaarebe şeklinde ifade eder:

düşeyazmak (düşmeye ramak kalmak) tanığında görüldüğü gibi (Sağol vd., 2004, s. 219).

5.4.7.3. Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiil

Mehmet Rıfat, MOS'ta ta'lîmî terimini kullanıp şu tanıklara yer verir:

mâzî-i şuhûdî-i ta'lîmî- *aç kaldım, aç kaldın, aç kaldı, aç kaldık, aç kaldınız, aç kaldılar;* mâzî-i naklî-i ta'lîmî- *aç kalmışım, aç kalmışsın, aç kalmış, aç kalmışız, aç kalmışsınız, aç kalmışlar;* hâl-i ta'lîmî- *aç kalıyorum, aç kalıyorsun, aç kalıyor, aç kalıyoruz, aç kalıyorsunuz, aç kalıyorlar;* istikbâl-i ta'lîmî: *aç kalacağım, aç kalacaksın, aç kalacak, aç kalacağız, aç kalacaksınız, aç kalacaklar;* muzâri-i ta'lîmî- *aç kalırım, aç kalırsın, aç kalır,*

aç kalırız, aç kalırsınız, aç kalırlar; vücûbî-i ta‘lîmî- *aç kalmalıyım, aç kalmalısın, aç kalmalı, aç kalmalıyız, aç kalmalısınız, aç kalmalılar;* iltizâmî-i ta‘lîmî- *aç kalayım, aç kalasın, aç kala, aç kalalım, aç kalasınız, aç kalalar;* emr-i ta‘lîmî: -, -*, aç kal, aç kalınız, aç kalsın, aç kalsınlar* (Tamkoç, 2013, s. 47-48).

5.4.8. Fiil Çatısı

5.4.8.1. Fiil Nesne Bağlantısı Açısından Fiiller

5.4.8.1.1. Geçişli Fiil

Selim Sabit, SO’da kendisinden sonra kimi ve neyi kelimelerinden biriyle sual-i sahih olup daima mef‘ûl-ü bih (yükleme hâli) olan fiilleri müte‘addî (fi‘l-i müte‘addî) olarak adlandırır:

Akrabayı sevmek, sözlerini tutmak tanıklarında sevmek ve tutmak fiilleri neyi ve kimi sorularına cevap olduğundan müte‘addîdir. Hem mef‘ûl-ü bih hem de mef‘ûl-ün ileyh (yönelme hâli) alabilirler. Söz gelimi *vermek* fiilinde olduğu gibi. Yalnız mef‘ûl-ü bih alırsa müte‘addî-i nâkıs, hem mef‘ûl-ü bih hem mef‘ûl-ün ileyh alırsa müte‘addî kâmil denilir. Müte‘addî fiiller, semâi‘î ve kıyâsî olarak ikiye ayrılır. Semâ‘î, fi‘l asl (mastar) olup işitilmekle öğrenilen fiillerdir. Bazısı müte‘addî-i nâkıs, bazısı da müte‘addî kâmil olur. Kıyâsî, aslında lâzım (geçişsiz fiil) olup sonradan bir kuralla müte‘addî yapılan fiillerdir (Salman, 2008, s. 19-21). Koç, SO’da geçişli fiil manasına geldiğini söylediği fi‘l-i müteaddî teriminin yer aldığını belirtir (1994, s. 86). Erkuş, SO’da bahsedilen fi‘l-i müte‘addîyi “Fâ‘lin yapdıgı iş diğer bir şahsı veyâ şey’i müte’essir itmişse yâhud idebilirse o fi‘le “müte‘addi”, müte’essir itmemişse yâhud idemezse “gayr-i müte‘addi” dinir” şeklinde izah eder (2014, s. 93).

Halit Ziya; fiilin bildirdiği işin, bir mef’ûlün sarîhe (nesneye) geçtiği ve ait olduğu fiiller için fi’l-i müteaddî terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

“Babalar çocuklarını severler.”, “Çocuklar dersi oyuna tercih ederler” (Türkay, 2018, s. 43). Erkuş, KLT’de geçen fi’l-i müteaddî terimini “Fi‘lin beyân eylediği iş bir mef‘ulün sarihe sirâyet ve ta‘alluk idiyor ise o fi‘l müteaddidir” şeklinde izah eder (2014, s. 93).

Şemsettin Sami, yapılan işin diğer bir şey veya şahsa dokunduğunu bildiren fiilleri müte’addi olarak adlandırır:

gördüm, kırdım gibi (Hamit, 2009, s. 72). Erkuş, NUST'ta bahsedilen müte'addi kelimesini "İşlenen işin diğer bir şey veyâ şahsa tokundığını beyân ider" şeklinde izah eder (2014, s. 93).

Mehmet Rıfat, HLO'da hem fâilin hem de mef'ûlün (tümlecin) yer tutup fâilden başka mef'ûlün bih veya mef'ûlün ileyhin bazen de bunlarla beraber diğer mef'ûllerinin bulunduğu fiilleri fiil-i müte'addî terimiyle ifade eder:

"Zîver Hurşîd'i döğdü.", "Zîver Hurşîd'e darıldı.", "Zîver Hurşîd'i mektebde buldu.", "Zîver evinden doğru mektebe gitdi." tanıklarında "döğdü" fiilinin mef'ûlün bihi Hurşîd'i; darıldı fiilinin mef'ûlün ileyhi Hurşîd'e; "buldu" fiilinin mef'ûlün bihi Hurşîd'i, mef'ûlün fihi mektebde; "gitdi" fiilinin mef'ûlün ileyhi mektebe, mef'ûlün minhi evinden kelimesidir. Mehmet Rıfat, sadece nesne alıp tümleç almayan geçişli fiiller için müte'addî nâkıs kelimesini kullanır: *"Hoca Efendi dershâneleri gezdi."* gibi. Hem nesne hem de tümleç alan geçişli fiilleri de müte'addî kâmil terimiyle açıklar: *"Hoca Efendi bu kitabı bana verdi."* ifadesinde görüldüğü gibi (Kaya, 2016, s. 213).

Ömer Sıtkı, KLO'da anlamı mef'ûlün bihe bağlı olan fiillere ef'âl-i müte'addiye ismini verir:

"Geçenki kar furtunası servileri, duvarları ve baʿzı evleri yıkdı.", "Mehmed Efendi kitâbını çantasına koydu.", "Ahmed Efendi birâderini gördü.", "Ahmed Efendi defterini yazdı" (Aytar, 2019, s. 41).

Ahmet Rasim, failin fiilinin başkasına tecavüz eylemesine müte'addi ismini verir:

kesmek, urmak gibi. *"Kapıya vurdum." "Kâğıdı kestim."* denildiğinde bu fiillerin kesilen ve vurulan şeyler üzerinde etkisi vardır (Demirci, 2017a, s. 123).

Şeyh Vasfi, masdarın anlamının failin bir işi olup mef'ûl bih iktifâ ederse o masdar ve ondan müştak olunan fiilleri mu'tedî olarak adlandırır:

"Uşak bardağı kırdı." ifadesinde olduğu gibi (Taştan, 2009, s. 85). Erkuş, NO'da bahsedilen müte'âddîyi "Masdarın ma'nası fâ'ilin bir işi olub mef'ul be iktitâ iderse o masdar ve andan müştak olan fi'llere müte'âddî dinür." şeklinde ifade eder (2014, s. 93).

Şeyh Vasfi Efendi, failin işlediği bir iş olup doğrudan doğruya bir şeye tesir edebilen fiilleri fi'l-i müteaddî olarak adlandırır. Fi'l-i müteaddîye faili ve mef'ûlün bih sarihi (nesnesi) olan fiil denilebileceğini söyler. Şu tanıkları gösterir:

yazmak, yakmak, vermek, okumak- "Ben şeker yiyeceğim,", "Uşak feneri yakacak.", "Siz selam verdiniz.", "Cemal Efendi çok hikâye okur." (Toparlı, 2003, s. 52). Erkuş, MYSO'da geçen fi'l-i müte'addiyi "Fâ'lin işlediği bir iş olub togrudan togruya bir şey'e te'sir idebilen fi'ldir" şeklinde açıklar (2014, s. 93).

Hüseyin Cahit, failin yaptığı iş diğer bir şahsı veya şeyi etkilemişse, etkileyebilirse o fiilin müteaddî olduğunu dile getirir. Bir fiilin müteaddî olup olmadığını anlamak için fiilden önce "ne, neyi" veya "kimi" sorularına cevap aranır.

Söz gelimi *"Ahmet portakalı yedi.", Ahmet su içti."* gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 136-137).

Mithat Sadullah "ne, neyi" sorularına cevap olan ve mef'ûlün bih sarih alabilen fiilleri müteaddî olarak adlandırır:

"Hüseyin camı kırdı." gibi. Semâî müteaddî, kendisinde müteaddî anlamı bulunan fiillerdir: *kırmak, yıkamak, ezmek* gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 152-153).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de Türkçede mef'ûlün sarih (nesne) alabilen fiillere müteaddî ismini verir ve şu tanıklara yer verir:

"Gazete okuyorum.", "Mektubu okudum." (Sağol vd., 2004, s. 174). Sağol, LOSN'de müteaddî kelimesinin kullanıldığını belirtir (1987, s. 27).

5.4.8.1.2. Geçişsiz Fiil

Selim Sabit, SO'da kendisinden sonra kimi ve neyi kelimelerinden biriyle sual-i sahih olmayan fiilleri lâzım (fi'l-i lâzım) olarak adlandırır ve şu tanıkları gösterir:

gülmek, bağlamak. Fi'li lâzımlar asla mef'ûl-ü bih (yükleme hâli) almazlar, bazen mef'ûl-ü ileyh (yönelme hâli) alırlar: *mektebe gitmek, derse çalışmak* gibi. Bir fiilde kimde, nerede sorularından birine cevap olan mef'ûl-ün fihin (bulunma hâli), kimden, nereden sorularından birine cevap olanlarına mef'ûl-i 'anh (çıkma hâli) denilir ve bunlar her fiili alabilirler. Fi'l-i lâzım, semâi'î ve kıyâsî olarak ikiye ayrılır. Semâ'î, işitilmekle öğrenilen fiillerdir; yükleme hâli eki almayıp yönelme hâli eki alırlar. Kıyâsî, aslında geçişsiz fiil olup sonradan bir kuralla müte'addî yapılan fiillerdir (Salman, 2008, s. 19-20, 22). Koç, SO'da geçişsiz fiil manasına geldiğini söylediği fi'l-i nâkıs teriminin yer aldığını belirtir (1994, s. 86). Erkuş, SO'da bahsedilen lâzım kelimesini "Kendüsinden sonra (kimi ve

neyi) kelimelerinin biriyle su‘al-i sahih olamayan fi‘llerdir” şeklinde izah eder (2014, s. 90).

Halit Ziya, fiilin bildirdiği iş, bir mef’ûlün sarîhe (nesneye) geçmeyen ve ait olmayan fiiller için fi’l-i lâzım terimini kullanır:

“Kuş öter.”, “İnsan güler.” ifadesinde görüldüğü gibi. Bazen geçişli fiillerin nesneleri kaldırılabilir, bu durum fiilin geçişliliğine engel değildir: *toplamak, yığmak, saymak* gibi. Bu tanıklarda toplamak, yığmak, saymak fiillerinin nesnesi olan “para” kelimesi kaldırılmıştır (Türkay, 2018, s. 43). Erkuş, KLT’de geçen lâzım terimini “Fi‘lin beyân eylediği iş bir mef‘ulün sarihe sirâyet ve ta‘alluk itmiyor ise o fi‘l lâzımdır.” şeklinde açıklar (2014, s. 90).

Şemsettin Sami, yapılan işin veya gerçekleşen hâlin diğerine dokunmadığını bildiren fiilleri “lâzım” olarak isimlendirir:

kalktım, oturdum, uyudum gibi tanıklarında görüldüğü gibi (Hamit, 2009, s. 72). Erkuş, NUST’ta bahsedilen lâzım terimini “İşlenen işin veyâ vâki‘ olân hâlin diğerine dokunmadıgını beyân ider” şeklinde açıklar (2014, s. 90).

Mehmet Rıfat, HLO’da fiil-i lâzımın faili içinde yer aldığından fâil olmayıp nâib-i fâil (sözde özne) olan fiiller için fiil-i lâzım terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

“Filân yatdı.”, “Filân yatağa yatdı.”, “Filân sedirde yatdı.”, “Filân uykudan uyandı.” Fiil-i lâzım, diğer üç mef’ûlü de almıştır. Filân kelimesi nâib-i fâil, yatağa kelimesi mef’ûlün ileyh, sedirde kelimesi mef’ûlün fih, uykudan kelimesi mef’ûlün minhtir (Kaya, 2016, s. 213).

Ömer Sıtkı, KLO’da anlamları mef’ûlün bihe bağlı olmayan fiilleri ef‘âl-i lâzıma şeklinde ifade eder:

“Ahmed Efendi eve geldi, yatdı, uyudu.” ifadesinde görüldüğü gibi (Aytar, 2019, s. 41).

Ahmet Rasim, bir fiilin failinin başkasına tecavüz eylememesini “lâzım” şeklinde ifade eder:

uyumak, kaçmak gibi. *“Bu gece uyudum, nasılsa kaçtım.”* denildiğinde bu fiillerin başkaları üzerinde etkisi olmadığı anlamı anlaşılır (Demirci, 2017a, s. 123).

Şeyh Vasfi, masdarın anlamının failin bir hâli olup mef‘ûl bih iktifâ etmezse o masdar ve ondan ahz olunan fiilleri lâzım olarak adlandırır ve şu tanıkları gösterir:

"Çocuk uyudu.", "Çocuklar ağaca çıkmışlar" (Taştan, 2009, s. 85). Erkuş, NO'da yer alan lâzım kelimesini "Masdarın ma'nâsı fâ'ilin bir hâli olub mef'ul bih iktifâ itmezse o masdar ve andan ahz olunân fi'llere lâzım dinür." şeklinde izah eder (2014, s. 90).

Şeyh Vasfi Efendi, failin işi değil bir hâli olup başka şeye tesir etmeyen fiilleri fi'l-i lâzım terimiyle ifade eder. Başka bir şeye tesir etmediği için fi'l-i lâzımların mef'ûlün bih sarîhi (nesnesi, belirtme hâli) olamaz:

uyumak, gülmek- "Kim uyudu, kim uyuyacak", "Sen çok gülüyorsun." Fi'l-i lâzımlar, mef'ûlün bih sarîh alamadıklarından mechûl olamazlar: *"Kapı açıldı."* gibi. Yalnız mef'ûlün bih sarîh alan bazı fi'l-i lâzımların mechûlü olur: *"Bursa'ya varıldı."* gibi (Toparlı, 2003, s. 52-53). Erkuş, MYSO'da bahsedilen fi'l-i lâzım terimini "Fâ'ilin işi değil, bir hâli olub başka şey'e te'sir itmeyen fi'ldir." (2014, s. 90).

Hüseyin Cahit, failin yaptığı iş diğer bir şahsı veya şeyi etkilememişse, etkilemezse o fiilin gayr-ı müteaddî olduğunu dile getirir:

"Ahmet iki saat uyudu.", "Yatağa yatırıldı.", "Bursa'ya gidildi." ifadesinde görüldüğü gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 136-137, 146). Erkuş, TSN'de bahsedilen gayr-ı müteaddî terimini "Fâ'lin yapdığı iş diğer bir şahsı veya şey'i müte'essir itmişse yâhud idebilirse o fi'le "müte'addi", müte'essir itmemişse yâhud idemezse "gayr-i müte'addi" dinir." şeklinde izah eder (2014, s. 85).

Mithat Sadullah "ne, neyi" sorularına cevap olamayan ve mef'ûlün bih sarih alamayan fiilleri gayr-i müteaddî veya lâzım şeklinde ifade eder. Gayr-i müteaddî fiiller mef'ûlün ileyh, mef'ûlün anh alabilirler.

Söz gelimi "*Nihat gezmeye gitti." "Çocuklar bahçeye çıktılar.", "Sâdi mektepten geldi."* vb (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 152-153).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de Türkçede mef'ûlün sarihe (nesneye) muhtaç olmayanlara lâzım ismini verir:

Nitekim *uyumak* fiili lâzımdır. Birini veya bir şeyi uyuyorum denilmez (Sağol vd., 2004, s. 174). Sağol, LOSN'de lâzım teriminin kullanıldığını belirtir (1987, s. 27).

5.4.8.2. Fiil Özne Bağlantısı Açısından Fiiller

5.4.8.2.1. Etken Fiil

Selim Sabit, SO'da faile nisbet olunan fiillere fi'l-i ma'lûm ismini verir:

yazmak (yazana nisbet), okumak (okuyana nisbet) gibi (Salman, 2008, s. 23). Koç, SO'da etken fiil manasına gelen fi'l-i ma'lûm teriminin yer aldığını belirtir (1994, s. 85). Erkuş, SO'da bahsedilen fi'l-i ma'lûmu "Fâ'ile nisbet olunân fi'llerdir" şeklinde izah eder (2014, s. 90).

Halit Ziya, fâili cümlede mezkûr (zikredilen) olan fiili fi'l-i ma'lûm olarak adlandırır (Türkay, 2018, s. 45). Erkuş, KLT'de geçen fi'l-i ma'lûmu "Fâ'ili cümlede mezkur olân fi'le fi'l-i ma'lum dinir" şeklinde izah eder (2014, s. 90).

Mehmet Rıfat, HLO'da mâlum terimini kullanır ve mâlumların müteâddî ve lâzımlar gibi olduğunu söyler:

müteaddî- "*Filân filânı döğdü*."; lâzım- "*Filân yatdı*." tanıklarında görüldüğü gibi (Kaya, 2016, s. 214).

Şeyh Vasfi Efendi, faili olan fiillere fi'l-i ma'lûm ismini verir:

"Bu adam beni tanıyor.", "Hava akşama bozacak.", "Amcam bana çok nasihatler verdi.", "Biz gençliğimizin kıymetini bilmeliyiz", "Bize dün misafir gelmiş." vb (Toparlı, 2003, s. 50-51). Erkuş, MYSO'da bahsedilen fi'l-i ma'lûmu "Fâ'ili olan fi'ldir" şeklinde izah eder (2014, s. 90).

Hüseyin Cahit, fail tarafından yapılmış ve şahsa etki etmiş bir işi ifade eden fiilleri fi'l-i ma'lûm terimiyle ifade eder ve şu tanığı gösterir:

"Ahmet mükâfat aldı." (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 137). Erkuş, TSN'de bahsedilen fi'l-i ma'lûm terimini "fâ'il tarafından yapılmış ve bir şahsa te'sir itmiş bir işi ifâde ider" şeklinde açıklar (2014, s. 91).

Mithat Sadullah faili belli olan fiiller için ma'lûm fiil terimini kullanır:

"Hüseyin dersini bildi." gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 155).

Ahmet Cevat Emre, bir fiilin faili ibarede belirtilmiş ve edevattan mücerret bir kelime olursa o fiilin ma'lûm olarak adlandırıldığını söyler:

"Çocukları Boğaziçine gönderdim." ifadesinde olduğu gibi (Sağol vd., 2004, s. 176).

5.4.8.2.2. Edilgen Fiil

Süleyman Hüsnü Paşa, malûm (bilinen) bir fiili meçhul (bilinmeyen) yapmak için kelime kökünden sonra bir "-l" getirildiğini ifade eder:

sevilmek, sevildi, sevilmiş, sevilir, seviliyor, sevilecek, sevilmeli, sevile, sevilsin, sevil gibi. Meçhullerin olumsuzlarında kelime köküne gelen "-l"den sonra bir de "-mA" getirilir: *sevilmemek, sevilmedi, sevilmez, sevilmiyor, sevilmemeli, sevilmeye, sevilme, sevilmesin.* Fiil kökü ünlü olan mastarların meçhul sıygalarında "-l" yerine "-n" getirilir: *aramak/aranmak, kaşımak/kaşınmak, dokumak/dokunmak, ellemek/ellenmek, sürümek/sürünmek* gibi (Toparlı & Yücel, 2018, s. 30).

Selim Sabit, SO'da yükleme hâline nispet olunan fiillere fi'l-i mechûl ismini verir:

yazılmak, okunmak tanıklarında görüldüğü gibi. Fi'l-i mechûl, yalnız geçişli fiillerden yapılır. Kelime kökünün sonu ünlüyse "-mek", "-mak" eklerinden önce bir ن (nun) getirilir: *okunmak, bilinmek* gibi. Kelime kökünün sonu ünsüz olduğunda ise mechûl fiile ل (lam) ilave edilir: *sevmek- sevilmek* gibi. Fiillerin zamanında yalnız müfred-i gaipleri mechûl yapılır: *gidilmek- gidildi, yatılmak- yatıldı* gibi (Salman, 2008, s. 23). Koç, SO'da edilgen fiil manasına gelen fi'l-i mechûl teriminin yer aldığını belirtir (1994, s. 85). Erkuş, SO'da bahsedilen fi'l-i mechûlu "Mef'ul-ü bihe nisbet olunan fi'llerdir" şeklinde izah eder (2014, s. 91).

Halit Ziya, bir fiilin faili cümlede mezkûr olmazsa yani cümlede geçmezse ve mef'ûl de fail makamına geçmişse o fiilin mechûl[191] (tıpkıbasımda 47.sayfa) olarak adlandırıldığını söyler:

"Elim kesildi.", "Kitap satıldı." gibi. Bu ifadelerde kesildi ve satıldı fiillerinin faili cümlede yer almadığından ve mef'ûlleri olan el ve kitap kelimelerinin fâil vazifesine geçmesi sebebiyle kesildi ve satıldı fiilleri fi'l-i mechuldur. Mechuller, geçişli fiillerden meydana geldiği gibi mef'ûlün ileyh (yönelme hâli) alan geçişsiz fiillerden de oluşabilir: *"Mektebe gidildi."* gibi. Malûm fiillerden mechul fiil yapılmak istendiğinde kelime kökü ünlü ile sonlanmışsa veya kelime kökünün son harfi "-I" ise kelime kökü ile çekim eki arasına "-n" eklenir: aradı- arandı, bildi- bilindi gibi. Kelime kökünün son harfi ünlü veya "-n" ise arasına "-l" dâhil edilir: *kesti- kesildi, sundu, sunuldu* gibi. Kelime kökünün son

[191] Metinde başlık "mechûl" olarak geçmektedir. Türkay, çalışmasında fi'l-i mechul olarak ele almıştır.

harfi ünlü ve bitişmeyen harflerden ise mechul lâm harekelendiği zaman lâm'dan önce bir "-I" yazılır: *bakmak- bakılacak, görmek- görülen* gibi. Mechul fiillerin geniş zamanlarında madde kökünün harekesi ötre (u, ü) ise bundan veya lâm'dan sonra "-u", üstün veya esre (a, e, ı, i) ise "-I" yazılır*: buyurulur, sevilir, bakılır* gibi. Mechul fiillerin çekimi- hâl: *seviliyorum, seviliyorsun, seviliyor, seviliyoruz, seviliyorsunuz, seviliyorlar;* mâzî-i şuhûdî: *sevildim, sevildin, sevildi, sevildik, sevildiniz, sevildiler;* mâzî-i naklî: *sevilmişim, sevilmişsin, sevilmiş, sevilmişiz, sevilmişsiniz, sevilmişler;* müstakbel-i irâdî (belirli gelecek zaman): *sevilirim, sevilirsin, sevilir, seviliriz, sevilirsiniz, sevilirler;* müstakbel-i mecbûrî: *sevileceğim, sevileceksin, sevilecek, sevileceğiz, sevileceksiniz, sevilecekler;* emriyye: -, *sevil,* - , - , *seviliniz,* - *;* iltizâmiyye: *sevileyim, sevilesin, sevile (sevilsin), sevilelim, sevilesiniz, sevileler (sevilsinler);* vücûbiyye: *sevilmeliyim, sevilmelisin, sevilmelidir, sevilmeliyiz, sevilmelisiniz, sevilmelidirler;* masdar: *sevilmek;* fer'-i fiil: *sevilen;* fer'-i fi'l-i mübâlâğâ: *sevilici* (Türkay, 2018, s. 45-47). Erkuş, KLT'de geçen fi'l-i mechul terimini "Bir fi'lin fâ'ili cümlede mezkur olmazsa, ve mef'ulde fâ'il mevki'ne geçmiş bulunur ise, o fi'l mechuldür." şeklinde izah eder (2014, s. 91).

Şemsettin Sami, başkası tarafından işlenmiş bir işin diğerine dokunduğunu gösteren ve daima müteaddiden gelen fiilleri "mechûl" şeklinde ifade eder ve şu tanıklara yer verir:

görüldü, kırıldı (Hamit, 2009, s. 72). Erkuş, NUST'ta bahsedilen fi'l-i mechul terimini "Başkası tarafından işlenmiş bir işin diğerine tokundıgını gösterir" şeklinde açıklar (2014, s. 91).

Mehmet Rıfat, HLO'da mechûl terimini kullanıp tamamen lâzımlardan (geçişsiz fiil) meydana geldiğini söyler:

mechûl - *"Filân döğüldü."* ifadesinde görüldüğü gibi (Kaya, 2016, s. 214).

Ömer Sıtkı, KLO'da faili meçhul bir hadiseye delalet eden fiilleri ef'âl-i mechûle olarak adlandırır ve şu tanıkları gösterir:

"Kâğıd yırtıldı.", Bugün o işe bakıldı" (Aytar, 2019, s. 42).

Ahmet Rasim, faili belli olmayan fiiller için mechûl terimini kullanır ve "*Kâğıt kesildi*." tanığını gösterir. Bir etken fiili edilgen yapmak için mastar eklerinden önce "-l" ilave edilir:

kesmek- kesilmek, dizmek- dizilmek gibi. Mef'ûlün ileyh (yönelme hâli) olan geçişsiz fiil de mechûl olur: *gitmek- gidilmek* gibi. Esnemek, uyumak gibi mef'ûlün ileyh olmayan

fiillerden mechûl yapılmaz. Mastarların mechûllerinde "t", "d"ye dönüşür: *erimek- eridilmek, aramak- aradılmak, kabartmak- kabardılmak, okumak- okudulmak, işitmek- işidilmek, unutmak- unudulmak, avutmak- avudulmak, gitmek- gidilmek* gibi (Demirci, 2017a, s. 126-127).

Mehmet Sadık, kelime kökünde sonra "-l" veya "-n" ilave edilmesiyle mechûl yapıldığı belirtir.

Mâzî-i şuhûdî-i mechûl: *kılıldım (yapıldım), kılıldın (yapıldın), kılıldı (yapıldı), kılılduk (yapıldık), kılıldınuz (yapıldınız), kılıldılar (yapıldılar);* mâzî-i naklî-i mechûl: *körülgen men (görülmüşüm), körülgen sen (görülmüşsün), körülgen (görülmüş), körülgen miz (görülmüşüz), körülgen siz (görülmüşler), körülgenler (görülmüşler);* hikâye-i mâzî-i mechûl: *körülgen eken men (görülmüş imişim), körülgen eken sen (görülmüş imişsin), körülgen eken (görülmüş imiş), körülgen eken miz (görülmüş imişiz), körülgen eken (görülmüş imişsiniz), körülgen eken (görülmüş imişler);* hikâye-i hâl-i mâzî-i mechûl: *körilip erdim (görüldü idim), körilip erdin (görüldü idin), körilip erdi (görüldü idi), körilip erdük (görüldü idik), körilip erdinüz (görüldü idiniz), körilip erdi (görüldü idiler);* muzâri'nin mechul-i menfîsi: *alılmagay men (alınmam), alılmagay sen (alınmazsın), alılmagay (alınmaz), alılmagay miz (alınmayız), alılmagay siz (alınmazsınız), alılmagaylar (alınmazlar)* gibi (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 21-22, 27).

Raşit, mâzi-i şuhûdî-i mechûlün ve fiil-i hal-i mechûlün müsbet ve menfi biçimine yer verir:

çekildim, çekildin, çekildi, çekildik, çekildiniz, çekildiler, çekilmedim, çekilmedin, çekilmedi, çekilmedik, çekilmediniz, çekilmediler, yazıldım, yazıldın, yazıldı, yazıldık, yazıldınız, yazıldılar, yazılmadım, yazılmadın, yazılmadı, yazılmadık, yazılmadınız, yazılmadılar, çekiliyorum, çekiliyorsun, çekiliyor, çekiliyoruz, çekiliyorsunuz, çekiliyorlar, okunuyorum, okunuyorsun, okunuyor, okunuyoruz, okunuyorsunuz, okunuyorlar, çekilmiyorum, çekilmiyorsun, çekilmiyor, çekilmiyoruz, çekilmiyorsunuz, çekilmiyorlar (Karataş, 2016, s. 186, 194).

Şeyh Vasfi Efendi, fiili malûm olmayan fiilleri fi'l-i mechûl olarak isimlendirip şu tanıklara yer verir:

"Kapı çalınıyor.", "Bardaktaki su döküldü.", "Yarın imtihan numaraları okunacak.", kırmak- kırılmak, yırtmak- yırtılmak, aramak- aranmak, istemek- istenmek, bilmek- bilinmek, yollamak- yollanmak. Kelime kökünün son harfi ünsüz (harekesiz) olup "-l"

değilse ve ünlü olup "-l" değilse "-n" ilave edilerek yapıldığı görülmektedir (Toparlı, 2003, s. 51). Erkuş, MYSO'da bahsedilen fi'l-i mechûlu "Fi'li ma'lum olmayan fi'ldir (2014, s. 91).

Hüseyin Cahit, fiilin mef'ûlü fâil görevinde kullanılmasını fi'l-i mechûl terimiyle ifade eder. Bir fiili meçhul yapmak için kelime kökünün sonunda "-l"den başka ünsüz varsa "-l"; kelime kökünün sonunda "-l" ünsüzü ile ünlü varsa "-n" ilave edilir:

kesmek- kesilmek, sallamak- sallanmak, bilmek- bilinmek gibi. Diğer tanıklar: *denmek, istenmek, denilmek, istenilmek, anlaşılmak, müdafa edilmek, teşkil edilmek, teşkil olunmak, "Mükâfat kazanıldı"* (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 137, 142-143). Abdalla, TSN'de bahsedilen fi'l-i müte'addî-i mechûl terimini şu şekilde izah eder:

"Ma'lûm bir fi'li meçhul yapmak için madde-i asliyenin nihâyetinde "i"den başka savâmit varsa "i" ilâve olunur: "kesmek, kesilmek", gibi" (2016, s. 157). Erkuş TSN'de geçen fi'l-i mechûlu "Fi'li mechulde fi'lin mef'ulü fâ'il makamında kullanılır; asıl fâ'il ise yâ meskut bırakılır yâ mef'ul mevki'inde bulundurulur." şeklinde açıklar (2014, s. 91).

Mithat Sadullah faili ibarede söylenilmeyen fiilleri mechûl fiil olarak adlandırır:

"Derslerini bilenlere mükâfât verildi." gibi. Ma'lûm bir fiili mechul yapmak için kelime kökünün son harfi "-l" den başka sessiz bir harf ise "-l" getirilir. Fakat son madde-i asliyenin harfini okutmak için "-l"den önce ahenk kaidesine göre bir de "-I" veya "-U" eklenir: *kırılmak, verilmek, soyulmak, vurulmak* gibi. Kelime kökünün sonunda sesli bir harf veya "-l" varsa "-n" eklenir: *okunmak, söylenmek, olunmak, bilinmek, bulunmak, silinmek* gibi. Bütün müteaddî fiillerle yönelme hâli alan lâzım fiillerden mechul yapılır: *varılmak, alışılmak, gidilmek, durulmak* gibi. Gayr-i müteaddî fiiller, mef'ûlün bih sarih almadıklarından bunlardan yapılan mechullerin nâib-i fâili (sözde özne) bulunmaz: *"Mektebe gidildi.", "Derse çalışıldı"* (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 156-157).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de ibarede meçhul bırakılmış veya mef'ûlün gayr-i sarih hâline getirilmiş fiilleri mechûl kelimesiyle ifade eder:

"Çocuklar Boğaziçine gönderildi." gibi. Bir fiili ma'lûmu mechul kılmak için kelime kökünün sonuna bakılır. Son harfi lâm veya harf-i imlâ ise nûn; başka harf ise lâm eklenir: *bilenmek, bilinmek, bulunmak, atılmak, kazılmak* gibi. Mechul fiillerde fail bulunmaz nâib-i fâil (sözde özne) vardır. Söz gelimi *"Çocuklar da Beykoz'a gönderildi."* cümlesinde çocuklar kelimesi nâib-i fâildir (Sağol vd., 2004, s. 176-177).

5.4.8.2.3. Dönüşlü Fiil

Selim Sabit, SO'da geçişsiz fiil olup sonradan bir kuralla müte'addî yapılan fiillerin "-mek", "-mak" eklerinden önce ن (nun) getirilerek yapılmasını fi'l-i mutâva'at olarak adlandırır:

sevmek- sevinmek gibi (Salman, 2008, s. 22). Koç, SO'da dönüşlü fiil manasına gelen fi'l-i mutâvaat teriminin yer aldığını belirtir (1994, s. 86).

Şemsettin Sami, yapılan işin yine yapana ait olduğunu beyan eden fiillere mutâvaat ismini verir ve şu tanıkları gösterir:

yıkandım, toplandılar. Bununla beraber yapısı mutavaat olan fiillerin "-dır" ekiyle meydana gelmiş müteaddilerinin bulunduğunu söyler: *bulmak- bulunmak, bulundurmak; süslemek- süslenmek, süslendirmek* gibi (Hamit, 2009, s. 72, 95). Erkuş, NUST'ta geçen fi'l-i mutâva'at terimini "İşlenen işin yine işleyene ait oldıgını gösterir." şeklinde izah eder (2014, s. 93).

Mehmet Rıfat, HLO'da fiil-i mutâva'at terimini kullanıp fiil-i mutâva'atın Türkçede lafzen mechûllere (edilgen fiillere) benzer olduğundan lâzım (geçişsiz) olduğu düşünülse de manen müteaddî olduklarından mutâva'atın fâilinin adının geçmesi gerektiğini söyler ve şu tanıklara yer verir:

"Ahmet ötesini berisini arandı.", "Ahmet ötesine berisine bakındı.", "Ahmet karşımda dikildi durdu.", "Ahmet oradan savuşmuş" (Kaya, 2016, s. 214).

Ömer Sıtkı, KLO'da hadisin failde gerçekleştiğini bildiren fiilleri ef'âl-i mutâva'at olarak adlandırır. Ef'âl-i mutâva'at, mef'ûlün bih (yükleme hâli) almaz ve kelime köküne "-l, -n" ilave edilmesiyle yapılır:

"Bugün çok sıkıldım ve yoruldum. Biraz gezineceğim.", "Ben bugün çok bakındım." tanıklarında görüldüğü gibi (Aytar, 2019, s. 41-42).

Ahmet Rasim, sıyga-i mutâva'at kelimesini kullanıp mutâva'atın failin bir fiil ve tesiri kabul etmesi olduğunu söyler. Kural olarak kelime köküne nun-ı sâkine (cezimli nun harfi) ilave edilir ve sonu ünsüz ise harekelenir:

sevmekden sevinmek, salmakdan salınmak, görmekten görünmek, söylemekten söylenmek, bulmaktan bulunmak tanıklarında görüldüğü gibi (Demirci, 2017a, s. 144-145).

Şeyh Vasfi Efendi; lâzım-ı kıyâsîlerin mutâvaat adını aldığını söyler:

sevinmek, aranmak, savuşmak gibi (Toparlı, 2003, s. 55).

Hüseyin Cahit, fi'l-i mutâvat terimini kullanıp fi'l-i mutâvaatın fail aynı zamanda mef'ûl de olduğunu dile getirir. Fi'l-i müteaddî-i ma'lûmu mutâvaat şekline sokmak için kelime kökünün sonuna ünlüden biri bulunduğu takdirde "-n" bulunmadığı takdirde "-ş" veya "-l" getirilir:

"Ahmet bayrama yeni esvap (elbiseler) yapındı.", "Karşımda dikildi durdu, akşama kadar beyhude yolundu.", aranmak, dikilmek, savuşmak, çarpınmak, çarpılmak, çekinmek, çekilmek tanıklarında olduğu gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 138-139, 143-144). Abdalla, TSN'de bahsedilen fi'l-i müte'addî-i muṭâva'at terimini şu şekilde izah eder:

"Fi'l-i müte'addî-i malûm mutâva'at şekline sokmak için madde-i asliyenin âhirine, savâ'itten biri bulunduğu takdirde "n", bulunmadığı takdirde "-ş" yahut "-l" ilâve olunur: Aramak-aranmak, dikmek- dikilmek, savmak, savuşmak, ilh" (2016, s. 158).

Mithat Sadullah fail bir işi kendi kendine yaparsa yani yaptığı işin başkasına tesiri yoksa böyle fiillere mutâvaat denildiğini söyler:

"Nihat giyindi.", "Suat dışarıya çıkmaya çekindi.", giyinmek, çekilmek, çekinmek, savulmak, savuşmak, söylenmek, çarpılmak, çarpınmak tanıklarında görüldüğü gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 158).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de failin fiilin manasında mef'ûl hâlinde dahi mündemiç[192] olmasını mutâvaat olarak isimlendirir ve şu tanıkları gösterir:

"Sizi ta'cizden çekindim.", "Komşumuz yeni esvap yapındı.", "Sular çekildi.", "Yanına gitmekten çekindim.", "Oradan savul (savuş).", "Şimdi bî-çâre annesi dövünüyor.", kaşınmak, gıdıklanmak (Sağol vd., 2004, s. 177-179). Sağol, LOSN'de mutâvaat teriminin kullanıldığını belirtir (1987, s. 27).

5.4.8.2.4. İşteş Fiil

Selim Sabit, SO'da geçişsiz fiil olup sonradan bir kuralla müte'addî yapılan fiillerin "-mek", "-mak" eklerinden önce ش (şın) getirilmesini fi'l-i müşâreket olarak adlandırır:

[192] Bir şeyin içine alınmış olan.

sevmek- sevişmek gibi (Salman, 2008, s. 22). Koç, SO'da işteş fiil manasına gelen fi'l-i müşâreket teriminin yer aldığını belirtir (1994, s. 86).

Halit Ziya, bir işin birkaç kişi arasında birlikte gerçekleştiğini bildiren fiilleri fi'l-i müşâreket şeklinde ifade eder. İşteş fiil, geçişli fiillerin kelime köklerinin sonları ötre ise "-Uş", esre ise "-Iş" , üstün ise "-ş" dâhil edilmesiyle yapılır:

bozmak- bozuşmak, girmek- girişmek, çarpmak- çarpışmak gibi. Kelime kökünün son ünlüsü üstün olmakla birlikte son harfi bitişmeyen harflerdense "-ş" yerine "-Iş" getirilir: *sevmek, sevişmek*. Fi'l-i müşâreketin çekimi- hâl: *sevişiyorum, sevişiyorsun, sevişiyor, sevişiyoruz, sevişiyorsunuz, sevişiyorlar;* müstakbel-i irâdî: *sevişirim, sevişirsin, sevişir, sevişiriz, sevişirsiniz, sevişirler;* mâzî-i şuhûdî: *seviştim, seviştin, sevişti, seviştik, seviştiniz, seviştiler;* müstakbel-i mecbûrî: *sevişeceğim, sevişeceksin, sevişecek, sevişeceğiz, sevişeceksiniz, sevişecekler;* emriyye: *-, seviş, -, -, sevişiniz, -;* mâzî-i naklî: *sevişmişim, sevişmişsin, sevişmiş, sevişmişiz, sevişmişsiniz, sevişmişler;* masdariyye: *sevişmek;* fer'-i fiil: *sevişen;* fer'-i fi'l-i mübâlâğâ: *sevişici;* iltizâmiyye: *sevişeyim, sevişesin, sevişe (sevişsin), sevişelim, sevişesiniz, sevişeler;* vücûbiyye: *sevişmeliyim, sevişmelisin, sevişmelidir, sevişmeliyiz, sevişmelisiniz, sevişmelidirler* (Türkay, 2018, s. 47-48). Erkuş, KLT'de geçen müşâreket kelimesini "Bir işin birkaç kişi arasında müşterek'en vuku'unu bildiren fi'le fi'l-i müşâreket dinilir" şeklinde izah eder (2014, s. 141).

Şemsettin Sami, yapılan işin iki veya daha fazla kişi arasında yapıldığını beyan eden fiilleri müşâreket olarak isimlendirir ve şu tanıkları gösterir:

sevişmek, dövüşmek, bağrışmak, ağlaşmak (Hamit, 2009, s. 72, 95). Erkuş, NUST'ta geçen müşâreket kelimesini "İşlenen işin iki veya ziyade şahıs arasında işlendiğini gösterir" şeklinde açıklar (2014, s. 141).

Mehmet Rıfat, HLO'da fiil-i müşâreket terimini kullanıp fiil-i müşâreketin iki şekilde kullanıldığını söyler. Birincisi, failin fiile sebep olarak mef'ûlün ileyhin de onunla birlikte olmasını, bazen de "ile" edatıyla bağlanmasını ifade eder:

"Bu elbise ona yaraşdı", "Kayık iskeleye yanaşdı.", "Filân zât filân mahalle erişdi.", "Filân zât filân mahalle yetişdi.", "Filân şey filân şeye bitişdi.", "Onu buna değişdi.", "Filân devlet filân devletle tutuşdu.", "Zabıtalar tulumbacılar ile söğüşüp döğüşdü." tanıklarında görüldüğü gibi. İkincisi, bir fiilde iki veya daha fazla failin birlikteliğidir: *"Karı koca çekişdi.", "Mahalle ahâlisi çağrışdı.",* Arapça biçimde tanıklar: *"İradımız masrafımıza müsâvîdir (denktir).", "Bu mütâla'a (görüş) mülkümüze münâsib ve muvafık*

(uygun, yerinde) değildir.", "Onlar bu re'yde (fikirde) sana müşâreket etmezler (ortak olmazlar)", "Filân devlet bu işe müdahale edemez.", "Filân devlet filân devletle muhârebe etdi." gibi (Kaya, 2016, s. 214-215).

Ömer Sıtkı; KLO'da iki veya daha fazla kişi arasında gerçekleşen hadesi bildiren, mef'ûlün bih almayan fiilleri ef'âl-i müşâreket olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

"Hava iyileşdi, rüzgâr şiddetleşdi, hava fenâlaşdı." (Aytar, 2019, s. 41-42).

Şeyh Vasfi Efendi, müşâreket kelimesini kullanır. Müşâreket, bazı mastarların madde-i asliyyesine birliktelik için "-ş" getirilmesiyle yapılır:

koşmak- koşuşmak, ağlamak- ağlaşmak gibi (Toparlı, 2003, s. 55).

Hüseyin Cahit, fiilin ifade ettiği işin iki veya daha çok kişi arasında müşterek olduğunu göstermek için müşâreket terimini kullanır:

"Şu çocuklar niçin gülüşüyor?", "Sokakta birkaç kişi dövüşüyor" (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 139).

Hüseyin Cahit, kelime köküne "-ş" ilave edilmesiyle meydana gelen fiilleri müşâreket şeklinde ifade eder:

gülmek- gülüşmek, kaçmak- kaçışmak, uçmak- uçuşmak, dokunmak- tokuşmak, sarmak- sarmaşmak tanıklarında görüldüğü gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 145). Abdalla, TSN'de bahsedilen müşâreket terimini şu şekilde izah eder:

"Madde-i asliyeye "ş" ilâvesiyle fi'llere şekl-i müşareket verilir: "Gülmek- gülüşmek, uçmak- uçuşmak, dokunmak- dokuşmak", gibi" (2016, s. 158). Erkuş, TSN'de geçen müşâreket kelimesini "fi'lin ifâde itdiği işin iki veya daha çok kişi beyninde müşterek oldığını göstermek için kullanılır." şeklinde izah eder (2014, s. 141).

Mithat Sadullah bir işin birkaç kişi tarafından müştereken yapıldığını beyan eden fiilleri müşâreket kelimesiyle ifade eder ve şu tanıkları gösterir:

"Sokakta birkaç adam dövüşüyor.", ağlaşmak, gülüşmek, buluşmak, dövüşmek (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 159).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de fiillerin kelime köküne "-şîn" harfi eklenmesiyle birliktelik manası veren fiilleri müşâreket olarak adlandırır:

kaçışmak, uçuşmak tanıklarında görüldüğü gibi (Sağol vd., 2004, s. 179). Sağol, LOSN'de müşâreket teriminin kullanıldığını belirtir (1987, s. 27).

5.4.8.2.5. Ettirgen Fiil

Selim Sabit, SO'da lâzım (geçişsiz fiil) olup sonradan bir kuralla müte'addî yapılan fiilleri kıyâsî olarak adlandırır. "-mek", "-mak" mastarlarının önüne ت te'yi sâkine veya "-dır/-dir, -dur/-dür" ekleri getirilerek yapılır:

uyutmak, oynatmak, eritmek güldürmek, güçleştirmek gibi. Geçişsiz fiil geçişli hâle getirildikten sonra müte'addî-i nâkıs (yalnız yükleme hâli alan) olup müte'addî kâmil (hem yükleme hem de yönelme hâli alan) yapmak için ت harfiyle geçişli kılınanlara "-dır/-dir, -dur/-dür" ilave edilir: *oynamak- oynattırmak, güldürmek- güldürtmek* gibi (Salman, 2008, s. 21).

Halit Ziya; fiiller geçişli fiil yapılmak istenildiğinde, kelime kökü ünlü ile sonlanmışsa kelime kökü ile çekim eki arasına sakin bir "-t", kelime kökü ünlüyle sonlanmamışsa kelime kökü ile çekim eki arasına "-dır" ilave edildiğini söyler: *uyumak, uyutmak, kızmak, kızdırmak* gibi. Çıkmak, kalkmak, akmak, batmak, bitmek, gitmek, yatmak fiillerinin müteaddîleri kurala muhalif (yardımcı) olarak gelir: *çıkarmak, kaldırmak, akıtmak, batırmak, bitirmek, gidermek* gibi. Eğer kelime kökü iki harekeli (ünlülü) ve sonundaki harfi de "r" ise kelime kökü ile çekim eki arasına "-dır" gelecek yerde "-t" gelir: kızarmak, kızartmak gibi. Geçişli yapmak için getirilen "-t"ler harekelendikleri zaman dal'a dönüşür: *ağlatmak, ağladır* gibi. Geçişli olan fiiller de geçişsiz fiillerin geçişli yapılmasındaki kurala göre tekrar geçişli yapılabilir: *kazmak, kazdırmak; okumak, okutmak* gibi. Gerek fi'l-i lâzımdan (geçişsiz fiilden) müteaddî (geçişli fiil) yapılan gerekse geçişli iken "-t" ilavesiyle tekrar geçişli yapılmışlarsa "-t" den sonra "-dır", "-tır" ve "-dır" eklenmesiyle ikinci ve üçüncü derece geçişli yapılabilirler: *gezmek, gezdirmek, gezdirtmek, gezdirttirmek; toplamak, toplatmak, toplattırmak, toplattırtmak* gibi. Söz gelimi çiçeği kendin toplasan "Bu çiçeği ben topladım." denilir. Verdiğim emir üzerine bahçıvan toplamış olsa "Bu çiçeği toplattım." denilir. Eğer uşağa "Bahçıvana söyle, bahçeden çiçek toplasın al, bana getir." denilip o da emri yerine getirip çiçeği getirirse "Bu çiçeği toplattırdım." denilir. Böyle olmayıp çocuğuna "Oğlum, git lalana söyle, bahçıvana çiçek toplatsın da getirsin." dersen; çocuk da lalasına, lalası da bahçıvana söylese ve çiçek toplanıp gelse "Bu çiçeği toplattırttım." denilir (Türkay, 2018, s. 43-44).

Şemsettin Sami, terim adı vermeden geçişsiz olan fiili geçişli yapmak ve geçişlilik derecesini arttırmak için genellikle kelime kökünün sonu ünsüz ise "-dır, -dir", harekeli ise "-t" ekleri getirildiğini ifade eder:

ölmek- öldürmek, uyumak- uyutmak, vermek- verdirmek, söylemek- söyletmek gibi. Kelime kökü birden fazla heceli olup sonu "-r" olan fiiller de geçişli olurlar: *oturmak- oturtmak, sararmak- sarartmak* gibi. Bazı geçişsiz fiiller de sadece "-ır", "-ur" eklenmesiyle geçişli olurlar: *geçmek- geçirmek, uçmak- uçurmak* gibi. "-t" ilave edilmesiyle geçişli olan fiillerin ikinci derece de müteaddileri "-dır, -dir" eklenmesiyle geçişli olanlarınki de "-t" getirilmesiyle yapılır: *yazdırmak- yazdırtmak, söyletmek-söylettirmek* gibi (Hamit, 2009, s. 94-95).

Ahmet Rasim, geçişsiz bir fiili geçişli hâle getirmek için kelimenin sonunda ا, و, ه, ى harflerinden biri varsa "t" ت eklendiğini söyler ve şu tanıklara yer verir:

atlamak- atlatmak, esnemek- esnetmek, acımak- acıtmak, kurumak- kurutmak gibi. Sonu ünsüz ise "-dir" getirilir: *gezmek- gezdirmek, durmak, durdurmak* gibi. Kelimenin köküne tâ-i sâkine olan "-t" veya "-dir" eklendiği zaman kelime geçişsizse geçişli olur: *oynamak- oynatmak, gülmek- güldürmek* gibi. Kelime tek heceliyse "-dir" ilave edilir: *demek- dedirmek* gibi. Şayet kelime birden fazla heceden oluşuyorsa sonuna "-t" getirilir: *istemek- istetmek, acımak- acıtmak* gibi. Sonunda "râ" veya "lâm" olanlarda "tâ" getirilir: *oturmak- oturtmak, darılmak- darıltmak* gibi (Demirci, 2017a, s. 123-124).

Şeyh Vasfi Efendi, bir masdar-ı lâzımı müteaddî yapmak için kelime kökünün sonu ünsüz ise "-dIr", ünlü ise "-t" ekleri getirilerek yapılan fiiller için edât-ı ta'diye (ettirgenlik ekleri) terimini kullanır ve şu tanıkları gösterir:

gülmek- güldürmek, durmak- durdurmak, uyumak- uyutmak, oynamak- oynatmak. Kelime kökü iki veya üç heceli olup da sonunda "-r" veya "-l" harfi bulunursa müteaddîlerinde "-t" gelir: *oturmak- oturtmak, darılmak- darıltmak* gibi. Müteaddi olan mastarlarda edât-ı ta'diye getirilip iki kat müteaddi yapılır: *yazmak- yazdırmak, okumak- okutmak*. Üç kat müteaddi yapıldığı da görülür: *yazmak- yazdırmak- yazdırtmak, okumak- okutmak- okutturmak, vermek- verdirmek- verdirtmek, söylemek- söyletmek- söylettirmek* gibi (Toparlı, 2003, s. 53-54).

Hüseyin Cahit, bir fiili müteaddi yapmak için kelime kökü bir heceliyse "-dır, -t" eklerinden uygun olanının getirildiğini söyler:

gülmek- güldürmek, caymak- caydırmak, uçmak- uçurmak, kaçmak- kaçırmak, batmak- batırmak, kopmak- koparmak, geçmek- geçirmek, çıkmak- çıkarmak, doğmak- doğurmak, kokmak- kokutmak, akmak- akıtmak, sarkmak- sarkıtmak, artmak- artırmak, bitmek- bitirmek, doymak- doyurmak, kopmak- koparmak, göçmek- göçürmek, kalkmak- kaldırmak, korkmak- korkutmak, gelmek- getirmek, sapmak- sapıtmak, pişmek- pişirmek, uyumak- uyutmak, ikilemek- ikiletmek, inanmak- inandırmak, imrenmek- imrendirmek, içmek- içirmek, aşmak- aşırmak, duymak- duyurmak, emmek- emzirmek, gülmek- güldürmek- güldürtmek, uyumak- uyutmak- uyutturmak (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 140-142).

Mithat Sadullah bir ek vasıtayla müteaddî yapılan fiilleri kıyâsî müteaddî terimiyle ifade eder:

gülmekten- güldürmek, uyumaktan- uyutmak gibi. Bir fiili müteaddî yapmak için kelime kökünün sonunun son harfi sesli ise "-t", sessiz ise ahenk kaidesine göre "-dIr" veya "-dUr" getirilir: *uyutmak, güldürmek, durdurmak* gibi. "-dIr", "-dUr", "-t" eklerine ta'diye denir. Kelime kökünün sonunda "-ş" harfi varsa bazen "-dIr"ın "-d"si çıkarılır: *pişirmek, taşırmak, şaşırmak* gibi. İki veya üç heceli olan kelime kökünün sonunda "-r" veya "-l" harfleri bulunursa müteaddî yapmak için "-dIr, -dUr" yerine "-t" getirilir: *oturtmak, darıltmak* gibi. Semâî veya kıyâsî müteaddîler ta'diye edâtı eklenmesiyle bir kat daha müteaddî yapılabilir: *uyumak- uyutmak- uyutturmak, gülmek- güldürmek- güldürtmek* gibi. Gayr-i müteaddî fiiller ne biçimde ta'diye yapılıyorsa semâî müteaddîler de o şekilde bir kat daha müteaddî yapılabilir: *kırmak- kırdırmak- kırdırtmak, söylemek- söyletmek- söylettirmek* gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 153-154).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de geçişsiz bir fiili geçişli yapmayı veya geçişlilik derecesini arttırmayı ta'diye-i ef'âl olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

"Çocuğu uyuttum,", "Bahçeyi kazdırdım.", güldürmek, sevdirmek, akıtmak, sarkıtmak, korkutmak, sapıtmak, saptırmak, uçurmak, yatırmak, kaçırmak, batırmak, koparmak, geçirmek, içirmek, taşırmak, pişirmek, aşırmak, çıkarmak, şişirmek, doyurmak, duyurmak, göçermek, göçürmek, bekletmek, uyutmak, öksürtmek, aksırtmak, irkiltmek, alıştırmak, çıkartmak, çıkarttırmak (Sağol vd., 2004, s. 174-175).

5.4.9. Bildirme Kipleri

Şemsettin Sami, bir işin olduğunu veya olacağını haber vermeye yarayan sigaları sîga-i haberiyye olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

geldim, göreceğim, söylüyorum tanıklarında görüldüğü gibi (Hamit, 2009, s. 70).

Ömer Sıtkı, MKLO'da edevât-ı mahsusası ilavesiyle her birinin anlamları üç zamandan birine delâlet etmek üzere meydana getirilen fiillerin sekiz türü olduğunu ve bunların da genellikle sîga-i ihbâriyye ianesiyle çekimlendiğini söyler (Denduş, 2019, s. 112).

5.4.9.1. Geçmiş Zaman Kipi

Ahmet Cevdet Paşa, mâzî terimini kullanıp mâzînin mâzî-i şühûdi ve mâzî-i naklî olmak üzere iki türden meydana geldiğini söyler (Tarahija, 2008, s. 53).

Halit Ziya, işin önceden gerçekleşmiş olmasına mâzî ismini verir:

"Ben söyledim." gibi. Mâzî, şuhûdî ve naklî olarak iki kısımdır (Türkay, 2018, s. 35).

Mihri, geçmiş zaman veya bulunulan zamandan önceki vakit için mâzî terimini kullanır:

geldi gibi. Türkçe fiillerde mâzî, mâzî-i şuhûdî ve mâzî-i naklî sigalarından oluşur (Atılgan, 2018, s. 186). Abdalla, MSO'da geçen mâzî kelimesinin şöyle açıklar:

"Geçmiş zamândır veyahut ta'bir-i âhirle bulunduğun zamândan mukaddem olan vakittir. Mesela, geldi dersem bundaki zamân mâzîdir" (2016, s. 82).

Şemsettin Sami, geçmiş zaman kipini mâzî-i asl olarak adlandırıp mâzî-i aslın, mâzî-i şühûdî ve mâzî-i naklî olmak üzere iki çeşit olduğunu belirtir (Hamit, 2009, s. 71). Erkuş, NUST'da bahsedilen mâzî kelimesini "geçmiş" şeklinde izah eder (2014, s. 133).

Tahir Kenan, geçmiş zamandaki olayı haber veren fiilleri mâzî terimiyle ifade eder:

okumuş, ezberlemiş, oturdu, yazdı vb (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 267). Erkuş, KLT'de bahsedilen mâzî terimini "Geçmiş zamândaki vukua'tı haber virir." şeklinde açıklar (2014, s. 132).

Mehmet Rıfat, MOS'ta bir hadesin (hâlin) geçmiş zamanda meydana geldiğini beyan etmek için kullanılan sıygalara fi'-li mâzî ismini verir:

oldu, olmuş, gitti, gitmiş tanıklarında olduğu gibi (Tamkoç, 2013, s. 41). Erkuş, MOS'ta bahsedilen fi'l-i mâzîyi "Bir hadesin geçmiş zamânda vuku' bulduğunu beyân için kullanılan (oldu, olmuş, gitti, gitmiş) gibi sıygalardır" şeklinde açıklar (2014, s. 133).

Mehmet Rıfat, HLO'da geçmişteki hadesi bildiren fiilleri fiil-i mâzî olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

gitdi, gitmiş (gitme hadesinin evvelce gerçekleştiği anlaşılır) vb. Fiil-i mâzînin, mâzî-i şühûdi ve mâzî-i naklî olarak iki türü vardır (Kaya, 2016, s. 133).

Ahmet Rasim, geçmiş zaman anlamına gelen mâzî terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

"Orada yatmış kalkmış.", "Kalktı gitti" (Demirci, 2017a, s. 122).

Raşit, fiil-i mâzî terimini kullanır; fiil-i mazinin mazi-i şuhûdi ve mazi-i naklî olmak üzere iki türü olduğunu söyler (Karataş, 2016, s. 185).

Şeyh Vasfi Efendi, bir iş ifade edip o işin geçmiş zamanda gerçekleştiğini gösteren fiiller için *mâzî* terimini kullanıp şu tanığa yer verir:

"Pederim memleketten geldi" (Toparlı, 2003, s. 42).

Hüseyin Cahit, ân-ı tekellüm (söylenilen, konuşulan zamanı) ve ifâdeden önceki zamanı mâzî terimiyle ifade eder ve mâzîyi, mazî-i şuhûdi ve mazî-i naklî olarak ikiye ayırır (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 135). Erkuş, TSN'de bahsedilen "ân-ı tekellüm ve ifadeden evvelki zamandır" şeklinde açıklar (2014, S. 133).

Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip, fiilin dün veya daha önceki gün yapılmış olduğunu bildiren sigaları mâzî kelimesiyle ifade eder ve şu tanıkları gösterir:

"Konuştum.", "Ben konuştum.", "Ben uslu idim.", "Sen uslu idin", "O uslu idi.", "Biz uslu idik.", "Siz uslu idiniz.", "Onlar uslu idiler.", "Ben okudum.", "Sen okudun.", "O okudu.", "Biz okuduk.", "Siz okudunuz.", "Onlar okudular.", "Ben bildim.", "Sen bildin.", "O bildi.", "Biz bildik.", "Siz bildiniz.", "Onlar bildiler" (Karaörs, 2018, s. 35, 37, 42, 44).

Mithat Sadullah konuşulan zamandan önceki zaman için mâzî terimini kullanır:

gördü, okudu, kapadı, görmüş, okumuş tanıklarında olduğu gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 151).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de fiilin geçmiş bir zamanda gerçekleştiğini bildiren fiilleri mâzî olarak isimlendirir. Mâzînin, mâzî-i şühûdî ve mâzî-i naklî olmak üzere iki türü olduğunu söyler:

"Ali dersini yazdı" (Sağol vd., 2004, s. 183).

5.4.9.1.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi

Ahmet Cevdet Paşa, mâzî-i şühûdi terimini kullanıp "*geldi*" tanığına yer verir. Bu ifade; falan adam geldi, gördüm demektir. Madde-i asliyenin (kelime kökünün) sonuna "-di" eklendiğinde mazî-i şühûdî olur: *sevdi, yazdı, sevmedi, yazmadı* vb. Görülen geçmiş zamanda üçüncü tekil şahsın sonuna sağır bir kaf getirildiğinde müfret muhâtap olur: *sevdin, yazdın* gibi. "-iniz" lafzı getirildiğinde cem'-i muhâtap olur: *sevdiniz, yazdınız*; mim getirildiğinde müfred-i mütekellim olur: *sevdim, yazdım*; hafif harekelilerde kef ve ağır harekelilerde kaf getiriliğinde cem'-i mütekellim olur: *sevdik, yazdık* gibi. Bununla birlikte Ahmet Cevdet Paşa, olumlu mastar hâli *sevmek*, olumsuz hâli *sevmemek* olan kelimenin *sevdi- sevmedi* şeklinde fi'il-i mâzî-i şühûdi hâlini gösterir. Hafif harekeli fi'il-i mâzî-i şühûdi olarak gâ'ip: *sevdi- sevdiler*, muhâtap: *sevdin- sevdiniz*, mütekellim: *sevdim- sevdik;* ağır harekeli fi'il-i mâzî-i şühûdi olarak gâ'ip: *yazdı- yazdılar,* muhatap: *yazdık, yazdınız;* mütekellim: *yazdım, yazdık* tanıklarına da yer verir (Tarahija, 2008, s. 53-57, 59).

Süleyman Hüsnü Paşa, geçmiş zamandaki bir şeyden bahseden kimsenin o işin gerçekleştiği vakitte de hazır olduğunu anlatmak isterse mazî-i şühûdî sıygasıyla maksadını söylediğini veya yazdığını belirtir:

sevdi (müfred-i gâip), sevdiler (cem-i gâip), sevdin (müfred-i muhâtab), sevdiniz (cem-i muhâtab), sevdim (müfred-i mütekellim), sevdin (cem-i mütekellim) tanıklarında görüldüğü gibi (Toparlı & Yücel, 2018, s. 27-28). Erkuş, İST'de bahsedilen mazî-i şühûdîyi "Eğer geçmiş zamandaki bir şey'den bahis iden kimse o işin vuku' bulduğu vakitte kendisi de hazır oldıgını anlatmak isterse mazî-i şühûdî sıygasıyla mersmını söyler veyâhud yazar ve haber verir" şeklinde izah eder (2014, s. 134).

Selim Sabit, SO'da geçmiş zamanda meydana geldiği görülen fiilleri bildiren sigalar için mâzî-i şühûdî terimini kullanır. Mastarlardan "-mek", "-mak" kaldırıldığında kelimenin köküne "-dı/-di, -du/-dü" eklerinden biri getirilerek yapılır. Cem'-i gâiplerine "-lar/-ler", mütekellim ve muhatap sigalarında zamîr-i nisbî eklenir.

Söz gelimi, müsbet- *sevdim, sevdin, sevdi, sevdik, sevdiniz, sevdiler;* menfi- *sevmedim, sevmedin, sevmedi, sevmedik, sevmediniz, sevmediler* gibi (Salman, 2008, s. 25-26). Erkuş, SO'da bahsedilen mâzî-i şühûdîyi "Geçmiş zemanda vuku'ı meşhud olan bir fi'li iş 'âr iden sıgalardır." şeklinde izah eder (2014, s. 134).

Halit Ziya, mâzîde gerçekleşmiş işi ve durumu mütekellim (söyleyen) gözüyle görmüş ise mâzî-i şühûdî olduğunu söyler:

sevdi gibi. Bir işin gerçekleşmesi mütekellime göre muhakkak ise onu görmüş gibi dikkat ederek mâzî-i şühûdî ile ifade eder: *"İskender Dârâ'ya galebe*[193] *etti.", "Dünyayı Allah yarattı."* gibi (Türkay, 2018, s. 35). Erkuş, KLT'de geçen mâzî-i şühûdîyi "Mâzîde vuku' bulan işi veya hâli mütekellim gözü ile görmüş ise mâzi-i şuhûdi olur." şeklinde ifade eder (2014, s. 134).

Mihri, mütekellimin bir hâli kendi gözüyle görerek gözlemlediğini veya gerçekten görmüş gibi bildiğini beyan eden sigaları mâzî-i şühûdî olarak adlandırır:

"Birâderim geldi.", "Bu cihânı Allâh yaratdı." gibi. Mâzî-i şühûdînin müfred-i gâ'ibi kelimenin sonuna "-dI" ve cemi "-dIlAr" dâhil edilmesiyle meydana gelir: *sevdi, sevdiler*. Gâ'ib-i müfredin sonuna zamîr-i fi'li eklenmesiyle mütekellim ve muhâtabı meydana gelir: *sevdim, sevdik, sevdin, sevdiniz* gibi (Atılgan, 2018, s. 186-187). Abdalla, MSO'da geçen mâzî-i şühûdî terimini şu şekilde izah eder:

"Mütekellimin bir hadesi ra'y-l-'ayn müşâhade edildiğini veyahut görmüş gibi sahîhen bildiğini iş'âr eder. Mesela, birâderim geldi, bu cihânı Allah yarattı gibi" (2016, s. 83).

Şemsettin Sami, gözle görülüp iyice bilinen olayları bildiren sigaları mâzî-i şühûdî olarak isimlendirir:

sevdim, sevdi, yazdı, söyledim, söyledin, söyledi, yazdım, yazdın, yazdı, yazdık, yazdınız, yazdılar tanıklarında görüldüğü gibi (Hamit, 2009, s. 71, 73, 84-85). Erkuş, NUST'da mâzî-i şühûdîyi "gözle görülüb yakinen bilinen bir vuku'âtı beyân ider." şeklinde izah eder (2014, s. 134).

Tahir Kenan, mütekellimin gözüyle gördüğü veya görmüş gibi bildiği fiilleri mâzî-i şühûdî terimiyle ifade eder. Mâzî-i şühûdî, emr-i hâzırın müfredine "-DI" ve diğer şekiller için zamir kökenli şahıs ekleri getirilerek yapılır:

bildim, bildin, bildi, bildik, bildiniz, bildiler, unuttum, unuttun, unuttu, unuttuk, unuttunuz, unuttular gibi. Mâzî-i şühûdînin cem'-i mütekellimine "-ta" eklenerek zaman sıygası meydana getirilir: *okudukta (okuduğu zamanda), yazdıkta (yazdığı vakitte)* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 271-272). Erkuş, KLT'de bahsedilen mâzî-i şühûdî terimini "mütekellimin gözüyle gördüğü veya görmüş gibi bildiği fi'le delâlet ider" şeklinde açıklar (2014, s. 134).

[193] Üstün gelme.

Mehmet Rıfat, MOS'ta geçmiş zamandaki bir hadesten bahseden kimsenin o işin gerçekleştiği zamanda kendisinin de hazır olup gördüğünü anlatmak üzere kullanılan sıygaya mâzî-i şühûdî ismini verir:

geldim, geldin, geldi, geldik, geldiniz, geldiler, "*Ahmet Efendi gitti, Mehmet Efendi geldi.*" tanıklarında olduğu gibi (Tamkoç, 2013, s. 41).

Mehmet Rıfat, HLO'da mütekellimin kendisinin görmüş olduğu hadesin geçtiğini haber vermek üzere kullanılan sigayı mâzî-i şühûdî olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

yazdım, yazdın, yazdı, yazdık, yazdınız, yazdılar, ezdim, ezdin, ezdi, ezdik, ezdiniz, ezdiler, tıkadım, tıkadın, tıkadı, tıkadık, tıkadınız, tıkadılar, denedim, denedin, denedi, denedik, denediniz, denediler, kazıdım, kazıdın, kazıdı, kazıdık, kazıdınız, kazıdılar, okudum, okudun, okudu, okuduk, okudunuz, okudular, yürüdüm, yürüdün, yürüdü, yürüdük, yürüdünüz, yürüdüler; menfi biçimi: *yazmadım, yazmadın, yazmadı, yazmadık, yazmadınız, yazmadılar, ezmedim, ezmedin, ezmedi, ezmedik, ezmediniz, ezmediler, tıkamadım, tıkamadın, tıkamadı, tıkamadık, tıkamadınız, tıkamadılar, denemedim, denemedin, denemedi, denemedik, denemediniz, denemediler, kazımadım, kazımadın, kazımadı, kazımadık, kazımadınız, kazımadılar, okumadım, okumadın, okumadı, okumadık, okumadınız, okumadılar, yürümedim, yürümedin, yürümedi, yürümedik, yürümediniz, yürümediler;* istifham biçimi: *yazdım mı, yazdın mı, yazdı mı, yazdık mı, yazdınız mı, yazdılar mı, ezdim mi, ezdin mi, ezdi mi, ezdik mi, ezdiniz mi, ezdiler mi;* menfi istifham şekli: *yazmadım mı, yazmadın mı, yazmadı mı, yazmadık mı, yazmadınız mı, yazmadılar mı, ezmedim mi, ezmedin mi, ezmedi mi, ezmedik mi, ezmediniz mi, ezmediler mi* (Kaya, 2016, s. 134-135).

Ahmet Rasim, gözle görülen veya gözüyle görmüşçesine bilinen bir şeyi ifade eden sigalar için mâzî-i şühûdî terimini kullanır ve şu tanıkları gösterir:

"Ahmet Efendi bugün geldi, benimle görüşdü.", "Sultan Mehmed, İstanbul'u 52 günde zabtetdi." gibi tanıklara yer verir. Birinci ibarede gözüyle gördüğü, ikinci ibarede gözüyle görmüşçesine bildiği bir şey ifade edilmiştir. Emr-i hazırların sonuna "-di" eklenirse mâzî-i şühûdînin müfred-i gaibi olur. Bazen iyelik kökenli kişi ekleri ilave edilir: *sevdim, sevdin, sevdi, sevdik, sevdiniz, sevdiler; kaldım, kaldın, kaldı, kaldık, kaldınız, kaldılar* gibi. Mâzî-i şühûdî sıygası, mütekellimin geçmiş zamanda gözüyle gördüğü şeyi anlatmaktadır (Demirci, 2017a, s. 122, 130).

Mehmet Sadık, mâzî-i şuhûdînin kelime köküne "-dı" veya "-tı" getirilmesiyle oluştuğunu dile getirir:

yasadı (yaptı), yasadılar (yaptılar), yasadın (yaptın), yasadınuz (yaptınız), yasadım (yaptım), yasaduk (yaptık) gibi (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 18-19).

Ömer Sıtkı, MKLO'da hadesin mâzîden hâle kadar olan bir zamanda tereddütsüz bir şekilde gerçekleştiğini bildiren fiilleri mâzî-i şuhûdî terimiyle ifade eder:

yazdım, yazdın, yazdı, yazdık, yazdınız, yazdılar; menfi: *yazmadım, yazmadın, yazmadı, yazmadık, yazmadınız, yazmadılar; söyledim, söyledin, söyledi, söyledik, söylediniz, söylediler;* menfi: *söylemedim, söylemedin, söylemedi, söylemedik, söylemediniz, söylemediler* tanıklarında olduğu gibi (Denduş, 2019, s. 112-113).

Raşit, evvelce gerçekleşmiş bir işi mütekellimin gördüğünü veya görmüş gibi bildiğini haber veren sigaları mâzî-i şuhûdî olarak isimlendirir ve şu tanıkları gösterir:

çektim, çektin, çekti, çektik, çektiniz, çektiler, çekmedim, çekmedin, çekmedi, çekmedik, çekmediniz, çekmediler, yazdım, yazdın, yazdı, yazdık, yazdınız, yazdılar, yazmadım, yazmadın, yazmadı, yazmadık, yazmadınız, yazmadılar (Karataş, 2016, s. 185-186).

Şeyh Vasfi Efendi, bir işin geçmiş zamanda gerçekleşmesini mütekellimin gözüyle gördüğünü veya görmüş gibi iyice bildiğini ifade eden fiilleri mâzî-i şuhûdî olarak adlandırır:

çizdim, çizdin, çizdi, çizdik, çizdiniz, çizdiler, bozdum, bozdun, bozdu, bozduk, bozdunuz, bozdular gibi (Toparlı, 2003, s. 56). Erkuş, MYSO'da bahsedilen mâzî-i şuhûdîyi "bir işin geçmiş zamânda vuku'unu mütekellimin gözüyle gördüğünü veya görmüş gibi iyice bildiğini ifade ider." şeklinde izah eder (2014, s. 134).

Hüseyin Cahit, mâzî-i şuhûdî terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

gördüm, gördün, gördü, gördük, gördünüz, gördüler, yazdı, geldi, yazmadı, gelmedi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 155-156, 162). Abdalla, TSN'de geçen mâzî-i şuhûdî tasrifine "yapmış idim" tanığını gösterir (2016, s. 159).

Mithat Sadullah gözle görülen veya gerçekleşmesi kesinlikle bilinen bir şeyi ifade etmeye mâzî-i şühûdî ismini veir ve kelime kökünün sonuna "-dI" eklenerek mâzî-i şühûdînin müfred-i gaaibinin oluştuğunu söyler:

yazdı, okudu, kapadı, gördüm, gördün, gördü, gördük, gördünüz, gördüler, anladım, anladın, anladı, anladık, anladınız, anladılar, söyledim, söyledin, söyledi, söyledik, söylediniz, söylediler. "Ekmekçi sabahleyin geldi.", "Konoğrafı Edison icat etti." gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 151, 161, 164, 183).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de fiilin geçmiş zamanda gerçekleştiğini tam olarak bilmeyi mâzî-i şühûdî olarak adlandırıp şu tanıklara yer verir:

yaz- oku- gül- iste (DIm/DUm, DIn/Dun, DI/DU, DIk/DUk, DInIz/DUnUz, DIlAr/DUlAr); yazma- okuma- gülme- isteme (DIm/DUm, DIn/Dun, DI/DU, DIk/DUk, DInIz/DUnUz, DIlAr/DUlAr); "Hazret-i Peygamber Mekke'den Medine'ye hicret buyurdu.", "Dün tiyatroya gittik.", "Demin kahve içtik" gibi. Soru şekli sîga-i ta'kîbiyye hükmünde olabilir: *"Ahmet mektepten geldi mi (gelince) çantasını bırakır, sokağa fırlar"* (Sağol vd., 2004, s. 189-190, 207).

5.4.9.1.2. Duyulan Geçmiş Zaman Kipi

Ahmet Cevdet Paşa, mâzî-i naklî terimini kullanıp *"gelmiş"* tanığını gösterir. Bu tanık; "Falan adam geldi, görmedim ama işittim." demektir. Madde-i asliyeye (kelime köküne) "-miş" eklendiği zaman mâzi-i naklî olur: *sevmiş, yazmış* vb. Olumsuzlarında *sevmemiş, yazmamış* denilir. Duyulan geçmiş zamanda müfred-i gâ'ib'e "-sin" eklendiğinde müfred-i muhâtab, "-siniz" ilave edildiğinde cem'-i muhâtap olur: *sevmişin, sevmişsiniz*; "mim" eklendiğinde müfred-i mütekellim ve "zâ" ilave edildiğinde cem'-i mütekellim olur: *sevmiş- sevmişiz, yazmışım- yazmışız* gibi. Bununla birlikte Ahmet Cevdet Paşa, olumlu mastar hâli sevmek, olumsuz hâli sevmemek olan kelimenin *sevmiş- sevmemiş* şeklinde fi'il-i mâzî-i naklî hâlini gösterir. Hafif harekeli ve müsbet olan mâzî-i naklî sîgaları olarak gâ'ip: *sevmiş- sevmişler,* muhâtap: *sevmişsin- sevmişsiniz,* mütekellim: *sevmişim- sevmişiz* tanıklarına da yer verir (Tarahija, 2008, s. 53, 55-57, 59).

Süleyman Hüsnü Paşa, geçmiş zamandaki bir işi söyleyen kişinin o işin gerçekleştiği vakitte kendisinin hazır olmadığını ve bir başkasından işittiğini anlatmak isterse mâzî-i naklî sıygasıyla meramını söylediğini veya yazdığını belirtir:

sevmiş, sevmişler, sevmişsin, sevmişsiniz, sevmişim, sevmişiz gibi (Toparlı & Yücel, 2018, s. 28). Erkuş, İST'de bahsedilen mâzî-i naklî terimini "Eğer geçmiş zamândaki bir işi söylemek isteyen kimse o işin vuku' buldığı vakitte kendisi hazır olmadığını ve bir

başkasından işitdigini anlatmak isterlerse "mâzî-i naklî" sıygasıyla merâmını söyler yâhud yazar" şeklinde izah eder (2014, s. 133).

Selim Sabit, SO'da geçmiş zamanda meydana geldiği anlatılan ve dinlenilen fiilleri bildiren sigalar için mâzî-i naklî terimini kullanır. Mastarlardan "-mek", "-mak" çıkarıldığında kelimenin köküne "-mış/-miş, -muş/-müş" eklerinden biri getirilerek yapılır. Cem'-i gâiplerine "-lar/-ler", mütekellim ve muhatap sigalarında zamîr-i fi'li eklenir.

Söz gelimi *müsbet- sevmişim, sevmişsin, sevmiş, sevmişiz, sevmişsiniz, sevmişler; menfi- sevmemişim, sevmemişsin, sevmemiş, sevmemişiz, sevmemişsiniz, sevmemişler* gibi (Salman, 2008, s. 26-27). Erkuş, SO'da geçen mâzi-i naklîyi "Geçmiş zemânda vuku'ı menkul ve mesmu' olan bir fi'li iş'âr iden sigalardır." şeklinde izah eder (2014, s. 134).

Halit Ziya, mâzîde gerçekleşmiş işi ve durumu mütekellim gözüyle görmeyip de işitmişse mâzî-i naklî olduğunu söyler: *sevmiş* gibi (Türkay, 2018, s. 35). Erkuş, KLT'de geçen mâzî-i naklîyi "Mâzîde vuku' bulan işi veyâ hâli mütekellim gözü ile görmüş ise mâzî-i şuhûdi olur (sevdi) gibi; ve eğer gözü ile görmeyub de işitmiş ise mâzî-i nakli olur, (sevmiş) gibi." şeklinde ifade eder (2014, s. 133).

Mihri, mütekellimin bir hâlin gerçekleşmesini âhirden işiterek bildiğini belirten sigalar için mâzî-i naklî terimini kullanır:

"*Sakızda zelzele çıkmış,*", "*Dün gece sayıklamış*." gibi. Bazen bizzat bildiğini beyan eder: "*Avrupa'yı gezmişim ta'lim etmişim*." gibi. Mâzî-i naklînin müfred-i gâ'ibi kelimenin sonuna "-mIş" ve cem'inde "-mIşlAr" eklenmesiyle müfred-i gâ'ib oluşur: *sevmiş*, *sevmişler*. Müfred-i gâ'ibin sonuna zamîr-i nisbî dâhil edilmesiyle mütekellim ve muhâtab meydana gelir: *sevmişim, sevmişsin, sevmişiz, sevmişsiniz, ihtiyarım, ihtiyarsın, ihtiyarız, ihtiyarsınız* gibi (Atılgan, 2018, s. 187- 188). Abdalla, MSO'da bahsedilen mâzî-i naklî terimini şu şekilde ifade eder:

"Mütekellimin hadesin vükû'unu âhirden sam' ile bildiğini iş'âr eder. Mesela, çocukluğumda bir defa hasta olmuşum" (2016, s. 83).

Şemsettin Sami, işitilmiş veya sonradan haber alınmış bir olayı bildiren sigaları mâzî-i naklî olarak adlandırır:

sevmişim, sevmiş, yazmış, söylemişim, söylemişsin, söylemiş, yazmışım, yazmışsın, yazmış, yazmışsınız, yazmışlar tanıklarında olduğu gibi (Hamit, 2009, s. 71, 73, 84). Erkuş,

NUST'da geçen mâzî-i naklîyi "mesmu'ata müstenid veyâ sonradan haber alınmış bir vuku'âtı ifâde ider" şeklinde izah eder (2014, s. 133).

Tahir Kenan, mütekellimin işitmekle sonradan ortaya çıkardığı fiiller için mâzî-i naklî terimini kullanır. Mâzî-i naklî, emr-i hazıra "-mIş", diğer şekiller için de zamir kökenli şahıs ekleri ilave edilmesiyle meydana gelir:

uyumuşum, uyumuşsun, uyumuş, uyumuşuz, uyumuşsunuz, uyumuşlar, görmüşüm, görmüşsün, görmüş, görmüşüz, görmüşsünüz, görmüşler, *"Âdem odur ki etmeye tağyir vaz'ını/ İkbâl ü baht kendine yâr olmuş olmamış! (Seyyid Vehbî)* tanıklarında görüldüğü gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 272). Erkuş, KLT'de bahsedilen mâzî-i naklî terimini "Mâzi-i nakli sıygası mütekellimin işitmekle mu'ahharen vukuf hâsıl itdiği fi'li haber virir" şeklinde açıklar (2014, s. 133).

Mehmet Rıfat, MOS'ta geçmiş zamandaki bir işi bildirmek isteyen adamın o işin meydana geldiğini anlatmak üzere olduğunu anlatmak üzere kullandığı sıygaya mâzî-i naklî ismini verir:

gelmişim, gelmişsin, gelmiş, gelmişiz, gelmişsiniz, gelmişler, "Hasan Ağa gitmiş, Hüseyin Ağa da gelmiş" tanıklarında görüldüğü gibi (Tamkoç, 2013, s. 42). Erkuş, MOS'ta bahsedilen mâzî-i naklî terimini "Geçmiş zamândaki bir işi bildirmek isteyen adam o işin vuku' buldığını işitmiş oldığını anlatmak üzere kullandığı sıygadır." şeklinde izah eder (2014, s. 133).

Mehmet Rıfat, HLO'da mütekellimin işitttiği bir şeyi haber vermek üzere kullanılan sigaları mâzî-i naklî olarak isimlendirir ve şu tanıklara yer verir:

yazmışım, yazmışsın, yazmış, yazmışız, yazmışsınız, yazmışlar, ezmişim, ezmişsin, ezmiş, ezmişiz, ezmişsiniz, ezmişler, tıkamışım, tıkamışsın, tıkamış, tıkamışız, tıkamışsınız, tıkamışlar, denemişim, denemişsin, denemiş, denemişiz, denemişsiniz, denemişler, kazımışım, kazımışsın, kazımış, kazımışız, kazımışsınız, kazımışlar, okumuşum, okumuşsun, *okumuş, okumuşuz, okumuşsunuz, okumuşlar, yürümüşüm, yürümüşsün, yürümüş, yürümüşüz, yürümüşsünüz, yürümüşler;* menfî biçimi: *yazmamışım, yazmamışsın, yazmamış, yazmamışız, yazmamışsınız, yazmamışlar, ezmemişim, ezmemişsin, ezmemiş, ezmemişiz, ezmemişsiniz, ezmemişler, tıkamamışım, tıkamamışsın, tıkamamış, tıkamamışız, tıkamamışsınız, tıkamamışlar, denememişim, denememişsin, denememiş, denememişiz, denememişsiniz, denememişler, kazımamışım, kazımamışsın, kazımamış, kazımamışız, kazımamışsınız, kazımamışlar, okumamışım, okumamışsın, okumamış, okumamışız,*

okumamışsınız, okumamışlar, yürümemişim, yürümemişsin, yürümemiş, yürümemişiz, yürümemişsiniz, yürümemişler; istifham şekli*: yazmış mıyım, yazmış mısın, yazmış mı, yazmış mıyız, yazmış mısınız, yazmışlar mı, ezmiş miyim, ezmiş misin, ezmiş mi, ezmiş miyiz, ezmiş misiniz, ezmişler mi*; menfi istifham şekli: *yazmamış mıyım, yazmamış mısın, yazmamış mı, yazmamış mıyız, yazmamış mısınız, yazmamışlar mı, ezmemiş miyim, ezmemiş misin, ezmemiş mi, ezmemiş miyiz, ezmemiş misiniz, ezmemişler mi* (Kaya, 2016, s. 136-138).

Ahmet Rasim, yalnız işitilen şeyin bildirilmesini mâzî-i naklî şeklinde ifade eder ve şu tanıkları gösterir:

"*Ahmet Efendi, bugün gelmiş, beni aramış*.", "*Sultan Mehmet Arnavutluk'u da zabtetmiş.*" tanıklarına yer verir. Mâzî-i şühûdî bazen mâzî-i naklî yerinde kullanılır: "*Peygamberin vefatından sonra Hazret-i Ebubekir halife oldu. Bir gün Diyojene nerelisin dediler. Dünyalıyım, dedi."* tanıklarında görüldüğü gibi. Bazen de mâzî-i naklî, mâzî-i şühûdî yerinde kullanılır: "*Ne dersin? Ahmet Efendi gelmemiş mi?", "Sen bana bakma, ben dünyaları gezmişim.*" gibi. Emr-i hazırın sonuna "-mış" ilave edilirse müfred-i gaibi meydana gelir, zamir kökenli kişi ekleri de getirilir: *sevmişim, sevmişsin, sevmiş, sevmişiz, sevmişsiniz, sevmişler* gibi. Mâzî-i naklî sıygası, mütekellimin geçmiş zamanda olan işi işitmekle bildiğini anlatmaktadır. Mâzî-i naklînin müfred-i gaibi bazen sıfat görevinde de kullanılır: *geçmiş zaman, olmuş iş* gibi (Demirci, 2017a, s. 122, 130-131).

Mehmet Sadık, kelime kökünün sonuna "-miş, -gen, -gan" eklerinden biri veya sıyga-i atfiyyenin ("-Up" ekli zarf-fiilin) sonuna "-DUr" getirilerek yapılan sigalara mâzî-i naklî ismini verir ve şu tanıklara yer verir:

kılmış (yapmış), körgen (görmüş), algen (almış), turgan (durmuş), kalgan (kalmış), körüpdür (görmüş), kılgen men (yapmışım), kılgen sen (yapmışsın), kılgen (yapmış), kılgen miz (yapmışız), kılgen siz (yapmışsınız), kılgenler (yapmışlar), körüpdür men (görmüşüm), körüpdür sen (görmüşsün), körüpdür (görmüş), körüpdür miz (görmüşüz), körüpdür siz (görmüşsünüz), körüpdürler (görmüşler) (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 19).

Ömer Sıtkı, MKLO'da geçmişteki bir hadesi mübhem (belirsiz) olarak bildiren sigaları mâzî-i naklî terimiyle ifade eder:

yazmışım, yazmışsın, yazmış, yazmışız, yazmışsınız, yazmışlar; menfi: *yazmamışım, yazmamışsın, yazmamış, yazmamışız, yazmamışsınız, yazmamışlar; söylemişim, söylemişsin, söylemiş, söylemişiz, söylemişsiniz, söylemişler;* menfi: *söylememişim,*

söylememişsin, söylememiş, söylememişiz, söylememişsiniz, söylememişler (Denduş, 2019, s. 113).

Raşit, geçmişte olan bir işi mütekellimin işitmekle bildiğini haber veren sigaları mâzî-i naklî olarak isimlendirir:

çekmişim, çekmişsin, çekmiş (çekmiştir), çekmişiz, çekmişsiniz, çekmişler, çekmemişim, çekmemişsin, çekmemiş (çekmemiştir), çekmemişiz, çekmemişsiniz, çekmemişler, yazmışım, yazmışsın, yazmış (yazmıştır), yazmışız, yazmışsınız, yazmışlar, yazmamışım, yazmamışsın, yazmamış (yazmamıştır), yazmamışız, yazmamışsınız, yazmamışlar, çekilmişim, çekilmişsin, çekilmiş (çekilmiştir), çekilmişiz, çekilmişsiniz, çekilmişler (çekilmişlerdir), çekilmemişim, çekilmemişsin, çekilmemiş (çekilmemişlerdir), çekilmemişiz, çekilmemişsiniz, çekilmemişler (çekilmemişlerdir), yazılmışım, yazılmışsın, yazılmış (yazılmıştır), yazılmışız, yazılmışsınız, yazılmışlar, yazılmamışım, yazılmamışsın, yazılmamış (yazılmamıştır), yazılmamışız, yazılmamışsınız, yazılmamışlar tanıklarında görüldüğü gibi (Karataş, 2016, s. 186-187).

Şeyh Vasfi Efendi; bir işin geçmiş zamanda gerçekleştiğini, mütekellimin işitmekle bildiğini ifade eden fiilleri mâzî-i naklî olarak adlandırır:

çizmişim, çizmişsin, çizmiş, çizmişiz, çizmişsiniz, çizmişler, bozmuşum, bozmuşsun, bozmuş, bozmuşuz, bozmuşsunuz, bozmuşlar gibi (Toparlı, 2003, s. 57). Erkuş, MYSO'da bahsedilen mâzî-i naklîyi "Bir işin geçmiş zamânda vuku'unu mütekellimin işitmekle bildiğini ifâde ider." şeklinde açıklar (2014, s. 133).

Hüseyin Cahit, mâzî-i naklî terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

görmüşüm, görmüşsün, görmüş, görmüşüz, görmüşsünüz, görmüşler, yazmış, yazmamış. Mâzî-i naklînin mâzî-i şuhûdî yerinde kullanılması resmî ve yarı resmî kitabette mümkündür; anlama kuvvet vermek için de "-DIr" getirilerek yapılır: *"Dün, şark sür'at katariyle şehrimize kırk seyyah gelmiştir.", "Yeni usulde sapanların isti'mâlinden köylülere pek çok menfaat istihsal olunmuştur"* gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 156, 171). Abdalla, TSN'de geçen mâzî-i naklî tasrifine "yapmışız" tanığını gösterir (2016, s. 159).

Mithat Sadullah başkalarından işitilen bir işi ifade etmeye mâzî-i naklî ismini verir. Kelime kökünün sonuna "-mIş" ilave edilmesiyle mâzî-i naklînin müfred-i gaaibinin oluştuğunu söyler:

görmüş, yazmış, okumuş, görmüşüm, görmüşsün, görmüş, görmüşüz, görmüşsünüz, görmüşler, anlamışım, anlamışsın, anlamış, anlamışız, anlamışsınız, anlamışlar, söylemişim, söylemişsin, söylemiş, söylemişiz, söylemişsiniz, söylemişler, "Nihat, beni iki saat beklemiş." gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 151, 161, 164, 183).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de fiilin geçmiş zamanda gerçekleşmesini işitmeyi ve haber almayı bildiren fiilleri mâzî-i naklî olarak adlandırıp şu tanıklara yer verir:

yaz- oku- gül- iste- mIş/mUş (Im/mUş, sIn/sUn, ..., Uz, sInIz/sUnUz, lAr); yazmamışım …ilh., okumamışım…ilh., gülmemişim…ilh., istememişim…ilh.; "Hasan'ın ailesi Bursa'dan gelmiş." vb. Övünme ifade eder: *"Ben nice daha güç meseleleri halletmişim yahut etmişimdir."* vb. Müfred-i gaaibinde -DIr/Dur eklenmesiyle mâzî-i şühûdî kuvvetini elde eder: *"Donanma Haliç'ten Marmara'ya çıkmıştır."* vb. İstihfâf (küçümseme) anlamını içinde bulundurur: *"Efendi Darü'lfünundan çıkmış!"* vb. İsti'âdı (ihtimal vermeyişi) bildirir: *"Bingazi'de iki yüz okkalık bir karpuz görmüş!"* vb (Sağol vd., 2004, s. 190, 207).

5.4.9.2. Şimdiki Zaman Kipi

Ahmet Cevdet Paşa, şimdiki zaman için hâl terimini kullanır. Fi'il-i iltizâmînin sonuna "-yor" eki getirildiğinde hâl sîgası olur:

seviyor, yazıyor, sevmiyor, yazmıyor gibi. Genellikle tahfif (hafifletme) için bunların hâ-i resmiyesi ve olumsuzlarında "yâ"sı da kaldırılır ve *seviyor, yazıyor, sevmiyor, yazmıyor* denilir. Hâl sîgasında "-sin" lafzı ile müfred-i muhatap, "-siniz" lafzı ile cem'-i muhatap, mim harfiyle müfred-i mütekellim ve zâ harfiyle cem'-i mütekellim olur: *seviyorsun- seviyorsunuz, seviyorum- seviyoruz* gibi. Bununla birlikte Ahmet Cevdet Paşa, olumlu mastar hâli *sevmek*, olumsuz hâli *sevmemek* olan kelimenin *seviyor- sevmiyor* şeklinde fi'il-i hâli durumunu gösterir. Müsbet (olumlu) fi'il-i hâl sîgaları olarak gâ'ip: *seviyor- seviyorlar,* muhâtap: *seviyorsun- seviyorsunuz,* mütekellim: *seviyorum- seviyoruz;* menfi (olumsuz) fi'il-i hâl sîgaları olarak gâ'ip: *sevmiyor- sevmiyorlar,* muhâtap: *sevmiyorsun- sevmiyorsunuz,* mütekellim: *sevmiyorum- sevmiyoruz* tanıklarına da yer verir (Tarahija, 2008, s. 53-58, 60).

Süleyman Hüsnü Paşa, bir kimsenin bir işin şimdiki zamanda gerçekleşmekte olduğunu anlatmak isterse hâl sıygasıyla meramını söylediğini veya yazdığını belirtir ve şu tanıklara yer verir:

seviyor, seviyorlar, seviyorsun, seviyorsunuz, seviyorum, seviyoruz (Toparlı & Yücel, 2018, s. 28). Koç, İST'de hâl teriminin yer aldığını söyler (1994, s. 57).

Selim Sabit, SO'da fiilin şimdiki hâlde meydana gelmesini bildiren sigalara fi'l-i hâl ismini verir. Mastarlardan "-mek", "-mak" çıkarıldığında kelimenin köküne "-yor" eki getirilerek yapılır. Cem'-i gâiplerine "-lar/-ler", mütekellim ve muhatap sigalarında zamîr-i nisbî eklenir.

Söz gelimi müsbet- *seviyorum, seviyorsun, seviyor, seviyoruz, seviyorsunuz, seviyorlar;* menfi- *sevmiyorum, sevmiyorsun, sevmiyor, sevmiyoruz, sevmiyorsunuz, sevmiyorlar* vb (Salman, 2008, s. 27). Koç, SO'da fi'l-i hâl teriminin yer aldığını belirtir (1994, s. 85). Erkuş, SO'da bahsedilen fi'l-i hâli "Bir fi'lin şimdiki hâlde vuku'nu beyân ve iş'âr iden sigalardır." şeklinde izah eder (2014, s. 98).

Halit Ziya, işin şimdi gerçekleşiyor olmasına hâl ismini verir:

"Ben söylüyorum." tanıklarında görüldüğü gibi (Türkay, 2018, s. 35).

Mihri, şimdiki zaman veya mâzînin sonu ve müstakbelin başlangıcı olan zaman için hâl terimini kullanır ve şu tanığa yer verir:

geliyor (Atılgan, 2018, s. 186). Türkçe fiillerde, hâl zamanının muzâri[194] ve hâl olmak üzere iki sigası vardır. Hâl sigası, olayın şimdiki zamanda gerçekleşmekte olduğunu bildirir: *"Hüseyin uyuyor.", "Hâce okuyor."* gibi. Müfred-i gâ'ibi kelimenin sonuna "-yor" lafzı (ceminde "-yorlar"), muhâtabın müfred ve cem'i müfred-i gâ'ibinin sonuna zamîr-i nisbî getirilmesiyle meydana gelir: *seviyor veya seveyor, seviyorlar veya seveyorlar* gibi. Müfred-i mütekellim *"seviyorum" veya "seveyorum",* cemi *"seviyoruz"* veya *"seveyoruz".* Müfred-i muhâtab *"seviyorsun"* veya *"seveyorsun",* cemi *"seviyorsunuz"* veya *"seveyorsunuz"* gibi (Atılgan, 2018, s. 189-190). Abdalla, MSO'da bahsedilen hâl kelimesini şu şekilde izah eder:

"Şimdiki vakit yahut ta'bir-i âhirle mâzînin nihâyeti ve müstakbelin bidâyeti olan zamândır. Mesela, geliyor dersem bundaki zamân hâldir" (2016, s. 83).

Şemsettin Sami, hâl terimini kullanıp şu tanıkları gösterir:

[194] Geniş zaman kipi içerisinde detaylı şekilde açıklanmıştır.

seviyor, yazıyor, söylüyorum, söylüyorsun, söylüyor, yazıyorum, yazıyorsun, yazıyor, yazıyoruz, yazıyorsunuz, yazıyorlar (Hamit, 2009, s. 73, 84-85). Erkuş, NUST'da geçen hâl terimini "hâl yani şimdiki vakit" şeklinde izah eder (2014, s. 98).

Tahir Kenan, sözün kullanıldığı sırada devam etmekte olan bir işi ifade eden fiilleri "hâl" olarak adlandırır:

okuyor, ezberliyor, oturuyor, yazıyor vb (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 267). Tahir Kenan, mütekellimin konuşması esnasında gerçekleşen veya olayın o ana kadar devam ettiğini bildiren fiiller için de hâl terimini kullanır. Hâl sıygası, fi'l-i iltizâmînin müfred-i gaaibine "-yor", diğer şekiller için de zamir kökenli şahıs ekleri ilave edilmesiyle yapılır:

seveyorum, seveyorsun, seveyor, seveyoruz, seveyorsunuz, seveyorlar veya seviyorum, seviyorsun, seviyor, seviyoruz, seviyorsunuz, seviyorlar gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 272). Erkuş, KLT'de bahsedilen hâl kelimesini "Sözün sarf olundugu sırada elân devâm itmekde bulunan bir işi ifâde ider." şeklinde izah eder (2014, s. 98).

Mehmet Rıfat, MOS'ta bir işin şimdiki zamanda gerçekleşeceğini bildirmek için kullanılan sıygayı fi'l-i hâl şeklinde ifade eder:

geliyorum, geliyorsun, geliyor, geliyoruz, geliyorsunuz, geliyorlar, "Ateş yanıyor, yağmur yağıyor." tanıklarında görüldüğü gibi (Tamkoç, 2013, s. 42). Erkuş, MOS'ta "Bir işin şimdiki zamânda vuku'nu beyân için müsta'mel olan sıygadır." şeklinde açıklar (2014, s. 98).

Mehmet Rıfat, HLO'da zamân-ı hâlde bir işin gerçekleştiğini bildiren kelimeyi fiil-i hâl olarak isimlendirir ve şu tanıklara yer verir:

yazıyorum, yazıyorsun, yazıyor, yazıyoruz, yazıyorsunuz, yazıyorlar, eziyorum, eziyorsun, eziyor, eziyoruz, eziyorsunuz, eziyorlar, tıkıyorum, tıkıyorsun, tıkıyor, tıkıyoruz, tıkıyorsunuz, tıkıyorlar, deniyorum, deniyorsun, deniyor, deniyoruz, deniyorsunuz, deniyorlar, kazıyorum, kazıyorsun, kazıyor, kazıyoruz, kazıyorsunuz, kazıyorlar, eriyorum, eriyorsun, eriyor, eriyoruz, eriyorsunuz, eriyorlar, yürüyorum, yürüyorsun, yürüyor, yürüyoruz, yürüyorsunuz, yürüyorlar; menfi sureti: *yazmıyorum, yazmıyorsun, yazmıyor, yazmıyoruz, yazmıyorsunuz, yazmıyorlar, ezmiyorum, ezmiyorsun, ezmiyor, ezmiyoruz, ezmiyorsunuz, ezmiyorlar, tıkamıyorum, tıkamıyorsun, tıkamıyor, tıkamıyoruz, tıkamıyorsunuz, tıkamıyorlar, denemiyorum, denemiyorsun, denemiyor, denemiyoruz, denemiyorsunuz, denemiyorlar, kazımıyorum, kazımıyorsun, kazımıyor, kazımıyoruz, kazımıyorsunuz, kazımıyorlar, erimiyorum, erimiyorsun, erimiyor, erimiyoruz,*

erimiyorsunuz, erimiyorlar, okumuyorum, okumuyorsun, okumuyor, okumuyoruz, okumuyorsunuz, okumuyorlar, yürümüyorum, yürümüyorsun, yürümüyor, yürümüyoruz, yürümüyorsunuz, yürümüyorlar; soru şekli: *yazıyor muyum, yazıyor musun, yazıyor mu, yazıyor muyuz, yazıyor musunuz, yazıyorlar mı;* olumsuz soru şekli: *ezmiyor muyum, ezmiyor musun, ezmiyor mu, ezmiyor muyuz, ezmiyor musunuz, ezmiyorlar mı* (Kaya, 2016, s. 126-128).

Ahmet Rasim, şimdiki zamanı hâl terimiyle ifade eder:

"Ahmet Efendi, yazı yazıyor." ifadesinde görüldüğü gibi. Şimdiki zaman; istimrar (sürerlik), itiyâd (alışkanlık) ve mütekayyid (dikkatli davranma) bildirir. İstimrar: "*Hüseyin ne yapıyor? Yazı yazıyor. Sen ne yapıyorsun? Okuyorum.";* itiyâd: *"Ahmet Efendi, tütün içiyor mu? Ot içiyor. Bundan mâ-adâ enfiye de çekiyor. Bir gürültü oldu mu kaçıyor, arkasına bile bakmıyor.";* mütekayyid: *"Kapı çalınıyor, ben gidiyorum, haberin olsun, bu ekmeği yiyorum."* gibi. Fi'l-i iltizâmînin müfred-i gaibinin sonuna "-yor" getirilirse hâlin müfred-i gaibi meydana gelir. Bazen zamir kökenli kişi ekleri de ilave edilir: *seviyorum, seviyorsun, seviyor, seviyoruz, seviyorsunuz, seviyorlar* gibi. Hâl sıygası, şimdiki zamanda olan bir işi bildirmek için kullanılır (Demirci, 2017a, s. 122-123, 131).

Ömer Sıtkı, MKLO'da hadesin ifadede gerçekleşmesinin devamını bildiren sigaları hâl terimiyle ifade eder:

yazıyorum, yazıyorsun, yazıyor, yazıyoruz, yazıyorsunuz, yazıyorlar; menfi: *yazmıyorum, yazmıyorsun, yazmıyor, yazmıyoruz, yazmıyorsunuz, yazmıyorlar; söyliyorum, söyliyorsun, söyliyor, söyliyoruz, söyliyorsunuz, söyliyorlar;* menfi: *söylemiyorum, söylemiyorsun, söylemiyor, söylemiyoruz, söylemiyorsunuz, söylemiyorlar* tanıklarında olduğu gibi (Denduş, 2019, s. 113).

Raşit, şimdiki zamanda bir işin gerçekleştiğini veya gerçekleştirildiğini bildiren fiiller için fiil-i hâl şeklinde ifade eder ve şu tanıkları gösterir:

çekiyorum, çekiyorsun, çekiyor, çekiyoruz, çekiyorsunuz, çekiyorlar, okuyorum, okuyorsun, okuyor, okuyoruz, okuyorsunuz, okuyorlar, çekmiyorum, çekmiyorsun, çekmiyor, çekmiyoruz, çekmiyorsunuz, çekmiyorlar, okumuyorum, okumuyorsun, okumuyor, okumuyoruz, okumuyorsunuz, okumuyorlar (Karataş, 2016, s. 193-194).

Şeyh Vasfi Efendi, bir işin şimdiki zamanda gerçekleştiğini gösteren fiilleri hâl olarak isimlendirip şu tanığa yer verir:

"Siz büyük sözü dinliyorsunuz." (Toparlı, 2003, s. 42). Şeyh Vasfi Efendi, bir işin şimdiki zamanda gerçekleşmekte olduğunu bildiren sıygaları hâl kelimesiyle ifade eder:

çiziyorum, çiziyorsun, çiziyor, çiziyoruz, çiziyorsunuz, çiziyorlar, bozuyorum, bozuyorsun, bozuyor, bozuyoruz, bozuyorsunuz, bozuyorlar vb (Toparlı, 2003, s. 57). Erkuş, MYSO'da bahsedilen hâl kelimesini "Bir işin zamân-ı hâlde vuku' bulmakda oldıgını bildiren sıygadır." şeklinde izah eder (2014, s. 97).

Hüseyin Cahit, ân-ı tekellüm (söylenilen, konuşulan zamanı) ve ifâdeyi hâl olarak adlandırır. Hâl sıygası, esnâ-yı tekellümde gerçekleşmekte olan bir iş veya hâli ifade etmek için kullanılır:

"Ahmet mektebe geliyor.", *görüyorum, görüyorsun, görüyor, görüyoruz, görüyorsunuz, görüyorlar, acıyor, acımayor, yazayor, geleyor- geliyor, "Size bakıyorum."* tanıklarında olduğu gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 135-136, 155, 161-162, 164). Erkuş, hâl terimini "ân-ı tekellüm ve ifâdedir." şeklinde açıklar (2014, s. 98).

Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip, fiilin şu esnada yapılmakta olduğunu bildiren sigalarına hâl ismini verir ve şu tanıkları gösterir:

"Konuşuyorum.", "Ben konuşuyorum.", "Ben okuyorum.", "Sen okuyorsun.", "O okuyor.", "Biz okuyoruz.", "Siz okuyorsunuz.", "Onlar okuyorlar.", "Ben biliyorum.", "Sen biliyorsun.", "O biliyor.", "Biz biliyoruz.", "Siz biliyorsunuz.", "Onlar biliyorlar." gibi (Karaörs, 2018, s. 37, 42, 44).

Mithat Sadullah konuşulan vakti gösteren zamanı; bir işin veya bir hâlin söylenilen esnada gerçekleştiğini ifade eden sıygaları hâl olarak isimlendirir. Hal sıygası, kelime kökünün sonunda sesli harf varsa "-yor"; kelime kökünün son harfi sessizse de ahenk kaidesine göre sesli bir harf getirilerek yapılır:

okuyor, söylüyor, yazıyor, vuruyor, biliyor, görüyorum, görüyorsun, görüyor, görüyoruz, görüyorsunuz, görüyorlar, anlıyorum, anlıyorsun, anlıyor, anlıyoruz, anlıyorsunuz, anlıyorlar, söylüyorum, söylüyorsun, söylüyor, söylüyoruz, söylüyorsunuz, söylüyorlar, "Sizi dinliyorum." gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 151, 161, 164, 184).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de fiilin söylenilen zamanda vukuunu bildiren fiiller için hâl terimini kullanır:

"Ali manzume ezberliyor", "yazıyorum, yazıyorsun, yazıyor, yazıyoruz, yazıyorsunuz, *yazıyorsunuz, yazıyorlar, okuyorum, okuyorsun, okuyor, okuyoruz, okuyorsunuz,*

okuyorlar, gülüyorum, gülüyorsun, gülüyor, gülüyoruz, gülüyorsunuz, gülüyorlar, istiyorum, istiyorsun, istiyor, istiyoruz, istiyorsunuz, istiyorlar, "Ahmet odasında kitap okuyor." vb. Hâl, fiilin gelecekte gerçekleşeceğini de bildirir: *"Bir haftaya kadar Bursa'ya gidiyoruz."* vb. Alışkanlık ifade eder: *"Hâline bakmadan içki de kullanıyor."* vb. Tekrarı bildirmek için kullanılır: *"Üçtür bu hatayı yapıyorsunuz."* ifadesinde olduğu gibi. Gaiplerine "-Dır/Dur" getirilmesi tahmini ifade eder: *"Onlar şimdi vapurun güvertesinde mehtaba karşı oturyorlardır."* vb (Sağol vd., 2004, s. 183, 187-188, 205).

5.4.9.3. Gelecek Zaman Kipi

Ahmet Cevdet Paşa, gelecek zaman için zaman-ı istikbal veya müstakbel teriminin kullanıldığını belirtir. Fi'il-i iltizâmînin sonuna hafif harekeliyse "-ecek", ağır harekeliyse "-acak" getirildiğinde fi'il-i istikbâlî (gelecek zaman) olur:

sevecek, yazacak gibi. Olumsuzlarında ise *sevmeyecek, yazmayacak* denilir. İstikbal sîgasında "-sin" lafzı ile müfred-i muhatap, "-siniz" lafzı ile cem'-i muhatap, mim harfiyle müfred-i mütekellim ve zâ harfiyle cem'-i mütekellim olur: *seveceksin- seveceksiniz, seveceğim- seveceğiz* gibi. Ağır harekeli olan fi'il-i istikbalin mütekellimlerinde kaf harfi gayn harfine dönüşür: *yazacağım, yazacağız* gibi. Bununla birlikte Ahmet Cevdet Paşa, olumlu mastar hâli sevmek, olumsuz hâli sevmemek olan kelimenin *sevecek- sevmeyecek* şeklinde fi'il-i mâzî-i istikbali hâlini gösterir. Hafif harekeli fi'il-i istikbal olarak gâ'ip: *sevecek- sevecekler*, muhâtap: *seveceksin- seveceksiniz,* mütekellim: *seveceğim- seveceğiz;* ağır harekeli fi'il-i istikbal olarak gâ'ip: *yazacak- yazacaklar*, muhatap: *yazacaksın- yazacaksınız;* mütekellim: *yazacağım- yazacağız* tanıklarına da yer verir (Tarahija, 2008, s. 53-54, 56, 58, 61).

Süleyman Hüsnü Paşa, bir kimsenin bir işin gelecek zamanda gerçekleşeceğini anlatmak isterse istikbâl sıygasıyla maksatını söylediğini veya yazdığını belirtir:

sevecek, sevecekler, seveceksin, seveceksiniz, seveceğim, seveceğiz vb (Toparlı & Yücel, 2018, s. 28-29). Koç, İST'de istikbâl teriminin yer aldığını söyler (1994, s. 58). Erkuş, İST'de bahsedilen "Eğer bir kimse bir işin gelecek zamânda vuku' bulacağını anlatmak isterse istikbâl sıygasıyla meramını söyler veyâhud yazar." şeklinde izah eder (2014, s. 116).

Selim Sabit, SO'da fiilin gelecekte meydana gelmesini bildiren sigalar için fi'l-i müstakbel terimini kullanır. Mastarlardan "-mek", "-mak" eki çıkarıldığında kelimenin sonu ünsüz ise

çıkarılıp yalnız ه , ünsüz ise ه'den önce bir ى eklendikten sonra ince ünlülerde "-cik", kalın ünlülerde "-cık" eki dâhil edilerek yapılır. Cem'-i gâiplerine "-lar/-ler", mütekellim ve muhatap sigalarında zamîr-i nisbî eklenir. Fakat mütekellimlerde "-cik" ekinin ك (kef)i (kâf-ı fârisî)ye, "-cık" ekinin ق (kaf)ı da غ (gayın)a dönüşür.

Söz gelimi, müsbet- *seveceğim, seveceksin, sevecek, seveceğiz, seveceksiniz, sevecekler,* menfi- *sevmeyeceğim, sevmeyeceksin, sevmeyecek, sevmeyeceğiz, sevmeyeceksiniz, sevmeyecekler* (Salman, 2008, s. 29-30). Koç, SO'da gelecek zaman ekli fiil manasına geldiğini söylediği fi'l-i müstakbel teriminin yer aldığını belirtir (1994, s. 86). Erkuş, SO'da fi'l-i müstakbeli "Bir fi'lin gelecekde vuku'nı beyân ve ifâde iden sığalardır." şeklinde izah eder (2014, s. 116).

Halit Ziya, işin sonradan gerçekleşecek olmasını müstakbel şeklinde ifade eder:

"Ben söyleyeceğim veya söylerim." gibi. Müstakbel, müstakbel-i irâdî ve müstakbel-i mecbûrî olmak üzere iki kısımdır. Müstakbel-i irâdî, ileride gerçekleşmesi failin iradesine ve isteğine bağlı olan veya ileride meydana gelmesinde kuşku bulunan fiillerdir: *yaparım, yapar* gibi. Bunlar; istersem yaparım, isterse yapar veya belki yaparım, belki yapar anlamındadır. Müstakbel-i mecbûrî, ileride gerçekleşmesi bir nevi zorunlu olan veya ileride gerçekleşmesinde kuşku bulunmayan fiildir: *yapacağım, yapacak* gibi. Bu fiiller de yapmaya mecburum, yapmaya mecburdur veya yapmaklığım muhakkaktır, yapması muhakkaktır demektir (Türkay, 2018, s. 35).

Mihri, bir hâlin gelecek zamânda gerçekleşeceğini bildiren sigaları müstakbel ve istikbâl terimleriyle açıklar: *"Yarın geleceğim. Sonra yazacağım"* gibi. Müstakbel, müfred-i gâ'ibi kelimenin nihâyetine hafiflerde (-cek) sakîllerde (-cak), mütekellim ve muhâtabı da müfred-i gâ'ibin sonuna zamîr-i nisbî dâhil edilmesiyle meydana gelir: *seveceğim, seveceğiz, seveceksin, seveceksiniz* gibi. Kelimenin sonu ünlü olursa bir "-y" eklenir: *söylemek- söyleyecek, okumak- okuyacak* gibi (Atılgan, 2018, s. 190-191). Abdalla, MSO'da geçen müstakbel kelimesini şu şekilde ifade eder:

"Gelecek zamândır. Mesela, gelecek dersem bundaki zamân müstakbeldir" (2016, s. 83).

Şemsettin Sami, gelecek zaman manasında olan istikbâl terimini kullanır:

seveceğim, benzeyecek, arayacak, söyleyeceğim, söyleyeceksin, söyleyecek, söyleyeceğiz, söyleyeceksiniz, söyleyecekler(dir), yazacağım, yazacaksın, yazacak(tır), yazacağız, yazacaksınız, yazacaklar(dır) tanıklarında görüldüğü gibi. Bununla birlikte Şemsettin Sami, nakl denilen bir zaman türünün bulunduğunu belirtir. Söz gelimi "*Sevmiş olacağım.*"

maziyi istikbale, "*Sevecek oldum*." istikbali maziye aktarır (Hamit, 2009, s. 71, 73, 84-85). Erkuş, NUST'da bahsedilen istikbâl terimini "gelecek" şeklinde açıklar (2014, s. 116).

Tahir Kenan, ileride yapılacak bir fiili ima eden fiilleri istikbâl olarak adlandırır. İstikbâl, gelecek zamanda gerçekleşecek fiile delalet eder:

okuyacak, ezberleyecek, oturacak, yazacak gibi. Fi'l-i iltizâminin müfred-i gaaibine kalın ünlülerde "-cak", hafiflerde "-cek" getirilmesiyle meydana gelir: *gireceğim, gireceksin, girecek, gireceğiz, gireceksiniz, girecekler, çıkacağım, çıkacaksın, çıkacak, çıkacağız, çıkacaksınız, çıkacaklar* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 267, 273). Erkuş, KLT'de bahsedilen istikbâl terimini "İleride yapılacak bir fi'ili ima eder." şeklinde izah eder (2014, s. 116).

Mehmet Rıfat, MOS'ta bir işin gelecekte meydana geleceğini bildiren sıygaya fi'l-i istikbâl ismini verir:

"Ramazandan sonra bayram gelecek, yarın mektep tatil olunacak." geleceğim, geleceksin, gelecek, gelmeyeceğim, gelmeyeceksin, gelmeyecek, çalacağım, çalacaksın, çalacak, çalmayacağım, çalmayacaksın, çalmayacak, geleceğiz, geleceksiniz, gelecekler, gelmeyeceğiz, gelmeyeceksiniz, gelmeyecekler, çalacağız, çalacaksınız, çalacaklar, çalmayacağız, çalmayacaksınız, çalmayacaklar (Tamkoç, 2013, s. 42-43). Erkuş, MOS'ta bahsedilen fi'l-i istikbâli "Bir işin gelecekte vuku' bulacağını beyân iden sıygadır." şeklinde açıklar (2014, s. 116).

Mehmet Rıfat, HLO'da gelecek zamana delalet eden sigaları fiil-i istikbâl terimiyle ifade eder:

yazacağım, yazacaksın, yazacak, yazacağız, yazacaksınız, yazacaklar, ezeceğim, ezeceksin, ezecek, ezeceğiz, ezeceksiniz, ezecekler; olumsuz sureti: *yazmayacağım, yazmayacaksın, yazmayacak, yazmayacağız, yazmayacaksınız, yazmayacaklar, ezmeyeceğim, ezmeyeceksin, ezmeyecek, ezmeyeceğiz, ezmeyeceksiniz, ezmeyecekler;* istifham sureti: *yazacak mıyım, yazacak mısın, yazacak mı, yazacak mıyız, yazacak mısınız, yazacaklar mı, ezecek miyim, ezecek misin, ezecek mi, ezecek miyiz, ezecek misiniz, ezecekler mi;* menfi istifham şekli: *yazmayacak mıyım, yazmayacak mısın, yazmayacak mı, yazmayacak mıyız, yazmayacak mısınız, yazmayacaklar mı, ezmeyecek miyim, ezmeyecek misin, ezmeyecek mi, ezmeyecek miyiz, ezmeyecek misiniz, ezmeyecekler mi* tanıklarında görüldüğü gibi (Kaya, 2016, s. 124-126).

Ahmet Rasim, gelecek zamanı istikbâl terimiyle ifade eder ve şu tanıklara yer verir:

"Herkes ölecek, cihân bir gün bitecek". Fi'l-i iltizâmînin müfred-i gaibinin sonuna "-cek" veya "-cak" getirilirse istikbâl sıygasının müfred-i gaibi meydana gelir, zamir kökenli kişi ekleri de ilave edilir: *seveceğim, seveceksin, sevecek, seveceksiniz, sevecekler; kalacağım, kalacaksın, kalacak, kalacağız, kalacaksınız, kalacaklar* gibi. İstikbâl sıygası, bir işin gelecek zamanda olacağını bildirmek için kullanılır. Müstakbelin müfred-i gaibi bazen sıfat vazifesinde kullanılır: *gelecek zaman, gelecek sene* gibi (Demirci, 2017a, s. 123, 131).

Ömer Sıtkı, MKLO'da bir işin veya keyfiyetin gelecek zamanda gerçekleştiğini bildiren sigaları müstakbel olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

yazacağım, yazacaksın, yazacak, yazacağız, yazacaksınız, yazacaklar; menfi: *yazmayacağım, yazmayacaksın, yazmayacak, yazmayacağız, yazmayacaksınız, yazmayacakler; söyleyeceğim, söyleyeceksin, söyleyecek, söyleyeceğiz, söyleyeceksiniz, söyleyecekler;* menfi: *söylemeyeceğim, söylemeyeceksin, söylemeyecek, söylemeyeceğiz, söylemeyeceksiniz, söylemeyecekler* (Denduş, 2019, s. 113-114).

Raşit, bir işin gelecekte gerçekleşeceğini ve gerçekleştirileceğini bildiren fiillere istikbâl ismini verir:

çekeceğim, çekeceksin, çekecek, çekeceğiz, çekeceksiniz, çekecekler, yazacağım, yazacaksın, yazacak, yazacağız, yazacaksınız, yazacaklar, söyleyeceğim, söyleyeceksin, söyleyecek, söyleyeceğiz, söyleyeceksiniz, söyleyecekler, okuyacağım, okuyacaksın, okuyacak, okuyacağız, okuyacaksınız, okuyacaklar (Karataş, 2016, s. 196).

Şeyh Vasfi Efendi, bir işin gelecek zamanda görülebileceğini ifade eden fiiller için istikbâl kelimesini kullanır:

"Ben yarın imtihana gireceğim." ifadesinde görüldüğü gibi (Toparlı, 2003, s. 42).

Şeyh Vasfi Efendi, bir işin gelecek zamanda olacağını anlatan sıygaları istikbâl ve müstakbel olarak adlandırır ve şu tanıkları gösterir:

çizeceğim, çizeceksin, çizecek, çizeceğiz, çizeceksiniz, çizecekler, bozacağım, bozacaksın, bozacak, bozacağız, bozacaksınız, bozacaklar, yürüyeceğim, yürüyeceksin, yürüyecek, yürüyeceğiz, yürüyeceksiniz, yürüyecekler, okuyacağım, okuyacaksın, okuyacak, okuyacağız, okuyacaksınız, okuyacaklar (Toparlı, 2003, s. 58). Erkuş, MYSO'da bahsedilen istikbâl kelimesini "bir işin gelecek zamanda olacağını anlatan sıygadır." şeklinde açıklar (2014, s. 116).

Hüseyin Cahit, ân-ı tekellüm (söylenilen, konuşulan zamanı) ve ifadeden sonraki zamanı istikbâl terimiyle ifade eder. Zaman-ı istikbâlin ifadesi asıl istikbal ve muzâri biçimlerinde olur. İstikbal sıygası, bir şeyin gelecek zamanda gerçekleşeceğini bildirir veya sıyga-i emriyye yerinde kullanılır:

"Ahmet yarın mektebe gelecek (asıl istikbal)*.", "Ahmet yarın mektebe gelecek* (muzâri)*.", göreceğim, göreceksin, görecek, göreceğiz, göreceksiniz, görecekler, yazacak, okuyacak, yazmayacak, "Bu sene mektepten şahâdet-nâme alacaksınız* (gelecek zaman)*", "Kimseye fenâ muâmele etmeyeceksin; kimsenin malına, canına taarruz etmeyeceksin; hem-cinsine dâimâ iyilik edeceksin* (sıyga-i emriyye)*"* (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 135-136, 155, 162, 165). Erkuş, TSN'de bahsedilen istikbâl terimini "ân-ı tekellüm ve ifâdeden sonraki zamandır."; istikbâl sıygasını da "bir şey'in gelecek zamânda vuku' bulacagını ifâde için kullanılır." şeklinde izah eder (2014, s. 116-117).

Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip, fiilin yarın veya başka gelecek günde yapılacağını bildiren sigaları istikbâl olarak isimlendirir ve şu tanıklara yer verir:

"Konuşacağım.", "Ben konuşacağım.", "Ben uslu olacağım," , "Sen uslu olacaksın.", "O uslu olacak.", "Biz uslu olacağız.", "Siz uslu olacaksınız.", "Onlar uslu olacaklar.", "Ben okuyacağım.", "Sen okuyacaksın.", "O okuyacak.", "Biz okuyacağız.", "Siz okuyacaksınız.", "Onlar okuyacaklar.", "Ben bileceğim.", "Sen bileceksin.", "O bilecek.", "Biz bileceğiz.", "Siz bileceksiniz.", "Onlar bilecekler" (Karaörs, 2018, s. 35, 37, 42, 45).

Mithat Sadullah konuşulan vakitten sonraki zamanı, bir fiilin gelecek zamanda gerçekleşeceğini istikbâl terimiyle ifade eder. İstikbal sıygası, kelime kökünün sonundaki harf ünsüz ise ahenk kuralına göre "e" veya "a"; ünlü ise "-ye" veya "-ya" ilave edildikten sonra "-cek" veya "-cak" eki getirilerek meydana gelir:

görecek, bulacak, söyleyecek, okuyacak, göreceğim, göreceksin, görecek, göreceğiz, göreceksiniz, görecekler, anlayacağım, anlayacaksın, anlayacak, anlayacağız, anlayacaksınız, anlayacaklar, söyleyeceğim, söyleyeceksin, söyleyecek, söyleyeceğiz, söyleyeceksiniz, söyleyecekler, "Yarın sabah Boğaziçi'ne gideceğim." gibi. İstikbal sıygası emir sıygası görevinde de kullanılır: *"Beni burada bekleyeceksin."* gibi. İstikbalin gaaip şahıslarına "-dIr" eklenmesiyle ifade kuvvetlenmiş olur: *"İki saat sonra gelecektir."* gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 151, 162, 165, 184).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de fiilin gelecek zamanda gerçekleşeceğini bildiren fiiller için istikbâl kelimesini kullanır:

"Ali sokağa çıkacak", yazacağım ...ilh., okuyacağım ...ilh., güleceğim ...ilh., isteyeceğim ...ilh., "Pederime bir mektup yazacağım." tanıklarında olduğu gibi. Emir, istek veya gereklilik ifade eder: *"Ağabeyinin yanından hiç ayrılmayacaksın."* gibi. Gaipleri -Dır/Dur eki almasıyla fiilin anlamı kuvvetlenir: *"Vaadini artık ifâ edecektir."* gibi. Fiilin şarta bağlı gerçekleşeceğini bildirir: *"Saat ona kadar vazifelerimi bitirirsem gezmeye çıkacağım."* gibi. Tavsif (vasıf) ve tayin (görevlendirme) manası ifade eder: *"Akacak kan damarda durmaz.", "Gelecek sene seyehate gideceğim."* gibi. İhtimal ve tahmin bildirir: *"Şu görünen vapur Fransız olacak/ "Sevişmemekse bu, sevmekten ihtiraz edelim/ Çünkü pek hatır-engiz, o çünkü pek müellim/ Bir ihtisas olacak..."* Fikret (Sağol vd., 2004, s. 183, 189, 205-206).

5.4.9.4. Geniş Zaman Kipi

Ahmet Cevdet Paşa, hem hâl hem istikbal için kullanılan bir sîgaları fi'il-i muzârî olarak adlandırır. Olumlu fiillerde madde-i asliyeye bir harekesiz "-ra" eklenir:

söyler, okur gibi. Madde-i asliyenin sonu sâkin ise çoğunlukla fetha (üstün) ile harekelenir: *sever, yazar* gibi. Bazen kesre ile de harekelenir: *verir, çevirir* gibi. Zamme (ötre) ile harekelenir: *gelir, alır* gibi. Fi'il-i muzârinin olumsuzlarında "ra" yerine "za" gelir: *söylemez, okumaz, sevmez, yazmaz, vurmaz, çevirmez, gelmez, almaz* gibi. Fi'il-i muzâride "-sin" eklemesiyle müfred-i muhatap, "-siniz" ilave edilmesiyle cem'-i muhâtap olur: *seversin, seversiniz, yazarsın, yazarsınız* gibi. Olumsuzlarında *sevmezsin, sevmezsiniz, yazmazsın, yazmazsınız* denilir. Mim eklenmesiyle müfred-i mütekellim ve zâ ilave edilmesiyle cem'-i mütekellim olur; *severim- severiz, yazarım- yazarız;* Bunların olumsuzlarında *sevmezem, sevmeziz, yazmazım, yazmazız* olur. Fakat tahfif (hafifletme) için "zâ" harfi genellikle müfred-i mütekelliminde kaldırılır ve cem-i mütekelliminde yâ'ya dönüşerek *sevmem, sevmeyiz, yazmam, yazmayız* denilir. Bununla birlikte Ahmet Cevdet Paşa, olumlu mastar hâli sevmek, olumsuz hâli sevmemek olan kelimenin *sever- sevmez* şeklinde fi'il-i muzari hâlini gösterir. Müsbet (olumlu) fi'il-i muzârî sîgaları olarak gâ'ip: *sever- severler,* muhâtap: *seversin- seversiniz*, mütekellim: *severim- severiz;* menfi (olumsuz) fi'il-i muzârî sîgaları olarak gâ'ip: *sevmez- sevmezler*, muhâtap: *sevmezsin-*

sevmezsiniz, mütekellim: *sevmem- sevmeyiz* tanıklarına da yer verir (Tarahija, 2008, s. 55-58, 60).

Süleyman Hüsnü Paşa, bir kimsenin bir işin şimdiki veya gelecek zamanlardan birinde olduğunu ayırmayarak o işin bu iki zamana da münasebetini anlatmak isterse muzârî sıygasıyla meramını söylediğini veya yazdığını belirtir:

sever, severler, seversin, seversiniz, severim, severiz tanıklarında olduğu gbi (Toparlı & Yücel, 2018, s. 28). Koç, İST'de muzârî teriminin yer aldığını söyler (1994, s. 60). Erkuş, İST'de bahsedilen muzârî terimini "Eğer bir kimse bir işin şimdiki veya gelecek zamanlardan birinde oldıgını ayırmayarak o işin işbu iki zamana da münasebetini anlatmak isterse muzârî sıygasıyla meramını söyler veyahud yazar." şeklinde izah eder (2014, s. 139).

Selim Sabit, SO'da fiilin şimdiki hâlde veya gelecekte meydana gelmesini bildiren sigalara fi'l-i muzârî ismini verir. Mastarlardan "-mek", "-mak" çıkarıldığında kelimenin köküne ر (re) getirilerek yapılır. Cem'-i gâiplerine "-lar/-ler", mütekellim ve muhatap sigalarında zamîr-i nisbî eklenir.

müsbet- *severim, seversin, sever, severiz, seversiniz, severler;* menfi- *sevmem, sevmezsin, sevmez, sevmeyiz, sevmezsiniz, sevmezler* (Salman, 2008, s. 28). Koç, SO'da geniş zaman kipli fiil manasına geldiğini söylediği fi'l-i muzârî teriminin yer aldığını belirtir (1994, s. 86). Erkuş, SO'da bahsedilen fi'l-i muzârîyi "Bir fi'lin şimdiki hâlde veya gelecekde vuku'unu beyân ve iş'âr iden sıygalardır." şeklinde açıklar (2014, s. 139).

Mihri, bir hâlin şimdi veya gelecek zamanda gerçekleştiğini bildiren sigaları muzârî olarak isimlendirir ve şu tanıklara yer verir:

"*Ben Türkçeyi severim.", "Bugün değil yarın gelirim."*gibi. Muzârî, müsbetlerde müfred-i gâib olan kelimenin sonuna bir "-r" cemi "-r" ile beraber (lAr), mütekellim ile muhâtabın müfred ve cem'i müfred-i gâibin sonuna zamîr-i nisbî ilave edilmesiyle meydana gelir: müfred-i gâ'ib- *sever,* cemi- *severler;* müfred-i mütekellim- *severim, cem'i- severiz;* müfred-i muhâtab- *seversin,* cemi- *seversiniz* gibi (Atılgan, 2018, s. 189). Abdalla, MSO'da bahsedilen muzârî terimini şu şekilde açıklar:

"Bir hadesin şimdi ya gelecek zamânda vükû'unu iş'âr eder. Mesela, ben Türkçeyi severim" (2016, s. 83).

Şemsettin Sami, muzâri terimini kullanıp şu tanıkları gösterir:

sever, yazar, gelir, bulur, söylerim, söylersin, söyler, yazarım, yazarsın, yazar, yazarız, yazarsınız, yazarlar (Hamit, 2009, s. 73, 84-85).

Tahir Kenan, geniş zamana muzâri ismini verip emr-i hazırın sonuna "-r" eklenmesiyle muzârinin müfredi gaaibinin meydana geldiğini ve zamir kökenli şahıs ekleriyle de diğer sıygalarının oluştuğunu söyler:

okurum, okursun, okur, okuruz, okursunuz, okurlar gibi. Kelime kökü bir heceden oluşup "-l" ile sonlanırsa "-Ir" veya "-Ur" getirilir: *kalmak- kalır, gelmek- gelir, bilmek- bilir, olmak- olur, ölmek- ölür* gibi. Kelime kökü üç harfli ve bir heceli olursa kendisinden önce gelen harfin harekesi ötre ise "-U", üstün ise "-A" veya "-I", esre ise "-Ur, -Ir, -r" ilave edilir: *vurmak- vurur, görmek- görür, vermek- verir, sanmak- sanır, etmek- eder, gitmek- gider, çizmek- gider, kazmak- kazar, yazmak- yazar* gibi. Kelime kökü dört harfli ve bir heceli olursa son harf fetha (a, e ünlülerini okutturan işaret, üstün) ile harekelenerek geniş zaman eki olan "-r" eklenir: *ölçmek- ölçer, ürkmek- ürker, dürtmek- dürter, sürtmek- sürter* gibi. Basit veya birleşik olmasına bakılmaksızın kelime kökü iki veya üç heceli ve son harfinde ötre ile harekelenen "-r" bulunursa geniş zaman ekinden önce "-U" getirilir: *oturmak- oturur, buyurmak- buyurur, doyurmak- doyurur, duyurmak- duyurur, götürmek- götürür, uyuşturmak- uyuşturur, öksürmek- öksürür, tükürmek- tükürür* gibi. Basit veya birleşik kelime kökleri, iki veya daha fazla heceli olup son harfi esre ile harekelenmişse geniş zaman ekinden önce kesre yerine "-I" eklenir: *işitmek- işitir, yetişmek- yetişir, içirmek- içerir, alıştırmak- alıştırır, ısırmak- ısırır, getirmek- getirir* gibi. Fiilin kelime kökü bir heceden fazla olup "-n" ile sonlanıp ötre ile hareketlenmezse muzâri ekine "-I" ilave edilir: *üşenmek- üşenir, döşenmek- döşenir, kullanmak- kullanır, kıskanmak- kıskanır, hırslanmak- hırslanır, sallanmak- sallanır, toplanmak- toplanır, edinmek- edinir, bilinmek- bilinir, evlenmek- evlenir* gibi. Aynı şekilde kelime kökü bir heceden fazla olup ötre ile harekelenen "-n" ile sonlanırsa geniş zaman ekinden önce "-U" getirilir: *olunmak- olunur, bulunmak- bulunur.* Kelime kökü bir heceli olup "-n" ile sonlanırsa geniş zaman ekinden önce "-A" ve "-r" getirilir: *yunmak- yunar, donmak- donar, dönmek- döner, sönmek- söner, sunmak- sunar* gibi. Muzâri sıygası şimdiki zamana veya gelecek zamana delalet etmek üzere kullanılır: *"Yazıyorum. Bugün tashihine bakarım. Yarın yâhût öbür gün beyâz ederim."* gibi. Muzârinin olumsuzu kuralsızdır, "-z" gelir: *"Su uyur, düşman uyur, haste-*

i hicrân[195] *uyumaz." (Şeyh Galip), "Hezar*[196] *ahbap olan ehl-i televvünden*[197] *vefâ gelmez!" (Koca Râgıb)* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 273-275).

Mehmet Rıfat, MOS'ta hem şimdiki zamana hem de gelecek zamana delalet eden sıygayı fi'l-i muzâri' olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

gelirim, gelirsin, gelir, geliriz, gelirsiniz, gelirler, gelmem, gelmezsin, gelmez, gelmeyiz, gelmezsiniz, gelmezler, çalarım, çalarsın, çalar, çalarız, çalarsınız, çalarlar, çalmazım, çalmazsın, çalmaz, çalmayız, çalmazsınız, çalmazlar, alırım, alırsın, alır, alırız, alırsınız, alırlar, kalırım, kalırsın, kalır, kalırız, kalırsınız, kalırlar, veririm, verirsin, verir, veririz, verirsiniz, verirler (Tamkoç, 2013, s. 43). Erkuş, MOS'ta geçen fi'l-i muzâri terimini "Hem hâle hem istikbâle delâlet iden sıygadır." şeklinde açıklar (2014, s. 139).

Mehmet Rıfat, HLO'da Türkçede hem hâl hem de istikbâl bildiren fiillere fiil-i muzâri' ismini verir ve şu tanıkları gösterir:

tıkarım, tıkarsın, tıkar, tıkarız, tıkarsınız, tıkarlar, denerim, denersin, dener, deneriz, denersiniz, denerler, kazırım, kazırsın, kazır, kazırız, kazırsınız, kazırlar, eririm, erirsin, erir, eririz, erirsiniz, erirler, okurum, okursun, okur, okuruz, okursunuz, okurlar, yürürüm, yürürsün, yürür, yürürüz, yürürsünüz, yürürler, bilir, alır, sanır, kalır, gelir, yazarım, yazarsın, yazar, yazarız, yazarsınız, yazarlar, bozarım, bozarsın, bozar, bozarız, bozarsınız, bozarlar, ezerim, ezersin, ezer, ezeriz, ezersiniz, ezerler, severim, seversin, sever, severiz, seversiniz, severler, ölçer, ürker, korkar, yırtar, kıvırır, kızarır, kesilir, oturur, ürperir, yalvarır, ölçerim, ölçersin, ölçer, ölçeriz, ölçersiniz, ölçerler, otururum, otursun, oturur, otururuz, otursunuz, otururlar, yalvarırım, yalvarırsın, yalvarır, yalvarırız, yalvarırsınız, yalvarırlar; menfi biçimi: *yazmam, yazmazsın, yazmaz, yazmayız, yazmazsınız, yazmazlar, ezmem, ezmezsin, ezmez, ezmeyiz, ezmezsiniz, ezmezler, ölçmem, ölçmezsin, ölçmez, ölçmeyiz, ölçmezsiniz, ölçmezler, oturmam, oturmazsın, oturmaz, oturmayız, oturmazsınız, oturmazlar, yalvarmam, yalvarmazsın, yalvarmaz, yalvarmayız, yalvarmazsınız, yalvarmazlar;* istifham biçimi: *yazar mıyım, yazar mısın, yazar mı, yazar mıyız, yazar mısınız, yazarlar mı, oturur muyum, oturur musun, oturur mu, oturur muyuz, oturur musunuz, otururlar mı, keser miyim, keser misin, keser mi, keser miyiz, keser*

[195] Hicrân: ayrılık; haste: ayağa kalkmış, istenilen.

[196] Hezar: Bin.

[197] Televvün: Yanardönerlik.

misiniz, keserler mi; menfi istifham şekli: *yazmaz mıyım, yazmaz mısın, yazmaz mı, yazmaz mıyız, yazmaz mısınız, yazmazlar mı, oturmaz mıyım, oturmaz mısın, oturmaz mı, oturmaz mıyız, oturmaz mısınız, oturmazlar mı, kesmez miyim, kesmez misin, kesmez mi, kesmez miyiz, kesmez misiniz, kesmezler mi* (Kaya, 2016, s. 129-133).

Ahmet Rasim, muzâri' terimini kullanıp muzâri sıygasının bazen hâl manası verdiğini söyler:

"*Ahmet Efendi, hâlâ tütün içer."* ifadesinde görüldüğü gibi. Muzâri sıygasıyla bazen gelecek zaman anlamı kastedilebilir: *"Ahmet Efendi gelir misin? Gelirim.", "Şimdi eve gider, ders çalışırım.", "Elbet bir gün görüşürüz.", "Seni şimdi ezerim."* gibi. Emr-i hazırın sonuna "-r" eklenirse muzârinin müfred-i gaibi meydana gelir, zamir kökenli kişi ekleri de getirilir: *okurum, okursun, okur, okuruz, okursunuz, okurlar* gibi. Sonu ünsüz olan muzâriler de çekimlenir: *sever, yazar, ezerim, gezeriz, bulur, görür, verir, bilir, sanır, alır, çalar, gelir, gider, ölçer, sürter, oturur, buyurur, işitir, ısırır, çevirir, devirir* gibi. Muzâri sıygası hem hâl hem de istikbâl olur yani duruma göre hâl ve istikbâl anlamı verir: *"Şimdi gelirim.", "Akşam giderim."* gibi (Demirci, 2017a, s. 123, 132).

Ömer Sıtkı, MKLO'da bir iş veya keyfiyetin şimdiki zaman ve gelecek zamanda gerçekleşeceğini bildiren sigaları muzârî' ve fiil-i muzârî' terimleriyle ifade eder:

okur, ağlar, ağrır, ister, eyler, ölçer, çarpar, yüzer, sular, olur, bulur, kalır, görür, söylenir, aldatır, yazarım, yazarsın, yazar, yazarız, yazarsınız, yazarlar; menfi: *yazmam, yazmazsın, yazmaz, yazmayız, yazmazsınız, yazmazlar; söylerim, söylersin, söyler, söyleriz, söylersiniz, söylerler;* menfi: *söylemem, söylemezsin, söylemez, söylemeyiz, söylemezsiniz, söylemezler* tanıklarında olduğu gibi (Denduş, 2019, s. 114-115).

Raşit, hem hâle hem de istikbâle delalet eden fiilleri fiil-i muzâri olarak isimlendirir ve şu tanıklara yer verir:

okur, kazır, ağlar, dener, bozar, yazar, sever, ezer, ürker, ölçer, yırtar, korkar, giderir, benzetir, ağarır, usanır, işitir, oturur, unutur, kurtarır, kıskanır, haykırır, öksürür, çekerim, çekersin, çeker, çekeriz, çekersiniz, çekerler, gelirim, gelirsin, gelir, geliriz, gelirsiniz, gelirler, yazarım, yazarsın, yazar, yazarız, yazarsınız, yazarlar, bulurum, bulursun, bulur, buluruz, bulursunuz, bulurlar, çekmem, çekmezsin, çekmez, çekmeyiz, çekmezsiniz, çekmezler, gelmem, gelmezsin, gelmez, gelmeyiz, gelmezsiniz, gelmezler, yazmam, yazmazsın, yazmaz, yazmayız, yazmasınız, yazmazlar, bulmam, bulmazsın, bulmaz, bulmayız, bulmazsınız, bulmazlar, çekilirim, çekilirsin, çekilir, çekiliriz, çekilirsiniz,

çekilirler, yazılırım, yazılırsın, yazılır, yazılırız, yazılırsınız, yazılırlar, bulunurum, bulunursun, bulunur, bulunuruz, bulunursunuz, bulunurlar, çekilmem, çekilmezsin, çekilmez, çekilmeyiz, çekilmezsiniz, çekilmezler, yazılmam, yazılmazsın, yazılmaz, yazılmayız, yazılmazsınız, yazılmazlar, bulunmam, bulunmazsın, bulunmaz, bulunmayız, bulunmazsınız, bulunmazlar (Karataş, 2016, s. 188-192).

Şeyh Vasfi Efendi, bir işin şimdiki zamanda veya gelecek zamanda gerçekleşeceğini beyan eden sıygaları muzârî terimiyle ifade eder:

çizerim, çizersin, çizer, çizeriz, çizersiniz, çizerler, bozarım, bozarsın, bozar, bozarız, bozarsınız, bozarlar gibi (Toparlı, 2003, s. 57-58). Erkuş, MYSO'da bahsedilen muzârî terimini "Bir işin zaman-ı hâlde veya zamân-ı istikbâlde vuku'unu beyân iden sıygadır." şeklinde izah eder (2014, s. 139).

Hüseyin Cahit, muzâri sıygasının hâl ile istikbal arasında müşterek olduğunu söyler ve şu tanıkları gösterir:

görürüm, görürsün, görür, görürüz, görürsünüz, görürler, sallar, acır, okur, beller, sallanır, büyütür, içirir, yüzer, yazar, kızar; menfi: *"Ben yazmam", "Sen yazmazsın.", "O yazmaz.", "Biz yazmayız.", "Siz yazmayız.", "Onlar yazmazlar", "Türkler Asya'dan gelirler; İstanbu'u zabt ederler; az vakit içinde, üç kıtaya sâye salmış bir hükümet-i müebbede vücuda getirirler.", "Altın gümüşten ağırdır, kar beyazdır, dünyâ döner, kuşlar uçar"* (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 155, 163-164, 166). Abdalla, TSN'de geçen muzâri tasrifi için "giderim" tanığına yer verir (2016, s. 159).

Mithat Sadullah her zaman aynı surette meydana gelen, alışkanlık hâline gelmiş olan bir iş, bir hüküm bildiren sıygalar için muzâri kelimesini kullanır. Kelime kökünün sonunda elif, vav, ye ünlülerinden biri varsa "-r"; kelime kökünün sonunda ünsüz bir harf varsa da "-r" den önce bir ünlü eklenmesiyle muzâri sıygasının meydana geldiğini söyler:

ağlar, okur, acır, kırar, yazar, çizer, verir, bulur, görürüm, görürsün, görür, görürüz, görürsünüz, görürler, anlarım, anlarsın, anlar, anlarız, anlarsınız, anlarlar, söylerim, söylersin, söyler, söyleriz, söylersiniz, söylerler, "Bıçak keser.", "Kuzu ot yer." tanıklarında olduğu gibi. Tarihlerde ve hikâyelerde ifadeye çeşitlilik katmak için mâzi vazifesinde de kullanılır: *"İran devleti evvelen şark akvâmının hücumlarına dûçâr olur, biraz sonra bunları def' eder fakat nihâyet İran kıtası Araplar tarafından fethedilir."* gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 162, 164-165, 184).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de fiilin mu'tat (alışılmış) ve dâim olduğuna delalet eden fiilleri muzâri olarak adlandırır:

"Kürre-i arz döner (daima).", "Ali her gün mektebe gider.", yazarım, yazarsın, yazar, yazarız, yazarsınız, yazarlar, okurum…ilh., gülerim…ilh., isterim…ilh., "Balık denizde yaşar, insan fânidir." tanıklarında görüldüğü gibi. Alışkanlık bildirir: *"Hasan Efendi tütün de içer, enfiye de çeker."* gibi. Bazen bir şeyin kesinlikle geleceğini ifade eder: *"İstediğiniz mektubu yarın yazarım."*gibi. Anlaşmaya delalet eder: *"Peki, giderim."* gibi. Mühlet kabiliyeti ifade eder: *"Bu işi yarın da görürüz (görebiliriz)."* gibi. Hikâye edilen geçmişte kullanılan ifadeye aşırılık ve tezlik anlamı verir: *"Cengiz sâika-yı belâ gibi şarktan garba doğru hücum eder. Reh-güzârında tesâdüf ettiği bütün akvâmı çiğner, tâ bahr-ı sefîd sevâhiline yetişerek livâ-yi hûnînini rekzeyler."* gibi. Bir fiilin geçmiş zamanda gerçekleşmesini canlı surette beyâna hizmet eder: *"Kapı açılır; muhârebede şehit olmuş diye ağladığınız dostumuz içeri girer."* gibi. Temenni ve iltizam bildirir: *"Pederinize bizden de selam yazarsınız.", "Güzel güzel oturur, vakit geçirirsiniz."* gibi. Soru durumunda ricayı ifade eder: *"Kapıyı açar mısınız?"* gibi. Şarta cezâ olup arzuyu ifade eder: *"Kâğıdım olsa oturup pederime bir mektup yazarım."* gibi. Müfred-i gaibin müsbet ve menfi biçiminde birbiri ardınca sıralı olarak kullanıldığı zaman sîga-i takîbiyye hükmünde olur: "Siz gider gitmez biradeniz geldi. Ben çıkar çıkmaz arbede başladı." Sıfat[198] vazifesinde bulunur: *"güler yüz; yanardağ; çok çalışır bir insan; her şeyi anlar bir çocuk; yanardöner kumaş"* gibi Hâl vazifesinde kullanılır: "Ber-vech-i âtî derç olunur (Aşağıda olduğu gibi yerleştirilir)" gibi (Sağol vd., 2004, s. 183, 188, 206-207).

5.4.10. Tasarlama Kipleri

5.4.10.1. İstek Kipi

Ahmet Cevdet Paşa, madde-i asliyenin sonuna hâ-i resmiye getirildiğinde fi'il-i iltizâmî sîgası olduğunu belirtir. Bu durumda iltizam arzu edilir:

"seve, yaza" tanıklarında görüldüğü gibi. Sonu zaten harekeli ise bir "-yâ" getirilir: *söyleye, okuya* gibi. Bunların olumsuzlarında bile *sevmeye, yazmaya, sevilmeye, okumaya* denilir. Bununla birlikte Ahmet Cevdet Paşa, olumlu mastar hâli *sevmek*, olumsuz hâli *sevmemek* olan kelimenin *seve- sevmeye* şeklinde fi'il-i iltizâmî hâlini gösterir. Müsbet

[198] Tanıklarda sıfat-fiil görevindedir.

(olumlu) fi'il-i iltizâmî sîgaları olarak gâ'ip: *seve- seveler,* muhâtap: *sevesin- sevesiniz,* mütekellim: *seveyim- sevelim;* menfi (olumsuz) fi'il-i iltizâmî sîgaları olarak gâ'ip: *sevmeye- sevmeyeler,* muhâtap: *sevmeyesin- sevmeyesiniz,* mütekellim: *sevmeyeyim- sevmeyelim* tanıklarına da yer verir (Tarahija, 2008, s. 54, 56, 61-62).

Süleyman Hüsnü Paşa, bir kimsenin bir işin yalnız olması arzusunda bulunduğunu anlatmak isterse fi'il-i iltizâmî sıygasıyla meramını söylediğini veya yazdığını belirtir:

seve, seveler, sevesin, sevesiniz, seveyim, sevelim (Toparlı & Yücel, 2018, s. 29). Erkuş, İST'de bahsedilen fi'il-i iltizâmî terimini "Eğer bir kimse bir işin yalnız olması ârzusunda bulunduğunu anlatmak isterse "fi'il-i iltizâmî" sıygasıyla merâmını söyler veyâhud yazar." şeklinde izah eder (2014, s. 88).

Selim Sabit, SO'da gelecekte gerçekleşmesi istenilen bir işi bildiren sigalara fi'l-i temennî ismini verir. Mastarlardan "-mek", "-mak" eki çıkarıldığında kelimenin sonu ünsüz ise çıkarılıp bir ه , ünlüyse ه'den önce bir ى ilave edilerek yapılır. Cem'-i gâiplerine "-lar/-ler", mütekellim ve muhatap sigalarında zamîr-i nisbî eklenir.

Söz gelimi, müsbet- *seveyim, sevesin, seve, sevelim, sevesiniz, seveler;* menfî- *sevmeyeyim, sevmeyesin, sevmeye, sevmeyelim, sevmeyesiniz, sevmeyeler* (Salman, 2008, s. 31; 175). Salman "Terimler ve Lügatçe" bölümünde fi'l-i temennî terimini dilek- şart kipi şeklinde açıklamış; tanıkları da dilek- şart kipinden seçmiştir (Salman, 2008, s. 118). Eserin tıpkıbasımı incelendiğinde de Latin harflerine çeviride sıkıntı olmadığı temennî olarak ifade edilenin tanıklarda gösterildiği üzere istek kipi olduğu anlaşılmaktadır. Koç, SO'da istek fiili manasına geldiğini söylediği fi'l-i talebî teriminin yer aldığını belirtir (1994, s. 86). Erkuş, SO'da bahsedilen fi'l-i temennîyi "Gelecek zamânda vuku'u mültezem olân bir işe delâlet iden sigalardır." biçiminde izah eder (2014, s. 88).

Mihri, iltizâm ve arzu bildiren sigaları iltizâmî olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

"Varayım fakire yardım edeyim. Allâh vere de yağmur gele." Sîga-i iltizâmî, müfred-i gâ'ibde kelimenin sonuna hâ-yı resmiyye cemi hâ ile birlikte "-lAr", mütekellim ve muhâtabı müfred-i gâ'ibde sonuna zamîr-i nisbî, cemi mütekellimde "-lIm" eklenmesiyle meydana gelir: müfred-i gâ'ib- *seve,* cemi - *seveler*; müfred-i mütekellim- *seveyim,* cemi - *seveler*; müfred-i muhâtab- *sevesin,* cemi - *sevesiniz* gibi. Kelimenin sonu ünlü olursa "-y" eklenir: *okumak okuya, söylemek söyleye* gibi (Atılgan, 2018, s. 191). Abdalla, MSO'da geçen siga-i iltizâmîyye terimini şu şekilde ifade eder:

"İltizâm ve arzu iş'âr eder. Mesela, varayım fakire yardım edeyim" (2016, s. 83).

Şemsettin Sami, bir işin olmasının mültezim (iltizam edilen bir şeyi veya kimseyi lüzumlu sayıp taraftarlık gösteren) ve maksut (niyet edilen, kastedilen) olduğunu bildiren sigaları sîga-i iltizâmiyye olarak adlandırır ve şu tanıkları gösterir:

seveyim, seveyidim, seve, yaza, benzeye, araya, söyleyeyim, söyleyesin, söyleye, söyleyelim, söyleyesiniz, söyleyeler (Hamit, 2009, s. 71, 73, 84). Erkuş, NUST'ta geçen sîga-i iltizâmiyyeyi "bir işin olmasının mültezim ve maksud oldıgını beyân ider." şeklinde izah eder (2014, s. 155).

Tahir Kenan, fi'l-i iltizâmî terimini kullanır. Fi'l-i iltizâmî, lüzumlu görülen işe delalet eder. Emr-i hâzırın müfredine sonu ünsüz ise "-A", ünlü ise "y" eklenmesiyle fi'l-i iltizâmî sıygasının müfred-i gaaibi meydana gelir. Zamir kökenli şahıs eklerinin getirilmesiyle diğer sıygalar kurulur:

yazayım, yazasın, yaza, yazalım, yazasınız, yazalar; okuyayım, okuyasın, okuya, okuyalım, okuyasınız, okuyalar tanıklarında görüldüğü gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 270). Erkuş, KLT'de geçen fi'l-i iltizâmîyi "Fi'l-i iltizâmî sıygası mütekellimin mültezem ve mültemesi olan işe delâlet ider." şeklinde izah eder (2014, s. 88).

Mehmet Rıfat, HLO'da masterın anlamının gerçekleşmesini mütekellimin lüzumlu gördüğü ve istediğini bildiren sîgayı iltizâmî olarak ifade eder:

yazalım (yazmaklığımız lâzımdır), yaza, geze, tıkaya, deneye, eriye, okuya, yazayım, yazasın, yaza, yazalım, yazasın, yazalar, gezeyim, gezesin, geze, gezelim, gezesiniz, gezeler, tıkayayım, tıkayasın, tıkaya, tıkayalım, tıkayasın, tıkayalar, deneyeyim, deneyesin, deneye, deneyelim, deneyesiniz, deneyeler, kazıyayım, kazıyasın, kazıya, kazıyalım, kazıyasınız, kazıyalar, eriyeyim, eriyesin, eriye, eriyelim eriyesiniz, eriyeler, okuyayım, okuyasın, okuya, okuyalım, okuyasınız, okuyalar, yürüyeyim, yürüyesin, yürüye, yürüyelim, yürüyesiniz, yürüyeler; olumsuz biçimleri: *yazmayayım, yazmayasın, yazmaya, yazmayalım, yazmayasınız, yazmayalar, gezmeyeyim, gezmeyesin, gezmeye, gezmeyelim, gezmeyesiniz, gezmeyeler, tıkamayayım, tıkamayasın, tıkamaya, tıkamayalım, tıkamayasınız, tıkamayalar, denemeyeyim, denemeyesin, denemeye, denemeyelim, denemeyesiniz, denemeyeler, kazımayayım, kazımayasın, kazımaya, kazımayalım, kazımayasınız, kazımayalar, erimeyeyim, erimeyesin, erimeye, erimeyelim, erimeyesiniz, erimeyeler, okumayayım, okumayasın, okumaya, okumayalım, okumayasınız, okumayalar, yürümeyeyim, yürümeyesin, yürümeye, yürümeyelim, yürümeyesiniz, yürümeyeler;* istifham

biçimleri: *yazayım mı, yazalım mı, yazsın mı, yazsınlar mı, yazmayayım mı, yazmayalım mı, yazmasın mı, yazmasınlar mı* tanıklarında görüldüğü gibi (Kaya, 2016, s. 119-122).

Ahmet Rasim, emr-i hâzırların sonuna ünsüzse he, elif, vav, ye harflerinden biri olanlara "ye" eklenirse fi'l-i iltizâmî sıygasının müfred-i gâibinin ortaya çıktığını söyler.

Söz gelimi *seve, uyuya, araya* gibi. Sonuna zamir kökenli kişi ekleri ilave edilirse diğer sıygaları meydana gelir. Müfred-i mütekelllim: *seveyim, kalayım;* müfred-i muhâtab: *sevesin, kalasın;* müfred-i gâ'ib: *seve, kala;* cem'-i mütekellim: *sevelim, kalalım;* cem'-i muhâtab: *sevesiniz, kalasınız;* cem'-i gâ'ib: *seveler, kalalar* gibi. Bir işin yapılması hususunda mütekellimin isteği bildirilmek istenirse bu sıyga ile ifade edilir. Etmek, gitmek, işitmek fiillerinden *edeyim, gideyim, işiteyim* gelir. Fi'l-i iltizâmînin müfred-i gâibi nadiren sıfat vazifesinde kullanılır: sapa yol gibi. Fakat genellikle dua görevinde söylenir: *"Allah muvaffak eyleye, hayırlı işler göre."* gibi. Fi'l-i iltizâmînin müfred-i gâibinin sonuna س getirildiğinde bir tür sıfat meydana gelir: *veresiye, gelesiye, yatasıya* gibi. Bazen de bu şekil beddua görevinde kullanılır: *kör olası, adı batası* gibi (Demirci, 2017a, s. 128-129).

Mehmet Sadık, kelime kökünün sonuna "-gay, -gey" veya "-a, -e" getilerek yapılan fiiller için fi'l-i iltizâmî terimini kullanır ve şu tanıkları gösterir:

algay (ala), bergey (vere), sorgay (sora), taşlagay (ata), köre (göre), aşaya (yiye) (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 31). Mehmet Sadık, madde kökünün sonuna mütekellimde "-ay", cem-i mütekellimde "-aylık, -aylük, -ayluk" lafızlarından birinin eklenmesiyle meydana gelen fiillere fi'l-i inşâî[199] ismini verir:

alay (alayım), alaylık, alaylük, alayluk, alay min (alayım) tanıklarında görüldüğü gibi (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 30).

Raşit, bir işin yapılmasının mütekellimin matlubu olduğuna delalet eden fiilleri fiil-i iltizâmî şeklinde ifade eder:

çekeyim, çekesin, çeke, çekelim, çekesiniz, çekeler, yazayım, yazasın, yaza, yazalım, yazasınız, yazalar, söyleyeyim, söyleyesin, söyleye, söyleyelim, söyleyesiniz, söyleyeler, okuyayım, okuyasın, okuya, okuyalım, okuyasınız, okuyalar tanıklarında görüldüğü gibi (Karataş, 2016, s. 195)

Şeyh Vasfi Efendi, bir işin gerçekleşmesini mütekellimin arzu ettiğini ifade eden sıygaları fi'l-i iltizâmî olarak adlandırır:

[199] Toparlı ve Ilgın, Terimler Dizininde bu terimi dilek kipi olarak açıklamıştır.

çizeyim, çizesin, çize, çizelim, çizesiniz, çizeler, bozayım, bozasın, boza, bozalım, bozasınız, bozalar, yürüyeyim, yürüyesin, yürüye, yürüyelim, yürüyesiniz, yürüyeler, okuyayım, okuyasın, okuya, okuyalım, okuyasınız, okuyalar (Toparlı, 2003, s. 59). Erkuş, MYSO'da bahsedilen fi'l-i iltizâmîyi "Bir işin vuku'unu mütekellimin ârzu eylediğini ifâde ider." şeklinde açıklar (2014, s. 88).

Hüseyin Cahit, emr-i iltizâmî terimini kullanıp şu tanıkları gösterir:

göreyim, göresin, göre, görelim, göresiniz, göreler, yaza, gele, okuya, yazmaya, gelmeye, okumaya, ede, gide, işide. Sıyga-i emriyyenin iltizâmî şekli, ortaya çıkan emrin daha sustururcasına olduğunu anlatmak için kullanılır: *"Yarın gelesin."* gibi. Emr-i iltizâmînin üçüncü şahsının müfredi genellikle dua ve temenni vazifesinde kullanılır: *"Allah muvaffak (başarılı) eyleye.", "Allah görüşmek nasip eyleye."* gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 158, 161, 174-175).

Mithat Sadullah bir işin yapılmasının lâzım olduğunu bildirmek için kullanılan sıygaları fi'l-i iltizâmî terimiyle ifade eder. Kelime kökünün sonuna sessiz harf bulunduğu takdirde "-e" veya "-a"; sesli harf varsa "-ya" veya "ye" getirilerek fi'l-i iltizâmînin meydana getirildiğini söyler:

bile, kıra, söyleye, anlaya, göreyim, göresin, göre, görelim, göresiniz, göreler, anlayayım, anlayasın, anlaya, anlayalım, anlayasınız, anlayalar, söyleyeyim, söyleyesin, söyleye, söyleyelim, söyleyesiniz, söyleyeler, "Onu gitmeden görelim." gibi. Fi'l-i iltizâmînin üçüncü şahsı dua ve temenni görevinde kullanılır: *"Allah encâmınızı (sonunuzu) hayır eyleye…"* gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 163, 165, 184-185).

Ahmet Cevat Emre, iltizam ve temenni bildiren sigalara sîga-i iltizâmiyye ismini verir ve şu tanıkları gösterir:

muzâri: *yazmaya- okumaya- gülmeye- istemeye (yIm …ilh.), yaza- okuya- güle- isteye (yIm mI- sIn mI- yor mu- mı; sInIz mI, lAr mI), yazmaya- okumaya- gülmeye- istemeye (yIm mI…ilh.);* mâzî-i şühûdî: *yazmaya- okumaya- gülmeye- istemeye (yIm mI …ilh.), yaza- okuya- güle- isteye (idim, ydIm …ilh.);* mâzî-i naklî: *yaza- okuya- güle- isteye (imişim …ilh.), yazmaya- okumaya- gülmeye- istemeye (imişim …ilh.);* hâl manası veren- *"Koşa koşa geldim.", "Yaza yaza hüsn-i hat sahibi oldu.", "Böyle olagelmiş; öyle olagider."* gibi (Sağol vd., 2004, s. 198-199, 208).

5.4.11.2. Emir Kipi

Ahmet Cevdet Paşa, mastar eki atılırsa kelimenin madde-i asliyesinin kaldığını söyler. Söz gelimi, sevmek ve yazmak kelimelerinden "-mek" ve "-mak" lafızları atıldığında sev ve yaz kalır. Buna emr-i hâzır (teklik ve çokluk ikinci şahıs emir çekimleri) denir. Emr-i hâzırın olumsuzuna nehy-i hâzır denir:

sevme, yazma vb. Bu madde-i asliyeye hareke ve harfler eklenmesiyle çeşitli biçimler açığa çıkar, onlara sîga (kip) denilir. Kelimelerin böyle sîgalanmasına tasrif (çekim) denilir. Nitekim madde-i asliyeye "-sun" ilave edildiğinde emr-i gâ'ib (teklik ve çokluk şahısların emir çekimi) olur: *sevsin, yazsın* vb. Emr-i gâ'ibin olumsuzuna nehy-i gâ'ib denilir: *sevmesin, yazmasın* gibi. Emr-i hâzır ile nehy-i hâzırın sonuna "-iniz" eki getirildiği zaman cem olur: *seviniz, yazınız, sevmeyiniz, yazmayınız* vb. Emr-i gâ'ib ile nehy-i gâ'ibin sonuna "-ler" geldiğinde cem olur: *sevsinler, yazsınlar, sevmesinler, yazmasınlar* vb. Diğer sîgalarda hep "-lar" ile cemlenir: *sevdiler, sevmişler, severler, seviyorlar, sevecekler, sevmeliler, seveler* gibi. Ancak bunlar hep gâ'ib (üçüncü şahıs) sîgalarıdır. Onların muhâtap (ikinci şahıs) ve mütekellimleri (birinci şahısları) de bulunur. Bununla birlikte Ahmet Cevdet Paşa, olumlu mastar hâli sevmek, olumsuz hâli sevmemek olan kelimenin *sevsin- sevmesin, sev- sevme* şeklinde emr-i gâ'ib ile nehy-i gâ'ib ve emr-i hâzır ile nehy-i hâzır hâlini gösterir. Emir ve nehy sîgaları olarak emr-i gâ'ib: *sevsin- sevsinler,* nehy-i gâ'ib: *sevmesin- sevmesinler;* emr-i hâzır: *sev- seviniz,* nehy-i hâzır: *sevme- sevmeyiniz* tanıklarına da yer verir (Tarahija, 2008, s. 53-54, 56-57, 62).

Süleyman Hüsnü Paşa, bir kimsenin bir işin olmasını karşısındaki adama emrettiğinde emr-i hâzır sıygasıyla maksatını söylediğini veya yazdığını belirtir:

sev, sevin, seviniz gibi. Eğer bir kimse karşısında bulunmayan adam için bir işin olmasını emrederse emr-i gâib sıygasıyla meramını söylediğini veya yazdığını ifade eder: *sevsin, sevsinler* gibi (Toparlı & Yücel, 2018, s. 29-30). Erkuş, İST'de geçen emr-i gâib (üçüncü şahıs emir çekimi) terimi için "Eğer bir kimse karşısında bulunmayan adam için bir işin olmasını emriderse "emr-i ga'ib" sıygasıyla merâmını söyler veyâhud yazar."; emr-i hâzır terimi için de "Eğer bir kimse bir işin olmasını karşısındaki adama emriderse emr-i hâzır sıygasıyla merâmını söyler veyâhud yazar." ifadelerini kullanır (2014, s. 80-81).

Selim Sabit, SO'da bir işin sonunu faile emir ve tembihle bildiren sigalara fi'l-i emrî ismini verir. Mastar eklerinden "-mek" ve "-mak" çıkarıldığında kelimenin müfred muhâtab sigası olup sonuna zamîr-i fi'l-i dâhil edilmesiyle yapılır ve bunlara emr-i hâzır denilir.

Müfred-i muhâtabların sonuna "-sın/-sün" getirildiğinde müfred-i gâib "-lar/-ler" eklenmesiyle cem'-i gâib sigası olur, bunlara da emr-i gâib derler: müsbet- *sev, sevsün, seviniz, sevsünler;* menfi- *sevme, sevmesün, sevmeyiniz, sevmesünler* (Salman, 2008, s. 32-33). Erkuş, SO'da bahsedilen fi'l-i emrî terimini "bir işin ahiresini emr ve tenbihi beyân ve ifâde iden sigalardır." şeklinde ifade eder (2014, s. 84).

Mihri, mütekellimden muhâtaba emir, teşvik veya dilek bildiren sigalar için emr-i hâzır terimini kullanır: *"Şunu götür. Tahsîle çalış. Ya mevlâ suçumuzu afv eyle."* gibi. Müfred-i muhâtabı mastar eklerinin silinmesiyle meydana gelir. Söz gelimi, sevmekten *sev*, yazmaktan *yaz* gibi. Kelimenin sonu ünlü olduğunda ise emr-i hazırın müfredi için sonuna "-h" ve cem'i için mezkûr (-n) den önce bir (-y) eklenir: *eylemek- eyle- eyleyin, söylemek- söyle- söyleyin* gibi. Mütekellimden gâ'ibe emir, teşvik, temenni, dilek bildiren sigalar için de emr-i gâ'ib terimini kullanır: *"Birâderin gelsin. Dâ'imâ okusun. Allâh 'ömrine bereket versin."* gibi. Emr-i gâ'ib, müfred kelimenin sonuna "-sun/ -sün", cem' olanına "-sunlar/ -sünler" dâhil edilmesiyle yapılır: *sevsün, sevsünler* gibi (Atılgan, 2018, s. 192-193). Abdalla, MSO'da bahsedilen emr-i hâzır terimi için "Mütekellimden muhataba emir veya teşvik veyahut istircâ iş'âr eder. Mesela, şunu götür, tahsile çalış, ya Mevlâ suçumuzu affeyle gibi."; emr-i gâ'ib terimi için de "Mütekellimden gâ'ibe emir veya teşvîk veyahut istircâ. Mesela, birâderin gelsin ve Allah ömrüne bereket versin misâlleri gibi." ifadelerini kullanır (2016, s. 84).

Şemsettin Sami, emir kelimesini kullanıp *sev, sevsin, yaz, yazsın, söyle, söylesin, söyleyin- söyleyiniz, söylesinler* tanıklarına yer verir (Hamit, 2009, s. 73, 84).

Tahir Kenan, mastarlardan "-mAk" eki çıkarıldığında madde kökü emr-i hâzır sıygasının müfred-i mütekelliminin meydana geldiğini söyler:

başla, dinle, yaz, oku gibi. Emr-i hâzırın müfred-i mütekellimine "-(y)ınız" eklenmesiyle cem sıygasının ortaya çıktığını belirtir: *ara- arayınız, iste- isteyiniz, gel- geliniz, koş- koşunuz, git- gidiniz* gibi. Emr-i hâzır mütekellimin muhatabdan bir şey istemesini bildiren sıygadır: *"İltizâm etme (taraf tutma), irtikâb (suç işleme) etme, âdeti bozma" (Mehmed Ârif); "Çekme gam, dest-gîrdir(yardım edendir) Allâh" (Şeyh Gaalib); "Ey Romalılar bilâ-ifâte-i vakt yıkınız şu kürsî-i hitâbetleri, kırınız şu mermerleri, yakınız şu levhaları, tard ediniz şu esirleri ki- ribka-i esârette tutup fünûn meş'ûmeleriyle ahlâkınızı ifsâd ediyorlar…" (Saîd- Tercüme- Jan Jak Russo)* tanıklarında görüldüğü gibi. Emr-i hâzırın müfred sıygasına "-sIn" eklenmesiyle emr-i gaaibin müfred-i mütekellimi ve "lAr" ilave edilmesiyle de cem'-i mütekellimi meydana gelir: *kalsın- kalsınlar, gelsin- gelsinler* gibi.

"Ne" lafzı ile olumsuz yapılan emr-i gaaib muzâri görevindedir. Nitekim "*Ne anlar?*" demek anlamaz manasındadır (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 268-270). Erkuş, KLT'de geçen gâ'ib terimini "Emr-i gâ'ib sıygası mütekellim ve muhâtabın gayrinden taleb içindir."; emr-i hâzır terimini de "Mütekellimin muhâtabdan bir şey' talebine delâlet iden sıygadır." şeklinde açıklar (2014, s. 80-81).

Mehmet Rıfat, MOS'ta bir işin olması için söylenilen sıygaları fi'l-i emr olarak adlandırır. Emir fiilinin mütekellim sıygası olmayıp muhâtapla gâipten ibarettir:

Emr-i hâzır- *gel, gelme, dile, dileme, geliniz, gelmeyiniz, dileyiniz, dilemeyiniz,* emr-i gâib- *gelsin, gelmesin, dilesin, dilemesin, gelsinler, gelmesinler, dilesinler, dilemesinler* gibi (Tamkoç, 2013, s. 44-45). Erkuş, Erkuş, MOS'ta adı geçen fi'l-i emr terimini "bir işin olması için irâd olunan sıyga" şeklinde izah eder (2014, s. 84).

Mehmet Rıfat, HLO'da bir işin yerine getirilmesinin emredici kelimelerle yapılmasını emir sîgası terimiyle ifade eder. Emir sîgasının emr-i hâzır (emir kipinin ikinci şahıs çekimi) ve emr-i gâ'ib (emir kipinin üçüncü şahıs çekimi) isimleriyle birlikte iki tür olduğunu belirtip şu tanıkları gösterir:

yaz, oku, gel, git, yazın, okuyun, gelin, gidin; dilek için: *yazındı, okundu, gelindi, gidindi*; hürmet için: *yazınız, okuyunuz, geliniz, gidiniz; yazsın, okusun, yazsınlar, okusunlar*. Bununla birlikte bir fiilin yerine getirilmesini nefyeden (olumsuz yapan) kelimelere de nehiy sîgası (emir kipinin olumsuz şekli) ismini verir: *yazma, gelme, okuma, gezme, yazmayın, yazmayınız, yazmasın, okumasın, yazmasınlar, okumasınlar, gelmeyin, gelmeyiniz, okumayın, okumayınız, gezmeyin, gezmeyiniz* tanıklarında görüldüğü gibi (Kaya, 2016, s. 118-119).

Ahmet Rasim, mastar ekleri çıkarıldığında kelime kökünün emr-i hâzır sıygasının müfredi olduğunu söyler: *sevmek- sev* gibi. Kelime sonuna "-n" ,"-in" ilave edilirse cem olur: *sev- sevin, ara- arayın, gel- gelin, ara- arayın, kal- kalın, iste- isteyin* gibi. Emr-i hâzır sıygası, bir kişiye emretmek için kullanılır: *"Gel, Hüseyin git, derse çalış.";* olumsuzu- *"sevme, sevmeyin"* gibi. Emr-i hâzırların sonuna "-sun" veya "-sin" eklenirse emr-i gâib olur: *"Gelsin, kalsın, götürsün"* gibi. Emr-i gâib sıygası, mütekellim ve muhâtabın dışında söz söylenen bir kişiye emretmek için kullanılır: *"Hüseyin gelsin, derse çalışsın, onlar da gitsinler."* olumsuzu- *"gelmesin, kalmasın."* gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 127-128).

Mehmet Sadık, kelimenin sonundaki mastar eki kaldırıldığında meydana gelen sıygaya emr-i hâzır (ikinci şahsın emir çekimi) ismini verir:

kavlamak- kavla (karıştır), kavlan (karıştırın), kavlanlar (karıştırınız), termek- ter (topla), teriniz (toplayınız) gibi. Nehy-i hâzır (ikinci şahıs emir kipinin olumsuz çekimi), emr-i hâzırın sonuna "-mA" eklenmesiyle olur: *barma (gitme), körme (görme)* gibi. Emr-i gâib (üçüncü şahsın emir çekimi), ise "-sUn, -gey, -gay" lafızlarından biri eklenir: *bergey (versin), bergeyler (versinler), bermegey- (vermesin), bermegeyler (vermesinler)* gibi (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 33).

Ömer Sıtkı, MKLO'da muhâtaba veya gaibe buyurmak yani emretmek için söylenilen sigaları emir olarak adlandırır ve şu tanıkları gösterir:

siga-i emrin muhâtabı- emr-i hâzır: *yazın, yazınız; söyleyin, söyleyiniz;* nehy-i hâzır: *yazmayın, yazmayınız, söylemeyin, söylemeyiniz;* siga-i emrin gâ'ibi- emr-i ga'ib: yazsın, yazsınlar, söylesin, söylesinler; nehy-i gâ'ibi- *yazmasın, yazmasınlar, söylemesin, söylemesinler* (Denduş, 2019, s. 116-117).

Şeyh Vasfi Efendi, mütekellimin bir işi muhataba emretmesini bildiren sıygaları emr-i hâzır olarak adlandırır:

çiz, çizin- çiziniz, boz, bozun- bozunuz, yürüyünüz, okuyunuz gibi. Emr-i gâib, mütekellimin bir işi gâibe yani yanında bulunmayana emrettiğini ifade eder: *çizsin, çizsinler, bozsun, bozsunlar* gibi (Toparlı, 2003, s. 60). Erkuş, MYSO'da bahsedilen emr-i gâib terimini "Mütekellimin bir işi gâ'ibe ya'ni yanında bulunmayana emretdiğini ifâde ider."; emr-i hâzır terimini de "Mütekellimin bir işi muhâtaba emir itmesini bildirir." şeklinde izah eder (2014, s. 80-81).

Hüseyin Cahit, emir sıygaları ve sıyga-i emriyye terimini kullanıp şu tanıklara yer verir:

gör, görsün, görün- görünüz, onlar görsün veya görsünler, yazsın, yazmasın. Sıyga-i emriyye, bir şeyin yapılmasını emir için kullanılır: *"Yalan söylemeyiniz.", "Fukaraya muâvenet (yardım) ediniz.";* sıyga-i şartiyye yerinde de kullanılır: *"Bu işi yap, bir türlü; yapma, bir türlü!"* gibi. Sıyga-i emriyyenin şahsı gaaibi bazen sadece temenni ve arzu içerir: *"Çiçekler soğuktan donmasın fikriyle saksıları içeri aldım."* gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 158, 161, 174).

Mithat Sadullah bir işin yapılmasını emretmek için kullanılan sıygalara emir sıygasına ismini verir. Kelime kökünün sonuna ahenk kaidesine göre "-sIn" veya "-sUn" ilave edilerek emr-i gaip sıygasının meydana geldiğini söyler:

bil- bilsin, gör- görsün, görün- görünüz, anlayın- anlayınız, söyleyin- söyleyiniz, görsün, görsünler, anlasın, anlasınlar, söylesin, söylesinler, "Annenize, babanıza itaat ediniz!" gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 163, 165, 185).

Ahmet Cevat Emre, emir ve nehiy (olumsuzluk) için sîga-i emriyye terimini kullanıp şu tanıklara yer verir:

yaz, oku, gül, iste, yazın, yazınız, okuyun, okuyunuz, gelin, geliniz, isteyin, isteyiniz, yazsın, okusun, gelsin, istesin, yazsınlar, okusunlar, gülsünler, istesinler, yazma, okuma, gülme, isteme, yazmayın, okumayın, gülmeyin, istemeyin, yazmayınız, okumayınız, gülmeyiniz, istemeyiniz, yazmayın, okumayın, gülmeyin, istemeyin, okusun mu, gülsün mü, istesin mi, yazmasun mu, okumasun mu, gülmesün mü, istemesün mü, "Kapıyı aç.", "Sokağa çıkmayınız." gibi. Bazen duada kullanılıp yalvarma ifade eder: *"Ya Rab, akl ve muhakemeden mahrum bırakma."* gibi. Rica anlamına hizmet edip rica bildiren kelimelerle de kullanılır: *"Lütfediniz; inâyet (yardım) buyurunuz; lütfen şu kitabı veriniz."* tanıklarında görüldüğü gibi (Sağol vd., 2004, s. 197- 198, 208).

5.4.11.3. Dilek-Şart Kipi

Selim Sabit, SO'da manasının gerçekleşmesi için diğer bir fiilin meydana gelmesinin gerekli olduğunu belirten sigalara fi'il-i şartî ismini verir. Mastar ekleri çıkarıldığında kelimenin köküne "-se" eki getirilerek yapılır. Cem'-i gâiplerine "-lar/-ler", mütekellim ve muhatap sigalarında zamîr-i fi'lî (kişi eki) eklenir.

Söz gelimi, müsbet- *sevsem, sevsen, sevse, sevsek, sevseniz, sevseler;* menfi- *sevmesem, sevmesen, sevmese, sevmesek, sevmeseniz, sevmeseler* (Salman, 2008, s. 31-32; 175). Salman "Terimler ve Lügatçe" bölümünde fi'l-i şartî terimini dileme ve istek kipi bir şeyin vukuunu başka bir şeye şart kılmak için kullanılan siga, kip ki s morfemi ile yapılır: (gelecek se, verecek se) şeklinde açıklamış; günümüz Türkçesinde de gelecek zaman kipinin şartı olarak adlandırmasına değinmiştir (Salman, 2008, s. 117). Eserin tıpkıbasımı incelendiğinde de Latin harflerine çeviride sıkıntı olmadığı şartî olarak ifade edilenin tanıklarda da gösterildiği üzere dilek-şart kipi olduğu anlaşılmaktadır. Erkuş, SO'da dilek-şart kipi manasına geldiğini söylediği fi'l-i temenni terimini "Gelecekde vuku'ı temenni olunan bir işe delâlet iden sigalardır." şeklinde açıklar (2014, s. 96).

Şemsettin Sami, bir işin olmasının arzu edildiği sigaları sîga-i ricâ'iyye olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

sevsem, sevseyidim, sevse, yazsa, söylesem, söylesen, söylese. Bunun yanında bir işin olmasının diğer bir iş için şart olduğunu belirten sigalara da sîga-i şartiyye ismini verir ve *severse, sevmiş isem, söylersem, söylersen, söylerse* tanıklarını gösterir (Hamit, 2009, s. 71, 73, 84). Erkuş, NUST'ta bahsedilen sîga-i ricâ'iyye (dilek kipi) terimini "bir işin olması arzu olundığını gösterir."; sîga-i şartiyye (şart kipi) terimini de "bir işin olması diğer bir iş için şart oldığını gösterir." şeklinde açıklar (2014, s. 157-158).

Ömer Sıtkı, KLO'da kelime veya cümleleri şart suretiyle bir diğerine bağlayan şart sigalarını râbıta-i şartiye terimiyle ifade eder:

"Mektebe devam edersen feyz bulursun.", "*O efendi çalışsa da birinci olamaz.", "Çalışması-çün pek çok nasîhatler ediliyorsa da yine bir te'sîri görülmüyor.", "İmtihânımı güzel versem de birinci olsam, imtihânımız hitâm bulsa da biraz istirâhat etsek.", "Bir efendi mektebe devam eder ve derslerine gayret eylerse hem hâcegânı (hocası) hem de ebeveyni 'indinde makbûl ve mergûb (beğenilen) olur"* (Aytar, 2019, s. 51-52).

Hüseyin Cahit, kelime kökünün sonuna "-sA" ilave edilmesiyle sıyga-i şartiyyenin meydana geldiğini söyler ve şu tanıklara yer verir:

yaz- yazsa, yazma- yazmasa. Mâzî veya istikbale ait bir şeyin şartını meydana getiren fiiller sıyga-i şartiyye biçiminde kullanılır: "Ahmet pek zekidir; çalışsa sınıfta birinci olur." gibi. Sıyga-i şartiyye bazen şart anlamında olmayarak istikbale ait bir şeyin temenni edildiğini bildirir: *"Bursa'yı görsem!", "Pederim bugün erken gelse!"* gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 163, 172-173). Abdalla, TSN'de geçen sıyga-i şartiyye terimine "iseniz" tanığını gösterir (2016, s. 159). Erkuş, TSN'de bahsedilen sıyga-i şartiyye terimini "Madde'i asliyenin nihâyetine "sa" 'ilâvesiyle sıyga'i şartiyye hâsıl olur." şeklinde açıklar (2014, s. 158).

5.4.11.4. Gereklilik Kipi

Ahmet Cevdet Paşa, madde-i asliyeye "meli" lafzı eklenirse fi'il-i vücûbi sîgası (gereklilik kipi) olduğunu söyler. Bu kip bir işin yapılması gerektiğini veya layık olduğunu ifade eder:

Söz gelimi, sevmek gerek denilecek yerde *sevmeli* ve yazmak gerek denilecek yerde *yazmalı*; olumsuzlarında da *sevmemeli, yazmamalı* şeklinde denilir. Fi'il-i vücûbî sîgasında "-sin" ve "-siniz" eklenmesiyle muhâtap olur: *sevmelisin, sevmelisiniz;* Mim ilave edilmesiyle müfred-i mütekellim, "-yiz" eklenmesiyle cem'-i mütekellim olur: *sevmeliyim,*

sevmeliyiz gibi. Fi'il-i iltizâmî sîgasında (istek kipinde) "-sin" ve "-siniz" ile muhâtap olur: *sevesin, sevesiniz;* mim ilave edilmesiyle müfred-i mütekellim ve lâm eklenmesiyle cem'-i mütekellim olur: *seveyim- sevelim* gibi. Müsbet (olumlu) fi'il-i vücûbî sîgaları olarak gâ'ip: *sevmeli- sevmeliler, muhâtap: sevmelisin- sevmelisiniz, mütekellim: sevmeliyim- sevmeliyiz* tanıklarına da yer verir (Tarahija, 2008, s. 54, 58, 61).

Süleyman Hüsnü Paşa, bir kimsenin bir işin her hâlde olmasını arzu ettiğini anlatmak isterse fi'il-i vücûbi sıygasıyla meramını söylediğini veya yazdığını belirtir:

sevmeli, sevmeliler, sevmelisin, sevmelisiniz, sevmeliyim, sevmeliyiz gibi (Toparlı & Yücel, 2018, s. 29). Erkuş, İST'de fi'l-i vücûbiyi "Eğer bir kimse bir işin herhâlde olmasını arzu ettiğini anlatmak isterse "fi'l-i vücubi" sıygasıyla merâmını söyler veyâhud yazar." şeklinde izah eder (2014, s. 96).

Selim Sabit, SO'da gelecek zamanda gerçekleşmesi lüzumlu görülen bir işi bildiren sigalar için fi'l-i iltizâmî terimini kullanır. Fi'l-i iltizâmî, mastarlardan "-mek", "-mak" eki çıkarıldığında kelimenin sonuna "-malı", "-meli" eki getirilerek yapılır.

Söz gelimi, müsbet- *sevmeliyim, sevmelisin, sevmeli, sevmeliyiz, sevmelisiniz, sevmeliler;* menfi- *sevmemeliyim, sevmemelisin, sevmemeli, sevmemeliyiz, sevmemelisiniz, sevmemeliler* (Salman, 2008, s. 30, 174). Salman "Terimler ve Lügatçe" bölümünde fi'l-i iltizâmî terimini dileme ve istek kipi şeklinde açıklamış; tanıkları da istek kipinden seçmiştir (Salman, 2008, s. 115). Eserin tıpkıbasımı incelendiğinde de Latin harflerine çeviride sıkıntı olmadığı iltizâmî olarak bilinen istek kipinin Selim Sabit tarafından gereklilik kipi olarak ele alındığı görülmektedir. Koç, SO'da gereklik kipli fiil manasında olan fi'l-i iltizâmî teriminin yer aldığını belirtir (1994, s. 85).

Mihri, gereklilik ve lüzum bildiren sigaları vücûbî olarak adlandırır. Sîga-i vücûbîyye, müfred-i gâ'ib kelimenin sonuna "-mAlI", cem'i "-mAlIdIrlAr"; mütekellim ve muhâtabın müfred ve cem'i gâ'ib-i müfredinin sonuna zamîr-i nisbî eklenmesiyle oluşur:

sevmeliyim, sevmelisin, sevmeli, sevmeliyiz, sevmelisiniz, sevmeliler gibi (Atılgan, 2018, s. 192). Abdalla, MSO'da bahsedilen sîga-i vücûbîyye terimi için "Vücûb ve lüzum iş'âr eder. Mesela, dâ'imâ okumalısın, gibi" ifadelerini kullanır (2016, s. 84).

Şemsettin Sami, bir işin olmasının lazım olduğunu ifade eden sigalara sîga-i vücûbiyye ismini verir ve şu tanıkları gösterir:

sevmeliyim, sevmeli idim, söylemeliyim, söylemelisin, söylemeli gibi (Hamit, 2009, s. 71, 84). Erkuş, NUST'ta geçen sîga-i vücûbiyyeyi "bir işin olması lâzım geldiğini ifâde ider." şeklinde izah eder (2014, s. 97).

Tahir Kenan, fi'l-i vücûbî terimini kullanır. Fi'l-i vücûbî, bir işin faile gerekliliğini bildirir. Emr-i hâzırın müfredine "-mAlI" eklenirse fi'l-i vücûbînin müfred-i gaaibi ve zamir kökenli şahıs ekleri getirililirse diğer şekiller meydana gelir:

gelmeliyim, gelmelisin, gelmeli, gelmeliyiz, gelmelisiniz, gelmeliler; söylemeliyim, söylemelisin, söylemeli, söylemeliyiz, söylemelisiniz, söylemeliler (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 271). Erkuş, KLT'de geçen fi'l-i vücûbîyi "Fi'l-i vücubi sıygası bir işi fâ'ile vücub içindir." şeklinde açıklar (2014, s. 96).

Mehmet Rıfat, MOS'ta bir işin her hâlde olması arzu edildiğinde kullanılan sıygaları fi'l-i vücûbî olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

"Yarın mektebe gitmeliyim.", gelmeliyim, gelmelisin, gelmeli, gelmeliyiz, gelmelisiniz, gelmeliler (Tamkoç, 2013, s. 43-44). Erkuş, MOS'ta bahsedilen fi'l-i vücûbî terimini "Bir işin her hâlde olması arzu olundukda kullanılan sıygadır." şeklinde izah eder (2014, s. 96).

Mehmet Rıfat, HLO'da bir işi işlemek için faile lüzum gösteren sigaya fiil-i vücûbî ismini verir:

yazmalıyım, yazmalısın, yazmalı, yazmalıyız, yazmalısınız, yazmalılar, ezmeliyim, ezmelisin, ezmeli, ezmeliyiz, ezmelisiniz, ezmeliler, oynamalıyım, oynamalısın, oynamalı, oynamalıyız, oynamalısınız, oynamalılar, okumalıyım, okumalısın, okumalı, okumalıyız, okumalısınız, okumalılar, erimeliyim, erimelisin, erimeli, erimeliyiz, erimelisiniz, erimeliler, denemeliyim, denemelisin, denemeli, denemeliyiz, denemelisiniz, denemeliler, menfi biçimleri: *yazmamalıyım, yazmamalısın, yazmamalı, yazmamalıyız, yazmamalısınız, yazmamalılar, ezmemeliyim, ezmemelisin, ezmemeli, ezmemeliyiz, ezmemelisiniz, ezmemeliler;* istifham biçimleri: *yazmalı mıyım, yazmalı mısın, yazmalı mı, yazmalı mıyız, yazmalı mısınız, yazmalılar mı, yazmamalı mıyım, yazmamalı mısın, yazmamalı mı, yazmamalı mıyız, yazmamalı mısınız, yazmamalılar mı, ezmeli miyim, ezmeli misin, ezmeli mi, ezmeli miyiz, ezmeli misiniz, ezmeliler mi, ezmemeli miyim, ezmemeli misin, ezmemeli mi, ezmemeli miyiz, ezmemeli misiniz, ezmemeliler mi* tanıklarında görüldüğü gibi (Kaya, 2016, s. 122-124).

Ahmet Rasim, emr-i hâzırın sonuna mastarı hafif ise "-meli", sakil ise "-malı" getirilirse fi'l-i vücûbînin müfred-i gâibinin meydana geldiğini söyler. Zamir kökenli kişi ekleri getirilerek bu fiilin sıygaları oluşur.

Söz gelimi, müfred-i mütekellim: *sevmeliyim, kalmalıyım;* müfred-i muhâtab: *sevmelisin, kalmalısın-* müfred-i gâ'ib: *sevmeli, kalmalı;* cem'-i mütekellim: *sevmeliyiz, kalmalıyız-* cem'-i muhâtab: *sevmelisiniz, kalmalısınız* cem'-i gâ'ib: *sevmelidirler, kalmalılar* gibi (Demirci, 2017a, s. 129).

Mehmet Sadık, istenilen bir fiilin mastar sıygasının sonuna "kerek" lafzı eklenerek yapılan sigaları fi'l-i vücûbî olarak adlandırır:

barmakım kerek (gitmeliyim), barmakın kerek (gitmelisin), barmak kerek (gitmeli), barmakımız kerek (gitmeliyiz), barmakınuz kerek (gitmelisiniz), barmakları kerek (gitmeliler); menfisi: *barmamakım kerek (gitmemeliyim), barmamakın kerek (gitmemelisin), barmamak kerek (gitmemeli), barmamakımız kerek (gitmemeliyiz), barmamakınuz kerek (gitmemelisiniz), barmamakları kerek (gitmemeliler)* tanıklarında görüldüğü gibi (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 30-31).

Ömer Sıtkı, MKLO'da bir hadesin şimdi ve gelecek zamanda birlikte gerçekleşmesinin lüzumuna delalet eden sigalar için vücûbî terimini kullanır ve şu tanıkları gösterir:

yazmalıyım, yazmalısın, yazmalı, yazmalıyız, yazmalısınız, yazmalıdırlar; menfi: *yazmamalıyım, yazmamalısın, yazmamalı, yazmamalıyız, yazmamalısınız, yazmamalıdırlar; söylemeliyim, söylemelisin, söylemelidir, söylemeliyiz, söylemelisiniz, söylemelidirler;* menfi: *söylememeliyim, söylememelisin, söylememeli, söylememeliyiz, söylememelisiniz, söylememelidirler* (Denduş, 2019, s. 115).

Raşit, bir işi işlemek lüzumunu faile gösteren fiilleri fiil-i vücûbî şeklinde ifade eder ve şu tanıklara yer verir:

çekmeliyim, çekmelisin, çekmeli- çekmelidir, çekmeliyiz, çekmelisiniz, çekmelidirler, yazmalıyım, yazmalısın, yazmalı, yazmalıyız, yazmalısınız, yazmalıdırlar, çekmemeliyim, çekmemelisin, çekmemeli, çekmemeliyiz, çekmemelisiniz, çekmemelidirler, yazmamalıyım, yazmamalısın, yazmamalı- yazmamalıdır, yazmamalıyız, yazmamalısınız, yazmamalıdırlar (Karataş, 2016, s. 197-198).

Şeyh Vasfi Efendi, bir işin yapılmasının fail için icap ettiğini yani gerekli olduğunu bildiren sıygaları fi'l-i vücûbî olarak adlandırır:

çizmeliyim, çizmelisin, çizmeli, çizmeliyiz, çizmelisiniz, çizmeliler, bozmalıyım, bozmalısın, bozmalı, bozmalıyız, bozmalısınız, bozmalılar (Toparlı, 2003, s. 58-59). Erkuş, MYSO'da fi'l-i vücubiyi "bir işin yapılmasını fâ'il için icâb itdiğini ya'ni lâzım oldıgını gösteren sıygadır." şeklinde açıklar (2014, s. 96).

Hüseyin Cahit, emr-i vücûbî terimini kullanır ve şu tanıkları gösterir:

görmeliyim, görmelisin, görmeli, görmeliyiz, görmelisiniz, görmeliler, yazmalı, gelmeli, yazmamalı, gelmemeli. Sıyga-i emriyyenin vücûbî şekli emre bütün kuvvet ve şiddet verir: *"Bu dersi ezberlemeli!"* Emr-i vücûbî bazen emir bildirmez, bir mecburiyet ifade eder: *"Tren saat on ikide hareket ettiği cihetle yarın erken kalkmalısınız."* gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 158, 161, 175). Abdalla, TSN'de geçen emr-i vücûbî tasrifi için "görmeli idim" tanığına yer verir (2016, s. 159).

Mithat Sadullah bir işin her hâlde yapılmasını emir için kullanılan sıygaları fi'l-i vücûbî olarak isimlendirir. Kelime kökünün sonuna ahenk kaidesine göre "mElI" veya "mAlI" getirilerek fi'l-i vücûbînin oluştuğunu söyler:

yazmalı, görmeliyim, görmelisin, görmeli, görmeliyiz, görmelisiniz, görmeliler, anlamalıyım, anlamalısın, anlamalı, anlamalıyız, anlamalısınız, anlamalılar, söylemeliyim, söylemelisin, söylemeli, söylemeliyiz, söylemelisiniz, söylemeliler, "Derslerinize çalışmalısınız" gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 163, 165, 185).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de sîga-i vücûbiye terimini kullanıp şu tanıklara yer verir:

muzâri*: yazmalı- okumalı- gülmeli- istemeli (yIm, sIn, dIr, yIz, sInIz, dIrlAr), yazmamalı- okumamalı- gülmemeli- istememeli (yIm ...ilh.), yazmalı mı- okumalı mı- gülmeli mi- istemeli mi (yIm ...ilh.), yazmamalı mı- okumamalı mı- gülmemeli mi- istememeli mi (yIm ...ilh.);* mâzî-i şühûdî: *yazmalı- okumalı- gülmeli- istemeli (yIm, sIn, dIr, yIz, sInIz, dIrlAr), yazmamalı, okumamalı, gülmemeli, istememeli (idim ...ilh.), yazmalı mı- okumalı mı- gülmeli mi- istemeli mi (idim ...ilh.), yazmamalı mı, okumamalı mı, gülmemeli mi, istememeli mi (idim ...ilh.);* mâzî-i naklî: *yazmalı- okumalı- gülmeli- istemeli (imişim, imişsin, imiş, imişiz, imişsiniz, imişler), yazmamalı- okumamalı mı, gülmemeli mi, istememeli mi (imişim… ilh.), yazmalı mı- okumalı mı- gülmeli mi- istemeli mi (imişim ...ilh.), yazmamalı mı, okumamalı mı, gülmemeli mi, istememeli mi (imişim ...ilh)* (Sağol vd., 2004, s. 199-200).

5.4.11. Ek Fiil

Halit Ziya, mâzî-i nakliyyenin ve müstakbel-i mecbûriyyenin üçüncü şahıslarının müfretlerinin sonuna fi'l-i haberin zaman hâlinin üçüncü şahsının müfredi olan "-tır" eklenmesiyle fiilin gerçekleşme ihtimalini ifade ettiğini söyler:

sevmiştir, sevecektir gibi. Fi'l-i haber tasrifine tanıklar da gösterilir: ihbâriyye (bildirme kipi) - hâl: *benim, sensin, odur, biziz, sizsiniz, onlardır;* hikâye: *ben idim, sen isin, o idi, biz idik, siz idiniz, onlar idiler;* mâzî-i naklî: *ben imişim, sen imişsin, o imiş, biz imişim, siz imişsiniz, onlar imişler;* şartiyye- hâl: *ben isem, sen isen, o ise, biz isek, siz iseniz, onlar iseler;* hikâye: *ben idi isem, sen idi isen, o idi ise, biz idi isek, siz idi iseniz, onlar idi iseler;* mâzî-i naklî: *ben imiş isem, sen imiş isen, o imiş ise, biz imiş isek, siz imiş iseniz, onlar imiş iseler* gibi (Türkay, 2018, s. 36-37, 40).

Hüseyin Cahit, hükmü ifade eden fiiller için fi'l-i cevherî terimini kullanır. Fi'l-i cevherî, "imek" fiilidir. Fi'l-i cevherînin, bütün zaman ve sıygaları kullanılmadığından kendisine fi'l-i nâkıs adı da verilir:

muzâri: *-Im, -yIm, -m, -Iz, yIz, -z;* mâzî-i şuhûdî: *-idim, -idin, -idi, -idik, -idiniz, -idiler;* mâzî-i naklî: *-imişim, -imişsin, -imiş, -imişiz, -imişsiniz, -imişler;* sıyga-i şartiyye: *-isem, -isen, -ise, -isek, -iseniz, -iseler;* menfi biçimi*: değilim, değilsin, değildir…ilh* (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 134, 153-154). Abdalla, TSN'de bahsedilen fi'l-i cevherîyi şu şekilde açıklar:

"Hükmü ifâde eden fi'le "fi'l-i cevherî" denir. Fi'l-i cevherî elyevm masdarı ve birtakım sîgaları gayr-i müsta'mel olan "imek" fi'ldir. Gayr-i müsta'mel sîgaları yerine "olmak" fi'linin yerine isti'mâl edilir" (2016, s. 157). Erkuş, TSN'de bahsedilen fi'l-i cevherî terimini "Hükmü ifâde eden fi'le "fi'l-i cevherî" dinir. Fi'l-i cevherî elyevm masdarı ve birtakım sîgaları gayr-i müsta'mel olan "imek" fi'lidir." şeklinde açıklar (2014, s. 84).

Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip, imek fiili terimini kullanıp bu fiilin başlıca zamanlarının hâl, mazi ve istikbal olduğunu dile getirir:

hâl: *benim, sensin, odur, biziz, sizsiniz, onlardırlar;* mazi: *"Ben idim.", "Sen idin.", "O idi.", "Biz idik.", "Siz idiniz.", "Onlar idiler.";* istikbal: *"Ben olacağım.", "Sen olacaksın.", "O olacak.", "Biz olacağız.", "Siz olacaksınız.", "Onlar olacaklar"* (Karaörs, 2018, s. 39-40).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de "-imek" fiilini fiil-i cevherî olarak adlandırır. Fiil-i cevherinin çekimleri şu şekildedir:

sîga-i ihbâriyye- muzâri: *Im/Um-yIm/yIm, sIn/sUn, Dır/Dur, Iz/Uz-yIz/yUz, sInIz/sUnIz, DIrlAr/DUrlAr;* mâzî-i şühûdî: *idim, idin, idi, idik, idiler;* mâzî-i naklî: *imişim, imişsin, imiş, imişiz, imişsiniz, imişler;* sîga-i şartiyye: *isem, isen, ise, isek, iseniz, iseler* (Sağol vd., 2004, s. 187). Sağol, LOSN'de fiil-i cevherî teriminin kullanıldığını belirtir (1987, s. 25).

5.4.12. Basit Kipli Fiil

Halit Ziya, fiilin yardımı olmayarak çekimlenen zamanları zamân-ı basit şeklinde ifade eder:

"Ben söylüyorum." gibi (Türkay, 2018, s. 35). Erkuş, KLT'de geçen zamân-ı basiti "fi'lin yardımı olmayarak tasrif olunan zamân" şeklinde açıklar (2014, s. 165).

Mehmet Rıfat, MOS'ta basît sıygalar terimini kullanıp basît sıygaların mâzî, hâl, istikbâl, muzâri, vücûbî, iltizâmî, nehy ve emr olmak üzere sekiz tür olduğunu belirtir (Tamkoç, 2013, s. 41).

Mithat Sadullah fiillerin zamanlarından bazıları madde-i asliyye, müntehâ (son) ve fi'l-i zamirlerinden (şahıs eklerinden) teşekkül edenlere basit zamanlar ismini verir:

okudu gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 152).

5.4.13. Birleşik Kipli Fiil

Ahmet Cevdet Paşa, basit fiillerin müfred-i gâipleri fi'il-i iânenin görülen geçmiş zaman kipi ile bir araya geldiğinde hikâye sîgalarının meydana geldiğini söyler: *sevmiş idi, sever idik, seviyor idim* gibi. Duyulan geçmiş zaman ile terekküp ettiğinde rivâyet sîgaları oluşur: *sever imiş, sevecek imiş* gibi. Şart kipi ile birleştiğinde ef'âl-i şartiyye sîgaları hâsıl olur: *sevdim ise, sever iseniz* gibi. Hikâye-i mâzî-i şühûdî başka bir biçimde de çekimlenir: Asıl fi'il-i hâsın emsile-i muttarıdası "idi" kelimesiyle terekküp eder ve bu surette idi kelimesinden "iy" çıkarılarak "di" kalır: *sevdiydi, sevdiydiler* gibi. Görülen geçmiş zamanın şartı sîgaları da böyle iki türlü olur. Söz gelimi *sevdim ise* denildiği gibi *sevdiysem* de denilir. Diğer hikâye ve rivayet sîgalarıyla sîga-i şartiyyelerin de böyle tahfifi (hafifletilmesi) mümkündür. Söz gelimi *gelir idi, gelir imiş, gelir ise* denildiği gibi *gelirdi,*

gelirmiş, gelirse de denilir. Fakat istek kipinin hikâye ve rivâyet sîgalarında mutlaka madde-i asliyenin sonundaki hâ-i resmiye ile fi'il-i iânenin elifi kaldırılır ve sîga-i şartiyesinde kelime kökünün sonu harekelenmeyip sakin okunur: *geleydi, geleymiş* ve lamın sükûnuyla *gelse* denilir; *gele idi, gele imiş, gele ise* denilmez. Aynı şekilde *gideydi, gideymiş, gitse* denilir; *gide idi, gide imiş, gide ise* denilmez. Şart bir fiille diğer bir fiilin bitişmesini ifade eder ve birine şart diğerine ceza denilir. Söz gelimi *"Keşke vaktiyle derse çalışsaydım ve keşke tahsil-i ilm yolunda bulunmuşuz."* denildiği gibi *"Ah, bu sene imtihanında sınıfımı geçsem."* denilir. Hikâye sîgalarının çekimlerine hikâye-i mâzi-i şühûdî olarak gâ'îp: *sevdi idi, sevdiler idi/ sevdiydi, sevdiydiler;* muhâtap: *sevdin idi, sevdiniz idi/ sevdiydin, sevdiydiniz;* mütekellim: *sevdim idi, sevdik idi/ sevdiydim, sevdiydik*- hikâye-i mâzî-i naklî olarak gâ'îp: *sevmişdi, sevmiş idiler;* muhâtap: *sevmiş idin, sevmiş idiniz;* mütekellim: *sevmiş idim, sevmiş idik;* hikâye-i muzâri olarak gâ'îp: *severdi, severdiler; muhâtap: severdin, severidniz;* mütekellim: *severdim, severdik;* hikâye-i hâl olarak gâ'îp: *seviyor idi, seviyor idiler;* muhâtap: *seviyor idin, seviyor idiniz;* mütekellim: *seviyor idim, seviyor idik*- hikâye-i müstakbel gâ'îp: *sevecek idi, sevecek idiler;* muhâtap: *sevecek idin, sevecek idiniz;* mütekellim: *sevecek idim, sevecek idik;* hikâye-i fi'il-i vücûbî olarak gâ'îp: *sevmeli idi, sevmeli idiler;* muhâtap: *sevmeli idin, sevmeli idiniz;* mütekellim: *sevmeli idim, sevmeli idik;* hikâye-i fi'il-i iltizâmî olarak gâ'îp: *seveydi, seveydiler; muhâtap: seveydin, seveydiniz;* mütekellim: *seveydim, seveydik* gibi tanıklar gösterir. Rivâyet sîgalarının çekimlerine rivâyet-i mâzi-i naklî olarak gâ'îp: *sevmiş imiş, sevmiş imişler;* muhâtap: *sevmiş imişsin, sevmiş imişsiniz;* mütekellim: *sevmiş imişim, sevmiş imişiz;* rivâyet-i muzâri olarak gâ'îp: *sever imiş, sever imişler;* muhâtap: *sever imişsin, sever imişiz;* mütekellim: *sever imişim, sever imişiz*- rivâyet-i hâl olarak gâ'îp: *seviyormuş, seviyormuşlar;* muhâtap: *seviyormuşsun, seviyormuşsunuz;* mütekellim: *seviyormuşum, seviyormuşumuz;* rivâyet-i müstakbel olarak gâ'îp: *sevecekmiş, sevecekmişler;* muhâtap: *sevecekmişsin, sevecekmişsiniz;* mütekellim: *sevecekmişim, sevecekmişimiz;* fi'il-i vücûbî-i şartî olarak gâ'îp: *sevmeli ise, sevmeli iseler;* muhâtap: *sevmeli isen, sevmeli iseniz;* mütekellim: *sevmeli isem, sevmeli isek;* fi'il-i iltizâmî-i şartî olarak gâ'îp: *sevse, sevseler;* muhâtap: *sevsen, sevseniz;* mütekellim: *sevsem, sevsek* gibi tanıklara da yer verilir (Tarahija, 2008, s. 66-71).

Süleyman Hüsnü Paşa; basit fiillerin teklik üçüncü şahısların yardımcı fiillerinin görülen geçmiş zaman kipiyle birleştiği durumda hikâye ve öğrenilen geçmiş zamanıyla birleşirse rivâyet, sıyga-i şartiyesiyle birleşirse ef'âl-i şartiyye meydana geldiğini söyler:

Hikâye-i mâzî-i şuhûdi: *geldi idi,* hikâye-i mâzî-i naklî*: gelmiş idi,* hikâye-i muzâri: *gelir idi,* hikâye-i hâl: *geliyor idi,* hikâye-i istikbâl: *gelecek idi,* hikâye-i fi'il-i vücûbî: *gelmeli idi,* hikâye-i fi'il-i iltizâmî: *geleydi,* rivâyet-i mâzî-i naklî: *gelmiş imiş,* rivâyet-i muzârî: *gelir imiş,* rivâyet-i hâl: *geliyor imiş,* rivâyet-i istikbal: *gelecek imiş,* rivâyet-i fi'il-i vücûbî: *gelmeli imiş,* rivâyet-i fi'il-i iltizâmî: *gele imiş,* mâzî-i şuhûdî-i şartî: *geldi ise,* mâzî-i naklî-i şartî: *gelmiş ise,* muzârî-i şartî: gelir ise, hâl-i şartî: *geliyor ise,* istikbâl-i şartî: *gelecek ise,* fi'il-i vücûbî-i şartî: *gelmeli ise,* fi'il-i iltizâmî şartî: *gelse* tanıklarında görüldüğü gibi (Toparlı & Yücel, 2018, s. 31-33). Koç İST'de fi'l-i hikâye (hikâye birleşik zamanlı fiil), fi'l-i rivâyet (rivâyet birleşik zamanlı fiil), fi'l-i iltizâmî (istek şekilli fiil), fi'l-i iltizâmî şartî (istek şeklinin şartı), fi'l-i vücûbî (gereklik şekilli fiil), fi'l-i vücûbî-i şarti (gereklik şeklinin şartı), ef'âl-i şartiyye (şart birleşik çekimi), hâl-i şartî (şimdiki zamanın şartı), hikâye-i fi'l-i iltizâmî (istek şeklinin hikâyesi), hikâye-i fi'l-i vücûbî (gereklik şeklinin hikâyesi), hikâye-i hâl (şimdiki zamanın hikâyesi), hikâye-i istikbâl (gelecek zamanın hikâyesi), hikâye-i mâzî-i naklî (öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi), hikâye-i mâzî-i şuhûdi (görülen geçmiş zamanın hikâyesi), hikâye-i muzâri (geniş zamanın hikâyesi), muzârî-i şartî (geniş zamanın şartı), rivâyet-i fi'il-i vücûbî (gereklik şeklinin rivâyeti), rivâyet-i fi'il-i iltizâmî (istek şeklinin rivâyeti), rivâyet-i hâl (şimdiki zamanın rivâyeti), rivâyet-i istikbâl (gelecek zamanın rivâyeti), rivâyet-i mâzî-i naklî (öğrenilen geçmiş zamanın rivâyeti), rivâyet-i muzârî (geniş zamanın rivâyeti) gibi terimlerin yer aldığını belirtir (Koç, 1994, s. 56-57, 60-61).

Selim Sabit, SO'da fi'l-i i'âne veya diğer fiillerden biriyle oluşturulan sigaları ef'âl-i mürekkebe olarak adlandırır. Basit fiillerin anlamlarını geçmiş zamanda hikâye yoluyla bildiren sigalar fi'l-i hikâyet; basit fiillerin manalarını geçmiş zamanda nakl ve rivâyet yoluyla bildiren sigalar fi'l-i rivâyet; basit fiillerin anlamlarını başka bir fiilin gerçekleşmesine bırakan sigalar fi'l-i şartidir.

Ef'âl-i hikâyete tanıklar: hikâye-i şühûdî- *sevdi idim, sevdi idin, sevdi idi, sevdi idik, sevdi idiniz, sevdi idiler;* hikâye-i naklî- *sevmiş idim, sevmiş idin, sevmiş idi, sevmiş idik, sevmiş idiniz, sevmiş idiler;* hikâye-i hâl- *seviyor idim, seviyor idin, seviyor idi, seviyor idik, seviyor idiniz, seviyor idiler;* hikâye-i muzâri- *sever idim, sever idin, sever idi, sever idik, sever idiniz, sever idiler;* hikâye-i müstakbel- *sevecek idim, sevecek idin, sevecek idi, sevecek idik, sevecek idiniz, sevecek idiler;* hikâye-i iltizâmî- *sevmeli idim, sevmeli idin, sevmeli idi, sevmeli idik, sevmeli idiniz, sevmeli idiler;* hikâye-i temennî- *seve idim, seve idin, seve idi, seve idik, seve idiniz, seve idiler;* hikâye-i şartî- *sevse idim, sevse idin, sevse*

idi, sevse idik, sevse idiniz, sevse idiler. Ef'âl-i rivâyete tanıklar: rivâyet-i naklî- *sevmiş imişim, sevmiş imişsin, sevmiş imiş, sevmiş imişiz, sevmiş imişsiniz, sevmiş imişler;* rivâyet-i hâl- *seviyor imişim, seviyor imişsin, seviyor imiş, seviyor imişiz, seviyor imişsiniz, seviyor imişler;* rivâyet-i muzâri- *sever imişim, sever imişsin, sever imiş, sever imişiz, sever imişsiniz, sever imişler;* rivâyet-i müstakbel- *sevecek imişim, sevecek imişsin, sevecek imiş, sevecek imişiz, sevecek imişsiniz, sevecek imişler;* rivâyet-i iltizâmî- *sevmeli imişim, sevmeli imişsin, sevmeli imiş, sevmeli imişiz, sevmeli imişsiniz, sevmeli imişler;* rivâyet-i temennî- *seve imişim, seve imişsin, seve imiş, seve imişiz, seve imişsiniz, seve imişler;* rivâyet-i şartî- *sevse imişim, sevse imişsin, sevse imiş, sevse imişiz, sevse imişsiniz, sevse imişler.* Ef'âl-i şartiyyeye tanıklar: şühûdî-i şartî- *sevdi isem, sevdi isen, sevdi ise, sevdi isek, sevdi iseniz, sevdi iseler;* naklî-i şartî- *sevmiş isem, sevmiş isen, sevmiş ise, sevmiş isek, sevmiş iseniz, sevmiş iseler;* hâl-i şarti- *seviyor isem, seviyor isen, seviyor ise, seviyor isek, seviyor iseniz, seviyor iseler;* muzârî-i şarti- *sever isem, sever isen, sever ise, sever isek, sever iseniz, sever iseler;* müstakbel-i şartî- *sevecek isem, sevecek isen, sevecek ise, sevecek isek, sevecek iseniz, sevecek iseler;* iltizâmî-i şartî- *sevmeli isem, sevmeli isen, sevmeli ise, sevmeli isek, sevmeli iseniz, sevmeli iseler*. Ef'âl-i rivâyete tanıklar: mâzî-i şühûdî- *yaza bildim, yaza bildin, yaza bildi, yaza bildik, yaza bildiniz, yaza bildiler;* mâzî-i nakli- *yaza bilmişim, yaza bilmişsin, yaza bilmiş, yaza bilmişiz, yaza bilmişsiniz, yaza bilmişler;* hâl- *yaza biliyorum, yaza biliyorsun, yaza biliyor, yaza biliyoruz, yaza biliyorsunuz, yaza biliyorlar;* muzârî- *yaza bilürim, yaza bilürsin, yaza bilür, yaza bilüriz, yaza bilürsiniz, yaza bilürler;* müstakbel- *yaza bileceğim, yaza bileceksin, yaza bilecek, yaza bileceğiz, yaza bileceksiniz, yaza bilecekler;* iltizâmî- *yaza bilmeliyim, yaza bilmelisin, yaza bilmeli, yaza bilmeliyiz, yaza bilmelisiniz, yaza bilmeliler;* temenni- *yaza bileyim, yaza bilesin, yaza bile, yaza bilelim, yaza bilesiniz, yaza bileler;* şartî- *yaza bilsem, yaza bilsen, yaza bilse, yaza bilsek, yaza bilseniz, yaza bilseler*. Ef'âl-i ta'ciliyeye (tezlik fiillerine) tanıklar: mâzî-i şühûdî- *yazı virdim, yazı virdin, yazı virdi, yazı virdik, yazı virdiniz, yazı virdiler;* mâzî-i naklî- *yazı virmişim, yazı virmişsin, yazı virmiş, yazı virmişiz, yazı virmişsiniz, yazı virmişler;* hâl- *yazı viriyorum, yazı viriyorsun, yazı viriyor, yazı viriyoruz, yazı viriyorsunuz, yazı viriyorlar;* muzârî- *yazı viririm, yazı virirsin, yazı virir, yazı viririz, yazı virirsiniz, yazı virirler;* müstakbel- *yazı vireceğim, yazı vireceksin, yazı virecek, yazı vireceğiz, yazı vireceksiniz, yazı virecekler;* iltizâmi- *yazı virmeliyim, yazı virmelisin, yazı virmeli, yazı virmeliyiz, yazı virmelisiniz, yazı virmeliler;* temenni- *yazı vireyim, yazı viresin, yazı vire, yazı virelim, yazı viresiniz, yazı vireler;* şartî- *yazı virsem, yazı virsen, yazı virse, yazı virsek, yazı virseniz, yazı virseler.* Ef'âl-i zemâniyeye tanıklar:

mâzî-i şühûdi- *yazmış oldım, yazmış oldın, yazmış oldı, yazmış oldık, yazmış oldınız, yazmış oldılar;* mâzî-i naklî- *yazmış olmışım, yazmış olmışsın, yazmış olmış, yazmış olmışız, yazmış olmışsınız, yazmış olmışlar;* hâl- *yazmış oluyorum, yazmış oluyorsun, yazmış oluyor, yazmış oluyoruz, yazmış oluyorsunuz, yazmış oluyorlar;* muzârî- *yazmış olurum, yazmış olursun, yazmış olur, yazmış oluruz, yazmış olursunuz, yazmış olurlar;* müstakbel- *yazmış olacağım, yazmış olacaksın, yazmış olacak, yazmış olacağız, yazmış olacaksınız, yazmış olacaklar;* iltizâmî- *yazmış olmalıyım, yazmış olmalısın, yazmış olmalı, yazmış olmalıyız, yazmış olmalısınız, yazmış olmalılar*; temenni- *yazmış olayım, yazmış olasın, yazmış ola, yazmış olalım, yazmış olasınız, yazmış olalar;* şartî- *yazmış olsam, yazmış olsan, yazmış olsa, yazmış olsak, yazmış olsanız, yazmış olsalar* (Salman, 2008, s. 37-42, 45-47). Koç, SO'da fi'l-i hikâyet (hikâye birleşik zamanlı fiil), fi'l-i rivâyet (rivâyet birleşik zamanlı fiil), fi'l-i şartî (şart kipli fiil- şart birleşik zamanlı fiil), hâl-i şartî (şimdiki zamanın şartı), hikâye-i şartî (şartın hikâyesi), hikâye-i iltizâmi (gerekliğin hikâyesi), hikâye-i muzâri (geniş zamanın hikâyesi), hikâye-i müstakbel (gelecek zamanın hikâyesi), hikâye-i naklî (öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi), hikâye-i şartî (şartın hikâyesi), hikâye-i talebî (isteğin hikâyesi), rivâyet-i hâl (şimdiki zamanın rivâyeti- seviyormuşum), rivâyet-i iltizâmî (gerekliğin rivâyeti- sevmeliymişim), rivâyet-i muzâri (geniş zamanın rivâyeti- severmişim), rivâyet-i müstakbel (gelecek zamanın rivâyeti- gelecekmişim), rivâyet-i naklî (öğrenilen geçmiş zamanın rivâyeti- sevmiş imişim), rivâyet-i şartî (şartın rivâyeti- sevseymişim), rivâyet-i temenni (isteğin rivâyeti- seveymişim), şuhûdî-i şartî (görülen geçmiş zamanın şartı- sevdiysem) gibi terimlerin yer aldığını söyler (1994, s. 85-87, 92-93). Erkuş, SO'da bahsedilen fi'l-i hikâyet terimini "Ef'al-i basitenin ma'nalarını zemân-ı mâzide hikâye tarıkıyla beyân ve ifâde iden sigalardır."; fi'l-i rivâyet terimini "Ef'al-i basitenin ma'nalarını zemân-ı mâzide nakl ve rivâyet tarıkıyla beyân ve ifâde iden sigalardır."; fi'l-i şartî terimini "Ef'al-i basitenin ma'nalarını başka bir fi'lin vuku'una ta'lik iden sigalardır." şeklinde izah eder (2014, s. 86, 94).

Halit Ziya, olmak fiilinin yardımıyla çekimlenen zamanlar için zamân-ı mürekkep terimini kullanır:

"Ben söylemiş oluyorum." gibi. Bir fiilin mâzî-i nakliyesinin, müstakbel-i irâdîsinin ve müstakbel-i mecbûriyyesinin üçüncü şahıslarının müfretleri "olmak" yardımcı fiilinin her çekiminin önüne getirilerek o fiilin mürekkep sîgaları meydana gelir: *sevmiş oluyorum, sevmiş oluyorsun, sevmiş oldum, sever oldun, sevecek oldum* gibi. Halit Ziya, sevmek fiilinin tasrifine yer verir. İhbâriyye (bildirme kipi)- hâl: *seviyorum, seviyorsun, seviyor,*

seviyoruz, seviyorsunuz, seviyorlar; rivâyet-i hâl: *seviyor imişim, seviyor imişsin, seviyor imiş, seviyor imişiz, seviyor imişsiniz, seviyor imişler;* hikâye-i hâl: *seviyor idim, seviyor idin, seviyor idi, seviyor idik, seviyor idiniz, seviyor idiler;* mâzî-i şuhûdî: *sevdim, sevdin, sevdi, sevdik, sevdiniz, sevdiler;* hikâye-i mâzî-i şuhûdî: *sevdi idim, sevdi idin, sevdi idi, sevdi idik, sevdi idiniz, sevdi idiler;* mâzî-i naklî: *sevmişim, sevmişsiz, sevmiş, sevmişiz, sevmişsiniz, sevmişler;* rivâyet-i mâzî-i naklî: *sevmiş imişim, sevmiş imişsin, sevmiş imiş, sevmiş imişiz, sevmiş imişsiniz, sevmiş imişler;* hikâye-i mâzî-i naklî: *sevmiş idim, sevmiş idin, sevmiş idi, sevmiş idik, sevmiş idiniz, sevmiş idiler;* müstakbel-i irâdî: *severim, seversin, sever, severiz, seversiniz, severler;* hikâye-i müstakbel-i irâdî: *sever idim, sever idin, sever idi, sever idik, sever idiniz, sever idiler;* rivâyet-i müstakbel-i irâdî: *sever imişim, sever imişsin, sever imiş, sever imişiz, sever imişsiniz, sever imişler;* müstakbel-i mecbûrî: *seveceğim, seveceksin, sevecek, seveceğiz, seveceksiniz, sevecekler;* rivâyet-i müstakbel-i mecbûrî: *sevecek imişim, sevecek imişsin, sevecek imiş, sevecek imişiz, sevecek imişsiniz, sevecek imişler;* hikâye-i müstakbel-i mecbûrî: *sevecek idim, sevecek idin, sevecek idi, sevecek idik, sevecek idiniz, sevecek idiler;* emriyye: *-, sev,- ,- , seviniz, -;* iltizâmiyye (istek kipi)- hâl: *seveyim, sevesin, seve, sevesin, sevelim, sevesiniz, seveler (sevsinler);* hikâye: *seve idim, seve idin, seve idi, seve idik, seve idiniz, seve idiler;* rivâyet: *seve imişim, seve imişsin, seve imiş, seve imişiz, seve imişsiniz, seve imişler;* vücûbiyye (gereklilik kipi)- *hâl: sevmeliyim, sevmelisin, sevmelidir, sevmeliyiz, sevmelisiniz, sevmelidirler;* hikâye: *sevmeli idim, sevmeli idin, sevmeli idi, sevmeli idik, sevmeli idiniz, sevmeli idiler;* rivâyet: *sevmeli imişim, sevmeli imişsin, sevmeli imiş, sevmeli imişiz, sevmeli imişsiniz, sevmeli imişler* (Türkay, 2018, s. 35, 37-40). Erkuş, KLT'de geçen zamân-ı mürekkebe terimini "fi'linin yardımı ile tasrif olunan zamânlardır, (Ben söylemiş oluyorum) gibi." şeklinde izah eder (2014, s. 165).

Mihri'ye göre sîga-î hikâyet, mütekellimin hikâye ettiği zamana bağlı hadesi değil başkasının haber vermesiyle illâ kendi gözlem veya düşünceleriyle bildiğini ifade eder. Sîga-î rivâyet, mütekellimin ilettiği veya rivâyet ettiği bir hâlin gerçekleşmesini genellikle başkasının haber vermesiyle bildiğini anlatır. Sîga-i şartiyye ise şart bildirir.

sîga-î hikâyet- *"Küçüklükde dâ'imâ okur idim.", "Dün yağmur gelecek idi.", "Eyvah gençliğimde çalışmalı idim.";* sîga-î rivâyet- *"Küçüklükde çok ağlar imişim.", "Dün zelzele olacak imiş.", "Eyvah gençlikde çalışmalı imişim.";* sîga-i şartiyye- *"Gelir isen memnun olurum.";* hikâye-i mâzî-i şuhûdî- *sevdi idim, sevdi idin, sevdi idi, sevdi idik, sevdi idiniz, sevdi idiler;* hikâye-i mâzî-i nakli- *sevmiş idim, sevmiş idin, sevmiş idi ilh.;*

hikâye-i muzâri- *sever idim, sever idin, sever idi ilh,;* hikâye-i hâl- *seviyor idim, seviyor idin, seviyor idi;* hikâye-i istikbâl- *sevecek idim, sevecek idin, sevecek idi ilh.;* hikâye-i iltizâmî- *seve idim, seve idin, seve idi ilh.;* hikâye-i vücûbî- *sevmeli idim sevmeli idin sevmeli idi ilh.* Sîga-i rivâyet ise dört takımdır: rivâyet-i mâzî-i naklî- *sevmiş imişim, sevmiş imişsin, sevmiş imiş ilh.;* rivâyet-i muzâri‘- *sever imişim, sever imişsin, sever imiş ilh.;* rivâyet-i hâl- *seviyor imişim, seviyor imişsin, seviyor imiş ilh.;* rivâyet-i istikbâl- *sevecek imişim, sevecek imişsin, sevecek imiş ilh.* Sîga-i Şartiyye, şart bildirir. Mâzî-i şuhûdî şartı- *sevdim ise, sevdin ise, sevdi ise ilh.;* mâzî-i naklî-i şartı- *sevmiş isem, sevmiş isen, sevmiş ise ilh.;* muzâri‘ şartı- *sever isem, sever isen, sever ise ilh.;* hâl şartı- *seviyor isem, seviyor isen, seviyor ise ilh.;* müstakbel şartı- *sevecek isem, sevecek isen, sevecek ise ilh.;* iltizâmî şartı- *sevsem, sevsen, sevse ilh.;* vücûbî-i şartı- *sevmeli isem, sevmeli isen, sevmeli ise ilh* (Atılgan, 2018, s. 197-201). Abdalla, MSO’da geçen sîga-î hikâyet, sîga-î rivâyet ve sîga-i şartiyye terimlerini şu şekilde ifade eder:

> Sîga-î hikâyet: Mütekellimin hikâyeye edildiği zamân sâbikâ müte‘âllik hadesi değil gayrin ihbâriyle illa kendi müşâhede veya mutâla‘asıyla veya bildiğini is‘âr eder. Mesela, küçüklükte dâ’ima okur idim, gibi.
>
> Hikâye-i mâzî-i şühûdî: “Sevdi idim”, gibi.
>
> Hikâye-i mâzî-i naklî: “Sevmiş idim”, gibi.
>
> Hikâye-i muzâri‘: “Sever idim”, gibi.
>
> Hikâye-i hâl: “Seviyor idim”, gibi.
>
> Hikâye-i istikbâl: “Sevecek idim”, gibi
>
> 80
>
> Hikâye-i iltizâmî: “Seve idim, seve idik, seve idi”, ilâ âhiri
>
> Hikâye-i vücûbî: “Sevmeli idim”, gibi.
>
> Sîga-i rivâyet: Mütekellimin nakl ve rivâyet eylediği bir hadesin vükû‘unu gayrin ihbâriyle bildiğini iş‘âr eder. Meselâ, çocuklukta dâ’imâ okur imişim, dün zelzele olacak imiş, gibi.
>
> Rivâyet-i mâzî-i naklî: “Sevmiş imişim, sevmiş imişsin, sevmiş imiş”, ilâ-âhiri.
>
> Rivâyet-i muzâri‘: “Sever imişim, sever imişsin, sever imişsin”, ilâ-âhiri.
>
> 81
>
> Rivâyet-i hal: “Seviyor imişim, seviyor imişin”, ilâ-âhiri.
>
> Rivâyet-i müstakbel: “Sevecek imiş”, gibi.
>
> Rivâyet-i iltizâmî: “Seve imişim, seve imişsin, seve imiş”, ilâ-âhiri.
>
> Rivâyet-i vücûbî: “Sevmeli imiş sevmeli imişsin, sevmeli imiş”, ilâ-âhiri.
>
> Siga-i şartiyye: Şart iş’âr eder. Mesela, “geliyor isen memnun olurum” (2016, s. 84- 85).

Şemsettin Sami, birleşik kipli fiiller ve fiil çekimleri için şu tanıkları gösterir:

Hikâye-i hâl: *seviyordum, seviyordun, seviyordu, seviyorduk, seviyordunuz, seviyorlardı, yazıyordum, yazıyordun, yazıyordu, yazıyorduk, yazıyordunuz, yazıyorlardı*; hikâye-i mâzî-

i şuhûdî: *sevdi idim, sevdi idin, sevdi idi, sevdi idik, sevdi idiniz, sevdi idiler* veya *sevdim idi, sevdin idi, sevdi idi, sevdik idi, sevdiniz idi, sevdiler idi, yazdı idim, yazdı idin, yazdı idi, yazdı idik, yazdı idiniz, yazdı idiler veya yazdım idi, yazdın idi, yazdı idi, yazdık idi, yazdınız idi, yazdılar idi*; hikâye-i muzârî: *severdim, severdin, severdi, severdik, severdiniz, severlerdi, yazardım, yazardın, yazardı, yazardık, yazardınız, yazarlardı*; hikâye-i mâzî-i naklî: *sevmiş idim, sevmiş idin, sevmiş idi, sevmiş idik, sevmiş idiniz, sevmişler idi, yazmıştım, yazmıştın, yazmıştı, yazmıştık, yazmıştınız, yazmışlar idi*; hikâye-i istikbâl: *sevecek idim, sevecek idin, sevecek idi, sevecek idik, sevecek idiniz, sevecek idiler, yazacaktım, yazacaktın, yazacaktı, yazacaktık, yazacaktınız, yazacaklardı*; rivâyet-i hâl: *seviyor imişim, seviyor imişsin, seviyor imiş, seviyor imişiz, seviyor imişsiniz, seviyor imişler, yazıyormuşum, yazıyormuşsun, yazıyormuş, yazıyormuşuz, yazıyormuşsunuz, yazıyorlarmış;* rivâyet-i istikbâl: *sevecek imişim, sevecek imişsin, sevecek imiş, sevecek imişiz, sevecek imişsiniz, sevecek imişler, yazacakmışım, yazacakmışsın, yazacakmış, yazacakmışız, yazacakmışsınız, yazacaklarmış;* rivâyet-i muzâri*: sever imişim, sever imişsin, sever imiş, sever imişiz, sever imişsiniz, severler imiş, yazarmışım, yazarmışsın, yazarmış, yazarmışız, yazarmışsınız, yazarlarmış;* rivâyet-i mâzî-i naklî: *sevmiş imişim, sevmiş imişsin, sevmiş imiş, sevmiş imişiz, sevmiş imişsiniz, sevmişler imiş, yazmış imişim, yazmış imişsiniz, yazmış imiş, yazmış imişiz, yazmış imişsiniz, yazmışlar imiş ;* nakl-i muzâri ile'l-mâzî: *sever oldum, sever oldun, sever oldu, sever olduk, sever oldunuz, sever oldular, yazar oldum, yazar oldun, yazar oldu, yazar olduk, yazar oldunuz, yazar oldular;* nakl-i hâli ile'l-mâzî: *seviyor oldum, seviyor olduk, yazıyor oldum, yazıyor oldun, yazıyor oldu, yazıyor olduk, yazıyor oldunuz, yazıyor oldular;* nakl-i mâzî ile'l-mâzî: *sevmiş oldum, sevmiş olduk, yazmış oldum, yazmış oldun, yazmış oldu, yazmış olduk, yazmış oldunuz, yazmış oldular;* nakl-i istikbâl ile'l-mâzî: *sevecek oldum, sevecek olduk, yazacak oldum, yazacak oldun, yazacak oldu, yazacak olduk, yazacak oldunuz, yazacak oldular;* nakl-i mâzî ile'l-muzâri: *sevmiş olurum, sevmiş oluruz, yazmış olurum, yazmış olursun, yazmış olur, yazmış olursak, yazmış olursanız, yazmış olurlar;* nakl-i istikbâl ile'l-muzâri: *sevecek olurum, sevecek oluruz, yazacak olurum, yazacak olursun, yazacak olur, yazacak oluruz, yazacak olursunuz, yazacak olurlar;* nakl-i mâzî ile'l-hâl: *sevmiş oluyorum, sevmiş oluyoruz, yazmış oluyorum, yazmış oluyorsun, yazmış oluyor, yazmış oluyoruz, yazmış oluyorsunuz, yazmış oluyorlar;* nakl-i istikbâl ile'l-hâl: *sevecek oluyorum, sevecek oluyoruz, yazacak oluyorum, yazacak oluyorsun, yazacak oluyor, yazacak oluyoruz, yazacak oluyorsunuz, yazacak oluyorlar;* nakl-i mâzî ile'l- istikbâl: *sevmiş olacağım, sevmiş olacağız, yazmış olacağım, yazmış olacaksın, yazmış olacak, yazmış olacağız,*

yazmış olacaksınız, yazmış olacaklar; sîga-i iltizâmiyye muzâri: *seveyim, sevesin, seve, sevelim, sevesiniz, seveler, yazayım, yazasın, yaza, yazalım, yazasınız, yazalar;* hikâye-*seve idim, seve idin, seve idi, seve idik, seve idiniz, seve idiler, yaza idim, yaza idin, yaza idi, yaza idik, yaza idiniz, yaza idiler;* rivayet: *seve imişim, seve imişsin, seve imiş, seve imişiz, seve imişsiniz, seve imişler, yaza imişim, yaza imişsin, yaza imiş, yaza imişiz, yaza imişsiniz, yaza imişler;* nakl-i mâzî: *sevmiş olayım, sevmiş olasın, sevmiş ola, sevmiş olalım, sevmiş olasınız, sevmiş olalar, yazmış olayım, yazmış olasın, yazmış ola, yazmış olalım, yazmış olasınız, yazmış olalar;* nakl-i istikbâl: *sevecek olayım, sevecek olalım, yazacak olayım, yazacak olasın, yazacak ola, yazacak olalım, yazacak olasınız, yazacak olalar;* sîga-i ricâ'iyye muzâri: *sevsem, sevsen, sevse, sevsek, sevseniz, sevseler, yazsam, yazsan, yazsa, yazsak, yazsanız, yazsalar;* hikâye: *sevse idim, sevse idin, sevse idi, sevse idik, sevse idiniz, sevse idiler, yazsa idim, yazsa idin, yazsa idi, yazsa idik, yazsa idiniz, yazsa idiler;* rivayet: *sevse imişim, sevse imişsin, sevse imiş, sevse imişiz, sevse imişsiniz, sevse imişler, yazsa imişim, yazsa imişsin, yazsa imiş, yazsa imişiz, yazsa imişsiniz, yazsa imişler;* nakl-i mâzî: *sevmiş olsam, sevmiş olsan, sevmiş olsa, sevmiş olsak, sevmiş olsanız, sevmiş olsalar, yazmış olsam, yazmış olsan, yazmış olsa, yazmış olsak, yazmış olsanız, yazmış olsalar;* nakl-i istikbâl: *sevecek olsam, sevecek olsan, sevecek olsa, sevecek olsak, sevecek olsanız, sevecek olsalar, yazacak olsam, yazacak olsan, yazacak olsa, yazacak olsak, yazacak olsanız, yazacak olsalar;* sîga-i vücûbiyye muzâri: *sevmeliyim, sevmelisin, sevmelidir, sevmeliyiz, sevmelisiniz, sevmelidirler, yazmalıyım, yazmalısın, yazmalı(dır), yazmalıyız, yazmalısınız, yazmalıdırlar;* hikâye: *sevmeli idim, sevmeli idin, sevmeli idi, sevmeli idik, sevmeli idiniz, sevmeli idiler, yazmalı idim, yazmalı idin, yazmalı idi, yazmalı idik, yazmalı idiniz, yazmalı idiler;* rivayet: *sevmeli imişim, sevmeli imişsin, sevmeli imiş(tir), sevmeli imişiz, sevmeli imişsiniz, sevmeli imişler(dir), yazmalı imişim, yazmalı imişsin, yazmalı imiş, yazmalı imişiz, yazmalı imişsiniz, yazmalı imişler;* nakl-i mâzî: *sevmiş olmalıyım, sevmiş olmalısın, sevmiş olmalıdır, sevmiş olmalıyız, sevmiş olmalısınız, sevmiş olmalıdırlar, yazmış olmalıyım, yazmış olmalısın, yazmış olmalı(dır), yazmış olmalıyız, yazmış olmalısınız, yazmış olmalıdırlar;* sîga-i şartiyye muzâri: *sever isem, sever isen, sever ise, sever isek, sever iseniz, sever iseler, yazarsam, yazarsan, yazarsa, yazarsak, yazarsanız, yazarlarsa*; hâl: *seviyor isem, seviyor isen, seviyor ise, seviyor isek, seviyor iseniz, seviyor iseler, yazıyorsam, yazıyorsan, yazıyorsa, yazıyorsak, yazıyorsanız, yazıyorlarsa;* mâzî-i şuhûdî: *sevdi isem, sevdi isen, sevdi ise, sevdi isek, sevdi iseniz, sevdi iseler veya sevdim ise, sevdin ise, sevdi ise, sevdik ise, sevdiniz ise, sevdiler ise, yazdıysam, yazdıysan, yazdıysa, yazdıysak, yazdıysanız, yazdılarsa;* mâzî-i naklî: *sevmiş isem, sevmiş*

isen, sevmiş ise, sevmiş isek, sevmiş iseniz, sevmiş iseler, yazmışsam, yazmışsan, yazmışsa, yazmışsak, yazmışsanız, yazmışlarsa; istikbâl: *sevecek isem, sevecek isen, sevecek ise, sevecek isek, sevecek iseniz, sevecek iseler, yazacaksam, yazacaksan, yazacaksa, yazacaksak, yazacaksanız, yazacaklarsa;* nakl-i mâzî ile'l hâl: *sevmiş olursam, sevmiş olursan, sevmiş olursa, sevmiş olursak, sevmiş olursanız, sevmiş olurlarsa;* nakl-i mâzî ile'l-istikbâl: *sevmiş olacaksam, sevmiş olacaksan, sevmiş olacaksa, sevmiş olacaksak, sevmiş olacaksanız, sevmiş olacaklarsa;* nakl-i istikbâl ile'l hâl: *sevecek olursam, sevecek olursan, sevecek olursa, sevecek olursak, sevecek olursanız, sevecek olurlarsa;* emir sîgası: *sev, sevin-seviniz, sevsin, sevsinler, yaz, yazsın, yazın-yazınız, yazsınlar;* nakl-i mâzî: *sevmiş ol, sevmiş olsun, sevmiş olun- olunuz, sevmiş olsunlar, yazmış ol, yazmış olsun, yazmış olun- olunuz, yazmış olsunlar;* nakl-i istikbâl: *sevecek ol, sevecek olsun, sevecek olun- olunuz, sevecek olsunlar, yazacak ol, yazacak olsun, yazacak olun-olunuz, yazacak olsunlar;* sîga-i ibtidaiyye: *sevince*; sîga-i târîhiyye: *seveli*; sîga-i istimrâriye: *severek*; sîga-i atfiyye: *sevip*; sîga-i hâliye muzârî: *severken, yazarken*; mâzî: *sevmiş iken, yazmışken*; istikbal: *sevecek, yazacakken iken*; sîga-i terkîbiyye hâl: *sevdik, yazdık,* nakl-i mâzî: *sevmiş olduk, yazmış olduk,* nakl-i istikbal: *sevecek olduk, yazacak olduk*; fer'-i fi'il-i izafi nakl-i mâzî: *sevmiş olduğum, sevmiş olduğun, sevmiş olduğu, sevmiş olduğumuz, sevmiş olduğunuz, sevmiş oldukları, yazmış olduğum, yazmış olduğun, yazmış olduğu, yazmış olduğumuz, yazmış olduğunuz, yazmış oldukları,* nakl-i istikbâl: *sevecek olduğum, sevecek olduğun, sevecek olduğu, sevecek olduğumuz, sevecek olduğunuz, sevecek oldukları, yazacak olduğum, yazacak olduğun, yazacak olduğu, yazacak olduğumuz, yazacak olduğunuz, yazacak oldukları* (Hamit, 2009, s. 77-83, 85-89).

Tahir Kenan, iki masterın veya basit fiille bir fi'l-i iânenin bir anlamda teşkilinden ibaret olan fiiller için ef'âl-i mürekkebe terimini kullanır ve fi'l-i isti'câl (tezlik fiili), fi'l-i iktidârî (yeterlik fiili), fi'l-i iâne (yardımcı fiil) olarak üç tür olduğunu söyler (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 277).

Mehmet Rıfat, MOS'ta fi'l-i iâne ile meydana getirilen fiilleri mürekkebât-ı hâssa olarak isimlendirir. Fi'l-i hikâye, basit fiillerden birinin mazmununu şuhûd (görme) tarikiyle beyan etmek üzere önce basit ile fi'l-i iânenin mâzî-i şuhûdîsinden oluşan fiillerdir. Rivâyet-i fi'li, basit fiillerden birinin mazmununu nakil ve rivayet yoluyla beyan etmek için hikâye fi'li gibi oluşan fakat fi'l-i iânenin mâzî-i naklîsiyle yapılan fiillerdir. Fi'l-i şartî, basit fiillerden birinin mazmununu şart tarikiyle beyan eden fiillerdir.

Söz gelimi, hikâye-i mâzî şuhûdî: *geldim idi, geldin idi, geldi idi, geldik idi, geldiniz idi, geldiler idi, geldi idim, geldi idin, geldi idi, geldi idik, geldi idiniz, geldi idiler, geldimdi, geldindi, geldiydi, geldikti, geldinizdi, geldilerdi, geldiydim, geldiydin, geldiydi, geldiydik, geldiydiniz, geldiydiler;* hikâye-i mâzî naklî: *gelmiş idim, gelmiş idin, gelmiş idi, gelmiş idik, gelmiş idiniz, gelmiş idiler, gelmiştim, gelmiştin, gelmişti, gelmiştik, gelmiştiniz, gelmiştiler;* hikâye-i hâl: *geliyor idim, geliyor idin, geliyor idi, geliyor idik, geliyor idiniz, geliyor idiler; geliyordum, geliyordun, geliyordu, geliyorduk, geliyordunuz, geliyordular;* hikâye-i istikbâl: *gelecek idim, gelecek idin, gelecek idi, gelecek idik, gelecek idiniz, gelecek idiler; gelecektim, gelecektin, gelecekti, gelecektik, gelecektiniz, gelecektiler;* hikâye-i muzâri: *gelir idim, gelir idin, gelir idi, gelir idik, gelir idiniz, gelir idiler, gelirdim, gelirdin, gelirdi, gelirdik, gelirdiniz, gelirdiler;* hikâye-i vücûbî: *gelmeli idim, gelmeli idin, gelmeli idi, gelmeli idik, gelmeli idiniz, gelmeli idiler, gelmeliydim, gelmeliydin, gelmeliydi, gelmeliydik, gelmeliydiniz, gelmeliydiler;* hikâye-i iltizâmî: *gele idim, gele idin, gele idi, gele idik, gele idiniz, gele idiler, geleydim, geleydin, geleydi, geleydik, geleydiniz, geleydiler;* rivâyet-i mâzî-i naklî: *gelmiş imişim, gelmiş imişsin, gelmiş imiş, gelmiş imişiz, gelmiş imişsiniz, gelmiş imişler;* rivâyet-i hâl: *geliyor imişim, geliyor imişsin, geliyor imiş, geliyor imişiz, geliyor imişsiniz, geliyor imişler; geliyormuşum, geliyormuşsun, geliyormuş, geliyormuşuz, geliyormuşsunuz, geliyormuşlar;* rivâyet-i istikbâl: *gelecek imişim, gelecek imişsin, gelecek imiş, gelecek imişiz, gelecek imişsiniz, gelecek imişler, gelecekmişim, gelecekmişsin, gelecekmiş, gelecekmişiz, gelecekmişsiniz, gelecekmişler;* rivâyet-i muzâri: *gelir imişim, gelir imişsin, gelir imiş, gelir imişiz, gelir imişsiniz, gelir imişler, gelirmişim, gelirmişsin, gelirmiş, gelirmişiz, gelirmişsiniz, gelirmişler;* rivâyet-i vücûbî: *gelmeli imişim, gelmeli imişsin, gelmeli imiş, gelmeli imişiz, gelmeli imişsiniz, gelmeli imişler, gelmeliymişim, gelmeliymişsin, gelmeliymiş, gelmeliymişiz, gelmeliymişsiniz, gelmeliymişler;* rivâyet-i iltizâmî: *gele imişim, gele imişsin, gele imiş, gele imişiz, gele imişsiniz, gele imişler;* mâzî-i şuhûdî-i şartî: *geldim ise, geldin ise, geldi ise, geldik ise, geldiniz ise, geldiler ise, geldimse, geldinse, geldiyse, geldikse, geldinizse, geldiyseler;* mâzî-i naklî-i şartî: *gelmiş isem, gelmiş isen, gelmiş ise, gelmiş isek, gelmiş iseniz, gelmiş iseler;* hâl-i şartî: *geliyor isem, geliyor isen, geliyor ise, geliyor isek, geliyor iseniz, geliyor iseler, geliyorsam, geliyorsan, geliyorsa, geliyorsak, geliyorsanız, geliyorsalar;* istikbâl-i şartî: *gelecek isem, gelecek isen, gelecek ise, gelecek isek, gelecek iseniz, gelecek iseler, geleceksem, geleceksen, gelecekse, geleceksek, gelecekseniz, gelecekseler;* muzârî-i şartî: *gelir isem, gelir isek, gelir ise, gelir isek, gelir iseniz, gelir iseler, gelirsem, gelirsen, gelirse, gelirsek, gelirseniz, gelirlerse;* vücûbî-i şartî: *gelmeli*

isem, gelmeli isen, gelmeli ise, gelmeli isek, gelmeli iseniz, gelmeli iseler; iltizâm-ı şartî: *gelsem, gelsen, gelse, gelsek, gelseniz, gelseler* tanıklarında görüldüğü gibi (Tamkoç, 2013, s. 48-53). Erkuş, MOS'ta adı geçen isim terimini "Basit fi'llerden birinin mazmununu şuhûd tarikiyle beyân itmek üzere evvel basit ile fi'l-i i'ânenin mâzi'i şuhûdisinden terkib olunur fi'llerdir."; rivâyet fi'l-i terimini "Besâ'itten birinin mazmununu nakil ve rivâyet tarikiyle beyân itmek için hikâye-i fi'li gibi teşkil olunan ve fakat fi'l-i i'ânenin mâzi'i naklisiyle yapılan fi'llerdir."; fi'l-i şarti terimini "Besâ'itden birinin mazmununu şart tarikiyle beyân iden fi'llerdir." şeklinde açıklar (2014, s. 85, 94).

Mehmet Rıfat, HLO'da fi'l-i iâne vasıtasıyla meydana getirilen fiiller için mürekkebât-ı hâssa terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

hikâye-i mâzî-i şühûdî: *yazdım idi, yazdın idi, yazdı idi, yazdık idi, yazdınız idi, yazdılar idi, yazdı idim, yazdı idin, yazdı idi, yazdı idik, yazdı idiniz, yazdı idiler, yazmadım idi, yazmadın idi, yazmadı idi, yazmadık idi, yazmadınız idi, yazmadılar idi, yazdım mı idi, yazdın mı idi, yazdı mı idi, yazdık mı idi, yazdınız mı idi, yazdılar mı idi, yazdımdı, yazdındı, yazdıydı, yazdıkdı, yazdınızdı, yazdılardı, yazdıydım, yazdıydın, yazdıydı, yazdıydık, yazdıydınız, yazdıydılar, yazmadımdı, yazmadındı, yazmadıydı, yazmadıydık, yazmadıydınız, yazmadıydılar, yazdım mıydı, yazdın mıydı, yazdı mıydı, yazdık mıydı, yazdınız mıydı, yazdılar mıydı;* hikâye-i mâzî-i naklî: *yazmış idim, yazmış idin, yazmış idi, yazmış idik, yazmış idiniz, yazmış idiler, yazmışdım, yazmışdın, yazmışdı, yazmışdık, yazmışdınız, yazmışdılar, yazmamış idim, yazmamış idin, yazmamış idi, yazmamış idik, yazmamış idiniz, yazmamış idiler, yazmamışdım, yazmamışdın, yazmamışdı, yazmamışdık, yazmamışdınız, yazmamışdılar, yazmış mı idim, yazmış mı idin, yazmış mı idi, yazmış mı idik, yazmış mı idiniz, yazmış mı idiler, yazmış mıydım, yazmış mıydın, yazmış mıydı, yazmış mıydık, yazmış mıydınız, yazmış mıydılar;* hikâye-i hâl: *yazıyor idim, yazıyor idin, yazıyor idi, yazıyor idik, yazıyor idiniz, yazıyor idiler, yazıyordum, yazıyordun, yazıyordu, yazıyorduk, yazıyordunuz, yazıyorlardı, yazmıyor idim, yazmıyor idin, yazmıyor idi, yazmıyor idik, yazmıyor idiniz, yazmıyor idiler, yazmıyordum, yazmıyordun, yazmıyordu, yazmıyorduk, yazmıyordunuz, yazmıyorlardı, yazıyor mu idim, yazıyor mu idin, yazıyor mu idi, yazıyor mu idik, yazıyor mu idiniz, yazıyor mu idiler, yazıyor muydum, yazıyor muydun, yazıyor muydu, yazıyor muyduk, yazıyor muydunuz, yazıyor muydular;* hikâye-i istikbâl: *yazacak idim, yazacak idin, yazacak idi, yazacak idik, yazacak idiniz, yazacak idiler, yazacakdım, yazacakdın, yazacakdı, yazacakdık, yazacakdınız, yazacakdılar,* hikâye-i muzâri: *yazar idim, yazar idin, yazar idi, yazar idik, yazar idiniz, yazar idiler,*

yazardım, yazardın, yazardı, yazardık, yazardınız, yazarlardı; hikâye-i vücûbî: *yazmalı idim, yazmalı idin, yazmalı idi, yazmalı idik, yazmalı idiniz, yazmalı idiler, yazmalıydım, yazmalıydın, yazmalıydı, yazmalıydık, yazmalıydınız, yazmalıydılar;* hikâye-i iltizâmî: *yaza idim, yaza idin, yaza idi, yaza idik, yaza idiniz, yaza idiler, yazaydım, yazaydın, yazaydı, yazaydık, yazaydınız, yazaydılar;* rivâyet-i mâzî-i naklî: *yazmış imişim, yazmış imişsin, yazmış imiş, yazmış imişiz, yazmış imişsiniz, yazmış imişler;* rivâyet-i hâl: *yazıyor imişim, yazıyor imişsin, yazıyor imiş, yazıyor imişiz, yazıyor imişsiniz, yazıyor imişler; yazıyormuşum, yazıyormuşsun, yazıyormuş, yazıyormuşuz, yazıyormuşsunuz, yazıyormuşlar;* rivâyet-i istikbâl: *yazacak imişim, yazacak imişsin, yazacak imiş, yazacak imişiz, yazacak imişsiniz, yazacak imişler, yazacakmışım, yazacakmışsın, yazacakmış, yazacakmışız, yazacakmışsınız, yazacaklarmış;* rivâyet-i muzâri: *yazar imişim, yazar imişsin, yazar imiş, yazar imişiz, yazar imişsiniz, yazar imişler, yazarmışım, yazarmışsın, yazarmış, yazarmışız, yazarmışsınız, yazarlarmış;* rivâyet-i vücûbî: *yazmalı imişim, yazmalı imişsin, yazmalı imiş, yazmalı imişiz, yazmalı imişsiniz, yazmalı imişler, yazmalıymışım, yazmalıymışsın, yazmalıymış, yazmalıymışız, yazmalılarmış;* mâzî-i şühûdî-i şartî: *yazdım ise, yazdın ise, yazdı ise, yazdık ise, yazdınız ise, yazdılar ise, yazdı isem, yazdı isen, yazdı ise, yazdı isek, yazdı iseniz, yazdı iseler, yazdımsa, yazdınsa, yazdıysa, yazdıksa, yazdınızsa, yazdılarsa, yazdıysam, yazdıysan, yazdıysa, yazdıysak, yazdıysanız, yazdıysalar;* mâzî-i naklî-i şartî: *yazmış isem, yazmış isen, yazmış ise, yazmış isek, yazmış iseniz, yazmış iseler, yazmışsam, yazmışsan, yazmışsa, yazmışsak, yazmışsanız, yazmışsalar;* hâl-i şartî: *yazıyor isem, yazıyor isen, yazıyor ise, yazıyor isek, yazıyor iseniz, yazıyor iseler, yazıyorsam, yazıyorsan, yazıyorsa, yazıyorsak, yazıyorsanız, yazıyorlarsa;* istikbâl-i şartî: *yazacak isem, yazacak isen, yazacak ise, yazacak isek, yazacak iseniz, yazacak iseler, yazacaksam, yazacaksan, yazacaksa, yazacaksak, yazacaksanız, yazacaklarsa;* muzâri-i şartî: *yazar isem, yazar isen, yazar ise, yazar isek, yazar iseniz, yazar iseler, yazarsam, yazarsan, yazarsa, yazarsak, yazarsanız, yazarlarsa;* vücûbî-i şartî: *yazmalı isem, yazmalı isen, yazmalı ise, yazmalı isek, yazmalı iseniz, yazmalı iseler, yazmalıysam, yazmalıysan, yazmalıysa, yazmalıysak, yazmalıysanız, yazmalıysalar;* iltizâmî-i şartî: *yazsam, yazsan, yazsa, yazsak, yazsanız, yazsalar* (Kaya, 2016, s. 150-159).

Ahmet Rasim, mâzî-i şuhûdî, mâzî-i naklî, sıyga-i şartiyyeden "-idi" fi'l-i iânesiyle birleşen fiillere ef'âl-i hikâye; "-miş" fi'l-i iânesiyle birleşen fiillere ef'âl-i rivâyet; "-ise" fi'l-i iânesiyle birleşen fiillere ef'âl-i şartiyye denildiğini söyler:

hikâye-i iltizâmî: *seveydim, seveydin, seveydi, seveydik, seveydiniz, seveydiler, yazaydım, yazaydın, yazaydı, yazaydık, yazaydınız, yazaydılar;* hikâye-i fi'l-i vücûbî: *sevmeli idim, sevmeli idin, sevmeli idi, sevmeli idik, sevmeli idiniz, sevmeli idiler;* hikâye-i mâzî-i şuhûdî: *sevdiydim, sevdiydin, sevdiydi, sevdiydik, sevdiydiniz, sevdiydiler, yazdıydım, yazdıydın, yazdıydı, yazdıydık, yazdıydınız, yazdıydılar;* hikâye-i mâzî-i naklî: *sevmiş idim, sevmiş idin, sevmiş idi, sevmiş idik, sevmiş idiniz, sevmiş idiler;* hikâye-i hâl: *seviyor idim, seviyor idin, seviyor idi, seviyor idik, seviyor idiniz, seviyor idiler;* hikâye-i müstakbel: *sevecek idim, sevecek idin, sevecek idi, sevecek idik, sevecek idiniz, sevecek idiler;* hikâye-i muzârî: *sever idim, sever idin, sever idi, sever idik, sever idiniz, sever idiler;* rivâyet-i fi'l-i iltizâmî: *seveymişim, seveymişsin, seveymiş, seveymişiz, seveymişsiniz, seveymişler;* rivâyet-i fi'l-i vücûbî: *sevmeli imişim, sevmeli imişsin, sevmeli imiş, sevmeli imişiz, sevmeli imişsiniz, sevmeli imişler;* rivâyet-i mâzî-i naklî: *sevmiş imişim, sevmiş imişsin, sevmiş imiş, sevmiş imişiz, sevmiş imişsiniz, sevmiş imişler;* rivâyet-i hâl: *seviyor imişim, seviyor imişsin, seviyor imiş, seviyor imişsiniz, seviyor imişler;* rivâyet-i müstakbel: *sevecek imişim, sevecek imişsin, sevecek imiş, sevecek imişiz, sevecek imişsiniz, sevecek imişler;* rivâyet-i muzârî: *sever idim, sever idin, sever idi, sever idik, sever idiniz, sever idiler;* fi'l-i iltizâmî şartî: *sevsem, sevsen, sevse, sevsek, sevseniz, sevseler;* fi'l-i vücûbî-i şartî: *sevmeli isem, sevmeli isen, sevmeli ise, sevmeli isek, sevmeli iseniz, sevmeli iseler;* mâzî-i şuhûdî-i şartî: *sevdim ise, sevdin ise, sevdi ise, sevdik isek, sevdiniz iseniz, sevdiler ise, yazdıysam, yazdıysan, yazdıysa, yazdıysak, yazdıysanız, yazdıysalar;* mâzî-i naklî-i şartî: *sevmiş isem, sevmiş isen, sevmiş ise, sevmiş isek, sevmiş iseniz, sevmiş iseler;* hâl-i şartî: *seviyor isem, seviyor isen, seviyor ise, seviyor isek, seviyor iseniz, seviyor iseler;* müstakbel-i şartî: *sevecek isem, sevecek isen, sevecek ise, sevecek isek, sevecek iseniz, sevecek iseler;* muzârî şartî: *sever isem, sever isen, sever ise, sever isek, sever iseniz, sever iseler* (Demirci, 2017a, s. 135-139).

Mehmet Sadık, birleşik zaman çekimlerine şu tanıkları gösterir:

hikâye-i mazî: *körgen men (görmüş imişim), körgen sen (görmüş imişsin), körgen eken (görmüş imiş), körgen eken miz (görmüş imişiz), körgen ekensenüz (görmüş imişsiniz), körgen ekenler (görmüş imişler);* hikâye-i hâl-i mâzî: *körüp erdim (gördü idim), körüp erdin (gördü idin), körüp erdi (gördü idi), körüp erdik (gördü idik), körüp erdinüz (gördü idiniz), körüp erdiler (gördü idiler);* mâzî-i şuhûdî-i menfî: *yasamadım (yapmadım), yasamadın (yapmadın), yasamadı (yapmadı), yasamaduk (yapmadık), yasamadınuz (yapmadınız), yasamadılar (yapmadılar),* mâzî-i naklî-i menfî: *kılmagen men*

(yapmamışım), kılmagen sen (yapmamışsın), kılmagen (yapmamış), kılmagen miz (yapmamışız), kılmagen siz, sinüz (yapmamışsınız), kılmagenler (yapmamışlar); hikâye-i mazî-i menfî: *körmegen eken men (görmemiş imişim), körmegen eken sen (görmemiş imişsin), körmegen eken (görmemiş), körmegen eken miz (görmemiş imişiz), körmegen eken siz (görmemiş imişsiniz), körmegen ekenler (görmemiş imişler);* hikâye-i hâl-i mâzî-i menfi: *körmep erdim (görmedi idim), körmep erdin (görmedi idin), körmep erdi (görmedi idi), körmep erdük (görmedi idik), körmep erdinüz, erdiniz (görmedi idiniz), körmep erdiler (görmedi idiler);* hikâye-i hâl-i mâzî-i şartî: *keldim erse (geldim ise), keldin erse (geldin ise), keldi erse (geldiyse), keldük erse (geldik ise), keldinüz erse (geldiniz ise), keldiler erse (geldiler ise);* iktidârî mâzî: *kıla aldım (yapabildim), kıla aldın (yapabildin), kıla aldı (yapabildi), kıla alduk (yapabildik), kıla aldınız (yapabildiniz), kıla aldılar (yapabildiler);* menfisi: *kıla almadım (yapamadım), kıla almadın (yapamadın), kıla almadı (yapamadı), kıla almaduk (yapamadık), kıla almadınuz (yapamadınız), kıla almadılar (yapamadılar);* fi'l-i muzâri': *alur men, alur sen, alur, alur biz, alur siz, alurlar, kılar men (yaparım), kılar sen (yaparsın), kılar (yapar), kılar miz (yaparız), kılar siz (yaparsınız), kılarlar (yaparlar);* muzâri'-i menfi: *almas men (almam), almassın (almazsın), almas (almaz), almas miz (almayız), almas siz (almazsınız), almaslar (almazlar);* rivâyet-i muzâri': *tapar eken men (bulur imişim), tapar eken sin (bulur imişsin), tapar eken (bulur imiş), tapar eken miz (bulur imişiz), tapar eken siz (bulur imişsiniz), tapar ekenler (bulur imişler), bermes eken men (vermez imişim), bermes eken sen (vermez imişsin), bermes eken (vermez imiş), bermes eken miz (vermez imişiz), bermes eken siz (vermez imişsiniz), bermes ekenler (vermez imişler);* menfisi: *bermes eken men (vermez imişim), bermes eken sen (vermez imişsin), bermes eken (vermez imiş), bermes eken miz (vermez imişiz), bermes eken siz (vermez imişsiniz), bermes ekenler (vermez imişler);* muzâri'-i şartî: *sözler ersem (söyler isem), sözler ersen (söyler isen), sözler erse (söyler ise), sözler ersek (söyler isek), sözler erseniz (söyler iseniz), sözler erseler (söyler iseler);* menfisi: *ötmes ersem (geçmez isem), ötmes ersen (geçmez isen), ötmes erse (geçmez ise), ötmes ersek (geçmez isek), ötmes erseniz (geçmez iseniz), ötmes erseler (geçmez iseler); baradur men (giderim), baradur sen (gidersin), baradur (gider), baradur miz (gideriz), baradur siz (gidersiniz), baradurlar (giderler);* menfisi: *barmaydur men (gitmem- gitmiyorum), barmaydur sen (gitmezsin- gitmiyorsun), barmaydur (gitmez- gitmiyor), barmaydur miz (gitmeyiz- gitmiyoruz), barmaydur siz (gitmezsiniz- gitmiyorsunuz), barmaydurlar (gitmezler- gitmiyorlar); algay (alır, alsın, ala), alılgay (alınır, alınsın, alına), sorgay (sorar, sorsun, sora), sorılgay (sorulur, sorulsun, sorula), bilgey (bilir, bilsin, bile), bililgey (bilinir,*

bilinsin, biline), yibergey (gönderir, göndersin, göndere), yiberilgey (gönderilir, gönderilsin, gönderile); algay men (alırım), algay sen (alırsın), algay (alır), algay miz (alırız), algay siz (alırsınız), algaylar (alırlar), bolgay men (olurum), bolgay sen (olursun), bolgay (olur), bolgay miz (oluruz), bolgay siz (olursunuz), bolgaylar (olurlar), bilgey men (bilirim), bilgey sen (bilirsin), bilgey (bilir), bilgey miz (biliriz), bilgey siz (bilirsiniz), bilgeyler (bilirler), yibergey men (gönderirim), yibergey sen (gönderirsin), yibergey (gönderir), yibergey miz (göndereriz), yibergey siz (gönderirsiniz), yibergeyler (gönderirler), alılgay men (alırım), alılgay sen (alırsın), alılgay (alır), alılgay miz (alırız), alılgay siz (alırsınız), alılgaylar (alırlar); hâl-i muzâri‘: *aladur men (alıyorum), aladur sen (alıyorsun), aladur (alıyor), aladur miz (alıyoruz), aladur siz (alıyorsunuz), aladurlar (alıyorlar), köretur men (görüyorum), köretur sen (görüyorsun), köretur (görüyor), köretur miz (görüyoruz), köretur siz (görüyoruz), köreturlar (görüyorlar);* menfisi: *almaytur men (almıyorum), almaytur sen (almıyorsun), almaytur (almıyor), almaytur miz (almıyoruz), almaytur siz (almıyorsunuz), almayturlar (almıyorlar);* rivâyet-i hâl: *alatur eken men (alıyor imişim), alatur eken sen (alıyor imişsin), alatur eken (alıyor imiş), alatur eken miz (alıyor imişiz), alatur eken siz (alıyor imişsiniz), alatur ekenler (alıyor imişler);* menfi: *almaydur eken men (almıyor imişim), almaydur eken sen (almıyor imişsin), almaydur eken (almıyor imiş), almaydur eken miz (almıyor imişiz), almaydur eken siz (almıyor imişsiniz), almaydur ekenler (almıyor imişler);* hâl-i şartı müspet: *alatur ersem (alıyor isem), alatur ersen (alıyor isen), alatur erse (alıyor ise), alatur ersek (alıyor isek), alatur ersenüz (alıyor iseniz), alatur erseler (alıyor iseler);* menfisi: *almaydur ersem (almıyor isem), almaydur ersen (almıyor isen), almaydur erse (almıyor ise), almaydur ersek (almıyor isek), almaydur ersenüz (almıyor iseniz), almaydur erseler (almıyor iseler);* menfisi: *almaydur ersem (almıyor isem), almaydur ersen (almıyor isen), almaydur erse (almıyor ise), almaydur ersek (almıyor isek), almaydur ersenüz (almıyor iseniz), almaydur erseler (almıyor iseler)*; istikbal: *bolgum (olacağım), bolgun (olacaksın), bolgusı (olacak), bolgumız (olacağız), bolgunuz (olacaksınız), bolgusılar (olacaklar);* menfisi: *bolmagum (olmayacağım), bolmagun (olmayacaksın), bolmagusı (olmayacak), bolmagumız (olmayacağız), bolmagunuz (olmayacaksınız), bolmagusılar (olmayacaklar);* istikbal şartı: *bolgum erse (olacak isem), bolgun erse (olacak isen), bolgusı erse (olacak ise), bolgumız erse (olacak isek), bolgunuz erse (olacak iseniz), bolgusı erseler (olacak iseler);* menfisi: *bolmagum erse (olmayacak isem), bolmagun erse (olmayacak isen), bolmagusı erse (olmayacak ise), bolmagumız erse (olmayacak isek), bolmagunuz erse (olmayacak iseniz), bolmagusı erseler (olmayacak iseler);* hikâye-i istikbâl: *bolgum erdi (olacak idim), bolgun*

erdi (olacak idin), bolgusı erdi (olacak idi), bolgumız erdi (olacak idik), bolgunız erdi (olacak idiniz), bolgusı erdiler (olacak idiler); menfisi: *bolmagum erdi (olmayacak idim), bolmagun erdi (olmayacak idin), bolmagusı erdi (olmayacak idi), bolmagumız erdi (olmayacak idik), bolmagunuz erdi (olmayacak idiniz), bolmagusı erdiler (olmayacak idiler)* (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 19-30).

Ömer Sıtkı, MKLO'da birleşik zamanın hikâye, rivâyet ve şart suretlerine yer verir:

hikâye-i mâzî-i şuhûdi: *yazdı idim, yazdı idin, yazdı idi, yazdı idik, yazdı idiniz, yazdı idiler, yazmadıydım, yazmadıydın, yazmadıydı, yazmadıydık, yazmadıydınız, yazmadıydılar, yazdım idi, yazdın idi, yazdı idi, yazdık idi, yazdınız idi, yazdılar idi, yazmadımdı, yazmadındı, yazmadıydı, yazmadıkdı, yazmadınızdı, yazmadılardı;* hikâye-i mâzî-i naklî: *yazmış idim, yazmış idin, yazmış idi, yazmış idik, yazmış idiniz, yazmış idiler; yazmamışdım, yazmamışdın, yazmamışdı, yazmamışdık, yazmamışdınız, yazmamışdılar;* hikâye-i hâl: *yazıyor idim, yazıyor idin, yazıyor idi, yazıyor idik, yazıyor idiniz, yazıyor idiler, yazmıyordum, yazmıyordun, yazmıyordu, yazmıyorduk, yazmıyordunuz, yazmıyordılar;* hikâye-i muzâri': *yazar idim, yazar idin, yazar idi, yazar idik, yazar idiniz, yazar idiler, yazmazdım, yazmazdın, yazmazdı, yazmazdık, yazmazdınız, yazmazdılar;* hikâye-i müstakbel: *yazacak idim, yazacak idin, yazacak idi, yazacak idik, yazacak idiniz, yazacak idiler, yazmayacakdım, yazmayacakdın, yazmayacakdı, yazmayacakdınız, yazmayacakdılar;* hikâye-i vücûbî: *yazmalı idim, yazmalı idin, yazmalı idi, yazmalı idik, yazmalı idiniz, yazmalı idiler, yazmamalıydım, yazmamalıydın, yazmamalıydı, yazmamalıydık, yazmamalıydınız, yazmamalıydılar;* hikâye-i iltizâmî: *yaza idim, yaza idin, yaza idi, yaza idik, yaza idiniz, yaza idiler, yazmayaydım, yazmayaydın, yazmayaydı, yazmayaydık, yazmayaydınız, yazmayaydılar;* istifhâm biçimi- mâzî-i şuhûdî: *yazdım mı idi, yazdın mı idi, yazdı mı idi, yazdık mı idi, yazdınız mı idi, yazdılar mı idi,* müstakbel: *yazacak mı idim, yazacak mı idin, yazacak mı idi, yazacak mı idik, yazacak mı idiniz, yazacak mı idiler;* mâzî-i naklî: *yazmış mı idi, yazmış mı idi, yazmış mı idi, yazmış mı idik, yazmış mı idiniz, yazmış mı idiler;* muzârî: *yazar mı idim, yazar mı idin, yazar mı idi, yazar mı idik, yazar mı idiniz, yazar mı idiler;* hâl: *yazıyor mu idim, yazıyor mu idin, yazıyor mu idi, yazıyor mu idik, yazıyor mu idiniz, yazıyor mu idiler;* vücûbî: *yazmalı mı idim, yazmalı mı idin, yazmalı mı idi, yazmalı mı idik, yazmalı mı idiniz, yazmalı mı idiler;* iltizâmî: *yaza idim mi, yaza idin mi, yaza idi mi, yaza idik mi, yaza idiniz mi, yaza idiler mi;* rivâyet-i mâzî-i naklî: *yazmış imişim, yazmış imişsin, yazmış imiş, yazmış imişiz, yazmış imişsiniz, yazmış imişler, yazmamışmışım, yazmamışmışsın, yazmamışmış, yazmamışmışız,*

yazmamışmışsınız, yazmamışmışlar; rivâyet-i müstakbel: *yazacak imişim, yazacak imişsin, yazacak imiş, yazacak imişiz, yazacak imişsiniz, yazacak imişler; yazmayacakmışım, yazmayacakmışsın, yazmayacakmış, yazmayacakmışız, yazmayacakmışsınız, yazmayacakmışlar;* rivâyet-i hâl: *yazıyor imişim, yazıyor imişsin, yazıyor imiş, yazıyor imişiz, yazıyor imişsiniz, yazıyor imişler; yazmıyormuşum, yazmıyormuşsun, yazmıyormuş, yazmıyormuşuz, yazmıyormuşsunuz, yazmıyormuşlar;* rivâyet-i vücûbî: *yazmalı imişim, yazmalı imişsin, yazmalı imiş, yazmalı imişiz, yazmalı imişsiniz, yazmalı imişler, yazmamalıymışım, yazmamalıymışsın, yazmamalıymış, yazmamalıymışız, yazmamalıymışsınız, yazmamalıymışlar;* rivâyet-i iltizâmî: *yaza imişim, yaza imişsin, yaza imiş, yaza imişiz, yaza imişsiniz, yaza imişler, yazmayaymışım, yazmayaymışsın, yazmayaymış, yazmayaymışız, yazmayaymışsınız, yazmayaymışlar;* istifhâm biçimi- mâzî-i naklî: *yazmış mı imişim, yazmış mı imişsin, yazmış mı imiş, yazmış mı imişiz, yazmış mı imişsiniz, yazmış mı imişler;* hâl: *yazıyor mu imişim, yazıyor mu imişsin, yazıyor mu imiş, yazıyor mu imişiz, yazıyor mu imişsiniz, yazıyor mu imişler;* müstakbel: *yazacak mı imişim, yazacak mı imişsin, yazacak mı imiş, yazacak mı imişiz, yazacak mı imişsiniz, yazacak mı imişler;* muzârî: *yazar mı imişim, yazar mı imişsin, yazar mı imiş, yazar mı imişiz, yazar mı imişsiniz, yazar mı imişler;* vücûbî: *yazmalı mı imişim, yazmalı mı imişsin, yazmalı mı imiş, yazmalı mı imişiz, yazmalı mı imişsiniz, yazmalı mı imişler; yaza imişim mi, yaza imişin mi, yaza imiş mi, yaza imişiz mi, yaza imişsiniz mi, yaza imişler mi;* mazî-i şuhûdi-i şartî: *yazdım ise, yazdın ise, yazdı ise, yazdık ise, yazdınız ise, yazdılar ise, yazmadımsa, yazmadınsa, yazmadıysa, yazmadıksa, yazmadınızsa, yazmadılarsa, yazdı isem, yazdı isen, yazdı ise, yazdık ise, yazdı iseniz, yazdı iseler, yazmadıysam, yazmadıysan, yazmadıysa, yazmadıysak, yazmadıysanız, yazmadıysalar;* mazî-i naklî-i şartî: *yazmış isem, yazmış isen, yazmış ise, yazmış isek, yazmış iseniz, yazmış iseler, yazmamışsam, yazmamışsan, yazmamışsa, yazmamışsak, yazmamışsanız, yazmamışsalar;* hâl-i şartî: *yazıyor isem, yazıyor isen, yazıyor ise, yazıyor isek, yazıyor iseniz, yazıyor iseler, yazmayorsam, yazmayorsan, yazmayorsa, yazmayorsak, yazmayorsanız, yazmayorsalar;* müstakbel-i şarti: *yazacak isem, yazacak isen, yazacak ise, yazacak isek, yazacak iseniz, yazacak iseler, yazmayacaksam, yazmayacaksan, yazmayacaksa, yazmayacaksak, yazmayacaksanız, yazmayacaksalar;* muzârî-i şartî: *yazar isem, yazar isen, yazar ise, yazar isek, yazar iseniz, yazar iseler, yazmazsam, yazmazsan, yazmazsa, yazmazsak, yazmazsanız, yazmazsalar;* vücûbî-i şartî: *yazmalı isem, yazmalı isen, yazmalı ise, yazmalı isek, yazmalı iseniz, yazmalı iseler, yazmamalıysam, yazmamalıysan, yazmamalıysa, yazmamalıysak, yazmamalıysanız, yazmamalıysalar;* iltizâmî-i şartî: *yazsam, yazsan, yazsa, yazsak,*

yazsanız, yazsalar, yazmasam, yazmasan, yazmasa, yazmasak, yazmasanız, yazmasalar, yazsam mı, yazsan mı, yazsa mı, yazsak mı, yazsanız mı, yazsalar mı, yazmazsam mı, yazmazsan mı, yazmazsa mı, yazmazsak mı, yazmazsanız mı, yazmazsalar mı (Denduş, 2019, s. 121-127).

Raşit, birleşik kipli fiiller için şu tanıklara yer verir:

fiil-i hikâye- hikâye-i mazi-i şuhûdî: *çekti idim, çekti idin, çekti idi, çekti idik, çekti idiniz, çekti idiler, çektim idi, çektin idi, çekti idi, çektik idi, çektiniz idi, çektiler idi;* hikâye-i mazi-i nakli: *çekmiş idim, çekmiş idin, çekmiş idi, çekmiş idik, çekmiş idiniz, çekmiş idiler;* hikâye-i muzari: *çeker idim, çeker idin, çeker idi, çeker idik, çeker idiniz, çeker idiler;* hikâye-i hal: *çekiyor idim, çekiyor idin, çekiyor idi, çekiyor idik, çekiyor idiniz, çekiyor idiler;* hikâye-i iltizâmî: *çeke idim, çeke idin, çeke idi, çeke idik, çeke idiniz, çeke idiler;* hikâye-i istikbal: *çekecek idim, çekecek idin, çekecek idi, çekecek idik, çekecek idiniz, çekecek idiler;* hikâye-i vücûbî: *çekmeli idim, çekmeli idin, çekmeli idi, çekmeli idik, çekmeli idiniz, çekmeli idiler;* ef'al-i rivayet- rivayet-i mazi-i nakli: *çekmiş imişim, çekmiş imişsin, çekmiş imiş, çekmiş imişiz, çekmiş imişsiniz, çekmiş imişler;* rivayet-i muzari: *çeker imişim, çeker imişsin, çeker imiş, çeker imişiz, çeker imişsiniz, çeker imişler;* rivayet-i hal: *çekiyor imişim, çekiyor imişsin, çekiyor imiş, çekiyor imişiz, çekiyor imişsiniz, çekiyor imişler;* rivayet-i iltizâmî: *çeke imişim, çeke imişsin, çeke imiş, çeke imişiz, çeke imişsiniz, çeke imişler;* rivayet-i istikbali: *çekecek imişim, çekecek imişsin, çekecek imiş, çekecek imişiz, çekecek imişsiniz, çekecek imişler;* rivayet-i vücûbî: *çekmeli imişim, çekmeli imişsin, çekmeli imiş, çekmeli imişiz, çekmeli imişsiniz, çekmeli imişler;* ef'al-i şartiye- şart-ı mazi-i şuhûdî: *çektim ise, çektin ise, çekti ise, çektik ise, çektiniz ise, çektiler ise;* şart-ı nakli: *çekmiş isem, çekmiş isen, çekmiş ise, çekmiş isek, çekmiş iseniz, çekmiş iseler;* şart-ı muzari: *çeker isem, çeker isen, çeker ise, çeker isek, çeker iseniz, çeker iseler;* şart-ı hal: *çekiyor isem, çekiyor isen, çekiyor ise, çekiyor isek, çekiyor iseniz, çekiyor iseler;* şart-ı iltizâmî: *çeksem, çeksen, çekse, çeksek, çekseniz, çekseler;* şart-ı istikbali: *çekecek isem, çekecek isen, çekecek ise, çekecek isek, çekecek iseniz, çekecek iseler;* şart-ı vücûbî: *çekmeli isem, çekmeli isen, çekmeli ise, çekmeli isek, çekmeli iseniz, çekmeli iseler* (Karataş, 2016, s. 204-208).

Şeyh Vasfi Efendi, fi'l-i hikâyenin geçmiş zamanda olmuş bitmiş, mütekellimce görülmüş olan veya muhakkak bilinen bir iş ifade ettiğini söyler:

mâzî-i şuhûdî: *gezdi idim, gezdi idin, gezdi idi, gezdi idik, gezdi idiniz, gezdi idiler, gezmedi idim, gezmedi idin, gezmedi idi, gezmedi idik, gezmedi idiniz, gezmedi idiler;*

mâzî-i naklî: *gezmiş idim, gezmiş idin, gezmiş idi, gezmemiş idim, gezmemiş idin, gezmemiş idi;* hâl: *geziyor idim, geziyor idin, geziyor idi, gezmiyor idim, gezmiyor idin, gezmiyor idi;* muzâri: *gezer idim, gezer idin, gezer idi, gezmez idim, gezmez idin, gezmez idi;* müstakbel: *gezecek idim, gezecek idin, gezecek idi, gezmeyecek idim, gezmeyecek idin, gezmeyecek idi;* fi'l-i vücûbî: *gezmeli idim, gezmeli idin, gezmeli idi, gezmemeli idim, gezmemeli idin, gezmemeli idi;* fi'l-i iltizâmî: *geze idim, geze idin, geze idi, gezmeye idim, gezmeye idin, gezmeye idi* gibi. Fi'l-i rivâyet, geçmiş zamanda olmuş bitmiş, mütekellimce yalnız işitilmiş olan bir iş belirtir. Mâzî-i naklî: *dizmiş imişim, dizmiş imişsin, dizmiş imiş, dizmemiş imişim, dizmemiş imişsin, dizmemiş imiş;* hâl: *diziyor imişim, diziyor imişsin, diziyor imiş, dizmiyor imişim, dizmiyor imişsin, dizmiyor imiş;* muzâri: *dizer imişim, dizer imişsin, dizer imiş, dizmez imişim, dizmez imişsin, dizmez imiş;* müstakbel: *dizecek imişim, dizecek imişsin, dizecek imiş, dizmeyecek imişim, dizmeyecek imişsin, dizmeyecek imiş;* fi'l-i vücûbî: *dizmeli imişim, dizmeli imişsin, dizmeli imiş, dizmemeli imişim, dizmemeli imişsin, dizmemeli imiş;* fi'l-i iltizâmî: *dize imişim, dize imişsin, dize imiş, dizmeye imişim, dizmeye imişsin, dizmeye imiş* gibi. Fi'l-i şartî: bir işin vukuunu diğer bir şeye şart kılmak için kullanılan fiillerdir. Mâzî-i naklî: *gezdi isem, gezdi isen, gezdi ise, gezdi isek, gezdi iseniz, gezdi iseler, gezmedi isem, gezmedi isen, gezmedi ise, gezmedi isek, gezmedi iseniz, gezmedi iseler;* mâzî-i şuhûdî: *gezmiş isem, gezmiş isen, gezmiş ise, gezmemiş isem, gezmemiş isen, gezmemiş ise;* hâl: *geziyor isem, geziyor isen, geziyor ise, gezmiyor isem, gezmiyor isen, gezmiyor ise;* muzâri: *gezer isem, gezer isen, gezer ise, gezmez isem, gezmez isen, gezmez ise;* müstakbel: *gezecek isem, gezecek isen, gezecek ise, gezmeyecek isem, gezmeyecek isen, gezmeyecek ise;* fi'l-i vücûbî: *gezmeli isem, gezmeli isen, gezmeli ise, gezmemeli isem, gezmemeli isen, gezmemeli ise;* fi'l-i iltizâmî: *gezsem, gezsen, gezse, gezsek, gezseniz, gezseler, gezmesem, gezmesen, gezmese, gezmesek, gezmeseniz, gezmeseler* (Toparlı, 2003, s. 77-81). Erkuş, MYSO'da bahsedilen fi'l-i hikâye terimini "Geçmiş zamânda olmuş bitmiş velâkin mütekellimce görülmüş olân veyâ muhakkak bilinen bir iş ifâde ider."; fi'l-i rivâyet terimini "Geçmiş zamânda olmuş bitmiş velâkin mütekellimce yalnız işitilmiş olan bir iş ifade ider." fi'l-i şarti terimini "Bir işin vuku'unu diğer bir şey'e şart kılmak için kullanılır. Bir fi'lin sıygasının müfred-i ga'ibine fi'l-i iânenin sıyga-i şartiyyesini 'ilâve etmekle yapılır." şeklinde izah eder (2014, s. 85, 94).

Hüseyin Cahit, birleşik zamanlı fiiller için şu tanıkları gösterir:

hikâye-i mâzî-i şuhûdî: *gördüm idi- gördü idim, gördün idi- gördü idin, gördü idi, gördük idi- gördü idik, gördünüz idi- gördü idiniz, gördüler idi- gördü idiler;* hikâye-i mâzî-i

naklî: *görmüş idim, görmüş idin, görmüş idi, görmüş idik, görmüş idiniz, görmüş idiler;* hikâye-i hâl: *görüyor idim;* hikâye-i muzâri: *görür idim;* hikâye-i vücûbî: *görmeli idim;* hikâye-istikbal: *görecek idim;* sıyga-i şartiyye: *görsem, görsen, görse, görsek, görseniz, görseler;* sıyga-i şartiyye- mâzî: *görse idim, görse idin, görse idi, görse idik, görse idiniz, görse idiler, göre idim, göre idin, göre idi, göre idik, göre idiniz, göre idiler;* mâzî-i şuhûdî- şartiye: *gördüm ise- gördü isem;* mâzî-i naklî- şartiye: *görmüş isem;* hâl sıygası şartiye şekli: *görüyor isem;* muzâri-şartiye şekli: *görür isem;* istikbal- şartiye şekli: *görecek isem* (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 156-159). Abdalla, TSN'de geçen birleşik zamanlı fiillere şu şekilde tanıklar gösterir:

> Hikâye-i mâzî-i şuhûdî: Gördüm idi veyahut gördü idim.
> Hikâye-i mâzî-i naklî: "Görmüş idim."
> Hikâye-i hâl: "Görüyor idim, dönüyor idim", ilh.
> Hikâye-i muzâri: Mâzîde icrası mu'tâd olan bir işi ifâde için kullanılır.
> Hikâye-i vücûbî: "Görmeli idim."
> Hikâye-i istikbâl: "Görecek zamân hikâyesi; gelecek idim."
> 159
> Sîga-i şartîyye: "Gör sem."
> Sîga-i şartiyye-i mâzî: "Görse idim."
> Sîga-i şartiyyenin diğer mâzî şekli: "Göre idim."
> Emir-i sigaları: "Gör, görsün."
> Emr-i iltizâmî: "Gör eyim, göresin, gör e, görelim, gör esiniz, göreler."
> Emr-i vücûbî: "Görmeliyim, görmelisin", gibi (2016, s. 159).

Mithat Sadullah fi'l-i cevherî iânesiyle meydana gelen zamanlar için mürekkep zamanlar terimini kullanır. Hikâye-i mâzî sıygaları; geçmişte vuku bulmuş olan bir işi veya hâli bildirir. Rivâyet sıygası, şüphe, itimatsızlık, ihtimal vermeyiş, alay etme gibi anlamlar ifade eder. Şart sıygası; bir işin, bir hâlin gerçekleşmesinin, diğer bir işin veya hâlin gerçekleşmesine bağlı olduğunu bildirir. Tanıklar şu şekildedir:

mâzî-i şuhûdî hikâye: *gördü idim, gördü idin, gördü idi …ilh., görmedi idim, görmedi idin, görmedi idi …ilh., "Evvelki sene mektebimizden otuz kişi şehâdetnâme almıştı.";* mâzî-i naklî hikâye: *görmüş idim (görmüştüm), görmüş idin (görmüştün), görmüş idi (görmüştü) …ilh., görmemiş idim (görmemiştim), görmemiş idin (görmemiştin), görmemiş idi (görmemişti); okumuştu;* hâl-i hikâye: *görüyor idim (görüyordum) …ilh.; görmüyor idim (görmüyordum) …ilh.;* muzâri-i hikâye: *görür idim (görürdüm) …ilh., görmez idim (görmezdim) …ilh.;* istikbâl-i hikâye: *görecek idim (görecektim) …ilh., görmeyecek idim (görmeyecektim) …ilh.;* fi'l-i vücûbî hikâye: *görmeli idim (görmeliydim) …ilh.; görmemeli*

idim (görmemeliydim) …ilh.; fi'l-i iltizâmî hikâye: *göre idim (göreydim) …ilh., görmeye idim (görmeyeydim) …ilh.;* mâzî-i naklî rivâyet: *görmüş imişim (görmüşüm), görmüş imişsin, görmüş imiş, görmüş imişiz, görmüş imişsiniz, görmüş imişler, görmemiş imişim (görmemişim), görmemiş imişsin, görmemiş imiş, görmemiş imişiz, görmemiş imişsiniz, görmemiş imişler, "Ahmet o gün mektebe tam vaktinde gitmişmiş.", "Dün gece hiç uyumamışmış.";* rivâyet-i hâl: *görüyor imişim (görüyormuşum), görmüyor imişim …ilh.;* rivâyet-i muzâri: *görür imişim (görürmüşüm), görmez imişim …ilh.;* rivâyet-i istikbal: *görecek imişim (görecekmişim), görmeyecek imişim …ilh.;* rivâyet-i vücûbî: *görmeli imişim (görmeliymişim), görmemeli imişim …ilh.;* rivâyet-i iltizâmî: *göre imişim (göreymişim), görmeye imişim…ilh.;* mâzî-i şuhûdî-i şartî: *gördü isem (gördüysem), gördü isen (gördüysen), gördü ise (gördüyse), gördü isek gördüysek), gördü iseniz (gördüyseniz), gördü iseler (gördüyseler), görmedi isem, görmedi isen, görmedi ise, görmedi isek, görmedi iseniz, görmedi iseler;* mâzî-i naklî-i şartî: *görmüş isem, görmemiş isem …ilh.;* hâl-i şartî: *görüyor isem, görmüyor isem …ilh.;* muzâri-i şartî: *görür isem (görürsem), görmez isem …ilh., "İnsan çalışırsa aç kalmaz.";* istikbâl-i şartî: *görecek isem (göreceksem), görmeyecek isem…ilh.;* fi'l-i iktidârî hikâye- mâzî-i şuhûdî: *görebildi idim, görebildi idin, görebildi idi, görebildi idik, görebildi idiniz, görebildi idiler, göremedi idim, göremedi idin, göremedi idi, göremedi idik, göremedi idiniz, göremedi idiler;* fi'l-i iktidârî hikâye-i mâzî-i naklî: *görebilmişim …ilh., göremişim …ilh;* fi'l-i iktidârî hikâye-i hâl: *görebiliyordum …ilh., göremiyordum …ilh.;* fi'l-i iktidârî hikâye-i istikbâl: *görebilecek idim …ilh., göremiyecektim …ilh;* fi'l-i iktidârî hikâye-i vücûbî: *görebilmeli idim …ilh.; göremelidim …ilh;* fi'l-i iktidârî- hikâye-i iltizâmî: *görebile idim …ilh., göremeye idim …ilh.;* fi'l-i iktidârî rivâyet- mâzî-i naklî: *görebilmiş imiş …ilh, göremiş imiş …ilh.;* hâl: *görebiliyormuşum …ilh., göremiyormuşum …ilh.;* muzâri: *görebilirmişim …ilh., göremez imişim …ilh.;* istikbal: *görebilecek imişim …ilh., göremeyecek imişim …ilh.;* fi'l-i vücûbî: *görebilmeli imişim …ilh., göremeli imişim …ilh.;* fi'l-i iltizâmî: *görebile imişim …ilh., göremeye imişim …ilh.;* fi'l-i iktidârî şart- mâzî-i şuhûdî: *görebildi isem …ilh., göremedi isem …ilh.;* mâzî-i naklî: *görebilmiş isem …ilh., görememiş isem …ilh.;* hâl: *görebiliyor isem …ilh, göremiyor isem …ilh.;* muzâri: *görebilir isem …ilh., göremez isem …ilh.;* istikbal: *görebilecek isem …ilh., göremeyecek isem …ilh.;* temenni sıygası: *görebilsem;* fi'l-i ta'cîlî- mâzî-i şuhûdî: *yazıyordı idim …ilh.;* mâzî-i naklî: *yazıyormuş idim …ilh.;* muzâri: *yazıverir idim …ilh.;* hâl: *yazıveriyordum …ilh.;* istikbal: *yazıverecek idim …ilh.;* fi'l-i vücûbî: *yazıvermeli idim …ilh.;* fi'l-i iltizâmî: *yazıvere idim …ilh.;* fi'l-i ta'cîlî rivâyet- mâzî-i naklî: *yazıvermiş imişim …ilh., yazıvermemiş imişim*

…ilh.; muzâri: *yazıverirmişim …ilh., yazıvermezmişim …ilh.;* hâl: *yazıveriyormuşum …ilh., yazıvermiyormuşum …ilh.;* istikbal: *yazıverecek imişim …ilh., yazıvermeyecekmişim …ilh.;* fi'l-i vücûbî: *yazı vermeli imişim …ilh., yazıvermemeli imişim …ilh.;* fi'l-i iltizâmî: *yazıvermiş imişim …ilh., yazıvermeye imişim …ilh.;* fi'l-i ta'cîlî şartı- mâzî-i şuhûdî: *yazıverdi ise …ilh., yazıvermediyse …ilh.;* mâzî-i naklî: *yazıvermiş ise …ilh., yazıvermemişse …ilh.;* muzâri: *yazıverirse …ilh., yazıvermezse …ilh;* hâl: *yazıveriyorsa …ilh., yazıvermiyorsa …ilh.;* istikbal: yazıverecekse …ilh., yazıvermeyecekse …ilh.; temenni sıygası: yazıverse *…ilh.*, yazıvermese *…ilh* (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 152, 173-176, 179-181, 185).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de fiil-i cevherîli olan fiilleri ezmine-i mürekkebe olarak adlandırır: *gelmiş idi* ifadesinde görüldüğü gibi. Fiillerin sîga-i hikâye, sîga-i rivâyet ve sîga-i şartiyye çekimlerine yer verir. Sîga-i hikâye, mazideki bazı durumlar veya olaylara nisbeten fiillerin zamana bağlılığını ifade eder. Sîga-i rivâyet; şek (şüphe), istib'ât (ihtimal vermeyiş), istihfâf (küçümseme) ile beraber zamanlara bağlılığı ifade eden sigadır. Sîga-i şartiyye, şartı takip eden cümle olup şartın aleyhinde tutulanı içine alır.

sîga-i hikâye- hâl: *yazıyor- okuyor- gülüyor- istiyor (idim, idin, idi, idik, idiniz, idiler), yazmıyor, okumuyor, gülmüyor, istemiyor (dum, …ilh.), "Bayram topları atılırken zelzele oluyordu.";* muzâri: *yazar- okur- güler- ister (idim…ilh.); yazmaz- okumaz- gülmez- istemez (idim…ilh.),"Geçen sene her akşam iki saat gezerdim.", "Kalemim olsa idi babama bir mektup yazardım.";* istikbal: *yazacak- okuyacak- gülecek- isteyecek (idim…ilh.);* mâzî-i şuhûdî: *yazdı- okudu- güldü- istedi (idim veya dIm/dUm…ilh.);* mâzî-i naklî: *yazmış- okumuş- gülmüş- istemiş (idim …ilh.);* sîga-i hikâye rivâyet- hâl: *yazıyor- okuyor- gülüyor- istiyor (imişim …ilh.), yazmıyor- okumuyor- gülmüyor- istemiyor (imişim …ilh.); yazıyor mu, okuyor mu, gülüyor mu, istiyor mu (imişim …ilh.), "Benden daha iyi yazıyormuş.";* muzâri: *yazar- okur- güler- ister (imişim …ilh.); yazmaz- okumaz- gülmez- istemez (imişim …ilh.), yazar mı- okur mu- güler mi- ister mi (imişim …ilh.), "Bir akşam yemeği için bir lira sarf edermiş.";* istikbal: *yazacak- okuyacak- gülecek- isteyecek (imişim …ilh.), yazmayacak mı, okumayacak mı, gülmeyecek mi, istemeyecek mi (imişim …ilh.), yazacak mı, okuyacak mı, gülecek mi, isteyecek mi (imişim …ilh.)* mâzî-i naklî : *yazmış- okumuş- gülmüş- istemiş (imişim …ilh.), yazmamış- okumamış- gülmemiş- istememiş (imişim …ilh.); yazmamış mı- okumamış mı- gülmemiş mi- istememiş mi (imişim …ilh.*); sîga-i şartiyye: *yazsa idim, yazsa idin, yazsa idi , yazsa idik, yazsa idiniz, yazsa idiler, yazıyorsa, yazacaksa, yazarsa, yazdıysa, yazmışsa, yazıyor idiyse, yazacak idiyse, gelirse,*

geldiyse, gelecekse, gelmiş ise, "Pederim gelse idi çıkardık.", "Davet olunduysa da gelmedi.", "Bütün vazifelerini yazdıysa uykusuz kaldı.", "Gelmeyeceğini söylediyse de gelecek" (Sağol vd., 2004, s. 184, 193-197, 200, 207-209).

5.4.14. Farsça Fiiller

Mihri, Farsça fiillere tanıklar gösterir: *perest (tapan), büt-perest (büte tapan)/ âzâr (incitme), dîl-azâr (yürek incitici)* vb. Osmanlı lisanında kullanılan Farsça emr-i hâzırlara da yer verir: *ar (getir), ârâ (donat), âzâr (incit), azmâ (dene), âşâm (iç), âşûb (fitnele), efrâz (kaldır), efrûz (yak), âferîn (yarat), efzâ (artır), âlâ (pislet), âmîz (karıştır), endâz (at), bâr (yağdır), bâz (oynat), ber (götür), bahş (götür), pesend (beğen), hâr (ye), hân (oku), hâh (iste), hîz (kalk), dâr (tut), dân (bil), dûz (dik), deh (sür), rân (sür), res (yetiş), şiken (kır), şumâr (say), şinâs (tanı), ferib (aldat), gûdâz (erit), güzer (geç), mâl (sür), nişîn (otur), nümâ (göster), yâb (bul)* vb (Atılgan, 2018, s. 237).

Araştırmada fiil türüyle ilgili kullanılan terimler Tablo 18, Tablo 19, Tablo 20, Tablo 21, Tablo 22, Tablo 23, Tablo 24, Tablo 25 ve Tablo 26'da gösterilmiştir.

Tablo 18

Fiil Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	Fiil	Efal	Mütekellim	Muhatap	Gaip	Müspet	Menfi	Nefiy	Fiil-i nehiy	Menfi sıygaları	İstifham-ı müspet	Fiil-i istifhami	İstifhami	Efali istifham	İstifham
Ahmet Cevdet Paşa/ KT	+														
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST	+														
Selim Sabit/ NO															
Selim Sabit/ SO	+														
Halit Ziya/ KLT	+					+	+				+				
Mihri/ MSO	+		+	+	+										
Şemsettin Sami/ NUST	+							+				+			
Tahir Kenan/ KLT		+	+	+	+	+	+						+		
Mehmet Rıfat/ MOS	+								+						
Mehmet Rıfat/ HLO	+														
Ömer Sıtkı/ KLO															
Ahmet Rasim/ ANTLO	+		+	+	+	+	+								
Mehmet Sadık/ ÜLT		+													
Ömer Sıtkı/ MKLO	+													+	+
Raşit/ KKLO	+														
Şeyh Vasfi/ NO															
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO	+		+	+	+					+		+			
Hüseyin Cahit/ TSN	+		+	+	+	+	+								+
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN	+														
Mithat Sadullah/ TYSN	+		+	+	+	+	+								+
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL	+		+	+	+	+	+								+

Tablo 19

Fiil Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	Sıyga-i istifhamiye	Fiil-i has	Basit sıyga	Basit	Efal-i basite	Basit fiil	Efal-i zatiye-i basita	Efal-i basita	Ezmine-i basite	Mürekkep sıygalar	Efal-i mürekkebe	Fiil-i mürekkep	Mürekkep fiiller	Fiil-i amm
Ahmet Cevdet Paşa/ KT		+												+
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST			+							+				
Selim Sabit/ NO														
Selim Sabit/ SO											+			
Halit Ziya/ KLT														
Mihri/ MSO										+				+
Şemsettin Sami/ NUST											+			
Tahir Kenan/ KLT				+	+									
Mehmet Rıfat/ MOS										+				
Mehmet Rıfat/ HLO						+						+		
Ömer Sıtkı/ KLO														
Ahmet Rasim/ ANTLO													+	
Mehmet Sadık/ ÜLT														
Ömer Sıtkı/ MKLO							+							
Raşit/ KKLO	+							+					+	+
Şeyh Vasfi/ NO														
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO											+			
Hüseyin Cahit/ TSN													+	
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN														
Mithat Sadullah/ TYSN			+											
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL									+		+			

Tablo 20

Fiil Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	Fiil-i iane	Efal-i iane	Fiil-i tamimi	Yardımcı fiiller	Mürekkebat-ı amme	Fiil-i iktidari	Efal-i iktidariye	İktidari	Efal-i taciliye	Fiil-i tacili	Fiil-i istical	Tacili	Fiil-i müface	Efal-i istimrariye	Fiil-i istimrari
Ahmet Cevdet Paşa/ KT	+					+									
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST															
Selim Sabit/ NO															
Selim Sabit/ SO	+						+		+					+	
Halit Ziya/ KLT						+				+					+
Mihri/ MSO						+				+					+
Şemsettin Sami/ NUST		+				+				+					
Tahir Kenan/ KLT	+					+					+				
Mehmet Rıfat/ MOS					+			+				+			+
Mehmet Rıfat/ HLO	+				+	+				+					
Ömer Sıtkı/ KLO		+													
Ahmet Rasim/ ANTLO							+		+						
Mehmet Sadık/ ÜLT	+														
Ömer Sıtkı/ MKLO		+	+			+				+					
Raşit/ KKLO															
Şeyh Vasfi/ NO															
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO	+					+				+					
Hüseyin Cahit/ TSN				+		+				+					+
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN															
Mithat Sadullah/ TYSN						+				+					
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL		+				+				+			+		+

Tablo 21

Fiil Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	Fiil-i müface	Sıyga-i müface	Fiil-i istikrari	Efal-i mukarebe	Fiil-i mukarebe	Sıyga-i mukarebe	Fiil-i takribi	Fiil-i takarrübi	Talimi	Müteaddi	Fiil-i müteaddi	Efal-i müteaddiye	Lazım	Fiil-i lazım
Ahmet Cevdet Paşa/ KT														
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST														
Selim Sabit/ NO														
Selim Sabit/ SO				+						+	+		+	+
Halit Ziya/ KLT					+						+			+
Mihri/ MSO	+				+									
Şemsettin Sami/ NUST										+				
Tahir Kenan/ KLT														
Mehmet Rıfat/ MOS						+			+					
Mehmet Rıfat/ HLO		+			+						+			+
Ömer Sıtkı/ KLO												+		
Ahmet Rasim/ ANTLO				+						+			+	
Mehmet Sadık/ ÜLT														
Ömer Sıtkı/ MKLO														
Raşit/ KKLO														
Şeyh Vasfi/ NO										+			+	
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO											+			+
Hüseyin Cahit/ TSN			+				+			+				
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN														
Mithat Sadullah/ TYSN										+			+	
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL					+			+		+			+	

Tablo 22

Fiil Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	Efal-i lazıma	Gayri müteaddi	Fiil-i malum	Malum	Fiil-i meçhul	Meçhul	Efal-i meçhule	Meçhul fiil	Fiil-i mutavaat	Mutavaat	Efal-i mutavaat	Sıyga-i mutavaat	Fiil-i müşareket	Müşareket
Ahmet Cevdet Paşa/ KT														
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST														
Selim Sabit/ NO														
Selim Sabit/ SO			+		+				+				+	
Halit Ziya/ KLT			+			+							+	
Mihri/ MSO														
Şemsettin Sami/ NUST						+				+				+
Tahir Kenan/ KLT														
Mehmet Rıfat/ MOS														
Mehmet Rıfat/ HLO				+		+			+				+	
Ömer Sıtkı/ KLO	+						+				+			
Ahmet Rasim/ ANTLO						+						+		
Mehmet Sadık/ ÜLT						+								
Ömer Sıtkı/ MKLO														
Raşit/ KKLO														
Şeyh Vasfi/ NO														
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO			+		+					+				+
Hüseyin Cahit/ TSN		+	+		+				+					+
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN														
Mithat Sadullah/ TYSN		+						+		+				+
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL				+		+				+				+

Tablo 23

Fiil Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	Efal-i müşareket	Kıyasi	Edat-ı tadiye	Kıyasi müteaddi	Tadiye-i efal	Sıyga-i haberiye	Sıyga-i ihbariye	Mazi	Mazi-i asıl	Fiil-i mazi	Mazi-i şühudi	Mazi-i nakli	Hâl	Fiil-i hâl	Müstakbel
Ahmet Cevdet Paşa/ KT								+			+	+	+		+
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST											+	+	+		
Selim Sabit/ NO															
Selim Sabit/ SO		+									+	+		+	
Halit Ziya/ KLT								+			+	+	+		+
Mihri/ MSO											+	+	+		+
Şemsettin Sami/ NUST						+			+		+	+	+		
Tahir Kenan/ KLT								+			+	+	+		
Mehmet Rıfat/ MOS										+	+	+		+	
Mehmet Rıfat/ HLO										+	+	+		+	
Ömer Sıtkı/ KLO	+														
Ahmet Rasim/ ANTLO								+			+	+	+		
Mehmet Sadık/ ÜLT											+	+			
Ömer Sıtkı/ MKLO							+				+	+	+		+
Raşit/ KKLO										+	+	+		+	
Şeyh Vasfi/ NO															
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO			+					+			+	+	+		+
Hüseyin Cahit/ TSN								+			+	+	+		
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN								+					+		
Mithat Sadullah/ TYSN				+				+			+	+	+		
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL					+			+			+	+	+		

Tablo 24

Fiil Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	Zaman-ı istikbal	İstikbal	Fiil-i müstakbel	Fiil-i istikbal	Muzari	Fiil-i muzari	Fiil-i iltizami	Fiil-i temenni	İltizami	Sıyga-i iltizamiye	Fiil-i inşai	Emr-i iltizami	Sıyga-i iltizami	Emr-i hazır
Ahmet Cevdet Paşa/ KT	+					+	+							+
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST		+			+		+							+
Selim Sabit/ NO														
Selim Sabit/ SO			+			+		+						
Halit Ziya/ KLT														
Mihri/ MSO		+			+				+					+
Şemsettin Sami/ NUST		+			+					+				
Tahir Kenan/ KLT		+			+		+							+
Mehmet Rıfat/ MOS				+		+								
Mehmet Rıfat/ HLO				+		+							+	
Ömer Sıtkı/ KLO														
Ahmet Rasim/ ANTLO		+			+		+							+
Mehmet Sadık/ ÜLT							+				+			+
Ömer Sıtkı/ MKLO					+	+								
Raşit/ KKLO		+				+	+							
Şeyh Vasfi/ NO														
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO		+			+		+							+
Hüseyin Cahit/ TSN		+			+							+		
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN		+												
Mithat Sadullah/ TYSN		+			+		+							
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL		+			+					+				

Tablo 25

Fiil Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	Emr-i gaip	Fiil-i emri	Emir	Fiil-i emir	Emir sıygası	Sıyga-i emriye	Fiil-i şarti	Sıyga-i ricaiye	Rabıta-i şartiye	Sıyga-i şartiye	Fiil-i vücubi sıygası	Fiil-i iltizami	Vücubi	Fiil-i vücubi	Emr-i vücubi
Ahmet Cevdet Paşa/ KT	+										+				
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST	+										+				
Selim Sabit/ NO															
Selim Sabit/ SO		+					+					+			
Halit Ziya/ KLT															
Mihri/ MSO	+												+		
Şemsettin Sami/ NUST			+					+							
Tahir Kenan/ KLT	+													+	
Mehmet Rıfat/ MOS				+										+	
Mehmet Rıfat/ HLO					+										+
Ömer Sıtkı/ KLO									+						
Ahmet Rasim/ ANTLO	+													+	
Mehmet Sadık/ ÜLT	+													+	
Ömer Sıtkı/ MKLO			+										+		
Raşit/ KKLO														+	
Şeyh Vasfi/ NO															
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO	+													+	
Hüseyin Cahit/ TSN					+	+				+					+
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN															
Mithat Sadullah/ TYSN					+									+	
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL						+									

Tablo 26

Fiil Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	Sıyga-i vücubiye	Fiil-i haber	Fiil-i cevheri	İmek fiili	Zaman-ı basit	Basit sıygalar	Basit zamanlar	Efal-i mürekkebe	Zaman-ı mürekkep	Mürekkebat-ı hassa	Ezmine-i mürekkebe	Mürekkep zamanlar
Ahmet Cevdet Paşa/ KT												
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST												
Selim Sabit/ NO												
Selim Sabit/ SO								+				
Halit Ziya/ KLT		+			+				+			
Mihri/ MSO												
Şemsettin Sami/ NUST	+											
Tahir Kenan/ KLT								+				
Mehmet Rıfat/ MOS						+				+		
Mehmet Rıfat/ HLO										+		
Ömer Sıtkı/ KLO												
Ahmet Rasim/ ANTLO												
Mehmet Sadık/ ÜLT												
Ömer Sıtkı/ MKLO												
Raşit/ KKLO												
Şeyh Vasfi/ NO												
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO												
Hüseyin Cahit/ TSN			+									
Köprülüzade Mehmet Fuat ve				+								
Süleyman Saip/ TDSN												
Mithat Sadullah/ TYSN							+					+
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL	+		+								+	

Yukarıdaki bilgiler ile Tablo 18, Tablo 19, Tablo 20, Tablo 21, Tablo 22, Tablo 23, Tablo 24, Tablo 25 ve Tablo 26 incelendiğinde şu yorumlara ulaşılmıştır:

Şahıs, zaman ve hâl içerip hüküm bildiren kelimeler için Ahmet Cevdet Paşa, Süleyman Hüsnü Paşa, Selim Sabit, Halit Ziya, Mihri, Şemsettin Sami, Mehmet Rıfat, Ahmet Rasim, Ömer Sıtkı, Raşit, Şeyh Vasfi Efendi, Hüseyin Cahit, Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip, Mithat Sadullah ve Ahmet Cevat Emre *fiil;* Tahir Kenan ve Mehmet Sadık ise fiilin çoğulu olan *efal* terimine yer vermiştir. Fiil teriminde birlik görülmektedir. Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip diğerlerinden farklı olarak ben, sen, o, biz, siz, onlar zamirlerinden birinin getirilebildiği her kelimeyi fiil olarak adlandırmıştır. Mehmet Rıfat'ın iki eserinde geçen *yazdı, yazıyor ve yazacak* tanıkları Raşit'in gramer kitabında da aynen geçmektedir. Mehmet Rıfat'ın kitapları Raşit'in kitabından daha önce yazılmıştır.

Fiilde şahıslar için Mihri, Tahir Kenan, Ahmet Rasim, Şeyh Vasfi Efendi, Hüseyin Cahit, Mithat Sadullah ve Ahmet Cevat Emre *mütekellim* (fiilin gerçekleştiğini bildiren), *muhatap* (hitap edilen) ve *gaip* (mevcut olmayan şahsa dayandırılan fiil) terimlerini kullanmıştır.

Fiilde zaman türlerini Ahmet Cevdet Paşa *mazi, hâl ve zaman-ı istikbal* veya *müstakbel;* Selim Sabit *mazi-i şühudi, mazi-i nakli, hâl, muzari, müstakbel, iltizami, temenni, şarti, emir;* Halit Ziya *mazi, hâl, müstakbel;* Mihri *mazi, hâl, istikbal* veya *müstakbel;* Şemsettin Sami, Tahir Kenan, Mehmet Rıfat, Ahmet Rasim, Hüseyin Cahit ve Mithat Sadullah *mazi, hâl ve istikbal*; Şeyh Vasfi Efendi *mazi-i şühudi, mazi-i nakli, hâl, muzari, müstakbel, fiil-i vücubi, fiil-i iltizami, emr-i hazır, emr-i gaip;* Ahmet Cevat Emre *mazi, hâl, istikbal, muzari* olarak ifade etmiştir. Mihri, Şemsettin Sami, Tahir Kenan, Mehmet Rıfat, Ahmet Rasim, Hüseyin Cahit ve Mithat Sadullah fiilde zamanı mazi (geçmiş zaman), hâl (şimdiki zaman) ve istikbal (gelecek) ile sınırlı tutmuştur. Mihri, gelecek zamanı istikbal dışında müstakbel terimiyle isimlendirmiştir. Halit Ziya da bu üç zamana yer verip gelecek zamanı müstakbel olarak ifade etmiştir. Ahmet Cevat Emre bu gramercilerin belirttiği türler dışında muzariye (geniş zamana) de yer vermiştir. Selim Sabit ve Şeyh Vasfi Efendi tasarlama kiplerini fiilde zaman türü olarak ele almıştır.

Bir işin veya durumun gerçekleşmesini bildiren olumlu fiili Halit Ziya, Tahir Kenan, Ahmet Rasim, Hüseyin Cahit, Mithat Sadullah ve Ahmet Cevat Emre *müspet* şeklinde göstermiştir. Bu gramerciler arasında terim birliği sağlanmıştır.

Bir işin veya durumun gerçekleşmediğini beyan eden olumsuz fiili Halit Ziya, Tahir Kenan, Ahmet Rasim, Hüseyin Cahit, Ahmet Cevat Emre ve Mithat Sadullah *menfi;* Şemsettin Sami *nefiy*; Mehmet Rıfat *fiil-i nehiy*; Şeyh Vasfi Efendi *menfi sıygaları* olarak ifade etmiştir. Genel kullanım menfi şeklindedir. Şemsettin Sami diğerlerinden farklı olarak nefiy terimini kullanmıştır.

Bir işin gerçekleşmesi veya gerçekleştirilmesini sormak için kullanılan soru fiili için Halit Ziya *istifham-ı müspet*, Şemsettin Sami *fiil-i istifhami*, Tahir Kenan *istifhami*, Ömer Sıtkı *efali istifham* ve *istifham*; Hüseyin Cahit, Ahmet Cevat Emre, Mithat Sadullah *istifham*, Raşit *sıyga-i istifhamiye*, Şeyh Vasfi Efendi *fiil-i istifhami* terimini kullanmıştır. Benzer terimlerin kullanımı görülmüştür.

Kendisinden bir iş veya bir keyfiyet anlaşılan basit fiili Ahmet Cevdet Paşa *fiil-i has*, Süleyman Hüsnü Paşa ve Mithat Sadullah *basit sıyga*, Tahir Kenan *basit* ve *efal-i basite*, Mehmet Rıfat *basit fiiller*, Ömer Sıtkı *efal-i zatiye-i basita*, Raşit *efal-i basita*, Ahmet Cevat Emre *ezmine-i basite* olarak adlandırmıştır. Diğerlerinden farklı olarak Ahmet Cevdet Paşa'nın fiil-i has terimi görülmüştür.

Birleşik fiil için Süleyman Hüsnü Paşa, Mihri, Mehmet Rıfat (MOS'ta) *mürekkep sıygalar,* Selim Sabit, Şemsettin Sami, Şeyh Vasfi Efendi ve Ahmet Cevat Emre *efal-i mürekkebe*, Mehmet Rıfat (HLO'da) *fiil-i mürekkep*, Ahmet Rasim, Raşit ve Hüseyin Cahit *mürekkep fiiller* terimini kullanmıştır. Benzer terimlerin kullanımı görülmektedir.

Yardımcı fiilleri Ahmet Cevdet Paşa *fiil-i amm* ve *fiil-i iane*; Mihri, Raşit *fiil-i amm*; Selim Sabit, Tahir Kenan, Mehmet Rıfat, Mehmet Sadık ve Şeyh Vasfi Efendi *fiil-i iane*; Şemsettin Sami ve Ömer Sıtkı (KLO'da) ve Ahmet Cevat Emre *efal-i iane*; Ömer Sıtkı (MKLO'da) *efal-i iane* ve *fiil-i tamimi;* Hüseyin Cahit *yardımcı fiiller* biçiminde göstermiştir. Hüseyin Cahit günümüzde kullanılan terime yer vermiştir. Ömer Sıtkı (MKLO'da) farklı bir terim olan fiil-i tamimiyi göstermiştir.

Tasvir fiilleri için sadece Mehmet Rıfat terim kullanmıştır. Bu terim de *mürekkebat-ı amme* olarak ifade edilmiştir.

Bir şeyi yapabilme yeterliliğini bildiren yeterlik fiili için Ahmet Cevdet Paşa, Halit Ziya, Mihri, Şemsettin Sami, Tahir Kenan, Mehmet Rıfat (HLO'da), Ömer Sıtkı (MKLO'da), Şeyh Vasfi Efendi, Hüseyin Cahit, Mithat Sadullah ve Ahmet Cevat Emre *fiil-i iktidari*; Selim Sabit ve Ahmet Rasim *efal-i iktidariye;* Mehmet Rıfat (MOS'ta) *iktidari* terimine yer vermiştir. En fazla kullanım fiil-i iktidari şeklinde olup terimler birbirine

benzemektedir. Ahmet Rasim, Mehmet Rıfat (HLO'da) ve Ömer Sıtkı (MKLO'da) tanıklarında yazmak fiilinin yeterlik fiiline göre çekimlerine yer vermiştir.

Bir fiilin oluşturulmasında failin eylemi çabuklaştırmasını bildiren tezlik fiilini Selim Sabit ve Ahmet Rasim *efal-i taciliye*; Halit Ziya, Mihri, Şemsettin Sami, Mehmet Rıfat (HLO'da), Ömer Sıtkı, Şeyh Vasfi Efendi, Hüseyin Cahit, Mithat Sadullah *fiil-i tacili*; Mehmet Rıfat (MOS'ta) *tacili;* Ahmet Cevat Emre ise *fiil-i tacili ve fiil-i müface* şeklinde göstermiştir. Fiil-i tacili kullanımı yaygınken Ahmet Cevat Emre bu kullanıma ilave olarak fiil-i müface terimini eklemiştir. Mehmet Rıfat (HLO'da), Ömer Sıtkı (MKLO'da) ve Ahmet Rasim'in kitaplarında yazmak fiilinin tezlik fiiline göre çekimlerine rastlanmıştır.

Bir işin devamını bildirmek üzere olan süreklilik fiili için Selim Sabit *efal-i istimrariye*, Halit Ziya, Mehmet Rıfat (MOS'ta) ve Ahmet Cevat Emre *fiil-i istimrari*, Mihri *fiil-i istimrari* ve *fiil-i müface (fiilin ansızın gerçekleşmesi),* Mehmet Rıfat (HLO'da) *fiil-i istimrari* ve *sıyga-i müface,* Hüseyin Cahit *fiil-i istimrari ve fiil-i istikrari* terimlerini kullanmıştır. Mihri ve Mehmet Rıfat (HLO'da) "çıkmak" fiiliyle yapılan sürerlilik fiiline ayrı bir terimle yer vermişlerdir: fiil-i müface ve sıyga-i müface. Ahmet Cevat Emre'nin tezlik fiili için kullandığı fiil-i müface terimini Mihri süreklilik fiili için kullanmıştır. Hüseyin Cahit süreklilik fiilinin tümünü fiil-i istimrari ve fiil-i istikrari olarak adlandırmıştır. Selim Sabit, Halit Ziya, Mehmet Rıfat (MOS'ta), Ahmet Cevat Emre süreklilik fiilleri için tek bir terim kullanmıştır.

Fiilin gerçekleşmesinin çok yakın olduğunu bildiren yaklaşma fiilini Selim Sabit ve Ahmet Rasim *efal-i mukarebe*, Halit Ziya, Mihri, Mehmet Rıfat (HLO'da) *fiil-i mukarebe*, Mehmet Rıfat (MOS'ta) *sıyga-i mukarebe*, Hüseyin Cahit *fiil-i takribi,* Ahmet Cevat Emre *fiil-i takarrübi* ve *fiil-i mukarebe* şeklinde belirtmiştir. Mukarebe terimi zamanla yerini takrip ve takarrüp terimlerine bırakmıştır. Selim Sabit, Mihri, Ahmet Rasim, Mehmet Rıfat (HLO'da), Hüseyin Cahit, Ahmet Cevat Emre *düşeyazmak* tanığına yer verirken Halit Ziya *seveyazmak, yollayayazmak*; Mehmet Rıfat (MOS'ta) *geleyazmak* tanıklarını kullanmıştır.

Anlamca kaynaşmış birleşik fiil Mehmet Rıfat tarafından *talimi* olarak isimlendirilmiştir.

Fiilin çatısı incelendiğinde anlamı mefulün bihe (yükleme hâline) bağlı olan geçişli fiiller için Selim Sabit (SO'da) *müteaddi* ve *fiil-i müteaddi*, Halit Ziya, Mehmet Rıfat ve Şeyh Vasfi Efendi *fiil-i müteaddi*, Ahmet Rasim, Şemsettin Sami, Hüseyin Cahit, Mithat Sadullah ve Ahmet Cevat Emre *müteaddi*, Ömer Sıtkı (KLO'da) *efal-i müteaddiye*, Şeyh

Vasfi *mutedi* terimini kullanmıştır. Ahmet Rasim, yönelme hâlinin yani tümlecin yer aldığı cümleyi geçişli fiil kabul etmiştir. Söz gelimi *"Kapıya vurdum."* gibi. Günümüzde nesne alabilen fiiller geçişli fiil kabul edilmektedir. Mehmet Rıfat sadece nesne alıp tümleç almayan geçişli fiiller için *müteaddi nakıs* terimini kullanmıştır. Hem nesne hem de tümleç alan geçişli fiilleri de *müteaddi kâmil* olarak adlandırmıştır.

Failin yaptığı işin diğer bir şahsı veya şeyi etkilemeyip anlamları mefulün bihe bağlı olmayan geçişsiz fiilleri Selim Sabit *lazım* ve *fiil-i lazım*, Halit Ziya, Mehmet Rıfat ve Şeyh Vasfi Efendi *fiil-i lazım*, Şemsettin Sami, Ahmet Rasim, Şeyh Vasfi ve Ahmet Cevat Emre *lazım*, Ömer Sıtkı *efal-i lazıma*, Hüseyin Cahit *gayri müteaddi*, Mithat Sadullah *gayri müteaddi* ve *lazım* şeklinde göstermiştir. Ahmet Rasim, Şemsettin Sami, Ömer Sıtkı, Şeyh Vasfi, Hüseyin Cahit, Şeyh Vasfi Efendi ve Ahmet Cevat Emre'nin tanıklarında *uyumak* eylemi geçmektedir. Lazım terimi yanında sonraki yıllarda gayr-ı müteaddi teriminin de kullanıldığı görülmüştür.

Faili belli olan etken fiilleri Selim Sabit, Halit Ziya, Şeyh Vasfi Efendi ve Hüseyin Cahit *fiil-i malum*, Mehmet Rıfat ve Ahmet Cevat Emre *malum* olarak adlandırmıştır. Malum teriminin farklı şekilleriyle birlik sağlanmıştır.

Faili cümlede geçmeyen edilgen fiillere ilişkin Selim Sabit, Şeyh Vasfi Efendi ve Hüseyin Cahit *fiil-i meçhul*, Halit Ziya, Şemsettin Sami, Mehmet Rıfat, Ahmet Rasim, Mehmet Sadık, Raşit ve Ahmet Cevat Emre *meçhul*, Ömer Sıtkı *efal-i meçhule*, Mithat Sadullah *meçhul fiil* terimini kullanmıştır. Süleyman Hüsnü Paşa terim kullanmadan konu ile ilgili açıklamalara ve tanıklara başvurmuştur. Benzer terimlerin kullanımı görülmüştür.

Failin kendi kendine yaptığı işin başkasına tesiri olmamasını bildiren dönüşlü fiili Selim Sabit, Mehmet Rıfat ve Hüseyin Cahit *fiil-i mutavaat*, Ömer Sıtkı *efal-i mutavaat*, Ahmet Rasim *sıyga-i mutavaat*, Şeyh Vasfi Efendi, Mithat Sadullah ve Ahmet Cevat Emre *mutavaat* biçiminde göstermiştir. Bahsedilen bu gramerciler mutavaat teriminin benzer şekillerini kullanmışlardır. Şeyh Vasfi Efendi'den itibaren mutavaat teriminin yaygınlaştığı görülmektedir.

Yapılan işin iki veya daha fazla kişi arasında yapıldığını beyan eden işteş fiili Selim Sabit ve Halit Ziya ve Mehmet Rıfat *fiil-i müşareket*, Şemsettin Sami, Hüseyin Cahit, Şeyh Vasfi Efendi, Mithat Sadullah ve Ahmet Cevat Emre *müşareket*, Ömer Sıtkı ise *efal-i müşareket* olarak isimlendirmiştir. Hüseyin Cahit'ten itibaren müşareket teriminin yaygınlaştığı görülmektedir.

Geçişsiz olup sonradan kuralla geçişli yapılan ettirgen fiil için Selim Sabit *kıyasi*, Şeyh Vasfi Efendi *edat-ı tadiye*, Ahmet Cevat Emre *tadiye-i efal*, Mithat Sadullah *kıyasi müteaddi* terimini kullanmıştır. Halit Ziya, Şemsettin Sami, Ahmet Rasim ve Hüseyin Cahit ise terim kullanmadan açıklamalara ve tanıklara başvurmuştur.

Bir işin olduğunu veya olacağını haber vermeye yarayan bildirme kipleri Şemsettin Sami tarafından *sıyga-i haberiye,* Ömer Sıtkı tarafından *sıyga-i ihbariye* olarak ele alınmıştır. Bildirme kipleri terimine yer veren sadece iki gramerci tespit edilmiştir.

Geçmişte yaşanmış olayı haber veren geçmiş zaman kipini Ahmet Cevdet Paşa, Halit Ziya, Mihri, Tahir Kenan, Ahmet Rasim, Şeyh Vasfi Efendi, Hüseyin Cahit, Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip, Mithat Sadullah ve Ahmet Cevat Emre *mazi*; Şemsettin Sami *mazi-i asıl;* Mehmet Rıfat ve Raşit *fiil-i mazi* biçiminde belirtmiştir. Mazi teriminin benzer şekillerde ifadesiyle terimde birlik sağlanmıştır.

Gerçekleşmiş bir işi mütekellimin gördüğünü veya görmüş gibi bildiğini haber veren görülen geçmiş zaman kipi Ahmet Cevdet Paşa, Süleyman Hüsnü Paşa, Selim Sabit, Halit Ziya, Mihri, Şemsettin Sami, Tahir Kenan, Mehmet Rıfat, Ahmet Rasim, Ömer Sıtkı (MKLO'da), Mehmet Sadık, Raşit, Hüseyin Cahit, Şeyh Vasfi Efendi, Ahmet Cevat Emre ve Mithat Sadullah tarafından *mazi-i şühudi* şeklinde ifade edilmiştir. Gramerciler arasında mazi-i şühudi terimiyle terim birliği sağlannıştır.

Geçmiş zamanda meydana geldiği anlatılan veya dinlenilen fiilleri belirten duyulan geçmiş zaman kipini Ahmet Cevdet Paşa, Süleyman Hüsnü Paşa, Selim Sabit, Halit Ziya, Mihri, Şemsettin Sami, Tahir Kenan, Mehmet Rıfat, Ahmet Rasim, Ömer Sıtkı (MKLO'da), Mehmet Sadık, Raşit, Hüseyin Cahit, Şeyh Vasfi Efendi, Ahmet Cevat Emre ve Mithat Sadullah *mazi-i nakli* olarak adlandırmıştır. Gramerciler arasında mazi-i nakli terimiyle terim birliği sağlanıştır. Ahmet Rasim, duyulan geçmiş zaman ekinin sıfat olarak kullanımına da yer vermiştir: *geçmiş zaman* gibi.

Sözün kullanıldığı sırada devam etmekte olan bir işi ifade eden şimdiki zaman kipi için Ahmet Cevdet Paşa, Süleyman Hüsnü Paşa, Halit Ziya, Mihri, Ahmet Rasim, Şemsettin Sami, Tahir Kenan, Ömer Sıtkı (MKLO'da), Hüseyin Cahit, Şeyh Vasfi Efendi, Ahmet Cevat Emre, Mithat Sadullah, Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip *hâl,* Selim Sabit, Mehmet Rıfat ve Raşit *fiil-i hâl* terimini kullanmıştır. Hâl teriminin benzer şekillerde ifadesiyle terimde birlik sağlanmıştır.

Fiilin gelecekte meydana gelmesini bildiren gelecek zaman kipini Ahmet Cevdet Paşa *zaman-ı istikbal* ve *müstakbel*, Süleyman Hüsnü Paşa, Ahmet Rasim, Şemsettin Sami, Tahir Kenan, Raşit, Hüseyin Cahit, Ahmet Cevat Emre, Mithat Sadullah, Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip *istikbal*, Selim Sabit (SO'da) *fiil-i müstakbel*, Halit Ziya ve Ömer Sıtkı (MKLO'da) *müstakbel*, Mihri, Şeyh Vasfi Efendi *müstakbel* ve *istikbal*, Mehmet Rıfat *fiil-i istikbal* şeklinde göstermiştir. Ahmet Rasim, gelecek zaman ekinin sıfat olarak kullanımına da yer vermiştir: *gelecek sene* gibi. Ahmet Cevat Emre'nin gelecek zaman için verdiği tanık günümüzde sıfat-fiildir: *Akacak kan damarda durmaz*.

Hem hâle hem de istikbale delalet eden geniş zaman kipini Ahmet Cevdet Paşa, Selim Sabit, Mehmet Rıfat, Raşit *fiil-i muzari*, Süleyman Hüsnü Paşa, Mihri, Ahmet Rasim, Mithat Sadullah, Şemsettin Sami, Tahir Kenan, Hüseyin Cahit, Şeyh Vasfi Efendi ve Ahmet Cevat Emre *muzari*, Ömer Sıtkı (MKLO'da) *muzari* ve *fiil-i muzari* olarak adlandırmıştır. Muzari teriminin benzer şekillerde ifadesiyle birlik sağlanmıştır. Ahmet Cevat Emre'nin kitabında geniş zaman içerisinde sıfat-fiil tanıklarına rastlanmıştır: *güler yüz, her şeyi anlar bir çocuk* gibi.

Bir işin gerçekleşmesinin arzu edildiğini, işin yapılmasının lazım olduğunu bildiren istek kipini Ahmet Cevdet Paşa, Süleyman Hüsnü Paşa, Ahmet Rasim, Tahir Kenan, Raşit, Şeyh Vasfi Efendi ve Mithat Sadullah *fiil-i iltizami*, Mihri *iltizami*, Şemsettin Sami, Ahmet Cevat Emre *sıyga-i iltizamiye*, Mehmet Rıfat (HLO'da) *sıyga-ı iltizami*, Mehmet Sadık *fiil-i iltizami* ve *fiil-i inşai*, Hüseyin Cahit *emr-i iltizami*, Selim Sabit ise diğerlerinden farklı olarak *fiil-i temenni* şeklinde ifade etmiştir.

Bir işin sonunu faile emir ve tembihle bildiren emir kipi için Ahmet Cevdet Paşa, Mihri, Süleyman Hüsnü Paşa, Tahir Kenan, Ahmet Rasim, Mehmet Sadık, Şeyh Vasfi Efendi *emr-i hazır, emr-i gaip*; Selim Sabit (SO'da) *fiil-i emri*; Şemsettin Sami ve Ömer Sıtkı (MKLO'da) *emir*; Mehmet Rıfat (MOS'ta) *fiil-i emir*; Mehmet Rıfat (HLO'da), Mithat Sadullah *emir sıygası*; Hüseyin Cahit *emir sıygaları ve sıyga-i emriye*; Ahmet Cevat Emre *sıyga-i emriye* terimini kullanmıştır.

Bir işin olmasının arzu edildiği ve gerçekleşmesi için diğer bir fiilin meydana gelmesinin gerekli olduğunu belirten dilek-şart kipini Selim Sabit (SO'da) *fiil-i şarti*, Şemsettin Sami *sıyga-i ricaiye*, Ömer Sıtkı (KLO'da) *rabıta-i şartiye*, Hüseyin Cahit *sıyga-i şartiye* olarak adlandırmıştır. Şemsettin Sami'nin özgün bir terim kullandığı görülmüştür.

Yapılan işin fail için icap ettiğini yani gerekli olduğunu bildiren gereklilik kipini Ahmet Cevdet Paşa, Süleyman Hüsnü Paşa *fiil-i vücubi sıygası*, Selim Sabit (SO'da) *fiil-i iltizami*, Mihri ve Ömer Sıtkı (MKLO'da) *vücubi*, Ahmet Rasim, Şeyh Vasfi Efendi, Tahir Kenan, Mehmet Rıfat (MOS'ta), Mehmet Sadık, Raşit ve Mithat Sadullah *fiil-i vücubi*, Şemsettin Sami, Ahmet Cevat Emre *sıyga-i vücubiye*, Mehmet Rıfat (HLO'da) ve Hüseyin Cahit *emr-i vücubi* şeklinde göstermiştir. Benzer terimlerin kullanımına rastlanmıştır.

Ek fiili Halit Ziya *fiil-i haber*, Hüseyin Cahit ve Ahmet Cevat Emre *fiil-i cevheri*, Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip *imek fiili* şeklinde ifade etmiştir. Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip imek fiilinin başlıca zamanlarının şimdiki zaman, geniş zaman ve gelecek zaman olduğunu söylemiştir. Oysa günümüzde ek fiilin bildirme niteliğinde üç kipi vardır: geniş zaman, geçmiş zaman ve şart kipi.

Basit kipli fiile ilişkin Halit Ziya *zaman-ı basit* Mehmet Rıfat (MOS'ta) *basit sıygalar,* Mithat Sadullah *basit zamanlar* terimini kullanmıştır.

Birleşik kipli fiilleri Selim Sabit (SO'da) ve Tahir Kenan *efal-i mürekkebe,* Halit Ziya *zaman-ı mürekkep,* Mehmet Rıfat *mürekkebat-ı hassa*, Ahmet Cevat Emre *ezmine-i mürekkebe*, Mithat Sadullah *mürekkep zamanlar* olarak isimlendirmiştir. Ayrıca incelenen kitaplarda birleşik zamanın hikâye, rivayet ve şart çekimlerine yer verilmiştir.

5.5. Fiilimsi

Mihri, hades cihetinden fiile yakınlığı ve benzerliği olan isimleri şibh-i fi'l terimiyle ifade eder ve şibh-i fi'llerin masdar ve fer'-i fi'l olmak üzere iki türü olduğunu belirtir (Atılgan, 2018, s. 166-167).

5.5.1. İsim-Fiil

Ahmet Cevdet Paşa, mastar terimini kullanıp masterın bir isim olup bir işi yapmak veya şöyle, böyle olmak anlamlarını ifade ettiğini ve sonunun daima -mek/ -mak olduğunu dile getirir. Hafif harekeli olan mastarların sonu "-mek" ekiyle oluşur:

sevmek, sevinmek, sürmek, ödemek, üremek, erimek, eylemek, sevilmek gibi. Ağır harekeli mastarların sonu ise "-mak" ekinden meydana gelir: *atmak, kırmak, sormak, olmak, aramak, ağlamak, acımak, yazmak* gibi (Tarahija, 2008, s. 48-49).

Selim Sabit, NO'da masâdır terimiyle mastarları karşılayıp mastarların fail ve nâib-i fâile[200] bağlı olmadıklarını ve her ne kadar isim hükmünde olsalar da zaman bildiren fiiller gibi kullanıldıklarını söyler:

mektebe gitmek, derse çalışmak, mükâfâte nâil olmak gibi (Dağdelen, 2013, s. 49). Yiğit, NO'da bahsedilen masâdır terimini şöyle izah eder: "masdarlar fâ'il ve nâib-i fâ'ile nisbet olunamadıkları cihetle her ne kadar isim hükmünde ise de ba'zı kere dahî mef'ûllerden biriyle takyîd idilerek fi'l-i zamânîler gibi isti'mâl olunur. (Mektebe gitmek, derse çalışmak, mükâfâte nâil olmak) gibi." (2015, s. 69).

Mihri, zat ve zamana bağlı olmaksızın sadece hadese (iş veya hâl gösteren vukuata) delalet eden kelimelere masdar ismini verir ve şu tanıkları gösterir:

urmak, uruş. Türkçe masdarlar; masdar-ı aslî, masdar-ı te'kîdi, masdar-ı tahfifî ve hâsıl-ı masdar olmak üzere dört çeşittir. (Atılgan, 2018, s. 167). Abdalla, MSO'da geçen masdar kelimesini "Zât ve zamâna mukârin olmaksızın mahzen hadese delâlet eden kelimedir. Mesela, okumak, okuyuş masdardırlar" şeklinde açıklar (2016, s. 80).

Şemsettin Sami, mücerret hades (bir oluş, ediş veya ediliş) bildiren kelimeleri masdar şeklinde ifade eder:

sevmek, yazmak, söylemek tanıklarında görüldüğü gibi (Hamit, 2009, s. 71, 73, 84).

Tahir Kenan; mazi, hâl, istikbalden uzak olarak bir hadese yani bir iş veya hâl bildiren kelimeleri masdar olarak adlandırır ve şu tanıkları gösterir:

okumak, ezberlemek, yazmak, basmak, kesmek, çizmek, kırmak, süzmek (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 253). Erkuş, KLT'de geçen masdar terimi için "Ezmine'i selaseden – ya'ni mâzi, hâl, istikbâlden – 'âri olarak bir hadese – ya'ni bir işe – veyâ bir hâle delâlet iden kelimedir." ifadesini kullanır (2014, s. 124).

Mehmet Rıfat, MOS'ta üç zamandan bağımsız olarak bir iş veya hâl bildiren kelimeler için masdar terimini kullanır. O iş ve hâl hadestir:

yazmak, yatmak, gezmek, düşünmek, yemek tanıklarında görüldüğü gibi. Mastarların sonundaki "-mak" veya "-mek" eklerine edât-ı masdar, mastar eklerinin kaldırıldıktan sonra kalan kısmına da mâdde-i aslî denilir. Mâdde-i aslînin hafif olanlarına (-mek) masdar-ı hafif, sakîl olanlarına (-mak) masdar-ı sakîl denir (Tamkoç, 2013, s. 37-38).

[200] Nâib-i fâ'il: Sözde özne.

Erkuş, MOS'ta geçen masdar kelimesini "Zâtdan ve üç zamandan 'âri olarak bir işe veya bir hâle delâlet iden kelimeye dinir" şeklinde izah eder (2014, s. 124).

Ömer Sıtkı, KLO'da cümle kısmında masdar terimini değerlendirir ve şu tanıklara yer verir:

"Çalışmak kemâli artırır.", "Ahmed Efendi bugün sizinle görüşmeyi ister.", "Çalışmanın fâ'idesi vardır.", "Herkesin çalışması lâzımdır" (Aytar, 2019, s. 44).

Ahmet Rasim, zaman veya şahsa ait olmayarak zihinde anlam meydana getiren kelimeleri masdar olarak adlandırır:

gelmek, kalmak, yürümek, oturmak gibi (Demirci, 2017a, s. 111).

Mehmet Sadık, zat ve zamandan mücerret olarak bir şeyi bildiren kelimeleri mastar şeklinde ifade eder ve şu tanıkları gösterir:

yibermak (götürmek), tapmak (bulmak), gevlemek (karıştırmak), termek (toplamak) (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 17).

Ömer Sıtkı, MKLO'da şahıs ve zamana delalet etmeyip sadece bir iş bildiren kelimeleri masdar olarak adlandırır:

okumak, yazmak, bilmek vb. Mastar ekleri olan "-mek, -mak" kaldırıldıktan sonra kalan kısım ise mâdde-i asliyyedir (Denduş, 2019, s. 79).

Raşit, "kendisinde zat ve zaman mülahaza olunmayarak bir işe delalet eden kelimeler"i masdar terimiyle açıklar:

bilmek, yazmak tanıklarında görüldüğü gibi. Bununla beraber "bir mahsus iş veya keyfiyet" bildiren mastarların madde-i fiil olduğundan söz eder: *gez, yürü, kes, kır* gibi (Karataş, 2016, s. 159, 163).

Şeyh Vasfi Efendi, yalnız iş ifade eden ve zaman göstermeyen kelimelere mastar ismini verir. Türkçe mastar olan kelimelerin sonunda "-mek" veya "-mak" bulunur. Sonunda "-mek" bulunanlara masdar-ı hafîf, "-mak" bulunanlara da masdar-ı sakîl denilir:

gelmek, görmek, öğrenmek, gülmek, düşmek; kalmak, bakmak, okumak, ağlamak, koşmak tanıklarında görüldüğü gibi. Mastar olan kelime, iki parçanın birleşmesiyle oluşmuştur. Kelimenin sonundaki "-mek", mak" edât-ı masdar; "mek", "mak" eklerinden önceki kısım da mâdde-i asliyye olarak adlandırılır (Toparlı, 2003, s. 43). Erkuş, MYSO'da bahsedilen

masdar kelimesini "Yalnız iş ifâde iden ve zamân göstermeyen kelime" şeklinde açıklar (2014, s. 124).

Hüseyin Cahit; fiillerin şahıs, zaman, sıyga gibi uğradıkları değişmelerden dolayı anlamlarında meydana gelen değişikliklerden bağımsız olarak asıl fiil manasını içine alan kelimeleri masdar olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

gelmek, yazmak, "Sizin bu okumanız hakkınızda pek hayırlıdır.", "Sizin şiir okuyuşunuz pek güzeldir.", gelme, yazma, yazmaklık, gelmeklik, yazmaklık, yazmamak, gelmemeklik, yazmamaklık, okuyuş, geliş, "Çalışmak insan için bir vazifedir.", "*Vezâif-i (vazife) insâniyyenin en büyüklerinden biri hem-cinsine iyilik etmektir.", "Bugün Ahmet mektebe gelmemek kaabil değildir.", "Ahmedin bu kitabı okuması hakkında pek hayırlıdır.", ifade etmek, ifade ediş* (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 178-182). Abdalla, TSN'de geçen masdar terimi için şunları söyler: "Fi'lerin şahıs, zamân, sîga ilh gibi oradıkları tahavvülât hasabı ile man'âlarına gelen tadilatından 'âri olarak asıl manâyi fi'li ihtiva eder. Binaenaleyhi masdar, isim halinde bulunan bir fi'l demektir" (2016, s. 160). Erkuş, TSN'de geçen masdar terimini "Masdar fi'llerin şahız, zaman, sıyga, ilh. gibi ugradıkları tahavvülât hasebiyle ma'nalarına gelen tadilatdan â'ri olarak asıl ma'na-yı fi'li ihtiva ider. Binâ'en-a'leyh masdar, isim hâlinde bulunan bir fi'l dimektir." şeklinde anlatır (2014, s. 124).

Mithat Sadullah "bir iş, bir hâl, bir his bildirmekle beraber şahıs ve zaman göstermeyen kelimeler"i masdar olarak adlandırır. Türkçede "-mek" ile sonlanan mastarlara hafif masdar, "-mak" ile sonlanan mastarlara ise sakil masdar denilir. Mastar, madde-i asliyye (kelime kökü) ve müntehâ (mastar eki) olmak üzere iki parçadan oluşur:

yaz-mak, git-mek vb (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 107).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de masdarın dört türü olduğunu söyler: masdar-ı aslî, masdar-ı tahfîfî, masdar-ı te'kîdî, masdar-ı nev'î (Sağol vd., 2004, s. 216). Sağol, LOSN'de masdar teriminin yer aldığını belirtir (1987, s. 30).

5.5.1.1. Hafifletilmiş Mastar

Mihri, lafzı hafifletilen mastarları masdar-ı tahfifi olarak adlandırır. Masdar-ı tahfifi, "-mek" ve "-mak" lafızlarının "-mA" lafzına dönüşmesiyle meydana gelir:

görmek- görme, bakmak- bakma tanıklarında görüldüğü gibi (Atılgan, 2018, s. 168). Abdalla, MSO'da bahsedilen masdar-ı tahfifiyi "Lafzı tahfif eyleyen masdardır ki (mek) ve (mak) lafızlarının (me) lafzına tebdîliyle hâsıl olur. Mesela, görmek görme olur." şeklinde izah eder (2016, s. 81).

Tahir Kenan, masdar-ı aslînin sonundaki "-k"nın kaldırılarak "-A" getirilmesiyle oluşan kelimeleri masdar-ı tahfifi terimiyle ifade eder:

oturma, gitme vb (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 255). Erkuş, KLT'de geçen masdar-ı tahfifi terimini "Masdar-ı aslînin nihayetindeki "k=k" yi ba'del-hazf yerine bir "a" getirmek ve bu suretle ma'nayı masdariyi muhafaza itmekle tahassul eyler." şeklinde izah eder (2014, s. 131).

Mehmet Rıfat; MOS'ta masdar-ı aslilerin eklerinden kaf ile kef kaldırılıp yerine bir hâ-i resmiye gelen mastarları masdar-ı tahfifi olarak ifade eder ve şu tanıkları gösterir:

gelme, gitme, oturma, bulunma, düşünme, gezinme (Tamkoç, 2013, s. 38). Erkuş, MOS'ta geçen masdar-ı tahfifi terimini "masdar-ı aslîlerin edatlarından kaf ile kef hazf olunub yerine bir hâ-yı resmiyye gelendir." biçiminde anlatır (2014, s. 131).

Ahmet Rasim, masâdır-ı tahfîfîyeye değinir:

"Boş gezmenin, dolaşmanın fâ'idesi yokdur." gibi (Demirci, 2017a, s. 112).

Mehmet Sadık, kelime kökünün sonuna "-mA" eklenmesiyle meydana gelen kelimeleri masdar-ı tahfîfî terimiyle ifade eder ve şu tanıkları gösterir:

barma (gitme), körme (görme) (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 18).

Ömer Sıtkı, MKLO'da mastar anlamı vermek için olumlu ve olumsuz kelime köklerine "-mE" ilave edilerek oluşturulan mastarlara masdar-ı tahfifi ismini verir:

okuma, okumama, bekleme, beklememe, yazma, yazmama, bekleme, beklememe vb (Denduş, 2019, s. 81).

Şeyh Vasfi Efendi, masdar-ı aslilerin sonundaki "-mek", "-mak" yerine "-mA" getirilerek yapılan mastarları masdar-ı tahfîfî olarak adlandırır:

gülmek- gülme, bakmak- bakma, içme, alma, verme, satma, bükme, sevme, tutma, "Arkadaşımın gülmesi pek tuhaftır.", "Yazını bitir, hocanın bakmasını bekleme." vb (Toparlı, 2003, s. 44-45). Erkuş, MYSO'da bahsedilen masdar-ı hafif terimini "Ahirinde "-mek" bulunanlara masdar-ı hafif, "-mak" bulunanlara da "masdar-ı sakil" dinir."; masdar-ı

tahfifi terimini “Masdar-ı aslilerin ahirindeki “-mek, -mak” yerine “-ma” getirmekle hasıl olur.” şeklinde açıklar (2014, s. 126, 131).

Mithat Sadullah kelime köküne “-me” veya “-ma” eklenmesiyle oluşan mastarları tahfîfî masdar terimiyle ifade eder:

gezme, kırma tanıklarında görüldüğü gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 111).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL’de masdar-ı tahfîfî teriminden söz edip şu tanıkları gösterir:

yazma, okuma, gülme, isteme (Sağol vd., 2004, s. 216). Sağol, LOSN’de masdar-ı tahfîfî (yazma, okuma) teriminin yer aldığını belirtir (1987, s. 30).

5.5.1.2. Kuvvetlendirilmiş Mastar

Mihri, mastarın anlamını kuvvetlendirip duruma göre mastarın sonuna “-lik” veya “-lık” eklenmesiyle yapılan mastarlara masdar-ı te‘kîdî ismini verir ve şu tanıklara yer verir:

kaçırmak kaçırmaklık, gezmek gezmeklik (Atılgan, 2018, s. 168). Abdalla, MSO’da geçen masdar-ı te‘kîdîyi “Mâna-yı masdarıyı te’kîd eden bir nevi‘-i masdardır ki masdarın nihâyetine icabına göre (lik) veya (lık) ilâvesiyle hâsıl olur. Mesela, kaçırmak kaçırmaklık, gezmek gezmeklik, gibi” şeklinde açıklar (2016, s. 81).

Tahir Kenan, masdar-ı aslinin esas anlamını kuvvetlendirmek ve çoğaltmak için sâkillerde “-lık”, hafiflerde “-lik” eklenmesiyle meydana gelen mastarlar için masdar-ı te’kîdî terimini kullanır:

kalmaklık, gitmeklik vb (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 254). Erkuş, KLT’de geçen masdar-ı te’kîdi terimini “Masdar-ı aslînin esas ma‘nasını te‘kid ve taz‘if için sakillerde “-lık” ve -hafiflerde “-lik” ‘ilavesiyle hâsıl olan masdarlardır.” biçiminde izah eder (2014, s. 132).

Mehmet Rıfat; MOS’ta bir masdar-ı aslinin anlamını kuvvetlendirmek için sonlarına ince ünlülerde “-lik”, kalın ünlülerde “-lık” getirilmesiyle oluşan mastarları masdar-ı te’kîdî olarak adlandırır ve şu tanıkları gösterir:

gelmeklik, gitmeklik, unutmaklık, bulunmaklık (Tamkoç, 2013, s. 38).

Mehmet Sadık, mastarın sonuna “-lık” veya “-lik” eklerinin getirilmesiyle meydana gelen kelimeler için masdar-ı te‘kîdî terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

barmaklık (gitmeklik), körmeklik (görmeklik) (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 18).

Ömer Sıtkı, MKLO'da mastarların köküne ince ünlülerde "-lik", kalın ünlülerde "-lık" eklenmesiyle meydana gelen kelimeleri masdar-ı te'kîdî şeklinde ifade eder:

görmeklik, görmemeklik, bulmaklık, bulmamaklık vb (Denduş, 2019, s. 80).

Şeyh Vasfi Efendi; masdarın sonuna hafiflerde "-lik", sakillerde "-lık" ilave edilmesiyle meydana gelen mastarları masdar-ı te'kîdî olarak adlandırır:

vermek- vermeklik, okumak- okumaklık, içmeklik, almaklık, vermeklik, satmaklık, bükmeklik, sevmeklik, tutmaklık tanıklarında görüldüğü gibi (Toparlı, 2003, s. 44-45). Erkuş, MYSO'da geçen masdar-ı te'kîdî terimini "Masdarın aslilerin sonuna, hafiflerde "-lik, - lük", sakillerde "-lık, -luk" edatları 'ilave olunarak hâsıl olur." şeklinde anlatır (2014, s. 132).

Mithat Sadullah mastarların sonuna ince ünlülerde "-lik", kalın ünlülerde "-lık" getirilmesiyle yapılan mastarları te'kîdî kelimesiyle ifade eder:

görmeklik, kırmaklık vb (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 111).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de masdar-ı te'kîdî terimini kullanır ve şu tanıkları gösterir:

yazmaklık, okumaklık, gülmeklik, istemeklik, yazmamaklık,- yazmamazlık, okumamaklık- okumamazlık, gelmemeklik- gelmemezlik, istememeklik- istememezlik (Sağol vd., 2004, s. 216). Sağol, LOSN'de masdar-ı te'kîdî (yazmaklık, okumaklık) teriminin yer aldığını belirtir (1987, s. 30).

5.5.1.3. Aslî Mastarlar

Mihri, türemiş kelimelerin çıktığı yeri masdar-ı aslî olarak adlandırır:

gelmek ifadesinde görüldüğü gibi. Gelmek kelimesi; masdar-ı aslî olup geldi, gelecek, gelen vb. kelimeler hep ondan müştaktırlar yani ondan türemiştir (Atılgan, 2018, s. 167). Abdalla, MSO'da geçen masdar-ı aslîyi "Müştakkâtın mahl-i sudûrıdır. Mesela, gelmek masdar-ı aslî olup geldi gelecek gelen vesâ'ire hep ondan müştaktırlar. Yani ondan çıkmıştırlar." şeklinde anlatır (2016, s. 81).

Tahir Kenan, zamana bağlılığı olmadığı gibi kişiyle de ilgisi bulunmayan "-mak, -mek" ekleriyle sonlanan kelimeleri masdar-ı aslî terimiyle ifade eder ve şu tanıkları gösterir:

asmak, kesmek (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 254).

Mehmet Rıfat, MOS'ta eki "-mek,-mak"tan ibaret olan mastarlara masdar-ı aslî ismini verir (Tamkoç, 2013, s. 38). Erkuş, MOS'ta geçen masdar-ı aslînin "-mak, -mek "ten ibaret olan mastarlar olduğunu söyler (2014, s. 125).

Raşit, fiil köklerine hafiflerde "-mek", sakillerde "-mak" eklenmesiyle yapılan mastarları masdar-ı aslî olarak isimlendirir:

gelmek, gelmemek, yazmak, yazmamak vb (Karataş, 2016, s. 177).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de masdar-ı aslî terimini kullanıp şu tanıklara yer verir:

yazmak, okumak, gülmek, istemek, yazmamak, okumamak, gülmemek, istememek (Sağol vd., 2004, s. 216).

5.5.1.4. Basit Mastar

Mihri, madde veya cevherinden huruf-ı manadan (-l: kesmek- kesilmek; -ş: atmak- atışmak gibi) ilave edilen harfi bulunmayan kelimeyi mücerred olarak tanımlar ve şu tanıklara yer verir:

görmek ve yazmak. Bu kelimelerin asılları kendilerinde ilave söz konusu olmayan gör ve yaz kelimeleridir. Hatta bu masâdırın asıllarına mâdde-i asliyye de denilmektedir. Mihri, Arapçada kullanılan anlam bildirip hurûf-ı zâidesi olmayan mastarlar için masdar-ı mücerred terimini kullanır ve *nazar (bakmak), duhl (girmek), ma'a-zâlik nezaret (bakmak), duhul (girmek)* tanıklarına da yer verir (Atılgan, 2018, s. 173, 290).

Tahir Kenan, şeklinde değişiklik olmayıp tek başına bulunan mastarlar için masdar-ı basit terimini kullanır:

gelmek, gitmek, durmak vb (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 258). Erkuş, KLT'de adı geçen masdar-ı basit terimini "Esasen mahall-isudur ve iştikak olmak üzere vaz' ve tahsis idilen ve şekline bir gunâ halel gelmeyerek münferid bulunan masdarlardır." şeklinde açıklar (2014, s. 125).

Mehmet Rıfat; MOS'ta kendisine başka söz karışmadan doğrudan doğruya mastar olan kelimeleri basît masdarlar olarak ifade eder (Tamkoç, 2013, s. 40). Erkuş, MOS'ta basît masdarlar için "Kendisine başka bir söz karışmayarak togrudan togruya masdar olanlardır." şeklinde açıklar (2014, s. 125).

Ömer Sıtkı, MKLO'da bir kelimeden oluşan mastarları masdar-ı basit şeklinde ifade eder ve şu tanıkları gösterir:

görmek, görmemek, bulmak, bulmamak (Denduş, 2019, s. 80).

Mithat Sadullah sadece bir kelimeden oluşan mastarları basit masdar olarak adlandırır:

gelmek, görmek, çalışmak, yazmak tanıklarında görüldüğü gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 107).

5.5.1.5. Türemiş Mastar

Mihri, "Maddesinde hurûf-ı ma'nâdan bulunan kelime"yi mezîdün fîh olarak tanımlar ve şu tanıklara yer verir:

kırılmak, asdırmak, çekişmek. Bu kelimelerin kökleri "kır", "as" ve "çek"tir. Diğer tanıklar: *oturmak, otur, oturtmak; almak, al, aldırmak; artmak, art, artırmak; dayamak, daya, dayanmak; görmek, gör, görülmek; itmek, it, itişmek; uruşmak (birbirine vurmak) ağlaşmak (birbiriyle ağlamak), oynaşmak (birbiriyle oynamak).* Mihri, Arapçada kullanılan anlam bildirip hurûf-ı zâ'idesi bulunan mastarlar için masdar-ı mezîdün fîh terimini kullanır ve mudârebe (vuruşmak), istimdâd (yardım istemek) tanıklarına da yer verir (Atılgan, 2018, s. 173-177, 290).

5.5.1.6. Birleşik Mastar

Ahmet Cevdet Paşa, mastarların bazen başka bir kelime ile terekküb ederek mastar-ı mürekkebe yapıldığından söz eder:

aç kalmak, ateş yakmak, ziya vermek[201] tanıklarında görüldüğü gibi (Tarahija, 2008, s. 52).

Tahir Kenan; bazı isim ve sıfatlara birtakım ekler getirilerek meydana gelen mastarları masdar-ı mürekkeb olarak adlandırır:

dağlamak, sulamak, tuzlamak, fırçalamak, şekerlemek, biberlemek, demirlemek, topallamak, abdallaşmak, acılatmak, ekşiletmek, acılanmak, ekşilenmek[202] vb (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 258-259). Erkuş, KLT'de bahsedilen masdar-ı mürekkebi "Ba'zı isimlere,

[201] Işıldamak.

[202] Gösterilen tanıklar, türemiş kelimelerdir.

zirde tafsil idileceği üzere, birtakım edâtlar ilhak idilerek teşkil olunan masdarlardır." şeklinde izah eder (2014, s. 129).

Mehmet Rıfat; MOS'ta başka bir sözle birleştikten sonra mastar olabilen kelimeler için mürekkeb mastar terimini kullanır ve mürekkeb mastarların masdar-ı iktidârî, masdar-ı ta'cîlî ve masdar-ı ta'lîmî olmak üzere üç çeşidi olduğunu belirtir. Masdar-ı iktidârî, kelime kökü ile "bilmek" mastarının birleşimiyle oluşur:

kırabilmek, söyleyebilmek vb. Masdar-ı ta'cîlî, kelime kökü ile "vermek" mastarının birleşmesiyle meydana gelir: *gelivermek, kırıvermek, arayıvermek* vb. Masdar-ı ta'lîmî, isim, sıfat, fiil ile basit mastardan birleşen kelimelerdir: *aç kalmak, su içmek, av yapmak, gazi olmak* vb (Tamkoç, 2013, s. 40). Erkuş, MOS'ta bahsi geçen masdar-ı iktidârî terimini "Bir madde'i asliyye ile " bilmek" masdarından terkib olunan masdarlardır."; masdar-ı ta'cîlî terimini "Bir madde'i asliyye ile (vermek) masdarından terkib olunan masdarlardır."; mürekkeb masdar terimini "Başka bir sözle birleştikten sonra masdar olabilenlerdir."; masdar-ı ta'lîmî terimini "İsim, sıfat, fi'l ile bir masdar-ı basitden terekküb iden masdarlardır." şeklinde izah eder (2014, s. 126-127, 131).

Mehmet Rıfat, HLO'da mürekkep mastarlara masâdır-ı mürekkebe ismini verip şu tanıklara yer verir:

iktidârî: *çalabilmek, çalabil, çalabilmeli, çalabilecek, çalabiliyor, çalabilir, çalabilmiş, çalabildi;* ta'cîlî: *çalıvermek, çalıvere, çalıvermeli, çalıverecek, çalıveriyor, çalıverir, çalıvermiş, çalıverdi;* ta'lîmî: *çalgı çalmak, çalgı çal, çalgı çalsın, çalgı çalmasın, çalgı çala, çalgı çalmalı, çalgı çalacak, çalgı çalıyor, çalgı çalar, çalgı çalmış, çalgı çaldın;* hikâye-i fiilî: *çalaydı, çalmalıydı, çalacakdı, çalıyordu, çalardı, çalmışdı, çaldıydı;* rivâyet-i fiilî: *çalaymış, çalmalıymış, çalacakmış, çalıvermiş, çalmış imiş;* fiil-i şartî-i mürekkeb: *çalsa, çalmalıysa, çalacaksa, çalarsa, çalmış ise, çaldıysa;* mürekkeb-i hususîler: *çıkageldi, bakakaldı* (Kaya, 2016, s. 175-176).

Ömer Sıtkı, MKLO'da diğer bir kelime ile birleşerek yapılan mastarları mürekkep masdarlar olarak adlandırır:

masdar-ı ta'cilî: *yazıvermek, söyleyivermek;* masdar-ı ta'mimî: *aç kalmak, ucuz bulmak, gamlı oturmak, cahil kalkmak, kalb yıkmak, yağmur yağmak, gök gürlemek;* masdar-ı 'âm: *memnun etmek, naz eylemek, kerem kılmak (iyilik etmek), ferâmûş buyurmak (hatırdan çıkmak), bahçe yapmak, hâne yapmak, şad olmak, mesrûr olmak (sevinmek), fena olmak,*

yol olmak, rahat bulunmak, hazır bulunmak; yazmış olmak, söylemiş olmak vb (Denduş, 2019, s. 92-93).

Mithat Sadullah birden fazla kelimeden meydana gelen mastarları mürekkep masdar şeklinde ifade eder:

yazıvermek, icra etmek, yardım eylemek tanıklarında görüldüğü gibi. Mithat Sadullah mürekkep masdarlar oluşturmaya yarayan etmek, eylemek, olmak, bulmak, kılmak gibi mastarlara yardımcı fiil adı verildiğini söyler. Söz gelimi *i'tâ etmek, kabul eylemek, kâni olmak (ikna olmak)* vb. Mürekkep masdarlar için diğer tanıklar: *okuyuvermek, yazıvermek, söyleyivermek, yazabilmek, söyleyebilmek, görebilmek, yazamamak, ola gelmek, ola gitmek, okuya durmak, düşeyazmak, görmüş olmak, görmez olmak, söylemiş bulunmak, görmemiş olmak, görecek olmak, gitmeyecek olmak, rica etmek, iskân etmek, icra etmek, takdir etmek, dâhil olmak, hürmet görmek, rahat bulmak, sefa sürmek, cefa çekmek, emir buyurmak, iyilik görmek, zahmet çekmek* vb (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 107-108, 118-121).

5.5.1.7. Kökü Fiil Olan Mastar

Selim Sabit, SO'da geçen masdar-ı fi'lî teriminin kelime kökü fiil olup hafiflerde -mek, sakillerde -mak getirilmesiyle yapılan kelimeler olduğunu dile getirir:

yazmak ve çizmek gibi (Salman, 2008, s. 16). Koç, SO'da geçen mastar-ı fiilî (fiil köklerinden türemiş mastar- yazmak) terimine değinir (1994, s. 89-90).

Mehmet Rıfat, MOS'ta kelime kökü hades yani bir iş olan mastarları masdar-ı fi'lî olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

gelmek, gezmek, düşünmek, yazmak, bozmak, tutmak (Tamkoç, 2013, s. 39). Erkuş, MOS'ta masdar-ı fi'lî terimi için "Madde-i asliyyesi hades ya'ni bir iş olan masdarlardır." ifadesini kullanır (2014, s. 125).

5.5.1.8. Kökü İsim Olan Mastar

Selim Sabit, SO'da masdar-ı ismînin kelime kökü isim olup "lam" ve "mim"in fethalarıyla (Arapçada harfleri e, a şeklinde okutan işaret, üstün) "-lemek", "-lamak" ilave edilmesiyle oluştuğunu söyler:

dişlemek, taşlamak gibi (Salman, 2008, s. 16-17). Koç, SO'da geçen mastar-ı ismî (isim köklerinden türemiş mastar- taşlamak) terimine değinir (1994, s. 90).

Mihri, Farsçada mastarlar için ism-i masdarın kullanıldığını dile getirip *reviş (gidiş), nümâyiş (gösteriş), bahşâyiş (bağışlama), dâd (veriş), sitâd (alış)* tanıklarına yer verir (Atılgan, 2018, s. 238-239).

Mehmet Rıfat; MOS'ta masdarın "mim"inin "şın"a bazen de "-nç"ye dönüşmesini ism-i masdar terimiyle ifade eder ve şu tanıkları gösterir:

almak- alış- alım, satmak- satış- satım, kazanmak- kazanış- kazanç, gülmek- gülüş- gülünç. Mehmet Rıfat, kelime kökü mutlaka isim olan kelimeleri de masdar-ı ismî olarak adlandırır: *dişlemek, taşlamak, çivilemek, iğnelemek* tanıklarında görüldüğü gibi (Tamkoç, 2013, s. 38-39). Erkuş, MOS'ta bahsedilen masdar-ı ismî terimini "Madde'i asliyyesi mutlaka isim olanlardır." biçiminde tanımlar (2014, s. 127).

Ahmet Rasim, bazı sıfatların sonuna "-lik" veya "-lık" getirilerek yapılan mastar manasını ism-i masdar olarak adlandırır:

incelik, sadelik, ağırlık, kabalık, naziklik vb. Ayrıca bazı mastarlardan mastar ekinin kaldırılıp "-tı" ilave edildiğinde bir çeşit ism-i masdar oluştuğunu söyler. Söz gelimi *karartı, ağartı, bulantı, gezinti* vb (Demirci, 2017a, s. 113, 115).

Ömer Sıtkı, MKLO'da mastardan türeyen isimlere ism-i masdar ismini verir:

keski, sorgu, sargı, burgu, akıntı, sıkıntı, gezinti, süpürüntü, gürültü, ekinti, dırıltı[203], *uğultu, gürek (kürek), elek, dayak, kapak, budak* vb. Ömer Sıtkı, hafif harekeli isimlerin sonuna "-le", "-la" eklenerek yapılan mastarları da masdar-ı ismi terimiyle ifade eder: *iğnelemek, tozlamak* vb (Denduş, 2019, s. 82-83, 89).

Şeyh Vasfi Efendi, masdar-ı aslilerden bazılarının sonlarındaki "-k" harfinin kaldırılmasıyla meydana gelen ism-i masdar teriminden bahseder:

satmak- satım, içmek-içim, alım, satım, büküm, tutum, "Bu malın satımı azdır.", "Bir içim su." tanıklarında olduğu gibi (Toparlı, 2003, s. 44-45).

Mithat Sadullah kelime köküne "-Im" eklenerek oluşan isim türüne ism-i masdar ismini verir ve şu tanıkları gösterir:

[203] Dırdır, çekişme, atışma.

satım, alım, içim. Bununla birlikte Türkçede bazı isimlerden mastar yapılabildiğini dile getirir: *ateşlemek, iğnelemek, sabahlamak, ayaklanmak, sancılanmak, ümitlenmek, tıkırdamak, patırdamak, gürüldemek, sancılamak, ağrımak* tanıklarında olduğu gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 109-110, 112).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de fiilin gerçekleşme tarzını bildiren kelimeleri masdar-ı nev'î (menfi ve müsbet) ve ism-i masdar terimleriyle ifade eder. Bununla birlikte adı geçen terimler için şu tanıklara yer verir:

yazış, okuyuş, geliş, isteyiş, yazmayış, okumayış, gelmeyiş, istemeyiş (Sağol vd., 2004, s. 216). Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de isimlerin sonuna "-le, -la, -len, -lan" ve mastar eki ilave edilmesiyle fiillerin oluştuğunu söyler: *ütülemek, dişlemek, sıralamak, şekerlemek, biberlemek, tuzlamak, selamlamak, boylamak, gecelemek, kışlamak, çatlamak, sıralamak, ayaklanmak, kederlenmek, evlenmek, barklanmak, saklanmak, bıyıklanmak, sancılanmak, sızılanmak* tanıklarında görüldüğü gibi (Sağol vd., 2004, s. 223).

5.5.1.9. Kökü Sıfat Olan Mastar

Selim Sabit, SO'da masdar-ı vasfînin kelime kökü sıfat olup sonu lamın fethi, şın ve nunun sükûnuyla hafiflerde "-leşmek" veya "-lenmek", sakillerde "-laşmak" veya "-lanmak" ekleriyle meydana geldiğini dile getirir:

iyüleşmek, iyülenmek ve fenalaşmak, fenalanmak gibi (Salman, 2008, s. 17). Koç, SO'da geçen mastar-ı vasfî (sıfat köklerinden türemiş mastar- iyileşmek) terimine değinir (1994, s. 90).

Mehmet Rıfat, MOS'ta kelime kökü sıfat olan kelimeleri masdar-ı vasfî olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

güzellenmek, iyileşmek (Tamkoç, 2013, s. 39). Erkuş, MOS'ta geçen masdar-ı vasfîyi "Madde-i asliyyesi sıfat olanlardır." şeklinde açıklar (2014, s. 132).

Ömer Sıtkı, MKLO'da hafif harekeli sıfatların sonuna "-le", "-la" eklenerek yapılan mastarları masdar-ı vasfî terimiyle ifade eder:

temizlemek, beyazlamak vb (Denduş, 2019, s. 89).

Mithat Sadullah Türkçede sıfatlardan meydana gelen mastarların olduğundan bahseder:

*kolaylamak, kötülemek, beyazlanmak, güzellenmek, beyazlatmak, çirkinletmek, iyileşmek, kabalaşmak, kurumak, acımak (*Gülensoy & Fidan, 2004, s. 110-111).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de sıfatların sonuna "-le, -la, -len, -lan, -leş, -laş" eklenmesiyle fiillerin yapıldığını belirtir ve şu tanıkları gösterir:

hafiflemek, ağırlamak, kolaylamak, güzellenmek, güzelleşmek, katılaşmak, katılanmak, sıkılaşmak (Sağol vd., 2004, s. 223).

5.5.1.10. Yardımcı Fiilden Oluşan Mastar

Mehmet Rıfat; MOS'ta "demek" anlamının her şeye şümulü[204] olan mastarları masdar-ı âm olarak isimlendirir:

etmek, eylemek, olmak, bulmak, kılmak, yapmak, bulunmak, buyurmak tanıklarında görüldüğü gibi. Mehmet Rıfat, yardımcı fiillerden farklı olarak yalnız bir hades bildiren mastarları da masdar-ı hâs olarak ifade eder: *yazmak, çizmek, kalmak, uyumak* vb (Tamkoç, 2013, s. 39).

5.5.1.11. Fiilin Tarz ve Şeklini Belirten Mastar

Ahmet Cevdet Paşa, mastar eki "şın"a dönüştüğünde hâsıl-ı mastar meydana geldiğini söyler:

geliş, gidiş, söyleyiş, çiğneyiş, arayış gibi (Tarahija, 2008, s. 52).

Mihri; mastarın anlamını meydana getiren hâlin veya durumun ismini hâsıl-ı masdar olarak adlandırır. Hâsıl-ı masdar, kelimenin sonuna "-ş" eki ilave edilmesiyle yapılır:

durmak- duruş (durmanın tarzı), bakmak- bakış (bakmanın tarzı), gelmek- geliş, söylemek- söyleyiş, okumak- okuyuş tanıklarında görüldüğü gibi (Atılgan, 2018, s. 169).

Tahir Kenan; Arapça, Farsça ve Türkçe vasıf isimlerinin sonuna nispet eki olan "-lik" veya "-lık" eklerinin getirilmesiyle meydana gelen mastarlar için hâsıl-ı masdar ve ism-i mastar terimlerini kullanır:

iyilik, fenalık, sadelik, incelik, azlık, çokluk vb. Tahir Kenan bu mastarların "-iyyet, -î, -ş, -m" eklerini aldığını da belirtir: *hâkimiyyet, mükemmeliyyet, hayvânî, nâdânî, geliş, gidiş,*

[204] İçine alması.

varış, biliş, yarış, alım, satım, biçim, takım, söyleyiş, arayış, isteyiş, eriyiş vb (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 256-257).

Mehmet Rıfat; MOS'ta masdar-ı asli eki kaldırılıp kelime kökü sâkin ise esreli yapıldıktan, müteharrik ise "yâ" eklendikten sonra bir de "şın" eklenerek yapılan mastar anlamında olan kelimeleri hâsıl-ı masdar olarak adlandırır ve şu tanıkları gösterir:

gelmek- geliş, yazmak- yazış, aramak- arayış, ödemek- ödeyiş vb (Tamkoç, 2013, s. 38). Erkuş, MOS'ta geçen hâsıl masdarı "Masdar-ı asliden edât kalktıktan sonra madde-i asliyyenin ahiri sakin ise meksur kıldıktan ve müteharrik ise bir yâ ziyâde ettikten sonra bir de şin 'ilâve olunarak masdar ma'nasında bir kelimedir." şeklinde açıklar (2014, s. 99).

Ahmet Rasim, mastar eklerinin kaldırılıp yerine "-ş" ilave edilmesiyle yapılan mastarlara hâsıl-ı masdar ismini verir ve şu tanıkları gösterir:

alış, kalış, barışış, kayış, yarış, kapış, görüş, döğüş, sürüş, isteyiş, deneyiş, tarayış, koruyuş, okuyuş, kesiliş, kırılış, gelişler, gidişler; alım, satım, kesim, kırım (bazen "-ş yerine "-m" gelir (Demirci, 2017a, s. 114).

Mehmet Sadık, kelime kökünün sonuna "-Iş" getirilmesiyle oluşan kelimelere hâsıl-ı mastar ismini verir:

barış (gidiş), körüş (görüş) (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 18).

Ömer Sıtkı, MKLO'da mastar anlamı vermek için sonu ünsüz olan kelime köklerine "-ş", ünlü olanlarına da "-Iş" getirilmesiyle meydana gelen mastarları hasıl-ı masdar terimiyle ifade eder:

yazış, yazmayış, okuyuş, okumayış, biliş, bilmeyiş vb (Denduş, 2019, s. 81).

Raşit, fiilden ortaya çıkan hal ve keyfiyeti andıran mastarları hâsıl-ı masdar olarak adlandırır ve şu tanıkları gösterir:

sorma, gülme, yeme, sevgi, yardım, vergi, korku, dolma, yazma, süzme, kırıntı (Karataş, 2016, s. 177-178).

Şeyh Vasfi Efendi, masdar-ı aslîlerde "-mek, -mak" eki yerine "-ş" getirilmesiyle oluşan mastarlar için hâsıl mastar terimini kullanır:

vermek- veriş, açmak- açış, söylemek- söyleyiş, okumak- okuyuş, içiş, alış, veriş, satış, büküş, seviş, tutuş, "Kâzım'ın imtihan verişi hoşuma gitti.", "Ziya'nın kitabını açışına bak." vb (Toparlı, 2003, s. 44-45). Erkuş, MYSO'da adı geçen hâsıl masdar terimini

“Masdar-ı aslilerde “-mek, -mak” edât ı yerine “-ş” harfi getirmekle yapılır.” şeklinde açıklar (2014, s. 99).

Mithat Sadullah kelime kökünün sonuna “-Iş”, “-Uş” veya “-yIş” eklenmesiyle meydana gelen mastarları hâsıl masdar olarak adlandırır:

kırmak- kırış, görmek- görüş, söylemek- söyleyiş tanıklarında görüldüğü gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 111-112).

5.5.1.12. Olumlu Mastar

Tahir Kenan, anlamından varlık anlaşılan kelimeler için müsbet terimini kullanır:

gelmek, gitmek, yüzmek, korkmak gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 263). Erkuş, KLT’de müsbeti “ma‘nasından “sıdk” ya‘ni varlık anlaşılan kelime” olarak tanımlar (2014, s. 129).

Mehmet Rıfat; MOS’ta anlamında varlık olan mastarları masdar-ı müsbet olarak adlandırır (Tamkoç, 2013, s. 39). Erkuş, MOS’ta “Ma‘nasından varlık olan masdarlar”ın müsbet olduğunu söyler (2014, s. 130).

Ömer Sıtkı, MKLO’da anlamından varlık anlaşılan mastarları masdar-ı müsbet olarak isimlendirir:

okumak, yazmak, bilmek vb (Denduş, 2019, s. 79).

Raşit, bir işin gerçekleştiğini gösteren mastarlar için müsbet terimini kullanır ve emri hazırın şu tanıklarını gösterir:

gel, oku, acı, ağla, öde (Karataş, 2016, s. 162).

Şeyh Vasfi Efendi, bir mastarın anlamındaki iş olmuş veya olacak ise o mastarın müspet olduğunu dile getirir:

bilmek, almak, bilmeklik, bilme, biliş, almaklık, alma, alış vb (Toparlı, 2003, s. 46). Erkuş, MYSO’da geçen masdar-ı müsbet için “Bir masdarın ma‘nasındaki iş olmuş veya olacak ise o masdar “müsbet”, olmamış veya olmayacak ise “menfi”dir.” ifadesini kullanır (2014, s. 129).

5.5.1.13. Olumsuz Mastar

Ahmet Cevdet Paşa, menfi terimini kullanıp müspet mastarların bir mim-i meftûh ilave edildiğinde menfi olduğunu belirtir ve şu tanıkları gösterir:

sevmemek, yazmamak, yazmayış, sevmeyiş (Tarahija, 2008, s. 52).

Mihri, kelimenin sonuna "-mA" dâhil edilerek yapılan mastarları nefy-i masadır şeklinde izah eder:

görmek görmemek, kalmak kalmamak gibi (Atılgan, 2018, s. 178).

Tahir Kenan, anlamında yokluk hissedilen kelimeleri menfi kelimesiyle ifade eder:

gelmemek, gitmemek, yüzmemek, korkmamak tanıklarında görüldüğü gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 264). Erkuş, KLT'de geçen masdar-ı menfiyi "Menfi, ma'nasında "kizb" ya'ni yokluk his idilen kelimedir." şeklinde anlatır (2014, s. 128).

Mehmet Rıfat; MOS'ta anlamında yokluk bildiren mastarlar için masdar-ı menfî terimini kullanır:

ezmemek, gezmemek, almamak, kazmamak vb (Tamkoç, 2013, s. 39). Erkuş, MOS'ta bahsedilen masdar-ı menfi terimini "Ma'nasında yokluk olan masdarlardır." biçiminde izah eder (2014, s. 128).

Ahmet Rasim, bir mastarı menfi yapmak için kelime kökü kalın ünlü ise "-ma", ince ünlü ise "-me" getirildiğini belirtir:

gitmemek, kalmamak vb (Demirci, 2017a, s. 126).

Ömer Sıtkı, MKLO'da anlamından yokluk anlaşılan mastarları masdar-ı menfî şeklinde ifade eder:

görmemek, aramamak, sormamak, ağlamamak gibi (Denduş, 2019, s. 79).

Raşit, bir işin gerçekleşmemesini gösteren mastarları menfi olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

gelme, okuma, acıma, ağlama, ödeme, gelmeyiniz, okumayınız, acımayınız, ağlamayınız, ödemeyiniz (Karataş, 2016, s. 162).

Şeyh Vasfi Efendi, bir mastarın anlamındaki iş olmamış veya olmayacak ise o mastarın menfi olduğunu dile getirir:

bilmemek, almamak, bilmemeklik, bilmeme, bilmeyiş, almamaklık, almama, almayış vb (Toparlı, 2003, s. 46). Erkuş, MYSO'da bahsedilen masdar-ı menfi için "Bir masdarın ma'nasındaki iş olmuş veya olacak ise o masdar "müsbet", olmamış veya olmayacak ise "menfi"dir" ifadesini kullanır (2014, s. 128).

5.5.1.14. Geçişli Mastar

Ahmet Cevdet Paşa, failin hâli olup başkasına dokunan bir iş olursa bu mastarlar için müte'addi denildiğini ve başkası diye bahsedilene mef'ûl (nesne) denildiğini söyler:

Söz gelimi *kalemi kırmak* tanığında kırmak mastarı müte'addi, kalem kelimesi de mef'ûldür (Tarahija, 2008, s. 50).

Mihri, "Fâ'ilden çıkıp gayre tecâvüz eden hades" için müteaddî terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

kırmak ve öldürmek (Atılgan, 2018, s. 171).

Tahir Kenan, failin fiilini bildirmesi sebebiyle anlamca başkası aleyhine hareket eden mastarları masdar-ı müteaddî olarak adlandırır:

yemek, içmek, giymek, sevmek vb (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 259).

Mehmet Sadık, failin fiilinin mef'ûlün bihe (yükleme hâline) tecavüz etmesine masdar-ı müteaddî ismini verir:

köymak (yakmak), kırmak, körgezmak (göstermek), alguzmak (aldırmak), söydürmak (sevdirmek), kaytartmek (çevirtmek) vb (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 18).

Ömer Sıtkı, MKLO'da masdar-ı müteaddî terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

kırmak, kesmek, yazmak (Denduş, 2019, s. 84-85).

Raşit, anlamı failin hal ve şanından ibaret olmayıp başka kişi ve şeyde eseri görülen fiilleri müteaddî olarak adlandırır ve şu tanıkları gösterir:

kes, kır, sev (Karataş, 2016, s. 164).

5.5.1.15. Geçişsiz Mastar

Ahmet Cevdet Paşa, masdarın manasının failin hâli olup da ondan başkasına dokunmazsa buna lâzım denildiğini belirtir:

uyumak gibi. Uyumak mastarı, uyuyan adamın bir hâli olup başkasına dokunmaz (Tarahija, 2008, s. 50).

Mihri, "fâ'ilin hadd-ı zâtında vâki' olup gayre tecâvüz etmeyen hades" için lâzım terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

ölmek, uyumak, değişmek, yetişmek, savaşmak, bozuşmak, pekişmek (Atılgan, 2018, s. 172, 177).

Tahir Kenan, failin hâlini nitelemesi sebebiyle anlamca başkası aleyhine hareket etmeyen mastarları masdar-ı lâzım olarak adlandırır:

inmek, çıkmak, gezmek, uyumak, uyanmak vb (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 259).

Mehmet Sadık, failin fiilinin mef'ûlün bihe tecavüz etmemesini masdar-ı lâzım olarak adlandırır (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 18).

Ömer Sıtkı, MKLO'da masterın anlamı dışında bir şeye tesir etmeyen kelimeleri masdar-ı lazım terimiyle ifade eder ve şu tanıkları gösterir:

uyumak, gelmek, gezmek (Denduş, 2019, s. 84).

Raşit, anlamı failin hal ve şanından ibaret olup fail dışında bir şahısta veya şeyde eser göstermeyen fiiller için lâzım terimini kullanır:

ağla, çık vb (Karataş, 2016, s. 164).

5.5.1.16. Etken Mastar

Ahmet Cevdet Paşa, *uyumak ve kırmak* gibi failine nispet (bağlı) olunan mastarları ma'lum kelimesiyle ifade eder (Tarahija, 2008, s. 50).

Tahir Kenan, ma'lûm terimini kullanıp müteaddî-i ma'lûmu "fâiline nisbeti olandır." şeklinde açıklar ve şu tanıkları gösterir:

eriten, yırtan, yakan vb (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 262).

Ömer Sıtkı, MKLO'da kelime köklerinde "-l, -n" bulunmayan mastarları masâdır-ı ma'lûma olarak adlandırır (Denduş, 2019, s. 84).

Raşit, faili zikredilen fiiller için malum terimini kullanır:

dövdü gibi (Karataş, 2016, s. 169).

5.5.1.17. Edilgen Mastar

Ahmet Cevdet Paşa, müteaddinin failinden yalnız mef'ûlüne ilgisi geçerli olan mastarlar için meçhul terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

kırmak- kırılmak, sevmek- sevilmek, çıkmak- çıkılmak, asmak- asılmak, bilmek- bilinmek, söylemek- söylenmek, çiğnemek- çiğnenmek, aramak- aranmak, acımak- acınmak, okumak- okunmak (Tarahija, 2008, s. 50-51).

Mihri, aslı "gayrdan vâki' olup onun neticesi olan ve mef'ûle isnâd olunan hades"i mechûl olarak adlandırır:

çalmak- çalınmak gibi (Atılgan, 2018, s. 172).

Tahir Kenan; mechûl terimini kullanıp müteaddi-i mechulu, faili belli olmayanı, mef'ûle nisbet edilen şeklinde açıklar ve şu tanıkları gösterir:

eritilmek, yırtılmak, yakılmak, kesilmek, kırılmak, burulmak, eritilmek, gidilmek, güdülmek

(Karahan & Gürsoy, 2004, s. 262-263).

Ömer Sıtkı, MKLO'da mastar eklerinden önce kelime kökünde "-l" veya "-n" bulunan mastarlara mechûl masdar ismini verir:

aranmak, alınmak, çalınmak, yazılmak, verilmek vs (Denduş, 2019, s. 86-87).

Raşit, faili zikredilmeyip mef'ûlü fail yerine geçen fiilleri meçhul olarak adlandırır:

dövüldü tanığında görüldüğü gibi (Karataş, 2016, s. 169).

Mithat Sadullah meçhul mastarların köküne "-mUş" getirilmesiyle sıfatların oluştuğunu söyler: *okunmuş, yazılmış, bilinmiş* vb (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 115).

5.5.1.18. Dönüşlü Mastar

Mihri, "fâ'ilin kendi nefsinde icrâ eylediği hades" için mutâva'a terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

taranmak, kaşınmak, döğünmek (Atılgan, 2018, s. 172).

Ömer Sıtkı, MKLO'da sonu ünsüz olan kelime köküne "-n" eklenerek masdar-ı mechûl kuralına muhalif meydana gelen mastarları masdar-ı mutâva'ât olarak adlandırır:

görünmek, gezinmek, sevinmek, sorunmak, dökünmek, bakınmak vb (Denduş, 2019, s. 87-88).

Raşit, failin bir işi kabul etmesi keyfiyetini siga-i mutâ'vaat şeklinde ifade eder:

sevin, görün, aran, kaşın, dikil, savaş vb (Karataş, 2016, s. 174).

5.5.1.19. İşteş Mastar

Ahmet Cevdet Paşa, bazen anlamları ifade etmek için kelimeye bir veya iki harf katılıp iştirak manasını ifade ettiğini ve kelimeye bir "şın" eklendiğini söyler:

vurmak- vuruşmak, çekmek- çekişmek gibi (Tarahija, 2008, s. 50).

Mihri, genellikle birliktelik bildirip hadesin bir diğerine karşı veya birlikte gerçekleştiğini "-ş" eki ilave edilmesiyle beyan eden mastarlar için şu tanıkları gösterir:

itişmek, uruşmak (birbirine vurmak) ağlaşmak (birbiriyle ağlamak), oynaşmak (birbiriyle oynamak) (Atılgan, 2018, s. 177).

Ömer Sıtkı, MKLO'da iki veya daha fazla kimse arasında meydana gelen hadesi bildiren mastarları masdar-ı müşâreket şeklinde ifade eder ve şu tanıkları gösterir:

görüşülmek, görüşdürmek, girişilmek, giriştirmek, görüşdürtmek, girişdirtmek, girişdirtilmek (Denduş, 2019, s. 90).

Raşit, birden fazla kimse arasında birbirine karşı icra edilen işi bildiren sigalar için siga-i müşareket terimini kullanır:

dövüştü, çıkış, seviş, uruş, çarpış vb (Karataş, 2016, s. 176).

5.5.1.20. Ettirgen Mastar

Ahmet Cevdet Paşa, bir mastarı müteaddi kılmak için mastar ekinin öncesi ünlü ise tâ harfi; ünsüz ise "-dır" ekinin getirildiğini belirtir ve şu tanıkları gösterir:

uyumak- uyutmak, çiğnemek- çiğnetmek, aramak- aratmak, okşamak- okşatmak, erimek- eritmek, okunmak- okutmak, gezmek- gezdirmek, sarmak- sardırmak, üzünmek- üzündürmek, tütsünmek- tütsündürmek. Fakat mastar ekinin öncesi "râ" veya "lâm" harfi olduğu surette ünsüz olsa bile yine "tâ" getirilir: *oturmak-oturtmak, çıldırmak-çıldırtmak, azalmak-azaltmak, eksilmek- eksiltmek* gibi. Bir derece daha geçişli yapılmak istenirse "tâ"

ile müte'addi olana "-dır" ve "-dur" ile müte'addi olana "tâ" dâhil edilir: *okutturmak, yazdırmak* gibi. Bazen bir ismin sonuna lâm-ı meftûha mastar eki getirilerek mastar yapılır: *tellemek, pullamak* gibi. Bunların müteaddileri de *telletmek, pullatmak* şeklindedir (Tarahija, 2008, s. 51-52).

Mihri, birinin tesiriyle birinden başkasına geçen hades için müteaddî-i tasyîrî terimini kullanır:

"Arabayı bar-gîre(ata) çekdirdim.", "Yılanı bahçıvâna öldürtdüm." tanıklarında olduğu gibi (Atılgan, 2018, s. 171).

5.5.2. Sıfat-Fiil

Ahmet Cevdet Paşa, *işitken, soluğan (ziyade soluyucu), bilgiç (çok bilici), dalgıç (çok dalıcı)* sîgalarının mübâlağa-i ism-i fâ'il olduğunu dile getirir. Ayrıca fi'il-i iltizaminin müfred-i gaibine hafif harekeli ise "-rek" ve ağır harekeli ise "-rak" dâhil edildiğinde[205] sıfat meydana geldiğini söyler: *gülerek geldi, ağlayarak gitti* gibi (Tarahija, 2008, s. 74).

Süleyman Hüsnü Paşa, fiillerin bazen isimler gibi tamlanan olup ahval-i erbaasının da bulunduğunu ve ona sıyga-i sıla (-DIk ekiyle yapılan sıfat fiil) denildiğini ifade eder:

onun bildiğini, senin bildiğini, benim bildiğimi, bildiği, bildiğini, bildiğine, bildiğinin tanıklarında olduğu gibi. Bu sıyga-i sılanın mazi, istikbal ve hâl olmak üzere üç zamanı vardır: *bildiği, bildikleri, bildiğin, bildiğiniz, bildiğim, bildiğimiz; bileceği, bilecekleri, bileceğin, bileceğiniz, bileceğim, bileceğimiz; bilmekte idiği, bilmekte idikleri, bilmekte idiğin, bilmekte idiğiniz, bilmekte idiğim, bilmekte idiğimiz* gibi. Mastarları "-mak" ile sonlanan fiillerin mâzî ve istikbal sıygalarının cem-i gaipleriyle birlikte "k"ler "ğ"ye dönüşür: *okuduğu, okudukları, okuduğun, okuduğunuz, okuduğum, okuduğumuz, okuyacağı, okuyacakları, okuyacağın, okuyacağınız, okuyacağım, okuyacağımız* gibi (Toparlı & Yücel, 2018, s. 33). Koç, İST'de geçen siga-i sıla terimini "geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman sıfat-fiilleri: bildiği, bilmekte idiği, bileceği…" şeklinde açıklar (1994, s. 61). Erkuş, İST'de bahsedilen sıyga-i sıla için "Fi'lerin ba'zen isimler muzaf olur ve ona sıyga-i sıla derler: onun bildigini, senin bildigini, benim bildigimi gibi." ifadesini kullanır (2014, s. 157).

[205] Oluşan şekil, günümüzde zarf-fiil olarak ifade edilmektedir.

Süleyman Hüsnü Paşa; mastar eklerinden birine "-n" getirilip "-n"nin hemen sonrasında da meftûh (üstünlü) kılınanın ism-i fâil ile ism-i mef'ûlün olduğunu söyleyip malûm (etken, bilinen) mastarlardan alınanlara ism-i fâil, meçhul (edilgen, bilinmeyen) mastarlardan alınanlara ism-i mef'ûl denildiğini belirtir. Nitekim *gören, döken* kelimeleri ism-i fâil; *görülen, dökülen* ism-i mef'ûldür. Görülen geçmiş zaman sıygasıyla ism-i mef'ûl gelirse de bunların farkı sözün gelişinden belli olur: *gelmiş, gitmiş- gören, döken* gibi. Kelime kökünün sonu ünlü olan mastarlarda "-An"dan önce bir "-y" yazılır: *söyleyen, arayan, okuyan* gibi. Süleyman Hüsnü Paşa, kelime kökünün sonuna "-IcI" getirilerek de ism-i fâil yapıldığını söyler: *yazıcı, pişirici, yakıcı* gibi (Toparlı & Yücel, 2018, s. 34-35).

Süleyman Hüsnü Paşa, mastar manasıyla sıfatlanan kişiden haber veren kelimeleri fer'-i fi'l[206] terimiyle ifade eder. Fer'-i fi'l üç çeşittir: Birincisi, mastar eklerinden birine "-n" getirilip "-n"nin hemen sonrasında da meftûh (üstünlü) kılınan ism-i fâil ile ism-i mef'ûldür. İkincisi, her mastardan gelmeyip sadece işitilerek öğrenilen sıfat-ı müşebbehedir[207]:

keskin, kırık, dökük, pişkin, dalgın, alık, sapkın, dargın, yorgun, soluk gibi. Üçüncüsü, bir işi yapılacağı zamanda yapan kişinin, yapılan şeyin veya ikisinin birden hâlini belirten hâl terkibidir.[208] Fi'il-i iltizâmînin müfred-i gâip sıygasının sonuna hafiflerde "-rek", sakillerde "-rak" getirilerek yapılır (Toparlı & Yücel, 2018, s. 34-35).

Selim Sabit, NO'da sıfat görevinde kullanılan ism-i fâil, ism-i mef'ûl ve sıfat-ı müşebbehe sîgalarını ef'âl-i fer'iyye olarak adlandırır. Bunlar fâil ve nâib-i fâile (sözde özneye) bağlı olmayıp bazen mastarlar gibi kullanılırlar:

"Destiyi kıran ile suyu getüren birdir." ifadesinde görüldüğü gibi (Dağdelen, 2013, s. 50). Yiğit, NO'daki ef'âl-i fer'iyye terimini şu şekilde ifade eder: "Sıfat makâmında kullanılan (ism-i fâ'il, ism-i mef'ûl ve sıfat-ı müşebbehe) sîgalarıdır ki bunlar dahî fâ'il ve nâib-i fâ'ile nisbet olunamayup bazı kere mef'ûl alarak tıbkı masdarlar gibi isti'mâl olunurlar (Destiyi kıran ile suyu getüren birdir.) gibi" (2015, s. 69).

Selim Sabit, NO'da sıfat görevinde olan cümlelerin parçalarından birini tarif ve beyan eden sigalar için sîga-i vasliyye terimini kullanır. Mâzî-i şuhûdî ile müstakbelin müfred-i gaiblerine birtakım zamîr-i izâfî ilâvesiyle oluşurlar. Fakat şuhûdîlerde zamîr-i izâfîden

[206] Süleyman Hüsnü Paşa, bu terimi tek başına bir tür olarak ele almıştır.

[207] Günümüzde bu ekler, fiilden isim türeten ekler kategorisinde yer alıp sıfat veya isim yaparlar.

[208] Bu terim, "-(y)ArAk Zarf-Fiil Eki" başlığı altında incelenecektir.

önce س (sin) yerine hafîflerde bir ق (kaf), Farsça sakîllerde bir غ (gayn) eklenerek ق (kaf) gayına, ك (kef) de kâf-i Fârisîye dönüşür:

yazdığı, çizdiği, yazacağı, çizeceği gibi (Dağdelen, 2013, s. 52). Yiğit, NO'da adı anılan sîga-i vasliyye terimini şu şekilde açıklar:

> Vasıl ve sıfat makâmında bulunarak eczâ-yı kelâmdan birini ta'rîf ve beyân iden sîgalardır ki mâzî-i şuhûdî ile müstakbelin müfred-i gaîblerine birtakım zamîr-i izâfî 'ilâvesiyle hâsıl olurlar. Fakat şuhûdîlerde zamîr-i izâfîden evvel (s) yerine hafîflerde bir (kâf) ı Fârsî ve sakîllerde bir (g) ziyade kılınmak kezâlik müstakbellerde bulunan (k) gayına ve (k) dahî kâf-i Fârsîye tebdîl olunmak şîve-i lisândandır. (yazdığı, çizdiği, yazacağı, çizeceği) gibi (2015, s. 72-73).

Selim Sabit, SO'da kendisinde zaman düşüncesi olmayarak yalnız zata yakın olduğu hâlde bir işe delalet eden kelimeleri fi'li-i fer'î olarak ifade eder. İsm-i fâ'il, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, sıfat-ı mübâlağa, ism-i âlet olmak üzere beş sigadır. Sıfat-ı müşebbehe, vasfiyet manası ifade edip bazen isim bazen ism-i fâ'il bazen ism-i mef'ûl görevinde kullanılan sigalardır. Mastar fiillerinden "-mek", "-mak" ekleri çıkarıldığında kelimenin sonuna ince ünlülerde "-gin" veya "-gün", kalın ünlülerde "-gın" veya "-gun" ekleri getirilerek yapılır:

kesgin, kesginler, düşgün, düşgünler, kesik, kesikler, talgın (dalgın), talgınlar, yorgun, yorgunlar gibi. Sıfat-ı mübâlağa, mastar manası ile bir zatın devamı üzere sıfatlanmasını bildiren sigalardır. Mastarlardan "-mek", "-mak" ekleri çıkarıldığında kelimenin sonuna ince ünlülerde "-gen" veya "-gic", kalın ünlülerde "-gan", "-gıc" eklerinin dâhil edilmesiyle yapılır: *işitgen, işitgenler, bilgic, bilgicler, solugan, soluganlar, talgıc, talgıclar* gibi. İsm-i âlet, fiilin icrasına âlet ve vasıta olan bir şeyi bildiren sigalardır. Mastar ekleri kaldırıldığında kelimenin sonuna ince ünlülerde "-gi" veya "-gü", kalın ünlülerde "-gı" veya "gu" ekleri getirilerek yapılır: *sürgü, sürgüler, sergi, sergiler, çalgı, çalgılar, burgu, burgular* (Salman, 2008, s. 33-37). Koç; SO'da bahsi geçen fi'l-i ferî (fiilden türeme etken ve edilgen sıfat-fiiller, yer, araç, zaman isimleri- ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i âlet, sıfat-ı mübâlaga) terimine yer verir (1994, s. 85).

Selim Sabit, SO'da fiilin kendisiyle kâim olan (yerine geçen) şahsı bildiren sigalara ism-i fâ'il ismini verir. Mastar ekleri olan "-mek", "-mak" kaldırıldığında kelimenin sonuna ince ünlülerde bir ن (nun) ünsüze, kalın ünlülerde bir ا (elif) ن (nun) ilave edilmesiyle veya "-ici" eki dâhil edilerek yapılır.

Söz gelimi müsbet- *seven, sevici, sevenler, seviciler;* menfi- *sevmeyen, sevmeyici, sevmeyenler, sevmeyiciler* tanıklarında görüldüğü gibi. Fiilin kendisi üzerine vâki olan zatı gösteren sigalar için de ism-i mef'ûl olarak ifade eder. Mastar ekleri çıkarıldığında

kelimenin sonuna ince ünlülerde bir ن (nun) ünsüze, kalın ünlülerde de bir ا (elif) ن (nun) ilave edilmesiyle "-mış/ -miş" veya "-ici" eki dâhil edilerek yapılır: müsbet- *sevilen, sevilenler, sevilici, seviliciler, sevilmiş, sevilmişler;* menfi- *sevilmeyen, sevilmeyenler, sevilmeyici, sevilmeyiciler, sevilmemiş, sevilmemişler* gibi (Salman, 2008, s. 33-35).

Halit Ziya, kelime köküne "-An" eklenmesi durumunu fer'-i fiil terimiyle ifade eder ve şu tanıklara yer verir:

y*az- yazan, gel- gelen*. Kelime kökü ünlü ile sonlanmışsa bunun önüne bir "-y" eklenir: *okuyan, yollayan* gibi. Kelime kökünde ince ünlü olan fer'-i fiillerden bazılarının çekim eklerindeki elif yazılmaz: *seven, çeken, ölen, eden* gibi. Halit Ziya, kelime kökünün sonuna, ünsüz harfle sonlanmışsa -IcI, ünlü ile sonlanmışsa -yIcI eklenmesini fer'-i fi'l-i mübâlâğa olarak ifade eder. Fer'-i fiillere kıyâsî sıfatlar da denilir (Türkay, 2018, s. 57).

Halit Ziya, bildirme kiplerinin hâlinde, mazilerinde, hikâyelerinde ve rivayetlerinde kelime kökünün sonuna kalın harekeli ise fiilin şahsına ve kemmiyyetine göre *"-dığım, -dığın, -dığı, -dığımız, -dığınız, -dıkları";* kelime kökü ince ünlü ise *"-diğim, -diğin, -diği, -diğimiz, -diğiniz, -dikleri";* müstakbellerinde madde kökü kalın ünlü ise *"-acağım, -acağın, -acağı, -acağımız, -acağınız, -acakları";* ince ünlü ise *"-eceğim, -eceğin, -eceği, -eceğimiz, -eceğiniz, -ecekleri"* eklenmesi durumunu izâfet sûreti şeklinde ifade eder. Kelime kökü ünlü ile sonlanmışsa bir de "-y" ilave edilir. İzâfet sûreti çekimlerine ise şu tanıklar gösterilir:

madde-i asliye (kelime kökü) kalın harekeli- *yazdığım kâğıt, yazdığın kâğıt, yazdığı kâğıt, yazdığımız kâğıt, yazdığınız kâğıt, yazdıkları kâğıt;* madde-i asliye ince harekeli- *çizdiğim resim, çizdiğin resim, çizdiği resim, çizdiğimiz resim, çizdiğiniz resim, çizdikleri resim;* madde-i asliye kalın harekeli- *yazacağım kâğıt, yazacağın kâğıt, yazacağı kâğıt, yazacağımız kâğıt, yazacağınız kâğıt, yazacakları kâğıt;* madde-i asliye ince harekeli- *çizeceğim resim, çizeceğin resim, çizeceği resim, çizeceğimiz resim, çizeceğiniz resim, çizecekleri resim;* madde-i asliye hareke ile sonlanmış- *yollayacağım mektup, yollayacağın mektup, yollayacağı mektup, yollayacağımız mektup, yollayacağınız mektup, yollayacakları mektup.* İzâfet sûreti, isim gibi çekimlenir: *yazdığı, yazdığını, yazdığına, yazdığının* (Türkay, 2018, s. 54-55).

Mihri, zamana bağlılığı olmayıp sadece hadesle birlikte zata delalet eden sıfatlara fer'-i fi'l ismini verir ve şu tanıkları gösterir:

yazan, yazılan, baygın gibi. Ayrıca fer‘-i fi‘lin ism-i fâ‘il, ism-i mef‘ûl, sıfat-ı müşebbehe, mübâlağa-ı fâ‘il olmak üzere dört türü olduğunu açıklar. Sıfat-ı müşebbehe, mastar manasıyla muttasıf olanı (bir sıfatla tarif edileni) ve fiili icra edeni bildiren kelimelerdir: *salıcı, kapıcı, arayıcı, pişürici, sorucu, satıcı, söyleyici, okuyucu, yazıcı* vb. Sıfat-ı müşebbehenin semâ‘î sîgalarına da *kaçak, bunak, düşkün, taşkın, pişkin, dalgın, yaraşık, kırık, silik, ditrek* tanıklarını verir (Atılgan, 2018, s. 178, 181-182).

Mihri, fiilin kimden sudûr etdiğini[209] iş‘âr eden kelimeler için ism-i fâ‘il terimini kullanır: *seven, yazan, düşen, koşan, isteyen, gelen, işleyen, arayan* tanıklarında görüldüğü gibi. İsm-i fâ‘il; müteaddî, lâzım ve mutâva‘a mastarlarından türeyebilir. İsm-i mef‘ûl ise “Fi‘lin üzerine vâki‘ olduğu şey’e iş‘âr eder.” Söz gelimi *tutulan, döğülen, dökülen, sevilen, yazılan, kesilen, çalınan* gibi. İsm-i mef‘ûller yalnız mechûl türü mastarlardan türemişlerdir (Atılgan, 2018, s. 179-181). Mihri, Farsça ism-i fâiller için de *hânenda (okuyan), dârenda (taşıyan), efzâyende (artıran), nümâyende (gösteren), cûyende (isteyen);* ism-i mef‘ûl için *şikeste (kırılmış), fermûde (buyrulmuş), dâde (vermiş veya verilmiş), dîde (görmüş veya görülmüş);* sıfat-ı müşebbehe için *cûyâ (isteyici), bînâ (görücü), revân (gidici), handân (gülücü)* tanıklarını gösterir. Bunların yanında Arapça ism-i fâiller için de *hâlik (yaradan), nâzır (bakan), sârik (çalan);* ism-i mef‘ûl için *mahlûk (yaratılmış), manzûr (bakılmış), mesrûk (çalınmış);* sıfat-ı müşebbehe için *kebîr (büyük), cemîl (güzel), ahmer (kırmızı), a‘mâ (kör);* mübâlağa-ı fâ‘il için *devvâr (daimâ dönen), allâm (çok bilen), hallâk (daimâ yaratan)* tanıklarına yer verir (Atılgan, 2018, s. 239-241, 297-299, 301). Mihri, görülen geçmiş zamanın cem-i mütekellimine ve gelecek zamanın müfred-i gaibine şahıs eklerinin ilave edilmesiyle meydana gelen sıygalara da sîga-i sıla ismini verir: *“Gördüğüm adam ol adam.”, “Göreceğim adam ol adam.”, görmekde idiğim, görmüş idiğim, görecek idiğim, görmekde olduğum, görmüş olduğum, görecek olduğum, yazdığın mektup, “Yazdığı iyidir.”, “Geldiğimi kimse bilmez.”* gibi (Atılgan, 2018, s. 206-207). Abdalla, MSO’da bahsi geçen sîga-i sılayı “Mefâdi tam bir cümle ile mü’evvil olan sîgadır ki basit-i mâzi-i şühûdinin cem‘-i mütekellimine ve müstakbelin müfred-i gâ’ibine zamir-i izâfî ilâvesiyle hâsıl olur. Mesela, (gördüğüm adam) ol adam ki gördüm demektir.” şeklinde açıklar (2016, s. 86).

Mihri, anlamında mübalağa bulunan kelimeleri mübalağa-ı ismi fâ‘il olarak adlandırır ve şu tanıkları gösterir: *utangan (çok utanan), bilgic (çok bilen), işitgen, dalgıc, solugan,*

[209] Olduğunu, meydana geldiğini.

çalışgan (Atılgan, 2018, s. 182-183). Mihri, mastar anlamının gerçekleştiği yeri gösteren kelimeleri ism-i mekân olarak adlandırır. İsm-i mekân, kelime kökünün sonuna "-ak" veya "-"k" ilave edilmesiyle yapılır: *durak, kaynak* tanıklarında görüldüğü gibi. Mihri, mastar anlamının yerine getirilmesinde aracı olan aleti ism-i âlet terimiyle ifade eder: *süzgi (süzme aleti), burgu (delme aleti), sürgü, çalgı* vb (Atılgan, 2018, s. 183-184). Abdalla, MSO'da bahsedilen fer'-i fi'l terimini şu şekilde anlatır:

> Zamâna mukârın olmayıp yalnız hadesle berâber zâta delâlet eyleyen sıfattır. Mesela, yazan ve yazılan lazfızları fer'-i fi'ldirler."; ism-i fâ'il namını "Fi'lin kimden sudûr ettiğini iş'âr eder. Mesela, kıran kırmak fi'li kimden sudur etmiş ise odur."; ism-i mef'ûl namını "Fi'lin üzerine vâki'olduğu şeyi iş'âr eder. Mesela, tutulan tutmak fi'li üzerine vâki' olan şey demektir."; sıfat-ı müşebbehe namını "Manâ-yı madarıyla ittisâf edeni iş'âr eder. Mesela, salıcı salmak fi'lini icrâ eden olandır."; Mübâlaga-i ism-i fâ'il namını "Manâsında mübâlağa bulunan isimdir. Mesela, (ötengen ve bilgiç) çok öten ve bilen demektir (2016, s. 82).

Şemsettin Sami, fiilden türeyen bazı sıfatlara fer'-i fiil ismini verir.

Söz gelimi *giden, kıran, açılan* gibi. Fer-i fiil, fer'-i fiil-i izâfi ve fer'-i fiil-i vasfî olmak üzere iki çeşittir. Şemsettin Sami, fiilin beyan ettiği işi yapanı gösteren fiilleri fer'-i fiil-i vasfî olarak adlandırır: *seven, yazan* tanıklarında görüldüğü gibi. Fer'-i fiil-i vasfî, zaman da bildirir: *sever* (hâl), *sevmiş* (mazi), *sevecek* (istikbal) gibi. Şemsettin Sami, harf-i cerlerle (isimleri kesreli okutan harflerle) birleşerek zaman bildiren sigalar için sîga-i terkîbiyye terimini kullanır ve şu tanığı gösterir: *sevdik* (sevdikte, sevdikten sonra). İyelik zamirleri ile kullanılarak fiilin failini bildiren fiileri de fer'-i fiil-i izâfi olarak adlandırır: *sevdiğim (adam), yazdığım (kâğıt), sevdik, yazdık, söylediğim* tanıklarında görüldüğü gibi (Hamit, 2009, s. 70-71, 73, 84).

Tahir Kenan, ef'âl-i vasfiyye terimini kullanıp ef'âl-i vasfiyyenin görülen geçmiş zamanın cem-i mütekellimiyle gelecek zamanın müfred-i gaaib sıygasına şahıs ekleri getirilerek yapıldığını belirtir:

bildiğim, bildiğin, bildiği, bildiğimiz, bildiğiniz, bildikleri, okuduğum, okuduğun, okuduğu, okuduğumuz, okuduğunuz, okudukları, göreceğim, göreceğin, göreceği, göreceğimiz, göreceğiniz, görecekleri, yazacağım, yazacağın, yazacağı, yazacağımız, yazacağınız, yazacakları tanıklarında görüldüğü gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 287-288).

Mehmet Rıfat, MOS'ta yalnız zata delalet eden kelimeleri ve mastar manasıyla sıfatlanarak zattan ve bir şeyden haber veren kelimeleri fer'-i fi'l terimiyle ifade eder:

yazan, yazılan tanıklarında görüldüğü gibi. Türkçe fiil ve fer'-i fiil mastarlardan yapılır. Bir fiil veya fer'-i fiilin kuralla yapılmasına, her hâline sıyga, sıygaları değiştirmeye tasrif, bir mastardan mastar ekleri kaldırıldıktan sonra kalan şeye mâdde-i fi'l denilir. Söz gelimi

dişlemek mastarından yapılan *dişledi* kelimesi sıyga, *diş* sözü mâdde-i asliye ve *dişle* sözü mâdde-i fi‘ldir. Fer’-i fiil on çeşittir: ism-i fâil, mübâlâga-i fa‘il, ism-i mef’ûl, sıfat-ı müşebbehe, hâl terkîbi[210], ism-i âlet, ism-i mekân, ism-i zamân, ism-i fi‘lî, sıfat-ı fi‘lî. İsm-i fâil, bir işi yapanı bildiren sıygadır: *gelen, çalan, işleyen, gelici, çalıcı, işleyici* vb. İsm-i mef’ûl, hadesin gerçekleştiği şeye delalet eden sıygadır: *gelinen, çalınan, konulan* vb. Sıfat-ı mübâlâga, fâil-i ifrâtiye anlamı veren sıygalardır. Bu fiiller çekimlenmez, genel olarak işitilmekle bilindiğinden semaidir: *işitken, solugan, bilgiç, dalgıç v*b. Sıfat-ı müşebbehe, herhangi bir hâl veya sıfatın bir kişide ya da bir şeyde sabit olup devam etmek üzere olduğunu bildiren sıygalardır. Söz gelimi *alık, ezik, sökük, bozuk, basık, kesik, dökük, kopuk, bulaşık, bitişik, çürük, uçuk, ayrık, alışkan, pişkin, düzgün, saçık, unutkan, çirkin, düşkün, yarık, utangan, çılgın, yorgun* vb. İsm-i âlet, bir fiile alet olan şeyi bildiren sıygalardır: *sürgü, sargı, askı* vb. İsm-i mekân, bir fiilin mekânını bildiren sıygadır. Bu terim, kelime kökünün sonuna “-ak” getirilmesiyle meydana gelir: *konak*, *durak* vb. İsm-i zamân, bir fiilin zamanını beyan eden sıyga olarak ifade edilir. İsm-i zamân, ism-i fâil ve ism-i mef’ûl ile mâzî-i naklînin cem-i mütekelliminin sonlarına “-dA” getilerek yapılır: *geçende, kırılanda, oldukta* vb. İsm-i fi‘lî, fiilden meydana gelen şeyleri bildiren sıygalardır. Kelime kökünün sonuna “-ntI” getirilmesiyle yapılır: *süprüntü, çalkantı* vb. Sıfat-ı fi‘lî, ism-i fi‘lîlerin sonlarına “-lI, -lU” ilave edilmesiyle meydana gelen sıygalardır. Söz gelimi *süprüntülü, sıkıntılı* vb. Bunlarla birlikte Mehmet Rıfat, görülen geçmiş zamanın cem-i mütekellimi ile gelecek zamanın müfred-i gâibinden yapılan sıygalar için sıyga-i sıla terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir: *geldiği, çaldığı, geleceği, çalacağı, çalıverdiği* (Tamkoç, 2013, s. 40-41, 54-58). Erkuş, MOS’ta bahsedilen sıla sıygası terimini “Mazi-i şuhûdi cem‘i mütekellimi ile istikbalin müfred-i ga’ibinden yapılan (geldiği, geleceği) gibi olan sıygalardır.” şeklinde izah eder (2014, s. 157).

Mehmet Rıfat, HLO’da görülen geçmiş zamanın cem’-i mütekellimi ile gelecek zamanın müfred-i gaibinin mastar ve sıfat anlamında kullanımının belli olduğu sigalara sîga-i sıla ismini verir:

yazdığı, ezdiği, yazacağı, ezeceği, yazdığım, yazdığın, yazdığı, yazdığımız, yazdığınız, yazdıkları, yazacağım, yazacağın, yazacağı, yazacağımız, yazacağınız, yazacakları vb. Mehmet Rıfat, fer’i fiil kapsamında fiilden türeyen sıfatları ism-i fâ’il, ism-i mef’ûl, mübâlağa-i fâ’il, sıfat-ı müşebbehe olarak dört kısımda inceler. İsm-i fâ’il, mastar

[210] Tamkoç’un fer‘-i fi‘l içinde ele aldığı hâl terkîbî, bu çalışmada “-(y)ArAk Zarf-Fiil Eki” başlığı altında incelenecektir.

anlamıyla sıfat özelliği kazanan yani hadesin failini bildiren kelimelerdir: *okuyan, dileyen, kıran, ezen, okuyucu, bileyici, yazıcı, kesici* vb. İsm-i mef'ûl, mastar anlamı ile sıfat özelliği kazanan mef'ûle yani hadesin ait olduğu şeye sıfat olan kelimelerdir: *yazılan, kesilen, urulan, okunan* vb. Mübâlağa-i fâ'il, failde abartma anlamı veren kelimelerdir: *anırgan, alışkan, çalışkan, şaşırgan, sakıngan, saburgan, dalgıç, yapışkan, yanılgan, ısırgan, sırıtkan, sıkılgan, sıvışkan, işitgen, bilgiç, süzgeç, üşengen, utangaç, sokulgan, dolangaç, usangan, unutkan* vb. Sıfat-ı müşebbehe, bir vasfın bir şahıs veya bir şeyde sabit olup devam etmek üzere bulunduğunu bildiren sigalardır: *acık, adak, aksak, ıslak, fırlak, istek, dilek, çürük, oynak, soğuk, uğrak, açık, artık, asık, ayrık, ayık, batık, barışık, basık, çatık, sapık, saçık, sarık, kamaşık, yazık, yanık, düşük, değişik, sızık, kısık, yılışık, bitişik, yıkık, artık, dökük, süzük, oyuk, donuk, soluk, tutuk* vb. Ayrıca mastarlardan türeyen isimleri ism-i mekân, ism-i zamân ve ism-i âlet olmak üzere üçe ayırır. İsm-i mekân, bir fiilin oluş mekânını bildirmek üzere o fiilden türeyen isimlerdir: *batak, kaynak, yatak, yaylak, kışlak, otlak, oturak, durak, konak* vb. İsm-i zamân, bir fiilin oluş zamanını bildirmek üzere o fiilden türeyen kelimelerdir: *yazanda, çalanda, geçende, gelende, yazılanda, çalınanda, kırılanda, büzülende, yazdıkda, çaldıkda, geçdikde, geldikde* vb. İsm-i âlet, bir fiilde kullanılmış aleti bildiren ve o fiilden türeyen kelimelerdir: *elek, döşek, tarak, keski, süzgü, askı, baskı, çalgı, sargı* vb (Kaya, 2016, s. 163-170, 173-174).

Ömer Sıtkı, KLO'da ef'âl-i sıla terimini kullanıp şu tanıkları gösterir:

"Herkes çalışdıgının semeresini görür.", "Her çocuğun çalışdıgı kendisi içindir.", "Tenbelliğin servet ve sa'âdet hırsızı olduğunu herkes bilmelidir.", "Ahmed Efendi çalışmadığından sınıfa geçemedi." Bunun yanında hem sıfat hem de fiil görevini üstlendiğini söylediği ef'âl-i fer'iye terimine de yer verir: *"Mektebe devam eden çocuklar nâ'il-i feyz ve rif'at olur (Mektebe devam eden çocuklar ilim, irfan sahibi olur ve yükselir).", "Mektebe devam eden çocukları ebeveyni sever.", "Mektebe devam edenleri herkes sever.", "Çalışkan adamlardan her hidmet ma'mûl olunur.", "Çalışkanlardan her hidmet ma'mûl olunur.", "Tahsîl-i 'ulûm eden kimselerin meziyeti (üstünlüğü) artar."* tanıklarında görüldüğü gibi (Aytar, 2019, s. 44-45).

Ahmet Rasim, görülen geçmiş zamanın cem-i mütekellimi ve gelecek zamanın müfred-i gaibinin sonuna "-i" eklendiğinde müfred-i gaib biçiminde meydana gelmesini sıyga-i sıla olarak isimlendirir. Sıyga-i sılaya zamir-i izafiler de eklenir:

sevdiğim, sevdiğin, sevdiği, sevdiğimiz, sevdiğiniz, sevdikleri, olduğum, olduğun, olduğu, olduğumuz, olduğunuz, oldukları, seveceğim, seveceğin, seveceği, seveceğimiz,

seveceğiniz, sevecekleri, yazacağım, yazacağın, yazacağı, yazacağımız, yazacağınız, yazacakları gibi. Sıla fiillerinin (geçmiş zaman sıfat-fiilinin, iyelik eki almış bazı sıfat-fiillerin) lisanımızda çok kullanılanları şunlardır: *olduğu, olduğuna, olduğundan, olmasıyla, olmasına.* Olduğuna fiili sıla olursa sonuna "cihetle, üzere" lafızları gelerek sebep belirtir: *"Hüseyin kâtip olduğu cihetle bu mektubu bir kalemle yazdı."* gibi. Olduğuna fiili sıla olursa sonuna "binâ'en, nazaran, mebni, göre" gelir: "*Okuma, yazma lâzıma-i beşeriyet olduğuna binâ'en okuyup yazmalıdır.", "Ahmet Efendi çalışkan olduğuna göre bir iş yapabilse.", "Bu kâğıt beyaz olduğuna nazaran iyidir."* gibi. Olduğundan fiili sıla olursa sebep ifade eder: *"Dünya müteharrik (hareket hâlinde) olduğundan sükûn-u mutlak yoktur.", "Siz daima sözünüzde sebat etdiğinizden size inanırım.", "Onlar âlim olduklarından iyi adamlardır."* gibi. Olmasıyla fiili sıla olursa sebep beyan eder: *"İlim ve marifet kıymetli olmasıyla ashâbı muteberdir (güvenilirdir)*" ifadesinde görüldüğü gibi. Olmasına fiili sıla fiili olursa sebep bildirir: *"Dershane, küçük olmasına ve muhtaç-ı ta'mîr bulunmasına binâ'en baştan yapılacaktır.", "Bu kitap, küçük olmasına nazaran pek fâidelidir*." gibi (Demirci, 2017a, s. 145-148). Abdalla, ANTLO'da sîga-i sıla terimi ve dilimizde kullanılanları ile ilgili şu ifadelere yer verir:

> Sîga-i sıla: Mâzî-i şuhûdînin cemi'-i mütekellimi ve istikbâl sîgasının müfred-i gâ'ibi âhirine bir "ı" ilâve olundukta müfred-i gâ'ib sûretiyle sîga-ı sıla olur. Ba'deh zamîr-i izâfîler ilâve edilir. "Sevdiğim, olduğum, seveceğim, yazacağım", gibi.
>
> 140 Sîga-ı şıla: Mâzî-i şuhûdînin cemi'-i mütekellimi ve istikbâl sîgasının müfred-i gâ'ibi âhirine bir "ı" ilâve olundukta müfred-i gâ'ib sûretiyle sîga-ı sıla olur. Ba'deh zamîr-i izâfîler ilâve edilir. "Sevdiğim, olduğum, seveceğim, yazacağım", gibi.
>
> 142 Oldugu: Bu sıla olursa âhirine "cihetle", "üzere" gibi edâtlar gelerek ta'lîl ifâde eder. "Hüseyin; kâtib olduğu cihetle bu mektûbu bir kalemde yazdı" misâlinde olduğu gibi. Eğer isim olursa mef'ûlun bih olur. "Bu kitabın Hüseynin olduğu âşıkârdır", gibi.
>
> 143 Olduguna: Bu fi'l; sıla olursa âhirine "binâen", "nazaren", "mebnî", "göre" edâtları gelir."Okuma yazma lâzime-i beşeriyet olduğuna binâen okuyup yazmalıdır", "Ahmet efendi çalışkan olduğuna göre bir iş yababilse", "bu kağıt beyâz olduğuna nazaren iyidir", gibi.
>
> Oldugundan: Bu fi'l; sıla olursa ta'lîl beyân eder. " Dünya müteharrik olduğundan sukûn-i mutlak yoktur" gibi. Fakat isim olursa mef'ûl-in anh olur: "Bu evin dar olduğundan söz açıldı" misâlinde olduğu gibi.
>
> Olmasiyle: Eğer sıla olursa ta'lîl ifâde eder: "İlim ve ma'rifet kîmetli olmasiyle; eshâbi mu'teber" gibi. Bu, "olmasından nâşî" takdîrindedir. İsm hâlinde de gelir: "Her kesin zengin olma sı senin zengin olman icâb etmez", gibi.
>
> Olmasına: Sıla-ı fi'li olursa te'lîl beyân eder. Bu hâlde binaen, nazaren, edâtları takîb eder. Misâl: "Dershane, küçük olmasına ve muhtac-ı ta'mîr bulunmasına binâen baştan yapılacaktır". İsim olursa mef'ûl ileyh olur: "Âlimin zengin olmasına ben gıpta etmiyorum", gibi (2016, s. 119-120).

Mehmet Sadık, sıyga-i sıla terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

sözlegenim (söylediğim), sözlegenin (söylediğin), sözlegeni (söylediği), sözlegenimiz (söylediğimiz), sözlegeniniz (söylediğiniz), sözlegenleri (söyledikleri), alganım (aldığım),

alganın (aldığın), alganı (aldığı), alganımız (aldığımız), alganınız (aldığınız), alganları (aldıkları) (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 33-34).

Ömer Sıtkı; MKLO'da ef'âl-i rabtiye gibi kelimeleri bağlayan, bazen isim, sıfat ve mastar görevinde olan fiilleri ef'âl-i sıla olarak adlandırır:

yazdığım, yazdığın, yazdığı, yazdığımız, yazdığınız, yazdıkları, yazdıklarım, yazdıkların, yazdıkları, yazdıklarımız, yazdıklarınız, yazdıkları, yazacağım, yazacağın, yazacağı, yazacaklarım, yazacakların, yazacakları tanıklarında görüldüğü gibi. Ömer Sıtkı, hades bildiren ve sıfat anlamı veren kelimeleri ef'âl-i fer'iye şeklinde ifade eder. Ef'âl-i fer'iye; ism-i fâ'il, ism-i mef'ûl, mübâlağa-ı ism-i fâ'il, sıfat-ı müşebbehe olarak dört çeşittir. İsm-i fâ'il, bir işin failini beyan eden kelimedir: *gören, bulan, görenler, bulanlar, söyleyen, ağlayan, görmeyen, bulmayan* vb. İsm-i mef'ûl, failin işinin kendisine tesir ettiği kelimedir: *yazılan kitap, kırılan kalem* vb. Mübâlağa-ı ism-i fâ'il, fazlalık anlamı veren fiilden türeyen kelimelerdir: *işitken, utangan, çalışkan* vb. Sıfat-ı müşebbehe, sıfatlar gibi bir şeyin hâlini bildiren kelimelerdir: *durgun, dalgın, kızgın, üzgün, dalgın, kızgın, üzgün, pişkin, keskin, oyuk, karışık, kırık, çözük, azık, çizik* vb (Denduş, 2019, s. 137-138, 141, 143-144).

Raşit, görülen geçmiş zamanın cem-i mütekellimine veya gelecek zamanın müfred-i gaibine "ye" ilave edilmesiyle meydana gelen kelimeleri siga-i sıla terimiyle ifade eder:

çektiği, yazdığı, çekeceği, yazacağı vb (Karataş, 2016, s. 213). İsm-i fail; ism-i mef'ul, mübalağa-i fail, sıfat-ı müşebbehe sigalarından ibaret olup fiillerden oluşan kelimeleri fer'i fiil olarak adlandırır. İsm-i fail, "bir işi işleyeni bildiren kelimedir." Söz gelimi *yazan, bekleyen, ağlayan, gelen, gelenler, kıran, kıranlar, öde- ödeyen, ödeyenler, oku- okuyan, okuyanlar, gelmeyen, gelmeyenler, kırmayan, kırmayanlar, ödemeyen, ödemeyenler, okumayan, okumayanlar* vb. "İşin kendisi üzerine vaki olan zatı bildiren isim"ler ism-i mef'ûldür: *sevilen, girilen, görülen, çekilen, çekilenler, kırılan, kırılanlar, görülen, görülenler, çekilmeyen, çekilmeyenler, kırılmayan, kırılmayanlar, görülmeyen, görülmeyenler* vb. Mübalağa-i fail, bir işin failden çok zuhur ettiğini (gerçekleştiğini) bildiren kelimelerdir. Söz gelimi *çekişgen, sulugan, yüzgeç, üşengeç, bilgiç, utangaç, dalgıç* vb. Bir hâl ve sıfatın bir şeyde veya bir şahısta sabit ve müstemir (daimi) olduğunu bildiren kelimeler sıfat-ı müşebbehedir: *titrek, çürük, yörük, aksak, ıslak, bunak, oynak, delik, deşik, kesik, bitişik, yarık, açık, yanık, kırık, yıkık, oyuk, donuk, kopuk, pişkin, azgın, şişkin, gergin, dalgın, kızgın, yılgın, düzgün, sürgün, yorgun, çoşkun, tutgun* vb (Karataş, 2016, s. 227-233).

Şeyh Vasfi, sîgâ-i sıla terimini kullanıp sîgâ-i sılanın iki biçimde yapıldığını söyler. Birincisi, olumlu veya olumsuz olduğuna bakılmaksızın görülen geçmiş zamanın müfred-i gaibine "-kı" ve "-gı" eklerinden uygun olanlarının getirilmesiyle yapılır*: çizmediği, yazmadığı* vb. İkincisi gelecek zamanın olumlu veya olumsuz olduğuna bakılmaksızın müfred-i gaibinin sonu meksur (esreli) kılınıp "-i" yazılarak meydana getirilir ve sonunda kaf varsa gayına dönüşür: *gelmeyeceği, yazmayacağı* vb (Taştan, 2009, s. 100-101).

Hüseyin Cahit, râbıta-i ta'yîniyyenin iki biçimde meydana geldiğini söyler. Birincisi; görülen geçmiş zamanın müfred-i gaibinin sonuna "-ği", "-ğı" veya gelecek zamanın müfred-i gaibinin sonuna "-I" eklenmesiyle yapılan râbıta-i mef'ûliyettir: *gördüğü, yazdığı, göreceği, yazacağı, "Gördüğü adam pederim idi.", "Yazacağı kitap pek müfit (faydalı) olacaktır.", "Ahmet'in pederinin verdiği kitabı Ahmet yırttı.", "Dün pederini gördüğümüz çocuk bugün mektebe yazıldı.", "Meyvesinden yediğimiz ağaç kızılcık ağacı imiş.", "Söylediğime bak, çektiğimi ben bilirim", "Hıdrellezde İstanbul'a kar yağdığı görülmüştür.", "Boş duracağıma ders çalışırım (Boş duracak yerde derse çalışırım).", "Ağzını açacağına gözünü aça idin (Ağzını açacak yerde gözünü aça idin."* vb. İkincisi; kelime köklerinin sonlarına ünsüzse "-en" veya "-an", ünlüyse "-yen" veya "-yan" eklenmesiyle oluşan râbıta-i fâiliyettir: *yazan, gelen, çiğneyen, sallayan* vb. Bir fiilin faili kendisinden önceki veya sonraki cümlede tekrarlanacak olursa o fiil faile râbıta-i fâiliyetle birleştirilir: *"Dün mektebe yazılan çocuk pek uslu görünüyor.", "İlim, beşeriyeti tenvir eden (aydınlatan) bir meş'aledir.", "Hava ve ziyâ (güneş, ışık) girmeyen yere tabip girer.", "Yağmur yağmayan memleketlerde araziyi sulamak için cetveller (su yolları) açılır.", "Gelen adam pek fakir idi.", "Şu gelen kimdir?", "Müsabakada birinci çıkan kıymetdâr bir hediye alacak."* vb (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 204-205, 207, 210, 212-214). Abdalla, TSN'de geçen râbıta-i ta'yîniyye terimini "Dıkı, acağı ve an ekiyle yapılan sıfat fi'ller: Gördü-gördüğü, gördüğün adam pederim idi; yazacağı kitâb çok müfîd olacak, ilh." şeklinde izah eder (2016, s. 161).

Şeyh Vasfi Efendi'ye göre; failine tamlanan olan sıyga, sıyga-i sıladır. Bu yüzden, fail tamlayan hâlindedir:

bildiği, yazdığı, bileceği, yazacağı, bilmediği, yazmadığı, bilmeyeceği, yazmayacağı, hocanın geldiği saat, hekimin baktığı hasta tanıklarında görüldüğü gibi (Toparlı, 2003, s. 83-84). Şeyh Vasfi Efendi, kendisi fiil olmadığı hâlde fiilden yapılan kelimeler için fer'-i fi'l terimini kullanır. Fer'-i fi'ller; ism-i fâil, ism-i mef'ûl, mübâlaga-i ism-i fâil ve sıfat-ı müşebbeheden meydana gelir. İsm-i fâil, anlamından bir fiilin gerçekleştiği anlaşılan

kelimelerdir: *bilen, bilici, gören, görücü, yazan, yazıcı, satan, satıcı, söyleyen, söyleyici, okuyan, okuyucu, "Bilen söylesin.", "Gören anlar.", "Bu kitabı yazanı tanıyorum."* vb. İsm-i mef'ûl, anlamından bir fiilin tesirinin görüldüğü anlaşılan kelimelerdir: *bilinen, bilinmiş, görülen, görülmüş, yazılan, yazılmış, satılan, satılmış* vb. Mübâlaga-i ism-i fâil, anlamından bir işin daima gerçekleşmiş olduğu anlaşılan kelimelerdir: *utangan, çalışkan* vb. Sıfat-ı müşebbehe, anlamca adi sıfat hâline getirilen sıfatlardır: *kırık- kırgın, kesik-keskin* (Toparlı, 2003, s. 91-93).

Mithat Sadullah görülen geçmiş zamanın müfred-i gaibine "-gı" veya "-gi" ve gelecek zamanın müfred-i gaibinin sonuna "-I" ilave edilmesiyle oluşan kelimelere mef'ûliyyet râbıtası[211] ismini verir:

geldiği, yazdığı, geleceği, yazacağı, "Ahmet'in aldığı kuzuyu gördüm." vb (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 192-193).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de sîga-i sıla terimini kullanır ve şu tanıkları gösterir:

"Okuduğum kitap pek fâidelidir.", "Odanızda kitap okuduğunuzu haber verdiler.", "Ahmet'in okuduğu kitap pek güzeldir.", "Ahmet'in sokağa çıkacağı belli değildir" (Sağol vd., 2004, s. 210-211). Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de sıfat-fiiller için sîga-i fer'iyye terimine yer verir. Fiil-i malûmun (etken fiilin) sîga-i fer'iyyesi ism-i fâildir: *yazan, okuyan, gelen, isteyen, yazmış, okumuş, gelmiş, istemiş* gibi. Fiil-i mechulün (edilgen fiilin) sîga-i fer'iyyesi ism-i mef'ûldür: *yazılan, okunan, istenen, yazılmış, okunmuş, istenmiş* gibi. Diğer tanıklar: *dünya görmüş adam, nutku okuyan şâkirt, okunan kitap, okunmuş kitap* (Sağol vd., 2004, s. 214-215). Sağol, LOSN'de sîga-yı sıla ve sîga-yı fer'iyye terimlerinin yer aldığını belirtir (1987, s. 29-30).

5.5.3. Zarf-Fiil

Süleyman Hüsnü Paşa, mücerret mastarlardan beş sıyganın daha türediğini ve bunlara rabıt sıygası (anlamları birbirine bağlı iki cümleyi birleştirmek için kullanılan sıygalar, çekimler) denildiğini belirtir: sıyga-i atfiyye, sıyga-i ta'kîbiyye, sıyga-i intihâiyye (-ncA), sıyga-i intihâiyye (-lI) ve sıyga-i tevkîtiyye (Toparlı & Yücel, 2018, s. 33-34). Koç, İST'de zarf-fiiller manasındaki rabt sîgasının yer aldığını söyler (1994, s. 61).

[211] Mithat Sadullah, kitabında bu terimi rabıt sıygaları (zarf-fiil) içerisinde incelemiştir.

Selim Sabit, NO'da rabt vazifesinde kullanılan birtakım sigalar için ef'âl-i rabtiyye terimini kullanır. Ef'âl-i rabtiyye, fail ve naib-i faile (sözde özneye) nisbetleri varsa da nisbet-i mezkûre (bahsedilen ilgi) kastedilmeyip bazen mef'ûl alarak diğer fiiller gibi kullanılırlar. Ef'âl-i mezkûre "ta'kîbiyye, tevkîtiyye, ibtidâiyye, intihâiyye, te'kîdiyye, hâliyye, atfiyye, vasliyye" sîgalarından meydana gelir (Dağdelen, 2013, s. 50). Yiğit, NO'da geçen ef'âl-i rabtiyye terimini şu şekilde açıklar:

> Rabt makâmında kullanılan birtakım sîgalardır ki bunların her ne kadar fâ'il ve nâib-i fâ'ile nisbetleri var ise de nisbet-i mezkûre maksûd ve mu'teber olmayub ba'zı kere mef'ûl alarak sâir fi'ller gibi isti'mâl olunurlar.
>
> Ef'âl-i mezkûre dahî "ta'kîbiyye, tevkîtiyye, ibtidâ'iyye, intihâ'iyye, te'kîdiyye, hâliyye, atfiyye, vasliyye" sîgalarıdır ki terkîb ve isti'mâlleri ber-vech-i âtî beyân olunur (2015, s. 70).

Tahir Kenan, sıyag-ı rabıt terimini kullanıp cümlelerin mazmunları bir diğerine mensup olduğu hâlde ardı sıra söylenmek için kullanılan sıygalara rabıt denildiğini ve rabıtın atfiye, ta'kîbiye, ibtidâiye ve tevkîtiye olmak üzere dört tür olduğunu söyler (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 288).

Mehmet Rıfat, MOS'ta sözleri birbirine bağlamak için çekimi olmayarak yalnız birer sıygadan oluşan kelimeleri rabt sıygaları olarak isimlendirir ve rabt sıygalarının sıyga-i atfiye, sıyga-i ta'kîbiye, sıyga-i ibtidâ'iye, sıyga-i intihâ'iye, sıyga-i tevkîtiye ve sıyga-i ta'lîli kapsadığını belirtir (Tamkoç, 2013, s. 53). Erkuş, MOS'ta rabt sıygaları için "Sözleri birbirine bağlamak için tasrifatı olmayarak yalnız birer sıygadan 'ibaret olup (a'tfiyye, ta'kibiyye, ibtida'iyye, intihâ'iyye, tevkitiyye, ta'lil) dinir." şeklinde açıklar (2014, s. 144).

Mehmet Rıfat, HLO'da Türkçe kelimeleri bir diğerine bağlayan sigalar için rabt sîgaları terimini kullanır ve rabt sıygalarının yedi çeşiti olduğunu söyler: sîga-i atfiye, sîga-i ta'kîbiye, sîga-i ibtidâ'iye, sîga-i tevkîtiye, sîga-i intihâ'iye, hâl terkîbi sîgası, sîga-i sıla (Kaya, 2016, s. 160).

Ömer Sıtkı, KLO'da isim veya sıfat makamında bulunmayıp sadece fiil olan kelimelere ef'âl-i râbıta ismini verir ve şu tanıkları gösterir:

"Mektebe gidip geleceğim.", "Mektebden gelince dersime bakacağım." (Aytar, 2019, s. 44).

Ahmet Rasim, diğer bir cümlenin anlamlarına bağlı olan sıygaları sıyag-ı rabtiyye olarak adlandırır. Zarf-fiilleri; sıyga-i atfiyye, sıyga-i tevkîtiyye, sıyga-i ta'kîbiyye, sıyga-i intihâ'iyye, sıyga-i ibtidâ'iyye olmak üzere beş türe ayırır (Demirci, 2017a, s. 142).

Ömer Sıtkı, MKLO'da kelimeleri birbirine bağlayan fiilleri ef'âl-i râbtiyye olarak adlandırır (Denduş, 2019, s. 134).

Raşit, sözü birbirine bağlamak için kullanılan sigaları siga-i rabtiye terimiyle ifade eder (Karataş, 2016, s. 210).

Şeyh Vasfi, sözü bağlamak için eklenen birtakım sigalara sîga-i râbtiye ismini verir ve sîga-i râbtiyenin sîga'i a'tfiye, sîga'i ta'kibiye, sîga'i ibtida'iye, sîga'i inti'haiye, sîga'i tevkitiye, sîga'i sılâ olmak üzere altı çeşitinin bulunduğunu söyler (Taştan, 2009, s. 94). Erkuş, NO'da geçen sîga-i rabtiyeyi "Lisanımızda kelamı rabt ve vasl itmek üzre müsta'mel bir takım sigalar vardır. Bunlar "sîga-i rabtiye" 'ünvanıyla yâd olunurlar." şeklinde açıklar (2014, s. 144).

Şeyh Vasfi Efendi, anlamı birbirine bağlı olan iki cümleyi birleştirmek için kullanılan sıygaları rabıt sıygaları terimiyle ifade eder. Rabıt sıygalarının sıyga-i atfiyye, sıyga-i tevkîtiyye, sıyga-i ta'kîbiyye, sıyga-i ibtidâiyye ve sıyga-i intihâiyye olmak üzere beş tür olduğunu dile getirir (Toparlı, 2003, s. 86-88).

Hüseyin Cahit, ayrı cümleler dâhilinde bulunan fiillerin birbirlerine bağlanacakları zaman birtakım şekiller kazandığı bu kelimeleri rabıt sıygaları olarak adlandırır ve rabıt sıygalarının dokuz tür olduğunu söyler: râbıta-i atfiyye, râbıta-i hâliyye, râbıta-ibtidâiyye, râbıta-i intihâiyye, râbıta-i ta'kîbiyye, râbıta-i tevkîtiyye, râbıta-i zamâniyye, râbıta-i ta'yîniyye, râbıta-i sebebiyye (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 190).

Mithat Sadullah aralarında ilgi bulunan cümleleri birbirine bağlamak için kullanılan sıygaları rabıt sıygaları olarak isimlendirir. Rabıt sıygaları; atıf râbıtası, ibtidâ râbıtası, intihâ râbıtası, ta'kip râbıtası, tevkî râbıtası, zaman râbıtası, hâl râbıtası, sebep râbıtası, mef'ûliyyet râbıtası olmak üzere dokuz çeşittir (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 186). Sağol, LOSN'de geçen sîga-yı rabtiyye teriminden söz eder (1987, s. 29).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de sıyag-ı rabtiyye terimini kullanır (Sağol vd., 2004, s. 211).

5.5.3.1. -(y)A, -(y)I, -(y)U Zarf-Fiil Eki

Selim Sabit, NO'da bir fiilin gerçekleşmesini kuvvetlendiren ve bildiren sigalar için sîga-i te'kîdiyye terimini kullanır. Sîga-i te'kîdiyye, fi'l-i temennilerin müfred-i gaiblerinin mükerrer olarak kullanımıyla meydana gelir.

Söz gelimi *"Falan zât yaza yaza kâtib oldu."* denildiğinde onun kâtip olmasının sebebinin sürekli olarak yazması olduğu anlaşılır (Dağdelen, 2013, s. 51). Yiğit, NO'da bahsedilen sîga-i te'kîdiyye terimiyle ilgili "bir fi'ilin vuku'nu te'kîd ve iş'ar iden sîgalardır ki fi'l-i temennîlerin müfred-i gaiblerini mükerrer olarak isti'mâlden 'ibaretdir. Nitekim (Filan zât yaza yaza kâtib oldu) dinildikde onun kâtib olmasına sebeb mütemâdiyen yazması dimekdir." ifadelerini kullanır (2015, s. 72).

Şeyh Vasfi, fi'l-i iltizâmînin müfred-i gaibinin aynen tekrar etmesiyle hâl terkibinin oluştuğunu söyler ve hâl terimi için şu tanığa yer verir:

"Zeyd, çalışa çalışa sınıfın birincisi oldı" (Taştan, 2009, s. 90).

5.5.3.2. -(y)Ip/ -(y)Up Zarf-Fiil Eki

Süleyman Hüsnü Paşa, iki fiil sıygasını birbirine bağlayarak kelime kökünün sonuna "-Up" getirilip sözü uygun hâle getirmek için kullanılan kelimelere sıyga-i atfiyye ismini verir. Söz gelimi geldi ve gitti denileceği yerde *gelip gitti* denilir (Toparlı & Yücel, 2018, s. 33). Koç, İST'de geçen sîga-i atfiyyenin "-ıp, -ip'li zarf-fiiller" olduğunu dile getirir (1994, s. 61). Erkuş, İST'de bahsedilen sıyga'i a'tfiyye için "İki cümlenin kulağa hoş gelecek suretde rabt idilmesi için kullanılır." ifadesini kullanır (2014, s. 153).

Selim Sabit, NO'da fiil ile kendisinin failinin ve zamanlarının birleşmiş olduğunu beyan eden sigalar için sîga-i atfiyye terimini kullanır. Kelime kökünün sonuna "-Up" ekinin getirilmesiyle yapılır:

Söz gelimi *"Okuyup yazdım."* denildiğinde "Okudum ve yazdım." denilmek istenir (Dağdelen, 2013, s. 52). Yiğit, NO'da adı anılan sîga-i atfiyye terimiyle ilgili "fi'il ile kendisinin fâ'il ve zamanları müttehid olduğunu iş'ar iden sîgalardır ki mâdde-i asliyyenin ahirine bi (ub) edatının ilâvesiyle yapılur. Nitekim (Okuyup yazdım) dinildikde okudum ve yazdım dimekdir" ifadelerini kullanır (2015, s. 72).

Halit Ziya, bir cümlede iki fiil birleşecek olursa bazen bu fiillerin ikincisinin hâli ile bırakılıp birincisi hangi şahıstan ve kemmiyetten olursa olsun madde-i lâhikası (çekim eki) kaldırılıp bunun yerine "-Up" eklenmesiyle kullanılabildiğini söyler ve bu durumu atıf sûreti şeklinde ifade eder:

okuyor ve yazıyor- okuyup yazıyor; okur ve yazar- okuyup yazar; okumuş ve yazmış- okuyup yazmış; okudu mu ve yazdı mı- okuyup yazdı mı; okumadılar ve yazmadılar- okuyup yazmadılar tanıklarında görüldüğü gibi (Türkay, 2018, s. 53).

Mihri, aynı sıygada olan iki fiilin sözde güzellik sağlamak amacıyla kelimelere "-Ip" veya "-yIp" eklenmesiyle oluşan sıygalara sîga-i atfiyye ismini verir ve şu tanıkları gösterir:

"Alıp verdim (aldım ve verdim).", "Gidip gördüm (gittim ve gördüm).", "Gidip görürüm.", "gidip gelen (giden ve gelen)", "Alıp gideceğiz (alacağız ve gideceğiz)" (Atılgan, 2018, s. 206). Abdalla, MSO'da bahsedilen sîga-i atfiyye terimini şu şekilde açıklar:

> Aynı sîgada olan iki fi'lin kelâmda hüsn-i edâsi zımininde birincinin edâtını tayy ile ona bedel âhirine (ip) ilâve olunur. İşte bu sîgaya sîġa-i atfiyye denir. Mesela, aldım ve verdim diyecek yerde kelâma vermek üzere alıb verdim denir (2016, s. 86).

Şemsettin Sami, daima altındaki fiilin sigasına tabi olan fiilleri sîga-i atfiyye olarak adlandırır ve şu tanıkları gösterir:

sevip, yazıp, benzeyip, arayıp, söyleyip (Hamit, 2009, s. 71, 73, 84). Erkuş, NUST'da bahsedilen sîga-i a'tfiyyeyi "Siga-i a'tfiyye ki da'ima altındaki fi'lin sigasına tabi olur." şeklinde izah eder (2014, s. 154).

Tahir Kenan, sıyga-i atfiyye terimini kullanıp sıyga-i atfiyyenin emr-i hâzırın sonuna ünsüz ise "-Ip", ünlü ise "yIp" getirilmesiyle meydana geldiğini söyler:

"Okuyup yazdı.", "Gelip gitti.", "Gidip geldi." tanıklarında görüldüğü gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 288). Erkuş, KLT'de geçen rabıta'i atfiyye terimini "Madde'i asliyelere, nihayetleri savamitden ise "ub" sava'itden ise "yub" 'ilavesiyle rabıta'i atfiyye teşkil olunur." şeklinde izah eder (2014, s. 145).

Mehmet Rıfat, MOS'ta bir fiilin sıygasını kendisine bağlayıp daima önce fiilin bildirdiği zamana ait olan ve o fiilin anlamını veren sıygaya sıyga-i atfiye ismini verir ve şu tanıkları gösterir:

gelip, çalıp (Tamkoç, 2013, s. 53).

Mehmet Rıfat, HLO'da bir fiili kendisine bağlayıp daima o fiilin bildirdiği zaman ve anlama bağlı olan kelimeyi sîga-i atfiye olarak adlandırır:

yazıp, ezip, oynayıp, dileyip, okuyup, kazıyıp tanıklarında görüldüğü gibi (Kaya, 2016, s. 160).

Ömer Sıtkı, KLO'da bir cümlede bulunan fiillerin benzer sigalarda bulunması için kullanılan kelimeleri râbıta-i atfiye terimiyle ifade eder:

"Ben bugün çarşıya gidip kendime lâzım olan şeyleri alamadım.", "Bu arayıp bulamadıgımız bir sa'âdetdir." vb (Aytar, 2019, s. 48).

Ahmet Rasim, sıyga-i atfiyye terimini kullanır. Kelime kökünün sonuna ب, و harfleri konulup و harf-i imla (ünlü) vazifesi görür:

"Görüp geçti, sevüp okşadı, gelüp gidecek, gelüp oynar." gibi. Bu sıyga, anlam bakımından mâzî-i şühûdî, muzâri ve müstakbele delalet eder: mâzî-i şühûdî- *"Gelip geçti.", muzâri- "Gülüp oynar.", "Gelip gidecek"* gibi (Demirci, 2017a, s. 143).

Mehmet Sadık, kelime kökünün sonuna "-Ip, Up, -p" eklerinden birinin getirilmesiyle meydana gelen kelimeleri sıyga-i atfiyye olarak adlandırır:

alıp, yügürüp (yürüyüp), saylap (sayıp) (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 32).

Ömer Sıtkı, MKLO'da daima kendinden sonra gelen fiilin zamanına delalet eden kelimelere sîga-i atfiyye ismini verir ve şu tanıkları gösterir:

yazıp, söyleyip, arayıp, yazmayıp, söylemeyip, aramayıp (Denduş, 2019, s. 134-135).

Raşit, fiilin kökü ünsüz ise "-üb", ünlüyse yani harf-i imlaysa "-yüb" getirilerek meydana gelen kelimeleri sıga-i atfiyye terimiyle ifade eder ve şu tanıkları gösterir:

gelip, okuyup, acıyıp, ağlayıp, inleyip (Karataş, 2016, s. 210).

Şeyh Vasfi, olumlu veya olumsuz olduğuna bakılmaksızın mastar eki kaldırıldıktan sonra kalan maddenin sonu ünsüzse "-ub", ünlüyse "-yub" eklenen kelimeye sîga'-i a'tfiye ismini verir:

yazub, okuyub vb (Taştan, 2009, s. 94-95). Erkuş, NO'da sıyga'-i a'tfiyeyi "masdarlardan müsbet olsun menfi olsun edât-ı masdar hazf idildikden sonra kalan maddenin ahirine sakin ise harekelenerek (ub), müteharrik ise (yub) 'ilave kılınan kelime" şeklinde açıklar (2014, s. 154).

Şeyh Vasfi Efendi, iki cümlenin kulağa hoş gelecek şekilde bağlanması için kullanılmasını sıyga-i atfiyye terimiyle ifade eder:

çizip, anlayıp, süzmeyip, kalmayıp, bağlamayıp vb (Toparlı, 2003, s. 86-87).

Hüseyin Cahit, kelime köklerine sonları ünsüzse "-Ip" ünlüyse "-yIp" eklenmesiyle meydana gelen kelimeleri râbıta-i atfiyye olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

gelip, okuyup, "Ahmet Efendi me'zûnen Dersâdete gelip birkaç ay ikamete ettikten sonra İzmir'e avdet eyleyecektir (dönecektir)" (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 190-191). Abdalla, TSN'de bahsedilen râbıta-i atfiyyeyi "Madde asliyelere, nihayetlere savamitten ise ip savattan ise ip ilavesi ile rabita-i 'atfiyye teşkil olunur: "Gelmek –gel-gelip", gibi." şeklinde anlatır (2016, s. 160).

Mithat Sadullah kelime köküne sonunda sessiz harf varsa "-Up", sesli harf varsa "-yUp" eklenmesiyle oluşan kelimeleri atıf râbıtası olarak adlandırır:

bilip, görüp, anlayıp, söyleyip, "Ahmet mualliminin nasihati üzerine aklını başına toplayıp çalışmaya başlamıştı" vb (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 187).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de sîga-i atfiyye terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

yazıp, okuyup, gülüp, isteyip, yazmayıp, okumayıp, gülmeyip, istemeyip, "Ahmet Efendi İzmir'den gelip Kastamonu'ya gitti.", "Ahmet Efendi burada hiç durmayıp Kastamonu'ya gitti" (Sağol vd., 2004, s. 211-212). Sağol, LOSN'de geçen sîga-yı atfiyye (-ıp, -ip, -up, -üp) teriminden söz eder (1987, s. 29).

5.5.3.3. -(y)IncA/ -(y)UncA Zarf-Fiil Eki

Selim Sabit, NO'da kendisinden sonra hemen bir fiilin gerçekleşeceğini bildiren sîgalar için sîga-i ta'kîbiyye terimini kullanır. Mastar eki kaldırıldıktan sonra kelime köküne "-nce" eki dâhil edilmesiyle yapılır:

"Mektebden gelince dersimi ezberledim." (Mektepten gelince hemen dersimi ezberledim demektir) gibi (Dağdelen, 2013, s. 50). Yiğit, NO'da bahsedilen sîga-i ta'kîbiyyeyi şu şekilde izah eder:

> Kendüsinden sonra derâkab bir fi'ilin vuku'unu beyân ve iş'ar iden sîgalardır ki edât hazf olundukdan sonra bâkî kalan maddenin âhirine bunun sükûnuyla bir (nce) edatının 'ilâvesiyle yapılur nitekim (mektebden gelince dersimi ezberledim) dinilür ki mektebden gelince derâkab ezberledim." dimekdir (2015, s. 70).

Halit Ziya; fiilin zamanına, şahsına ve kemmiyyetine bakılmayıp çekim eki kaldırılarak yerine kelime kökü ünsüz harflerle sonlanmışsa "-IncA", hareke ile sonlanmışsa "-yIncA" eklenmesi durumunu ta'kip sûreti şeklinde ifade eder:

"Güneş doğunca gündüz olur.", "Çalışmayınca para kazanılmaz." tanıklarında görüldüğü gibi (Türkay, 2018, s. 53).

Mihri, diğer bir fiilin hemen ardından gerçekleşmeyi gösteren sıygaları sîga-i ta‘kîbiyye şeklinde ifade eder ve şu tanıklara yer verir:

“Güneş çıkınca yola çıktım.”, “Top atılınca orucu bozdum ” (Atılgan, 2018, s. 204).

Şemsettin Sami, bir işin olmaya başladığını ifade eden sigaları sîga-i ibtidâ’iyye olarak isimlendirir ve şu tanıklara yer verir:

sevince, yazınca, benzeyince, arayınca, söyleyince (Hamit, 2009, s. 71, 73, 84).

Tahir Kenan, sıyga-i ta‘kîbiyye terimini kullanıp sıyga-i ta‘kîbiyyenin kelime kökünün sonuna ünsüz ise “-IncA”, ünlü ise “-yIncA” getirilmesiyle meydana geldiğini söyler:

“Hoca gelince söylerim.”, “Sizi görünce beni beklediğinizi hissettim.”, “Kader yardım etmeyince muvaffakiyet müşkildir.”, “Edep olmayınca fazilet olmaz.” tanıklarında görüldüğü gibi. Bazen “-yA dek”, “yA değin” veya “-yA kadar” lafızları da eklenir: *filan gelinceye değin, gelinceye kadar* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 288). Erkuş, KLT’de geçen rabıta-i ta‘kîbiyye terimini “Madde’i asliyelere, nihayetleri savamitden ise “-ınca”, savaitden ise “-yınca” ‘ilave olunarak rabıta’i ta‘kîbiyye sıygası teşkil idilir.” biçiminde izah eder (2014, s. 146).

Mehmet Rıfat, MOS’ta bir işin en sonrasını bildirmek için kullanılan sıygalar için sıyga-i intihâ’iye terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

gelince, gelinceye dek, gelinceye değin, gelinceye kadar, çalınca, çalıncaya dek, çalıncaya değin, çalıncaya kadar (Tamkoç, 2013, s. 54). Erkuş, MOS’ta “-IncA” ekli zarf-fiil için sıyga’i ta‘kibiyye teriminin yer aldığını belirtip bu terimi “Şart makamında gelib arkasından hemen cezası gelen ve daima ga’ib suretinde bulunan bir sıygadır.” şeklinde anlatır (2014, s. 159).

Mehmet Rıfat, HLO’da bir fiilin sonlandığını bildiren sigaları sîga-i intihâ’iye olarak adlandırır:

yazıncaya dek, yazıncaya değin, ezinceye dek, ezinceye değin, uzayıncaya dek, uzayıncaya değin, okuyuncaya dek, okuyuncaya değin vb (Kaya, 2016, s. 162).

Ahmet Rasim, kelime kökünün sonuna ünsüz ise esre, ünlü ise “-i” eklenmesiyle ve “-nce” eki ilave edilerek meydana gelip fiilin son bulduğunu bildiren sıygaları sıyga-i intihâ’iyye olarak adlandırır:

gelince, gidince gibi. Bazen "-ye dek" veya "-ye kadar" lafızları da eklenir: *gelinceye dek, gidinceye dek* gibi (Demirci, 2017a, s. 143).

Mehmet Sadık, kelime kökünün sonuna "-gaç, -geç, -guç, -güç" eklerinden uygun olanının getirilmesiyle meydana gelen kelimeler için sıyga-i tevkîtiyye terimini kullanır:

körgeç (görünce), bilgeç (bilince), algaç (alınca), turguç (kalkınca), ölgüç (ölünce), sorguç (sorunca) vb (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 31).

Ömer Sıtkı, MKLO'da bir işin sonlandığı zamanı bildiren kelimeleri sîga-i intihâ'iye şeklinde ifade eder ve *yazınca, söyleyince* tanıklarını gösterir (Denduş, 2019, s. 136).

Raşit, fiil köklerine "-nce ve -ince" getirilmesiyle yapılan kelimeleri siga-i intihâiyye olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

gelince, gidince, söyleyince, gelinceye kadar, gelinceye değin (Karataş, 2016, s. 211).

Şeyh Vasfi, olumlu veya olumsuz olduğuna bakılmaksızın kelimenin sonu ünsüzse "-nce", ünlüyse "-ince" getirilerek yapılan kelimelere sîga-i ta'kîbiye ismini verir:

gelince, kırınca, söyleyince, okuyunca vb (Taştan, 2009, s. 97). Erkuş, NO'da geçen sîga'i ta'kîbiyye için "Masdarlardan- müsbet olsun, menfi olsun – edât-ı masdar atıldıkdan sonra kalan kelimenin ahirine sakin ise harekelenerek "nce", müteharrik ise "ince" 'ilave idilenden kelimeye dinür." ifadesini kullanır (2014, s. 159).

Şeyh Vasfi Efendi, kendisinden sonra gelen fiilin çabucak gerçekleşmesini bildiren sıygaları sıyga-i ta'kîbiyye olarak adlandırır ve şu tanıkları gösterir:

bilince, çağlayınca, "Yemekten kalkınca (yer yemez) Allah'a şükrettim" (Toparlı, 2003, s. 87). Erkuş, MYSO'da geçen sıyga'i ta'kîbiyye için "kendisinden sonra gelen fi'lin derakab vuku'unu ifade ider." ifadelerini kullanır (2014, s. 158).

Hüseyin Cahit, kelime köklerinin sonlarına ünsüzse "-IncA", ünlüyse "-yIncA" eklenerek meydana getirilen sigaları râbıta-i ta'kîbiyye şeklinde ifade eder:

gülünce, okuyunca, "Ahmet gülünce muallim kızdı.", " İmtihandan çıkınca rahat bir nefes aldım." vb (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 199-200).

Mithat Sadullah kelime kökünün sonuna "-ncE" veya "-yİncE" ilave edilmesiyle meydana gelen kelimeleri ta'kip râbıtası olarak adlandırır:

bilince, görünce, kırınca, "Ahmet, seni rüşte vâsıl olunca malını tekrar elde etmek maksadıyla bizzat dava etti.", "Sizi görünce kim bilir ne kadar sevinecek?" vb (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 189).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de sîga-i ta'kîbiyyye için şu tanıkları gösterir:

yazınca, okuyunca, gelince, isteyince, "Ahmet sokağa çıkınca yağmur başladı" (Sağol vd., 2004, s. 214). Sağol, LOSN'de geçen sîga-yı ta'kîbiyyye (-ınca, -ince, -unca, -ünce) teriminden söz eder (1987, s. 29).

5.5.3.4. -DıkçA/ -DUkçA Zarf-Fiil Eki

Süleyman Hüsnü Paşa, bir işin gerçekleşmesi gereken zamanın hemen sonrasında o işin her hâlde gerçekleştiğini bildirmek için kullanılan sıygaları sıyga-i tevkîtiyye olarak adlandırır. Görülen geçmiş zamanın cem-i mütekelliminin sonuna "-CA" getirilir:

"Sen derse çalıştıkça herkes seni sever" (Toparlı & Yücel, 2018, s. 34). Koç, İST'de geçen sîga-i tevkîtiyyeyi "-dıkca, -dikce'li zarf-fiiller" şeklinde açıklar (1994, s. 61). Erkuş, İST'de bahsedilen sıyga'i tevkîtiyye için "Bir işin vak'i olması lazım gelen vaktin akabinde o işin behemehal vuku' bulduğunu bildirmek için kullanılır ve maz'i şuhûdinin cem'i mütekelliminin ahirine bir –ca getirilir." ifadesine yer verir (2014, s. 160).

Selim Sabit, NO'da kendisinin belli bir vakitte gerçekleşmesinin diğer bir fiilin devamıyla mümkün olduğunu beyan eden sîgalar için sîga-i tevkîtiyye terimini kullanır. Sîga-i tevkîtiyye, mâzî-i şûhûdî cem'-i mütekellim sîgasının sonuna "-CE" ekinin ilave edilmesiyle meydana gelir:

Söz gelimi *"Derse çalışdıkca i'tibâr bulursun."* denildiğinde "Derse çalışdığın müddetçe daima itibâr bulursun." anlamı kastedilir (Dağdelen, 2013, s. 51). Yiğit, NO'da geçen sîga-i tevkîtiyye terimini şu şekilde açıklar:

> Kendüsinin müddet-i vuku'unda diğer bir fi'lin devam vuku'unu iş'ar iden sîgalardır ki mâzî-i şûhûdî cem' ve mütekellim sîgasının âhirine bir (çe) edâtının 'ilâvesiyle hâsıl olur. Nitekim (Derse çalışdıkça i'tibâr bulursun) denildikde derse çalışdığın müddetce dâima i'tibâr bulursun dimekdir (2015, s. 71).

Halit Ziya; fiilin zamanına, şahsına ve kemmiyyetine bakılmayıp çekim eki kaldırılarak yerine kelime kökü kalın harekeli ise "-dıkça" ince harekeli ise "-dikçe" getirilmesi durumunu tevkît sûreti şeklinde ifade eder:

"Okudukça, marifet kazanırsın. Öğrendikçe itibarın artar. Okudukça marifet kazanırlar. Öğrendikçe itibarları artar." tanıklarında görüldüğü gibi (Türkay, 2018, s. 53).

Mihri, şart görevinde kullanılıp görülen geçmiş zamanın cem-i mütekellimine "-ca" eklenmesiyle meydana gelen kelimeleri sîga-i tevkîtiyye olarak adlandırır ve şu tanıkları gösterir:

"Para kazandıkca seviniyorum.", "Sen çalıştıkca ilerlersin" (Atılgan, 2018, s. 205). Abdalla, MSO'da geçen sîga-i tevkîtiyye terimi için "Şart makâmında olup mazmunu her ne vakit vükû' bulsa mazmun-ı cezânın dahi baher-i hâl vâki' olduğunu gösteren bir sıyğadır ki mâzî-i şühûdinin cem'-i mütekellimine (ce) ilâvesiyle hâsıl olur. Mesela, para kazandıkça seviniyorum, gibi." ifadelerini kullanır (2016, s. 86).

Tahir Kenan, sıyga-i tevkîtiyye terimini kullanıp sıyga-i tevkîtiyyenin görülen geçmiş zamanın cem-i mütekellimine "-çA" ilave edilmesiyle yapıldığını söyler:

"Hâcet messetmedikçe ihtiyâc hissolunmaz." tanıklarında görüldüğü gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 289). Erkuş, KLT'de bahsedilen rabıta'i tevkîtiyye terimini "Mâzi'i şuhûdinin cem'i mütekellimi nihayetine "ca" 'ilave olunursa rabıta-i tevkitiyye sıygası vücud bulur." şeklinde açıklar (2014, s. 146).

Mehmet Rıfat, MOS'ta bir işin gerçekleşmesi gereken vaktin ardından o işin ister istemez meydana geleceğini bildirmek için kullanılan sıygalar için sıyga-i tevkîtiye terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

geldikçe, çaldıkça (Tamkoç, 2013, s. 54). Erkuş, MOS'ta geçen sıyga'i tevkîtiye terimini "Bir işin vaki' olması lazım gelen vaktin akabinde o işin behemehâl vuku' bulacağını bildirmek için müsta'mel olan sıygadır." şeklinde izah eder (2014, s. 160).

Mehmet Rıfat, HLO'da bir işin gerçekleşmesi gereken vaktin ardından o işin ister istemez meydana geleceğini beyan eden sigaları sîga-i tevkîtiye olarak adlandırır:

yazdıkça, ezdikçe, okudukça, oynadıkça vb (Kaya, 2016, s. 161-162).

Ahmet Rasim, görülen geçmiş zamanın cem-i mütekelliminin sonuna "-ce" ilave edilmesiyle meydana gelen sıygaları sıyga-i tevkîtiyye olarak adlandırır:

"Sen okudukça (okuduğun müddetçe) zihnin açılır." gibi. Bazen "-ce" yerine "-de" eklenerek zaman manası ifa edilir: *gördükde (gördüğümde), geldiğimde (geldiği zaman)* gibi (Demirci, 2017a, s. 143).

Ömer Sıtkı, MKLO'da bir işin devam hâlini beyan eden kelimelere sîga-i devâmiyye ismini verir ve şu tanıkları gösterir:

yazdıkça, söyledikçe, aradıkça, yazmadıkça, söylemedikçe, aramadıkça (Denduş, 2019, s. 135).

Raşit, mazi-i şuhûdînin cem-i mütekelliminin sonuna "-ce" getirilerek meydana gelen kelimeler için siga-i tevkıtiyye terimini kullanır:

geldikçe, okudukça tanıklarında olduğu gibi (Karataş, 2016, s. 211).

Şeyh Vasfi, görülen geçmiş zamanın olumlu veya olumsuz olduğuna bakılmaksızın cem'-i mütekellimine "-ce" eklenerek meydana getirilen kelimeleri sîga-i tevkîtiye olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

söyledikce, söylemedikce, okudukca, okumadıkca, "İnsanın çalışdıkca zekâvâtı artar" (Taştan, 2009, s. 100). Erkuş, NO'da geçen sîga-i tevkîtiye "Mâzi-i şuhûdiyenin – müsbet olsun, menfi olsun – cem'i mütekellimine "ce" ilhak idilerek vücuda getirilen kelimeye dinür." (2014, s. 160).

Şeyh Vasfi Efendi, kendisinden sonra gelen fiilin gerçekleşmesini bir zamana şart kılmak için kullanılan sıygalar için sıyga-i tevkîtiyye terimini kullanır. Mâzîyi şuhûdinin cem-i mütekellimine "-CA" eklenerek meydana gelir:

süzdükçe, yazdıkça, "İnsan, elinden geldikçe iyilik etmelidir.", "Kubbe-i semâya baktıkça ulviyyet-i ilâhiyyeye hayran olmamak mümkün değildir." vb (Toparlı, 2003, s. 87). Erkuş, MYSO'da geçen sıyga'i tevkîtiyye terimini "kendisinden sonra gelen fi'lin vuku'unu bir vakte şart kılmak için kullanılır." şeklinde anlatır (2014, s. 160).

Hüseyin Cahit, görülen geçmiş zamanın cem-i mütekelliminin sonuna "-CA" eklenerek yapılan sigaları râbıta-i tevkîtiyye şeklinde ifade eder:

kırdıkça, çizdikçe, "Dersimi bildikçe aferin aldım.", "Vezâif-i beşeriyyeyi düşündükçe memlekete nâfi (faydalı) bir adam olmak için çalışmak lüzumunu hissediyorum.", "İleride sıkıntı çektikçe vaktiyle çalışmadığına nâdim (pişman) olacaksın.", "İyi anlamamaktan hiç nevmit (ümitsiz) olmayarak Fransızca eserleri okudukça onlara alışırsınız.", " Birçok kişi ile münasebette bulundukça insanları hakkiyle anlarsınız." vb (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 201-202). Abdalla, TSN'de geçen râbıta-i tevkîtiyyeyi "Mâzî-i şuhudinin cem-i mutakalim-i nihayetine (ce) ilave olunursa rabita-i tevkîtîyye sîgası vücut bulur: "Kırmak-kırdıkça; dersimi bildikça âferim aldım." şeklinde açıklar (2016, s. 161).

Mithat Sadullah görülen geçmiş zamanın cem-i mütekelliminin sonuna "-çE" eklenerek meydana gelen kelimeleri tevkit râbıtası şeklinde ifade eder ve şu tanıklara yer verir:

bildikçe, okudukça, söyledikçe, "Sizi gördükçe pek ziyâde memnun oluyorum.", "Çocuklar derslerini bildikçe sevinir" (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 190).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de sîga-i tevkîtiyye terimini kullanır:

yazdıkça, okudukça, gördükçe, istedikçe, "Resminizi gördükçe (her ne vakit görsem) lütuflarınızı tahattur ediyorum (hatırlıyorum).", "Şu mektubu bitirmedikçe (bitirmezsem) derse bakamam" (Sağol vd., 2004, s. 214). Sağol, LOSN'de geçen sîga-yı tevkîtiyye teriminden söz eder (1987, s. 29-30).

5.5.3.5. -In Zarf-Fiil Eki

Mehmet Rıfat, MOS'ta bir cümlenin mazmununu diğer cümleye bağlayan sıyga için sıyga-i ta'lil terimini kullanır:

gelmeğin, çalmağın tanıklarında görüldüğü gibi (Tamkoç, 2013, s. 54).

5.5.3.6. -I(U)ncAyA Zarf-Fiil Eki

Süleyman Hüsnü Paşa, bir işin en sonrasını bildirmek için kullanılan ve madde köküne "-ncA", çoğu zaman da "-yA" getirilerek yapılan sıygaları sıyga-i intihâiyye olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

"Hoca efendi gelinceye dek dersi ezberlemeli.", "Ders okununcaya kadar hocanın önünde söz söylememelidir" (Toparlı & Yücel, 2018, s. 34). Koç, İST'de bahsedilen sîga-i intihâiyyeyi "-ınca, -ince; -a kadar, -e kadar'lı zarf fiiller" şeklinde izah eder (1994, s. 61).

Selim Sabit, NO'da bir fiilin gerçekleşmesinin sonunu bildiren sigalar için sîga-i intihâiyye terimini kullanır. Mastar eki kaldırıldıktan sonra kelimenin sonuna "-nceye" eki getirilip sonra "dek, değin, kadar" lafızlarından birinin eklenmesiyle yapılır.

Söz gelimi *"Bu gece sabâh oluncaya kadar oturdum."* denildiğinde "oturmak" fiilinin sabâh son bulduğu anlaşılır (Dağdelen, 2013, s. 51). Yiğit, NO'da geçen sîga-i intihâ'iyye terimini şu şekilde ifade eder:

> Ba'dende gelen bir fi'ilin nihâyet-i vuku'nu beyân ve iş'ar iden sîgalardır ki edat-ı masdar hazf olundukdan sonra bâkî kalan maddenin âhirine bunun sükûniyle bir (nceye) edatı getirilüp

> ba‘de şu (dek, değin, kadar) lafızlarından birinin ziyâdesiyle yapılur. Nitekim (Bu gece sabah oluncaya kadar oturdum) dinildikde oturmak fi‘ili sabaha müntehî oldu dimekdir (2015, s. 71).

Halit Ziya; fiilin zamanına, şahsına ve kemmiyyetine bakılmayıp çekim eki kaldırılarak yerine kelime kökü ünsüz harfle sonlanmışsa “-IncAyA”, ünlü ile sonlanmışsa “-yIncAyA” ve bunlara da “kadar, dek, değin” edatlarından birinin ilave edilmesi durumunu intihâ sûreti şeklinde ifade eder:

“Bilet alıncaya kadar vapur kalktı.”, “Mektubu pullayıncaya kadar posta gitti.” tanıklarında görüldüğü gibi (Türkay, 2018, s. 54).

Mihri, hıtâm (son) bulmasıyla diğer bir fiilin de sonlandığını bildiren kelimeleri sîga-i intihâ’iyye olarak isimlendirir ve şu tanıkları gösterir:

“Doyunca yedim.”, “Uykum gelinceye dek oturdum.”, “Mektubu yazıncaya kadar bekledim” (Atılgan, 2018, s. 204). Abdalla, MSO’da bahsedilen sîga-i intihâ’iyye terimini “Fi‘lin hitâm bulmasıyla diğer bir fi‘lin intihâsı gösteren sîgadır ki mâddenin nihâyetine (nice) ilâvesiyle hâsıl olur. Mesela, doyunca kadar yedim yani doyduğum vakte kadar.” şeklinde açıklar (2016, s. 85).

Mehmet Sadık, kelime kökünün sonuna “-günce, -gence, -gunca, -ganca” lafızlarından uygun olanının getirilmesiyle oluşan kelimelere sıyga-i intihâ‘iyye ismini verir ve şu tanıkları gösterir:

körgence (görünceye kadar), alganca (alıncaya kadar), bolgunca (oluncaya kadar), saylaganca (sayıncaya kadar) (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 31).

Şeyh Vasfi, mastarlardan “-mak, -mek” çıkarıldıktan sonra kalan kelimenin sonuna “-inceye, -nceye” lafızları ve “dek, kadar” edatlarından biri eklenen kelimeler için sîga-i inhâ’iye terimini kullanır ve şu tanıkları gösterir:

Neler görür ser gûra şarâb oluncaya dek

- *Efendi gelinceye kadar sabr it* (Taştan, 2009, s. 98-99).

Şeyh Vasfi Efendi, kendisinden sonra gelen fiilin sonlandığını bildiren kelimeleri sıyga-i intihâiyye olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

buluncaya kadar, anlayıncaya kadar, “Ben gelinceye kadar otur.”, “İsmimi okuyuncaya kadar bekle” (Toparlı, 2003, s. 88). Erkuş, MYSO’da adı geçen sıyga-i intihâ’iyye terimini “Kendisinden sonra gelen fi‘lin nihayet bulduğunu beyan ider.” şeklinde izah eder (2014, s. 156).

Hüseyin Cahit, kelime köklerinin sonlarına ünsüzse "IncAyA kadar", ünlüyse " yIncAyA kadar" eklenmesiyle yapılan sigaları râbıta-i intihâiyye terimiyle ifade eder:

gelinceye kadar, okuyuncaya kadar, "Yağmur dininceye kadar evde kaldık.", "Muvâfık rüzgâr çıkıncaya kadar kayık limanda bekleyecek.", "Bir ibâre tamâmiyle anlaşılıncaya kadar tahlil edilir.", "Sen bilet alıncaya kadar vapur hareket etti." vb (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 197-198). Abdalla, TSN'de geçen rabıta-i intihâiyye terimini "Madde asliyelere nihayetleri savamitten ise "nicaya kadar" sava'itten ise "nicaye kadar" ilavesi ile rabite–i intihayye sîgası teşkil olunur: "Gelgelinceye kadar, muvafık rüzgâr çıkıncaya kadar kayık limanda bekleyecek." şeklinde izah eder (2016, s. 161).

Mithat Sadullah ikinci cümledeki fiilin ne zaman sonlanacağını, son bulduğunu veya son bulmakta olduğunu bildirmek için birinci cümlenin ikinci cümleyle bağlanmasıyla meydana gelen kelimeleri intihâ râbıtası terimiyle ifade eder ve şu tanıkları gösterir:

bilinceye kadar, söyleyinceye kadar, yazıncaya kadar, anlayıncaya kadar, "Siz, şu kâğıdı yazıncaya kadar beklerim" (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 188-189).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de sîga-i intihâiyye terimini kullanır:

yazıncaya kadar, okuyuncaya kadar, yazıncaya dek, okuyuncaya dek, yazıncaya değin, okuyuncaya değin, "Dersinizi ezberleyinceye kadar ayakta duracaksınız.", "Mektubu bitirinceye kadar ayakta durunuz.", "Mektubu yazıncaya kadar posta kapandı.", Şu mektubu bitirmeyince derse bakamam." tanıklarında görüldüğü gibi (Sağol vd., 2004, s. 213-214). Sağol, LOSN'de geçen sîga-yı intihaiyye (-ıncaya kadar, -inceye kadar, -uncaya kadar, -ünceye kadar) teriminden söz eder (1987, s. 29).

5.5.3.7. -(y)AlI Zarf-Fiil Eki

Süleyman Hüsnü Paşa, bir işin gerçekleştiği zamandan söylendiği zamana kadar o işin devam ettiğini bildirmek için kullanılan sıygaları sıyga-i intihâiyye[212] olarak adlandırır. Fi'il-i iltizâmînin sonuna bir "-lI" getirilerek yapılır:

bileli, bileliden beri (çoğu zaman sonuna "-den beri" de eklenir) gibi (Toparlı & Yücel, 2018, s. 34). Koç, İST'de adı geçen sîga-i intihâiyyeyi "-alı, -eli'li zarf-fiiller" şeklinde izah eder (1994, s. 61).

[212] Yeni harflerle günümüz Türkçesine aktarılan kitapta, sıyga-i intihâiyye olarak yazılan terimin doğru yazımı sıyga-i ibtidâiyye biçiminde olmalıdır.

Selim Sabit, NO'da bir fiilin gerçekleşmesinin başlangıcını beyan eden sigalar için sîga-i ibtidâiyye terimini kullanır. Fi'l-i temennîlerin müfred-i gâibine "-lı" ekinin getirilmesiyle yapılır.

Söz gelimi *"Mektebe gideli derse çalışıyorum."* denildiğinde "çalışmamın başlangıcı mektebe gideli" anlamı kastedilir. Bazen "-lı" ekinden sonra ta'kîd (bağlama) için bir de "beri" lafzı ilave edilip *"gideli beri"* denilir (Dağdelen, 2013, s. 51). Yiğit, NO'da sözü geçen sîga-i ibtidâ'iyye terimini şu şekilde ifade eder:

> Ba'dende gelen bir fi'ilin bidâyet-i vuku'unu beyân ve iş'ar iden sîgalardır ki fi'il-i temennîlerin müfred-i gâibine (li) edatının 'ilâvesiyle yapılur. Nitekim (Mektebe gideli derse çalışıyorum) dinildikde çalışmamın ibtidası mektebe gideli dimekdir.
>
> Bazı kere (li) edatından sonra ta'kîd içün bir de (beri) lafzı ziyâde kılınub (gideli beri) dinülür (2015, s. 71).

Halit Ziya; fiilin zamanına, şahsına ve kemmiyyetine bakılmayıp çekim eki kaldırılarak yerine kelime kökü ünsüz harfle sonlanmışsa "-AlI", ünlüyle sonlanmışsa "-yAlI" eklenmesi durumunu ibtidâ sûreti şeklinde ifade eder. Buna istenilirse "-den beri" edatı da dâhil edilebilir:

"*Kendimi bileli (yahut bileliden beri) kimseye fenalık etmedim*." tanığında görüldüğü gibi (Türkay, 2018, s. 54).

Mihri, bir fiilin devam ettiğini bildiren kelimeler için sîga-i ibtidâ'iyye terimini kullanır ve *"Bu çocuk doğalı hastadır.", "Bu kitabı başlıyalıdan berü Türkçeyi pek sevdim."* tanıklarını gösterir (Atılgan, 2018, s. 202-203).

Şemsettin Sami, bir işin meydana geldiğinden beri ne olduğunu anlatan sigalara sîga-i târîhiyye ismini verir ve şu tanıkları gösterir:

seveli, yazalı, benzeyeli, arayalı, söyleyeli (Hamit, 2009, s. 71, 73, 84). Erkuş, NUST'da geçen sîga'i târîhiyyeyi "Sîga'i târîhiyye ki bir işin vuku'ndan beri ne oldıgını anlatır." şeklinde ifade eder (2014, s. 159).

Tahir Kenan, sıyga-i ibtidâiyye terimini kullanıp sıyga-i ibtidâiyyenin fi'l-i iltizâmînin müfred-i gaaibine "-lI" getirilmesiyle meydana geldiğini söyler:

"Paris'e gideli mektup yazmadı.", "İstanbul'a geleli kibarlaştı.", "Kendisini görmeyeli hayli zaman oldu." tanıklarında görüldüğü gibi. Bazen "-DAn beri" lafzının ilave edilmesiyle de kullanılır: *"Bir seneden beri uğraşıyor."* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 289). Erkuş, KLT'de geçen sıyga-i ibtidâiyye terimini "Fi'l-i iltizaminin müfred-i ga'ibine "lı" 'ilavesiyle tahassul ider." şeklinde anlatır (2014, s. 155).

Mehmet Rıfat, MOS'ta bir işin gerçekleştiği zamandan söylendiği zamana kadar o işin devam ettiğini bildirmek için yapılan sıygalar için sıyga-i ibtidâ'iye terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

geleli, geleli berü, geleli beri, geleliden berü, geleliden beri, çalalı, çalalı berü, çalalı beri, çalalıdan berü, çalalıdan beri vb (Tamkoç, 2013, s. 54). Erkuş, MOS'ta bahsedilen sıyga-i ibtidâ'iye terimini "Bir işin vak'i oldıgı zamandan söylendiği zamana kadar o işin devam üzere oldıgını bildirmek için yapılan sıygadır." şeklinde izah eder (2014, s. 155).

Mehmet Rıfat, HLO'da fiilin gerçekleştiği zamandan söylendiği zamana kadar diğer bir fiilin devam ettiğini bildiren sigaları sîga-i ibtidâ'iye olarak adlandırır:

yazalı, yazalı berü, yazalı beri, yazalıdan berü, yazalıdan beri, ezeli, ezeli berü, ezeli beri, ezeliden berü, ezeliden beri gibi (Kaya, 2016, s. 161).

Ahmet Rasim, fi'l-i iltizâmînin müfred-i gâibinin sonuna "-eli" getirilmesiyle meydana gelen sıygaları sıyga-i ibtidâ'iyye olarak isimlendirir:

"Geleli çok işler gördü." gibi. Bazen sonuna "beri, -den beri" lafızları da ilave edilir: *"geleliden beri, gideliden beri"* gibi (Demirci, 2017a, s. 144).

Mehmet Sadık, kelime kökünün sonuna "-geli" veya "-galı" eklerinin getirilmesiyle oluşan kelimeleri sıyga-i ibtidâiyye şeklinde ifade eder ve şu tanıkları gösterir:

kelgeli (geleli), bolgalı (olalı) (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 32).

Raşit, fiil-i iltizaminin müfred-i gaibine "-li" eklenerek oluşturulan kelimeler için siga-i ibtidaiyye terimini kullanır:

ben geleli, sen geleli, o geleli, biz geleli, siz geleli, onlar geleli, geleliden beri tanıklarında görüldüğü gibi (Karataş, 2016, s. 210-211).

Şeyh Vasfi, fi'l-i iltizaminin olumlu veya olumsuz olduğuna bakılmaksızın müfred-i gaibine "-li" eklenerek meydana gelen kelimeyi sîga-i ibtidâ'iye olarak adlandırır ve şu tanıkları gösterir:

ideli, itmeyeli, gideliden beri (Taştan, 2009, s. 98). Erkuş, MYSO'da geçen sîga-i ibtidâ'iye terimiyle ilgili "Kendisinden sonra gelen fi'lin başladıgını gösterir." ifadesini kullanır (2014, s. 155).

Şeyh Vasfi Efendi, kendisinden sonra gelen fiilin başladığını gösteren kelimeler için sıyga-i ta'kîbiyye terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

çizeli, saklayalı, geleliden beri, okuyalıdan beri, "Yaz geleli sıhhatim düzeldi.", "Kitap okuyalı çok malûmat kazandı" (Toparlı, 2003, s. 87-88).

Hüseyin Cahit, sıyga-i iltizaminin müfred-i gaibinin sonuna "-lI" veya "-lI beri", "-lIdAn beri" ilave edilerek meydana gelen kelimeleri râbıta-i ibtidâiyye şeklinde ifade eder:

okuyalı, okuyalı beri, okuyalıdan beri, "Çocuk mektebe gideli beri ahlakı düzeldi.", "Civardaki dağlara kar yağalı havalar soğuk oluyor.", "Civardaki dağlara kar yağalı havalar soğudu.", "Civardaki dağlara kar yağalı havalar soğuyacak." "Ahmet mektebe gideli çok şey öğrendi." vb (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 196-197). Abdalla, TSN'de geçen râbıta-i ibtidâiyye için "Okuya-okuyalı, okuyalı beri; Ahmet mektebe gideli çok şey öğrendi." gibi tanıklar gösterir (2016, s. 160).

Mithat Sadullah fi'l-i iltizaminin müfred-i gaibinin sonuna "-li, -liberi, -liden beri" eklenerek meydana gelen kelimeleri ibtidâ râbıtası şeklinde ifade eder:

bileli, bileli beri, bileliden beri, anlayalı, anlayalı beri, anlayalıdan beri, söyleyeli, söyleyeli beri, söyleyeliden beri, "Nihat, Ankara'ya gideli üç ay oldu." vb (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 188).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de sîga-i ibtidâiyye terimini kullanır ve şu tanıkları gösterir:

yazalı, yazalı beri, yazalıdan beri, yazdım yazalı, "Adalara gideli sıhhatimiz düzeldi.", "Gittiğimiz zamandan itibaren pederimden mektup alalı (aldığım zamandan itibaren) üç hafta oluyor" (Sağol vd., 2004, s. 213). Sağol, LOSN'de geçen sîga-yı ibtidâiyye (-alı, -eli, -alıdan beri, -eliden beri) teriminden söz eder (1987, s. 29).

5.5.3.8. -DIğIndA ve -AcAk Zarf-Fiil Eki

Süleyman Hüsnü Paşa, kelime köküne "-icek" veya "-ıcak" eklenerek şart yerinde kullanılan sıygalar için sıyga-i ta'kîbiyye terimini kullanır:

"Bir çocuk derse çalışıcak sevilir." ifadesinde görüldüğü gibi (Toparlı & Yücel, 2018, s. 33). Koç, İST'de geçen sîga-i ta'kîbiyye terimini "-ıcak, -icek'li zarf-fiiller" şeklinde ifade eder (1994, s. 61).

Mihri, diğer bir fiilin gerçekleşme zamanını bildirip görülen geçmiş zamanın cem-i mütekellimine "-ndA" eklenmesiyle meydana gelen sıygaları sîga-i zarfiyye olarak adlandırır:

"Şimşek çaktığında (çaktığı zamân) ürkerim.", "Yola gittiğimde (gittiğim zaman) etrâfa bakmam" vb (Atılgan, 2018, s. 205).

Mehmet Rıfat, MOS'ta şart makamında gelip arkasından hemen cezası gelen ve daima gâip biçiminde bulunan sıygalar için sıyga-i ta'kîbiyye terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

gelicek, çalıcak (Tamkoç, 2013, s. 53).

Mehmet Rıfat, HLO'da mazmunu devam edecek fiilin takip eylemesini bildiren sigaları sîga-i ta'kîbiye olarak isimlendirir:

yazıcak, ezicek, uzayıcak, okuyıcak gibi (Kaya, 2016, s. 160-161).

Ahmet Rasim, kelime kökünün sonu esreli yapılıp hafiflerde "-cik", sakillerde "-cık" getirilmesiyle meydana gelen sıygaları sıygâ-i ta'kîbiyye şeklinde ifade eder:

gelicek, olucak gibi. Bu sıyga şimdi kullanılmamaktadır (Demirci, 2017a, s. 143).

Ömer Sıtkı, MKLO'da bir işten sonra diğer bir işin gerçekleşeceğini bildiren kelimeleri sîga-i ta'kibiyye şeklinde ifade eder ve şu tanıkları gösterir:

gelicek, olıcak (Denduş, 2019, s. 135).

Raşit, fiil kökü ünsüzle bitiyorsa "-icek, -ıcak"; ünlüyse "-yecek, -yecak" eklenerek yapılan kelimeler için siga-i takibiyye terimini kullanır:

gelecek, ölecek vb (Karataş, 2016, s. 211).

5.5.3.9. -(y)ArAk Zarf-Fiil Eki

Süleyman Hüsnü Paşa, bir işin yapılacağı zamanda işi yapan şahsın, yapılan şeyin veya ikisinin birden hâlini belirten hâl terkibine[213] yer verir. Fi'il-i iltizâmînin müfred-i gâip sıygasının sonuna hafiflerde "-rek", sakillerde "-rak" getirilerek yapılır:

"Görerek okudu.","Kitabı açarak baktı.", "Dövüşerek gittiler." tanıklarında olduğu gibi (Toparlı & Yücel, 2018, s.35).

Selim Sabit, NO'da bir fiilin gerçekleşmesinin nasıl olduğunu bildiren sigalar için sîga-i hâliyye terimini kullanır. Fi'l-i temennî müfred-i gaiblerin sonuna hafîflerde "-rek", sakîllerde "-rak" eklerinin ilave edilmesiyle ve bazen de diğer fiillerin müfred-i gaiblerine

[213] Süleyman Hüsnü Paşa, bu eklerle oluşturulan kelimeyi fer'-i fiil (sıfat-fiil) kapsamında ele almıştır.

"iken" edatının dâhil edilmesiyle yapılır: "*Aklı olan kimse eli ve ayağı tutar iken kesb-i kemâl ider ve büyüklerin nasihatini mengûş-i gûş iderek semt-i maksûde gider."* gibi (Dağdelen, 2013, s. 51-52). Yiğit, NO'da adı anılan sîga-i hâliyye terimini şu şekilde izah eder:

> Ba'dende gelen bir fi'ilin keyfiyet-i vuku'nu işar iden sîgalardır ki hâl bahsinde beyân olundığı vecihle fi'il-i temennî müfred-i gâiblerin âhirine hafîflerde (rek) sakîllerde (rak) edatlarının 'ilâvesiyle ve ba'zı kere dahî diğer fi'illerin müfred-i gâiblerine (iken) edâtının ziyâdesiyle yapılur. Misal (Aklı olan kimse eli ve ayağı tutar iken kesb-i kemâl ider ve büyüklerin nasîhatini mengûş-gûş iderek semt-i maksûde gider) gibi (2015, s. 72).

Halit Ziya; fiilin zamanına, şahsına ve kemmiyyetine bakılmayıp çekim eki kaldırılarak yerine kelime kökü kalın ünlü ise "-arak", ince ünlü ise "-erek" eklenmesiyle yapılan kelimeleri hâl sûreti olarak isimlendirir. Kelime kökü ünlü ile sonlanmış ise bunların önüne bir "-y" dâhil edilir:

yazarak, çizerek, okuyarak tanıklarında görüldüğü gibi (Türkay, 2018, s. 56).

Mihri, fiil icra edildiğinde fiilin bulunduğu hâli gösteren sıygaları sîga-i hâl terkîbi olarak adlandırır:

"Ağlayarak geldim.", "Sevinerek yazdım." vb (Atılgan, 2018, s. 207-208).

Şemsettin Sami, bir işin olmaya devam ettiğini gösteren sigaları sîga-i istimrâriyye şeklinde ifade eder ve şu tanıklara yer verir:

severek, yazarak, benzeyerek, arayarak, söyleyerek (Hamit, 2009, s. 71, 73, 84). Erkuş, NUST'da bahsi geçen sîga'i istimrâriyye için "bir işin olmakda devam itdiğini gösterir." ifadesini kullanır (2014, s. 156).

Tahir Kenan, hâl-i istimrârî terimini kullanıp hâl-i istimrârînin fi'l-i iltizâmînin müfred-i gaibine "-rak" veya "-rek" getirilerek yapıldığını söyler:

gülerek, oynayarak, gelerek, koşarak gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 271). Erkuş, KLT'de geçen rabıta'i hâliyye terimini "Rabıta'i hâliyye sıyga'i iltizamilerin müfred-i gâ'ibleri nihayetine "rek", "rak" 'ilavesiyle yapılır." şeklinde açıklar (2014, s. 145).

Mehmet Rıfat, MOS'ta hâl terkîbi[214] terimini kullanıp hâl terkîbini, bir işin icra olunacağı zamanda önce işi yapan şahsın, yapılan şeyin veya her ikisinin birden hâlini gösteren sıyga olarak açıklar ve şu tanıkları gösterir:

gelerek, yazarak (Tamkoç, 2013, s. 57-58).

[214] Mehmet Rıfat, bu terimi fer'-i fi'l (sıfat fiil) içerisinde değerlendirmiştir.

Mehmet Rıfat, HLO'da failin fiilde icrasının belli olduğu sigaları hâl terkîbi sîgası olarak izah eder:

yazarak, ederek, kalarak, ağlayarak vb (Kaya, 2016, s. 163).

Ömer Sıtkı, KLO'da râbıta-i hâliye için şu tanıklara yer verir:

"Ahmed Efendi okuyarak geldi" (Aytar, 2019, s. 48).

Ömer Sıtkı, MKLO'da bir işin devam hâlini beyan eden kelimeleri sîga-i devâmiyye terimiyle ifade eder:

yazarak, söyleyerek, arayarak, yazmayarak, söylemeyerek, aramayarak tanıklarında görüldüğü gibi (Denduş, 2019, s. 135).

Raşit, bir işi yaparken failin ne halde bulunduğunu bildiren sigalara hal terkibi ismini verir ve şu tanıkları gösterir:

"Gülerek geldi, ağlayarak gitti." vb (Karataş, 2016, s. 212).

Şeyh Vasfi, failin ve mef'ûlün (nesnenin) görünüşünü gösteren kelimeleri hâl olarak adlandırır:

"Ömer gülerek geliyor.", "Ben hırsızı kaçarken gördüm.", "Ömer bu yazıyı özenerek yazmış." vb (Taştan, 2009, s. 89-90).

Şeyh Vasfi Efendi, diğer bir fiilden önce gelip failin işi yaptığı sırada hâl ve hareketini bildiren kelimelere hâl terkîbi ismini verir:

bilerek, yazarak, "Feyzi Efendi yanıma gelerek selam verdi.", "Ben dersimi daima hocanın yüzüne bakarak dinlerim.", "Yürüyerek mi geldiniz?", "Denize düşmüş amma yüzerek kurtulmuş." vb (Toparlı, 2003, s. 83).

Hüseyin Cahit, sıyga-i iltizamilerin müfred-i gaiplerinin sonuna "-rek", "-rak" getirilerek meydana getirilen kelimeleri râbıta-i hâliyye terimiyle ifade eder ve şu tanıklara yer verir:

gelerek, yazarak, "Kapıyı açarak bahçeye girdim.", "Köprüden vapura binerek Rumeli Hisarı'na gittim.", "Kapıyı açarak ve bahçeden geçerek köşke girdim" (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 192-193). Abdalla, TSN'de geçen rabıta-i hâliyyeyi "Sîga-i iltizamiyyeleri müfred gâibleri nihâyetine rek, rak ilâvesi ile yapılır: Erek ekli zaraf-fi'l: "Gerek, yazarak", gibi." şeklinde açıklar (2016, s. 160).

Mithat Sadullah fi'l-i iltizaminin müfred-i gaibinin sonuna ahenk kuralına göre "-rek" veya "-rAk" eklenerek meydana getirilen kelimeleri hâl râbıtası olarak adlandırır:

görerek, kırarak, okuyarak, bilerek, "Beşiktaş'tan sandala binerek Üsküdar'a geçtim." vb (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 191-192).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de sîga-i hâliyye terimini kullanır ve şu tanıkları gösterir:

yazarak, gülerek, okuyarak, isteyerek, "Öğleden sonra gezerek akşamı ettik.", "Yanıma biraderimi alarak sokağa çıktım" (Sağol vd., 2004, s. 212). Sağol, LOSN'de bahsedilen sîga-yı hâliyye (-arak, -erek) teriminden söz eder (1987, s. 30).

5.5.3.10. -iken/ -ken Zarf-Fiil Eki

Şemsettin Sami, hâl bildiren sigalar için sîga-i hâliyye terimini kullanır:

severken, söylerken tanıklarında görüldüğü gibi (Hamit, 2009, s. 71, 84). Erkuş, NUST'da sîga'i hâliyyenin hâl beyan ettiğini söyler (2014, s. 154).

Ömer Sıtkı, KLO'da râbıta-i hâliye terimi için şu tanıklara yer verir:

"Ben Ahmed Efendiyi koşarken gördüm.", "Ahmed Efendi dersiyle meşgûl iken Mehmed Efendi geldi" (Aytar, 2019, s. 48-49).

Ömer Sıtkı, MKLO'da bir işin devam hâlini beyan eden kelimeler sîga-i devâmiyye olarak adlandırır:

yazar iken, söyleyecek iken vb (Denduş, 2019, s. 135).

Şeyh Vasfi, bazı kelimelerin sonuna "iken" sözü getirilerek hâl teriminin oluştuğunu belirtir ve şu tanıkları gösterir:

"O okur iken ben yazıyor idim.", "Ben müfti iken o kâdi idi.", "Ben mektebde iken o cami'de imiş.", "Ben zengin iken o zügürt idi.", "O kâgıtcı iken ben kitâbcı idim.", "O gelmekde iken bu gidiyordı" (Taştan, 2009, s. 91).

Hüseyin Cahit, "-ArAk" ekli zarf fiilin "iken" veya "-ken" ilave edilmesiyle de yapıldığını söyler:

"Yağmur yağarken pencere açmamalı (Yağmur yağdığı müddetçe).","Mektebe gelecek iken bir mâni zuhur etti.", "Dün sizi görmüş iken kitabınızı vermeği unuttum.", "Terli iken su içmemeli.", "Ağaç yaş iken eğilir.", "Bahçede iken üşüdüm." vb (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 195-196).

5.5.3.11. -DAn sonra ve -mAdAn evvel Zarf-Fiil Eki

Hüseyin Cahit, görülen geçmiş zamanın cem-i gaiplerinin sonuna "-DAn sonra" veya kelime köküne "-mAdAn evvel" getirilerek yapılan kelimeler için râbıta-i zamâniyye terimini kullanır ve şu tanıkları gösterir:

geldikten sonra, gelmeden evvel, "Ben geldikten sonra Ahmet gitti.", "Yağmur yağmadan evvel hava bulutlanır" (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 203). Abdalla, TSN'de bahsedilen râbıta-i zamâniyye terimini "Mâzî şuhudilerin cem-i ga'ibleri nihayetine "dan sonra" yahut madde-i asliyelere "madan önce" ilâvesi ile rabita-i zamâniyye tekil olunur: "Gelmek-gelmeden evvel; geldikten sonra", gibi" şeklinde açıklar (2016, s. 161).

Mithat Sadullah kelime kökünün sonuna "-mEdEn evvel" veya "-dEn sonra" eklenmesiyle meydana gelen kelimeleri zaman râbıtası olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

okumadan evvel, görmeden evvel, çalışmadan evvel, okuduktan sonra, gördükten sonra, gittikten sonra (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 190-191).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de zaman olarak öncelik sonralık veya bu durumlarda bir şartı bildiren sıygalara sîga-i zamâniyye ismini verir:

yazmadan evvel, okumadan evvel, gelmeden evvel, istemeden evvel, yazdıktan sonra, okuduktan sonra, geldikten sonra, istedikten sonra , "Dersi okumadan evvel sokağa çıktı." (evveliyet), "Dersinizi okuduktan sonra sokağa çıkınız." (muahhariyet- sonralık), "Dersinizi ezberlemeden evvel sokağa çıkmayınız (şart)" (Sağol vd., 2004, s. 241-215). Sağol, LOSN'de geçen sîga-yı zamaniyye (-madan evvel, -meden evvel, -dıktan sonra, -dikten sonra, -duktan sonra, -dükten sonra, -tıktan sonra, -tikten sonra, -tuktan sonra, -tükten sonra) teriminden söz eder (1987, s. 29).

5.5.3.12. -AcAğından ve DIğIndAn Zarf-Fiil Eki

Mihri, sebep gösteren sıygaları sîga-i sebebiyye olarak adlandırır:

"Bugün hasta olduğumdan gelemeyeceğim.", "Teklîfinizi kabul edemeyeceğimden 'afvınızı dilerim." tanıklarında görüldüğü gibi (Atılgan, 2018, s. 203).

Hüseyin Cahit, râbıta-i mef'ûliyetlerin (-DIk ve -AcAk ekli sıfat-fiillerin) sonuna birinci ve ikinci şahıslar için "-DAn", üçüncü şahıslar için "-nDAn" eklenmesiyle râbıta-i sebebiyye meydana geldiğini söyler ve şu tanıklara yer verir:

güldüğünden, kırdığımızdan, güleceğinden, kıracağından, "Ahmet derste güldüğünden ceza aldı.", "Pederim bugün geleceğinden kendisini karşılamağa gidiyorum" (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 217).

Mithat Sadullah mef'ûliyet râbıtasının sonuna "-dEn" veya "-ndEn" eklenmesiyle oluşan sıygalar için sebep râbıtası terimini kullanır:

gördüğümden, söylediğinden, göreceğinden, söyleyeceğinden, gördüğümüzden vb (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 193-194).

5.5.3.13. -cAsInA Zarf-Fiil Eki

Mihri, benzetme anlamı ifade eden sıygalar için sîga-i teşbîhiyye terimini kullanır:

"Kızmışcasına oturdu.", "Uyurcasına gözlerimi kapadım." vb (Atılgan, 2018, s. 207). Abdalla, MSO'da geçen sîga-i teşbîhiyye terimini "Teşbîh ifâde eden bir sîgadır ki mâzi-i naklînin ve muzâri'in müfred-i gâ'iblerine (cesine) edâtı ilâvesiyle hâsıl olur. Mesela, kızmışçasına oturdu yanî kızmış, kızarca ına baktım, gibi." şeklinde açıklar (2016, s. 86).

Araştırmada fiilimsi türüyle ilgili kullanılan terimler Tablo 27, Tablo 28, Tablo 29, Tablo 30, Tablo 31, Tablo 32, Tablo 33, Tablo 34 ve Tablo 35'te gösterilmiştir.

Tablo 27

Fiilimsi Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	Şibh-i fiil	Mastar	Masâdır	Masdar-ı tahfifi	Masâdır-ı tahfifiye	Tahfifi mastar	Masdar-ı tekidi	Tekidi	Masdar-ı asli	Masdar-ı basit	Basit mastar	Mücerret	Basit mastarlar	Mezidün fih
Ahmet Cevdet Paşa/ KT		+												
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST														
Selim Sabit/ NO			+											
Selim Sabit/ SO														
Halit Ziya/ KLT														
Mihri/ MSO	+	+		+			+		+			+		+
Şemsettin Sami/ NUST		+												
Tahir Kenan/ KLT		+		+			+		+	+				
Mehmet Rıfat/ MOS		+		+			+		+				+	
Mehmet Rıfat/ HLO														
Ömer Sıtkı/ KLO		+												
Ahmet Rasim/ ANTLO		+			+		+							
Mehmet Sadık/ ÜLT		+		+			+							
Ömer Sıtkı/ MKLO				+			+			+				
Raşit/ KKLO		+							+					
Şeyh Vasfi/ NO														
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO		+		+			+							
Hüseyin Cahit/ TSN		+												
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN														
Mithat Sadullah/ TYSN		+				+		+			+			
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL		+		+			+		+					

Tablo 28

Fiilimsi Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	Masdar-ı mürekkebe	Masdar-ı mürekkep	Mürekkep mastar	Masâdır-ı mürekkebe	Mürekkep mastarlar	Mastar-ı fiili	İsm-i mastar	Masdar-ı ismi	Masdar-ı vasfi	Masdar-ı âm	Hasıl-ı mastar	Müspet	Masdar-ı müspet
Ahmet Cevdet Paşa/ KT	+										+		
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST													
Selim Sabit/ NO													
Selim Sabit/ SO						+		+	+				
Halit Ziya/ KLT													
Mihri/ MSO							+				+		
Şemsettin Sami/ NUST													
Tahir Kenan/ KLT		+					+				+	+	
Mehmet Rıfat/ MOS			+			+	+	+	+	+	+		+
Mehmet Rıfat/ HLO				+									
Ömer Sıtkı/ KLO													
Ahmet Rasim/ ANTLO				+			+				+		
Mehmet Sadık/ ÜLT											+		
Ömer Sıtkı/ MKLO					+		+		+		+		+
Raşit/ KKLO											+	+	
Şeyh Vasfi/ NO													
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO							+				+	+	
Hüseyin Cahit/ TSN													
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN													
Mithat Sadullah/ TYSN					+		+				+		
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL							+						

Tablo 29

Fiilimsi Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	Menfi	Nefy-i masadır	Masdar-ı menfi	Müteaddi	Masdar-ı müteaddi	Lazım	Masdar-ı lazım	Malum	Masâdır-ı maluma	Meçhul	Meçhul mastar	Mutavaa	Masdar-ı mutavaat	Sıyga-i mutavaat	Masdar-ı müşareket
Ahmet Cevdet Paşa/ KT	+			+		+		+		+					
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST															
Selim Sabit/ NO															
Selim Sabit/ SO															
Halit Ziya/ KLT															
Mihri/ MSO		+		+		+				+		+			
Şemsettin Sami/ NUST															
Tahir Kenan/ KLT	+				+		+	+		+					
Mehmet Rıfat/ MOS			+												
Mehmet Rıfat/ HLO															
Ömer Sıtkı/ KLO															
Ahmet Rasim/ ANTLO	+														
Mehmet Sadık/ ÜLT					+		+								
Ömer Sıtkı/ MKLO			+		+		+		+		+		+		+
Raşit/ KKLO	+			+		+		+		+				+	
Şeyh Vasfi/ NO															
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO	+														
Hüseyin Cahit/ TSN															
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN															
Mithat Sadullah/ TYSN										+					
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL															

Tablo 30

Fiilimsi Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	Sıyga-i müşareket	Müteaddi-i tasyiri	Mübalağa-i ism-i fail	Sıyga-i sıla	Fer-i fiil	İsm-i fail	İsm-i meful	Sıfat-ı müşebbehe	Hâl terkibi	Efal-i feriye	Sıyga-i vasliye	Fiil-i feri	Sıfat-ı mübalağa	İsm-i alet	Kıyasi sıfatlar
Ahmet Cevdet Paşa/ KT			+												
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST				+	+	+	+	+	+						
Selim Sabit/ NO						+	+	+		+	+				
Selim Sabit/ SO						+	+	+				+	+	+	
Halit Ziya/ KLT					+										+
Mihri/ MSO		+		+	+	+	+	+							
Şemsettin Sami/ NUST					+										
Tahir Kenan/ KLT															
Mehmet Rıfat/ MOS				+	+	+	+	+	+					+	
Mehmet Rıfat/ HLO				+	+	+	+	+						+	
Ömer Sıtkı/ KLO										+					
Ahmet Rasim/ ANTLO				+											
Mehmet Sadık/ ÜLT				+											
Ömer Sıtkı/ MKLO			+			+	+	+		+					
Raşit/ KKLO	+			+	+	+	+	+							
Şeyh Vasfi/ NO				+											
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO			+	+	+	+	+	+							
Hüseyin Cahit/ TSN															
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN															
Mithat Sadullah/ TYSN															
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL				+		+	+								

Tablo 31

Fiilimsi Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	Fer-i fiil-i mübalağa	İzafet sureti	Fer-i fiil-i izafi	Fer-i fiil-i vasfi	Efal-i vasfiye	İsm-i mekân	İsm-i zaman	İsm-i fiili	Sıfat-ı fiili	Mübalağa-i fail	Efal-i sıla	Rabıta-i tayiniye	Mefuliyet rabıtası	Sıyga-i feriye
Ahmet Cevdet Paşa/ KT														
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST														
Selim Sabit/ NO														
Selim Sabit/ SO														
Halit Ziya/ KLT	+	+												
Mihri/ MSO										+				
Şemsettin Sami/ NUST			+	+										
Tahir Kenan/ KLT					+									
Mehmet Rıfat/ MOS						+	+	+	+	+				
Mehmet Rıfat/ HLO						+	+			+				
Ömer Sıtkı/ KLO											+			
Ahmet Rasim/ ANTLO														
Mehmet Sadık/ ÜLT														
Ömer Sıtkı/ MKLO											+			
Raşit/ KKLO										+				
Şeyh Vasfi/ NO														
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO														
Hüseyin Cahit/ TSN												+		
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN														
Mithat Sadullah/ TYSN													+	
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL														+

Tablo 32

Fiilimsi Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	Rabıt sıygası	Efal-i rabtiye	Efal-i rabıta	Sıyga-i rabtiye	Rabıt sıygaları	Rabıt	Sıyga-i tekidiye	Hâl terkibi	Sıyga-i atfiye	Atıf sureti	Rabıta-i atfiye	Atıf rabıtası	Sıyga-i takibiye	Takip sureti
Ahmet Cevdet Paşa/ KT														
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST	+								+				+	
Selim Sabit/ NO		+					+		+				+	
Selim Sabit/ SO														
Halit Ziya/ KLT										+				+
Mihri/ MSO									+				+	
Şemsettin Sami/ NUST									+					
Tahir Kenan/ KLT						+			+				+	
Mehmet Rıfat/ MOS					+				+				+	
Mehmet Rıfat/ HLO					+				+				+	
Ömer Sıtkı/ KLO			+								+			
Ahmet Rasim/ ANTLO				+					+				+	
Mehmet Sadık/ ÜLT									+					
Ömer Sıtkı/ MKLO		+							+				+	
Raşit/ KKLO				+					+				+	
Şeyh Vasfi/ NO				+				+	+				+	
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO					+				+				+	
Hüseyin Cahit/ TSN					+						+			
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN														
Mithat Sadullah/ TYSN					+							+		
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL				+					+				+	

Tablo 33

Fiilimsi Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	Sıyga-i intihaiye	Sıyga-i ibtidaiye	Sıyga-i tevkitiye	Rabıta-i takibiye	Takip rabıtası	Tevkit sureti	Sıyga-i devamiye	Rabıta-i tevkitiye	Tevkit rabıtası	Sıyga-i talil	Sıyga-i intihaiye	İntiha sureti	Rabıta-i intihaiye
Ahmet Cevdet Paşa/ KT													
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST			+								+		
Selim Sabit/ NO		+	+								+		
Selim Sabit/ SO													
Halit Ziya/ KLT						+						+	
Mihri/ MSO		+	+								+		
Şemsettin Sami/ NUST		+											
Tahir Kenan/ KLT		+	+										
Mehmet Rıfat/ MOS	+	+	+							+			
Mehmet Rıfat/ HLO	+	+	+										
Ömer Sıtkı/ KLO													
Ahmet Rasim/ ANTLO	+	+	+										
Mehmet Sadık/ ÜLT		+	+								+		
Ömer Sıtkı/ MKLO	+						+						
Raşit/ KKLO	+	+	+										
Şeyh Vasfi/ NO		+	+								+		
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO			+								+		
Hüseyin Cahit/ TSN				+				+					+
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN													
Mithat Sadullah/ TYSN					+				+				
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL		+	+								+		

Tablo 34

Fiilimsi Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	İntiha rabıtası	İbtida sureti	Sıyga-i tarihiye	Rabıta-i ibtidaiye	İbtida rabıtası	Sıyga-i zarfiye	Hâl terkibi	Sıyga-i hâliye	Hâl sureti	Sıyga-i hâl terkibi	Sıyga-i istimrariye	Hâl-i istimrari	Hâl terkibi sıygası	Rabıta-i hâliye
Ahmet Cevdet Paşa/ KT														
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST							+							
Selim Sabit/ NO								+						
Selim Sabit/ SO														
Halit Ziya/ KLT		+							+					
Mihri/ MSO						+				+				
Şemsettin Sami/ NUST			+								+			
Tahir Kenan/ KLT												+		
Mehmet Rıfat/ MOS							+							
Mehmet Rıfat/ HLO													+	
Ömer Sıtkı/ KLO														+
Ahmet Rasim/ ANTLO														
Mehmet Sadık/ ÜLT														
Ömer Sıtkı/ MKLO														
Raşit/ KKLO							+							
Şeyh Vasfi/ NO														
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO							+						+	
Hüseyin Cahit/ TSN				+										
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN														
Mithat Sadullah/ TYSN	+				+									
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL								+						

Tablo 35

Fiilimsi Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	Sıyga-i devamiye	Hâl	Rabıta-i hâliye	Hâl rabıtası	Sıyga-i hâliye	Rabıta-i zamaniye	Sıyga-i zamaniye	Zaman rabıtası	Sıyga-i sebebiye	Rabıta-i sebebiye	Sebep rabıtası	Sıyga-i teşbihiye
Ahmet Cevdet Paşa/ KT												
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST												
Selim Sabit/ NO												
Selim Sabit/ SO												
Halit Ziya/ KLT												
Mihri/ MSO									+			+
Şemsettin Sami/ NUST					+							
Tahir Kenan/ KLT												
Mehmet Rıfat/ MOS												
Mehmet Rıfat/ HLO												
Ömer Sıtkı/ KLO			+									
Ahmet Rasim/ ANTLO												
Mehmet Sadık/ ÜLT												
Ömer Sıtkı/ MKLO	+											
Raşit/ KKLO												
Şeyh Vasfi/ NO		+										
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO												
Hüseyin Cahit/ TSN			+			+				+		
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN												
Mithat Sadullah/ TYSN				+				+			+	
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL							+					

Yukarıdaki bilgiler ile Tablo 27, Tablo 28, Tablo 29, Tablo 30, Tablo 31, Tablo 32, Tablo 33, Tablo 34 ve Tablo 35 incelendiğinde şu yorumlara ulaşılmıştır:

Fiile yakınlık vazifesinde olan fiilimsi ile ilgili Mihri'nin *şibh-i fiil* terimini kullandığı ve şibh-i fiili, *mastar* (isim-fiil) ve *fer-i fiil* (sıfat-fiil) olmak üzere iki kısma ayırdığı görülmektedir.

İncelenen eserlerde gramerciler; zaman ve şahıstan bağımsız olarak bir iş, oluş bildiren kelimelerin mastar anlamı taşıdığını dile getirmiştir. Ahmet Cevdet Paşa, Mihri, Şemsettin Sami, Tahir Kenan, Mehmet Rıfat (MOS'ta), Ömer Sıtkı, Raşit, Hüseyin Cahit, Mehmet Sadık, Şeyh Vasfi Efendi, Mithat Sadullah ve Ahmet Cevat Emre *mastar;* Selim Sabit (NO'da) ve Ahmet Rasim *masâdır* terimini kullanmıştır.

Mastar eki olan "-mek, -mak"ın sonundaki "-k"nın kaldırılmasıyla oluşan "-me, -ma" şekilleriyle hafifletilmiş mastarlar oluşmaktadır. Hafifletilmiş mastarları Mihri, Tahir Kenan, Mehmet Rıfat (MOS'ta), Ömer Sıtkı (MKLO'da), Mehmet Sadık, Şeyh Vasfi Efendi, Ahmet Cevat Emre *masdar-ı tahfifi*; Ahmet Rasim *masâdır-ı tahfifiye*; Mithat Sadullah ise *tahfifi mastar* olarak isimlendirmiştir. Benzer terimlerin kullanımı görülmektedir.

Mastarın sonuna gelip anlamı kuvvetlendirme işlevi üstlenen mastarlar için Mihri, Tahir Kenan, Mehmet Rıfat (MOS'ta), Ahmet Rasim, Ömer Sıtkı (MKLO'da), Mehmet Sadık, Şeyh Vasfi Efendi, Ahmet Cevat Emre *masdar-ı tekidi;* Mithat Sadullah *tekidi* terimini kullanmıştır. Bu terimin tanıkları günümüzde kullanılmamaktadır: *yazmaklık, vermeklik* gibi.

Asli mastarların "-mek, -mak"tan ibaret olup türetilmediği, zaman ve kişiden bağımsız olduğu söylenmiştir ve bu mastarlar terim birliği sağlanarak Mihri, Tahir Kenan, Mehmet Rıfat (MOS'ta), Raşit ve Ahmet Cevat Emre tarafından *masdar-ı asli* şeklinde ifade edilmiştir.

Kelime köküne ilave edilen harfi bulunmayan, şeklinde değişiklik olmayan tek kelimeden meydana gelen basit masdarları Mihri *mücerret*, Tahir Kenan ve Ömer Sıtkı (MKLO'da) *masdar-ı basit*, Mehmet Rıfat (MOS'ta) *basit mastarlar*, Mithat Sadullah *basit mastar*; kelime köküne dâhil edilen harf bulunan türemiş mastarları Mihri *mezidün fih*; başka bir kelimeyle veya birtakım eklerle birleşerek hasıl olan mastarları Ahmet Cevdet Paşa

masdar-ı mürekkebe, Tahir Kenan *masdar-ı mürekkep*, Mehmet Rıfat (MOS'ta) *mürekkep mastar*, Ömer Sıtkı (MKLO'da) ve Mithat Sadullah *mürekkep mastarlar*, Ahmet Rasim ve Mehmet Rıfat (HLO'da) *masâdır-ı mürekkebe* olarak isimlendirmiştir. Tahir Kenan'ın kitabında birleşik mastarlar olarak belirtilen tanıklar türemiş mastarlardır: *dağlamak, topallamak* gibi.

Kelime kökü isim, fiil veya sıfat olmasına göre sınıflandırıldığında kökü fiil olan mastarlar için Selim Sabit (SO'da) ve Mehmet Rıfat (MOS'ta) *mastar-ı fiili;* kökü isim olan mastarlar için Mihri, Ömer Sıtkı (MKLO'da), Şeyh Vasfi Efendi, Ahmet Rasim, Ahmet Cevat Emre, Mithat Sadullah *ism-i mastar*, Mehmet Rıfat (MOS'ta) hem *ism-i mastar* hem de *masdar-ı ismi*, Selim Sabit (SO'da) *masdar-ı ismi;* kökü sıfat olan mastarlar için Selim Sabit (SO'da), Mehmet Rıfat (MOS'ta), Ömer Sıtkı (MKLO'da) *masdar-ı vasfi* terimini kullanırken Ahmet Cevat Emre ve Mithat Sadullah terime yer vermeden sıfatların sonuna getirilen eklerle mastarların yapıldığından söz etmiştir. Kökü isim olan mastarlar için Ahmet Rasim'in kitabında *ağırlık, naziklik* gibi tanıklara rastlanmıştır Ömer Sıtkı'nın da *keski, dırıltı* gibi kelimeleri ism-i mastar olarak adlandırdığı görülmüştür. Her iki kitapta geçen tanıklar türü bakımından isimdir. Mehmet Rıfat ve Mithat Sadullah'ın gösterdiği *alım, satım* gibi tanıklar da fiilden türeyen isimdir. Ayrıca Mehmet Rıfat'ın ism-i mastar olarak kabul ettiği *gülünç* kelimesi de fiilden türeyen bir sıfattır.

Mehmet Rıfat (MOS'ta), yardımcı fiilden oluşan mastarı *masdar-ı âm* olarak isimlendirmiştir.

Fiilin tarz ve şeklini belirtip kelimenin sonuna "-ş" ilave edilmesiyle yapılan mastarları Ahmet Cevdet Paşa, Mihri, Mehmet Rıfat (MOS'ta), Ömer Sıtkı (MKLO'da), Mehmet Sadık, Raşit, Şeyh Vasfi Efendi, Ahmet Rasim, Mithat Sadullah *hasıl-ı mastar* olarak ifade etmiştir. Tahir Kenan, vasıf isimlerinin sonuna getirilen "-lik" ve "-lık" ekini de hasıl mastara dâhil etmiş ve bu mastara ism-i mastar da denildiğini belirtmiştir. Kitabında *incelik, çokluk* gibi kelimelere yer vermiştir. Bu kelimeler isim türündedir.

Anlamından varlık anlaşılan, işin gerçekleştiğini veya gerçekleşeceğini gösteren olumlu mastarlar için Tahir Kenan, Raşit, Şeyh Vasfi Efendi *müspet*, Mehmet Rıfat (MOS'ta), Ömer Sıtkı (MKLO'da) *masdar-ı müspet;* anlamından yokluk anlaşılan olumsuz mastarlar için Ahmet Cevdet Paşa, Ahmet Rasim, Tahir Kenan, Raşit, Şeyh Vasfi Efendi *menfi*, Mihri *nefy-i masadır*, Mehmet Rıfat (MOS'ta), Ömer Sıtkı (MKLO'da) *masdar-ı menfi* teriminin yer aldığını belirtmiştir.

Geçişli mastarı Ahmet Cevdet Paşa, Mihri ve Raşit *müteaddi*, Tahir Kenan, Mehmet Sadık, Ömer Sıtkı (MKLO'da) *masdar-ı müteaddi*; geçişsiz mastarı Ahmet Cevdet Paşa, Mihri, Raşit *lazım,* Tahir Kenan, Ömer Sıtkı (MKLO'da), Mehmet Sadık *masdar-ı lazım;* etken mastarı Ahmet Cevdet Paşa, Tahir Kenan, Raşit *malum,* Ömer Sıtkı (MKLO'da) *masâdır-ı maluma;* edilgen mastarı Ahmet Cevdet Paşa, Raşit, Mithat Sadullah, Mihri, Tahir Kenan, *meçhul;* Ömer Sıtkı (MKLO'da) *meçhul mastar*; dönüşlü mastarı Mihri *mutavaa*, Ömer Sıtkı (MKLO'da) *masdar-ı mutavaat,* Raşit *sıyga-i mutavaat;* işteş mastarı Ömer Sıtkı (MKLO'da) *masdar-ı müşareket*, Raşit *sıyga-i müşareket*; ettirgen mastarı Mihri *müteaddi-i tasyiri* olarak adlandırmıştır. Ahmet Cevdet Paşa ve Mihri terim kullanmadan işteş mastarlarla ilgili açıklama yapıp tanıklar göstermiştir. Aynı şekilde Ahmet Cevdet Paşa ettirgen mastarlar için de terim kullanmadan açıklama yapmıştır ve tanıklara yer vermiştir.

Sıfat-fiillerle ilgili Ahmet Cevdet Paşa *mübalağa-i ism-i fail*; Süleyman Hüsnü Paşa *sıyga-i sıla, fer-i fiil (ism-i fail, ism-i meful, sıfat-ı müşebbehe, hâl terkibi)*; Selim Sabit (NO'da) *efal-i feriye (ism-i fail, ism-i meful ve sıfat-ı müşebbehe)*, *sıyga-i vasliye*; Selim Sabit (SO'da) *fiili-i feri (ism-i fail, ism-i meful, sıfat-ı müşebbehe, sıfat-ı mübalağa, ism-i alet);* Halit Ziya *fer-i fiil, kıyasi sıfatlar, fer-i fiil-i mübalağa, izafet sureti;* Mihri *fer-i fiil (ism-i fail, ism-i meful, sıfat-ı müşebbehe, mübalağa-ı fail), sıyga-i sıla;* Ahmet Rasim *sıyga-i sıla;* Şemsettin Sami *fer-i fiil (fer-i fiil-i izafi ve fer-i fiil-i vasfi);* Tahir Kenan *efal-i vasfiye;* Mehmet Rıfat (MOS'ta) *fer-i fiil (ism-i fail, mübalağa-i fail, ism-i meful, sıfat-ı müşebbehe, hâl terkibi, ism-i alet, ism-i mekân, ism-i zaman, ism-i fiili, sıfat-ı fiili), sıyga-i sıla*; Mehmet Rıfat (HLO'da) *sıyga-i sıla, fer-i fiil (ism-i fail, ism-i meful, mübalağa-i fail, sıfat-ı müşebbehe, ism-i mekân, ism-i zaman, ism-i alet);* Ömer Sıtkı (KLO'da) *efal-i sıla, efal-i feriye*; Ömer Sıtkı (MKLO'da) *efal-i sıla, efal-i feriye (ism-i fail, ism-i meful, mübalağa-ı ism-i fail, sıfat-ı müşebbehe);* Mehmet Sadık *sıyga-i sıla*; Raşit *sıyga-i sıla, fer-i fiil (ism-i fail; ism-i meful, mübalağa-i fail, sıfat-ı müşebbehe);* Şeyh Vasfi *sıyga-i sıla*; Hüseyin Cahit *rabıta-i tayiniye*; Şeyh Vasfi Efendi *sıyga-i sıla, fer-i fiil (ism-i fail, ism-i meful, mübalağa-i ism-i fail ve sıfat-ı müşebbehe);* Ahmet Cevat Emre *sıyga-i sıla, sıyga-i feriye (ism-i fail, ism-i meful);* Mithat Sadullah ise diğerlerinden farklı olarak *mefuliyet rabıtası* terimlerine yer vermiştir. Sıfat-fiillerin genellikle *fer-i fiil* ile alt başlıkları (*ism-i fail, ism-i meful, sıfat-ı müşebbehe, sıfat-ı mübalağa, ism-i alet, ism-i mekân, ism-i zaman gibi)* ve *sıyga-i sıla* şeklinde ele alındığı görülmüştür. Ahmet Cevdet Paşa, Süleyman Hüsnü Paşa'nın fer-i fiil tanığı olarak gösterdiği -ArAk ekli kelimeler günümüzde zarf-fiil olarak kabul edilmektedir. Süleyman Hüsnü Paşa, Mihri, Mehmet Rıfat, Ömer Sıtkı, Raşit,

Şeyh Vasfi Efendi ve Selim Sabit'in kitaplarında geçen *keskin, burgu, sevici, satıcı, çalıcı, bilgiç, konak, durak, istek, kışlak, sürgü, dalgın, kırık, çürük, kesik, tarak, kırılanda, yazılanda* gibi tanıklar sıfat-fiil değillerdir.

Sözleri birbirine bağlama görevindeki kelimeleri yani zarf-fiilleri Süleyman Hüsnü Paşa *rabıt sıygası;* Selim Sabit (NO'da), Ömer Sıtkı (MKLO'da) *efal-i rabtiye*; Tahir Kenan *rabıt;* Ömer Sıtkı (KLO'da) *efal-i rabıta*; Ahmet Rasim, Ahmet Cevat Emre, Raşit, Şeyh Vasfi *sıyga-i rabtiye;* Hüseyin Cahit, Şeyh Vasfi Efendi, Mehmet Rıfat ve Mithat Sadullah *rabıt sıygaları* şeklinde ifade etmiştir.

Bir fiilin gerçekleşmesini kuvvetlendiren -(y)A, -(y)I, -(y)U zarf-fiil eki için Selim Sabit (NO'da) *sıyga-i tekidiye,* Şeyh Vasfi *hâl terkibi;* bir fiili kendisine bağlayıp o fiilin bildirdiği zaman ve anlama bağlı olan -(y)Ip/-(y)Up zarf-fiil ekli kelimeler için Süleyman Hüsnü Paşa, Ahmet Rasim, Tahir Kenan, Mehmet Sadık, Şeyh Vasfi Efendi, Selim Sabit (NO'da), Şemsettin Sami, Mihri, Ömer Sıtkı (MKLO'da), Raşit, Mehmet Rıfat, Şeyh Vasfi ve Ahmet Cevat Emre *sıyga-i atfiye,* Halit Ziya *atıf sureti,* Ömer Sıtkı (KLO'da) ve Hüseyin Cahit *rabıta-i atfiye,* Mithat Sadullah *atıf rabıtası;* kendisinden sonra gelen fiilin çabucak gerçekleşmesini, başladığını veya bir işin en sonrasını beyan eden -(y)IncA/-(y)UncA zarf-fiil eki için Selim Sabit (NO'da), Mihri, Tahir Kenan, Şeyh Vasfi Efendi, Şeyh Vasfi ve Ahmet Cevat Emre *sıyga-i takibiye,* Halit Ziya *takip sureti*, Ahmet Rasim, Mehmet Rıfat, Ömer Sıtkı (MKLO'da), Raşit *sıyga-i intihaiye,* Şemsettin Sami *sıyga-i ibtidaiye,* Mehmet Sadık *sıyga-i tevkitiye (-gaç, -geç, -guç, -güç ekleriyle),* Hüseyin Cahit *rabıta-i takibiye,* Mithat Sadullah *takip rabıtası* terimini kullanmıştır.

Kendisinin belli bir vakitte gerçekleşmesinin diğer bir fiilin devamıyla mümkün olduğunu bildiren -DIkçA/-DUkçA zarf-fiil ekiyle oluşan kelimeleri Süleyman Hüsnü Paşa, Ahmet Rasim, Tahir Kenan, Şeyh Vasfi Efendi, Selim Sabit (NO'da), Mihri, Mehmet Rıfat, Şeyh Vasfi, Raşit, Ahmet Cevat Emre *sıyga-i tevkitiye,* Halit Ziya *tevkit sureti*, Ömer Sıtkı (MKLO'da) *sıyga-i devamiye,* Hüseyin Cahit *rabıta-i tevkitiye,* Mithat Sadullah *tevkit rabıtası*; bir cümlenin mazmununu diğer cümleye bağlama veya sebep gösterme amaçlı kullanılan -In zarf-fiil ekini Mehmet Rıfat (MOS'ta) *sıyga-i talil (gelmeğin, yazmağın);* kendisinden sonra gelen fiilin sonlandığını gösteren -I(U)ncAyA zarf-fiil ekiyle oluşan kelimeleri Süleyman Hüsnü Paşa, Selim Sabit (NO'da), Mihri, Şeyh Vasfi, Şeyh Vasfi Efendi, Mehmet Sadık Ahmet Cevat Emre *sıyga-i intihaiye,* Halit Ziya *intiha sureti,* Hüseyin Cahit *rabıta-i intihaiye,* Mithat Sadullah *intiha rabıtası* olarak isimlendirmiştir. Mehmet Sadık, kelime kökünün sonuna -gaç, geç, -guç, -güç ekleri getirlmesiyle yapılan

zarf-fiiller için *sıyga-i tevkitiye* terimini kullanırken Ahmet Cevat Emre aynı terimi -DIkçA/-DUkçA zarf-fiil ekiyle oluşan kelimeler için kullanmıştır.

Bir işin gerçekleştiği zamandan söylendiği zamana kadar o işin devam ettiğini beyan eden -(y)AlI zarf-fiil ekini Süleyman Hüsnü Paşa *sıyga-i intihaiye,* Selim Sabit (NO'da), Raşit, Mihri, Tahir Kenan, Mehmet Sadık, Ahmet Rasim, Mehmet Rıfat, Şeyh Vasfi, Ahmet Cevat Emre *sıyga-i ibtidaiye,* Halit Ziya *ibtida sureti,* Hüseyin Cahit *rabıta-i ibtidaiye,* Şeyh Vasfi Efendi *sıyga-i takibiye,* Mithat Sadullah *ibtida rabıtası,* Şemsettin Sami ise diğerlerinden farklı olarak *sıyga-i tarihiye* terimiyle ifade etmiştir. Mehmet Sadık sıyga-i ibtidaiyenin -galı, -geli ekleriyle yapıldığını belirtmiştir. Ahmet Cevat Emre bir fiilin gerçekleşmesini kuvvetlendiren -(y)A, -(y)I, -(y)U zarf-fiil eki için *sıyga-i takibiye* terimini kullanırken Şeyh Vasfi Efendi bir işin gerçekleştiği zamandan söylendiği zamana kadar o işin devam ettiğini bildiren -(y)AlI zarf-fiil ekini yine aynı terimle yani *sıyga-i takibiye* şeklinde ifade etmiştir. Sıyga-i intihaiye terimine Süleyman Hüsnü Paşa -(y)AlI ekiyle yapılan zarf-fiilde, Ahmet Cevat Emre -I(U)ncAyA ekiyle yapılan zarf-fiilde, Raşit -(y)IncA/-(y)UncA ekiyle yapılan zarf-fiilde yer vermiştir.

Bir işten sonra diğer bir işin gerçekleşeceğini bildiren -AcAk zarf-fiil ekini Süleyman Hüsnü Paşa, Mehmet Rıfat, Ahmet Rasim, Ömer Sıtkı (MKLO'da), Raşit *sıyga-i takibiye* şeklinde göstermiştir. Diğer bir fiilin gerçekleşme zamanını bildirip görülen geçmiş zamanın cem-i mütekellimine "-ndA" eklenmesiyle oluşan -DIğIndA zarf-fiil ekine Mihri *sıyga-i zarfiye;* fiil icra edildiğinde failin işi yaptığı sıradaki hâl ve hareketini bildiren -(y)ArAk zarf-fiil ekinden oluşan kelimelere Süleyman Hüsnü Paşa, Mehmet Rıfat (MOS'ta), Şeyh Vasfi Efendi, Raşit *hâl terkibi*, Selim Sabit (NO'da), Ahmet Cevat Emre *sıyga-i hâliye,* Halit Ziya *hâl sureti,* Mihri *sıyga-i hâl terkibi,* Şemsettin Sami *sıyga-i istimrariye*, Tahir Kenan *hâl-i istimrari*, Mehmet Rıfat (HLO'da), Şeyh Vasfi Efendi *hâl terkibi sıygası,* Ömer Sıtkı (KLO'da) *rabıta-i hâliye,* Ömer Sıtkı (MKLO'da) *sıyga-i devamiye*, Şeyh Vasfi *hâl*, Hüseyin Cahit *rabıta-i hâliye,* Mithat Sadullah *hâl rabıtası* ismini vermiştir. Süleyman Hüsnü Paşa ve Mehmet Rıfat bu terimi fer-i fiil (sıfat-fiil) içerisinde ele almıştır.

Bir işin devam hâlini beyan eden -iken/-ken zarf-fiil ekini Şemsettin Sami *sıyga-i hâliye,* Ömer Sıtkı (KLO'da) *rabıta-i hâliye*, Ömer Sıtkı, (MKLO'da) *sıyga-i devamiye,* Şeyh Vasfi *hâl;* zaman olarak öncelik, sonralık veya bu durumlarda bir şartı bildiren -DAn sonra ve -mAdAn evvel zarf-fiil eklerini Hüseyin Cahit *rabıta-i zamaniye,* Ahmet Cevat Emre *sıyga-i zamaniye,* Mithat Sadullah *zaman rabıtası*; -AcAğından ve -DIğIndAn zarf-fiil

ekleriyle sebep gösteren kelimeleri Mihri *sıyga-i sebebiye*, Hüseyin Cahit *rabıta-i sebebiye*, Mithat Sadullah *sebep rabıtası* olarak adlandırmıştır. Benzetme anlamı veren -cAsInA zarf-fiil ekine sadece Mihri *sıyga-i teşbihiye* terimiyle yer vermiştir.

5.6. Zarf

Halit Ziya, bir fiilin veya sıfatın anlamını değiştirip düzelten ve asla değişmeyen kelimeler için ta'dîl-i fiil terimini kullanır ve şu tanıkları gösterir:

"Saatler çabuk geçer.", "Âkil olan az söyler.", bugün, yarın, dün, öbür gün, az, çok, çabuk, yavaş, ağır, hızlı, daha, pek, en, daima, derhal, der-akap (ardından), ba'zı kerre, ba'zen, ara sıra, şimdi, sonra, birdenbire, ansızın, yeniden, muttasıl (aralıksız, kesintisiz), lâ-yenkati (aralıksız), bilkülliye (büsbütün), bütün, tam, azar azar, mukaddemâ (önceden), sâbıkan (geçmişte), iyi, fenâ, ankarîp (yakında, birazdan), o kadar, asla, kat'ân (hiç, asla), ne kadar, öte, beri, şüphesiz, müttehiden (beraber olarak), müttefikan (birlikte), kıyasen (benzeterek), nev'ân-mâ (bu biçimde), min cihetin (bir bakıma), henüz, iyice, epey, yalnız, gâyet, ziyâde, kadar, ancak, heman (Türkay, 2018, s. 58). Erkuş, KLT'de bahsedilen ta'dîl-i fi'l terimini "bir fi'lin veya bir sıfatın ma'nasını ta'dil ve tesviye iden ve asla değişmeyen kelimelerdir." şeklinde açıklar (2014, s. 172).

Şemsettin Sami, "bir fiilin, bir sıfatın veya bir cümle ve kelamın bir cihetini tavsif ve tayin eden kelime"ye kayd (zarfın genel adı) ismini verir ve şu tanıkları gösterir:

"İyi söylemek, pek güzeldir.", "Yarın gelirim.", "Böyle olur" (Hamit, 2009, s. 106). Bununla birlikte kaydın on türü olduğunu söyler: kuyûd-ı hâliyye veya hâl, kuyûd-ı zamâniyye veya zarf-ı zamâne, kuyûd-ı hikâye veya zarf-ı hikâye, kuyûd-ı mikdâriyye, kuyûd-ı rütbiyye (dereceleme zarfları), kuyûd-ı tasdîkiyye, kuyûd-ı selbiyye (olumsuzluk zarfları), kuyûd-ı istifhâmiyye, kuyûd-ı işâret, kuyûd-ı mübhem. Şemsettin Sami, kayd teriminin yanında zarf terimini de kullanır. Zarfın, kuyûd-ı zamâniyye ve zarf-ı mekân olmak üzere iki çeşitinin olduğunu belirtir (Hamit, 2009, s. 106). Erkuş, NUST'da adı geçen kayd terimi için "bir fiilin, bir sıfatın veya bir cümle ve kelamın bir cihetini tavsif ve tayin eden kelime" ifadesine yer verir (2014, s. 172).

Hüseyin Cahit, mütemmim[215] edatıyla birlikte kullanılmış isme denk bir kelime olup sıfatın, fiilin veya kendi cinsinden bir kelimenin anlamını değiştirmeye yarayan kelimeler için zarf terimini kullanır:

"*çok büyük ev", "Geç gittim.", "Pek geç geldiniz."* vb. Bunların dışında zaman, miktar, tertip, hâl gösteren zarflara da tanıklar gösterir. Söz gelimi *"bugün, o zaman, mukaddemâ (önceden), yarın, dün, asla, eksеriya (pek çok zaman), erken, geç, gâh (kimi vakit, bazen), ba'zan, dâimâ, pek, çok, az, oldukça, ba'dehû (daha sonra, ondan sonra), muahharan (sonradan), evvelen, sâniyen, dahi, de, daha, bile, henüz, yine, hiç, ancak, yalnız, birdenbire, ansızın, iyi, fenâ, hakîmâne (hükmederek)* vb. Arapça ve Farsça kelimelerin sonuna "-âne" eki getirilerek hâl bildiren zarflar meydana gelir: *"Vâkıfâne (bilerek) idâre-i lisan ediyordu."* vb. Arapça sıra sayı sıfatının sonuna meftûh (üstünlü okunan) tenvin getirilerek de zarflar oluşur. Söz gelimi *evvelen, sâniyen, sâlisen* gibi. Ayrıca Arapça mastarlarla ism-i fâil ve ism-i mef'ûllerin sonuna meftûh tenvin getirilerek hâl belirten zarflar da bulunur: *kasden, kerhen (istemeyerek), nâdimen (pişman olarak), muzafferen (üstün gelerek)* vb. "dA" kelimesi hem mütemmim hem rabıt edatı hem de zarf olabilir.[216] "dA" yerine "dahi" getirilmesi uygun olursa zarftır: *"Ahmet de geldi."* vb. Fiilden veya rabıt sıygalarından sonra gelirse de zarf olur: *"Gidip de geldi.", "Gelecek de okuyacak."* vb (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 333-335). Abdalla, TSN'de geçen zarf terimi için "Mütemmim edâtiyle birlikte kullanılmış isme mu'âdil bir kelime ki sıfatın, fi'lin yahut kendi cinsinden bir kelimenin man'âsını ta'dile hizmet eder: "Çok büyük ev, geç gittim, pek geç geldiniz", gibi" ifadesini kullanır (2016, s. 162). Erkuş, TSN'de geçen zarf terimini "mütemmim edâtiyle birlikde kullanılmış isme mu'âdil bir kelimedir ki, sıfatın, fi'lin yahud kendi cinsinden bir kelimenin ma'nasını ta'dile hizmet ider." şeklinde izah eder (2014, s. 172).

Mithat Sadullah fiilin veya sıfatın zaman, tarz, miktar bildirmek veya onay, şüphe, olumsuzluk, soru gibi anlamlar ifade etmek şeklinde manaları takyid (belirli bir şarta bağlayıp sınırlayan), itmam (tamamlayan) veya kendisi gibi bir zarfı ta'dile hizmet eden kelimeleri zarf olarak ifade eder:

[215] Tamlayıcı, tümleç.

[216] "dA" lafzı, belirtilen tüm durumlarda, günümüz Türkçesinde bağlaç türüne karşılık gelmektedir.

"Şu ev çok güzeldir.", "Ben pek beğendim." vb. Zarflar bir kelimeden oluşursa basit zarf, birden çok kelimeden oluşursa mürekkep zarf kabul edilir (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 208).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de fiilin veya sıfatın anlamını belirli şarta bağlayarak sınırlayan, tamamlayan veya düzelten kelimeleri zarf olarak adlandırır ve şu tanıkları gösterir:

"Pederim dün geldi.", "Asla ve kat'en görmedim.", "Bu yazı pek güzeldir.", "İyiler pek erken vefat eder" (Sağol vd., 2004, s. 225).

5.6.1. Durum Zarfı

Şemsettin Sami, kuyûd-ı hâliyye terimini kullanıp şu tanıklara yer verir:

"Güzelce okudu.", "Temizce yıkadı.", "böyle, şöyle, öyle, böylece, şöylece, öylece, nasıl, nice, pek, palas pândırâs (paldır küldür), paldır küldür, müreffehen (rahat), muazzezen (ağırlanarak), laffen", "Hızla attı.", "Tedbirsiz hareket etti.", "Beklemeksizin gitti.", "Gülerek söyledi.", "Koşarak geldi.", "adamcılayın (insana yakışır sûrette), adamcasına" (Hamit, 2009, s. 106-107).

Mithat Sadullah hâl ve tarz beyân eden zarflar terimini kullanır:

böyle, şöyle, öyle, dahi, hatta, o derece, iyi, fenâ, çabuk, yavaş, ansızın, birdenbire, derhâl, *"Evvelen öğren.", "Sâniyen söyle!", "Çok gezdim.", "İlhami iyi söylüyor."* vb. "dE" lafzı "dahi, ba'dehu (daha sonra, ondan sonra), kezâlik (aynı şekilde)" anlamına geldiğinde zarf görevi üstlenir. Söz gelimi *"Hüseyin de gitti.", "Düşüp de yazacağım."* vb (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 209-210).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de hâl ve tarz beyan eden zarfların bulunduğunu dile getirir:

böyle, öyle, şöyle, kezâlik (aynı şekilde), dahi, de, hatta, o derece, iyi, fenâ, çabuk, yavaş, ansızın, birden bire, derhal, *mışıl mışıl, harıl harıl, parıl parıl, çayır çayır, takır takır, tıpış tıpış, "Ahmet hakikaten mektup yazıyor.", "Evvela yaz, sâniyen oku.", "Sâlisen dersini ezberle."*, *"Ahmet güzel yazıyor.", "Ahmet Efendi güzel gözüküyor.", "Ali çorbasını oburca atıştırıyor.", "Ali oburca görünüyor.", "Askerimiz şîrâne (arslanca) hücum ediyordu.", "Tatlı tatlı esniyorsunuz.", "Bedevî (göçebe) yanık yanık maval okuyor."* tanıklarında olduğu gibi. Ahmet Cevat Emre, "-dA" lafzının kezâlik, dahi, ba'dehu (daha

sonra, ondan sonra) zarflarından birinin anlamına geldiğinde zarf olduğunu söyler.[217] Söz gelimi *"Ahmet de geldi.", "Yazıp da çıkacağım."* gibi (Sağol vd., 2004, s. 226-228). Sağol, LOSN'de hâl ve tarz bildiren kelimeler için *böyle, öyle* gibi tanıklar gösterir (1987, s. 32).

5.6.2. Zaman Zarfı

Şemsettin Sami, zaman bildiren basit kelimeleri zarf-ı zamân olarak isimlendirir:

şimdi, demin, yarın, sonra, henüz, hâlâ, ilan, akıbet (sonuç), nihayet, bugün, o zaman, ne vakit, bir gün, bir vakit, daima, bazen, mütemadiyen (sürekli olarak) tanıklarında görüldüğü gibi (Hamit, 2009, s. 107).

Raşit, zarf-ı zaman[218] terimini kullanır:

yazın, kışın, öğleyin, geceleyin, akşamleyin, sabahleyin (Karataş, 2016, s. 283).

Mithat Sadullah zaman beyan eden zarflar için zarf-ı zamân terimini kullanır ve şu tanıkları gösterir:

erken, geç, sabah, gece, sabahleyin, geceleyin, şimdi, az evvel, bazen, dün, yarın, öbür gün, henüz, karîben (yakın zamanda), mukaddemâ (önceden, eskiden), muahharen (sonradan), ekseriya (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 209).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de zaman bildiren kelimeleri zurûf-ı zaman olarak adlandırır. Bununla birlikte zaman zarfını basit zurûf-ı zaman ve mürekkep zurûf-ı zaman olmak üzere iki kısma ayırır.

Basit zurûf-ı zaman tanıkları: *şimdi, henüz, demin, yarın, dün, sabah, akşam, öğleyin, geceleyin, sabahleyin, akşamleyin, evvel, sonra, erken, geç, mukaddemâ (önceden, eskiden), muahharen (sonradan), ba'zen, ekseriya, daima, karîben (yakın zamanda)* vb. Mürekkep zurûf-ı zaman tanıkları: *bugün, o gün, bir sabah, bu akşam, ertesi gün, bir saat evvel, dün akşam, gelecek sene, ara sıra, ikide bir, bundan sonra, fî-mâ-ba't (bundan sonra, bundan böyle), hiçbir zaman* vb (Sağol vd., 2004, s. 226). Sağol, LOSN'de zurûf-ı zaman için *"şimdi, henüz, bugün, gelecek sene"* tanıklarını gösterir (1987, s. 32).

---

[217] "dA" lafzı, belirtilen durumlarda, günümüzde Türkçesinde bağlaç türüne karşılık gelmektedir.

[218] Raşit, "Mef'ulün Fih" başlığı altında zarf-ı zaman teriminden kısaca bahsetmiştir. Zarflar konusu ayrı bir bölüm veya başlık hâlinde incelenmemiştir.

5.6.3. Yer ve Yön Zarfı

Şemsettin Sami, zarf-ı mekân terimi için şu tanıklara yer verir:

ora, bura, nere, içeri, dışarı, ileri, geri, karşı, üzeri, yukarı, aşağı, beri, öte, yakın, uzak (Hamit, 2009, s. 107). Erkuş, NUST'da adı geçen zarf-ı mekânı "mahal gösteren zarflardır." şeklinde açıklar (2014, s. 173).

Raşit, zarf-ı mekân[219] terimini kullanır:

"Mektepte Ahmet Efendiden gayri fenn-i hesabta meleke (beceri) peyda eden yok." vb (Karataş, 2016, s. 283).

Mithat Sadullah mekân gösteren zarfları zarf-ı mekân terimiyle ifade eder:

aşağı, yukarı, içeri, dışarı, öte, beri, uzak, yakın, ileri, geri vb (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 209)

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de mekân bildiren kelimeleri zurûf-ı mekân olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

aşağı, yukarı, içeri, dışarı, öte, beri, ileri, geri, uzak, yakın, "Pederim dışarı çıktı.", "Köy uzak kaldı" (Sağol vd., 2004, s. 226). Sağol, LOSN'de zurûf-ı mekân (aşağı, yukarı) ve zurûf-ı zaman (şimdi, henüz, bugün, gelecek sene) terimlerinin kullanıldığını dile getirir (1987, s. 32).

5.6.4. Miktar (Azlık- Çokluk) Zarfı

Şemsettin Sami, miktar bildiren kelimeleri kuyûd-ı mikdâriyye olarak adlandırır:

kadar, az, çok, hayli, cüz'i, bunca, epiyi, bütün, büsbütün, fakat, ancak, yalnız, artık tanıklarında görüldüğü gibi (Hamit, 2009, s. 108). Erkuş, NUST'da bahsedilen kuyûd-ı mikdâriyyeyi "mikdar beyan iden "kadar, az, çok, hayli, cüz'i bunca, epiyi, bütün, büsbütün, fakat, ancak, yalnız, artık gibi kelimelerdir" şeklinde açıklar (2014, s. 173).

Mithat Sadullah miktar gösteren zarfları miktâr zarfı terimiyle ifade eder:

az, çok, ziyâde, daha, fazla, pek, biraz, gayet, hep vb (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 209).

[219] Raşit, "Mef'ulün Fih" başlığı altında zarf-ı mekân teriminden kısaca bahsetmiştir. Zarflar konusu ayrı bir bölüm veya başlık hâlinde incelenmemiştir.

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de terim adı kullanmadan miktar gösteren zarflar olduğunu belirtir ve şu tanıklara yer verir:

çok, az, ziyâde, daha, fazla, pek, gayet, hep, kafi, o kadar, oldukça, be-gayet (son derece), bir miktar (Sağol vd., 2004, s. 226). Sağol, LOSN'de miktara delalet eden çok, az, o kadar, oldukça gibi zarfların bulunduğunu söyler (1987, s. 32).

5.6.5. Soru Zarfı

Şemsettin Sami, "mi, ya, a, ha, ne, hele hele, niçin, acaba" gibi soru bildiren kelimeleri kuyûd-ı istifhâmiyye terimiyle ifade eder:

"Bu mu, böyle mi, gök mü, yer mi, gitti mi, nerede, ne vakit, nasıl" vb (Hamit, 2009, s. 108). Erkuş, NUST'da bahsedilen kuyûd-ı istifhâmiyyeyi "mi, ya, a, ha, ne, hele hele, niçin, acaba gibi istifhâm beyan iden kelimelerdir." şeklinde açıklar (2014, s. 172).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de terim kullanmadan fiil ve sıfatın istifhamını bildiren zarfların olduğunu dile getirir ve şu tanıklara yer verir:

mi, ha, yâ, nasıl, hele hele, acaba, ne kadar, ne için (Sağol vd., 2004, s. 226). Sağol, LOSN'de fiil ve sıfatın istifhamını bildiren kelimelere değinir: *-mı, -mi, -mu, -mu, -mü, ya, nasıl, acaba* vs (1987, s. 32).

5.6.6. Dereceleme Zarfı

Şemsettin Sami, derece ve rütbe bildiren kelimeler için kuyûd-ı rütbiyye terimini kullanır ve şu tanıkları gösterir:

evvela, sâniyen, sâlisen, rabi'an, hâmisan, sâdisna[220]*, sabi'an, sâminen, tâsi'an, âşiren, önce, ileri, sonra, geri* (Hamit, 2009, s. 108).

5.6.7. Onaylama Zarfı

Şemsettin Sami, sözün tasdiğini ve ispatını beyan eden kelimeleri kuyûd-ı tasdîkiyye olarak adlandırır:

[220] Yararlanılan kaynakta sâdisna diye geçmektedir. Doğru yazılışı sâdisen (altıncı olarak) şeklinde olmalıdır.

evet, ya, ha, hay hay, elbette, şüphesiz, hakikaten, muhakkak, mutlaka, vakıa, fi'l-vaki, fi'l-hakîka tanıklarında görüldüğü gibi (Hamit, 2009, s. 108). Erkuş, NUST'da bahsedilen kuyud-ı tasdîkiyye terimini "kelamın tasdik ve isbatına yarayan kelimeler ve terkibler…" şeklinde açıklar (2014, s. 174).

Mithat Sadullah tasdik veya şüpheye delâlet eden zarflar terimini kullanır:

evet, hakikaten, elbette, hay hay, ihtimal vb (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 209).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de tasdik veya şüphe bildiren zarfların mevcut olduğunu söyler ve şu tanıklara yer verir:

evet, muhakkak, hakikaten, tahkik (soruşturma), hakikat, ihtimal, elbette (elbet), yâ, hay hay (Sağol vd., 2004, s. 226). Sağol, LOSN'de tasdik veya şüphe beyan eden kelimelere değinir: *evet, muhakkak* vs (1987, s. 32).

5.6.8. Olumsuzluk Zarfı

Şemsettin Sami, sözün anlamını inkâr eden kelimeler için kuyûd-ı selbiyye terimini kullanır ve şu tanıkları gösterir:

hayır, yok, asla, hiç, ibda (yoktan var etme), değil (Hamit, 2009, s. 108). Erkuş, NUST'da geçen kuyûd-ı selbiyye terimini "dahi kelamın mefhumunu selb-ü inkâr iden kelimeler ve terkiblerdir: Hayır, yok, asla, hiç, ibda, değil gibi" şeklinde izah eder (2014, s. 173).

Mithat Sadullah nefye delâlet eden zarflar terimini kullanıp şu tanıklara yer verir:

hayır, hiç, değil, asla, katiyen (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 209).

Ahmet Cevat Emre, TSNEL'de olumsuzluk ve inkâra delalet eden zarfların bulunduğunu söyler:

hayır, hiç değil, değil, asla tanıklarında görüldüğü gibi (Sağol vd., 2004, s. 226). Sağol, LOSN'de nefy ve selbe delalet eden kelimelerden bahseder: *hayır, yok* vs (1987, s. 32).

5.6.9. Belirsizlik Zarfı

Şemsettin Sami; *hele, bari, ya, güya, sanki* gibi kelimeleri kuyûd-ı mübheme olarak isimlendirir (Hamit, 2009, s. 108).

Araştırmada zarf türüyle ilgili kullanılan terimler Tablo 36 ve Tablo 37'de gösterilmiştir.

Tablo 36

Zarf Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	Tadil-i fiil	Kayd	Zarf	Kuyud-ı hâliye	Hâl ve tarz beyan eden zarflar	Zarf-ı zaman	Zuruf-ı zaman	Zarf-ı mekân	Zuruf-ı mekân	Kuyud-ı miktariye
Ahmet Cevdet Paşa/ KT										
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST										
Selim Sabit/ NO										
Selim Sabit/ SO										
Halit Ziya/ KLT	+									
Mihri/ MSO										
Şemsettin Sami/ NUST		+		+		+		+		+
Tahir Kenan/ KLT										
Mehmet Rıfat/ MOS										
Mehmet Rıfat/ HLO										
Ömer Sıtkı/ KLO										
Ahmet Rasim/ ANTLO										
Mehmet Sadık/ ÜLT										
Ömer Sıtkı/ MKLO										
Raşit/ KKLO						+		+		
Şeyh Vasfi/ NO										
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO										
Hüseyin Cahit/ TSN			+							
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN										
Mithat Sadullah/ TYSN			+		+	+		+		
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL			+				+		+	

Tablo 37

Zarf Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	Miktar zarfı	Kuyud-ı istifhamiye	Kuyud-ı rütbiye	Kuyud-ı tasdikiye	Tasdik veya şüpheye delalet eden zarflar	Kuyud-ı selbiye	Nefye delalet eden zarflar	Kuyud-ı mübheme
Ahmet Cevdet Paşa/ KT								
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST								
Selim Sabit/ NO								
Selim Sabit/ SO								
Halit Ziya/ KLT								
Mihri/ MSO								
Şemsettin Sami/ NUST		+	+	+		+		+
Tahir Kenan/ KLT								
Mehmet Rıfat/ MOS								
Mehmet Rıfat/ HLO								
Ömer Sıtkı/ KLO								
Ahmet Rasim/ ANTLO								
Mehmet Sadık/ ÜLT								
Ömer Sıtkı/ MKLO								
Raşit/ KKLO								
Şeyh Vasfi/ NO								
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO								
Hüseyin Cahit/ TSN								
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN								
Mithat Sadullah/ TYSN	+				+		+	
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL								

Yukarıdaki bilgiler ile Tablo 36 ve Tablo 37 incelendiğinde şu yorumlara ulaşılmıştır:

Zarf konusuna değinen gramerci sayısı oldukça azdır. Halit Ziya *tadil-i fiil*, Şemsettin Sami *kayd*, Hüseyin Cahit, Ahmet Cevat Emre ve Mithat Sadullah da günümüzdekiyle aynı olan *zarf* terimini kullanmıştır. Genel olarak zarfın bir fiilin veya sıfatın anlamını değiştirmesi işlevi üzerinde durulurken Mithat Sadullah; zaman, tarz, miktar bildirme, onay, şüphe, olumsuzluk, soru gibi anlamlar ifade etmesine de değinmiştir.

Durum zarfıyla ilgili olarak Şemsettin Sami *kuyud-ı hâliye*, Mithat Sadullah da *hâl ve tarz beyan eden zarflar* sınıflandırmasıyla tanıklara yer vermiştir. Ahmet Cevat Emre ise hâl ve tarz beyan eden zarfların olduğunu söyleyerek tanıklara başvurmuştur. Mithat Sadullah ve Ahmet Cevat Emre "de" lafzının "dahi, daha sonra, aynı şekilde" gibi anlamlar üstlendiğinde zarf olduğunu belirtir: *"Hüseyin de gitti.", "Düşüp de yazacağım."* gibi. Bu ifadeler günümüzde bağlama vazifesi üstlenen "de" bağlacıdır.

Zaman bildiren zarfları Şemsettin Sami, Raşit ve Mithat Sadullah *zarf-ı zaman*; Ahmet Cevat Emre *zuruf-ı zaman* olarak adlandırmıştır.

Mekân beyan eden kelimeler için Şemsettin Sami, Raşit, Mithat Sadullah *zarf-ı mekân* terimini, Ahmet Cevat Emre de *zuruf-ı mekân* terimini kullanmıştır. Şemsettin Sami'nin kitabında geçen *aşağı, yukarı, içeri, dışarı, öte, beri, uzak, yakın, ileri, geri* tanıkları Mithat Sadullah ve Ahmet Cevat Emre'nin kitabında da yer almaktadır.

Miktar gösteren zarflar için Şemsettin Sami *kuyud-ı miktariye*, Mithat Sadullah *miktar zarfı* terimini kullanırken Ahmet Cevat Emre terim kullanmadan miktar gösteren zarflardan bahsetmiştir.

Şemsettin Sami, soru zarfı için *kuyud-ı istifhamiye* terimininden söz ederken Ahmet Cevat Emre de isimlendirme olmaksızın soru bildiren zarfların varlığını ifade etmiştir.

Şemsettin Sami, derece ve rütbe bildiren zarfları *kuyud-ı rütbiye* olarak adlandırmıştır.

Tasdik veya şüpheye delalet eden zarflar için Şemsettin Sami *kuyud-ı tasdikiye*, Mithat Sadullah *tasdik veya şüpheye delalet eden zarflar* adlandırmasına yer verirken Ahmet Cevat Emre de tasdik veya şüphe bildiren zarfların mevcut olduğunu dile getirmiştir. Şemsettin Sami, Ahmet Cevat Emre kitabındaki tanıklarda geçen *evet* kelimesi edat, *ya* kelimesi ise ünlemdir. Ayrıca Şemsettin Sami, Ahmet Cevat Emre ve Mithat Sadullah'ın kitabında geçen *hay hay* tanığı da ünlem türündedir.

Şemsettin Sami, olumsuzluk ve inkâra delalet eden zarfları *kuyud-ı selbiye*, Mithat Sadullah *nefye delalet eden zarflar* terimiyle, Ahmet Cevat Emre ise olumsuzluk ve inkâra delalet eden zarfların bulunduğunu söyleyerek açıklamıştır.

Şemsettin Sami, belirsizlik zarfı olarak *kuyud-ı mübheme* terimini kullanmıştır. Tanıklarda geçen *hele, sanki, güya* sözcükleri bağlaç türündedir.

5.7. Edat

Ahmet Cevdet Paşa, başlı başına bir anlam ifade etmeyip ancak başka kelimelere eklenerek veya kelimeler arasında bulunarak o kelimelere mahsus manalar ifade eden sözlere edât ismini verir (Tarahija, 2008, s. 74).

Süleyman Hüsnü Paşa, "başlı başına bir mana çıkmayıp başka kelimelerin birleşmesine alet olarak kullanılan kelimeler" için edat terimini kullanır (Toparlı & Yücel, 2018, s. 35). Koç da İST'de edat teriminin yer aldığını belirtir (1994, s. 55). Erkuş, İST'de geçen edevâtı "Edât diye başlı başına kendisinden bir ma'na çıkmayıb başka kelimelerin birleşmesine alet olarak kulllanılan kelimelere derler." şeklinde izah eder (2014, s. 77).

Selim Sabit, SO'da kelime ve cümleleri birbirine bağlayan veya anlamlarına başka bir özellik getiren lafızları edevât olarak adlandırır (Salman, 2008, s. 53). Koç, SO'da edat teriminin yer aldığını belirtir (1994, s. 82).

Halit Ziya, "kelimeleri birbirine vasleden ve aslâ değişmeyen kelimeler"e edât-ı sıla ismini verir:

ile, -siz, için, gibi, -de, -den, -sizin, dek, değin, kadar, üzere, -den beri, -den dolayı vb (Türkay, 2018, s. 61). Erkuş, edât-ı sıla terimini "Edât-ı sıla kelimeleri birbirine vasl iden ve asla değişmeyen kelimelerdir." şeklinde izah eder (2014, s. 77).

Mihri, "Mefhûmda gayr-i müstakil olup gayra muhtâc ve yâhûd gayrın fehmine alt olan lafızlar"ı harf veya edât terimiyle ifade eder (Atılgan, 2018, s. 214).

Şemsettin Sami, Türkçede tek başına kullanılmayıp sadece isme eklenen kelimelere hurûf-ı ilsâk ismini verir (Hamit, 2009, s. 109).

Tahir Kenan, cümle ve ibareler için anlatımı bağlayan ve tamamlayan bazen de tek başına kullanılabilen sözleri edevât terimiyle ifade eder. Bunun yanında edatların edevât-ı basite

(a, âh, oh vb.) veya edevât-ı mürekkebe *(nasıl, niçin, nitekim vb.)* olduğunu belirtir (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 65).

Mehmet Rıfat, MOS'ta çoğunlukla başlı başına anlam vermeyip daima başka kelimelerin birleşmesine alet olan o kelimelerin manalarına ziyadelik veren harf ve lafızları edat olarak adlandırır (Tamkoç, 2013, s. 58).

Mehmet Rıfat, HLO'da nadiren başlı başlarına bir manaya delâlet edip genellikle diğer kelimelerin birleşmesine âlet olarak onların anlamlarına husûsiyet-i zâ'ide (artıran özellik) veren hurûf ve elfâza (sözlere) edevât ismini verir (Kaya, 2016, s. 221).

Ahmet Rasim, başka kelimelerle birleşerek anlam meydana getiren lafızları edevât olarak isimlendirir. Ayrıca bunlara hurûf-ı maa'ânî adı verildiğini de söyler (Demirci, 2017a, s. 149). Abdalla, geçen edevât terimi için şunları söyler:

> Bunlara "hurûf-i ma'ânî"dahi itlâk olunur. Edâtlar manâ-ı müstakile mâlik değiller. Başka kelimlerle birleşerek ma'nâ hâsıl eder. Terâkib-i kelâmiyyede edevâtın vazifesi pek büyüktür. Onların sûret ve mahal-i isti'mâllerini gösteren şîvedir. Kâ'ide, bu bâbda ikinci derecede kalır (2016, s. 120).

Mehmet Sadık, edevât terimini kullanır (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 39).

Ömer Sıtkı, MKLO'da kelimelere ve cümlelere ziyadelik anlamı katan sözler için edevât terimini kullanır (Denduş, 2019, s. 145).

Raşit, edevat terimine yer verir (Karataş, 2016, s. 308).

Şeyh Vasfi Efendi, yalnız bulunduğunda bir anlam ifade etmezken diğer kelimelerle birleştiğinde anlamları belli olan lafızlara edevat ve hurûf-ı maâni isimlerini verir (Toparlı, 2003, s. 94). Erkuş, MYSO'da bahsedilen edevât terimi için "Yalnız bulundıkca bir ma'na ifade itmez. Diğer kelimelerle birleşdikce ma'naları anlaşılır." ifadelerini kullanır (2014, s. 77).

Hüseyin Cahit, kendi başlarına anlamları olmayıp diğer kelimelere eklendiğinde mütemmim (tamamlayıcı) hizmetini görmelerini sağlayan, kelime ve cümleleri birbirine bağlayan, kelimelerin türünü veya anlamlarını değiştiren sözleri edevat olarak adlandırır (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 263). Abdalla, TSN'de geçen edevâtı "Kendi başlarına bir ma'nâyı hâiz olmayıb diğer kelimelere ilhâk olundukları zamân onların ya mütemmim hizmetini görmelerine sebeb olan, ya kelime ve cümleleri birbirine rabteden yahut kelimâtın nevilerini tahvil ve manâlarını ta'dil eyleyen elfâza edavât ta'bir olunur." şeklinde izah eder (2016, s. 162). Erkuş, TSN'de geçen edevat terimi için şu ifadeleri kullanır:

> Kendi başlarına bir ma‘nayı ha’iz olmayıb diğer kelimelere ilhak olundukları zaman onların ya mütemmim hizmetini görmelerine sebep olan, ya kelime ve cümleleri birbirine rabt iden yahud kelimâtın nev‘ilerini tahvil ve ma‘nalarını ta‘dil eyleyen elfaza edevât ta‘bir olunur (2014, s. 78).

Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip, “başlı başına manası olmayıp da mef’ûl teşkiline yahut iki kelimeyi birbirine bağlamağa yarayan kelimeler” için edat terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

“Ahmedi gördüm.”, “kâğıt ile kalem” (Karaörs, 2018, s. 51).

Mithat Sadullah “yalnız başına bir manası olmayıp başka kelimelerle birleştikleri zaman bir vazife ifâ eden kelimeler”e edat ismini verir ve edatların mütemmim edatları *(-n, -nIn, -I, -yI, -E, -y, -dE, -dEn, çE, için, üzere, -sIz, -sIzIn, işte, göre, bâ, min, ilâ, an, alâ, -EyE dair, -EyE rağmen, -EyE göre, -EyE nazaran, -EyE gelince, -dEn dolayı, -dEn evvel, arasında, hakkında, vesilesiyle, münasebetiyle …ilh.*) rabıt edatları[221] ve iştikak edatları *(-cak/-cek, ceğiz/-cağız, -lik/-lık, -cE/cI, -lEn/-lAn, -lEş/-lAş, -sIz, -lU/-lI , -âne, nâ, ver, -mend, nâk, -gede, kâh, kâr, dân, vâr, hüner-mend: hünerli, hûş-yâr: akıllı, nâ-lâyık, bî-sûd: faydasız, bilâ-tereddüt: tereddütsüz)* olmak üzere üç tür olduğunu söyler (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 211-212).

Ahmet Cevat Emre; izafetler, mütemmimler ve fiillerin teşkiline, kelime türetmeye ve cümleleri birbirine bağlamaya hizmet eden huruf veya cümleleri edevat olarak tanımlar. Mütemmim edatları *(-nIn/-nUn, -A, -DA, -DAn, -CA, ile, için, üzre, -sIz/-sUz, -sIzIn, gibi, ise, işte, -A dâir, rağmen, -A göre, -A nazaran, -A doğru, -A gelince, -A kadar, -A dek, -DAn dolayı, -DAn sonra, -DAn evvel …ilh.)* , rabıt edatları[222] ve iştikak edatları *(-cek/-cak, -ceğiz/-cağız, -CA, -lI/-lU, -sIz/-sUz, nâ, bî, gayr, mend, nâm, -lIk/-lUk, gede, DAn, vâr, hem, î, -CI/-CU, lAr, -lA, -lan/leş… ilh.)* edatları olarak üç kısımda inceler. (Sağol vd., 2004, s. 229-230). Sağol, LOSN’de edevâtın mütemmim edatları (-a, -e, ile, için, -a göre, -e dâir), rabt edatları (ve, ile, bununla beraber, halbuki) ve iştikak edatları (-lı, -li, -lu, -lü, -cık, -cik, -cuk, -cük) gibi türleri olduğunu söyler (1987, s. 32-33).

5.7.1. Acaba

Tahir Kenan, soru amaçlı kullanıldığını söylediği “acep” kelimesine yer verir:

---

[221] Mithat Sadullah’ın edat kısmında incelediği rabıt edatları, bu çalışmada bağlaç kısmında incelenecektir.

[222] Ahmet Cevat Emre’nin edavat kısmında incelediği rabıt edatları, bu çalışmada bağlaç kısmında incelenecektir.

"Dinle ey zâlim dinle bezm-i muhabbette, aceb!/ Ney midir efgaan eden yâ kalb-i sûzân mıdır?" (Nefî), *"Çiçekler ey zemîn-pîrâ çiçekler/ Aceb gönlüm benim sizden ne bekler?"* (Hâmid) gibi. Aynı şekilde "acaba" kelimesinin soru nidası olduğunu dile getirir: *"Acabâ ulûm-ı siyâsiyye için bu kadar dikkat, bu kadar ihtimâm hangi asırda hangi kavimde görüldü?", "Acabâ bu âlemi ebnâ-yı beşere gerçekten dâr-ı mihnet etmeğe görenek dediğimiz akaaid-i bâtıla hulâsasından büyük hizmet etmiş bir şey var mıdır?", "Acabâ bülbüle ne hâl olmuş?/ Derd-i hasretle bî-mecâl olmuş"* (Refik Bey) gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 127-128).

Ahmet Rasim, soru edatı olduğunu söylediği "acabâ" kelimesinden bahseder:

"Acabâ Ahmed geldi mi? Acabâ mektûbum vâsıl oldu mu" gibi. Ahmet Rasim, soru eki olup "acaba" manasında kullanılan Farsça "âyâ" kelimesine de değinir: *"Âyâ! bunca nasihat sana te'sir etmez mi?"* ifadesinde görüldüğü gibi (Demirci, 2017a, s. 150, 163). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen eyâ kelimesini "Fârisîdir. Edât-ı istifhâmdır. Acaba yerine kullanılır. "Eyâ! Bunca nasîhat sana te'sir etmez mi?", gibi" şeklinde açıklar (2016, s. 121).

Şeyh Vasfi Efendi, merakı içine alan "acaba" tereddüt edatı için *"Acaba bugün Hoca Efendi gelir mi?"* tanığını gösterir. Bununla beraber "ancak" yerine Farsçadan alınan "âyâ" istifham edatının bulunduğunu da dile getirir: *"Bu şiirde âyâ hangi sıfat var?"* vb (Toparlı, 2003, s. 94, 102).

5.7.2. Aher

Tahir Kenan; başka, gayri, diğer anlamlarında kullanılan "âher" edatına yer verir:

"Vakt-i âhere, ta'lîk-i mes'ele eylemek, şahs-ı âherden ma'lûmât almak" vb (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 69).

5.7.3. Ahir

Tahir Kenan; "son, akıbet, nihayet" anlamlarına gelen zaman zarfı için "âhir" kelimesini kullanır:

"Ömründe hasenâta (iyiliklere) daha ziyâde heveskâr olur." gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 69).

5.7.4. Ancak

Ahmet Cevdet Paşa, bir şeyin bir şeye mahsus olmasını "ancak" kelimesiyle anlatır:

"Bu işi ancak falan kimse yapabilir." vb (Tarahija, 2008, s. 77).

Selim Sabit, SO'da "ancak" kelimesinin hükmün inhisarını (bir şeye mahsus olmasını) ifade ettiğini söyler:

"Bu işi ancak sen yapabilirsün." ifadesinde olduğu gibi (Salman, 2008, s. 54). Koç, SO'da edât-ı hasr için "ancak" edatının kullanıldığını belirtir (1994, s. 83).

Mihri, "ancak" harf-i 'atfına *"Bunu kimse bilmez ancak ben bilirim."* tanığını gösterir (Atılgan, 2018, s. 219).

Tahir Kenan, Türkçe olan "ancak" kelimesiyle ilgili şu tanıklara yer verir:

"Dünyada haysiyet var ise ancak fazîlet ve vicdândan ibârettir." (Kemâl), *"Budur ancak günâhım râst-gûyum yok sözüm aslâ."* (Fehîm) (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 79-80).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "ancak" kelimesinin istisna ve hasr (yalnız bir şeye kullanma) edatı olduğunu dile getirir:

"O gelmedi ancak ben geldim." (istisna)*; "Adam olursun ancak çalışmak lazımdır."* (hasr) vb (Tamkoç, 2013, s. 63).

Mehmet Rıfat, HLO'da hasr ve istidrak[223] edatı olan "ancak" kelimesini kullanır:

"Bugün mektebe ancak ben gitdim.", "Bugün ben ancak Üsküdar'a gitdim.", "Bugün İstanbul'a ancak onunla gitdim.", "Bunu ancak senin çin yazdım" (Kaya, 2016, s. 251).

Mehmet Sadık, "o kadar" anlamına tabi olan "anca" miktar edatına yer verir:

"Anca yâr eltâfıdın her kün yeter şermendelıg/ Kim erür kim her biriğa yüz yıl etsem bendelıg" (Yârdan lütuflar her gün o kadar mahcubiyete hâsıl olur ki her bir lütfuna yüz yıl bendelik etsem azdır.) ifadesinde görüldüğü gibi (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 45).

Ömer Sıtkı, MKLO'da "ancak" edatının istidrak[224], hasr anlamları üstlendiğini belirtir:

---

[223] İstidrâk manasında kullanımında bağlaç görevini devralır. Bu sebeple kitapta edevât kısmında bulunan ancak kelimesinin istidrâk görevindeki tanıkları bu çalışmada bağlaç kısmında yer alacaktır.

[224] İstidrâk manasında kullanımında bağlaç görevini devralır. Bu sebeple kitapta edevât kısmında bulunan ancak kelimesinin istidrâk görevindeki tanıkları bu çalışmada bağlaç kısmında yer alacaktır.

hasr-*"Te'mîn-i ma'işet etmek ancak çalışmakla olur"* (Denduş, 2019, s. 145).

5.7.5. Ara

Mehmet Sadık, "-da" anlamına zarf edatı olduğunu söylediği "ara" kelimesinden bahseder:

"*İste yırtuk jende keygenlerde ma'ni mahzenin/ Kim bu yanlıg genc erür ol nev' virânlar-ara" (Mahzen-i ma'nâyı yırtık libas giyenlerde ara. Çünkü böyle hazine öyle viranlardadır)* vb (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 41).

5.7.6. Artık

Tahir Kenan, "artık" kelimesinin edat-ı iktifa olduğunu belirtir:

"Artık kalayım sükût içinde/ Fikretmek için o yâr ü cânı (Hâmid- Makber)" gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 70).

Ahmet Rasim, iktifa (yetinme, fazlasını istememe) edatı olan "artık" kelimesine yer verir:

"Artık söylenme, artık yoruldum." gibi (Demirci, 2017a, s. 163). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen artık kelimesini "Edât-ı iktifâdır. Misâl: Artık söylenme, artık yoruldum." şeklinde izah eder (2016, s. 125).

Ömer Sıtkı, MKLO'da "artık" lafzının kifâye (yeterli olma) edatı vazifesini üstlendiğini söyler:

"Bir kere yapdık artık yapma" (Denduş, 2019, s. 145).

Şeyh Vasfi Efendi, iktifa edatı olan "artık" kelimesini kullanır ve şu tanığı gösterir:

"Tatil zamanını beyhude geçirdiğime pek müteessifim[225]*, artık çalışacağım"* (Toparlı, 2003, s. 96).

5.7.7. Asla

Tahir Kenan, "hiç, hiçbir zamanda" anlamında olumsuzluğu kuvvetlendirmek için kullanılan "aslâ" kelimesine yer verir:

[225] Müteessif: Üzgün.

"Onun sözüne aslâ i'timâd olunmaz. Aslâ yüzü gülmez.", "Yok yok buna kaail olmam aslâ/ Affetmelidir bu aczi Mevlâ (Hâmid- Makber)" ifadelerinde görüldüğü gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 71).

Ahmet Rasim, tekit (kuvvetlendirme) edatı olan "asla" kelimesini kullanır:

"Sâ'ib Efendi aslâ söylemedi.", "Oraya gitdiniz mi? – Aslâ?" gibi (Demirci, 2017a, s. 163). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen asla kelimesini "Edât-ı te'kîttir. Misâl: Ahmed Efendi aslâ söylemedi. Ba'zen edât-ı nefy olur. Misâl: Oraya asla gitmeyin." şeklinde açıklar (2016, s. 125).

Şeyh Vasfi Efendi, olumsuzluk bildiren "asla" kelimesini kullanır ve şu tanığı gösterir:

"Derse çalışmadığını asla görmüyorum" (Toparlı, 2003, s. 95).

5.7.8. Bâ

Tahir Kenan, "ile"ye muadil olarak Arapça ve Farsça kelimelere getirilen Farsça "bâ" edatını kullanır:

bâ-berât (berat ile), bâ-fermân (ferman ile), bâ-mazbata, bâ-sened, bâ-tezkire tanıklarında görüldüğü gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 93).

Ahmet Rasim, "ile" anlamında olan "bâ" edatına yer verir:

"Bâ-send bu recm olan…", "Bâ-mazbata meclise havâle buyrulan…" vs (Demirci, 2017a, s. 182).

Ahmet Cevat Emre, "bâ" edatı için *"bâ-vefâ, bâ-kemal"* tanıklarını gösterir (Sağol vd., 2004, s. 108).

5.7.9. Barça

Mehmet Sadık, "hep ve her" anlamına gelen "barça" edatını kullanır:

"Yâr çün ister ki bolgay men müdâm andın ırak/ Ol cihetdin barça vasl ister men-i mahzun firâk" (Yâr daima benim kendinden uzak olduğumu istediği için herkes kavuşmak ister, zavallı ben tâlib-i firâkım) (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 54).

5.7.10. Barı

Mehmet Sadık, "hep ve bütün" anlamlarına tabi olan "barı" edatına değinir:

"Çemen servi kalıp hayran menin servim kılıp cevlân/ Anın şeydası bir dihkân muna şeydâ barı 'âlem" (Benim servimin cevlanıma serv-i çemen hayrandır. Ona bir bahçıvan meftundur, buna bütün âlem) ifadesinde görüldüğü gibi (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 54).

5.7.11. Başka

Şemsettin Sami; "-den başka" huruf-ı ilsakına *"Bizden başka kimse yoktur."* tanığını gösterir (Hamit, 2009, s. 109).

Tahir Kenan, Türkçe istisna edatı olduğunu söylediği "başka" kelimesine yer verir:

"Tarz-ı selefe takaddüm ettim/ Başka bir lügat tekellüm ettim. (Şeyh Galib)", "Artık bana lâ'netten, zindanlardan başka her yer kapalı. Yaralardan başka her şey kapalı. (Hâmid-Bir Sefîle)" gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 95-96).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "başka" edatının istisna için ahir, gayret anlamına geldiğini söyler:

"Bunu başkasına söylemem.", "O başka bu başka" vb (Tamkoç, 2013, s. 64).

Mehmet Rıfat, HLO'da istisna ve hasr (yalnız bir şeye kullanma) edatı olup gayrı anlamına gelen "başka" kelimesine değinir:

"Bunu başkasına söylemem.", "O başka bu başka" (Kaya, 2016, s. 244).

Ahmet Rasim, istisna edatı olan "başka" kelimesini kullanır:

"Senden başka kiminle konuşayım?", "Lisân ögrenmek başka meziyyet, irfân (bilmek) ise yine başka bir meziyetdir" (Demirci, 2017a, s. 166). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen başka kelimesi için "Edât-ı istisnâdır. Misâl: Senden başka kiminle konuşuyorum." ifadelerine yer verir (2016, s. 126).

Ömer Sıtkı, MKLO'da "başka" kelimesinin istisna manası üstlendiğini belirtir:

"Biraderinizden degil, başkasından işitdim." gibi (Denduş, 2019, s. 147).

Hüseyin Cahit, istisna ifade eden "DAn başka" edatını kullanır:

"Bundan başka ne var?" vb (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 269).

5.7.12. Bazı

Tahir Kenan, azaltma ve istisna edatı olan "ba'zı" edatına yer verir:

"Ba'zı kimseler unvân-ı mazhariyetini servet-i mâlikiyetine tercih ederler, ba'zılar ise bi'l-akis cüz'i bir nakid mukabilinde nâmûslarını bile fedaya hazırdırlar " ifadesinde görüldüğü gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 96).

Ahmet Rasim, sebep gösterme bildiren "ba'zı" edatını kullanır:

"Ba'zı adam vardır ki bilmedigini bilmez.", "Ba'zısı böyle didi.", "Ba'zısı şöyle dedi." gibi (Demirci, 2017a, s. 166). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen bazı kelimesini "Edât-ı taklîldir: Bazı adam vardır ki bilmediğini bilmez." şeklinde izah eder (2016, s. 126).

Ömer Sıtkı, MKLO'da "bazı" kelimesinin bir cinsin birkaçını bildiren tenkir (belirsizlik) edatı olduğunu söyler:

"Bazı adam çabuk hidetlenir, bazısı gec hiddetlenir" (Denduş, 2019, s. 146).

5.7.13. Beri

Şemsettin Sami; "-den beri" huruf-ı ilsakına *"O günden beri görmedim."* tanığını gösterir (Hamit, 2009, s. 110).

Tahir Kenan, süreklilik bildiren "beri" kelimesinden bahseder ve şu tanıklara yer verir:

bir seneden beri, on günden beri gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 95).

Mehmet Rıfat, HLO'da başlangıç bildiren "beri" edatına değinir:

"Dünden beri sokağa çıkmadım" (Kaya, 2016, s. 233).

Ahmet Rasim, süreklilik bildiren "beri" edatını kullanır:

"Sizi göreliden beri mesrûrum (sevinçliyim).", "Bu kitâbı okuyalıdan beri düşünüyorum." gibi (Demirci, 2017a, s. 166). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen beri edatını "Edât-ı istmrârdır. Misâl: Sizi göreliden beri mesrurum." şeklinde izah eder (2016, s. 126).

Hüseyin Cahit, başlangıç beyan eden "-DAn beri" edatından söz eder:

"Dünden beri açız." vb (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 269).

Şeyh Vasfi Efendi, istimrar (süreklilik) edatı olan "beri" kelimesini kullanır ve şu tanığı gösterir:

"Çok zamandan beri böyle kar yağdığı görülmemiştir" (Toparlı, 2003, s. 98).

5.7.14. Bî

Tahir Kenan, Arapça "bî" edatının yalnız Arapça, Farsça ve ecnebi kelimelere geldiğini söyler:

bi'l-iltizâm (iltizam ile), bi'l-vasıta (vasıta ile), bi'l-tesâdüf, bi'l-cümle, bi'l-fiil (kendi çalışması ile) gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 93).

Ahmet Rasim, olumsuzluk edatı olan Farsça "bî" ekine yer verir:

bî-vefâ (vefâsız), bî-şu'ûr (şu'ûrsuz), bî-ârâm (vefâsız), bî-huzûr (rahatsız) (Demirci, 2017a, s. 182). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen "bi" edatını "Edât-ı nefydir. Fârisîden ma'hûzdur. Bî-vefâ "vefâsız", bî-huzûr "rahatsız" misâllerinde olduğu gibi." şeklinde açıklar (2016, s. 129).

Ömer Sıtkı, MKLO'da Farsça "bî" edat-ı selbinin (olumsuzluk ekinin) "siz" anlamı taşıdığını belirtir:

"Çalışmayan bi-hüner kalır" (Denduş, 2019, s. 146).

Ahmet Cevat Emre, "bî" edatı için *"bî-hayâ (hayâsız), bî-hûş (aklı kalmamış)"* tanıklarını gösterir (Sağol vd., 2004, s. 108).

5.7.15. Binaen

Tahir Kenan, "binâen" beyan edatının "dayanarak, dolayı" gibi anlamlar taşıdığını söyler:

"Kalblerinde olan şiddet-i râbıta ve taallûka binâen ümmeti oldukları peygamberlerle hem-hâl olmak ve bu yüzden re'sûl-mâl-i saâdet-i câvidânîyi iktisâb eylemek arzûsiyle." (Ehl-i Salib Târîhi) ifadesinde görüldüğü gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 98).

Ahmet Rasim, sebep gösterdiğini söylediği "binâ'en" kelimesine yer verir:

"Sizin sahî olduğunuzu bilirim. Buna binâen i'âne defterine isminizi yazıyorum." gibi (Demirci, 2017a, s. 171).

5.7.16. Birle

Mihri, "birle" eki için *"Cefâya sabr birle sefâya nâ'il oluruz."* tanıklarını gösterir (Atılgan, 2018, s. 216).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "birle" edatının sebep bildirdiğini söyler:

"Gelmekle birle…" vb (Tamkoç, 2013, s. 64).

Mehmet Rıfat, HLO'da "ile" makamında olup şimdi kullanılmayan "birle" kelimesine değinir (Kaya, 2016, s. 244).

Mehmet Sadık, "ile" anlamına tabi olan "birle/bile/bilen/ile" musâhabet[226] edatlarına yer verir:

birle- *"Bizge ol meh-veş tili vü könli birle yâr emes/ Könli içre her ne kim anın tilide bar emes" (O ay gibi güzel yüzlü bize kalbi ve diliyle yâr değildir. Zira kalbinde olanın lisanında yoktur.)* (Nevâyî); bile- "*İy könül el sub-ı 'ıyşı sarı bakma büy kıl/ Ferdlıg virânıda mihnet kara şâmı bile" (Ey gönül halkın sabah yaşayışına ve rahatı cihetine bakma. Virâne-i tenhâyîde şeb-i târîk-i mihnet ile alışkanlık et.);* bile/ bilen- *"Çeker zevk-i sehî kadin bile kumrî figân gû gû/ Tüzer şevk-i gül rûyun bilen bülbül nevâ çe çe" (Fidan gibi boyun zevki ile kumru gû gû diyerek figan eder. Gül yüzün şevki ile bülbül de çe çe diyerek şarkılar söyler)*; ile- *"Bezmini otdın kızatdı bezm ehlin bâdedin/ Sehv emiş kim boldı savuglug ile meşhûr kış" (Meclis işreti ateşiyle rindân-ı mey-hâreyi de bâde ile kızdırdı. Öyle ise kışın soğuk ile tanınması hata imiş.), "İtürdüm âh ile ağyârnı ol yüz hevâsıdın/ Anındik kim kişi sudın ketergey hasnı dem birle" (İnsan suyun yüzünden üflemek ile çörçöpü izale ettiği gibi bende o cananın yüz sevdasından yabancıları ahım ile ortadan kaldırdım."* tanıklarında görüldüğü gibi (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 45-46).

Ömer Sıtkı, MKLO'da mastarlardan sonra gelip sebep bildiren "birle" edatından bahseder:

gitmek birle, yazmak birle (Denduş, 2019, s. 147).

5.7.17. Bütün

Tahir Kenan, "her, hep" kelimelerine karşılık olarak "bütün" edatının genellik bildirdiğini söyler:

[226] Sohbet.

"Hudâ âşık, resul âşık, bütün kevn ü mekân âşık.", "Bak halk bütün bu hâle hâmûş[227]*"* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 99).

Mehmet Rıfat, HLO'da "bütün" kelimesinin tamim[228] edatı olduğunu belirtir:

"Bütün gün çalışdım.", "Bütün işleri yapdım.", "Bütün âlem bana âferîn dedi" (Kaya, 2016, s. 244).

Ahmet Rasim, genelleştirme edatı olan "bütün" kelimesi için *"Bütün gün çalıştım.",* tekit-*"Bütün bütün gâ'ib ettim, büsbütün iyileşti."* tanıklarına yer verir (Demirci, 2017a, s. 155). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen bütün kelimesiyle ilgili "Edât-ı ta'mîmdir. "Bütün gün çalıştım". Ba'zen te'kît için kullanılır. Bu hâlde: "Bütün bütün" veyahut "büsbütün" hâline gelir. Misâl: "Bütün bütün gâ'ib ettim, büsbütün iyileşti." ifadelerini kullanır (2016, s. 155).

Raşit, "bütün" kelimesinin tekit için "büsbütün" biçiminde kullanıldığından bahseder (Karataş, 2016, s. 313).

Şeyh Vasfi Efendi, "bütün" kelimesinin iktifa[229] edatı olduğunu dile getirir:

"Bütün gece uykusuz kaldım." gibi. Bazen mükerrer olarak "büsbütün" şeklinde yazılır: *"Gözden büsbütün kayboldu.", "Beni bütün bütün unuttunuz."* gibi (Toparlı, 2003, s. 98).

5.7.18. -CA

Süleyman Hüsnü Paşa; sıfatların, geçmiş zaman fiillerinin veya isimlerin sonlarına gelen -CA ekine yer verir. Bu ek, sıfatların sonuna getirilirse küçültme anlamı içerir:

çirkince, karaca, kuruca adam vb. Geçmiş zaman fiillerinin sonuna getirilirse bir işi devam ettirmek için kullanılır: *"O yattıkça Allah sana ömür versin.", "Sen gelmedikçe ben de sana gitmem."* vb. İsim ve fiillerin sonuna gelirse bir şeyi seçmek için kullanır: *"Şu adam ahlakça iyidir.", "Öldürürcesine dövdü."* vb. Bazen hâl için de kulanılır: *"Şu kitap böylece yüz kuruşadır."* vb (Toparlı & Yücel, 2018, s. 41-42).

Selim Sabit, SO'da "-CA" edatının isimlere eklendiğinde nisbet, sıfatlara getirildiğinde azlık anlamı taşıdığını söyler ve şu tanıkları gösterir:

---

[227] Hâmûş: Sessiz.

[228] Genelleştirme.

[229] Yetinme.

Türkçe, Arapça, güzelce vb. Bazen "-sına/-sine" ekleri getirilerek benzetme anlamı katar: *düşmancasına* vb (Salman, 2008, s. 55-56).

Mihri; benzetme, ayırma, seçme veya tarz manası bildiren "-CA" huruf-ı şettası için *"çocukca oynamak", "İngiltere denizce kuvvetlidir.", "yavaşca okumak"* tanıklarına yer verir (Atılgan, 2018, s. 222).

Şemsettin Sami, "-ca" huruf-ı ilsakına *"Bizce böyleydi.", "Miktarca ziyadedir."* tanıklarını gösterir (Hamit, 2009, s. 109).

Tahir Kenan, nisbet edatı olan "-CA" ekine yer verir:

Türkçe, Arapça, Rumca, Fransızca, Almanca, İstanbulca, İzmirce, oraca, buraca, "Siz gelince o gider.", "Hâcet messetmedikçe ihtiyaç hissolunmaz." vb (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 104-105).

Mehmet Rıfat; MOS'ta sıfatların sonunda ve tasgir-i fi'l mâzîlerin sonunda bulunan "-CA" ekini kullanır:

tasgir- *kuruca adam,* tamim (genelleştirme)- "*İnat ettikçe kaybedersin.",* temyiz (seçmek, ayırmak)- *"Ahmet ahlakça sana fâiktir (üstündür),* hâl- *"Şöylece yaz."* vb (Tamkoç, 2013, s. 60-61).

Mehmet Rıfat, HLO'da Türkçe kelimelerin sonuna gelen "-CA" ekinden söz eder:

Arapça, Rumca, Fransızca, abdalca, uzunca, "Ben ma'lûmatca ona fâ'ikim. O benden dersçe a'lâdır" (Kaya, 2016, s. 53, 55, 220, 223).

Ömer Sıtkı, KLO'da bir ismin hâlini ayırt etmek için isim, sıfat ve mastarların sonuna "-CE" edatının getirildiğini belirtir:

"Ahlâkca Ahmed Efendi çalışmakca Mehmed Efendi iyidir, şu büyüklükçe değil, güzellikçe diğerine fâ'ikdir (üstündür)." gibi (Aytar, 2019, s. 50).

Ahmet Rasim, isim ve sıfatlara eklenen "-CE" edatından bahseder:

insanca, kâmilce, kısaca, körpece, uzunca, boyluca vb. Bunun dışında Farsça küçültme edatı olan "-çe" ekine yer verir: *divânçe (küçük divân), kitâbçe (küçük kitap)* (Demirci, 2017a, s. 157, 182). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen "-CA" eki için "isimlere lâhik olursa edât-ı nispet olur. "İnsanca" gibi. Sıfatlara lâhik olursa edât-ı tasgîr olur."Kısaca, böylece, uzunca", gibi." ifadelerini kullanır (2016, s. 124).

Mehmet Sadık, "kadar" anlamına tabi olan "-CA" intiha (son bulma) edatının bazen kemiyet (nicelik, çokluk) beyan ettiğini dile getirir:

intiha- *"Seher kördüm yüzün akşamgaca köydi hazîn cânım/ Bu erdi subh-ı vaslım tâ ne bolgay şâm-ı hicranım" (Sabahleyin yüzünü gördüm akşama kadar hüznüm yandı. Sabahki kavuşma böyle idi. Acaba ayrılık gecesi nasıl olur?),* kemiyet- *"Leylî ki belâ-yı firkati bar/ İkki mecnûnca mihneti bar" (Leylânın ayrılık derdi var. Mecnû'nun ikisi kadar derdi var.)* gibi (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 44-45).

Ömer Sıtkı; MKLO'da "-CA" ekinin tasgir, temyiz (seçme, ayırt etme), hâl edatı vazifesi görüp kelimelerin sonuna eklendiğini; isim ve mastarların sonunda temyiz, sıfatlarda da genellikle küçültme anlamı verdiğini söyler:

"Bahçemiz büyükçedir." (tasgir), *"Çocukca bulunup arsızca hareket etme." (hâl), "Biraderim okumakca, yazmakca velhasıl dersce arkadaşlarına fâ'ikdir."* (temyiz) (Denduş, 2019, s. 148).

Raşit, "-CE" edatının bazen uygunluk anlamı taşıdığına değinir:

"Meşrebince hareket ediyor, efkârımca söylüyor." vb (Karataş, 2016, s. 311).

Hüseyin Cahit, sonlarına "-CA" ekinin getirilmesiyle mütemmim oluşturulan kelimeler bulunduğunu belirtir:

taraf- *"Son zamanlarda buhar makinelerince hayli ıslâhat icrâ edilmiştir.",* ait olma- *"Buna bence bulunacak çâre…",* genellik- *"Ailece misafirliğe gittik.",* mevzu, konu- *"Sebzece sıkıntı çekiyoruz, odun ve kömür cihetinden kömürce endişemiz yok."* tanıklarında görüldüğü gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 270).

Şeyh Vasfi Efendi, "-CE" ekinin isimlere eklenince nispet, sıfatların sonuna gelince tasgir edatı vazifesi gördüğünü söyler ve şu tanığı gösterir:

"Okumuşça hareket etmelidir" (Toparlı, 2003, s. 99). Bununla birlikte Farsçadan alınmış olup sadece Arapça ve Farsça isimlerin sonuna gelen "-çe" ekinin tasgir edatı olduğunu belirtir: *"divan- divançe, tarih- tarihçe, dükkân- dükkânçe"* gibi (Toparlı, 2003, s. 100).

5.7.19. -CAk

Süleyman Hüsnü Paşa, "-CAk" ekinin bir şeyi küçültmek amacıyla kullanıldığını söyler:

evcik, bağcık, sıcacık, soğucak, ılıcak, büyücek, küçücek, köpekcik- köpecik, inekcik,- inecik, gevşekcik- gevşecik, eşekçik- eşecik vb (Toparlı & Yücel, 2018, s. 42).

Tahir Kenan, "-cik, -cık" eklerinin sıfatlara eklenen mübalağa edatı olduğunu söyler:

incecik, alçacık, kısacık, yüksecik gibi. İsimlere eklenerek küçültme anlamı veren "-cağız, -ceğiz" edatları da bulunur: *yavrucuk, kuzucuk, hayvancağız, kalemcik, adamcağız* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 104).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "-cak, -cek" eklerinin küçültme edatı olduğunu belirtir ve şu tanıkları gösterir:

dükkâncak, bahçecek, ufacık, büyücek. Bununla beraber Mehmet Rıfat, "-cağız" ve "-ceğiz" edatlarının isim ve sıfatlarda küçültme anlamı taşıdığını söyler: *evceğiz, köşkceğiz, bağcağız, kızcağız* vb (Tamkoç, 2013, s. 60, 62).

Ahmet Rasim, ismin anlamına küçüklük veren ekler için "-CEk, -CEğİz" tasgir edatlarını kullanır:

çiçekcik, çiçekceğiz, odacık, odacağız vb (Demirci, 2017a, s. 156-157).

Ömer Sıtkı, MKLO'da edat-ı intiha (son bulma) vazifesi gören "CEk" için *"Şu dagın tepesine cek çıkdım. Haydi İstanbul'a cak gidelim."* tanıklarını gösterir (Denduş, 2019, s. 148).

Şeyh Vasfi Efendi, "-cek, -cak, -ceğiz, -cağız" tasgir edatlarını kullanır ve şu tanıkları gösterir:

penceregecik, pencereceğiz, odacık, odacağız, harekecik, harekeceğiz, noktacık, noktacağız, perdecik, perdeceğiz, gülâbtan[230]*, gülâbtancağız* (Toparlı, 2003, s. 99).

5.7.20. -cAsInA

Mihri, benzetme manası bildiren "-cAsınA" huruf-ı şettası için *"Uyurcasına gözlerimi kapadım."* tanığına yer verir (Atılgan, 2018, s. 222).

[230] İçine gülsuyu konularak mevlit gibi toplantılarda serpmeye yarayan kap.

5.7.21. -cIlayIn

Selim Sabit, SO'da isimlerin sonuna gelen "-celeyin" teşbih edatını kullanır (Salman, 2008, s. 56).

Mihri, teşbih manası bildiren "-cileyin" huruf-ı şettası için "*Bencileyin, sencileyin ya'ni ben gibi sen gibi."* tanığına yer verir (Atılgan, 2018, s. 222).

Mehmet Rıfat, HLO'da "cIlAyIn" edatının "gibi" anlamında kullanıldığını dile getirir (Kaya, 2016, s. 251).

5.7.22. Cihetiyle

Ömer Sıtkı, KLO'da bir ismin hâlini ayırt etmek için ismin sonuna "cihetiyle" sözü eklendiğini belirtir:

"Ders cihetiyle fenâdır, terbiye cihetiyle iyidir" (Aytar, 2019, s. 50).

5.7.23. Çak

Süleyman Hüsnü Paşa, "bir şeyin tamamen hakikatini söylemek için" çak lafzının kullanıldığını belirtir:

"Hasan Efendi çak akşamüstü geldi." (Toparlı & Yücel, 2018, s. 42).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "çak" edatının son bildirdiği için önceden geldiğini belirtir:

"Çak öbür mahalleye gittim." vb (Tamkoç, 2013, s. 63).

Mehmet Rıfat, HLO'da intiha (son bulma) manası taşıyan "çak" edatından söz eder (Kaya, 2016, s. 234).

5.7.24. Dagı

Mehmet Sadık, "dahi" anlamına gelen "dagı" atıf (bağlama) edatını kullanır:

"Nâlem[231] *ol ayga yetip cân vaşlıdın mahrûm erür/ Cân dağı peyveste efgânımda bolgay kâşki" (Feryadım o maha ulaşıp canım kavuşmadan mahrumdur, keşke canım da nâle ve feryadımla yan yana olsaydı.)* gibi. Bununla birlikte "dahi" manasındaki "takı" atıf

[231] Nâle: Feryat, inilti.

edatından söz eder: *"Anın za'îflığıka rahm kıldı ol takı yığlap aydı" (Onun zayıf hâline merhamet etti o da ağlayıp dedi.)* gibi (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 53).

5.7.25. Daha

Ahmet Cevdet Paşa, edat-ı tafdilin "daha" ve "en" lafzı olmak üzere iki tane olduğunu söyler ve "daha" lafzının "-dan" ekinden sonra geldiğini belirtir (Tarahija, 2008, s. 75).

Süleyman Hüsnü Paşa, "daha"[232] lafzının açıklama veya bir şeyin kalıcı olduğunu bildirmek amaçlı kullanıldığını söyleyip şu tanıklara yer verir:

"Bu senden daha çalışkandır.", "Hayvan daha yorgundur, daha söyleniyorsun" (Toparlı & Yücel, 2018, s. 44).

Selim Sabit, SO'da bir şeyi üstün kılmak için sıfatlara eklenen "daha" kelimesinden bahseder:

"Bal şekerden daha tatlıdır" vb (Salman, 2008, s. 57).

Mihri, istizade (arttırılmasını isteme) manası bildiren "daha" huruf-ı şettası için "*Daha isteriz."* tanığına yer verir (Atılgan, 2018, s. 222).

Tahir Kenan, "daha" lafzının sıfatlara dâhil olup üstünlük bildiren edatlar olduğunu söyler:

daha güzel, daha küçük, daha büyük, daha nazik, daha pîr, "Yemen vilayeti Yunanistan'dan daha büyüktür.", "Her hastaya bakan profesör hastanın daha hâl-i hayâtında marazı neden ibâret olduğunu bi't-teşhîş ol bâbda talebesiyle istişâre ve müzâreke ederler." gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 118).

Mehmet Rıfat, MOS'ta tafzil[233] ve devam ettirme manası taşıyan "daha" edatından bahseder:

"*daha âlem", "Daha geçecek*." vb (Tamkoç, 2013, s. 63, 149).

Mehmet Rıfat, HLO'da tafdil (üstün tutma), tevkit (vakitlendirmek), istizade (arttırılmasını isteme), tezyit (fazlalaştırma, ziyadelik) gibi anlamları içeren "daha" kelimesini kullanır:

[232] Günümüz Türkçesinde zarf türüne karşılık gelmektedir.

[233] Kelime "tafzil" olarak yazılmıştır fakat eserin tıpkıbasımına bakıldığında kelimenin doğru yazımı tafdil şeklinde olmalıdır.

tafdil- *"Bu şundan daha güzel.";* tevkit- *"Daha gelmedi.", "Daha bellememiş.", "Daha düşünecek.", "Daha anlamıyor.", "Daha gelmeyecek mi?", "Daha söylüyor mu?";* istizade- *"Daha var mı?", "Daha isteriz.", "Daha nasıl yazılır?", "Daha ne yapalım?", "Daha getiriniz.";* tezyit- "Daha var.", "Üç beş daha sekiz eder" (Kaya, 2016, s. 55, 235-236).

Ahmet Rasim, bir şeyi üstün kılmak manasını içeren "daha" tafdil edatını kullanır:

"Bu kağıd, şu kağıddan daha güzeldir. Bizim evimiz, sizin evnizden daha büyükdür.", "Bu kağıd a'lâ ama şu kağıd daha a'lâ." gibi (Demirci, 2017a, s. 160-161).

Ömer Sıtkı, MKLO'da tafdil ve devam edatı olan "daha" kelimesi için *"Biraz az daha getir."* (tafdil edatı), *"İşiniz daha bitmedi mi?"* (devam edatı) gibi tanıklar gösterir (Denduş, 2019, s. 148).

Raşit, tafdil (üstün kılma), tevkit (vakitlendirme), istizade (arttırılmasını isteme), tezyit (fazlalaştırma) edatı olan "daha" kelimesine yer verir:

tafdil- *daha güzel, daha âlim, daha bâlâ (yüksek);* tevkit- "*Daha söylüyor mu?", "Daha gelmedi.", "Daha gelmeyecek.";* istizade- *"Daha getiriniz.", Daha var mı?", "Daha ne istersiniz?"* tezyid- "*Daha yazacağız.", "Bir iki daha"* vb (Karataş, 2016, s. 317-318).

Şeyh Vasfi Efendi, "daha" kelimesinin tafdil edatı olup bir ismin diğer isimle karşılaştırılmasında derecesini işaret ettiğini söyleyip şu tanıkları gösterir:

"Bu kalem o kalemden daha sağlamdır. O ev, bu evden daha yüksektir" (Toparlı, 2003, s. 102).

5.7.26. Daima

Tahir Kenan, süreklilik anlamı taşıyan Arapça "dâimâ" kelimesine yer verir:

"İsteksiz başlayan iş dâimâ yarıda kalır.", "Kumardan alınan eşyâ bir istikrâz-ı gayr-i meşrûdur ki dâimâ sefâhete[234] *tesviye olunur."* tanıklarında görüldüğü gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 110-111).

Ahmet Rasim, süreklilik bildiren "daima" edatından söz eder:

[234] Sefâhat: Zevk ve eğlence düşkünlüğü.

"Dâ'imâ tahsil-i ma'rifete çalışmalı.", "Atâlet[235] *ve betâletden*[236] *dâ'imâ ihtirâz*[237] *itmeli."* gibi (Demirci, 2017a, s. 167).

Şeyh Vasfi Efendi, "daima" istimrar edatını kullanır ve şu tanığı gösterir:

"Daima âcizlere şefkat ve küçüklere rıfk (hoşgörü) ile muamele etmek insaniyet şiarıdır (işaretidir)" (Toparlı, 2003, s. 101).

5.7.27. -dâr

Ahmet Rasim, Farsça "-dâr" edatı için *alem-dâr (bayrak tutucu), sancak-dâr: (sancak tutucu)* tanıklarını gösterir (Demirci, 2017a, s. 176). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen "-dâr" edatını "Fârisîden ma'hûzdur. Edât-ı mâlikiyettir. Sancaktar "sancak tutucu", gibi." şeklinde açıklar (2016, s. 128).

5.7.28. -DE

Ahmet Cevdet Paşa, "-DE" edatının zarfiyet bildirdiğini söyler ve şu tanıklara yer verir:

"Mektepte okudum.", "Arabada uyudum.", "Ramazanda oruç tuttum" (Tarahija, 2008, s. 75).

Selim Sabit, SO'da mef'ûlün fihe (bulunma hâline) gelen mastarlara eklendiğinde hâl ve zaman manası ifade eden "-DE" edatından bahseder:

"Mektepte okudu.", " Boş gezmekte ne faide var." vb (Salman, 2008, s. 56).

Halit Ziya, edat olan "-de"nin zarf anlamı içerdiğini *(mektepteki harita)*, bağlaç olan "de"nin de dahi anlamında *(İkimiz de çalışıyoruz)* olduğunu belirtir (Türkay, 2018, s. 61).

Mihri, "-de" eki için *"Mektebde okudum."* tanığını gösterir (Atılgan, 2018, s. 215).

Şemsettin Sami, "-DE" huruf-ı ilsakına "*evde bulunmak, dağda yaşamak"* tanıklarını gösterir (Hamit, 2009, s. 109).

Tahir Kenan; "-DA" ekinin Arapça, Farsça, Türkçe ve ecnebi kelimelere eklenen edatlar olduğunu söyler:

---

[235] Atâlet: Tembellik.

[236] Batâlet: Avarelik.

[237] İhtirâz: Kaçınmak.

İstanbul'da, Ramazanda, "Sâhildeki yalçın kayaları döğen müdhiş dalgaların hışıltışı kalbe haşyet[238] *îrâs ediyordu.", "Bâki kalan bu kubbede bir hoş sadâdır."* (Bâkî), *"Affın tesiri hâlde görülür fakat ceza hâlde istikbâlde müessirdir."* (Hâmid) gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 116).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "-dA" edatının Türkçede mazi ve mastar sonlarında hâl, diğer durumlarda zarf, ceza, sebep ve atıf için kullanıldığını söyler:

hâl- *"O geldikte sen de gel.",* zarf- *"Efendi bahçededir.", ceza- " O gelirse sen de gel.", sebep- "Belki okur da adam olur.",* atıf- *"O da gelsin sen de gel."* vb (Tamkoç, 2013, s. 61).

Ahmet Rasim, "-de" zarfiyet edatından bahseder:

"Cihânda pâydâr[239] *olan, doğru sözdür"; "Suyu bardakda, ekmeği rafda görmeli.", "Dünyânın her yerinde muhabbet vatan, fezâ'il-i aliyyenin en mukaddeslerden ma'dûddur."* vb (Demirci, 2017a, s. 160). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen "-de" edatıyla ilgili "Edât-ı zarfiyettir. "Cihânda peydâr olan, doğru sözdür" gibi. De edâtı zarfiyeti hem mekâna, hem de zamâna raci' olur; yahut bunlardan mâ'adasına gelir. "Dünyanın her yerinde muhabbet, fazâ'il-i âliyenin en mukaddeslerinden ma'dûddur", "Günde bin eser ma'rifet meydana gelir.", gibi." ifadelerini kullanır (2016, s. 124).

Mehmet Sadık, edat-ı zarf ve edat-ı hâl olduğunu söylediği "-da/-de" ekine yer verir:

edât-ı zarf- *"Yüzün kim boldı mendin la'l-gün bolmış ikki zülfün/ Ol ikki lâm dek kim la'lnin bar ikki yanında" (Ey canan benden sıkıldığın için yüzün lal gibi kırmızı oldu mu? Güya iki zülfün la'l kelimesinin iki yanında olan lâm gibidir.); "Öyle rüsvâ men ki kûy u kûçede hâlim körüp/ Bazı öl giryân u batil balk bandândur mana" (Aşk ve sevda ile öyle rüsvayım ki kûy u kûçede hâlimi halkın bazısı güler bazısı ağlar.);* edât-ı hâl- *"Çün vefâ kılmas kişige 'âkıbet devrân ü hüsn/ Pes ganimet bil vefâ kılmak cemâlin barıda" (Mademki insana hüsn ü devrân vefa etmez, öyle ise hüsn ü cemâlin var iken vefa etmeyi ganimet bil.)* (Nevâyî)*;* "*Elfâzın okurda rûh taptım/ Her harfide yüz fûtüh taptım" (Sözlerini okur iken ruh oldum, her harfinde gönül ferahlığı buldum.)* gibi. Bu edatın, zaman anlamı da bulunur: *"Zülfın açkanda zenah çâhige tüşkey min könül/ Soymas ol çâh*

[238] Korku, ürperti.

[239] Kalıcı.

üze rûhsâr şem'in yarutup"(Canan çene çukurunun üzere yüzünün ışığını parlatmasa zülfünü açtığı vakit o çukura bin gönül düşer idi.) gibi (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 41-42).

Ömer Sıtkı, MKLO'da mef'ûlün fih (bulunma hâli) edatı yani zarf edatı olduğunu dile getirdiği "-de" ve "-da" ekinden bahseder:

"Mektebde dört yüz talebe vardır" (Denduş, 2019, s. 149).

Hüseyin Cahit; fiilin ne kadar zamanda, nerede, hangi şeyde gerçekleştiğini veya gerçekleşeceğini bildiren mütemmimlerin fiile "DA" edatıyla bağlandığını belirtir:

"Şimendüferlerle iki günde Konya'ya gidiliyor.", "Kitabım evde kaldı.", "Hem-cinsinize muâvenette (yardımda) kusur etmeyiniz.", "Ahmet'in bahçesinde birçok ağaç var." vb (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 266).

Şeyh Vasfi Efendi, yakın olan kelimenin bir şeye zarf olduğunu belirten "-DA" edat-ı zarfını kullanır ve şu tanıkları gösterir:

bardakta su, saksıda çiçek (Toparlı, 2003, s. 101).

5.7.29. Değil

Selim Sabit, SO'da olumsuzluk edatı olduğunu söylediği "değil" kelimesinden bahseder:

"Akl yaşta değil baştadır." gibi (Salman, 2008, s. 57).

Mihri, noksanlık ve olumsuzluk manası bildiren "değil" huruf-ı şettası için "*Bu adam zengin değil."* tanığına yer verir (Atılgan, 2018, s. 222).

Tahir Kenan, Türkçe olumsuzluk edatı olan "değil" kelimesinden söz eder:

"Şecâat sinde veyâhûd tecrübede değil; tabîattedir." (Hâmid), *"Tûfân-zede-i fenâ olan bunca akvâm-ı sâlifenin me'ser-i irfânını cihân-ı medeniyette dâimü'l-istikrâr eden maârif değil midir?"* (Kemâl) gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 114-115).

Ömer Sıtkı, MKLO'da nefy ve rabt vazifesi gören "degil" edatı kullanır:

"O kitabın ibaresi iyi degildir." (nefy), "Tenbellik seni beni degil, cümle âlemi ihtiyâca sevk eder" (rabt) vb (Denduş, 2019, s. 148-149).

Mehmet Rıfat, MOS'ta olumsuzluk bildiren "değil" edatına yer verir:

"Sen değil öteki.", "Öyle değil böyledir." gibi (Tamkoç, 2013, s. 63).

Şeyh Vasfi Efendi, "değil" nefy edatına değinir ve şu tanıkları gösterir:

"Bu sözünüz akla muvafik değil. İnsanlık yiyip içmekten ibaret değildir" (Toparlı, 2003, s. 102).

5.7.30. Dek/ Değin

Ahmet Cevdet Paşa, "-DAn" edatının başlangıç, "dek" edatının da sona erme bildirdiğini söyler:

"Halep'ten, Urfa'ya dek gittim." vb. Bazen bir şeyin aslını gösterir: *"Çukadan cebe kestirdim."* vb. Bazen tebyiz[240] beyan eder: *"Şu sürüden bir kuzu getir ve şu etten bir parça kes."* vb. Bir şeyi diğer şeye tercih etmek anlamında da kullanılır: "*Mektebe gitmek, bahçede gezmekten daha faidelidir"* vb (Tarahija, 2008, s. 75).

Süleyman Hüsnü Paşa, "dek" edatının bir şeyin sonunu belirtmek anlamı taşıdığını belirtip şu tanıklara yer verir:

"Sen gelinceye dek ben bekleyemem.", "Okuyunca dak (okuyuncaya dek) iş biter." vb. Bununla birlikte "-DAn" ekinin bir şeye başlamak amaçlı kullanıldığını söyler: *"Buradan çıktık."* vb. Başka anlamlarda kullanıldığına dair tanıklar: bir şeyi yalnız bırakmak- *"O sözünü sohbetini bilenlerdendir."*, beyan- *"Bundan anlarsın."*, üstün gösterme- *"Hasan Efendi senden çalışkandır."* vb. Süleyman Hüsnü Paşa, isim ve sıfatların sonuna gelip bir şeyin son bulduğunu bildiren kelimeler için de "değin" edatını kullanır:

"Akşama değin bekledim gelmedi.", "Sen anlayana değin iş fenalaşır." vb (Toparlı & Yücel, 2018, s. 43-44).

Selim Sabit, SO'da bir şeyin son bulduğunu bildiren "dek" edatına da değinir:

"Ahşamdan sabaha dek uyumadı" (Salman, 2008, s. 57). Koç, SO'da edat-ı intiha için "dek, değin" edatlarının kullanıldığını söyler (1994, s. 83).

Mihri, "-dek" veya "değin" eki için *"Bu güne dek yâhûd değin."* tanığını gösterir (Atılgan, 2018, s. 216).

[240] Tebyiz, karalama şeklinde yazılan bir yazıyı temize çekme anlamı taşımaktadır. Temyiz ise bir şeyi diğerinden seçip tarif etmek, ayırmak demektir. Dolayısıyla burada yazılması gereken temyiz kelimesi olmalıdır.

Tahir Kenan, eski kullanımda "kadar" anlamında olan "denlü"den muhaffef olup "değin" ile aynı manada kullanılan son bulma edatı olan "dek" lafzına yer verir:

"Gideriz ey dil-i rızâ meslek/ Bu gidişle adem diyarına dek" (Nâcî) gibi. Bununla birlikte "kadar" kelimesinin eş anlamlısı olduğunu söylediği Türkçe "dek" ekinden de söz eder: *"...şimdiye değin hiç emsâli görülmemiş gayet teng (kıt) bir mâdde bulunduğundan..."* (Reşîd Paşa) (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 114-116).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "dek" intiha (sona erme) edatına değinir:

"Bu iş bitinceye dek beklemeli." vb. Bunun yanında, "değin" edatının sona erme anlamı taşıdığını söyler ve *"Akşama değin bekle."* tanığını gösterir (Tamkoç, 2013, s. 61, 64).

Mehmet Rıfat, HLO'da intiha beyan eden "dek" ekini kullanır:

"Filânın evine dek gitdim" (Kaya, 2016, s. 234).

Ahmet Rasim, bir fiilin son bulduğu şeye eklenen "dek, değin" gibi edatlardan bahseder:

"Bayrama dek oruc tutdum.", "İstanbul'a dek gitdim.", "Ölünceye degin Allaha ibâdet ideriz.", "Gelecek aya degin ne yapacağız?", "Buraya gelinceye değin neler çekdim" (Demirci, 2017a, s. 158-159).

Mehmet Sadık, "gibi" anlamına tabi olan "dek/ tek" teşbih edatına yer verir:

"Tapmagay nahl-i kadin dek bir nihâl-i hoş-hırâm/ Gerçi bolsa bağbanın serv ile şimşâdı köp" (Bahçıvanın serv-i şimşâdı ne kadar çok ise de nahl-i kaddim gibi bir nihâl-i güzel yürüyüşlü fidanı bulunmaz) (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 52).

Ömer Sıtkı, MKLO'da "dek, değin" gibi son bulma edatına değinir:

"Mektebe dek (degin) gidecegem." vb (Denduş, 2019, s. 149).

Raşit, "dek, değin" lafızlarının intiha (sona erme) edatı olduğunu söyler (Karataş, 2016, s. 313).

Hüseyin Cahit, kadar yerine eskiden "dek, değin" edatlarının kullanıldığını dile getirip şu tanıkları gösterir:

bahçeye dek, bahçeye değin (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 266).

Şeyh Vasfi Efendi, şiirde intiha edatı olan "dek" kelimesine ve resmi yazılarda kullanılan "değin" kelimesine yer verir:

"Ferş-i istignâda yatsın subha dek.", "Talep olunan cetveller şehr-i hâl gayetine değin vasıl olmadığı takdirde muhasebe memurunun azil ve tebdili mukarrer bulunmakla..." gibi (Toparlı, 2003, s. 102).

5.7.31. -DEn

Selim Sabit, SO'da mef'ûlün anha (ayrılma hâline) gelen ibtida (başlama) manası ifade eden ve bir şeyin türünü bildiren "-DEn" edatından bahseder:

"Mektepten çıkalı beş sene oldu.", altundan küpe gibi (Salman, 2008, s. 56).

Halit Ziya, "-den" ve "-de" edatlarının tamlanan ve tamlama biçimlerindeki fiillerin üçüncü şahıslarına eklendiğinde sonlarındaki "-ı"ların "-ın"a dönüştüğünü söyler:

kitabı, kitabından, kitabında, yazdığı, yazdığından, yazdığında, yazdıkları, yazdıklarından, yazdıklarında vb (Türkay, 2018, s. 61).

Mihri, "-den/-dan" eki için *"Basra'dan geliyorum.", "Rum milletden iki zât", "Bu ondan ihvandır (dosttur)", "Hasta olduğumdan okuyamayacağım.", "Sarrafdan bir lirâ aldım."* tanıklarını gösterir (Atılgan, 2018, s. 215-216).

Şemsettin Sami, "den" huruf-ı ilsakına *"evden çıkmak, dağdan geçmek"* tanıklarını gösterir (Hamit, 2009, s. 109). Bununla birlikte yer gösteren bazı isim ve zarflara gelen "-den, -dan" ve "-da, -de" ekli huruf-ı ilsaklara yer verir.

Söz gelimi *karşı- karşısında, karşımıza, karşınızdan; yan- yanımıza, yanında, üstünüze; üst- üstümüzden, üstünde, üstünüze; alt- altımıza, altlarından, altında; ara- aramızda, aranıza, arasından; iç- içimizde, içinize, içlerinden; üzeri- üzerimden, üzerine, üzerlerinde; ön-önümüzden, önünde, önünüze; arka- arkamda, arkanıza, arkalarından; ard- ardınıza, ardımdan, ardında; peş- peşimize, peşinizden, peşinde; orta- ortamızdan, ortanızda, ortasına; ind- indimde, indinizde, indinde; nezd- nezdimizde, nezdinde (yanında, huzurunda), nezdlerinde; ileri- ilerimizde. ilerinizde. ilerisinden; geri- gerimizden, gerinize, gerilerinde* gibi (Hamit, 2009, s. 110).

Tahir Kenan, "ez, an, min" eklerinin muadili olan "-DAn" ekini kullanır:

ibtida (başlangıç)- *"Paris'ten Londra'ya, İzmir'den Antalya'ya.",* sebep- *"Taze gül yaprağıdır bâd-ı seherden incinir."* (Usûli) ifadesinde görüldüğü gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 116).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "-DAn" edatının başlangıçtaki beyanı açıklamaya karşılık olarak kullanıldığını dile getirir (Tamkoç, 2013, s. 61).

Ahmet Rasim, zaman ve mekânın başlangıcına eklenen, sebep bildiren veya ilave edildiği ismin neden yapıldığını gösteren "-den/-dan" edatına değinir:

"İstanbul'dan Sinop'a gitdim.", "Geçen aydan beri yazı yazmakdayım.", "O derse çalışmadığından, mektebden tard olundu.", altundan köstek, gümüşden küpe, meşinden (koyun derisinden) terlik, astardan torba vb (Demirci, 2017a, s. 159).

Mehmet Sadık, "-DAn" anlamında olup başlangıç ve beyan manaları üstlenen "-DIn" edatından bahseder:

ibtidâ-*"Şâmdın tâ seher hân-kâhlar eşigi açuk/ Ve halvetler 'ibâdet nûrıdın yaruk" (Tekye kapıları akşamdan seher vaktine kadar açık ve halvetler ibadet nurundan münevverdir);* beyan- *"Rişte-i câm köyer eşki akıp cismi erip/ Tîre şâmım gulmıdın meger âgâh şem" (Eşki akıp cismi eriyip rişte-i câm yanar, şeb-i târîkin siteminden meğer şemin haberi vardır)* gibi (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 44).

Ömer Sıtkı, MKLO'da "-DEn" ekinin mef'ûlün minh (ayrılma hâli) edatı olup ibtida (başlangıç), beyan (açıklama, bildirme), tafdil (üstünlük) anlamlarında olduğunu söyler:

"Dersini ezberlemeden mektebe gitmedi." (ibtida), *"Birâderim senden şikâyet ediyor."* (beyân), *"Muhammed efendi Ahmed efendiden çalışkandır."* (tafdil) (Denduş, 2019, s. 148).

Raşit; Türkçe beyan, tebiz (bölmek, bir kısma ait etmek), sebebiyet edatı olduğunu belirttiği "-DEn" ekine yer verir:

"gümüşten yüzük", "Edirne'den geldim.", "Şopinerden yiğiniz.", "Ahmet hasta olduğundan mektebe gelemedi." vb (Karataş, 2016, s. 325).

Şeyh Vasfi Efendi; başlangıç, zaman, sebep, beyan bildiren "-DAn" edatını kullanır:

iptida- *"Evden çıkar çıkmaz yağmura tutuldum.", "Her gün Üsküdar'dan geliyorum."*, zaman- *"Bir aydan beri hasta idim."*, sebep- *"Vazifesini yoluyla ifa etmediğinden tefeyyüz edemedi (ilerlemedi)"*, beyan- "*Kâğıttan elbise imali şu son zamanların terakkiyât-ı sınâiyyesidir (sanatla ilgili gelişmelerdir)."* gibi (Toparlı, 2003, s. 101).

Hüseyin Cahit, "DAn" edatının sebep, başlangıç, taraf, üstünlük, vasıta beyan ettiğini dile getirir:

“Aceleden sizi tanıyamadım.”, “Sabahtan akşama kadar boş geziyorsunuz.”, “Bu fincanlar Çin’den geliyor.”, “Şu nebâtın (bitkinin) yandan görünüşü pek güzeldir.”, “Boşboğazlık etmekten sükût etmek hayırlıdır.”, “Rengi güneşten soldu.” gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 268-269).

5.7.32. -DIr Bildirme Eki

Süleyman Hüsnü Paşa, haber eki olup isim ve sıfatların sonuna gelen “-DIr” ekinden bahseder:

“Bu görünen ağaçtır, şu çocuk çalışkandır.” vb (Toparlı & Yücel, 2018, s. 43).

Mihri, edât-ı haber olan “-dIr” huruf-ı şettası için “*Yûsuf ‘akıllıdır.”* tanığına yer verir (Atılgan, 2018, s. 222). Abdalla, MSO’da geçen “-dIr” edât-ı haber için “Yusuf akıllıdır.” tanığını gösterir (2016, s. 87).

Tahir Kenan, Türkçe “-DIr” haber ekini kullanır:

“İnsanları fenalıktan men‘ eden şey evvelâ dîn, sâniyen kaanûndur. Vicdân ise bunlara merbut bir keyfiyettir.” gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 112).

Mehmet Rıfat, MOS’ta “-dIr” haber edatı için “*Ahmet çalışkandır.”* tanığını gösterir (Tamkoç, 2013, s. 61).

Mehmet Rıfat, HLO’da “-dIr” ekinin haber edatı olduğunu söyler (Kaya, 2016, s. 234).

Ahmet Rasim, haber edatı olan “-dir” ekinden söz eder:

“Okumak iyidir.” vb (Demirci, 2017a, s. 167).

Mehmet Sadık, “erür, -dUr, -durur, -tUr, turur ekleriyle oluşan cümlenin -dIr manasında haber edatı olduğunu dile getirir:

erür- “*Könül kim vaslın ister her taraf dâg-ı sitem birle/ Erür Yusuf haridârı niçe eski direm birle” (Her tarafı dâğ-ı sitem ile yaralı, üzüntülü olan gönlüm eski akçe ile müşterî-i Yûsuf olmak isteyen gibi kavuşmayı ister.);* -dUr - *“Kadin nahli hayâli közdedür iy nev-bahâr-ı hüsn/ Ma‘âzallah eger anı kopargay seyl-i müjgânım” (Ey nev-bahâr-ı hüsn nahl-i kaddin hayali gözümdedir. Kirpiğimin akıntısının onu koparmasından Cenâb-ı Hakk’a sığınırım);* -durur - *“Çü bâğ erür vatanın şâd-mân bol ey bülbül/ Ki gam durur men-i bî-hânumân üçün tahsiş” (Mademki vatanın bağdır, sevinçli ol ey bülbül. Zira ben evsiz barksız için mahsus olan gamdır.);* -tUr - *“Haddin ermesitür menin ‘ışkım diben yazgurma*

kim/ Mân hem anlar men veli ne çâredür takdir ile" (Bana âşık olmak haddin değildir, diye ifşa ettirme, haddim olmadığım bilirim. Lâkin takdire çare nedir?); turur- *"Nihâl-i vasl anın-dek kurup turur ki anı/ Kögerte almadı köz ikki cüybârı bile" (Nihâl-i vasi o kadar kurumuştur ki gözlerimin iki pınarıyla onu yeşilletemedi)* (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 43-44).

Şeyh Vasfi Efendi, haber bildiren "-dIr" edatı için şu tanığı gösterir:

"Ahmet Efendi çalışkandır" (Toparlı, 2003, s. 101). Erkuş, MYSO'da geçen edât-ı haber terimini "Mübtedâ, zamir-i ga'ib veya başka bir kelime olursa haberine "dır" lafzı ilhak olunur ve buna "edât-ı haber" dinir" şeklinde açıklar (2014, s. 75).

5.7.33. Diye

Ahmet Cevdet Paşa, bir şeyin gerçekleşmesini ümit etmek anlamında "diye"[241] kelimesinin kullanıldığını dile getirir:

"Bana ikram olunur diye geldim " gibi (Tarahija, 2008, s. 77).

Tahir Kenan, demek mastarından alınmış olan "diye" kelimesine yer verir:

"Sandığımda dâimâ bir çarşaf bulundururum ki hîn-i iktizâda kendimi bu çarşaf ile kefenleyip biraz daha gönül istirahâtiyle o meşkûk yatağa gireyim diye!" (Mithat-Cevelân) ifadesinde görüldüğü gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 119-120).

Mehmet Rıfat, HLO'da eskiden "deyü, diyü" şeklinde yazılan içinde bulunduğu ibareyi de içine alan "diye" kelimesinden bahseder:

"Bana ikrâm olunur diye geldim.","Firengistân'dan geldim diye kuruluyor" (Kaya, 2016, s. 236).

Ahmet Rasim, bir sözü içine alan "diye (deyü)" edatından söz eder:

"Kimseyi görebilir mi diye bakdım ise de göremedim." vb (Demirci, 2017a, s. 161).

Ömer Sıtkı, MKLO'da "diye" edatının bir fiilin gerçekleşmesini ümit ve mamul etmek gibi manalar üstlendiğini söyler:

"O nasihati size bir tesiri olur diye vermişdim.", "Birâderinizi ma'mûriyetden gelmiş diye haber aldım." vs (Denduş, 2019, s. 149).

[241] Günümüz Türkçesinde zarf türüne karşılık gelmektedir.

Şeyh Vasfi Efendi, söz içeren "diye" kavl edatına değinir ve şu tanığı gösterir:

"Sizi evde bulabilirim diye gelmiş idim. Münşi diye yalnız yazı yazan adama değil, lisanın her türlü kavaidine etrafıyla vâfik olanlara denir" (Toparlı, 2003, s. 101).

5.7.34. Doğru

Tahir Kenan, tevcih (yöneltme) için kullanılan "doğru" kelimesinden bahseder:

"Sefâhet (eğlenceye düşkünlük), girîveye (çıkmaz sokağa) doğru at koşturmak kabilindendir." gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 127).

Hüseyin Cahit, istikamet ve yönelme bildiren "-A doğru" edatını kullanır:

bahçeye doğru, eve doğru (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 266).

5.7.35. Dolayı

Şemsettin Sami; "-den dolayı" ve "-den ötrü" huruf-ı ilsakına *"Neden dolayı buna mecbur oldunuz?", "Bugünden ötrü beş gün olacak."* tanıklarını gösterir (Hamit, 2009, s. 109).

Tahir Kenan, "dolayı" kelimesinin "ötürü" anlamı taşıdığını ve "dolaşmak" mastarından türeyip sebep ve beyan bildiren edat olduğunu söyler:

"Bu 'diyyet-i nıesâfeden ve kesret-i izdihâmdan dolayı yollarda ve kasaba ve karyelerde menâfi'-i diyânet nice hâlet vukû bulmakta idüğü..." (Ehl-i Salîb Târîhi) gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 127).

Ahmet Rasim, beyan edatı olan "dolayı" kelimesine yer verir:

"Tenbelliğinden dolayı terfi'-i sınıf edemedi.", "Huysuzlıgından dolayı herkes nefret eder." gibi (Demirci, 2017a, s. 168).

Ömer Sıtkı, MKLO'da "-DEn dolayı, -DEn ötürü" beyan ve sebep edatına değinir:

"O işden dolayı gelemedim.", "O işden ötürü gelemedim." vb (Denduş, 2019, s. 149).

Hüseyin Cahit, sebep beyan eden "-DAn dolayı" edatına yer verir:

"O sözden dolayı size darıldım." ifadesinde görüldüğü gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 269).

5.7.36. -E

Şemsettin Sami, "-E" huruf-ı ilsakına *"İstanbul'a geldim, Bursa'ya gideceğim."* tanıklarını gösterir (Hamit, 2009, s. 109).

Tahir Kenan; Türkçe "-A" edatının Arapça, Farsça ve ecnebi kelimelere eklendiğini söyler:

mualime, çocuğa, dosta, konsolosa, babaya, hocaya, uykuya, deliye gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 174).

Ahmet Rasim, mef'ûlün ileyh edatı olan "-E" ekini kullanır:

"İstanbul'a gittim.", "Ahmed'e ders verdim." gibi (Demirci, 2017a, s. 179).

Hüseyin Cahit, sonlarına "-A" veya "-yA" dâhil edilmesiyle yapılan "-A" edatını kullanır:

bir yere yönelme- *"Mektebe gitmek istemiyor.", "Kapıya koştum."*, son bulma- *"Beşeriyet hiçbir zaman mükemmeliyet-i tâmmeye*[242] *vâsıl olamaz.",* fiyat- *"Bu fincanların tânesi beş kuruşadır.",* mesafe- *"İstanbul'dan Bağdat'a kaç günde gidilir?"*, yaklaşma- *"Göğüs göğüse geldiler.",* sebep- *"Zavallının hâline pek acıdım.",* için yerini tutan- *"Gençliğinde çalışmayıp da sonra sürünen kimselerin hâli tenbel şakirtlere ibret olmalıdır"* (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 265-266).

5.7.37. Ebed

Tahir Kenan, "ebed" edatının Arapça zaman zarfı olup genellikle ilâ-âhiri'z-zamân (zamanın sonuna kadar) anlamında kullanılan kelimeler olduğunu ifade eder:

devlet-i ebed-müddet, bende-i ebed-minnet vb (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 68).

5.7.38. Ebeda

Tahir Kenan, "kat'a, asla" anlamında zaman zarfı olarak kullanılan "ebedâ= ededen" edatının kullanıldığını dile getirir:

"ebedâ aklı ermez" vb (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 68).

[242] Tâmme: Eksiksiz, tam, bütün.

5.7.39. Ekser

Tahir Kenan, "pek çok" anlamında olan Arapça "ekser" kelimesini kullanır:

"Ekser günlerde- vaktâ ki akşam takarrüb eder; bâd-ı şimâl ile hevâ-yı cenubi… (Kemal)*", "Ekser kimseler tembelliğe "istirâhat" namını verirler." gibi* (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 73).

5.7.40. Ekseriya

Tahir Kenan, "çok defa" anlamında kullanılıp zaman zarfı olduğunu söylediği "ekseriya" kelimesinden bahseder:

"Kişi sermest-i (sarhoş) mey-i ikbâl iken ekseriya ayağını denk alamaz.", *"Ekseriyâ hiddet câhillerde, şiddet zâlimlerde, merhamet ise fâzıllarda görülür."* tanıklarında görüldüğü gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 72-73).

5.7.41. Elbette

Tahir Kenan, tekit ve ispat edatı olduğunu söylediği "elbet, elbette" kelimelerine yer verir:

"Elbette gider gelen cihana" (Fuzûli), *"Elbette bozulmalı ülfet*[243]*! Mutlak beni sevmeli o âfet!"* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 76).

Ahmet Rasim, kuvvetlendirme edatı olan "elbette"[244] kelimesinden söz eder:

"Dostlarımız elbette geleceklerdir.", "Sadâkatin neticesi elbet bir mükâfâta müncer olur." tanıklarında görüldüğü gibi (Demirci, 2017a, s. 151). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen elbette kelimesini "Edât-ı te'kîttir. "Elbette gider gelen cihâna. Dostlarımız elbette gelecektir". "Elbet" tarzında dahi kullanılır: "Sadakatın neticesi elbet bir mükâfata müncer" olur." şeklinde izah eder (2016, s. 121).

Raşit, tekit bildiren "elbette" kelimesinin "elbet" şeklinde de kullanımının mümkün olduğunu söyleyip *"Elbet gider gelen cihana."* tanığını gösterir (Karataş, 2016, s. 312).

Şeyh Vasfi Efendi, tekit edatı olan "elbet, elbette" kelimelerine değinir ve şu tanığı gösterir:

---

[243] Ülfet: Dostluk, görüşme.

[244] Günümüz Türkçesinde zarf türüne karşılık gelmektedir.

"Fukaraya elbette muavenet etmelidir" (Toparlı, 2003, s. 95).

5.7.42. Emes/ Ermes

Mehmet Sadık, "ikisi de değil" anlamına tabi olan "emes/ermes" nefy edatına değinir:

emes- *"Ne tilim ne könlüm ahvâlim bilür ol şûh kim/ Könli gam nîşi tili âh otıdın efkâr emes" (O şuh ne kalbimin ne de lisanımın hâlini bilir. Çünkü lisanı gam dikeni ve kalbi ah ateşiyle müteessir değildir.);* ermes- *"Çün tikendin ayru ermes dâ'imâ gül yafragı/ Ne üçün alur kef-i pâyın közüm müjgânıdın" (Mademki hâr gül yaprağından hiçbir zaman ayrılan değildir. Canan niçin kef-i pâyini kirpiğimden ayırıyor.)* tanıklarında görüldüğü gibi (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 47).

5.7.43. En

Süleyman Hüsnü Paşa, sıfatların başlangıcına gelip abartma anlamı katan "en" edatının bulunduğunu söyler:

en iyi, en âlâ, en fena vb (Toparlı & Yücel, 2018, s. 38).

Selim Sabit, SO'da üstünlük eki olup sıfatların öncelerine getirilen "en" kelimesine değinir:

"Okuyup yazmak hünerlerin en alasıdır." vb (Salman, 2008, s. 54).

Tahir Kenan, "en" kelimesinin sıfatlara eklenen mübalağa edatı olduğunu dile getirir:

"En kolay iş fenalık etmektir.", "En müşkil (zor) vazife, vazifeyi tanımaktır.", "En büyük cezâ azâb-ı vicdândır." gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 72).

Mehmet Rıfat, MOS'ta sıfatların önüne gelip abartma anlamı veren "en" kelimesinden bahsedip *en güzel, en âlâ yer* tanıklarını gösterir (Tamkoç, 2013, s. 59).

Mehmet Rıfat, HLO'da mübalağa edatı olan "en" kelimesine yer verir:

"Bunların en güzeli budur " vb (Kaya, 2016, s. 55, 230).

Ahmet Cevdet Paşa, üstünlük eki olan "en" lafzına şu tanığı gösterir:

"*Hünerlerin en alası yazıdır"* (Tarahija, 2008, s. 76).

Ömer Sıtkı, MKLO'da "en" edatının tafdil (üstün kılma) anlamı üstlendiğini söyler:

"İnsana en lüzûmu olan şey sıhhatdır" (Denduş, 2019, s. 146).

Raşit, mübalağa edatı olan "en" kelimesini kullanır:

"Nitekim sarfta beyanı geçti." gibi (Karataş, 2016, s. 325).

Şeyh Vasfi Efendi, "en" tafdil edatının sıfatlara ilave edildiğini anlatır ve şu tanıkları gösterir:

"En çalışkan talebe kimse, muallim onu sever.", "Sınıfımızda en güzel resim yapan... Efendidir" (Toparlı, 2003, s. 95).

5.7.44. Evet ve He

Selim Sabit, SO'da "evet" lafzının onaylama bildiren edat olduğunu söyler:

"Mektebe gidiyor musunuz? Evet, efendim." ifadesinde görüldüğü gibi (Salman, 2008, s. 54). Koç, SO'da edât-ı tasdîk için "evet" edatının kullanıldığını belirtir (1994, s. 84).

Mihri, onay manası bildiren "evet" ve "he" huruf-ı şettası için *"Evet gördüm.", "He yaparım."* tanıklarına yer verir (Atılgan, 2018, s. 222).

Tahir Kenan, onay bildiren edatlar için "evet" kelimesinin kullanıldığını belirtir:

" Evet! Atâlet mevtin küçük kardeşi, sefâlet hayâtın büyük düşmanıdır. (Kemâl)", "Evet, gelen ezelîdir fezâ-yı devrâna." (Hâmid- Ölü) vb (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 81).

Ahmet Rasim, tasdik edatı olan "evet" kelimesinden bahseder:

"Ahmed Efendi geldi mi? - Evet" ifadesinde görüldüğü gibi (Demirci, 2017a, s. 152). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen "evet" edatını "Edât-ı tasdîktir. "Ahmed efendi geldi mi? "Evet geldi" misâlinde olduğu gibi." şeklinde izah eder (2016, s. 122).

Mehmet Sadık, "hav ve hava" kelimelerinin tasdik edatı olduğunu dile getirir:

"Hac kıldınuz mu hav kılduk/ Tivege mindiniz mü hava mindük" (Hacca gittiniz mi? Evet gittik. Deveye bindiniz mi? Evet bindik.) (Nevâyî) vb (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 56).

Raşit, tasdik edatı olan "evet" lafzına değinir:

"Ahmet geldi mi? Evet" (Karataş, 2016, s. 327).

Şeyh Vasfi Efendi, tasdik edatı olan " evet" kelimesini kullanır:

"Yarın mektebe gelecek misiniz? Evet." ifadesinde görüldüğü gibi (Toparlı, 2003, s. 95).

5.7.45. Evvel

Şemsettin Sami; "-den evvel" huruf-ı ilsakına "*Bizden evvel gelmişti."* tanığını gösterir (Hamit, 2009, s. 110).

Ömer Sıtkı, MKLO'da "evvel" kelimesinin işaret-i tenkir olup belirsizlik gösterdiğini dile getirir:

"Evvel zaman sizi göreydim." gibi (Denduş, 2019, s. 145).

Hüseyin Cahit, takaddüm (öne geçme) beyan eden "-DAn evvel" edatını kullanır:

Yemekten evvel el yıkamalı" (Karahan & Ergönenç, 2000, s.270).

5.7.46. Ezel

Tahir Kenan, "ezel[245]" kelimesinin ebedin zıttı olarak geçmişe doğru sonsuzluk bildirdiğini söyler:

"Sende varken bu perde-i samedî/ İnletir nağme-i ezel ebedî" (Nâcî) gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 71).

5.7.47. Gâh

Tahir Kenan, Arapça ve Farsça isimlere eklenen zaman ve mekân edatları için "-gâh= geh= gehî" eklerini kullanır:

kıble-gâh, secde-gâh, siyâset-gâh, mâtem-gâh, güzer-gâh (güzer-geh), "Acabâ lisânımızda gâh aşk, gâh muhabbet, gâh alâka sözleriyle ifâde olunmak istenilen hâssiyet-i acibe nedir?" (Kemâl), *"Gâh olur, rüzgârlardan biri galebe (baskın gelme) etmekle berâber, mehtâba da tesâdüf olunmaz."* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 136).

Ahmet Rasim, "bazı vakit" anlamına gelen "gâh" kelimesinden söz eder:

"Gâh olur ki esnâ-yı şitâda pek güzel havâlara râst gelinir.", "Gâh begenir, gâh begenmez." vb (Demirci, 2017a, s. 171). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen gâh edatını

[245] Başlangıcı belli olmayan.

“Edât-ı tab‘îzdir. “Ba‘zı-ı vakit” manâsına gelir. Misâl: Gâh olur ki esnâ-i şitâde pek güzel havalara rast gelinir.” şeklinde açıklar (2016, s. 127).

5.7.48. -gâr

Ahmet Rasim, Farsça “-gâr” edatı için *perverd-gâr (besleyici)* tanığını gösterir (Demirci, 2017a, s. 176).

5.7.49. Gayet

Tahir Kenan, son bulma ve abartma edatı olan “gayet” kelimesine yer verir:

“gaayet lâtîf, gaayet güzel, gaayet uzak, gaayet vahşî” gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 129).

Ömer Sıtkı, MKLO’da “gayet” kelimesinin ifratiye (aşırılık) manası taşıdığını söyler:

“Bahçemiz gayet büyükdür.” ifadesinde olduğu gibi (Denduş, 2019, s. 150).

Şeyh Vasfi Efendi, mübalağa edatı olan “gayet” kelimesi için *“Gayet nafî (faydalı) bir kitap ele geçirdim.”* tanığını gösterir (Toparlı, 2003, s. 103).

5.7.50. -geli/ -galı

Mehmet Sadık, “için” anlamında “-geli/ -galı” talil (sebep gösterme) edatının kullanıldığını ifade eder:

“Könül bâğıda âhım okları kadnın firâkıdın/Ber-i gam bergeli her kaysı bir ra’nâ nihâl olmuş” (Ey canan kadd-i mevzûnun firakından ettiğim ahlar, her biri bâğ-ı dilde meyve-i gam vermek için bir güzel fidan olmuş) (Nevâyî), *“Yâr ağız açmaska derdim sorgalı taptım sebeb/ Köp çüçüklikdin yapuşmışlar meger ol ikki leb” (Yârimin hâlimi sormak için ağız açmadığına sebep buldun. Meğer pek tatlılıktan iki dudağı birbirine yapışmıştır.)* (Nevâyî) tanıklarında görüldüğü gibi (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 40).

5.7.51. Gibi

Ahmet Cevdet Paşa, “gibi” edatının bir şeyi benzetmek için kullanıldığını dile getirir ve şu tanığa yer verir:

“Dişleri inci gibidir” (Tarahija, 2008, s. 76).

Süleyman Hüsnü Paşa, bir şeyi başka şeye benzetme anlamı taşıyan “gibi” edatının bulunduğunu söyler:

“Haylaz adam hayvan gibidir.” vb. Bazen şüphe *(Hasan Efendi bunu bilmeli),* beraberlik *(Geldiği gibi yattı)* de beyan eder (Toparlı & Yücel, 2018, s. 44-45).

Selim Sabit, SO’da benzetme edatı olan “gibi” kelimesinden bahseder:

incü gibi vb (Salman, 2008, s. 58).

Halit Ziya, gibi edatının zamirlere eklendiğinden söz eder ve şu tanıkları gösterir:

benim gibi, senin gibi, onun gibi (Türkay, 2018, s. 61).

Şemsettin Sami; “gibi” huruf-ı ilsakına *kutu gibi bir ev, onun gibi bir adam* tanıklarını gösterir (Hamit, 2009, s. 109).

Tahir Kenan, Türkçe benzetme edatı olan “ gibi” kelimesini kullanır:

“Halk içinde mu’teber (itibarlı) bir nesne yok devlet gibi/ Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi” (Sultân Süleymân), *“Ol gonce-i ne-şüküfte olur gül gibi handân Şebnem gibi eşk-i dil-i şeydâ dökülünce”* (Fıtnat), *“Felâket, sâika (yıldırım) gibi gelir, şâibe (kuşku) gibi gider.”* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 137).

Mehmet Rıfat, MOS’ta “gibi” edatının benzetme amaçlı kullanıldığını söyler:

“*Ahmak hayvan gibi sersem”* vb (Tamkoç, 2013, s. 63).

Mehmet Rıfat, HLO’da Türkçenin en mühim teşbih edatı olduğunu söylediği “gibi” kelimesine yer verir:

“Filânın dişleri inci gibi beyazdır.”, “Filân bülbül gibi ötüyor.”, “Hayvan koşuyor gibi.”, “Herkes ağzına bakıyormuş gibi söylenip duruyor.”; derhal- “*O geldiği gibi ben gitdim”* (Kaya, 2016, s. 236-237).

Ahmet Rasim, benzetme edatı olan “gibi” kelimesine yer verir:

“Arslan gibi baba yigit.”, “Kale gibi ev.” vb (Demirci, 2017a, s. 169). Abdalla, ANTLO’da bahsedilen gibi edatını “Edât-ı teşbihtir. Misâl: Arslan gibi babayiğitsin.” şeklinde izah eder (2016, s. 126).

Mehmet Sadık, benzetme anlamı katan “kibi” teşbih edatını kullanır:

"Şem' hem-derdim durur hicrân tüni kim men kibi/ Hicr otıda kavrulur ol dağı öz yagı bile" (Şeb-i hicrânda şem hemderdimdir zira o da benim gibi ayrılık ateşinde kendi yağıyla kavrulur.) gibi. Bunun dışında, "gibi" anlamı veren "pikin" teşbih edatından söz eder: *"Kim körüp nergis pikin köz birle gül dâk yüzlerin/ Yelge berip 'akl u fehmin mest ü hayran bolmadı" (Nergis gibi gözlerin ile gül gibi yüzünü kim görüp de mest ve hayran olup akıl ve fehmini rüzgâra vermedi)* gibi (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 52-53).

Ömer Sıtkı, MKLO'da teşbih edatı olup sıla fiilleriyle bulunduğu durumda son bulma anlamı üstlendiğini belirtir:

"Arkadaşların gibi çalış da dûçâr mecâzât[246] *olma (cezaya uğrama)."* (teşbih), *"Yazdıgı gibi gitdi."* (intiha) (Denduş, 2019, s. 150).

Raşit, teşbih edatı olan "gibi, vâr, vâri, âsâ ve veş" kelimelerinin daima müşebbihin bihe (kendisine benzetilene) eklendiğini dile getirir:

arslan gibi, behişt âsâ (cennet gibi), divane vâr, mecnun vâri, mehveş (ay gibi) gibi (Karataş, 2016, s. 316).

Şeyh Vasfi Efendi, benzetme anlamı üstlenen "gibi" edatını kullanır:

"Akil olan, ilim ve kemal gibi meziyyât ile nefsini tezyine (donatmaya) çalışmalıdır." vb (Toparlı, 2003, s. 105).

Hüseyin Cahit, "gibi" edatının kelimeleri ve cümleleri birbirine bağlama vazifesi gördüğünü söyler:

"Demir gibi vücut", "Herkes ağzına bakıyormuş gibi söylenip duruyordu.", "Yağmur yağacak gibi ortalık karardı" vb (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 289-290).

5.7.52. Göre

Şemsettin Sami; "-A göre" huruf-ı ilsakına *"size göre, ulemaya göre"* tanığını gösterir (Hamit, 2009, s. 110).

Tahir Kenan, bir şeyi diğer şeye mensup veya uyumlu gösteren edatlar için "göre" kelimesini kullanır:

[246] Mücazat.

"Onların i'tikâdına (inancına) göre bir adamın bir memleketçe kıymeti oradaki istihlâkâti (harcamaları) mikdârından ibâret olup...", tahsis (rağbet ettirmek)- *"Bu elbise sana göre biçilmiştir."* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 140).

Mehmet Rıfat, HLO'da nisbet ve mutabakat (uygunluk) bildiren "göre" kelimesinden bahseder:

"Bana göre hava hoş.", "Elbisem vücûduma göredir" (Kaya, 2016, s. 240).

Ahmet Rasim, münasebet ve uygunluk edatı olan "göre" lafzına değinir ve şu tanıkları gösterir:

"Ona göre her şey kolay.", "Bana göre havâ hoş.", "Bu yelek tam vücuduma göre.", "Bu kab, bu kitâba göre" (Demirci, 2017a, s. 170). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen göre edatını "Edât-ı nisbet ve mutâbakattır. "Ona göre her şey kolay, bu elbise tâm vücûduma göre", gibi." şeklinde açıklar (2016, s. 126).

Raşit, Türkçe nispet ve mutabakat edatı olan "göre" kelimesine değinir:

"Bana göre hava hoş.", "Elbise vücuduma göre yapılmıştır." vb (Karataş, 2016, s. 326).

Şeyh Vasfi Efendi, "göre" nispet ve mutabakat edatı için *"Bana göre bu kitap nefistir."* tanığını gösterir (Toparlı, 2003, s. 105).

5.7.53. -gulük/ -gülük

Mehmet Sadık, "-gulük/ -gülük" edatının emr-i hazırların sonuna eklendiğini dile getirir:

"*Hired-mend çın sözdin özge dimes/ Veli barça çın hem digülük imes" (Âkil olan kimse doğru sözden başka bir şey söylemez lakin her doğru da söylemeye layık değildir)* (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 42).

5.7.54. Hâlâ

Ömer Sıtkı, MKLO'da hâl edatı vazifesindeki "hâlâ" kelimesine yer verir:

"Hâlâ gelmedi. Hâlâ bekliyorum" (Denduş, 2019, s. 148).

5.7.55. Hayır

Tahir Kenan, Türkçe olup olumsuzluk bildiren "hayır" kelimesine yer verir:

" ...Hayır! Bizim tabiî olan şiir ve inşâmız taşra halkı ile İstanbul ahâlîsinin avâmı beyninde hâlâ durmaktadır.", "Hayır, giden ebedîdir zalâm-ı mâzîye" (Hâmid) gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 110).

Ahmet Rasim, inkâr edatı olan "hayır" kelimesini kullanır:

"Ahmed Efendi geldi mi?" "— Hayır!" ifadesinde görüldüğü gibi (Demirci, 2017a, s. 158). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen "hayır" kelimesini "Edât-ı inkâr: "Ahmet efendi geldi mi?"—"hayır!" misâlinde olduğu gibi." şeklinde izah eder (2016, s. 124).

Raşit, tasdik-i nefy edatı olan "hayır" kelimesine değinir:

"Ahmet gitti mi? — Hayır" (Karataş, 2016, s. 327).

Şeyh Vasfi Efendi, "hayır" kelimesinin inkâr edatı olduğunu söyler ve şu tanığı gösterir:

"Hoca Efendi geldi mi? — Hayır" (Toparlı, 2003, s. 101).

5.7.56. Hem

Mehmet Rıfat, MOS'ta "hem" edatının ortaklık bildirdiğini söyler ve şu tanığı gösterir:

hem mezhep (Tamkoç, 2013, s. 62).

5.7.57. Hemen

Süleyman Hüsnü Paşa, kısaltma için kullanılan "hemen"[247] kelimesine yer verir:

"Hemen sen söyle" ifadesinde olduğu gibi (Toparlı & Yücel, 2018, s. 47).

Tahir Kenan, acele etme manası taşıyan "heman" edatını kullanır:

"Ba'zı kimselerin alnında görülen çîn-i cebinleri (kaş çatıklığı) hemân felâket-zedeliğe hamletmemeli, belki ahlâk-ı seyyie te'sîrâtıdır (kötü ahlakın etkileridir)." gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 182).

[247] Günümüz Türkçesinde zarf türüne karşılık gelmektedir.

Mehmet Rıfat, HLO'da Farsçadan alınmış olan "hemân" kelimesinin hasr, takrip, istical, istimrar manaları taşıdığını söyler:

hasr (yalnız bir şeye kullanma)- *"Her gelen saydın alıp gitdi hemân ben kaldım.",* takrip (yaklaştırma)- *"Hemân pederi…",* istical (acele etme)- *"Bu dâm-gâhda durulmaz aman hemân gidelim.",* istimrar (süreklilik)- *"Gül-i zârım sen hemân sağ ol fedâ canlar sana"* (Kaya, 2016, s. 249).

Ahmet Rasim, "hemân" kelimesi için şu tanıkları gösterir:

"Her gelen saydın alub gitdi, hemân ben kaldım.", "Hemân bu yol kadar geniş.", "Durmayalım, hemân kaçalım.", "Sen hemân çalış, sana malım, mülküm fedâ olsun" (Demirci, 2017a, s. 183).

Ömer Sıtkı, MKLO'da Farsça hasr ve istical edatı olan "hemen" kelimesi için *"Sefinenin hemen yigirmi mil süratı var idi."* (hasr), *"Şimdi hemen gidip söyleyiniz."* (isti'câl) tanıklarını gösterir (Denduş, 2019, s. 153).

Raşit; istical, takrip, istimrar, hasr edatı olan Farsça "heman" kelimesine değinir:

"Durma heman git." (istical), *"Heman düşecek idi."* (takrip), *"Sen heman söyle ben dinliyorum."* (istimrar), *"Herkes hissesini alıp gitti heman ben kaldım."* (hasr) vb (Karataş, 2016, s. 312).

Şeyh Vasfi Efendi, Farsçadan alınmış hasır ve istical edatı için *"Henüz geldin, hemen kalkıp gitmekte ne mana var?", "Dünyada hemen sen şeref ve şan ile sağ ol."* tanıklarını gösterir (Toparlı, 2003, s. 108).

5.7.58. Henüz

Tahir Kenan, "henüz" edatının "hâlâ, daha" gibi manalar taşıdığını söyler:

"ve daha bunlar gibi pek çok eşyâ îcâd olunmamış iken Yunan kahramânlarının kullandıkları içki kapları ve yattıkları kerevetler (oturmaya yarayan tahtadan sedir) türlü türlü resimlerle ve altın ve gümüş kaplamalarla tezyîn olunmuş idi (süslenmişti)" (Saîd) ifadesinde görüldüğü gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 183).

Ahmet Rasim, "şimdi, daha" anlamına geldiğini söylediği "henüz[248]" kelimesine yer verir:

[248] Günümüz Türkçesinde zarf türüne karşılık gelmektedir.

"Henüz gelmedi.", "Henüz yazdı." gibi (Demirci, 2017a, s. 179).

Ömer Sıtkı, MKLO'da hâl edatı olan "henüz" kelimesi için *"Bekleyorum henüz gelmedi."* tanığını gösterir (Denduş, 2019, s. 153).

Şeyh Vasfi Efendi, Farsça hâl edatı olan "henüz" kelimesine değinir:

"Henüz çocuktur.", "Henüz uykudan uyandım." vb (Toparlı, 2003, s. 109).

5.7.59. Hep

Mehmet Rıfat, HLO'da tamim (genelleştirme) edatı olan "hep[249]" kelimesinin bulunduğunu söyler:

"İşim hep fenâ gidiyor.", " Bu fenalık hep onlardan çıkar" vb (Kaya, 2016, s. 238).

Ömer Sıtkı, MKLO'da tamim edatı olan "hep" kelimesinin bahseder:

"Mektebe hep çocuklar geldiler." gibi (Denduş, 2019, s. 153).

Raşit; hep ve bütün kelimelerinin müfrete ve ceme ilave edildiğini, "hep" edatının bazen muzaf olup kural dışı olarak sonuna "si" aldığını belirtir:

insanların hepsi tanığında görüldüğü gibi (Karataş, 2016, s. 313).

Şeyh Vasfi Efendi, tamim edatı için *"Nazar-ı hayretle görmekte olduğunuz bu kadar asar, hep ebnâ-yı beşerin sa'y ve himmetiyle vücuda gelmiştir."* tanığını gösterir (Toparlı, 2003, s. 109).

5.7.60. Her

Süleyman Hüsnü Paşa, genelleştirme için kullanılan "her"[250] kelimesini kullanır:

"Her kim okursa okusun." vb (Toparlı & Yücel, 2018, s. 46).

Tahir Kenan, müfrete dâhil olan "her" kelimesine yer verir:

her adam, her devlet, her me'mûr, "Her matlaba (konuya) hâstır edâsı/ Her nağmede başkadır sadâsı" (Nefî), *"Her nefer (er) bir heykel gibi müdhiş; her ev bir kale gibi müstahkem (sağlam); her burc (kale çıkınıtısı) gökten inmiş denilecek kadar müşekkel*

[249] Günümüz Türkçesinde zarf türüne karşılık gelmektedir.

[250] Günümüz Türkçesinde sıfat türüne karşılık gelmektedir.

(biçimli), münevver (parlak), mutantan (gösterişli);…" (Hâmid) (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 179).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "her" edatının önce kelimeye gelip bir şeyin şahıs ekini çoğul yaptığını söyler:

"Herkes böyle söylüyorlar." gibi (Tamkoç, 2013, s. 62).

Mehmet Rıfat, HLO'da "her" kelimesinin tamim (genelleştirme) edatı olduğunu ve sadece müfrede eklenip cemlere dâhil edilmediğini dile getirir:

her yerde, her zaman, her tarafta vb (Kaya, 2016, s. 238).

Ahmet Rasim, genelleştirme edatı olan "her" kelimesinden bahseder:

"Herkesin âlemde bin mâ-fevki (üstün olanı) var, bin mâ-dunu (alt derecesi, aşağı olanı) var.", "her insan", "Her biri bir söz söyledi." gibi (Demirci, 2017a, s. 175). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen her kelimesini "Edât-ı ta'mîmdir. Misâl: Her kesin âlemde bin mâ-fevki var, bin mâ-dûni var." şeklinde izah eder (2016, s. 127).

Ömer Sıtkı, MKLO'da tamim edatı olup müfret kelimelerle birleşen "her" kelimesi için *"Okumak, yazmak her çocuk için lâzımdır."* tanığını gösterir (Denduş, 2019, s. 153).

Raşit, Farsçadan alınmış "her" kelimesinin sadece müfrete geldiğini belirtir:

herkes, her taraf, her yevm (gün) vb (Karataş, 2016, s. 313).

Şeyh Vasfi Efendi, "her" tamim edatı için *"Her ağaç meyve vermez."* tanığını gösterir (Toparlı, 2003, s. 109).

5.7.61. Her Ne Kadar

Şemsettin Sami, "her ne kadar[251]" kelimeleri için *"Her ne kadar söylüyorsa da inanmam."* tanığını gösterir (Hamit, 2009, s. 112).

5.7.62. Hiç

Ahmet Cevdet Paşa, olumsuzluğu kuvvetlendirme amaçlı kullanılan "hiç"[252] kelimesine yer verir:

[251] Günümüz Türkçesinde zarf türüne karşılık gelmektedir.

"Falan efendi dersini hiç terk etmedi. Ben ona hiçbir şey demem." ifadesinde görüldüğü gibi (Tarahija, 2008, s. 78).

Tahir Kenan, "hiç" tekit edatının olumsuzluğa mahsus olduğunu belirtir:

"Yok olmamalıydın ey melek hiç/ Hiç solmamalıydın ey çiçek hiç" (Hâmid) gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 183).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "hiç" kelimesinin olumsuzluğu kuvvetlendirme anlamı taşıdığını dile getirir:

"Zavallı yetim hiç kimsesiz kalmış gibi" (Tamkoç, 2013, s. 63).

Mehmet Rıfat, HLO'da te'kid-i nefy edatı olduğunu söylediği "hiç" kelimesine yer verir:

"Hiç bilmiyor.", "Hiç biri gelmedi.", "Hiçbirini yapma.", "Hiç bir söz yazma" (Kaya, 2016, s. 239).

Ahmet Rasim, olumsuzluk edatı olan "hiç" kelimesinden bahseder:

"Bu şey' benim işime hiç yaramadı.", "Bu bâbda hiç ma'lûmâtım yokdur" vb (Demirci, 2017a, s. 174).

Ömer Sıtkı, MKLO'da Farsçada ve Türkçede olumsuzluğu kuvvetlendirmek için kullanılan "hiç" kelimesinden söz eder:

"Hiç beğenmezdim.", "Hiç bilmiyorum." vb (Denduş, 2019, s. 153).

Raşit, tekid-i nefy edatı olan "hiç" kelimesini kullanır:

"Hiç göremedim.", "O, buraya hiç gelmez.", "Vazifende hiç kusur etme." tanıklarında olduğu gibi (Karataş, 2016, s. 318).

Şeyh Vasfi Efendi, nefye özgü "hiç" tekit edatı için *"Bundan sonra hiç gözüme görünmesin. Böyle garip bir hâle hiç tesadüf etmemişim."* tanığını gösterir (Toparlı, 2003, s. 109).

5.7.63. -î

Mehmet Rıfat, MOS'ta kelimelerin sonunda nispet bildiren edat olan "yâ" harfinin bulunduğunu belirtir:

---

[252] Günümüz Türkçesinde zarfa karşılık gelmektedir. İfadedeki "hiçbir" kelimesi ise sıfattır.

Halebî, Şamî, Ahmedî, Hüsnî vb (Tamkoç, 2013, s. 59).

Şeyh Vasfi Efendi, Türkçenin "-lIk" ekine karşılık olarak kullanılan "î" ve "yet" edatının Farsça veya Arapça isim ve sıfatlara eklendiğini dile getirir:

germî (sıcaklık, kızgınlık), perîşânî, abdiyet, insaniyet gibi (Toparlı, 2003, s. 109).

5.7.64. İçin

Ahmet Cevdet Paşa, "için" edatının bir fiilin sebep ve aletini bildirmek için kelimelerin sonuna gelerek neden bildirdirdiğini söyler ve şu tanıklara yer verir:

"Ders için mektebe geldim.", "Eğlemek için bahçeye giderim.", "Senin için yer hazırladım.", "Benim için gam çekme" (Tarahija, 2008, s. 74).

Süleyman Hüsnü Paşa, "için" edatının bir işin olduğuna zihninde ve dışarıda bir sebep göstermek amacıyla kullanıldığını söyler. "İçin" edatı; isim, sıfat, mastar ve emr-i gaiplerin sonuna gelir:

Söz gelimi *ev için, okuyan için, okumak için, gelsin için, okuması için, paşa için, su için* vb (Toparlı & Yücel, 2018, s. 36-37).

Mihri, "için" kelimesi için *sizi görmek içün, benimçün, onunçün, geldiğiçün* tanıklarını gösterir (Atılgan, 2018, s. 216-217).

Şemsettin Sami, "için" huruf-ı ilsakına *"Bir iş için gitti, sizinçün geldim."* tanıklarını gösterir (Hamit, 2009, s. 109).

Tahir Kenan, sebep gösterme edatı olan "için-çün" kelimesine yer verir:

"Devlet için mücâhede (çalışma, savaşma) cennet için duâ" (Fâzıl), *"Yemek için yaşamamalıdır. Belki yaşamak için yemelidir."* (Ekrem- Nâçiz) gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 86).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "için" kelimesinin sebep gösterme manası taşıdığını söyler:

"Size rica için geldim.", "Hatırın için gelirim." vb (Tamkoç, 2013, s. 64).

Mehmet Rıfat, HLO'da talil (sebep gösterme), nisbet veya tahsiz (ayırma) beyan eden "için" edatına değinir:

"Yâr içün ağyâra (başkasına, yabancıya) minnet etdiğim ayb eyleme (utanma) / Bâğ-bân bir gül içün bin hâre hizmet-kâr olur.", "İnsan için en büyük bahtiyarlık kendini bahtiyar

zannetmekdir.", "Ayağın kesme başınçün bezm-i mihnet(zahmet)-serâlardan" (Kaya, 2016, s. 241-242).

Ahmet Rasim, bir hükmün sebebini bildiren "için" edat-ı talilinden bahseder:

"Bağbân bir gül içün bin hâre hidmetkâr olur.", "Nev'i beşer içün ma'ârif-i selâmet yoludur.", *onun için, bunun için, benim için* vb (Demirci, 2017a, s. 153). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen için edatını şu şekilde açıklar: "Edât-ı ta'lîldir. Bir hükmün 'illetine lâhik olur. "Bağbân bir gül için bin Hâre hizmetkâr olur", gibi" (2016, s. 122).

Mehmet Sadık, "üçün" edatının sebep gösterme anlamı taşıdığından bahseder:

"Hâm könlüm kim dudağını tilep efgân kılar/ Bardur ol tıfl-dek kim yıglagay helvâ üçün" (Tennûr-ı aşk u muhabbette pişmemiş gönlüm temennâ-yı leb-i şîrîn ile helvâ için ağlayan çocuk gibi feryat eder.) (Nevâyi) ifadesinde görüldüğü gibi (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 39-40).

Ömer Sıtkı, MKLO'da sebep anlamını üstlenen "için" edatına *"Çalışdıgın için birinci oldun.", "gelmesiçün", "gitmesiçün"* tanıklarını gösterir (Denduş, 2019, s. 145).

Şeyh Vasfi Efendi, talil edatı olan "için" kelimesine yer verir:

"Büyükler, sekiz günlük ömür için dokuz gün çalışmayı tavsiye eylemişler. Bu söz ne mühim bir hikmeti, ne büyük bir hakikati şamildir (içine alır)" (Toparlı, 2003, s. 96).

Hüseyin Cahit, "için" edatının fiile bağlanan mütemmim olduğunu dile getirir:

münasebet- "*Yarın kırda giymek için bir takım esvap aldım.",* sebep- *"Tebdil-i (değişen) hava için bu sene nereye gideceksiniz?"* vb (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 272-273).

5.7.65. İçre

Mehmet Sadık, "da" anlamına edat-ı zarf olan "içre" kelimesine değinir:

"Bezm-i 'işret içre siz mey nûş itil iy dostlar/ Kim naşib ol la'l-i leb hicrânıdın kandur mana" (Ey ahbap, bezm-i işrette şarabı siz için, zira benim nasibim ol leb-i la'l-i hicrânından hûn-ı dildir.) (Nevâyî), *"Kalıpdur 'anberin zülfün içinde bağlanıp könlüm/ Keyikdin katre kan kalgan gibi müşg-i tâtâr içre" (Müşg-i tâtârda geyikten bir katre kan kaldığı gibi güzel koku dağıtan zülfinde gönlüm bağlanıp kalmıştır)* tanıklarında görüldüğü gibi (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 40-41).

5.7.66. İken

Süleyman Hüsnü Paşa, haber cümlelerinin sonuna gelerek hâl vazifesinde kullanılan "iken" edatının bulunduğunu söyler ve şu tanıkları gösterir:

"Söyler iken dinle.", "Güneş doğar iken namaz kılınmaz.", "Cümle âlem yoğ iken o var idi" (Toparlı & Yücel, 2018, s. 38).

Selim Sabit, SO'da "iken" lafzının bir şeyin hal ü keyfiyetini bildirdiğini dile getirir:

"Ağaç yaş iken eğilür.", "Yaşken dinildi.", "Kalemle yazıldı." vb (Salman, 2008, s. 55).

Mihri, zaman zarfı görevindeki "-msI" huruf-ı şettası için *okur iken, evde iken* tanıklarına yer verir (Atılgan, 2018, s. 222).

Tahir Kenan, "iken" hâl edatına yer verir:

"*Geh*[253] *mukim-i makam-ı uzlet*[254] *iken/ Sâkin-i gûşe-i kanâat iken (Fuzûli)", "Gelirken gördüm, giderken söyledim."* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 89).

Mehmet Rıfat, HLO'da "iken" edat-ı haliyetinin cümlelere, fiil-i mâzî, naklî, muzâri', istikbâl ve hâl sıygalarıyla sıfatlara eklenip hâl anlamı verdiğini söyler:

cümlede- *"Kaçmak üzere iken tutuldum.",* mâzî-i naklî- *"Yazmış iken bozdu.",* muzâri'- *"Yazar iken bozdu.",* istikbâl- *"Yazacak iken bozdu.",* hâl- *"Yazıyor iken bozdu"* (Kaya, 2016, s. 243).

Ahmet Rasim, hâl edatı olup cümlelere eklenen "iken" lafzından bahseder:

"İnsân, küçükken büyür.", "Kamer hilal iken bedir (dolunay) olur.", "Ben derse çalışırken o uyuyordu." vb (Demirci, 2017a, s. 154). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen "iken" edatı ile ilgili "Edât-ı hâldir. Cümlelere lâhık olur. Misâl: "İnsan küçükken büyür". "kamer hilâl iken bedir olur." Gibi ki "kamer, hilâl olarak", demektir." ifadelerini kullanır (2016, s. 122).

Ömer Sıtkı, MKLO'da hâl edatı olan "iken" kelimesi için *"Söyler iken yaz.", "yazarken", "söylerken"* tanıklarını gösterir (Denduş, 2019, s. 145).

Şeyh Vasfi Efendi, "iken" hâl edatına değinir:

[253] Bazen.

[254] Tek başına yaşama.

"Yolda giderken tesadüf edilen büyük zatlara ızhâr-ı hürmet etmek insaniyet ve hüsn-i terbiye adap ve levazımındandır." gibi (Toparlı, 2003, s. 96).

5.7.67. İla

Ahmet Rasim, "dek", "kadar" anlamında olan "ilâ" edatına yer verir:

"İlâ- âhir (ömrün sonuna kadar)", "İlâ- nihâye (nihâyete dek)" (Demirci, 2017a, s. 164).

5.7.68. İle

Ahmet Cevdet Paşa, "ile" edatının birlikte olmak anlamını ifade ettiğini söyler şu tanıklara yer verir:

"Falan efendi ile camiye gittim.", "Bıçak kesti ve araba ile gitti" (Tarahija, 2008, s. 75).

Süleyman Hüsnü Paşa, bir şeyin başka bir şey ile beraber olduğunu anlatmak ve bir şeyin başka bir şeye sebep ve alet olduğunu belirtmek için kullanılan "ile" edatından bahseder:

"Çocuk kalfa ile mektebe gitti.", "Filan adam bu rütbeyi çalışmakla buldu.", "Bu işi seninle o yaptı." tanıklarında görüldüğü gibi (Toparlı & Yücel, 2018, s. 39).

Selim Sabit, SO'da "ile" lafzının mef'ûlün maa edatı olup müsahabet (sohbet) ve istiane (yardım) anlamlarını taşıdığını söyler:

"Hâce ile görüşdi eliyle yazdı." vb. Mastarlara eklendiğinde talil (sebep gösterme) ifade eder: *olmagla, gelmekle* vb (Salman, 2008, s. 55).

Mihri, "ile" eki için *"Birâderim ile (yâhûd birâderimle) gezdim.", "Bıçak ile (yâhûd bıçakla) kesdim.", "Yiğitlik urmak ile (yâhûd urmakla) cömerdlik vermekle"* tanıklarını gösterir (Atılgan, 2018, s. 216).

Şemsettin Sami; "ile" huruf-ı ilsakına *"el ile tutmak", "Benimle gel."* tanıklarını gösterir (Hamit, 2009, s. 109).

Tahir Kenan, "ile" edatının bir şeyi diğer şeye sebep ve vasıta olarak gösterdiğini söyler:

"Ne nesl iledir ne sâl[255] *iledir/ Ne câh*[256] *iledir ne mâl iledir/ Beyim ululuk kemâl*[257] *iledir."* (Kemâl), *"Bu lisân tercümeye gelmez; lisân-ı umûmî ile arz-ı merâm eyle!* (Edhem Pertev Paşa)" vb (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 89).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "ile" edatının istiane (yardım), atıf (bağlama) ve teşrik (ortak etme) anlamları taşıdığını söyler:

teşrik- *"Ahmet ile beraber gel.",* istiane- *"Çalışmak ile şöhret alırsın.",* atıf- *" Bu iş senin ile onun işidir."* vb (Tamkoç, 2013, s. 64).

Mehmet Rıfat, HLO'da mukarenet (birleşme), talil (sebep gösterme) gibi manalar bildirip daima ara yerde bulunan "ile" edatını kullanır:

"İm'ân ile kıl nazar bu bezme (sohbet meclisine).", "Gâ'ibdeki cifr (harflere verilen sayı kıymeti ile geleceğe veya geçen hadiselere, ibarelerden tarih veya isme dair işaretler çıkarma ilmi) ile bulunmaz.", "Bî- tab'î-i firâk ile âh etmez oldu dil.", "Birâder ile berâber gidiyoruz.", "Zeki olmakla berâber çalışkan değil idi." gibi (Kaya, 2016, s. 231-232).

Ahmet Rasim; bir şeyi birbirine yakın gösterme, bir şeyi diğerine vasıta gösterme ve bir şeyi diğer şeye sebep gösterme edatları için "ile" lafzını kullanır:

"Dikkat ile dersi oku, refiklerin (arkadaşların) ile iyi görüş.", "Kalem ile yazdı.", "Vapurla gitdi.", "Sultân Mehmed, İstanbul'u fethetmek ile Fâtih lakabına mazhar oldı." vb (Demirci, 2017a, s. 182). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen "ile" edatını "Hem edât-ı mukârenet, hem edât-ı vesâtet. Hem de edât-ı ta'lîl olur. "Dikkat ile dersi oku, vapurla gitti, Sultan Mehmet İstanbul'u fethetmek ile Fâtih lakabine mazhar oldu" misâllerinde olduğu gibi." şeklinde izah eder (2016, s. 123).

Ömer Sıtkı, MKLO'da teşrik (ortak etme), isti'âna (istiâne: yardım) ve atf anlamları üstlenen "ile" edatı için *"Refikinizle çalışın."* (teşrik), *"Pıçak ile kesdim."* (isti'âna), *"Dersaâdete muvasalâtla (ulaşmakla) şitânın en şiddetli zamânında"* (atf) tanıklarını gösterir (Denduş, 2019, s. 145).

Şeyh Vasfi; "ile" edatının yaklaşma, aracılık ve sebep gösterme vazifesi gördüğünü belirtir:

---

[255] Sene.

[256] Makam.

[257] Olgunluk, fazilet.

"Cihâna ibretle nazar kıl.", "Bu hâl kalem ile tavsif olunamaz.", "*Gönül, bi-tâbi'-i firâk (ayrılık) ile âh itmez oldı."* vb (Taştan, 2009, s. 81).

Şeyh Vasfi Efendi; "ile" edatının iki şeyi birbirine yakın göstermek, bir şeyi diğer şeye vasıta göstermek, bir şeyi diğer şeye sebep göstermek gibi üç biçimde kullanıldığını söyler ve şu tanıkları gösterir:

"Gelecek cuma pederim ile (yahut pederimle) beraber Üsküdar'a gideceğim.", "İnsan okuyup yazmakla insan olamaz. İnsanlığın şerefini artıran terbiyedir.", "Gönül bî-tâbî-i firâk ile ah etmez oldu" (Toparlı, 2003, s. 97).

Hüseyin Cahit, sonlarına "ile" edatı ilave edilerek fiile bağlanan mütemmimler bulunduğunu dile getirir:

vasıta- *"Araba ile geldim.",* uygunluk- *"Erbâb-ı ilme hürmet ile muâmele etmelidir."* sebep- *"Telaş ile sizi göremedim."* gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 371).

5.7.69. İle Beraber

Şemsettin Sami; "ile beraber" huruf-ı ilsakına *"Sizinle beraber gideceğiz."* tanığını gösterir (Hamit, 2009, s. 110).

Ahmet Rasim, "ile berâber" lafzına değinir:

"Seninle berâber gidelim.", "Onunla görüşdün mü?" gibi (Demirci, 2017a, s. 165).

5.7.70. İmdi/ Şimdi

Süleyman Hüsnü Paşa, sözün başlangıcına "imdi[258]" kelimesi gelirse bir lafzın özetlendikten sonra açıklanacağını belirtir:

"İmdi bu işe bakalım." gibi. Sözün sonuna gelirse acele bir durum için kullanılır: *"Dinle imdi, yaz imdi."* gibi (Toparlı & Yücel, 2018, s. 39).

Selim Sabit, SO'da "imdi" kelimesinin açıklama bildirdiğini söyler (Salman, 2008, s. 55). Koç, SO'da edât-ı tafsil için "imdi" edatının kullanıldığını söyler (1994, s. 84).

[258] "Buna göre, şu hâlde, artık veya şimdi" gibi manalara gelen "imdi" kelimesi zarf türüne karşılık gelmektedir.

Mihri, "imdi" harf-i 'atfına[259] *"Sen fakîrsin imdi sana imdâd gerek."* tanığını gösterir (Atılgan, 2018, s. 220).

Şemsettin Sami, "imdi " revabıtına[260] *"İmdi ne yapacağız?"* tanığını gösterir (Hamit, 2009, s. 112).

Tahir Kenan; başlangıç, açıklama ve hızlandırma edatı olan Türkçe "imdi" kelimesine yer verir:

"İmdi selâmet-i sefineden ve içinde olanlardan ümid ve emniyet kalmayıp muhâfaza-i câna sa'y u himmet bize kaldı.", "İç imdi iç şarâbını/ Ko bir yana hicâbını… (Ekrem-Zemzeme)" gibi. Bununla birlikte Tahir Kenan; Türkçe "şimdi" kelimesinin takrîb (yaklaştırma), hâl, tafsil (açıklama) gibi anlamlar taşıdığını söyler: "*İlânımızın şimdi te'sîri görülüyor; netîcesi de sonra çıkar."* (Hâmid- Târık), *"Şimdi şârih-i belâgatten şurasını suâl ederiz ki 17 yaşındaki bir İbrâhim Şinâsî tarafından 1266'da yazılan şu mektûba bugün altmış yaşında bulunan bir el-hâc İbrâhîm nazire yapmağa muktedir midir?"* (Ebûzziyâ), *"Şimdi zû'l-maâşeyn olan hayvânâtın ahvâlini tedkîk edelim."* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 90-91, 124).

Mehmet Rıfat, HLO'da "imdi" kelimesinin edat-ı tafsil (açıklama) olduğunu belirtir (Kaya, 2016, s. 244).

Ahmet Rasim, kısa bir cümleyi açıklamak için başka bir cümlenin önüne gelen "imdi" lafzını kullanır:

"Çalışmak, en birinci fazîletdir; imdi çalışmalı; fazîlet sâhibi olalım." vb (Demirci, 2017a, s. 155). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen "imdi" edatını "Edât-ı tafdîldir. Kısa bir cümleyi tafdîl için gelen başka bir cümlenin evveline dâhil olur. "Çalışmak, en birinci fazîlettir; imdi çalışalım; fazîlet sâhibi olalım" misâlindeki "imdi", gibi." şeklinde açıklar (2016, s. 123).

Ömer Sıtkı, MKLO'da tefsir (yorumlama) anlamı üstlenen "imdi" edatı için *"İmdi bize lüzûmu olan şey ancak çalışmak olup"* tanığını gösterir (Denduş, 2019, s. 145).

Şeyh Vasfi Efendi, bir cümleyi açıklamak için ikinci cümlenin evveline yazılan "imdi" tafdil (üstünlük) edatına değinir:

---

[259] Mihrî, bağlaç olarak ele almıştır.

[260] Şemsettin Sami, bağlaç olarak incelemiştir.

"Bunca mekâtib (mektepler) ve medâris (medreseler) mahzen bizi maraz-ı cehâletten tahlis gibi maksad-ı âlî ile tesis ve ihya buyurmuştur: İmdi bu lütfu, bu saadeti takdir edip kesb-i kemâle sa'y etmez isek küfrân-ı ni'met etmiş oluruz" gibi. Ayrıca Şeyh Vasfi Efendi, hâl edatı olan "şimdi" kelimesini kullanır: *"Şimdi ne kitabı olduğunu görürsün."* ifadesinde görüldüğü gibi (Toparlı, 2003, s. 96, 103).

Hüseyin Cahit, "imdi" edatının iki cümleyi birbirine bağladığını ve hükmü izah ile bir sonuca bağladığını söyler (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 286).

5.7.71. Kaçan

Mehmet Sadık, "ne vakit" anlamına tabi olan "kaçan" soru edatına değinir:

"*Mest- bî-bâkim kaçan hâlimga bolgay muttali'/ Kim kulagıga desem sırrımnı bolmas müstemi'" (Mest-i bî-pervâm ne vakit hâlimden haberdar olur. Sırrımı kulağına söylesem bile dinlemez)* (Hikmet) (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 49).

5.7.72. Kadar

Tahir Kenan, "dek, değin" edatlarına denk olan "kadar" edatına yer verir:

"Asya kıt'asının tûl-ı a'zamı Baba burnundan Behreng boğazına kadar olup (Kuş uçuşu hesâbiyle) 11000; ve arzı ise Çeluskin burnundan Kumurin burnuna kadar 800 kilometredir…" gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 132-133).

Mehmet Rıfat, HLO'da "dek, değin" gibi intiha (son bulma) edatı olduğunu söylediği "kadar" kelimesine değinir:

"Hicâz'a kadar gideceğim.", "Kulun mevlâsına takarrübü vedâdı (sevgiyle yakınlaşması) kadar olur" (Kaya, 2016, s. 247).

Ahmet Rasim, "kadar" edatından söz eder:

"Üsküdar'a kadar gideriz.", "Ezberleyene kadar okuruz." gibi (Demirci, 2017a, s. 168).

Şeyh Vasfi Efendi, "kadar" intiha edatı için *"Her gece saat beşe kadar derse çalışıyorum."* tanığını gösterir (Toparlı, 2003, s. 104).

Hüseyin Cahit, intiha ifade eden "-A kadar" edatını kullanır:

bahçeye kadar, eve kadar vb (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 266).

5.7.73. Kanı

Mehmet Sadık, "nerede" anlamına tabi olan "kanı" soru edatına yer verir:

"Bu dünyâga binâ koygan Kârûn kanı/ Da'vâ etken Fir'avn bile Hâmân kanı" (Bu dünyaya bina yapan Kârûn nerede, dava eden Firavun ile Hâmân nerede?) ifadesinde olduğu gibi (Hikmet) (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 50).

5.7.74. -kâr

Ahmet Rasim, "-kâr" faaliyet edatı için *kerem-kâr (kerem sahibi), sanat-kâr (sanat sahibi), kanâ'ât-kâr (kanâat sahibi)* tanıklarını gösterir (Demirci, 2017a, s. 176).

5.7.75. Karşı

Şemsettin Sami; "-A karşı" huruf-ı ilsakına *"bize karşı, dünyaya karşı"* tanıklarını gösterir (Hamit, 2009, s. 110).

Tahir Kenan, Türkçe mekân zarfı olduğunu söylediği "karşı" edatına yer verir:

Boğaza karşı, karşı karşı, kanûna karşı gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 132).

5.7.76. Kayan

Mehmet Sadık, "nerede" anlamı üstlenen "kayan" istifham edatına değinir:

"Ata ana karındaş kayan ketti fikr kıl/ Tört ayaglıg çûbîn at bir kün sana yeter" (Peder, valide ve kardeşinin nereye gittiklerini düşün. Dört ayaklı tahta ât bir gün sana da gelir.) vb (Hikmet) (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 49).

5.7.77. Kayda

Mehmet Sadık, nerede ve ne zaman anlamlarına tabi olan "kayda" soru edatını kullanır:

"'Iyşım ahvâliga mutlak vâkıf ermestür hıred/ Kayda tapgay ehl-i ma'ni hâlidin nâdân vukûf" (Keyfiyyet-i hayatıma aklım vakıf değildir. Ehl-i mananın hâline nâdân vâkıf olur) (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 49).

5.7.78. Kaysı

Mehmet Sadık, "hangi" anlamına gelen "kaysı" soru edatına yer verir:

"Kaysı bir vasl künin mihr ile kıldı rûşen/ Ki yana hicr tüni birle kara eylemedi" (Felek hangi günü mihr-i vuslat ile aydınlattı da yine geceyi karanlığı ile karartmadı.) (Nevâyî) gibi (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 50).

5.7.79. Kayu

Mehmet Sadık, "hangi" anlamında "kayu" soru edatına değinir:

"Kayu tâlib hikmetimni tutsa azîz/ Çayda barsa başı azîz sözi leziz (Hangi talip nasihatimi kıymettar tutar ise nereye gitse kendi muhterem, sözü şirin olur) (Hoca Ahmed) vb (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 50).

5.7.80. -ki

Selim Sabit, SO'da tamlayan ve zarfların sonuna eklenen edatlar için "-ki" ekinin kullanıldığını söyler:

"Evdeki pazarlık çarşuya uymaz." tanığında görüldüğü gibi (Salman, 2008, s. 58). Koç, SO'da edât-ı ta'rîf için "ki" aitlik edatının yer aldığını belirtir (1994, s. 84).

Tahir Kenan, tarif edatı olduğunu söylediği "-ki" ekini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

benimki, benimkini, benimkine, seninki, evdeki, bağdaki, gözdeki, ramazândaki, bayramdaki, "*İnsân hâldeki felâketten dolayı mâzideki saâdeti tahattur etmemelidir (hatırlamamalıdır); bi'lakis ümîd-i istikbâl ile müteselli olmalıdır (avunmalıdır)."* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 144).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "-ki" ekinin bağlama ve açıklama edatı olduğunu dile getirir:

rabt- "*Mademki istemiyor verme.",* tefsir- *"Şöyle ki: ... "* vb (Tamkoç, 2013, s. 61).

Mehmet Rıfat, HLO'da nispeti bildiren ve son kelimeye dâhil olan "-ki" edatını kullanır:

"Sabahki iş görüldü.", "Bugünki işini yarına bırakma.", "Benimki dursun" (Kaya, 2016, s. 224).

Ahmet Rasim, Türkçe beyan edatı olduğunu söylediği "-ki" ekine değinir:

"O günki gördügümüz adam, nasıl adam idi?", "Onda terbiye, şöhretiyle mütenâsibdir (oranrılıdır)." gibi (Demirci, 2017a, s. 180). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen "-ki" edatını "Türkçedir. Edât-ı beyândır. "O günki gördüğümüz adam, nasıl adam idi?" Misâlinde olduğu gibi." şeklinde açıklar (2016, s. 129).

Raşit, nisbet edatı olan "-ki" ekinden bahseder:

benimki, akşamki vb (Karataş, 2016, s. 324).

5.7.81. Kim

Mehmet Sadık; istifham, sebep ve beyan vazifesi gören "kim" edatının kullanıldığını dile getirir:

istifham- *"Yüzün hicride kim çekti figân u zâr men yanlığ/ Kim açdı yüzde gülgün eşkdin gülzâr men yanlıg" (Kim ayrılmış cemâlin olup benim gibi âh u figân etti. Hangi âşık gül renkli gözyaşı ile benim gibi yüzünde gülzar açtı.)* Nevâyi; talil- *"Ayta alman asra alman 'ışk sırrın âh kim/ Sa'b erür ihfâsı vü müşkildür izhârı anın" (Ah aşkın sırrını ne söyleyebilirim ne saklayabilirim. Zira onun gizlenmesi de zordur göstermesi de)* Nevâyi; rabt- *"Erür kaddin hayâlige könülge közde güyâ kim/ Budur ol cûy-bâr u bâgının serv-i hırâmânı" (Hayâl-i kaddin gâh dildedir gâh gözdedir. Güya ki ırmak çeşm ile bag-ı dilin salınan servisidir)* (Nevâyi) vb (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 47-48).

Şeyh Vasfi Efendi; ipham (belirsizlik), istifham, istiğrak vazifesinde kullanılan "kim" edatından bahseder:

ibham- *"Kim olduğunu bilmiyorum.",* istifham- *"Dün geceki misafirleriniz kimler idi?",* istiğrak- *"Kim olursa olsun malûlünü vikaye (koruma, arka çıkma) insaniyet vezâyifindendir."* gibi (Toparlı, 2003, s. 106).

5.7.82. -leyin

Tahir Kenan, bazı zaman isimlerine geldiğini söylediği Türkçe "-leyin" edatına yer verir:

sabahleyin, öğleyin, akşamleyin, geceleyin (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 149).

5.7.83. -lI/ -lU

Süleyman Hüsnü Paşa, bir şeyin başka bir şeyle ilişkisini anlatan "-lI" ekini kullanır:

Osmanlı, İstanbullu, evli, şehirli (Toparlı & Yücel, 2018, s. 45).

Selim Sabit, SO'da isimlere eklenen "-lI/ -lU" nispet ekinden bahseder ve şu tanıkları gösterir:

telli, pullu vb (Salman, 2008, s. 58).

Tahir Kenan; Arapça, Farsça ve Türkçe isimlere eklenerek kullanılan Türkçe "-lU, -lI" ekine yer verir:

İzmirli, Tunuslu, Giritli, Trabzonlu, heybetli, uslu, akıllı, kokulu, meveddetlü (sevgili, muhabbetli), fazîletli, semâhatlü (yardımsever), hamiyetlü (gayretli), fütüvvetlü, saâdetli (mutlu), devletli, şevketlü (büyük, ulu, heybetli), kudretlü gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 148).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "-lU ve -lI" eklerinin nispet bildirdiğini söyler:

devletli, saadetli, İstanbullu, Edirneli vb (Tamkoç, 2013, s. 62).

Mehmet Rıfat, HLO'da isimlerin sonuna geldiğinde o isme mensup bir kişiye delalet anlamı veren "-lU, -lI" edatından bahseder:

yerli, Selânikli, Üsküdarlı, İstanbullu, Sokullu, zorlu, dağlı (Kaya, 2016, s. 53, 224).

Ömer Sıtkı, MKLO'da "-lU, -lI" nisbet (münasebet, bağlılık) edatı için *"mektebli, köylü"* tanıklarını gösterir (Denduş, 2019, s. 151).

Şeyh Vasfi Efendi, isimlere eklenince Türkçe kurala göre nispet ve sahiplik anlamı beyan eden "-lI, -lU" eklerine değinir:

İstanbullu, süslü, Bursalı, şaşaalı, Edirneli, debdebeli (gürültülü), Ereğlili gibi (Toparlı, 2003, s. 106).

5.7.84. -lIk/ -lUk

Selim Sabit, SO'da isimlere ve sıfatlara eklenip masdariyet anlamı ifade eden "-lIk/ -lUk" edatından bahseder ve şu tanıkları gösterir:

ağaçlık, yeşillik vb (Salman, 2008, s. 58).

Tahir Kenan; isimlere eklenerek ism-i mekân edatı, esma-i vasfiyeye eklenerek ism-i masdariyet edatı, Türkçe mastarlara getirilerek kuvvetlendirme edatı olduğunu söylediği "-lık, -lik" eklerine yer verir:

odunluk, kömürlük, çayırlık çimenlik, güllük, ağaçlık, dağlık, taşlık; kâtiplik, şâirlik, kabalık, incelik, güzellik, çirkinlik, usluluk, yaramazlık, korkaklık, döneklik; *görmek: görmeklik, anlamak: anlamaklık* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 146).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "-lik, -lık" edatlarının masdariyet edatı olup sıfatların sonunda mahalliyet anlamı bazen de alet, zaman, nispet anlamı verdiğini söyler:

mahalliyet- *güllük, çalılık;* masdariyet- *pederlik, insanlık;* zaman- *günlük, sabahlık;* alet- *dizlik, başlık;* nispet- *gecelik, bayramlık* vb (Tamkoç, 2013, s. 61-62).

Mehmet Rıfat, HLO'da sayı isimleri ile zaman ve mekân isimlerine eklenerek onları sıfat yapan "-lIk, -lUk" eklerine yer verir.

ism-i aded- *beşlik, onluk, yirmilik, altılık*; ism-i mekân- *cennetlik, cehennemlik, sobalık;* ism-i zamân- *aylık, yıllık, günlük* (Kaya, 2016, s. 53-54, 237).

Ahmet Rasim, isimlere, mastarlara eklenen "-lik, -lık" ekini kullanır:

okumaklık, yazmaklık, söylemeklik, görmeklik, güzellik, bakkallık, kunduracılık, kâtiplik vb (Demirci, 2017a, s. 172).

Mehmet Sadık, "-lıg/ -lug/ -lik/ -lük/ -luk/ -lık" masdariyet ve nispet edatlarından söz eder:

masdariyet- *"Neçe ey ârâm-ı cân hicrinde bî-ârâmlıg/ Dostlug körküzge haddin aştı düşmen kâmlıg" (Ey ârâm-ı cânım. Hicrin daha ne kadar devam edecek? Dostluk göster ki düşmanlık haddini aştı)* (Nevâyî); nispet- *"Nûş-ı vaslı kim tilersin nîş-i hicrân körmeyin/ Çün emes bağrın cerâhatlıg ne merhem tapgasın" (Ey yâre-i hicrân görmeden merhem-i vuslat isteyen kimse! Mademki bağrın yaralı değil ne merhem bulursun)* (Nevâyi) (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 53-54).

Ömer Sıtkı; MKLO'da masdariyet, mahalliyet ve alet anlamları üstlenen "-lIk, -lUk" edatı için *"fenalık, iyilik, dogruluk (masdariyet), çimenlik baglık, bahçelik (mahalliyet), güzellik, dizlik, başlık (alet)"* tanıklarını gösterir (Denduş, 2019, s. 151).

Şeyh Vasfi Efendi, ism-i mekân edatı olan ve sıfatlara dâhil edilen "-lIk" ekine yer verir:

odunluk, kömürlük, dağlık, kumluk, güzellik, çirkinlik, topallık, çolaklık (Toparlı, 2003, s. 106).

5.7.85. -mânend

Ahmet Rasim, Farsça benzetme edatı olan "-mânend" ekine yer verir:

ferişte-mânend (melek gibi) vb (Demirci, 2017a, s. 176).

5.7.86. -mend

Tahir Kenan, Farsça vasıflanma edatı olduğunu söylediği "-mend" ekine yer verir:

dânişmed (ma'lûmâtlı), hünermend (ehl-i hüner), maârif- mend (maârif ehli), ercü-mend (muhterem) gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 153).

Ahmet Rasim, eklendiği isme sıfat anlamı katan Farsçadan alınmış olan "-mend" edatını kullanır:

hüner-mend (hünerli), dânişmend (bilgili) gibi (Demirci, 2017a, s. 175). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen "-mend" edatını "Fârisîden ma'hûzdur. Lâhık olduğu isme, sıfat manâsı verir. Misâl: "Her mend, dânışmend", gibi." şeklinde açıklar (2016, s. 128).

5.7.87. -msI

Mihri, benzetme manası bildiren "-msI" huruf-ı şettası için *imtihânsı, imtihânımsı, canavarımsı* tanıklarına yer verir (Atılgan, 2018, s. 222).

Tahir Kenan, vasıf isimlerine eklenen "-msI" teşbih edatına değinir ve şu tanıkları gösterir:

ekşimsi, tatlımsı, morumsu, sarımsı, kırmızımsı (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 151).

Mehmet Rıfat, HLO'da isimlere eklenen "-msI" edatını kullanır.

ormanımsı, mahallemsi, abdalımsı (Kaya, 2016, s. 53, 237).

Ahmet Rasim, benzetme edatı olan "-sI ve -msI" eklerinden bahseder:

ekşimsi, tatlımsı, mâ'imsi, yeşilimsi gibi (Demirci, 2017a, s. 168).

5.7.88. Mi Soru Eki

Ahmet Cevdet Paşa, bir şeyi anlamak için sormak veya istifham-ı inkâri anlamı ifade eden kelimeler için "mi" edatını kullanıldığını dile getirir:

"Falan adam geldi mi?", "Sen bugün mü geldin?", "Ben sana falan adam gelmez dedim. Bak geldi mi?" gibi (Tarahija, 2008, s. 77-78).

Süleyman Hüsnü Paşa, "istifham yani bir şeyi anlamayı istemek" amacı taşıyan "mı" ekine değinir ve şu tanıkları gösterir:

"Filan Efendi geldi mi", "Bu böyle olur ise iyi mi" (Toparlı & Yücel, 2018, s. 45).

Selim Sabit, SO'da soru edatı olan "mı/mi, mu/mü" eklerine değinir:

"Mektepde misiniz?", "Okuyor musunuz?" vb (Salman, 2008, s. 58). Koç, SO'da soru eki için edât-ı istifhâm teriminin yer aldığını belirtir (1994, s. 83).

Mihri, soru sorma manası içeren "-mI" huruf-ı şettası için "*Gördün mü, yazdın mı?"* tanığına yer verir (Atılgan, 2018, s. 222).

Tahir Kenan, soru edatı olup Arapça, Farsça, Türkçe ve ecnebi her türden kelimeye gelebilen Türkçe "mi" ekinden söz eder:

"Ger değilsem sana zâten lâyık/ İhtiyârımla mı oldum âşık?", "Seçer mi âdemi hayvân olanlar?/ Ne bilsin gevheri nâdân olanlar?" gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 153-154).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "mI" edatının soru amaçlı sonda yer aldığını belirtir ve "*Geldik mi", "Gittik mi"* gibi tanıklara yer verir (Tamkoç, 2013, s. 62). Erkuş, MOS'ta bahsedilen edât-ı istifham terimini "Bir şey'i su'al için kullanılan (kim, ne) sözleridir." şeklinde açıklar (2014, s. 75).

Mehmet Rıfat, HLO'da Türkçe soru edatı olan "mI" ekinden bahseder:

"Burusa'ya mı gitdiniz?", "Burusa'ya vapur ile mi gitdiniz?" gibi (Kaya, 2016, s. 224).

Raşit, istifham edatı olan "mi" ekine değinir:

"İzmir'e mi gittin, İzmir'e vapur ile mi gittin?" vb (Karataş, 2016, s. 324-325).

Mehmet Sadık, istifham edatı olan "mU" ekini kullanır:

"Gül saçar ye1 bâğ ara serv-i revânım keldi mü/ Bûy-ı ıtr u gül kelür ârâm-ı canım keldi mü" (Serv-i revânım mı geldi, rüzgâr bağda gül saçıyor. Ârâm-ı cânım mı geldi. Gül kokusu geliyor) gibi (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 51).

Şeyh Vasfi Efendi, "mI" soru edatı için *"Bu kalem sizinki mi? Yoksa benimki mi?"* tanığını gösterir (Toparlı, 2003, s. 107).

5.7.89. Nâ

Tahir Kenan, "gayr= sIz= değil" lafızlarına denk olup Arapça ve Farsça kelimelere eklenen "nâ" selb (olumsuzluk) edatını kullanır:

nâ-kâfî (yetersiz), nâ-kabil (kabiliyetsiz), nâ-ehil (ehil olmayan,), nâ-dân (cahil), nâ-lâyık, nâ-şinîde (duyulmamış), nâ-ma'lûm (belli olmayan) gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 155).

Ahmet Rasim, Farsça olumsuzluk edatı olduğunu söylediği "nâ" ekine yer verir:

nâ-mizâc (mizaçsız), nâ-ehl (ehliyetsiz), nâ-kâm (muradına ermemiş) vb (Demirci, 2017a, s. 182).

Ahmet Cevat Emre; selb (olumsuzluk) beyan eden "nâ" edatı için *"nâ-merd, nâ-pâk, nâ-dân"* tanıklarına yer verir (Sağol vd., 2004, s. 107-108).

5.7.90. -nak

Tahir Kenan; Arapça, Farsça isimlere gelip vasfiyet anlamı veren Farsça "-nâk" ittisâf (sıfatlanma) edatına yer verir:

sûz-nâk (yanıcı), gam-nâk, derd-nâk, keder- nâk gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 155).

Ahmet Rasim, Farsça "-nâk" edatı için şu tanıkları gösterir:

gam-nâk (gamlı), elem-nâk (elemli), endişe-nâk (düşünceli) (Demirci, 2017a, s. 175). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen "-nâk" edatını "Fârisîdir. Edât-ı ittisâftır. Misâl: Gamnâk "gamlı", elemnâk "elemli", endişenâk "düşünceli" şeklinde izah eder (2016, s. 128).

5.7.91. Nâşî

Tahir Kenan, "nâşi" lafzının "dolayı" görevinde kullanıldığını söyler:

"...kendilerinin birtakım ebâtîl-i fâhişeye i'tikâdlarından nâşî ba'zı hâssa-i kudsiyye..." ifadesinde görüldüğü gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 155).

Mehmet Rıfat, HLO'da "nâşi" edatının sebep beyan ettiğini belirtir.

"Bundan nâşî böyle oldu" (Kaya, 2016, s. 238).

Ahmet Rasim, Arapça beyan edatı olan "nâşî" kelimesinden bahseder:

"Hüseyin Efendinin tabi'atı sertdir. Benim anınla konuşmamaklığım, bundan nâşîdir." gibi (Demirci, 2017a, s. 224).

Şeyh Vasfi Efendi, Arapçadan alınmış "nâşi (ötürü, dolayı, sebebiyle)" beyan edatı için *"Bugünlerde pek meşgul bulunduğumdan naşi ziyarette kusur ediyorum."* tanığını gösterir (Toparlı, 2003, s. 108).

5.7.92. Ne

Tahir Kenan; bir şeyin hakikatini, iç yüzünü soru yoluyla bildiren "ne" kelimesi için *"Bu fidân nedir?", "Şu karartı nedir?", "O mes'elenin esâsı nedir?"* tanıklarını gösterir (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 158).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "ne" edatının hem soru hem de olumsuzluk bildirip kelimenin öncesinde yer aldığını söyler:

"Ne diyorsunuz?", "Ne öyle olur ne böyle…" gibi (Tamkoç, 2013, s. 62).

Mehmet Sadık; soru, çokluk, olumsuzluk edatı olan "ne/ni" kelimelerinden bahseder:

istifham ve kesret- "*Ne kün kelgey ki kelgey nâzenîmin/ Ne hoş bolgay ki bolgay hem-nişînim" (Ne gün gelir ki nazeninim gelir, ne güzel olur ki canan beraber oturur);* nefy- *"Ne tirig men ne ölüg men ne bimar men/ Ayta alman kim firâkından ne yanlıg zâr men" (Ne ölü ne diri ne de hastayım. Meydana gelen ayrılıktan ne surette ve hazin olduğumu bir şekilde beyan edemem)* (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 48-49).

Şeyh Vasfi Efendi; olumsuzluk, soru ve istiğrak edatı olan "ne" kelimesini kullanır:

nefy- *"Feyz-i bekâ ancak marifet ve kemaldedir. Bundan başka dünyanın ne zevki bakidir, ne safası.",* istifham- *"Ne var ne yok?",* istiğrak- *"Ne olursa olsun bu babı okuyacağım."* gibi (Toparlı, 2003, s. 107).

5.7.93. Nece/ Neçe

Mehmet Sadık, "ne kadar" anlamında olan "nece/neçe" soru edatını kullanır:

"Hicr bîmi çün yana gam-gin kılur bi-ibtiyâr/ Vasl ümîdi birle könlümni neçe şâd eylesem" (Kavuşma ümidi ile gönlümü ne kadar şad etsem ayrılık korkusu yine elde olmayarak kederlendirir) (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 51).

5.7.94. Neçük/ Nütük/ Netük/ Nitek

Mehmet Sadık, "nasıl" anlamına gelen "neçük/ nütük/ netük/ nitek" soru edatlarından söz eder:

"Vâ-dirîgâ netük kılgum garîblıgda/ Garîblıgda gurbet içre kaldım men a" (Yazık! Gurbette nasıl edeceğim, gurbet içinde kaldım.) (Hikmet); *"Şul Ahmed özinni anla sefer kılgun bu kün tanla/ Neçük bolgusı hâl anda teferrüç kıl güristanga" (Kul Ahmet kendini bil, bugün yarın ahirete sefer edeceksin. Kabristanları gez de orada hâl nasıl olacağını gör)* (Nevâyî) vb (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 50-51).

5.7.95. Nere

Selim Sabit, SO'da mekân sormak için "nere" soru edatının kullanıldığını dile getirir (Salman, 2008, s. 59).

Tahir Kenan, mekâna mahsus soru edatı olan "nere" kelimesine yer verir:

"Sizi nerede bulabilirim?", "Nereden teşrif ediyorsunuz?" gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 156).

5.7.96. Nice

Selim Sabit, SO'da soru edatı olan "nice" kelimesinin bir şeyin hâlinden sual görevinde kullanıldığını belirtir (Salman, 2008, s. 59).

Tahir Kenan, "ne-içre"den muhaffef hem müfrede hem ceme eklenen teksir (çoğaltma) edatı olan "nice" kelimesinin kullanıldığını söyler. Bazen tekit ve abartma anlamı da katar:

"Ne hoş temâşâdır ki vehhâb-ı Kirdgârın süfre-i ihsân ve inâyâtından içe niçe milyarlar, ta 'bîrât-ı adediyye ile takrîben olsun ifâde mümkin olamayacak mikdârda hayvanât rûzân ve şebân ve her dakika ve ân dâfi'-i cû ve atş ve kuvve-i zâikalariyle lezzet-bahş oluyorlar." gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 167).

Ömer Sıtkı, MKLO'da "nice" teksir edatı için *"Nice mekânâta na'il olursan."* tanığını gösterir (Denduş, 2019, s. 152).

Şeyh Vasfi Efendi, "nice" teksir (çoğaltma) edatı için *"İnşallah böyle daha nice nice iltifat ve âtıfetlere (sevgilere) mazhar olursunuz."* tanıklarını gösterir (Toparlı, 2003, s. 108).

5.7.97. O

Süleyman Hüsnü Paşa, bilinmeyen isimlerin önüne gelerek tarif bildiren "o" edatından bahseder:

"O adam çalışkandır." gibi (Toparlı & Yücel, 2018, s. 38-39).

Mehmet Rıfat, MOS'ta şaşkınlık ve tehdit için "o" harfinin kullanıldığını dile getirir:

taaccüp (şaşırma)- "*O sahiden çok güzelmiş.",* tehdit- *"O artık çok oluyorsun."* vb (Tamkoç, 2013, s. 60).

Mehmet Rıfat, HLO'da "o" edatının daima cümlenin önüne dâhil olup taaccüp (şaşırma) ve tehdit bildirdiğini söyleyip şu tanıkları gösterir:

taaccüp - *"O ne kadar da güzel şey."*, tehdîd- *"O artık çok oluyorsun"* (Kaya, 2016, s. 222).

5.7.98. Önce

Ahmet Rasim, zaman zarfı edatı olan "önce[261]" kelimesine yer verir:

"Önceden söyledim.", "Önce düşünmeli idin." gibi (Demirci, 2017a, s. 164).

5.7.99. Öyle

Tahir Kenan, "öyle- o ile" edatı için şu tanıkları gösterir:

"... sîmâsı öyle güzel ki fi'l-mesel bir hûr-ı hoş-rubâ ve böyle bir vücuda feleğin kıyması doğrusu pek nâ-sezâdır." (Sa'dullâh Paşa)*, "Sevsem, onu kavlin üzere öyle/ Gönlüm sana râm olur mu böyle"* (Hâmid- Eşber) (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 83).

Şeyh Vasfi Efendi, tasdik ve temsil edatı olan "öyle" kelimesini kullanır:

"Öyledir.", "Bakalım öyle mi" gibi (Toparlı, 2003, s. 97).

[261] Günümüz Türkçesinde zarf türüne karşılık gelmektedir.

5.7.100. Pek

Selim Sabit, SO'da bir şeyi üstün kılma edatı olup sıfatların önüne gelen "pek" kelimesine yer verir:

"Yalancılık pek çirkin huydur." vb (Salman, 2008, s. 55).

Tahir Kenan, "çok-ziyade" anlamına gelip sıfatlara eklenen mübalağa edatı olarak "pek" kelimesinin kullanıldığını belirtir:

"Çobanların çaldıkları kavallarla teganni ettikleri mavallar, o pâyânsız ormanların sükûtunu arasında pek müessir bir âheng-i lâtif husûle getiriyordu." ifadesinde görüldüğü gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 100).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "pek" edatının abartma manası taşıdığını belirtir:

pek güzel, pek fena vb (Tamkoç, 2013, s. 60).

Mehmet Rıfat, HLO'da tefrik (ayırma, ayırt etme) edatı olduğunu söylediği "pek" kelimesinden bahseder.

"Pek severim.", "Pek sevindim.", "Pek kızdım.", "Pek darıldım" vb (Kaya, 2016, s. 233).

Ömer Sıtkı, MKLO'da mübalağa edatı olan "pek" kelimesi için *"Sıhhat pek güzel sermaya-ı gayretdir."* tanığını gösterir (Denduş, 2019, s. 147).

Şeyh Vasfi Efendi, "pek" mübalağa edatını kullanır:

"Remzi Efendi pek çalışkan bir talebedir.", "pek yorgun" gibi (Toparlı, 2003, s. 99).

5.7.101. Peki

Tahir Kenan, tasdik edatı olan "peki (pek-iyi)" kelimesinden söz eder:

"— Peki oğlum haydi git ammâ yine gel…" gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 101).

Ahmet Rasim, tasdik edatı olduğunu söylediği "peki" kelimesine yer verir:

"Hüseyin Efendi! Kitâbını getir! — Peki, efendim!", "Derslerine iyi çalış! — Peki, efendim." gibi (Demirci, 2017a, s. 200). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen peki kelimesini "Edât-ı tasdîktır. Misâl: Hüseyin Efendi! Kitabını getir! —peki efendim!" şeklinde açıklar (2016, s. 126).

Şeyh Vasfi Efendi, tasdik manası üstlenen "peki" kelimesini kullanır ve şu tanığı gösterir:

"Biraz kaleminizi verir misiniz? — Peki efendim" (Toparlı, 2003, s. 98).

5.7.102. Rağmen

Tahir Kenan, "karşı, görelik" anlamı taşıyan "rağmen" kelimesine yer verir:

"...Jülyen nâm put-perest imparator kaaid-i mesned-i hükümrânî oldukta Hristiyanlığa rağmen Kudüste Yehûd için bir ibâdet-hâne te'sis eylemiş ise de... " (Ehl-i Salîb Târîhi) ifadesinde olduğu gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 120).

Hüseyin Cahit, bir şeye önem yüklemek için "-A rağmen" edatının kullanıldığını söyler:

rüzgâra rağmen, size rağmen (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 266).

5.7.103. -rAk

Selim Sabit, SO'da fi'l-i temennilerin müfred-i gaiplerinin sonuna gelen hâl edatı için "-rek" lafzını kullanır:

"Gülerek geldi ağlayarak gitti" vb (Salman, 2008, s. 57).

Tahir Kenan, fiillere eklenen hâl edatı olan "-rAk" eki için şu tanıkları gösterir:

okuyarak, bilerek, yazarak, ezberleyerek, "Hayrân-ı hüsn ü ânı olduğunuz bir dûşîze-i girân-bahânın nazar-ber-zenîn olarak va'd-i visâlde bulunması ne şâirâne bir levha teşkil eder!", "Hâlid gülerek geldi.", "Ali ağlayarak gitti.", süreklilik- *"Hayâl-i serv-kaddinle kalır giderse bu eşk/ Fezâ-yı sinede bir cûybâr (ırmak) olur giderek"* (Nedîm) (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 120).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "-rek, -rak" eklerinin hâl ve küçültme bildirdiğini dile getirir:

hâl- *yazarak, gelerek*; tasgir- *küçürek, büyürek* vb (Tamkoç, 2013, s. 61).

5.7.104. -sI/ -sU

Selim Sabit, SO'da benzetme edatı olan "-sI/ -sU" eklerinden bahseder ve şu tanıkları gösterir:

bayatsı, küfsü vb (Salman, 2008, s. 57).

Tahir Kenan, "sI" ekinin takrîb (yaklaştırma) edatı olduğunu söyler:

Zeyd'in halası, Ömer'in babası, suyun iyisi gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 123).

Şeyh Vasfi Efendi, teşbih anlamı beyan eden "-sI, -msU" edatı için *tatlımsı, ekşimsi* tanıklarını gösterir (Toparlı, 2003, s. 102).

5.7.105. -sIz/ -sUz

Süleyman Hüsnü Paşa, "-sIz" ekinin olumsuzluk eki olup ismin bildirdiği anlamın kendisinden giderildiğini söyler ve şu tanıkları gösterir:

evsiz, şekersiz, tuzsuz vb (Toparlı & Yücel, 2018, s. 43).

Selim Sabit, SO'da olumsuzluk edatı olup bazen mastarlara da eklenebilen "-sIz/ -sUz" edatından bahseder:

parasız pulsuz, okumaksızın gibi (Salman, 2008, s. 57).

Şemsettin Sami; "-siz" huruf-ı ilsakına "*işsiz durmak, onsuz gitmek"* tanıklarını gösterir (Hamit, 2009, s. 109).

Tahir Kenan, intifâ[262] ve selb[263] manaları taşıyan "-sIz" edatının kullanıldığını belirtir:

asılsız, terbiyesiz, haksız, yolsuz, fessiz, kundurasız gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 123).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "-sIz" ekinin isimlerin sonuna gelip olumsuzluk anlamı verdiğini söyler:

tatsız, tuzsuz vb (Tamkoç, 2013, s. 61).

Mehmet Rıfat, HLO'da olumsuzluk edatı olup isimlere dâhil edilince onları sıfat yapan "-sIz" ekini kullanır:

akılsız, parasız, ansızın, sormaksızın (Kaya, 2016, s. 236). Ahmet Rasim, olumsuzluk eki olan "-sIz"a yer verir:

edebsiz, arsız, akılsız vb (Demirci, 2017a, s. 162). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen "-siz" ekini "Edât-ı nefydir: İsimlere lâhik olursa sıfat olur. "Edebsiz, akılsız" gibi." şeklinde açıklar (2016, s. 125).

---

[262] Faydalanma, ortadan yok olma.

[263] Olumsuzluk.

Mehmet Sadık, olumsuzluk bildiren "-sIz" edatına yer verir:

"Nev-bahâr eyyamı bolmış men diyâr ü yârsız/ Bülbül olgan-dek hazân faslı gül ü gülzârsız" (Bülbül sonbahar faslında gül ve gül bahçesiz kaldığı gibi ben de ilkbaharda yârsız ve diyarsız kalmışım) (Nevâyî) ifadesinde olduğu gibi (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 47).

Ömer Sıtkı, MKLO'da "-sIz" nefy edatı için *"Kitabsız mektebe gidilmez."* tanığını gösterir (Denduş, 2019, s. 149).

Raşit, Türkçe olumsuzluk edatı olup isimlere eklenen "-sIz" ekine değinir:

akılsız, fikirsiz, tatsız, tuzsuz vb (Karataş, 2016, s. 326).

Şeyh Vasfi Efendi, eklendiği isimleri sıfat hâline getiren "-sIz" nefy edatı için "*Tuzsuz yemek bir işe yaramaz.", "Hünersiz adam meyvesiz ağaç gibidir."* tanıklarını gösterir (Toparlı, 2003, s. 102).

Hüseyin Cahit, kendilerinin medlulleri olmadan fiilin gerçekleştiğini veya gerçekleşeceğini "-sIz" edatıyla ifade eder:

"Biletsiz şimendüfere binenlere ceza verirler.", "Sensiz bir yere gitmeyiz" (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 275).

5.7.106. -sIzIn

Mihri, noksanlık ve olumsuzluk manası bildiren "-sIzIn" huruf-ı şettası için "*görmeksizin, yapmaksızın"* tanığına yer verir (Atılgan, 2018, s. 222).

Tahir Kenan, intifâ[264] ve hâl manaları taşıyan "-sIzIn" ekinden bahseder:

olmaksızın, gelmeksizin, anlamaksızın, dinlemeksizin vb (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 123).

Ahmet Rasim, "-siz" ekinin mastarlara getirildiğinde "-sizin" hâline geldiğini söyler:

"Gelmeksizin gitdi.", "Beni sormaksızın geçdi.", "Hâl ve hatır su'âl etmeksizin tekdîre (azarlamaya) başladı." gibi (Demirci, 2017a, s. 162).

Ömer Sıtkı, MKLO'da "-sIzIn" nefy edatının mastarların sonuna geldiğini söyleyip *"Beni görmeksizin gitme."* tanığını gösterir (Denduş, 2019, s. 149).

Şeyh Vasfi Efendi, mastarlara eklenen "-sIzIn" hâl edatını kullanır:

[264] Ortadan yok olma.

"Beni görmeksizin gitme. İnsan çalışmaksızın bir şeye nail olamaz." gibi (Toparlı, 2003, s. 102).

5.7.107. Sonra

Şemsettin Sami; "-den sonra" huruf-ı ilsakına *"Bundan sonra gelecek."* tanığını gösterir (Hamit, 2009, s. 110).

Tahir Kenan, zaman zarfı olan "sonra" kelimesine değinir:

"Kıymet ü kadr-i hayât-ı pederi bilmeyene/ Bildirir sonra zamâne ne ınıiş kıymet-i eh" (Es'ad Muhlis Paşa), *"Edilen fenâlıklardan sonra hâsıl olan nedâmet (pişmanlık), tarîk-i istikaametin rehberidir."* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 126).

Ahmet Rasim, zaman zarfı olan "sonra" kelimesinden bahseder:

"Şimdi değil sonra gel, seni sonra görürüm." gibi (Demirci, 2017a, s. 162). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen sonra kelimesini "Edât-ı zarf-ı zamândır. Misâl: Şimdi değil sonra gel, seni sonra görürüm." şeklinde açıklar (2016, s. 125).

Şeyh Vasfi Efendi, zarf-ı zaman edatı olduğunu söylediği "sonra" kelimesi için *"Bugün pek meşgulüm, sonra konuşuruz."* tanığını gösterir (Toparlı, 2003, s. 103).

Hüseyin Cahit, teehhür (gecikme) beyan eden "-DAn sonra" edatına yer verir:

"Sizden sonra kimse gelmedi." vb (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 269).

5.7.108. Şol

Süleyman Hüsnü Paşa, nekrelerin (belirsiz olanların) öncelerine gelerek onları belirtmek için kullanılan "şol" kelimesine yer verir:

şol adam ki vb (Toparlı & Yücel, 2018, s. 43).

5.7.109. Şöyle

Tahir Kenan, "şu-ile" temsil ve işaret edatı olarak Türkçe "şöyle" kelimesinin kullanıldığını belirtir:

"Zannetme ki şöyle böyle bir söz/ Gel sen dahi söyle böyle bir söz" (Şeyh Gaalib), *"Bir gelir, şöyle bir lâtîf döner/ Gidemez hep bir istikaamette"* (Nâcî) gibi. Bunun dışında başlama ve açıklama bildiren "şöyle ki" kelimesinden söz eder: *"...şâhasından ahvâl-i ukbâyı andırır bir âleme girilir. Bu temâşâdan sonra safâ-yı cennet sürülür, Şöyle ki: Bu ravza-i vesî'ü'l-enhânın bir köşesinde..."* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 125).

5.7.110. Ta

Süleyman Hüsnü Paşa, bir şeyin sonunu göstermek için kullanılan "ta" lafzına yer verir:

"Ta boğaz içine kadar gittim" (Toparlı & Yücel, 2018, s. 41).

Mehmet Rıfat, HLO'da "ta" kelimesinin Farsça bir edat olmasına rağmen Türkçede de kullanıldığını söyler:

"Ta evine gitdim (Evine kadar gitdim).", "Ta sabah uyumadım (Sabaha kadar uyumadı)" (Kaya, 2016, s. 222).

Ahmet Rasim, "tâ" edatından bahseder:

"Tâ sabaha dek çalışırım." ifadesinde görüldüğü gibi (Demirci, 2017a, s. 167). Abdalla, bahsedilen "tâ" edatını "Edât-ı ġayettir: Tâ sabaha dek çalıştım." şeklinde açıklar (2016, s. 126).

Ömer Sıtkı, MKLO'da Farsça ve Türkçede bulunan "ta" edat-ı intihasına (son bulma edatına) değinir:

"Atına güvenenler ta sâhila varıncaya kadar peşimden ayrılmazlar." vb (Denduş, 2019, s. 147).

Raşit, "ta" kelimesinin Farsçadan alınmış olup Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelere eklenerek intiha anlamı verdiğini dile getirir:

"Ta evine (evine kadar) gittim.", "Ta be-sehere (seher vaktine kadar) oturdum." tanıklarında görüldüğü gibi (Karataş, 2016, s. 310).

5.7.111. Üzere

Ahmet Cevdet Paşa, bir şeyin üzeri denilmek istenildiğinde "üzere" edatının kullanıldığını belirtir ve şu tanıklara yer verir:

"Ayak üzere durdu.", "Damın üzerine çıktı" (Tarahija, 2008, s. 75).

Selim Sabit, SO'da edat-ı istila olup mastarlara eklendiğinde koşul anlamı veren kelimeleri "üzre" kelimesiyle ifade eder:

"Ayak üzre turdı ve gitmek üzre geldi." vb (Salman, 2008, s. 54). Koç, SO'da edât-ı isti'lâ için "üzere" edatının kullanıldığından bahseder (1994, s. 83).

Halit Ziya, üzere edatının zamirlere eklendiğinden söz eder:

benim üzerime, senin üzerine, onun üzerine gibi (Türkay, 2018, s. 61).

Mihri, "üzere" kelimesi için *"Ateş üzere koy.", "Yarın ödemek üzere on lira istidâne eyledim.", "Yıkanmak üzere hamâma gitdim.", "Yapılmak üzeredir."* tanıklarını gösterir (Atılgan, 2018, s. 216).

Şemsettin Sami, "üzere" huruf-ı ilsakına *"İş üzere gitti, gitmek üzeredir."* tanıklarını gösterir (Hamit, 2009, s. 109).

Tahir Kenan, "üzere" istila edatı için şu tanıklara yer verir:

"Bu sebepden mahzâ lisânın terbiyesi ve sözün tarz-ı belâgat üzere olması için ulûm-ı edebiyyeden elsine-i adîde üzere bu kadar kitâblar te'lif olunmuştur." (Reşîd Paşa), *"Yazılarımı yazmak üzere size şu kadar maaş tahsis edebilirim.", "Sizi görmek üzere geliyordum."* vb (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 81-82).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "üzere" kelimesinin şart ve istila (yayılma, kaplama) bildirdiğini söyler:

"okumak üzere", "Bu hâl üzere…" vb (Tamkoç, 2013, s. 64).

Mehmet Rıfat, HLO'da bir şeyin üzeri demek olan "üzere" istila edatına değinir:

"İstirahat üzere bulunuyorlar" (Kaya, 2016, s. 242).

Ahmet Rasim, edatı istila olup bir şeyin üstü demek olan "üzere" edatından bahseder. Bu kelimenin şart anlamı taşıdığını ve bazen de istikbali hâle yaklaştırdığını belirtir:

"Dünyâda Kemâl üzere ne vardır?", "Ahmed Efendi hesâb görmek üzere Bağdat'a gitti.", "Yazmak üzereyim" vb (Demirci, 2017a, s. 152). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen "üzere" edatı için şu ifadeleri kullanır:

> Edât-ı isti'lâdır. Bir şeyin üstü demektir. "Dünyada kemâl üzere ne vardır?" gibi. Bazen sart ve 'illet manâsı tazammun eder: "Ahmet Efendi hesabı görmek üzere geldi" gibi ki hesabı görmek için ve görmek şartıyla demektir. Ba'zen istikbâlı hâle yaklaştırır. "Yazmak üzereyim" gibi ki hemen yazacağım demektir (2016, s. 122).

Mehmet Sadık, "üzere" anlamında olan "üzre/ üze" istila edatına yer verir:

"Tâbe üze cism-i süz-nâki/ Buğday kibi kögüs üzre çâki" (Buğday gibi göğüs üzerinde yırtık olduğu hâlde cism-i sûzâm tâbe-i hicrân üzerinde) gibi (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 51).

Ömer Sıtkı, MKLO'da "üzere" edatının istila manası üstlendiğini söyler:

"İfadeniz üzere yazdım." gibi (Denduş, 2019, s. 145).

Raşit, Türkçe istila edatı olan "üzere" kelimesine değinir ve şu tanığı gösterir:

istirahat üzere (Karataş, 2016, s. 326).

Şeyh Vasfi Efendi, istila edatı olan "üzre" kelimesini kullanıp şu tanığı gösterir:

"Afiyet ve istirahat üzre vakit geçirmekteyim, beş güne kadar avdet etmek (geri dönmek) üzre mezuniyet istihsal edebilirim (elde edebilirim)" (Toparlı, 2003, s. 95).

Hüseyin Cahit, Türkçe mastarların "üzere" edatıyla teşkil edildiğini dile getirir:

sebep, nispet- *"Tebdil-i (değişim) hava etmek üzere nereye gitmeli?", "Kırda giymek üzere nasıl esvap almalı?";* şart- *"Ahmet'e derse yetişmek üzere izin verilmiştir.";* yakın olma- *"Siz geldiğiniz vakit ben de işimi bitirmek üzere idim.";* fiilin niçin yapıldığı- *"Dünki karar üzerine bu sabah erkenden yola çıktık."* vb (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 273-274).

5.7.112. Üzerine

Mihri, "üzerine" eki için *"Kitabın üzerine bakarak", "Toplar atılması üzerine kavga başladı."* tanıklarını gösterir (Atılgan, 2018, s. 216).

5.7.113. Vâri

Mihri, benzetme manası bildiren "vâri" huruf-ı şettası için "*Öküz vâri yani öküz gibi."* tanığına yer verir (Atılgan, 2018, s. 222).

Tahir Kenan, "vâri" lafzının Farsça teşbih edatı olup lisanımızda da nadiren kullanıldığını söyler:

"Geçidin iki tarafına yağmurlu hevâlarda mârrîn ve âbirîni ıslanmaktan muhâfaza için çardak-vârî yapılan örtülerle…" (Ahmed Mithat) ifadesinde görüldüğü gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 171).

5.7.114. -ver

Tahir Kenan, edat-ı musahabet olan "-ver" ekini kullanır:

"Hüner-ver, sühan-ver (düzgün konuşan), cân-ver (canlı), kâm-ver (isteğine kavuşmuş), nâm-ver (ünlü)" (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 173).

Ahmet Rasim, Farsça "-ver" edatından söz eder:

hüner-ver, sühan-ver (düzgün konuşan) (Demirci, 2017a, s. 175).

5.7.115. Yakın

Şemsettin Sami; "-A yakın" huruf-ı ilsakına *"size yakın, çarşıya yakın"* tanıklarını gösterir (Hamit, 2009, s. 110).

5.7.116. Yalnız

Tahir Kenan, hasır (yalnız bir şeye mahsus kılma) edatı olan Türkçe "yalnız" kelimesine yer verir:

"Makberin birtakım tekerrürâttan (tekrarlanmadan) ibâret olan muhteviyâtı yalnız bir lâkırdıdır. O lâkırdı ise yalnız mezârdır: Bütün âvâzelerin (yüksek seslerin, şöhretin) netîcesi yalnız son nefes olduğu gibi" (Hâmid) (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 188).

Ömer Sıtkı, MKLO'da hasr edatı olan "yalnız" kelimesi için *"Bugün ben yalnız kitâbciye gidebildim başka bir iş yapamadım."* tanığını gösterir (Denduş, 2019, s. 153).

5.7.117. Yana

Şemsettin Sami; "-DAn yana" huruf-ı ilsakına *"İşten yana haberi yoktur."* tanığını gösterir (Hamit, 2009, s. 110).

Ömer Sıtkı, MKLO'da taraf anlamında olan "yana" kelimesine yer verir:

"Ondan yana söyleme, benden yana söyle." gibi (Denduş, 2019, s. 152).

5.7.118. -yâr

Ahmet Rasim, Farsça "-yâr" ittisaf edatından bahseder:

hoşyâr (akıllı), bahtiyâr (bahtlı) gibi (Demirci, 2017a, s. 176). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen "-yâr" edatını "Fârisîden ma'hûzdur. Edât-ı ittisâfıdır. Misâl: bahtiyâr: bahtlı" şeklinde izah eder (2016, s. 128).

5.7.119. Yine

Süleyman Hüsnü Paşa, "yine" lafzının birbirine benzeyen iki işin veya şeyin bir yere toplanmasını bildirdiğini söyler:

"Hüseyin Efendi yine muharebeye gitti." ifadesinde olduğu gibi (Toparlı & Yücel, 2018, s. 47).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "yine" kelimesinin atıf (bağlama) için kullanıldığını söyler ve *"Geldi yine gidecek."* tanığına yer verir (Tamkoç, 2013, s. 63).

Mehmet Rıfat, HLO'da Türkçede tekrar anlamı veren "yine" atıf edatını kullanır.

"Yine geldik mi?", "Geldi yine gitdi" (Kaya, 2016, s. 240).

Ahmet Rasim, aralarında benzerlik veya zıtlık bulunan iki fiili birbirine bağlayan "yine" kelimesinden bahseder:

"Bir kere sordu yine soruyor.", "Çocuk evvelce istedi; yine istiyor." gibi (Demirci, 2017a, s. 180). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen yine kelimesini "Aralarında "teşabüh" veya "tezât" olan iki fi'li birbirine rabt eder. İkincisinin vukû'u, birincisinden sonra olduğunu ifâde eyler. Misâl: Bir kere sordu; yine soruyor." şeklinde açıklar (2016, s. 128).

Ömer Sıtkı, MKLO'da tekerrür bildiren "yine" edatı için *"Yine görüşelim."* tanığını gösterir (Denduş, 2019, s. 153).

5.7.120. Yok

Mihri, red manası bildiren "yok" huruf-ı şettası için *"Yok yapmadım."* tanığına yer verir (Atılgan, 2018, s. 222).

Tahir Kenan, yok etme ve olumsuzluk bildiren "yok" edatının kullanıldığını söyler:

"Yok yok bunun ihtimâli yoktur/ Kalbin o kadar mecâli yoktur." (Hâmid) ifadesinde görüldüğü gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 191).

Araştırmada edat türüyle ilgili kullanılan terimler Tablo 38'de gösterilmiştir.

Tablo 38

Edat Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	Edat	Edat-ı sıla	Edevat	Huruf-ı maani	Huruf-ı ilsak
Ahmet Cevdet Paşa/ KT	+				
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST	+				
Selim Sabit/ NO					
Selim Sabit/ SO			+		
Halit Ziya/ KLT		+			
Mihri/ MSO	+				
Şemsettin Sami/ NUST					+
Tahir Kenan/ KLT			+		
Mehmet Rıfat/ MOS	+				
Mehmet Rıfat/ HLO			+		
Ömer Sıtkı/ KLO					
Ahmet Rasim/ ANTLO			+	+	
Mehmet Sadık/ ÜLT			+		
Ömer Sıtkı/ MKLO			+		
Raşit/ KKLO			+		
Şeyh Vasfi/ NO					
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO			+	+	
Hüseyin Cahit/ TSN			+		
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN	+				
Mithat Sadullah/ TYSN	+				
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL			+		

Yukarıdaki bilgiler ile Tablo 38 incelendiğinde şu yorumlara ulaşılmıştır:

Kendi başlarına anlamları olmayıp diğer kelimelere eklendiğinde anlamları belli olan kelimeleri Ahmet Cevdet Paşa, Süleyman Hüsnü Paşa, Mihri, Mehmet Rıfat (MOS'ta), Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip, Mithat Sadullah *edat*, Halit Ziya *edat-ı sıla*, Ahmet Rasim *edevat ve huruf-ı maani*, Selim Sabit (SO'da), Tahir Kenan, Mehmet Rıfat (HLO'da), Ömer Sıtkı (MKLO'da), Mehmet Sadık, Raşit, Hüseyin Cahit, Ahmet Cevat Emre *edevat*, Şemsettin Sami *huruf-ı ilsak*, Şeyh Vasfi Efendi *edevat* ve *huruf-ı maani* olarak adlandırmıştır. İncelenen eserlerde edat olarak *"acaba- âyâ (Farsça), âher (başka), âhir (son), ancak, ara, artık, asla, bâ (ile), barça (hep, her), barı (hep, bütün), başka, bazı, beri, bî, binaen (dayanarak, dolayı), birle, bütün, -CA, -CAK, -cAsınA, cihetiyle, çak, dagı (dahi), daha, daima, -dâr, -DE, değil, dek/değin, -DEn, -DIr, diye, doğru, dolayı, -E, ebed, ededâ (asla), ekser (pek çok), eksериya (çok defa), elbette, emes/ermes, en, evet/he, evvel, ezel, gâh (bazı vakit), -gâr, gayet, -geli/ -galı, gerek, gibi, göre, -guluk/-gülük, hâlâ, hayır, hem, hemen, henüz, hep, her, her ne kadar, hiç, -î, için, içre, iken, ilâ, ile, ile beraber, imdi/ şimdi, kaçan, kadar, kanı, -kâr, karşı, kayan (nerede), kayda (nerede, ne zaman), kaysı (hangi), kayu (hangi), -ki, kim, -leyin, -lI/ -lU, -lIk/ -lUk, -mânend, -mend, -msI, mI, nâ, nâşî (dolayı), ne, nece/nece, neçük/nütük/netük/nitek, nere, nice, o, önce, öyle, pek, peki,*

rağmen, -râk, -sI/-sU -sIz/-sUz, -sIzIn, sonra, şol, şöyle, ta, üzere, üzerine, vâri (gibi), -ver, yakın, yalnız, yana (taraf), yâr, yine, yok" gibi ek ve kelimeler ele alınmıştır.

Ahmet Cevat Emre ve Mithat Sadullah edatları mütemmim edatları, rabıt edatları ve iştikak edatları olmak üzere üç kısımda inceler. *-DAn sonra, DAn dolayı, ile, için, üzre, -sIz/-sUz, -sIzIn, gibi, bâ* vb. ek ve kelimeler mütemmim edatları iken *ile, hem, de, fakat, ama, lâkin, hâlbuki, mamafih, binaen, binaenaleyh* gibi kelimeler rabıt edatları şeklinde ifade edilmiştir. İştikak edatları da kelime türetmeye yarayan eklerden (-mend, -nâk, bî, -cek/cak, -CA, -lI, -lU, -lEn, -lAş) oluşmaktadır.

Ahmet Rasim ve Şeyh Vasfi Efendi acaba kelimesini kullanırken Tahir Kenan bu kelime yerine acep kelimesini kullanmıştır. Tahir Kenan diğerlerinden farklı olarak *aher, ahir, ebeda, ekser (pek çok), ekseriya (çok defa), ezel, şöyle* kelimelerine yer vermiştir. İncelenen kitaplar içerisinde yalnızca Mehmet Sadık'ın ele aldığı kelimeler şunlardır: *ara, barça (hep, her), barı (hep, bütün), dagı (dahi), emes, ermes, -geli/-gali, -guluk/ -gülük, kaçan (ne vakit), kanı (nerede), kayda (nerede, ne zaman), kaysı (hangi), hayu (hangi), nece/neçe (ne kadar), neçük (nasıl).* "İle" edatı vazifesinde olan "bâ" edatından Ahmet Rasim, Tahir Kenan ve Ahmet Cevat Emre söz etmişken aynı şekilde ile edatı görevinde olan "birle" edatından Mihri, Mehmet Rıfat ve Mehmet Sadık bahsetmiştir. "Evet" edatının yanında "he" edatına değinen Mihri'dir. Farsçadan alınan vari edatına değinenler Mihri ve Tahir Kenan'dır. Yana (-Dan yana) edatını Şemsettin Sami ve Ömer Sıtkı (MKLO'da) kullanmıştır. Diğerlerinden farklı olarak Mihri *-cAsınA*; Ömer Sıtkı, *cihetiyle*, *hâlâ*; Mehmet Rıfat hem, Ahmet Rasim *ila, manend, önce, -yâr*; Mihri *üzerine*, Şemsettin Sami *yakın (-e yakın),* Tahir Kenan ile Hüseyin Cahit *-E doğru* edatına değinmiştir. Süleyman Hüsnü Paşa ve Mehmet Rıfat'ın kitabında bir şeyin tamamen hakikatini söylemek için kullanılan, son bulma anlamı olan *"çak"* edatına rastlanmıştır. Edat olduğu belirtilen bazı kelimelerin sıfat ve zarf görevini üstlendiği görülmüştür. Zarf olanlar: *acaba, artık, asla, daima, diye, elbette, en, hemen, henüz, hep, gayet, hâlâ, her ne kadar, hiç, pek, sonra, şimdi, önce, öyle, yine* vb. Sıfat olanlar: *bazı, bütün, her, nice, o, yalnız* vb.

Mihri, Ahmet Rasim, Tahir Kenan ve Ömer Sıtkı -sIzIn ekinden bahsetmiştir. Ahmet Rasim -sIz ekinin mastarların sonuna geldiğinde -sIzIn hâlini aldığını söylemiştir. Bu ek -mAk isim fiili, -sIz yokluk eki ve -In vasıta ekinin kaynaşmasıyla oluşmuştur. Zaman bildirme özelliğini yitirip nitelik ve tarz bildiren özelliğe bürünmüştür.

Mihri, benzetme amacı taşıyan -cAsInA ekine değinmiştir. Bu eke sahip kelime asıl fiille aynı anda gerçekleşen bir hareketi anlatmaktadır.

5.8. Bağlaç

Halit Ziya, "cümleleri veya bir cümlenin kısımlarını birbirine bağlayan ve aslâ değişmeyen kelimeler" için edât-ı rabt terimini kullanır ve şu tanıklara yer verir:

"Dersinize çalışınız ki âlim olasınız.", "Allah gafûr ve rahîmdir.", ve, zirâ, çünki, fakat, ya'ni, lâkin, belki, hatta, imdi, ki, tâ ki, mâdam ki, meğer ki, vaktâki, bâri, sanki, hele, ammâ, ancak, gûyâ, nite ki[265]*, yâ, yâhut, binâenaleyh (bu yüzden, bundan dolayı), binâen alâ hazâ (bundan dolayı), maa-hazâ (bununla beraber, böylece), bunun ile beraber, maa-mâfîh (bununla birlikte), de, dahi, kezâ (böyle, böylece), kezâlik (bunun gibi, aynı şekilde), bir sûret ile ki, ise, ise de, eğer, şâyet, hem- hem de, ne- ne, gerek- gerek, ister- ister, yoksa* (Türkay, 2018, s. 59). Erkuş, KLT'de bahsedilen edât-ı rabt terimini "Edât-ı rabt cümleleri veya bir cümlenin kısımlarını birbirine bağlayan ve asla değişmeyen kelimelerdir." şeklinde açıklar (2014, s. 144).

Mihri, kelimeleri veya cümleleri bir diğerine bağlayan lafızları harf-i 'atf olarak adlandırır:

"Ekmek ve zeytun aldım.", "Dün geldim ve sizi bulamadım." gibi (Atılgan, 2018, s. 217). Abdalla, MSO'da geçen harf-i 'atf için "Kelimeleri veyahut cümleleri yekdiğerine rabt eden lafızdır. Mesela, gerek, ise yahut ise, ise de, dahi, bile (param olsa bile vermem), ancak (bunu kimse bilmez ancak ben bilirim), diye (tereci için), ile, imdi, gibi." ifadelerini kullanır (2016, s. 87).

Şemsettin Sami, aralarında bir biçim ilgisi bulunan iki kelimeyi veya cümleleri birbirine bağlayan kelimeleri revâbıt terimiyle ifade eder (Hamit, 2009, s. 111). Erkuş, NUST'da sözü edilen revâbıtı "Revâbıt beynlerinde bir güne münasebet bulunan iki kelime veya cümleyi birbirine rabt iden bir takım kelimelere dinilir." şeklinde izah eder (2014, s. 145).

Ömer Sıtkı, KLO'da rabt edatları başlığı altında edevat-ı rabtiyenin kelime ve cümleleri bir diğerine bağlayan sözler olduğunu dile getirir (Aytar, 2019, s. 53).

Hüseyin Cahit[266], iki kelimeyi veya iki cümleyi birbirine bağlayan bir kısım edevât için revâbıt terimini kullanır (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 276). Abdalla, TSN'de geçen rabta hizmet eden edâtları şu şekilde anlatır: "Edevâtın bir kısmı ilk kelimeyi yahut iki cümleyi

[265] Eserin tıpkıbasımı incelendiğinde de "nite ki" yazılışı görülmektedir. "Nitekim" ve "ki" kelimelerinin kastedilmiş olacağı düşünebilir.

[266] Bu bölümde bağlaç olarak verilen kelimeler, Hüseyin Cahit'in kitabında edevât kısmında "Rabta Hizmet Eden Edatlar" başlığı altında incelenmiştir.

birbirine rabta hizmet ttikleri için bunlara "revâbıt" ta'bir olunur" (2016, s. 162). Erkuş, TSN'de geçen revâbıt terimi için "Edevâtın bir kısmı iki kelimeyi yahud iki cümleyi birbirine rabta hizmet itdikleri için bunlara "revâbıt" ta'bir olunur." ifadesini kullanır (2014, s. 145).

Mithat Sadullah iki kelimeyi veya iki cümleyi birbirine bağlayan edatları rabıt edatları olarak adlandırır:

ve, ile, hem, de, ne, ya, yahut, gibi, fakat, amma, lâkin, ancak, gerek, zîrâ, ister, eğer, şâyet, ise, güyâ, nitekim, bâri, bununla beraber, hâlbuki, ise de, le beraber, bunun için, demek ki, demek oluyor ki, öyleyse, nasıl ki, sanki, binâen (-den dolayı, dayanarak), mamafih, binâenaleyh gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 211- 212).

Ahmet Cevat Emre, rabıt edatları[267] için *"ve, ile, hem, ne, yâ, yahut, gibi, fakat, ama, lâkin, ancak, gerek, ister, zirâ, eğer, şayet, ise, güyâ, nitekim, bâri, ya'ni, bununla ber-â-ber, hâlbuki, ise de, çünkü, madem ki, maa-mâ-fih (öyle olmakla beraber, bununla birlikte), binaenaleyh (bu yüzden, bundan dolayı), bunun için, binâberin (bunun üzerine, bundan dolayı), demek ki, eğerçi, sanki"* gibi tanıklara yer verir (Sağol vd., 2004, s. 230).

5.8.1. Âdeta

Ömer Sıtkı, MKLO'da[268] "âdeta[269]" edatının teşbih için kullanıldığını söyler:

"Bir sıcakki adetâ hammam." ifadesinde olduğu gibi (Denduş, 2019, s. 150).

5.8.2. Alâ

Ömer Sıtkı, MKLO'da Arapça istila edatı olan "alâ" kelimesi için *"alâ'l-acele (çabucak), alâ'l-ekber"* tanıklarını gösterir (Denduş, 2019, s. 150).

Şeyh Vasfi Efendi[270], Arapça "alâ" istila edatı için *"Alelâde bu sene de yaz mevsimini Boğaziçi'nde geçireceğiz. Alâ külli hâl ni'met-i ilâhiyyeye şükran etmek vazîfe-i ubudiyettir (kulluk görevidir)."* tanıklarını kullanır (Toparlı, 2003, s. 103).

---

[267] Ahmet Cevat Emre'nin kitabında edevatın bir türü olarak incelenmiştir.

[268] Bu bölümde bağlaç olarak verilen kelimeler, Ömer Sıtkı'nın kitabında edevât kısmında ele alınmıştır.

[269] Âdeta kelimesi günümüzde zarf türündedir.

5.8.3. Ama

Süleyman Hüsnü Paşa[271], "üst yandaki cümlenin kaybettiği şeyi tedarik için" ama kelimesinin kullanıldığını belirtir ve şu tanıklara yer verir:

"Giderim ama pişman olursun.", "Haydi sokağa git ama çok durma" (Toparlı & Yücel, 2018, s. 39).

Şemsettin Sami; "ama" revabıtına *"Olur ama sizin dediğiniz gibi olmaz."* tanığını gösterir (Hamit, 2009, s. 112).

Tahir Kenan[272], başlama ve açıklama edatı olduğunu belirttiği "ammâ" kelimesine yer verir:

"Ammâ ne türlü elfâz? Pür-nağme-i tarab-zâ!/ Ammâ ne yolda ma'nâ? Pür-nefh-i rûh-bahşâ! (Ekrem- Zemzeme)", "Etrafına üşüştüler ammâ ne gördüler? Bütün hademede bir bükâ-yı hasret…! (Said)" gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 78).

Mehmet Rıfat, HLO'da[273] "ammâ" kelimesinin Arapçadan alınmış olup cümleye tafdil, istidrak, istiğrab, istihsan gibi anlamlar kazandırdığını belirtir.

tafdil (üstün tutma)- *"… ammâ sabinin bâliğin kalbinde hâsıl olan bu muhabbet nedir veyâ niçindir denilirse buna cevâb vermek müşkildir.",* istidrak (izah etmek)- *"Nifâk (ikiyüzlülük) etmişler ammâ ma'nevî himmet buyurmuşlar.",* istiğrab (şaşırma)- *"Ammâ yapdın ha.",* istihsan (beğenme)- "*Ammâ ne a'lâ ne hoş"* (Kaya, 2016, s. 240-241).

Ahmet Rasim, Arapça açıklama edatı olan "ammâ" kelimesinden bahseder:

"Ammâ, sabinin (küçük çocuğun) kalbinde hâsıl olan bu muhabbet nedir veya niçündür denilir ise buna cevâb vermekden aczimizi yine tekrâr ideriz." vb (Demirci, 2017a, s. 152). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen "ammâ" kelimesi için "Arabî'den mâhuztur. Bazen edât-ı tafdîl olur: Amma, sabînin kalbinde hâsıl olan bu muhabbet nedir veya niçindir denilir ise buna cevab vermekten aczımızı yine tekrar ederiz." ifadelerini kullanır (2016, s. 122).

---

[270] Bu bölümde bağlaç olarak verilen kelimeler, Şeyh Vasfi Efendi'nin kitabında edevat kısmında ele alınmıştır.

[271] Bu bölümde bağlaç olarak verilen kelimeler, Süleyman Hüsnü Paşa'nın kitabında edevât kısmında yer almıştır.

[272] Bu bölümde bağlaç olarak verilen kelimeler, Tahir Kenan'ın kitabında edevât kısmında yer almıştır.

[273] Bu bölümde bağlaç olarak verilen kelimeler, Mehmet Rıfat'ın kitabında edevât kısmında yer almıştır.

Ömer Sıtkı, MKLO'da "ama" kelimesinin taaccüp (hayret etme), şart, istidrak edatı olduğunu söyler:

taaccüp- *"Ama acele ediyorsun!",* şart-*"Çalışmazsan ama sonra mahcûb olursun.",* istidrak- *"Birâderim geldi ama durmadı gitdi."* vb (Denduş, 2019, s. 146).

Raşit[274], "ama" lafzının bazen açıklama anlamı üstlendiğini dile getirir:

"Ama sabînin muhibbin kalbinde hâsıl olan bu muhabbet nedir? Veya niçündür? Denilir ise buna cevab vermekten aczimizi yine tekrar ederiz." tanıklarında görüldüğü gibi (Karataş, 2016, s. 314).

Şeyh Vasfi Efendi, Arapçadan alınmış olup istidrak ve ayrıntılı açıklama manası belirten "amma" edatının bulunduğunu dile getirir:

istidrak- *"Erbâb-ı gayret ve fazilet ibkâ-yı nâm etmişler amma çalışmışlar da bu saadete nail olmuşlar."* tafsil (açıklama)- *"Amma sabinin, bâliğin kalbinde hâsıl olan bu muhabbet nedir veya niçindir denilirse buna cevap vermekten aczimizi itiraf ederiz"* (Toparlı, 2003, s. 94).

Hüseyin Cahit, iki cümleyi birbirine bağlayan "ama" revabıtına yer verir:

"Her gün mektebe devam etti. Ama derse çalışmadığından terfi'-i sınıf edemedi." gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 283-284).

5.8.4. Ancak

Süleyman Hüsnü Paşa, bir işin bir şeye mahsus olduğunu bildiren "ancak" kelimesine yer verir:

"Sen adam olursun ancak çalışmalısın.", "Pencereden ancak şu çocuk baktı." vb (Toparlı & Yücel, 2018, s. 40).

Halit Ziya, ta'dîl-i fiil olan "ancak" kelimesinin yalnız anlamına gelirken *(Bu gece ancak iki saat uyudum)* edât-ı rabt (bağlaç) olan "ancak" kelimesinin lakin anlamına geldiğinden *(Avcılığı severim ancak yorgunluğuna tahammül edemem)* söz eder (Türkay, 2018, s. 59-60).

[274] Bu bölümde bağlaç olarak verilen kelimeler, Râşid'in kitabında edevat kısmında yer almıştır

Şemsettin Sami; "ancak " revabıtına *"Ben bilirim ancak söylemek elvermiyor."* tanığını gösterir (Hamit, 2009, s. 111).

Mehmet Rıfat, HLO'da istidrak (izah etme) edatı olan "ancak" kelimesini kullanır:

"Çok söyledi ancak bir şey anlaşılmadı.", "Ricalar etdi ancak rû-yı kabul görmedi" (Kaya, 2016, s. 251).

Ahmet Rasim[275] "ancak" hasır ve istidrak edatı için *"Mektebe kimse gitmedi ancak[276] ben gitdim.", "Aklın hüneri vâdi-i hikmetdedir ancak[277] tahkikle hikmet nice bir dilde yer eyler.", "Birçok adam görüldi ancak[278] kimler oldıgı anlaşılmadı."* tanıklarını gösterir (Demirci, 2017a, s. 150). Abdalla, ANTLO'da geçen "ancak" edatı için şu ifadeleri kullanır:

> Bu; edât-ı hasr ve istidrak. Hasr, bir hükmün bir şeye mahsûs olması demektir. İstidrâk, talebi idrâktır. Ancak, edât-ı hasr olduğu vakit, hükmün başka yere sirâyetini men' eder. "Mektebe kimse gitmedi ancak ben gittim" denildiği vakit başkasının gitmediği anlaşılır. Edât-ı istidrak olduğu vakit; evvelce söylenen kelâmdan hâsıl olan vehmi, ibhâmi ref'eder. " Birçok adam görüldü ancak kimler olduğu anlaşılmadı" denildikte evvel emirde birçok adamlar anlaşılmak hâtıra gelir. Lâkin, ancak, gelince, bu şüphe ref' olur (2016, s. 121).

Ömer Sıtkı, MKLO'da "ancak" edatının istidrak anlamı üstlendiğini belirtir:

istidrak- *"Hepimiz gitdik. Ancak Muhammed Efendi gidemedi"* (Denduş, 2019, s. 145).

Raşit, "ancak" istidrak edatına değinir:

"Çok uğraştı amma bir şeyi yapamadı.", "Ahmet buraya geldi fakat çok durmayıp gitti.", "Salih geldi lakin Tahir gelmedi, çok yalvardı ancak maksadına nail olamadı (ulaşamadı)." vb (Karataş, 2016, s. 313).

Hüseyin Cahit, iki cümleyi birbirine bağlayan "ancak" revabıtına yer verir:

"Her gün mektebe devam etti. Ancak derse çalışmadığından terfi'-i sınıf edemedi." gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 283-284).

---

[275] Bu bölümde bağlaç olarak verilen kelimeler, Ahmet Rasim'in kitabında edevât kısmında yer almıştır.

[276] Bu ifadede edat görevindedir.

[277] Bu ifadede bağlaç görevindedir.

[278] Bu ifadede bağlaç görevindedir.

5.8.5. Bari

Süleyman Hüsnü Paşa, bir işi başka bir işten yüksek veya aşağı göstermek için kullanılan "bari" kelimesine yer verir:

"Nasihat edildiğine göre bari kulak assa.", "Söylersin bari doğru söyle.", "Çalışırsan bari iyi çalış" (Toparlı & Yücel, 2018, s. 40).

Selim Sabit, SO'da[279] temenni bildirerek cümlelerin önüne gelen "bâri" kelimesini kullanır:

"Derse çalışmıyorsun bâri uslu otur." vb (Salman, 2008, s. 55).

Tahir Kenan, "hiç olmazsa" manasındaki "bârî" kelimesinden bahseder:

"Eski inşâlarda lügat-i Arabiyye ve ibârât-ı muhayyele varsa da bârî zımnında iyi kötü bir ma'nâ dahi çıkardı.", "Yâ bârî sefâhet ve atâletin bu meşakkatleriyle berâber arzuya değer bir zevki olsa!" gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 94).

Mehmet Rıfat, HLO'da "bârî" iktifa (yetinme) edatının "hiç olmazsa" anlamında kullanıldığını belirtir:

"O iş olmadı bârî buna müsa'ade buyurun" gibi (Kaya, 2016, s. 233).

Ahmet Rasim, "hiç olmazsa" anlamında olan "bârî" edatından bahseder ve şu tanıkları gösterir:

"Bir iş yapacaksın bâri lâyıkıyla yap.", "Bu kadar ilmi var; bârî hocalık etsin.", "Bârî lutfet göreyim gel şu safâ âlemini" (Demirci, 2017a, s. 155). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen bârî edatıyla ilgili "Edât-ı "iktifâdır. Hiç olmazsa" ma'nâsınadır. "Bir iş yapacaksan bari layıkıyla yap", gibi." ifadelerini kullanır (2016, s. 123).

Ömer Sıtkı, MKLO'da temenni için kullanılıp "hiç olmazsa" anlamını üstlenen "bâri" edatı için *"O yazmadı bâri siz yazınız.", "Dersine çalışmıyorsan bâri uslu otur.*" tanıklarını gösterir (Denduş, 2019, s. 146-147).

Raşit, "bari" kelimesinin iktifa edatı olduğunu söyler:

"Bari bir kahvemizi için de öyle gidin.", "Sen gitmezsen bari ben gideyim" vb (Karataş, 2016, s. 312).

[279] Bu bölümde bağlaç olarak verilen kelimeler, Selim Sabit'in kitabında edevât-ı Türkiye kısmında yer almıştır.

Şeyh Vasfi Efendi, Farsçadan alınmış "hiç olmazsa" manasındaki "bari" iktifa edatına yer verir:

"Her gün mümkün olamıyor, bari üç dört günde bir ders müzakeresi ile meşgul olalım." gibi (Toparlı, 2003, s. 98).

5.8.6. Belki

Süleyman Hüsnü Paşa, bir kimseye kanaat getirmek için kullanılan "belki" kelimesine yer verir:

"Bekle biraz belki gelir.", "Ne bilirsin belki çalışır." vb (Toparlı & Yücel, 2018, s. 41).

Tahir Kenan, ihtimal edatı olan Farsça "belki" kelimesinden bahseder:

"... okuyan birbirine benzemez iki lisân bulur ki Makberin belki iki adam tarafından yazıldığına zâhib olur." ifadesinde görüldüğü gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 97).

Mehmet Rıfat, MOS'ta[280] "belki" edatının tereddüt anlamı taşıdığını belirtir:

"Biraz bekleyiniz belki gelir." vb (Tamkoç, 2013, s. 64).

Mehmet Rıfat, HLO'da ihtimal, intikal, izdiyad bildiren "belki" kelimesine değinir:

ihtimal- *"Oldukça çalışıyor belki muvaffak olur.", "Belki şimdi gelmiş olmalı.",* intikal (bir meseleden diğer bir hususu anlamak)- *"Memleketimizde münhasıran kalemiyle geçinmekde olan erbâb-ı sa'yi bedhâhâne istihkâr etmemeli, belki bizce öteden beri nâ-refte olan bu şerefli çığırı açmağa muvaffak oldukları için* dil-âgâhâne *iftihâr etmeli.",* izdiyad (artma)- *"Ken'ân denilmeye şâyândır belki indinde dil-berdir"* (Kaya, 2016, s. 244-245).

Ahmet Rasim, ihtimal bildiren "belki" edatı için *"Bu sefer de affedin belki uslanır.", "Belki geliriz.", "Bir kere bakalım belki çalışmışdır."* gibi tanıklar gösterir (Demirci, 2017a, s. 156).

Ömer Sıtkı, MKLO'da şüphe ve zan anlamında olan "belki" kelimesi için *"Meşguliyeti oldugundan belki gelmez."* tanığını gösterir (Denduş, 2019, s. 147).

Raşit, ihtimal edatı olan "belki" kelimesini kullanır:

[280] Bu bölümde bağlaç olarak verilen kelimeler, Mehmet Rıfat'ın kitabında edat kısmında yer almıştır.

"Ben orada iken gelmemişti belki sonra gelmiştir.", "Pek üzerine varmayın belki gitmek istemiyor" vb (Karataş, 2016, s. 323).

Şeyh Vasfi Efendi, "belki" kelimesinin ihtimal edatı olduğunu söyler:

"Belki bu hafta bir mektup alırım." gibi (Toparlı, 2003, s. 99).

5.8.7. Bile

Süleyman Hüsnü Paşa, iki kişiyi bir sıfatta veya iki sıfatı bir kişide toplamak için kullanılan "bile" kelimesine yer verir:

"Bu meseleyi şakirdi değil hocası bile anlayamaz.", "Sen onu görmesen bile anlarsın." vb. "İle" edatıyla birlikte bulunursa yardım ve karşılamak manası içerir: *"Parayı faiziyle bile aldı.", "Değnek ile bile döğdü.", Yalvarma değil para ile bile olmaz."* vb (Toparlı & Yücel, 2018, s. 40-41).

Selim Sabit, SO'da cümlelerin sonuna gelen "bile" kelimesine değinir:

"Yalnız hesab değil hendise (hendese- geometri) bile okumuşdur." vb (Salman, 2008, s. 55). Koç, SO'da edât-ı terakkî için "bile" edatının kullanıldığını belirtir (1994, s. 84).

Mihri, "bile" harf-i atfını kullanır:

"Param olsa bile vermem.", "Ben bile yapamam.", "Pederim ile bile gitdim." vb (Atılgan, 2018, s. 218).

Şemsettin Sami; "bile" revabıtına *"Bunu ihtiyarlar değil çocuklar bile anlar."* tanığını gösterir (Hamit, 2009, s. 111).

Tahir Kenan, "bile" kelimesini kullanır:

"Kendilerinin bile tefehhümden (anlamaktan) âciz kalacakları eş'âr tanzim eyleyeceklerdir.", "Lâkin şefkat, hakkaniyet, i'tidâl, insâniyet, cesâret lâfızlarının ma'nâlarını bile bilmeyeceklerdir." tanıklarında olduğu gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 100).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "bile" edatının teşrik (ortak etme), talil (sebep gösterme) ve istiane (yardım isteme) manaları taşıdığını söyler.

teşrik: *"Sen değil o bile anlamaz.",* talil: *"Parayı faizle bile aldım.",* istiane: *"Yalvarmak değil ağlamak bile kâr etmez."* gibi (Tamkoç, 2013, s. 64).

Mehmet Rıfat, HLO'da atf-ı tenbihi edatı olmakla birlikte matufu (ait olduğu) başka anlamda kullanılabilen "bile" kelimesini kullanır:

ma'iyyet (beraberlik)-*"Böyle şeyleri işitmek değil gözü bile görmemişdir"* (Kaya, 2016, s. 233).

Ahmet Rasim, atfolunan şeyi belirten "bile" kelimesi için şu tanıkları gösterir:

"Burasını ben değil, Ahmed bile ezberleyemedi.", "Oradan sen değil, arkadaşın bile geçemez" (Demirci, 2017a, s. 156). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen bile edatını "Edât-ı 'atf ve tenbihtir. "Atf olunan şeyi ayrıca gösterir: Burasını ben değil, Ahmet bile ezberlemedi.", "oradan sen değil, arkadaşın bile geçemez." misâllerindeki bile gibi" şeklinde ifade eder (2016, s. 123).

Ömer Sıtkı, MKLO'da "bile" edatının atf (bağlama, yöneltme) ve terfik (yanına katma) vazifesi gördüğünü söyleyip *"Azarlamak degil dövmek bile kâr etmiyor."* (atıf), *"Mektebe pederiyle bile gitdi."* (terfik) tanıklarını gösterir (Denduş, 2019, s. 147).

Raşit, atf tenbihi edatı olduğunu söylediği "bile" kelimesine yer verir:

"Değil kendi, ecdadı bile görmedi." vb (Karataş, 2016, s. 312).

Şeyh Vasfi Efendi, "bile" kelimesinin atf tenbihi edatı olduğunu belirtir ve şu tanığı gösterir:

"Bir günde bu kadar yazıyı ben değil, siz bile yazamazsınız" (Toparlı, 2003, s. 99).

5.7.8. Binaberin

Ahmet Rasim, "binâberîn" edatının "bunun üzerine" anlamını taşıdığını söyler (Demirci, 2017a, s. 171).

Şeyh Vasfi Efendi, Arapça ve Farsça iki lafızdan oluşup "bunun üzerine-binaenaleyh" anlamları ifade eden "binâ-berîn" kelimesini kullanır:

"Mektebe devam etmediğiniz gibi derslerinize de çalışmadınız, binâ-berîn tefi'-i sınıf edemediğinizden dolayı şikâyete hakkınız yoktur" (Toparlı, 2003, s. 98).

5.7.9. Binaenaleyh

Ömer Sıtkı, KLO'da "binâen 'aleyh, binâberîn, buna binâen" gibi talil (sebep gösteren) rabt edatlarının olduğunu dile getirir. Bu edatlar, kendisinde sebep bulunan bir cümleden sonra ikinci cümlenin önüne getirilir:

"İmtihanlar tekmil oldugu ve ramazân-ı şerif dahî tekarrüb etdiği cihetle mektebimiz ta'til olunmuş, binâen 'aleyh ebeveyni mevâki'-i ba'îdede bulunan ba'zı efendilere de memleketleri cânibine 'azîmet için ruhsat verilmişdir" (Aytar, 2019, s. 55).

Ahmet Rasim, "bunun üzerine" anlamına geldiğini söylediği "binâ'en-aleyh[281]" edatına değinir:

"Siz mektebe devâm ediyorsunuz; binâ'en-aleyh mualliminiz sizden hoşnûtdur.", "Siz dâ'imâ sa'y (çalışma) ediyorsunuz; binâ'en-aleyh ilim ve edeb sâhibi olacaksınız." tanıklarında görüldüğü gibi (Demirci, 2017a, s. 167).

Ömer Sıtkı, MKLO'da atf (bağlama, yöneltme) ve rabt için "binaen ve binaen aleyh" kelimelerinin kullanıldığını söyler:

"Sayı gayretine binaen birinciligi ihrâz etdi (elde etti). Ahmed Efendi sınıfının birinciligini kazanmak için sene başında itibaren kemal-ı şevk ile derslerine çalışdı, binaen aleyh bu arzusuna nâ'il oldu." vb (Denduş, 2019, s. 147).

Şeyh Vasfi Efendi, istila bildirip "bunun üzerine" anlamına geldiğini söylediği Arapça "binaenaleyh" lafzını kullanır ve şu tanığı gösterir:

"Siz çalışmakta kusur etmiyorsunuz, binaenaleyh nâil-i ilm olursunuz" (Toparlı, 2003, s. 98).

Hüseyin Cahit, iki cümleyi birbirine bağlama vazifesi gören "binâen-aleyh, binâberîn" revabıtlarından bahseder:

"Derslerinizi bellemediniz, binâen-aleyh ceza aldınız.", "Derslerinizi bellemediniz, binâberîn ceza aldınız." tanıklarında olduğu gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 286).

[281] Bundan dolayı, bundan ötürü, bunun için, bunun üzerine gibi anlamlara gelmektedir.

5.8.10. Çünkü

Ahmet Cevdet Paşa[282], "zira" görevinde kullanılan "çünkü" edatının kullanıldığını söyler (Tarahija, 2008, s. 74).

Selim Sabit, SO'da hükmün sebebini gösteren "çünkü" kelimesine yer verir (Salman, 2008, s. 55). Koç, SO'da edât-ı ta'lîl edatı için "çünkü" edatının kullanıldığını söyler (1994, s. 84).

Şemsettin Sami; "çünkü" revâbıtına *"Gidemem çünkü işim vardır."* tanığını gösterir (Hamit, 2009, s. 111).

Tahir Kenan, "çünkü" edatının Farsça "çün" ile "ki"den birleşip bir hükmün sebebini bildirmek için cümlelere dâhil edildiğini söyler:

"Bir âlim daha şebâbında ihtiyârlar; çünki geçen zamânın dakikası saatten uzundur.", "Bir sefih ne kadar yaşarsa daha ömrüne doymadan dünyadan gider; çünki lehviyât (eğlence) içinde vaktin sâati dakîkadan kısadır." (Kemâl) tanıklarında olduğu gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 106).

Mehmet Rıfat, HLO'da Farsçadan alınmış talil (sebep gösterme) edatı olan "çünki" kelimesine değinir:

"Kardaş gibi sevişiriz çünki bir vatan avlâdıyız.", "Çünki terfi etmek istiyorsanız niçin çalışmıyorsunuz" (Kaya, 2016, s. 245).

Ahmet Rasim, sebep gösterme edatı olan "çünki" kelimesinden bahseder:

"Bir âtıl (tembel), daha şebâbında (gençliğinde) ihtiyârlar. Çünki işsiz geçen zamânın dakikası, sa'atden uzundur." vb (Demirci, 2017a, s. 157-158). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen çünkü kelimesi için "Edât-ı ta'lîldir: Bir âtıl, daha şebâbında ihtiyarlar. Çünkü işsiz geçen zamânın dakikası; saatten uzundur. Misâlindeki "çünkü", gibi" şeklinde açıklar (2016, s. 124).

Raşit, bir hükmün sebebini beyan etmek için getirilen cümlelere eklenen "çünkü" kelimesine yer verir:

"Kardeş gibi sevişiyoruz, çünkü bir vatan evladıyız." vb (Karataş, 2016, s. 315).

[282] Bu bölümde bağlaç olarak verilen kelimeler, Ahmet Cevdet Paşa'nın kitabında edât kısmında yer almıştır.

Şeyh Vasfi, bir hükmün nedenini bildirmek için cümlelere dâhil edilen "çünkü" talil edatını kullanır:

"Hoca Efendi seni sevmiyor. Çünki derse çalışmıyorsun." gibi (Taştan, 2009, s. 81).

Hüseyin Cahit, "çünki" revabıtının iki cümleyi birbirine bağlayıp ikinci cümlenin birinci cümlenin nedenini gösterdiğini söyler (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 285).

5.8.11. Da/ De

Süleyman Hüsnü Paşa, "da/de" lafzının geçmiş zamanın sonuna gelip zaman anlamı taşıdığını söyler:

"O geldikte sen de gel." vb. Başka bir kelimeye geldiğinde zarfiyet amaçlı *"Hasan Efendi bahçededir."*; koşula ceza amaçlı *"O gelir ise sen de gel."*; neden bildirerek *"Belki okur da adam olur."* veya atıf amaçlı *"O da gelsin sen de gel."* şeklinde kullanılır (Toparlı & Yücel, 2018, s. 42-43).

Mihri, "de/da" harf-i 'atfına *"Olup da vermezse"* tanığını gösterir (Atılgan, 2018, s. 219).

Şemsettin Sami, "de/da" revabıtını kullanır:

"Gelmese de olur." vb (Hamit, 2009, s. 111).

Tahir Kenan, "dahi" kelimesinin muhaffefi olan "da/de" edatının kullanıldığı söyler:

"Fevka'l-âde yaratılmış adamlar, düşman da olsalar sevilirler.", "Yek-diğerine taziye ile uğraşanlar da bu cihandan gitmeyecekler mi?" (Sadullah Paşa), *"Bu çocuk adam olacak da biz göreceğiz!", "Gelsin de icabına bakarız.", "Vur da gör.", "Dersine çalışma da gez."* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 117-118).

Mehmet Rıfat, HLO'da kelimelerin sonuna gelip zarfiyet, ceza ve atıf hususlarında kullanılan "da/de" edatına yer verir:

"O geliyorsa ben de gelirim.", "O giderse ben de giderim" (Kaya, 2016, s. 223).

Ömer Sıtkı, MKLO'da atf vazifesi gören "da/de" edatından bahseder:

"Ben gidiyorum sen de gel." gibi (Denduş, 2019, s. 149).

Raşit, "de/da" edatının dâhi edatının hafifletilmişi olup bitişik harflerden sonra gelirse ayrı yazıldığına dikkat çeker:

"Bir gün olur sen de usanırsın." vb. Bazen sebep, alay etme, takip, müjdeleme, tehdit gibi anlamlar içerir: "*Kar yağdı da ortalık soğudu.", "Ahmet geldi de Hasan gitti.", "O adam olacak da biz göreceğiz.", "Tut da getir.", "Okusun da bak.", "Orada bak ne görüyorsun?"* vb (Karataş, 2016, s. 319-320).

Hüseyin Cahit, cem fikrini kuvvetlendirmek için "de/da" revabıtının kullanıldığını söyler:

"Ahmet de Mehmet de geldi.", "Ahmet gelmedi de haber göndermedi de.", "Bu evin odaları da sofaları da geniştir" (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 280).

5.8.12. Dahi

Ahmet Cevdet Paşa, "dahi" edatı için şu tanığı gösterir:

"Ben geldim o dahi geldi" (Tarahija, 2008, s. 76).

Süleyman Hüsnü Paşa, "dahi" lafzının birbirine benzeyen iki şeyi bir araya getirmek amacı taşıdığını belirtir:

"Bu dahi malûm ola ki" vb. Bazen şarta ceza olarak da kullanılır: *"Hasan Efendi gider ise sen dahi durma."* vb (Toparlı & Yücel, 2018, s. 43).

Selim Sabit, SO'da iki şeyi bir hükümde bir araya getirmek anlamı taşıyan "dahi" kelimesini kullanır (Salman, 2008, s. 57).

Mihri, "dahi" harf-i 'atfına *"Sen dahi ben öleceğiz."* tanığını gösterir (Atılgan, 2018, s. 218).

Şemsettin Sami; "dahi" revabıtına "*Siz geliniz, o dahi gelsin."* tanığını gösterir (Hamit, 2009, s. 111).

Tahir Kenan, bağlama ve ortak etme manası taşıyan "dahi" edatının kullanıldığını söyler:

"...bazı zamanda hastalığa uğrayıp kırılırlar; ipek böceği, kanarya kuşu nevileri dahi böyledir.", "Ali vefasız olduğu gibi Veli dahi menfaat-peresttir." gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 111-112).

Mehmet Rıfat, HLO'da atf (bağlama, yöneltme) ve teşrik (ortak etme) edatı olduğunu dile getirdiği "dahi" kelimesine değinir:

"Birisi fevkal'âde zeki olduğu gibi diğeri dahi pek ziyâde gabî (zekâsı az) idi.", "Gidenleri ta'ziye ile uğraşanlar dahi bu âlemden gitmeyecekler mi?" vb (Kaya, 2016, s. 234).

Ahmet Rasim, aralarında ortaklık olmayan şeyleri birbirine bağlayan "dahi" edatı için şu tanıklara yer verir:

"Dünyâda sadâkat ne kadar makbûl ise ihânet dahı o kadar medhûldür.", "Sa'y ve gayret mûcib-i sa'âdet olduğu gibi betâ'it ve batâlet dahı mûcib-i nekbetdir" (Demirci, 2017a, s. 158). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen "dahî" edatını "Edât-ı 'atftır. "Edât-ı atf" olduğu vakit beynelerinde iştirâk olmayan şeyleri birbirine 'atf eder. "Dünyada sadâkat ne kadar makbûl ise ihânet dahi o kadar madhûldur" misâlindeki "dahi", gibi." şeklinde ifade eder (2016, s. 124).

Ömer Sıtkı, MKLO'da atıf anlamı üstlenen "dahi" kelimesine yer verir:

"Sizin geldiğinizi Muhammed Efendi dahi söyledi" (Denduş, 2019, s. 148).

Raşit, "dahi" kelimesinin atıf ve teşrik edatı olduğunu dile getirir:

"Biri âlim olduğu gibi diğeri dahi pek ziyade cahil idi.", "Benim bildiğimi o dahi bilir." tanıklarında görüldüğü gibi (Karataş, 2016, s. 319).

Şeyh Vasfi Efendi, atıf edatı olan "dahi" kelimesinden bahseder:

"Sa'y ve gayret, ne kadar memdûh (beğenilmiş) ise atalet (tembellik) dahi o nispette makdûh (beğenilmemiş) ve mezmûm (ayıplanmış) atalet bir hâldir. Tahsîl-i ilm ve marifete sa'y ve ikdam etmek yalnız küçükler için değil büyükler için de elzemdir (gereklidir)." gibi (Toparlı, 2003, s. 102).

5.8.13. Deyü

Mihri, "deyü[283]" harf-i atfına *"Gelirseniz deyü bekledim.", "Terlenmeyim deyü pek yavaş yürüdüm."* tanıklarını gösterir (Atılgan, 2018, s. 219).

5.8.14. Eğer

Süleyman Hüsnü Paşa, şart bildiren fiillerin önüne ve sonrasına getirilerek anlamı kuvvetlendirmek ve belirgin hâle getirmek için "eğer" kelimesinin kullanıldığını belirtir:

"Eğer gelir ise iş görülür.", "Eğer çalışsa idi hiç bu zahmet olmazdı." vb (Toparlı & Yücel, 2018, s. 38).

[283] Günümüz Türkçesinde zarf türüne karşılık gelmektedir.

Şemsettin Sami; "eğer " revabıtına *"Eğer işim olmazsa gelirim."* tanığını gösterir (Hamit, 2009, s. 111).

Tahir Kenan, Farsça şart edatı olduğunu söylediği "eğer" kelimesine yer verir:

"Hilkât-i zinde-gânî-i âdemî hoş-zîbâ idi. Eğer dest-i rüzgâr çıkarmasaydı! Ve nihâl-i kirâmı hoş-kaamet ra'nâ idi eğer tünd-bâd-ı gerdiş-i devvâr koparmasaydı!" (Sinân Paşa), *"Eğer kavlime i'timâd buyurulur ise hakkaniyet nâmına te'mîn ederim ki: "Ben de birinci alâkaya uğradığım zamân sekiz yaşında idim"* (Kemâl) (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 73).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "eğer" edatının şart bildirdiğini söyler:

"Eğer çalışırsan adam olursun." vb (Tamkoç, 2013, s. 62).

Mehmet Rıfat, HLO'da sıyga-i şartiye ve şart cümlelerinin öncesinde bulunan "eğer" şart edatına değinir:

"Adam değilim sen de eğer adam olursan", şikâyet-*"Olmasaydı kalemin çâk-i girîbânı eğer/ Der idim kalmadı âlemde nişân-ı şekvâ*[284]" (Kaya, 2016, s. 240).

Ahmet Rasim, Farsça şart edatı olup şart cümlelerinin önüne gelen "eğer" kelimesini kullanır:

"Eğer derse çalışırsan adam olursun", "Eğer herkes çalışmadan el çekse idi, dünyâda mevtden (ölümden) başka kim kalırdı?", "Hikmet ger o ilim ise ki ahkâm-ı felekten/ Enişeyi akl-ı beşeri bâ-haber eder." gibi (Demirci, 2017a, s. 150). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen eğer kelimesini şu şekilde ifade eder:

> Fârisîdir. Edât-ı şarttır. Cümle-i şartiyyelerin evveline gelir. "Eğer derse çalışırsan adam olursun", "Eğer dünyada herkes çalışmadan el çekse idi, dünyada mevtten başka kim kalırdı" gibi. Bazen evvelindeki elif hazf olunup "ger" halinde şi'irde kullanılır: "Hikmet ger o ilim ise ki ahkâm-ı felekten, Enişeyi akl-ı beşeri bahaber eder", gibi (2016, s. 121).

Mehmet Sadık[285], şart edatı için "eger" kelimesini kullanır:

"Eger tapsan hayat-ı hazret-i Nûh/ Kılur bir kün ölüm canını mecruh" (Eğer Hazret-i Nuh kadar yaşasan bile nihayet bir gün vefat edersin) ifadesinde olduğu gibi (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 55).

Ömer Sıtkı, MKLO'da Farsçadan alınmış olan "eger, egerçe" kelimelerinin şart manası üstlendiğini belirtir:

---

[284] Şikâyet.

[285] Bu bölümde bağlaç olarak verilen kelimeler Mehmet Sadık'ın kitabında edevât kısmında ele alınmıştır.

"Eger (egerçe) görürsem söylerim." gibi (Denduş, 2019, s. 146).

Raşit, Farsçadan alınmış olan "eğer" şart edatından söz eder:

"Adam değilim sen de eğer adam olursan." ifadesinde görüldüğü gibi (Karataş, 2016, s. 320).

Hüseyin Cahit, "eğer" revabıtının şart cümlelerinin önüne eklendiğini söyler:

"Eğer barometre tenezzül ederse…" gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 288).

5.8.15. Egerçi

Tahir Kenan, "her ne kadar" manasında olan "eğerçi= gerçi" edatlarından bahseder:

"Eğerçi zâhirde suret-i itâat gösterdiler." (Fuzûli), *"Eğerçi mektebe gelemedimse de evimde derslerimde meşgûl oldum veyâhûd eğerçi mektebe gelemesim ammâ evimde yine derslerimde meşgûl oldum gibi. Sûret-i sâniyede "amma" yerine "ancak, fakat, lâkin" lâfızlarından herhangisi kullanılsa müsavîdir."* (Ekrem- Ta'lîm-i Edebiyat) gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 74).

Mehmet Rıfat, HLO'da "egerçi" kelimesinin "her ne kadar" ifadesine muadil olduğunu belirtir.

Söz gelimi *"Egerçi top müdhiş ise de tüfenk ondan daha mü'essirdir (etkilidir).", "Egerçi top müdhiş fakat tüfenk ondan mü'essirdir.", "Egerçi insan hayvandır ama hayvan-ı nâtıkdır (konuşandır).", "Egerçi insansın lâkin insâniyet yolundan geçmemişsin"* gibi (Kaya, 2016, s. 250-251).

Ahmet Rasim, "egerçi"[286] ibaresini "ise de, iseler de, isen de, iseniz de, isem de, isek de" ifadelerinin takip ettiğini ve bazen bunların yerine "ama, fakat, lâkin, ancak" edâtlarından birinin geldiğini söyler:

"Egerçi topın îcâdı 780 senesine doğru ise de", "Egerçi ben sizin kârınıza iştirâk etmedim ise de" gibi. Şiirde ve nesirde "gerçi" hâlinde de kullanılır: *"Gerçi cânândan dil-i şeydâ*[287] *içün gâm isterem/ Sorsa cânân bilmezem gâm-ı dil-i şeydâ nedir"* gibi (Demirci, 2017a, s. 150-151). Abdalla, ANTLO'da geçen eğerçi kelimesini şu şekilde izah eder:

[286] Farsçadır.

[287] Şeydâ: Mecnûn.

> Fârisîden mâhûzdur. "İstidrâk" içindir. Dâhil olduğu ibâreyi; ise de, iseler de, isen de, iseniz de, isem de, isek de, ta'birleri takibeder. Bazen bunların yerine "amma, fakat, lâkin, ancak" edâtlarından beri gelir. "Eğerçe topun îcâdi 780 sensesine doğru ise de" gibi. Şi'irde ve nesirde "gerçe"hâlinde isti'mâl olunur (2016, s. 121).

Raşit, "her ne kadar" anlamları üstlenen "eğerçe" kelimesine yer verir:

"Eğerçe işin böyle olacağını bildimse de bera-i hatır ses çıkarmadım.", "Eğerçe bu işi bana söylediler fakat etrafıyla anlatmadılar." vb (Karataş, 2016, s. 320).

Şeyh Vasfi Efendi, "her ne kadar" denilecek yerde "eğerçi/ gerçi" izân-ı istidrak edatının kullanıldığını ifade edip nesirde "eğerçi", nazımda "gerçi" kelimesinin kullanıldığını dile getirir ve şu tanıkları gösterir:

"Eğerçi topun icadı yedi yüz seksen senesine doğru ise de sekiz yüz tarihine kadar toplar yalnız muhasaralarda (kuşatmalarda) kullanılıp sonraları âdeta cenklerde dahi istimal olunmaya başladı.", "Gerçi kim bir râvî-i mu'ciz-beyânîdîr sözüm" (Toparlı, 2003, s. 94).

Hüseyin Cahit, "eğerçi" revabıtının şart cümlelerinin önüne eklendiğini söyler.

Söz gelimi *"Eğerçi barometre tenezzül ederse…"* vb (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 288).

5.8.16. Fakat

Şemsettin Sami; "fakat" revabıtına *"Gidiniz fakat çok gecikmeyin."* tanığını gösterir (Hamit, 2009, s. 111).

Tahir Kenan, istidrak (izah emek) edatı olduğunu söylediği "fakat" kelimesine yer verir:

"…lâkin Makber edebiyât nokta-i nazarına karşı çirkin bir çocuktur. Ma'sûm fakat güzel değil. Hakîr bir feylesoftur: Hikmet fakat şüpheli, kusurlu bir hüsndür: Feryâd fakat bir masnû[288]…" (Hâmid), *"İzhâr-ı ma'lûmât (bilinenleri açığa çıkarma) arzûsu herkeste mevcûddur. Fakat ekseriyâ câhillere karşı vâki olur!"* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 130-131).

Mehmet Rıfat, HLO'da "fakat" kelimesinin dilimizde hasr, şart ve istidrak edatı olarak kullanıldığını belirtir:

hasr (yalnız bir şeye mahsus kılma)- *"Öyle olmaz fakat böyle olur.",* "istidrak (izah etme)- *"… parlak paralak tasavvurlar fakat öyle şâirâne hayâlleri böyle ciddi şeylere karıştırırsak…",* şart- *"Git fakat çabuk gel"* (Kaya, 2016, s. 247).

[288] Yapay.

Ahmet Rasim, "fakat" edatından bahseder:

"Ciddiyâta hezliyât ile her vakt mukâbele olunabilir; fakat hiçbir zamân galebe olunamaz.", "Yalnız âlim değil, fakat dâ'ire-i ilmi tevsî itmiş bir hakîmdir." vb (Demirci, 2017a, s. 163).

Ömer Sıtkı, MKLO'da hasr ve istidrak manalarını taşıyan "fakat" kelimesi için *"Hizmet-i eskeriye fakat istikâmetle olur.", "Dünyada her şey fena bulur, fakat niknam (iyi nam) bâkîdir."* tanıklarını gösterir (Denduş, 2019, s. 150).

Raşit, fakat ve ancak kelimelerinin edat-ı hasr olduğunu yani bir hükmün yalnız bir şeye mahsus olduğunu belirtir:

"Sizin vazifeniz ancak tahsil-i maariftir" vb (Karataş, 2016, s. 314).

Şeyh Vasfi Efendi, hasr (yalnız bir şeye mahsus kılma) ve istidrak edatı olan "fakat" kelimesi için *"Anlıyorum fakat anladığımı anlatamıyorum."* tanığını gösterir (Toparlı, 2003, s. 103).

Hüseyin Cahit, iki cümleyi birbirine bağlayan "fakat" revabıtına yer verir:

"Her gün mektebe devam etti. Fakat derse çalışmadığından terfi'-i sınıf edemedi." gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 283-284).

5.8.17. Gerek … Gerek

Mihri, denklik bildiren "gerek" harf-i atfına *"Gerek ganî gerek fakîr cümlesi de ölecekdir."* tanığını gösterir (Atılgan, 2018, s. 218).

Şemsettin Sami; "gerek" revabıtına *"gerek biz gerek siz"* tanıklarını gösterir (Hamit, 2009, s. 112).

Tahir Kenan, "gerek" lafzının iki veya daha fazla cümleyi bağlayıp eşitlik anlamı veren kuvvetlendirme edatı olduğunu söyler:

"Gerek cevrinle mahzûn et, gerek lûtfunla kıl mesrur/ Gerek ağlat gerek güldür, efendimsin, efendimsin!" (Münîf Paşa), *"Eğer vicdânı kadar fikrinde intizâm*[289] *olmak*

[289] İntizâm: Düzgünlük.

lâzım gelse idi, (Fuzûlî için) lisânımızda gerek şiir ve gerek inşâca üstâd-ı küll[290] *olmak herkesten ziyâde ona lâyık idi."* (Ebûzziyâ) gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 139).

Ahmet Rasim, iki veya ikiden fazla cemleri birbirine bağlayan "gerek" kelimesini kullanır:

"Gerek gelsin, gerek gelmesin.", "Gerek okusun, gerek okumasın." vb (Demirci, 2017a, s. 170). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen gerek kelimesini "İki veya ikiden ziyâde cemi'leri birbirine rabt eder. Misâl: Gerek gelsin, gerek gelmesin. "gelip gelmemesi" bir demektir." şeklinde anlatır (2016, s. 127).

Ömer Sıtkı, MKLO'da "gerek" kelimesinin şart edatı vazifesini gördüğünü dile getirir.

Söz gelimi *"Gerek çalışsın gerek çalışmasın her hâlde mektebi terk edemez"* gibi (Denduş, 2019, s. 151).

Hüseyin Cahit, hükümde denk olan kelimeleri bağlamak için "gerek" revabıtının kullanıldığını belirtir:

"Gerek evde gerek sokakta yazın tozdan kurtulmak zordur.", "Gerek denize çıkalım gerek kırda gezelim bedâyi-i tabiat bizi hayran ediyor." vb (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 282).

5.8.18. Güya

Tahir Kenan, "gûya" kelimesinin "sanki, gibi" anlamlarında olan teşbih ve temsil edatı olduğunu söyler:

"Gûyâ denizin cereyânı bir taraftan o ziyâyı alıp götürmeğe çalışırken toprağın metâneti koyuvermemeğe ikdâm edermiş gibi..." (Kemâl), *"Gûyâ yeniden kılar teşekkül/ Bir burc gibi o rû-yı nîgû"* (Hâmid) vb (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 141).

Mehmet Rıfat, HLO'da Farsçadan bozma bir edat olup "gibi"ye muadil "güya" kelimesinin kullanıldığını belirtir (Kaya, 2016, s. 237).

Ahmet Rasim, benzetme edatı olup bazen tariz anlamı da içeren "gûyâ[291]" kelimesine yer verir:

"Gûyâ talgalar, cibâle (dağlara) rekâbet ediyordı,", "Gûyâ bir haksızlıkda bulunmuşum.", "Gûyâ söz söyledi.", "Gûyâ iş yapdı." gibi (Demirci, 2017a, s. 169).

[290] Küll: Bütün, tüm.

[291] Sözde, sanki.

Abdalla, ANTLO'da bahsedilen gûyâ edatı için "Edât-ı teşbîhtir. Misâl: Gûyâ dalgalar, cibâle rekâbet ediyordu. Ba'zen edât-ı ta'rîz olur. "Gûya iş yaptı", gibi." ifadelerini kullanır (2016, s. 126).

Ömer Sıtkı, MKLO'da "gûyâ, gûyâ ki" teşbih ve temsil edatı için *"Güya ki o şefekler şemşir himmetlerin âfâkgîr olan şa'şa'a-ı nazar rübasından yâdigâr olmuşdur"* tanığını gösterir (Denduş, 2019, s. 151).

Şeyh Vasfi Efendi, "guya" teşbih edatını kullanır:

"Pederimin guya kabahatimi bilmiyormuş gibi görünmesi affedeceğine delâlet ediyor." vb (Toparlı, 2003, s. 104).

Hüseyin Cahit, "gûyâ" ve "sanki" revabıtının bağladıkları cümlenin evveline gelerek birinci cümleyi açıkladığını dile getirir.

Söz gelimi *"Cihan nur içinde kalmıştı: Sanki (gûyâ) her köşeden bir menba'-ı nûr lem'a-fürûz oluyordu.", "Her tarafta nukûş-ı gûn-â-gûn (renk renk nakışlar): Sanki (gûyâ) olmuş cihan perr-i tâvus.", "Görenler sanki (gûyâ) büyümüş de küçülmüş zannederler.", "Sanki (gûyâ) mektebe gidiyor; bir şey bildiği yok!", "Sanki hasta! Senden benden kuvvetli"* gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 291-292).

5.8.19. Hâlbuki

Tahir Kenan, "hâlbuki" kelimesinin Arapça "hâl" ile "bu-ki"den birleşip sözün doğrusunun sonrasında bulunduğunu göstermek için kullanıldığını söyler:

"Herkes kendi meşgûliyetinin ehemmiyetinden, kesretinden, tâkât-fersâlığından bahseder; hâlbuki bu şikâyetin esâsı istihkaaksız[292] *nâiliyetle ithâm olunmamak mütâlâasından ibârettir."* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 108).

Ömer Sıtkı, KLO'da "hâl bu ki" rabt-ı hâlinin birinci cümlenin hükmünü bozmak için birinci cümlenin anlamına tezat olarak gelen ikinci cümlenin önüne getirildiğine değinir:

"Şi'ir denildiği gibi kelâm-ı mevzun (vezin) ve mukaffî hatıra geliyor; hâl bu ki öyle mevzûn ve mukaffî sözler var ki, şi'r olmak şöyle dursun bayagı edebiyatdan dahî ma'dûd olamıyor (sayılmıyor)" (Aytar, 2019, s. 55).

[292] İstihkak: Hak edilen.

Hüseyin Cahit, iki cümleyi birbirine bağlayan "hâlbuki" revabıtına yer verir:

"Her gün mektebe devam etti. Hâlbuki derse çalışmadığından terfi'-i sınıf edemedi." gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 283-284).

5.8.20. Hatta

Şemsettin Sami; "hatta" revabıtına *"Ben size ihtar ettim hatta bu sabah da söyledim."* tanığını gösterir (Hamit, 2009, s. 111).

Tahir Kenan, Arapça ve Türkçede kullanılıp bağlama, açıklama, başlangıç ve sona erme manaları taşıyan "hattâ" kelimesine yer verir:

"...seelenin meydânda kalmalarını ve halkımızın sahâveti dahi bunların çoğalmalarını mucîb olup hattâ mıknatıs-ı dil-i insânî olan akçenin kuvveti câzibesiyle şark ve garbdan birtakım mechûlü'l-ahvâl ecnebi hâne-ber-dûşlar lâyenkati gürûh gürûh buraya gelmektedirler." (Şinasi), *"Yâ Rab çekemem bu ıztırâbı/ Hattâ çekemem huzûr u hâbı"* (Hâmid) gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 108).

Mehmet Rıfat, HLO'da "hattâ" kelimesinin Arapça intiha edatı olup hem son hem de beyan bildirdiğini söyler:

intiha- *"Her tarafı gezdim hattâ evinize geldim yine bulamadım.",* beyân- *"Filân böyle söyledi hatta filân da işitdi"* (Kaya, 2016, s. 246).

Ömer Sıtkı, MKLO'da Arapça olup Osmanlı lisanında tafsil (açıklama) ve te'yîd (kuvvetlendirme) maksatlı kullanılan "hatta" kelimesine değinir:

"Dün biraderinizi gördüm, hatta sizin mektebe gelmeyeceginizi söylemişdi." gibi (Denduş, 2019, s. 148).

Raşit, Arapçadan alınan "hatta" atf-ı tenbihi edatını kullanır:

"Çok yağmur yağmış, hatta evleri su basmış." vb (Karataş, 2016, s. 327).

5.8.21. Hele

Süleyman Hüsnü Paşa, "bir şeyden bir şeyi hariçte tutmak" anlamı taşıyan hele kelimesine yer verir:

"Hele sen karışma.", "Hele biraz rahat et." tanıklarında olduğu gibi. Bazen karşısındaki kişiyi korkutma anlamı da içerir: *"Hele söyle bakayım, hele hele."* gibi (Toparlı & Yücel, 2018, s. 46).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "hele" edatının istisna ve tehdit amaçlı kullanıldığını belirtir:

"Hele sen karışma da bak." (istisna); *"Hele söyle, hele söyle."* gibi (Tamkoç, 2013, s. 63).

Mehmet Rıfat; HLO'da istisna, tehdit, tembih, zafer, hususiyet anlamları taşıyıp cümlelerin başına gelen "hele" kelimesine değinir:

istisna- *"Hele sen karışma da bak ne olur.",* tehdit- *"Hele söyle hele söyle.",* tembih- *"Hele şu işe bak."*, zafer- *"Hele dediğim oldu.",* hususiyet- *"Filân yerin suyu hele havası pek hoş"* (Kaya, 2016, s. 239).

Ahmet Rasim, istisna edatı olduğunu söylediği "hele" kelimesinden bahseder:

"Hele sen çalışma da gör.", "Hele yaramazlık etdigini ben işideyim." gibi (Demirci, 2017a, s. 180-181).

Ömer Sıtkı, MKLO'da "hele" kelimesinin istisna, tehdit manaları üstlendiğini söyler:

"Hele zamânında ta'lîf olunan (alınan) kitâbların kiymetini." (istisna), "Hele çalışma da bak." (tehdit) vb (Denduş, 2019, s. 153).

5.8.22. Hem … Hem

Ahmet Cevdet Paşa, bağlama eki olarak "hem" kelimesini kullanır:

"Hem geldi hem gitti.", "Bugün seyir yerinde hem çok para sarf ettim hem de eğlenemedim." gibi (Tarahija, 2008, s. 76).

Süleyman Hüsnü Paşa, "hem" lafzının iki şeyi bir şeye toplamak için kullanıldığını dile getirir ve şu tanıklara yer verir:

"Hem bu okudu hem o okudu.", "Hem sen gel hem o gelsin" (Toparlı & Yücel, 2018, s. 46).

Selim Sabit, SO'da tekrar ederek kullanılan "hem" kelimesine değinir:

"Hem yazdı hem okudu." ifadesinde görüldüğü gibi (Salman, 2008, s. 59).

Şemsettin Sami; "hem" revâbıtına "*Hem o hem biz.*", *"Hem bilmez hem söyler.", "Hem de iş zannettiğimiz kadar kolay değildir."* tanıklarını gösterir (Hamit, 2009, s. 112).

Tahir Kenan; bağlama, tekit, tembih edatı olarak veya Arapça ve Farsça isimlere eklenerek kullanılan "hem" kelimesinden söz eder:

"Şiir olan söz müessir olmalıdır/ Hem güzel hem müfekkir (düşündüren) olmalıdır" (Ekrem), *"Hem böyle şeyleri niçin i'zâm etmeli..."* (Nâcî), *hem-râh (yoldaş), hem-nâm (ikisi bir adlı), hem-vatan (bir memleketli), hem-zebân (ağzı bir), hem-civâr, hem meslek, hem-fikir* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 181-182).

Mehmet Rıfat, HLO'da iki şeyi bir hükümde veya iki hükmü bir şeyde cem edip mükerrer olarak kullanılan Farsça "hem" atıf edatının bulunduğunu dile getirir:

"Hem o söylüyor hem bu.", "Hem söylüyor hem gülüyor.", "Hem bana oldu hem sana" (Kaya, 2016, s. 239).

Ahmet Rasim, atıf (bağlama) edatı olan "hem" kelimesinden bahseder:

"Hem öyle söylüyorum hem böyle söylüyorum.", "Hem çalışmamak insâna yakışmaz, zirâ hayvânlar bile çalışıyor." vb (Demirci, 2017a, s. 173). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen hem kelimesini "Edât-ı afttır. Misâl: Hem öyle söyliyor hem böyle söyliyor. Hem çalışmamak insâna yakışmaz; zirâ hayvanlar bile çalışıyor." şeklinde izah eder (2016, s. 127).

Ömer Sıtkı, MKLO'da teşrik (ortak etme) ve atf bildiren "hem, hem de" kelimeleri için *"Biraderiyle hem hâldir."* (teşrik), *"Hem en mahir (yetenekli) kumandanı hem en mahir askeri idi." (atf)* tanıklarını gösterir (Denduş, 2019, s. 153).

Raşit, Farsçadan alınmış olan "hem" atıf edatına değinir:

"Hem Ahmet söyledi hem Mehmet.", "Ahmet hem okudu hem yazdı." vb (Karataş, 2016, s. 318).

Şeyh Vasfi Efendi; Farsçadan alınmış "hem" atıf, vasfiyet, iştirak (ortaklık) edatına değinir. Bu kelime, iki şeyi bir hükümde ve iki hükmü bir şeyde cem eder:

atf- *"Hem o okuyor hem bu.",* vasfiyet- *"... Efendi hacca giderken bana hem-râm (itaat eden) olmuş idi.",* iştirak- *"...Bey hem-nâmımdır."* gibi (Toparlı, 2003, s. 108).

Hüseyin Cahit, anlamı kuvvetlendirmek için "DA" makamında "hem" revâbıtının kullanıldığını söyler:

"Hem Ahmet hem Mehmet hem Hasan geldi.", "Hem mektebe gelmiyor hem derse çalışmıyor." tanıklarında görüldüğü gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 280).

5.8.23. Hususiyle, Hususan, Ale'l-husus

Ömer Sıtkı, KLO'da "husûsiyle, husûsan, 'ale'l-husûs" kelimelerinin "hele, başkaca" gibi anlamlar üstlenip ikinci cümlenin manasına müstesnalık (kural dışılık) vererek birinci cümleye bağladığını söyler:

"Fakat fıtratındaki şecâ'at, 'azmindeki kuvvet, husûsiyle kibr-i nefsinin meziyâtından olan dâ'iye-i nâmûs ve sâ'ika-i gayret yukarıda bahs etdiğimiz hissiyâta tamamiyle mukabele ederdi" (Aytar, 2019, s. 56).

5.8.24. İle

Mihri, "ile" harf-i atfına *"Avrupa ile Asya'yı gezdim."* tanığını gösterir (Atılgan, 2018, s. 219).

5.8.25. İlla

Süleyman Hüsnü Paşa, bir şeyi başka bir şeyin içinden ayrı tutmak için kullanılan "illa[293]" edatından bahseder:

"Bunlar çalışırlar illa sen." ifadesinde görüldüğü gibi (Toparlı & Yücel, 2018, s. 39).

Şemsettin Sami; "illâ " revabıtına *"Her kitabı anlar illâ riyaziye (matematik) kitaplarını."* tanığını gösterir (Hamit, 2009, s. 112).

Tahir Kenan, kasr ve istisna edatı olduğunu söylediği "illâ" kelimesine yer verir:

"Değil zamâne de hod mâ-sadak buna illâ/ O dâver-i alem ifrâr-ı mülk ü dâniş ü dâd" (Nef'î) gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 75).

Mehmet Rıfat, HLO'da Arapçada olduğu gibi Türkçede de kullanılan "illâ" istisna edatına değinir:

"Beni senden kimse ayıramaz illâ ecel.", "Ben de bundan hisse isterim ve illâ yardım etmem" gibi (Kaya, 2016, s. 241).

Ahmet Rasim, Arapça olan "illâ" istisna edatını kullanır ve şu tanıkları gösterir:

[293] "Ne olursa olsun, hangi şartta olursa olsun, hele, özellikle" gibi manalar taşır.

"Beni senden kimse ayıramaz illâ ecel ayırır.", "Seni kimse geçemez, illâ çok çalışan" (Demirci, 2017a, s. 151). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen "illâ" edatıyla ilgili "Arabî'den mâhûz edât-ı istisnâdır. "Ben senden kimse ayırmaz illâ ecel ayırır". Bazen "yoksa" ve "olmazsa" manâlarına bir edâttır: " Evde bu şirkete girmelidir. Ve illâ para kazanmaz", gibi." ifadelerini kullanır (2016, s. 121).

Ömer Sıtkı, MKLO'da Arapçadan alınmış olan "illâ" kelimesinin istisna, mutlakıyet (kayıtsız şartsız) anlamları içerdiğini söyler:

istisna- *"Ben güzel yazamam illâ Muhammed efendi yazar.",* mutlakıyyet *"Beklerim illâ (illaki) geleceksin."* vb (Denduş, 2019, s. 146).

Raşit, Osmanlı lisanında istisna için kullanılan "illâ" kelimesinden bahseder:

"Buraya kimse gelmez illa Salih gelir, buraya herkes gelir illa Salih gelmez." gibi (Karataş, 2016, s. 322).

Şeyh Vasfi Efendi, Arapçadan alınmış olup Türkçede hem istisna hem de şart-ı menfi edatı olarak kullanılan "illâ" kelimesine dikkat çeker:

"istisna- *"Zamân-ı tufûliyyetimizden (çocukluk zamanlarından) beri kalbimde yer eden muhabbetiniz hiçbir suretle zevale uğramaz illâ ecel onu fenaya uğratabilir.",* şart-ı menfi- *"Derse çalışmalı ve illa feyz-yâb olamaz (feyiz bulunamaz)"* gibi (Toparlı, 2003, s. 94-95).

5.8.26. İse

Süleyman Hüsnü Paşa, "ise" edatının emr-i hazırlar ile cümlelerin sonundaki fiil ve isimlere getirilerek yapıldığını söyler. Emr-i hazırların sonuna geldiği zaman temenni (bir şeyi arzu etmek) amacıyla kullanılıp "i" çıkarılır:

"Okusa adam olur.", "Keşke okusa idi." vb. Cümlenin sonraki parçasına geldiği zaman sadece şart için kullanılıp "i" bazen bulunur bazen de kaldırılır: "*Dinler ise söylerim.","Okumaz ise keyfine.", "Akıllı ise çalışır"* vb. Eğer cümlenin önceki kısmına gelirse hâl için kullanılır: "*Ahmet Efendi sokağa gitti sen ise onu burada soruyorsun."* vb (Toparlı & Yücel, 2018, s. 37).

Halit Ziya; fiil olan "ise"nin şartı içerdiğini, bağlaç olan "ise"nin şartı içine almadığını söyler:

"Gelir isen memnun olurum."(fiil), *"Ben çalışalım diyorum, o ise oynayalım diyor."* (bağlaç) tanıklarında görüldüğü gibi (Türkay, 2018, s.59-60).

Mihri, "ise veya se" harf-i atfına *"Kaçar ise yâhûd kaçarsa döğerim."* (şart), *"Boş oturmakdan ise okurum."* (tafdil- üstünlük), *"Birâderim küçük ise de zihni açıkdır." (istidrak- erişmek)* tanıklarını gösterir (Atılgan, 2018, s. 218).

Şemsettin Sami; "ise" revâbıtına *"Ben bekliyordum o ise oyuna başlamış."* tanığını gösterir (Hamit, 2009, s. 112).

Tahir Kenan, "ise" şart edatına değinir:

"Ger ben ben isem nesin sen ey yâr?" (Fuzûli), *"Güzelse de fakat câzibeli değil."* vb (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 87).

Ahmet Rasim, şart edatı olan "ise" lafzına yer verir:

"O gelirse ben giderim.", "Derse çalışırsam hocalarımın mazhar-ı takdiri olurum." gibi (Demirci, 2017a, s. 164).

Şeyh Vasfi Efendi, şart edatı olan "ise" kelimesini kullanır:

"Gençliğimi beyhude geçirmeyip sa'y edersem (çalışırsam) ileride nâil-i feyz ü saâdet olurum" gibi (Toparlı, 2003, s. 96).

Hüseyin Cahit, "ise, -sA" şart edatının fiillere geldiğini söyler:

"Gelen Ahmet ise kapyı açmayınız" gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 287-288). Erkuş, TSN'de geçen edât-ı şart terimini "-ise, -sa edât-ı şartdır. Fi'llere dâhil olur." şeklinde anlatır (2014, s. 76).

5.8.27. Keşke

Süleyman Hüsnü Paşa, bir şeyin olmasını dilemek amacı taşıyan "keşke" kelimesinin kullanıldığını söyler:

"Keşke okusaydın da adam olsaydın." gibi (Toparlı & Yücel, 2018, s. 45).

Tahir Kenan, istikbal için temenni bildiren "kâşki=keşke" kelimesine yer verir:

"Âli kâşki insâniyet kemâlini bulduktan sonra doğaydık!" (Hâmid), *"Keşke âlem böyle olsa ser-be-ser (baştan başa)/ Doğduğun yerden değilsin bî-haber"* (Hâmid) gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 135).

Mehmet Rıfat, HLO'da "keşke" kelimesinin Farsçadan alınmış olup temenni beyan ettiğini dile getirir:

"Gelmeyeydim âleme ma'dûm (mevcut olmayan, yok olan) olaydım keşke" vb (Kaya, 2016, s. 247).

Ahmet Rasim, temenni edatı olan "kâşki" kelimesi için şu tanıkları gösterir:

"Kâşki daha evvel tahsil-i ilim ve ma'rifete başlaya idim.", "Kâşki Cenâb-ı Hakk, beni bahtiyâr eylemiş olaydı" (Demirci, 2017a, s. 177).

Mehmet Sadık, temenni edatı olduğunu söylediği "kâşki" kelimesine değinir:

"Afiyet gencin didim istey bozuldum bir yolı/ Könlüm içre keçmegey erdi bu niyyet kâşki" (Genc-i afiyeti bir kere isteyim dedim, perişan hâl oldum. Keşke gönlümden bu niyet geçmeye idi.) gibi (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 54).

Ömer Sıtkı, MKLO'da Türkçe ve Farsça temenni ve nedamet (pişmanlık) anlamlarını taşıyan "keşki = keşke" kelimesine *"Şunu keşke yazıyorsan."* (temenni), *"Zamânlar mı boş geçirmeyip keşke çalışsa idim."* (nedamet) tanıklarını gösterir (Denduş, 2019, s. 150).

Raşit, Farsçadan alınmış temenni edatı olan "keşki" kelimesinden bahseder:

"Keşki zengin olaydım, keşki her saatim ıyd olsa" (Karataş, 2016, s. 324).

Şeyh Vasfi Efendi, Farsçadan alınmış "keşke" temenni edatı için *"Keşke daha evvel tahsîl-i ilm ü kemâle başlaya idim.", "Keşke her peder sizin gibi kıymet-i ma'rifeti bilse idi.."* tanıklarını gösterir. (Toparlı, 2003, s. 104).

5.8.28. Ki

Ahmet Cevdet Paşa, bağlama eki olan "ki"ye yer verir:

"Anladım ki sen derse çalışırsın" (Tarahija, 2008, s. 76).

Süleyman Hüsnü Paşa, "ki" ekinin beyan için kullanıldığını söyleyip şu tanıkları gösterir:

sabahki[294]*, şöyle ki* vb

Selim Sabit, SO'da bir cümleyi diğer cümleye bağlayan "ki" bağlama edatından bahseder (Salman, 2008, s. 58).

[294] Bu ifadede "-ki", sıfat türeten "ki" ekidir.

Halit Ziya, edat-ı rabt (bağlaç) olan "ki" ile zamir-i izafî olan "ki"yi birbirinden ayırt etmemiz gerektiğini söyler. Bağlaç olan ki "tâ ki" anlamına gelir ve öncesinde fiil bulunur: *"Allah'tan kork ki ma'siyetten (günahtan) kaçınasın."* gibi. Zamir-i izafî olan "ki"nin öncesinde isim bulunur ve sonundaki cümle onun sıfatı olur: *"İnsan ki Allah'tan korkmaz, ma'siyetten ictinap etmez (sakınmaz)."* gibi (Türkay, 2018, s. 59).

Mihri, "kim" harf-i 'atfına *"Hâce bize der kim tahsîle çalışmayan ac kalır."* tanığını gösterir (Atılgan, 2018, s. 218).

Şemsettin Sami; "ki" revâbıtına *"Babam dedi ki mektebe gidelim.", "Bilmezdim ki söyleyeyim."* tanıklarını gösterir (Hamit, 2009, s. 111).

Tahir Kenan, Farsça rabıt ve beyan edatı olduğunu söylediği "ki" ekini kullanır:

"Kalem bir şeceredir ki meyvesi maânîdir. Fikir bir deryâdır ki incisi hikmettir." (A.Hâmid), *"Mâzî öyle bir rü'yâdır ki hâtırası mes'ûdlar için tatlı; bedbahtlar için acı olur. Hâl ise onu hüsn-i ta'bîr veyâ sû'-i tefsîr eyler!"* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 142).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "ki" edatının daima beyan için kullanıldığını söyler ve *"Sabahki işi gördük mü?"* tanığını gösterir (Tamkoç, 2013, s. 61).

Mehmet Rıfat, HLO'da Farsça edat olduğu hâlde Türkçeye geçmiş olan "ki" rabt edatına yer verir:

tebyin (belirtme)- *"Bir çocuk ki dersine müdavimdir (devamlı olarak çalışandır), az vakitde feyz alır.", "Anladım ki sen derse çalışmamışsın.",* talil (sebep gösterme)- *"Yüksel ki yerin bu yer değildir.", "Aldanma ki şâ'ir sözü elbette yalandır"* (Kaya, 2016, s. 223).

Ahmet Rasim, Farsça "ki" ekinden bahseder:

"Rivâyât-ı târihiyyedendir ki bir gece sabaha karşı.", "Sizin himmetinizdir ki birçok kimseleri müstefid eylemişdir (faydalanmıştır).", "Sen ona hidmet et, ki refâh ve sa'âdeti bulasın.", "Aldanma, ki şâ'ir sözü elbette yalandır" vb (Demirci, 2017a, s. 168-169).

Ömer Sıtkı, MKLO'da "ki" edatının rabt ve tafsil (açıklama) manalarını üstlendiğini belirtir:

"Mutâla'a ki, her eglenceden iyidir, niçin böyle boş dursunuz?" (rabt), *"Yine o asır içinde idiki, Yemen'den kahve, Amerika'dan tütün biribini mu'tâkib halkın ma'rız hevesâtine atılarak..."* (tafsil) vb (Denduş, 2019, s. 151).

Şeyh Vasfi Efendi, Farsçadan alınmış olan "ki" beyan edatı için *"Gençlikte çalış ki ihtiyarlıkta rahat edesin."* tanıklarını gösterir (Toparlı, 2003, s. 105).

Hüseyin Cahit, asıl cümleyi cümle-i mütemmimesiyle birleştiren "ki" revabıtını kullanır:

"Zannederim ki uykusuzsunuz.", "İsbat olunmuştur ki dünya döner.", "Jimnastik yapınız ki vücudunuz kuvvetlensin.", "Çalış ki adam olasın" gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 286).

5.8.29. Lakin

Şemsettin Sami, "lâkin" revabıtına *"Ben bilmem lâkin o bilir."* tanığını gösterir (Hamit, 2009, s. 111).

Tahir Kenan, istidrak (izah etmek) edatı olduğunu söylediği "lâkin" kelimesine yer verir:

"-Sen düşünmemişsin ben düşündüm: Öteki yeis[295]*... bu ise ümîd! İşte bunun için... Değil mi?*

-Bilmem!..

-Lâkin hiç olmazsa hakîkatsiz olduğunu bil!", "Lâkin hiç olmazsa sen de bir gafil olduğunu tahattur et! Hele çekil ki rûhumu dinleyeceğim" (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 147-148).

Mehmet Rıfat, HLO'da "lâkin" kelimesinin "fakat" gibi kullanıldığını belirtir (Kaya, 2016, s. 247).

Ömer Sıtkı, MKLO'da "lakin" istidrak edatı için *"Bugün mektebe pek çok efendi gitmedi, lakin ben gitdim."* tanığını gösterir (Denduş, 2019, s. 151).

Şeyh Vasfi Efendi, "lâkin" istidrak edatına değinir:

"Bu yazı daha lâkin mürekkep biraz sulu olduğundan bu kadar olabildi." gibi (Toparlı, 2003, s. 107).

Hüseyin Cahit, iki cümleyi birbirine bağlayan "lâkin" revabıtına yer verir:

"Her gün mektebe devam etti. Lâkin derse çalışmadığından terfi'-i sınıf edemedi." gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 283-284).

[295] Ümitsizlik.

5.8.30. Maada

Ömer Sıtkı, MKLO'da istisna için kullanıldığını söylediği "maada[296]" kelimesinden bahseder:

"Sizden maada kimseyi görmedim" gibi (Denduş, 2019, s. 151).

Şeyh Vasfi Efendi, her ikisi de istisna edatı olan "maada" ve "gayr" lafızları için *"Dünyada faziletten maada rağbet ve iltifata şayan ve o derece faydalı bir şey yoktur. Sizden gayri müracaat edecek kimse yoktur."* tanığını gösterir (Toparlı, 2003, s. 107).

5.8.31. Mademki

Şemsettin Sami, "mademki[297]" revabıtını kullanır:

"Mademki işiniz vardır, giderim demeyin." gibi (Hamit, 2009, s. 111).

Tahir Kenan, "mâ" ile "dâim ola" anlamındaki "dâm" fiili ve "ki" ekinin birleşimiyle meydana gelen "mademki" zaman mastarına yer verir:

"Mâdem ki infâk-ı muhtâcîn her bir din ahkâmınca edâsı vâcib bir deyn ve mâdem ki bunca ecnebî millet ve devletlerin efrâd-ı avâmından tâ mülûk-i benânıma kadar mülkümüze muhâceme ve mülteci olan felâket-zedegânını himâyeye devletimizi sevkeden sahâvet-i Osmâniyye sıfatı nice inkılâbât-ı şedîdeden sonra, elyevm vâreste-i şeyndir; kendi mülkümüzde kendi ahâlîmizden..." (Şinâsi), *"Mâdem ki bu suâllerime cevâbınız bu kadar, öyle ise mahsûlâtınızın ehemmiyeti iddiâsından vazgeçiniz ve mâdem ki âlimlerimiz meyânında en ziyâde efkâr-ı münevvere ashâbından bulunanların ve en mükemmel ahâlîmizin âsârından bize bu kadar az fâide hâsıl oluyor, artık isimleri nâ-ma'lûm ve kâr u kesbleri mefkûd birçok ehl-i kalem ve edîblere ne diyelim?"* (Saîd - Fazâil-i Ahlâkiyye) gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 149- 150).

Mehmet Rıfat, HLO'da "mâdâm ki" lafzının Arapça olup Türkçede şart edatı gibi kullanıldığını belirtir:

"Mâdâm ki veriyorsun da al" vb (Kaya, 2016, s. 252).

---

[296] "-DEn başka, gayrı, yanı sıra" manalarına gelmektedir.

[297] "Değil mi ki, -diği için, -diğine göre" anlamlarında sebep göstermek için başına getirildiği cümleyi sonraki cümleye bağlayan bir kelimedir.

Ömer Sıtkı, MKLO'da şart edatı olan "mademki" kelimesi için *"Mademki mektebe devam ediyorsanız, zamânınızı boş geçirmeyip çalışmalısınız."* tanığını gösterir (Denduş, 2019, s. 151-152).

Şeyh Vasfi Efendi, "madem ki" kelimesinin tevkit[298] edatı olduğunu söyler:

"Madem ki insaniyetin ilimle kaim olduğu akil nezdinde müsellemdir, tahsîl-i ilme çalışmamak eser-i hamâkattir (budalalık eseridir)" ifadesinde görüldüğü gibi (Toparlı, 2003, s. 107).

Hüseyin Cahit, emir veya istifham hâlinde bulunan bağlama vazifesi gören "mâdem ki" revabıtına değinir:

"Mâdem ki bu işi başa çıkaramayacaktın, neye deruhde ettin (üzerine aldın)?", "Mâdem ki tabip olmak istiyor, bırakınız olsun!" vb (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 285).

5.7.32. Mamafih

Tahir Kenan, "bununla beraber" manalarında olan "ma'mafîh", "maa-hazâ", "maa-zâlik" kelimelerine yer verir:

"Lâ Fontenin (Kurt ve Kuzu) hikâyesi gibi sıfât-ı beşeriyyeyi mecâz ve istiâre tarîkiyle mahlûkaat-ı sâirede irâe demektir. Ma'mâfih, ba'zı hükemâ hayvânda aşkın vücûdunu iddiâ etmiş.." (Kemâl), *"Demek oluyor ki âsâr-ı edebiyye ve husûsen şiir güzel addolunabilmek için kendisinde fikir ve hayâl ve hisse müteallik bir iyi şey bulunmak lâzımdır. Ma'mâfih yalnız fikir ve hayal ve his cihetiyle güzel olması vâ-hayfâ ki bir eserin makbûliyetine kifâyet edemiyor."* (Ekrem) gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 151-152).

Ömer Sıtkı, KLO'da "ma'hazâ, ma'mafîh, ma'zalik" gibi ilave rabıtlarının birinci cümlenin anlamına ek olarak ikinci cümlenin önüne getirildiğini söyler:

"Re'y-i 'âcizânemize kalırsa fâ'izinin Hasan Paşa merhûm hakkında olan medâyihi ma'ziyâdet şâyestedir; hususiyle gâzî-i müşârün-ileyh şimdiki gibi fenn-i harbin terakkidâr oldugu bir zamânda bulunmayarak isti'mâl etdiği bunca dakâyık-ı 'askeriye ve desâyis-i harbiyeyi kendi tecârübünden istihsâl etmiş iken nâ'il oldugu muzafferiyet-i celîleye dâ'ir 'âlemin tevârih-i 'askeriyesinde en şanlı bir nâm bırakan e'âzımdan ma'dûd olmak lâzım gelir; ma'mâfih bu hasâ'il 'ulyâ-yı 'askeriyeyi milletimizin meşhûd olan zevât-ı

[298] Bir şeyin vakit ve saatini tayin etme.

ma'dûdesine münhasır zannetmemelidir."; "Çalışkanlık ne kadar iyidir, çalışkan bir çocuk herkesin hüsn-i teveccühünü kazanır; ya bu gayrete mukâbil hâceleri ṭarafından dâ'imâ mazhar-ı âferîn olması az bahtiyarlık mıdır? Ma'hazâ (ma'zalik) böyle çalışkan ve gayûr bir efendiyi âferinler ile taltif (iltifat etmek) dahi mu'allimi için az şeref değildir" gibi (Aytar, 2019, s. 55-56).

Hüseyin Cahit, iki cümleyi birbirine bağlayan "*ma'mâfih*" revabıtına değinir:

"Her gün mektebe devam etti. Ma'mâfih derse çalışmadığından terfi'-i sınıf edemedi." gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 283-284).

5.8.33. Meğer

Süleyman Hüsnü Paşa, istisna ve hâl anlamı taşıyan "meğer" kelimesinin kullanıldığını dile getirip şu tanıklara yer verir:

Ben senden ayrılmam meğer ki öleyim.", "Ben onu arıyordum meğerse gitmiş." vb (Toparlı & Yücel, 2018, s. 45).

Şemsettin Sami; meğer(ki) revâbıtına "*Gelirim meğer ki çok işim olursa.", "Ben böyle bilirdim meğer böyle değilmiş."* tanıklarını gösterir (Hamit, 2009, s. 111).

Tahir Kenan, "meğer" kelimesinin eklendiği cümle rivayet sıygasıyla son bulmuşsa müfacat (ansızın olma) edatı olduğunu söyler:

"Meğer altın ile mezceylemiş elmâs ve yâkutu" (Ekrem), *"Meğer kader ister imiş ki haksız olarak hakkımda edilmiş bir lütuf sonraları beni derece derece daha haksız şedâide (şiddetli musibetler) dûçâr eylesin (yakalasın)."* (Saîd) gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 152).

Mehmet Rıfat, HLO'da Farsçadan alınmış "meğer" kelimesinin lisanımızda istisna, istiğrab, tahmin edatı makamında kullanıldığı belirtir:

istisna- *"Öyle çapraşık sözler edebiyatda değil hiçbir yerde kabul olunamaz meğer ki zevk-i edebden mahrûm olanlar haz ede...",* istiğrab (şaşırma)- *"Ben onu âlim sanırdım meğer câhil imiş.",* tahmin- *"Meğer halk-ı cihân hep âşina-yı vahdet (birlik) olmuşdur"* gibi (Kaya, 2016, s. 248).

Ahmet Rasim, "meğer" kelimesinden bahseder:

“Bu yazıyı kimse okuyamaz; meger yazan zât.”, “Ben de onu adam sanırdım; meğer kadr-i insâniyyeti bilmez bir nâdân imiş.”, “Meğer halk-ı cihân, hep âşinâ firkat olmuşdur.” tanıklarında olduğu gibi (Demirci, 2017a, s. 173).

Ömer Sıtkı, MKLO’da Türkçe ve Farsçada kullanılan “meğer” istisna edatı için *“Bu hâlde sınıfından geçemez, megerki çalışa.”* tanığını gösterir (Denduş, 2019, s. 152).

Raşit, “meğer” edatının fiil-i iltizâmîyle veya fiil-i iltizami hükmünde olan emr-i gaib ve nehy-i gaib sigasıyla sonlanan cümleye eklenirse istisna manası üstlendiğini söyler:

“Bu meseleyi kimse halledemez meğer fakih ola.”, “Kesb (kazanç) ve tahsil ile nailiyet (murada ermek) mümkün olamaz meğer ki dad-ı Hüda olsun.” vb (Karataş, 2016, s. 322-323).

Şeyh Vasfi Efendi, Farsçadan alınmış istisna, zan ve tahmin anlamı içeren “meğer” kelimesine değinir:

istisna- *“Hoca Efendi: “Meğer ki böyle cevap verile” diyip avdet eylemiş olduğu mervidir (anlatılmıştır).”*, zan ve tahmin- “*Meğer bize intizar ediyorlarmış (bekliyorlarmış)”* (Toparlı, 2003, s. 107).

5.7.34. Mesela ve Misal

Tahir Kenan, Arapça teşbih ve temsil edatı olan “misal” kelimesinden bahseder:

“Ruh-ı ümîd siyâh oldu (Nâbiyâ) yoksa/ Misâl-i hâtem-i ikbâl nâm-dâd idim.” gibi. Bununla beraber Arapça tafsil (açıklama) ve temsil edatı olduğunu dile getirdiği “meselâ” lafzına da değinir ve şu tanığı gösterir: *“Alıp âgûşa genç bir mâder/ Emzirirken yetimini meselâ/ Eyledikçe melek tebessümler/ Akıtır mâderi sirişk-i safâ”* (Ekrem) (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 150-151).

Mehmet Rıfat, HLO’da Arapçadan alınmış “meselâ” temsil edatından söz eder (Kaya, 2016, s. 248).

Ahmet Rasim, Arapçadan alınmış bir isim olup edat olarak kullanıldığını söylediği “misâl” kelimesine yer verir:

“İzâfet, iki ismi birbirine rabtetmekdir meselâ: kitâbın kabı.”, “Hayvânât-ı ehliyye, meselâ: tavuk, hindi, kaz, kedi, at, katır.” vb (Demirci, 2017a, s. 183).

Ömer Sıtkı, MKLO'da temsil ve beyan manası üstlenen "mesela" kelimesi için *"Meselâ bir âlim ile bir cahili tasavvur edelim (zihinde canlandıralım)."* tanığını gösterir (Denduş, 2019, s. 152).

Şeyh Vasfi Efendi, temsil edatı olduğunu söylediği "meselâ" kelimesine değinir:

"Her şey erbabına malûmdur." gibi (Toparlı, 2003, s. 107).

5.8.35. Ne… Ne

Süleyman Hüsnü Paşa, "ne… ne" bağlacının olumsuzluk bildirdiğini söyler:

"Şu çocuk ne okudu ne yazdı" (Toparlı & Yücel, 2018, s. 45).

Selim Sabit, SO'da olumsuzluk edatı olup tekrar ederek kullanılan "ne" kelimesinden söz eder:

"Ne yazdı ve ne okudı." vb (Salman, 2008, s. 58).

Halit Ziya, *ne öyle, ne böyle* gibi tekrarlanan kelimelerin ne-ne edat-ı rabtı olduğunu söyler (Türkay, 2018, s. 60).

Şemsettin Sami, "ne" revâbıtına *"Ne ben gideyim ne siz.", "Ne gelir ne gider."* tanıklarını gösterir (Hamit, 2009, s. 111).

Tahir Kenan, "ne…ne" edatının olumsuzluk ekini içine alan ibarelerde kullanıldığını söyler:

"'Benimle hem-zebân (aynı dili konuşan) olmaz ne Firdevsi ne Hâkâni." (Nef'î), *"Olsa yekser (ansızın) benimle hem-meşreb (aynı tabiat, huy)/ Ne cidâl (mücadele) isterim, ne câh (makam) ararım"* (Nâcî) gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 164).

Mehmet Rıfat, HLO'da iki "ne" kullanıldığında olumsuzluk edatı meydana geldiğini dile getirir:

"Ne kâğıdı var ne kalemi", "Ne orada kaldı ne buraya gelmek istedi", "Ne ilmi var ne zekâsı var", "O işe ne bunun ne onun aklı erer.", "Bu sözün ne yalan ne gerçek olduğuna hüküm edilebilir.", "Bu sözün ne yalan ne gerçek olduğuna tahkîk olunmadıkça hüküm edilemez." vb (Kaya, 2016, s. 224-225).

Ahmet Rasim, olumsuzluk eki olan "ne" bağlacından bahseder:

"Ne pederi var, ne vâlidesi.", "Ne o geldi ne de ben ona gitdim." vb (Demirci, 2017a, s. 174).

Raşit, olumsuzluk manası üstlenen "ne… ne" bağlacını kullanır:

"Ne dün ne de bugün geldi.", "Ne fesi var, ne kundurası .", "Korkak bezirgân ne kar eder ne zarar.", "Ne kâğıdı var ne kalemi var.", "Ne okumaya ne sanata heves etmediğinden…" tanıklarında görüldüğü gibi (Karataş, 2016, s. 320-321).

Hüseyin Cahit, nefy anlamı veren "ne" revabıtına değinir:

"Ne Ahmet ne Mehmet geldi.", "Ne o sual etti ne ben söyledim.", "Gelmedi: Ne Ahmet ne Mehmet", "Bugün ne bahçeye ne sokağa hiç çıkmadım.", "Ne Ahmet ne Mehmet hiçbiri gelmedi.", "Bugün çıkmadım ne bahçeye ne sokağa!", "Ne Ahmet ne de Mehmet geldi" gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 281-282).

Mithat Sadullah[299], mükerrer şekilde kullanılan "ne" edatıyla bağlanan fiilin olumsuzluk anlamı verdiğini söyler:

"İstediğim kitabı ne Hasan ne Mahmut verdi." ifadesinde görüldüğü gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 214).

5.8.36. Nitekim

Ahmet Cevdet Paşa, benzetme ve temsil amacıyla kullanılan "nitekim[300]" edatının kullanıldığını dile getirir (Tarahija, 2008, s. 76).

Selim Sabit, SO'da temsil beyan eden "nitekim" kelimesinden söz eder (Salman, 2008, s. 59). Koç, SO'da edât-ı temsil için "nitekim" ve "sanki" edatlarının kullanıldığını belirtir (1994, s. 84).

Mihri, "nitekim" harf-i atfına *"Nitekim va'dini tutmamışsın nâmerdsin."* tanığını gösterir (Atılgan, 2018, s. 219).

Tahir Kenan, temsil için kullanılan "nitekim" kelimesine yer verir:

"…sâir milletlerde küberâ ve hami musannifler (yazarlar) bi'z-zât eline kalem alıp mektûb ve te'lîfât yazmazlar. Belki yanlarındaki kâtiblerine ağızdan söylerler, onlar dahi yazarlar,

[299] Bu bölümde bağlaç olarak verilen kelimeler, Mithat Sadullah'ın kitabında edat kısmında incelenmiştir.

[300] Gerçekten, hakikaten, sonuç olarak anlamlarına gelmektedir.

nitekim bizde dahi köy ağaları imâmlara söyleyip yazdırırlar." tanıklarında görüldüğü gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 156).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "nitekim" kelimesinin temsil için kullanıldığını söyler:

"Nitekim size söyledim." vb (Tamkoç, 2013, s. 64).

Mehmet Rıfat, HLO'da temsil edatı makamında "nitekim" kelimesinin bulunduğunu belirtir (Kaya, 2016, s. 252).

Ömer Sıtkı, MKLO'da temsil ve teşbih manasını üstlenen "nitekim" edatı için *"Nitekim Sinân paşa ve Ahmed paşa hakkında olan mu'âmeleleri ki şıkayıkda tafsîlen (ayrıntılarıyla anlatılanlara göre) mastûrdur (yazılmıştır), bu davâya şâhid olur."* tanığını gösterir (Denduş, 2019, s. 152).

Şeyh Vasfi Efendi, "nitekim" temsil edatına değinir:

"Cahil olanlar ilmin kadir ve şerefini bilmezler, nitekim anadan doğma âmâlar elvanın ne demek olduğuna vâkıf değildirler." gibi (Toparlı, 2003, s. 108).

Hüseyin Cahit, "nitekim" revabıtının bağladıkları cümlenin önüne geldiğini dile getirir:

"Derecât-ı tedris yükseldikçe şâkirdân bir müsâbaka imtihanına tâbi tutulmalıdır; nitekim Japonya'da bu usul kabul olunmuştur" vb (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 289).

5.8.37. Sanki

Ahmet Cevdet Paşa, benzetme görevinde kullanılan "sanki" edatına yer verir:

"Ben seni sanki bilmiyorum." ifadesinde görüldüğü gibi (Tarahija, 2008, s. 76).

Tahir Kenan, "sanmak" mastarından emri hazır bulunan "san" ile "ki"den birleşmiş "sanki" kelimesini kullanır:

"Ahvâl-i âhireti tasavvura numûne-gâh olan bu türbeden çıkıldığı gibi yukarıda vasfını ettiğim bâğda gezilir; sanki kabirden çıkılmış da cennete girilir." (Sa'dullâh Paşa), *"Bir nefes çıkmaz gam-ı aşkın gönülden ey sanem/ Sanki ol sevdâyı kalbimde süveydâ eyledin"* (Usûlî) tanıklarında görüldüğü gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 126).

Mehmet Rıfat, HLO'da "sanki" kelimesinin teşbih edatı olduğunu söyler:

"*Her tarafda nukûş gûnâ gün/ Sanki olmuş cihân pür-tâvûs"* gibi (Mu'allim Feyzî) (Kaya, 2016, s. 246).

Ahmet Rasim, benzetme ve tariz görevinde kullanılan "sanki" edatına yer verir:

"Cihân nûr içinde kalmış idi, sanki her köşeden bir menba'-ı nûr, lem'a efrûz oluyordı.", "Sanki geldim de ne buldum" vb (Demirci, 2017a, s. 162).

Ömer Sıtkı, MKLO'da "sanki" teşbih edatı için *"Hava evvel derece karardı ki sanki gece idi."* tanığını gösterir (Denduş, 2019, s. 149).

Şeyh Vasfi Efendi, temsil edatı olan "sanki" kelimesi için *"Ne kadar zeki ne kadar fatîn (akıllı) çocuk. Kendisine ne sorulsa pek güzel, pek makul cevaplar veriyor. Görenler sanki büyümüş de küçülmüş zannederler."* tanığını gösterir (Toparlı, 2003, s. 103).

5.8.38. Şayet

Tahir Kenan, "şâyed" ihtimal edatının "münasebet alır" anlamı taşıdığını söyler:

"*Şâyed kendisini göremez iseniz, lûtfen bir haber olsun bırakınız."* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 123).

Mehmet Rıfat, HLO'da ihtimal manası taşıyan "şâyed" kelimesine değinir.

"Seyret bunu görmedinse şâyed/ Mahzûnluk içinde şâyed bir yer" (Kaya, 2016, s. 246).

Ahmet Rasim, ihtimal edatı olan "şâyed[301]" lafzına yer verir:

"Şâyed terakki ne olduğunu bilmiyorsan yalnız gemisi ile vapurı nazar-ı dikkat önünde bulundur.", "Şâyed Ahmed Efendi gelmezse onun evine uğra." gibi (Demirci, 2017a, s. 162). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen "şâyet" kelimesini "Edât-ı ihtimâl: "Şâyet terekkî ne olduğunu biliyorsan yelken gemisi ile vapur nazar-ı dikkat evinde bulundurur.", gibi." şeklinde izah eder (2016, s. 125).

Ömer Sıtkı, MKLO'da Türkçede ve Farsçada şart edatı olan "şayet, şayet ki" kelimeleri için *"Şayet görürsem söylerim.", "Şayetki görmezsem siz söylersiniz."* tanıklarını gösterir (Denduş, 2019, s. 149).

Raşit, Farsçadan alınmış olan "şayet" ihtimal edatını kullanır:

"Kaleme git kendisiyle görüş şayet kaleme gelmezse evine kadar git." vb (Karataş, 2016, s. 323).

Şeyh Vasfi Efendi, Farsçadan alınmış "şayet" ihtimal edatını kullanır:

[301] Eğer.

"Biraz bekleyiniz, şayet gelir.", "Şayet gelirse ne söyleyeyim?" gibi (Toparlı, 2003, s. 103).

Hüseyin Cahit, "şâyet" revabıtının şart cümlelerinin önüne eklendiğini söyler:

"Şâyet barometre tenezzül ederse…" (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 288).

5.8.39. Ta ki

Şemsettin Sami; "ta ki[302]" revâbıtına *"Mahsus bağırarak söyledim taki herkes işitsin."* tanığını gösterir (Hamit, 2009, s. 112).

5.8.40. Tek

Süleyman Hüsnü Paşa, bir şeyi arzu etmek için kullanılan "tek" kelimesine yer verir:

"Tek okusa da adam olsa.", "Tek çalışsın da ne isterse yaparım" (Toparlı & Yücel, 2018, s. 41).

Mihri, "tek" harf-i 'atfına *"Gizlendim tek beni görmesin."* tanığını gösterir (Atılgan, 2018, s. 219).

Tahir Kenan, temenni iltizami edatı olan "tek" kelimesinden bahseder:

"Tek siz mesrur (memnun, sevinçli) olunuz.", "Tek bu hâlden bahsetmeyiniz." gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 103).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "tek" edatının temenni için kullanıldığını söyler:

"Tek oku da sana yok yok." vb (Tamkoç, 2013, s. 60).

Mehmet Rıfat, HLO'da temenni-i iltizami edatı olduğunu söylediği "tek" kelimesine değinir:

"Tek oku da sana yok yok" vb (Kaya, 2016, s. 233).

Ahmet Rasim, bir şeyin isteyerek temenni edildiğini belirten "tek" kelimesini kullanır:

"Tek sen derse çalış da ne istersen iste", "Tek adam olsun da nasıl olursa olsun" vb (Demirci, 2017a, s. 156).

[302] Yeter ki, sonunda.

Ömer Sıtkı, MKLO'da temenni bildiren "tek" kelimesi için *"Tek oku da ne istersen alırım."* tanığını gösterir (Denduş, 2019, s. 147).

Şeyh Vasfi Efendi, temenni-i iltizami edatı olan "tek" kelimesine değinir:

"Tek sağ olsun da varsın beni arayıp sormasın" (Toparlı, 2003, s. 99).

5.8.41. Ve

Halit Ziya, "ve" bağlacının diğer bağlaçlarla birlikte kullanıldığını belirtir:

ve fakat, ve lâkin, veyâ, veyâhut, ve binâenaleyh, ve hâkezâ gibi (Türkay, 2018, s. 60).

Şemsettin Sami, "ve" revabıtına "*gitmek ve gelmek, hamd ü sena*" tanıklarını gösterir (Hamit, 2009, s. 111).

Mehmet Rıfat, MOS'ta kelime ve cümleleri birbirine bağlayan "vav-ı 'âtıfe"nin bulunduğunu belirtir:

sana ve bana, kâğıt ve kalem, "Bu iş böyledir ve böyle olacaktır." gibi (Tamkoç, 2013, s. 59).

Mehmet Rıfat, HLO'da Arapça ve Farsçada olduğu gibi Türkçede de atıf edatı olan fakat bir hükümde cem edilemeyen kelimeler için "ve" vav-ı atıfesinin kullanıldığını söyler:

"Filân ve filân birlikde geldiler.", "Filân ve filân berâber geldiler.", "Filân ve sonra filân geldi.", "Filân ve ba'de filân geldi.", "Şevket'in ayağı ve Saffet'in kolu kırıldı.", "Filân okudu ve filân yazdı." vb (Kaya, 2016, s. 226-227).

Ömer Sıtkı, KLO'da iki veya daha fazla hadisin bir failde olduğu zaman vav-ı atıfenin hadis bildiren bu fiillerin arasına yani iki cümle arasına girdiğinden söz eder:

"Bugün Ahmed Efendi mektebe gitdi ve nahv dersinden imtihan oldu." gibi. İki veya daha fazla fiil olup zamanları denk olursa sıyga-i atfiye getirilir: *"Ahmed Efendi bugün mektebe geldi ve dersini güzelce verip bir aferin aldı."* gibi. Arapça ve Farsça mücerred (yalın) kelimelerin arasındaki vav-ı atıfe okunmayıp birinci kelimenin sonu zamme (ötre) ile telaffuz edilir: *şan u (ve) şeref, kader u (ve) kıymet, arz u (ve) sema* gibi. Bir cümlede vav-ı atıfe ile çoğalan mübtedalar çeşitli şahıslarda olursa fiil mütekellim olur: *"Ben ve Mehmed Efendi mektebe gitdik, bugün Ahmed Efendi ve ben Mehmed Efendiyi göreceğiz."* gibi (Aytar, 2019, s. 53-54).

Ahmet Rasim, müfretleri ve cümleleri birbirine bağlayan "ve" lafzını kullanır:

"Sultan Osmân ve Orhân bu devletin ilk pâdişâhlarından idi.", halâvet (tatlılık) ve güzellik, kaş ve göz, âsâyiş ve emniyyet, güzellik ve letâfet vb (Demirci, 2017a, s. 184-185).

Ömer Sıtkı, MKLO'da "ve" edat-ı atfı için *"İnsana yemek, içmek ve uyku lazımdır."* tanığını gösterir (Denduş, 2019, s. 152).

Hüseyin Cahit, "ve" revâbıtının iki kelimeyi veya iki cümleyi birbirine bağladığını dile getirir:

"Ahmet geldi ve Mehmet yazacak.", "Mektebimizde hesap, cebir, hendese, hikmet ve kimya okunuyor.", "Bu bahçenin çiçekleri ve ağaçları pek nadidedir." gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 277-279).

Mithat Sadullah iki kelime arasında yer alan vav-ı atıfa edatı için *"Kazlar ve ördekler suyu çok severler.", "Elektrikli tramvaylar ve otobüsler en suhûlet-bahş vesâit-i nakliyedendir.", "Deryâ vü hâk (deniz ve toprak), semâ vü arz, hâne vü kâşâne (malikâne), şükûfe vü berk (çiçek ve yaprak), şeref ü i'tibâr, sıhhat ü âfiyet* tanıklarına yer verir (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 213-214).

5.8.42. Ya/ Ya… Ya

Şemsettin Sami, "ya" revâbıtına *"Ya o ya ben."* tanığını gösterir (Hamit, 2009, s. 111).

Tahir Kenan, Arapça "yâ" kelimesinin dilimizde kullanıldığını söyler:

"Yâ Allâh, yâ Erhâme'r-râhimin, yâ Rabbe'l-âlemin.", "Sence bu mu gayret ü hamiyyet?/ Yâ böyle midir hulûs-ı niyyet? (niyetin temizliği), "Âyâ ki bu dost mudur, yâ düşmen?/ Yâ Râb bu Hızır mıdır, yâ reh-zen (eşkıya)" (Nâbî) gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 187).

Ahmet Rasim, "ya" lafzını kullanır:

"Hüseyin gitmiş, yâ Hüsni.", "Yâ ben bilmiyorum yâ o, yâ sen" vb (Demirci, 2017a, s. 180).

Mehmet Sadık, "yâ" terdit edatına şu tanıkları gösterir:

"Kirpigimdin zahm olup güyâ ki yakıpdur hınnâ/ Yâ kızarupdur keff-i pâyi sirişkim kanıdın" (Keff-i pây-ı cânân müjgânımdan gücenmiş güya ki ayağına kına koymuştur yahut gözyaşımdan renk almış da kızarmıştır) (Nevâyî) (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 55).

Şeyh Vasfi Efendi, "ya" tahyir (iki şeyden biri tercih etme) edatına değinir:

"Ya ver, ya al." gibi. Ayrıca Arapça nida edatı olan "yâ" kelimesini kullanır: *"Yâ Allah, Yâ İlâhe'l-âlemîn! İki âlemde de bizi mazhar-ı necât eyle."* gibi (Toparlı, 2003, s. 109).

Hüseyin Cahit, "yahut" yerine "ya" revabıtının kullanıldığını dile getirir:

"Ahmet ya Mehmet gelecek.", "Araba ya şimendüferle gideceğim.", "Ya araba ile ya şimendüferle gideceğim." vb (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 283).

5.8.43. Yahut

Ahmet Cevdet Paşa, terdit (geri çevirme) görevinde kullanılan "yahut" kelimesine yer verir:

"Mektebe git yahut bir sanat öğrenmeğe sa'y et (çalış).", "Ya sofraya otur yahut sofaya çık." vb (Tarahija, 2008, s. 77).

Şemsettin Sami, "yahut " revâbıtına "*bugün yahut yarın*" tanığını gösterir (Hamit, 2009, s. 111).

Tahir Kenan, terdit (geri çevirme) edatı olan "yâhûd" lafzını kullanır:

"*Bu kitâbın mukaddimesini görmekle netîcesine vâkıf olmak mündericâtını (içindekileri) okumakla ismini düşünmek birdir."* (Hâmid) gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 188).

Mehmet Rıfat, HLO'da "yâhûd" kelimesinin atıf edatı olduğunu söyler:

"Pek susadım biraz su yâhûd şerbet getir.", "Bugün kapıya filân uşak yâhûd filân gelsin.", "Ya kitabımı ver yâhûd parasını.", "Ya mektebe git ya bir san'ata gir" (Kaya, 2016, s. 249-250).

Ömer Sıtkı, MKLO'da "ya, yâhûd" kelimelerinin şüphe bildirdiğinden bahseder:

"Ya gelir, ya gelmez, okur yâhûd okumaz." vb (Denduş, 2019, s. 152).

Şeyh Vasfi Efendi, "yahut" edatının "yâ" biçiminde de bulunduğunu söyler:

"Ya mektebe git ya bir sanata teşebbüs et. Ya göründüğün gibi ol veya olduğun gibi görün" (Toparlı, 2003, s. 109-110).

Hüseyin Cahit, "yâhud" revabıtını bir fiilin hükmünü diğer kelime veya cümlelerden ortadan kaldırma ile yalnız bir kelime veya cümlede toplanması olarak ifade eder:

“Ahmet yahut Mehmet gelecek.”, “Araba yahut şimendüferle gideceğim.”, “O bana böyle söyledi yahut ben öyle anladım.” tanıklarında görüldüğü gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 283).

5.8.44. Yani

Tahir Kenan, yorumlama anlamı veren “ya’nî” atıf edatının kullanıldığını belirtir:

“Garb Hristiyanlarınca indlerinde yalnız Kudüs’ün nâmını anmak bile cûş ü hurûşa getirmeğe kâfi olur sûrette hâsıl olan galeyân ve heyecânın fi‘liyât-ı muhâtarât gaayâtından ya‘nî bir dîn gavgaasından emîn ve sâlim kalmak tedbir-i hikmet semîrine mebnî...” (Ehl-i Salîb Târîhi) ifadesinde görüldüğü gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 190).

Mehmet Rıfat, HLO’da “ya’ni” kelimesinin Arapçadan alınmış olan tefsir (yorumlama) edatı olduğunu söyler (Kaya, 2016, s. 250).

Ahmet Rasim, Arapça “ya’nî” kelimesinden söz eder:

“Hüseyin ahlâk ya’ni fazilet, sadâkat, istikâmet gibi ef‘âl-i meziyyât-ı insâniyyenin kemâline nişânedir.” gibi (Demirci, 2017a, s. 181).

Ömer Sıtkı, MKLO’da tefsir (yorumlama) manası üstlenen Arapça “ya‘ni” kelimesinden bahseder:

“Bundan iki mah mukaddem ya‘ni Haziran’ın yigirmisinde.” gibi (Denduş, 2019, s. 153).

Şeyh Vasfi Efendi, “yani” tefsir edatı için *“Mevâsim-i erbaanın yani bahar, yaz, güz, kış mevsimlerinin kendilerine mahsus başka birer letafeti vardır.”* tanığını gösterir (Toparlı, 2003, s. 109).

5.8.45. Yine

Mihri, “yine” harf-i ‘atfına *“Bir hayli nush (nasihat) etdim yine dinlemedi.”* tanığını gösterir (Atılgan, 2018, s. 219).

Tahir Kenan, aralarında zıtlık bulunan iki fiili bir diğerine bağlayıp ikincisinin gerçekleşmesinin birincisinin gerçekleşmesinden sonra olduğunu ima eden atıf edatları için “yine” kelimesini kullanır:

"Zeyd gitti, yine geldi. Ali küstü, yine barıştı. Mehmed yazdı, yine bozdu.", "Taaccübe şâyân (şaşmaya uygun) değil midir ki bizde yazı bilmek başka kâtib olmak yine başkadır.", "Yine geliyor. Yine gidiyor." gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 190).

Şeyh Vasfi Efendi, "yine" atıf (bağlama) ve tevbîh (azarlama) edatı için *"Sabah yine gelirim.", "Yine ne okuyorsun."* tanıklarını gösterir (Toparlı, 2003, s. 110).

5.8.46. Yoksa

Selim Sabit, SO'da edat-ı istisna olan "yoksa" kelimesini kullanır (Salman, 2008, s. 59). Koç, SO'da edat-ı istisna için "yoksa" edatının bulunduğunu belirtir (1994, s. 83).

Mihri, "yoksa/yohsa" harf-i 'atfına *"Bu mu iyi yoksa o mu?"* tanığını gösterir (Atılgan, 2018, s. 219).

Şemsettin Sami; "yoksa" revabıtına değinir:

"Gidecek miyiz yoksa herkes işine gitsin." vb (Hamit, 2009, s. 111).

Tahir Kenan, olumsuzluk bildiren şart edatının "yoksa (yok-ise)" kelimesi olduğunu söyler:

"Dünyâda şeref ve insâniyet feyiz ve marifetten ibarettir yoksa nisab-ı mâlik veya tahsiline sâlik olmayan avâmın hevâmdan (böceklerden) hiç farkı olamaz." (Kemâl) ifadesinde görüldüğü gibi. İstifham-ı inkâride kullanımı da mevcuttur: *"Vapur geldi mi yoksa gelmedi mi?"* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 191).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "yoksa" kelimesinin istisna, hasr (yalnız bir şeye mahsus kılma), istidrak (izah etmek) anlamları taşıdığını söyler:

istisna- *"Böyle mi yoksa böyle mi olsun.",* hasr- *"Sen evvelce geldin yoksa ben gelecektim.",* istidrak- *" Sen beğenmiyorsun yoksa herkes beğeniyor."* vb (Tamkoç, 2013, s. 65).

Mehmet Rıfat, HLO'da "yoksa/ yohsa" kelimesinin tayin-i taleb veya taleb-i tasdik vazifesinde kullanıldığını ifade eder:

"Kışlada ferîk (bölük) borusu çalınıyor. Bak piyâde ferîki mi yoksa süvârî ferîki geldi?", "Ferîk paşa geldi mi yoksa gelmedi mi?" gibi (Kaya, 2016, s. 250).

Mehmet Sadık, şart edatı olan "yoksa" kelimesine değinir:

"Rûşendir ki mihr yüzindin alur safâ/ Yoksa ne vechile kamer andın tapar ziyâ" (Malumdur ki güneş saflık ve nuru yüzünden alır yoksa ne şekilde ay ondan ışık alabilir.) gibi (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 55).

Ömer Sıtkı, MKLO'da terdit (geri çevirme), istidrak (izah etme) manalarını üstlenen "yoksa" edatı için *"Geldi mi yoksa gelmedi mi"* (terdit), *"O havada gidemeyecekdiniz yoksa hava açdı."* (istidrak) tanıklarını gösterir (Denduş, 2019, s. 153).

Raşit, "yoksa" kelimesinin bazen şart-ı menfi edatı veya talep vazifesinde olduğunu belirtir:

"Salih Efendi kendisi gelmelidir yoksa bu emaneti size teslim edemem.", "Hasan mı geldi yoksa Ahmet mi geldi" vb (Karataş, 2016, s. 322).

5.8.47. Zinhar

Şeyh Vasfi Efendi, bir şeyden sakınmak, çekinmek gerektiğini beyan eden Farsçadan alınmış "zinhar[303]" kelimesini kullanır:

"Zinhar ebeveynini incitme, onların inkisâr-ı kalbi insanı perişan eder." gibi (Toparlı, 2003, s. 102).

5.8.48. Zira

Ahmet Cevdet Paşa, neden göstermek için kelimenin başlangıcında bulunan sözcükler için "zira[304]" edatını kullanır:

"Çalış zira sene başı imtihanında geriye kalırsın" ifadesinde görüldüğü gibi (Tarahija, 2008, s. 74).

Şemsettin Sami; "zira" revâbıtına *"Gecikmeyin zira çok işimiz vardır."* tanığını gösterir (Hamit, 2009, s. 111).

Tahir Kenan, "zîrâ" sebep gösterme edatının "çünkü" kelimesinin eş anlamlısı olup "zîr" ile "â"nın birleşmesiyle oluştuğunu söyler:

[303] Asla.

[304] Şundan dolayı, şu bebeple.

"Onların terbiyesi üzere kendi lisânımızı bırakıp; Acem şivesini taklîd hatâsına düşmüşüzdür ki ulemâ-yı Rûmun bu husûsta ettikleri ihmâl ve kusûr affolunmaz bir hatâdır. Zîrâ benî-âdem arasında medâr-ı teâtî-i efkâr lisandır.", "...Alafranga demir yataklık; cibinlik bulunmaz; lâkin ona ihtiyâc da görünmez. Zîrâ burada mûziyât ve mevsim-i hareket-i haşerât yoktur." (Cevdet Paşa), *"...Elbette değil. Zîrâ görüyoruz ki senet ve ma'mûriyetine gıbta-keş-ı tahassür olduğumuz Avrupada iğneden ipliğe varıncaya kadar mahsûlât-ı medeniyet varsa en büyük dest-gâhı mekteb ve en birinci üstâdı ma'rifettir."* (Kemâl) gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 121-122).

Mehmet Rıfat, HLO'da bir hükmün nedenini bildirip cümlelere ilhak edilen "zîrâ" kelimesine yer verir:

"Çalışmakdan geri durmamalı zîrâ terakkî (ilerleme) çalışmakla olur." vb (Kaya, 2016, s. 236).

Ahmet Rasim, sebep gösterme bildiren "zîrâ" edatından bahseder:

"Çalışmakdan geri turmamalı; zirâ terakki, çalışmakla olur." vb (Demirci, 2017a, s. 161). Abdalla, bahsedilen "zirâ kelimesini "Edât-ı ta'lildir. Misâl: Çalışmaktan geri durmamalı; zirâ terekkî çalışmakla olur." şeklinde izah eder (2016, s. 125).

Ömer Sıtkı, MKLO'da "zira" kelimesinin Farsça ve Türkçede isbat ve izah edatı olup "çünkü" manası üstlendiğini belirtir:

"İnsan küçüklüğünde terbiye olur. Zira kalın ağaçlar kolaylıkla eğilmez." gibi (Denduş, 2019, s. 149).

Raşit, bir hükmün sebebini beyan etmek için getirilen cümlelere eklenen "çünkü" kelimesini kullanır:

"Oku zira okumak nâfidir (faydalıdır).", "Çalışmaktan geri durmamalı zira terakki çalışmakla olur." vb (Karataş, 2016, s. 315).

Şeyh Vasfi, bir hükmün nedenini bildirmek için cümlelere dâhil edilen "zîrâ" talil edatına değinir:

"Çalışmakdan geri turmamalı zîrâ terakki çalışmakla olur" ifadesinde görüldüğü gibi (Taştan, 2009, s. 81).

Şeyh Vasfi Efendi, Farsçadan alınmış zira talil (sebep gösterme) edatı için *"Vakti atalet (tembellik) ve ten-perverlikle (rahata düşkünlükle) geçirmemeli, zira tahsîl-i ilm, sa'y ile hâsıl olur."* tanığını gösterir (Toparlı, 2003, s. 102).

Hüseyin Cahit, "zirâ" revabıtının iki cümleyi birbirine bağlayıp ikinci cümlenin birinci cümlenin nedenini gösterdiğini söyler (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 285).

Araştırmada bağlaç türüyle ilgili kullanılan terimler Tablo 39'da gösterilmiştir.

Tablo 39

Bağlaç Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	Edat-ı rabt	Harf-i atf	Revabıt	Rabt edatları	Rabıt edatları
Ahmet Cevdet Paşa/ KT					
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST					
Selim Sabit/ NO					
Selim Sabit/ SO					
Halit Ziya/ KLT	+				
Mihri/ MSO		+			
Şemsettin Sami/ NUST			+		
Tahir Kenan/ KLT					
Mehmet Rıfat/ MOS					
Mehmet Rıfat/ HLO					
Ömer Sıtkı/ KLO				+	
Ahmet Rasim/ ANTLO					
Mehmet Sadık/ ÜLT					
Ömer Sıtkı/ MKLO					
Raşit/ KKLO					
Şeyh Vasfi/ NO					
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO					
Hüseyin Cahit/ TSN			+		
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN					
Mithat Sadullah/ TYSN					+
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL					+

Yukarıdaki bilgiler ile Tablo 39 incelendiğinde şu yorumlara ulaşılmıştır:

Kelimeleri veya cümleleri birbirine bağlayan bağlaçlar için Halit Ziya *edat-ı rabt*, Mihri *harf-i atf,* Şemsettin Sami ve Hüseyin Cahit *revabıt,* Ömer Sıtkı (KLO'da) *rabt edatları,* Ahmet Cevat Emre, Mithat Sadullah *rabıt edatları* terimini kullanmıştır. Bağlaçlar için az sayıda gramercinin terim kullandığı, onları ayrı bir başlık altında incelediği görülmüştür. Günümüzde bağlaç olarak kabul edilen bazı kelimeleri Ömer Sıtkı (MKLO'da), Şeyh Vasfi Efendi, Süleyman Hüsnü Paşa, Tahir Kenan, Mehmet Rıfat (HLO'da), Raşit, Ahmet Rasim ve Mehmet Sadık *edevat*, Selim Sabit (SO'da) *edevât-ı Türkiye,* Mehmet Rıfat (MOS'ta), Mithat Sadullah ve Ahmet Cevdet Paşa *edat* kısmında incelemiştir. Bağlaç olarak *"âdeta, alâ, ama, ancak, bari, belki, bile, binaberin (bunun üzerine), binaenaleyh (bundan dolayı), çünkü, da/de, dahi, deyü, eğer, egerçi, fakat, gerek… gerek, güya, hâlbuki, hatta, hele, hem…hem, hususiyle= hususan= ale'l-husûs (hele, başkaca), ile, illa, ise, keşke, ki, lakin, maada (-den başka), mademki, mamafih (bununla beraber), meğer, mesela- misal, ne…ne,*

nitekim, sanki, şayet, ta ki, tek, ve, ya/ ya…ya, yahut, yani, yine, yoksa, zinhar (asla), zira (şundan dolayı, şu sebeple)" vb. kelimeler ele alınmıştır.

Ömer Sıtkı'nın rabt edatı olarak belirttiği âdeta kelimesi günümüzde zarf türüne karşılık gelmektedir. Ahmet Rasim'im ancak kelimesiyle ilgili gösterdiği tanıklarda hem edat hem de bağlaç türünde tanıklara rastlanmıştır: "Mektebe kimse gitmedi ancak ben gittim.", "Birçok adam görüldü ancak kimler olduğu anlaşılmadı." gibi. İlk cümlede ancak kelimesi edat iken ikinci cümlede bağlaçtır. Binaberin bağlacını Ahmet Rasim ve Şeyh Vasfi Efendi kullanmıştır. Mihri'nin ele aldığı deyü (diye) kelimesi zarf türündedir. Ömer Sıtkı diğerlerinden farklı olarak "hele, başkaca" manalarına gelen hususiyle, hususan, ale'l-husus bağlaçlarına değinmiştir. İle edatından söz eden on üç gramerci bulunurken ile bağlacına yalnızca Mihri değinmiştir. Ömer Sıtkı ve Şeyh Vasfi Efendi maada (-den başka) kelimesini kullanıp tanıklar göstermiştir. Şemsettin Sami'nin kitabında diğerlerinden farklı olarak "ta ki" bağlacına rastlanmıştır. Şeyh Vasfi Efendi Farsça "zinhar" kelimesine yönelik açıklamalarda bulunup tanık göstermiştir. Tahir Kenan diğer gramercilerin söylediklerinden farklı olarak zira kelimesinin "zîr" ve "â"'nın birleşmesinden oluştuğunu, çünkü kelimesinin eş anlamlısı olduğunu söylemiştir.

Mehmet Rıfat'ın "çünkü" bağlacına ilişkin "Kardeş gibi sevişiyoruz çünkü bir vatan evladıyız." tanığı Raşit'in kitabında da geçmektedir. Mehmet Rıfat'ın "eğer" bağlacıyla ilgili "Adam değilim sen de eğer adam olursan." sözü Raşit'in kitabında da yer almaktadır. Eğerçi bağlacına ilişkin "Eğerçi topun icadı 780 senesine doğru ise de…" cümlesi Ahmet Rasim, Raşit ve Şeyh Vasfi Efendi'nin gramer kitaplarında da bulunmaktadır. "Zira bağlacı tanığı olarak "Çalışmaktan geri durmamalı zira terakki çalışmakla olur." tanığı Mehmet Rıfat (HLO'da), Ahmet Rasim, Ömer Sıtkı (MKLO'da), Raşit ve Şeyh Vasfi'nin kitaplarında da bulunmaktadır.

5.9. Ünlem

Halit Ziya; sevinç, keder, öfke ve korku gibi hisler için kullanılan kelimeler için edât-ı nidâ terimini kullanır:

ay, ey, vay, vah, of, uf, oh, keşke, ah, haydi, a, aman, yazık, zavallı, yaşa, yaşasın, Rabbim, Allah'ım tanıklarında görüldüğü gibi (Türkay, 2018, s. 62). Erkuş, KLT'de geçen edât-ı nidâyı "Edât-ı nidâ meserret, keder, öfke ve korku gibi bir infi'âli, ya'ni, ruhun bir hissini ifâde için kullanılan kelimelerdir." şeklinde izah eder (2014, s. 76).

Mihri; seslenme, şaşma, tembih, azarlama gösteren kelimeleri harf-i nida olarak adlandırır ve şu tanıklara yer verir:

"Hu nerdesin.", "Ha yapmayasın.", "Oh işte böyle olursun" (Atılgan, 2018, s. 220). Abdalla, MSO'da geçen harf-i nida terimini "Ey ma'nâsına nidâ için. Yâ Rab ey Allah demektir." şeklinde açıklar (2016, s. 90).

Şemsettin Sami; bir tesir yani sevinç, keder, şaşma, heyecan gibi bir hâl bildiren kelimelere nida ismini verir:

ah!, heyhat!, sus! eyvah, vah!, yazık!, aman!, de de!, a! ya!, hayf (yazık, vah vah)!, meded!, hey!, of!, haydi!, yahu, gidi, ay!, de!, tu!, hu! tanıklarında görüldüğü gibi (Hamit, 2009, s. 112). Erkuş, NUST'da bahsi geçen nidayı "Nida bir te'sir ya'ni sevinç, keder, ta'accüb, heyecan gibi bir hâl beyan iden ba'zı kelimelerdir." şeklinde izah eder (2014, s. 143).

Ömer Sıtkı, MKLO'da taaccüp (şaşırma), korku, nefret ve bu gibi hâlleri gösteren kelimeler için nidâ terimini kullanır.

Tanıklar: istigrab (hayret etme) ve taaccüp- *â, çok şey, acâyıb, vay, ây;* inkâr- *haşa, asla, hayır;* tebid (uzaklaştırma) ve teşvik- *arş, haydi, yallah;* ihtirâz (sakınma, kaçınma) - *ha, sakın, sakın ha;* sual- *hani, hani ya;* rağbet (çokça isteme), iştiyâk (çok arzu etme)- *inşallah;* ızdırab ve elem- *âh, of, vah, vay, ây, aman;* istihsân (beğenme) - *âmân, aferin, oh, hah, maşallah;* munadât (bağrışma) - *ey, hey, ya, yahu*; teessüf (üzülme), şafket- *vaveyla (eyvah, yazık), vaesefâ (vah, eyvah, çok yazık), ayva, yazık, diriga (yazık, eyvahlar olsun);* tasdik- *evet, hay hay, ey vallah, elbet, elbette* (Denduş, 2019, s. 154-155).

Hüseyin Cahit; hayret, hiddet, haz, elem, nefret, özlem ifade eden sesleri "nidâ" olarak isimlendirir:

"A!", "Ya!", "Hey!", "Ey!", "Vay!", "Ay!", "Oh!", "Of!", "Aman!", "Ah!", "Diriğ! (yazık, eyvah)", "Heyhat! (yazık, ne yazık), "Vah!", "Acâip", "Efsûs (yazık, eyvah)" vb (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 339). Abdalla, TSN'de geçen nidâ terimini şu şekilde açıklar:

> Lakırdı arasına hayreti, hiddeti, hazzı, elemi, teneffürü, tahassürü, ilh.ifâde etmek üzere izhâr edilen esvâta "nidâ" ta'bir olunur. Bunların başları: A! Ya! Hey! Ay! Oh! Of! Aman! Ah! Diriğ! Hay! Hayf! Heyhat! Efsûs! Vah! 'Acâ'ib! Ey! Vay! İlh gibi kelimelerdir (2016, s. 162).

Erkuş, TSN'de geçen nidâ terimini "Lakırdı arasında hayreti, hiddeti, hazzı, elemi, teneffürü, tahassürü, ilh. ifade itmek üzere izhar idilen esvata "nidâ" ta'bir olunur." şeklinde izah eder (2014, s. 144).

Mithat Sadullah hayret, hiddet, nefret, tahassür (özlem), haz, elem, takdir gibi hissiyat ve teheyyücât (heyecan) bildiren söz ve kelimeler için nidâ terimini kullanır:

"Â!", "Yâ!", "Hay!", "Ay!", "Vây!", "Ây!", "Oh!", "Of!", "Âh", "Vâh!", "Âh!", "Aman!", "El-aman!", "Eyvah!", "Heyhat!", "Yazık!", "Hayret!", "Aferin!", "Esef! (Üzülme, hayıflanma)", "Felâket!", "Acâyip!", " Sübhânallah!", "Mâşâallah!", "Aman yâ Rabbi!", "İlâhi!", "Ne güzel!", "Ne âlâ!", "Adam sen de!" gibi (Gülensoy & Fidan, 2004, s. 214).

Ahmet Cevat Emre, his ve heyecan beyan eden söz ve kelimeleri nidâ şeklinde ifade eder:

"A!", "Ya!", "Hey!", "Ey!", "Vay!", "Ay!", "Oh!", "Of!", "Ah!", "Vah!", "Eh!", "Pist!", "Aman!", "Dirığ! (Yazık, eyvah)", "Hayf! (Yazık, vah vah)", "Heyhat! (Yazık)", "Efsûs! (Yazık, vah)", "Acâip!", "Yazık!", "Âferin!", "Sakın!", "Haydi!", "Felâket!", "Sübhânallah!", "Allah Allah!", "Maşallah!", "Adam sen de!", "Ne a'lâ", "Ne güzel!", "Aman yâ Rab!", "İlâhî!", "Hay şeytan Hay!" tanıklarında görüldüğü gibi (Sağol vd., 2004, s. 230). Sağol, LOSN'de geçen nidâ (a, ah, hey, aman, heyhat) terimini kullanır (1987, s. 33).

5.9.1. A

Ahmet Cevdet Paşa[305], edat-ı nida (seslenme edatı) olarak "A" lafzını belirtir:

"A canım.", "Ay efendim.", "Böyle olur a.", "Falan efendi bugün mektebe gider a." gibi (Tarahija, 2008, s. 78).

Süleyman Hüsnü Paşa[306], "A" lafzını müfret isimlerin önüne gelirse karşısındaki veya uzaktaki bir adamın kendisine dikkat etmesini istemek için kullanılan elif harfi olarak açıklar:

"A çocuk oku, A Mehmet Efendi buraya gel." tanıklarında görüldüğü gibi. Cümlelerin sonuna gelirse bir şeyi anlamak istemek veya bir şeyin olmasını arzu etmek için soru, bir şeyi inkâr biçiminde anlamayı istemek için istifhâm-ı inkârî, bir şeyde şaşıp kaldığını göstermek ve bir kimseyi ayıplamak için taaccüp kullanılır: *"Bu borç senin a.", "Bu insaniyet değil a.", "Kapıcı anlayabilir mi a.", "Hurşit okuyamaz a.", "Senin anlaman*

[305] Bu bölümde ünlem olarak verilen kelimeler, Ahmet Cevdet Paşa'nın kitabında edât kısmında yer almıştır.

[306] Bu bölümde ünlem olarak verilen kelimeler, Süleyman Hüsnü Paşa'nın kitabında edevât başlığı altında incelenmiştir.

benim vazifem değil a.", "Rüstem Efendi de okusaydı a.", "Siz çalışsaydınız a.", "Sen mi okuyacaksın a.", "A kapıcı mı okuyacak." vb (Toparlı & Yücel, 2018, s. 35-36).

Selim Sabit[307], SO'da tariz görevinde kullanılan seslenme edatı olan "Â" lafzına yer verir:

"Â canım, ây efendim" vb (Salman, 2008, s. 54). Koç, SO'da edât-ı nidâ için "A, hadi" ünleminin kullanıldığını söyler (1994, s. 83).

Halit Ziya, "A" nidası için *"A yavrum, neredesin?", "Olmaz a."* tanıklarını gösterir (Türkay, 2018, s. 62).

Mihri, "A" nidası için şu tanıkları gösterir:

"A birâderim a çocuğum", "Bunu öğrenesin a baksan a baksan" (Atılgan, 2018, s. 220).

Tahir Kenan[308], isimlere veya isim hükmünde bulunan kelimelere dâhil edilen seslenme edatı olan "A" lafzına yer verir:

"A canım, a kuzum, a gözüm, a zalim, a kâfir!", "A kardeş! Bu böyle mi olur.", "A birader daha uslanmayacak mısın?" vb (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 66).

Mehmet Rıfat, MOS'ta[309] müfret isimlerin sonuna gelen "A" nidasına değinir:

"Azıcık oku.", istifham- *"O parayı aldın a.",* temenni- *" Buraya gelsen a",* taaccüp (şaşma, hayret etme)- *"Bu insaniyet değil a",* levm (çekiştirme)- *"O okuyacak a.",* tevbih (azarlama)- *"Hâlini anladın a…"* gibi (Tamkoç, 2013, s. 59).

Mehmet Rıfat, HLO'da[310] "A" harfinin önceye veya sonraya geldiğini söyler:

nida edatı- "*A birâder sana söylüyorum.", "A gönül ne âh edip duruyorsun.",* taaccüp edatı-*"A buna ne olmuş.", "A bu niçin böyle olmuş.",* istifham- *"Şu işi anlasan a", "O şeyi aldın a"*, temenni- *"Verseniz a.", "Alsanız a."* vb (Kaya, 2016, s. 221-222).

Ahmet Rasim[311] Arapça ve Farsça kelimelerin sonuna gelip "Ey" anlamı veren "A (ا)" lafzından söz eder:

Nef'iyâ (Ey Nef'î), Bâkiyâ (Ey Bâkî) vb. Diğer tanıklar: şaşırma- *"Â! Ne zaman geldi?", "Â! Sana ne oldu?";* temenni- *"Â! benim ruh-ı revanım! Seven ölsün mü seni?";* tekit -

[307] Bu bölümde ünlem olarak verilen kelimeler, Selim Sabit'in kitabında edevât kısmında yer almıştır.

[308] Bu bölümde ünlem olarak verilen kelimeler, Tahir Kenan'ın kitabında edevât kısmında yer almıştır.

[309] Bu bölümde ünlem olarak verilen kelimeler, Mehmet Rıfat'ın kitabında edat kısmında yer almıştır.

[310] Bu bölümde ünlem olarak verilen kelimeler, Mehmet Rıfat'ın kitabında edevât kısmında yer almıştır.

[311] Bu bölümde ünlem olarak verilen kelimeler, Ahmet Rasim'in kitabında edevât kısmında yer almıştır.

"Gider â, gelir â."; azarlama- *"Â! babam! Söz anlamıyorsun.";* tahassür (özlem, üzülme) *"Ah hâlim fenâlaşdı.", "Âh! ben bunu bilmiyordum."* vb (Demirci, 2017a, s. 149). Abdalla, ANTLO'da "elif'le ilgili "'Arabî ve Farisî kelimelerin âhirine gelir. "Ey" manâsını verir. Nefî'ye "Ey Nefî", "Bâkî'ye ey Bakî" gibi. Ve eğer üzerine alâmet-i medd kullanılırsa ta'accüb ifâde eder: "Â! Ne zamân geldi?", "Â! Sana ne oldu?", gibi." ifadelerini kullanır (2016, s. 120).

Mehmet Sadık[312], "A" nidasından bahseder:

"A nigârım hem kiçiksin hem çüçük" (A sevgilim hem küçüksün hem tatlısın.) (Nevâyî), *"Ulug kiçig toydılar barça du'a kıldı ya" (Büyük küçük doydular, hepsi dua etti.)* (Hikmet) gibi (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 39).

Raşit[313], "A" lafzının isimlere veya isim hükmünde olan kelimelere eklendiğinde edat-ı nida olduğunu dile getirir:

"A canım, A gönül", "Sizin bizim işimiz değil. A! Sehv (hata) olunmuş ise ne beis (sakınca) var" gibi (Karataş, 2016, s. 308).

Şeyh Vasfi Efendi[314]; kelimenin öncesinde "A" bulunursa nida edatı, sonunda yer alırsa tekit edatı olarak kullanıldığını belirtir:

"A iki gözüm niçin bize gelmiyorsun!", "Böyle de yapılabilir a" vb. Şaşma, azarlama anlamlarında kullanıldığı da olur: *"A, bu söz ne ?", "A oğlum ne söz anlamaz çocuksun."* vb (Toparlı, 2003, s. 96).

5.9.2. Acayip

Tahir Kenan, "Acâîb!" lafzının "acep"in cemi olup şaşırma ve garipseme bildirdiğini söyler:

"Acâîb! Mesmûât (duyulanlar) ve meşhûdâtımı (gördüklerimi) size haber vermekle mi mükellef bulunuyorum?" vb (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 127).

---

[312] Bu bölümde ünlem olarak verilen kelimeler, Mehmet Sadık'ın kitabında edevât kısmında yer almıştır.

[313] Bu bölümde ünlem olarak verilen kelimeler, Râşid'in kitabında edevat kısmında yer almıştır.

[314] Bu bölümde ünlem olarak verilen kelimeler, Şeyh Vasfi Efendi'nin kitabında edevat bölümünde ele alınmıştır.

Ahmet Rasim, Arapça olup lisanımızda da kullanıldığını söylediği "Acâ'ib!" kelimesine yer verir:

"Acâ'ib! Ne zamân gelmiş ki haberim olmadı.", "Acâ'ib! Ana ne olmuş?" vb (Demirci, 2017a, s. 184).

5.9.3. Aferin

Tahir Kenan, beğenme edatı olduğunu söylediği Farsça "aferin" kelimesine yer verir:

"Âferîn erbâb-ı aşkın kuvvet-i bâzûsuna. (Fıtnat)" gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 71).

5.9.4. Ah

Halit Ziya, "ah" nidası için *"Ah ne yapayım!"* tanığını gösterir (Türkay, 2018, s. 62).

Mihri, kaygı bildiren "ah" nidası için *"Ah evlâdım ah"* tanığına yer verir (Atılgan, 2018, s. 220).

Tahir Kenan, "âh" kelimesine değinir:

"Yok medhali hiç baht-ı siyâhın bilirim ben/ Sensin beni bu hâle koyan âh gönül âh (Şeref Hanım)", "Kurtulmadı âh illetinden/ Cân kaldı alil fırkatinden (Hâmid- Makber)" gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 83).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "ah" harfinin özlem, temenni ve tehdit anlamı taşıdığını söyler:

özlem- *"Ah efendim ah.",* temenni- *"Ah ne olsa da görüşsek.",* tehdit- *" Ah bir kere elime geçse…"* vb (Tamkoç, 2013, s. 60).

Mehmet Rıfat, HLO'da tahavvül (değişim) edatı olduğunu söylediği "âh" lafzına değinir:

"Âh ne olsa da şöyle olsa", "Âh efendim âh" vb (Kaya, 2016, s. 230).

Mehmet Sadık, "âh/vay" tahazzün (kederlenme) edatını kullanır:

"Çekdi çün her kim seni bir işge tuş kilk-i kazâ/ Ah kim bu tilbeni kıldı rakam hicrange tuş" (Kalem-i takdir herkesi bir şeye mukabil yazdığı vakit âh bu divaneyi ayrılığa karşılık yazmıştır.) (Nevâyî); *"Vay yüz min vay kim terk-i muhabbet kıldı yâr/ Bilmeyin kaldım men u kılmay haber ayrıldı yâr" (Vay yüz bin vay ki canan terk-i muhabbet etti, benim haberim olmadan dost benden ayrıldı.)* tanıklarında görüldüğü gibi (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 56).

Raşit, tahassür (hasret) edatı olan "Ah!" lafzından söz eder:

"Ah! Bir kere göremedim." vb (Karataş, 2016, s. 325).

Şeyh Vasfi Efendi, "ah" edatının tahassür manası üstlendiğini söyler ve şu tanığı gösterir:

"Ah tufûliyyet eyyamı (çocukluk günleri) ne mesut bir zaman imiş." gibi (Toparlı, 2003, s. 95).

5.9.5. Aman

Ahmet Rasim, merhamet dilemek ve kaçınma, çekinme manasında kullanılan "amân" kelimesinden bahseder:

"Amân efendim!", "Amân etme." tanıklarında olduğu gibi (Demirci, 2017a, s. 153). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen aman kelimesini "Edât-ı istirhâm olur. "Aman efendim" gibi. Bazen edât-ı teneffür (kaçınma) dahi olur. "Amân etme", gibi." şeklinde açıklar (2016, s. 122).

Şeyh Vasfi Efendi, istimdat (yardım isteme) edatı olan "aman" lafzını kullanır ve şu tanığı gösterir:

"Aman efendim kitapları yarın getiriniz" (Toparlı, 2003, s. 95).

5.9.6. Ay

Halit Ziya, "ay" nidasını kullanır:

"Ay kitabı kaybettim." gibi (Türkay, 2018, s. 62).

Mihri, üzülme bildiren "ay" nidası için *"Ay oğul"* tanığına yer verir (Atılgan, 2018, s. 220).

Tahir Kenan, "Ay!" lafzı için şu tanıkları gösterir:

"Ay! Yazık!", "Ay! Bu nasıl adam?", "Ay! Düşüyor.", "Ay, ay!..." vb (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 83).

Mehmet Rıfat, MOS'ta nida ve nefret için kullanılan "ey" ve "ay" kelimelerine değinir:

nida- "*Ey Ahmet gel bakalım."*, nefret- "*Ay artık sen de."* havf (korku, korkutmak)- *"Ay ay ne oluyorsun."* gibi (Tamkoç, 2013, s. 60).

Mehmet Rıfat, HLO'da "ay" edatının daima önceye gelerek taaccüp (şaşırma) hâlini bildirdiği gibi bazen de tekrar ederek havf (korkma) manası taşıdığını belirtir:

taaccüp - *"Ay ne güzel şey.",* havf- *"Ay ay ne oluyorum"* (Kaya, 2016, s. 230).

Ahmet Rasim, "ay" nidasının bulunduğunu belirtir:

"Ay! Sen geldin mi?", "Ay! Sen burda mı idin?" vb (Demirci, 2017a, s. 149).

Raşit, "Ay!" lafzının taaccüp (şaşırma) edatı olduğunu dile getirir:

"Ay! Sen burada mısın?" vb (Karataş, 2016, s. 310).

Şeyh Vasfi Efendi, "ay" kelimesinin taaccüp (hayret etme) ve teessür (üzülme) edatı olduğunu anlatır ve şu tanıkları gösterir:

"Ay siz misiniz?", "Ay bu sözünüz beni ne kadar bî-huzûr ediyor" (Toparlı, 2003, s. 95).

5.9.7. Be, Behey

Süleyman Hüsnü Paşa, karşısındaki kimseyi dalgınlıktan uyandırmak için "be" harfinin kullanıldığını söyler:

"Niçin dinlemiyorsun be?", "Be çocuk dikkat et.", "Behey adam.", "Behey çocuk." vb (Toparlı & Yücel, 2018, s. 40).

Mihri, "behey" nidası için *"Behey hâ'in behey oğul",* ikaz bildiren "be" nidası için de *"Ne ediyorsun be."* tanıklarını gösterir (Atılgan, 2018, s. 221).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "be" edatının nida anlamında ikaz için kullanıldığını dile getirir:

"Be kardeş ne yapıyorsun" vb (Tamkoç, 2013, s. 60).

Mehmet Rıfat, HLO'da isimlerin önüne gelen ve cümlelerin sonuna eklenerek uyarı anlamı veren "be" edatından bahseder:

"Be kardaş. Be canım.", "Ne düşünüyorsun be…" gibi. Bununla beraber ikaz ve tehditle karışık tahkir edatı olduğunu ifade ettiği "behey" kelimesinden söz eder: "*Behey adam işin yok mu?", "Yıkıl şundan behey ahmak."* gibi (Kaya, 2016, s. 222, 245).

Ömer Sıtkı, MKLO'da teyakkuz (uyanma, ibret), tahdit (sınırlama) ve teyakkuz (uyanıklık) vazifesi gören "be, behey" edatının isimlerin önüne geldiğini belirtir. Bazen "be" lafzı sona da getirilir.

Söz gelimi *"Ne fena adamsın be."* (tahdit), *"Be adam ne söyliyorsun."* (tahdit), *"Behey çocuk dersine çalışsın â."* (teyakkuz) gibi (Denduş, 2019, s. 147).

Raşit, isimlere ve cümlelere getirilerek ikaz ve tevbih (azarlama) manası veren "be" kelimesini kullanır:

"Be canım, be kardeşim, ne duruyorsun be…" vb (Karataş, 2016, s. 310).

5.9.8. Eh

Mehmet Rıfat, HLO'da "yeter" anlamında olup önceye gelerek "kaçınma" manası da veren "Eh!" lafzına yer verir:

"Eh artık sen de" vb (Kaya, 2016, s. 230).

Ahmet Rasim, "Eh!" nidası için *"Eh! Elverir.", "Eh! Sen bunu belle."* tanıklarını gösterir (Demirci, 2017a, s. 149).

Raşit, kifaye (yeterli olma) manası taşıyan "Eh!" sözünü kullanır:

"Eh! Artık." ifadesinde olduğu gibi (Karataş, 2016, s. 325).

5.9.9. Ey

Süleyman Hüsnü Paşa, nida (seslenme) amaçlı bir kimseyi çağırmak veya çağrıldığı hâlde cevap vermek için "ey" kelimesinin kullanıldığını söyler:

"Ey herif gel buraya!", "Ey ne var!" vb (Toparlı & Yücel, 2018, s. 40).

Halit Ziya, "ey" nidası için *"Ey bana bak!"* tanığını gösterir (Türkay, 2018, s. 62).

Ahmet Rasim, seslenme edatı olarak "ey" kelimesini kullanır:

"Ey kardaşım!" vb (Demirci, 2017a, s. 153). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen "Ey" nidasını "Edât-ı nidâdır. "Ey kardeşim", gibi." şeklinde açıklar (2016, s. 122).

Tahir Kenan, Arapça, Farsça, Türkçe kelimelere ve tamlamalara eklenen " ey" seslenme edatına yer verir:

"Ey hâme eser senin değildir/ Ey şeb bu seher senin değildir." (Şeyh Galib), *"Ey ölüm ki bütün efrâd-ı beşerin yüreğinde olan hüzn mahzâ senin nakş-ı nigâhındır, sen bana ferah bahşedeceksin…"* (Hâmid- Tefekkür) gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 84).

Mehmet Rıfat, HLO'da Arapça nida olsa bile Türkçe ve Farsçada da aynı şekilde kullanılıp kelime terkibatının önüne gelen "ey" lafzından söz eder:

"Ey filân", "Ey falanın komşusu", "Ey güzel güzelim" (Kaya, 2016, s. 230).

Şeyh Vasfi, münâdî (seslenen) terimini kullanıp münâdînin "ey, hey, yâ, ayâ" edatlarının ilave edildiği kelimeler ve terkipler olduğunu ve "ey" lafzının Arapça, Farsça, Türkçe kelimelere getirildiğini dile getirir:

"Ey ogul! Adam olmak istersen tahsil-i kemalden bir an hâli olma." vb (Taştan, 2009, s. 73-74).

Şeyh Vasfi Efendi, nida edatı olan "ey" kelimesine değinir:

"Ey kıymeti bilinmeyen gençlik zamanı!" gibi (Toparlı, 2003, s. 95).

Hüseyin Cahit, Arapça ve Farsça isimlerin ve özel isimlerin sonuna Farsça kurala göre "a" ilave edilmesiyle "ey" anlamı verildiğini belirtir:

"Ey Nef'î" vb (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 339).

5.9.10. Eyâ

Ahmet Rasim, sadece Farsça ve Arapça kelimelerin veya tamlamaların sonuna gelen "eyâ[315]" kelimesi için *"Eyâ Rabbi'l-müte'âl"* tanığını gösterir (Demirci, 2017a, s. 153). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen "eyâ" kelimesini "Yalnız fârisî ve Arabî kelimlerin veya terkîblerin evveline gelir: "Eyâ Rabbi-l müt'âl", gibi." şeklinde izah eder (2016, s. 122).

Hüseyin Cahit, "ey" yerine Farsça ve Arapça kelimelerin öncesinde nadiren "eyâ" kelimesinin kullanıldığını söyler (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 339).

5.9.11. Eyvah

Tahir Kenan, "Eyvâh!" lafzının kederlenme, üzülme edatı olduğunu söyler ve şu tanıkları gösterir:

"Eyvâh! Uzayıp bu leyl-i yeldâ, Nâmusa galib oldu sevdâ! (Hâmid- Eşber)" , "Eyvâh ne yer kaldı ne yâr, Gönlüm dolu âh ü zâr kaldı/ Bâkî o enîs-i dilden eyvah, Beyrûtta bir mezâr kaldı (Hâmid- Makber)" (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 91).

[315] "Hey, ey" gibi anlamlar taşır.

Raşit, tahassür (özlem) edatı olan “Eyvah!” sözüne değinir:

“Eyvah! Gençliğim beyhude geçti.” vb (Karataş, 2016, s. 325).

Şeyh Vasfi Efendi, üzülme manası üstlenen “eyvah” edatının kullanıldığını belirtir:

“Eyvah arkadaşlarımdan geri kaldım.” gibi (Toparlı, 2003, s. 97).

5.9.12. Ha

Ahmet Cevdet Paşa, tembih edat-ı olan “ha” lafzına değinir:

“Ha dinle ben sana bu meseleyi anlatayım.” ifadesinde görüldüğü gibi (Tarahija, 2008, s. 79).

Süleyman Hüsnü Paşa, tekit yani kuvvetlendirme amaçlı “ha” lafzının kullanıldığını dile getirir:

“Oku ha.”, “Çalış ha.” vb (Toparlı & Yücel, 2018, s. 46).

Mihri, uyarı bildiren “Ha!” nidası için *“Bir daha etmeyesin ha”* tanığına yer verir (Atılgan, 2018, s. 220).

Tahir Kenan, Farsça tembih edatı olan “Hâ!” lafzından bahseder ve şu tanıkları gösterir:

“Kimseye söyleme hâ!”, “Korkma hâ!”, “Merâk etme hâ!”; icabet (kabul, razı olma)- *“Hâ, öyle mi?”, “Hâ! Bak onu unutma!”, “Hâ! Bakınız Avrupa seyâhatlerinde işin bu ciheti de bilinecek ve hâtırda tulacak mevâddandır (maddelerdendir)”* (Mithat) (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 174).

Mehmet Rıfat, MOS’ta “ha” edatının tekit (kuvvetlendirme) ve tembih için kullanıp sona geldiğini söyler:

“Yaz ha.” “Çalış ha.” gibi (Tamkoç, 2013, s. 62).

Mehmet Rıfat, HLO’da Türkçede tembih anlamı verip müfredatın öncesi ve sonrasına veya terkiplerin sonlarına gelen “ha” edatına değinir:

“Yaz ha, çalış ha.”, “ Ha geliyor, ha geldi.”, “Yağmur geliyor ha” (Kaya, 2016, s. 229).

Raşit, tenbih edatı olduğunu söylediği “ha” lafzından bahseder:

“*Okuyunuz ha! Yoksa ceza görürsünüz.”* vb (Karataş, 2016, s. 325).

Şeyh Vasfi Efendi, "ha" tenbih edatı için *"Verdiğim nasihatleri unutmaymız ha!"* tanığını gösterir (Toparlı, 2003, s. 109).

5.9.13. Hani

Süleyman Hüsnü Paşa, belirtme eki görevinde kullanılan "hani" kelimesine yer verir:

"Hani dünkü gün buraya gelen adam yok mu o bir meşhur ve dirayetli kimsedir." vb (Toparlı & Yücel, 2018, s. 47).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "hani" edatının soru sorma ve beyan için kullanıldığını söyler:

"Hani o şey ne oldu?", " Hani o adam bu mu pek meşhurdur." gibi (Tamkoç, 2013, s. 64).

Şeyh Vasfi Efendi, üzülme manası üstlenen "hani" edatına değinir ve şu tanığı gösterir:

"Hani o günlerimiz ki daima tahsil ve istifade ile meşgul olurduk" (Toparlı, 2003, s. 104).

5.9.14. Haşa

Raşit, Arapçadan alınan tenzih (uzak tutma) edatı olduğunu söylediği "Haşa!" lafzına değinir:

"Haşa! Hazreti peygamber şair değildir.", "Kur'an-ı Kerime şiir denilir mi? Haşa!" gibi (Karataş, 2016, s. 327).

Şeyh Vasfi Efendi, tenzih edatı olan "haşa" kelimesine yer verir ve şu tanıkları gösterir:

"Haşa sizden gördüğüm lütfu unutamam" (Toparlı, 2003, s. 101).

5.9.15. Hay Hay

Selim Sabit, SO'da "Hay hay" kelimelerinin doğruluğunu kabul etmek anlamı taşıdığını söyler (Salman, 2008, s. 59). Koç, SO'da edât-ı tasdîk için "hay hay" edatının kullanıldığını belirtir (1994, s. 84).

Mihri, onay bildiren "Hay hay!" nidası için *"Kıyâmet olacak mı? Hay hay"* tanığına yer verir (Atılgan, 2018, s. 220).

Tahir Kenan, tasdik edatı olan "Hay hay!" lafzını kullanır ve şu tanıkları gösterir:

"— Zâten akşama kadar vaktinizi bana hasreylemiş değil misiniz?

— Hay hay!" (Ahmet Mithat)

Kıtmîr — Bi-tarîki'l-imlâ yazmağa tenezzül buyurursanız teşekkür ve duâlar eylerim.

Hekîm — Hay hay! İşte kalem, işte kâğıd buyurun (Ethem Pertev Paşa) (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 177-178).

Raşit, Türkçede edat-ı tasdik olan "Hay hay" lafzına değinir:

"Dediğime razı mısınız? Hay hay" gibi (Karataş, 2016, s. 327).

Şeyh Vasfi Efendi, "Hay hay!" tasdik edatı için *"Bu kadar güzel yazabilir misiniz! Hay hay!"* tanığına yer verir (Toparlı, 2003, s. 109).

5.9.16. Haydi

Ahmet Cevdet Paşa, acele etmeyi bildiren "haydi" kelimesini kullanır:

"Haydi, mektebe gidelim." ifadesinde olduğu gibi (Tarahija, 2008, s. 79).

Selim Sabit, SO'da seslenme edatı görevinde olan "haydi" kelimesinden bahseder:

"Haydi, gidelim." vb (Salman, 2008, s. 59).

Halit Ziya, "haydi" nidası için *"Haydi, hazır olunuz!"* tanığını gösterir (Türkay, 2018, s. 62).

Mihri, acele etme manası bildiren "haydi" nidasından bahseder:

"Haydi git durma." gibi (Atılgan, 2018, s. 221).

Tahir Kenan, teşvik etme manası taşıyan "Haydi= Hadi" sözüne yer verir:

"...Hadi gidelim mâddeyi beyân edelim" diyerek birlikte gerdûne-süvâr ve civâr-ı gârda perî-i sûg-vârın dem-beste nişeste olduğu..." (Telemak) (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 178).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "haydi" kelimesinin celp ve nida edatı olduğunu söyler:

"Haydi gidelim." vb (Tamkoç, 2013, s. 65).

Mehmet Rıfat, HLO'da Türkçede mübaşeret (başlama, girişme) edatı olduğunu söylediği "haydi" kelimesini kullanır:

"Haydi gidelim.", "Haydi yazalım" (Kaya, 2016, s. 249).

Ahmet Rasim, nida edatı olan "haydi" lafzını kullanır:

"Haydi! Oğlum gidelim.", "Haydi! Dersimizi ilerletelim." gibi (Demirci, 2017a, s. 181).

Raşit, Türkçede mübaşeret edatı olan "haydi" sözcüğüne değinir:

"Haydi gidelim, haydi yazalım." vb (Karataş, 2016, s. 327).

Şeyh Vasfi Efendi, "haydi" teşvik edatına yer verir:

"Haydi çocuklarım! Mektep vaktiniz geldi, hazırlanınız." gibi (Toparlı, 2003, s. 109).

5.9.17. Hele

Ahmet Cevdet Paşa, tembih için kullanılan "hele" lafzına yer verir:

"Hele şuna bak." (üstünlük), *"Hele dersimi belledi.", "Hele dediğimi yaptım.", "Der-saâdet'in, hele Boğaziçi'nin havası ne lâtiftir."* (hususan- bilhassa, özellikle manasında) vb (Tarahija, 2008, s. 79).

Mihri; uyarı, tehdit, bir şeyi birine mahsus kılma, ona özel yapma manaları bildiren "hele" nidasından bahseder ve şu tanıkları gösterir:

"Hele şuna bak", "Hele yap görürsin" (Atılgan, 2018, s. 221).

Tahir Kenan; açıklama, uyarı, şaşma gibi manalar taşıyan "hele" sözüne yer verir:

"Hele numûne-hâne dâhilinde olan dârü'l-kütübe her kim gider ve ne kadar nâ-ma'rûf bir lisândan olunursa olsun, matbû bir kitâb isterse vermeğe ve mevcûd değilse sür'at-i mümkine ile getirmeğe mecbûrdur." (Kemâl), *"Hele memleketin servet ve ma'mûriyetini nazarlar ihâtadan, tasavvurlar tasvirden âcizdir. Yalnız şehir içinde mevcûd olan ve her biri milyonlar kıymetinde bulunan ebniyye-i âliyye...", "Hele şu ma'sûmun neş'esine bak! Şu dipi âlemini ... Korkunç fırtınayı kendisine bâziçe-i hayâl etmiş..."* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 180-181).

Raşit, tehdit edatı olan "hele" kelimesine değinir:

"Hele okuma bakayım." vb (Karataş, 2016, s. 326).

Şeyh Vasfi Efendi, korkutma anlamı içeren "hele" kelimesi için *"Hele derse çalışma, bak pederinden ne kadar tekdir (azar) işitirsin."* tanığını kullanır (Toparlı, 2003, s. 109).

5.9.18. Hey

Mihri; "Hey!" nidası için *"Hey çocuk hey!"* tanığını gösterir (Atılgan, 2018, s. 221).

Ahmet Rasim, seslenme edatı olan "Hey!" sözüne yer verir:

"Hey oğlum! Hey yavrum!" gibi (Demirci, 2017a, s. 179). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen "Hey" nidasını "Edât-ı nidâdır. Hey oğlum! Hey yavrum!, gibi." şeklinde izah eder (2016, s. 128).

Tahir Kenan, Arapçadaki "heyâ" harf-i nidasından muharref "hey" nida edatını kullanır ve şu tanığı gösterir:

"Âkıbet gönlüm esîr ettin o gîsûlarla sen/ Hey ne câdûsun ki âteş bağladın mûlarla sen" (Nedîm) (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 183).

Mehmet Rıfat, HLO'da "ey" makamında tahassür (özlem) için kullanılan "Hey" lafzına değinir:

"Hey gidi zamânlar hey" vb (Kaya, 2016, s. 239).

5.9.19. Heyhât

Mehmet Rıfat, HLO'da "ne kadar uzak" anlamı veren Arapça "heyhat[316]" lafzını kullanır:

"Kendini şâ'ir mi zannediyorsun? Heyhât!", "Heyhât! Kendini şâ'ir mi zannediyor" (Kaya, 2016, s. 252).

Raşit, uzaklaşma anlamına gelen Arapça ism-i fiili olan "heyhat" kelimesine değinir:

"Kendini kâtib mi zannediyor? Heyhat!" vb (Karataş, 2016, s. 325).

5.9.20. İşte

Ahmet Cevdet Paşa, tembih edat-ı olan "işte" kelimesinin muhatabın dikkatini çekmek için kullanıldığını dile getirir:

"İşte şuna bak.", "İşte derse böyle çalışmalı." tanıklarında görüldüğü gibi (Tarahija, 2008, s. 79).

[316] "Yazık, ne yazık, ne kadar uzak" gibi manalar için kullanılır.

Süleyman Hüsnü Paşa; "işte" kelimesinin "bu", "bura", "böyle" ism-i işâretlerinin önüne gelip tembih ile beraber bir şeyi yaklaştırmak amacıyla kullanıldığını belirtir ve şu tanıkları gösterir:

"İşte bu fena.", "İşte burası dinlenmez.", "İşte böyle haylazın sonu böyle olur." Bir şeyin gerçekleşmesiyle yaklaştırılması için geçmiş ve gelecek zaman bildiren fiillerin önüne gelebilir: *"İşte geldim.", "İşte gitmiş.", "İşte çalışacak.", "İşte gidecek."* vb. Şimdiki zaman bildiren fiillerin sonuna gelerek bir şeyin gerçekleşmesini tahkik (soruşturma) için kullanılabilir: *"İşte Hasan Efendi geliyor."* vb. Karşısındaki kişiye tembih anlamı da içerebilir: *"İşte ders okunuyor."* vb (Toparlı & Yücel, 2018, s. 37-38).

Selim Sabit, SO'da tembih edatı olan cümlelere gelen "işte" kelimesine değinir:

"İşte hâce geliyor." vb (Salman, 2008, s. 54). Koç, SO'da edât-ı tenbih için "işte" edatının kullanıldığını belirtir (1994, s. 84).

Mihri; tembih manası bildiren "işte" nidasından söz edip şu tanığa yer verir:

"İşte ben gidiyorum" (Atılgan, 2018, s. 221).

Tahir Kenan, tembih edatı olan "işte" lafzını kullanır:

"İşte levh, işte kalem, işte kütüb, işte fuhûl (ileri gelenler, âlimler)!" (Hâmî-i Âmidî), *"İşte sen, işte göğsüm, işte hançer!"* (Hâmid- Nesteren) gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 88).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "işte" kelimesinin beyan ve tembih amacı taşıdığını belirtir:

"İşte Ahmet Efendi geldi.", " İşte böylece haddini bil." vb (Tamkoç, 2013, s. 63).

Mehmet Rıfat, HLO'da ism-i işaret gibi bir şeyi göstermek hususunda kullanılan "işte" lafzına değinir:

tenbih (tembih)- *"İşte söz böyle olur.",* işaret- *"İşte burada.", "İşte meydan-ı hüner gitmeyelim Şîrâz'a"* (Kaya, 2016, s. 243).

Ahmet Rasim, tembih edatı olan "işte" kelimesinden bahseder:

"İşte derse böyle çalışmalı, işte her adam dedigin böyle olmalıdır." vb. Bu kelime işaret anlamı da verir: *"Ahmed Efendi gidiyor. İşte sesi!", "İşte levh!" "İşte kalem!" "İşte fuhûl (ileri gelenler, âlimler)!" İşte kütüb (kitaplar)"* vb (Demirci, 2017a, s. 154). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen "işte" kelimesiyle ilgili "Edât-ı tenbîh. Misâl: işte derse böyle çalışmalı, işte her adam dediğin böyle olmalıdır. İşte, bir de işâret manâsını verir. "Ahmed

efendi gidiyor. İşte sesi!" "İşte kalem!", "İşte kütüb!", gibi" ifadelerini kullanır (2016, s. 122).

Şeyh Vasfi Efendi, tembih edatı olan "işte" lafzına değinir:

"İşte kalem, işte kâğıt. Derslerinizi yazabilirsiz" (Toparlı, 2003, s. 95-96).

Hüseyin Cahit, "işte" edatının işaret ifade ettiğini söyler:

"Çalışmak, çalışmamak; işte insan için iki yol ki biri saadete, diğeri felakete müntehi olur." gibi (Karahan & Ergönenç, 2000, s. 276).

5.9.21. İy

Mehmet Sadık, "iy" kelimesinin nida için kullanıldığını söyler:

"İstesen bir kışsa iy ravige el köp yıglagay/ Işk ara körgenlerimni şerhni agaz kıl" (Ey menkıbe-gûy, halkı çok ağlatacak bir hikâye ister isen aşk muhabbette gördüklerimin şerhini başla.) (Nevâyi) vb (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 39).

5.9.22. Keşke

Halit Ziya, "keşke" nidası için *"Keşke okuya idi!"* tanığını gösterir (Türkay, 2018, s. 62).

5.9.23. O

Süleyman Hüsnü Paşa, "o" edatının bir şeyi beğenerek taaccüp etmek veya bir insanı tehdit etmek, korkutup ürkütmek amacıyla kullanıldığını söyler:

"O, çok güzel şey bu.", "O, artık yetişir gibi" (Toparlı & Yücel, 2018, s. 36).

Mihri, iltizam (kayırma) bildiren "o" nidası için *"O! buyursunlar"* tanığına yer verir (Atılgan, 2018, s. 221).

Tahir Kenan, "O!" lafzına değinir:

"O! Kuşlara bak baba!" gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 80).

Raşit, taaccüp (hayret etme) ve tehdit edatı olan "O!" sözünün daima cümlenin önüne gelerek biraz uzunca okunduğunu dile getirir ve şu tanıkları gösterir:

"O! ne kadar da yüksek.", "O! Artık çok oluyorsun" (Karataş, 2016, s. 326).

5.9.24. Öf

Tahir Kenan, "üf= öf" kelimesi için şu tanıkları gösterir:

"Üf! Ne fenâ koku! Üf! Ne vicdansızlık!", "Öf! Ne kadar mağmum hevâ yâ Rabbî!" vb (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 82).

Şeyh Vasfi Efendi, üzülme ve usanma duygusu bildiren "öf" lafzını kullanır:

"Öf bugün havada ne katar sıklet (ağırlık) var." gibi (Toparlı, 2003, s. 95).

5.9.25. Of

Halit Ziya, "of" nidasını kullanır:

"Of ne dehşetli hâl" gibi (Türkay, 2018, s. 62).

Mihri, "of" nidası için *"Of bu ne belaya sataşdık", "Of parmağım ezildi."* tanıklarına yer verir (Atılgan, 2018, s. 221).

Raşit, teessür (üzülme) edatı olan "Of!" lafzına yer verir:

"Of! Ne müthiş derde uğradım." vb (Karataş, 2016, s. 325).

5.9.26. Oh

Halit Ziya, "oh" nidasına değinir:

"Oh ne a'lâ" gibi (Türkay, 2018, s. 62).

Mihri, "oh" nidası için *"Oh bu ne serin yerdir.", "Oh işte böyle olursun."* tanıklarına yer verir (Atılgan, 2018, s. 221).

Tahir Kenan, "Oh!" lafzından bahseder:

"Kahkahalar ederek oh!.. Ömür! Bârî böyle ölürken olsun gülelim!" (Hâmid- Târık)*, "Oh, Oh!"* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 81).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "oh" edatının telezzüz (zevk alma) ve nefret bildirdiğini söyler:

"Oh ne âlâ yer.", "Oh artık usandım" vb (Tamkoç, 2013, s. 62).

Mehmet Rıfat, HLO'da telezzüz ve teneffür (kaçınma) manası taşıyan "oh" edatından söz eder:

telezzüz- *"Oh ne a'lâ tatlı. Oh ne güzel su.",* teneffür- *"Oh artık usandım.", "Oh yoruldum"* (Kaya, 2016, s. 230).

Ahmet Rasim, "Oh!" nidasını kullanır:

"Oh! Ne âlâ olmuş.", "Oh! hazzetdim.", *"Oh! Oh! Sana da bu layıkdı.", "Oh! Müstahaksın"* vb (Demirci, 2017a, s. 149-150).

Raşit, telezzüz edatı olan "Oh!" lafzına değinir:

"Oh! Ne ala pişmiş" vb (Karataş, 2016, s. 325).

Şeyh Vasfi Efendi de telezzüz edatı olduğunu belirttiği "oh" kelimesine yer verir:

"Oh, bugünkü vazifeyi ikmal ettim (tamamladım)." ifadesinde görüldüğü gibi (Toparlı, 2003, s. 95).

5.9.27. Pehpeh

Süleyman Hüsnü Paşa, bir şeyi güzel göstermek ve beğenildiğini anlamak için kullanılan "peh peh" kelimesinden bahseder:

"Peh peh ne güzel olmuş." gibi (Toparlı & Yücel, 2018, s. 41).

5.9.28. Sus

Mihri, susturmak manası bildiren "sus" nidası için *"Sus ağlama"* tanığına yer verir (Atılgan, 2018, s. 221).

5.9.29. Uf

Halit Ziya, "Uf!" nidasının bir acı hissini ifâde ettiğini söyler (Türkay, 2018, s. 62).

5.9.30. Vah

Süleyman Hüsnü Paşa, "Vâh!" lafzının bir şeye üzülme anlamı taşıdığını söyler:

"Vah biçare" vb (Toparlı & Yücel, 2018, s. 46).

Selim Sabit, SO'da kederlenme manasında olup tekrar edilerek kullanılan "vah" kelimesine yer verir (Salman, 2008, s. 59). Koç, SO'da edât-ı teessüf için "Vah" ünleminin kullanıldığını belirtir (1994, s. 84).

Halit Ziya, "Vâh!" nidasına değinir:

"Vah pek yazık!" gibi (Türkay, 2018, s. 62).

Mihri, "Vâh!" nidası için *"Vah benim o kadar emeğime vah çocuğum"* tanığına yer verir (Atılgan, 2018, s. 220).

Tahir Kenan, üzülme manası taşıyan edatlar için "Vâh!" lafzını kullanır:

"Vâh! Bî-çâre çocuk! Şu küçük yaşta senin kadar âlânı ve ekdâra tahammül emiş bir insân daha tasavvur edemiyorum.", tekit - *"Vâh vâh! Ne felâket!"* gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 172).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "vah" edatının teessüf (kederlenme) anlamı taşıdığını söyler:

"Vah zavallı adam…", "Vah vah…" vb (Tamkoç, 2013, s. 63).

Mehmet Rıfat, HLO'da "vah" teessüf edatını kullanır:

"Vah başıma gelenler", "Vah vah" (Kaya, 2016, s. 238).

Ahmet Rasim, "Vâh!" lafzından bahseder:

"Vâh zavallı adam, vâh vâh." gibi (Demirci, 2017a, s. 186). Abdalla, ANTLO'da bahsedilen "Vâh" nidasını "Edât-ı te'essüftür. Misâl: Vah zavallı adam, vah vah!" şeklinde izah eder (2016, s. 129).

Mehmet Sadık, "vah, yazık" anlamlarını üstlendiğini söylediği "vih/lâ" teessüf edatına değinir:

"*Vih kayan bardı bozug könlümni zâr etken yiğit/ Cevr tîgı birle könlümni fikâr etken yiğit" (Yazık perişan olan gönlümü sızlatan genç nereye gitti. Zulüm kılıcı ile gönlümü müteessir eden civan nereye gitti?)* (Nevâyî) tanıklarında görüldüğü gibi (Toparlı & Ilgın, 2006, s. 55-56).

Raşit, teessüf edatı olan "Vah!" lafzından bahseder:

"Vah başıma gelenler" vb (Karataş, 2016, s. 326).

Şeyh Vasfi Efendi, "vah" teessüf edatı için *"Vah vah niçin derse çalışmadın?"* tanığını gösterir (Toparlı, 2003, s. 108).

5.9.31. Vay

Süleyman Hüsnü Paşa, "vay" kelimesinin bir şeye üzüldüğünü belli etmek için veya şaşma amaçlı kullanıldığını söyler ve şu tanıkları gösterir:

"Vay şimdi böyle mi oldu", "Vay sen ne vakit geldin" (Toparlı & Yücel, 2018, s. 46).

Selim Sabit, SO'da kederlenme görevinde olan "vay" kelimesinden söz eder (Salman, 2008, s. 59). Koç, SO'da edât-ı taaccüp için "vay" ünleminin kullanıldığını söyler (1994, s. 83).

Halit Ziya, "Vay!" nidasına değinir:

"Vay koca yiğit!" gibi (Türkay, 2018, s. 62).

Mihri; acıma, kaygılanma veya hayret etme manaları bildiren "vay" nidası için *"Vay başıma", "Vay kaçmış mı?"* tanığına yer verir (Atılgan, 2018, s. 221).

Tahir Kenan, üzülme ve şaşma edatı olan "Vay!" lafzını kullanır ve şu tanıklara yer verir:

"Vây!.. İnsân milletine âşık olamaz mı imiş? Senin muhabbet edeceğin kadında ne var?.." (Hâmid - Târık), *"Vây siz misiniz? Büyük meserret (sevinç, çoşku)", "Vây vây! Ne müdhiş kasırga"* (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 172).

Mehmet Rıfat, MOS'ta "vay" edatının teessüf (üzülme) ve taaccüp (şaşırma) manası taşıdığını söyler:

"Vay başım vay.", "Vay geldiniz ha…" vb (Tamkoç, 2013, s. 63).

Mehmet Rıfat, HLO'da teessüfün yanında taaccüp de bildiren "vay" edatını kullanır:

teessüf - *"Vay hâline.",* taaccüp- *"Vay ne güzel"* (Kaya, 2016, s. 238).

Raşit, teessüf edatı olan "vay" lafzından bahseder:

"Vay onun haline vay." vb (Karataş, 2016, s. 326).

Şeyh Vasfi Efendi, "Vay!" taaccüp ve teessüf edatı için *"Vay! Ne zaman geldiniz?", "Vay bugünkü dersimiz ne kadar müşkil (zor)."* tanıklarını gösterir (Toparlı, 2003, s. 108).

5.9.32. Ya

Süleyman Hüsnü Paşa, "ya" lafzının şaşma, bir şeyden şüphe etme veya onaylama bildirdiğini söyler ve şu tanıkları gösterir:

"Şimdi Hasan Efendi burada mı ya.", "Ya olur ya olmaz." "Olmaz mı ya" (Toparlı & Yücel, 2018, s. 47).

Selim Sabit, SO'da edat-ı terdit olup fiillerin sonuna eklendiğinde kuvvetlendirme belirten "yâ" lafzına yer verir:

"Okursun yâ." ifadesinde olduğu gibi (Salman, 2008, s. 59).

Mehmet Rıfat, HLO'da "ya" edatına değinir:

uyarma- *"Ya o söz yalan ise. Ya dediğin şey olmazsa.",* şaşırma- *"Ya öyle mi", "O burada mı ya"* (Kaya, 2016, s. 229).

5.9.33. Yahu

Tahir Kenan, nida ve tembih amaçlı "Yâhû!" lafzının kullanıldığını dile getirir ve şu tanığı gösterir:

"Yâhû! Sizin insâfınız kadar mürüvvetiniz olsa idi, pek çok hâlleriniz şâyân-ı af görülürdü." gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 189).

5.9.34. Yazık

Tahir Kenan, üzülme manası taşıyan edatlar için "Yazık!" sözünü kullanır:

"Yazık ol kimseye ki ezvâk-ı âlemi (dünya zevkini) huzûzât-ı nefsâniyyede (nefsin hoşuna giden şeylerinde) araya!" gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 188).

5.9.35. Yuf

Tahir Kenan; kınama, ayıplama, nefret bildirme için "Yuf!" lafzının kullanıldığını belirtir:

"Sühan-ı bîhûdenin (boş sözün) Sabit ü mahzûfuna yuf!" (Aynî) ifadesinde görüldüğü gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 191).

5.7.36. Zinhar

Tahir Kenan; Farsça "sakın, asla" anlamına gelen "Zinhar!" lafzına yer verir:

"Zînhâr ez-karîn-i bed; zinhâr!" gibi (Karahan & Gürsoy, 2004, s. 122).

Ahmet Rasim; Farsça "sakın, asla" anlamı taşıyan "Zinhâr!" edatının kullanıldığını belirtir:

"Zinhâr! Elini ateşe sokmayasın; zirâ ateş, yakar." vb (Demirci, 2017a, s. 177).

Araştırmada ünlem türüyle ilgili kullanılan terimler Tablo 40'ta gösterilmiştir.

Tablo 40

Ünlem Türüyle İlgili Terimlerin Karşılaştırması

	Edat-ı nida	Harf-i nida	Nida
Ahmet Cevdet Paşa/ KT			
Süleyman Hüsnü Paşa/ İST			
Selim Sabit/ NO			
Selim Sabit/ SO			
Halit Ziya/ KLT	+		
Mihri/ MSO		+	
Şemsettin Sami/ NUST			+
Tahir Kenan/ KLT			
Mehmet Rıfat/ MOS			
Mehmet Rıfat/ HLO			
Ömer Sıtkı/ KLO			
Ahmet Rasim/ ANTLO			
Mehmet Sadık/ ÜLT			
Ömer Sıtkı/ MKLO			+
Raşit/ KKLO			
Şeyh Vasfi/ NO			
Şeyh Vasfi Efendi/ MYSO			
Hüseyin Cahit/ TSN			+
Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip/ TDSN			
Mithat Sadullah/ TYSN			+
Ahmet Cevat Emre/ TSNEL			+

Yukarıdaki bilgiler ile Tablo 40 incelendiğinde şu yorumlara ulaşılmıştır:

Sevinç, öfke, korku, keder, seslenme, tembih, azarlama, şaşma, heyecan, özlem gibi hâl bildiren söz ve kelimeleri Halit Ziya *edat-ı nida*, Mihri *harf-i nida*, Şemsettin Sami, Ömer Sıtkı (MKLO'da), Hüseyin Cahit, Ahmet Cevat Emre ve Mithat Sadullah *nida* olarak isimlendirmiştir. Şemsettin Sami ile nida terimi yaygınlaşmıştır. Ünlem olarak *"A!", "Acayip!", "Aferin!", "Ah!", "Aman!", "Ay!", "Be, Behey!", "Eh!", "Ey!", "Eyâ!", "Eyvah!", "Ha!", "Hani!", "Haşa!", "Hay hay!", "Haydi!", "Hele!", "Hey!", "Heyhât!", "İşte!", "İy! (Ey)", "Keşke!", "O!", "Öf!", "Of!", "Oh!", "Pehpeh!", "Sus!", "Uf!", "Vah!", "Vay!", "Ya!", "Yahu!", "Yazık!", "Yuf!", "Zinhar!"* gibi kelimeler tanıklarıyla birlikte yer almıştır.

Ünlemleri Süleyman Hüsnü Paşa, Selim Sabit, Ahmet Rasim, Tahir Kenan Mehmet Rıfat (HLO'da), Mehmet Sadık, Raşit, Şeyh Vasfi Efendi ünlemleri edevât; Mehmet Rıfat

(MOS'ta) ve Ahmet Cevdet Paşa edat kısımlarına dâhil etmişlerdir. "Heyhat" ünlemini kitabında kullananlar Mehmet Rıfat (HLO'da) ve Raşit'tir. İkisi de benzer tanıkları göstermiştir. Mehmet Rıfat "Kendini şair mi zannediyorsun? Heyhat!" ifadesini kullanırken Raşit "Kendini katip mi zannediyorsun? Heyhat!" cümlelerine yer vermiştir. Mehmet Rıfat eserini Raşit'ten daha önce yazmıştır. "Ey" ünlemine Mehmet Sadık'ın kitabında "İy" şeklinde rastlanmıştır. Eserlerde farklı ünlemlere yer verenler şu şekildedir: Tahir Kenan "Aferin" ünlemine ve tanığına yer vermiştir. Raşit ve Şeyh Vasfi Efendi Arapça "Haşa" ünleminden söz etmiştir. Halit Ziya "Keşke" ünlemi için tanık göstermiştir. Süleyman Hüsnü Paşa bir şeyin güzel olduğunu belirtmek için kullanılan "Pehpeh" ünlemine değinmiştir. Mihri "Sus" ünleminden bahsetmiştir. Halit Ziya "Uf", "Yahu", "Yazık", "Yuf" gibi ünlemleri kullanmıştır.

"Haydi" ünlemiyle ilgili Mehmet Rıfat'ın kitabında bulunan "Haydi gidelim.", "Haydi yazalım." tanıkları Raşit'in kitabında aynen geçmektedir. "Vah vah" sözüne ilişkin Mehmet Rıfat'ın MOS'ta gösterdiği "Vah zavallı adam", "Vah vah" tanıkları Ahmet Rasim'in kitabında da yer almaktadır. Raşit ise bu ünlemle ilgili" Vah zavallı adam" kısmını aynen almıştır. Ahmet Cevdet Paşa'nın "A" nidası için kullandığı " A canım.", "Ay efendim" tanıkları Selim Sabit'in kitabında da yer almaktadır. Tahir Kenan "İşte" ünlemiyle ilgili Abdülhat Hamit Tarhan'ın " İşte levh, işte kalem, işte kütüb, işte fuhûl" sözünü kullanmıştır. Aynı tanık Ahmet Rasim'in kitabında da geçmektedir.

BÖLÜM VI

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırmanın bu bölümünde, çalışmadan elde edilen bulgular doğrultusunda ulaşılan sonuçlar değerlendirilmiştir. Değerlendirmeler ışığında incelenen konu hakkında araştırma yapacak kişiler için öneriler de sunulmuştur.

5.1. Sonuç ve Tartışma

Yapılan çalışmada ulaşılan sonuçlar aşağıda maddeler hâlinde sunulmuştur:

- İncelenen on yedi gramer kitabında isim, bir eserde de esma (isimler) terimi kullanılarak terim birliği sağlanmıştır. İsim başlığı altında verilen bazı kelimelerin sıfat veya zamir görevinde kullanıldığı tespit edilmiştir. İsm-i işaret terimine yönelik tanıklarda işaret sıfatı, işaret zamiri ve zarf tanıklarına rastlanmıştır. Vasıf isimlerine yer veren tek kişi Selim Sabit'tir. Tamlayan için muzafun ileyh terimi yaygınken Hüseyin Cahit ve Mithat Sadullah mütemmim terimini kullanmıştır. Tahir Kenan ism-i zat, izafet-i tahsisiye, izafet-i temlikiye, izafet-i lafziye, izafet-i maneviye gibi özgün terimler kullanmıştır. Genellikle Ahmet Rasim, Tahir Kenan ve Raşit'in kitaplarında aynı tanıklar tespit edilmiştir. Bu kitaplar içerisinde önce yazılan Tahir Kenan'ın gramer kitabıdır. Her bir tanığı aynı olan eserlere ise rastlanmamıştır. Bazı terimlerin tanıkları içerisinde birkaç kelimesi aynı olanlar görülmüştür.
- Ele alınan on dokuz eserde de günümüzde kullanılan sıfat terimine ve bu terimle ilgili tanımlara rastlanmıştır. Sıfat tamlamasında tamlanana mevsuf denilmiştir. Raşit'in kitabında niteleme sıfatıyla ilgili yer alan bazı tanıklar Ahmet Cevat Emre ve Şeyh Vasfi Efendi'nin kitabında aynen geçmektedir. Bununla birlikte kuralsız

sıfatlarla ilgili Tahir Kenan'ın kitabında yer alan tanıklara Raşit'in kitabında da rastlanmıştır. "Daha, ziyade, en, çok" gibi kelimeler sıfat olarak ele alınmıştır fakat bunlar günümüzde karşılaştırma veya üstünlük bildiren miktar zarflarıdır. Mehmet Sadık niteleme sıfatının sonuna "-rak" veya "-rag" ilave edilmesiyle karşılaştırma ve üstünlük bildiren sıfatların oluştuğunu söylemiştir: yahşı-rag (daha güzel) gibi. Pekiştirme sıfatları konusunda Mehmet Rıfat, Ahmet Rasim, Mithat Sadullah ve Ahmet Cevat Emre'nin aynı tanıkları kullandığı görülmüştür. Hangisinin hangisinden aldığı bilinmemekle birlikte içlerinde ilk yazılan Mehmet Rıfat'ın gramer kitabıdır. Mübalağa anlamlı sıfatların "pek, çok, en, ziyade" gibi kelimelerle yapıldığından söz edilmiştir. Bunlar günümüzde zarf türündedir. İncelenen eserlerde işaret sıfatları konusu içinde işaret zamirleri tanıklarına rastlanmıştır. Günümüzde kullanılan sayı sıfatı terimini yalnızca Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip ile Mithat Sadullah kullanmıştır. Mithat Sadullah'ın bugün kullandığımız terimle aynı veya benzer terimleri kullanımı söz konusudur: sayı sıfatı, asli sayı sıfatları, kesri sayı sıfatı gibi. Soru sıfatıyla ilgili terim kullanan Hüseyin Cahit ve Ahmet Cevat Emre'dir. Sıfat bölümünde yer alan ism-i alet terimi tanıkları günümüzde isme, ism-i zaman tanıkları da zarf türüne karşılık gelmektedir.

- On dokuz eserde geçen zamir terimiyle birlikte altı eserde kinayat ve bir eserde kinaye terimlerinin kullanımı tespit edilmiştir. Mithat Sadullah'ın kitabında zamirle ilgili günümüzdekiyle aynı veya benzer terimlerin kullanıldığı görülmüştür: şahıs zamirleri, işaret zamirleri, müphem zamirler gibi. Hüseyin Cahit, şahıs zamirleri içerisinde dönüşlülük zamirine de yer vermiştir. Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip ben, sen ve o zamirleri için diğerlerinden farklı olarak birinci şahıs, ikinci şahıs, üçüncü şahıs terimlerine yer vermiştir. Dönüşlülük zamirine ism-i tecrit terimiyle sadece üç gramerci değinmiştir: Mehmet Rıfat, Mehmet Sadık ve Raşit. Mehmet Sadık tanıklarda kendi yerine öz kelimesini kullanmıştır. Dönüşlülük zamiri için ayrı bir terim kullanımının Mehmet Rıfat ile başladığı görülmektedir. Eserlerde belirsizlik zamiri içerisinde dönüşlülük zamiri, soru zamiri, soru sıfatı olan kelimelere de rastlanmıştır. Mehmet Rıfat, Ömer Sıtkı, Mehmet Sadık, Raşit ve Şeyh Vasfi Efendi'nin kitabında sıfat vazifesi üstlenen bazı tanıklar aitlik zamiri olarak ele alınmıştır. İyelik eklerinin bulunduğu kelimeler de iyelik zamirleri kapsamında yer almıştır. Bağlama zamiri konusuna değinen Halit Ziya, Şemsettin Sami ve Hüseyin Cahit'tir. Günümüzde fiilde geçen zamir kökenli

şahıs ekleri incelenen eserlerde zamir-i nisbi, fiil çekimlerinde fiillere eklenen şahıs ekleri de zamir-i fiili olarak adlandırılmıştır.

- On altı eserde fiil, iki eserde de efal teriminin kullanılıp fiilin tanımlarının yapıldığı görülmüştür. Fiil terimiyle ilgili Mehmet Rıfat'ın eserinde geçen bazı tanıkların kendisinden sonra kitap yazan Raşit'in kitabında da aynen geçtiğine rastlanmıştır. Hüseyin Cahit, günümüzdeki gibi yardımcı fiiller terimine yer vermiştir. Anlamca kaynaşmış birleşik fiil için talimi terimine ve bu terime ilişkin tanıklara sadece Mehmet Rıfat'ın kitabında rastlanmıştır. Tasvir fiilleri terimi için mürekkebat-ı amme isimlendirmesini yapan tek kişi Mehmet Rıfat'tır. Nesne alabilen fiiller geçişli fiil kabul edilmeliyken Ahmet Rasim, tümleç alan cümleyi de geçişli fiil kabul etmiştir. Mehmet Rıfat nesne alıp tümleç almayan veya nesne ve tümleçten her ikisini de alan fiillerin geçişli fiil olduğunu dile getirip bunlar için ayrı terimler kullanmıştır. Ahmet Cevat Emre'nin sıfat-fiil olan bazı kelimeleri geçmiş zaman, gelecek zaman ve geniş zaman içerisinde tanık gösterdiği tespit edilmiştir. Şemsettin Sami'nin şart kipi için özgün bir terim kullanmıştır: sıyga-i ricaiye. Ek fiilin kipleri geniş zaman, geçmiş zaman ve şart kipi olması gerekirken Köprülüzade Mehmet Fuat ve Süleyman Saip imek fiilinin zamanlarının şimdiki zaman, geniş zaman ve gelecek zamandan ibaret olduğunu söylemiştir.
- Fiilimsi ile ilgili terim kullanan tek kişi Mihri'dir. İsim-fiile ilişkin on üç eserde mastar, bir eserde (Selim Sabit'in NO'sunda) masâdır teriminin kullanıldığı ve bu terimlerin tanımları ile tanıklarının yer aldığı tespit edilmiştir. Mastarlar içerisinde günümüzde kullanılmayan, kuvvetlendirme anlamı katan masdar-ı tekidi (kalmaklık, gitmeklik, sevmeklik vb.) terimi görülmektedir. Tahir Kenan'ın kitabında türemiş mastardan oluşan tanıkların birleşik mastar kısmında ele alındığı görülmüştür. Kökü isim olan ism-i mastar terimiyle ilgili Ahmet Rasim, Ömer Sıtkı, Mehmet Rıfat ve Mithat Sadullah'ın kitaplarında mastar yerine günümüzde isim kabul edilen tanıklara rastlanmıştır. Mehmet Rıfat da sıfat olan kelimeyi ism-i mastar olarak kabul etmiştir. Tahir Kenan ism-i mastar ile hasıl mastar terimlerini aynı terim kabul etmiştir. Diğer gramerciler ise bu terimleri ayrı ayrı ele almıştır. Mastarların kökünün isim, fiil veya sıfat olması; etken, edilgen, geçişli, geçişsiz, dönüşlü, işteş, ettirgen bir fiil olması gibi pek çok duruma göre adlandırıldığı görülmüştür. Sıfat-fiillerle ilgili fer-i fiil, sıyga-i sıla vb. terimlerin kullanımı yaygınken Mithat Sadullah mefuliyet rabıtası terimine yer vermiştir. Fer-i fiil alt başlıkları içerisinde sıfat-fiil olmayıp isim veya sıfat türünde tanıkların kullanıldığı

tespit edilmiştir. Ahmet Cevdet Paşa, Süleyman Hüsnü Paşa ve Mehmet Rıfat'ın fer-i fiil olarak belirttiği -ArAk eki ise günümüzde zarf-fiil kabul edilmektedir. On üç gramerci zarf fiiller için rabıt sıygası, efal-i rabıta, rabıt, sıyga-i rabtiye, efal-i rabtiye ve rabıt sıygaları gibi benzer terimler kullanmıştır. İncelenen gramer kitaplarında zarf-fiillerin çeşitleri için cümledeki anlamlarına ve aldığı eklere göre çeşitli terimler yer almıştır. Günümüzden farklı olarak Mehmet Rıfat, -In zarf-fiil ekinden (gelmeğin, çalmağın gibi) bahsetmiştir. Sıyga-i tevkitiye, sıyga-i intihaiye ve sıyga-i takibiye terimlerinin farklı gramerciler tarafından farklı zarf-fiil türünde tanıklar gösterilerek kullanıldığı görülmüştür. Sıyga-i teşbihiye terimiyle -cAsInA zarf-fiil ekine sadece Mihri'nin kitabında rastlanmıştır.

- Zarfa ilişkin beş gramercinin terim kullandığı tespit edilmiştir. Hüseyin Cahit, Ahmet Cevat Emre ve Mithat Sadullah'ın kitaplarında günümüzdekiyle aynı olan zarf terimine rastlanmıştır. Durum zarflarına ilişkin Mithat Sadullah ve Ahmet Cevat Emre tarafından "de" lafzının zarf olduğu ifade edilmiştir. Tanıklarda geçen "de" bağlaca karşılık gelmektedir. Onaylama zarfları içinde evet, ya, hay hay gibi kelimeler yer almaktadır. Bu kelimelerden "evet" edat, "ya" ve "hay hay" ise ünlem vazifesindedir. Belirsizlik zarfı içinde geçen hele, sanki, güya kelimeleri de bağlaç türündedir. Şemsettin Sami diğerlerinden farklı olarak dereceleme zarfı, onaylama zarfı ve belirsizlik zarfına ait terimlere yer vermiştir.
- Edatla ilgili altı eserde edat, on eserde edevat, bir eserde edat-ı sıla, iki eserde huruf-ı maani, bir eserde de huruf-ı ilsak terimi ve bu terimlerin tanımları tespit edilmiştir. En farklı kullanım Halit Ziya'nın edat-ı sıla, Şemsettin Sami'nin huruf-ı ilsak, Ahmet Rasim ve Şeyh Vasfi Efendi'nin huruf-ı maani terimidir. İncelenen eserlerde -CA, -CAK, -DE, -î -lI/ -lU, -lIk/ -lUk, -sI/-sU -sIz/-sUz, -sIzIn, -manend, -mend, -msI, mI, -rak, -ver gibi ekler de edat kategorisine alınmıştır. İle edatıyla aynı görevde olan "bâ" ve "birle" edatının da kullanımına rastlanmıştır. Edat olduğu belirtilen "acaba, artık, asla, daima, diye, elbette, en, hemen, henüz, hep, gayet, hâlâ, her ne kadar, hiç, pek, sonra, şimdi, önce, öyle, yine" gibi kelimeler zarf; "bazı, bütün, her, nice, o, yalnız" gibi kelimeler de sıfat görevinde kullanılmaktadır. Süleyman Hüsnü Paşa ve Mehmet Rıfat diğer gramercilerden farklı olarak bir şeyin tamamen hakikatini söylemek için kullanılan, son bulma anlamı olan "çak" edatına değinmiştir. Mihri, Ömer Sıtkı, Mehmet Rıfat, Ahmet Rasim gibi gramercilerin diğerlerinden farklı olarak ele aldığı edatlar görülmüştür.

- Bağlaçla alakalı edat-ı rabt, harf-i atf, revabıt, rabt edatları, rabıt edatları gibi terimler yedi eserde tespit edilmiştir. Bağlaç olan bazı kelimeleri Ömer Sıtkı (MKLO'da), Şeyh Vasfi Efendi, Süleyman Hüsnü Paşa, Tahir Kenan, Mehmet Rıfat (HLO'da), Raşit, Ahmet Rasim ve Mehmet Sadık edevat, Selim Sabit (SO'da) edevât-ı Türkiye, Mehmet Rıfat (MOS'ta), Mithat Sadullah ve Ahmet Cevdet Paşa edat bölümünde incelemiştir. Bağlaç olarak ele alınan âdeta, deyü kelimelerinin zarf, ancak kelimesine yönelik bazı tanıklarının edat olduğu görülmüştür. Binaberin maada, ta ki, zinhar gibi az sayıda gramercinin yer verdiği bağlaçlar tespit edilmiştir. Raşit'in bazı bağlaçlar için Mehmet Rıfat'ın kitaplarındaki tanıkların aynısı kullandığı görülmüştür.
- Ünlemle ilgili yedi eserde terime rastlanmıştır. Halit Ziya edat-ı nida, Mihri harf-i nida, Şemsettin Sami, Ömer Sıtkı (MKLO'da), Hüseyin Cahit, Ahmet Cevat Emre ve Mithat Sadullah nida adlandırmasını tercih etmiştir. Şemsettin Sami ile birlikte nida teriminin yaygınlaştığı görülmüştür. Ünlemler, bu yazarların kitapları dışında incelenen gramer kitaplarında edevat veya edat bölümleri içerisinde verilmiştir. Mehmet Rıfat ve Raşit'in kitaplarında aynı tanıklar tespit edilmiştir. Bunun dışında Ahmet Cevdet Paşa ile Selim Sabit, Tahir Kenan ile Ahmet Rasim'in kitaplarında aynı tanıklar görülmüştür. "İy, Keşke, Sus, Uf, Yahu, Yuf" gibi sözler eserlerde az yer verilen ünlemler arasındadır. İncelenen eserlerde bağlaçlar ve ünlemler genellikle edat olarak değerlendirilmiştir.
- Eserler içinde tanıklar bakımından en zengin Tahir Kenan'ın kitabıdır. Mithat Sadullah'ın bazı terimleriyle günümüzde kullanılan terimlerin aynısına veya benzerine yer veren gramerci olduğu görülmüştür. Mehmet Rıfat ve Tahir Kenan'ın kitabındaki bazı tanıklar başka gramerciler tarafından kullanılmıştır. Ahmet Rasim'in özellikle de Raşit'in başka eserlerdeki tanıkları aynen kullandığına rastlanmıştır. Fakat kitaplarının tamamı bu şekilde değildir. Bazı türlerde bu duruma rastlanmıştır. Diğer eserlerden farklı olarak Mehmet Sadık Çağatayca etkisinde Üss-i Lisân-ı Türkî isimli gramer kitabını yazmıştır. Tanıklarda Çağatayca esas alınmıştır.

5.2. Öneriler

- Gramer kitabı hazırlayanlar bu terimlere dikkat ederek kitaplarını yazabilirler.

- Raşit ve Ahmet Rasim'in eserleri tanıklar bakımından tamamen orijinal olmadığı için diğer eserler tercih edilebilir.
- Gramer kitaplarının araştırılması, incelenmesi dil bilgisinin gelişimine büyük katkı sağlar. Bu konuda yapılan çalışmaların sayısı artırılarak dil bilinci daha da kuvvetlendirilebilir.
- Kavait kitapları; ses bilgisi, şekil bilgisi, söz dizimi veya noktalama işaretleri bakımından ayrı sınıflandırmalar içerisinde ele alınıp incelemeler yapılabilir.

KAYNAKLAR

Aksan, D. (2015). *Türkiye Türkçesinin dünü, bugünü, yarını*. Ankara: Bilgi.

Aksan, D. (2007). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*. Ankara: Pegem Akademi.

Atılgan, Ö. (2018). *Mutavvel sarf-ı 'Osmânî inceleme-metin.* Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

Atış, S. (2018). *Süleyman Paşa'nın ilm-i sarf-ı Türkî adlı eserinin Türkçe öğretimindeki yeri ve önemi*. Yüksek Lisans Tezi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Burdur.

Aytar, S. (2019). *Kavaîd- i lisân-i Osmanî: nahiv/ Ömer Sıtkı (metin-inceleme- terimler sözlüğü*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Bakış, N. (1987). *Ahmet Rasim'in dilbilgisi kitapları.* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Banguoğlu, T. (1986). *Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Bozdoğan, A. (2001). *Manastırlı Mehmet Rıfat ve eserleri üzerine bir inceleme.* Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Böler, T. (2008). *Mehmed Raşit'in rehnümâ-yı lisân-ı Türkî'si Tanzimat öncesi ve sonrası Türk gramerciliğiyle ilgili kavramlar*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Böler, T. (2013). Türk dili şekil bilgisi çalışmaları- bibliyografya denemesi-. *Turkish Studies*, 8(4), 359-416. https://scholar.google.com sayfasından erişilmiştir.

Cemaloğlu, N. (2020). *Bilimsel araştırma teknikleri ve etik*. Ankara: Pegem.

Çalışkan, V., & Özey E. (2016). Darülfünun'dan mezun ilk kadın coğrafyacı: Şükûfe Nihal (1897-1973). *Türk Coğrafya Dergisi,* (67), 61-66.

Çetindaş, D. (2019). *Şemsettin Sami*. http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/semsettin-sami sayfasından erişilmiştir.

Dağdelen, S. (2013). *Selim Sabit Efendi'nin "Nahv-i Osmânî" adlı eserinin incelenmesi.* Yüksek Lisans Tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kilis.

Demirci, M. (2017a). *Amelî ve nazarî ta'lîm-i lisân-ı Osmânî.* Adana: Karahan.

Demirci, M. (2017b). Derleme sözlüğü'ne Osmaniye, Düziçi ağzından katkılar-I, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 6(3), 1360-1383.

Denduş, M. (2019). *Ömer Sıtkı'nın mükemmel kavâid-i lisân-ı Osmânî adlı dil bilgisi kitabı (metin- inceleme- dizin- sözlük)*. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Dilaçar, A. (1971). Gramer: tanımı, adı, kapsamı, türleri, yöntemi, eğitimdeki yeri ve tarihçesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 19, 83-145. https://dergipark.org.tr/ sayfasından erişilmiştir.

Ediskun, H. (1999). *Türk dilbilgisi*. İstanbul: Remzi.

Elhabib Abdalla, S. G. (2016). *Tanzimat döneminde kullanılan gramer terimleri*. Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Elkatmış, V. (2008). *Mehmet Rıfat'ın eserlerinde Türkçe eğitimi ile ilgili hususlar.* Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Erenoğlu, D. (2006). Gramer-dil bilgisi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (20), 139-147. https://dergipark.org.tr/ sayfasından erişilmiştir.

Ergin, M. (2009). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak.

Erkuş, E. (2014). *1839-1908 yılları arasındaki Türkçe eğitimi ve öğretimi çalışmalarında alan terminolojisi.* Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.

Ertürk, H. İ. (2015). Müyessiretü'l-Ulûm üzerine bir inceleme ve değerlendirme çalışması, *Turkish Studies,* 10(8), 1059-1086. https://scholar.google.com sayfasından erişilmiştir.

Gökçe, H. (2014). *Selîm Sâbit efendi*. http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/selim-sabit-efendi sayfasından erişilmiştir.

Gülensoy, T., & Fidan, M. (2004). *Türkçe yeni sarf ve nahiv dersleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Gündoğdu, R., Adıgüzel, N., & Önal E. F. (2018). *Kamus-ı Türkî (Latin harfleriyle) Şemsettin Sami*. İstanbul: İdeal Kültür.

Hameed, F. (1993). *Şemseddin Sami'nin dilciliği ve nev usûl sarf-ı Türkî adlı grameri.* Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Hamit, F. (2009). *Şemsettin Sami ve nev usûl sarf-ı Türkî.* Ankara: Türk Dil Kurumu.

Huyugüzel, Ö. F. (2000). *İzmir fikir ve sanat adamları*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Huyugüzel, Ö. F. (2018). *Hüseyin Cahit Yalçın*. http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/yalcin-huseyin-cahit sayfasından erişilmiştir.

Kabaklı, A. (1978a). *Türk edebiyatı (1. cilt)*. İstanbul: Türk Edebiyatı.

Kabaklı, A. (1978b). *Türk edebiyatı (3. cilt)*. İstanbul: Türk Edebiyatı.

Kaplan, M. (2016). *Kültür ve dil*, İstanbul: Dergâh.

Karahan, L. (2010). Tâhir Ken'an'ın "Kavâid-i Lisân-ı Türkî" adlı eseri üzerine. *Dil Araştırmaları Dergisi*, 6(6), 9-22.

Karahan, L. (2013). Türk gramerciliğinin bir eleştirisi: "gramerimiz için". *Turkish Studies*, 8(9), 71-79. https://scholar.google.com sayfasından erişilmiştir.

Karahan, L. (2014). Ahmet Cevat Emre'nin dil bilgisi öğretimiyle ilgili görüşleri. *Prof. Dr. Mehmet Özmen Armağanı Çukurova Üniversitesi*, 207-212. https://scholar.google.com sayfasından erişilmiştir.

Karahan, L., & Ergönenç, D. (2000). *Türkçe sarf ve nahiv*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Karahan, L., & Gürsoy, Ü. (2004). *Kavâid-i lisân-ı Türkî.* Ankara: Türk Dil Kurumu.

Karaörs, M. M. (2018). *Türk dilinin sarf ve nahvi.* Ankara: Türk Dil Kurumu.

Karasar, N. (2019). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel.

Karataş, A. (2016). *Râşit'in külliyât-ı kavâid-i lisân-ı Osmânî adlı eserinin metin çevirisi ve incelemesi.* (Yüksek lisans tezi). http://acikerisim.pau.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11499/1064/Ali%20Karataş.pdf?sequence=1&isAllowed=y sayfasından erişilmiştir.

Kaya, F. (2016). *Hâce-i lisân-ı Osmânî.* İstanbul: Kesit.

Kıran, Z., & Kıran, A. E. (2018). *Dil bilime giriş*, Ankara: Seçkin.

Koç, M. (1994). *Eski harfli Türkçe gramer kitapları ve terimler dizini.* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Koç, R. (2006). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkçenin öğretimindeki gelişmeler ve aşamalar*. Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Korkmaz, Z. (1992). *Gramer terimleri sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Korkmaz, Z. (2006). Türkiye Türkçesi üzerindeki gramer çalışmaları ve bu çalışmaların günümüzdeki durumu. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten,* 50 (2002/1) , 41-59.

Korkmaz, Z. (2019). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Köprülü, M. F. (2018). *Edebiyat araştırmaları I*. İstanbul: Alfa.

Kurdakul, Ş. (1973). *Şairler ve yazarlar sözlüğü*. Ankara: Bilgi.

Kurt, B. (2019). Dil bilgisi eğitiminin temel kavramları. Ü. Şen (Ed.), *Dil eğitiminin temel kavramları* (s.105-129). Ankara: Pegem Akademi.

Nalbant, B. Ö. (2017). Türkistan, İran ve Anadolu sahasında yazılan Doğu (Çağatay) Türkçesi sözlük ve gramerleri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 14(4), s. 120-147.

Nerkiz, U. (2019). *Ahmet Rasim*. http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ahmet-rasim sayfasından erişilmiştir.

Okray, Z. (2018). Kırık bir kalp hikâyesi: Osman Fahri şiirinde kayıp nesne. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 13(2) , 215-235.

Oğraş, R. & Atış S. (2019). Süleyman Paşa'nın İlm-i Sarf-ı Türkî adlı eserinin Türkçe öğretimindeki yeri ve önemi. *Ayrıntı Dergisi*, 6(72), 67-72.

Özbay, M. (2007). *Türkçe özel öğretim yöntemleri II*, Ankara: Öncü Kitap.

Özçam, Ç. (1997). Türkiye Türkçesi ile ilgili gramer çalışmaları – bibliyografya denemesi-.*Türk Dünyası Araştırmaları*, 1(110), 121-163. https://scholar.google.com sayfasından erişilmiştir.

Özok, T. (2015). *Ahmet Rasim'in yeni usul muhtasar sarf-ı Türkî eseri (1907) ile ilköğretim ikinci kademe yeni türkçe ders programının (2006) karşılaştırılması*

üzerine bir çalışma. Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Öztürk, T. (Ed.). (2012). *Yazarlar ve şairler sözlüğü*. İstanbul: Birleşik Tomurcuk.

Parın, K. (2020a). *Ahmet Cevat Emre*. http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/emre-ahmet-cevat sayfasından erişilmiştir.

Parın, K. (2020b). *Mehmet Fuat Köprülü*. http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/koprulu-mehmet-fuat sayfasından erişilmiştir.

Parlak, M. (2015). *Başlangıçtan günümüze Türkçe dilbilgisi çalışmalarına bakış*. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Polat, N. H. (2003). Türkçenin öğretimi ve Ahmet Cevdet Paşa, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 447-454.

Sağol, G. (1987). *Ahmet Cevat Emre'nin dilbilgisi kitapları.* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Sağol, G., Şahin, E. & Yıldız, N. (2004). *Türkçe sarf ve nahiv eski lisân-ı Osmânî sarf ve nahiv*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Salman, R. (2008). *Selim Sabit'in sarf-ı Osmanî adlı eserinin çeviriyazısı-terimler-lügatçe-metin.* Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Sazak, Ş. (2016). *Ahmet Rasim'in yeni usul muallim-i sarf adlı dil bilgisi kitabı.* Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

Sazak, Ş. (2019). Ahmet Rasim'in "yeni usul muallim-i sarf" adlı dil bilgisi kitabı. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi,*1(2), 64-82.

Tamkoç, F. (2008). *Manastırlı Mehmet Rıfat mükemmel Osmanlı sarfı.* Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.

Tamkoç, F. (2013). *Mükemmel Osmanlı sarfı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Tarahija, A. (2008). *Kavâ'id-i Türkiyye'nin modern Türkçe öğretimi yöntemleri bakımından değerlendirilmesi.* Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Taşdemirci, E. (2001). Türk eğitim tarihinde azınlık okulları ve yabancı okullar. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 13-30.

Taştan, O. (2009). *Şeyh Vasfi'nin nahv-ı Osmanî adlı eserinin incelenmesi.* Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Toparlı, R. (2003). *İkinci seneye mahsus mufassal yeni sarf-ı Osmânî.* Ankara: Türk Dil Kurumu.

Toparlı, R., & Ilgın, A. (2006). *Üss-i lisân-ı Türkî.* Ankara: Türk Dil Kurumu.

Toparlı, R., & Yücel, D. (2018). *İlm-i sarf-ı Türkî*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Topuzkanamış, E. (2011). Müyessiretü'l-Ulûm'da dil bilgisi öğretimi. *Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Araştırmaları*, 1(1), 3-13. https://scholar.google.com sayfasından erişilmiştir.

Türk Dil Kurumu. (1998). Türkçe sözlük. Ankara: TDK.

Türkay, K. (2018). *Kavâid-i lisân-ı Türkî.* Ankara: Türk Dil Kurumu.

Türkmen, F. (2016). *Lisân-ı Türkî (06 mil. EHT) (inceleme-metin-terimler sözlüğü)*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Uzun, A. Ş. (2019). *Ahmet Cevat Emre'nin Türk dili ve Türk eğitimi ile ilgili görüşleri*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Vardar, B. (1980). *Dilbilim ve dilbilgisi terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Yiğit, Y. (2015). *Selim Sabit'in nahv-i Osmânî adlı eseri ve Türk gramerciliğine getirdiği yenilikler*. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR…